

Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

7

(34)
2016

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 7 (34) липень, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Adamczyk Arkadiusz – доктор габілітований політології (Республіка Польща)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)
Index Copernicus (IC™ Value): 5.77 (2014)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена стародавньому язичницькому святу Івана Купала, що з часом, після прийняття християнства, деякою мірою трансформувалося в церковне свято. Йдеться про народження Івана Хрестителя, яке святкується церквою у липні. Свято припадає на день літнього сонцезвороту, тому символізує народження літнього сонця – Купала, і тим самим завершує панування весняного сонця – Ярила. Після поширення християнства давнє народне свято Купала почало називатися святом Івана Купала. Цей день заповнений обрядами, пов'язаними з водою, вогнем і травами. У ніч на Івана Купала гадають, палять багаття, пускають вінки по воді та шукають квітку папороті. У багатьох українських селах свято досі не втратило свого сакрального значення, люди вірять, що природа в цей день володіє особливою силою і чарами.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Білокінна І.Д. Інституції як головні стимули розвитку суспільства та їх роль у формуванні «зеленої економіки».....	1
Більська О.В. Соціальні інновації у форматі складників їх формування і реалізації	5
Будяєв М.О. Портфель інвестиційних проектів як базова складова в процесі забезпечення інвестиційної привабливості підприємства.....	9
Vakar K.V., Kosov P.Yu., Narun O.S. Formation of agriculture land market.....	13
Віннікова І.І., Марчук С.В. Особливості розвитку ринку консалтингових послуг в Україні.....	16
Вороніна А.В., Ніколаєва К.М. Моделювання процесу розвитку персоналу металургійного підприємства.....	21
Гладка А.І., Васильєва В.Р., Шинкаренко К.Е. Конкурентоспроможність української продукції на прикладі машинобудівного комплексу та шляхи її підвищення.....	26
Голубка М.М. Кооперативна освіта на західній Україні в умовах сьогодення.....	30
Григоренко В.О. Коцепційний підхід до оцінки фінансового потенціалу території.....	33
Добрянская В.В., Мирошниченко В.Т. Выбор средств распространения рекламы методом комплексной (интегральной) оценки объектов маркетинга	38
Євченко Т.І. Адаптація вітчизняної банківської системи до зарубіжного досвіду кредитної діяльності банків	41
Єпіфанова І.Ю., Гуменюк В.С. Фактори зростання прибутку підприємства.....	46
Іванова Н.В. Методолого-організаційні аспекти побудови оціночної моделі інфраструктурного забезпечення регіону.....	50
Катана А.В. Підходи до методики визначення якості харчування регіонального ринку продовольчих товарів.....	55
Кононенко В.А., Барбінягра О.М. Облік витрат та ефективність виробництва соняшнику в сільськогосподарських підприємствах.....	59
Котикова О.І., Аржанова О.В., Євстрат'єва Т.І. Забезпечення підвищення конкурентоспроможності продукції молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах в умовах євроінтеграції.....	63

Курило О.В. Стратегія реформування державних фінансів в Україні.....	67
Kushchenko O.I. Statistical methodology of international comparisons of the European Union countries	70
Лукомський Ю.О. Тенденції і напрями розвитку ринку соків в Україні.....	73
Маврова В.В. Управління конкурентоспроможністю підприємств в Україні.....	78
Мальченко В.А. НДДКР як рушійна сила інноваційного управління в міжнародних компаніях	81
Мельник І.М. Сучасні тенденції розвитку готельного господарства України.....	84
Мельник Т.М., Туницька Ю.М. Аналіз товарної структури імпорту України з країн ЄС	89
Мельнікова А.В. Обліково-аналітичне забезпечення управління ризиками діяльності туристичних підприємств.....	95
Мостенська Т.Г., Ковтун О.С. Витрати як економічна категорія та їх аналіз на ПАТ «Оболонь».....	100
Назарова О.Ю. Статистичне дослідження ринку туристичних послуг.....	105
Обелець Т.В. Сутнісно-структурна характеристика дефініції механізму формування і реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств.....	109
Павленко О.П., Семиліт І.В. Економічна сутність фінансової стійкості підприємств: фактори впливу, оцінка та джерела фінансування.....	113
Полянниця О.В., Яківець В.С. Особливості розвитку електронних платіжних систем в Україні.....	116
Рубаха М.В., Овчар О.А. Дивідендна політика як елемент системи формування та використання фінансових ресурсів суб'єкта господарювання.....	120
Савчук Д.М. Опорні школи як результат соціального розвитку громади.....	124
Сопіна Ю.М., Ананьєва К.В., Яновська К.О. Фактори виникнення та способи мінімізації ризику кредитування фізичних осіб банку.....	127
Столяренко О.О. Методологічний аналіз рівня економічної безпеки підприємств цементної галузі.....	130
Стояненко І.В. Управління ресурсо- та енергозбереженням в АПК	135
Тимошенко Н.Ю., Вавінський Б.О. Ефективність діяльності транснаціональних корпорацій у посткризовий період.....	142

Федоронько Н.І., Вайда О.С. Система консолідованої інформації ТНК.....	145
Fudala B., Galchynska Ju.M., Makarchuk O.H. Competitiveness of food and vegetables processing industry enterprises on the example of the Polish market.....	150
Шуст О.А., Бондаренко Р.І. Європейський досвід державної підтримки й стимулювання виходу дрібних та середніх виробників агропродовольства на організований ринок.....	154

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Деркач О.І. Аналітична обробка текстової інформації за допомогою засобів кластеризації.....	159
---	-----

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Годун Н.І. Залежність функціонального стану дихальної системи підлітків від способу життя.....	166
Гринцова Н.Б. Функціональні перебудови гіпофізарно-надниркової системи статевозрілих щурів-самців за умов впливу солей важких металів та корекції антиоксидантами (а-токоферол).....	170
Маменко Т.П., Ярошенко О.А., Троценко В.А. Інтенсивність пероксидного окиснення ліпідів та активність антиоксидантних ферментів у листках озимої пшениці за дії ґрунтової посухи.....	173

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Абрамова А.С., Капинус С.В. Системний аналіз систем управління дорожнім движением.....	177
Богданов О.В. Аналіз сукупного впливу теплових параметрів шару на ФТА сигнал.....	181
Васильєв В.М., Рогожин В.О., Долінце Б.І. Моделювання та оптимізація параметрів інтегрованої інерціально-супутникової навігаційної системи з коригувальними ланцюгами.....	184
Galinskiy A.M., Meneulyuk O.I. Ecological and economic efficiency of localization of sources of pollution of soils of technogenic effluents using the technology of the device of the horizontal impervious screen.....	188
Дейкун І.М., Барбаш В.А., Сидоренко Д.А. Схеми вибілювання льяної целюлози для хімічної переробки.....	194
Філіппова М.В., Соколенко М.В., Гавриш М.О. Модульні технології складання редуктора.....	198

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Кирчанов М.В. Исторические основания и предпосылки болгарского македонизма.....	202
Николаєва Н.Б. Репресії НКВД проти підозрілих радянській владі київських викладачів на прикладі Германа Шлема Мойсейовича (1937 рік).....	206
Тептюк Л.М., Худолей О.С. До 175-річчя від Дня народження відомого історика Володимира Степановича Іконникова.....	212

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Аліменко О.Ю. Консультативна робота адвоката у справах щодо стягнення заборгованості за договором банківського вкладу.....	216
Бабій А.О. Додатковий строк для виконання зобов'язання (Nachfrist) як передумова одностороннього розірвання договору.....	222
Браславець Ю.Ю. Правове регулювання істотних умов договору щодо надання житлово-комунальних послуг.....	227
Вальчук О.І. Соціальне страхування в Кодексі законів про працю УСРР 1922 року та Кодексі законів про працю України.....	230
Грушко М.В. Кодифікації правил поведження з військовополоненими: проблеми та перспективи.....	233
Гуртієва Л.М. Наукові концепції підстав прийняття судових рішень у кримінальному судочинстві.....	238
Коваленко Р.О. Передвиборна агітація на телебаченні на виборах Президента України.....	241
Круковес В.В. Проблеми застосування термінології при розгляді справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу.....	245
Морозюк С.М. Особливий порядок прийняття та зміни основного закону як гарантія його реалізації.....	251
Orzikh Yu.H. Category «notariat». Ontological characteristic.....	256
Скриль С.А. Вплив права Європейського Союзу на функціонування політичних систем держав Центральної та Східної Європи.....	261
Теребило Н.В., Міщук І.П. Насильство як окремий прояв дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань.....	264
Терещук М.М. Позитивна юридична відповідальність в публічному праві: теоретичний аналіз.....	268

Шевчук М.О.

Деякі особливості правового регулювання інформаційних правовідносин в діяльності органів державної фіскальної служби України.....272

МЕДИЧНІ НАУКИ**Водотовська Н.В.**

Зміни активності антиоксидантної системи в перші години після експериментального накладання джгута.....276

Гарас М.Н., Романчук В.В.

Оцінка ефективності полегшувального лікування дітей, хворих на бронхіальну астму фенотипу пізнього початку залежно від ацетиляторного поліморфізму.....280

Залявська О.В.

Сучасні підходи до лікування реактивного артриту за умов коморбідності з хронічною хворобою нирок.....284

Тарнавська С.І.,**Донська Т.В., Січкач І.Б.**

Особливості контролюваної терапії атопічної бронхіальної астми в дітей з врахуванням ацетиляторного поліморфізму.....288

Холодкова Е.А., Цюрупа А.В.,

Садовская Ю.А., Горюк И.А.
Морфологические проявления дегенеративно-дистрофических поражений позвоночника в эксперименте и после коррекции.....291

ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ**Гулянич М.М., Недосеков В.В.**

Порівняння чутливості перещеплюваних культур клітин до вірусу інфекційного ринотрахеїту великої рогатої худоби.....296

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО**Лебедева Н.А.**

Игровое кино в образовательном процессе.....299

Романенкова Ю.В.

«Сила бамбука и гибкость плюща»: поликомпонентность творческой манеры Ольги Карпенко.....303

АРХІТЕКТУРА**Каменський В.І.**

Планувальна структура західноєвропейських середньовічних міст (VIII-XII століття).....309

Пахолок О.А., Ящинський А.А.

Дослідження пріоритетних напрямків вітру у міській забудові.....313

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ**Кодацька Н.О., Терпімова П.Є.**

Гендерні аспекти прояву страхів і тривожності у студентів юнацького віку.....317

КУЛЬТУРОЛОГІЯ**Бурый А.Р.**

Апокалиптические мотивы в фильмах Ф. Ланга и А. Ганса.....322

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ**Деркач А.М.**

Стан і перспективи розвитку української журналістської освіти.....329

Майорова М.Є., Чекмишев О.В.

Поняття політичного ток-шоу як розважального стилю335

Шевчук Ю.С.

Концептуальна кінореклама як соціально-комунікаційна технологія.....339

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**Галич А.О.**

Портрет Тараса Шевченка в романі польського письменника Є. Єнджеєвича: еволюція зовнішності.....343

Кравченко О.О.

Особливості функціонування сленгів у сучасному китайськомовному Інтернет-просторі347

Рудюк Т.В.

Звукова організація поетичних текстів Ліни Костенко.....352

Сидорова М.О.

Мовний контекст як індикатор конверсаційних імплікатур у реактивних ходах діалогічного дискурсу.....355

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ**Бондар К.В.**

Спосіб життя як модус існування людини тілесної.....359

Бончук Н.В.

Схильність до адиктивної поведінки у підлітків залежно від особливостей системи ціннісних орієнтацій.....362

Ларін Д.І.

Методологічні аспекти дослідження історичного смислу періоду відкритої психологічної кризи та його впливу на становлення сучасної психологічної науки.....369

Маргітай Р.В.,**Маргітай А.Г., Міхнова О.І.**

Особливості самооцінки студентів зі схильностями до діяльності у системах «людина – людина» та «людина – природа».....373

Носко Л.А.

Рефлексивне освітнє середовище як засіб професійного становлення майбутніх психологів377

Півень М.А.

Особистісні особливості осіб із різним рівнем емоційної зрілості.....381

Теглівець Л.В.

Принципи професійних відносин між керівниками та практичними психологами закладів освіти.....385

- Шевчишена О.В.**
Вплив особистісних якостей і властивостей на становлення та розвиток обдарованості в підлітковому віці.....389

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

- Александрова Н.М., Сгадова В.В.**
Організаційні форми і методи інтерактивної взаємодії викладача і студента в процесі формування міжкультурної компетенції.....395
- Деренько В.М.**
Культурно-просвітницька діяльність Іллі Кириака в українській діаспорі Канади.....399
- Дружченко Т.П.**
Підсистема вправ і завдань для навчання англомовного професійно-орієнтованого говоріння студентів юридичних факультетів.....402
- Закусилова Т.О.**
Педагогічні умови формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер у процесі фахової підготовки.....407
- Земба Беата Анна Казимеж**
Роль сьмьи в формуванні у дітей надлежачого отношения к общественным нормам.....411
- Капінус О.А., Трофімова Г.С., Топча Н.І., Томенко М.Г.**
Інтерактивний підхід у навчанні іноземної мови студентів технічних ВНЗ....415
- Кендзьор П.І.**
Модельовання системи полікультурного виховання у загальноосвітньому навчальному закладі.....418
- Козир М.В.**
Теоретико-методологічні основи інтеграції інформаційно-комунікаційної педагогіки в освітній простір ВНЗ.....423
- Курляк І.Є.**
Використання процесу медіації у справах неповнолітніх злочинців у Польщі.....427
- Лісніченко Ю.М.**
Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у процесі вивчення фахових дисциплін на засадах компетентнісного підходу.....432
- Малинівська А.І.**
Стереотипи поведінки дітей підліткового віку при надзвичайних ситуаціях.....436
- Мариківська Г.А.**
Формування виразності мовлення старшокласників як складової їхньої мовленнєвої культури.....439
- Мартиненко С.М., Нечипоренко К.П.**
Варіативність змісту освіти як чинник розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи.....442
- Мельник І.М.**
Потенціал педагогічних дисциплін у професійній самоосвіті майбутнього вчителя початкової школи.....446

- Сембрат А.А.**
Історія виникнення гендерних досліджень в педагогічній науці.....449
- Служинська Л.Б.**
Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення німецької мови у вищому економічному навчальному закладі.....452
- Teina O.A.**
Disabled youth in Ukraine: the governmental policies and grassroots activities.....456
- Чикалова Т.Г.**
Підготовка майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічної діяльності за місцем проживання460
- Shevchenko M.Y., Dreval A.V.**
The forming of the professional culture as the development factor of future educators.....465
- Якушко К.Г.**
Реалізація педагогічних умов формування іншомовного спілкування майбутніх інженерів.....468

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

- Запорожець В.А.**
Протестантизм в Україні: історичні здобутки і сучасність.....472
- Петриковская Е.С.**
Мультикультурализм как проблема философской антропологии.....476
- Саковська О.Ю.**
Природа та агент як її принцип у філософії Аквіната. Джерела, впливи та інтерпретації482
- Соболь Т.В., Туренко В.Е., Ярмоліцька Н.В.**
Вища філософська освіта у Франції та Італії: «виклики» та «відповіді» для України.....486

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

- Климчук І.І.**
Особливості гендерного підходу в теорії міжнародних відносин.....491
- Ростецька С.І.**
Регіональна ідентичність як предмет наукового аналізу.....495
- Федорчук О.О.**
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України: історія діяльності (кінець 80 років ХХ століття – початок ХХІ століття).....499
- Яковлев Д.В.**
Дилеми вибору.....503

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

- Кравченко Т.П.**
Психолого-педагогічні механізми формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи.....509

CONTENTS**ECONOMIC SCIENCES**

Bilokinna I.D. Institutions as major stimulus for the development of society and their role in the formation of the «green economy».....1	Kushchenko O.I. Statistical methodology of international comparisons of the European Union countries 70
Bilskaya O.V. Social innovation in the format of the components of their formation and implementation.....5	Lukomskyi Y.O. Tendencies and directions of juice market development in Ukraine.....73
Budiaiev M.O. Investment projects portfolio as a basic component in the process of investment attractiveness ensuring.....9	Mavrova V.V. Competition management of enterprises in Ukraine.....78
Vakar K.V., Kosov P.Yu., Hapun O.S. Formation of agriculture land market.....13	Malchenko V.L. R&D as a motive force of innovation management at international companies.....81
Vinnikova I.I., Marchuk S.V. Features of the development of consulting services market in Ukraine16	Melnyk I.V. Modern trends of hotel industry's development in Ukraine.....84
Voronina A.V., Nikolaeva K.N. Modeling of the process of staff development of metallurgical enterprise.....21	Melnik T.M., Tunitska J.M. Analysis commodity structure of imports from the EU in Ukraine.....89
Gladka L.I., Vasilieva V.R., Shinkarenko K.E. Ukrainian production competitiveness and ways of its improvement by the example of machine-building complex.....26	Melnikova A.V. Accounting and analytical support for management risks associated with travel companies.....95
Holubka M.M. Cooperative education in western Ukraine in today's conditions.....30	Mostenska T.G., Kovtun O.S. The costs as an economic category and analysis of the costs of the Obolon Corporation.....100
Grygorenko V.O. Conceptual approach to assessing financial capacity territories.....33	Nazarova O.U. Statistical study of travel services market.....105
Dobryanskaya V.V., Miroshnichenko V.T. The choice of means of dissemination of advertising methods of complex (integral) evaluation of objects of marketing.....38	Obelets T.V. The structural characteristics of definitions mechanism of forming a production program of machine-building companies.....109
Yevenko T.I. Adaptation of the domestic banking system to foreign experience of credit activity of banks.....41	Pavlenko O.P., Semilit I.V. Economic summary financial stability of enterprise: the influence of factors, evaluation and sources of funding.....113
Yepifanova I.Yu., Humeniuk V.S. Factors of increase enterprise profit.....46	Polyanica A.V., Yakivets V.S. Feature of development electronic payment system in Ukraine.....116
Ivanova N.V. Methodological and organizational aspects of building evaluation model of regional infrastructure.....50	Rubakha M.V., Ovchar O.A. Dividend policy as an element of financial resources' formation and usage system of business entities.....120
Katana A.V. One of method for determining food quality regional food market.....55	Savchuk D.M. Supporting school as result of social community development.....124
Kononenko V.A., Barbinyahra A.M. Accounting cost effectiveness sunflower agricultural companies.....59	Sopina Y.M., Ananieva K.V., Yanovska K.O. Factors of emergence and ways of minimization of a bank risk related to crediting individuals.....127
Kotykova O.I., Arzhanova O.V., Yevstratieva T.I. Software product competitiveness in dairy cattle farms in terms of European integration.....63	Stolyarenko E.A. Methodological analysis of economic security enterprises cement industry.....130
Kurylo O.V. The strategy for public finance reform in Ukraine.....67	Stoyanenko I.V. Management of resource and energy saving in agriculture.....135
	Timoshenko N.U., Vavinskyi B.O. The effectiveness of multinational corporations in the post-crisis period.....142
	Fedoronko N.I., Wajda O.S. Consolidated information system TNK.....145

- Fudala B., Galchynska Ju.M., Makarchuk O.H.**
Competitiveness of food and vegetables processing industry enterprises on the example of the Polish market.....150
- Shust E.A., Bondarenko R.I.**
European experience of state support and stimulation entering of small and medium-sized producers of agriculture to the organized market.....154

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

- Derkach O.I.**
Analytical processing of text using the methods of clustering.....159

BIOLOGICAL SCIENCES

- Godun N.I.**
Dependence of functional state of respiratory system from teenagers lifestyle.....166
- Grintsova N.B.**
Functional reorganization of the pituitary-adrenal system at adult male rats under the impact of heavy metal salts and correction of antioxidants (a-tocopherol).....170
- Mamenko T.P., Yaroshenko O.A., Trotsenko V.A.**
Lipid peroxidation and activity of antioxidant enzymes in leaves of winter wheat under the influence of soil drought.....173

ENGINEERING SCIENCES

- Abramova L.S., Kapinus S.V.**
System analysis systems traffic management.....177
- Bogdanov O.V.**
Analysis of total influence of heat parameters of layer on PTA signal.....181
- Vasyliiev V.N., Rogozhyn V.A., Dolintse B.I.**
Modeling and optimization parameters of integrated inertial-satellite navigation system with corrective circuits.....184
- Galinskiy A.M., Menelyuk O.I.**
Ecological and economic efficiency of localization of sources of pollution of soils of technogenic effluents using the technology of the device of the horizontal impervious screen.....188
- Deikun I.M., Barbash V.A., Sydorenko D.A.**
Scheme of bleaching of flaxen pulp for chemical processing.....194
- Filippova M.V., Sokolenko M.V., Havrysh M.O.**
The modular gear assembly technology.....198

HISTORICAL SCIENCES

- Kyrchanoff M.V.**
Historical backgrounds and preconditions of Bulgarian Macedonianism.....202
- Nikolaeva N.B.**
Repressions against suspicious for the NKVD and Soviet power Kiev lecturers on the example of German Shlem Moiseyovich (1937).....206
- Teptiuk L.M., Khydolei O.S.**
To 175-th anniversary of the birth of the famous historian Vladimir Stepanovich Ikonnikov.....212

LAW SCIENCES

- Alimenko O.Yu.**
The lawyer's counselling in cases of debt recovery under the bank deposit contract.....216
- Babii A.O.**
Additional period for performance (Nachfrist) as prerequisite of contract avoidance.....222
- Braslavets Ju.Yu.**
Legal regulation significant terms of the contract to provide utility services.....227
- Valchuk O.I.**
Social insurance in the Labour Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1922 and the Code of Labour Laws of Ukraine.....230
- Grushko M.V.**
Codification of regulations the treatment of prisoners of war: problems and perspectives.....233
- Gurtieva L.N.**
Scientific conceptions of grounds of court decisions in criminal proceedings.....238
- Kovalenko R.O.**
TV presidential campaign in Ukraine.....241
- Krukoves V.V.**
Problems of using terminology in proceeding of setting the fact of living together men and women without marriage245
- Morozyuk S.M.**
A special procedure of acceptance and change the basic law as a guarantee its realization.....251
- Orzikh Yu.H.**
Category «notariat». Ontological characteristic.....256
- Skryl S.A.**
The impact of EU law on the functioning of political systems of Central and Eastern Europe.....261
- Terebylo N.V., Mishchuk I. P.**
Violence as a separate manifestation of actions that disrupt the work of penal institutions.....264
- Tereshchuk M.M.**
The positive legal responsibility in the public law: the theoretical analysis.....268

Shevchuk M.A.

Some peculiarities of legal regulation
of informational relations
in the activity of bodies
of State Fiscal Service of Ukraine..... 272

MEDICAL SCIENCES

Volotovska N.V.

Changes in the activity of antioxidant
system at the first hours
after the imposition
of an experimental tourniquet..... 276

Garas M.N., Romanchuk V.V.

Efficiency estimation of relief treatment
in children with late-onset phenotype
of bronchial asthma depending
on acetylation polymorphism..... 280

Zaliavska O.V.

Modern approaches to management
of reactive arthritis with comorbid
course of chronic kidney disease..... 284

Tarnavska S.I.,

Donska T.V., Sichkar I.B.
Features in control therapy
of atopic asthma in children depending
of acetylating polymorphism 288

Kholodkova O.L., Tsyurupa O.V.,

Sadovskaya Y.O., Goryuk I.A.
Morphological manifestations
of degenerative-dystrophic lesions
in the spine in the experiment
and after their correction..... 291

VETERINARY SCIENCES

Hulyanych M.M., Nedosekov V.V.

Comparison of sensitivity continuous
cell cultures to the infectious bovine
rhinotracheitis virus 296

HISTORY OF ART

Lebyedyeva N.A.

Feature films in the educational process 299

Romanenkova Ju.V.

«The strength of bamboo and flexibility
of ivy»: polycomponental creative
manner of Olga Karpenko..... 303

ARCHITECTURE

Kamenskyi V.I.

Planning structure of western European
medieval cities (VIII-XII)..... 309

Pakholiuk O.A., Yaschynskyy A.L.

Research wind direction priority
in urban development..... 313

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Kodatska N.O., Terpimova P.E.

Gender manifestations of fear
and anxiety of the student youth..... 317

CULTURAL STUDIES

Buryj A.R.

Apocalyptic motifs in the films
of Fritz Lang and Abel Gance..... 322

SOCIAL COMMUNICATIONS

Derkach L.M.

State and Prospects
of Ukrainian journalism education..... 329

Mayorov M.E., Chekmyshev A.V.

The concept of political talk shows
as entertaining style..... 335

Shevchuk J.S.

Conceptual cinema's advertising
as a social communication technology..... 339

PHILOLOGICAL SCIENCES

Halych A.O.

The portrait of Taras Shevchenko
in the novel of a Polish writer
Y. Yendjeyevytsch:
evolution of appearance..... 343

Kravchenko O.O.

Features of slang-functioning
in the modern Chinese-speaking
Internet-space..... 347

Rudiuk T.V.

Sound organisation
in Lina Kostenko's poetry..... 352

Sydorova M.O.

Language context as the indicator
of conversational implicatures
in responsive moves
of dialogical discourse..... 355

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Bondar K.V.

The way of life as a modus existence
of bodily human..... 359

Bonchuk N.V.

The propensity for the addicted
behavior among the teens
depending on peculiarities
of values orientation system..... 362

Larin D.I.

Practical considerations study
of historical and psychological
meanings period of open crisis
and its impact on the formation
of modern psychology..... 369

Margitay R.V.,

Margitay L.G., Mikhnova O.I.
Peculiarities of self-esteemation
of students with predispositions
to activities in the systems
«man – man» and «man – nature»..... 373

Nosko L.A.

Reflexive educational environment
as means of professional formation
of the future psychologists..... 377

Piven M.A.

Personal characteristic
of people with different level
of emotional maturity..... 381

Teglivets L.V.

The principles of professional
relationships between the heads
and the practical psychologists
of educational institutions..... 385

Shevchyshena O.V.

The influence of personal qualities and properties on the formation and development of talent in adolescence.....389

PEDAGOGICAL SCIENCES**Aleksandrova N.N., Sgadova V.V.**

Classroom management techniques of teacher-student interaction in the process of cultivating cross-cultural competence.....395

Derenko V.N.

Cultural and educational activities Ilya Kiriak to the Ukrainian Diaspora in Canada.....399

Druzhchenko T.P.

Subsystem of exercises and tasks for teaching professionally oriented English speaking skills to law students.....402

Zakusilova T.A.

Pedagogical conditions of formation foundations of professionalism in future nurses in the process of professional training.....407

Zieba B.A.

The role of the family in forming children the proper attitude to social norms.....411

Kapinus O.L., Trofimova H.S.,

Topcha N.I., Tomenko M.G.
Interactive approach to teaching foreign languages to the students of technical universities.....415

Kendzor P.I.

Constructing of model of policultural education in the secondary school.....418

Kozyr M.V.

Theoretical and methodological foundations integration of ICT-pedagogy in the education space universities.....423

Kurliak I.E.

Use of mediation process with regard to the cases of juvenile offenders in Poland.....427

Lisnichenko Y.M.

Formation of professional competence of future officers in the study major subjects on the basis of competence approach.....432

Malinevsky L.I.

Stereotypes of behavior of children of teens at emergencies436

Marikivska G.A.

Formation of seniors' speech expression as a component their speech culture.....439

Martynenko S.M., Nechyporenko K.P.

Variability of education content as factor of the development intellectual and creative skills of primary school pupils.....442

Melnyk I.M.

Orientations of disciplines of general pedagogics concerning the professional self-education of the future primary school teacher.....446

Sembrat A.L.

The history of gender studies in pedagogical science.....449

Sluzynska L.B.

Interdisciplinary communication in the process of learning german language in higher economic education.....452

Telna O.A.

Disabled youth in Ukraine: the governmental policies and grassroots activities.....456

Chykalova T.G.

Future social pedagogues training for social-pedagogical activities in the place of residence460

Shevchenko M.Y., Dreval A.V.

The forming of the professional culture as the development factor of future educators.....465

Yakushko K.H.

Realization of pedagogical conditions to form other language communication for future engineers468

PHILOSOPHICAL SCIENCES**Zaporozhets V.A.**

Protestantism in Ukraine: historical achievements and modernity.....472

Petrikovskaya O.S.

Multiculturalism as a problem of philosophical anthropology.....476

Sakovska O.Y.

Nature and agent as its principle in Aquinas' philosophy. Sources, impacts and interpretations482

Sobol T.V.,

Turenko V.E., Yarmolitska N.V.
Higher philosophical education in France: question and ask for Ukraine.....486

POLITICAL SCIENCES**Klymchuk I.I.**

The peculiarities of gender approach in ir theory.....491

Rostetska S.I.

Regional identity as a subject of scientific analysis.....495

Fedorchuk O.A.

Institute of political and ethnonational investigations named after I.F. Kuras of the NAS of Ukraine: history activities (end of the 80 years of the XX century – beginning of XXI centuries).....499

Yakovlev D.V.

Choice dilemmas.....503

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT**Kravchenko T.P.**

Psychological and pedagogical mechanisms of teens in high value attitude to their own health in the tourist and local history work.....509

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 338.121

ІНСТИТУЦІЇ ЯК ГОЛОВНІ СТИМУЛИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ «ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ»

Білокінна І.Д.

Вінницький національний аграрний університет

Розглянуто інституціоналізм як один із напрямів економічної науки. Визначено різницю між головними категоріями «інститут» та «інституція». Досліджено інституції як позитивні та негативні стимули для громадян. Визначено ступінь впливу держави на розвиток «зелених інституцій». У статті наголошено на важливість налаштованості суспільної свідомості на використання «зелених інституцій» в процесі господарювання.

Ключові слова: інституціоналізм, «зелена економіка», інститут, інституція, стимули, конкуренція, вільні ціни.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя економічне зростання країн було пов'язане лише з підвищенням інтенсивності використання природних ресурсів за рахунок розвитку науково-технологічних інновацій. Такий егоїстичний спосіб господарювання стосовно природи призвів до катастрофічних наслідків. Якщо людство не зупиниться, то через пів століття наша Земля позбудеться багатьох майже невідновлювальних природних ресурсів. В результаті чого економіка зазнає глобальної кризи, з якої вийти буде практично неможливо.

В Україні використовується занадто багато енергії, значна частина ґрунтів еродована, звалища твердих побутових відходів переповнені, країна належить до категорії малозабезпечених прісною водою. При цьому, в країні існують потужні металургійна, хімічна та видобувна промисловості, працюють 15 атомних блоків та близько половини площі країни зайняті під рілля. При цьому, рівень життя людей залишається одним з найнижчих у Європі. Проте не все ще втрачено і є можливість вирішити дану проблему, але це потребує значних теоретико-методологічних та практичних досліджень [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної проблематики займалася велика кількість науковців протягом досить тривалого часу такі, як Т. Веблен, Р. Коуз, Д. Норт, А.Е. Шастіто, Дж.Г. Марч, Дж.П. Олсен, П. Бергер, Д. Норт, Р. Патнем, К. Шепслі, Д. Найт, Е. Остром, такі дослідники нашого часу, як О.В. Катигрובה [3], О.Г. Чубарь [4], Ю.М. Коваленко [5] та інші. Проте дане питання розкрито недосконало і потребує більше науково-методологічних досліджень, котрі враховуватимуть особливості теперішнього суспільства та його потреби.

«Озеленення» економіки дасть можливість вирішити всі названі проблеми та забезпечити людей гідними «зеленими» робочими місцями, оскільки згідно визначення UNEP (2011), «зелена економіка» – це така економіка, що сприяє покращенню добробуту та соціальної рівності, суттєво знижуючи екологічні ризики та виснаження ресурсів [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одним із головних напрямів

вирішення даної проблеми суспільства є поглиблене дослідження «зелених» інституцій, котрі є важелем впливу на поведінку та спосіб господарювання, а отже, і мотивацією до покращення умов навколишнього середовища та делікатнішого використання природних ресурсів, що в подальшому призведе до економічного зростання вцілому.

Формулювання цілей статті. В процесі дослідження необхідно вивчити особливості інституціоналізму, його вплив на економіку. Дослідити інституції як стимули розвитку суспільства. А також визначити ступінь впливу інституцій на ефективність використання природних ресурсів та визначити їх роль у формуванні «зеленої економіки».

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституціоналізм – своєрідний напрям в економічній науці, який почав формуватись наприкінці XIX ст. Його своєрідність полягає насамперед у тому, що прихильники інституціоналізму в основі аналізу беруть не тільки економічні проблеми, а зв'язують їх з проблемами соціальними, політичними, етичними, правовими тощо [1]. Що є вкрай важливим, адже на економіку впливають не тільки економічні чинники, вона змінюється також під впливом людського фактору: звичаїв, традицій, манери поведінки.

Взагалюму основними категоріями інституціоналізму, як напрямку економічної науки, є «інституція» та «інститут». Ззовні ці два поняття дуже схожі, проте мають зовсім різні значення. Багато вчених ототожнюють дані категорії і тим самим сприяють вульгаризації інституційних досліджень. На нашу думку, їх можна вважати паронімами – це слова, що мають подібність у морфологічній будові (близькі за фонетичним складом), але розрізняються за значенням [2].

Про це у своїх працях писав Д. Норт. Він зазначав, що інституції, створюють так звані «правила гри», разом з тим в суспільстві існують і «гравці» за цими правилами – організації. «Правила потрібно відрізнити від гравців, – наголошує Норт. – Правила мають визначити те, як ведеться гра, але мета команди, яка грає за цими правилами, – виграти гру, поєднуючи вміння, стратегію і взаємодію гравців, використовуючи при цьому чесні засоби, а інколи – й нечесні».

«Організації, – пише Норт, – охоплюють політичні органи (політичні організації, Сенат, міська рада, регуляторне агентство), економічні органи (фірми, профспілки, родинні ферми, кооперативи), суспільні органи (церкви, клуби, спортивні асоціації) та освітні органи (школи, університети, центри професійної підготовки)».

Організації діють у просторі, який створюється конкретними інституційними обмеженнями, які дозволяють побачити взаємодію між правилами гри і поведінкою її учасників. Якщо організації спрямовують свої зусилля на непродуктивну діяльність, це означає, що інституційні обмеження створили таке середовище, яке заохочує саме таку діяльність. Зокрема, окремі країни бідні тому, що їх інституційні обмеження визначають таку систему винагород і стимулів за економічні чи політичні дії, що не заохочує до продуктивної діяльності [6].

На нашу думку, за допомогою таких тотожностей Норт досить доступного для кожного пояснює різницю між поняттями «інституція» та «інститут», розкриває суть кожного з них, визначає в чому їх особливість та вплив на економічну ситуацію в країні.

Проте, у російських і вітчизняних джерелах широко застосовують категорію «інститут» замість «інституція». Невиправдана редукція цих категорій відбулась після видання у 1984 р. знаменитої праці Т. Веблена «Теорія бездіяльного класу», в процесі перекладу на російську мову відбулася помітна похибка тому, що в тексті автора містилось саме поняття інституції («An Economic Study of Institution»). Таким же чином припустились похибки і за перекладу праць Д. Норта, Т. Еггертсона, Е. Фуруботна і Р. Ріхтера та інших, проте за змістом, їхні праці присвячені саме інституціям і ні в якому разі не інститутам. В подальшому відбулось практичне витіснення терміну «інституція» під час опис явищ відповідного характеру.

Т. Веблен розглядав людину як біосоціальну істоту, яка керується природними інстинктами. Він писав, що «предметом економічної науки є вивчення поведінки людини стосовно матеріальних засобів існування та дослідження історії матеріальної цивілізації». Поняття інституція, за Т. Верленом, – це спільність свідомості, перший спосіб мислення, притаманний відповідним групам людей, який обумовлений традиціями, звичаями, що формуються у процесі історичного розвитку, – все те, що набуває оформлення в професії людини, морально-правових нормах, державних установах, а також у самому характері держави. Згідно з Т. Вебленом інституції, або «прийняту в певний час систему громадського життя», визначають безпосередні цілі, що підкоряють поведінку людей. Але сприятливі умови економічного розвитку існують лише у тому випадку, коли система інститутів перебуває в гармонії з кінцевими цілями, що впливають із інстинктів [7].

П. Бергер вважає, що правильно було б розуміти за терміном «інституція» встановлення, традицію, порядок, заведений в суспільстві, а «інститут», відповідно, розглядати як закріплення таких звичаїв і порядків у законах і правових нормах. В цьому, на нашу думку, П. Бер-

гер помилявся, оскільки це дві форми одного й того ж поняття. Натомість ми розділяємо думку Д. Норта, котрий поділяв інституції на формальні та неформальні. До формальних інституцій дослідник відніс правові та адміністративні акти (конституції, закони, чинні норми права, судові прецеденти, адміністративні рішення, тощо), а до неформальних – різноманітні господарські договори та угоди, норми поведінки, кодекси честі та гідності, фахової самовідданості, звичаї і традиції, різноманітні соціальні умовності тощо [8].

На нашу думку, інституції це засоби впливу на людину вцілому, на її сприйняття зовнішнього середовища, поведінку в цьому середовищі та спосіб господарювання. Натомість, інститути це об'єднання, організації, які утворились на основі інституцій, котрі створили такі умови, що людям необхідно об'єднуватись заради спільної ідеї та мети.

Інституції є важливим соціальним явищем у формуванні «зеленої економіки», котре впливає на суспільство вцілому, а саме вони:

- створюють можливість задоволення базових потреб всіх соціальних суб'єктів тим способом і в тому обсязі, який вважається суспільством оптимальним, а отже санкціонується ним;

- гарантують виконання необхідних функцій і виключення, придушення небажаних з точки зору інтересів суспільства форм соціальної поведінки, сприяючи безперервності та спадковості соціального життя;

- забезпечують інтеграцію прагнень та координацію відносин соціальних суб'єктів, створюючи внутрішню стабільність, згуртованість як всієї соціальної системи, так і окремих її елементів [13].

Інституції здійснюють вплив на соціально-економічні процеси та суспільство вцілому. А також змінюються під впливом потреб суспільства, тобто вони є досить гнучким відображенням ринкової економіки. Про це пишуть Герберт С. Левін та Януш М. Шимер: «Вони змінюються тоді, коли організації розуміють, що сучасна інституціональна структура обмежує їхні можливості досягти певної мети. В економічній сфері цією метою може бути підвищення загального рівня багатства. Інституції змінюються, коли організації починають діяти з позицій знань чи вірувань в те, що нові інституціональні перетворення покращать їхнє становище у досягненні мети. Наприклад, формальні інституції почали змінюватись, коли законом було дозволено створення компаній з обмеженою відповідальністю. Ці компанії помітили, що з розвитком нових технологій можливості для одержання більшого прибутку стали пов'язуватись зі збільшенням капіталу у процесі виробництва і почали тиснути на парламенти і уряди, вимагаючи прийняття законів, що дозволили б втягувати у виробництво капітал тисяч людей таким чином, щоб не нести відповідальність за борги компанії власним майном. Це дійсно стало одним із головних інституціональних змін у розвитку ринкової системи» [9].

Проте, кожне явище має як позитивні, так і негативні наслідки. Є досить тонка межа між ними і взаємності від того в який бік наступити, такі і наслідки будемо мати. Це ведеться до того, що інституції можуть не тільки позитивно впливати на людські взаємодії, а також і негативно. Інституції створюються чи трансформуються на

«історичних перехрестях», тобто в моменти, коли з тих або інших причин відкривається «вікно можливостей» для їх зміни. Інституції формують позитивні чи негативні стимули у громадян. Стимули – це двигун, який рухає суспільством, спонукає його членів до тих або інших дій. Стимули заохочують працювати чесно або ж красти, боротися або уникати боротьби, створювати працюючи власне благополуччя та успіх чи втікати від утисків і здириництва. Саме політичні й економічні інституції доводять суспільства до процвітання, стагнації або розпаду. Попри все розмаїття їхніх форм чи назв, інституції поділяються на відкриті (inclusive) та закриті (extractive). Відкритими є економічні інституції, які забезпечують недискримінаційний контроль над доступом і розподілом ресурсів, дозволяють чесну конкуренцію і забезпечують збереження приватної власності. Те ж стосується політичних інституцій: відкритими є ті, де суспільство вільно обирає і контролює владу, де кожен, хто має бачення або ідеї, активність і громадянську позицію, має практичну можливість бути обраним до законодавчих органів влади і змінити в суспільних інституціях те, що не влаштовує виборців. Закриті політичні інституції дозволяють їх керівникам трансформувати політичну владу в економічні блага і навіпаки. Причому способи трансформації можуть бути найрізноманітнішими – від надання преференцій наближеним до банального грабунку [10].

На подальший розвиток «зелених» інституцій великий вплив здійснює держава. В Україні досі не існує цілісної державної політики в даному напрямку. Відомі окремі позитивні приклади вдалого впровадження деяких інструментів «зеленої» економіки, найбільш вагомим з яких є «зелений тариф». Проте, не помітно жодних політичних спроб об'єднати всі заходи в єдину узгоджену стратегію для досягнення синергійних ефектів. Всі поодинокі заходи щодо обговорення у суспільстві та політикумі цього питання, що були реалізовані на даний момент, ініційовані та/або профінансовані зовнішніми інституціями [12]. Це говорить про те, що держава відіграє провідну роль у створенні належного інституційного середовища. Адже це дає можливість інститутам вільно функціонувати та не створює перешкод для досягнення поставленої мети.

Головними інституціями ринку є конкуренція та вільні ціни. За допомогою вільних цін в умовах конкурентного середовища здійснюється еквівалентний обмін, а отже, реалізуються інтереси продавця і покупця, відтворюється рівновага в економіці. Тому державі необхідно створити умови для заохочування суб'єктів ринку на виробництво екологічно чистих продуктів та послуг, котрі б змогли створити гідну конкуренцію та якісно нову рівновагу, створену за принципами «зеленої економіки». Для цього необхідно створити систему стимулів, а саме дотацій, низьковідсоткових кредитів, субсидій і т.д. Наша держава стала на шлях створення таких стимулів, проте не враховані все ще усі особливості вітчизняних суб'єктів ринку.

Відтворюючи ринкові інституції, не можна забувати, що ринок будують люди, від їхніх свідомості, бажання, розуміння залежить дуже багато. Якщо суспільна свідомість не буде налаштована

на необхідність змін ринку за принципами «зеленої економіки», то ринок не формуватиметься за цими принципами. Цей процес може затягнутися, а то й піти у протилежному напрямі. Слід урахувати, що психологічний стан наших людей нині досить складний і суперечливий. Вони не тільки мало знають про «зелену економіку», а й вважають, що держава не звертає уваги на їхні потреби. За таких обставин інституції мають надзвичайно важливе значення.

З вищезазначеного можна визначити функції, котрі виконують інституції для суспільного розвитку. Серед найважливіших функцій інституцій можна виділити наступні:

- узгодження та координація дій економічних агентів, мінімізація і компенсація витрат від зіткнення інтересів їх взаємодії;

- скорочення витрат, часу, зусиль і ресурсів, пов'язаних з одержанням та обробкою інформації, обґрунтування і прийняттям рішень, укладенням угод та контролем за їх виконанням;

- забезпечення стабільності соціальних і економічних систем, збереження і спадкова передача їх спадкових ознак;

- формування мотивів людської діяльності та системи стимулів [11].

Для вирішення проблем, які склались в процесі нераціонального господарювання, потрібно правильно застосувати інституції, котрі в подальшому забезпечать таку систему стимулів, яка створить умови для соціально-економічного розвитку без шкоди зовнішньому середовищу. В першу чергу необхідно вдосконалити основні формальні інституції і в процесі їх застосування в суспільстві створюються неформальні інституції, а саме звичаї і традиції. Саме вони не дозволяють здійснювати людські взаємодії, котрі суперечитимуть інтересам суспільства.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Підбиваючи підсумки можна сказати, що саме інституції є головним об'єктом дослідження під час вирішення питань соціально-економічного характеру. Науковці допускаються помилки при ототожненні понять «інституція» та «інститут» і це не дає чіткості та результативності проведених досліджень. Дана помилка започаткована російськими дослідниками під час перекладу даних категорій з іноземної мови. Інституції є вкрай важливими, проте вони можуть впливати на суспільство як позитивно, так і негативно. Тобто від них залежить чи добросовісно будуть здійснені певні економічні та політичні операції, чи досягнення мети суб'єктами ринкової економіки не порушить права та власність інших представників. Тобто для застосування певних інституцій в країнах з ринковою економікою необхідно врахувати всі фактори впливу для того щоб не допустити ряд негативних наслідків. Інституції не є сталими і вони можуть змінюватись. Це відбувається тоді, коли організації незадоволені інституційним середовищем і вважають, що певні зміни допоможуть їм у досягненні поставлених перед ними цілей. Інституції виконують ряд важливих функцій для розвитку суспільства та впровадження в економіку принципів раціонального використання ресурсів. Саме держава відіграє провідну роль у створенні належного інституціонального середовища для розвитку «зеленої економіки».

Список літератури:

1. Електронний курс лекцій «Інституціоналізм» [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=17340>.
2. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ, 2011. – 560 с.
3. Катигрובה О. В. Сутнісна характеристика понять «інститут» та «інституція» в теорії інновацій [Електронний ресурс] / О. В. Катигрובה. – Режим доступу: <http://sworld.com.ua/48/index.php/uk/economy-311/economic-theory-and-history-311/7510-descriptionof-un-derstanding-sutnsna-qnstitutq-ta-qnstitutsyaq-in-teornnovatsy>
4. Чубарь О.Г. Інститути та інституціональне середовище: теоретичні узагальнення засад економічного розвитку / О. Г. Чубарь // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – Ужгород, 2013. – Випуск 3 (40). – С. 98-104.
5. Коваленко Ю. М. Інституціалізація фінансового сектору економіки: [монографія] / Юлія Михайлівна Коваленко / Національний університет ДПС України. – Ірпінь, 2013. – 608 с.
6. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки: пер. з англ. /Д. Норт; пер. з англ. під ред. І.Дзюби – К.: Основи, 2000. – С. 13-141.
7. Мацелюх Н. П. Історія економіки та економічної думки. Політична економія. Мікроекономіка. Макроекономіка [Текст]: навч. посібник для самост. підгот. до курс. екзаменів та компл. держ. екзамену з економ. теорії / Н.П. Мацелюх, І.А. Максименко. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 382 с.
8. Герберт С. Левін, Януш М. Ширмер. Інституціональний розвиток та податкова політика у країнах, що перебувають у перехідному періоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://c-e-d.info/img/pdf/Utt_29_37_ukr.pdf
9. Яке майбутнє чекає на Україну [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.portal.gov.ua/content/view/full/10829/>.
10. Йохна М.А. Про деякі підходи до визначення інституцій / М.А. Йохна // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2007. – Вип. 31-1. – С. 126-131.
11. Мартинюк А. Перспективи розвитку «зеленої» економіки [Електронний ресурс] / А. Мартинюк, Ю. Огаренко. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://esco.co.ua/journal/cities/2013_8/art197.pdf.
12. Климанська Л. Д. Соціальні інституції: поняття, види та функції [Електронний ресурс] / Л. Д. Климанська, В. С. Савка. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://allrefs.net/c1/4aqn8/p14/>.

Билокинна И.Д.

Винницкий национальный аграрный университет

ИНСТИТУТЫ КАК ГЛАВНЫЕ СТИМУЛЫ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ «ЗЕЛеноЙ ЭКОНОМИКИ»**Аннотация**

Рассмотрено институционализм как одно из направлений экономической науки. Определено различие между главными категориями «институт» и «институция». Исследованы институты как позитивные и негативные стимулы для граждан. Определена степень влияния государства на развитие «зеленых институций». В статье отмечена важность настроения общественного сознания на использование «зеленых институций» в процессе хозяйствования.

Ключевые слова: институционализм, «зеленая экономика», институт, институция, стимулы, конкуренция, свободные цены.

Bilokinna I.D.

Vinnytsia National Agrarian University

INSTITUTIONS AS MAJOR STIMULUS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIETY AND THEIR ROLE IN THE FORMATION OF THE «GREEN ECONOMY»**Summary**

Institutionalism considered as one of the directions of economic science. Defined the difference between the main categories of «institute» and «institution». The institutions were investigated how positive and negative incentives for the citizens. The degree of state influence on the development of «green institutions» was defined. The article noted the importance of the attitude of public consciousness at the use of «green institutions» in the process of management

Keywords: institutionalism, «green economy», Institute, institution, incentives, competition, free prices.

УДК 316.42.001.76(477)

СОЦІАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ У ФОРМАТІ СКЛАДНИКІВ ЇХ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ

Більська О.В.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Надано різнобічну оцінку соціальним змінам на національних теренах, які пройшли в руслі ринкового реформування з забезпеченням соціальної орієнтації. Прояв розривів у соціальній тканині суспільства відстежено на основі порівнянь з відповідними досягненнями розвинених країн. У контексті зорієнтованості на інноваційний шлях розвитку досліджено зміст впроваджуваних соціальних інновацій і впливу соціального інновування на суспільний поступ.

Ключові слова: соціальна динаміка, оцінка, деструкції, соціальні інновації, вплив, удосконалення.

Постановка проблеми. З другої половини ХХ століття поняття цивілізаційного соціального устрою закріпилося за «соціальною державою». Розбудову подібного суспільного інституту зі здобуттям незалежності започаткувала й Україна. У цьому контексті перед державою, яка поряд з запровадженням ринкового механізму господарювання розпочала його соціальну імунізацію, постали складні завдання оновлення джерельної бази забезпечення суспільного розвитку. Соціальні здобутки розвинених країн підтверджують, що поза інноваційним шляхом наша країна в умовах ресурсних обмежень неспроможна забезпечити реальне соціальне піднесення. При цьому при переважній зорієнтованості на техніко-технологічні нововведення приходить порозуміння того, що потужним каталізатором збалансування економічного потенціалу і зміни на краще рівня життя населення, виступають соціальні інновації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціального інновування в зв'язку з переорієнтацією вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку стали з недавнього часу однією з головних тем проблемно-орієнтованих досліджень. Але загалом «соціальні інновації» та «процеси соціального інновування», як основне наповнення інноваційної моделі забезпечення суспільного поступу, на сьогодні не є новими категоріями для науки. Теоретичні основи інновування в соціальній сфері запропоновані російсько-американським соціологом П. Сорокіним [1]. Природно, що його напрацювання щодо соціальних інновацій були доповнені і розвинені вченими економічно розвинених країн в контексті конституційного проголошення ними соціальних держав після другої Світової війни. Проте їх імплементація в національний простір неможлива із-за реалізації специфічної моделі розбудови соціальної держави шляхом певного відкочування від масштабної до помірної соціалізації, яка різниться від класичного типу нарощування соціальності. Природно, що за такого обмеження в середовищі вітчизняних науковців почав виокремлюватися серед представників, які започаткували наукову школу соціального інновування як то Л. Антонюк, О. Новікова, О. Воловодова, Л. Бойко-Бойчук, Н. Летуновська, І. Мейжис, А. Поручник, В. Савчук, О. Сандига, І. Терон, І. Чорнодід і ін. Але так склалося, що виокремленими й іншими вченими дослідження соціальних інновацій здійснюються у площині визначення їх

сутності й особливостей [2; 3; 4; 5], оконтурення конструкції механізмів соціального інновування [4; 6] та пріоритетних сфер впровадження [6; 7; 8; 9]. На наш погляд, визначеність з перерахованими питаннями постає тільки початковою умовою для надання процесам соціального інновування керованого характеру.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для спрямування інноваційних процесів у соціально-конструктивний вектор потрібна зв'язувальна ланка між теоретичними уявленнями й знаннями конкретних сфер потенційного впровадження соціальних інновацій з позитивною віддачею. Сьогодні недостатньо просто сприймати факт наявності соціальних інновацій, потрібно оволодіти системною складністю цієї категорії тобто свідомо їх конструювати і впроваджувати в конкретних сферах діяльності та удосконалювати відповідні суспільні інститути й інституції. Таким інструментальним засобом фіксації є класифікація соціальних інновацій.

Головною метою цієї статті є критична оцінка підходів до формування різних видів соціальних інновацій з відтворенням взаємозв'язку між ними та обґрунтування концепції їх структурування як своєрідної конфігурації сфер суспільної життєдіяльності зі специфічним взаємовпливом і взаємообумовленістю.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, адекватно часу було б доцільно ідентифікувати соціальні інновації на макрорівні з рішеннями, здатними змінити безпосередньо чи то опосередковано вибірково зафіксовані інститути в різних секторах національної економіки країни на відповідному етапі соціалізаційних перетворень з обов'язковою позитивізацією соціального статусу суб'єктів соціально-економічних процесів.

Світ соціальних інновацій в силу багатоманіття соціального простору досить багатоликий й не однозначний. Практично неможливо знайти жодного аспекту існування суспільства, що не підпав би під категорію соціального інновування. Для своєчасного реагування і, більше того, опанування механізмом управління інноваційними процесами соціального характеру їх потрібно систематизувати.

Природно передбачити, що із-за багатозначності категорії «соціальні інновації» має існувати спектр ознак, за якими їх можна класифікувати. Ми, керуючись нагальним імперативом перманентного пошуку, продукування й впровадження соціальних інновацій, вважали за необхідне уза-

гальнити наявні розробки їх класифікацій для озброєння вітчизняних дослідників соціального інновавання відповідною інформацією.

Серед запропонованих класифікацій соціальних інновацій та інновацій загалом, в яких можна виявити соціальні мотиви, і репрезентованих в науковій літературі нами було виділено декілька для критичного розгляду та обґрунтування найбільш повного і оптимізованого їх проекту. Оскільки інновація являє собою комплексне, багатогранне наукове поняття, то існує множина критеріїв класифікації нововведень. Важливо побачити за цими певною мірою абстрактно-теоретичними констатаціями і реальні процеси, що відбивають специфіку соціальних інновацій. Перш за все, вони володіють досить високою невизначеністю наслідків їх впровадження. На наш погляд, є необхідність зупинитися на розробках, які розкривають сфери зосередження уваги адептів соціального інновавання.

Так, Алієв І. Г. виділив не соціальні, а соціально-економічні інновації і відніс до напрямків, охоплених ними організацію праці, професіональне зростання, творчий потенціал, культуру організації, ринки збуту, взаємовідносини зі споживачами [10].

О. Ломакіна, виснуючи результати власних досліджень, щодо інновавання в розвинених країнах, стверджує, що інновації у соціальній сфері охоплюють такі сфери, інститути й інституції: зайнятість, доходи, якість життя населення; охорона здоров'я, материнство і дитинство, життєзбереження людей; всі види і форми освіти; культура і дозвілля; соціальний захист; забезпечення прав громадян на житло; суспільна безпека; охорона навколишнього середовища; поштовий зв'язок і інші комунікативні канали; робота з біженцями і вимушеними переселенцями; суспільна опіка відносно дітей, людей похилого віку, інвалідів та незаможних громадян [11, с. 129].

На погляд, Л. Барютіна соціальні інновації охоплюють створення якісно нових економічних, соціальних політичних та інших утворень, структур, механізмів суспільного виробництва, суспільства загалом або їх підсистем [12, с. 73].

Соціальні інновації, на думку М. Хучека, дістають прояв в невиробничій діяльності підприємств, а саме «соціально-побутових умовах життя робітників, умовах безпеки і гігієни праці, культурній діяльності, організації дозвілля [13, с. 29].

А. Пригожин пов'язує з соціальними інноваціями економічні (матеріальні стимули, показники зростання тощо); організаційно-управлінські (нові оргструктури, форми організації праці, опрацювання рішень і т. ін.); власне соціальні зміни внутрішніх колективних відносин [14, с. 42].

Порушуючи питання про складові соціальних інновацій Ю. Шепетун відносить до них такі зміни, як соціально-управлінські (зміни в соціальній сфері); соціально-економічні (зміни в системі суспільно-економічних формаций); економічні (нові матеріальні стимули, показники системи оплати праці); організаційно-управлінські (нові організаційні структури, форми організації праці, опрацювання рішень, контроль за їх виконанням і т. ін.); інновації соціального середовища (заходи, по підвищенню якості життєвих сфер); правові; педагогічні (методи навчання, виховання) [15].

Англійський вчений Дж. Цезерані вважає соціальними інноваціями зміни, які засновуються на комбінаціях різних аспектів знань, як фундаментальних, так і прикладних наукових досліджень; пов'язані з використанням чого-небудь принципово нового або з використанням чого-небудь в раніше недосяжних областях; являються результатом цілеспрямованої діяльності; засновані на переносі якого-небудь продукту в іншу галузь застосування [16, с. 67].

Російська вчена Т. Заславська структурно відносить до соціальних інновацій три шари суспільного устрою, а саме соціально-економічні інститути, соціальну структуру та соціокультурні характеристики суспільства [17].

Дж. Мулган відніс до соціальних інновацій вже інноваційні види діяльності та послуги, що мотивуються цілями задоволення соціальних потреб і розповсюджуються переважно через організації, цілі яких є соціальними [18].

А.В. Семікіна наполягає на тому, що соціальні інновації в силу тісного зв'язку з людським капіталом і його ефективним використанням в економіці включають створення кращих умов для задоволення актуальних соціальних потреб, розширення трудових можливостей людини на ринку праці, всебічного розвитку її здібностей, самореалізації, соціальної захищеності у сфері праці [19].

О. Віноградська й Л. Белова Л.О. формуючи тексти лекцій з курсу «Соціальні технології», відповідно до структури соціальної сфери в цілому, компонентами якої є освіта, управління, зайнятість населення, пенсійне забезпечення, культура, спорт, здоров'я людей і т.д. виділили педагогічні, освітні, правові, управлінські соціальні інновації [20, с. 78-79].

Не дивлячись на очевидну увагу учених до проблеми пізнання складових соціальних інновацій, їм все ще не вдається досягти достатньої ясності і однозначності. І, хоча дискусії виникали з приводу прив'язки тих чи інших сфер і складників до соціальних інновацій, поза ними залишалися питання взаємозв'язку між ними як при впровадженні, так і за можливими результатами. У даному зв'язку постає правомірним залучення результатів тих досліджень, в яких тою чи іншою мірою до рішення ставилися не просто аспекти наповнення соціальних інновацій набором складників, а й відтворення зв'язків між ними.

Приведені класифікації, не дивлячись на їх різноплановість, дозволяють розглядати соціальні інновації як системне утворення, яке взаємодіє з оточуючими його системами і не являється ізольованим. Якщо виходити із системоутворювальної здатності соціальних інновацій, то, взаємодіючи з іншими системами, вони теж змінюються тобто потерпають від структурних змін, фіксуючи певні пучки характеристик. Принципово значущим є те, стан системи соціального інновавання, яка має на конкретний проміжок часу певну структуру, дозволяє ідентифікувати її як цілісне утворення й водночас в якості сукупності специфічних внутрішніх поєднань.

В руслі цієї методологічної можливості і має бути сформована концепція класифікації соціальних інновацій, за якими вони помимо виокремлення складових у їх структурі мали б детермінуватися на певні взаємопов'язані групи.

Як наукова категорія «соціальні інновації» мають відтворювати відносини між суб'єктами економіки з приводу удосконалення інститутів і інституцій регулювання соціальної динаміки і їх впровадження у різні сфери національної економіки, які потенційно спроможні змінити на краще відповідно цивілізаційним стандартам соціальності у суспільстві. У поданій інтерпретації соціальні інновації постають у якості рішення потенційно спрямованого на ліквідацію інституційних розривів в тканині соціалізації.

Торкнемось в міру можливого більш ґрунтовно до конструкту соціальних інновацій. Не віднайти заперечень тому, що суб'єктом розвитку є індивіди та соціальні спільноти. При цьому вони виступають і об'єктами розвитку. Поєднання в одній особі суб'єкта і об'єкта в кожний конкретний відтинок часу дозволяє суб'єкту поширювати межі свого функціонування і, ставши об'єктом змін, отримати можливість свідомо застосовувати більш результативні організаційні засоби соціалізації інноваційного характеру. В цьому потрібно бачити наявність невідповідності усталених теоретичних конструкцій соціального характеру змін реальності. Перш за все, той природний процес в якому функціонує суб'єкт закономірно з часом наповнюється певними труднощами і протиріччями, які стають сутяжними для нього й інших. Як протидію їм суб'єкт займає особливу позицію і прагне здійснити надбудову над ним, тобто сконструювати над природним процесом штучний, спрямований на більш плідні організуючі основи основних соціальних відносин. В най-

простішому відтворенні висловленого людська діяльність спрямована на процеси об'єднання й роз'єднання рушійних сил, задіяння потенцій яких у соціально-економічні процеси має альтернативи. Виходить, що соціальна інновація не може формуватися апріорно оскільки залежить значною мірою від випадковостей і підпадає під вплив непередбачуваних обставин. Якщо бути до кінця коректним, то суб'єкт вторгнення в неприйнятну часу реальність своїми діями має зберегти асиметричний баланс частин і, більш того, створювати тим самим простір для нарощування продуктивних здатностей складових та зміцнення не тільки соціального цілого, а й системи їх взаємодії з іншими компонентами системи.

Процес надання змін, які проходять в економічній системі, соціального підтексту розглядається в економічній теорії в якості соціалізації, яка передбачає дії в трьох напрямках, а саме соціалізація виробничих відносин, соціалізація продуктивних сил і соціалізація господарського механізму. Соціалізація продуктивних сил являє собою процес надання їм якостей відповідності до вимог людиноцентричного розвитку. Соціалізація економічних відносин постає в еволюції соціальних, правових, політичних, національних, культурних, моральних, психологічних і інших відносин, що сприяють проникненню соціальних мотивів в усі сфери суспільного життя. Щодо господарського механізму, то його соціалізація передбачає наповнення його якостями, що дають можливість забезпечити всебічний розвиток людини і узгодити її індивідуальні інтереси з інтересами колективу, у якому вона здійснює

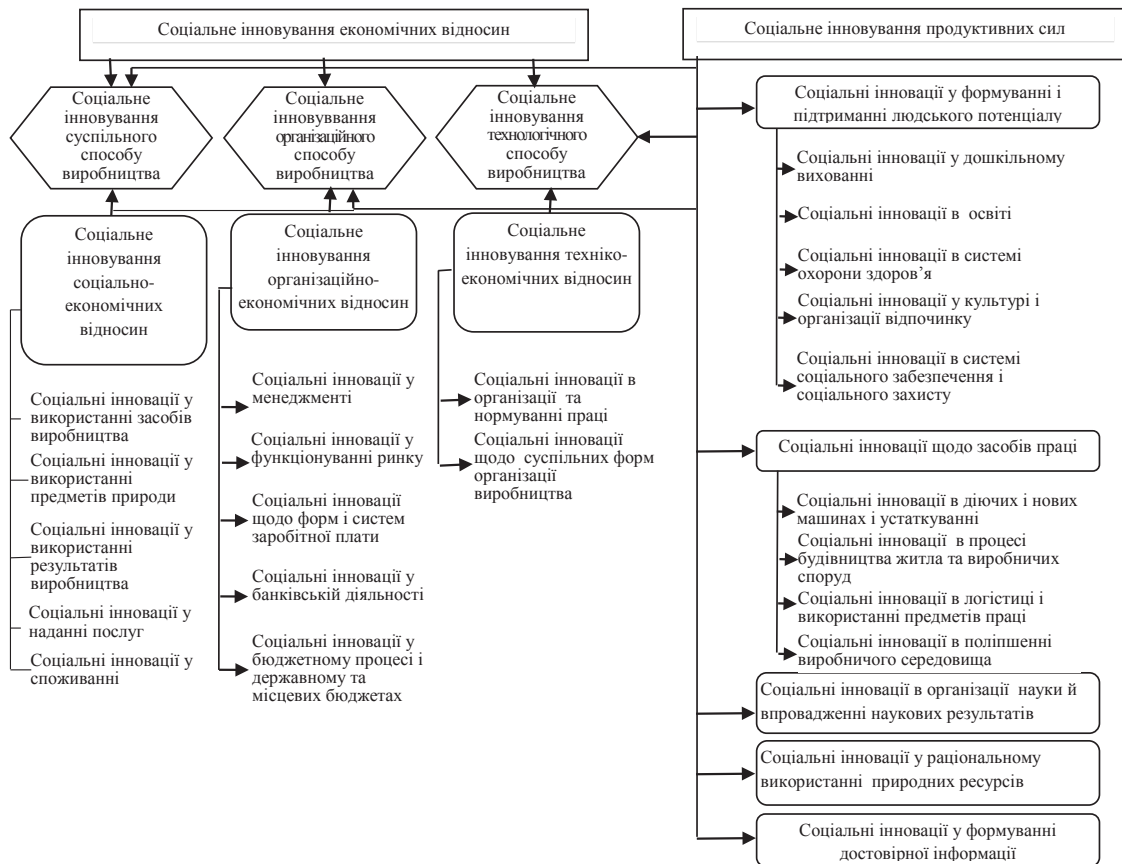

Рис. 1. Класифікація соціальних інновацій, які можливі до впровадження в процесах соціального інновавання економічних відносин і продуктивних сил

Авторська розробка

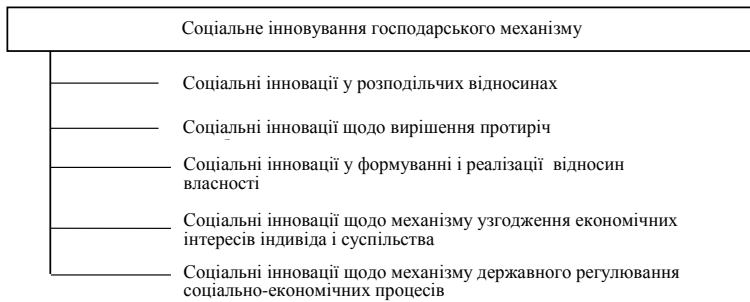

Рис. 2. Класифікація соціальних інновацій складових господарського механізму

трудова діяльність, групи людей певної території, на якій вона мешкає, і суспільства в цілому. Важливо не абстрактно сприймати ці визначення. При всіх за і проти вони без проблем проектуються на реальні суспільні процеси і, на нашу думку, можуть бути використані в якості методологічних підвалин для віднайдення місця в структурі соціалізаційних процесів соціальним інноваціям.

Висновки і пропозиції. З визначеністю складових «соціальних інновацій» і їх структурного конструкту з системними взаємозв'язками по-

стає потреба апелювання до змісту національної політики забезпечення соціальності у розвитку та виявлення деструкцій у механізмі її формування й реалізації. Безумовно, соціальна політика являє собою не стіль просте явище для її повної діагностики, оскільки поле її охоплення не замикається суто на соціальній інфраструктурі, а виходить на економічну складову життєзабезпечення. Водночас не слід виключати методологічні можливості врахування факту сповідування в соціальній політиці системи пріоритетів, за якими вона різниться набором заходів і інструментів відповідно етапу цивілізаційного поступу.

Запропонований досить поширений і конкретизований концепт класифікації соціальних інновацій в умовах український реалій вимагає відповідної трансформації політичної, економічної та соціальної систем країни і об'єктивно зумовлює необхідність формування сучасної моделі управління суспільним розвитком, адекватної логіці реальних суспільних трансформацій без втрати позитивних здобутків минулого.

Список літератури:

1. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика – М.: Астрель, 2006. – 1176 с.
2. Соціальні інновації: концептуальні підходи, можливості розвитку та запровадження: наук. доп. / В.П. Антонюк, О.Ф. Новікова, О.В. Воловодова та ін. – Донецьк: Ін-т економіки промисловості НАН України, 2010.-102 с.
3. Бойко-Бойчук Л.В. Поняття «соціальна інновація»: типи визначень, приклади застосування / Л.В. Бойко-Бойчук // Наука і інновації. – 2009. – Т. 5. – № 5. – С. 94-99.
4. Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: монографія / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.
5. Сандига О.І. Інновації: соціально-філософський аналіз / О.І. Сандига // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: центр духовної культури. – 2005. – № 48. – С. 43-54.
6. Чорнодід І.С. Особливості впровадження соціальних інновацій як фактора розвитку громадянського суспільства / І.С. Чорнодід // Економіка. Проблеми економічного становлення – Вісник. – 2012. – № 2. – С. 82-85.
7. Мейжис І.А. Соціальні інновації в українській сучасності / І.А. Мейжис // Наукові праці. Соціологія.- Вип. 172. – Т. 184. – С. 61-67.
8. Терон І.В. Соціальні інновації у процесах модернізації соціально-трудомих відносин / І.В. Терон // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2011. – вип. 20. – Ч. II. – С. 57-66.
9. Летуновська Н.С. Роль соціальних інновацій у діяльності вітчизняних підприємств / Н.С. Летуновська [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/31164/1/letynovska.pdf>.
10. Алиев И.Г. К вопросу об определении экономической сущности инноваций и инновационного процесса / Алиев И.Г. <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-opredelenii-ekonomicheskoy-suschnosti-innovatsionno-go-protssessa.pdf>
11. Ломакина О. Этапы проектирования деятельности / О. Ломакина // Высшее образование в России. – 2003. – № 3. – С. 127-130.
12. Основы инновационного менеджмента. Теория и практика: учебник / Л.С. Барютин и др.; под ред. А.К. Казанцева, Л.Э. Миндели. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – 518 с.
13. Хучек М. Стратегия инновации на предприятии РАУ / М. Хучек. – М.: Экономика, 1992. – 119 с.
14. Пригожин А. И. Современная социология организаций: учебник / А.И. Пригожин. – М.: Интерфакс, 1995. – 296 с.
15. Шепетун Ю. В. Инновационные технологии в теории и практике социального обслуживания населения России / Ю.В. Шепетун // Отечественный журнал социальной работы. – 2003. – № 2. – С. 24-29.
16. Цезерани Дж. От мозгового штурма к большим идеям: NLP и синектика в инновационной деятельности / Дж. Цезерани; пер. с англ. В. В. Егорова. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2005. – 224 с.
17. Заславская Т. И. Социальные результаты реформ и задачи социальной политики / Т.И. Заславская // Социетальная трансформация российского общества. – М.: Дело, 2002. – С. 170-183.
18. Mulgan G. Social innovation; Wat it is, why it matters and how it can be accelerated / G. Mulgan. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.sbs.ox.ac.uk/centres-/skoll/research/Dokuments/SozialInnovation.pdf>
19. Семікіна А.В. Управління соціальними інноваціями в контексті завдань ефективного розвитку та використання людського потенціалу / А.В. Семікіна // Соціально-трудомих відносин: теорія та практика. – 2014. – № 1 – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/stvtt2014.163.pdf>
20. Тексти лекцій з курсу «Соціальні технології» (для студентів 3 курсу денної форми навчання напряму 0502 (6.030601) – «Менеджмент» спеціальності 6.050200 – «Менеджмент організацій» / Укл.: Віноградська О.М., Белова Л.О. – Харків: ХНАМГ, 2009. – 135 с.

Бильская О.В.

Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара

СОЦИАЛЬНЫЕ ИННОВАЦИИ В ФОРМАТЕ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Приведена разносторонняя оценка социальных изменений в национальном пространстве, которые произошли в контексте рыночного реформирования с обеспечением рыночной направленности. Проявление разрывов в социальной ткани общества исследовано на основании сравнений из соответствующими достижениями развитых стран. Следуя направленности на инновационный путь развития исследовано сущность внедряемых социальных инноваций и влияния социального инновирования на социальные изменения.

Ключевые слова: социальная динамика, оценка, деструкции, социальные инновации, влияние, усовершенствование.

Bilskaya O.V.

Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar

SOCIAL INNOVATION IN THE FORMAT OF THE COMPONENTS OF THEIR FORMATION AND IMPLEMENTATION

Summary

Provided a versatile assessment of the social changes in national territories, which were in line with market reform with social orientation. The manifestation of ruptures in the social fabric of society traced on the basis of comparisons with the corresponding achievements of developed countries. In the context of a focus on innovative way of development are investigated implement social innovation and the impact of social novosinna on social progress.

Keywords: social innovation, essence, classification, evaluation, concept.

УДК 330.322.01

ПОРТФЕЛЬ ИНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ ЯК БАЗОВА СКЛАДОВА В ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Будяєв М.О.

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

У статті розглянуто одну з сторін формування системи забезпечення інвестиційної привабливості підприємства, яка уособлює заходи з боку компанії. Наступним були вивчені поняття портфелю інвестиційних проєктів підприємства, з його взаємозв'язком з інвестиційною стратегією інвестора. Окрім того, в праці наведено типову схему процесу відбору, реалізації та контролю інвестиційних проєктів. Також в статті локалізовано зони впливу інвестора та підприємства на процес формування інвестиційного портфелю проєктів та наведено їх характеристику як базу створення його інвестиційної привабливості.

Ключові слова: система забезпечення інвестиційної привабливості підприємства, інвестиційна привабливість, інвестиційна стратегія, портфель інвестиційних проєктів.

Постановка проблеми. З розвитком економік світу та їх переходом на більш високу ступінь технологічного розвитку (до інтелектуального укладу) підприємства зіткнулися з проблемою необхідності підвищення ефективності їх функціонування як в цілому, так і окремих систем чи підрозділів. В таких умовах, враховуючи обмеженість фінансових ресурсів всередині країни, політичну кризу, військовий конфлікт та обмеження в торгівлі, які призводять до обережного ставлення іноземних інвесторів до підприємств України. В результаті інвестиційна привабливість стає єдиним мірилом при виборі об'єкта

інвестування, а система її забезпечення – однією з базових систем підприємства, основною складовою якої залишається портфель власних інвестиційних проєктів компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інвестиційної привабливості підприємств та її зв'язком з портфелем інвестиційних проєктів досліджували в своїх працях багато вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, а саме: зокрема І.О. Бланка, Д.А. Епштайна, С. Естрина, Л. Боумон, О. Кліффа та інші. Багато уваги приділяється вивченню інвестицій та інвестиційної привабливості окремо, проте у фахових працях недостатньо

приділено уваги побудові системи забезпечення інвестиційної привабливості підприємства, а також впливу інвестиційної стратегії інвестора та портфелю інвестиційних проектів компанії.

Постановка завдання. Головною метою цієї статті є дослідження процесу формування інвестиційного портфелю підприємства та його вплив на систему забезпечення інвестиційної привабливості об'єкта інвестування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття інвестиційної привабливості набуває все більшої значущості в категорійному апараті вітчизняної науки. В свою чергу пропозиція вільних фінансових ресурсів з кожним роком зменшується, за які кожне підприємство повинно змагатися, підвищуючи власну конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість, для покращення можливості залучення додаткових коштів для розвитку. Тому компанії розробляють, на основі загальної стратегії, інвестиційну стратегію, яка пов'язана з пошуком і оцінкою альтернативних варіантів інвестиційних рішень, які найбільше відповідають меті підприємства та перспективам його розвитку [3].

Під стратегією розуміють план, реалізація якого покладається на систему забезпечення привабливості підприємства. Велика кількість вітчизняних підприємств більшості галузей економіки знаходяться у скрутному становищі, що свідчить про їх неефективний, незбалансований розвиток і вимагає пошуку можливих шляхів подолання кризового стану та створення умов для досягнення збалансованого розвитку. Особливої актуальності в цій ситуації набуває питання моделювання ефективного системи забезпечення інвестиційної привабливості підприємства, яка визначається як чітка, ієрархна сукупність елементів та взаємозв'язків між ними, основна мета якої визначити поточний стан інвестиційної привабливості, порівняти власний рівень з конкурентами та розробити основні напрямки розвитку компанії.

Основним завданням, яке ставляться перед системою забезпечення інвестиційною привабливістю підприємств є добір та оцінка альтернативних інвестиційних проектів [2].

Це завдання полягає у виборі альтернативних інвестиційних проектів, які повинні не тільки бути фінансово успішними, але і підвищувати загальну інвестиційну привабливість компанії. Тому в даному завданні враховуються результати всіх попередніх, а також інформація про зовнішнє середовище.

Попри загальну впевненість про легкість та однозначність відбору проектів для інвестування, зміни у сучасному розумінні процесу інвестування, а також поступовий перехід до застосування концепції етичного інвестування. В сучасному інвестиційному середовищі суб'єктивні фактори виходять на перше місце, а об'єктивні виконують лише допоміжні функції. Інвестор сам формує суб'єктивні критерії інвестиційної привабливості підприємств під впливом власних суджень та соціального впливу. Підприємство може прямо впливати тільки на власні результати діяльності, безпосередньо формуючи об'єктивні фактори. Також підприємство може здійснювати опосередкований вплив на суб'єктивні фактори

інвестора, покращуючи власну репутацію, використовуючи екологічну сировину та технології. Тобто інвестор, виконуючи оцінювання та вибір підприємства для інвестування, розглядає показники діяльності через умовну «призму» власної етичності. У свою чергу під етичним інвестуванням розуміють, отримання прибутку, шляхом надання інвестицій підприємствам, які, на думку інвестора, створюють позитивні зміни в світі або які не впливають на світ негативно [10].

Такі суттєві зміни вимагають від підприємства ефективного управління їх інвестиційним портфелем, під яким у загальному значенні розуміють сукупність інвестиційних ресурсів у розпорядженні підприємства, які спрямовуються на фінансування його виробничо-господарських та фінансових проектів на засадах оптимальності, з метою забезпечення його розвитку внаслідок інвестиційної діяльності [4]. Змістовно дефініція складається з двох частин портфель ресурсів та проектів. З точки зору інвестиційної привабливості важливішою є проектна частина, яка є сукупність альтернативних виробничо-господарських та фінансових проектів, які підприємство може реалізовувати та фінансувати ресурсами портфелю.

Саме тому ефективний процес формування інвестиційного портфелю проектів є важливим. Особливо для забезпечення підприємства необхідними фінансовими ресурсами через підвищення рівня інвестиційної привабливості. Для кращого розуміння необхідно детально розглянути даний процес, точки впливу на нього з боку інвестора та локальні зони формування інвестиційної привабливості. Типова схема процесу формування реалізації та контролю інвестиційного портфелю проектів промислового підприємства наведена на рис. 1.

Загалом процес може бути представлений у вигляді трьох послідовних етапів: «Вибір», «Контроль», «Оцінка».

Очевидно, що інвестиційна привабливість формується саме в фазі вибору проекту, де основні рішення щодо сфери функціонування, в якій буде реалізовуватись проект; його фінансова структура плануються, а також розробляється модель інтеграції проекту в структуру діяльності підприємства. На стадії «Контроль» проводиться аналіз первинних показників функціонування проекту, а також заключний контроль результатів проекту. На первинному процесі перевіряють ефективність реалізації проекту, відповідність планових показників витрат, інвестицій. На заключному процесі перевіряють виконання основних КРІ проекту, за якими керівництво оцінює його результативність. Проте основним процесом, для забезпечення інвестиційної привабливості підприємства, є перевірка напрямку функціонування та результатів проекту до вимог стратегічних інвесторів. Саме на цьому етапі перевіряється забезпечення інвестиційної привабливості, визначається задоволення потреб інвестора та формується стратегічні зв'язки та формується можливість майбутнього інвестування.

Для підприємства, його ефективності та розвитку найбільш важливим є «Оцінка». Саме на даному етапі оцінюють загальний вплив проекту на показники діяльності підприємства, наявність синергійного ефекту. Також «Оцінка» передба-

часе, на основі проведеного аналізу в попередньому етапі та моделювання на першому, розробку методів та шляхів підвищення ефективності планування, реалізації та управління майбутніх проектів. Власні розробки не тільки покращають позицію підприємства на інвестиційному ринку, та суттєво вплинуть на зростання інтелектуального капіталу. Іншим необхідним аспектом є розробка технічної документації всіх нововведень та інновацій. Саме викладення передумов, проблем та завдань, які виникли при реалізації проекту та шляхів і заходів, за допомоги яких вони були вирішені допоможуть в майбутньому уникнути їх, зменшити витрати часу та праці при аналогічних питаннях, розробити типову схему їх розв'язання. Така практика призведе до підвищення стабільності компанії, її надійності, збільшить кількість вільного від рутинних завдань часу у керівництва та працівників проекту, що надасть більш креативного характеру діяльності і, як стратегічний результат, підвищить її інвестиційну привабливість.

Забезпечення інвестиційної привабливості підприємства складається з двох основних час-

тин, які можуть бути названі зоною відповідності інвестора (зоною впливу інвестора) та зоною впливу підприємства. На рисунку видно, що до зони впливу інвестора відносяться процеси з визначення напрямку проекту, узгодження цілей проекту, узгодження цілей проекту з стратегією ключового інвестора та визначення джерел фінансування. Для кращого розуміння процесу та впливу інвестора, а отже формування інвестиційної привабливості, необхідно детально розглянути кожний процес. Під визначенням напрямку проекту мають на увазі вибір в якій сфері функціонування підприємства планується реалізувати проект: виробничій, маркетинговій, логістичній, розробницькій. Проект в кожному напрямку має свої особливості при реалізації, а інвестори можуть мати схильність інвестувати в той чи інший напрямок. Наступним процесом, який забезпечує інвестиційну привабливість компанії, є узгодження цілей проекту з цілями, які перед собою ставить інвестор. Як зазначалося вище, зміни в соціумі та економічному середовищі, призвели до підвищення ролі суб'єктивних цілей інвесторів. Тому врахування таких побажань (вимог) отримує критично важ-

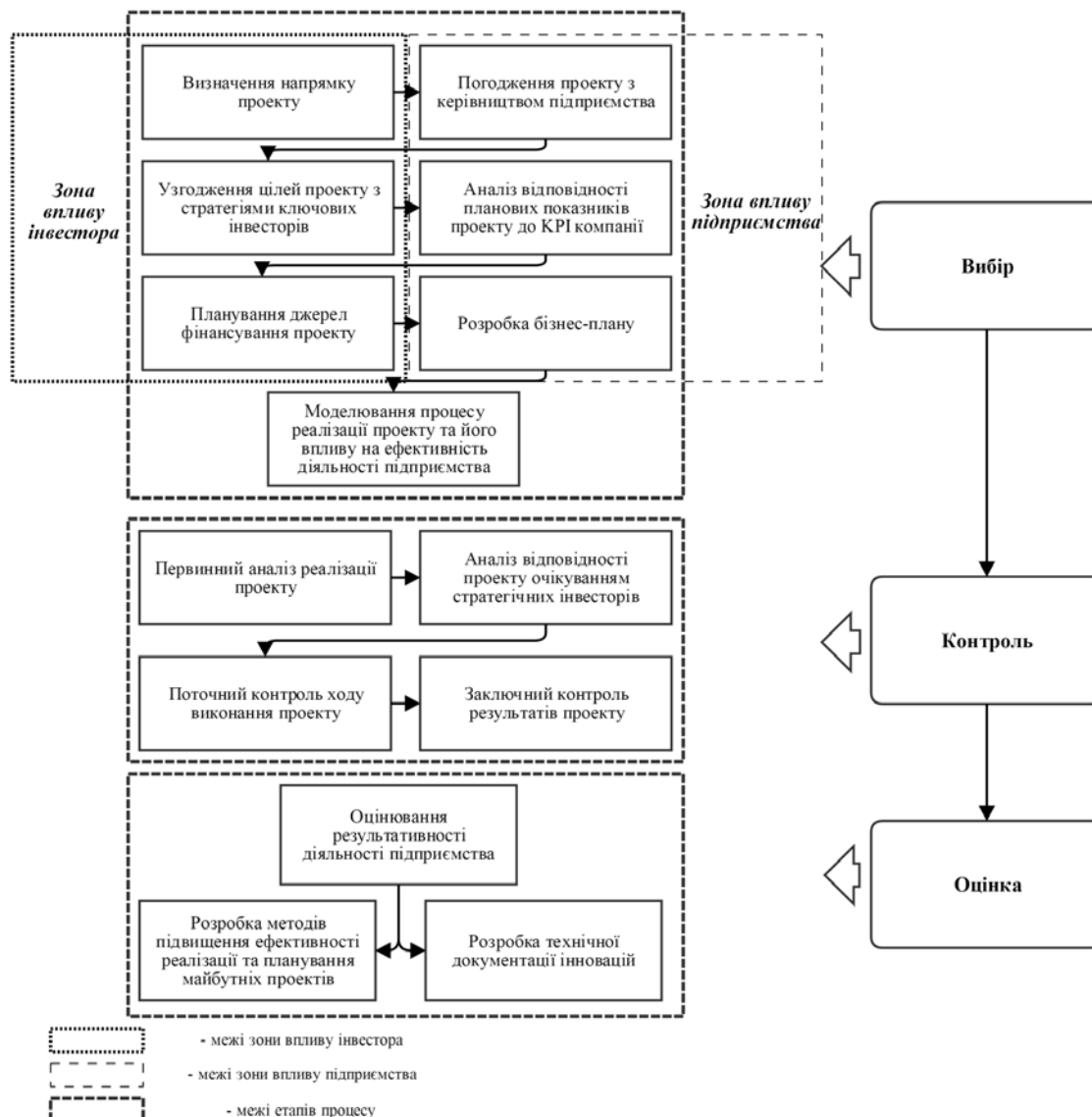

Рис. 1. Типова схема побудови інвестиційного портфелю проектів підприємства

Розроблено автором

ливу роль. Останнім є побудова системи фінансування проекту, де визначається обсяг необхідних коштів, частку, яка буде профінансована підприємством, кількість інвесторів, яких компанія планує залучити.

Необхідно зазначити, що всі процеси проводяться виключно працівниками, керівниками підприємства, проте, для підвищення вірогідності отримання інвестицій, позиція інвестора має бути врахована саме в цих етапах.

Висновок. Отже, з врахуванням змін функціонування економік світу та соціуму, залучення додаткових фінансових ресурсів стає важливим напрямком діяльності будь-якого підприємства, основою якої виступає система забезпечення інвестиційної привабливості. Дана система може

бути представлена в вигляді набору структурних елементів та взаємозв'язків між ними, основним завданням якої є інвесторорієнтовні зміни компанії, що в результаті збільшує грошові потоки суб'єкта господарської діяльності. Так як необхідно розглядати підприємства як відкриту систему, а інвестиційна привабливість виступає мірилом відповідності стратегії та цілей інвестора з об'єктом інвестування, необхідність детального аналізу процесу відбору та реалізації проектів стає очевидною. Аналіз публікацій та звітів компанії допоміг побудувати типову схему даного процесу, а також локалізувати відповідні зони впливу суб'єктів процесу інвестування, що в результаті дозволить підприємствам краще розміщувати та використовувати власні ресурси.

Список літератури:

1. Короткова О.В. Інвестиційна привабливість підприємства та методики її оцінювання / О. В. Короткова – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2132>
2. Кубарева І.В. Концептуальні засади забезпечення інвестиційної привабливості підприємства / І.В. Кубарева, Л.П. Батенко // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – Тернопіль: ВПЦ ТНЕУ «Економічна думка», 2012. – Вип. 10, Ч. 2. – С. 405-409.
3. Лупак Р. Л. Управління покращенням інвестиційного забезпечення підприємств / Р. Л. Лупак, І. М. Польова, В. Г. Васильців // Бізнес Інформ. – 2015. – № 12. – С. 88-92.
4. Саталкіна Л. О. Система формування інвестиційного портфеля підприємства / Л. О. Саталкіна // Прометей: регіональний збірник наукових праць з економіки. – Донецьк: Юго-Восток, 2013. – Вип. 1 (40). – С. 154-159.
5. Свірідова О.В. Особливості існування явища ринкової привабливості підприємства / О.В. Свірідова // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. – 2013. – № 2. – С. 75-83.
6. Фабозци Фр. Дж. Управление инвестициями: университетский учебник [Текст] // Дж. Френк Фабозци. – М.: ИНФРА-М, 2000. – XXVIII, 932 с.
7. Яковлев А. І. Формування та оцінювання портфеля реальних інноваційно-інвестиційних проектів на переробних підприємствах: монографія / А. І. Яковлев, С. О. Васильцова. – Харків: ООО «Цифра Принт», 2013. – 225 с.
8. Asness, C., A. Ilmanen, R. Israel and T. Moskowitz (2013). «Investing with Style.» Journal of Investment Management, forthcoming.
9. Huij, H., S. Lansdorp, D. Blitz, and P. Stein (2014). «Factor Investing: Long-Only versus Long-Short.» Working paper, Erasmus School of Economics.
10. Statman, Meir (2004). «What Do Investors Want?» Journal of Portfolio Management 30:5, pp. 153-161.

Будяев М.А.

Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

ПОРТФЕЛЬ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ КАК БАЗОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ В ПРОЦЕССЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье рассмотрена одна из сторон формирования системы обеспечения инвестиционной привлекательности предприятия, которая являет собой действия со стороны компании. Следующей было изучено определение портфеля инвестиционных проектов предприятия с его связью с инвестиционной стратегией инвестора. В дополнение в работе была приведена общая схема процесса отбора, реализации и контроля инвестиционных проектов. Также в статье определены зоны влияния инвестора и предприятия на процесс формирования инвестиционного портфеля проектов.

Ключевые слова: система обеспечения инвестиционной привлекательности промышленных предприятий, инвестиционная стратегия, портфель инвестиционных проектов.

Budiaiev M.O.

Kyiv National Economic University named after Vadym Getman

INVESTMENT PROJECTS PORTFOLIO AS A BASIC COMPONENT IN THE PROCESS OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS ENSURING

Summary

The article deals with one of the forming system of ensuring investment attractiveness of the enterprise parties, as a company's actions. Also portfolio of investment projects definition has been studied with its relationship with an investor's strategy. In addition, the general scheme of the selection, implementation and monitoring processes of investment projects were given. The article identifies the investor's area of influence on a process of formation of an investment portfolio.

Keywords: investment attractiveness of enterprises, investment strategy, maintenance investment appeal system, investment projects portfolio.

УДК 332.72(477)

FORMATION OF AGRICULTURE LAND MARKET

Vakar K.V., Kosov P.Yu., Hapun O.S.

Petro Mohyla Black Sea State University

Theoretical issues of forming agricultural land market are researched. Problems of formation and functioning of agricultural land market in Ukraine are considered. Factors affecting the development of agricultural land market are systematized. The need for state regulation of agricultural land in the country is emphasized. It was established that only the actual owner of the land can become truly master of it, and agricultural land market is an objective mechanism of selection of effective forms of management.

Keywords: land market, agricultural land, land relations, land reform.

Problem statement. The central aspect of the current economy of Ukraine is the formation of an ordered land market. It is necessary to recognize the fact that the development of private ownership of land in Ukraine has become uncertain and protracted. The introduction of a moratorium on the sale of agricultural land has put a number of unresolved problems on the issue of undeveloped market infrastructure and land relations.

Equally important is the fact that public trust in authorities is at a low level. Excessive levels of corruption became the root cause of psychological beliefs in the minds of the population. This in return, will further exacerbate the polarization of incomes Ukraine. In other words the successful formation and development of agricultural land depends on a combination of different factors taking into account of which is the basis for the successful development of the agricultural sector in general. This became the reason that in Ukraine there is no favorable environment for the formation of a land market.

Analysis of recent researches and publications. Studies of formation and development of land market in Ukraine showed that today there is no unity of opinion on market formation, competitive methodological research on selected issues are absent. Some aspects of land markets are covered in the writings of V. Budzyak [1, p. 119], who considers the market of agricultural land as a system of economic, legal, organizational, economic and administrative relations between subjects of private, state and municipal ownership in order to transfer or sale in

certain conditions of rights of ownership of agricultural land. M.M. Fedorov [2, p. 9] understands the process of determining land's value and recognition of land capital as a land market. L.Ia. Novakovskiy [2, p. 7] puts in the concept of market economic relations that appear in the process turnover of land. D.S. Dobriak [2, p. 3] understands land trading operations as a land market. B.I. Paskhaver [3, p. 49] understand the term «land market» as a combination of land relations that allow you to implement the title of the landowner to obtain a market advantage.

Highlights of unsolved aspects of the problem. In particular, a number of issues related to the study of certain aspects of forming agricultural land market remain unresolved.

The goal of the article. The main purpose of the article is to deepen the theoretical and methodological foundations and develop practical recommendations for development of the agricultural land.

Presenting main material. The land market is an area of actions of economic relations that arise in the course of its handling. «The land market» and «circulation of the earth» are different in content concepts. The first is wider and includes, along with the system of land transactions also the mechanisms and infrastructure that provide them. In this concept of land turnover, in fact we distinguish a set of transactions with land (land plots, the right to land share, land rights).

Need to study individual components of the land market, which include rent and mortgage relationships is required.

Mortgage relations have a long history. They are an integral part of modern economies. Terminological analysis of definition by domestic and foreign scientists such economic categories as «mortgage», «mortgage market», «mortgage», which was conducted by us showed that they are characterized by a lack of unity in their understanding. This is due to the complexity and variety of the latest approaches to their research.

According to the Law of Ukraine «On Mortgage» mortgage is a type of enforcement obligations of the real estate that is owned and used by the mortgagor under which the mortgagee has the right in case of default by the debtor provided with mortgage obligation to obtain satisfaction of their claims by the mortgage mainly before other creditors of the debtor in the manner prescribed by law [4, p. 56-72].

Mortgage right to lease agricultural land has its own features. So, the land fund of Ukraine, according to the State Agency of Land Resources of Ukraine (form # 6-land) as of 01.01.2013 totaled 60.4 million hectares, of which 28.9 million hectares (47.8%) were in state property, 31.4 million hectares (52.2%) are the property of citizens and 0.06 million hectares are in the use of legal entities. Of the total area of privately owned land 13.6 million hectares (44.1%) are used for agricultural production and 15.9 million hectares (51.1%) are leasehold agricultural enterprises. Agricultural businesses use only 19 600 hectares of land in ownership. Thus, the spatial basis for agricultural production is land that is privately owned by citizens. More than 99% of land use of agricultural producers is formed on the lease of land owners of land shares.

The economic essence of land mortgage is the efficient organization of relations that occur in a particular area, involving land resources relevant to ownership of the land at different scales and with different functional content in the process of economic relations of land and mortgage market. Their level is determined by the degree of economic and legal relations in the country, condition of the land factor (availability of sustainable land management of agricultural enterprises, farms, formed on land lease rights) and the nature of land relations.

International practice also shows that during the implementation of mortgage relations two types of obligation enforcement by real estate are used – based on pledge acts and based on the trusts implementing acts [5, p. 46–67].

The main elements of the full functioning land market are: availability of land as an object of sale; socio-economic motivation of market sellers of land to enter the land market; the presence of solvent buyers of land; creation of necessary market infrastructure of the land market; establishment of equilibrium pricing options for different categories of land, their differentiation; organizational and legal mechanism for registration of transactions and civil functioning land market; government regulation of the land market at the national and local levels [4].

In order to perform the correct resolution of the land market, we must consider internal and external factors affecting its development, which we believe are appropriate to organize into four groups: environmental, economic, social and legal.

Environmental factors include factors that allow us to give a qualitative assessment of soil fertility. The level of supply and demand of a land plot is influenced by the composition and type of soil, by the level of contamination and by the ecological policies of land. It should be noted that the formation of land prices advocates that with proper handling of land resources, they do not lose their value, as it happens with other material means of production. And in terms of rational and efficient use – level fertility will not only remain at a constant level, but also will grow.

If economic activity of the land user leads to degradation of soil, the environmental policy of the user will have a significant impact on the formation of supply and demand for agricultural land.

We believe it is appropriate to attribute the factors that affect the price of land to the economic factors as the most important factors influencing supply and demand. Economic factors affect the land, as the conventional unit, abstracting from the structure and type of soil or the level of their contamination.

To the legal factors we should include those that are related to the relations between the state and economic entities and population. And the state in the process of agricultural land use can act as the seller of land (if the moratorium will be lifted on January 1, 2017) and as a land user (through the creation of state farms, income from which will come to the state budget), as a landlord (transferring the right to use land along with all the risks, while receiving rent), as controlling and stimulating authority (levying fines on violators of the law and giving incentives to farms that practice sustainable land use) and as a buyer of agricultural products (through the mechanism of public procurement).

It should be noted that all the mentioned factors are somehow related to the social sphere. In return, it provides the components of economic activity such as human resources and consumers of the final product. Times are economically uncertain. Therefore, greater attention needs to be paid to studies of issues, composition and type of soil issues are relatively clear, but factors as the level of contamination and of the land user policy, should be given more attention.

Distinction between need and demand for agriculture and non-agriculture is required. Thus, agricultural demand occurs in those areas of land that are suitable for the implementation of agricultural activities. Agricultural demand is derived from the demand for agricultural products, which in turn is inelastic (i.e., the amount of agricultural products will decrease slightly with rising prices).

The activities of the state in the land market should be aimed at forming the host that is capable to provide the population with necessary food, and industry – raw materials, that are the basis of effective functioning of the agricultural sector in the process of building a socially oriented market economy.

However, the existing legislation and some legal conflicts regarding the right of ownership, lack of infrastructure in the relevant market segment slowed development of commodity-money relations. This, in return, significantly influenced the decline of collective labor efficiency under condi-

tions of private ownership of land, disparities of income distribution level of development of productive forces and production relations and land that caused controversy in their development at a certain stage of the market economy. Lack of basic motivational factors improving the efficiency of agricultural production has led to a certain disharmony of the market economy in agriculture.

The process of transformation of the market economy in the agricultural sector for the period 1991-2015 showed government conducted a number of measures to create land relations for effective functioning that influenced the change of ownership structure in the agricultural sector.

In recent years, the most effective instrument for creating the optimal size of the of land use is of agricultural in Ukraine is producers lease. Today in Ukraine it is the basic form of implementation of economic and legal rights to land, especially agricultural land.

According to the State Geodetic Cadastre as of 01.07.2015 in Ukraine signed 4471500 leases of agricultural land private ownership (shares) with total area of 16597000 hectares (the average size of land leased 3.6 hectares). The average rent was 786 UAH/hectares per year. Also 56,053 contracts of state-owned land lease with the middle-rent of 1351.6 UAH/hectares per year were signed.

According to the Ministry of Justice for 2013-2015, 832,551 plots of land with total area of 3,513,015.64 hectares (more than 99% are agricultural land) were registered and transferred to lease.

Much attention is paid to the development and effectiveness of leasing relations with the state, as leases are typical to countries with highly developed market relations and Eastern European countries. In the US in 1982 the total area of leased land was 154.7 million hectares, accounting for 38.7% of the total area of farms. Rents in 1986 reached 6.7 billion dollars, or 35.5% of the total amount of farm payments. Rental relations became wide spread in Slovakia, Czech Republic, Bulgaria and Hungary, where 79% of agricultural lands are leased. In 2002 the rent in Germany increased by

13% to an average of lands in Eastern Germany, that is 122 euros per 1 hectare [6].

At the same time the registration of the lease should be further simplified. Considering these specificities of acquisition of land rights, the state must develop new approaches to the design of land lease, which would be a cheaper and an easier process for acquiring rights to land use and would make it easier for competitive access to land use.

In land relations the interests and guarantees of producers who work on the land should be balanced and on the other – the interests of its owners should be protected. And it is at least still possible to solve through the mechanism of the lease. It is about formation of stable lease relations, harmonization of the terms of agreements, including on separate tracts of land. The current inconsistency in terms of effective work only hinders tenants. To increase the investment attractiveness and economic impact of agricultural land is necessary to improve the mechanism of their lease. [7, p. 11–18]

Establishing a transparent market of agricultural land – is not only selling them and is not just selling them, it is primarily the possibility of effective control, with the transfer of land in long lease as an option of it. Thus, the «land market» – is not only buying and selling but also rent, mortgage, exchange, donation and inheritance privatized land for personal gain.

Conclusions and suggestions. Thus, the state of the agricultural land is in need of government regulation of land relations through the adoption of certain legislative acts including the Law of Ukraine «On Land Market» and relevant normative and methodical documents that will provide input of land into economic circulation. Amending the Law of Ukraine «On Land Lease» and «On Land» is required to use the mechanism for the settlement of payments for land plots and efficiency of their use that will increase the value of land and affect their demand during active operation of commodity-money relations segment of agricultural land.

Further researches should focus on the optimization of land use on the basis of sustainable development.

References:

1. Budzyak V.M. Formuvannya rinku zemel' sil's'kogospodars'kogo priznachennya [Formation of the agricultural land market]. *Ekonomika APK – Agriculture economy*, 2008, Vol. 8, pp. 118 – 122.
2. Danilishin B.M., Doroguntsov S.I., Mishchenko V.S., Koval' Ya.V., Novotorov O.S., Palamarchuk M.M. Prirodno-resursnyi potentsial stalogo rozvitku Ukraïni [Natural resource potential for sustainable development of Ukraine], Kyiv. RVPSU NANU. 1999.–716 p.
3. Paskhaver B. Y. Rinok zemli: svitoviy dosvid ta natsional'na strategiya [The land market: international experience and national strategy]. *Ekonomika APK – Agriculture economy*, 2009, Vol. 3, pp. 47 – 53.
4. Zakon Ukraïni «Pro ipoteku»: priynyaty 5 chervnya 2003 roku № 898-IV [Law of Ukraine «On Mortgage», activity from June 5 2003 № 898-IV]. *Zemlevporyad. visn.* 2003. Vol. 3.
5. Steynmetts T. T. Steynmetts, F. U. Mortgage credit lending. *Uitt.* 1997. 208 p. (Russ. Ed.: Buldakovoy I.M. *Ipoteknoe kreditovanie.* Ekaterinburg. Sfera Publ. 1997. 208 p.)
6. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraïni. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Pruts'ka O.O. Formuvannya rinku zemli v Ukraïni: realii ta perspektivi [Building land market in Ukraine: realities and prospects], *Zb. nauk. pr. VNAU*, 2010. Vol. 4.

Вакар К.В., Косов П.Ю., Хапун О.С.

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

ФОРМУВАННЯ РИНКУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Анотація

Досліджено теоретичні питання формування ринку земель сільськогосподарського призначення. Розглянуто проблеми формування та функціонування ринку сільськогосподарських земель в Україні. Систематизовано чинники впливу на розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення. Наголошено на необхідності державного регулювання ринку сільськогосподарських земель в країні. Встановлено, що лише реальний власник землі зможе стати дійсно господарем на ній, а ринок сільськогосподарських земель буде об'єктивним механізмом відбору ефективних форм господарювання.

Ключові слова: ринок земель, землі сільськогосподарського призначення, земельні відносини, земельна реформа.

Вакар К.В., Косов П.Ю., Хапун Е.С.

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНКА ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Аннотация

Исследовано теоретические вопросы формирования рынка земель сельскохозяйственного назначения. Рассмотрено проблему формирования и функционирования рынка земель в Украине. Систематизированы факторы влияния на развитие рынка земель сельскохозяйственного назначения. Отмечена необходимость государственного регулирования рынка сельскохозяйственных земель в стране. Установлено, что только реальный владелец земли сможет стать действительным хозяином на ней, а рынок сельскохозяйственных земель будет объективным механизмом отбора эффективных форм хозяйствования.

Ключевые слова: рынок земель, земли сельскохозяйственного назначения, земельные отношения, земельная реформа.

УДК 330

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ КОНСАЛТИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Віннікова І.І., Марчук С.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті розкриваються особливості ринку консалтингових послуг в Україні. Досліджено особливості розвитку Європейського та українського ринку консалтингових послуг. На основі проведеного дослідження визначено галузеву структуру ринку консалтингових послуг в Україні. Наведено приклади використання консалтингових послуг. Визначено основні перспективи розвитку українського ринку консалтингових послуг.

Ключові слова: консалтинг, консалтингова послуга, ринок консалтингових послуг, консалтингові агентства, консалтингові фірми.

Постановка проблеми. В умовах становлення інноваційної економіки консалтинг займає важливе місце в ринковій інфраструктурі. Розширення функцій консалтингової діяльності багато в чому стало наслідком створення і поширення інновацій у всіх секторах економіки, включаючи підвищення конкурентоспроможності самого сектора досліджень і розробок.

Сьогодні перемогу в конкурентній боротьбі важко забезпечити тільки матеріальними ресурсами компанії. Основу її стратегічних компетенцій формують, передусім, нематеріальні активи, інтелектуальна складова бізнесу.

Тому залучення такого інтелектуального ресурсу, як консультування, стає об'єктивною необхідністю ями в умовах інноваційної економіки [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним, методологічним і практичним аспектам консалтингу присвячені праці таких науковців, як: В.А. Верба, Т.І. Решетняк, М.С. Іванової, С.С. Ніколенка, А.П. Посадського, Л.Г. Саркісяна, Е. Бейч, П. Блок, М. Зільберман, М. Кубр, К. Левін, Г. Ліппіт, Ф. Стилле, Ф. Уїкхем, та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Між тим особливості розвитку консалтингу в Україні не отримали належного висвітлення в науковій літературі. Проблеми консалтингової діяльності, основні шляхи формування вітчизняної мережі консалтингових організацій, ситуація на ринку консалтингових послуг в Україні поки не є предметом комплексного аналізу.

Мета статті. Метою даної статті є розробка рекомендацій щодо удосконалення розвитку ринку консалтингових послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні триває жорстка боротьба між підприємствами і на ринку України залишаються ті гравці які своєчасно приймають управлінські рішення, вміють аналізувати і прогнозувати ситуацію на ринку.

У вигрші залишається той, хто встигає стежити за всіма змінами в управлінській діяльності і застосовує нововведення в своєму бізнесі. Будь-яка організація початкового рівня розвитку чи рівня зрілості може опинитися під загрозою виникнення кризи.

За даними Європейського управління (ФЕА-КО) консалтингова індустрія в Європі нарешті пододала період застою з досягненням протягом трьох років поспіль значного – і прискореного – темпів зростання: +3.8% в 2013 році, +5,2% в 2014 році, і +6.6% у 2015 році [2].

В 2015 році галузь консалтингових послуг пережила значне зростання з точки зору обороту і зайнятості. Зростання було відзначено, головним чином, в Німеччині та Великобританії, але воно поширилося по всім європейським країнам, виділяючи досить загальне оздоровлення (таблиця 1) [2].

Європейський ринок консалтингових послуг сильно орієнтований на сферу послуг: на неї припадає 59% консалтингового обігу в 2014 році. Консалтингові послуги у виробничій сфері державного сектору становлять відповідно 28% і 13% від загального ринку консалтингових послуг [2].

Таблиця 1
Темпи зростання обороту ринку консалтингових послуг в Європі 2013-2015 рр.

Країна	Оборот управлінського консалтингу темпи зростання в 2013 році	Оборот управлінського консалтингу темпи зростання в 2014 році	Оборот управлінського консалтингу темпи зростання у 2015 році (експ.)	Оборот управлінського консалтингу щорічно середньорічний темп зростання (2012-15)	ВВП** щорічно середньорічний темп зростання (2012-15)
Австрія	9.0%	6.6%	4.9%	6.8%	1.5%
Фінляндія	0.0%	5.0%	5.0%	3.3%	1.2%
Франція	0.8%	2.9%	5.0%	2.9%	1.1%
Німеччина	6.3%	6.3%	7.5%	6.7%	2.4%
Греція	2.8%	3.1%	2.0%	2.6%	1.6%
Ірландія	5.7%	4.9%	11.0%	7.2%	3.8%
Італія	0.3%	5.7%	5.3%	3.9%	0.2%
Словенія	2.3%	1.1%	0.5%	1.0%	1.8%
Іспанія	3.7%	4.6%	4.3%	1.0%	0.7%
Великобританія	6.2%	10.4%	8.7%	8.4%	4.0%
Європейські Панелі	3.8%	5.2%	6.6%	5.2%	1.9%

Джерело: [2]

Як видно за даними таблиці 1. Обороти Європейського ринку консалтингових послуг, в останні три роки зріс досягнувши: +3.8% в 2013 році,

+5.2% у 2014 році та +6,6% 2015 році. Великобританія і Німеччина показали позитивну динаміку галузі на європейському рівні.

Аналіз галузі за 2007-2015 роки показав, що ринок консалтингових послуг подолав спад, який позначився в Європі. З 2007 року, ринок консалтингових послуг зріс в середньому на 3,7% в рік, а європейський ВВП зріс в середньому 1,0% в рік (таблиця 2).

Таблиця 2
Порівняння обороту ринку консалтингових послуг проти ВВП в період з 2007 по 2015 рік

Країна	Середньорічний темп зростання (2007-15)	ВВП щорічно середньорічний темп зростання (2007-15)	Відмінності (2007-15)
Німеччина	6.3%	2.1%	4.2%
Австрія	5.2%	2.0%	+3.2%
Фінляндія	4.3%	1.3%	+3.0%
Великобританія	3.7%	0.8%	+2.9%
Іспанія	2.1%	-0.2%	+2.3%
Греція	-0.9%	-3.0%	+2.1%
Італія	2.1%	0.1%	+2.0%
Ірландія	0.7%	-0.1%	+0.8%
Франція	2.0%	1.3%	+0.7%
Словенія	1.1%	1.0%	+0.1%

Джерело: [2]

Серед провідних консалтингових агентств і компаній світу відзначилися наступні: Fleishman-Hillar, Weber Shandwick, Hill & Knowlton (США), Porter Novelli, Accenture, Bearing Point, The Boston Consulting Group, Bain&Company, McKinsey&Company, Oliver Wyman, Roland Berger.

Всі ці фірми є агентствами широкого профілю, що мають представництва в різних країнах світу. Вони надають послуги в сфері організації та оптимізації бізнесу, впровадження інформаційних технологій, управління персоналом, логістичними процесами, політичного консалтингу, юриспруденції, фінансів, on-line комунікаціях.

Щорічно сайт Vault.com публікує на своїй сторінці рейтинг кращих консалтингових фірм, більш відомий як Vault Consulting 50. Консультантів просять оцінити конкуруючі і свої власні фірми за такими параметрами, як престиж, культура, а також баланс між роботою і особистим життям. З року в рік місяця можуть розподілятися по-різному, але в топі списку все відносно стабільно (таблиця 3) [3].

Прикладом застосування консалтингових послуг є Фреді Хассан, відомий американський спеціаліст з менеджменту у фармацевтичній галузі, який ставши генеральним директором компанії Schering-Plough (виробника відомих ліків Claritin і Peg-Intron), яка потрапила в кризу, центральним напрямом своєї антикризової політики визначив роботу з персоналом. Він постійно спілкувався з працівниками різних ланок, регулярно відправляв електронною поштою повідомлення, закликаючи підлеглих перейнятися серйозністю ситуації, відчути себе членами єдиного колективу і думати не як наймані працівники, а як власники. Фред Хассан не приховував труд-

Рейтинг 20 кращих консалтингових фірм за 2015 рік

Компанія	Рейтинг в 2015	Рейтинг в 2014	Результат	Розташування
Bain & Company	1	2	9.189	Бостон, Массачусетс
McKinsey & Company	2	1	9.159	Нью-Йорк
Бостон Консалтинг Груп, Інк.	3	3	9.009	Бостон, Массачусетс
Strategy&, part of the PwC network (formerly Booz & Company)	4	4	7.977	Нью-Йорк
Deloitte Consulting LLP	5	7	7.869	Нью-Йорк
PwC (PricewaterhouseCoopers) LLP (Consulting Practice)	6	5	7.607	Нью-Йорк
The Brattle Group	7	35	7.437	Кембридж, Массачусетс
Oliver Wyman	8	6	7.426	Нью-Йорк
The Cambridge Group	9	18	7.414	Чикаго, Іллінойс
Accenture	10	10	7.368	Нью-Йорк
The Parthenon Group	11	8	7.302	Бостон, Массачусетс
L.E.K. Consulting	12	12	7.280	Бостон, Массачусетс
Cornerstone Research	13	16	7.220	Сан-Франциско, Каліфорнія
Insight Sourcing Group	14	14	7.213	Атланта, Джорджія
The Chartis Group	15	20	7.209	Чикаго, Іллінойс
Point B	16	22	7.204	Сіетл, Вашингтон
A.T. Kearney	17	9	7.199	Чикаго, Іллінойс
KPMG LLP (Consulting Practice)	18	23	7.161	Нью-Йорк
ClearView Healthcare Partners	19	15	7.087	Ньютон
Alvarez & Marsal	20	17	7.084	Нью-Йорк

Джерело: складено автором(-ами) за даними [4]

нощів, які необхідно було подолати, будучи чесним і відвертим з персоналом і вважаючи, що без встановлення довіри між керівництвом і підлеглими реабілітація бізнесу неможлива. Ідучи додому, зазвичай досить пізно, він бачив, що багато працівників все ще на роботі. Завдяки створенню команди однодумців Фреду Хассану вже через два роки вдалося досягти значних успіхів у виведенні компанії з кризи.

Джеймс Кілтс, прославився вмілим застосуванням таких інструментів, як скорочення затрат і активізація маркетингової політики. Під час реалізації програми виведення компанії Nabisco, одного з найбільших у США виробників нешоколадних кондитерських виробів, ним було звільнено 3,5 тис. працівників і запроваджено жорсткий контроль над витратами. Керівник кожного підрозділу повинен був звітувати перед генеральним директором безпосередньо незалежно від суми, витраченої для реалізації поставлених завдань. Рекламний бюджет компанії було збільшено на 20%, робота з виведення на ринок нових продуктів здійснювалася за рахунок коштів, зекономлених через оптимізацію витрат. За півтора роки компанію вдалося повернути до адекватного стану. А ще через рік бренди, що забезпечували 90% продажу, почали нарощувати ринкову частку. Такі ж підходи до виведення з кризи були успішно застосовані Кілтсом і в компанії Gillette [5, с. 4-7].

В Україні, на ринку консалтингових послуг, на жаль склалася дещо інша ситуація. Сьогодні в Україні працює понад 300 вітчизняних консалтингових фірм, з яких 42% займаються виключно наданням послуг з питань управлінського консультування, відкриті представництва провідних консалтингових фірм, що є лідерами консультаційного бізнесу, в тому числі «великої п'ятірки» [6, с. 15].

Серед українських організацій, котрі вважаються консалтинговими, 42% займаються тільки консультуванням, 30% – присвячують консультуванню лише 80% загального обсягу продажу. Окрім того, третина учбових організацій має власні консультаційні підрозділи [6, с. 15].

Таблиця 4

Місткість ринку консалтингових послуг в Україні за 2007-2015 рр. (млн.дол.)

Роки	Місткість ринку консалтингових послуг в Україні в млн.дол.
2007	500
2009	423
2009	340
2010	300
2011	337
2012	390
2013	445
2014	416
2015	395

Джерело: [7]

Серед провідних українських компаній на ринку консалтингових послуг можна виділити наступні: Асистент, Бей Енд Компані Юкрейн, Маккінсі і компанія Україна, Палс ЛТД, СТБ Система України, Соломон-груп, ВТС Консалтинг.

На даний час в Україні представлений весь спектр консалтингових послуг. В Україні за допомогою консалтингу вирішуються питання наступних напрямків діяльності організації: управлінська, економічна, інвестиційна, фінансова та інноваційна діяльність організації; стратегічне планування; антикризове управління, оптимізація діяльності організації та інше. Українські консал-

тингові фірми, що діють на ринку консалтингових послуг надають широкий спектр консалтингових послуг, а саме: інвестиційний або проектний консалтинг, інжиніринг-консалтинг, рекламний консалтинг, або PR-консалтинг, фондовий консалтинг, інформаційний консалтинг, антикризовий консалтинг, маркетинговий консалтинг, навчальний консалтинг, фінансовий консалтинг або аудит-консалтинг, юридичний консалтинг, кадровий консалтинг, або HR-консалтинг, управлінський консалтинг (таблиця 5).

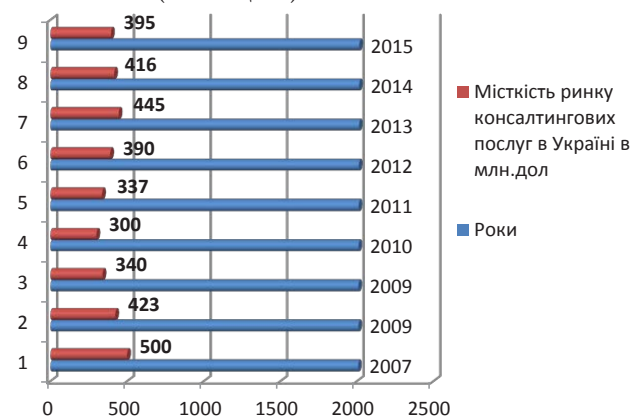

Рис. 1. Місткість ринку консалтингових послуг в Україні за 2007-2015 рр. (млн.дол.)

Джерело: [7]

Таблиця 5

Галузева структура ринку консалтингових послуг в Україні за 2014-2015 рр. (%)

Вид консалтингових послуг	2014 рік	2015 рік
Юридичний консалтинг	13,0%	20,6%
Навчальний консалтинг	5,0%	5,0%
Фінансовий консалтинг або аудит-консалтинг	18,0%	15,0%
Маркетинговий консалтинг	13,0%	19,3%
Антикризовий консалтинг та управлінський консалтинг	8,0%	10,0%
Кадровий консалтинг, або HR-консалтинг	13,0%	18,0%
Інформаційний консалтинг	30,0%	27,1%

Джерело: розроблено автором(-ами) за даними [7]

Але відсутність виокремлення консалтингу як окремого виду діяльності, які регламентовані КВЕД ускладнює достовірну оцінку розміру кон-

салтингового ринку та його частку в діяльності підприємств сфери послуг України. Державним комітетом статистики України рекомендовано відносити діяльність у галузі консалтингу до розділу КВЕД «Діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу; надання послуг підприємцям».

Згідно з даними Держкомстату України [8], у IV кварталі 2015р. на ринку послуг фактично працювало 59,6 тис. підприємств – юридичних осіб та їхніх відокремлених підрозділів, основним видом діяльності яких є надання не фінансових послуг. Більше половини підприємств, що надавали споживачам різноманітні послуги, функціонували у семи регіонах України: м. Києві, Дніпропетровській, Одеській, Львівській, Харківській, Запорізькій та Київській областях. З цих 59,6 тисяч підприємств, на ринку консалтингу України в 2015 році, який відноситься за даними Держкомстату України до професійної, наукової та технічної діяльності працювало 10186 підприємств (таблиця 6).

Далі на рис. 2 та 3 показано діаграму кількості діючих підприємств, які здійснюють діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, консультування з питань керування та обсяг їх реалізованих послуг.

Кількість діючих підприємств в Україні, які здійснюють діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, консультування з питань керування(од)

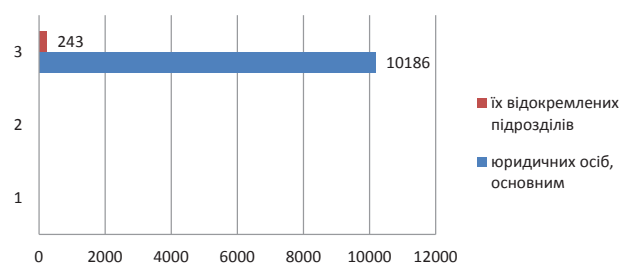

Рис. 2. Кількість діючих підприємств в Україні, які здійснюють діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, консультування з питань керування за 2015 рік

Джерело: розроблено автором(-ами) за даними [8]

Виходячи з аналізу викладеного матеріалу можна впевнено сказати, що в даний час консалтинг є повноцінною складовою інфраструктури бізнесу. Консалтингові послуги, як складовий

Таблиця 6

Діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу дослідження, діяльність головних управлінь (хед-офісів), консультування з питань керування за 2015 рік

Професійна, наукова та технічна діяльність.	Кількість діючих підприємств, од		Обсяг реалізованих послуг (у ринкових цінах), тис. грн		
	юридичних осіб, основним видом діяльності яких є надання послуг	їх відокремлених підрозділів	Обсяг реалізованих послуг (у ринкових цінах), тис. грн	У т.ч. реалізовано послуг населенню, тис. грн	У т.ч. реалізовано послуг підприємствам, тис. грн
Діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження, діяльність головних управлінь (хед-офісів), консультування з питань керування	10186	243	13125789,7	361813,4	12523516,8

Джерело: розроблено автором (-ами) за даними [8]

елемент послуг щодо здійснення професійної, наукової та технічної діяльності є третіми за значимістю в загальному обсязі послуг за 2015 рік, їх об'єм становить 10,6% у загальному обсязі послуг та не обмежується локальними консалтинговими послугами.

Рис. 3. Обсяг реалізованих послуг підприємств в Україні, які здійснюють діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, консультування з питань керування за 2015 рік

Джерело: розроблено автором(-ами) за даними [8]

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже,

на основі вище викладеного, можна зазначити, що у постійно мінливих реаліях Український ринок консалтингових послуг просто змушений переформатуватися. Зараз клієнтам необхідні комплексні рішення по оптимізації бізнесу.

Ринок консалтингових послуг має бути виокремлено як окремий вид діяльності.

Подальший розвиток ринку консалтингових послуг в Україні повинен мати наступні напрями: ініціація та проведення форумів, конференцій та інших публічних заходів, присвячених питанням розвитку українського ринку консалтингових послуг; популяризація консалтингу як елементу бізнес-інфраструктури (організація системи довідкової інформації, в тому числі в інтерактивній формі із застосуванням сучасних інформаційних технологій та мережі Інтернет); підвищення відкритості та «прозорості» українського ринку консалтингових послуг; реалізація освітніх програм серед консультантів (в тому числі онлайн курси, вебінари, співпраця з вищими навчальними закладами, які готують управлінські кадри з антикризового управління); підтримка діяльності професійних об'єднань консультантів; підвищення попиту на послуги консультантів з боку державних установ при реалізації як масштабних проектів на загальнонаціональному рівні, так і для органів місцевого самоврядування.

Список літератури:

1. Верба В. А., Управлінське консультування в Україні: місія не здійснена? / В.А. Верба // Синергія. – 2004. – № 3. – С. 12-18.
2. FEACO report Survey of the European Management Consultancy 2014 – 2015 / –December 2015 – P. 8–9. Режим доступу: <http://www.feaco.org>.
3. 8 речей, якими відзначаються кращі консалтингові фірми. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stepconsulting.ru/advice/8-veshchey-kotorymi-otlichayutsya-luchshie-konsaltingovye-firmy>.
4. The Best Consulting Firms 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до рейтингу: <http://www.vault.com/company-rankings/consulting/>
5. Орищенко М. Антикризовий консалтинг. Попит зростає. // Консалтинг в Україні. № 59, грудень, 2014. – С. 4-7.
6. Верба В. А., Решетняк Т. І. Організація консалтингової діяльності: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – С 15.
7. Мурга М. Чужим розумом: як виживає ринок консалтингу // Джерело: <http://delo.ua/business/chuzhim-umom-chem-vyzhivaet-rynok-konsaltinga-313987/> © delo.ua.
8. Діяльність підприємств сфери послуг. Статистичний бюлетень 2015. Державна служба статистики України. <http://ukrstat.org/>

Винникова І.І., Марчук С.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЫНКА КОНСАЛТИНГОВЫХ УСЛУГ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье раскрываются особенности рынка консалтинговых услуг в Украине. Исследованы особенности развития Европейского и украинского рынка консалтинговых услуг. На основе проведенного исследования определена отраслевую структуру рынка консалтинговых услуг в Украине. Приведены примеры использования консалтинговых услуг. Определены основные перспективы развития украинского рынка консалтинговых услуг.

Ключевые слова: консалтинг, консалтинговая услуга, рынок консалтинговых услуг, консалтинговые агентства, консалтинговые фирмы.

Vinnikova I.I., Marchuk S.V.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF CONSULTING SERVICES MARKET IN UKRAINE

Summary

The article reveals the peculiarities market consulting services in Ukraine. Have been analyzed characteristics and structure of the European and Ukrainian market of consulting services. On this study was determined the sectoral the structure of the consulting services market in Ukraine. An example use consulting services. The main prospects of Ukrainian consulting market have been defined.

Keywords: consulting, consulting services, market of consulting services, consulting agency, consulting firms.

УДК 338.658

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ МЕТАЛУРГІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Вороніна А.В., Ніколаєва К.М.

Дніпродзержинський державний технічний університет

У статті розкрито методику побудови моделі процесу розвитку персоналу підприємства. Запропоновано концептуальні аспекти розвитку персоналу. Виявлено основні елементи системи розвитку працівників металургійного підприємства. Розроблено інтегральний показник рівня ефективності системи розвитку персоналу підприємства. Запропоновано модель розробки процесу розвитку персоналу підприємства.

Ключові слова: моделювання, модель, персонал, розвиток, процес, потенціал.

Постановка проблеми. Важливим елементом системи управління персоналом є управління розвитком персоналу, оскільки сучасному підприємству для досягнення своїх цілей господарювання потрібен висококваліфікований працівник широкого трудового профілю, здатний переключатися на вирішення нових задач. Успішне вирішення завдання організації ефективного управління розвитком персоналу покликане забезпечити створення додаткових умов для підвищення рівня компетентностей персоналу, мобільності, мотивації та саморегуляції працівників, ефективності виконання персоналом поставлених перед ним завдань тощо. За таких умов, питання розвитку персоналу, підвищення його кваліфікації на підприємстві здобувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методичні і прикладні питання управління розвитком персоналу підприємства є предметом наукових досліджень багатьох вчених, зокрема таких відомих українських та зарубіжних вчених-економістів, як В. Дериховської, В. Верхоглядова, В. Свісна, А. Литвиненка, Н. Маркової, Дж. Обер-Кріса, І. Грузіна та ін. Наукові дослідження вказаних вчених були спрямовані на визначення сучасного змісту розвитку персоналу, основних його форм, показників ефективності управління розвитком персоналу тощо. Проте, наукові праці зарубіжних вчених у вітчизняних умовах можуть використовуватись лише частково, оскільки вони не є адаптованими до специфіки сучасних умов функціонування підприємств України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Потребує подальшого вдосконалення процес розвитку персоналу підприємства.

Мега статті. На основі викладеного матеріалу розробити модель процесу розвитку персоналу для металургійного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови функціонування металургійних підприємств висувають якісно нові вимоги до організації та змісту розвитку працівників, тому виникає потреба у використанні різноманітних передових методів, способів, інструментів, прийомів розвитку працівників. Все це зумовлює необхідність моделювання процесу розвитку персоналу підприємства. Пропонуємо використовувати наступні етапи побудови даної моделі:

- визначаються цільові орієнтири розвитку персоналу, які підлягають аналізу шляхом моделювання;
- визначаються структурні елементи системи та фактори, які взаємодіють між собою;
- формулюються основні правила та причинно-наслідкові зв'язки, які характеризують структуру системи та взаємодію між її складовими;
- будується математична модель;
- здійснюється діагностика системи;
- одержані результати порівнюються із фактичним рівнем розвитку персоналу підприємства;
- проводиться коригування системи задля уникнення слабких місць;
- пропонується перегляд цілей та коригування заходів щодо розвитку персоналу.

Дослідження поведилося на базі ПАТ «Дніпровський металургійний комбінат ім. Ф.Е. Держинського». Із цілісної економічної відкритої системи, якою є підприємство, виділимо конкретне виробничо-господарське питання, яке підлягає аналізу шляхом моделювання – це процес розвитку персоналу. На рис. 1 наведені концептуальні засади системи розвитку персоналу. Основою системи розвитку персоналу є закономірності та принципи. У процесі аналізу системи розвитку персоналу було виявлено основні її елементи, які впливають на потенціал працівника: кадровий розвиток (рівень професійно-кваліфікаційного росту, рівень реалізації планів з кар'єрного розвитку); організаційно-управлінський розвиток (рівень управлінського навантаження, рівень відповідності займаній посаді та стилю управління, рівень раціоналізації діяльності, рівень функціональної взаємодії та трудової поведінки); креативний розвиток (рівень креативності при прийнятті рішень, рівень варіантності вирішення завдань, рівень ініціативності працівників); соціальний розвиток (рівень самореалізації, рівень культурного розвитку, рівень соціальної відповідальності перед працівниками та рівень психологічного комфорту); ціннісно-мотиваційний розвиток (рівень задоволення фінансовим та матеріальним мотивуванням розвитку, рівень задоволення моральним мотивуванням розвитку та рівень самомотивування).

Для визначення ефективності системи розвитку персоналу доцільно розробити математичну модель даної системи на основі виявлених елементів системи розвитку. Розрахунок інтегрального показника, який визначає рівень ефективності системи розвитку персоналу підприємства здійснюється за формулою (1):

$$Peф = VKP * KP + VOUP * OUP + VIP * IP + VCP * CP + VMMP * MMP, \quad (1)$$

де $Peф$ – рівень ефективності системи розвитку персоналу підприємства;

KP – кадровий розвиток;
OUP – організаційно-управлінський розвиток;
IP – креативний (інноваційний, творчий) розвиток;
CP – соціальний розвиток;
MMP – ціннісно-мотиваційний розвиток;
VKP, VOUP, VIP, VCP, VMMP – коефіцієнти вагомості.

Пропонуємо здійснювати оцінку розрахунку показника за наступною шкалою:

– $0 \leq Peф \leq 0,49$ – недостатній рівень ефективності системи розвитку персоналу підприємства; ситуація вимагає комплексної розробки заходів та значних корегуючих дій в системі розвитку персоналу;

– $0,5 \leq Peф \leq 0,74$ – середній рівень ефективності системи розвитку персоналу підприємства; потрібне суттєве корегування та суттєві інвестиції для удосконалення окремих процесів;

– $0,75 \leq Peф \leq 1$ – достатній рівень ефективності системи розвитку персоналу підприємства; потрібне несуттєве корегування, незначні інвестиції для удосконалення окремих процесів;

– $Peф \geq 1$ – оптимальний рівень ефективності системи розвитку персоналу підприємства; немає нагальної потреби в корегуванні системи.

Вважаємо, що для реалізації даної математичної моделі, необхідно схематично зобразити модель розробки процесу розвитку персоналу, яку доцільно представили у вигляді блоків (див. рис. 2).

Блок I «Визначення цільових орієнтирів». Даний блок передбачає встановлення мети та цілей процесу розвитку персоналу, на які підприємство повинно орієнтуватися при здійсненні діагностики його розвитку та розробці заходів щодо покращення ситуації.

Блок II «Аналітичний процес» передбачає здійснення аналізу фактичного рівня розвитку працівників та порівняння його з бажаними результатами, що дасть можливість виявити розрив між фактичним і бажаним результатом, визначити потреби розвитку персоналу та вста-

Рис. 1. Концептуальні аспекти системи розвитку персоналу

новити пріоритети даного процесу. Вважаємо, що діагностику професійного розвитку персоналу необхідно здійснювати за елементами системи розвитку персоналу, які наведені на рис. 1.

Блок III «Розробка заходів щодо розвитку персоналу». Даний блок передбачає визначення методів та форм розвитку, які найбільш ефективно задовольняють потреби підприємства та на основі яких є можливість розробити проект заходів щодо розвитку персоналу.

Рекомендована модель розробки процесу розвитку персоналу підприємства заснована на використанні системного підходу, в рамках якого встановлені основні елементи, що визначають розвиток персоналу.

Таким чином, дана модель дозволяє оптимізувати процес розвитку персоналу підприємства. Для ефективного впровадження заходів щодо розвитку персоналу на рис. 3 наведено послідовність етапів реалізації та контролю даного процесу [3, с. 121].

Вважаємо, що контролінг можна здійснювати за допомогою проведення оціночних процедур: анкетування, тестування, експертного спостереження. До складу робочої групи з оцінки процесу розвитку персоналу підприємства повинні входити керівники тих структурних підрозділів, працівники яких підвищили рівень своїх компетенцій, працівники відділу кадрів тощо. Для контролю якості перевірки набутих знань доцільно залучати «зовнішніх» експертів, наприклад, наукових робітників вищих навчальних закладів, спеціалістів даної сфери з інших підприємств тощо. Оскільки об'єктивна оцінка персоналу сприятиме формуванню у співробітників мотивації до саморозвитку і навчання. Для здійснення контролю оцінки якості навчання персоналу необхідно розробити спеціальні теоретичні та практичні завдання, які дадуть можливість виявити як рівень засвоєння навчального матеріалу працівниками, так і рівень ефективності організації навчального процесу.

На основі запропонованої математичної моделі оцінки ефективності системи розвитку персоналу, здійснимо аналіз системи розвитку персоналу планово-економічного відділу ПАТ «ДМКД». Загальна кількість працівників, які прийняли участь у дослідженні становить 22 особи. Збір інформації для розрахунку індикаторів здійснювався за допомогою наступних методів: аналіз документів (особистих справ працівників, звіту про корпоративну соціальну відповідальність ПАТ «ДМКД», пояснювальних записок до звітів про роботу комбінату тощо) та інтерв'ю. Аналіз документів здійснювався для збору загальної інформації про розвиток працівників, як загалом підприємства, так і планово-економічного відділу. Інтерв'ю

проводилось безпосередньо з кожним працівником для збору особистої інформації про кожного з працівників. Розрахунок індикаторів оцінювання ефективності розвитку персоналу підприємства наведено в табл. 1.

На основі отриманих результатів можна зробити висновки, що індикатори кадрового та організаційно-управлінського розвитку знаходять-

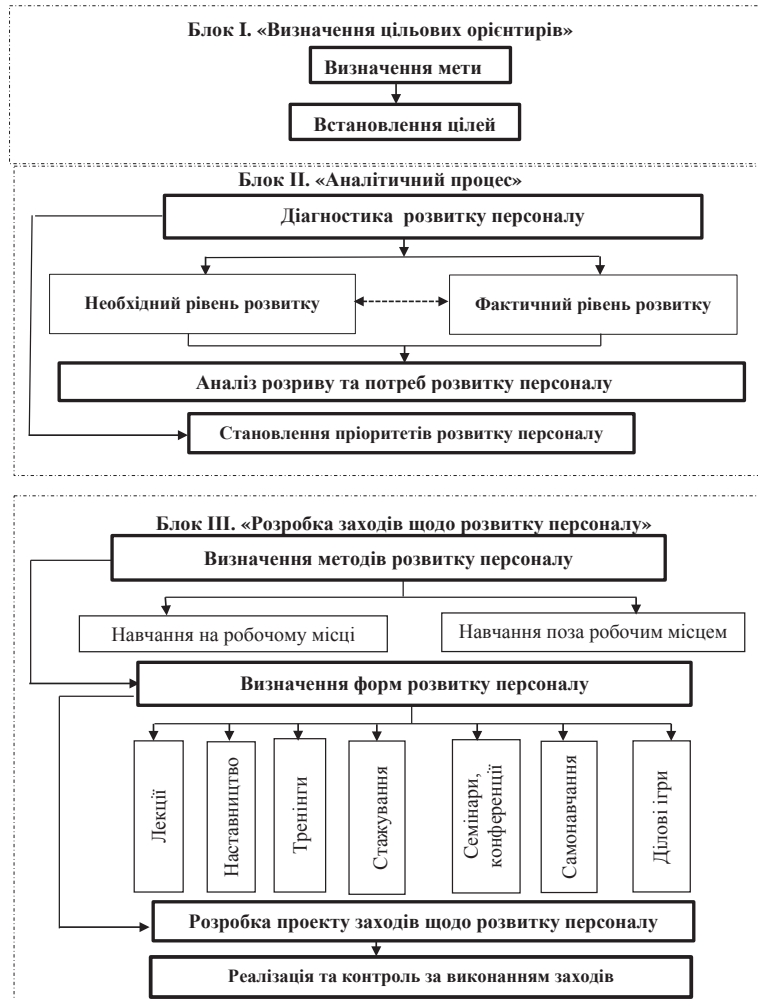

Рис. 2. Модель розробки процесу розвитку персоналу підприємства

Розроблено авторами

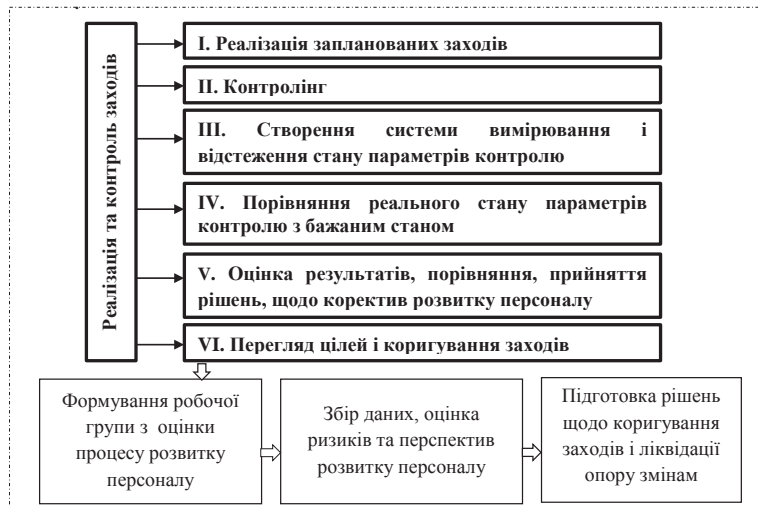

Рис. 3. Етапи реалізації та контролю заходів щодо розвитку персоналу

ся на задовільному рівні. Рівень психологічного комфорту становить 0,13, що свідчить про недостатню кількість заходів з формування соціально-психологічного клімату в колективі, що може призвести до емоційної напруги в колективі. Індикатори креативного розвитку працівників знаходяться на низькому рівні, але це скоріш за все пов'язано з специфікою їх роботи. Було виявлено, що 68% (15 чол.) працівників планово-економічного відділу надають перевагу фінансовому та матеріальному мотивуванню і лише 5% (2 чол.) працівників можуть самотивувати себе на ефективну працю. На основі розрахованих індикаторів оцінювання рівня ефективності розвитку персоналу планово-економічного відділу ПАТ «ДМКД» розрахуємо інтегральний показник розвитку за формулою (1).

$$R_{\text{эф}} = 2,01 \cdot 0,3 + 8,21 \cdot 0,2 + 2,09 \cdot 0,2 + 0,7 \cdot 0,15 + 0,86 \cdot 0,15 = 2,89$$

Інтегральний показник рівня ефективності системи розвитку персоналу становить більше 1, а саме 2,89, що свідчить про оптимальний рівень розвитку персоналу підприємства; немає нагальної потреби в корегуванні системи розвитку персоналу. Але для того, щоб розвивати компетенції працівників та підвищувати ефективність їхньої праці, необхідно застосовувати сучасні методи розвитку персоналу. Вважаємо, що процес розвитку персоналу повинен відповідати наступним вимогам:

– активність (мінімізація використання в ході навчання лекційної подачі матеріалу і максимально широке використання методів активного навчання, що вимагають високого ступеня активності та особистого залучення персоналу в навчальний процес);

– орієнтація на практичне використання отриманих знань, тісний зв'язок змісту занять з щоденною практикою (цієї меті сприяють групові обговорення завдань, які працівники в ході навчання повинні опрацювати у малих групах);

– оволодіння командною роботою (має особливе значення для керівників та осіб, що перебувають у резерві на керівні посади);

– використання проектної роботи, як способу закріплення отриманих знань і навичок командної роботи;

– комплексність впливу на учасників (включає вплив на різні рівні функціонування психіки: когнітивний рівень (отримання нових знань, інформації про себе тощо); емоційний рівень (набуття емоційного досвіду в групі колег, усвідомлення емоційних переживань, підвищення самоконтролю емоцій); поведінковий рівень (тренування, експериментування, набуття нових прийомів та способів поведінки); особистісний рівень (корегування ставлення до себе, до людей, зміна установок, особистісних особливостей, які заважають ефективному спілкуванню, оптимальній діяльності)).

Ці вимоги є основними критеріями підбору такого методу навчання, який найбільш повно включав би в себе необхідні елементи для розвитку персоналу. В процесі аналізу літературних джерел було виявлено, що даним вимогам відповідає кейс-метод.

Висновки і пропозиції. Професійне становлення працівників неможливе без розвитку персоналу. Підприємство здійснює розвиток співробітників для того, щоб допомогти їм задовольнити вимоги їх поточної та майбутньої професійної діяльності, що у свою чергу, призведе до ефективного функціонування виробничої організації.

Таблиця 1

Розрахунок індикаторів оцінювання рівня ефективності системи розвитку трудового колективу планово-економічного відділу ПАТ «ДМКД»

Індикатори		Значення показника (коефіцієнти)
1.	Індикатори кадрового розвитку	2,01
1.1.	Рівень кар'єрного росту	0,33
1.2.	Рівень професійно-кваліфікаційного росту	0,8
1.3.	Рівень реалізації планів з кар'єрного розвитку	0,88
2.	Індикатори організаційно-управлінського розвитку	8,21
2.1.	Рівень управлінського навантаження	4,4
2.2.	Рівень відповідності займаній посаді та стилю управління	1
2.3.	Рівень раціоналізації діяльності	0,83
2.4.	Рівень функціональної взаємодії	0,98
2.5.	Рівень трудової поведінки	1
3.	Індикатори соціального розвитку працівників	2,09
3.1.	Рівень самореалізації	0,86
3.2.	Рівень культурного розвитку	0,28
3.3.	Рівень соціальної відповідальності перед працівниками	0,82
3.4.	Рівень психологічного комфорту	0,13
4.	Індикатори креативного розвитку	0,7
4.1.	Рівень креативності при прийнятті рішень	0,13
4.2.	Рівень варіативності вирішення завдань	0,22
4.3.	Рівень ініціативності працівників	0,35
5.	Індикатори мотиваційно-ціннісного розвитку	0,86
5.1.	Рівень задоволення фінансовим та матеріальним мотивуванням розвитку	0,68
5.2.	Рівень задоволення моральним мотивуванням розвитку	0,13
5.3.	Рівень самотивування	0,05

З метою оптимізації процесу розвитку працівників на металургійному підприємстві пропонуємо використовувати розроблену модель процесу розвитку персоналу, за якою кожна ланка представляє собою сукупність професійних знань, навичок, установок, орієнтацій. Універсальність цієї моделі, як ефективного інструменту в розвитку персоналу, полягає в наступному: дозволяє узгодити систему якості підготовки фахівця з цілями підприємства як в поточному періоді, так і на перспективу; може бути основою систе-

ми управління якістю підготовки персоналу та застосовуватись до різних типів навчання персоналу, так як побудована на базі механізмів координації, що забезпечують єдність і узгодженість в роботі всіх структурних підрозділів.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі пов'язані, перш за все, з необхідністю розробки дієвих методик кількісного оцінювання впливу професійного розвитку кадрів на рівень ефективності діяльності підприємств, забезпечення й підвищення їх конкурентоспроможності.

Список літератури:

1. Берьозкіна А. Ю. Моделирование процесса професійного розвитку персоналу вітчизняних підприємств / А. Ю. Берьозкіна, К. М. Ніколаєва // Науково-практичний журнал «Регіональна економіка та управління». – Запоріжжя. – № 1. – С. 84-88.
2. Вороніна А. В. Організація професійного навчання персоналу на вітчизняних підприємствах / А. В. Вороніна, К. М. Ніколаєва // XI Всеукраїнська студентська інтернет-конференція «Сучасний стан, ретроспективи та перспективи розвитку економічної системи України». – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2016. – С. 127-129.
3. Берьозкіна А. Ю. Стратегічне управління розвитком персоналу організації / А. Ю. Берьозкіна, К. М. Ніколаєва // Науковий журнал «Молодий вчений». Ч. 1. – Херсон. – № 12. – С. 119-122.

Вороніна А.В., Ніколаєва Е.Н.

Днепродзержинский государственный технический университет

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССА РАЗВИТИЯ ПЕРСОНАЛА МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье раскрыта методика построения модели процесса развития персонала предприятия. Предложены концептуальные аспекты развития персонала. Выявлены основные элементы системы развития работников металлургического предприятия. Разработан интегральный показатель уровня эффективности системы развития персонала предприятия. Предложена модель разработки процесса развития персонала предприятия.

Ключевые слова: моделирование, модель, персонал, развитие, процесс, потенциал.

Voronina A.V., Nikolaeva K.N.

Dneprodzerzhinsk State Technical University

MODELING OF THE PROCESS OF STAFF DEVELOPMENT OF METALLURGICAL ENTERPRISE

Summary

In this article, we disclosed the method of constructing a model of the process of development of the enterprise personnel. We proposed the conceptual aspects of the development personnel. We have identified the main elements of the development system of workers of metallurgical enterprises. We have developed integral indicator of system efficiency development of the enterprise personnel. We proposed development model of the development process of enterprise personnel.

Keywords: modeling, model, staff, development, process, potential.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ПРИКЛАДІ МАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

Гладка Л.І., Васильєва В.Р., Шинкаренко К.Е.
Університет митної справи та фінансів

Розглянуто теоретичні аспекти понять конкурентоспроможність та конкурентоспроможність продукції. Досліджено теоретико-методологічні принципи розвитку конкурентоспроможності української продукції на міжнародному рівні. Розкрито та проаналізовано ступінь конкурентоспроможності держави на прикладах українських товарів. Проаналізовано діяльність машинобудівної галузі України. Зазначено взаємозв'язок між конкурентоспроможністю, машинобудуванням та економікою загалом. Виявлено основні шляхи підвищення конкурентоспроможності продукції.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентоспроможність продукції, товар, ефективність виробництва, підприємство, якість, зовнішній ринок, ресурси, міжнародний рівень.

Постановка проблеми. Розвиток української економіки на сучасному етапі висуває якісно нові вимоги до управління конкурентоспроможністю підприємств.

Серед причин низької конкурентоспроможності українських товарів та послуг слід зазначити неможливість вітчизняних підприємств відстоювати та розширити частку ринку, просувати товари на ринок та задовольняти потреби споживачів у якісній продукції, а також трудомісткий та інтегрований процес кількісної оцінки рівня конкурентоспроможності товару та управління нею, від якого залежить конкурентоспроможність всього підприємства.

Головними умовами здобуття певної «ніші» у вітчизняній і міжнародній торгівлі є забезпечення вітчизняної продукції необхідними якісними стандартами, що сприятимуть її конкурентоспроможності на ринках торгівлі. З огляду на це, актуальним постає питання дослідження особливостей розвитку та конкурентоспроможності української продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках товарів та послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підвищення конкурентоспроможності продукції у вітчизняній та зарубіжній літературі вже достатньо висвітлені, про що свідчать праці таких вчених, як: А. Сміт, І. Кірунер, Дж. Мур, Ф. Хайек, Й. Шумпетер, Ф. Котлер, М. Портер, Р. Фатхудинов, Г. Азоєв, В. Дикань, Т. Маслова, Л. Піддубна, Е. Сапронова, Г. Скудар, В. Холод, В. Шинкаренко, Л. Шевченко, М. Гельвановський, М. Книша, Е. Кочетов, А. Юданов, О. Білорус, Д. Лук'яненко, Б. Губський та ін. Проте, більшість із них розглядають конкурентоспроможність у єдиній системі (підприємства, галузі або промисловості в цілому), та не зосереджують увагу на тому, що саме конкурентоспроможність виготовлюваної продукції визначає рівень конкурентоспроможності об'єктів більш високого рівня. Таким чином, це питання потребує подальшого дослідження та вивчення [12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на достатню кількість наукових праць з проблем конкурентоспроможності української продукції, та в машинобудівній галузі зокрема, пріоритети та шляхи підвищення конкурентоздатності машинобудування, а також економічне зростання галузі потребують подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення стану конкурентоспроможності продукції українського виробництва та обґрунтування заходів стосовно її підвищення.

Виклад основного матеріалу. Формування ринкових відносин в Україні, яким характерна динамічність зовнішнього середовища, зниження платоспроможності населення, загострення конкурентної боротьби, підвищення рівня комерційного ризику, тяжкий фінансовий стан більшості підприємств, потребують негайного пошуку засобів «виживання» підприємств та забезпечення їхнього ефективного функціонування [6].

Однією з головних задач кожного вітчизняного підприємства та країни в цілому є ефективність виробництва, випуск продукції необхідної кількості та відповідної якості та досягнення конкурентоспроможності продукції на вітчизняному та світовому ринках.

На сьогоднішній день поняття конкурентоспроможності розглядалося у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. У більш загальному визначенні конкурентоспроможність слід розглядати як спроможність об'єкта витримувати конкуренцію в порівнянні з аналогічними об'єктами в умовах конкурентного середовища. Тобто, конкурентоспроможність – це здатність витримувати конкуренцію у порівнянні з аналогічними об'єктами.

Слід зазначити, що конкурентоспроможність на рівні товару, підприємства, галузі, національного господарства має свою специфіку, критерії, характеристики та фактори динаміки.

Так, конкурентоспроможність продукції – це сукупність властивостей, яка відображає міру задоволення потреби у товарі стосовно аналогічної продукції, що є на ринку і визначається двома основними показниками – це якість продукції та її ціна. Конкурентоспроможною можна вважати однорідну продукцію з технічними параметрами і техніко-економічними показниками [9].

Оцінка конкурентоспроможності продукції здійснюється за допомогою певних методик, які певною мірою розкривають сутність конкурентоспроможності.

Серед основних методів розрахунку конкурентоспроможності продукції слід виділити наступні:

1. Методика оцінки конкурентоспроможності товарів на основі їх рейтингу, яка дає змогу досто-

вірно оцінити динаміку продажу товару на ринках. Основний акцент під час розрахунку показника рівня конкурентоспроможності, згідно цього методу, зроблено на якісні показники товару, без урахування впливу економічних показників.

2. Методика визначення комплексного показника конкурентоспроможності на основі диференційованого методу, який базується на використанні одиничних параметрів продукції, що аналізується, бази порівняння та на їх порівнянні. Цей метод дає змогу визначити чи досягнутий рівень конкурентоспроможності, і якщо цього не сталося – то за якими показниками.

3. Методика аналізу конкурентоспроможності продукції на основі її корисності, використовуючи криві байдужості. Ця методика пропонує розглядати конкурентоспроможність продукції (товару), беручи за основу те, що закони корисності товару знаходять відображення у ринковому попиті на товар. Інтегральний показник конкурентоспроможності пропонується визначити як функцію корисності кожного з технологічних параметрів товару. Якщо один із показників корисності дорівнює нулю, то загальна конкурентоспроможність теж дорівнює нулю.

4. Змішаний метод оцінки конкурентоспроможності. Згідно з цим методом, оцінка конкурентоспроможності здійснюється за допомогою частини параметрів, розрахованих диференціальним методом, та частини параметрів, розрахованих комплексним методом.

Усі наведені вище методи передбачають, що поліпшення будь-якої характеристики товару автоматично підвищує його конкурентоспроможність.

Економічна практика показує, що товари, які мають однакоvu якість, конкурують один з одним різними способами. Те ж саме стосується споживачів цієї продукції. Тобто якість продукції є одним з найважливіших факторів, який необхідно враховувати при теоретичному обґрунтуванні проблеми конкурентоспроможності [10].

Основними причинами низького рівня конкурентоспроможності продукції українських товаровиробників є наступні:

- повільні темпи науково-технічного прогресу;
- відсутність матеріальної бази для розширення асортименту продукції, підвищення її якості, оновлення основних фондів на підприємствах та впровадження новітніх технологій виробництва;
- значні матеріальні витрати, що передбачені в програмах розвитку галузей і пов'язані з потребою відповідності українських стандартів, законодавчої та нормативної бази до вимог європейських стандартів, норм і правил;
- практична та матеріальна неготовність багатьох суб'єктів господарювання до технічного переоснащення підприємств, впровадження сучасних технологій та обладнання, сучасних систем управління якістю та сертифікації продукції;
- екологічні проблеми, до яких слід віднести: відсутність умов та зацікавленості товаровиробників до проблем навколишнього середовища та виробництва екологічно чистих продуктів харчування;
- недостатній рівень безперервного навчання фахівців з якості, в тому числі керівників підприємств.

Ці особливості обумовили дуже низький рівень конкурентоспроможності продукції вітчиз-

няних підприємств, який потребує негайного вирішення для ефективного функціонування підприємств та економіки країни в цілому.

На прикладі машинобудівного комплексу України, розглянемо проблематику конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Машинобудування – це одна з головних та перспективних галузей української економіки, яка забезпечує автоматизацію, технічну озброєність та механізацію виробництва та впливає на конкурентоспроможність української продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках. [8].

Підприємства машинобудівного комплексу забезпечують технічне переозброєння господарства, задоволення споживчого попиту населення на апарати та прилади побутового призначення а також є базою економічного та оборонного потенціалу країни.

Аналіз рівня розвитку машинобудування в Україні показав, що за 2011-2015 роки спостерігається поступовий спад галузі, про що свідчить індекс обсягів продукції машинобудування (табл. 1) та обсяги реалізованої продукції машинобудівних підприємств України (рис. 1).

Таблиця 1
Індекси обсягів продукції машинобудування за 2011-2015 роки

Роки	Індекси обсягів продукції машинобудування (у відсотках до попереднього року)
2011	115,4
2012	96,7
2013	86,4
2014	79,4
2015	85,9

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

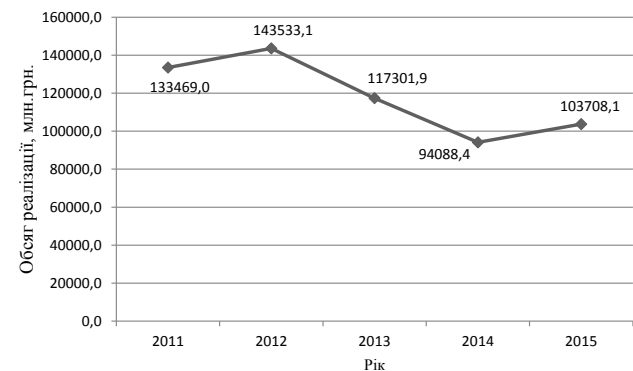

Рис. 1. Динаміка обсягів реалізованої продукції машинобудівних підприємств України за 2011-2015 роки

Джерело: розроблено авторами

Динаміка вище зазначених показників демонструє зменшення індексу обсягів продукції машинобудування протягом 2011-2014 року з 115,4% до 79,4%. А у 2015 році спостерігається зростання показника до 85,9% відносно попередніх років, не зважаючи на скорочення товарообігу галузі.

У більшості розвинутих країн світу машинобудування є пріоритетною галуззю розвитку промисловості, оскільки має величезний вплив на всі сфери економічної діяльності країни, а саме: забезпечує рентабельність та конкурен-

тоздатність товарів і послуг на ринку та сприяє зростанню матеріального та інтелектуального рівня населення.

Провідними виробниками продукції галузі є США, Франція, Італія, Китай, Японія, Німеччина, Росія (рис. 2).

Що стосується вітчизняної галузі машинобудування, яка завжди була орієнтована на експорт, то за останні роки спостерігається зниження експорту української машинобудівної продукції з 5670416,3 тис. дол. у 2010 році до 3940855,8 тис. дол. у 2015 році. Темпи імпорту машинобудівної продукції за аналізований період значно випереджають темпи експорту, що негативно впливає на торговельний баланс та збільшує його від'ємне сальдо (табл. 2).

Також рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції машинобудівної галузі характеризують індекси конкурентоспроможності на зовнішньому ринку, а саме:

- індекс відносних порівняльних переваг RCA (Relative Comparative Advantage Index),
- індекс відносної експортної конкурентоспроможності RXA (Relative Export Advantage Index),
- індекс відносної залежності від імпорту RMP (Relative Import Penetration Index),

Рис. 2. Провідні виробники галузі машинобудування

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

– індекс відносних торговельних переваг RTA (Relative Trade Advantage Index).

Динаміка цих показників представлена в таблиці 3.

Найбільш точними показниками, які відображають конкурентні переваги вітчизняного машинобудування на зовнішньому ринку є індекс відносних торговельних переваг (RTA) та індекс відносних порівняльних переваг (RCA), від'ємне значення яких впродовж 2011-2015 років свідчить про їх відсутність (переваг).

Також низьку конкурентоспроможність галузі підтверджує індекс відносної експортної конкурентоспроможності (RXA), який впродовж 2010-2015 років знаходиться в межах інтервалу [0; +1], що свідчить про відсутність конкурентних переваг галузі на зовнішніх ринках.

Індекс відносної залежності від імпорту (RMP) впродовж аналізованого періоду не перевищує одиниці та є допустимим.

Конкурентні переваги іноземної продукції машинобудування можна пояснити наявністю величезного досвіду у створенні машин і агрегатів та використанні сучасних технологій, які скорочують час виготовлення продукції та знижують витрати, підвищують її якість та дозволяють реалізовувати проекти «під ключ». А також, перевагою іноземних машинобудівників над українськими є можливість виконання замовлень в кредит з відстрочкою платежу, що практично неможливо здійснити в сучасних умовах розвитку української економіки [8].

Серед основних проблем підвищення конкурентоспроможності машинобудівної галузі України слід виділити наступні:

- використання фізично та морально застарілих основних виробничих фондів (оновлення основних фондів у машинобудівній галузі становить близько 5% за рік, при ступені їх зносу у 55-80%);

Таблиця 2

Експорт-імпорт продукції машинобудування за 2010-2015 рр.

Рік	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	у% до 2014	у% до загального обсягу	тис. дол. США	у% до 2014	у% до загального обсягу
2010	5670416,3	113,1	11,0	8166974,9	130,6	13,4
2011	6758995,2	119,2	9,9	12795104,9	156,5	15,5
2012	7026670,7	104,0	10,2	13178672,5	103,0	15,5
2013	6975000,3	99,3	11,0	12470050,3	94,6	16,2
2014	5657205,1	82,9	10,5	8720756,2	73,6	16,0
2015	3940855,8	69,7	10,3	6273379,8	71,9	16,7

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 3

Динаміка індексів конкурентоспроможності машинобудування України на зовнішньому ринку

Індекси конкурентоспроможності	Рік				
	2011	2012	2013	2014	2015
Індекс RXA	0,532	0,592	0,503	0,501	0,521
Індекс RCA	-1,231	-1,359	-1,420	-1,530	-1,232
Індекс RMP	0,709	0,771	0,721	0,711	0,701
Індекс RTA	-0,177	-0,179	-0,219	-0,262	-0,192

Джерело: розроблено авторами за даними [3, 5]

– використання затратних технологій, що в свою чергу веде до зростання ресурсомісткості продукції та підвищує її собівартість;

– вузька експортна направленість машинобудівної галузі (продукція вітчизняного машинобудівного комплексу переважно користується попитом лише у країнах СНД, зокрема, у Росії, Казахстані та Білорусі);

– низька платоспроможність вітчизняних виробників, що унеможливорює розрахунки підприємств з контрагентами та знижує їх конкурентоспроможність;

– низька інвестиційна привабливість галузі (фінансування машинобудівних підприємств здійснюється переважно за рахунок власних джерел та кредитування);

– недостатня кількість кваліфікованих робітників та низький рівень заробітної плати;

– постійне зростання цін на сировину та матеріали, які використовуються для виготовлення продукції;

– низький рівень впровадження інноваційних технологій та конкурентоспроможності української економіки;

– недосконалість законодавчої та нормативної бази;

– відсутність пріоритетних напрямків розвитку галузі [1, 4, 5].

Пріоритетними напрямками розвитку машинобудівного комплексу України та підвищення конкурентоспроможності продукції галузі мають стати: технологічне відновлення виробничих фондів, що дозволить знизити матеріальні витрати на вироб-

ництво продукції та підвищити її якість до рівня світових виробників; впровадження інноваційних процесів на підприємствах, які сприятимуть виготовленню більш широкого асортименту продукції, що задовольнятиме різні сегменти внутрішнього та зовнішнього ринків збуту; відновлення інвестиційної привабливості галузі, яка сприятиме надходженню фінансових ресурсів та забезпеченню підприємств «прийнятними» для галузі кредитами; просування українських товарів на світові ринки збуту, а також скорочення асортименту продукції, що імпортується; розвиток наукоємних та високотехнологічних виробництв; державна підтримка розвитку галузі машинобудування та розвиток брендової політики; вдосконалення законодавчої та нормативної бази [5, 11].

Висновки і пропозиції. Не зважаючи на широкі можливості для формування нових та відновлення існуючих конкурентних переваг, машинобудівна галузь України знаходиться в досить скрутному становищі [7].

Машинобудівна промисловість України є однією з головних та перспективних галузей вітчизняної економіки, від якої залежить забезпечення підприємств інших секторів основними засобами. В результаті глобальної економічної кризи та структурних змін, що відбулися в світі, продукція машинобудування України практично не має конкурентних переваг на зовнішніх ринках. Проте, при сприятливих політичних, соціально-економічних та зовнішніх умовах, досліджувана галузь може забезпечити стабільний розвиток та функціонування економіки нашої країни.

Список літератури:

1. Балабанова Н.В. Конкурентоспроможність продукції машинобудівного комплексу України / Н.В. Балабанова // Вісник МДУ. – 2013. – № 5. – С. 21-27.
2. Бояринова К.О. Зарубіжний досвід використання інноваційно орієнтованих методів забезпечення конкурентоспроможності підприємствами машинобудування / К.О. Бояринова // Економіка і організація управління. – 2014. – № 3 (19). – С. 30-37.
3. Державна служба статистики України: Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Загорянська О.Л. Формування конкурентних переваг машинобудівних підприємств в сучасних умовах розвитку / О.Л. Загорянська // Електронне наукове видання Дніпропетровського державного аграрного університету «Ефективна економіка» № 6, 2011р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://economy.nauka.com.ua>
5. Кальна Т.А. Конкурентоспроможність продукції машинобудівної промисловості / Т.А. Кальна // Економічний аналіз. – 2015. – № 21 (2). – С. 93-99.
6. Продіус Ю.І., Рожок О.О. Шляхи підвищення конкурентоспроможності продукції підприємства в умовах ЗЕД (на прикладі ТОВ «СЕДНА С») [Електронний ресурс] // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 1 (6). – с. 112-116. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n1.html>
7. Равлик Н.В. Оцінка реального стану підприємств машинобудівної галузі України на зовнішніх та внутрішніх ринках / Н.В. Равлик // Економіка. Управління. Інновації. – 2015. – № 1 (13). – С. 34-46.
8. Сокотун Г.О. Конкурентоспроможність машинобудівних підприємств України у порівнянні з іноземними [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2404>
9. Степанкова А.А., Кавтиш О.П. Система управління конкурентоспроможністю продукції підприємства / Степанкова А.А. // Національний технічний університет України «КПІ». – 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2012-38.pdf>
10. Чижов Д.Д. Конкурентоспроможність продукції та методи її оцінки / Чижов Д.Д. // «Управління розвитком». Харківський національний економічний університет. – 2012. – № 13 (43). – С. 11-13.
11. Чупир О.М. Оцінка реального стану підприємств машинобудівної галузі України на зовнішніх та внутрішніх ринках / О.М. Чупир // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – № 43. – С. 99-103.
12. Шевченко О.О., Левківська О.В. // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2013. – № 4. – С. 211-213. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkntud_2013_4_39

Гладкая Л.И., Васильева В.Р., Шинкаренко Е.Э.

Университет таможенного дела и финансов

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ УКРАИНСКОЙ ПРОДУКЦИИ НА ПРИМЕРЕ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА И ПУТИ ЕЕ ПОВЫШЕНИЯ

Аннотация

Рассмотрены теоретические аспекты понятий конкурентоспособность и конкурентоспособность продукции. Исследованы теоретико-методологические принципы развития конкурентоспособности украинской продукции на международном уровне. Раскрыта и проанализирована степень конкурентоспособности государства на примерах украинских товаров. Проанализирована деятельность машиностроительной отрасли Украины. Подчеркнута взаимосвязь между конкурентоспособностью, машиностроением и экономикой в целом. Выявлены основные пути повышения конкурентоспособности продукции.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентоспособность товара, эффективность производства, предприятие, качество, внешний рынок, ресурсы, международный уровень.

Gladka L.I., Vasilieva V.R., Shinkarenko E.E.

Customs and Finance University

UKRAINIAN PRODUCTION COMPETITIVENESS AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT BY THE EXAMPLE OF MACHINE-BUILDING COMPLEX

Summary

The theoretical aspects of the concepts of competitiveness and competitiveness. Studied theoretical and methodological principles of competitiveness of Ukrainian products internationally. Reveals and analyzes the degree of competitiveness of the state on the examples of Ukrainian goods. The activity of machine-building industry of Ukraine. Indicated relationship between competitiveness, engineering and economics in general. The basic ways to improve product competitiveness.

Keywords: competitiveness, product competitiveness, product efficiency, enterprise, quality, foreign markets, resources, international level.

УДК 37:33:93/94

КООПЕРАТИВНА ОСВІТА НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Голубка М.М.

Львівський кооперативний коледж економіки і права

Визначено перспективи економічної та кооперативної освіти на західній Україні в умовах сьогодення. Виявлено причини популярності кооперативної освіти у західному регіоні України. Надано пропозиції щодо модернізації кооперативної освіти на західній Україні в умовах сьогодення для гарантування перспектив її розвитку та конкурентних переваг на вітчизняному ринку освітніх послуг. За умови використання у майбутньому партнерських відносин між кооперативними навчальними закладами, розширення тематики їх наукових досліджень у напрямку вирішення реальних проблем вітчизняної економіки; налагодження співпраці із вітчизняними та зарубіжними промисловими і аграрними компаніями, фінансовими установами; формування віртуального освітнього простору та розробки гнучкої цінової політики, можна гарантувати подальші перспективи фінансово-економічної та кооперативної освіти на західній Україні в умовах сьогодення.

Ключові слова: освіта, економічна освіта, економічні знання, кооперація, кооперативна освіта, співпраця, Західна Україна.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах зростання рівня конкуренції на ринку освітніх послуг, зважаючи на зменшення кількості абітурієнтів, яке спостерігається нині в усіх регіонах України, домінування столичних вищих навчальних закладів у боротьбі за студентів та бюджетні місця, дослідження можливостей розвитку кооперативної освіти на західній Україні набуває особливої ак-

туальності. В останнє десятиліття серед переліку професій популярності набули фінансово-економічні спеціальності. Тому вектор досліджень пропонуємо спрямувати саме у фінансово-економічний напрямок кооперативної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які опирається автор. Проблемам та перспективам розвитку фінансово-економічної освіти присвятили свої дослідження такі науковці,

як Базилевич В. [1], Сингаївська А.М. [2], Шацька З.Я. [3], Бондарєва Л.І. [4], Кончин В. І. [5]. Однак питання визначення стратегічних орієнтирів та тактичних заходів для модернізації кооперативної освіти у фінансово-економічній сфері наразі залишаються поза увагою наукової спільноти, тому доцільним є визначення перспективи фінансово-економічної та кооперативної освіти на західній Україні в умовах сьогодення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На основі викладеного можна сформулювати мету, яка полягає у дослідженні важливості кооперативознавства, як напряму в економічній та кооперативній освіті на Західній Україні в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для забезпечення перспектив фінансово-економічної та кооперативної освіти на західній Україні в умовах сьогодення, необхідно на рівні окремих навчальних закладів та на державному рівні забезпечити взаємодію студентів, викладачів, керівників освітніх установ і відповідних міністерств і відомств; провести модернізацію розробок у теорії та методології викладання економічних дисциплін; переглянути напрями організації профорієнтаційної роботи, і найголовніше, на наш погляд, домогтись підвищення престижності фінансово-економічної кооперативної освіти в регіонах. Модернізація системи фінансово-економічної кооперативної освіти на західній Україні повинна призвести до забезпечення доступності освіти, яка полягає у забезпеченні рівного доступу до якісної освіти всіх громадян, що проживають як у обласних центрах – Львові, Івано-Франківську, Тернополі, а й у сільській місцевості, розширення спектру і поліпшення якості освітніх послуг, надання можливості навчання впродовж життя. Створення віртуального освітнього простору може вирішити всі поставлені завдання [6, с. 28]. Тому саме у цьому напрямі доцільно шукати перспективи фінансово-економічної та кооперативної освіти на західній Україні в умовах сьогодення.

Перспективним напрямом розвитку фінансово-економічної та кооперативної освіти на сьогодні є створення механізму співпраці між науковими установами, навчальними закладами, кооперативними формуваннями. У сучасних умовах лідерами кооперативного просвітництва серед молоді могли б стати аграрні навчальні заклади, що мають, за родом діяльності, тісний зв'язок із сільською молоддю, та пропонують для навчання економічні спеціальності. Необхідно не лише запроваджувати поглиблене теоретичне вивчення курсу кооперації у таких закладах, а й налагодити тісний зв'язок із наявними на західній Україні кооперативами, надати студентам можливість отримання навиків практичної діяльності у кооперативній сфері. Одним із напрямів набуття таких навиків може бути проходження студентами фінансово-економічних спеціальностей виробничої та магістерської практики у кооперативах. Усе це допоможе сформувати відповідну базу для виховання свідомого кооперативного суспільства у сучасній Україні [7, с. 161].

Гарантувати перспективи своєї подальшої діяльності фінансово-економічні кооперативні на-

вчальні заклади можуть лише за умови посилення глибини і значущості наукових досліджень, забезпечення затребуваності їх результатів суб'єктами господарювання реального сектору економіки, а також за умови виходу на принципово новий якісний рівень підготовки економістів для різних галузей народного господарства.

Вирішення першого завдання є можливим шляхом проведення спільних з технічними кафедрами фінансово-економічних та інших вищих кооперативних навчальних закладів міждисциплінарних досліджень і розробок, націлених на оптимізацію виробничих процесів в економіці України.

Реалізація другого завдання лежить, перш за все, в площині створення на базі кооперативних фінансово-економічних навчальних закладів осередків елітної підготовки економістів і фінансистів для потреб вітчизняної та світової економіки. Елітна фахова підготовка в умовах сьогодення повинна включати поглиблене вивчення іноземних мов, особливо ділової англійської, практику та стажування в економічних службах суб'єктів господарювання сфери кооперації, міжнародних промислових корпорацій, індивідуальні підходи до навчання із залученням провідних фахівців вітчизняних та зарубіжних компаній, посилену практично орієнтовану підготовку, участь протягом усього періоду навчання в дослідних проєктах на замовлення промислових та аграрних підприємств, орієнтацію тематики кваліфікаційних, дипломних та магістерських робіт на потреби майбутніх роботодавців.

Окреслених перспектив фінансово-економічної та кооперативної освіти на західній Україні в умовах сьогодення не можливо досягти без актуальної вимоги часу у освітній сфері – забезпечення мобільності студентів. Для забезпечення маневреності та надання можливості вільного переміщення студентів, що навчаються на економічних спеціальностях як у системі кооперативних навчальних закладів, так і у межах західного регіону України та у підсумку – в усьому вітчизняному професійному освітньому просторі – необхідно передбачити процедуру узгодження професійних освітніх програм від початкової професійної підготовки до післядипломної освіти у фінансово-економічній сфері.

Перспективи фінансово-економічної та кооперативної освіти на західній Україні в умовах сьогодення може гарантувати лише продумана цінова політика та гнучкі програми лояльності, що дозволять майбутнім студентам отримати знижки на навчання, адже тотальне зубожіння населення, викликане останніми політичними та економічними подіями в Україні, є нині чи не основною причиною зменшення кількості студентів кооперативних навчальних закладів. Зокрема, можна рекомендувати кооперативним ВНЗ західної України пропонувати системи знижок в оплаті за навчання, з можливістю їх отримання абітурієнтами, які вступають на перший курс, незалежно від обраної форми навчання і напрямку підготовки, за умови їх приналежності до однієї із зазначених категорій:

– абітурієнти, члени сімей котрих були, або лишалися на поточний момент часу студентами вищого навчального закладу і можуть підтвердити

цей факт документально. Розмір знижки пропонується встановити до 15% від вартості навчання;

– абітурієнти, які пройшли строкову службу в Збройних силах України, можуть претендувати на знижку в розмірі 10% від вартості навчання;

– абітурієнти, які є випускниками закладів середньої та початкової професійної освіти, що належать до системи споживчої кооперації, можуть претендувати на знижку в розмірі 15% від вартості навчання;

– абітурієнти, які є випускниками навчальних закладів-партнерів кооперативного навчального закладу, можуть претендувати на знижку в розмірі 10% від вартості навчання

– абітурієнти, батьки які працюють в кооперативному навчальному закладу, що належать до системи споживчої кооперації, можуть претендувати на безкоштовне навчання при умові, що працівник має стаж роботи більше 5 років;

– абітурієнти, родичі які працюють в кооперативному навчальному закладу, що належать до

системи споживчої кооперації, можуть претендувати на знижку в розмірі 50% від вартості навчання при умові, що працівник має стаж роботи більше 5 років в даному виші.

Висновки, зроблені в результаті дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. За умови використання у майбутньому наданих у дослідженні рекомендацій, а саме: посилення партнерських відносин між кооперативними фінансово-економічними навчальними закладами, розширення тематики їх наукових досліджень у напрямку вирішення реальних проблем вітчизняної економіки; налагодження співпраці із вітчизняними та зарубіжними промисловими і аграрними компаніями, фінансовими установами; формування віртуального освітнього простору та розробки гнучкої цінової політики, можна гарантувати подальші перспективи фінансово-економічної та кооперативної освіти на західній Україні в умовах сьогодення.

Список літератури:

1. Базилевич В. Екологічний імператив економічної освіти у контексті глобалізаційних викликів / В. Базилевич // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 8. – С. 15-19.
2. Сингаївська А. М. Розвиток вищої економічної освіти: тенденції, періодизація, пріоритети / А. М. Сингаївська // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2010. – № 3. – С. 185-190.
3. Шацька З. Я. Феномен престижності економічних спеціальностей у вищих закладах освіти України / З. Я. Шацька // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2013. – № 4. – С. 202-206.
4. Бондарєва Л. І. Науково-методичні і навчальні інновації в економічній освіті / Л. І. Бондарєва // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2012. – № 9. – С. 18-27.
5. Кончин В. І. Реформування системи економічної освіти у вищій школі: відхід від канонічної освітньої політики МОН України та необхідність посилення механізмів лібералізації [Електронний ресурс] / В. І. Кончин // Економіка. Управління. Інновації. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_2_21.
6. Меньяйленко О. С. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців фінансово-економічних спеціальностей у віртуальному освітньому просторі / О. С. Меньяйленко, О. Б. Шевчук // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2012. – № 20. – С. 28-35.
7. Корінець Р. Я. Оцінка перспектив залучення молоді до сільськогосподарської обслуговуючої кооперації / Р. Я. Корінець, Я. Я. Рибак // Регіональна економіка. – 2014. – № 4. – С. 155-163.

Голубка М.М.

Львівський кооперативний коледж економіки і права

КООПЕРАТИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ НЫНЕШНЕГО ВРЕМЕНИ

Аннотация

Определены перспективы экономического и кооперативного образования на западной Украине в условиях нынешнего времени. Выявлены причины популярности кооперативного образования в западном регионе Украины. Предоставлены предложения относительно модернизации кооперативного образования на западной Украине в условиях нынешнего времени для гарантирования перспектив ее развития и конкурентных преимуществ на отечественном рынке образовательных услуг. При условии использования в будущем партнерских отношений между кооперативными учебными заведениями, расширения тематики их научных исследований в направлении решения реальных проблем отечественной экономики; налаживание сотрудничества с отечественными и зарубежными промышленными и аграрными компаниями, финансовыми учреждениями; формирование виртуального образовательного пространства и разработки гибкой ценовой политики, можно гарантировать дальнейшие перспективы финансово-экономического и кооперативного образования на западной Украине в условиях нынешнего времени.

Ключевые слова: образование, экономическое образование, экономические знания, кооперация, кооперативное образование, сотрудничество, Западная Украина.

Holubka M.M.

Lviv Cooperative College of Economics and Law

COOPERATIVE EDUCATION IN WESTERN UKRAINE IN TODAY'S CONDITIONS

Summary

The prospects of economic and cooperative education in western Ukraine in today's conditions were set. The reasons for the popularity of cooperative education in western Ukraine were disclosed. The proposals on the modernization of cooperative education in western Ukraine in today's conditions to ensure its development prospects and competitive advantages in the domestic education market were provided. With the use of future cooperative partnerships between educational institutions, expansion of subjects of scientific research towards solving the real problems of the national economy; cooperation with domestic and foreign industrial and agricultural enterprises, financial institutions; forming of the virtual education space and the development of a flexible pricing policy can ensure the future prospects of financial, economic and cooperative education in western Ukraine in today's conditions.

Keywords: education, economic education, economic knowledge, cooperation, cooperative education, collaboration, Western Ukraine.

УДК 336.226.12

КОЦЕПЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ

Григоренко В.О.

Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті проведено дослідження концепційного підходу до оцінки фінансового потенціалу його складових, охарактеризовано особливості використання тієї чи іншої складової в процесі формування та оцінки фінансового потенціалу. Метою цього дослідження було проведення емпіричного аналізу складових фінансового потенціалу, їх особливостей та перспектив застосування в процесі дослідження фінансового потенціалу території. Основним результатом проведеного дослідження є визначення універсального переліку складових фінансового потенціалу та способів їх оцінки. Отже, в ході дослідження висвітлено основні аспекти формування фінансового потенціалу та визначено його складові, обґрунтовано необхідність дослідження фінансового потенціалу за якісними та кількісними параметрами, що якомога повніше розкриватиме економічну сутність фінансового потенціалу.

Ключові слова: фінансовий потенціал, економічна привабливість регіону, фінансова спроможність, фінансові ресурси, складові фінансового потенціалу.

Постановка проблеми. Формування посткризового шляху економічного розвитку України є одним із найбільш актуальних завдань сьогодення, яке майорить перед урядовцями та науковцями нашої країни. В рамках напрацювання різноманітних підходів та шляхів економічного розвитку, виникає додаткове завдання, яке полягає у знаходженні джерел фінансування всіх запланованих процесів та заходів реформування України. Від так питання виявлення, оцінки і аналізу фінансового потенціалу є актуальним для нашої країни.

Означена проблема не є новою, однак в сучасних політичних, соціально-безпекових та економічних умовах життєдіяльності нашої країни знаходження інструментів та методів генерування та перетворення фінансового потенціалу в фактичні фінансові ресурси є вкрай актуальним.

Тематика дослідження фінансового потенціалу є доволі обширною, особливо на рівні держави і саме ця економічна ширина категорії «фінансовий потенціал» спричинює численні наукові дискусії серед науковців. Одним із напрямів дослідження фінансового потенціалу, який є дис-

кусійним – вивчення його фундаментального базису, тобто тих елементів, тих складових, з яких утворюється фінансовий потенціал. Перелік, склад та характер використання складових фінансового потенціалу на різних рівнях досліджень у вузьких колах науковців є дискусійним і не знаходить певного уніфікованого узгодження як щодо переліку самих складових фінансового потенціалу так і щодо їх змістового наповнення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження теорій фінансового потенціалу налічують десятки теоретико-методологічних розробок та праць. Всі вони в різній мірі розкривають сутність фінансового потенціалу, його особливості, елементи формування та функціонування, складові фінансового потенціалу та інструментарій його оцінки. Дослідженням окремих завдань цієї проблеми присвячені роботи таких вчених як: В.Г. Боронос [1], Ж. Голодова [4], В. Свірський [8], Е. Конярова [7], С. Шумська [10], А. Колеснікова [6], Е. Ісаєв [5], Г. Возняк [3], Ю. Булатова [2], В. Федосов [9].

Існуючі підходи до визначення складових фінансового потенціалу та способи їх оцінки мають

свої як переваги так і недоліки, що, зрештою, зумовлює необхідність продовжувати дослідження підходів до формування фінансового потенціалу з виокремлення найбільш раціональних та об'єктивних поглядів.

Метою цього дослідження – є проведення теоретичного аналізу підходів до формування фінансового потенціалу, складових фінансового потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Базовими засадами формування фінансового потенціалу на різних рівнях є визначення переліку складових, які його формують. Проводячи хронологічний аналіз дослідження складових фінансового потенціалу, на різних рівнях формування фінансового потенціалу, то можна побачити цікаву історію вивчення цього аспекту фінансового потенціалу. В залежності від того, як змінювались загальноекономічні погляди та моделі, розвитку суспільства, змінювався і погляд на складові фінансового потенціалу.

Значна кількість наукових праць, щодо складових фінансового потенціалу так і формує чіткого розуміння, щодо того, які саме елементи слід відносити до фінансового потенціалу та за допомогою яких інструментів та методів проводити їх аналіз та оцінку.

В окремих випадках і для певних рівнів господарювання, визначити складові фінансового потенціалу не є складним завданням, до прикладу для підприємства чи для домогосподарства, навіть визначити складові елементи фінансового потенціалу держави є відносно посильним завданням. Про те, коли мова йде про складові фінансового потенціалу території чи регіону то вчені відразу наштовхуються на цілий ряд дискусійних питань, які в значній мірі мають загальноекономічну природу.

Слід зазначити, що перелік складових фінансового потенціалу регіону в різних країнах із різними моделями та типами економік матиме суттєві відмінності. Більше того, в межах однієї країни та однієї моделі економічного розвитку, різні регіони можуть мати відмінний перелік складових фінансового потенціалу.

Від так при визначенні складових фінансового потенціалу необхідно керуватись принципом адекватності. Тобто обрана складова фінансового потенціалу повинна адекватно відображати не тільки його кількісну (ресурсну) сторону, але водночас свідчити про якісну сторону реалізації певної складової фінансового потенціалу в конкретному регіоні. Це зумовлено особливістю самого фінансового потенціалу, який є значно ширшим поняттям як загальна сукупність фінансових ресурсів території чи регіону, як вважають деякі науковці.

Термінологічна пастка фінансового потенціалу спричинена власне природою походження терміну «потенціал», і полягає в тому, що деякий обсяг потенційних ресурсів, який був визначений повинен характеризувати не стільки наявність самих ресурсів, як їх здатність, змогу перетворення у фактичні ресурси. Від так, якщо опираючись виключно на ресурсну концепцію фінансового потенціалу, не розглядаючи при цьому здатностей суб'єкта до перетворення цих ресурсів, можна вважати, що розгляд фінансового потенціалу буде не повним. Саме тому при вивченні скла-

дових, які формують та визначають фінансовий потенціал увага буде приділятися, як кількісній так і якісній характеристиці.

Науковець Борнос В.Г. зазначає: «Фінансові ресурси в принципі не можуть врахувати цілий ряд особливостей фінансового потенціалу, як-то можливість реалізації прихованих резервів, здатність до збільшення обсягів фінансових ресурсів, ймовірність отримання додаткових ресурсів тощо» [1], а це означає, що коли мова йде про фінансовий потенціал або його складову слід розглядати цю категорію як сукупність двох характеристик – це фінансові ресурси території і фінансова спроможність території до акумулювання та генерування цих фінансових ресурсів. По суті перший елемент є кількісною стороною фінансового потенціалу території, а другий елемент відображає його якісний аспект, тому при оцінюванні фінансового потенціалу практично не можливо отримати об'єктивний результат вивчаючи лише один з елементів фінансового потенціалу.

У власних наукових розробках [4, 7] при дослідженні фінансового потенціалу території, його обсяг визначався шляхом корегування обсягу фінансових ресурсів, певної складової фінансового потенціалу, на цілий ряд індексів, які визначали інституційну, організаційну, правову та управлінську здатність суб'єкта генерувати та агрегувати фінансові ресурси в межах тієї чи іншої складової.

Повертаючись до складових фінансового потенціалу та узагальнюючи праці вчених-економістів виокремлюємо наступні складові фінансового потенціалу:

1. Фінансові ресурси бюджету;
2. Фінансові ресурси населення (домогосподарств);
3. Фінансові ресурси підприємств, установ, організацій;
4. Фінансові ресурси фінансово-кредитних установ;
5. Фінансові ресурси зовнішніх інвестицій.

В своїх численних дослідженнях науковців, в залежності від умов та об'єктів дослідження, можуть виділяти ще деякі складові фінансового потенціалу, які на наш погляд є інтерпретованим відображенням вище зазначених основних складових фінансового потенціалу.

Досліджуючи фінансовий потенціал таких суб'єктів як держава, регіон чи територія ключовою його складовою повинні бути державні (місцеві) фінанси, які можна визначити, як фінансові ресурси бюджету. Саме цю складову фінансового потенціалу визначають практично всі вчені, що досліджують фінансовий потенціал. Водночас при формуванні змісту самої складової фінансового потенціалу можуть виникати різні інтерпретації того, що відносити до складу ресурсів бюджету. Змістовий склад фінансових ресурсів бюджету, як складової фінансового потенціалу повинен буди якомога повнішим, тобто охоплювати максимально можливою кількістю ресурсів при цьому зберігаючи їх об'єктивну здатність до генерування.

Фінансові ресурси бюджету узагальнено класифікують на регулярні фінансові ресурси та нерегулярні фінансові ресурси. У складі регулярних фінансових ресурсів слід виділити насамперед ті ресурси, які системно і протягом значного період утворюють в бюджетах різних рівнів. Умовно до

регулярних фінансових ресурсів, можна відносити трансферти, дотації бюджетам адміністративно-територіальних утворень, субвенції. Але слід зазначити, що такі види ресурсів слід вважати умовно регулярними і вони в більшій мірі є притаманними економікам, що розвиваються, а від так при дослідженні суб'єктів із сталим економічним розвитком трансферти не доцільно відносити до складу регулярних фінансових ресурсів бюджету.

Нерегулярні фінансові ресурси бюджету в основному складаються із різних програмно-цільових витрат в рамках реалізації деяких регіональних програм.

Другою обов'язковою складовою фінансового потенціалу є фінансові ресурси населення. Деякі вчені (Ісаєв Е. [5], Голодова Ж. [4], Возняк Г. [3], Свірський В. [8]) виділяють фінансові ресурси домогосподарств, що в цілому є схожою але не тотожною складовою до фінансових ресурсів населення. Використання в оцінці фінансового потенціалу фінансових ресурсів населення чи фінансових ресурсів домогосподарств залежить від того, яку мету переслідує вчений.

Визначаючи фінансові ресурси всього населення певного територіального суб'єкту, ми умовно уніфікуємо цю складову, адже в числі всього населення є частка населення, яка не приймає активної участі в економічній діяльності, а від так вона фактично займається споживанням а не примноженням потенціалу. Розрахунок фінансового потенціалу враховуючи фінансові ресурси економічно активного населення ми отримуємо певною мірою об'єктивну картину складової та її вплив на загальний обсяг фінансового потенціалу.

Фінансові ресурси домогосподарств, як складову фінансового потенціалу цікаво розглядати з позиції появи в ній синергетичного ефекту при чому як позитивного так негативного. Домогосподарство як кооперація низового рівня, має унікальну здатність прогресивно збільшувати (або зменшувати) обсяг ресурсів якими володіє. Так фінансові ресурси індивідуумів господарства при додаванні не завжди дають той обсяг ресурсів, який може дати домогосподарство при їх спільному використанні. Окрім того розгляд фінансових ресурсів домогосподарства є цікавим з позиції ролі яку в ньому відіграють економічно неактивні суб'єкти. Наприклад, люди пенсійного віку, які вже не є економічно активним населенням в межах домогосподарств стають активними, адже їхні фінансові ресурси починають приносити користь домогосподарству.

Використання тієї чи іншої варіації зі фінансовими ресурсами населення (домогосподарства) для оцінки фінансового потенціалу території, регіону, держави повинно визначатись кінцевою ціллю, яка стоїть перед дослідженням.

Третя обов'язкова складова, яку виокремлюють практично всі науковці, є фінансові ресурси підприємств, установ, організацій. Науковець Возняк Г. в своїх дослідженнях досить ретельно характеризує розуміння фінансового потенціалу підприємства «як особливий видовий прояв потенціалу, якому властиві не тільки статичність, але й здатність бути рушійною силою реалізації сукупного, економічного потенціалу» [3]. До фінансових ресурсів підприємства, як складової фінансового потенціалу слідувало б відноси-

ти тільки ті фінансові ресурси, які можуть бути оперативно задіяні в процесі розвитку підприємства, а це в свою чергу означає, що до складу фінансових ресурсів підприємств слід відносити ті фінансові ресурси, які не порушують нормальної роботи підприємства. Для спрощеної оцінки цієї складової звісно можна використати всі ресурси, які відображають в пасиві балансу підприємств, але водночас така оцінка дає радше теоретичне усвідомлення всього обсягу потенційних можливостей, адже на практиці складно уявити, щоб весть пасив балансу підприємства був задіяний в процесі формування фінансового потенціалу.

Вище перераховані складові фінансового потенціалу, є фундаментальними складовими, а від так їх аналіз та оцінка є обов'язковою в процесі вивчення фінансового потенціалу певного територіального суб'єкта. Окрім того зазначені складові є елементами реальної фінансової системи, яка формується за рахунок фінансів суб'єктів господарювання, державних фінансів та фінансів домогосподарств [11, с. 62-70]. Всі інші складові фінансового потенціалу є складовими квазістичного сектору фінансової системи, а тому їх використання при оцінці фінансового потенціалу є доречним за умов використання корегуючи коефіцієнтів.

Значна частка науковців (Конярова Е. [9], Колесникова А. [8], Голодова Ж. [5], Булатова Ю. [2], Шумська С. [12]) до складу фінансового потенціалу відносить ресурси фінансово-кредитної системи. Розглядаючи фінансовий потенціал держави, включення цієї складової носить об'єктивний характер, хоча і потребує незначного корегування. Водночас коли мова йде про фінансовий потенціал території чи регіону, дуже складно оцінити потенційні можливості фінансово-кредитної системи саме в розрізі цієї території чи регіону, особливо спираючись на структурну особливість вітчизняної фінансової системи. До прикладу візьмемо комерційний банк, його установчі фінансові ресурси концентруватимуться в межах того регіону в якому він створений, більше того всі фінансові ресурси, якими оперуватиме даний комерційний банк в значній мірі концентруватимуться в певних (ймовірно економічно найбільших) регіонах, в той час коли акумулювання цих коштів відбувається по всій території країни. Інший аспект – це використання накопичених та тимчасово вільних коштів, які знаходяться в розпорядженні банківської установи. Так управління банку може приймати рішення про значне переміщення та інвестування наявних коштів в ті регіони, де на їх думку можна отримати найбільшу вигоду. Все це призводить до диспропорційного аналізу фінансового потенціалу в розрізі регіонів хоча і повністю не враховувати ресурси фінансово-кредитних установ в фінансовому потенціалі території неможливо.

Ще однією з складових яку зараховують до фінансового потенціалу є фінансові ресурси від зовнішніх інвестицій. Безумовно кошти які надходять до регіону у вигляді інвестицій значною мірою впливають на фінансовий стан регіону, однак при оцінці фінансового потенціалу слід чітко розуміти як саме оцінювати зовнішні інвестиції. Якщо ми ретельно поглянемо на напрями інвестицій то помітимо, що вони в більшій мірі направлені в конкретні підприємства, установи та

організації, від так обсяг цих інвестицій знаходить своє відображення в балансі підприємства. Тому при оцінці фінансового потенціалу регіону, території слід уважно виокремлювати тільки ті зовнішні інвестиції, які не мають другого об'єктивного відображення, щоб бути максимально об'єктивним в своїх оцінках.

Сам же обсяг інвестицій залежить від рівня інвестиційної привабливості регіону, а тому, будь-який обсяг інвестицій, який потенційно може бути направлений в регіон слід корегувати на цей індекс, який дає якісну характеристику цій складовій фінансового потенціалу.

Методологічна складність процесу оцінки фінансового потенціалу території, регіону за визначеними складовими обумовлена складністю отримання об'єктивного інформаційно-аналітичного наповнення процесу оцінки. Саме тому, пропонується новий підхід до оцінки фінансового потенціалу території (регіону), який враховує основні п'ять складових фінансового потенціалу, що у формульному вигляді можна відобразити як:

$$FCR_{jt} = \left(\left(\frac{\sum(FR_{nt} * ICFC_{nt})}{Q_{pt}} \right) * Q_{pjt} \right) * IEAR_{jt};$$

де, FCR_{ij} – фінансовий потенціал регіону (території) j в період t ;

FR_{nt} – фінансові ресурси n -ї складової фінансового потенціалу держави в період t ;

$ICFC_{nt}$ – індекс активності (спроможності) n -ї складової фінансового потенціалу держави в період t ;

Q_{pt} – загальний обсяг економічно активного населення країни в період t ;

Q_{pjt} – загальний обсяг економічно активного населення регіону (території) j в період t ;

$IEAR_{jt}$ – індекс економічної привабливості регіону (території) j в період t .

Сутність запропонованого підходу полягає в тому, що на першому етапі оцінки проводиться розрахунок потенціалу за визначеними складовими на рівні держави. Другий етап розрахунку полягає у визначенні фінансового потенціалу держави в розрахунок на одну особу. І тут слід відзначити дуальний підхід до розрахунку, так як можна використовувати загальну кількість населення в країні а можна виключно її економічно-активних суб'єктів. Обрання того чи іншого

варіанту визначення впливає із мети та цілі яку намагається розв'язати дослідник.

На третьому етапі відбувається визначення фінансового потенціалу території, шляхом перемноження фінансового потенціалу держави у розрахунок на одну особу на кількість населення в регіоні (території). Однак цілком зрозуміло, що рівень економічного розвитку регіонів в межах України є різним, а від так цілком природно є регіони, які із точки зору інвестицій, соціальних та певних інституційних аспектів є більш привабливими для населення. Тому ймовірність того, що економічно активне населення буде обирати регіон (територію) для проживання та діяльності, який виглядає економічно більш привабливим, є досить високою. Все це зумовлює і диспропорційний перерозподіл фінансового потенціалу, а тому отриманий показник фінансового потенціалу регіону (території) слід скорегувати на індекс економічної привабливості регіону (території).

Запропонований підхід оцінки фінансового потенціалу території (регіону), шляхом розрахунок загального фінансового потенціалу держави із подальшим його визначенням на рівні території через визначення фінансового потенціалу на одну особу, є абсолютно новим і потребує аргументованого практичного опрацювання. Окрім того сам інструментарій та методи оцінки фінансового потенціалу території (регіону) потребують практичної апробації, яка буде висвітлена в подальшому наукових працях.

Висновки та напрями подальших досліджень. Складність об'єктивного та комплексного оцінювання фінансового потенціалу території через оцінку його складових, змушує вести пошуки, щодо оптимального підходу аналізу та оцінювання. На нашу думку основна складність в здійсненні такого оцінювання полягає в наявності об'єктивних та релевантних даних, які в повній мірі зможуть охарактеризувати кожен складовий фінансового потенціалу в регіональному аспекті. Авторське бачення способу розв'язання існуючої дилеми оцінювання фінансового потенціалу території, яке концепційно представлено в даному дослідженні формує теоретичний та методологічний базис для подальших практичних та аналітичних пошуків.

Список літератури:

1. Борнонос Вікторія Георгіївна. Фінансовий потенціал території у державній фінансовій політиці: методологія і практика управління [Текст]: дисер. д. економ. наук: 08.00.08 / В.Г. Борнонос // Суми, ДВНЗ» УАБС НБУ», 2012 – 434 с.
2. Булатова Ю. И. Формирование финансового потенциала инвестиционной деятельности субъекта Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. канд. Экон. наук: 08.00.10 / Ю. И. Булатова // Оренбург, 2011 – 21 с.
3. Возняк Г. В. Фінансовий потенціал регіону та проблеми його оцінки [Електронний ресурс] / Г.В. Возняк // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/66671.doc.htm
4. Григоренко, В. О. Фінансовий потенціал території: теоретичні аспекти та механізм формування / В.О. Григоренко // Економічні науки. – 2011. – Вип. 8, 29.
5. Голодова Ж.Г. Формирование и управление финансовым потенциалом региона в целях обеспечения его экономического роста [Текст]: автореф. дис. докт. экон. наук / Ж.Г. Голодова // Москва, – 2010. – 44 с.
6. Исаев Э.А. Модернизация системы и развитие потенциала региональных финансов российской федерации [Текст]: автореф. дис. докт. экон. наук / Э. А. Исаев // Москва, – 2011. – 40 с.
7. Карпінський Б.А., Григоренко В.О. Концепція оптимізованої системи управління фінансовим потенціалом території / Б.А. Карпінський, В.О. Григоренко // Науковий вісник НЛТУ України 3 (2013): 331-337.
8. Колесникова Н. А. Финансовый и имущественный потенциал региона: опыт регионального менеджмента. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 236 с.
9. Конярова Э.К. Управление воспроизводством финансового потенциала региона [Текст]: автореф. дис. канд. экон. наук / Э.К. Конярова // Ижевск – 2005, 20 с.

10. Свірський В. Фінансовий потенціал: теоретико-концептуальні засади [Текст] / В. Свірський // Світ фінансів. – 2007. – № 4 (13). – С. 43-51.
11. Федосов В. М. Теорія фінансів: підручник / за ред. проф. С.І. Юрія, В.М. Федосова // К.: Центр учбової літератури, 2010 – 576 с.
12. Шумська С. С. Фінансовий потенціал України: методологія визначення та оцінки / С. С. Шумська // Фінанси України. – 2007. – N 5. – С. 55-65.

Григоренко В.О.

Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД
К ОЦЕНКЕ ФИНАНСОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ТЕРРИТОРИИ****Аннотация**

В статье проведено исследование концепционного подхода к оценке финансового потенциала его составляющих, охарактеризованы особенности использования той или иной составляющей в процессе формирования и оценки финансового потенциала. Целью этого исследования было проведение эмпирического анализа составляющих финансового потенциала, их особенностей и перспектив применения в процессе исследования финансового потенциала территории. Основным результатом проведенного исследования является определение универсального перечня составляющих финансового потенциала и способов их оценки. Итак, в ходе исследования отражены основные аспекты формирования финансового потенциала и определены его составляющие, обоснована необходимость исследования финансового потенциала качественными и количественными параметрами, как можно полнее раскрывать экономическую сущность финансового потенциала.

Ключевые слова: финансовый потенциал, экономическая привлекательность региона, финансовая состоятельность, финансовые ресурсы, составляющие финансового потенциала.

Grygorenko V.O.

Chernivtsi Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

CONCEPTUAL APPROACH TO ASSESSING FINANCIAL CAPACITY TERRITORIES**Summary**

Given all the discussion about the process formation of financial capacity, the new urgent questions about find new evaluation methods the components of financial capacity. As it turns out, neither data nor theories are well developed on these topics. In this article, I discuss first the considerable difficulties of conducting a theoretically complete analysis of the components of financial potential in the across objects studying. The aim of this study was to conduct an empirical analysis of the components of financial potential, their peculiarities and prospects of application in the research process of the financial potential. The main result of this study is to determine the list of universal components of financial capacity. The study highlights the key aspects of the financial potential and identified its components. It justifies expediency of use of those or other components of the financial capacity of its calculation and assessment, and the need to study the financial potential for the qualitative and quantitative parameters, to disclose its economic essence.

Keywords: financial potential, the economic attractiveness of the region, financial capacity, financial resources, the financial potential.

ВЫБОР СРЕДСТВ РАСПРОСТРАНЕНИЯ РЕКЛАМЫ МЕТОДОМ КОМПЛЕКСНОЙ (ИНТЕГРАЛЬНОЙ) ОЦЕНКИ ОБЪЕКТОВ МАРКЕТИНГА

Добрянская В.В., Мирошниченко В.Т.

Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

Задача специалиста по рекламе заключается в выборе наиболее эффективных средств распространения рекламного обращения. Работа, посвящена поиску методов выбора коммуникационных ресурсов для передачи рекламных обращений. Изложена методика оценки эффективности использования каналов передачи рекламных обращений по комплексу характеристик. Предложенная методика комплексной (интегральной) оценки позволяет осуществить выбор объектов по характеристикам, имеющим разные единицы измерения. Данная методика учитывает как объективную так и субъективную значимость характеристик. **Ключевые слова:** реклама, комплексная оценка, средства распространения рекламы, значимость.

Постановка проблемы в общем виде и ее взаимосвязь с важными практическими задачами. Реклама – распространение информации о товарах и услугах с целью ускорения их продажи, средство способствующее появлению у покупателя заинтересованности и желания купить данный товар. Реклама – это эффективный способ коммуникаций с различными группами массовых покупателей, не требующий значительных затрат в расчете на один рекламный контакт. При современном уровне конкуренции и информационной насыщенности рынка очень сложно не потерять свой товар среди других. И поэтому задача специалиста по рекламе заключается в выборе наиболее эффективных средств распространения рекламного обращения, которые обеспечат контакт с потребителем.

Анализ исследований и публикаций, на которых базируется решение поставленной проблемы. В литературе достаточно подробно описаны правила выбора средств передачи рекламных текстов [1, 2, 5]. Однако условия стремительно меняются: появление новых медиаплощадок, новые технические возможности, современные подходы к позиционированию, изменение динамики рынка, осложнения поведения потребителей [3, 4] заставляют постоянно совершенствовать тактику распространения рекламы [4, 5].

Неисследованная проблема, которой посвящена данная статья. В существующей литературе не изложены методики, которые бы оценивали эффективность использования каналов передачи рекламных обращений по комплексу разнородных характеристик.

Формулировка целей статьи. Апробация возможности применения методики комплексной (интегральной) оценки объектов маркетинга для выбора каналов передачи рекламных текстов.

Изложение основного материала. Примером для исследования в данной статье были выбраны возможности рекламы в прессе на рынке г. Полтавы. Для размещения рекламных объявлений в местных печатных изданиях можно выбрать две областных газеты «Бизнес-афиша» и «Полтавский вісник». Читательская аудитория обеих этих газет примерно соответствует целевой аудитории рекламируемой услуги. Небольшое отличие состоит только в том, что у «Бизнес-афиши» более молодежная аудитория. Остальные характеристики этих изданий, полученные путем маркетинговых исследований, приведем в таблице 2.

Таблица 1

Характеристики печатных изданий

Характеристики	Тираж, экз.	Тариф за 1 см ² , грн.	Качество полиграфии, баллы	Степень доверия читателей изданию, из 100 чел. аудитории
Газета				
«Бизнес-афиша»	22500	150	3,5	52
«Полтавський вісник»	37300	120	2	34

Для того чтобы выбрать печатное издание с учетом всех приведенных характеристик, воспользуемся методикой комплексной (интегральной) оценки объектов маркетинга, которую изложим поэтапно.

1 Этап. Определить совокупность однотипных объектов, для которых необходима комплексная оценка.

2 Этап. Выбрать локальные характеристики, общие для всех объектов, с помощью которых можно однозначно оценить эти элементы, избегая прямого или косвенного дублирования этих характеристик.

3 Этап. Найти числовое значение каждой из локальных характеристик по каждому из объектов, то есть сформировать матрицу натуральных значений. В этой матрице столбцы – характеристики, а строки – объекты.

характеристики	1	2	3	mm
объекты						
1						
2						
3						
.				X _{ij}		
.						
nn						

4 Этап. В этой матрице числовые значения характеристик имеют разные единицы измерения, поэтому математические действия с ними невозможны. Выполним преобразования элементов исходной матрицы одним из следующих способов:

а) $\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}^{(\min)}}{x_{ij}}$, если лучшее значение характеристики – минимальное;

б) $\bar{X}_{ij} = \frac{X_{ij}}{X_{ij(\max)}}$, если лучшее значение характеристики – максимальное.

Получим новую матрицу

i \ j	1	2	3	m
1						
2						
3						
.				\bar{X}_{ij}		
.						
n						

5 Этап. В ситуации, если все локальные характеристики равнозначные (равноценные), чего практическая оценка объектов может быть получена как построчная сумма матрицы $[\bar{X}_{ij}]$. Позиционирование объектов в этом случае выполняется по мере уменьшения данных сумм: $Q_i = \sum_{j=1}^m \bar{X}_{ij}$.

Но всегда есть основания допустить, что характеристики будут неравнозначные:

а) по объективным причинам (внутренняя или функциональная значимость характеристик);

б) по субъективным причинам (внешняя значимость);

в) в силу обеих вышеназванных причин.

6 Этап. Оценка внутренней (функциональной) значимости характеристик. Для этого целесообразно использовать метод определения энтропии (уровня упорядоченности). По этому методу сначала надо найти общую сумму столбца матрицы $[\bar{X}_{ij}]$.

Потом по формуле

$$P_{ij} = \frac{\bar{X}_{ij}}{\sum_{j=1}^m \bar{X}_{ij}}$$

определить долю каждого элемента

в общей сумме.

Получим матрицу $[P_{ij}]$.

i \ j	1	2	3	m
1						
2						
3						
.				P_{ij}		
.						
n						

Определим значения энтропии для каждого столбца матрицы $[P_{ij}]$:

$$E_j = -\frac{1}{\ln N} \sum_{i=1}^n (P_{ij} \cdot \ln P_{ij})$$

Внутренняя функциональная значимость и ее приведенная величина определяется по формулам:

$$d_j = 1 - E_j;$$

$$\bar{d}_j = d_j / \sum_{j=1}^m E_j$$

7 Этап. Определение внешней (субъективной) значимости. Построим матрицу попарных сравнений.

i \ j	1	2	3	m
1						
2						

3						
.						
.						
m						

В этой матрице и строками и столбцами являются характеристики. Элементы матрицы получаем, сравнивая попарно характеристики. Если субъективная значимость данной характеристики больше той, с которой проходит сравнение, то в соответствующую ячейку матрицы записываем цифру 3, если меньше – 1, если они равнозначные – 2.

Найдя сначала сумму любой строки, потом сумму этих сумм, определяем внешнюю (субъективную) значимость

$$\bar{q}_i = \frac{\sum_{j=1}^m}{\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^m}$$

8 Этап. При необходимости учесть одновременно обе значимости определяем обобщенную значимость (k_i) и ее приведенную величину

$$k_j = \frac{\bar{d}_j \cdot \bar{q}_j}{\bar{d}_j + \bar{q}_j};$$

$$\bar{k}_i = k_i / \sum_{i=1}^m k_i$$

i \ j	1	2	3	m	$\sum_{j=1}^m$	\bar{q}_i	\bar{d}_i	k_i	\bar{k}_i
1											
2											
3											
.											
.											
m											

$$\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^m$$

9. Этап. Общая интегральная количественная оценка i-го объекта определяется по одной из приведенных формул

$$Q_i = \sum_{j=1}^m (\bar{d}_j \cdot \bar{X}_{i,j})$$

$$Q_i = \sum_{j=1}^m (\bar{q}_j \cdot \bar{X}_{i,j})$$

$$Q_i = \sum_{j=1}^m (\bar{k}_j \cdot \bar{X}_{i,j})$$

Построим матрицу натуральных значений для оценки печатных изданий. В этой матрице столбцы – характеристики: 1) тираж, экз; 2) тариф за 1 см² рекламной площади, грн.; 3) качество полиграфии, балл; 4) степень доверия аудитории, чел.; а сроки – объекты, соответственно: 1) «Бизнес-афиша», 2) «Полтавский вестник».

	характеристики	1	2	3	4
объекты	1	22500	150	3,5	52
	2	37300	120	2	34

Выполним преобразования элементов исходной матрицы, получим новую матрицу

i \ j	1	2	3	4
1	0,6	0,8	1	1
2	1	1	0,57	0,65
$\sum_{j=1}^n \bar{x}_{i,j}$	1,6	1,8	1,57	1,65

Для оценки внутренней (функциональной) значимости характеристик получим матрицу $[P_{ij}]$.

i \ j	1	2	3	4
1	0,375	0,44	0,64	0,61
2	0,625	0,56	0,36	0,39

Энтропия $E_j = 0,954 \ 0,990 \ 0,943 \ 0,965$

Внутренняя значимость $d_j = 0,046 \ 0,010 \ 0,057 \ 0,035$

Приведенная величина $\bar{d}_j = 0,31 \ 0,07 \ 0,39 \ 0,24$

Для определения внешней (субъективной) значимости построим матрицу попарных сравнений и определим внешнюю (субъективную) значимость и обобщенную значимость (k_i), а также ее приведенную величину.

i \ j	1	2	3	4	$\sum_{j=1}^m$	\bar{q}_i	\bar{d}_i	k_i	\bar{k}_i
1	X	2	3	2	7	0,29	0,31	0,15	0,33
2	2	X	2	2	6	0,25	0,07	0,05	0,11
3	1	2	X	1	4	0,17	0,39	0,12	0,27
4	2	2	3	X	7	0,29	0,24	0,13	0,29

$$\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^m 24 \quad \sum_{i=1}^m 0,45$$

Общая интегральная количественная оценка i -го объекта:

$$Q_1 = 0,6 \times 0,33 + 0,8 \times 0,11 + 0,27 + 0,29 = 0,85;$$

$$Q_2 = 0,33 + 0,11 + 0,57 \times 0,27 + 0,65 \times 0,29 = 0,75.$$

Из расчета следует, что наивысшей привлекательностью с точки зрения размещения рекламы обладает газета «Бизнес-афиша».

Выводы. Предложенная методика позволяет осуществить выбор средств передачи рекламы по комплексу показателей, причем имеющих разные единицы измерения, с учетом их как объективной так и субъективной значимости.

Список литературы:

1. Батра Р. Рекламный менеджмент / Р. Батра, Дж. Майерс, Дж. Аакер, А. Дэвид: Пер. с англ. – 5-е изд. – М.; СПб.; К.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 784 с.
2. Божкова В. В. Реклама та стимулювання збуту: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Божкова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 200 с.
3. Вчерашний Р.П. Создание и редактирование истиной и рекламной информации / Р.П. Вчерашний // Научно-техническая информация. Сер. 1, 2015. – № 7-8. – С. 54-57.
4. Глуценко Т.С., Добрянська В.В. Тенденції та перспективи розвитку рекламно-комунікаційного ринку України // Науковий журнал «Бізнес Інформ», 2015. – № 4. – С. 327-333.
5. Ромат Е. В. Реклама. / Е.В. Ромат – СПб.: Питер, 2008. – 512 с.
6. Реклама в интернеті [Електронний ресурс] // РЕК ТІМЕ. – Режим доступу: <http://revertime.info/uk/reklama-v-interneti>.
7. Соколова М.И., Гречков В.Ю. [Електронний ресурс] Маркетинговые исследования. – Режим доступа: <http://www.marketing.spb.ru/lib-research/sokol-grech/>

Добрянська В.В., Мірошніченко В.Т.

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ВИБІР ЗАСОБІВ ПОШИРЕННЯ РЕКЛАМИ МЕТОДОМ КОМПЛЕКСНОЇ (ІНТЕГРАЛЬНОЇ) ОЦІНКИ ОБ'ЄКТІВ МАРКЕТИНГУ

Анотація

Завдання фахівця з реклами полягає у виборі найбільш ефективних засобів поширення рекламного звернення. Робота присвячена пошуку методів вибору комунікаційних ресурсів для передачі рекламних звернень. Викладено методику оцінки ефективності використання каналів передачі рекламних звернень за комплексом характеристик. Запропонована методика комплексної (інтегральної) оцінки дозволяє здійснити вибір об'єктів за характеристиками, які мають різні одиниці виміру. Дана методика враховує як об'єктивну так і суб'єктивну значимість характеристик.

Ключові слова: реклама, комплексна оцінка, засоби поширення реклами, значимість.

Dobryanskaya V.V., Miroshnichenko V.T.

Poltava National Technical University named after Yuri Kondratyuk

THE CHOICE OF MEANS OF DISSEMINATION OF ADVERTISING METHODS OF COMPLEX (INTEGRAL) EVALUATION OF OBJECTS OF MARKETING

Summary

The task of the expert in advertising is to select the most effective means of dissemination of advertising appeal. Robot, devoted to finding methods of communication resources selection for the transmission of advertising messages. The methods of assessing the effectiveness of use for the specifications of the advertising appeals channels. The proposed method of complex (integrated) evaluation allows selection of objects on the characteristics of having different units of measure. This methodology takes into account both objective and subjective characteristics of importance.

Keywords: advertising, integrated assessment, means of dissemination of advertising, relevance.

УДК 336.717.061

АДАПТАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ДО ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

Євєнко Т.І.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті проведено аналіз адаптації зарубіжного досвіду кредитної діяльності банків до вітчизняної банківської системи. Досліджено вплив заходів щодо мінімізації ризиків кредитної діяльності. Визначено перспективні напрямки розвитку кредитної діяльності банків.

Ключові слова: банківська система, кредит, банківський ризик, ліквідність, фінансові ресурси, кредитний рейтинг.

Постановка проблеми. Необхідною умовою забезпечення ефективного функціонування усієї банківської системи в сучасних умовах є розробка системи заходів щодо підвищення успішності кредитування усіх суб'єктів господарювання, адже кредитна діяльність комерційних банків відіграє значну роль у забезпеченні неперервності процесів суспільного відтворення та економічного зростання.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема розвитку кредитної діяльності банків присвячено праці вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема: Е. Долана, О. Заруби, С. Ілляшенка, О. Кириченка, І. Лютого, Ю. Масленченкова, М. Пуховкіної, П. Роуза, К. Садвокасова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема розвитку банківської системи України на сучасному етапі залишається актуальною і потребує нових розробок. Зокрема, на детальному опрацюванні всіх кредитних процедур, багатфакторному аналізі кредитоспроможності потенційних позичальників, на основі досвіду роботи зарубіжних банків розвинутих країн, що дозволить значно знизити кредитний ризик.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає у адаптації вітчизняної банківської системи до зарубіжного досвіду кредитної діяльності банків, через проведення детального багатфакторного аналізу кредитоспроможності позичальника.

Виклад основного матеріалу. Активізація кредитної діяльності банків України в останні

роки супроводжується одночасним зниженням її прибутковості, що зумовлено передусім нестабільністю фінансових ринків, недосконалістю нормативно-правового забезпечення та високим рівнем конкуренції. За таких умов зростають вимоги до якості управлінського процесу в банках, зокрема виникає необхідність розробки нових і вдосконалення існуючих методик оцінювання та підвищення ефективності кредитної діяльності [8].

Дослідження кредитного процесу у вітчизняних комерційних банках свідчить, що його організація має як певні закономірності, так і специфічні особливості. Зокрема, організація кредитного процесу українських комерційних банків зумовлюється:

- їх стратегічними завданнями;
- приналежністю до міжнародних фінансових груп;
- урахуванням/неврахуванням національних стандартів з організації кредитного процесу зарубіжних країн;
- характером здійснюваної ними кредитної політики;
- ступенем централізації (чітким розподілом кредитних повноважень) прийняття рішень;
- створенням/відсутністю вертикалей, які покривають всі етапи кредитного циклу;
- станом адміністрування кредитних операцій;
- ступенем залучення банками кредитних брокерів і колекторських агентств;
- інформаційним і кадровим забезпеченням кредитного процесу;

– рівнем банківського ризик – менеджменту;
– порядком урегулювання проблемної заборгованості.

Так, серед стратегічних установок «Приватбанку», що визначають характер кредитного процесу в ньому: дотримання балансу залучених коштів і активів по кожному middle-office за пріоритету нарощування пасивів; максимально ефективна робота з проблемними активами і формування додаткових страхових резервів.

Погіршення прибутковості банківських установ ЄС на початку 90-х років минулого сторіччя внаслідок прорахунків у кредитній діяльності та встановлення нормативної планки рівня економічного капіталу, достатнього для нівелювання екстраординарних збитків банківської установи на рівні 8% від зважених за ризиком активів, стали основними чинниками поширення сучасних моделей оцінки кредитного ризику.

Застосування таких моделей спрямовано на оцінку, узагальнення та управління, в першу чергу, неочікуваним кредитним ризиком у різних географічних зонах, в яких європейський банк проводить свої операції, та по різних кредитних продуктах. Моделі оцінки неочікуваного кредитного ризику також допомагають банкам у просуванні внутрішніх процедур активного управління кредитним портфелем, оцінці прибутковості окремих банківських продуктів, визначенні мотивації персоналу тощо [7].

Обґрунтовуючи удосконалення існуючих та використання нових управлінських методів і моделей, дослідники розглядають практичні аспекти управління банківськими операціями в комерційних банках Росії та України, вибірково спираючись на ті чи інші теоретичні підходи. Проте, такі розробки потребують застосування системного підходу до визначення сутності, джерел, механізмів дії, порівняння результатів окремих методів оцінки та управління ризиками. Сучасні моделі управління неможливо побудувати без досконалиго вивчення елементного складу об'єкту дослідження, а саме, – без детального, багатовекторного розгляду середовища, причин та механізмів виникнення та дії ризиків у банківській системі, без врахування рекомендацій Банку міжнародних розрахунків та критичного аналізу сучасної практики управління ризиками в комерційних банках ЄС та США.

У практиці роботи зарубіжних банків аналізу кредитного ризику та управління ним приділяється велика увага. Роуз зазначає, що «банківські ризики мають тенденцію концентруватися в кредитному портфелі. Якщо у банку з'являються серйозні фінансові труднощі, то проблеми зазвичай виникають через кредити, які неможливо стягнути внаслідок прийняття помилкових управлінських рішень, незаконних маніпуляцій з кредитами, проведення неправильної кредитної політики і непередбаченого економічного спаду [5]».

Зарубіжні банки для оцінки кредитного ризику застосовують спеціальні методики кредитного рейтингу. Здебільшого ці методики являють собою сукупність параметрів, які оцінюють кредитоспроможність і мають комплексний характер. Багато в чому вони схожі, тому що

охоплюють приблизно однакове коло показників і відомостей і дозволяють співставити безліч факторів кредитного ризику.

Розглянемо основні методики оцінки кредитоспроможності позичальника в зарубіжних країнах.

Англійські клірингові банки роблять оцінку можливого ризику неплатежу по кредиту із використанням методик PARSEL і CAMPARI.

Методика PARSEL включає:

P – Person – інформація щодо особи потенційного позичальника, його репутації;

A – Amount – обґрунтування суми кредиту, що запитується;

R – Repayment – можливість погашення;

S – Security – оцінка забезпечення;

E – Expediency – доцільність кредиту;

R – Remuneration – винагорода банку (процентна ставка) за ризик надання кредиту.

Методика CAMPARI більш розширена в системі оцінки:

C – Character – репутація позичальника;

A – Ability – оцінка бізнесу позичальника;

M – Means – аналіз необхідності звертання за позикою;

P – Purpose – мета кредиту;

A – Amount – обґрунтування мети кредиту;

R – Repayment – можливість погашення;

I – Insurance – спосіб страхування кредитного ризику.

У практиці американських банків застосовують «правило п'яти Сі»:

1C – customer's character (характер позичальника) – репутація позичальника, ступінь відповідальності, готовність і бажання погашати борг.

Банк прагне отримати психологічний портрет позичальника, використовуючи для цього бесіду з ним, досье з архіву, консультації з іншими банками і фірмами та іншу доступну інформацію, щоб з'ясувати, як позичальник (фірма чи приватна особа) ставився до своїх зобов'язань у минулому, чи були у нього затримки в погашенні позик, який його статус у діловому світі [6].

2C – capacity to pay (фінансові можливості) – припускає ретельний аналіз доходів і витрат позичальника та перспектив зміни їх у майбутньому. У позичальника є три джерела коштів для погашення позики: поточні касові надходження, продаж активів, інші джерела надходження (включаючи запозичення на грошовому ринку). Критичне значення для погашення позики має динаміка дебіторської заборгованості підприємства і зміни його товарних запасів. Частіше за всіх з цими статтями пов'язані труднощі в погашення позики.

3C – capital (капітал, майно) – велику увагу банк приділяє власному (акціонерному) капіталу фірми, його структурі, співвідношенню з іншими статтями активів і пасивів.

4C – collateral – забезпечення позики, достатність, якість і ступінь реалізованості застави у випадку непогашення позики.

5C – current business conditions and goodwill (загальні економічні умови) – визначають діловий клімат в країні і впливають на стан і банку, і позичальника. Наприклад, стан економічної кон'юнктури, конкуренція інших виробників аналогічного товару, податки, ціни на сировину.

Багато американських банків для оцінки здатності позичальника погасити кредит використовують чотиригрупиосновнихпоказників фінансового стану, які розраховуються на основі даних бухгалтерської звітності: ліквідність активів, оборотність капіталу, залучення коштів, прибутковість.

Показниками ліквідності активів є:

1) коефіцієнт ліквідності (відношення найбільш ліквідних активів до короткострокових боргових зобов'язань), що дозволяє прогнозувати здатність клієнта оперативної погасити борг банку в найближчій перспективі на основі оцінки структури оборотного капіталу;

2) коефіцієнт покриття (відношення оборотного капіталу до короткострокових боргових зобов'язань), що характеризує межу кредитування і достатність обігових коштів для погашення всіх короткострокових боргів.

Показники оборотності капіталу – це оборотність всіх активів, оборотність основного капіталу, оборотність дебіторської заборгованості, оборотність запасів. Характеризуючи швидкість обігу основного і оборотного капіталу і якість активів, показники оборотності допомагають більш точно оцінити тенденції зростання коефіцієнта покриття. При збільшенні цього коефіцієнта за рахунок зростання запасів і уповільнення їх оборотності висновок про підвищення кредитоспроможності позичальника не робиться [5].

Коефіцієнти залучення розраховуються як відношення всіх боргових зобов'язань до загальної суми активів або до основного капіталу. Вони показують залежність фірми від позикових коштів, що також визначає її кредитоспроможність.

Показники прибутковості розраховуються як частка прибутку в доходах, норма прибутку на активи, норма прибутку на акцію. Висока прибутковість фірми забезпечує виплату відсотків по кредиту та збільшення доходів, спрямованих на інвестиції

У Франції для загальної оцінки підприємства на предмет кредитування використовується методика, до якої входять наступні показники.

Фінансово-економічна оцінка підприємства, що включає характер діяльності підприємства і тривалість його функціонування, а також фактори виробництва:

1) трудові ресурси (освіта, компетентність та вік керівника, наявність у нього наступників, частота переміщення керівників по робочих місцях, структура персоналу, показники простою, співвідношення оплати праці і доданої вартості);

2) виробничі ресурси (співвідношення амортизації та засобів, що амортизуються, рівень інфляції);

3) фінансові ресурси;

4) економічне середовище (на якій стадії життєвого циклу знаходиться продукція, що випускається, стадії розвитку ринку основної продукції підприємства, чи є підприємство монопольним виробником, умови конкуренції, комерційна політика фірми, ступінь засвоєння прийомів і способів маркетингу).

Оцінка кредитоспроможності підприємства базується на його звітних балансах та

звітах про прибутки і збитки. Методики оцінки кредитоспроможності позичальника диференційовані за галузевою приналежністю і формою власності. Вони розрізняються для фірм та приватних осіб [9].

Дані щодо підприємства збираються в Центрі з визначення ризиків (Банк Франції). Цей Центр отримує від банків щомісячну інформацію про суму кредитних ліній, відкритих кожному підприємству, та кредитів, коли вони перевищують певну межу, з розбивкою за великими категоріями. Це дозволяє банкам отримувати інформацію про загальну суму кредитів, наданих банківською системою кожному клієнту, а державним органам – стежити за динамікою обсягу і кредитів за галузями господарства та здійснювати селективну кредитну політику.

У картотеці Центру чотири розділи. У першому розділі 10 груп (від «А» до «К») залежно від розміру активу балансу. Другий розділ називається кредитним котируванням, має 7 груп з шифрами від 0 до 6.

В залежності від оцінок керівників інших підприємств, що мають з ним ділові зв'язки, підприємство отримує свій шифр. Третій розділ класифікує підприємство щодо платоспроможності. Банк Франції фіксує всі випадки неплатежів, і залежно від цього клієнти банків поділяються на три групи:

1) шифр 7 – пунктуальність у платежах, відсутність реальних труднощів у коштах протягом року;

2) шифр 8 – тимчасові труднощі, які не ставлять під загрозу платоспроможність підприємства;

3) шифр 9 – платоспроможність підприємства сильно скомпрометована

Четвертий розділ картотеки ділить всіх клієнтів на дві групи в залежності від того, приймає до обліку чи ні Банк Франції їх векселі та цінні папери.

Банки Німеччини застосовують методику кредитного рейтингу, який включає в себе оцінку кредитоспроможності зацікавленої в кредиті фірми та гарантій, що надаються нею. Кредитоспроможність клієнта в одному з німецьких банків визначається за 17 критеріями, розбитим на 5 груп:

1) менеджмент: якість менеджменту, грамотність ведення фінансової документації;

2) ринок (галузь): розвиток ринку і галузі, вплив динаміки кон'юнктури, географії одержувачів продукції і постачальників, експортних та імпорتنих ризиків, гострота конкуренції, продукція і асортимент, стандарти;

3) відносини з клієнтом: ведення рахунків, відкритість клієнта і його готовність представляти інформацію про свою діяльність;

4) економічні умови: оцінка річного балансу, спільні майнові умови;

5) перспектива розвитку підприємства: розвиток за період після опублікування останнього річного балансу, виробниче планування, планування прибутковості і майбутнього обслуговування капіталів, специфічні ризики виробництва.

За кожним з вказаних критеріїв оцінка робиться за шестибальною шкалою («6» –

найгірший показник). Забезпечується перевірка оцінок на основі наявної документації. Рейтинг кредитоспроможності розраховується як середній показник на підставі виставлених за кожним параметром балів.

Окремо, також за шестибальною шкалою, визначається рейтинг вартісних гарантій в залежності від повноти їх надання та покриття ними зобов'язань за кредитом і відсотками. На підставі оцінки кредитоспроможності та наданих гарантій визначається ризики кредитування і приймається рішення щодо надання кредиту: при загальному ступені ризику 1-4 класу кредитування здійснюється, при ризику 5 і 6 – кредитування не здійснюється або припиняється [8].

Розглянуті методи базуються на бальній оцінці фірми – одержувача кредиту за кожним компонентом оцінки. Критерії, за якими здійснюється отримання тієї чи іншої кількості балів, строго індивідуальні для кожного банку, базуються на його практичному досвіді і періодично переглядаються.

Особлива увага приділяється також достовірності відомостей. Інформація щодо перевірки рейтингу підбирається зазвичай на основі аналізу кредитної заявки. З неї виділяють найбільш істотні фактори, що визначають діяльність клієнта. Додаткову інформацію отримують в ході особистої зустрічі з клієнтом, внутрішньобанківської інформації про рахунки та історії кредитних взаємовідносин з позичальником, особистих спостережень та інспекцій, відомостей з інших джерел.

Дуже цікавий і важливий закордонний досвід прогнозування фінансового стану позичальника в майбутньому кредитному періоді. Так, на основі розрахунку очікуваного обсягу доходів (перш за все суми виручки від продажу продукції), суми витрат, розміру прибутку складаються порівняльні баланси доходів і витрат. Потім складається касовий кошторис позичальника на майбутній період з даними про джерела грошових коштів (прибуток, амортизація, кредитори) та їх використання (капіталовкладення, погашення заборгованості). Прогнозні дані про грошові потоки також надаються позичальником і служать підставою щодо оцінки кредитоспроможності [8].

При оцінці кредитоспроможності враховуються також майбутні зміни кон'юнктури, наявність реальних умов надходження коштів від реалізації продукції з урахуванням запланованого рівня цін, платоспроможного попиту на відповідні види продукції. При цьому зарубіжні банки запрошують фахівців для аналізу галузевого та інвестиційного аспекту кредитної заявки (якщо співробітники кредитного відділу не володіють необхідними знаннями щодо тих галузей виробництва та сфери послуг, в яких зайнятий клієнт).

При виявленні неблагополучної (проблемної) позики вживаються заходи щодо забезпечення погашення кредиту. Найкращий варіант – розробка разом з позичальником плану заходів для відновлення стабільності компанії та усунення диспропорцій. Якщо ці заходи не досягають мети, то банк відстоює свої інтереси шляхом продажу забезпечення, оголошення неплатника банкрутом. Банк повинен діяти без зволікання, тому що коли позичальник затримує платежі торговим

кредиторам, страховій компанії, податковим органам, то на його майно буде накладено арешт. У цьому випадку банк виявиться у довгій черзі кредиторів, що вимагають відшкодування боргу.

Перший крок при виявленні проблемної позики – це об'єктивна оцінка ситуації, що склалася.

Перш за все необхідно усвідомити позицію позичальника – чи він хоче виправити становище, чи можна йому довіряти, чи здатне керівництво компанії відновити її прибутковість. Велике значення має також стан самого банку. Якщо у нього багато безнадійних боргів, не варто вплутуватися в дорогу операцію судового стягнення, а краще залагодити справу мирним шляхом, анулювавши частину боргу, що залишився. Інше рішення може полягати в продажу банком застави. Для цього необхідно встановити, що банк дійсно має безумовне право розпоряджатися заставою, і з'ясувати, які можливості його реалізації. Звичайно це дорога і тривала процедура.

Отже, можна констатувати, що в Україні необхідно заохочувати створення рейтингових агентств, тому що їхня діяльність буде сприяти зниженню кредитних ризиків банків і підвищувати надійність банківської системи України в цілому. На жаль, у даний час в Україні відсутня якісна статистична база даних по позичальниках, дотепер не діють кредитні бюро.

Також можна зауважити, що використання українськими банками зарубіжного досвіду в удосконаленні управління активами в контексті кредитного ризику повинно йти шляхом створення механізму розподілу кредитних ризиків, дія якого полягає в страхуванні від імовірних, небажаних відхилень фактичних результатів від прогнозованих за допомогою таких фінансових інструментів, як кредитні деривативи, емісія цінних паперів, сек'юритизація активів, реструктуризація кредитних портфельів. В Україні в даний момент актуальним стає завдання інтеграції великої кількості методів управління кредитними ризиками в єдину методологію контролю й обмеження ризиків на консолідованій основі щодо вітчизняних умов і у відповідності зі стандартами Базельського комітету.

Висновки і пропозиції. Отже, проаналізувавши зарубіжний досвід можна сформулювати наступні висновки.

1. Досвід роботи зарубіжних банків розвинутих країн, оснований на детальному опрацюванні всіх кредитних процедур, багатофакторному аналізу кредитоспроможності потенційних позичальників, дозволяє значно знизити кредитний ризик.

2. Спільний аналіз усіх факторів стосовно кожного конкретного випадку дає можливість прийняти зважене рішення щодо кредитоспроможності позичальника, доцільності видачі йому кредиту, цінових і нецінових умов кредитного договору.

3. Управління кредитним ризиком банку дає змогу своєчасно прийняти відповідні заходи з метою забезпечити необхідний рівень фінансового стану, прогнозувати наслідки зміни рівня кредитного ризику, оцінити

можливі втрати та ефективність розроблених і впроваджених заходів.

4. Вітчизняному банківському секторові необхідно на основі світового банківського досвіду удосконалювати такі методи управління

кредитним ризиком як лімітування, резервування коштів під покриття очікуваних і непередбачених втрат, диверсифікованість, страхування, хеджування, сек'юритизація боргових зобов'язань, умови дострокового стягнення сум, нетінг тощо.

Список літератури:

1. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.99.№ 679 (редакція від 01.01.2013).
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III (редакція від 01.01.2013).
3. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-XII (редакція від 18.01.2013).
4. Положення Національного Банку України «Про кредитування» від 28.09.1995р., № 246// Режим доступу: <http://zakon.rada.go.ua>
5. Банківська діяльність (вітчизняний та зарубіжний досвід) / [Лаптев С. М., Денисенко М. П., Кабанов В. Г., Любунь О. С.]. – К: ВД «Професіонал», 2004. – 320 с.
6. Банки и банковская деятельность: Англия // Банковские услуги. – 2005- № 1. – с. 26
7. Слобода Л. Я. Дослідження факторів кредитних ризиків банків / Л.Я. Слобода // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 125-135.
8. Щибиволок З.І. Аналіз банківської діяльності: Навчальний посібник. – Київ: Знання, 2007. – 21-29 с.
9. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://books.efaculty.kiev.ua/bank/1/r1/#6>. – Створення та організація діяльності комерційного банку.

Евенко Т.И.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

АДАПТАЦИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ К ЗАРУБЕЖНОМУ ОПЫТУ КРЕДИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ

Аннотация

В статье проведен анализ адаптации зарубежного опыта кредитной деятельности банков отечественной банковской системы. Исследовано влияние мер по минимизации рисков кредитной деятельности. Определены перспективные направления развития кредитной деятельности банков.

Ключевые слова: банковская система, кредит, банковский риск, ликвидность, финансовые ресурсы, кредитный рейтинг.

Yevenko T.I.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ADAPTATION OF THE DOMESTIC BANKING SYSTEM TO FOREIGN EXPERIENCE OF CREDIT ACTIVITY OF BANKS

Summary

In the article the analysis of adaptation of foreign experience of credit activity of banks the domestic banking system. The influence of measures to minimize the risk of credit activity. The author defines perspective directions of development of credit activity of banks.

Keywords: banking system, credit, bank risk, liquidity, financial resources, credit rating.

ФАКТОРИ ЗРОСТАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Єпіфанова І.Ю., Гуменюк В.С.

Вінницький національний технічний університет

У статті систематизовано підходи до розуміння поняття прибутку підприємства. Проаналізовано сучасний рівень прибутковості (збитковості) промислових підприємств. Досліджено фактори, які впливають на величину отриманого прибутку. Визначено під впливом яких саме факторів відбувається зростання прибутку підприємства.

Ключові слова: прибуток, прибутковість, фінансові результати, ефективність діяльності, фактори впливу, максимізація прибутку.

Постановка проблеми. У сучасних умовах активного розвитку ринкової економіки в Україні, важливим питанням для кожного підприємства, постає отримання максимально можливого розміру прибутку, достатнього для ефективної діяльності та майбутнього розвитку. Прибуток є найважливішим показником ефективної діяльності підприємства. На його величину впливає ряд факторів як зовнішніх так і внутрішніх. Тому дуже важливим є глибоке дослідження факторів що впливають на зростання прибутковості, зокрема прибутку, на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідженні поняття прибутковості зробили сучасні вчені, а саме: Антонюк Р.Р., Поддєрьогін А.М., Чорна Л.О., Бердар М.М., Огійчук М.Ф., Кучер Л.Ю., Ярошевич Н.Б., Хмелевський О.В., Гриньова В.М., Бланк І.А. Незважаючи на важливість даної категорії, досі не існує єдиного підходу до визначення сутності поняття прибутку та основних факторів його зростання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досі невизначеними залишаються фактори зростання прибутку, які є найбільш ефективними.

Мета статті. Метою статті є аналіз прибутку як економічної категорії та узагальнення існуючих визначень цього поняття в сучасних умовах господарювання, а також розгляд факторів які впливають на його величину.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою створення будь-якого суб'єкта господарювання є отримання прибутку, у розмірі достатньому для подальшого розвитку та функціонування. Прибутковість підприємства є показником його сталого розвитку та ефективної і суспільно-корисної діяльності. Прибуток характеризує кінцевий результат діяльності підприємства у абсолютному вираженні. А рентабельність показує міру ефективності даної діяльності.

Отримання підприємством прибутку є найголовнішим його завданням, та можливістю існування.

В таблиці 1 систематизовано погляди сучасних дослідників даного питання для зрозуміння дефініції «прибуток». На сьогодні, в Україні, різні джерела, дають різні трактування категорії прибуток. Так, Ярошевич Н. Б. зазначає, що прибуток виступає метою підприємницької діяльності й джерелом витрат на розвиток виробництва. Прибуток і його рівень характеризує ефективність виробництва, збиток засвідчує неефективне господарювання [1].

Поддєрьогін А.М. трактує прибуток, як форму прояву вартості додаткового продукту [2].

Бердар М. М. вважає, що прибуток як економічна категорія є грошовим вираженням вартості реалізованого чистого доходу, основною формою грошових накопичень суб'єктів господарювання [3].

Таблиця 1

Систематизація підходів до визначення сутності поняття «прибуток»

Автор	Прибуток – це
Ярошевич Н.Б. [1]	перевищення валових доходів над валовими витратами
Поддєрьогін А.М. [2]	частина додаткової вартості, виробленої і реалізованої, готової до розподілу; форма прояву вартості додаткового продукту.
Бердар М.М. [3]	та частина додаткової вартості продукту, що реалізується підприємством, яка залишається після покриття витрат виробництва
Податковий Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [4]	визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду, на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду
Гетьман О.О. [5]	різниця між ціною реалізації та собівартості продукції (товарів, робіт, послуг), між обсягом отриманої виручки та сумою витрат на виробництво та реалізацію продукції
Савицька Г.В. [6]	різниця між сукупними доходами (після сплати податку на додану вартість, акцизного збору та інших відрахувань з виручки в бюджетні і не бюджетні фонди) і сукупними витратами звітного періоду.
Лисенко Б.О. [7]	форма доходу підприємця, який вклав свій капітал з метою досягнення певного комерційного успіху, проте він характеризує лише ту частину доходу, яка «очищена» від затрат, понесених на здійснення цієї діяльності.

Гетьман О. О. вважає, що прибуток є основним джерелом фінансування витрат на виробничий і соціальний розвиток підприємства, а також найвагомішим джерелом централізованих ресурсів держави: до доходів бюджету здійснюються відрахування від одержаного доходу підприємства, значною частиною якого є прибуток [5].

В свою чергу, Савицька Г. В. зазначає що, прибуток – це частина чистого доходу, який безпосередньо одержують підприємства після ре-

алізації продукції як винагороду за вкладений капітал і ризик підприємницької діяльності [6].

Лиисенко Б. О. вважає, що прибуток характеризує лише ту частину доходу, яка «очищена» від затрат, понесених на здійснення цієї діяльності [7].

Таким чином можна зробити підсумок, що прибуток – це кінцевий результат діяльності суб'єкта господарської діяльності, який визначається, як різниця між валовим доходом і валовими витратами, отриманими впродовж здійснюваної ризикової та суспільно-корисної діяльності.

Важливість дослідження питання прибутковості підприємств в Україні, особливо в останні роки підтверджує аналіз формування чистого прибутку (збитку) за видами економічної діяльності за 2010-2015рр, який наведено у табл. 2.

Проаналізувавши таблицю 2, можна зробити висновок, що стан промисловості підприємства за досліджувані роки значно погіршився. Адже загальна величина чистого прибутку за 2010-2015 рр. зменшилась на 197484 млн. грн. Дане зниження було спричинене загальним зниженням отриманого чистого прибутку та збільшенням збитків майже у всіх галузях промисловості.

Як видно з таблиці, чистий прибуток добувної промисловості зменшився на 39451,9 млн. грн., переробної промисловості на 124829 млн. грн., машинобудування – на 20004,7 млн. грн. Прибуток отримуваний з постачання електроенергії та

газу, зменшився на 32506,7 млн. грн., а від водопостачання на 696,6 млн. грн.

Дане зниження вказує на важкий економічний стан усіх промислових підприємств, не беручи до уваги вид їх діяльності. Тому проблема формування прибутку, та пошук факторів його зростання стає надзвичайно важливою у сучасні кризові роки.

Величина прибутку формується під впливом чинників різноманітного характеру, узагальнити які дуже складно. Однак усі фактори, які впливають на прибуток поділяють на внутрішні та зовнішні (рис. 1).

Отже, як видно з рисунку 1, внутрішні фактори поділяються на основні та неосновні. Неосновними є ті фактори, які пов'язані з порушенням господарської дисципліни Одним із основних факторів зростання прибутку є обсяг продажу продукції. Адже прибуток постійно займає певну частку в ціні товару, тому зростання обсягу продажу товарів дозволяє отримувати великий прибуток. В свою чергу розширення асортименту сприяє зростанню обсягу продажів.

Важливим чинником є також ефективна організація руху товару, прискорене просування продукції на ринки збуту сприяє збільшенню обсягу реалізації і одночасно зниженню поточних витрат.

Достатня чисельність працівників на підприємстві при певному рівні технічної озброєності

Таблиця 2

**Чистий прибуток (збиток) за видами економічної діяльності за 2010-2015рр, млн. грн.
(складено за даними [8])**

	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік
Промисловість	11594,7	31961,6	2592,4	-4181,1	-178730,9	-185889,5
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	15653,0	20535,7	8826,6	9022,4	-9967,6	-23798,9
Переробна промисловість	-3152,2	4294,9	-11571,9	-10920,4	-142547,0	-127981,2
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	2238,8	2303,6	7183,9	6531,7	-16906,0	-16651,9
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	-20,1	152,3	20,0	162,5	-636,6	513,9
виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	634,6	505,6	264,6	553,2	-4278,7	-1649,3
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	-1838,9	-2274,1	-4323,5	-300,9	-4656,0	-4377,8
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	-2369,2	-1893,2	-7980,8	-8538,8	-35006,4	-31132,8
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	622,9	619,4	916,4	1068,0	501,0	1419,8
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	-1134,3	-195,2	-1097,1	-948,5	-15378,8	-13011,4
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	-5720,5	-5986,7	-16379,7	-13022,3	-41948,8	-46729,4
Машинобудування	4204,9	10639,6	9268,8	2768,6	-22380,2	-15799,8
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	-65,4	1123,3	320,1	199,4	-1759,1	18,1
виробництво електричного устаткування	440,8	34,6	1125,8	506,2	-4693,9	-4423,6
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	1000,8	1701,7	1429,3	759,9	-4425,7	-3471,6
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	2828,7	7780,0	6393,6	1303,1	-11501,5	-7922,7
виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	229,6	423,6	555,5	806,1	-1856,5	-562,5
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	746,5	9208,8	5651,6	-611,9	-23823,3	-31760,2
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	-1652,6	-2077,8	-313,9	-1671,2	-2393,0	-2349,2

праці дозволяє повною мірою реалізувати виробничу програму підприємства.

Внутрішні фактори додатково поділяють на виробничі та невиробничі. Невиробничі фактори, являють собою комерційну діяльність підприємства. Виробничі фактори характеризують наявність та використання усіх засобів та ресурсів для виробництва продукції.

Внутрішньовиробничі фактори є первинними і основними чинниками зростання прибутку. З підвищенням ефективності використання саме цих видів ресурсів зв'язана інтенсифікація виробництва, тому що елементи процесу виробництва одночасно і в повному об'ємі беруть участь у створенні продукту, але по-різному в утворенні його вартості. Засоби праці переносять свою вартість на готовий продукт поступово, але в міру зношення, а предмети праці в живу працю – одноразово [9].

Зовнішні фактори не залежить від діяльності підприємства, до них належать природні умови, транспортні умови, державне регулювання цін, тарифів, відсотків, податкових ставок та пільг, штрафних санкцій, конкуренція на ринку товарів. Ці фактори зовсім не залежать від роботи підприємства, його організаційної структури чи виду господарювання, але суттєво впливають на отриманий прибуток. Такі фактори підприємство не може змінити чи уникнути їх впливу.

Деякі автори вважають що внутрішні фактори є суб'єктивними, і можуть впливати на зовнішні. Наприклад, такий фактор, як облікова політика дає можливість підприємству обирати методи обліку, які спричиняють істотний вплив на фінансові результати (методи оцінки запасів, амортизації, розподіл витрат і доходів між звітними періодами, порядок регулювання сумнівної заборгованості тощо), тим самим регулюючи розмір прибутку до оподаткування.

Максимізація прибутку підприємства є суттєвим та важливим аспектом його діяльності. Визначено, що одними із найважливіших внутрішніх чинників зростання прибутку в сучасних умовах є такі: зростання обсягу готової продукції, зниження її собівартості, підвищення якості, поліпшення асортименту, підвищення ефективності використання виробничих фондів, зростання продуктивності праці.

Висновки і пропозиції. В цілому, досі не існує єдиного підходу до трактування сутності поняття «прибуток», однак зробити підсумок, що прибуток – це кінцевий результат діяльності суб'єкта господарської діяльності, який визначається, як різниця між валовим доходом і валовими витратами, отриманими впродовж здійснюваної ризикової та суспільно-корисної діяльності.

Сучасний стан прибутковості промисловий підприємств є вкрай важким, тому вони потребують пошуку шляхів та резервів для збільшення отри-

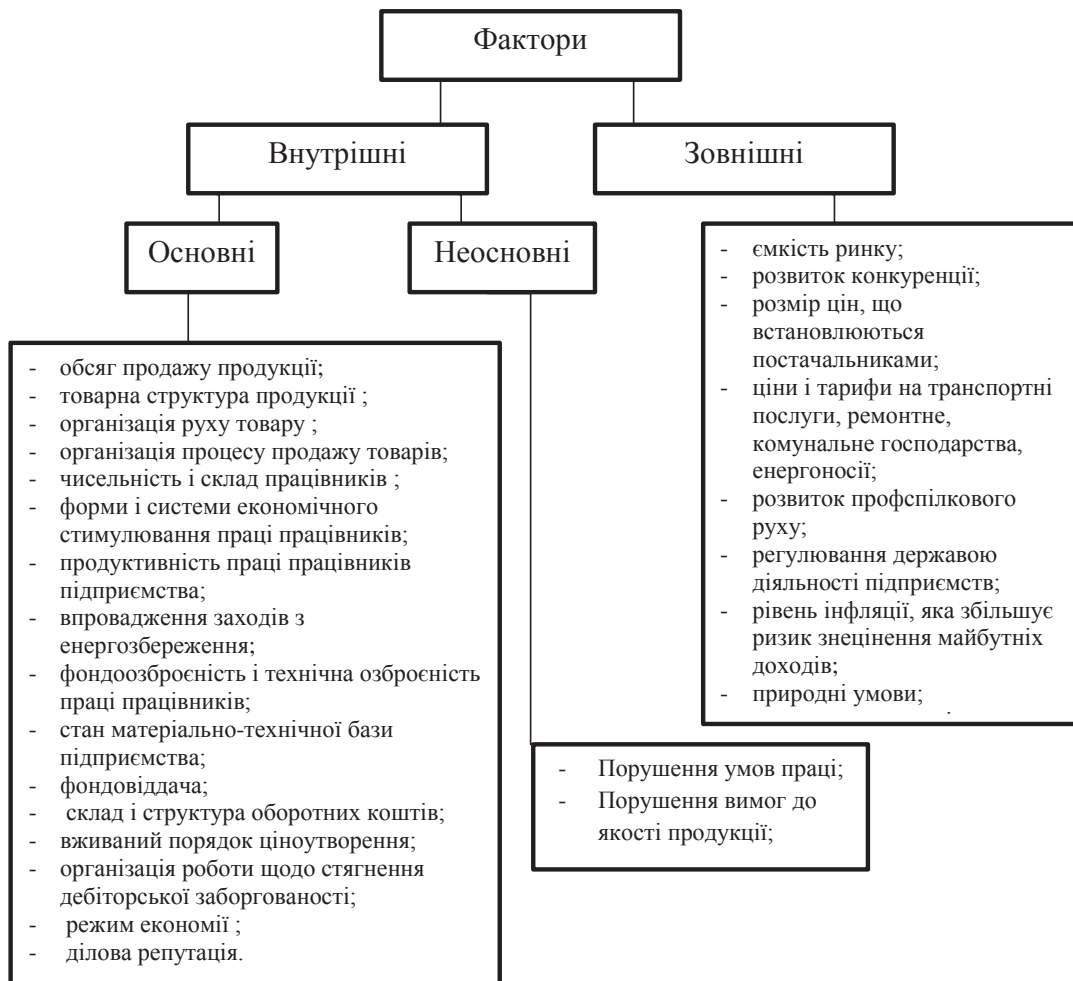

Рис. 1. Класифікація факторів, що впливають на величину прибутку підприємства (систематизовано за даними [3, 5, 9, 10, 11])

муваного прибутку. Найважливішими факторами максимізації прибутку є саме внутрішні фактори, такі як обсяг готової продукції, точніше її зростання; зниження собівартості виготовленої продукції; підвищення якості товарів для продажу; зростання продуктивності праці на підприємстві.

Список літератури:

1. Ярошевич Н. Б. Фінанси підприємств. Навч. посіб. / Н. Б. Ярошевич. – К., 2012. – 341 с.
2. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств: підручник – 6-ге вид., переробл. і виправ. / А.М. Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2012. – 552 с.
3. Бердар М. М. Фінанси підприємств. Навч. посіб. / М. М. Бердар. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
4. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI, Редакція від 20.09.2015р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
5. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економіка підприємства: Навч. посіб. – 2-ге видання. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – С. 313.
6. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: [навч. посіб.] / Г.В. Савицька. – [3-те вид., випр. і доп.]. – К.: Знання, 2007. – 668 с.
7. Лисенко Б. О. Шляхи і резерви підвищення прибутковості (дохідності) підприємства [Електронний ресурс] / Б. О. Лисенко // Студентський науковий економічний альманах. – 2012. – Вип. 1. – Режим доступу: https://kneu.edu.ua/userfiles/stud_cons_soc_ek_13/section1/Lysenko.docx
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Янковий О. Г. Дослідження чутливості прибутку підприємства за допомогою граничного аналізу / О. Г. Янковий, Г. В. Кошельок, В. В. Куперман // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 1. – С. 253–255.
10. Джеджула В.В. Енергозбереження промислових підприємств: методологія формування, механізм управління: монографія / В. В. Джеджула. – Вінниця: ВНТУ, 2014. – 347 с.
11. Джеджула В. В. Визначення резервів збільшення прибутку від енергозберігаючих заходів / В. В. Джеджула // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 11. – Ч. 2. – С. 198–200.

Епифанова І.Ю., Гуменюк В.С.

Винницький національний технічний університет

ФАКТОРЫ РОСТА ПРИБЫЛИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье систематизированы подходы к пониманию понятия прибыли предприятия. Данное понятие проанализировано обобщая различные точки зрения современных ученых. Проанализировано современный уровень прибыльности (убыточности) промышленных предприятий. Исследованы факторы влияния на размер полученной прибыли. Определено под влиянием которых факторов происходит рост прибыли предприятия.

Ключевые слова: прибыль, доходность, финансовые результаты, эффективность деятельности, факторы влияния, максимизация прибыли.

Yerifanova I.Yu., Humeniuk V.S.

Vinnitsia National Technical University

FACTORS OF INCREASE ENTERPRISE PROFIT

Summary

Approaches to understanding the concept of profits are systematized in the article. The current state of profitability (unprofitability) industry is analyzed. There were researched factors, that affect the value of the profits. It is determined under which factor profits can growth.

Keywords: income, profitability, financial results, efficiency, influence, profit maximization.

УДК 332.1

МЕТОДОЛОГО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПОБУДОВИ ОЦІНОЧНОЇ МОДЕЛІ ІНФРАСТРУКТУРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНУ

Іванова Н.В.

Чернігівський національний технологічний університет

Досліджено методологічні засади формування системи оцінки рівня інфраструктурного забезпечення регіону. Проаналізовано існуючі методики оцінки, які мають міжнародне поширення. Здійснено порівняння рейтингу національної інфраструктурної системи з європейськими та іншими країнами світу. Запропоновано підхід до розробки інфраструктурного стандарту. Сформовано концептуальну модель методологічного забезпечення процесу оцінювання рівня інфраструктурного розвитку регіону.

Ключові слова: інфраструктура, регіон, модель оцінки, інфраструктурний стандарт, інфраструктурний розвиток.

Постановка проблеми. Сучасні економічні наукові знання характеризуються значним обсягом напрацювань у сфері методології дослідження інфраструктури. Доробок методичних підходів та методик з урахуванням накопиченого досвіду їх практичного застосування дозволяє визначити причинно-наслідкові зв'язки в існуючому стані інфраструктурної системи і передбачити певні негативні тенденції та попередити руйнівні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наукові розробки, зазначимо, що основи діагностики рівня розвитку інфраструктурного потенціалу всебічно висвітлені у працях Бутирської І.В., Данилишина Б.М., Дація О.І., Дейнеко Л.В., Корецького М.Х., Пепи Т.В., Рибчука А.В., Хвесика М.А., Чернюк Л.Г. та ряду інших вітчизняних і зарубіжних вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на розмаїття розроблених науково-методологічних підходів до оцінювання рівня розвитку інфраструктури та практик їх успішного впровадження, слід відмітити відсутність відображення в них регіональних особливостей з метою виявлення передумов модернізації інфраструктурного комплексу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка методолого-організаційних основ оцінки рівня інфраструктурного розвитку регіону та визначення детермінант його модернізації.

Виклад основного матеріалу. Всебічне дослідження існуючих наукових напрацювань щодо методології оцінки інфраструктурного забезпечення регіонального розвитку, слід окреслити наявність двох проблемних питань у даному аспекті. По-перше, інфраструктурний комплекс наразі не є обліковою статистичною одиницею, що обумовлює серйозні ускладнення вже на початковому етапі – зборі необхідної інформації. Також на сьогодні відсутня розроблена методика комплексної оцінки інфраструктурним забезпеченням регіону як на рівні Міністерства інфраструктури України, так і на регіональному рівні. Це значно ускладнює процеси стратегічного планування розвитку та поточного регулювання функціонування даного сектору економіки, а в умовах окреслених пріоритетів децентралізації владних повноважень вирішення даного питання набуває особливої актуальності. Слід відмітити наявність значної кількості окремих техніко-еко-

номічних показників та розроблених авторських методик, які характеризують окремі аспекти функціонування інфраструктурного комплексу, адаптованих під конкретні цілі та умови їх практичного застосування.

Результати економічних досліджень часто базуються на методології моніторингу інфраструктури, побудованої відповідно до індикаторів, розроблених Європейським банком реконструкції та розвитку (СБРР) [1]. Метою дослідження є здійснення регулярного глибокого аналізу реформування шести ключових секторів інфраструктури: електроенергетики, газо- і водопостачання, телекомунікацій, залізничного транспорту, автомобільних доріг. Вітчизняний адаптований варіант даної методики запропонований Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕДПК). Аналіз інфраструктурної політики, згідно значеного моніторингу, здійснюється у напрямках оцінювання [1, с. 2]:

- комерціалізації та приватизації (власність, управління природною монополією, організаційна структура галузі);
- тарифна реформа (структура тарифів, взаємна заборгованість, обсяги бюджетного фінансування);
- регулятивна та інституційна реформи (ефективний регулюючий орган, регулювання доступу до мережі).

Слід зазначити, що дана методика зорієнтована на оцінку якості ринкових реформ в Україні та застосовувалася у якості інструменту дослідження політики у ключових секторах інфраструктури з метою підтримки реформування адміністративно-командних підвалин економіки, а отже, на сьогодні є дещо застарілою.

Інша методика оцінки інфраструктурної складової запропонована Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum) у складі індексу глобальної конкурентоспроможності (ІГК) – The Global Competitiveness Index. Це – глобальне дослідження і супроводжуючий його рейтинг країн світу по показнику економічної конкурентоспроможності. Розрахований за даною методикою оцінний показник заснований на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній, – великого щорічного дослідження, яке проводиться Всесвітнім економічним форумом спільно з мережею партнерських організацій.

Методика розрахунку ІГК базується на послідовному агрегуванні балів, починаючи з рівня змінних (найнижчого рівня) до загального балу ІГК (найвищого рівня). Для агрегування значень змінних у рамках однієї категорії застосовується метод арифметичного середнього для агрегування значень змінних однієї категорії. Агрегування показників більш високого рівня здійснюється з урахуванням вагового коефіцієнта [2]. Індекс інфраструктурного розвитку має 25%-ву частку у структурі базових вимог і містить дві рівноваги складові:

- транспортну інфраструктуру (вага – 50%), яка включає оцінку якості інфраструктури в цілому, доріг, залізничної інфраструктури, портової інфраструктури, інфраструктури повітряних перевезень, а також пасажирооборот авіаліній;

- енергетична та телекомунікаційна інфраструктура (вага – 50%), яка включає оцінку забезпечення електричною енергією, кількість абонентів мобільного зв'язку (на 100 осіб), кількість телефонних ліній (на 100 мешканців).

Слід також зазначити, що при переході від стадій факторної ефективності, які визначаються рівнем ВВП на душу населення, значення базових вимог, а отже, і інфраструктурного фактору при розрахунку ІГК, поступово зменшується від 60% до 20% на стадії орієнтування на інновації. У 2015 році, за оцінками Всесвітнього економічного форуму, Україна знаходилась у групі країн, орієнтованих на ефективність, яким відповідає 40%-ва вага показників базових вимог [3, с. 38].

Рейтинг України за інфраструктурною компонентою ІГК останніми роками покращився, хоча і несуттєво (табл. 1).

Так, у зв'язку з інвестиціями у транспортну інфраструктуру, пов'язаними з проведенням ЄВРО-2012, у 2012 році країні вдалось покращити оцінку на 6 рейтингових одиниць і піднятися з 71 на 65 місце. Проте за трирічний період 2013-2015 рр. відбувається поступове зниження у таблиці інфраструктурного фактору глобальної конкурентоспроможності, і наразі вітчизняна система інфраструктурного забезпечення знаходиться на 69 місці.

Слід також відзначити, що Україна після інвестицій у інфраструктурну сферу, пов'язаних з проведенням ЄВРО-2012, хоча і незначно, проте покращила свій рейтинг (з 71 до 65 позиції). Однак, починаючи з 2013 року спостерігається поступове його зниження, що обумовлено, в тому числі, економічною та політичною ситуацією в країні.

На наш погляд, не слід обійти увагою ще один комплексний показник, який має міжнародне поширення і оцінює стан важливої складової інфраструктурного забезпечення – логістичної діяльності. Індекс ефективності логістики (LPI) заснований на всесвітньому опитуванні операторів ринку (глобальних транспортно-експедиторських компаній та експрес-перевізників). Отже, LPI формується з якісних і кількісних показників і допомагає будувати профілі «дружності» логістики для 155 країн, крім того, індекс вимірює продуктивність по всьому ланцюжку поставок логістики всередині країни. Інформація, отримана від внутрішніх логістичних операторів, доповнюється міжнародними кількісними даними про стан ключових компонентів логістичного ланцюга, завдяки чому забезпечується об'єктивність погляду на стан інфраструктурного логістичного забезпечення. Всесвітній банк проводить розрахунок LPI кожні два роки для підвищення надійності показників і можливості отримання даних, порівнянних по країнах і в динаміці [4].

Наступний аспект методології оцінювання інфраструктурного забезпечення – визначення граничних або нормативних показників, за якими буде здійснюватись порівняння. Ряд вчених [5-7] зазначають про необхідність встановлення певного мінімуму інфраструктурної забезпеченості, що свідчить про достатній рівень для всіх регіонів національної системи у аспекті економічної безпеки. Таким індикатором, на наш погляд, має виступати інфраструктурний стандарт, під яким розуміється сукупність показників інфраструктурного розвитку регіону, які визначають мінімально необхідний (достатній) рівень забезпечення життєдіяльності та господарювання без загрози негативних тенденцій.

Отже, стан інфраструктурного забезпечення, що відповідає інфраструктурному стандарту, безпосередньо пов'язаний із безпекою системи і є своєрідним індикатором граничного стану (рис. 1).

У аспекті ситуаційного підходу моніторинг параметрів системи інфраструктурного забезпечення дозволить виокремити стани, у якому можлива реалізація програми модернізації, забезпечення ефективності функціонування та антикризова програма. Таким чином, інфраструктурний стандарт є інструментом регламентування інфраструктурного забезпечення на регіональному рівні, що проявляється при розподілі ресурсів, в т.ч. інвестиційних, визначенні пріоритетних напрямів при розробці відповідної

Таблиця 1

Інфраструктурна компонента Індексу глобальної конкурентоспроможності

Роки	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
Країни	Бал	Місце у рейтингу	Бал	Місце у рейтингу	Бал	Місце у рейтингу	Бал	Місце у рейтингу	Бал	Місце у рейтингу
Гонконг	6,71	1	6,72	1	6,74	1	6,7	1	6,5	1
Франція	6,30	4	6,28	4	6,21	4	6,0	8	6,0	8
Німеччина	5,89	10	6,36	3	6,24	3	6,1	7	6,1	7
Китай	4,63	44	4,46	48	4,51	48	4,7	46	4,7	39
Росія	4,52	48	4,52	47	5,61	45	4,8	39	4,8	35
Україна	3,87	71	4,10	65	4,07	68	4,2	68	4,1	69
Польща	3,87	74	3,89	73	3,96	74	4,2	63	4,3	56
Всього	7,0	134	7,0	133	7,0	139	7,0	142	7,0	144

Джерело: Складено на основі даних: <http://reports.weforum.org/>

стратегії або концепції розвитку, встановлені орієнтири для реалізації контролю та регулювання процесу інфраструктурного обслуговування тощо. На наш погляд, інфраструктурний стандарт повинен формуватись у вигляді системи критеріїв, визначених на основі деталізації інфраструктурних функцій та їх впливу на складові регіонального простору у контексті сталого розвитку. Інфраструктурний стандарт для певного регіону, таким чином, має розгалуження за трьома напрямками: соціальної задоволеності, економічної ефективності та екологічності.

Результатом реалізації методологічних положень комплексного оцінювання інфраструктурного забезпечення регіональної господарської системи має стати виявлення тенденцій модернізаційних процесів, притаманних окремим регіонам, а також розробка стратегії інфраструктурного розвитку країни в умовах обраного євроінтеграційного вектору (рис. 2).

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки проведеного дослідження методології оцінювання інфраструктурного розвитку, наразі об'єктивною

є необхідність побудови функціональних аналітичних або статистичних залежностей у межах структурно-функціонального підходу для оцінювання рівня розвитку інфраструктурного потенціалу економічного простору. Також слід надавати перевагу не одному критерію, а їх комплексу. При оцінці взаємовпливу інфраструктурного і регіонального розвитку та визначенні пріоритетів інфраструктурної політики на регіональному і національному рівні виникає необхідність у використанні макроекономічних моделей, які адекватно відображають наслідки впливу стимулюючих і дестабілізуючих факторів у визначеному часовому проміжку. Таку можливість надає діагностування ступеня реалізованості інфраструктурних функцій та їх впливу на прискорення соціально-економічного прогресу і забезпечення безпеки.

Аналіз аналогічних показників інфраструктурного розвитку країн-лідерів та країн з однієї групи дозволить визначити порогові значення інфраструктурного стандарту. Звідси очевидно є доцільність поєднання емпіричних розрахунків з урахуванням оцінок міжнародних організацій.

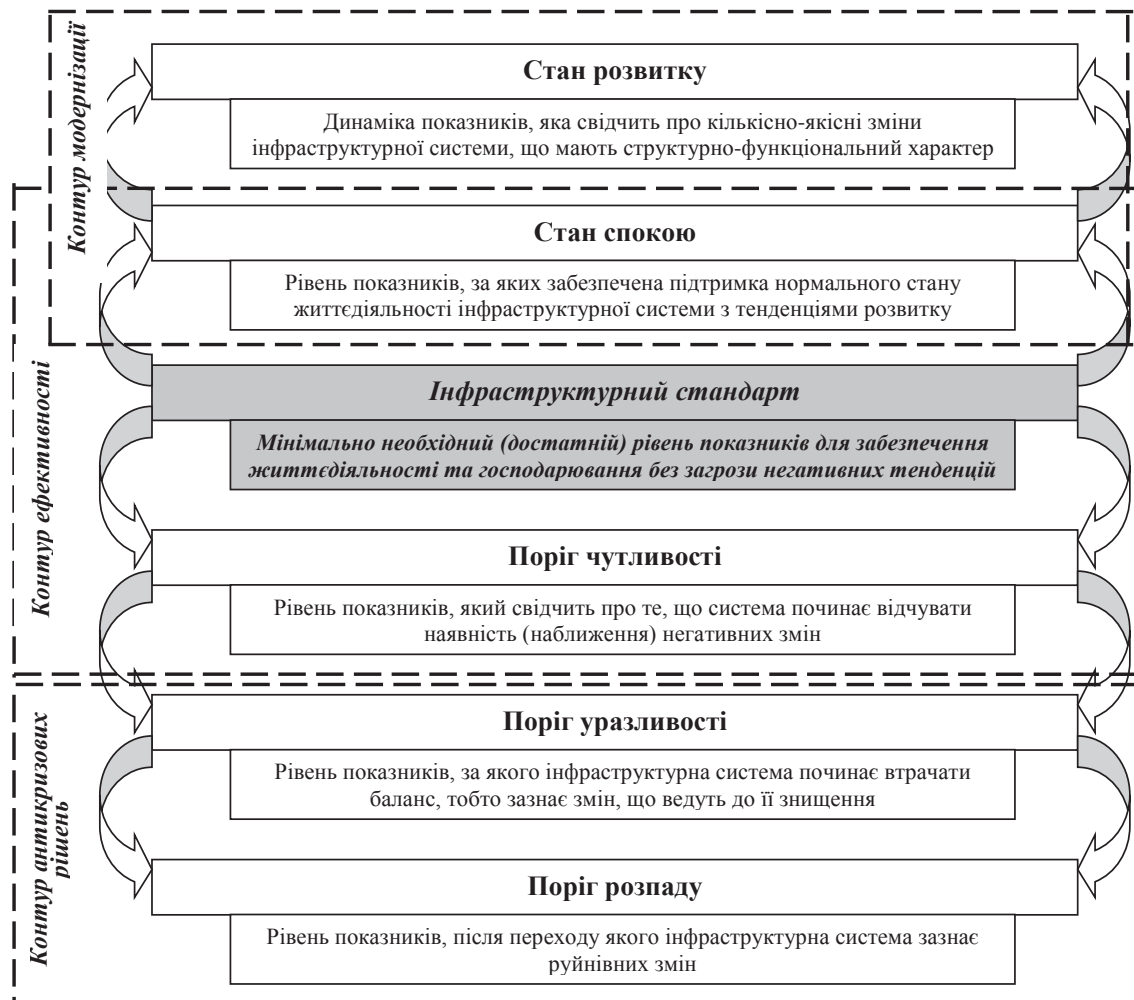

Рис. 1. Стан інфраструктурної системи у взаємозв'язку із інфраструктурним стандартом

Джерело: розроблено автором із використанням [8, с. 17]

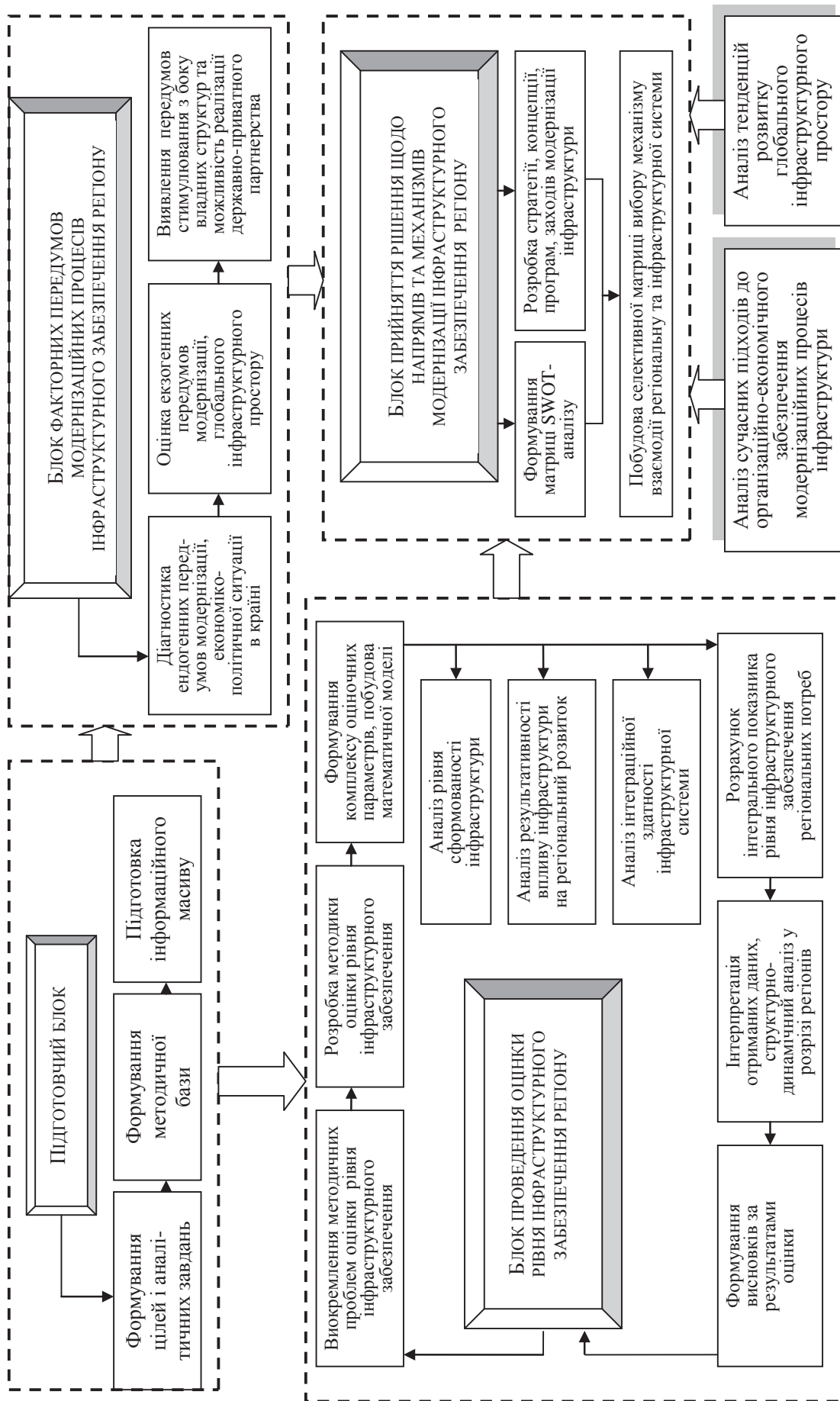

Рис. 2. Модель методологічного забезпечення оцінки передумов модернізації інфраструктурного розвитку регіону

Джерело: розроблено автором

Список літератури:

1. Моніторинг інфраструктури України / [Б. Додонов, П. Опітц, П. Суголов, К. фон Хіршхаузен] // Наукові матеріали. – 2001. – № 8. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/ua/publications/regular_products/infrastructure_monitoring
2. Methodology and Computation of the Global Competitiveness Index 2015-2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/appendix-methodology-and-computation-of-the-global-competitiveness-index-2015-2016/>
3. The Global Competitiveness Report 2015-2016/ Klaus Schwab// World Economic Forum, 2015. – 384 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf
4. About the Logistics Performance Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://go.worldbank.org/5ZK1TCJB80>
5. Гитер Б.А. Категория производственной инфраструктуры в экономической географии / Б.А. Гитер, Н.С. Мироненко, Л.Б. Вардомский. – М.: Изд-во МГУ, 1986.
6. Сусллова Ю.Ю. Разработка инфраструктурного стандарта как инструмента стратегического управления / Ю.Ю. Сусллова // Российское предпринимательство. – 2007. – № 9 Вып. 1 (97). – С. 23-28.
7. Морозова И.А. Маркетинговое обеспечение развития инфраструктуры рынка транспортных услуг: автореф... докт. экон. наук: 08.00.05/ Ирина Анатольевна Морозова. – Волгоград, 2008. – 46 с.
8. Соціально-економічна безпека / О.О. Беляєв, Л.П. Бортнікова, В.І. Кириленко та ін.; за заг. ред. О.О. Беляєва, В.І. Кириленка. – К.: КНЕУ, 2010. – 316 с.

Иванова Н.В.

Черниговский национальный технологический университет

**МЕТОДОЛОГО-ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ПОСТРОЕНИЯ
ОЦЕНОЧНОЙ МОДЕЛИ ИНФРАСТРУКТУРНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕГИОНА****Аннотация**

Исследованы методологические основы формирования системы оценки уровня инфраструктурного обеспечения региона. Проанализированы существующие методики оценки, которые имеют международное распространение. Проведено сравнение рейтинга национальной инфраструктурной системы с европейскими и другими странами мира. Предложен подход к разработке инфраструктурного стандарта. Сформирована концептуальная модель методологического обеспечения процесса оценки уровня инфраструктурного развития региона.

Ключевые слова: инфраструктура, регион, модель оценки, инфраструктурный стандарт, инфраструктурное развитие.

Ivanova N.V.

Chernihiv National University of Technology

**METHODOLOGICAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF BUILDING
EVALUATION MODEL OF REGIONAL INFRASTRUCTURE****Summary**

Methodological bases of formation evaluation system of provision of infrastructure in the region were studied. Existing methods of evaluation which have international using were analyzed. A comparison of the rating of the national infrastructure system with the European and other countries was carried out. The approach for developing of the infrastructure standard was offered. The conceptual model of methodological support of the process of evaluation the level of infrastructure development in the region was formed.

Keywords: infrastructure, region, model evaluation, standard infrastructure, infrastructure development.

УДК 339.3

ПІДХОДИ ДО МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ ХАРЧУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ

Катана А.В.

Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Наука і практика довели, що регіональний продовольчий ринок повинен формуватися на основі прогнозованих і керованих, а не стихійних процесів, не на випадкових зв'язках, а на прогнозованих і запланованих відносинах між його учасниками. Тому особливої актуальності набувають теоретичне осмислення і практичне вирішення завдання удосконалення організаційно-економічних засад розвитку продовольчого ринку регіону. В результаті це сприятиме скороченню виробничих і невиробничих витрат усіх суб'єктів ринку, забезпечить формування стабільного антикризового середовища їх діяльності, збалансування кількісних показників кон'юнктури продовольчого ринку: пропозиції (обсягів виробництва), попиту (купівельної спроможності) стабілізує динаміку цінних показників на товари. Вище перераховані аспекти підводять нас до необхідності визначення показників, що дали б змогу визначити якісний склад продуктів харчування, включаючи всю їхню багатогранність та економічні наслідки для основного суб'єкта – споживача.

Ключові слова: продукти харчування, ринок продовольства, інтегральний показник визначення якості продуктів харчування, задоволеність потреб, якість продукту, рівень споживання продукту і ін.

Постановка проблеми. Для вирішення проблеми забезпечення населення регіону продовольством і найбільш повного задоволення його платоспроможного попиту необхідно формування як науково обґрунтованої національної політики, спрямованої на розвиток продовольчого ринку, так і регіональної продовольчої політики, побудованої з урахуванням регіональних особливостей виробництва і споживання продуктів харчування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Накопичений економічною наукою багатий досвід і результати теоретичних досліджень слугували основою даного дослідження, яке базується на положеннях і висновках наукових праць і публікацій провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, що займаються загальними проблемами функціонування ринку та його регулювання і, зокрема, розвитку регіональних продовольчих ринків, а саме: Л.І. Абалкіна, Г.Л. Азоева, І.О. Александрова, Г.Л. Багієвої, О.І. Гойчук, В.М. Геєця, З.В. Герасимчук, І.М. Герчикової, М.А. Голубця, О.В. Зибаревої, І.В. Іонаш, К. Ланкастера, Т. Левітта, Т.М. Лозинської, К. Макконнелла, А. Маслоу, О.А. Слепньової, В.М. Степанова, В.М. Трегобчука, А.Д. Урсула, Л.Г. Чернюк, О.В. Шебаніної та ін.

Разом з тим аналіз даних досліджень показує, що сьогодні необхідно уточнено звернути увагу на запропоновану проблематику.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом, хотілося б звернути увагу на такі основні аспекти подальшого дослідження: уточнення поняття рівня життя населення та його зв'язок із якісним насичення продуктів харчування; вплив платоспроможності домогосподарств на якісний склад ринку продуктів харчування.

Формулювання цілей статті. У даній статті планується здійснити аналіз формування і розвитку задоволення платоспроможного попиту на регіональному ринку продовольчих товарів з урахуванням регіональних особливостей їх виробництва та споживання. Також, розвинути методичний інструментарій оцінки стану та

якості харчування населення регіону, розробити авторський методичний підхід.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «рівень життя» трактується таким чином: «Під рівнем життя (standard of life) ми розуміємо рівень трудової активності по відношенню до потреб», або «термін рівень життя використовується для позначення норм діяльності, скоригованих на потреби».

Вивчаючи динамічні зміни рівня життя суспільства та його елементів (рівень доходів, заробітної плати тощо) і аналізуючи практичним досвід, Л. Маршал приходив до висновку, що зростання життєвого рівня населення веде прямо і безпосередньо до зростання заробітної плати лише за умови зменшення пропозиції на ринку праці. У роботах різних вчених також зустрічаються поняття, які сьогодні зв'язуються з поняттям «якість життя» – збільшення тривалості та поліпшення якості вільного часу, участь в управлінні, «рівень комфорту» або «життєвий стандарт» [4, с. 54].

Вчені-економісти кінця XIX століття концентрували свої зусилля на пошуку умов, за яких результати суспільного виробництва могли б бути розподілені з оптимальним результатом, націленим на максимальне задоволення потреб.

Теоретичні дослідження в області добробуту і визнання якості життя породили проблему відповідності поняття бажання і поняття задоволення. Зауважимо, що багато економістів не поділяли ці два поняття, вважаючи, що це не має великого практичного значення, оскільки більшість товарів особистого споживання будуть використовуватися як засіб задоволення і, отже, бажання їх придбати буде пропорційно ступеню очікуваного від них задоволення.

У ході економічних реформ, особливо на початковому його етапі, значно погіршилося матеріальне становище більшої частини населення, знизився рівень споживання практично по всіх групах продуктів харчування, посилювався дисбаланс, в структурі споживання. Тому при розрахунках споживчих бюджетів та формуванні споживчого кошика, враховуються

норми, що забезпечують рівень споживання, що покриває енергетичні витрати організму для життєдіяльності дорослих, росту і розвитку дітей, збереження здоров'я в літньому віці. Кількісний рівень задоволення потреб у продуктах харчування визначається за формулою:

$$P_{zn} = C_{\phi} / C_p \quad (1)$$

де P_{zn} – рівень задоволення потреб в продукті;
 C_{ϕ} – фактичний рівень споживання даного продукту;

C_p – раціональна норма споживання продукту.

Ми вважаємо, що даний показник не розкриває повної картини споживання, оскільки не відображає його якісного боку. На нашу думку, ступінь задоволення потреб населення в продуктах харчування повинен визначатися не тільки рівнем відповідності фактичного споживання прийнятим нормам (характеризує кількісні параметри споживання), але й відповідності цілому ряду суб'єктивних параметрів, що характеризують якісний рівень споживання продуктів харчування.

З метою врахування кількісних і якісних параметрів споживання продовольства, в тому числі і суб'єктивних характеристик споживача щодо якості споживання, ми пропонуємо методику розрахунку загального інтегрального коефіцієнта якості харчування, що враховує, поряд з кількісними і якісними характеристиками, відносний рівень задоволення потреби населення в харчуванні.

Коефіцієнт якості харчування являє собою інтегральний показник, що характеризує загальний рівень споживання населенням продуктів харчування з урахуванням кількісних і якісних параметрів споживання, що розраховується по основних продуктах харчування.

Якість продукту, як відомо, являє собою сукупність його властивостей і характеристик, здатних задовольнити існуючі або передбачувані потреби. При розрахунку ми вважаємо за необхідне врахувати всю сукупність показників якості, як об'єктивних (відповідність прийнятим стандартам), так і суб'єктивних (задоволеність споживача).

З метою врахування кількісних і якісних параметрів споживання продовольства, в тому числі і суб'єктивної оцінки споживачем якості споживання, доповнено методичний інструментарій для проведення такого аналізу. Він базується на розрахунку інтегрального коефіцієнта якості харчування, що враховує, поряд з кількісними і якісними характеристиками, відносний рівень задоволення потреб населення в продовольстві та розраховується за основними продуктами харчування

Розрахунок відносного рівня якості продукту, який визначається як співвідношення показників поточного та базового (еталонного) продукту, здійснюється за формулою:

$$Y_p = \sum_{i=1}^n m_i Y_{pi} = \sum_{i=1}^n \frac{Q_i}{Q_{Gi}} \quad (2)$$

де Y_{pi} – відносний рівень якості продукту, що визначається за значенням i -го часткового показника якості;

Q_i, Q_{Gi} – значення часткового i -го показника якості продукту, що аналізується і базового продукту (еталону);

m_i – коефіцієнт вагомості, прийнятий для i -го показника продукту, що аналізується;
 n – число врахованих в розрахунку показників якості.

Відносний рівень задоволеності потреби покупця в продукті визначається на підставі результатів опитування споживачів і розраховується наступним чином:

$$Z_p = \frac{1}{k} \times (Z_{pk} + Z_{pi} + \dots + Z_k) = \frac{1}{k} \sum Z_{pk} \quad (3)$$

де Z_p – відносний рівень задоволеності потреби покупця в продукті;

Z_{pk} – відносний рівень задоволеності потреби в кількості продукту;

Z_{pi} – відносний рівень задоволеності потреби ціною продукту;

k – кількість показників задоволеності, що досліджуються.

Загальний коефіцієнт якості харчування по окремій групі товарів визначається з урахуванням мінімальних, раціональних і фактичних параметрів споживання:

$$J_{kih} = Z_p \times \frac{Y_p C_{\phi}}{C_p} \times \frac{C_{min}}{C_p} \quad (4)$$

де C_{ϕ} – фактичне споживання продукту (у розрахунку на одну особу населення регіону);

C_p – раціональна норма споживання продукту;

C_{min} – мінімальна норма споживання продукту.

Інтегральний показник якості харчування визначається сумарно, з урахуванням розглянутої кількості товарних груп:

$$J_{kn} = \frac{1}{t} \sum J_{kih} \quad (5)$$

де J_{kn} – загальний інтегральний коефіцієнт якості харчування населення регіону;

t – кількість товарних груп.

В якості інформаційної бази для розрахунку інтегрального коефіцієнта якості харчування населення регіону використовуються чинні норми споживання продуктів харчування (мінімальні і раціональні), показники системи стандартизації (для розрахунку відносного рівня якості), результати маркетингових досліджень ринку (опитування споживачів для оцінки відносного рівня задоволення потреби). Запропонований підхід дозволяє відстежувати динаміку задоволеності населення регіону якістю харчування. На отриманих результатах будується профіль оцінки задоволеності споживачів. Інтегральний показник якості харчування необхідно враховувати як при оцінці функціонування продовольчого ринку регіону, так і при оцінці якості життя населення регіону.

При дослідженні рівня задоволеності споживання продуктів харчування споживачам пропонувалося за десятибальною системою оцінити ряд параметрів споживання: рівні кількісної та якісної задоволеності споживанням (достатність споживання), рівень задоволеності споживчим вибором, рівень задоволеності організацією торгівлі і процесом покупки, рівнем емоційної задоволеності (споживча вигода). На підставі оцінок споживачів отримано відповідний показник по кожному з основних продуктів харчування, а також показник по основним споживчим оцінкам, за якими будується профіль оцінки задоволеності споживачів (рис. 1).

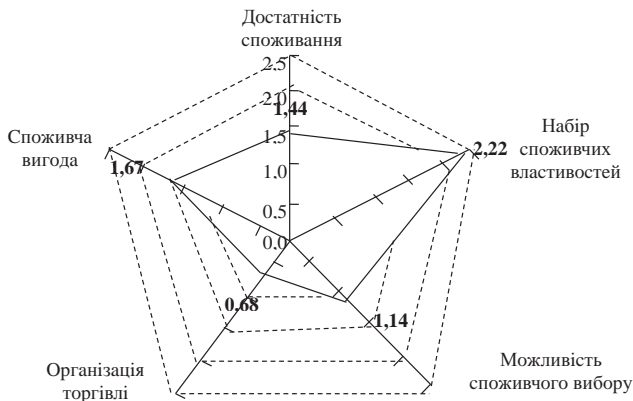

Рис. 1. Профіль оцінки задоволеності споживачів на ринку продовольства Чернівецького регіону*

*Джерело: розроблено автором

Проведені широкомасштабні дослідження в галузі харчування були спрямовані не тільки на розробку норм кількісного споживання продуктів харчування, але й на підвищення біологічної цінності продуктів за рахунок збагачення їх білковими і вітамінними добавками і використання нетрадиційної сировини.

Висновки з даного дослідження. Отже, методика розрахунку інтегрального коефіцієнта якості харчування дозволяє відстежувати динаміку задоволеності споживачів регіону та коригувати її параметри.

Список літератури:

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України стат. зб. / [за ред. Н.С. Власенко]. – К.: Держ. служба статистики України, 2013 р. – 56 с.
2. Бондаренко В.М. Державне регулювання як умова ефективного використання ресурсного потенціалу регіону / В.М. Бондаренко, Л.М. Бондаренко // Економіка ринкових відносин. Науковий журнал Київського університету ринкових відносин. – Київ – 2013. – № 11. – С. 109-116.
3. Бондаренко В.М. Маркетингова спрямованість як основа підвищення ефективності задіяння ресурсної бази регіону в господарську практику / В.М. Бондаренко // Збірник праць Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси: ЧДТУ, 2014. – № 37. – Ч. III. – С. 46-52. – (Серія: Економічні науки).
4. Індеси споживчих цін за 2013 рік / статистичний збірник / за редакцією Н. С. Власенко, відповідальний за випуск О. С. Калабуха – К. – 2014 р. – 182 с.
5. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів)/ за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
6. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1379-2007-%EF>.
7. Україна в інтеграційних процесах на пострадянському просторі: моделювання альтернатив. – К.: НІСД, 2013. – 68 с.

Також, інтегральний показник якості харчування необхідно враховувати як при оцінці функціонування споживчого ринку продовольчих товарів, так і при оцінці якості життя населення регіону.

Інтегральне розуміння якості споживання продуктів харчування вимагає підходу до вирішення соціально-економічних проблем з точки зору розвитку людини і припускає, що ринок продуктів харчування покликаний забезпечити високий рівень якості життя, зберігаючи при цьому певний рівень забезпечення системи безпеки людини.

Загалом, у якості інформаційної бази для розрахунку інтегрального коефіцієнта якості харчування населення регіону використовуються чинні норми споживання продуктів харчування (мінімальні і раціональні), показники системи стандартизації (для розрахунку відносного рівня якості), результати маркетингових досліджень ринку (опитування споживачів для оцінки відносного рівня задоволення потреби). Запропонований підхід дозволяє відстежувати динаміку задоволеності населення регіону якістю харчування. На отриманих результатах будується профіль оцінки задоволеності споживачів. Інтегральний показник якості харчування необхідно враховувати як при оцінці функціонування продовольчого ринку регіону, так і при оцінці якості життя населення регіону.

Катана А.В.

Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПОДХОДЫ К МЕТОДИКЕ ВЫЧИСЛЕНИЯ КАЧЕСТВА ПИТАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ ТОВАРОВ

Аннотация

Наука и практика довели, что региональный продовольственный рынок должен формироваться на прогнозируемых и управляемых, а не стихийных процессах и не на случайных связях, а также на прогнозированных и запланированных отношениях между його участниками. Поэтому особенно актуально теоретическое понимание и практическое решение проблемы усовершенствования организационно-экономических засад развития продовольственного рынка региона. В результате это приведет к сокращению производственных и непроизводственных затрат всех субъектов рынка, обеспечит формирование стабильного антикризисного среды их деятельности, сбалансирования количественных показателей конъюнктуры продовольственного рынка: предложения (объемов производства), спроса (покупательной способности) стабилизирует динамику ценовых показателей на товары. Выше перечисленные аспекты подводят нас к необходимости определения показателей, которые дали бы возможность определять качественный состав продуктов питания, включая всю их многогранность и экономические последствия для основного субъекта – потребителя.

Ключевые слова: продукты питания, рынок продовольствия, интегральный показатель определения качества продуктов питания, удовлетворенность потребностей, качество продукта, уровень потребления продукта и др.

Katana A.V.

Chernivtsi Trade and Economic Institute of
Kyiv National University of Trade and Economics

ONE OF METHOD FOR DETERMINING FOOD QUALITY REGIONAL FOOD MARKET

Summary

Science and practice proved that a regional food market must be formed on the basis of the elemental processes forecast and guided, but not, not on casual copulas, but on the forecast and planned relations between his participants. Therefore the special actuality is acquired by a theoretical comprehension and practical decision of task of improvement organizationally economic principles of food market of region development. As a result it will be instrumental in the cutback of the production and unproductive spending of all subjects of market, will provide forming of stable antikrizovogo environment of their activity, zbalansuvannya of quantitative indexes of the state of affairs of food market: stabilizes the dynamics of price indexes suggestion (production volumes), demand (purchasing power), on commodities. The above enumerated aspects trick into us to the necessity of determination of indexes which would enable to determine high-quality composition of food stuffs, including all their many-sided nature and economic consequences for a basic subject – user.

Keywords: food stuffs, market of food, integral index of determination of quality of food stuffs, satisfaction of necessities, quality of product, level of consumption of product and other.

УДК 631.162:657.471+330,131,5;633,854,78

ОБЛІК ВИТРАТ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА СОНЯШНИКУ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Кононенко В.А., Барбінягра О.М.

Одеський державний аграрний університет

У статті висвітлено проблему недосконалості сучасних методичних підходів до обліку витрат і калькулювання собівартості продукції соняшнику та наскільки необхідно створювати ефективну систему обліку витрат та систему адміністрування витрат підприємств сільськогосподарської галузі, з урахуванням особливостей їх діяльності. Також показано як впливає рівень витрат на ефективність виробництва соняшнику на ТОВ «Магнолія-Лан» Ананьївського району Одеської області.

Ключові слова: витрати, класифікація витрат, постійні витрати, змінні витрати, облік витрат, оптимізація витрат, калькулювання, соняшник, ефективність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Облік витрат сільськогосподарського підприємства постійно розвивається і покращується у зв'язку з удосконаленням інформаційних технологій, методології та організації бухгалтерського обліку як основного джерела інформації про витрати підприємства. Проте існує низка проблем, які не дають змоги обліку розвиватися повною мірою, що потребує дослідження шляхів його вдосконалення з урахуванням змін в оподаткуванні сільськогосподарських товаровиробників.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Результати дослідження обліку витрат виробництва та ефективності виробництва соняшнику висвітлені в працях багатьох вчених: Букало Н.А., Данилюк Н.В. [2], Лищенко О.Г., Кас'яненко А.В. [1], Бритвенко А.С. [3], Шовть Ю.Ю., Ільків Л.А. [4], Проте не існує однозначних рішень з питань обліку виробничих витрат. Для отримання правдивої та своєчасної інформації про витрати виробництва необхідно ефективно організувати систему обліку непрямих і прямих виробничих витрат.

Постановка завдання. Метою статті є облік витрат та стан виробництва насіння соняшнику в сільськогосподарських підприємствах Ананьївського району Одеської області, визначення його місця і ролі для ефективності господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Витрати підприємства завжди були одним із найважливіших об'єктів обліку. Від того, наскільки точно та своєчасно вони відображаються в бухгалтерському обліку, прямо залежить точність і достовірність фінансового результату, який визначає підприємство. Формування витрат виробництва є основним та водночас складним елементом організації та розвитку виробничо-господарського механізму підприємства [2]. Всі витрати за відношенням до виробничої собівартості можна поділити на дві групи:

1. Витрати, які включаються до виробничої собівартості (впливають на фінансовий результат не у звітному періоді, в якому вони виникли, а при визнанні доходу від реалізації продукції, прямо пов'язаного з цими витратами).

2. Витрати, які не включаються до виробничої собівартості (впливають на фінансовий результат звітного періоду, наприклад, адміністративні витрати, витрати на збут та інші).

За способом включення до собівартості продукції (робіт, послуг) витрати поділяють на

прямі та непрямі. Прямі витрати відносяться до конкретного виду продукції (робіт, послуг) і безпосередньо включаються до її собівартості. Непрямими є витрати, які не можуть бути віднесені безпосередньо до конкретного об'єкта витрат економічно доцільним шляхом і тому потребують розподілу. Розподіл витрат на прямі та непрямі істотно залежить від рівня спеціалізації виробництва, особливостей організації виробничих процесів, методів нормування і обліку, рівня інформаційних технологій.

Тому пропонується на кожному підприємстві, залежно від спеціалізації виробництва, в Положенні про облікову політику підприємства чітко визначити витрати, які класифікують як прямі та чітко встановити витрати, що є для підприємства непрямими, а також здійснити класифікацію норм витрат за такими ознаками:

1. За призначенням:
 - норми витрат сировини;
 - норми витрат матеріалів;
 - норми витрат енергії;
 - норми витрат палива.
2. Масштабом дії:
 - групові (на однакові види продукції);
 - індивідуальні.
3. Періодом дії:
 - річні (для поточного планування);
 - перспективні.

Це дасть можливість ефективно організувати систему обліку виробничих витрат та отримати чітку та об'єктивну інформацію про витрати виробництва.

Збиток від прямих і непрямих технологічних витрат врожаю посилюється досить широким спектром тінювих витрат. В умовах нестійких обсягів виробництва, скорочення врожайності способи отримання тінювих витрат є досить різноманітними. Дати точну оцінку тінювих витрат досить складно, оскільки за основними їх видами немає інформації, відображеної в документаціях, а та що є – не відображає реального стану справ. Тому основою для визначення витрат є експертна оцінка фахівців і порівняння її результатів з офіційними даними [1].

Тінюві витрати є одним із джерел доходів у тінювій сфері економіки.

Їх досить важко врахувати і проконтролювати. В даний час їх визначення має вагомий економічний та соціальний – етичний значення. Однак тільки деякі види витрат можна з певною

точністю розрахувати, застосовуючи запропонований підхід.

При посіві соняшнику тіньові доходи можуть виникати внаслідок економії на насінневому матеріалі, добривах, що вносять при посіві. Таким чином вивчити і оцінити даний вид витрат можна практично на кожному етапі технологічного процесу.

Існує безліч варіантів зменшення тіньових витрат при обробі соняшнику. Однак складність проблеми а площині виявлення цих витрат. Справжній господар – власник. Зацікавлений у підвищенні ефективності кінцевих виробничих результатів, чітко дотримуватися і контролювати технологію виробництва, застосовувати ефективні способи і механізми їх зниження.

Найбільшу питому вагу в структурі нелегальних витрат займає необґрунтована перевитрат товарно – матеріальних цінностей, розкрадання виробленої товарної продукції. Істотне скорочення даних видів витрат можливе за умови налагодженого обліку і контролю за їх витрачанням товарно – матеріальних цінностей, за обліком. Прийняття, зберігання отриманого врожаю.

Скорочення витрат як легального так і нелегального характеру дадуть достатньо відчутний економічний ефект і підвищать ефективність господарювання. [3].

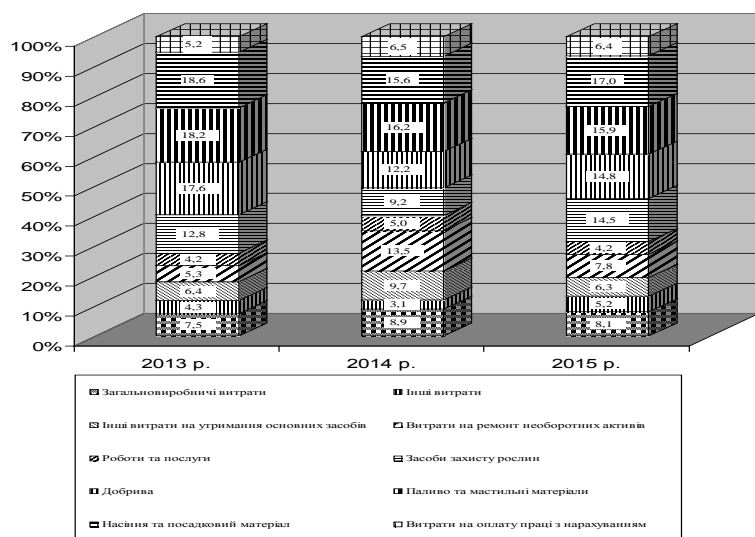
Загалом, у комплексі робіт виробництва насіння соняшнику збирання врожаю найбільш важливий, складний і трудомісткий процес. Саме на цьому виробничому етапі і виникнення найбільші втрати врожаю. Втрати валового збору насіння тільки за комбайнами у виробничих умовах досягають 2-3 ц/га. Дані втрати умовно ділять на прямі і непрямі. До прямих відносяться всі кількісні втрати, а до непрямих – втрати, викликані погіршенням якості насіння. Найбільшу величину складають прямі витрати (втрати за жаткою у вигляді зрізаних і не зрізаних кошиків, втрати від само осипання і само обмолоту кошиків у зв'язку з порушенням строків збирання та ін.).

Непрямі втрати при збиранні соняшнику викликані, перш за все, механічними ушкодженнями насіння. Подрібнене насіння навіть при низькій вологості (5-6%) дуже погано зберігається, і при збільшенні термінів зберігання з 10 до 100 діб кислотне число олії, отриманого з такого насіння, збільшується більш ніж в 4 рази, в той час, як непошкоджених насіниних воно залишається незмінним [3].

Розглянемо склад виробничих витрат ТОВ «Магнолія-Лан» в таблиці 1.

Аналізуючи дані таблиці 1, можна зробити наступні висновки. Всі витрати товариства в 2015 році відносно 2013 року збільшилися на 3123,52 тис. грн., тобто в 2,59 раз. В тому числі витрати на насіння та посадковий матеріал збільшилися на 498,91 тис. грн. 2,37 раз. На паливо та мастильні матеріали витрати збільшилися на 452,9 тис. грн., тобто на 2,27 раз. На добрива виробничі витрати збільшилися в 2,17 раз. На засоби захисту рослин витрати збільшилися в 2,94 раз. Витрати на ремонт необоротних активів збільшилися в 2,59 раз. Інші витрати на утримання основних засобів збільшилися в 3,09 раз. Загальновиробничі витрати збільшилися в 2,80 раз, витрати

Склад та структура витрат ТОВ «Магнолія-Лан»

Діаграма 1

Склад та структура виробничих витрат на виробництво соняшнику в ТОВ «Магнолія-Лан»

Таблиця 1

Статті витрат	2013 р.		2014 р.		2015 р.		2015 р. до 2013 р.	
	тис. грн.	структура, %	тис. грн.	структура, %	тис. грн.	структура, %	Відхилення, тис. грн.	Відношення, %
Витрати на оплату праці з нарахуванням	101,2	5,6	214,1	6,5	323,7	6,4	222,5	в 3,2 раз
Насіння та посадковий матеріал	364,6	18,6	512,3	15,6	863,5	17,0	498,9	в 2,3 раз
Паливо та мастильні матеріали	356,3	18,2	531,1	16,2	809,2	15,9	452,9	в 2,2 раз
Добрива	345,5	17,6	401,3	12,2	750,3	14,8	404,8	в 2,1 раз
Засоби захисту рослин	250,5	12,8	301,6	9,2	735,8	14,8	485,3	в 2,9 раз
Роботи та послуги	83,1	4,2	164,4	5,0	211,1	4,5	128,0	в 2,5 раз
Витрати на ремонт необоротних активів	103,2	5,3	443,2	13,5	398,9	7,8	295,7	в 3,8 раз
Інші витрати на утримання основних засобів	125,8	6,4	316,7	9,7	320,4	6,3	194,5	в 2,5 раз
Інші витрати	84,7	4,3	101,3	3,1	262,3	5,2	177,5	в 3 раз
Загальновиробничі витрати	146,5	7,5	292,9	8,9	409,7	8,1	263,2	в 2,8 раз
Всього витрат	1961,7	100	3279,2	100	5085,2	100	3123,5	в 2,5 раз

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

на оплату праці також збільшилися в 3,20 раз, роботи та послуги збільшилися в 2,54 раз інші витрати збільшилися на 3,09 раз.

Склад та структура витрат в ТОВ «Магнолія-Лан» більш детально показана на діаграмі 1.

Бачимо, що витрати підприємства з кожним роком зростають, це свідчить, що цінова політика яка склалися в державі не стабільна, адже такі статті витрат як насіння, засоби захисту рослин, запчастини до імпортової техніки вони купляються в перерахунку на долар. Також це свідчить збільшенням обсягів виробництва насіння соняшника.

Ефективність виробництва як економічна категорія відображує дію об'єктивних економічних законів, яка проявляється в результативності виробництва. Найбільш високі показники ефективності виробництва соняшнику мають Південні і Центральні регіони України, в яких вища урожайність олійних культур і продуктивність праці, а як наслідок, нижча собівартість продукції та вища її рентабельність. Основними показниками, які характеризують рівень економічної ефективності виробництва соняшнику є: урожайність, затрати праці на 1ц насіння, собівартість 1ц, ціна реалізації, маса прибутку з розрахунку на 1ц та на 1га посіву, рівень рентабельності.

Ефективність виробництва соняшнику розглянемо в таблиці 2.

Дані таблиці 2 показують, що найбільш рентабельним виробництвом соняшнику було у 2015 році – 72,5%, це означає, що 1 грн. затрачена на виробництво продукції принесла прибуток в розмірі 0,72коп. У 2013 році спостерігалось найменш рентабельне виробництво – 45%, що є негативним наслідком для підприємства. Найбільший прибуток на 1 ц та 1 га від виробництва соняшнику також отриманий у 2014 році. Найбільша виробнича собівартість 1ц соняшнику спостерігалась у 2015 році – 490 грн., а найвища ціна реалізації 1ц соняшнику була у 2015 році – 675,6 грн.

За досліджуваний період площі посівів соняшнику в Україні поступово збільшуються, виробництво насіння соняшнику є стабільно зростаючим і досить прибутковим. Можемо відзначити, що соняшник є достатньо рентабельною сільськогосподарською культурою. Рентабельність виробництва насіння соняшнику значно нижча порівняно з дохідністю грейдерів та переробних підприємств у зв'язку з тривалим обігом вкладених коштів. Але висока ефективність виробництва насіння соняшнику та продуктів його переробки зумовили розповсюджене вирощування соняшнику в усіх природно-економічних зонах України та надто високу питому вагу цієї культури в структурі посівних площ, що призвело до

зниження родючості ґрунту та порушення сівозмін. Тому, проблема формування ефективності виробництва соняшнику постає це й з іншого боку: виробники соняшнику з метою збільшення доходів в умовах високої ціни на цю культуру часто не звертають увагу на вимоги агротехніки, що призводить до зниження родючості ґрунту і, як наслідок, до зменшення урожайності й погіршення показників ефективності виробництва даної культури [4].

Висновки і перспективи подальших розробок. У статті обґрунтовано необхідність удосконалення методичних підходів до обліку витрат та калькулювання собівартості продукції соняшнику шляхом визначення нових місць калькулювання, до яких визнаються витрати за об'єктами обліку у рослинництві. Важливим моментом є вдосконалення механізму управління витратами підприємства, що досліджували у своїй науковій роботі Букало Н.А, Данилюк Н.В. Вони відзначили, що саме від вибору найкращого варіанту управління витратами буде залежати успішна діяльність підприємства, що дасть змогу досягти оптимального рівня витрат виробництва, внаслідок чого зросте конкурентоздатність продукції та стане реальним досягнення довгострокового економічного зростання підприємства. Для підвищення ефективності вирощування соняшнику, серед основних напрямів можна виділити:

- удосконалення регіонального розміщення посівів соняшнику виходячи з ботанічних і біологічних особливостей культури, технології вирощування, підбору ефективних засобів захисту;

- дотримання чергування соняшнику в полях сівозмін; застосування інтенсивних технологій вирощування і збирання, що сприятиме зниженню витрат на одиницю продукції; впровадження високоурожайних гібридів з високим вмістом олії, залучення необхідних для розвитку галузі коштів та матеріальних ресурсів через пошук потенційних інвесторів та кредиторів;

- інтегрування в агропромислові та кооперативні формування для вирішення проблем виробництва і раціонального використання врожаю.

Все це, в комплексі, сприятиме ефективному функціонуванню внутрішніх і зовнішніх ринків соняшнику та продуктів його переробки, а також попередить можливі подальші руйнівні процеси в галузі.

Зважаючи на агроекологічні особливості соняшнику та його вплив на якість ґрунтів, розширення його посівних площ призводить до проблем виснаження ґрунтів, порушення агроекологічних умов. Вирішення цих питань потребує комплексного наукового підходу.

Таблиця 2

Показники економічної ефективності виробництва соняшнику в ТОВ «Магнолія-Лан» Ананьївського району Одеської області

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2013 р., %
1. Фактична ціна реалізації 1ц соняшнику, грн.	300,0	400,0	675,6	в 2,25 раз
2. Виробнича собівартість 1ц реалізованого соняшнику, грн.	135	205,12	490	в 3,62 раз
3. Прибуток на 1 ц соняшнику, грн.	165	194,88	185,7	в 1,12 раз
4. Прибуток на 1 га посіву соняшнику, грн.	3300	4872	2601	78,8
5. Валовий дохід на 1га соняшнику, грн.	7800	10300	12200	в 1,56 раз
8. Рівень рентабельності виробництва соняшнику, %	45	54,2	72,5	x

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Список літератури:

1. Лищенко О.Г, Кас'яненко А.В Удосконалення організації витратвиробництва на підприємстві Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_2_084.pdf.
2. Букало Н.А, Данилюк Н.В Вдосконалення обліку виробничих витрат сільськогосподарського підприємства та особливості податкової звітності Режим доступу: <http://www.economyandsociety.in.ua/journal-2/9-articles-2/147-bukalo-n-a-danilyuk-n-v>.
3. Бритвенко А.С. Економічний механізм скорочення витрат насіння соняшнику Режим доступу <http://www.journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/229>.
4. Шовть Ю.Ю, Ільків Л.А. Формування ефективного виробництва соняшнику в Україні Режим доступу <http://www.molodyvcheny.in.ua/ua/archive/27>.
5. Форма 50 за 2013-2015 ТОВ «Магнолія-Лан».

Копоненко В.А., Барбинягра А.Н.

Одесский государственный аграрный университет

УЧЕТ ЗАТРАТ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА ПОДСОЛНЕЧНИКА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация

В статье освещена проблема несовершенства современных методических подходов к учету затрат и калькулирования себестоимости продукции подсолнечника и насколько необходимо создавать эффективную систему учета затрат и систему администрирования расходов предприятий сельскохозяйственной отрасли, с учетом особенностей их деятельности. Также показано как влияет уровень расходов на эффективность производства подсолнечника на ООО «Магнолия – Лан» Ананьевского района Одесской области.

Ключевые слова: затраты, классификация расходов, постоянные затраты, переменные затраты, учет затрат, оптимизация затрат, калькулирования, подсолнечник, эффективность.

Kononenko V.A., Barbinyahra A.M.

Odessa State Agrarian University

ACCOUNTING COST EFFECTIVENESS SUNFLOWER AGRICULTURAL COMPANIES

Summary

Abstract. In the article the problem of imperfection of modern methodological approaches to cost accounting and calculation of production costs and sunflower as necessary to create an effective system of cost accounting and system administration costs of enterprises of the agricultural sector, given the characteristics of their activities. Also shows the effect on spending efficiency sunflower of «Magnolia-Lan» Anan'evskij district of Odessa region.

Keywords: costs, classification of costs, fixed costs, variable costs, cost accounting, cost optimization, calculation, sunflower, efficiency.

УДК 339.13.012.42:637.13

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Котикова О.І., Аржанова О.В., Євстрат'єва Т.І.

Миколаївський національний аграрний університет

У статті розглянуто сучасний стан галузі молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах. В результаті дослідження визначено основні проблеми розвитку галузі в умовах євроінтеграції. Встановлено необхідність підвищення рівня конкурентоспроможності галузі. Визначено основні напрями підвищення рівня конкурентоспроможності галузі молочного скотарства.

Ключові слова: молоко, поголів'я корів, продуктивність корів, валовий надій молока, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Трансформування економіки України у ринкову систему направлене на створення нової якості економічного зростання, підвищення рівня продовольчого забезпечення населення, який значною мірою залежить від розвитку молочного скотарства.

Актуальність проблеми підвищення ефективності виробництва продукції молочного скотарства обумовлюється кількома чинниками: об'єктивними потребами людей в споживанні молочних продуктів, забезпеченням харчової і легкої промисловості сировиною, важливістю розвитку галузі для сільськогосподарських підприємств як стабільного джерела надходження коштів та розширеного відтворення галузі, створенням експортного потенціалу у даному підкомплексі АПК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свідченням важливості вивчення зазначеної проблеми є велика кількість досліджень. У розробленні теоретично-методичних і прикладних проблем з розвитку молочного скотарства, підвищення його конкурентоспроможності й ефективності значний внесок зробили такі вчені й науковці, як А.Е. Алімова [1], Т.В. Божидарнік, Н.В. Божидарнік [2], Ю.Г. Ємець [3], І.А. Косач, А.О. Лелюк, Ю.Ю. Сівель [4], І.О. Терещенко [5], Т. Тимофіїв, Я. Янишин [6] та ін. Слід відзначити високий рівень наукових розробок з теорії і практики ведення цієї галузі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині дослідження проблем розвитку молочного скотарства, насамперед перспектив розвитку його конкурентоспроможності, мають дещо розрізнений характер, недостатньо висвітлені технологічні, технічні, економічні аспекти та інші проблеми виробництва молока в ринкових умовах.

Мета статті. Дослідити тенденції розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах для визначення резервів і наукового обґрунтування напрямів підвищення конкурентоспроможності галузі в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою для нарощування обсягів виробництва тваринницької продукції є наявність поголів'я худоби та птиці. За період з 2000 по 2014 рік у сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області чисельність поголів'я великої рогатої худоби зменшилася на 81,5%, у тому числі корів – на 81,2% (табл. 1). У порівнянні з 2000 роком поголів'я великої рогатої худоби в аграрних підприємствах очаківського району зменшилося на 53,5%, зокрема корів – на 46,3%.

Групування сільськогосподарських підприємств Очаківського району за наявністю поголів'я корів на 1 січня 2015 року показало, що в районі лише 4 підприємства мають поголів'я корів. Із 4 сільськогосподарських підприємств Очаківського району, які мають поголів'я корів, 1 підприєм-

Таблиця 1

Чисельність поголів'я великої рогатої худоби та корів в сільськогосподарських підприємствах Очаківського району та Миколаївської області станом на 1 січня, гол.

Показник	2001 р.	2006 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
<i>Поголів'я ВРХ</i>							
Миколаївська область	103940	37512	21883	21505	21139	20495	19185
у% до 2001 року	100,0	36,1	21,1	20,7	20,3	19,7	18,5
Очаківський район	4758	3225	1866	1899	1958	2120	2211
у% до 2001 року	100,0	67,8	39,2	39,9	41,2	44,6	46,5
Очаківський район по відношенню до Миколаївської області, %	4,6	8,6	8,5	8,8	9,3	10,3	11,5
<i>у тому числі: поголів'я корів</i>							
Миколаївська область	44231	13748	8708	9058	9080	8509	7907
у% до 2001 року	100,0	31,1	19,7	20,5	20,5	19,2	17,9
Очаківський район	2007	1330	996	1020	1049	1065	1077
у% до 2001 року	100,0	66,3	49,6	50,8	52,3	53,1	53,7
Очаківський район по відношенню до Миколаївської області, %	4,5	9,7	11,4	11,3	11,6	12,5	13,6

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області

ство має поголів'я чисельністю від 100 до 199 голів (5,9% від кількості підприємств даної групи по області), 2 підприємства – від 200 до 299 голів (25,0% від кількості підприємств даної групи по області), 1 підприємство – від 400 до 499 голів (100% від кількості підприємств даної групи по області).

Зменшення чисельності поголів'я корів призвело до зниження обсягів виробництва молока в господарствах Миколаївської області. На противагу – в сільськогосподарських підприємствах Очаківського району дані показники зростають. Так, за досліджуваній період обсяг виробництва молока в господарствах Миколаївської області зменшились на 58,1%, а в підприємствах Очаківського району – зріс на 23,8% (табл. 2). Відтак, питома вага району у загальному виробництві молока в області зросла з 5,1 до 15,1%, тобто на 10 в. п.

Групування сільськогосподарських підприємств Очаківського району за обсягом виробництва молока коров'ячого в 2014 році показало, що в районі 4 підприємства виробляють 15,1% загального обсягу молока по Миколаївській області. Найбільший обсяг виробництва молока – 60,1% від загальної кількості по району та 100% від обсягу по групі – має сільськогосподарське підприємство Очаківського району з чисельністю поголів'я 400 до 499 голів.

Слід зазначити, що на обсяги виробництва молока, крім поголів'я корів, значний вплив має

показник їх яловості. За даними таблиці 3 вихід приплоду телят від корів у сільськогосподарських підприємствах Очаківського району перевищує даний показник по області (крім 2014 року), однак у динаміці показник по району зменшується, в той час, як по області він зростає.

В свою чергу, обсяги виробництва продукції значно впливають на виробничу собівартість молока. За даними табл. 4 починаючи з 2010 року виробнича собівартість молока в сільськогосподарських підприємствах Очаківського району була вищою від середнього значення собівартості по аграрних господарствах Миколаївської області. При цьому темпи зростання виробничої собівартості в сільськогосподарських підприємствах Очаківського району вищі від темпів зростання собівартості по аграрних господарствах Миколаївської області.

Однією з необхідних умов пошуку резервів зниження собівартості є виявлення причин, що зумовили зміну абсолютної величини витрат, особливо за тими статтями, величина яких залежить від кількох факторів. До таких статей відносять витрати на корми, що займають найбільшу питому вагу в структурі собівартості тваринницької продукції. Дослідження витрат на виробництво молока за елементами в сільськогосподарських підприємствах Очаківського району показало, що найбільшу частку в загальній сумі витрат складають корми – 58,1%, але це на

Таблиця 2

**Динаміка виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами
Очаківського району та Миколаївської області, т**

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Миколаївська область	91245	40880	29232	32190	36078	38826	38207
у% до 2000 року	100,0	44,8	32,0	35,3	39,5	42,6	41,9
Очаківський район	4654	4633	4033	4536	5321	5653	5761
у% до 2000 року	100,0	99,5	86,7	97,5	114,3	121,5	123,8
Очаківський район по відношенню до Миколаївської області, %	5,1	11,3	13,8	14,1	14,7	14,6	15,1

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області

Таблиця 3

**Вихід приплоду телят від корів (в розрахунку на 100 корів, які були на початок року)
у сільськогосподарських підприємствах Очаківського району та Миколаївської області, гол.**

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Миколаївська область	61	80	75	72	73	72	73
у% до 2000 року	100,0	131,1	123,0	118,0	119,7	118,0	119,7
Очаківський район	84	81	75	74	82	80	71
у% до 2000 року	100,0	96,4	89,3	88,1	97,6	95,2	84,5
Очаківський район по відношенню до Миколаївської області, %	137,7	101,3	100,0	102,8	112,3	111,1	97,3

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області

Таблиця 4

**Динаміка виробничої собівартості молока сільськогосподарськими підприємствами
Очаківського району та Миколаївської області, грн за 1 ц**

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Миколаївська область	68,54	89,28	212,45	247,53	260,29	275,21	328,58
у% до 2000 року	100,0	130,3	310,0	361,1	379,8	401,5	479,4
Очаківський район	62,69	82,1	214,76	255,11	283,4	311,98	335,17
у% до 2000 року	100,0	131,0	342,6	406,9	452,1	497,7	534,6
Очаківський район по відношенню до Миколаївської області, %	91,5	92,0	101,1	103,1	108,9	113,4	102,0

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Миколаївській області

10,7 в. п. більше, ніж по даній статті витрат в середньому по області. Ці витрати в розрахунку на голову худоби залежать від вартості центнера використаного корму, обсягу його споживання однією головою тварин і структури раціону.

За розрахованими даними сільськогосподарськими підприємствами Очаківського району на годівлю коровам молочного стада у 2014 році було витрачено 60,8 тис. ц корм. од, що на 24,6% більше, порівняно з 2013 роком. При цьому збільшення кількості витрачених концентрованих кормів склало 23,2%, грубих – 20,9%, соковитих – 30,3%. При цьому в структурі раціону годівлі корів в сільськогосподарських підприємствах Очаківського району переважають концентровані корми, питома вага яких у 2014 році склала 56,7%, що на 0,6 в.п. менше, порівняно з 2013 роком. На другому місці – соковиті корми, частка яких у 2014 році склала 26,2%, що на 1,2 в.п. більше, ніж у 2013 році. Разом з тим, частка соковитих кормів, витрачених сільськогосподарськими підприємствами Очаківського району на годівлю коровам молочного стада, значно менша від питомої ваги даної групи кормів у раціоні годівлі сільськогосподарських підприємств Миколаївської області.

Однак з таких даних складно зробити висновок відносно ефективності використання кормової бази: необхідно визначити показники витрат кормів в розрахунку на 1 гол. та 1 ц отриманого молока. За розрахованими даними витрати кормів сільськогосподарськими підприємствами Очаківського району на годівлю коровам молочного стада в розрахунку на 1 голову в 2014 році склали 56,5 ц корм. од., тобто зросли порівняно з 2013 роком на 23,2%, що переважає середнє значення по сільськогосподарським підприємствам Миколаївської області. Така ж ситуація спостерігається відносно витрат кормів

сільськогосподарськими підприємствами Очаківського району на годівлю коровам молочного стада в розрахунку на 1 ц отриманого молока – в 2014 році вони склали 0,98 ц корм. од., що на 20,9% вище показника 2013 року.

Аналіз сучасного стану молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області дав змогу визначити, що на сьогодні існує цілий комплекс чинників, що спричиняють кризові явища та застій у галузі: відсутність економічної зацікавленості товаровиробників, низькі закупівельні ціни, незадовільний стан кормової бази, застарілі технології, відсутність інвестицій у галузь, висока собівартість молока, низька продуктивність корів тощо. На наш погляд, усі існуючі проблеми можна систематизувати у три блоки (рис. 1).

Аналізуючи світовий досвід, вирішити вищезазначені проблеми можливо за рахунок підвищення рівня конкурентоспроможності молочного скотарства, для чого в регіоні створилися об'єктивні умови.

Висновки. У сучасних умовах функціонування аграрного сектора економіки України особливої актуальності набуває виробничо-технічне й

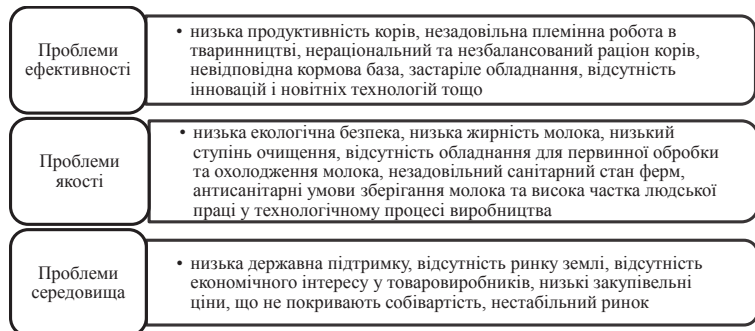

Рис. 1. Проблеми розвитку галузі молочного скотарства в умовах своінтеграції

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

Таблиця 5

Передумови розвитку та заходи підвищення рівня конкурентоспроможності галузі молочного скотарства

Передумова	Зміст передумови	Необхідні заходи
Продовольчі	Великий дефіцит виробництва молока і його споживання, особливо молока свіжого	Поліпшення якісного складу молочних і комбінованих порід корів
Соціальні	При постійному зменшенні чисельності працездатного сільського населення, на молочне скотарство припадатиме все менше працівників	Використання маловитратної технології утримання м'ясної худоби, що потребує в 8-10 разів менше трудових ресурсів
Енергетичні	Дефіцит енергії вимагає перегляду традиційних підходів за яких переважало енергозатратне виробництво	Розвиток альтернативних джерел енергії, зокрема: біогазових установок
Екологічні	Загальноєвропейські стандарти визначають молоко, яке отримане через ручне доїння, як непридатне для споживання людьми	Забезпечення механізованого доїння корів
Ресурсні	Молочна худоба більш ефективно використовує пасовища	Необхідне створення високопродуктивних культурних пасовищ і луків, корми з яких значно дешевші
Цінові	Ціни на продукцію молочного скотарства не забезпечують простого відтворення стада.	Державне регулювання та прогнозування цінової політики, розвиток ринкової інфраструктури, удосконалення системи управління ринком в галузі молочного скотарства
Економічні	Крім основної продукції, галузь молочного скотарства забезпечує шкіри, цінну сировину для фармацевтичної промисловості, добрива для галузі рослинництва	Розвиток системи безвідходного виробництва з переробкою продукції

Джерело: розроблено авторами

економічне обґрунтування напрямів конкурентоспроможного виробництва не лише на кожному підприємстві, а й безпосередньо в кожному виробничому підрозділі. Зауважимо, що на сучасному етапі розвитку молочної галузі перспективними є наступні напрями:

- подальше поліпшення селекційно-племінної роботи і забезпечення розширеного власного відтворення шляхом вирощування племінного поголів'я з високим генетичним потенціалом племінних заводками та племрепродукторами;
- підвищення продуктивності худоби шляхом поліпшення рівня годівлі поголів'я, ліквідації білкового та вітамінного дефіциту в кормах, збільшення в раціонах тих видів кормів, які максимально сприяють виходу продукції з розрахунку на голову худоби і поліпшення її якості;
- удосконалення структури кормовиробництва, впровадження найбільш прогресивних методів збирання, зберігання і підготовки кормів до згодовування;
- інвестування в розвиток власної сировинної бази шляхом створення сучасних молочних ферм та здійснення комплексної реконструкції і модер-

нізації існуючих приміщень ферм із запровадженням прогресивних технологій утримання тварин, нових систем машин і механізмів для комплексної механізації й автоматизації виробничих процесів, а також нових організаційних форм;

- забезпечення прискореного розвитку галузі за рахунок створення спеціалізованих господарств по молочному скотарству і концентрації й інтенсифікації виробництва молока на базових аграрних підприємствах;
- здійснення дійової державної підтримки молочного скотарства і залучення коштів обласного і місцевих бюджетів;
- формування прозорого, доступного й організованого ринку молока і молочної продукції;
- удосконалення ветеринарного обслуговування поголів'я тварин.

Поєднання зазначених напрямів розвитку молочного скотарства та здійснення інших організаційно-економічних заходів стане важливою складовою розбудови молочної галузі у умовах євроінтеграції, насамперед забезпечить зростання виробництва молока шляхом підвищення продуктивності та поступового збільшення поголів'я корів.

Список літератури:

1. Алімова А. Е. Якість молочної продукції як ключовий фактор забезпечення її конкурентоспроможності [Електронний ресурс] / А. Е. Алімова // Бізнес Інформ. – 2012. – № 10. – С. 132-136. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_10_32
2. Божидарнік Т. В. Інноваційна діяльність підприємств молочної промисловості, як засіб підвищення конкурентоспроможності на ринку [Електронний ресурс] / Т. В. Божидарнік, Н. В. Божидарнік // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 3 (2). – С. 85-89. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2011_3\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2011_3(2)_14)
3. Семець Ю. Г. Аспекти підвищення конкурентоспроможності продукції молочного скотарства на інноваційній основі [Електронний ресурс] / Ю. Г. Семець // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. – 2013. – № 11. – С. 238-244. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2013_11_33
4. Косач І. А. Шляхи підвищення конкурентоспроможності молочної галузі в контексті зовнішньоекономічних відносин [Електронний ресурс] / І. А. Косач, А. О. Лелюк, Ю. Ю. Сівель // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1: Економіка. – 2013. – Вип. 3. – С. 73-77. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NvChdieu_2013_3_12
5. Терещенко І. О. Формування стратегічних напрямів підвищення конкурентоспроможності молочного скотарства [Електронний ресурс] / І. О. Терещенко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2013. – № 3. – С. 163-167. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDAA_2013_3_37
6. Янишин Я. Проблеми розвитку молочного скотарства в Україні [Електронний ресурс] / Я. Янишин, Т. Тимофіїв // Вісник Львівського національного аграрного університету. Сер.: Економіка АПК. – 2013. – № 20 (1). – С. 375-380. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Chem_Biol/Vldau/APK/2012_19_1/files/12yaybiu.pdf

Котикова Е.И., Аржанова Е.В., Евстратъева Т.И.
Николаевский национальный аграрный университет

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ МОЛОЧНОГО СКОТОВОДСТВА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

Аннотация

В статье рассмотрены современное состояние отрасли молочного скотоводства в сельскохозяйственных предприятиях. В результате исследования определены основные проблемы развития отрасли в условиях евроинтеграции. Установлена необходимость повышения конкурентоспособности отрасли. Определены основные направления повышения конкурентоспособности отрасли молочного скотоводства.

Ключевые слова: молоко, поголовье коров, продуктивность коров, валовой надой молока, конкурентоспособность.

Kotykova O.I., Arzhanova O.V., Yevstratieva T.I.

Mykolayiv National Agrarian University

SOFTWARE PRODUCT COMPETITIVENESS IN DAIRY CATTLE FARMS IN TERMS OF EUROPEAN INTEGRATION

Summary

This article discusses the current state of the dairy cattle in farms. The study identified the main problems of the industry in terms of European integration. Established the need to increase the competitiveness of the industry. The main directions of improvement of the competitiveness of dairy industry.

Keywords: milk, cow population, the productivity of cows, total milk yield, competitiveness.

УДК 336.13/14(477)

СТРАТЕГІЯ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ В УКРАЇНІ

Курило О.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті аналізується сучасний стан державних фінансів в Україні. Показана необхідність проведення структурної перебудови економіки, формування нової стратегії реформування державних фінансів. Розкриті основні проблеми в бюджетній і податковій системі. Розглянуто перспективи розвитку системи державних фінансів. У статті проаналізовано заходи щодо впровадження ринкової моделі бюджетної системи, зменшення податкового навантаження на бізнес і створення стимулів для розвитку підприємницької ініціативи. **Ключові слова:** державні фінанси, бюджетна система, дефіцит державного бюджету, податкова система, реформування податкової системи.

Постановка проблеми. В сучасних умовах поглиблення кризи в економіці України настала необхідність модернізації системи державних фінансів. Економіка України потребує проведення структурної перебудови, впровадження системи інвестиційного та інноваційного розвитку з метою досягнення економічного зростання, зменшення дефіциту державного бюджету, обмеження державних запозичень і державного боргу та поглиблення міжнародного економічного співробітництва. Основними проблемами в системі державних фінансів є ускладнення умов формування доходів державного бюджету, неефективне витрачання державних витрат, зростання бюджетного дефіциту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку державних фінансів України присвячені наукові праці таких відомих українських науковців, як В.М. Федосова, С.І. Юрія, В.М. Опаріна, О.Р. Романенко, С.С. Гасанова, Т.І. Єфименко, Я.П. Квача, В.П. Кудряшова, І.О. Луніної, О.О. Молдована, А.М. Соколовської, І.Я. Чугунова та ін. В роботах українських вчених досліджуються проблеми державних фінансів України, зокрема бюджетної й податкової систем. Більшість вчених доводять необхідність розробки нової стратегії реформування системи державних фінансів. Розробка нової стратегії повинна бути здійснена на основі глибокого аналізу проблем в системі державних фінансів України і включати в себе нові тенденції ринкової моделі.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. У статті досліджуються нові тенденції в розвитку державних фінансів України, показу-

ється необхідність побудови нової моделі фінансових відносин в умовах поглиблення співпраці України з Європейським Союзом, аналізується еволюція податкової політики протягом періоду незалежності України та нововведення в податковому законодавстві.

Мета статті. Враховуючи актуальність і важливість даного завдання, метою статті є дослідження актуальних проблем існуючої системи державних фінансів України та визначення напрямів та перспектив її розвитку.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкової економіки державні фінанси відіграють важливу роль в економічному розвитку держави. За допомогою державних фінансів здійснюється регулювання економіки, фінансування державних програм по забезпеченню соціальних стандартів населення, підтримці підприємницької діяльності бізнесу, проведення реформ економічної системи. В сучасних умовах поглиблення кризи в економіці України настала необхідність модернізації системи державних фінансів. Економіка України потребує проведення структурної перебудови, впровадження системи інвестиційного та інноваційного розвитку з метою досягнення економічного зростання, зменшення дефіциту державних фінансів, обмеження державних запозичень і державного боргу та поглиблення міжнародного економічного співробітництва.

З метою удосконалення системи державних фінансів урядом України була прийнята Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», якою передбачено

виконання заходів щодо реформування основних елементів державних, зокрема реформи бюджетної та податкової системи. У 2014 році програмою «Про забезпечення впровадження єдиної державної політики реформ в Україні» передбачалося «забезпечення впровадження єдиної, узгодженої державної політики реформ в Україні, налагодження ефективного механізму взаємодії державних органів та інститутів громадянського суспільства в процесі здійснення реформ, із залученням до співпраці з цих питань міжнародної спільноти, впровадження системного підходу до стратегічного планування, узгодження позицій та моніторингу реалізації реформ щодо забезпечення сталого розвитку України як передумови зростання добробуту її населення, досягнення європейських стандартів забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина» [1, с. 1].

На сучасному етапі в системі державних фінансів спостерігається надмірна фіскальна функція податкової системи, порушення принципу соціальної справедливості в сфері оподаткування, неефективна політика витрачання коштів, в тому числі і на соціальні потреби, непрозора практика державних закупок товарів і послуг, відсутність контролю за витрачанням державних коштів та деструктивна боргова політика. Занадто високі ставки податків на прибуток підривають підприємницьку ініціативу, спричиняють посилення податкового навантаження на бізнес, стримують економічний розвиток. Діюча в Україні податкова система створює перешкоди для ведення бізнесу, призводить до посилення процесу ухиляння від податків та тінізації економіки. «Надмірна фіскальна орієнтація податкової системи, – пише український вчений О.О. Молдован, – є одним із головних чинників стримування підприємницької активності, оскільки обумовлює вилучення фінансових ресурсів, необхідних для підтримки поточної діяльності та здійснення інвестицій» [2, с. 9].

Головною метою економічної політики у 2016 рр. стала дерегуляція та розвиток підприємництва – створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці, скорочення кількості органів державного контролю. Податкова реформа націлена на перехід від контролюючої функції фіскальних органів до обслуговуючої, зменшення кількості податків, їх розміру та спрощення порядку розрахунку і сплати, впровадження електронних сервісів для платників [3].

Прийняття наприкінці 2015 року нового Податкового кодексу засновано на впровадженні європейського досвіду оподаткування: перенесення податкового тягаря з факторів виробництва і пропозиції (капіталу і заробітної плати) на споживання, передусім за рахунок податку на додану вартість. В процесі реформи здійснюється спрощення податкової системи – зменшується кількість ставок оподаткування, здійснюється спроба встановлення соціальної справедливості, зменшується податкове навантаження на фонд оплати праці. Реформою також запроваджується механізм фіскальної децентралізації, оскільки надмірна централізація бюджетної системи і залежність від фінансових ресурсів з централь-

ного бюджету призводить до негативних явищ, недостатнього фінансування потреб на місцях. Крім того, в податковій системі не дотримується принцип соціальної справедливості, коли рівень податкового навантаження зростає відповідно до збільшення доходів платників податків.

У вересні 2014 року Верховна Рада України та Європейський парламент ратифікували Угоду про асоціацію між Європейським Союзом (ЄС) та Україною. Ця угода передбачає більш тісну співпрацю з ЄС та економічну інтеграцію України до внутрішнього європейського ринку. Ключовим пунктом Угоди про асоціацію є укладення глибокої та масштабної угоди про вільну торгівлю (Deep and comprehensive free trade agreement, DCFTA). Угода повинна регулювати не лише безмитний обопільний доступ до внутрішнього ринку ЄС та до ринку України, а і питання конкурентоспроможності та прийняття правових та економічних стандартів ЄС.

Згідно з угодою про співробітництво з ЄС у 2014 р. була розроблена стратегія сталого розвитку «Україна 2020», у якій викладено зміст пріоритетних реформ. З серпня 2013 року впроваджується стратегія реформ у сфері державних фінансів. Міністерство фінансів, інші міністерства та парламент удосконалили свій бюджетний менеджмент. Основними пунктами цих реформ є запровадження стандартів ЄС, зовнішній фінансовий контроль, стратегічні програмні бюджети та податкова реформа.

Під стандартами ЄС мається на увазі прозорість та надійність бюджетного процесу, правовий характер дій державних органів влади та кращий вибір державних послуг. Уряду України у ході проведення бюджетної реформи, необхідно розробити інструменти для запровадження стандартів ЄС.

Основними критеріями оцінки податкової реформи у відповідності з вимогами ЄС є зменшення кількості податків, спрощення системи оподаткування, інституційна реформа Державної фіскальної служби, розширення використання електронних сервісів, удосконалення системи податкового контролю, оподаткування доходів фізичних осіб та єдиного соціального внеску, реформа податку на прибуток та інше.

Зміни в податковому кодексі Міністерства фінансів базуються на встановленні 20% ставки на всі основні види податків: податок на прибуток підприємств, єдиний соціальний внесок та податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість. Розмір єдиного соціального внеску з 1 січня 2016 року знижено удвічі – з 41% до 20%, а з 1 січня 2018 року взагалі об'єднати єдиний соціальний внесок та податок на доходи фізичних осіб і встановити єдину ставку об'єднаного податку на рівні 20%. Однак, зниження сукупної податкової ставки до 20% передбачається в перспективі, а спочатку загальна ставка складатиме 33,3% [5].

Висновки і пропозиції. В податковій політиці України спостерігається тенденція впровадження європейського досвіду оподаткування: перенесення податкового тягаря з факторів виробництва і пропозиції (капіталу і заробітної плати) на споживання, передусім за рахунок податку на додану вартість і акцизів. Гармонізація непрямого оподаткування відповідно до європейських стандартів передбачена Угодою про асоціацію між

Україною і ЄС. В доходах бюджету переважають непрямі податки на рівні 50,4-54,3% загального обсягу податкових надходжень [6]. В процесі реформи здійснюється спрощення податкової системи – зменшується кількість ставок оподаткування, здійснюється спроба встановлення соціальної справедливості, зменшується податкове наванта-

ження на фонд оплати праці, запроваджуються механізми фіскальної децентралізації.

Таким чином, Україна має розробити національну модель економічного регулювання, зокрема здійснити широкомасштабну модернізацію її фінансової системи, яка б сприяла забезпеченню сталого розвитку економіки.

Список літератури:

1. Указ Президента України № 614/2014 «Про забезпечення впровадження єдиної державної політики реформ в Україні». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/614/2014>
2. Молдован О. О. Стратегія реформування системи державних фінансів України: завдання, пріоритети, механізми / Аналітична доповідь. – Національний інститут стратегічних досліджень. – Серія «Економіка». – Випуск 17. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Moldovan_ekon-ea5f2.pdf
3. Росохата Д. Стратегія сталого розвитку 2020: реальний план чи політична декларація? (частина 1) / Free voice information analysis center. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/strategiya-stalogo-rozvitku-2020-realniy-plan-chi-politichna-deklaratsiya-chastina-1/>
4. Підтримка реформи управління державними фінансами.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.giz.de/en/worldwide/32583.html>
5. Віктор Вільха. Трикутник податкової реформи. Як Мінфін, депутати та експерти шукають компроміс / Економічна правда. – [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/10/7/562472/>
6. Стратегічні пріоритети і завдання податкової реформи в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/podatкова_ref-21822.pdf

Курило Е.В.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

СТРАТЕГИЯ РЕФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье анализируется современное состояние государственных финансов в Украине. Показана необходимость проведения структурной перестройки экономики, формирования новой стратегии реформирования государственных финансов. Раскрыты основные проблемы в бюджетной и налоговой системе. Рассмотрены перспективы развития системы государственных финансов. В статье обоснованы мероприятия по внедрению рыночной модели бюджетной системы, уменьшение налоговой нагрузки на бизнес и создание стимулов для развития предпринимательской инициативы.

Ключевые слова: государственные финансы, бюджетная система, дефицит государственного бюджета, налоговая система, реформирование налоговой системы.

Kurylo O.V.

Kyiv Vadym Hetman National Economic University

THE STRATEGY FOR PUBLIC FINANCE REFORM IN UKRAINE

Summary

The article analyses the current state of public finance in Ukraine. It demonstrates the necessity of economic restructuring and formation of a new strategy for reform of public finance. The article reveals major problems in the budget and tax system. It then examines the prospects of public finance reform. The result verifies the measures to introduce a market model of budget system, reducing the tax burden on business and creating incentives for the development of entrepreneurship.

Keywords: public finance, budget system, the budget deficit, tax system, tax system reform.

STATISTICAL METHODOLOGY OF INTERNATIONAL COMPARISONS OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

Kushchenko O.I.

Kharkiv V.N. Karazin National University

The article looks at the main principles and the essence of cross-country comparison of statistical indicators. Considered in details necessity of such territorial comparisons within the European Union in connection with the different needs of States, as well as statistical estimation of their competitiveness on different levels. The methodology of the given indicators makes up the informational base necessary for taking correct managerial decisions.

Keywords: bilateral cross-country comparisons of statistical indicators, multilateral comparisons, International Comparison Program (ICP), purchasing power parity (PPP), «transitive key» system.

The problem to be considered. As a science, statistics deals with objective regularities and patterns of social phenomena development and, therefore, statistical methodology is used in all areas of social life featured by mass nature of the phenomena. Almost in all cases of comparison of published data from different countries and in the analysis of methodological explanations we can see similarities and differences in the concept of statistical units, methods of primary data collection and processing, in changes of the territory or region and population size, in periods or times of statistical observation as in units of measurement, on price level, purchasing power parity and in other features affecting the value of cost and physical parameters under comparison. That's why the use of unified statistical methodology is very actual today.

The analysis of the latest researches and publications. A number of the Ukrainian economists study and describe cross-country comparisons in their works: Danchenok L.A., Holovach A.V., Hrynenko V.V., Honcharenko N.I., Kovalevskii G.V., Parfinenko A.Y., Rozhdestvenskaia L.G., Sidorov V.I., Shelkunova M.S., Vishnevskaiia O.O., Vishnevetskaia L.I., Zachozhai V.B. etc. They refer cross-country comparisons of indicators to territorial comparisons. Such comparisons are most widely used in connection with the varied development of the requirements of foreign trade and other economical and cultural ties, Ukrainian making cross-country agreements, etc.

The main subject of the article is to reveal the peculiarities of statistical methodology of multilateral comparisons on macro level.

The basic part. In order to solve these emerging problems and to be actually able to compare parameters the «transitive key» system is used [1]. When comparing parameters of production volumes in physical units of the Ukrainian and foreign countries, the parameters of other countries are converted into metric units and made subject to some corrections in case there is a difference in the quality of compared goods and services. Besides, not only general values are compared but also values per capita, which actually help to achieve better comparability of social and economic phenomena.

Special indicators of real currency purchasing power are applied to other economic indicators for their comparisons in the recent 30-40 years, con-

sidering the price ratios of the home markets in each country. Therewith the researchers proceed from the assumption that all cost indicators consist of the following key elements: price (p) and quantity of goods or service (q). Owing to such factors the elementary comparison requires to obtain the following ratios:

$$\frac{p_1 q_1}{p_2 q_2}, \text{ when } \frac{p_1 q_2}{p_2 q_1} \text{ and } \frac{p_2 q_2}{p_1 q_2}.$$

Thereby, the obtained ratios determine the values of the currency purchasing power indicators of a country in relation to the purchasing power of currency of another country. Calculations of the values of such indicators are performed with the representative goods, proceeding from the structure of the elements in the compared indicators.

Bilateral cross-country comparisons are performed most often for identifying ratios of the scale of social and economic development of Ukraine and its partners under the existing or future cross-country agreements, which have become substantially important for the recent decade.

Statistics has designed special methods for solving the problems arising in connection with achieving the comparability of the required parameters: identifying similarities and distinctions, «transitive keys», recalculation of the cost of parameters into monetary units of the compared countries under special «purchasing power parity» (PPP):

$$I_{PPP} = \frac{1}{I_p} = \frac{\sum q_0 p_0}{\sum q_0 p_1} = \frac{\sum q_0 p_0}{\sum i_p q_0 p_0},$$

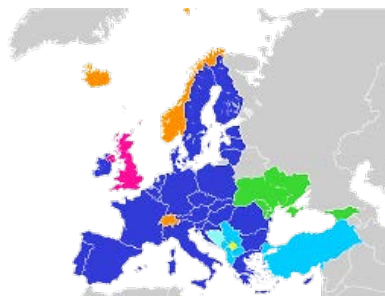
and a number of other methods applicable alongside with the traditional methods of statistics [1].

Multilateral comparisons of indicators, both natural and cost indicators, are often used by statistical bodies of countries for identifying the levels and regularities in the development of certain phenomena in Ukraine with such development in appropriate levels indentified in a group of other countries, for example, in EU states. In such instances the composition of indicators of those countries should be brought to comparability with the Ukrainian indicators or on the contrary, with the composition of EU states. The efficiency of economic development of the EU countries can be defined with the integral indicator of the economic development (I_{ED}) [2, p. 75-81].

The European Union has its goal of integrating European countries. The countries, members of the EU, have common economic market, one com-

mon currency and no passport-visa control. Any country which corresponds to Copenhagen criteria can become a member of EU. In 2016 28 European states have the status of EU members (pic. 1).

Once comparability of values in compared indicators of a group of countries is achieved, the methods of correlation analysis become particularly important, especially for the analysis of aggregated economic indicators [3, p. 125-148].

Countries-members States, candidates to EU are the following: Iceland, Macedonia, Serbia, Turkey and Montenegro Albania sent its claim to join EU Bosnia & Herzegovina and Kosovo are regarded as potential EU state-members

Fig. 1. Countries-members and its of the European Union candidates [4]

As to the natural indicators, no special complexities arise in comparisons, except for conversion of data of such foreign countries into metrical units of measurement or into other standard international measurement units. In particular, comparisons of indicators of living standards of population, consumption of the key food products and nonfood items, and also housing supply of the population, etc. have become highly relevant.

Since 1968, under the aegis of the United Nations Organization, the ICP – International Comparison Program has been established for calculation of the values of «purchasing power parity» (PPP) for various countries [5, p. 46]. It's one of the most complicated international statistical projects, which carries out the harmony of national methodologies, concepts and terms as to the choice of commodities-representatives and price comparison.

Beginning from the year of 1996 the results of this of International Comparison Program (ICP) have been published every 3 years. The program acquired global character: in 2005 the number of states-participants achieved 146 (while in 2002 there were only 42). For the first time ever the ICP defined the volume of global GNP and the major indicators of the world economy. National indicators are compared not only with the USA level, as earlier, but also with the average value of the world as a whole. Data, published regularly by the ICP, enable to compare GNP of different countries as a whole or as its separate components [6].

The key task of ICP is to obtain PPP values for gross national product values, both for its total amount, and for its components, and also other parameters, so that indicators of various countries could be recalculated into a common currency, which is USD, and to achieve the direct comparability of such indicators for direct mutual measurements.

The methodology of PPP is as follows:

– first, the values of the currency purchasing power parity is to be calculated for homogeneous «primary groups» according to their representative goods in countries-partners. Within the frames of Global round ICP picked out 155 primary groups, CIS – 183, OECD – 202, Euro stat – 224 primary groups. It should be noted that the number of primary groups became smaller, earlier 280 were picked out. The reason for reduction is in the growth of heterogeneous of the countries' development and their statistical potential [6];

– then PPP values are calculated to obtain the aggregated parameters of GNP indicators as average weight values obtainable from PPP primary groups, which are included into a specific aggregated value.

The representative goods are selected in each particular instance in such a way that they meet specified requirements:

– comparability, i.e. they should be identical in all countries;

– representative ability, i.e. they should be specific for each primary groups in each country and should have a significant weight in the structure of an indicator.

When having been aggregated, the results of the calculated PPP and comparisons should meet the following requirements of the analytical nature:

– invariance, i.e. the results of PPP calculations should not depend on the selected base of comparison (the base country, specific weights of components of its GNP etc.);

– transitivity, i.e. when direct comparisons of PPP should produce the same results as the indirect comparisons made through the third countries. The demands for transitivity can be written down the following way:

$$I_{A/B} = I_{A/D} / I_{B/D},$$

where $I_{A/B}$ – indicator of direct comparison of indexes of A and B countries,

$I_{A/D}$ – indicator of direct comparison of indexes of A and D countries,

$I_{B/D}$ – indicators of direct comparison of indexes of B and D countries;

The requirement of transitivity is very important for multilateral comparisons, because the indices calculated for a group of countries should be strictly mutually agreed and not give conflicting answers;

– the independence index of the choice of reference country. This is another important requirement for the indices as direct pairs and multilateral comparisons. It means that the value of the indices should not depend on the choice of reference country. According to the statistical methodology, this requirement can be written as follows:

$$I_{A/D} I_{D/A} = 1.$$

This requirement implies that the multiplication of index, expressing the country's A ratio to country D, and expressing a ratio of country D index to country A must be equal to 1;

– additivity, i.e. indexes obtained for individual components of GDP, should be agreed between themselves and with the GDP index as a whole. For example, there should not be a situation in which the consumer index and of country A to country B, equals to 110%, accumulation index – 115% and GDP index – 120%.

The requirement of additivity assumes that the GDP of the country A in the prices of country B can be obtained by summing the individual elements of the GDP A country and country's B prices. Adding together the results of paired comparisons should give the same results as an indirect comparison via third countries. However, not all methods and formula indexes correspond to the requirements of additivity;

– all results must have the system specificity weights for the structures of the GDP of all the participating countries. So when comparing the GDP of the United States and the Ukraine as typical weights it is necessary to use prices of the United States those of the Ukraine, but not the prices of any other third country [6].

It should be minded that some of the above-mentioned requirements to the indexes are in a certain contradiction to each other. In particular the latter requirement of specificity of weights contradicts to transitivity, since the indexes that are most meet the requirement of specificity weights are usually not transitive. For example, the Fisher price index formula:

$$I_p^F = \sqrt{\frac{\sum p_1 q_0 \cdot \sum p_0 q_1}{\sum p_0 q_0 \cdot \sum p_1 q_1}},$$

which corresponds to the demand of specificity weights and enables to get a definite result for each pair of countries, does not comply with the requirement of transitivity.

– all results should possess typicalness of the system of weights for structures of GNP values and GNP structures of all participating countries [6].

Conclusions. Multilateral comparisons of international statistical indexes substantially expand analytical possibilities for identifying common trends in social and economic development of both groups of countries and the global community. The results of such comparisons help to identify the levels and regularities in the development of various countries through comparisons of the systems of comparable parameters.

Multilateral comparisons performed on a comparable basis create the initial basis for expansion and improvement of economic analysis, which is important for solving a lot of existing problems of the market economy and entering the global economic relationships.

To a certain extent social and economic indicators are measurers of the development of different branches of industry and types of services, including touring services [7, c. 133]. They indicate the position held by a country or a region in the economy, gives the initial valuation of the economic and human potential of a given country. To a certain extent indicators serve as a basis for social and economic forecast of any activity development.

The major indicators of the state social and economic policy are:

- area of the territory;
- population;
- gross domestic product (GDP);
- volume of exported products;
- average annual number of population employed;
- average annual unemployed population;
- monthly average wages;
- cash income of the population;
- cash expenses of the population;
- average level of education.

The unified indicator reflecting the level of economic development of the regions may also serve as the indicator of development. Such indicator used in the international practice of inter-country comparison, is the index of development of human potential. It is calculated on the basis of three indexes: longevity, educational level (including literacy of adult population) and the gross domestic product per capita.

Macro marketing becomes especially important today, when marketing of the country and its society makes the greatest satisfaction of people's needs and demands its primary goal [8, p. 312]. Multilateral comparisons on macro level enable to make branding of the territory, that is a purposeful formation of an image of a given country, city, region in the minds of citizens and world public opinion [8, p. 339]. Global connections and local roots acquire special importance in modern world.

In my opinion, the EU should accept all the countries of Europe such as Macedonia, Moldova, Ukraine, Belorussia and may it be that one day all these nations be counted amongst its member states. Even Russia at some time in the future should also take its rightful place in a unified Europe as another European member. However, some of these countries have some economical and political issues which must be resolved first.

References:

1. Dianov D.V. Applied statistics: [textbook] / under the editorship of D.V. Dianov. – M.: Elit, 2006. – 768 pp.
2. Kovalevskiy G.V. The New Economics of Man: [monograph] / G.V. Kovalevskiy, V.V. Grynenko. – Kharkov: Fort, 2013. – 196 pp.
3. Головач А.В. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика: [навч. посібник] / Головач А.В., Захожай В.В., Головач Н.А. – К.: КНЕУ, 2005. – 333 с.
4. Список государств – членов Европейского союза – Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ru.wikipedia.org.
5. Куценко О.И. Статистика туризма: [навч.-метод. посібник] / О.И. Куценко. – Харьков: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – 74 с.
6. Программа международных сопоставлений – Общие сведения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: isr.cisstat.com.
7. Kushchenko O. Peculiarities of statistical methodology of international comparisons in the field of tourism/ O.Kushchenko// «Туристичний бізнес: Світові тенденції та національні пріоритети» [Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя кафедри туристичного бізнесу 20 листопада 2015 року]. – Х.:ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2015.- С.132-134.-ISBN 978-966-285-263-9.
8. Данченко Л.А. Маркетинг. Учебник и практикум: [учебник для бакалавров] / Л.А. Данченко. – М.: Издательство Юрайт, 2014. – 486 с. – Серия: Бакалавр. Базовый курс.

Куценко О.І.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

**СТАТИСТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ СПІВСТАВЛЕНЬ
КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ****Анотація**

У статті розкрито основоположні принципи та сутність міжнародних співставлень статистичних показників. Детально розглянуто необхідність таких територіальних зрівнянь в рамках Європейського Союзу у зв'язку з самими різними потребами держав, а також для статистичної оцінки їх конкурентоспроможності на різних рівнях. Методологія представлених показників є фундаментом інформаційної бази, яка необхідна щодо прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: двохсторонні міжнародні співставлення статистичних показників, багатосторонні співставлення, Програма міжнародних співставлень (ПМС), паритет купівельної спроможності, система «перехідних ключів».

Куценко Е.И.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

**СТАТИСТИЧЕСКАЯ МЕТОДОЛОГИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СОПОСТАВЛЕНИЙ
СТРАН ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА****Аннотация**

В статье раскрыты основополагающие принципы и сущность международных сопоставлений статистических показателей. Детально рассмотрена необходимость таких территориальных сравнений в рамках Европейского Союза в связи с самыми различными потребностями государств, а также для статистической оценки их конкурентоспособности на различных уровнях. Методология представленных показателей является фундаментом информационной базы, необходимой для принятия управленческих решений.

Ключевые слова: двухсторонние международные сопоставления статистических показателей, многосторонние сопоставления, Программа международных сопоставлений (ПМС), паритет покупательной способности, система «переходных ключей».

УДК 339.13.012

ТЕНДЕНЦІЇ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ РИНКУ СОКІВ В УКРАЇНІ**Лукомський Ю.О.**Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У статті досліджено сучасні тенденції ринку соків в Україні. Узагальнені принципи формування асортиментних позицій соків, нектарів і соковмісних напоїв. Представлено результати оцінки смакових властивостей споживачами на основі дегустації. Виділені пріоритетні напрями розвитку досліджуваного ринку з урахуванням результатів аналізу. Досліджено класифікаційні та нормативні вимоги до соків і сокових напоїв.

Ключові слова: сік, нектар, відновлений сік, напій соковий, морс, коктейль, ринок, асортимент, попит, якість, фальсифікація.

Постановка проблеми. Питання формування ринку соків і сокових напоїв в Україні є важливим елементом функціонування системи роздрібно-торгівлі. Особливою проблемою даного напрямку виступають класифікаційні і нормативні ознаки продукту. Сучасна система вимог до продукції максимально наближена до європейської, що дає змогу вітчизняним виробникам конкурувати на міжнародному ринку. Однак при цьому, більшість соків і сокової продукції виробляється з імпоротної сировини. Причиною тому є нерозвиненість садових господарств та кліматичні особливості України. В такій

ситуації на ринок соків має вплив велика кількість як національних, так і міжнародних чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ринок соків і сокової продукції швидко розвивається. Питанням формування якості соків приділяють такі вчені, як В.І. Побережець, Л.П. Рева, Н.І. Ткач, М.А. Чумак, В.М. Сидлецький та інші. Маркетинговими дослідженнями ринку соків займаються О.В. Зозульов, С.М. Ілляшенко, І.В. Лилик, М.А. Окландер.

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. Питання формування асортименту

менту соків і сокових напоїв є дуже динамічним. Вподобання споживачів постійно змінюються: якщо 20 років тому більшість обирали яблучний і томатний соки, то зараз вимоги до смаків значно більш розгалужені. В таких умовах вивчення актуальних вподобань споживачів та проведення органолептичної дегустації стає ефективним засобом формування асортименту. Визначення проблем і перспектив подальшого розвитку ринку соків з урахуванням поточних даних потребують більш глибокого дослідження.

Мета статті. Метою статті є дослідження факторів, що впливають на ринок соків і сокових напоїв, аналіз актуальних визначень і термінів. Окремим завданням є оцінка споживчих вподобань шляхом проведення опитування і дегустації у м. Кривий Ріг.

Виклад основного матеріалу. Сучасний економічний стан України є дуже складним, однак саме під час такого стану стає можливим отримання конкурентних переваг, не доступних в період стабільності. Підприємства, які зараз зможуть запропонувати ринку сучасні інновації, мають змогу закріпити успіх на етапі стабілізації і росту. В наш час структура роздрібно торгівлі змінюється в напрямку зниження вартості продукції і скорочення асортименту для зменшення витрат, при цьому ринок соків порівняно з країнами ЄС і США не є насиченим.

Термінологія соків і сокових напоїв довгий час не була якісно розроблена, однак сучасні державні стандарти України вже достатньо мірою відповідають світовим вимогам. Так, за ДСТУ 4283.1-2007 [1], сік – рідкий продукт, отриманий з їстівної частини одного чи декількох видів стиглих, свіжих або збережених охолодженими фруктів або овочів механічною дією, та законсервований фізичним способом, окрім оброблення іонізувальним опромінюванням, здатний до збродження, але незброджений, який має відповідний колір, смак та аромат, властиві фруктам та овочам після термічного оброблення.

Поряд зі соками на ринку можуть бути присутні соки з м'якоттю, нектари, морси, коктейлі, сокові напої і напої з додаванням соку. Всі ці позиції відрізняються вмістом соку і особливостями приготування. Вміст соку складає не менше 25% для нектарів (не менше 50% для апельсинових, яблучних, грейпфрутових, виноградних, мандаринових і томатних), не менше 15% для коктейлів (рідкого продукту, отриманого із суміші соків або пюре, або концентрованих соків з додаванням або без додавання підготовленої питної води, молочних добавок, шматочків фруктів або овочів), не менше 15% для морсів (рідких продуктів, отриманих зі свіжих або заморожених ягід, фруктового соку чи з концентрованого натурального фруктового соку або пюре, змішаних з підготовленою питною водою та цукром), не менше 10% для сокових напоїв.

Більшість соків на ринку України є відновленими. Лише в останні роки активно розвивався сегмент соків прямого віджиму, потім їх обробляють і пакують. Міжнародне позначення таких соків є nfc (not from concentrate). В країнах ЄС даний продукт є популярним і дуже цінним серед споживачів. Він коштує дорожче, однак цінується споживачами.

Демпінгові методи формування ринку соків на початку становлення ринкових відносин в Україні були основним напрямом боротьби за споживача. В подальшому, з розвитком економіки, список застосовуваних маркетингових інструментів значно збільшився. З'явилися бренди, що позиціонувалися як високоякісні, а також покращилося співробітництво у напрямку випуску власних торгових марок (ВТМ) для підприємств роздрібно торгівлі. Власні марки – лише інструмент, що дозволяє роздрібній мережі досягти своїх стратегічних цілей: завоювати певну частку ринку і, в підсумку, підвищити прибутковість. Але роль власних марок торгової мережі в підвищенні прибутковості не зводиться до такого простого стратегічного інструменту, як підвищення частки власних марок в асортименті до максимально можливого рівня, хоча більшість роздрібних магазинів слід саме цієї стратегії [2]. ВТМ є логічним етапом розвитку роздрібних мереж. Вони є наслідком перенесення лояльності до бренду в лояльність до продавця. Для виникнення таких умов необхідно суттєве укрупнення мереж та наявність широкої мережі ритейлу в країні. Великі гравці ринку активно працюють в напрямку ВТМ, так підприємство співпрацює з найбільшими роздрібними мережами («АТБ», «Сільпо», «Метро») в рамках контрактного виробництва соків.

Проте про перетворення торгових марок підприємств і власних торгових марок мереж у справжні бренди говорити зарано, оскільки українські виробники в більшості випадків працюють на внутрішній ринок. Ринок соків в Україні висококонкурентний, при цьому майже вся продукція представлена 4 великими компаніями: PepsiCo, Vitmark, Coca-Cola і Ерлан. Іншим крупним виробником є ТОВ «Галиція», яке дуже активно розвивається в наш час.

Таблиця 1
Структура ринку соків в Україні

Виробник	Доля, %	Торгові марки
PepsiCo	42,4	Sandora, Сандора Ексклюзив, Сандора Сік до сніданку, Сандора Овочевий коктейль, Миколаївський соковий завод, Бонус, Садочок, Сандорик
Vitmark	28, 1	«Jaffa», «Чудо Чадо», «Наш Сік», «Джусік», «Соковита», «Просто фрукти»
Coca-Cola	6,4	«Rich», «Добрий», «Botaniq», «BotaniQ Kids»
Ерлан	6,2	«Соки Літо», «Біола»
Інші	16,9	«Чумак», «Галичина», «Ані», «Галиція», «Фільварок» та інші

Джерело: [4]

Успіх PepsiCo пов'язаний з тим, що компанія придбала в 2007 році готовий виробничий комплекс з відомою в Україні торговою маркою. В наш час промислові потужності лідера ринку включають в себе виробничі комплекси з виробництва сокової продукції та безалкогольних напоїв у Миколаївській області і власні виробничі комплекси з переробки овочів та фруктів [4]. Основною ж виробничою базою компанії Vitmark є «Одеський консервний завод дитячого харчування», виробничі потужності якого становлять 450 млн. літрів на рік.

Споживання соків в Україні не є постійним. За різними даними, в середньому кожний споживач вживає 10-12 літрів соку [3, 6]. Такий показник в країнах ЄС більше втричі, а США – у п'ять разів більше.

В цілому ринок соків в натуральному вимірі знижується з 2014 року. Один з найбільших виробників соків і нектарів компанія «Вітмарк-Україна» вказує на скорочення внутрішнього ринку соків в Україні за підсумками 2015 року на 20%, приблизно до 300 млн літрів порівняно з 2014 роком [6]. За даними досліджень Pro-Consulting, 34% споживачів готові економити на соках і нектарах. У 2016 році попит продовжує знижуватися, лише сегмент бюджетної продукції залишиться відносно стабільним.

Дана ситуація призводить до складних рішень. З одного боку, в умовах зниження доходів населення необхідно зменшувати витрати і надавати продукцію за мінімальними цінами. З іншого боку, вартість всіх без винятку елементів виробництва і просування відчутно підвищилась. Так, лише вартість продукції вітчизняних виробників сокових концентратів виросла на 30-100% [5]. До цього додається постійне скорочення виробничих площ через багаторазове подорожчання ресурсів для посівної та догляду за плантаціями, що призводить до негативних прогнозів щодо зростання вартості продукції. В 2015 році всі виробники сокової продукції підняли ціни в середньому на 20-30% і це зростання буде продовжуватися.

Кліматичні умови та стан інфраструктури в Україні не дозволяють вирощувати велику кількість різних видів плодів для індустрії. Здебільшого, потужності з виробництва концентратів працюють лише з яблучною і томатною сировиною. Значно менше виробляються концентрати і соки з кісточкових плодів і ягід, а, як буде вказано далі, вони складають велику частку споживчих вподобань. Цитрусові і екзотичні плоди є повністю продуктом імпорту, а тому істотно залежать від курсів валют та іноземних врожаїв, на які українські виробники впливу не мають. Створення власних підприємств з виробництва концентратів за межами країни є суттєвою можливістю розвитку українських брендів, однак на даному етапі розвитку це не є реальним. Щоб зменшити собівартість і зробити продукт більш доступним для споживача, виробники соків переходять на напої та нектари (більший вміст води) і намагаються скоротити продукти зі 100% вмістом соку.

В зв'язку з економічним спадом в Україні і зниженням споживчого попиту на продукцію сокової категорії на внутрішньому ринку актуальним є можливість розширення експортних ринків. Закриття ринку Російської Федерації негативно позначилась на показниках продажів соків, оскільки він складав 40-60% всього експорту сегменту. Виходом є можливість використання безмитного експорту продукції в країни ЄС. Даний підхід має кілька позитивних наслідків: по-перше, можливість отримувати прибуток у стабільній валюті, по-друге, отримання передового досвіду, впровадження якого в Україні може дати великі конкурентні переваги, по-третє, низька відносно європейської ціна на продукцію з плодів, вирощених в Україні, дає змогу на за-

ключення контрактів з ритейлом для співробітництва у форматі ВТМ.

Незважаючи на переваги, є і суттєві проблеми, що заважають підвищити експорт української продукції на європейський ринок. Система торгівлі продовольчими товарами характеризується високим рівнем конкуренції і насиченості. В таких умовах окрім саме продукту, дуже важливим стає усунення нетарифних засобів регулювання ринку. Гармонізація українських стандартів і технічних регламентів є одним із пріоритетів подолання подібних бар'єрів. Не кожне підприємство має змогу до ретельного вивчення вимог стандартів і встановлення відповідності виробництва і системи дистрибуції ним.

Однією з перепон на шляху безмитного ввезення продукції на територію ЄС є складність отримання сертифікату походження за формою EUR.1. Справа в тому, що далеко не всі компоненти для виробництва соків мають українське походження, особливо екзотичні серії. Тому, відносно нескладно ввозити продукцію з яблук, томатів та інших плодів і овочів, що можна вирощувати на території України, однак мікси з соками цитрусових вже не підпадають під преференції, або отримання сертифікату дуже ускладнюється. Дані фактори істотно погіршують перспективи виходу українських виробників сокової продукції на європейський ринок. Навіть за таких умов, експорт української сокової продукції буде зростати в 2016. Так, у 2015 році в країни ЄС компанією «Вітмарк» було відвантажено 239 тис. літрів продукції, що склало 2,4% в структурі експорту. У 2016 році планується збільшити відвантаження в країни ЄС на 40% порівняно з 2015 роком [6].

Використання власної сировинної бази є можливим шляхом зниження витрат і, як наслідок, вартості продукції, однак це вимагає капіталовкладень, на які здатні лише великі гравці ринку. Всі інші підприємства залежні від імпорту, де найбільшими постачальниками є Бразилія, Таїланд, Еквадор, Індія, Ізраїль, Греція, Іспанія, Італія, Чилі, ПАР.

У той же час, за період з жовтня 2014 по вересень 2015 року обсяг імпорту сільськогосподарської продукції в ЄС з третіх країн збільшився на 8% і становить в середньому 111 млрд євро. Щодо нашої галузі, то за 2015 рік, обсяги експорту сокової продукції з України в ЄС зросли на 25%, причому частка ЄС в українському експорті становила 9% проти 5% за підсумками 2014 року [5].

Для отримання інформації щодо вподобань споживачів, в м. Кривий Ріг було проведено опитування з можливістю дегустації. Робота складалася з 2 етапів: на першому, учасникам пропонувалося відповісти на запитання щодо їх мотивації і критеріїв вибору при покупці соків, а на другому вони мали змогу поєднати до 3-х видів соку з наявних готових пропозицій та обрати рівень солодкості шляхом змішування із сахарним сиропом, після чого описати свої враження і задоволеність результатом у вигляді 5-бальної шкали та/або профілограмми. При обробці враховувалися вік і стать опитуваних. В результаті опитування було отримано 159 заповнених анкет, з яких коректно заповнено 147. Першим етапом оцінки стало дослідження регулярності споживання, результати якого наведені на рис. 1.

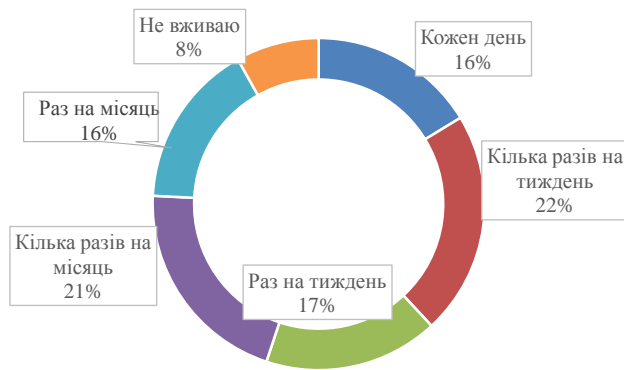

Рис. 1. Частота споживання соків і сокової продукції серед опитуваних

Джерело: розроблено автором

За результатами рис. 1 можна зробити висновок, що 55% опитаних споживають соки хоча б один раз на тиждень. Раніше даний показник за різними даними складав 65-70%. Незважаючи на складну економічну ситуацію, визначений показник є достатньо високим. Наступним етапом роботи стало вибору улюбленого смаку, результати якого наведені на рис. 2.

Рис. 2. Розподіл смаків за популярністю серед опитуваних

Джерело: розроблено автором

За даними рис. 2, найбільш популярним смаком серед споживачів є сік з апельсинів, що вживають 19% опитуваних, далі йдуть яблучний, томатний, виноградний та інші соки. Сировина для більшості з обраних видів може вироблятися в Україні, що, безсумнівно, дає можливість позитивно дивитися на розвиток національних господарств.

На наступному етапі було проаналізовано фактори мотивації споживання, де була можливість обрати найбільш вагомий для опитуваного мотив покупки. За результатами виявлено, що частіше за все споживачі обирають соки за смакові властивості (32%), за корисність (25%), за втамування спраги (17%). Інші фактори мотивації не є визначальними і набирають не більше 10%.

Оцінка смакових властивостей і проведення дегустації виявило цікаві закономірності. Опитуванні молодше 12 років частіше обирають суміші соків, іноді з нетрадиційними поєднаннями (наприклад, смородина з лимоном) і не визначають

важливість вмісту соку, легко погоджуючись знизити вміст соку задля підвищення солодкості. Споживачі у віці до 45 років обирають моносоки чи традиційні суміші (такі як виноград – яблуко), приділяється увага тому відновлений сік чи прямого віджиму та його вмісту у продукті. Опитувані старші за 45 років віддавали перевагу 100% яблучному чи апельсиновому соку. Профілограми смаків, обрані поєднання соків, бали оцінки та статистична обробка цих даних потребують розгляду у подальших дослідженнях.

Висновки і пропозиції. Ринок соків і сокової продукції в наш час скорочується. Оскільки для більшості населення, соки не є товаром першої необхідності, вони часто не потрапляють в споживчий кошик. В таких умовах виробничі підприємства мають обрати стратегію, яка дозволить не лише пережити кризовий період, а і сформувані конкурентні переваги в перспективі. Більшість виробників скорочують асортиментний ряд та не поспішають з виведенням нової продукції на ринок. Акценти лідерів направлені на бюджетний сегмент та зниження вмісту натуральних соків у складі продукту. Випуск сокових напоїв є доцільним для зниження собівартості, проте не треба позиціонувати їх як соки, оскільки це може викликати недовіру до бренду в цілому. Співробітництво у напрямку створення ВТМ для підприємств роздрібною торгівлі є одним із способів підвищення рівня продажів в умовах скорочення ринку.

Зниження споживання соків на внутрішньому ринку стимулює шукати можливості експортувати продукцію за кордон. Однак на цьому шляху постає ряд проблем, найважливішими з яких є невідповідність законодавства з технічного регулювання в Україні і ЄС. Подолання цих бар'єрів є необхідним етапом розвитку національних брендів, особливо в умовах заборони торгівлі з Російською Федерацією. Виходити на ринок ЄС можливо за 2 напрямками: встановлення договорів з ритейлерами у форматі випуску ВТМ, або преміальної продукції під адаптованим власним брендом. Особливу увагу варто приділити сокам nfc, а також смузі, оскільки різниця між вартістю цих продуктів на внутрішньому і зовнішньому ринку є достатньо суттєвою для отримання виробником прибутку.

Аналіз вподобань споживачів м. Кривий Ріг дозволив виявити ряд тенденцій, серед яких залежність віку опитуваних до вибору смаків і солодкості, вподобання щодо смаків соків взагалі, а також частоту споживання соків і сокових напоїв. Зроблено висновок, що більш молоді споживачі частіше обирають мікси соків (нектарів) і більшу солодкість, не акцентуючи увагу на вмісті соку, а більш зрілі споживачі віддають перевагу класичним смакам зі 100% вмістом соку і додатково виділяють соки прямого віджиму. Виробникам соків для зниження витрат доцільно впроваджувати безвідходне виробництво. Одними з основних переробних плодів є яблука і виноград. Можлива організація переробки відходів від яблук для виробництва пектину, а винограду – для ефірної олії.

Проведений аналіз дозволив виділити сучасні тенденції та напрями розвитку ринку соків і сокової продукції. На основі проведених опитувань

споживачів були зроблені висновки щодо актуальної структури споживання соків і вподобань. Питання створення нових асортиментних позицій в умовах скорочення ринку соків залишається недостатньо висвітленим і потребує подальших досліджень.

Список літератури:

1. ДСТУ 4283.1:2007 Соки та сокові продукти. Частина 1. Терміни та визначення понять. – Введ. 2007–04–04. – К.: Держспоживтандарт України 2007, 12 с.
2. Kumar N. Private Label Strategy: How to Meet the Store Brand Challenge / N. Kumar, J. Steenkamp., 2015. – 288 с. – (Harvard Business Review Press)
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Ринок соків, нектарів та соковмісних напоїв. Україна. 2015 рік. [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.marketing.net.ua/view_markets.php?num=40891.
5. Вичавити соки. В Україні скорочується випуск соків [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://ua1.com.ua/publications/vichaviti-soki-v-ukrajini-skorochuetsya-vipusk-sokiv-7439.html>.
6. Року пільгового режиму було недостатньо для виходу на ринки ЄС [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://agravery.com/uk/posts/show/seo-vitmark-ukraina-roku-pilgovogo-rezimu-bulo-needostatno-dla-vihodu-na-rinki-es>.

Лукомский Ю.А.

Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского

ТЕНДЕНЦИИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА СОКОВ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье исследованы современные тенденции рынка соков в Украине. Обобщены принципы формирования ассортиментных позиций соков, нектаров и сокосодержащих напитков. Представлены результаты оценки вкусовых свойств потребителями на основе дегустации. Выделены приоритетные направления развития исследуемого рынка с учетом результатов анализа. Исследованы классификационные и нормативные требования к сокам и соковых напитков.

Ключевые слова: собственные торговые марки, управление, ассортимент, качество, тенденции рынка, розничные предприятия.

Lukomskiy Y.O.

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky

TENDENCIES AND DIRECTIONS OF JUICE MARKET DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary

The article dwells upon juice market tendencies in Ukraine. Formation principles of juice, nectar and soft drink production were summarized. Juice tasting evaluation results were performed. Analysis based directions of juice market development were obtained. Classification and regulatory requirements for juices and juice drinks had studied.

Keywords: juice, nectar, juice from concentrate, soft drink, fruit drink, cocktail, market, assortment, demand, quality, falsification.

УДК 65.014.1.009.12(477)

УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Маврова В.В.

Одеський національний політехнічний університет

У статті розглядається сутність понять конкурентоспроможність та управління конкурентоспроможністю. Розглядаються чотири рівні конкурентоспроможності і дається їх характеристика, особливості управління конкурентоспроможністю підприємств в Україні.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, управління конкурентоспроможністю, конкурентні переваги, фактори конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. Орієнтація економіки держави на ринкові відношення та інтенсивний розвиток зовнішньоекономічних зв'язків обумовлює необхідність радикальних змін у поглядах на управління виробництвом і надає змогу розробляти та впроваджувати методи управління конкурентоспроможністю як найбільш міцного інструменту усунення непорозуміння між потребами покупцями та можливостями підприємства. Проблема полягає в тому, що не всі керівники розуміють, що треба робити для підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність – багатостороння економічна категорія, яка може розглядатися на різних рівнях, оскільки в якості суб'єктів конкурентної боротьби можуть виступати різні за своєю природою об'єкти: товари, підприємства, галузі, окремі країни. Теоретичні концепції розвитку конкурентоспроможності та тема управління конкурентоспроможністю розглянуті в працях багатьох вчених: М. Портер, А. Сміт, К. Маркс, М. Ермолов, В. Базилевич, Л. Дідківська, А. Ігнатюк.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, поняття управління конкурентоспроможності підприємства в межах нашої держави носить досить розмитий характер. Недостатньо освітленими залишаються питання управління конкурентоспроможністю підприємств в Україні.

Мета статті. Головною метою даної статті визначення та розкриття поняття управління конкурентоспроможністю на основі навчальних матеріалів українських та зарубіжних вчених, виявлення особливостей управління конкурентоспроможністю підприємств в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкуренція – головна риса ринкового господарства. Показником визнання провідної ролі конкуренції для успішного функціонування ринкового господарства є той факт, що в більшості країн світу до теперішнього часу прийняті закони про конкуренцію і створені національні органи, що займаються питаннями конкуренції.

Основа конкурентоспроможної економіки – конкурентоспроможна промисловість. Тому кінцева мета будь-якого підприємства – перемога в конкурентній боротьбі. Перемога не разова, не випадкова, а як закономірний підсумок постійних і грамотних зусиль фірми. Досягається вона чи ні – залежить від конкурентоспроможності фірми, тобто від того, наскільки вона краще в порівнянні з іншими фірмами.

Незважаючи на складні проблеми, що виникають в науковій сфері з вивченням природи процесів конкуренції, це поняття вже давно фігурує в словнику нашої сучасності, як би показуючи, що на нього покладаються чималі надії.

М. Портер зазначає, що «конкуренція – динамічний і розвивається процес, безупинно мінливий ландшафт, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси і нові ринкові сегменти» [1].

Р.А. Фатхутдіновим пропонується наступне визначення: «Конкуренція – процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами для здобуття перемоги або досягнення інших цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб у рамках законодавства або в природних умовах» [2].

З точки зору розвитку суспільства, конкуренція являє собою суперництво старого з новим: це – нові товари, нові технології, нові джерела забезпечення потреб, нові типи організації.

На сучасному етапі економічного розвитку конкуренція, як рушійна сила, змушує виробників постійно шукати нові шляхи підвищення своєї конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність підприємства – це здатність витримувати конкуренцію в порівнянні з аналогічними об'єктами на даному ринку. Вона показує рівень розвитку даної фірми в порівнянні з рівнем розвитку конкурентних фірм за ступенем задоволення своїми товарами потреби людей і по ефективності виробничої діяльності. На конкурентоспроможність підприємства значний вплив робить соціальне середовище.

Сучасне тлумачення поняття конкурентоспроможності як багатфакторного процесу реалізації конкурентних відносин передбачає найважливіша умова його здійснення – управління конкурентоспроможністю підприємства.

Управління конкурентоспроможністю підприємства – «діяльність, спрямована на формування управлінських рішень, які, в свою чергу, повинні бути спрямовані на протистояння всіляким зовнішнім впливам і досягнення лідерства відповідно до поставлених стратегічних цілей» [3].

На думку багатьох авторів, в даний час відсутня загальноприйнята методика оцінки управління конкурентоспроможністю організацією. Швидкі зміни зовнішнього середовища вітчизняних підприємств викликають появу нових методів і підходів до управління конкурентоспроможністю. Однак кожна методика має обмеження щодо застосування. Тому їх необхідно адаптувати до умов конкретного підприємства.

У сучасній теорії управління прийнято виділяти чотири рівні конкурентоспроможності. Кожному з них відповідають свої підходи до організації управління та маркетингу [4].

При першому рівні конкурентоспроможності підприємств фактор управління розглядаються як «внутрішньо нейтральний». Вважається, що якщо управління в їхніх компаніях вже деякий час носить регулярний характер, то більше менеджмент на конкурентоспроможність не має впливу. Головною своєю задачею менеджери визнають лише в тому, щоб виробляти і реалізувати продукцію, не піклуючись про конкурентів. Успіх підприємство може досягти лише тому, якщо знайде вільне на ринку від конкурентів місце. Більшість українських компаній належить саме до цього рівня конкурентоспроможності підприємства.

Розглянемо такі характерні риси українських підприємств, які належать до першого рівня:

- а) маркетинг – найголовніша функція управління;
- б) головну роль відіграє політика цінової конкуренції;
- в) недостатньо уваги приділяється управлінню персоналом, кваліфікації та мотивації працівників;
- г) характерно нерозуміння функції управління в цілому: удосконалення методів управління, систем та структур.

«Нейтральними зовні» свої виробничі та управлінські хочуть зробити підприємства другого рівня. Це говорить про те, що вони повинні бути на рівні з конкурентами щодо встановлених стандартів на окремому ринку. Такі компанії застосовують такі ж самі технічні засоби, методи організації виробництва, як і їх конкуренти.

У підприємствах третього рівня конкурентоспроможності головними є – потреби споживача, тому уся маркетингова діяльність направлена саме на це. Такі компанії дійсно стають маркетингових-орієнтованими.

Попереду усіх своїх конкурентів опиняється компанія четвертого рівня. Вони є конкурентами будь-якому підприємству, завдяки розвиненому виробництву та управлінню. Лише після вивчення ринку на цих підприємствах проводяться будь-які зміни.

Конкурентоспроможність підприємства характеризує величину і ефективність користування всіх ресурсів підприємства; вона є показником відносним. Базою для порівняння є аналогічні показники конкурентоспроможності підприємств-конкурентів або ідеальних підприємств; конкурентоспроможність продукції та підприємства є взаємопов'язаними поняттями.

Конкурентоспроможність організації залежить від багатьох факторів, причому в сучасній науковій літературі немає єдиної думки щодо їх складу.

Різні автори в залежності від своїх наукових поглядів обґрунтовують різний набір факторів, що визначають конкурентоспроможність організації; найбільш обґрунтований набір факторів організації, широко використовуваний при проведенні стратегічного аналізу і маркетингових досліджень, досліджено в роботах А. Томпсона-мл. і Дж. Стрикленду, Девіда Кревенса і Є.П. Голубкова.

Зміст управління конкурентоспроможністю підприємства як наукової категорії проявляється в реалізації наступних внутрішніх взаємозв'язків:

а) виділення відповідних напрямків забезпечення конкурентоспроможності підприємства (забезпечення зовнішньої (маркетингової) і внутрішньої (ресурсної) конкурентоспроможності підприємства).

б) виділення трьох рівнів управління конкурентоспроможністю: стратегічного, тактичного і поточного (оперативного).

Стратегічне управління здійснюється на рівні вищого керівництва підприємства і орієнтується на довгострокові (від трьох років і більше) перспективи розвитку. Стратегічною метою управління конкурентоспроможністю підприємства є формування, підтримка і розвиток стратегічної конкурентної переваги.

Конкурентна перевага організації може бути визнано стратегічним конкурентною перевагою, якщо воно є глобальним, тобто постійна в часі і привертає широку і постійну увагу з боку зовнішнього оточення підприємства. Показником, що характеризує результат стратегічного управління, є показник стратегічного успіху чи неуспіху діяльності підприємства на ринку (зростання або падіння його ринкової частки).

Тактичне управління конкурентоспроможністю направлено на формування тактики забезпечення конкурентоспроможності – сукупності видів, прийомів і методів конкурентної боротьби, які обирає і практично застосовує підприємство проти своїх конкурентів і за допомогою яких воно реалізує свою конкурентну стратегію.

Показником тактичного управління буде сукупність результатів, що характеризує досягнутий рівень у формуванні, підтримці або розвитку стратегічної конкурентної переваги за тактичний конкурентний період. Тоді під тактичним конкурентною перевагою будемо розуміти конкурентну перевагу, що викликає хоч і обмежену, але зростаюча увага з боку зовнішнього оточення підприємства, яка купує стійкість у часі і щодо якого у конкурентів відсутні очевидні можливості його «нейтралізації».

Поточне управління є об'єктом оперативного менеджменту, який безперервно здійснюється в процесі вирішення поточних завдань забезпечення конкурентоспроможності підприємства (договірна, поточна господарська робота). Крім того, поточне (оперативне) управління конкурентоспроможністю повинне припускати проведення конкурентного маневрування, що представляє собою комплекс заходів, що розробляються і здійснюються для усунення не передбачених раніше диспропорцій.

Тактичний і оперативний (поточний) рівні управління конкурентоспроможністю підприємства здійснюються усіма суб'єктами управління з основним упором на середні та нижні ланки управління. Акцент робиться на середньострокові (період від одного року до трьох років) і короткострокові (до одного року) періоди.

в) здійснення кожною сферою управління конкурентоспроможністю відповідних функцій – стійкої групи взаємозалежних між собою дій суб'єкта управління (визначення і постановка мети, прийняття рішення, планування, організація, регулювання та контроль), виходячи з обраних видів і методів конкурентної боротьби в рамках розроблених стратегій і тактики.

Процес управління конкурентоспроможністю, як і управління будь-яким іншим об'єктом, носить циклічний, відносно замкнутий характер. Цей процес, узятий в його одиничному вигляді, починається з постановки мети, завдань і закінчується виконанням цих завдань, тобто досягненням певного результату. На основі отриманої інформації про результати (досягнення або недосягнення мети) конкретизуються і уточнюються раніше поставлені завдання, ставляться нові, можливо, висувається нова мета, і цикл починається заново.

Висновки та пропозиції. Отже, на основі викладеного у статті матеріалу, можна зробити висновок, що наразі конкурентоспроможність підприємств в Україні не відповідає основним

завданням національної економіки та європейській перспективі України. Управління конкурентоспроможністю підприємств переважно не відповідає сучасним вимогам розвинутої ринкової економіки. Підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю вимагає значних зусиль як з боку власників та менеджменту підприємств, так і з боку державних органів управління, що мають суттєво збільшити підтримку та створити для його розвитку сприятливі умови. Підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю підприємств має стати пріоритетним завданням як бізнесу, так і держави, що мають тісно співпрацювати задля досягнення позитивного результату.

Список літератури:

1. Портер М. Конкуренція. М.: ИНФРА-М, 2002. 325 с.
2. Фатхутдінов Р.А. Конкурентоспроможність організації в умовах кризи: економіка, марці-тинг, менеджмент. М.: Видавничо-книготорговий центр «Маркетинг», 2002. 892 с.
3. Баркан Д. Н. Маркетинг для всіх: бесіди для початківців. Л.: Ред. изд. центр «Культ – інформ – прес», 1991, 256 с.
4. Коробова Г. Г. Банківська справа. М.: Економіст, 2006, 766 с.

Маврова В.В.

Одесский национальный политехнический университет

УПРАВЛЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье рассматривается сущность понятий конкурентоспособность и управления конкурентоспособностью. Рассматриваются четыре уровня конкурентоспособности и дается их характеристика, особенности управления конкурентоспособностью предприятий в Украине.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, управление конкурентоспособностью, конкурентные преимущества, факторы конкурентоспособности.

Mavrova V.V.

Odessa National Polytechnic University

COMPETITION MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN UKRAINE

Summary

The article deals with the essence of the concepts of competitiveness and competitiveness management. We consider four levels of competitiveness and given their characteristics, especially management of competitiveness of enterprises in Ukraine.

Keywords: competition, competitiveness, competitiveness management, competitive advantages, competitive factors.

УДК 338.001.36

НДДКР ЯК РУШІЙНА СИЛА ІННОВАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ В МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЯХ

Мальченко В.Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті продемонстровано вплив НДДКР на інноваційне управління. Виявлено загальні тенденції в спрямуванні коштів міжнародними компаніями. Проаналізовано взаємозв'язок показника витрат на НДДКР та інноваційного рейтингу компаній. Продемонстровано фінансові переваги інноваційної складової діяльності компаній.

Ключові слова: інноваційне управління, витрати на НДДКР, НДДКР (R&D), глобалізація, інноваційні компанії, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Світ знаходиться в стані постійного перетворення. З появою новітніх технологій перетворення прискорились, а економічні цикли скоротились. Для того, щоб постійно рухатись вперед та не втрачати конкурентних позицій, компаніям вже не вистачає стабільного збільшення обсягів виробництва. В умовах глобалізації та розширення ринків конкуренція загострюється, і інновації стають тим ключовим фактором, який дозволяє міжнародним компаніям утримувати свої позиції. Система інноваційного управління багатогранна та складна і відрізняється унікальністю для кожного окремого випадку. Але НДДКР відіграють в ньому одну з ключових ролей. Компанії, об'єднані інноваційною культурою, можуть впливати на економіку на національному та на глобальному рівні. Слід пам'ятати про те, що у сучасному світі співвідношення сил між державами, їхня міжнародна вага визначаються порівнянням інноваційних можливостей, умінням ефективно використовувати національний та світовий науково-технічний потенціал. Вивчаючи глобальні інноваційні процеси, з'являється змога з більшою вірогідністю прогнозувати розвиток світової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія суспільства, яке функціонує на основі використання знань та бере участь у формуванні нових знань була розроблена Н. Стерном. Вона дає підґрунтя вважати інновації тим двигуном, який буде сприяти суспільному розвитку. Завдяки своїй постійній актуальності, тема інноваційної складової управління цікавить багатьох іноземних дослідників. Такі автори висвітлювали певні аспекти цього поняття: В. Аньшин, А. Аффа, Е. Дандон, М.Л. Джордж, Дж.П. Ендрю, К. Крістенсен, Е. Харгадон, Г. Чесбро, К. Ерроу, П. Друккер, Й. Шумпетер, Д. Норт, К. Фрімен, Б. Лундвалл, М. Портер та ін.

Багато вітчизняних дослідників торкалися питання інноваційного аспекту в розвитку економіки, серед них В. Базилевич, В. Савчук, Л. Антонюк, Ю. Бажал, Н. Краснокутська, Д. Лук'яненко, І. Павленко, В. Семиноженко, Л. Федулова, В. Будкіна.

Слід зазначити, що питання відрізняється своєю практичністю, і інформація може бути застосована представниками бізнес-середовища, тому дослідженнями і аналітикою в цій галузі займаються такі міжнародні компанії: PwC, McKinsey, StrategyOne, а також міжнародні організації

(серед них ОЕСР). Цінність цієї інформації в її постійному оновленні та актуальності, за рахунок чого висновки можуть бути більш пов'язані з сьогоденням.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В динамічному середовищі, яке постійно оновлюється та змінюється, інформація яка була актуальною декілька років тому може вже бути лише історичним фактом і не нести ніякої користі в якості джерела прогнозування. Постійний аналіз та дослідження аспекту впливу НДДКР на ефективність діяльності підприємств дає змогу розуміти сучасні тенденції та напрямки розвитку міжнародних компаній. Враховуючи той факт, що в рамках однієї економічної системи, успіхи компаній впливають на показники розвитку держави, це питання не втрачає своєї актуальності. Для України як країни з економікою, що розвивається приклад розвинених країн може стати тим орієнтиром, який дозволить обрати перспективний шлях прикладання зусиль на шляху економічного розвитку.

Завданням дослідження є відстеження впливу НДДКР на позицію компанії в інноваційному рейтингу та виявлення залежності між фінансовими показниками та рівнем інноваційності компанії. А також аналіз поточного стану ринку та динаміки його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Інновації необхідні в організаційній, виробничій, фінансовій, науковій сферах, оскільки саме в комплексі вони приносять найефективніший результат. На сучасному етапі загострюється конкуренція і підвищуються вимоги споживачів, тому постійні нововведення можуть стати одним із факторів отримання конкурентних переваг. В ході дослідження виявлено, що рівень інноваційності компанії тісно пов'язують з показниками витрат на R&D (НДДКР). Світові витрати на R&D постійно збільшуються (рис. 1), це свідчить про те, що R&D виступає рушійною силою інноваційного управління та потенційним джерелом, джерелом конкурентних переваг.

При цьому експерти прогнозують зміну лідера за витратами на R&D найближчим часом (рис. 2) та очікують лідерство Китаю. Слід зауважити, що 80% витрачають лише 10-ть країн світу, що може призвести до більш суттєвого розриву між країнами.

Показники за структурою витрат на R&D (рис. 3) демонструють напрямок подальшого ін-

вестування. Бізнес, в першу чергу, орієнтується на потреби користувачів, і потреби користувачів демонструють перевагу галузі «Комп'ютери та електроніка» (24,5%), але цей показник зменшився порівняно з 2014 роком на 0,7%. Галузі «Охорони здоров'я» та «Автомобільна» продовжують витрачати значні суми на R&D (рис. 3).

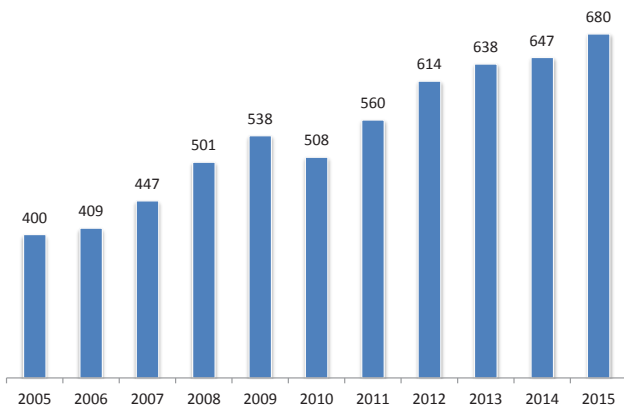

Рис. 1. Динаміка витрат компаній на R&D протягом десяти років (млрд дол. США) [1, с. 10]

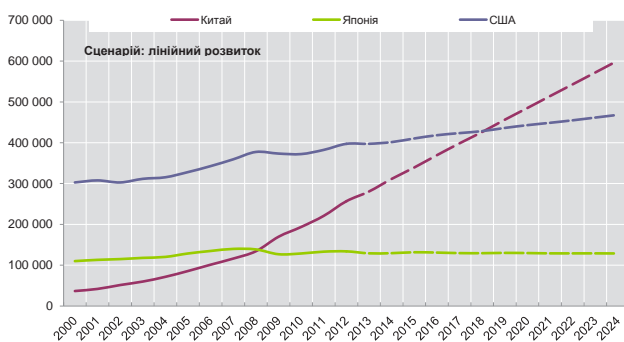

Рис. 2. Країна-лідер з витрат на R&D прогноз 2024 р. (млн дол.) [2, с. 58]

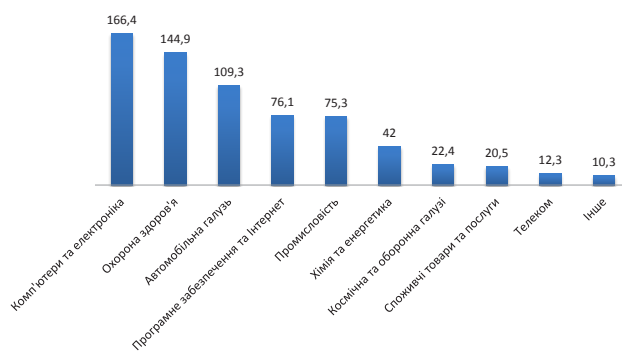

Рис. 3. Витрати компаній на R&D за галузями 2015 (млрд дол.) [1, с. 13]

Аналітики прогнозують збільшення інвестицій у сектор «Охорона здоров'я», і до 2019 року він стане домінуючим, (якщо збережеться тенденція). Протягом останніх трьох років стабільно збільшуються витрати в галузі «Програмне забезпечення та Інтернет» (11,2%). Інтернет взагалі змінив спосіб та швидкість доступу до інформації, а також відкрив для бізнесу нові можливості.

Результати досліджень демонструють, що 5 компаній з десятки найбільших інноваторів, також потрапили у список компаній з найбільшими витратами на R&D (табл. 1- табл. 2). Це компанії: Samsung, Microsoft, Toyota, Amazon та Apple. Що все ж таки демонструє певну залежність між рівнем витрат та інноваційними успіхами компанії. Але немає прямої залежності між цими показниками. Так, лідер за витратами, автомобільна компанія Volkswagen не потрапила в 10-ку інноваційних компаній, останнім часом компанія зіткнулась з великими проблемами та опинилась у центрі скандалу. Apple за витратами займає 18-те місце, очолюючи очолюючи шостий рік поспіль рейтинг найбільш інноваційних компаній. Компанії – інноваційні флагмани суттєво випередили десятку компаній, які витрачають

Таблиця 1

Топ 10 інноваційних компаній світу [3-4]

№	2013				2014				2015			
	Компанія	Галузь	Країна	R&D (\$Bn)	Компанія	Г-зв	К-а	R&D (\$Bn)	Компанія	Г-зв	К-а	R&D (\$Bn)
1	Apple	C	США	3.4	Apple	C	США	4.5	Apple	C	США	6.0
2	Google	S	США	6.8	Google	S	США	8.0	Google	S	США	9.8
3	Samsung	C	П. Ко-рея	10.4	Amazon	S	США	6.6	Tesla Motors	A	США	0.5
4	Amazon	S	США	4.6	Samsung	C	П. Ко-рея	13.4	Samsung	C	П. Ко-рея	14.1
5	3M	I	США	1.6	Tesla Motors	A	США	0.2	Amazon	S	США	9.3
6	General Electric	I	США	4.5	3M	I	США	1.7	3M	I	США	1.8
7	Microsoft	S	США	9.8	General Electric	I	США	4.8	General Electric	I	США	4.2
8	IBM	C	США	6.3	Microsoft	S	США	10.4	Microsoft	S	США	11.4
9	Tesla Motors	A	США	0.3	IBM	C	США	6.2	IBM	C	США	5.4
10	Facebook	S	США	1.4	Procter&Gamble	C-r	США	2.0	Toyota	A	Японія	9.2

Позначення галузі:

C – Computing and electronics – Комп'ютери та електроніка

S – Software and internet – Програмне забезпечення та інтернет

I – Industrials – Промисловість

C-r – Consumer – Споживчі товари та послуги

A – Automotive – Автомобілебудування

найбільше коштів на дослідження та розробки, за основними фінансовими показниками (рис. 4).

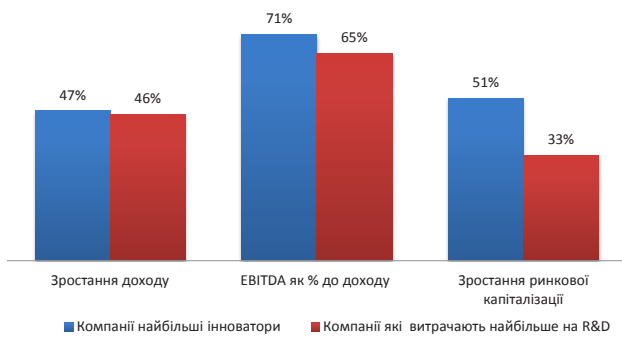

Рис. 4. Порівняння показників фінансових результатів компаній найбільших інноваторів (top 10) та компаній з найбільшими витратами на R&D (top 10) (2000-2014) [5]

Як видно з рис. 4, інноватори випереджають за всіма показниками компанії з найбільшими витратами, найбільший відрив у показниках ЕБІТДА (Earnings before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization) 71% та 65% та у зростанні ринкової капіталізації 51% та 33%.

Якщо немає прямого зв'язку між величиною витрат на дослідження та розробкою розробки й ефективністю здійснення інноваційної діяльності, виникає питання, за рахунок чого компаніям вдалося стати найбільш інноваційними (табл. 1).

Неабияке значення в здійсненні інновацій корпораціями має процес управління інноваційною діяльністю. Сучасна практика управління інноваційною діяльністю міжнародних компаній складалась протягом тривалого періоду і характеризується значною різноманітністю як за секторами бізнесу, так і за національними особливостями. Також прослідковується залежність ефективності витрат на R&D та місцем, де вони витрачаються, скорочення витрат підвищує ефективність. Частка інноваційної діяльності проводиться проводиться в країні, частка експортується, а також імпортується до країни.

Висновки. Інноваційне управління в умовах глобальної економіки – це єдина мережа, яка поєднує людей, ідеї, об'єкти ринку з однією метою – змінювати світ. Інноваційний потенціал великих компаній та інноваційно-активних підприємств слід розглядати як основу економічного потенціалу держави та головний фактор міжнародної конкурентоспроможності національної економіки. В свою чергу інноваційне середовище допомагає компаніям підвищувати ефективність економічної діяльності. Компанії обирають різноманітні стратегії пошуку та провадження інновацій. Витрати на R&D, як ключовий елемент інноваційного управління, продовжують тенденцію до зростання, тому що це підвищує шанси на успіх. Прибуток компаній, які збільшують витрати на інноваційну діяльність, збільшується, але при цьому дохід зменшується, через вартість розробок і пошук новаторських рішень.

Таблиця 2

20-ть компаній з найбільшими витратами на R&D 2015 р. [3]

Рейтинг	Компанія	Країна	Індустрія	Витрати на R&D (\$Bn)
1	Volkswagen	Німеччина	Автомобілебудування	15.3
2	Samsung	Південна Корея	Комп'ютери та електроніка	14.1
3	Intel	США	Комп'ютери та електроніка	11.5
4	Microsoft	США	Програмне забезпечення та інтернет	11.4
5	Roche	Швейцарія	Охорона здоров'я	10.8
6	Google	США	Програмне забезпечення та інтернет	9.8
7	Amazon	США	Програмне забезпечення та інтернет	9.3
8	Toyota	Японія	Автомобілебудування	9.2
9	Novartis	Швейцарія	Охорона здоров'я	9.1
10	Johnson & Johnson	США	Охорона здоров'я	8.5
11	Pfizer	США	Охорона здоров'я	8.4
12	Daimler	Німеччина	Автомобілебудування	7.6
13	GM	США	Автомобілебудування	7.4
14	Merck	США	Охорона здоров'я	7.2
15	Ford	США	Автомобілебудування	6.9
16	Sanofi-Aventis	Франція	Охорона здоров'я	6.4
17	Cisco	США	Комп'ютери та електроніка	6.3
18	Apple	США	Комп'ютери та електроніка	6.0
19	GlaxoSmithKline	Великобританія	Охорона здоров'я	5.7
20	AstraZeneca	Великобританія	Охорона здоров'я	5.6

Список літератури:

1. PwC. Innovation 1000 study// Global Innovation 1000 [Електронний ресурс] / PwC. – Режим доступу: <http://www.strategyand.pwc.com/media/file/2015-Global-Innovation-1000-Fact-Pack.pdf>
2. OECD Science, Technology and Industry Outlook 2014 [Електронний ресурс] / OECD Science. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=RGpUBQAAQBAJ&pg>
3. PwC. Innovation 1000 study// Top innovators spenders [Електронний ресурс] / PwC. – Режим доступу: <http://www.strategyand.pwc.com/global/home/what-we-think/innovation1000/top-innovators-spenders>
4. PwC. Global top 100 [Електронний ресурс] / PwC. – / Режим доступу: www.pwc.com/gx/en/audit-services/capitalmarket/publications/assets/document/pwc-global-top-100-march-update.pdf

5. PwC. The 2014 Global Innovation 1000 study// Global Innovation 1000 [Електронний ресурс] / PwC. – Режим доступу: <http://www.strategyand.pwc.com/reports/2015-global-innovation-1000-media-report>

Мальченко В.Л.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

НИОКР КАК ДВИЖУЩАЯ СИЛА ИННОВАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ КОМПАНИЯХ

Аннотация

В статье продемонстрировано влияние НИОКР на инновационное управление. Выявлены общие тенденции в направлении средств международными компаниями. Проанализирована взаимосвязь показателей расходов на НИОКР и инновационного рейтинга компаний. Продемонстрированы финансовые преимущества инновационной составляющей деятельности компаний.

Ключевые слова: инновационное управление, затраты на НИОКР, НИОКР, глобализация, инновационные компании, конкурентоспособность.

Malchenko V.L.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

R&D AS A MOTIVE FORCE OF INNOVATION MANAGEMENT AT INTERNATIONAL COMPANIES

Summary

The article demonstrates the impact of R&D on innovation management. General trends in channeling funds of the international companies have been described. The dependence between the R&D expenditure and company's innovation rating has been analyzed. Financial benefits of the innovative component for international companies have been shown.

Keywords: innovative management, R&D spendings, R&D (research and development), globalization, innovative companies, competitiveness.

УДК 338.46:640.4

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Мельник І.М.

Львівський торговельно-економічний університет

Аналізуються сучасні тенденції розвитку готельного господарства України у розрізі економічних районів. Визначено місце й роль у забезпеченні належних умов проживання туристів Карпатського економічного району. Даний регіон займає майже 30% готельного фонду України, вагому частку засобів розміщення становлять готелі. За останні роки кількість готельних підприємств скоротилася майже на 3,5% і завантажені вони не більше, ніж на 20%. Готельна індустрія України загалом і Карпатського економічного району, зокрема, переживає кризовий період, функціонуючи під впливом певних проблем розвитку, задля усунення яких доцільно розробити та імплементувати загальнодержавну і регіональну стратегії розвитку туристичної інфраструктури; переглянути державну політику сертифікації і стандартизації готельних послуг; впровадити інноваційні заходи для індивідуалізації готельного продукту.

Ключові слова: інфраструктурні туристичні ресурси, готельне господарство, засоби розміщення, Карпатський економічний район.

Постановка проблеми. Важливим чинником функціонування й розвитку ринку туристичних послуг є його туристичний потенціал, який уособлює здатність суб'єктів економіки створювати й ефективно просувати туристичні послуги відповідно до потреб туристів і можливостей економіки. Важливою складовою туристичного потенціалу країни чи регіону є функці-

ональні інфраструктурні туристичні ресурси, а саме суб'єкти, які організують і забезпечують виробництво і споживання туристичних послуг (туристичні підприємства, підприємства готельно-ресторанного господарства й ринкової інфраструктури та держава). Ефективність розвитку цих суб'єктів значною мірою впливає на виробничо-економічну складову туристичного потен-

ціалу й дозволяє задовольнити потреби подорожуючих у якісних туристичних послугах. Проте, більшість цих ресурсів за останні 4-8 років або зменшилися кількісно, або використовуються не ефективно, що незадовільно впливає на функціонування національної туристичної індустрії. Означене зумовлює необхідність і актуальність дослідження сучасних тенденцій розвитку функціональних суб'єктів ринку туристичних послуг, зокрема підприємств готельного господарства, які розвиваються нестабільно із значним ступенем ризику для свого функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням тенденцій розвитку готельного господарства займалися провідні вітчизняні та зарубіжні економісти, зокрема Р.А. Брайнер, О.П. Дурович, В.І. Карсекін, Н.М. Кузнецова, Г.А. Папірян, Т.І. Ткаченко, Д. Уокер, О.Д. Чудновський. Науковий інтерес до аналізу та структури готельного господарства значно зріс в умовах підготовки до проведення в Україні «Євро-2012». Це відображено у працях Г.О. Кравчук [1], Н.С. Самотій, Д.А. Корнева [2]. Загальні проблеми розвитку готельного господарства досліджували В.О. Носенко [3], Р.С. Ладигенська, О.Л. Ремеслова, Г.О. Горіна [4], І.М. Писаревський [5] та інші. Аналіз наукової думки дозволяє зауважити, що деякий статистичний аналіз тенденцій розвитку готельного господарства втратив актуальність, деякий – обмежений певними регіонами. Окремі автори торкаються різних аспектів розвитку готельних підприємств і оцінюють його за різними параметрами. Але на сьогоднішній день не знайшла належного вивчення проблема ефективного використання наявних потужностей готельного господарства в умовах втрати Україною значної частини туристично-рекреаційної території і можливості задовольнити потреби туристів за допомогою наявної туристичної бази.

Метою статті є визначення стану та тенденцій розвитку готельного господарства України у розрізі економічних районів та визначення місця і ролі у забезпеченні належних умов проживання туристів Карпатського економічного району, який після анексії Криму став найвагомішою туристичною дестинацією України.

Виклад основного матеріалу. Вагомою складовою функціональних інфраструктурних туристич-

них ресурсів є готельне господарство, яке надає туристам послуги з тимчасового розміщення і проживання. Готельне господарство – це сукупність різних типів засобів розміщення, які, відповідно до чинного законодавства, поділяються на колективні та індивідуальні. Станом на 01.01.2016 року в Україні нараховувалося 4341 колективних засобів розміщення, у тому числі 2478 готелів та інших місць для тимчасового проживання і 1863 спеціалізованих засобів розміщення (табл. 1) [6]. У період 2010-2013 рр. вітчизняне готельне господарство динамічно розвивалося, проте в останні два роки ця тенденція отримала негативний напрям. Основні причини цьому дві – анексія Криму і воєнні дії на території України. Перша призвела до зменшення кількості засобів розміщення, друга – до зменшення кількості туристів, що ускладнило фінансове становище готельних підприємств, які змушені були припинити свою діяльність.

У зв'язку з подіями, які відбуваються на сході і півдні України, внутрішні і зовнішні туристи спрямували свої інтереси на Карпатський економічний район, який має значний туристично-рекреаційний потенціал, що зумовлює необхідність аналізу стану його готельного господарства.

На підприємства готельного господарства Карпатського економічного району, до якого входять Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька області, припадає майже 30% всіх колективних засобів розміщення. Загалом, для надання місць тимчасового проживання в Карпатському регіоні у 2015 році функціонувало 773 готельних заклади, що майже в 3 рази більше, ніж у 2010 році. За цей період змінився і рейтинг економічного району. Так, якщо у 2010 році він займав 2 місце серед економічних районів України, то у 2015 році – перше. Вагомою позитивною причиною цьому є участь України у проведенні фінальної частини Євро-2012, а негативною – анексія Криму, що значно зменшила кількість засобів розміщення в Україні (Причорноморський економічний район завжди був лідером з постійним нарощуванням свого інфраструктурного потенціалу).

У зв'язку із зміною у 2010 році статистичного обліку суб'єктів господарської діяльності, офіційна статистика з 2011 року здійснює облік

Таблиця 1

Динаміка розвитку готелів та інших місць для тимчасового проживання [6, 7]

Економічні райони	Роки											
	2010		2011*		2012		2013		2014**		2015**	
	кількість, од.	частка, %	кількість, од.	частка, %	кількість, од.	частка, %	кількість, од.	частка, %	кількість, од.	частка, %	кількість, од.	частка, %
Північно-Західний	54	3,12	87	2,75	94	2,99	119	3,32	114	4,31	112	4,52
Карпатський	295	17,04	799	25,27	648	20,61	780	21,78	805	30,45	773	31,19
Подільський	90	5,20	152	4,81	178	5,66	221	6,17	215	8,13	202	8,15
Центральний	83	4,79	102	3,23	109	3,47	120	3,35	121	4,58	116	4,68
Північно-Східний	123	7,11	237	7,50	266	8,46	295	8,24	272	10,29	262	10,57
Столичний	294	16,98	304	9,61	301	9,57	340	9,49	350	13,24	335	13,52
Придніпровський	151	8,72	257	8,13	219	6,97	261	7,29	271	10,25	225	9,08
Донецький	178	10,28	200	6,33	180	5,73	190	5,30	63	2,38	67	2,70
Причорноморський	463	26,75	1024	32,38	1149	36,55	1256	35,06	433	16,38	386	15,58
Україна, всього	1731	100,0	3162	100,0	3144	100,0	3582	100,0	2644	100,00	2478	100,00

* – з 2011 року враховуються юридичні і фізичні особи-підприємці

** – без врахування АР Крим і частини зони проведення антитерористичної операції

засобів розміщення, що належать не тільки юридичним, але й фізичним особам.

Так, у 2012 році кількість фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового проживання, у Карпатському регіоні становила 406 од. (62,7%), у 2015 році – 539 од. (69,7%). Отже, є дещо неправомірним порівнювати дані 2010-го і 2015-го років, а логічним є порівняння трьох останніх років, де ми бачимо певне скорочення готельних підприємств у регіоні.

Відповідно до даних рис. 1 видно, що найбільший вклад у формування готельного фонду Карпатського регіону вносить Львівська область, яка традиційно утримує лідируючі позиції (за винятком 2011 року). Найбільша частка готельних підприємств Львівщини припадає на 2010 рік, що знов ж таки зумовлено активною фазою підготовки до футбольного чемпіонату. Позитивним у регіональній структурі готельного господарства Карпатського регіону є практичне вирівнювання частки областей, що говорить про однаковий їх вклад у формування туристичних інфраструктурних ресурсів регіону. Фактичними лідерами є три області, які володіють практично однаковим природно-ресурсним потенціалом.

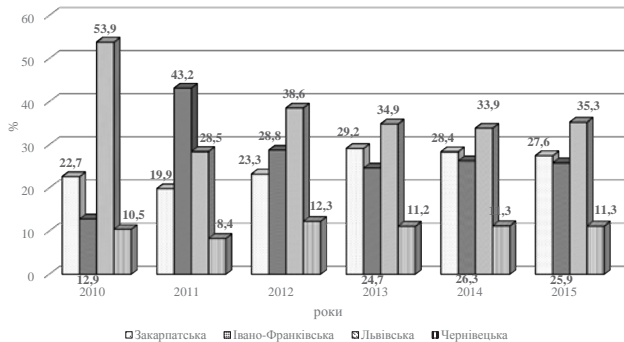

Рис. 1. Структура готельного фонду Карпатського економічного району у розрізі областей, % [8-11]

Дослідженням встановлено, що дві третини наявних засобів розміщення – це готелі, проте їх частка за останні 15 років зменшилася майже на 25%. Така тенденція, на нашу думку, має як негативну, так і позитивну динаміку. Негативним у цьому процесі може бути або зменшення обсягів інвестицій у будівництво нових готелів, або збільшення рівня «тінізації» готельного бізнесу, що видається досить імовірним. Позитивним, на нашу думку, є активізація малого готельного бізнесу, який робить акцент на менш витратомісткі індивідуальні засоби розміщення. Показовою у цьому плані є Івано-Франківська область, яка зробила ставку на інші типи засобів розміщення, ніж готелі. Кількість цих засобів у 2013 році порівняно з 2000 роком зросла майже в 25 разів. Але цей процес виявився не тривалим, оскільки вже в наступні два роки кількість таких засобів розміщення скоротилася більш, ніж в половину.

Порівняння місткості засобів розміщення Карпатського регіону з обсягами туристичних потоків, дає можливість стверджувати, що наявний готельний фонд дозволяє розмістити як внутрішніх, так й іноземних туристів, проте визначений коефіцієнт завантаженості показує зовсім іншу тенденцію (рис. 2).

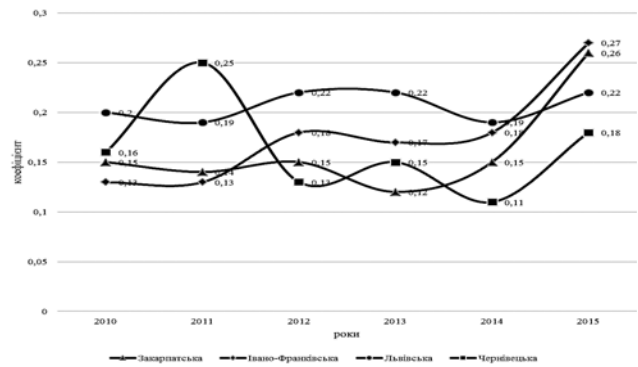

Рис. 2. Завантаженість готельних підприємств Карпатського економічного району [8-11]

Засоби розміщення завантажені в середньому не більше, ніж на 20%, причому цей показник, при збільшенні кількості місць тимчасового проживання, зменшується. Дослідженнями встановлено, що причин тут дві. По-перше, це незадовільний рівень якості готельного обслуговування при достатньо високому рівні цін на послуги. Цей фактор призводить, на нашу думку, до зменшення обсягів туристичних потоків, і в першу чергу іноземних. По-друге, на ринку туристичних послуг присутній досить високий обсяг тіньового обороту, особливо що стосується проживання. Цей висновок зроблено на підставі порівняння даних офіційної статистики щодо кількості засобів розміщення й інформації з різноманітних туристичних інтернет-ресурсів, де загальна кількість засобів розміщення у Карпатському регіоні є у декілька разів більшою (наприклад, на сайті www.nezabagom.ua пропонується тільки у Львівській області 323 засоби розміщення).

Однією з найважливіших характеристик якості готельного господарства є рівень комфорту, який визначає відповідну категорію засобу розміщення. За офіційними даними у 2015 році в Україні функціонувало 10 п'ятизіркових готелів, 72 – чотиризіркових, 327 – тризіркових, двозіркових і однозіркових, решта – 558 готелів – не мають категорії. Основною причиною такої великої частки некатегоризованих об'єктів є добровільність проведення сертифікації на присвоєння категорії. Готельні підприємства при невисокому рівні завантаженості не готові витратити додаткові кошти на проведення процедури сертифікації, тим більше, що більшість з них і не відповідають встановленим вимогам. Нажаль обласна офіційна статистика не виділяє окремо категоризовані засоби розміщення, крім Львівського обласного управління статистики, за даними якого зазначено, що у 2015 році у Львівській області було 28 засобів розміщення, яким привласнена відповідна категорія (6 – чотиризіркові, 18 – тризіркові, 4 – двозіркові), причому їх кількість за останні 15 років зросла втричі [10].

Дослідженнями встановлено, що інфраструктура готельного ринку Карпатського регіону не задовольняє попит на готельні послуги ні за кількістю, ні за якістю. Матеріально-технічна база значної частини засобів розміщення (особливо баз відпочинку, пансіонатів, таборів відпочинку) є фізично та морально застарілою і не відповідає міжнародним стандартам, що і зумовлює зменшення кількості іноземних туристів. Крім

того, перелік послуг вітчизняних готелів значно скромніший, ніж у більшості готелів Європи, які пропонують відвідувачам більше 80 найменувань додаткових послуг. Так, виявлено, що далеко не всі вітчизняні засоби розміщення (і навіть готелі) надають послуги харчування, побутові послуги та послуги спортивно-розважального характеру.

Ефективність діяльності готельних підприємств Карпатського економічного району подано у табл. 2, дані якої дозволяють зробити такі висновки. Колективні засоби розміщення Карпатського регіону тільки у 2013 і 2015 роках функціонували з позитивною ефективністю. Серед областей регіону впродовж останніх трьох років рентабельними були підприємства Закарпатської, Чернівецької та Івано-Франківської областей. Цікавим є той факт, що засоби розміщення Львівщини впродовж п'яти останніх років функціонували з негативним сальдо при постійному нарощуванні їх кількості. Це говорить про те, що в регіоні відсутня грамотна державна політика щодо розвитку готельного господарства, а саме відсутній механізм обґрунтування доцільності відкриття нових підприємств.

Крім колективних засобів розміщення, які надають послуги з тимчасового розміщення, у структурі готельного господарства функціонують спеціалізовані засоби розміщення. Мова йде про санаторії, пансіонати, бази відпочинку тощо. Ці засоби в першу чергу обслуговують туристів, які подорожують з метою лікування або відпочинку, а також дітей. На території досліджуваного регіону розташовано лише 6% загальної кількості таких об'єктів. Ця ситуація вкрай незадовільно характеризує розвиненість матеріально-техніч-

ної бази ринку туристичних послуг у частині забезпеченості розміщенням відповідного сегменту туристів. З огляду на це, одним із пріоритетних напрямів розвитку ринку туристичних послуг Карпатського економічного району є розробка стратегії розвитку санаторно-курортних та оздоровчих закладів.

Аналіз статистичних даних засвідчив, що на ринку туристичних послуг відбувається тенденція до скорочення інфраструктурних туристичних ресурсів, які призначені для задоволення потреб туристів у санаторно-курортному відпочинку, а отже і до скорочення обсягів послуг цього сегменту. Ця, як загальна, так і регіональна тенденція дає підстави говорити про необхідність запровадження організаційно-економічних заходів щодо активізації означеного сегменту ринку як зі сторони туристичних підприємств, так і з боку держави. Зважаючи на проведений аналіз природно-ресурсного потенціалу, підстави для таких заходів є досить вагомі.

Висновки. За результатами проведеного аналізу можна підсумувати, що готельна індустрія України загалом і Карпатського економічного району, зокрема, переживає кризовий період, функціонуючи під впливом певних проблем розвитку, а саме: нестабільна політична й економічна ситуація в країні; низький рівень завантаженості готельних підприємств через зменшення обсягів туристичних потоків і низький рівень якості обслуговування; збитковість підприємств; невідповідність пропозиції готельних послуг реальним потребам ринку. Задля усунення зазначених негативних факторів розвитку готельного господарства доцільно розвинути та імплементувати

Таблиця 2

Ефективність діяльності колективних засобів розміщення Карпатського економічного району [6]

Регіон	Показники, млн. грн.	Роки					2015 р. у% до 2011 р.
		2011	2012	2013	2014	2015	
Закарпатська область	Доходи	66,6	68,2	102,9	113,1	142	213,2
	Витрати	69,0	58,8	82,5	98,0	119,1	172,6
	Прибуток	-2,4	9,4	20,4	15,1	22,9	243,6
	Рентабельність, %	-	13,8	19,8	13,4	16,1	-
Івано-Франківська область	Доходи	130,3	147,3	189,7	203,2	334,4	256,6
	Витрати	122,2	136,1	187,8	185,5	159,3	130,4
	Прибуток	8,1	11,2	1,9	17,7	75,1	927,2
	Рентабельність, %	6,2	7,6	1,0	8,7	22,5	-
Львівська область	Доходи	427,6	507,2	542,8	450	842,3	197,0
	Витрати	593,7	532,7	558,6	822,6	928,9	156,5
	Прибуток	-166,1	-25,5	-15,8	-372,6	-86,6	-
	Рентабельність, %	-	-	-	-	-	-
Чернівецька область	Доходи	25,3	25,3	35,3	34,3	40,1	158,5
	Витрати	25,0	23,4	33,5	28,8	34,0	136,0
	Прибуток	0,3	1,9	1,8	5,5	6,1	2033,3
	Рентабельність, %	1,2	7,5	5,1	16,0	15,2	-
Карпатський район	Доходи	649,8	748	870,7	800,6	1358,8	209,1
	Витрати	809,9	751,0	862,4	1134,9	1341,3	165,6
	Прибуток	-160,1	-3	8,3	-334,3	17,5	-
	Рентабельність, %	-	-	0,95	-	1,3	-
Україна	Доходи	4459,8	6960,1	5851,5	3404,5	5112,1	114,6
	Витрати	4589,3	5563,3	5127,0	4533,4	6643,9	144,8
	Прибуток	-129,5	1396,8	724,5	-1128,9	-1531,8	-
	Рентабельність, %	-	20,07	12,38	-33,2	-30,0	-

загальнодержавну і регіональну стратегії розвитку туристичної інфраструктури; переглянути державну політику сертифікації і стандартизації готельних послуг; впровадити інноваційні заходи

для індивідуалізації готельного продукту. Запропоновані заходи сприятимуть підвищенню рівня конкурентоспроможності готельного господарства як окремого регіону, так і держави в цілому.

Список літератури:

1. Кравчук Г. О. Аналіз досліджень розвитку готельної індустрії України в контексті Євро 2012 / Г. О. Кравчук // Інноваційна економіка. – 2012. – № 1. – С. 112-115.
2. Корнева Д.А. Особливості розвитку туристичної інфраструктури в Україні / Д. А. Корнева // Вісник ДІТБ. – 2011. – № 15. – С. 174-180.
3. Носенко В.О. Тенденції розвитку готельного господарства в умовах побудови інформаційного середовища / В. О. Носенко, Р. С. Ладиженська // Комунальне господарство міст. – 2015. – № 102. – С. 541-546.
4. Горіна Г.О. Особливості сучасного розвитку готельної індустрії України [Електронний ресурс] / Г. О. Горіна // Вісник Сумського державного університету. – 2010. – № 2. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/VSU_Ekon/2010_2/10ggogiu.pdf/
5. Писаревський І. М. Тенденції розвитку готельного господарства в регіоні: вектор пріоритетів / І. М. Писаревський, І. В. Сегеда // Економіка та управління в туризмі і готельному господарстві. – 2014. – Вип. 115. – С. 83-87.
6. Державна служба статистики України: офіційний Web-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Готелі та інші місця для тимчасового проживання: статистичний збірник / [відповідальний за випуск І. В. Калачова]. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 207 с.
8. Головне управління статистики в Івано-Франківській області: офіційний Web-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifstat.gov.ua/>
9. Головне управління статистики у Закарпатській області: офіційний Web-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/index.html>.
10. Головне управління статистики у Львівській області: офіційний Web-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lv.ukrstat.gov.ua/>.
11. Головне управління статистики у Чернівецькій області: офіційний Web-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>.

Мельник І.Н.

Львовский торгово-экономический университет

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ

Аннотация

Анализируются современные тенденции развития гостиничного хозяйства Украины в разрезе экономических районов. Определено место и роль в обеспечении надлежащих условий проживания туристов Карпатского экономического района. Данный регион занимает почти 30% гостиничного фонда Украины, существенную часть средств размещения составляют гостиницы. За последние годы количество гостиничных предприятий сократилось почти на 3,5% и загружены они не более, чем на 20%. Гостиничная индустрия Украины в целом и Карпатский экономической район, в частности, переживают кризисный период, функционируя под влиянием определенных проблем развития, для устранения которых целесообразно разрабатывать и имплементировать общегосударственную и региональную стратегии развития туристической инфраструктуры; пересмотреть государственную политику сертификации и стандартизации гостиничных услуг; внедрить инновационные мероприятия для индивидуализации гостиничного продукта.

Ключевые слова: инфраструктурные туристические ресурсы, гостиничное хозяйство, средства размещения, Карпатский экономический район.

Melnyk I.V.

Lviv University of Trade and Economics

MODERN TRENDS OF HOTEL INDUSTRY'S DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary

Modern tendencies of the hotel household in Ukraine are being analyzed on the level of economic areas. Place and role of ensuring of appropriate living conditions for tourists in Carpathian economic region. Given region occupies almost 30% of Ukrainian hotel fund, substantial part of accommodation facilities are hotels. During last years quantity of hotel enterprises declined by almost 3,5% and the percentage of the occupation is not more than 20%. Ukrainian hotel industry overall and Carpathian economic region in particular is living through crisis period, and works under the influence of some development problems. To solve those problems such measures should be made: develop and implement nationwide and region strategies for development of touristic infrastructure; review state policy regarding certification and standardization of hotel services; implement innovative measures for individualization of hotel products.

Keywords: infrastructural touristic recourses, hotel industry, accommodation facilities, Carpathian Economic Region.

УДК 339.562(477+061.1)

АНАЛІЗ ТОВАРНОЇ СТРУКТУРИ ІМПОРТУ УКРАЇНИ З КРАЇН ЄС

Мельник Т.М., Туницька Ю.М.

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті визначено основні тенденції зовнішньої торгівлі України з ЄС. Проаналізовано структуру та динаміку імпорту товарів з країн співтовариства за період з 2007 по 2015 рр. Досліджено передумови її формування. Визначено загрози для вітчизняного ринку від лібералізації тарифного захисту за умов дії зони вільної торгівлі. Запропоновано шляхи врівноваження товарної структури імпорту з ЄС.

Ключові слова: імпорт, зона вільної торгівлі, євроінтеграція, імпортозалежність, імпортне мито.

Постановка проблеми. Угода про асоціацію між ЄС та Україною та її складова – поглиблена і всеохоплююча зона вільної торгівлі передбачає оптимізацію структури імпорту європейських товарів, збільшення якого внаслідок лібералізації зовнішньої торгівлі призведе до витіснення національного виробника з внутрішнього ринку України, що свідчить про актуальність цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у вивчення проблем євроінтеграції України та її наслідків для різних галузей промисловості є напрацювання вітчизняних науковців: В.Г. Андрійчука [1], В.М. Гейця [3], С.О. Радзівської [12], А.Ю. Сібекиної [13], Л.В. Шинкарук [15] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак подальшого дослідження потребують питання оптимізації товарної структури зовнішньої торгівлі з ЄС в умовах дії зони вільної торгівлі.

Мета статті – здійснити аналіз динаміки та структури імпорту товарів в Україну з країн ЄС, визначити основні тенденції та проблеми її формування, а також дослідити загрози та можливості для національного виробника від лібералізації зовнішньої торгівлі за умов створення зони вільної торгівлі.

Виклад основного матеріалу. ЄС як єдина митна територія залишається найбільшим торговельним партнером України. У 2015 р. частка країн ЄС у загальному обсязі зовнішньої торгівлі становила в експорті 34,1%, в імпорті – 40,39%.

Останніми роками в Україні зберігається тенденція до випереджання темпів зростання імпорту товарів з країн ЄС над темпами зростання експорту (рис. 1). За відносної стабільності структури торговельних операцій поступово формувалися умови для появи від'ємного сальдо у зовнішній торгівлі товарами України та ЄС (табл. 1).

Перевищення обсягів імпорту над експортом з ЄС в Україні у 2007–2015 рр. спостерігається майже за всіма розділами Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД).

Для 2005–2009 рр. притаманна тенденція до зміцнення позицій європейської продукції на внутрішньому ринку України при низьких темпах збільшення обсягів експорту відповідних товарів до країн-членів ЄС. Зростання високотехнологічного імпорту з Євросоюзу супроводжувалось нарощуванням обсягів українського експорту продукції з низькою доданою вартістю.

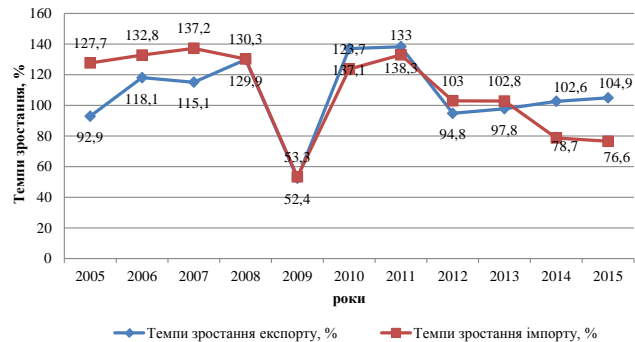

Рис. 1. Темпи зростання імпорту та експорту товарів в Україні з країнами ЄС у 2005–2015 рр.

Джерело: складено автором на основі [5]

У кризовому 2009 р стрімке скорочення імпорту в Україну з країн ЄС за всіма товарними групами, за винятком жирів та олії рослинного і тваринного походження, пояснювалось девальвацією гривні, що зробила імпорт менш доступним, призвела до загального скорочення доходів економічних суб'єктів за умов падіння виробництва, обмеження доступу до фінансових ресурсів та зменшення притоку іноземного капіталу.

Починаючи з 2010 р., обсяги імпорту знову почали зростати. Найбільшу частку у загальному обсязі імпорту в Україну у 2015 р. становили: мінеральні продукти (22,70%), продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (17,23%), машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання (17,37%), полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них (8,37%), засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби (5,66%), недорогоцінні метали та вироби з них (5,08%), готові харчові продукти (5,07%), продукти рослинного походження (2,64%) (табл. 2).

Подальші зміни в товарній структурі імпорту з ЄС відбуватимуться під дією лібералізації тарифного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні у рамках дії зони вільної торгівлі (ЗВТ). Згідно з Угодою мита на імпорт європейських товарів в Україну зменшуватимуться протягом 5–10 років, починаючи з 1-го січня 2016 р., тоді як ЄС зобов'язується спростувати більшість митних ставок одразу. Завдяки тарифній лібералізації на нашому ринку з'являться дешевші європейські товари, що з одного боку загострить конкуренцію, а з іншого, – стимулюватиме вітчизняних виробників удосконалювати свій товар. Згідно з Угодою розміщені в Україні виробництва повинні будуть запровадити європейські стандарти протягом 7 років.

Оцінюючи товарну структуру імпорту України, першочерговим вважаємо ґрунтовний аналіз товарів за розділами УКТЗЕД, частка яких більше 2%.

Протягом досліджуваного періоду частка товарів розділу «Живі тварини; продукти тваринного походження» у загальному обсязі імпорту до України з ЄС збільшилася з 0,73% у 2007 р. до 2,16% у 2015 р. передусім завдяки зростанню

частки таких товарних груп, як: «М'ясо та їстівні субпродукти» (0,61% у 2015р), «Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед» (0,43%), «Риба та ракоподібні» (0,32%).

У 2013 р. порівняно з 2007 р. негативне сальдо м'яса та їстівних субпродуктів збільшилося у 21 раз і становило -304 млн дол, живих тварин, риби та ракоподібних – у 2 рази і дорівнювало -110,3 та -104,1 млн дол. У 2015 р. ці показни-

Таблиця 1

Динаміка сальдо зовнішньої торгівлі України з ЄС у 2007–2015 рр., млн. дол.

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього по країнах ЄС1	-8302,34	-10738,91	-5893,39	-6049,37	-7782,88	-9113,55	-10287,89	-4066,22	-2314,95
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	-143,01	-693,17	-428,25	-453,66	-391,45	-647,14	-613,41	-318,30	-108,74
II. Продукти рослинного походження	192,54	1714,78	872,94	422,85	1379,07	2422,08	2250,66	2182,87	2039,18
III.15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	731,75	537,43	367,79	530,62	546,15	696,68	396,00	720,11	630,44
IV. Готові харчові продукти	-544,43	-885,08	-559,75	-676,48	-785,49	-514,32	-635,24	-298,30	-15,08
V. Мінеральні продукти	1293,34	988,50	475,82	1138,97	1698,77	867,70	-159,16	-1098,80	-2003,30
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	-2069,51	-2864,39	-2591,58	-3001,85	-3398,20	-3947,32	-4252,83	-3157,91	-2225,04
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	-1461,26	-1980,83	-1259,42	-1706,14	-2023,72	-2015,10	-2023,89	-1607,00	-1189,50
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	284,60	249,62	101,74	79,06	59,69	38,82	30,41	31,62	15,39
IX. Деревина і вироби з деревини	384,10	239,37	262,24	278,61	354,66	301,82	310,37	531,28	610,68
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	-936,61	-1180,55	-884,39	-1021,51	-1095,17	-1076,30	-1145,84	-754,74	-509,65
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	13,97	-15,94	1,46	-75,38	-92,46	-109,59	-136,80	-37,24	-21,42
XII. Взуття, головні убори, парасольки	69,83	71,86	70,10	79,32	89,67	61,38	65,02	84,25	78,32
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	-398,41	-534,42	-228,02	-314,86	-371,66	-386,30	-437,22	-214,67	-84,87
XIV.71 Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	-48,85	-272,34	-29,83	-102,31	-368,58	-117,42	-207,30	-128,33	-25,79
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	3181,69	4423,09	1183,32	3023,12	4141,17	2464,54	2987,03	3266,24	2285,32
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	-4962,74	-5666,35	-2073,53	-2270,79	-4271,79	-3702,17	-3367,33	-1609,30	-865,74
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	-3159,50	-3917,69	-744,79	-1385,08	-2559,38	-2706,63	-2694,80	-1131,54	-708,42
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	-419,04	-447,15	-261,89	-379,43	-377,29	-434,83	-390,08	-248,40	-147,84
XX. Різні промислові товари	-131,77	-265,43	-52,27	-91,09	-129,64	-158,25	-97,95	-142,99	44,31
XXI. 97 Твори мистецтва	0,01	-2,85	-0,26	-45,79	-51,61	-4,16	-16,45	-8,38	-0,15

Джерело: складено автором на основі [5]

ки знизилися до -27,7 млн дол, -58,33 млн дол, -40,98 млн дол, що пов'язане передусім із девальвацією гривні, через яку закупівля цієї продукції за кордоном частково втратила економічну привабливість.

Інтеграція України в ЄС приховує загрози для розвитку вітчизняних виробників товарів зазначеного розділу. Це, насамперед, збільшення на внутрішньому продовольчому ринку України конкуруючого імпорту за ймовірного продовження обмеження вітчизняного експорту до країн ЄС внаслідок його невідповідності європейським стандартам [16]. До того ж у зобов'язаннях по імпортних тарифах на м'ясо та харчові субпродукти, взятих на себе Україною та ЄС, спостерігається асиметрія [4].

У цілому сальдо зовнішньої торгівлі товарами розділу «Продукти рослинного походження» є позитивним, що пояснюється зростаючим перевищенням обсягів експорту над імпортом зернових культур, насіння і плодів олійних культур. Однак за період з 2007 до 2015 рр обсяги імпорту перевищували обсяги експорту за такими групами: живі дерева та інші рослини (з -48,9 млн дол до -14,22 млн дол), їстівні плоди та горіхи (з 37,3 млн дол до -17,33 млн дол), овочі (5,54 млн дол до -10,27 млн дол), кава і чай (-35,8 млн дол до -55,68 млн дол), шелак природний (-16,8 млн дол до -13,41 млн дол). У 2015 р. частка цих продуктів становила відповідно 0,10%, 0,68%, 0,14%, 0,38%, 0,09%. Найбільшу частку склав імпорт експортноорієнтованої групи – зернових культур (ЄС, переважно, експортує продовольчу пшеницю і ячмінь) – 0,68%.

Великі обсяги імпорту їстівних плодів та горіхів обумовлені: тенденцією довгострокового зростання споживання свіжих плодів та фруктів; підвищенням вимог до якості та асортименту продукції; змінами вподобань споживачів; збільшенням доступності продуктів, що не вирощуються в Україні через природно-кліматичні умови, і як наслідок зниженням імпортних митних тарифів через вступ України до СОТ тощо.

Основними товарами розділу «Готові харчові продукти», імпорт яких до України збільшувався, є різні харчові продукти (1,23% у 2015 р.), алкогольні, безалкогольні напої та оцет (0,91%), залишки і відходи харчової промисловості (0,83%), какао та продукти з нього (0,50%), продукти переробки овочів (0,45%), готові продукти із зерна (0,38%). Обсяги постачання тютюну та його промислових замінників становили 0,50%.

Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі алкогольною та безалкогольною продукцією у 2013 р. порівняно з 2007 р. зросло в 10 разів і становило -260 млн дол. В умовах дії ЗВТ з ЄС обсяги ввезення алкогольної та безалкогольної продукції в Україну збільшуватимуться внаслідок спрощення імпорту алкогольної продукції. З 20 вересня 2015 р. скасована обов'язкова сертифікація продукції у системі УкрСЕПРО.

Перехідний період лібералізації доступу алкогольної продукції на ринок України – 10 років. Також у ході переговорів українська група домоглася від ЄС так званого «компенсаційного пакета» для захисту виноробної галузі, що традиційно виробляє продукцію, ідентифіковану за європейськими географічними назвами. Йдеть-

Таблиця 2

Динаміка товарної структури імпорту в Україну з ЄС у 2007-2014 рр.

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього по країнах ЄС1	100	100	100	100	100	100	100	100	100
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	0,73	2,46	2,90	2,45	1,61	2,58	2,47	2,16	1,78
II. Продукти рослинного походження	1,41	1,92	2,78	2,86	2,71	3,47	3,29	3,58	2,64
III.15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	0,34	0,42	0,66	0,53	0,47	0,48	0,39	0,35	0,31
IV. Готові харчові продукти	3,94	3,91	5,57	5,28	4,73	4,81	5,24	5,68	5,07
V. Мінеральні продукти	4,84	7,22	5,53	6,80	7,11	7,79	11,44	18,32	22,70
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	14,20	13,49	19,99	19,17	17,42	18,20	18,24	18,18	17,23
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	7,71	7,58	8,90	9,50	8,30	8,07	7,86	8,09	8,37
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	0,38	0,32	0,38	0,37	0,32	0,30	0,37	0,52	0,60
IX. Деревина і вироби з деревини	1,00	1,12	1,27	1,23	1,06	0,98	1,12	1,01	0,67
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	4,51	4,39	6,25	5,73	4,56	4,39	4,52	3,84	3,73
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	3,46	2,73	3,87	3,47	2,95	2,54	2,58	3,00	3,46
XII. Взуття, головні убори, парасольки	0,17	0,18	0,21	0,22	0,22	0,20	0,24	0,30	0,26
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	2,08	2,08	1,78	1,95	1,74	1,71	1,84	1,43	1,25
XIV.71 Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	0,59	1,19	0,53	0,72	1,65	0,64	0,90	0,71	0,27
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	6,35	6,40	6,48	6,85	6,81	6,04	5,83	5,44	5,08
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	28,36	25,43	22,81	20,39	24,07	21,22	19,55	17,47	17,37
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	15,73	15,00	5,99	8,25	10,51	12,82	10,67	5,94	5,66
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	1,99	1,66	1,95	2,17	1,65	1,81	1,63	1,40	1,34
XX. Різні промислові товари	1,34	1,59	1,27	1,26	1,28	1,27	1,10	1,86	1,40
XXI. 97 Твори мистецтва	0,00	0,01	0,00	0,25	0,21	0,02	0,06	0,04	0,00

Джерело: складено автором на основі [5]

ся про пільгове кредитування виробників з боку ЄБРР, Європейського інвестиційного банку [2]. Очікуване скасування ліцензування експорту та імпорту спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів може стимулювати завезення в країну низькоякісних виробів і напоїв [8].

У 2015 р. обсяги імпорту мінеральних продуктів з країн ЄС перевищили обсяги експорту на 2003,3 млн дол. Це пов'язано з недостатньою забезпеченістю України власними енергетичними ресурсами – кам'яним вугіллям, сировою нафтою (включаючи газовий конденсат), природним газом. Частка імпорту мінеральних палив, нафти і продуктів її перегонки з країн ЄС за досліджуваній період зростає у 4 рази та становила 22,70% у 2015 р.

Нафтовидобувна та нафтопереробна галузі України не були своєчасно переорієнтовані на впровадження новітніх технологій, мінімізацію витрат сировини, досягнення європейських стандартів якості та нарощування експорту нафтопродуктів. У 2013 р. в Україні вироблено 3,5 млн т нафтопродуктів. Частка імпорту сягнула 78% (2008 р. – 13,5%). Сьогодні найбільшими постачальниками бензину А-95 є Польща, Румунія та Латвія.

Аномально висока газосміність ВВП в Україні призводить не тільки до газової імпортозалежності, але і тінювих схем та корупції. У цілому ж наша держава має великий потенціал до скорочення обсягів імпорту газу з РФ за рахунку реверсу з країн ЄС, нарощування власного видобутку та зростання енергоефективності [9].

Для досягнення головних цілей Нової енергетичної стратегії (НЕС) 2020, розробленої з урахуванням європейських енергетичних стандартів, визначаються такі цільові завдання: забезпечення енергозощадження шляхом реалізації програм енергоефективності відповідно до Директив з енергоефективності та модернізації житлового фонду ЄС; інтеграція енергетичної інфраструктури України в європейський енергетичний простір; скорочення споживання природного газу з одночасною диверсифікацією його імпорту зі Словаччини, Польщі, Угорщини.

Україна є нетто-імпортером за основними видами продукції хімічної промисловості (крім добрив). Найбільше в Україну з ЄС імпортується фармацевтична продукція – 6,45%, екстракти дубильних 1,26%, ефірні олії – 2,13%, мило, поверхнево-активні органічні речовини – 1,13%.

З кінця 1990-х років український ринок медпрепаратів безперервно наповнювався імпортною фармацевтичною продукцією. За ініціативою Кабінету Міністрів України 22 грудня 2014 р. у Верховній Раді України зареєстровано законопроект «Про внесення зміни до статті 9 Закону України «Про лікарські засоби» щодо спрощення державної реєстрації лікарських засобів» за № 1579 [12]. Пропонується здійснювати реєстрацію всіх без винятку ліків (оригінальних, генеричних, традиційних), вироблених в Австралії, Канаді, США, Швейцарії, Японії або країнах-членах ЄС, за 5 днів. Ухвалення цієї вочевидь неєвропейської норми призведе до здорожчання ліків для населення. Стосовно вітчизняних виробників ця норма має дискримінаційний характер і свідчить про потужне лобі імпортерів. Крім того, прийняття законопроекту у запропонованій редакції негативно впливатиме на розвиток ві-

тчизняної фармацевтичної промисловості та погіршить інвестиційний клімат [10].

Поглиблення імпортозалежності спостерігається і в зовнішній торгівлі щодо товарів розділу «Полімерні матеріали, пластмаси та каучук». Найбільшу частку в загальному обсягу імпорту традиційно становили полімерні матеріали та пластмаси (6,98% від загального імпорту). Імпорт полімерів і пластмас в Україні зростає швидкими темпами, що пояснюється незначними обсягами виробництва цієї продукції та зростаючим попитом на неї.

Целюлозно-паперова галузь промисловості України є імпортозалежною. Основним імпортним товаром є картон та папір, сировина для виробництва яких в нашій країні практично відсутня. У 2013 р. обсяги постачання картону та паперу з ЄС перевищили імпорт на 1070,5 млн дол, проти –853,2 млн дол у 2007 р. У 2015 р. цей показник знизився до –469,03 млн дол, при цьому частка у загальному імпорті цієї продукції залишалась протягом досліджуваного періоду майже на одному рівні від 4,1% у 2007 р. до 3,40% у 2015 р.

Розраховувати на значне насичення внутрішнього ринку імпортозамінною вітчизняною картонно-паперовою продукцією можливо в разі створення в країні потужностей з випуску целюлози та забезпечення розвитку ринку вторинної сировини; реконструкції та модернізації діючих машин; удосконалення технологічних схем виробництва; впровадження ефективних технологічних добавок.

Для товарів розділу «Текстиль та вироби з текстилю» притаманна стрибкоподібна зміна частки у загальному обсязі імпорту товарів з ЄС. Так, якщо у 2008 р. цей показник дорівнював 2,7%, то у 2009 р. він був максимальним – 3,9%. Після зниження у 2012 р. частка обсягів ввезення текстильної продукції почала поступово зростати і у 2015 р. становила 3,46%. Найбільше Україна імпортує з ЄС вати, синтетичних або штучних штапельних волокон, бавовни та текстильних матеріалів (0,46%, 0,39%, 0,34% від загального обсягу імпорту товарів з ЄС у 2015 р.).

З метою захисту української текстильної промисловості для торгівлі живим одягом встановлені спеціальні умови лібералізації. Так, одночасно із поступовим (впродовж 5 років) зниженням увізного мита запроваджуються вхідні ціни, які будуть встановлюватись у євро за кілограм чистої ваги [14].

Причинами важкого стану підприємств легкої промисловості є висока матеріаломісткість виробництва та використання дорогої імпортної сировини через відсутність достатньої кількості власної. Тому вітчизняні товари є високоякісними, але не конкурентоспроможними за ціною порівняно з імпортною продукцією. Угода про асоціацію передбачає зменшення до нуля митних зборів на імпортну сировину, устаткування та запчастини до нього, що використовуються в текстильній промисловості України. Тому зниження вартості цих складових призведе до зменшення собівартості готової вітчизняної продукції [7].

Обсяги імпорту товарів розділу «Недорогоцінні метали та вироби з них» є значними, незважаючи на те, що вони становлять основу експортного потенціалу України. Традиційно імпортні поставки з ЄС складає продукція, що не виро-

бляється в країні або виробляється в недостатній кількості: високоякісні чорні метали та вироби з них, алюміній, інструменти та ножові вироби. Протягом досліджуваного періоду спостерігається певне зменшення частки недорогоцінних металів у загальному обсязі імпорту з країн ЄС (з 6,35 до 5,08% у 2007-2015 рр.) переважно завдяки зменшенню імпорту чорних металів (1,7% до 1,45%) та виробів з них (з 2,3% до 1,62%).

За досліджуваний період від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами розділу «Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання» з країнами ЄС змінювалось стрибкоподібно. У 2009 р. цей показник становив – 2073,5 млн дол, що в 2,7 раза менше ніж у 2008 р. У 2011 р. від'ємне сальдо знову зросло до – 4271,79 млн дол, а потім почало стрімко знижуватись і у 2015 р. становило –865,74 млн дол. Такі зміни у структурі імпорту цього розділу УКТЗЕД відбувалися передусім через коливання частки імпорту високотехнологічної продукції: реакторів ядерних, котлів, машин з 19,42 до 10,24%.

Основні показники економічної безпеки машинобудівельної галузі погіршуються і не відповідають пороговому значенню, а саме: часткою машинобудування в промисловому виробництві; дефіцитом зовнішньоторговельного балансу продукції; імпортною залежністю внутрішнього ринку цього товару; експортною залежністю від кон'юнктури зовнішніх ринків; ступенем зносу основних засобів; обсягом інвестицій в основний капітал; інноваційною активністю підприємств [6].

Стрімке і безупинне зниження частки товарів розділу «Транспортні засоби та шляхове обладнання» у загальному імпорті товарів в Україну з ЄС з 15,73% у 2007 р. до 5,66% у 2015 р. відбувалося внаслідок зменшення обсягів постачань імпортних наземних транспортних засобів, крім залізничних (з 15,12% до 5,41%). За досліджуваний період від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарів цієї групи зменшилося у 3 рази і у 2014 р. становило -708,42 млн дол.

Основними проблемами українського автомобілебудування є відносно низький техніко-економічний рівень, слабо розвинуте виробництво комп-лектуючих, неналежна реалізація потенціалу міжнародного науково-технічного співробітництва, відставання у впровадженні екологічних

стандартів, невирішеність проблеми утилізації старих автомобілів [6].

Проте Україна згідно з умовами ЗВТ з ЄС може застосовувати захисні заходи у формі вищої ставки ввізного мита до легкових автомобілів походженням з ЄС, що може негативно позначитись на розвитку суміжних секторів економіки. Споживачі не зможуть скористатись перевагами лібералізації торгівлі. До того ж, з 1 січня 2016 р. в Україну заборонено ввозити автомобілі, які не відповідають екологічним вимогам стандарту Євро-5 (норми за викидами).

Висновки і пропозиції. У двосторонній торгівлі між Україною та ЄС протягом досліджуваного періоду зберігається негативне сальдо, що обумовлено випередженням темпів зростання імпорту товарів з країн співтовариства над темпами зростання експорту. Поглиблення імпортозалежності спостерігається в зовнішній торгівлі майже за всіма розділами товарів УКТЗЕД. Найбільшу частку серед увезеної продукції займають мінеральні продукти, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, механічне обладнання; машини та механізми, електрообладнання та їх частини. В умовах подальшої лібералізації тарифного регулювання імпорту це призведе до зменшення обсягів випуску національної продукції інвестиційного характеру та зниження рівня промислового розвитку країни.

Інтеграція України в ЄС приховує в собі загрози для розвитку вітчизняних виробників: збільшення на внутрішньому ринку конкуруючого імпорту за ймовірного продовження обмеження вітчизняного експорту до країн ЄС через невідповідність європейським стандартам; асиметрія у зобов'язаннях по імпортних тарифах на певну продукцію, взятих на себе Україною та ЄС.

Дієвими напрямками врівноваження товарної структури імпорту з ЄС можуть стати: активізація процесу імплементації у виробництво енергозберігаючих технологій з метою послаблення тиску зростання цін на енергоносії; підтримка процесу імпортозаміщення, зокрема у хімічній галузі та легкій промисловості, здатних виготовляти національну продукцію як альтернативу імпортній; підвищення продуктивності праці шляхом впровадження як технологічних, так і організаційних інновацій у виробництво.

Список літератури:

1. Андрійчук В. Г. Вплив угоди про асоціацію між Україною та ЄС на митно-тарифне регулювання і зовнішньоторговельний режим сторін / В. Г. Андрійчук, Є. І. Іванов // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – № 3. – С. 4–15.
2. Бізнес по-європейськи. Зміни для виробників харчових продуктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa-torgivlia.org.ua/agreement-for-food>
3. Гейць В. М. Оцінка впливу Угоди про асоціацію / ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України / В. М. Гейць; за ред. В. М. Гейця, Т.О. Осташко, Л.В. Шинкарук. – К. – 2014. – С. 3-101.
4. Збарський В. К. Аналіз організаційно-правового забезпечення ринку м'яса в Україні / В. К. Збарський // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. – 2015. – Вип. 1 (45). Т. 2. – С. 218-224 – (Серія «Економіка»).
5. Зовнішня торгівля України товарами з країнами ЄС. – Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Кизим М. О. Можливості і загрози від членства України в СОТ для машинобудування в умовах співпраці з країнами ЄС і Митного союзу ЄврАзЕС / М. О. Кизим, А. Д. Олійник, І. Ю. Матюшенко та ін. // ВІЗНЕС ІНФОРМ. – 2014. – № 2. – С. 59-70.
7. Мельник М.І. Проблеми питання розвитку легкої промисловості України в умовах створення ЗВТ з ЄС [Електронний ресурс] / М.І. Мельник, Р.Є. Яремчук. – С. 2 – Режим доступу: ird.gov.ua/irdp/e20150304.pdf
8. Непряхіна Н. Алкогольно-тютюновий експорт та імпорт звільнять від ліцензій [Електронний ресурс] / Н. Непряхіна, М. Цатурян // РБК –Україна. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/analytics/alkogolnotabachnyy-eksport-import-osvobodyat-1437718360.html>

9. Нова енергетична стратегія України до 2020 року: безпека, енергоефективність, конкуренція. – Центр Разумкова. – Базовий варіант для обговорення із громадськістю [Електронний ресурс]. – С. 12 – Режим доступу: [http://www.uceps.org/upload/Draft%20Strategy_00%20\(7\).pdf](http://www.uceps.org/upload/Draft%20Strategy_00%20(7).pdf)
10. Приходько О. До чого веде урядова ініціатива щодо спрощення реєстрації імпортованих ліків в Україні? [Електронний ресурс] / О. Приходько // Аптека.ua. – 2014. – С. 1. – Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/318228>
11. Про внесення зміни до статті 9 Закону України «Про лікарські засоби» щодо спрощення державної реєстрації лікарських засобів: Законопроект за № 1579 // Аптека.ua. – 2014 // www.apteka.ua/article/317889
12. Радзівська С. О. Торговельно-економічні зв'язки України з країнами ЄС та ЄУП: сучасний стан та перспективи розвитку / С. О. Радзівська // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2013. – № 3. – С. 42–62.
13. Сібекіна А. Ю. Зона вільної торгівлі як найважливіший чинник ефективної динамізації економіко-інтеграційних процесів України / А. Ю. Сібекіна // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2013. – № 5–6. – С. 59–67.
14. Стріжик У. Р. Аналітичне забезпечення зміни витрат на виробництво продукції легкої промисловості України в умовах глобалізації / У. Р. Стріжик // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2014. – № 797: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 410–416.
15. Шинкарук Л. В. Прогнозні оцінки розвитку національної економіки в умовах створення ЗВТ з ЄС / Л. В. Шинкарук, І. В. Барановська, О. А. Герасімова // Економіка і прогнозування. – 2013. – № 3. – С. 38–58.
16. Шубавська О.В. Інтеграційні перспективи України: переваги та ризики для аграрного сектора / О.В. Шубавська, К.О. Прокопенко // Економіка України. – 2014. – 1 (626). – С. 63–72.

Мельник Т.Н., Туницкая Ю.Н.

Киевский национальный торгово-экономический университет

АНАЛИЗ ТОВАРНОЙ СТРУКТУРЫ ИМПОРТА УКРАИНЫ ИЗ СТРАН ЕС

Аннотация

В статье определены основные тенденции внешней торговли Украины с ЕС. Проанализированы структура и динамика импорта товаров из стран сообщества за период с 2007 по 2015 гг. Исследованы предпосылки ее формирования. Определены угрозы для отечественного рынка от либерализации тарифной защиты в условиях действия зоны свободной торговли. Предложены пути уравнивания товарной структуры импорта из ЕС.

Ключевые слова: импорт, зона свободной торговли, евроинтеграция, импортозависимость, импортная пошлина.

Melnik T.M., Tunitska J.M.

Kyiv National University of Trade and Economics

ANALYSIS COMMODITY STRUCTURE OF IMPORTS FROM THE EU IN UKRAINE

Summary

In the article the basic tendencies of foreign trade of Ukraine with the EU are identified. The structure and dynamics of imports from the Community for the period from 2007 to 2015 are analyzed. The preconditions of its formation are identified. The threats to the national market of tariff protection liberalization in the conditions of action FTA are identified. The ways of balancing the commodity structure of imports from the EU are proposed.

Keywords: import, free trade zone, European integration, importozalezhnist, the import duty.

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Мельнікова А.В.

Київський національний торговельно-економічний університет

Визначено основні групи ризиків діяльності туристичних підприємств. Ідентифіковано інформаційні джерела за зовнішніми та внутрішніми ризиками діяльності туристичних підприємств. Виявлено ключові джерела облікової інформації за окремими групами ризиків. Досліджено процес ідентифікації відхилень за ключовими факторами утворення ризиків діяльності туристичних підприємств. Розглянута аналітична складова інформаційного забезпечення управління ризиками.

Ключові слова: ризики, туристичне підприємство, інформаційне забезпечення, облікова інформація, ідентифікація.

Постановка проблеми. Останні події в Україні досить негативно позначились на функціонуванні усіх суб'єктів господарювання, у тому числі і туристичних підприємств. Зокрема, протягом останніх трьох років, доходи від надання туристичних послуг вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності мають тенденцію до зниження: у 2013 р. – 6496,8 млн.грн. (скоротилися на 2% порівняно з 2012 р.), у 2014 р. – 5566,7 млн.грн. (скоротилися на 14% порівняно з 2013 р.), у 2015 р. – 5437,5 млн.грн. (скоротилися на 2% порівняно з 2014 р.) (за даними [1]). Крім того, темпи зростання витрат туроператорів перевищують темпи зростання кількості та вартості реалізованих кінцевого споживачеві туристичних продуктів. Дані тенденції свідчать про неспроможність туристичних операторів своєчасно пристосуватися до швидких змін середовища їх функціонування. Як наслідок, виникає необхідність впровадження у систему менеджменту якісно нового інструментарію, що забезпечить своєчасне реагування на ризики. Втім, говорити про ефективність ризик-менеджменту, в умовах неефективного формування його інформаційної бази, неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління в умовах ризику перебувають у центрі уваги вітчизняних науковців: Л.В. Гнилицької, С.Ф. Голова, Д.О. Грицишена, З.В. Гуцайлюка, І.М. Вигівської, Р.О. Костирка, О.В. Невильцової та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У той же час, попри актуальність питання інформаційного супроводу управління ризиками окремих суб'єктів господарювання, галузевий аспект, зазвичай, має достатньо обмежене спрямування. Зокрема, вітчизняні науковці переважно висвітлюють проблематику ризик-менеджменту фінансової та інвестиційної діяльності підприємств, залишаючи по-за увагою операційну діяльність туристичних підприємств, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є побудова системи обліково-аналітичного забезпечення управління ризиками діяльності туристичних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ризики можуть бути різноманітними і неможливо повністю охопити всі. Тому, потрібно визначити ті,

вплив яких на господарську діяльність того чи іншого суб'єкта господарювання є суттєвим. Як основу визначення суттєвості впливу окремих видів ризиків необхідно розглядати вид господарської діяльності. З огляду на достатньо широкий спектр ризиків діяльності туристичних підприємств, слід виокремити ті, негативний прояв яких буде суттєвим, а процес ідентифікації може різнитися.

Розглянемо внутрішні ризики та визначимо інформаційні джерела, можливість нормування відхилень факторів, здатних ідентифікувати наближення ризикових подій. Для цього розділемо внутрішні ризики туристичних операторів на: майнові, комерційні, формування турпродукту та фінансові.

Майнові ризики уособлюють небезпеку втрати майна підприємства або його псування внаслідок неналежного виконання працівниками туроператора їх обов'язків, шахрайства, зловживання та обставин непереборної сили. Умовно майнові ризики туроператора можна поділити на ризики: існування, повноти, правильності оцінки, права власності. Визначення норм за цією групою ризиків має ґрунтуватися на даних: Статуту підприємства, Наказу про облікову політику підприємства, а також первинних документів (Інвентаризаційних описів, Порівняльних відомостей результатів інвентаризації, Актів інвентаризацій, Протоколу засідання інвентаризаційної комісії тощо) та облікових реєстрів. За цією групою ризиків можна виявити відхилення у стані факторів, що свідчать про наближення ризикової ситуації і обумовлюють необхідність прийняття управлінських рішень (табл. 1).

Дослідження потребує не просто виявлення факту втрати майна, адже це є наслідком реалізації ризикової ситуації, а виявлення загроз настання ризикових подій. У той же час, встановлення факту втрати або псування майна є важливим з точки зору визначення причин і недопущення їх повторення у майбутньому.

Нормування за комерційними ризиками має дещо спільне з нормуванням майнових ризиків: ідентифікація цих груп ризиків базується на застосуванні прийомів встановлення параметрів ризикотвірних факторів. Нормативи за цією групою ризиків мають бути розроблені на основі положень, документально закріплених договірними відносинами між туристичним оператором та контрагентами; а свідченням наближення або на-

стання ризикових подій (як основи попередження настання аналогічних ситуацій у майбутньому) є порушення окремих положень договірних відносин (табл. 2).

Ризики формування туристичних продуктів внаслідок специфіки господарського циклу туристичного оператора мають дещо відмінну від попередньої (що ґрунтувалася на положеннях окремих документів) технологію встановлення норм. Умовно для вирішення цього питання, ризики цієї категорії доцільно поділити на: ризики технологічного процесу та породжені по-

питом. Тобто, якщо при звичайному процесі виробництва, що ґрунтується на застосуванні певної технології процесу та є прямо пропорційним ефективності використання устаткування та виробничих ресурсів підприємства, цикл формування туристичного продукту є відмінним, з огляду на високу чутливість до попиту (так як туристичні продукти мають чітко встановлені рамки вжитку). Виходячи з цього, розроблення норм як джерела наближення ризикових ситуацій виробничої групи ризиків має певну специфіку (табл. 3).

Таблиця 1

Картка типових відхилень факторів утворення майнових ризиків для потреб ідентифікації ризиків

Показники в параметрах, що свідчать про відхилення і їх суттєвість при прийнятті управлінських рішень щодо реагування на ризики		
низьке (не потрібно нічого робити)	середнє (можна вжити заходи)	високе (необхідно вжити заходи)
· Майно зберігається з дотриманням необхідних умов	-	· Майно зберігається з порушенням необхідних умов
· Активи класифіковано відповідно до облікової політики підприємства (напр., щодо основних засобів, малоцінних та швидкозношуваних предметів)	-	· Порушено норми класифікації активів
· Правильність проведених оцінок окремих об'єктів	-	· Оцінювання з порушеннями
· Існування майна підтверджено документально і фізично	-	· Майно, що існує за документами фактично відсутнє · Майно, що фактично існує не відображено у документах
· Право власності підтверджено документально	-	· Відсутні документи, що підтверджують право власності на об'єкт майна

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Картка типових відхилень факторів утворення комерційних ризиків для потреб ідентифікації ризиків

Показники в параметрах, що свідчать про відхилення і їх суттєвість при прийнятті управлінських рішень щодо реагування на ризики		
низьке (не потрібно нічого робити)	середнє (можна вжити заходи)	високе (необхідно вжити заходи)
· Сторони виконують власні зобов'язання відповідно до укладених договорів	· Спостерігаються відхилення при виконанні зобов'язань сторонами з огляду на умови укладених договорів	· Сторони не виконують власні зобов'язання відповідно до укладених договорів

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Картка типових відхилень факторів утворення ризиків формування туристичного продукту для потреб ідентифікації ризиків

Показники в параметрах, що свідчать про відхилення і їх суттєвість при прийнятті управлінських рішень щодо реагування на ризики		
низьке (не потрібно нічого робити)	середня (можна вжити заходи)	висока (необхідно вжити заходи)
· Прийняті рішення підкріплені даними спостережень, проведеними розрахунками тощо	· При прийнятті рішень частково використовується доступний методичний інструментарій забезпечення інформацією	· Рішення не мають обґрунтування
· Витрати в обліку класифіковано відповідно до облікової політики підприємства; · розподіл витрат відбувається відповідно до облікової політики підприємства; · в калькулюванні собівартості порушень не виявлено; · технологія формування туристичного продукту дотримана	-	· Витрати в обліку класифіковано не відповідно до облікової політики підприємства; · розподіл витрат відбувається не відповідно до облікової політики підприємства; · собівартість занижена/завищена; · виявлено порушення технології процесу формування турпродукту
· Реалізовані туристичні продукти відображено в обліку без помилок та порушень; · обслуговування туристів відбувається відповідно до розроблених внутрішніх регламентів	-	· Реалізовані туристичні продукти відображено в обліку з помилками та порушеннями; · обслуговування туристів відбувається з порушенням норм розроблених внутрішніх регламентів

Джерело: розроблено автором

Таким чином, різноманітна природа ризиків формування туристичних продуктів обумовлює складність та різноманітність джерел встановлення їх норм (свідчень наближення ризикових ситуацій). Зокрема, інформаційними джерелами можуть бути: Накази керівника підприємства, дані фінансового та управлінського обліку, пояснення та довідки працівників підприємства тощо.

Джерела встановлення норм фінансової групи ризиків також можуть бути різноманітними та варіюватися залежно від окремих видів ризиків, що визначаються їх походженням: інфляційні та дефляційні, валютні, втраченої вигоди, ліквідності, банкрутства. Однак не за всіма групами ризиків доцільно визначати норми як підставу їх ідентифікації.

Тобто за валютними, інфляційними та дефляційними ризиками недоречно було б встановлювати норми-індикатори наближення ризикових си-

туацій, адже ця група ризиків виникає на рівні макросередовища підприємства, а тому, найбільш доречним буде оптимізація процесу реагування на них. У зв'язку з цим, за даною групою ризиків аналогічно до інших ризиків, зумовлених зовнішнім середовищем (наприклад, природних, екологічних), доцільно застосовувати моніторинг як основу процесу ідентифікації ризиків та враховувати в процесі планування власної діяльності. До того ж, зазначені ризики породжуються нестабільністю політичного та економічного середовища турсервісера та окремих дестинацій, їх наближення можна передбачити на основі моніторингу інших груп ризиків (зокрема зовнішніх).

Ризики ліквідності, платоспроможності та банкрутства визначаються на основі здійснення певних аналітичних процедур, що ґрунтуються на кількісних та якісних оцінках. Тому норми їх

Таблиця 4

Картка типових відхилень факторів утворення фінансових ризиків для потреб їх ідентифікації

Показники в параметрах, що свідчать про відхилення і їх суттєвість при прийнятті управлінських рішень щодо реагування на ризики		
низьке (не потрібно нічого робити)	середнє (можна вжити заходи)	високе (необхідно вжити заходи)
<ul style="list-style-type: none"> • Підприємство платоспроможне • високий рівень ліквідності ліквідності • дуже низька або відсутня ймовірність банкрутства 	<ul style="list-style-type: none"> • Погіршення показників платоспроможності • погіршення показників ліквідності • підвищення ймовірності банкрутства 	<ul style="list-style-type: none"> • Низька платоспроможність • низька ліквідність • висока ймовірність банкрутства

Джерело: розроблено автором

Таблиця 5

Оцінювання ризику банкрутства підприємства

Ризикотвірні фактори	Характеристика виявлених параметрів	Судження щодо існування загрози банкрутства
<i>1. Аналіз фінансових показників</i>		
Поточні зобов'язання перевищують поточні активи	Так	Так
	Ні	Ні
Операційні збитки	Збиток до оподаткування та збиток після оподаткування	Так
	Прибуток до оподаткування та прибуток після оподаткування	Ні
Негативний підсумковий результат за Звітом про рух грошових коштів	Так	Так
	Ні	Ні
Великий відсоток співвідношення залученого капіталу до загального обсягу капіталу	Так	Так
	Ні	Ні
Показники ліквідності	Нижче/вище норми	Так/Ні
Показники платоспроможності	Нижче/вище норми	Так/Ні
Показники ділової активності	Нижче/вище норми	Так/Ні
Показники рентабельності	Низькі/високі	Так/Ні
<i>2. Якісні показники</i>		
Компанія припинила виплату дивідендів	Так	Так
	Ні	Ні
Втрачено управлінський персонал і не знайдено йому заміну	Так	Так
	Ні	Ні
Втрата ліцензій, дозволів тощо	Так	Так
	Ні	Ні
Наявність бюджетного планування (як засіб надання впевненості щодо перспективності роботи компанії)	Так	Ні
	Ні	Так
<i>3. Інші (зовнішні)</i>		
Зміни законодавства		
Ведення діяльності з порушенням законодавства	Так	Так
	Ні	Ні

Джерело: розроблено автором на основі [2]

встановлення можуть варіюватися залежно від обраного методу їх визначення (табл. 4).

Неможливість пристосування до швидких змін зовнішнього середовища посилює і без того актуально для туристичних операторів загрозу банкрутства. Щодо визначення загрози банкрутства існує безліч підходів. Досить ефективним є оцінювання загрози банкрутства підприємства на основі даних фінансової звітності (Балансу (Звіту про фінансовий стан), Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід), Звіту про рух грошових коштів, Звіту про власний капітал і Пріміток до фінансової звітності). Зокрема, побудована на основі підходу [2] та доповнена показниками-індикаторами, що використовуються при оцінюванні імовірності банкрутства вітчизняними та зарубіжними науковцями, система показників (табл. 5) дозволяє визначити існування загрози банкрутства для вітчизняних туристичних операторів.

Зауважимо, що важливим є не лише надання комплексної оцінки загрози банкрутства на основі дослідження показників, поданих у табл. 5, а й дослідження відхилень окремих її елементів. Наприклад, високий показник поточної ліквідності, поруч з негативними результатами за іншими показниками, може свідчити про неефективність використання оборотного капіталу підприємства (за умови перевищення темпів приросту обсягів дебіторської заборгованості над темпами приросту доходів від реалізації, у зв'язку з чим виникатиме сумнів щодо правильності оцінки дебіторської заборгованості на дату балансу (визначення її чистої реалізаційної вартості) та існування загрози її погашення у майбутньому). Підтвердженням таких припущень виступатимуть дані фінансової звітності підприємства, у даному ви-

падку, це може бути негативний результат Звіту про рух грошових коштів підприємства у поточному періоді (негативний результат руху коштів у результаті операційної діяльності).

З метою підтвердження справедливості оцінки загрози банкрутства на основі системи показників, наведеної у табл. 5, доцільно паралельно здійснювати оцінювання загрози банкрутства на основі певної моделі діагностики банкрутства. У світовій практиці існує значна кількість методів діагностики імовірності банкрутства: п'ятифакторна модель Е. Альтмана адаптована; дискримінантна модель Дж. Таффлера; коефіцієнт У. Бівера; модель Г. Спрінгейта, дискримінантна модель О. Терещенка, R-модель Іркутської державної економічної академії та ін.

З огляду на специфіку діяльності туристичних підприємств та беручи до уваги показники, які використовуються при дослідженні імовірності банкрутства за зазначеними моделями, більш доцільною до використання вважаємо модель Дж. Таффлера.

Моделі діагностики банкрутства Дж. Таффлера [3] передбачає розрахунок таких коефіцієнтів:

- X1 – співвідношення оборотного прибутку та короткострокових зобов'язань підприємства;
- X2 – співвідношення оборотних активів та суми зобов'язань підприємства;
- X3 – співвідношення короткострокових зобов'язань та суми активів підприємства;
- X4 – співвідношення виторгу до суми активів підприємства.

Таким чином, усі коефіцієнти моделі діагностики банкрутства Дж. Таффлера можна застосовувати при оцінюванні діяльності туристичних підприємств, на відміну від моделі О. Терещенка

Таблиця 6

Картка типових відхилень факторів утворення зовнішніх ризиків для потреб їх ідентифікації

Показники в параметрах, що свідчать про відхилення і їх суттєвість при прийнятті управлінських рішень щодо реагування на ризики		
низьке (не потрібно нічого робити)	середнє (можна вжити заходи)	високе (необхідно вжити заходи)
<ul style="list-style-type: none"> • Погодні умови в межах типових норм періоду або попереднього періоду (температура, інтенсивність опадів, швидкість вітру тощо); • відсутність інформації про можливі аварії на небезпечних об'єктах промисловості, транспорті тощо 	<ul style="list-style-type: none"> • Відхилення показників погодних умов від меж типових норм періоду або попереднього періоду незначне; • інформація про можливі аварії на небезпечних об'єктах промисловості, транспорті тощо; 	<ul style="list-style-type: none"> • Суттєве відхилення показників погодних умов від меж типових норм періоду або попереднього періоду, що гарантує настання негативних подій у визначений період на визначеній території (наприклад, зрив туристичного сезону, завдання шкоди здоров'ю туристів тощо); • аварії на небезпечних об'єктах промисловості, транспорті тощо;
<ul style="list-style-type: none"> • Підприємство здійснює діяльність відповідно до чинних законодавчих норм; • законодавство не змінювалось; • зміни законодавства враховано в діяльності підприємства 	-	<ul style="list-style-type: none"> • Підприємство здійснює діяльність з порушенням чинних законодавчих норм; • чинні законодавчі норми зазнали змін; • зміни законодавства не враховано в діяльності підприємства
<ul style="list-style-type: none"> • Незастосування насилля; • тривале існування уряду (інститутів влади); • легітимний конституційний (політичний) режим; • макроекономічні показники, що дозволяють ідентифікувати проблеми розвитку суспільства в нормі 	<ul style="list-style-type: none"> • Нетривале існування уряду (інститутів влади) 	<ul style="list-style-type: none"> • Застосування насилля; • тривале існування уряду (інститутів влади); • нелегітимний конституційний (політичний) режим; • макроекономічні показники, що дозволяють ідентифікувати проблеми розвитку суспільства низькі/знизились
<ul style="list-style-type: none"> • Незастосування засобів збройної боротьби під час розв'язання протиріч між державами, народами, національними та соціальними групами 	-	<ul style="list-style-type: none"> • Застосування засобів збройної боротьби під час розв'язання протиріч між державами, народами, національними та соціальними групами

Джерело: розроблено автором

(більш наближеною до потреб урахування рівня розвитку вітчизняної економіки), яка передбачає також визначення відношення виробничих запасів до виручки, що не відповідає специфіці діяльності туристичних підприємств, зокрема відсутності потреби у використанні виробничих запасів (сировини і матеріалів). Основним джерелом інформації при застосуванні даної моделі діагностики банкрутства також виступають елементи фінансової звітності туристичного оператора.

У межах побудови системи обліково-аналітичного забезпечення управління ризиками діяльності туристичних підприємств, доцільно використовувати також розробки Вигівської І.М. [4], котра визначає об'єкти обліку на туристичних підприємствах, за якими існує потенційна можливість виникнення ризиків, а також вплив ризиків на процес формування облікової інформації за даними об'єктами. Фактично за всіма об'єктами обліку на туристичних підприємствах можна ідентифікувати потенційні ризики, що є підґрунтям для подальшого їх контролю. Адже і майно, і джерела утворення майна підприємства, і безпосереднього господарські процеси існують в умовах невизначеності. Таким чином, зростає цінність інформації, що накопичується у системах фінансового, податкового та управлінського обліку туристичного оператора.

Щодо зовнішніх ризиків, нормування їх відхилення та свідчень наближення ризикових ситуацій, є достатньо складним процесом. Неможливо визначити їх мінімальний склад. Вони можуть суттєво змінюватися за певними групами, адже обумовлюються туристичними дестинаціями. У табл. 6 наведено норми, які є підставою до визначення наближення ризикових ситуацій за природно-екологічними та соціально-політичними ризиками (наслідків порушення законодавства, політичної нестабільності, загроз військових конфліктів).

Джерелами інформації щодо активізації потенційних загроз зовнішнього середовища можуть бути: інформація органів державної влади, місцевих органів влади та місцевого самоврядування, Інтернет, радіо, телебачення, преса та інші засоби оповіщення. Моніторинг зовнішнього середовища (на основі систематичного дослідження зазначених джерел інформації) та аналіз його результатів є однією з ключових процедур ідентифікації зовнішніх ризиків.

Таким чином, можна зробити висновок, що з огляду на те, що ризики і ризикотвірні фактори можуть бути різноманітними, нормативи їх виявлення потребують конкретизації з урахуванням специфіки діяльності окремого туристичного оператора. Конкретизовані норми мають систематично переглядатися, у випадку зміни умов функціонування туристичного оператора (змін внутрішнього та зовнішнього середовища).

Висновки і пропозиції. Ефективний ризик-менеджмент неможливий без повного та своєчасного інформаційного забезпечення. Специфіка ризиків, як об'єкту управління, обумовлює необхідність дослідження значного інформаційного масиву як внутрішнього, так і зовнішнього середовища функціонування туристичного підприємства. Зокрема, в процесі ідентифікації ризиків, для потреб ризик-менеджменту, необхідно здійснювати обробку різноманітних джерел інформації: законодавства, директивних документів, бухгалтерської облікової інформації, по-за облікових джерел інформації тощо. Фундаментом для оцінювання внутрішніх ризиків діяльності туристичних підприємств виступає інформація, що накопичується у системі бухгалтерського обліку. Обробка такої інформації потребує застосування певних аналітичних процедур, які різняться в залежності від досліджуваної групи ризиків.

Список літератури:

1. Експрес-випуск: Мережа суб'єктів туристичної діяльності у 2015 році [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – 2504. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. International Standard on Auditing (ISA) 570, «Going Concern» [Електронний ресурс] // IAISB. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ifac.org/system/files/downloads/a031-2010-iaasb-handbook-isa-570.pdf>.
3. Taffler, R. J. Empirical Models For The Monitoring of UK Corporations / Journal of Banking and Finance. – 1984. – Vol. 8, no. 2. – PP. 199-227.
4. Вигівська І. М. Облікове забезпечення контролю ризиків туристичних підприємств: організаційно-методичні засади [Електронний ресурс] / Ірина Миколаївна Вигівська // «Ефективна економіка» – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4289>.

Мельникова А.В.

Київський національний торговельно-економічний університет

УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКИХ КОМПАНИЙ

Аннотация

Определены основные группы рисков деятельности туристических предприятий. Идентифицированы информационные источники по внешним и внутренним рискам деятельности туристических предприятий. Выявлены ключевые источники учетной информации по отдельным группам рисков. Исследован процесс идентификации отклонений по ключевым факторам образования рисков деятельности туристических предприятий. Рассмотрена аналитическая составляющая информационного обеспечения управления рисками.

Ключевые слова: риски, туристическое предприятие, информационное обеспечение, учетная информация, идентификация.

Melnikova A.V.

Kyiv National University of Trade and Economics

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT FOR MANAGEMENT RISKS ASSOCIATED WITH TRAVEL COMPANIES

Summary

The main groups of risks on travel companies are defined. Information sources identified for external and internal risks of travel companies. The key sources of accounting information on some groups of risk are found. The identification of deviations for the formation of the key factors of risks of travel companies is investigated. Analytical component of information support for risk management is considered.

Keywords: risks, travel company, information support, account information, identification.

УДК 338

ВИТРАТИ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ ТА ЇХ АНАЛІЗ НА ПАТ «ОБОЛОНЬ»

Мостенська Т.Г., Ковтун О.С.

Національний університет харчових технологій

У статті представлено загальні теоретичні аспекти категорії «витрати». Наведено та проаналізовано основні фінансові показники діяльності підприємства за останні роки. Виявлено причини та описано динаміку і зв'язок між всіма витратами підприємства, зважаючи на стан економічного середовища в якому воно функціонує. Окреслено можливі перспективи для компанії.

Ключові слова: менеджмент, економіка, підприємство, витрати, фінансовий стан, операційні витрати.

Постановка проблеми. У сьогоднішніх умовах, коли економічна криза та нестабільний стан ринку диктують свої умови, а ціни на сировину та енергоносії ростуть, для підприємств надзвичайно важливо ефективно управляти витратами та планувати їх. Становлення та укріплення ринкової економіки на теренах нашої держави, а також процеси, що з цим пов'язані, змінюють основні принципи функціонування економічного, правового та інформаційного середовища підприємства – з'явилася комплексна система, від злагодженої роботи котрої залежить правильна і об'єктивна оцінка господарювання всього підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти категорії «витрати» досліджували такі вчені як Ф. Бутинець [1], Г. Шмален [12], І. Давидович [3], А. Московчук [4], Л. Цимбалюк [11], О. Непочатенко [7], Р. Фроленко [10], В. Нагайчук [5], Н. Турчин [8] та ін. Майже на кожному підприємстві є резерви для зниження витрат виробництва до раціонального та обґрунтованого рівня, виявлення факторів та чинників, що цьому сприяють – вагомий економічний крок для підприємства, спосіб підвищити ефективність його господарювання, який дозволить підвищити ефективність його господарювання. Цим і визначається актуальність теми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість матеріалів щодо ринку пива в Україні загалом та діяльності корпорації «Оболонь» зокрема, питання актуальності та новизни інформації залишаються відкритими. Зміни в економічному середовищі та юридичних аспектах змінюють

стан справ компанії досить часто, що робить подібні дослідження досить необхідними.

Мета статті. Головною метою даної роботи є дослідження теоретичних основ категорії «витрати» та їх аналіз на ПАТ «Оболонь», прогноз їх перспективної динаміки.

Виклад основного матеріалу. Категорія витрати в сучасній економічній літературі застосовується досить широко, при цьому має різні визначення. У положенні (стандартах) бухгалтерського обліку України поняття «витрати» означає зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення власного капіталу за рахунок його вилучення або розподілу між власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [6].

Загалом же вчені визначають витрати як витрачені сировину, матеріали, грошові кошти, основні фонди, паливо, енергію, трудові ресурси та інше на виробництво і реалізацію продукції, а також на супутні до цього операції.

Рівень техніки, організація виробництва, об'єм спожитих матеріальних та трудових ресурсів впливають на об'єм витрат на виробництво – він може як зростати, так і падати.

Витрати на виробництво продукції можуть зростати або зменшуватися з огляду на ряд факторів, таких як об'єм спожитих трудових або матеріальних ресурсів, рівня техніки, організації виробництва та багатьох інших факторів. Будь-яке підприємство в умовах ринкової економіки може віднайти безліч важелів впливу на зниження витрат, які можна привести в дію при

вмілому керівництві, під час якого виявляються резерви зниження того або іншого виду витрат, що в кінцевому рахунку впливає на результати господарської діяльності підприємства, і, в першу чергу, збільшує величину і якість отриманого прибутку [5, с. 147].

Витрати на виробництво класифікують за різними ознаками: за центрами відповідальності (місцем виникнення витрат) – витрати основного та допоміжного (підсобного) виробництва; за видами продукції, робіт, послуг – витрати на окремі виробничі, типові представники виробів, групи однорідних виробів, напівфабрикати, одноразові замовлення тощо. За єдністю складу витрати можуть бути одноелементні та комплексні. Витрати можуть бути за економічними елементами або за статтями калькуляції; за способами перенесення вартості на продукцію – прямі та непрямі, а за ступенем впливу обсягу виробництва на рівень витрат – змінні та постійні. До того ж, залежно від календарних періодів вони можуть бути поточні, довгострокові та одноразові, а за доцільністю витрачання – продуктивні та непродуктивні.

Також всі витрати підприємства можна згрупувати за п'ятьма економічними групами.

1. Матеріальні витрати – витрати на сировину, матеріали, купівельні напівфабрикати та комплектуючі вироби, придбані у сторонніх організацій паливо і енергію, тару, будівельні матеріали, запасні частини, малоцінні швидкозношувальні предмети (МШП), використані в операційній діяльності підприємства.

Не включаються до матеріальних витрат:

- куповані матеріали, паливо, енергія, які реалізуються без додаткової обробки на даному підприємстві;

- зворотні відходи – це залишки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, теплоносіїв та інших матеріальних цінностей, що утворилися в процесі виробництва продукції, втратили повністю чи частково споживчі властивості і через це використовуються з підвищеними витратами або не використовуються.

2. Витрати на оплату праці – нарахована основна, додаткова заробітна плата та інші заохочувальні та компенсаційні виплати.

3. Відрахування на соціальні заходи – нарахування на фонд оплати праці до спеціальних фондів.

4. Амортизація – сума нарахованої амортизації основних засобів, інших необоротних матеріальних активів та нематеріальних активів з використанням.

5. Інші операційні витрати, що включають:

- витрати на відрядження;
- оплату послуг банків;
- податки, збори та інші обов'язкові платежі;
- витрати на рекламу, на організацію прийомів, презентацій і свят;
- витрати на зв'язок;
- витрати на оплату послуг транспортних, страхових та посередницьких організацій;
- оплату участі в семінарах, витрати на професійну підготовку та перепідготовку працівників;
- витрати на проведення аудиту;
- сплачену орендну плату (за оперативну оренду);
- оплату мита та митних зборів при експорті;

- витрати на охорону праці, перевезення працівників тощо [2, с. 122].

Намагання знизити рівень витрат є природним для будь-якого суб'єкта господарювання. В такому випадку витрати розглядають з точки зору системи управління витратами. Спираючись на різні джерела, можна сказати, що це процес цілеспрямованого формування оптимального рівня витрат підприємства, комплекс коригуючих впливів на процес здійснення витрат, контроль за їх рівнем (в межах допустимих відхилень) та економічне стимулювання їхнього зниження. Його можна досягти шляхом:

- застосування ресурсозберігаючих технологій (як результат – зниження собівартості продукції за рахунок економії);

- чіткого дотримання технологічної дисципліни – зменшення браку;

- збалансованої та оптимальної експлуатації виробничих потужностей, більш повне їх використання (в межах допустимого навантаження), що призводить до зменшення вартості основних фондів, незавершеного виробництва та запасів продукції;

- розробки оптимальної стратегії технічного розвитку підприємства, що забезпечить раціональний рівень витрат на створення технічного потенціалу підприємства;

- підвищення організаційного рівня виробництва;

- впровадження ефективних систем внутрішньовиробничих економічних відносин;

- раціоналізація організаційної структури, управління підприємством, а значить і скорочення витрат на управління і збільшення його ефективності [8].

ПАТ «Оболонь» – акціонерне товариство, основним видом діяльності якого є виробництво пива, безалкогольних напоїв, мінеральної води, слабоалкогольних напоїв, промислових товарів, снєків. Проектна потужність заводу у Києві становить 11 млн. гектолітрів пива на рік. На заводі встановлено варильну систему німецької фірми Ziemann, яка здійснює до 12 варок на день по 750 гектолітрів холодного суслу. Для забезпечення якості продукції задіяно чотири потужні фільтраційні установки, виконані німецькою фірмою KHS, а також одна з найбільших у Європі ліній розливу у скляні пляшки потужністю 110 тис. пляшок на годину (цієї ж фірми). Крім цього, на заводі працюють потужні лінії розливу у банки, ПЕТ пляшки та кеги.

Солодовий завод потужністю 120 тис. тонн солоду на рік дозволив «Оболоні» забезпечити себе сировиною вищої якості і постачати її за кордон; зараз тут вирощують 66 сортів ячменю. Інвестиції у цей проект склали близько \$100 млн. Продовжується модернізація «Пивоварні Зібберта». В установку нових варильних порядків, бродильних танків і ліній розливу інвестовано більше 40 млн. євро. Виробничий комплекс в м. Олександрія Кіровоградського району випускає 43 тис. ПЕТф-преформ за годину – інвестиції у цей проект склали близько 100 млн гривень.

З метою зменшення навантаження на доквілля «Оболонь» інвестувала в унікальну установку для сушки пивної дробини – маси, яка у величезних кількостях (до 700 тонн в день)

утворюється в процесі приготування пивного суслу. Після висушування і грануляції пивна дробина є дуже корисним кормом для худоби, що не може не зацікавити великі сільськогосподарські підприємства. За шість років роботи такої установки компанія випустила 150 тис. т. такого продукту. Його компанія експортує в країни ЄС та Ізраїль.

Також компанія переробляє ПЕТ-пляшки – 2,5 млн щомісяця. З них виготовляють бандажну стрічку, яку компанія успішно реалізовує. Також компанія переробляє вуглецеву кислоту CO₂ з газової фракції на рідку з подальшим використанням у виробництві. Загалом компанія переробляє більше 90% своїх відходів. Слід сказати, що підприємство щороку зменшує використання енергоресурсів, розробляє енергоефективні та ощадні заходи. Наприклад, на виготовлення напоїв у світі витрачається до 5 л води – на ПАТ «Оболонь» цей показник майже вдвічі менший: 2,7 л води на напої, 3,5 л на пиво.

ПАТ «Оболонь» веде активну соціальну політику. Так, всі дочірні та з корпоративними правами підприємства приймають активну участь у розвитку регіонів, де знаходяться, а також регулярно поповнюють місцеві бюджети, допомагають громаді у ремонті та реставрації шкіл, лікарень та релігійних об'єктів. Компанія підтримує безліч дитячих і молодіжних спортивних заходів, з 90-х років активно розвиває дитячо-юнацьку спортивну школу «Зміна», є постійним спонсором ФК «Оболонь-Бровар». У 2002 році було побудовано професійний стадіон «Оболонь-Арена» для тренувань команди, дитячої школи та масових спортивних заходів для всіх працівників компанії. І, звичайно, щороку «Оболонь» долучається до волонтерських та благодійних проєктів – допомагає дитячим будинкам, організаціям ветеранів, залучає співробітників до донорства крові, долучається до відбудови та реставрації історичних пам'яток та багато іншого.

Отже, можна побачити, що компанія досить відповідально ставиться до свого функціонування, намагається йти «в ногу з часом», щоб бути високоефективним та сучасним виробництвом.

Основні фінансові показники діяльності підприємства та їх динаміка за 2012-2015 роки наведені у табл. 1.

Спиряючись на дані табл. 1. можна побачити, що у 2015 році присутня позитивна динаміка по таким принципово важливим показникам як чистий дохід (14.17%) та чистий прибуток (30.42%), що після кризового по всіх параметрах 2014 року для підприємства є, безперечно, доброю тенденцією. Але, звичайно, небезпечним для корпорації є те, що власний капітал у 2015 році зменшився на 92.89%. Це пояснюється тим, що велика частина майна підприємства знаходиться під заставою або тимчасово не використовується, тобто зобов'язання підприємства значно зросли в порівнянні з попереднім періодом.

З приводу витрат варто сказати, що у 2014 році майже всі вони зменшились. Це пов'язано із значним падінням обсягів виробництва та реалізації, великою втратою ринків збуту та скороченням персоналу підприємства. Натомість фінансові витрати, втрати від участі в капіталі та, особливо, категорія «інші витрати» зросли – це наслідок девальвації національної валюти та падіння курсу гривні відносно долару США. Це безпосередньо стосується підприємства, оскільки воно змушене було розраховуватись за кредитами, в тому числі за нове обладнання. Крім того, зазнали збитків і дочірні підприємства, у капіталі яких бере участь корпорація «Оболонь».

Не набагато краща ситуація була у 2015 році. Так, хоча обсяг виробництва дещо зріс, проте зросла і собівартість (на 17.73%), переважно через подорожчання сировини і матеріалів, збільшення акцизу та підняття ціни за воду, що необхідна для виробництва. Слід сказати, що витрати на збут зросли лише на 0.17%, що означає, що підприємство переглянуло їх склад та оптимізувало, враховуючи ріст виробництва і собівартості. При цьому адміністративні витрати зменшились (на 5.78%, що є 10948 тис. грн.), але це пов'язано зі скороченням адміністративного персоналу – ця тенденція зберігається останні декілька років. Компанія також значно скоротила інші операційні витрати – цим кроком вона намагалася по-

Таблиця 1

Основні фінансові показники діяльності ПАТ «Оболонь» за 2012-2015 рр.

Показник	2013 рік	2014 рік	2015 рік	Відхилення	
				2014 до 2013, %	2015 до 2014, %
Чистий дохід від реалізації, тис. грн.	3877633	3189907	3641996	-17.74	14.17
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	2402775	2028728	2388394	-15.57	17.73
Валовий прибуток, тис. грн.	1474858	1161179	1253602	-21.27	7.96
Іншу операційні доходи, тис. грн.	526399	442476	474740	-15.94	7.29
Адміністративні витрати, тис. грн.	221135	189329	178381	-14.38	-5.78
Витрати на збут, тис. грн.	856034	847429	848865	-1.01	0.17
Інші операційні витрати, тис. грн.	553102	393263	358335	-29.06	-8.88
Фінансові витрати	194981	195268	306245	0.15	56.83
Втрати від участі в капіталі	6715	11814	2508	75.93	-78.77
Інші витрати	20188	802002	979390	3872.67	22.12
Фінансовий результат від операційної діяльності, тис. грн.	370986	173634	342761	-53.2	97.4
Чистий прибуток, тис. грн.	195309	-575051	-400102	-394.79	30.42
Власний капітал, тис. грн.	1323165	468919	33330	64.56	-92.89
Баланс, тис. грн.	3661749	3171190	3209343	-13.4	1.2

Джерело: складено авторами за публічними даними підприємства

кращити ситуацію, проте зростання фінансових витрат на 56,86% (на 110977 тис. грн.) та категорії «інші витрати» на 22,12% призвели до збитку у 2015 році, хоча і меншого в порівнянні з попереднім періодом.

Проведемо аналіз елементів операційних витрат ПАТ «Оболонь» за 2013-2015 роки, визначимо їх відносне та абсолютне відхилення (табл. 2).

Як ми бачимо, більшу частину операційних витрат підприємства складають саме матеріальні затрати (в 2013 році – 58,75% від усіх операційних витрат; в 2014 році – 56,89% від усіх операційних витрат, у 2015 – 72,86%). Це пояснюється тим, що виробництво досить матеріаломістке. Але варто зазначити, що в 2014 році в порівнянні з 2013 зменшилася кількість матеріальних затрат (-20,97%), проте у 2015 вони значно виросли (+41,59%). Це виникло через зменшення обсягів виробництва на підприємстві та через економічні та політичні фактори в країні – високі темпи інфляції (близько 143% [9]) та девальвація національної валюти відносно долара США. Також варто зазначити, що амортизація в 2014 році в порівнянні з 2013 роком зменшилася на 21,76%, що можна пояснити тим, що значна частина обладнання вибула (обладнання на 118526 тис. грн.); у 2015 році цей показник дорівнює 0,99%, тут все звичайно – обладнання підприємства поступово зношується і тепер сума амортизаційних відрахувань зменшується. Скоротились і витрати на оплату праці, бо на підприємстві відбулося значне скорочення кількості працівників – з 5347 до 3192 людини (-40,3%). Також підприємство суттє-

во скоротило відрахування на соціальні заходи: у 2014 році вони зменшились на 20,88%, у 2015 – 6,37%. Та найбільшого скорочення зазнали інші операційні витрати – вони у 2015 році знизились аж на 50,25%. Отже, як ми побачили з табл. 2. підприємство скоротило абсолютно всі категорії операційних витрат. Це був вимушений захід, оскільки скорочення виробництва, підвищення акцизу, втрата ринків і, як наслідок, величезний збиток у 2014 році стали справжніми випробуваннями для підприємства і показали необхідність оперативного управління витратами. Тому, у 2015 році можна казати про скорочення витрат саме завдяки ефективним заходам, а не через падіння виробництва і збуту.

Висновки і пропозиції. Отже, як бачимо, аналізоване підприємство за останні роки зазнало досить жорстких випробувань. Економічна криза та значне падіння купівельної спроможності населення поставили під загрозу ефективне функціонування такого, здавалось би, стабільного вітчизняного виробника. Беззаперечно, до кардинальних змін на ринку не був готовий ніхто, але для компанії, основним видом якої є продукція переважного низького та середнього цінового сегменту (а отже і додана вартість в цьому випадку невелика), життєво необхідно аналізувати свої витрати вчасно та закладати на майбутні періоди долю ризику. Щоправда, треба віддати належне фахівцям компанії, що все ж таки змогли у 2015 році вивести корпорацію на шлях позитивної динаміки, а отже є і перспективи сприятливого функціонування компанії за умов відносної стабільності.

Таблиця 2

Елементи операційних витрат ПАТ «Оболонь» у 2013-2015 рр.

Група витрат	2013рік		2014рік		2015 рік		Відхилення			
	Витрати тис. грн.	Питома вага %	Витрати тис. грн.	Питома вага %	Витрати тис. грн.	Питома вага %	2014 до 2013		2015 до 2014	
							Абсолютне +/-	Відносне %	Абсолютне +/-	Відносне %
Матеріальні затрати	2066941	58.75	1763509	56.89	2496994	72.86	-303432	-14.68	733485	41.59
Витрати на оплату праці	376254	10.69	297351	9.59	279185	8.15	-78903	-20.97	-18166	-6.12
Відрахування на соціальні заходи	133130	3.78	105337	3.4	98624	2.88	-27793	-20.88	-6713	-6.37
Амортизація	225839	6.42	176696	5.7	175062	5.11	-49143	-21.76	-1634	-0.99
Інші операційні витрати	715923	20.35	758118	24.45	377185	11.01	42195	5.89	-380933	-50.25
Разом	3518087	100.0	3101011	100.0	3427048	100.0	-417076	-11.86	326037	10.51

Джерело: складено автором за публічними даними підприємства

Список літератури:

1. Бутинець, Ф. Ф. Бухгалтерський управлінський облік: навч. посібник / Ф. Ф. Бутинець, Л. В. Чижевська, Н. В. Герасимчук. – Житомир; Рута, 2000. – 448 с.
2. Гура, Н.О. Облік видів економічної діяльності: навч. посіб./Н.О.Гура – К.: Знання, 2004. – 541 с.
3. Давидович, І. С. Контролінг: навч. посібн./І.С. Давидович-К.: Центр учбової літератури.,2008.-552 с.
4. Московчук, А.Т., Аналітичне забезпечення управління витратами [Електронний ресурс] / А.Т. Московчук, В.І. Ліщук, І.О. Московчук // – Режим доступу: http://www.archive.nbuv.gov.ua/Porta1/Soc_Gum/En_em/2008_5_2/Zbirnik_EM_08_2_42.pdf
5. Нагайчук, В.В., Основні резерви зниження витрат сільськогосподарського підприємства/ В.В. Нагайчук, Т.В. Порицька // Наука й економіка. – 2012. – № 1 (25). – С. 146-150.
6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс» (п.4) від 07.02.2013 N 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
7. Непочатенко, О. О. Фінанси підприємств: підруч./ О. О. Непочатенко, Н. Ю. Мельничук – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 504 с.

8. Турчин Н.О., Проблемні питання управління зниженням витрат виробництва та собівартості продукції / Н.О. Турчин, О.Я. Печоріна // Publishing house Education and Science [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2013/Economics/10_136724.doc.htm
9. Фінансовий портал Мінфін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/infl/>
10. Фроленко, Р.В. Інтегрована система стратегічного управління витратами промислових підприємств / Р.В. Фроленко // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2010. – № 15 (1). – С. 22-26.
11. Цимбалюк, Л.Г. Чинники, резерви та шляхи зниження витрат виробництва як основа зменшення ціни товару / Л. Г. Цимбалюк, Н. П. Скригун // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 3 (15).
12. Шмален Г. Основы и проблемы экономики предприятия / Г. Шмален. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 512 с.

Мостенская Т.Г., Ковтун Е.С.

Национальный университет пищевых технологий

РАСХОДЫ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ И ИХ АНАЛИЗ НА ПАО «ОБОЛОНЬ»

Аннотация

В статье представлены общие теоретические аспекты категории «затраты». Приведены и проанализированы основные финансовые показатели деятельности предприятия за последние годы. Выявлены причины и описана динамика и связь между всеми расходами предприятия, принимая во внимание состояние экономической среды в котором оно функционирует. Очерчены возможные перспективы для компании.

Ключевые слова: менеджмент, экономика, предприятие, расходы, финансовое состояние, операционные расходы.

Mostenska T.G., Kovtun O.S.

National University of Food Technologies

THE COSTS AS AN ECONOMIC CATEGORY AND ANALYSIS OF THE COSTS OF THE OBOLON CORPORATION

Summary

The general theoretical aspects of category of «costs» are presented in the article. Resulted and analyzed basic financial performance of enterprise indicators in the last few years. The article describes reasons, dynamics and connection between all charges of enterprise, having regard to consisting of economic environment which it functions of. Possible prospects are outlined for a company.

Keywords: management, economy, enterprise, charges, financial state, operating charges.

УДК 311.21:338.48.057.7

СТАТИСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Назарова О.Ю.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті охарактеризовано ринок туристичних послуг, як одного з сегментів ринку послуг. Здійснено статистичний аналіз ринку туристичних послуг у світі протягом 2002-2013 рр. Використано кластерний підхід до аналізу туристичної діяльності в регіонах України за певними показниками. Це зроблено з метою виявлення рівня забезпеченості населення регіонів туристичними послугами.

Ключові слова: ринок туристичних послуг, туристична діяльність, туристичний продукт, світова туристична галузь, кластерний аналіз.

Постановка проблеми. На економічний розвиток будь-якої країни має великий вплив якісне вирішення питань, які пов'язані з туризмом. В державних бюджетах доходи від цієї галузі займають значну частину. Також туризм є джерелом грошових надходжень, забезпечення зайнятості населення, активізації регіонального розвитку, фактора реструктуризації економіки, яке постійно зростає. Туризм входить до числа трьох провідних галузей світового господарства, таких як нафтовидобувна промисловість й автомобілебудування, лише трохи поступаючись їм.

Туризм виступає немовби «невидимий» товар. Характерною особливістю і своєрідним достоїнством туристичних послуг (товару) є те, що помітна частина цих послуг проводиться мінімальними витратами на місці. Останнім часом туризм придбав значення соціального явища: перейшов з такої категорії, як елітний продукт в категорію продукту, доступного споживачеві. На момент, коли розвиток туризму тільки починався, він розглядався як елемент соціального та культурного впливів. На сучасному етапі туризм вже вважається економічним і масовим соціальним явищем.

Сказане доводить високу актуальність теми дослідження.

Аналіз публікацій. Питанням становлення та функціонування ринку загалом і туристичного, зокрема, займалися і займаються багато науковців у цій сфері як вітчизняних, так і закордонних: М. Портер, Ф. Котлер, В. Головінець, С. Гаврилюк, І. Школа, В. Данильчук, Ю. Мазур, О. Любіцева, Н. Кудла, Л. Гонтаржевська та ін.. Автори у своїх працях розглядають різні аспекти суті, функціонування та властивостей ринку туристичних послуг. Однак, поряд з тим не до кінця розкритими залишаються питання особливостей організації та розвитку туристичного ринку в Україні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є характеристика ринку туристичних послуг та аналіз його розвитку у світі протягом 2002-2013 рр. Використання кластерного аналізу для дослідження територіальної структури ринку туристичної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі однією з провідних рис економіки розвинених країн є домінування сфери нематеріального виробництва, тобто сфери послуг, яка бере участь у створенні валового внутрішнього продукту. Існує велика різноманітність послуг, яка за різними підрахунками налічує більш 600 різновидів, достатньо високими показниками розвитку від-

різняється сфера міжнародного туризму. Вона вже випередила автомобільну та нафтопереробну галузі за темпами зростання. Особливість, що притаманна туристичному ринку і значно відрізняє його від інших ринків видів послуг – це наявність високого ступеня впливу на нього факторів як економічного, так і неекономічного характеру. Причому, виходячи з аналізу останніх тенденцій, ці чинники майже рівною мірою визначають темпи зростання та вклад туристичної сфери в економічний розвиток країни [1].

Як економічна категорія ринок взагалі характеризує сукупність економічних відносин, що утворюються з приводу продажу та купівлі товару (або послуги).

Ринок туристичних послуг – є сферою задоволення потреб населення у послугах, що пов'язані з відпочинком, змістовним проведенням дозвілля чи оздоровленням.

Ринок туристичних послуг або туристичний ринок має об'єктивним підґрунтям формування зростання та урізноманітнення суспільних потреб, а також відповідне йому поглиблення суспільного розподілу праці. Він є частиною світового ринку послуг, одним з його видових компонентів. Тому ринок туристичних послуг – система багатобачна, поліструктурна, поліформна та багаторівнева, а функціонує за законом врівноваження попиту і пропозиції, завдяки якому відтворюється об'єктивно обумовлена необхідність відповідності в часі і просторі вартісних та натурально-речових форм платоспроможного попиту і товарної пропозиції, і діє на основі коливань виготовлення та вживання тур продукту [2].

За офіційними даними Міжнародної туристичної організації (UNWTO) частка туризму у ВВП світу становить приблизно 9%, близько 30% в експорті послуг світу та 6% від обсягів світової торгівлі. В галузі цій працює більш ніж 235 млн. чол. (кожний 12 працівник). В 2013 р. послуги туристичної галузі спожило близько 983 млн. міжнародних туристів, а в 2014 році їх кількість перевищила 1 млрд. осіб. Загальний товарообіг світового туризму в 2014 році склав 1,2 трильйонів дол. США (в 2013 році – 1,03 трильйонів дол. США) [3].

В 2007 р. Світовий економічний форум впровадив аналіз всесвітньої туристичної галузі та розрахунок індексу конкурентоспроможності туризму та подорожей, що дозволяє оцінити конкурентоспроможність туристичної галузі окремих країн світу. Щорік кількість країн, які

представленні в рейтингу Світового економічного форуму зростає. Так, в 2007 р. оцінювалася туристична конкурентоспроможність 124 країн, в 2013 р. до рейтингу потрапило вже – 139, що підтверджує зростаючу популярність та значення даного рейтингу.

Таким чином, туризм переростає на одну з пріоритетних галузей у всесвітній економіці, що спричиняє як розріст окремих галузей, так і соціально-економічний розвиток цілих країн. В певних країнах туристична галузь формує більшу частину національного багатства держави.

Однією з провідних особливостей розвитку туризму є нерівний поділ туристичних потоків в різних регіонах і країнах світу. (Рис. 1.)

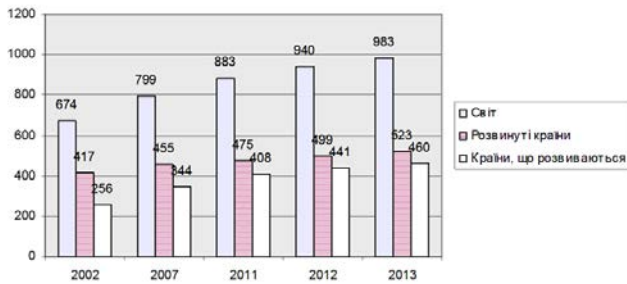

Рис. 1. Розвиток світової туристичної галузі у 2002-2013 рр. [4]

Країни, що розвиваються, хоча і займали в 2013 році на світовому ринку туристичних послуг 46,8%, порівняно з розвинутими країнами, частка яких складала 53,2%, проте перші мали значно більшу динаміку розвитку галузі ніж другі. Якщо в розвинутих країнах у 2013 році порівняно з 2002 роком приріст потоку в'їзних туристів склав 25,4%, то в країнах, що розвиваються цей показник склав 79,7%.

Слід відмітити, що Європа займала значно більшу частку світової туристичної галузі, ніж будь які інші частини світу, за розглянутий період. Це свідчить про те, що в'їзний туристичний потік в Європу був набагато більшим, тому вона протягом багатьох років була лідером у світовій туристичній галузі серед інших частин світу, адже займала велику частку туристичного ринку (51,3%) і мала великий в'їзний потік туристів, що можна побачити на рис. 2.

Приріст об'ємів продаж на світовому ринку туристичних послуг за 2002-2013 рр. був 2,16 разів або 116,8%. За попередніми оцінками UNWTO в 2014 році обіг ринку туристичних послуг у світі склав 1,2 трильйони дол. США.

Рис. 2. Європа у світовому туристичному ринку у 2013 році [4]

В Україні упродовж останніх років ринок туристичних послуг набув значної динаміки розвитку. Однак за даними UNWTO частка туристичної галузі у ВВП країни складає лише 2%, що свідчить про те, що туристичний потенціал країни використовується частково, ринок туристичних послуг функціонує недостатньо ефективно.

Проаналізуємо туристичну діяльність в регіонах України у 2014 р. за основними показника-

Таблиця 1

Групування регіонів України за туристичними послугами методами повного зв'язку та Уорда

№ кластера	Метод повного зв'язку	Метод Уорда
1	Київ	Київ
2	Одеська, Львівська, Хмельницька, Івано-Франківська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Закарпатська	Одеська, Львівська, Хмельницька, Івано-Франківська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Закарпатська, Харківська, Дніпропетровська
3	Полтавська, Житомирська, Чернівецька, Тернопільська, Сумська, Рівненська, Чернігівська, Кіровоградська, Черкаська, Волинська, Київська, Вінницька	Полтавська, Житомирська, Тернопільська, Сумська, Рівненська, Чернігівська, Кіровоградська, Чернівецька, Черкаська, Волинська, Київська, Вінницька

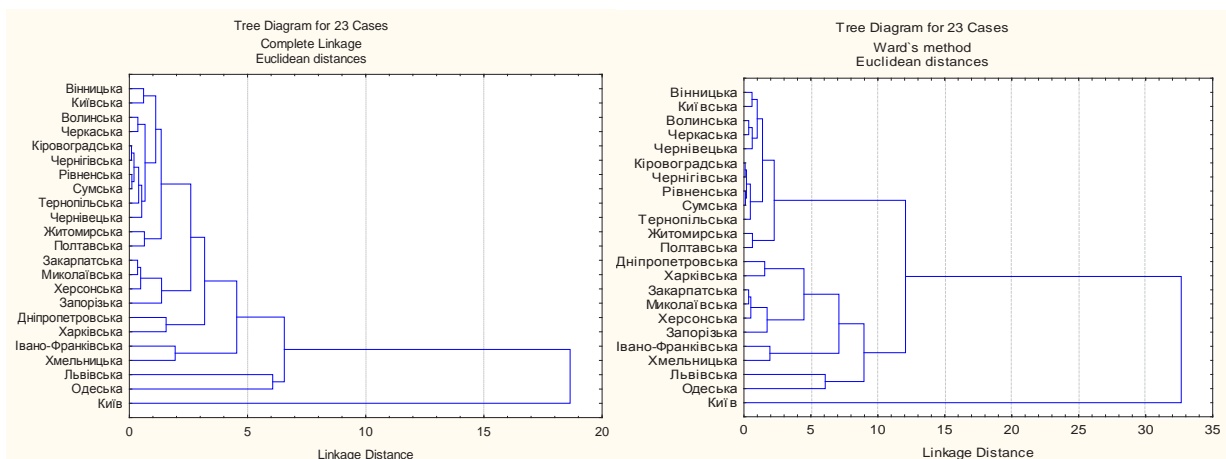

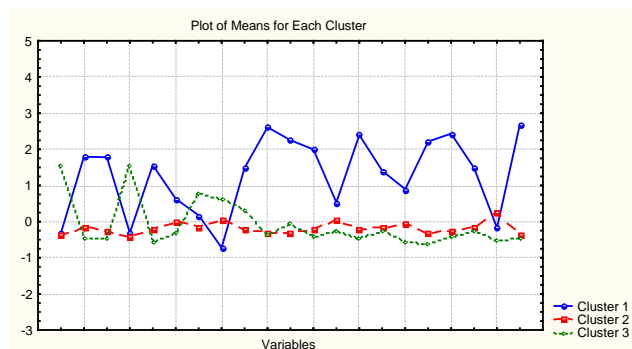
Рис. 3. Кластеризація регіонів України за туристичними послугами методами повного зв'язку та Уорда

ми (19 складових) [5]. Зробимо це за допомогою кластерного аналізу, метою якого є створення груп, які схожі між собою за характеристиками і об'єднанні в кластери.

Класифікація регіонів України проводилася за допомогою різних алгоритмів кластерного підходу. Застосування методів повного зв'язку та Уорда дозволило зробити припущення, що регіони України можливо об'єднати у три кластери. Дендрограми відповідних об'єднань наведені на рис. 3.

Згідно з результатами кластерного аналізу можна виокремити три групи регіонів України. (табл. 1).

Найкращі результати щодо змістовної інтерпретації було отримано з застосуванням ітеративного методу кластерного аналізу, зокрема алгоритму k-середніх з розбиттям на три кластери (рис. 4).

Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності
 Суб'єкти туристичної діяльності
 Мета: службова, ділова, навчання
 Мета: дозвілля, відпочинку
 Мета: лікування
 Мета: спортивний туризм
 Мета: спеціалізований туризм
 Інші
 З них діти віком 0-17 років
 Обслуговано в інших (іноземних) туристах
 Обслуговано візних туристів
 Колективні засоби розміщування
 Середньооблікова кількість платіжних працівників в туристичній діяльності
 Показники роботи суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність
 Кількість реалізованих туроператорами туристичних путівок
 Кількість реалізованих населенням тур агентами туристичних путівок
 Витрати суб'єктів туристичної діяльності на послуги сторонніх організацій
 Доходи населення
 Доход від надання туристичних послуг

Рис. 4. Значення середніх показників у кожному кластері

Наочно продемонстровано, що перші два кластери мають найбільш привабливі умови для розвитку широкого комплексу надання туристичних послуг, тобто туристичного продукту. Варто за-

значити, що для туристичного ринку в Україні притаманна суттєва регіональна диференціація. Окремі області та регіони різняться між собою певними показниками: рівнями зосередженого туристичного потенціалу, фактичного розвитку туристичної інфраструктури регіону, попиту на туристичні послуги регіону та ін.

Регіони, які відносяться до першого та другого кластерів є найбільш привабливими для іноземних туристів та мають значний туристичний потенціал, також їх сильною стороною є історико-архітектурна спадщина, кліматичні та рекреаційні позначки тощо. Слід врахувати те, що Київ є столицею України і це збільшує можливість віднести його в окремий кластер, додавши до рекреаційних особливостей ще й такі як професійно-діловий туризм, кількість туристів, які виїжджали за кордон, високі заробітки жителів столиці які, на жаль, віддають перевагу туризму за межами нашої країни, оскільки туристичний продукт, який запропонований в самій державі не відвічає їх вимогам та сподіванням.

Що ж до третього кластеру і регіонів, які він об'єднує, то в них спостерігається гірший стан ринку туристичних послуг. Зазначеним областям притаманно найнижчі середні значення за усіма показниками, за якими було виконано дослідження.

Висновки і пропозиції. Вищесказане дозволяє зробити висновки, що поживлення міжнародної туристичної активності помічається в усьому світі. Європа, на частку якої припадає більш половини всіх міжнародних туристських прибутків в усьому світі, була найбільш швидкозростаючим регіоном.

Проведення кластерного аналізу дозволило виділити суттєві відміни у розвитку ринку туристичних послуг на мезорівні.

Оскільки Україна знаходиться у самому центрі Європи, на перехресті важливих міжнародних транспортних коридорів і має сприятливі природно-кліматичні умови, багаті історико-культурні пам'ятки, то вона потребує подальшого розвитку даної галузі. Однак це неможливо здійснити без державної підтримки.

Слід зазначити, що існують фактори, які гальмують розвиток ринку туристичних послуг. До них можна віднести: недостатність розвинутої інфраструктури, відсутність кваліфікованих працівників, екологічні та кримінальні ризики, низький рівень побутового комфорту, високу вартість на послуги. Крім того, стримуючим фактором розвитку туристичної сфери, її матеріально-технічної бази є проблеми, які пов'язані з податковим законодавством України: сплата податку на додану вартість, земельний податок, готельний та курортний збори. Достатньо не відпрацьовано механізм заохочувального оподаткування інформаційно-рекламної діяльності, стимулювання інвестицій у туристичну галузь. Визначення туризму як пріоритетного напрямку розвитку регіонів не підкріплено сприятливими умовами, які б утворювалися з боку органів влади.

Список літератури:

1. Булатова О. В. Закономірності та прогноз розвитку туристичної галузі України / О. В. Булатова, Я. А. Дубенюк // Вісник ДІТБ. Серія «Економіка, організація і управління підприємствами» (в туристичній сфері), – 2006. – № 10. – С. 168-175.
2. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.

3. World Tourism Organization UNWTO [Electronic resource]. – Accessed mode: <http://www.unwto.org/>
4. UNWTO Tourism Highlights, 2014 Edition [Electronic resource]. – Accessed mode: <http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2014-edition/>
5. Туристична діяльність в Україні у 2014 році. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс].- Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrexport.gov.ua/i/imgsupload/file/bl_td_14.pdf
6. Буреева Н.Н. Многомерный статистический анализ с использованием ППП «STATISTICA». Учебно-методический материал по программе повышения квалификации «Применение программных средств в научных исследованиях и преподавании математики и механики». Нижний Новгород, 2007, 112 с.

Назарова А.Ю.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

Аннотация

В статье охарактеризован рынок туристических услуг, как один из сегментов рынка услуг. Осуществлен статистический анализ рынка туристических услуг в мире в течение 2002-2013 гг.. Использован кластерный подход к анализу туристической деятельности в регионах Украины по определенным показателям. Это сделано с целью выявления уровня обеспеченности населения регионов туристическими услугами.

Ключевые слова: рынок туристических услуг, туристическая деятельность, туристический продукт, мировая туристическая отрасль, кластерный анализ.

Nazarova O.U.

Kharkiv V.N. Karazin National University

STATISTICAL STUDY OF TRAVEL SERVICES MARKET

Summary

The article determines travel services market as a segment of the services market. It carries out a statistical analysis of the travel services market in the world for 2002–2013. There has been taken a cluster approach to the analysis of tourism in the regions of Ukraine by certain indicators in order to identify the level of availability of the regional travel services.

Keywords: travel services market, tourist activity, tourism product, global tourism industry, cluster analysis.

УДК 338.3:331:621

СУТНІСТНО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕФІНІЦІЇ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ВИРОБНИЧОЇ ПРОГРАМИ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Обелець Т.В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Досліджено сутнісно-структурну характеристику механізму формування і реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств. Таксономія дефініції «механізму формування та реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств» включає в себе такі дефініції, як господарський, економічний та фінансовий механізми. Визначено, що механізм формування та реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств представляє собою систему цілеспрямованого впливу на діяльність машинобудівних підприємств. Це досягається через розробку і впровадження в дію сукупності методів, інструментів, важелів та їх взаємопов'язане функціонування. Дане функціонування направлене на досягнення визначених цілей.

Ключові слова: «механізм», «формування», «реалізація», «виробнича програма», «система».

Постановка проблеми. Насьогодні економіка України потребує активізації господарських процесів, адаптованих до умов зовнішнього ринку, а саме системи міжнародних економічних відносин. У цьому аспекті має окреслення механізму формування і реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств, який би забезпечив адаптацію у короткий термін до нестійких економічних і фінансових умов господарювання.

Створення ефективного механізму формування і реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств потребують наукового підходу до класифікації, систематизації чи сутнісно-структурної визначеності об'єктів, явищ, процесів, що побудовані на основі їх природної взаємопов'язаності [1]. Це сприятиме окресленню економічних категорій досліджуваного предмету, які мають складну ієрархічну структуру і розташовані послідовно, кожен блок яких має свою специфіку. В результаті, вище зазначене поняття потрібно розглядати через призму складових таксономії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погляди науковців стосовно сутності фінансового механізму різняться: так Баранов В. [8], Савченко К. [9] Всилик О. [10] розглядають його як засіб здійснення фінансової політики держави, Львовчкін С. [11], Дробозіна Л. [12] як спосіб реалізації фінансово-економічних відносин, Любенко Н. [13]; Опарін В. [14]; Пессель М. [15] як сукупність методів, форм, інструментів, важелів та заходів управління економічним розвитком, Ковалюк О. [16]; Власова Н., Круглова О., Безгінова Л. [17]; Поддєрьогін А. [18] як система управління фінансами підприємств або отождоження із фінансовим менеджментом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак розроблені концепції, підходи, дії щодо формування та реалізації виробничої програми знаходяться на стадії становлення, потребують подальшого розвитку та удосконалення на основі використання системного, комплексного, стратегічного, процесного, прогностного, програмно-цільового, соціально-поведінкового підходів, а також з урахуванням стратегічного менеджменту, що обумовило актуальність теми дисертаційної роботи, її мету і завдання дослідження.

Мета статті. Метою статті є визначення сутнісно-структурної характеристики дефініції механізму формування і реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Сутнісно-структурна характеристика механізму формування і реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств недостатньо досліджена вітчизняними і зарубіжними вченими, останнє потребує дослідження наукових результатів у цьому напрямленні. Вирішення даної проблеми сприятиме прийняттю ефективних управлінських рішень при формуванні та реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств.

Більшість науковців термін «механізм» вживають з іншими економічними категоріями: фінансовий механізм, економічний механізм, механізм формування та реалізації.

Спираючись на визначення, що «виробнича програма – це система адресних завдань з виробництва і доставки продукції споживачам у розгорнутій номенклатурі, асортименті, відповідної якості і у встановлені терміни згідно з договорами поставок» [2, с. 97]. тобто інтерпретація дефініції механізму формування та реалізації виробничої програми машинобудування залежить від завдань, що покладені на нього.

Зазвичай зустрічаються поняття механізму, як «системи: або способу, що визначають порядок певного виду діяльності» [3, с. 355], а також розглядають це поняття, як «систему прямих і опосередкованих взаємозв'язків між економічними явищами і процесами, насамперед між їх протилежними сторонами, а також й підсистемами і елементами економічних систем» [4, с. 100].

Система дієва, коли суб'єкти впливають на об'єкти, задіюючи підсистеми, з метою виконання визначених завдань. Таким чином, можна констатувати, що механізм – це система формування елементів, направлених на досягнення заздалегідь окреслених цілей. Виходячи із цього, механізм формування виробничих програм необхідно розглядати як досягнення ефективної взаємодії складових виробничої програми з оточуючим середовищем, для виконання поставлених завдань.

Діяльність підприємств машинобудівної галузі пов'язана з виготовлення машинобудівного обладнання, техніки, пристроїв тощо, для певних її секторів і, звісно, направлена на отримання прибутку шляхом реалізації продукції.

Досягнення позитивних результатів від механізму формування виробничої програми неможливо без її реалізації.

Стосовно нашого предмету дослідження, реалізація – це виконання задуманого, отримання результату [5].

Отже, у вузькому розумінні механізм формування та реалізації виробничих програм машинобудівних підприємств – це єдність певних елементів, що слугують засобом організації виробничо-економічних процесів та відносин між виробником та споживачем. В широкому розумінні – це динаміка, ефективна діяльність всієї єдності елементів.

Зважаючи на те, що «виробнича програма (план виробництва і реалізації продукції) – це комплексне завдання з випуску та реалізації продукції певного асортименту та якості в натуральних і вартісних показниках, орієнтованих на досягнення цілей організації (підприємства)» [6, с. 47] і побудувати її результативний механізм неможливо без застосування продуктивних методів і технологій господарювання (господарського механізму).

Автор поділяє думку Беляєв О.О. і Бебело А.С. стосовно характеристики господарського механізму, однією із яких є «...певний шар виробничих відносин, а саме організаційно-економічних, не тільки зумовлює їх взаємозв'язок з іншою стороною способу виробництва – продуктивними силами, але й «стягує» фази відтворювального циклу в єдине ціле: відносини виробництва – відносини розподілу – відносини обміну – відносини споживання» [7].

Дієвим господарський механізм буде у тому разі, коли буде підкріплений якісним фінансуванням (фінансовим механізмом), економічними прийомів (економічним механізмом) і звісно формами управління (управлінським механізмом).

Результати наукових доробок свідчать, що дефініцію «економічний механізм» теж трактують по різному. Одні розглядають як складову господарського механізму суб'єкта господарювання, яка визначається оптимальним об'єднанням інтересів різноманітних ланок виробничого процесу, окремих груп та деяких працівників [19; 20; 21]. Інші вчені зазначають, що «економічний механізм» це теоретична база, яка визначає властивості, загальні для різних явищ, форм, засобів чи методів і є необхідним зв'язком, що природно виникає між різними економічними явищами [22, с. 15; с. 60]; спричиняє до виникнення ряду інших явищ, які не вимагають додаткових імпульсів, впливають один з одного у визначеній послідовності і призводить до конкретних результатів [22; 23].

Автор схиляється до думки, що економічний механізм є підсистемою господарського механізму і повинен включати [19, с. 11]: функціональну підсистему (планування, прогнозування, ціноутворення, аналіз, облік), підсистему забезпечення (інформаційне, нормативно-правове, внутрішні економічні відносини), економічні важелі (процентні ставки, ціни, тарифи, пільги, штрафи, економічне стимулювання), що у їх постійній і

ефективній взаємодії повинні забезпечити прибуткову діяльність підприємств.

Звідси виходить, що фінансовий механізм, у свою чергу, є складовою економічного механізму. Можна погодитися з судженням [24, с. 136] про те, що фінансовий механізм – це фінансові методи (фінансове планування, ціноутворення, інвестування, фінансування, страхування, кредитування, стимулювання і контроль); фінансові інструменти (перспективне, поточне і оперативне фінансове планування, види цін, фінансові ресурси, грошовий капітал, ревізія, фінансові стимули, фінансові санкції тощо); фінансові важелі, які конкретизують дію функціонування фінансового інструменту у фінансовому механізмі (баланс доходів і витрат, бізнес-план, цінові знижки і цінові надбавки, прибуток, внутрішній аудит, кредит, векселі, норми прискореної амортизації, страхові тарифи, норми штрафних санкцій, ліцензування, атестація, акредитація тощо) в межах нормативно-правового регламентування.

На нашу думку означення механізму формування і реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств необхідно розглядати як з позиції макрорівня так і з позиції мікрорівня. Безумовно, виробнича програма розробляється на мікрорівні, але ж без врахування дії факторів макрорівня вона буде не життєздатна.

З метою створення умов активізації та ефективної діяльності машинобудівних підприємств через розробку механізму формування та реалізацію виробничих програм для них необхідно, щоб ці намагання підкріплювалися на рівні держави заходами з розробки адекватної до нинішньої ситуації цінової, податкової, амортизаційної, фінансово-кредитної політики.

Під час розробки механізму формування та реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств потрібно спиратися на методи, інструменти, важелі та заходи зі стимулювання.

Методи – це засоби впливу на фінансово-економічні відносини, що складаються в процесі господарської діяльності машинобудівних підприємств з іншими суб'єктами: фінансово-кредитними установами, партнерами та постачальниками тощо.

Інструментами – це засоби, які використовуються для вирішення поставлених завдань політики підприємства («перспективне, поточне, оперативне фінансове планування, податки та збори, застосування регульованих та фіксованих цін, фінансові, матеріальні, трудові ресурси, стимули і санкції, форми фінансового контролю» [25, с. 69].

Важелі – це прийоми, дія яких спонукує до реалізації окреслених методів та визначає характер функціонування інструментів механізму, враховуючи нормативно-правове їх регулювання (прибуток, дохід, дивіденди, вклади, процентні ставки, дисконт, страхові платежі, децентралізовані грошові та заохочувальні фонди, ціна, амортизаційні відрахування, рівень продуктивності праці, рівень заробітної плати, доходи працівників, матеріальні допомоги, премії, фінансування підготовки і перепідготовки кадрів, атестація, форми розрахунків, штрафи і пені).

Методи, інструменти, важелі у взаємодії утворюють механізм формування та реалізації виробничої програми.

Ефективний механізм, дає змогу розв'язати практично всі проблеми, але враховуючи, що роль фінансів у розподільних відносинах вторинна і основне регулювання здійснюється у сфері виробництва [26], то ядро досягнення ефекту через розробку та застосування механізму формування та реалізації виробничої програми лежить у площині виробництва.

Поряд з цим, результативність механізму управління визначається водночас кількісними та якісними показниками. З цією метою окреслюються методи, інструменти, важелі для досягнення поставленої мети.

Враховуючи специфіку механізму формування та реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств зміст та структуру цього поняття можна розглядати, як систему цілеспрямованого впливу на діяльність машинобудівних підприємств через розробку і впровадження в дію сукупності методів, інструментів, важелів та їх взаємопов'язане функціонування на направлене на досягнення визначених цілей.

Висновки і пропозиції. Підприємство при ефективній організації виробництва, при виваженому плануванні і прогнозуванні своєї діяльності, застосовуючи методи регулювання і стимулювання розробляє оптимальну виробничу програму. Останнє створює умови до отримання максимуму доходів завдяки оптимальному використанню виробничих і фінансових ресурсів. Зазначені цілі можливо досягти визначену мету та напрями фінансово-економічної політики суб'єкту господарювання.

Це сприятиме акумулюванню матеріальних, трудових і фінансових ресурсів для досягнення результатів діяльності машинобудівних підприємств через застосування вищезазначеного механізму.

Механізм формування та реалізації виробничої програми машинобудівних підприємств можна розглядати на макрорівні, тобто конкретного підприємства машинобудівної галузі, його підрозділів чи окремих операцій. Особливо, в сучасних економічних умовах інформаційного суспільства, швидкий розвиток якого призводить до трансформації виробничої діяльності.

Список літератури:

1. Прокопенко Н.С., Виклюк М. І., Бакеренко Н. П. Фінансово-економічний механізм управління діяльністю готельних підприємств: монографія / Н. С. Прокопенко, М. І. Виклюк, Н. П. Бакеренко. – Львів: «Ліга-прес». – 2013. – 192 с.
2. Іванілов О.С. [Економіка підприємства / Підручник. – К.: Центр Учбової літератури, 2011. – 728 с., с. 97.
3. Економічна енциклопедія: [в 3-х томах.] / за ред. С. В. Мочерного та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Том 2. – 848 с.
4. Данилишин Б. М. Екологічна складова політики сталого розвитку: [монографія] / Б. М. Данилишин. – Донецьк: Юго-Восток, ЛТД, 2008. – 256.
5. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. «Современный экономический словарь». – ИНФРА-М, 2006. <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>
6. Петрович Й.М. [Економіка виробничого підприємства, Л.: Світ, 1996. – 264 с., с. 47].
7. Беляєв О. О., Бебело А. С. Політична економія: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 328 с.
8. Баранов П. В. Финансовый менеджмент. Механизм финансового управления предприятиями. – М.: [б. в], 2002. – 260 с.
9. Савченко К. В. Финансовый механизм в системе управления рыночной экономикой [Текст] / К. В. Савченко // Экономика та менеджмент: перспективи розвитку: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 18-20 травня 2011 р. / за заг. ред.: О.В. Прокопенко, М. Ю. Троян. – Суми: СумДУ, 2011. – Т.1. – С. 36-37.
10. Василик О. Д. Теорія фінансів: [підручник]. / Василик О. Д. – К.: НІОС, 2000. – 416 с.
11. Львовичкін С. В. Финансовый механизм макроэкономического регулирования / С. В. Львовичкін // Фінанси України. – 2001. – № 12 – С. 25–33.
12. Финансы: [учебник для вузов]. / под ред. проф. Л.А. Дробозиной. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1999. – 527 с.
13. Любенко Н. М. Финанси підприємств: [навч. посіб.] / Н. М. Любенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 262 с.
14. Опарін В. М. Финанси (загальна теорія): [навч. посіб.]. / В. М. Опарін. – К.: КНЕУ, 1999. – 164 с.
15. Пессель М. А. Финансово-кредитный механизм интенсификации общественного производства. – М.: Финансы, 1977. – 224 с.
16. Ковалюк О. М. Финансовый механизм організації економіки України (проблеми теорії і практики): [монографія] / О.М. Ковалюк. – Львів: Вид. центр Львівського НУ ім. Івана Франка, 2002. – 396 с.
17. Власова Н. О. Финанси підприємств: [навч. посібник]. / Н. О. Власова, О. А. Круглова, Л. І. Безгінова. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 272 с.
18. Финанси підприємств: [підручник]; під заг. ред. А. М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 2004. – 446 с.
19. Москаленко В. П. Финансово-экономический механизм промышленного предприятия: [научно-методическое издание] / В. П. Москаленко, О. В. Шипунова; [под научной ред. В. П. Москаленко]. – Сумы: Изд-во «Довкілля», 2003. – 176 с.
20. Брюховецкая Н. Е. Экономический механизм предприятия в рыночной экономике // Социально-экономические аспекты промышленной политики: Сб. науч. тр. /Ин-т экономики промышленности. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. – С. 203-213.
21. Хозяйственный механизм общественных формаций: под общ. ред. Л. И. Абалкина. – М.: Мысль, 1986. – 269 с.
22. Феррианц Я. Хозяйственный механизм и экономия времени / Я. Феррианц. – М.: Экономика, 1987. – 191 с.
23. Кульман Анри. Экономические механизмы / А. Кульман. – М.: Прогресс. – Универс, 1993. – 192 с.
24. Семенов Г. А. Финансовое планирование і управління на підприємствах: [навч. посіб.] / Г. А. Семенов – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
25. Івашко О. А. Концептуальні основи фінансового механізму / О. А. Івашко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Економічні науки. – 2010. – № 4. – С. 65-71.
26. Гроші. Финанси. Кредит: [навч.-метод. посіб.]. / Г. Г. Кірейцев, Н. М. Александрова, С. О. Маслов; за ред. проф. Г. Г. Кірейцева. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – 312 с.

Обелец Т.В.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

СУЩОСТНО-СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕФИНИЦИИ МЕХАНИЗМА ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

Исследована сущностно-структурная характеристика механизма формирования и реализации производственной программы машиностроительных предприятий. Таксономия дефиниции «механизма формирования и реализации производственной программы машиностроительных предприятий» включает в себя такие дефиниции, как хозяйственный, экономический и финансовый механизмы. Определено, что механизм формирования и реализации производственной программы машиностроительных предприятий представляет собой систему целенаправленного воздействия на деятельность машиностроительных предприятий. Это достигается путем разработки и введения в действие совокупности методов, инструментов, рычагов и их взаимосвязано функционирования. Данное функционирование направлено на достижение определенных целей.

Ключевые слова: «механизм», «формирование», «реализация», «производственная программа», «система».

Obelets T.V.

National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

THE STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF DEFINITIONS MECHANISM OF FORMING A PRODUCTION PROGRAM OF MACHINE-BUILDING COMPANIES

Summary

The structural characterization of the mechanism of formation and implementation of the production program of machine-building enterprises. Taxonomy definition «mechanism of formation and realization of the production of machine-building enterprises of the program» includes such definitions as business, economic and financial mechanisms. It was determined that the mechanism of formation and implementation of the production program of machine-building enterprises is a system of targeting the activities of engineering enterprises. This is achieved through the development and introduction of the combination of methods, tools, instruments and their interrelated functioning. This operation is aimed at achieving specific goals.

Keywords: «mechanism», «formation», «realization», «production program», «system».

УДК 658.14

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ: ФАКТОРИ ВПЛИВУ, ОЦІНКА ТА ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ

Павленко О.П., Семиліт І.В.

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті проаналізовано методологічні підходи до визначення терміну «фінансова стійкість» підприємства, охарактеризовано основні її ознаки та напрями забезпечення на підприємстві. Досліджені та проаналізовані фактори, що впливають на фінансову стійкість підприємства. Виявлені потенційні джерела фінансування підприємств.

Ключові слова: фінансова стійкість, внутрішня стійкість, зовнішня стійкість, «успадкована» стійкість, оцінка фінансової стійкості, тип фінансової стійкості.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання всі підприємства України функціонують у економічних умовах, які постійно змінюються. Проте не лише вплив факторів зовнішнього середовища негативно впливає на діяльність підприємств, а й відсутність забезпечення відповідного рівня їх фінансової стійкості. Позитивні значення показників фінансової стійкості є підґрунтям для нормального функціонування підприємств і поступового зростання їх економічного потенціалу. Управління фінансовою стійкістю є одним із основних елементів фінансового менеджменту на підприємстві, необхідною передумовою стабільного розвитку підприємства. Тому саме зараз, у час підвищення процесів глобалізації в економіці, забезпечення фінансової стійкості та управління нею є одним із пріоритетних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансової стійкості на підприємстві вивчали відомі вітчизняні та закордонні вчені: Крухмаль О.В., Цал-Цалко Ю.С., Савицька Г.В., Базиліська О.Я., Привалов В.П., Шабліста Л.М., Коваленко В.В., Павловська О.В., Фролова Т.О., Ковальов А.І. та ін. Аналіз праць вказаних авторів показав, що разом з достатньою глибокою спрацьованістю має місце дискусійність, а також суперечливість підходів.

Невирішені частини досліджуваної проблеми. Останніми роками дедалі більше праць присвячують аналізу фінансової стійкості, однак більшість літературних джерел з цієї проблематики обмежена лише розглядом системи показників та алгоритмів їх розрахунку, і невиправдано залишається поза увагою важливе, але недостатньо вивчене питання. Досі залишаються не в повній мірі розглянутими питання взаємозв'язку, що існує між фінансовою стійкістю та іншими факторами впливу на фінансовий стан підприємств.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження понятійного апарату категорії «фінансова стійкість», вивчення впливу показників та сукупності сучасних факторів на методи управління фінансовою стійкістю підприємства, а також джерела їх фінансування.

Виклад основного матеріалу. Фінансова стійкість підприємства є однією з головних умов життєдіяльності, розвитку й забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства. Саме фінансова стійкість підприємства характеризує ефективність операційного, фінансового та інвестиційного розвитку, містить необ-

хідну інформацію для інвесторів, а також відображає здатність підприємства відповідати за своїми боргами і зобов'язаннями.

М. С. Абрютіна й А. В. Грачов визначають «фінансову стійкість підприємства» як надійно гарантовану платоспроможність, незалежність від випадковостей ринкової кон'юнктури й поведінки партнерів [1, с. 97].

Науковці економічного напрямку О. В. Павловська, Н. М. Притуляк і Н. Ю. Невмержицька розглядають фінансову стійкість з позиції спроможності підприємства за рахунок власних коштів забезпечувати запаси і витрати, не допускати невиправданої дебіторської і кредиторської заборгованості та своєчасно розраховуватися за зобов'язаннями [10, с. 214].

На наш погляд, найбільш точно і повно розкриває суть проблеми фінансової стійкості підприємства Г.В. Савицька, яка аналізує поняття «фінансова стійкість підприємства» як здатність суб'єкта господарювання функціонувати і розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів і пасивів в мінливому внутрішньому й зовнішньому середовищі, що гарантує його постійну платоспроможність і інвестиційну привабливість у межах допустимого рівня ризику» [4, с. 347].

Фінансова стійкість підприємства є однією з найважливіших характеристик його фінансового стану, що формується у процесі виробничої та фінансово-інвестиційної діяльності. Аналіз фінансової стійкості дозволяє визначити рівень фінансового ризику, що пов'язаний з формуванням структури джерел капіталу, а, відповідно, і міру стабільності фінансової бази розвитку підприємства на перспективу.

Основними завданнями оцінки фінансової стійкості підприємства є [2, с. 179]:

- а) вивчення відповідності між засобами і джерелами, раціональності їх розміщення та ефективності використання;
- б) загальна оцінка стійкості фінансового стану та факторів її зміни;
- в) визначення резервів підвищення фінансової стійкості;
- г) прогнозування фінансової стабільності.

Розглянемо види фінансової стійкості в залежності від факторів, що на неї впливають, за рівнем виникнення (внутрішні і зовнішні фактори).

Таким чином видами фінансової стійкості є [3, с. 204]:

- а) внутрішня стійкість – це такий загальний фінансовий стан підприємства, при якому за-

безпечується стабільно високий результат його функціонування. В основі її досягнення лежить принцип активного реагування на зміну внутрішніх і зовнішніх факторів;

б) зовнішня стійкість підприємства досягається керуванням ззовні. Вона обумовлена стабільністю економічного середовища, у рамках якої здійснює свою діяльність організація. Ця стійкість досягається відповідною системою керування ринковою економікою в масштабах усієї країни;

в) «успадкована» стійкість є результатом наявності певного запасу міцності підприємства, що захищає його від різких змін зовнішніх факторів;

г) загальна стійкість підприємства – це такий рух грошових потоків, що забезпечує постійне перевищення доходів над витратами.

На фінансову стійкість підприємства впливає ціла низка чинників. З метою управління окремими з них, посилення чи послаблення їх впливу на фінансову стійкість підприємства їх впливу на фінансову стійкість підприємства їх можна об'єднати в групи залежно від рівня виникнення та ступеня значущості.

Чинники I рівня – це узагальнюючі (базові) чинники, які є результатом впливу чинників II і III рівнів і водночас виступають генератором взаємодії більш дрібних чинників [6, с. 194].

До чинників I рівня відносять:

а) фазу економічного розвитку системи;

б) стадію життєвого циклу підприємства.

Фаза економічного розвитку системи впливає на темпи реалізації продукції, виробництва, рівень інвестицій підприємства у товарні запаси, доходи підприємства та населення. Так, у період економічної кризи темпи реалізації продукції відстають від темпів її виробництва, зменшуються інвестиції в товарні запаси, що, в свою чергу, призводить до ще більшого скорочення збуту за одночасного зменшення доходів підприємств і рівня доходів населення. Таким чином, знижується ліквідність підприємств та їх платоспроможність, що негативно відбивається на рівні фінансової стійкості підприємства [7, с. 71].

Наступним базовим чинником I рівня виступає стадія життєвого циклу підприємства. Даний чинник є основоположним при визначенні загальноекономічної мети діяльності підприємства, для досягнення якої будуть спрямовані всі інші його стратегії. На рівні підприємства необхідно значну увагу приділяти з'ясуванню специфіки кожної окремої стадії його розвитку, оскільки специфіка кожної окремої стадії розвитку підприємства буде визначати також потенційні його можливості щодо забезпечення обсягів діяльності, а отже, величини прибутку, формування приросту активів та їх фінансування за рахунок окремих видів джерел, зокрема власними фінансовими ресурсами у необхідному обсязі з метою самофінансування, і разом з цим опосередковано формуватиме певний ступінь фінансової стійкості та стабільності фінансової діяльності підприємства [8, с. 127].

Чинники II рівня – похідні, адже вони є результатом дії базових чинників. До складу похідних чинників належать наступні: середній рівень доходів населення; демографічна ситуація; соціальна політика держави; податкова політика дер-

жави; грошово-кредитна політика; амортизаційна політика; загальний рівень стабільності; стратегія управління обсягами діяльності; стратегія управління активами; стратегія управління капіталом; стратегія управління грошовими потоками.

Чинники II рівня бувають зовнішніми і внутрішніми. Зовнішніми чинниками II рівня є ті, вплив яких пов'язаний з характером державного регулювання (податкова, грошово-кредитна, амортизаційна, соціальна, демографічна політика тощо). До внутрішніх похідних факторів другого рівня, що забезпечують фінансову стійкість, належать стратегія управління обсягами діяльності підприємства, політика управління його активами, власним і позиковим капіталом. Розроблена стратегія передбачає загальну потребу в активах, їх оптимальну структуру при одночасному визначенні джерел фінансування цієї потреби та оптимізації структури капіталу, що, в свою чергу, є гарантом досягнення ефективної пропорційності між коефіцієнтом фінансової прибутковості та коефіцієнтом фінансової стійкості підприємства. Досягнення необхідної пропорційності між коефіцієнтом прибутковості та коефіцієнтом фінансової стійкості має бути основною метою підприємства, оскільки це один із чинників, що сприяє максимізації його ринкової вартості [9, с. 168].

Чинники III рівня є деталізуючими. З їх допомогою з'ясовують і деталізують механізм впливу похідних чинників на фінансовий стан підприємства. Деталізуючими чинниками є: середній рівень доходів населення; рівень конкуренції; рівень інфляції; склад та структуру активів; стратегію управління власними фінансовими ресурсами та позиковим капіталом; стратегію управління ризиком.

Вплив чинників III рівня на фінансову стійкість підприємства є диференційованим. Тому за їх значущістю одним із найважливіших внутрішніх чинників фінансової стійкості є оптимізація складу та структури активів підприємства. Аналогічний вплив має також вірний вибір стратегії управління активами. Значною мірою фінансова стійкість підприємства залежить від якості політики управління поточними активами, від того, який загальний обсяг оборотних коштів має підприємство, який розмір запасів та активів у грошовій формі. При зменшенні виробничих запасів та зростанні ліквідних активів підприємство може отримувати більший обсяг прибутку за рахунок залучення в оборот додаткових коштів, однак разом з цим виникає ризик виникнення неплатоспроможності підприємства.

Другий за значущістю внутрішній чинник III рівня – стратегія управління капіталом (оптимізація складу та структури джерел фінансування активів, власних фінансових ресурсів, а також правильний вибір політики управління ними). Із збільшенням обсягу власних фінансових ресурсів за рахунок внутрішніх джерел збільшуються також потенційні можливості підприємства. Важливим є як загальний розмір прибутку, так і структура його розподілу, а особливо та частка, що спрямовується на реінвестиційні цілі. Таким чином, політика розподілу та використання прибутку є одним із основних внутрішніх деталізуючих чинників, що впливають на фінансову стійкість підприємства.

Крім того, значний вплив на фінансову стійкість підприємства здійснюють кошти, що додатково мобілізуються на ринку позичкового капіталу. Збільшення позикових ресурсів, з одного боку, приводить до зростання прибутковості власного капіталу, а з другого – надмірне зростання частки позикового капіталу призводить до зниження фінансової стійкості підприємства, зростання ризику втрати платоспроможності та фінансової незалежності. Отже, у цьому зв'язку особливо важливим є чинник умілого використання ефекту фінансового левериджу і забезпечення оптимізації структури капіталу підприємства.

Зовнішнім фактором третього рівня, що впливає на ступінь фінансової стійкості, є рівень інфляції. Порівняно із стабільним етапом розвитку в умовах економічної кризи зростає вплив інфляції, що негативно відбивається на ступені фінансової стійкості підприємства, оскільки зменшується обсяг його чистого прибутку. Це, в свою чергу, призводить до зниження обсягу власних фінансових ресурсів, які формуються за рахунок внутрішніх джерел. Зменшення власних фінансових ресурсів підприємств при стабільній чи зростаючій потребі в ресурсах обумовлює необхідність їх запозичення у значно більших обсягах, а це означає, що ціна на позикові ресурси зростатиме, ускладнюватиметься можливість їх використання для збільшення прибутковості власного капіталу, внаслідок чого може зростати вартість капіталу підприємства. Все це в сукупності сприяє зниженню ринкової вартості підприємства [8].

Окремі науковці відзначають, що оцінювання фінансової стійкості підприємства передбачає проведення об'єктивного аналізу величини

та структури активів і пасивів підприємства і визначення на цій основі його фінансової стабільності і незалежності, а також аналізу відповідності фінансово-господарської діяльності підприємства цілям його статутної діяльності. Якщо проаналізувати сукупність всіх факторів впливу, можемо стверджувати, що фінансова стійкість підприємства залежить від ефективного управління фінансовими ресурсами і визначається оптимальною структурою активів, оптимальним співвідношенням власних і позикових коштів, оптимальним співвідношенням активів та джерел їх фінансування [6, с. 192].

Висновки. Таким чином, виходячи з вищевикладених аспектів можна відзначити, що процес забезпечення фінансової стійкості підприємства має бути націлений на мінімізацію негативного впливу зовнішнього та внутрішнього середовища на діяльність підприємства; створення передумов ефективного реалізації запланованих дій. Для досягнення необхідного рівня фінансової стійкості на підприємствах потрібно здійснювати її ефективне управління. При цьому визначаючи потенційні джерела фінансування підприємств необхідно звернути увагу на оптимальну структуру власних, позичених або залучених фінансових ресурсів, їх розподіл за напрямками використання в залежності від виду діяльності підприємства.

Отже, фінансово стійким визнається такий господарюючий суб'єкт, який за рахунок власних коштів покриває кошти, вкладені в активи (основні засоби, нематеріальні активи, оборотні кошти), не допускає простроченої дебіторської та кредиторської заборгованості і розраховується за своїми зобов'язаннями в зазначений термін.

Список літератури:

1. Абрютіна М. С., Грачов А. В. Аналіз фінансово-економічної діяльності підприємства: Навчально-практичний посібник / М. С. Абрютіна, А. В. Грачов – 2-е вид., Испр. – М.: Вид-во «Дело и сервис», 2013. – 256 с.
2. Александрова М. М., Виговська Н. Г., Кірейцев Г. Г., Петрук О. М., Маслова С. О. Фінанси підприємств: Навч. посіб. для студ. екон. спец. всіх форм навч. / Г.Г. Кірейцева (ред.). – 2.вид., перероб. та доп. – К.: ЦУЛ, 2013. – 268 с.
3. Басовский Л.С., Басовська Є.М. Комплексний економічний аналіз господарської діяльності: Навчальний посібник. / Л.С. Басовский, Є.М. Басовська – М.: ИНФРА-М, 2014.-366 с.
4. Білик М. Д., Павловська О. В., Притуляк Н. М. Фінансовий аналіз: навч. посібн. / М. Д. Білик, О. В. Павловська, Н. М. Притуляк та ін. – К.: КНЕУ, 2015. – 592 с.
5. Віленський Є.Б. Фінансовий стан підприємства / Є.Б.Віленський // Фінансовий директор. – 2014. – № 2. – С. 53-63.
6. Гапак Н.М., Капштан С.А. Особливості визначення фінансової стійкості підприємств // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія Економіка.– Вип. (42). –2014. – С. 191-196.
7. Гончарова А.І. Відновлення платоспроможності підприємства: модель оздоровлення фінансів / А.І. Гончарова // Фінанси. – 2014.– № 8.– С.68-78.
8. Дем'яненко І.В. Фінансова стійкість підприємства та її регулювання / І.В. Дем'яненко // Фінанси України. – 2012. – № 5. – С. 127-129.
9. Ковальова А.М., Лапуста М.Г., Скамай Л.Г. Фінанси фірми: Підручник. / А.М. Ковальова, М.Г. Лапуста, Л.Г. Скамай – 3-е изд., Испр. і доп. – М.: ИНФРА-М, 2013. – 496 с. – (Серія «Вища освіта»).
10. Павловська О.В., Притуляк Н.М., Невмержицька Н.Ю. Фінансовий аналіз: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. –К.: КНЕУ, 2002. – 388 с.
11. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: Підруч. для студ. вищ. навч. закл., що навч. за освітньо-проф. програмою спеціаліста зі спец. / О.М. Бандурка, М.Я. Коробов // «Фінанси», «Банківська справа»: «Облік і аудит». – 2. вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 2013. – 384 с.

Павленко О.П., Семилит И.В.

Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ: ФАКТОРЫ ВПЛИЯНИЯ, ОЦЕНКА И ИСТОЧНИКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ

Аннотация

В статье проанализированы методологические подходы к определению термина «финансовая устойчивость» предприятия, охарактеризированы основные её признаки и направления обеспечения на предприятии. Исследованы и проанализированы факторы, которые влияют на финансовую устойчивость предприятия. Выявлены потенциальные источники финансирования предприятий.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, внутренняя устойчивость, внешняя устойчивость, «унаследованная» устойчивость, оценка финансовой устойчивости, тип финансовой устойчивости.

Pavlenko O.P., Semilit I.V.

Dnepropetrovsk State Agrarian University of Economics

ECONOMIC SUMMARY FINANCIAL STABILITY OF ENTERPRISE: THE INFLUENCE OF FACTORS, EVALUATION AND SOURCES OF FUNDING

Summary

The article analyzes the methodological approaches to the definition of «financial stability» of the enterprise, be characterized its main features and trends in the enterprise software. Investigated and analyzed the factors that affect the company's financial stability. Identifying potential sources of funding for enterprises.

Keywords: financial stability, internal stability, external stability, «inherited» stability, financial stability rating, type of financial stability.

УДК 336.717.1

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

Поляниця О.В., Яківець В.С.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті розглянуто особливості розвитку електронних платіжних систем в Україні та стратегія подальшого розвитку. Представлені теоретичні основи функціонування платіжної системи України, здійснено класифікацію платіжних систем. Проаналізовано сучасний стан розвитку платіжної системи. Розглянуто основні організаційно-правові засади функціонування платіжних карток.

Ключові слова: платіжна система України, Система електронних платежів.

Актуальність проблеми. Останнім часом у всьому світі розвиток систем електронних грошей характеризується поступовим звуженням сфери використання готівки та паперових платіжних документів, переходом до нових платіжних інструментів і сучасних технологій платежів. Електронні гроші широко залучаються до обігу і стають важливим інструментом фінансової інфраструктури економічно розвинутих країн. аналогічні процеси відбуваються і в Україні [12].

Платіжні системи в Україні дозволяють зручно проводити розрахунки, не замислюючись валютні різниці, черги в банківських касах, час перерахування грошей та інше. Електронні платіжні системи – це фактично електронний еквівалент звичайних грошей, які використовуються при розрахунках між покупцем.

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні регулюються Законами Укра-

їни «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків» [1], «Про банки і банківську діяльність» [2], «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [3] та іншими законодавчими актами України та Національного банку України.

Незважаючи на важливість платіжної системи як атрибуту національного господарства кожної країни, наукові дослідження даного макроекономічного явища не набули достатньої якості та кількості. Ознайомлення з тематикою публікацій в економічних виданнях підтверджує даний висновок. Серед сучасних макроекономістів зазначеною проблематикою займаються такі вчені, як Сениц П.М [8], Кравчук В., [6], Герасимова С.В., [4], Демківський А.В., [5], Савін К., [9], Мовчан О.А. [7], та інші.

Постановка проблеми. Метою дослідження є вивчення особливостей розвитку електронних

платіжних систем України, їх сучасного стану, перспектив, та особливостей розвитку.

Результати дослідження. Прогнозування розвитку електронних грошей в Україні є складною справою, оскільки цей засіб платежу сьогодні ще не має правового підґрунтя для свого існування. Якщо емісія електронних грошей на карткових носіях (наперед оплачених карток міжнародних платіжних систем та електронних гаманців НСМЕП) за відсутності в законодавстві належних правових положень регулюється нормами щодо емісії платіжних карток і здійснюється в Україні лише банками, то системи розрахунків електронними грошима програмного типу (Інтернет гроші, технологія PayCash, WebMoney Transfer тощо) та небанківські емітенти цих грошей працюють в умовах правової невизначеності. Вони на власний ризик упроваджують сучасні схеми розрахунків, на свій розсуд дбають про захист користувачів та управляють фінансовими й нефінансовими ризиками [8].

Сучасні платіжні системи є важливою системою економічної і фінансової інфраструктури будь-якої країни. Українські власники карток дедалі частіше переходять від зняття готівки з банкоматів до безготівкової оплати [6].

Ринок платіжних карток в Україні почав формуватися у 1996 році, коли вітчизняними банками було емітовано перші картки міжнародних платіжних систем MasterCard International і Visa International. Основними економічними передумовами введення карток в Україні стали:

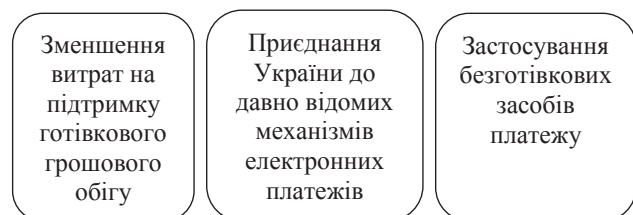

Рис. 1. Основні економічні передумови введення карток в Україні

Поряд з цим найбільші українські банки розпочали емісію локальних платіжних карток внутрішньобанківських (одноемітентних) платіжних систем. [4].

Електронна платіжна система – це нова сучасна ланка та різновид економічних операцій стосовно обміну грошей на товар чи послугу. Для електронних платежів задіяні банківські автомати, магнітні картки, картки з мікропроцесорами [5]. Електронний платіжний засіб може існувати в будь-якій формі, на будь-якому носії, що дає змогу зберігати інформацію, необхідну для ініціювання електронного переказу. Електронний платіжний засіб має відповідати вимогам щодо захисту інформації, передбаченим цим Законом та нормативно-правовими актами Національного банку України [1].

Види електронних платіжних засобів поділяються на:

1. на базі мереж (торгівля в мережі Інтернет)
2. на базі карток (пластикові карти як інструмент розрахунків та кредитування).

1. Інтернет дає можливість вітчизняним компаніям вийти на світовий ринок, розширює канали збуту, поєднує постачальників і покупців

у єдину систему. Обороти електронної торгівлі становить такі значні суми, що ігнорувати або применшувати значення цього відносно нового сектору економіки не можна. Ведення великомасштабного бізнесу в сучасних умовах без використання інформаційних технологій неможливе. Україна ще дуже відстає в розвитку й поширеності електронної торгівлі від розвинених країн, що пояснюється певними причинами.

Стрімке зростання електронної торгівлі та її вплив на українське суспільство й економіку викликає потребу в ефективному державному регулюванні даної сфери. В електронній торгівлі зацікавлені різні сфери бізнесу. Електронна торгівля має принести українській економіці й суспільству наступні вигоди: інвестиції, дохід від експортних операцій, підвищення заробітної платні, а також збільшення бази оподаткування. Розвиток електронної торгівлі багаторазово збільшує потенціал експорту товарів і послуг. По мірі зміцнення позицій національної промисловості й підвищення якості товарів українські компанії зможуть поширювати свою продукцію також в інших країнах. Це сприятиме посиленню національних підприємств, збільшенню бази оподаткування й доходів держави від збору податків і мита [13].

Таблиця 1.1

Особливості переваг та недоліків інтернет торгівлі

Переваги:	Розвиток електронної торгівлі не обходиться без потенційних ризиків:
Електронна торгівля допомагає малим і середнім підприємствам конкурувати з більшими підприємствами, даючи їм можливість одержати ширший ринок споживачів і допомагаючи знайти способи зменшення витрат.	1. шахрайство
Розвиток малих підприємств підкріплює економічний розвиток, а в підсумку відбувається економічне зростання, розширення бази оподаткування й попиту на супутні послуги.	2. ухилення від оподаткування
Електронна торгівля також переборює традиційні бар'єри бізнесу: територіальну віддаленість і нестачу інформації щодо можливостей ринку. Компаніям уже не потрібно підтримувати зайвий персонал або здійснювати більш капіталовкладення у розвиток фахівців.	3. недотримання конфіденційності
Інтернет і електронна торгівля збільшують рекламні можливості.	4. порушення прав інтелектуальної власності

2. Платіжна картка – це один з видів безготівкових розрахунків, засіб ідентифікації її власника та ін. Визначення картки наведено в п. 1.27 ст. 1 Закону № 2346 платіжна картка – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої у встановленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу грошей з рахунка платника чи відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, тощо.

Платіжні організації платіжних систем, учасники платіжних систем та оператори послуг платіжної інфраструктури мають право здійснювати діяльність в Україні виключно після їх реєстрації Національним банком України. [1] Користуватись платіжною картою може як фізична, так і юридична особа.

Банківська платіжна картка – виготовлена згідно зі стандартом ISO/IEC 7810 ID-1 формату із спеціального стійкого до механічних пошкоджень пластику пластика стандартних розмірів 54x86x0,76 мм, яка використовується для ідентифікації її користувача (власника), для способу фіксації інформації і як аналог платіжних засобів.

Таблиця 1.2
Загальні дані про кількість клієнтів,
платіжних карток в Україні за 2009-2016 роки

Дані за станом на:	Банки-члени карткових платіжних систем (шт.)	Держателі платіжних карток (тис. осіб)	Платіжні картки (в обігу) (тис. шт.)	Платіжні картки (активні) (тис. шт.)
01.01.2009	139	37 232	45 346	38 576
01.01.2010	146	39 395	44 469	29 104
01.01.2011	141	39 942	46 375	29 405
01.01.2012	142	35 179	57 893	34 850
01.01.2013	142	44 339	69 826	33 106
01.01.2014	143	49 719	69 726	35 622
01.01.2015	128	51 649	70 551	33 042
01.01.2016	98	43 058	59 307	30 838

Залежно від умов, за якими здійснюються платіжні операції з використанням платіжної картки, можуть застосовуватися дебетова, дебетово-кредитна та кредитна платіжні схеми.

Дебетова схема передбачає здійснення користувачем платіжних операцій з використанням платіжної картки в межах залишку коштів, які обліковуються на його рахунку.

Платіжна дебетна картка досить зручна і проста у користуванні: її можна швидко оформити, за нею майже немає обмежень при одержанні готівки з поточного рахунку, нею можна вносити готівку на рахунок, тощо.

Кредитна схема передбачає здійснення користувачем платіжних операцій з використанням платіжної картки за рахунок коштів, наданих йому банком у кредит або в межах кредитної лінії [3]. Це універсальний платіжний засіб, за допомогою якого власник картки може здійснювати платежі за товари та послуги і отримувати готівку наданим банком [10].

Рис. 2. Класифікація платіжних карток

Деякі платіжні системи можуть випускати тільки картки визначеного типу. Наприклад, American Express і Diners Club випускають тільки кредитні картки, а інші менш відомі системи (особливо ті, котрі працюють тільки в рамках однієї країни) не ризикують зв'язуватися з кредитними картками і випускають тільки дебетові карти. Світові лідери VISA і MasterCard/ EuroPay випускають та обслуговують як кредитні, так і дебетові картки.

Під час застосування дебетово-кредитної схеми користувач здійснює платіжні операції з використанням платіжної картки в межах залишку коштів.

Основні організаційно-правові основи функціонування платіжних карток регулюються законами України про «Про банки і банківську діяльність» [2], «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [3]. Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» визначені загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, поняття та загальний порядок проведення переказу грошей в межах України, а також встановлює відповідальність суб'єктів переказу.

Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» введений термін основного елементу автоматичних платіжних систем – банківський автомат самообслуговування – програмно-технічний комплекс, що надає можливість держателю спеціального платіжного засобу здійснити самообслуговування за операціями одержання грошей у готівковій формі.

Система надає НБУ великий діапазон засобів централізованого керування проведенням розрахунків, основні інструменти якого зосереджені в СМР. СМР приймає від уповноважених осіб і надає іншим підсистемам розрахунків керівну інформацію для організації проведення розрахунків.

У ролі об'єктів моніторингу розглядаються як кореспондентські рахунки, так і резервні рахунки комерційних банків. НБУ має засоби для підвищення ефективності використання обмежених сальдо при розрахунках, зокрема, існують механізми надання частини резервного фонду для виконання платежів, переміщення коштів між рахунками для підтримання ліквідності тощо [11].

Сьогодні в Україні мається досвід емітування як закордонних карток по ліцензії найбільших фінансових асоціацій (VISA International, Master-Card, Cirrus/Maestro, EuroPay, Union Card), так і власних гривневих дебетних карт – пілотний проект системи масових безготівкових споживчих платежів Національного банку України (НСМЕП) [12].

З огляду на сучасні тенденції ринку та розуміння суті платіжних карток як ключа доступу до всіх послуг, що надає банк, перш за все, слід зосередити увагу на таких ознаках, як схема використання, технологічне вирішення картки, спосіб нанесення ідентифікаційної інформації та тип договірної схеми. На рисунку 2 зображено класифікацію платіжних карток [9].

На сьогоднішній день в Україні експлуатуються 3 платіжних системи з платіжними пластиковими картками та системами банкоматів [18]:

1. Міжнародна платіжна система VISA International Service Association (США) з процесинговим центром в США, Європі та на інших континентах [7].

2. Міжнародна платіжна система MasterCard International (США)+ Europay International (ЕС) з процесинговим центром в США та Європі [20].

Національна платіжна система НСМЕП (Україна) з процесинговим центром в Україні

3. Національна платіжна система НСМЕП (Україна) з процесинговим центром в Україні.

Національний банк впровадив також всеукраїнську систему ТОПАЗ – авторизаційно-транзакційний телекомунікаційний центр для ліцензійних карток VISA International, Master-Card, Cirrus/Maestro [14].

Всі види карток VISA зручні в обігу, відповідають необхідним вимогам безпеки і дозволяють приватним особам користуватися різними до-

датковими послугами, а корпоративним клієнтам підвищити ефективність фінансового управління підприємством.

Системою Visa розроблено цілий ряд платіжних карток, призначених для різних категорій клієнтів, які відповідають їх способу життя і індивідуальним потребам. Visa пропонує банкам три основні види карток для фізичних осіб.

Висновки. Проведене дослідження електронних платіжних систем показало, що саме НСМЕП є перспективним розвитком для платіжних систем в Україні. Аналіз статистичних даних засвідчив наявність позитивної тенденції зростання, щодо платіжних карток, які перебувають в обігу. Сучасний етап розвитку в банківському секторі переживає деякі зміни в перебудові направлені на задоволення потреб учасників СЕП, здобуття високого рівня безпеки та надійності проведення міжбанківських переказів.

Список літератури:

1. ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 37, ст.488) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5284-17>
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121 (із змін і доп.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>.
3. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», із змін та доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua.
4. Герасимова С. В. Тенденції запровадження карткових платіжних інструментів в Україні / С. В. Герасимова, І. О. Дмитрієва // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 3 (15). – С. 137-140.
5. Демківський А.В. Гроші та кредит: навч. посіб. / А.В. Демківський. – К.: Дакор, 2005. – 528 с.; Щетинін А.І. Гроші та кредит: підручник / А.І. Щетинін. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 432 с.
6. Кравчук В. Ринок карткових платежів України: міжнародний досвід та національне регулювання: аналітичний звіт / В. Кравчук, О. Прем'єрова. – К.: АДЕФ-Україна, 2012. – 60 с.
7. Мовчан О.А. Система електронних розрахунків з застосуванням платіжних карток // Вісник Національного банку України – 2010 – № 6 – С. 38-41.
8. Сенищ П. М. Світовий досвід та перспективи розвитку електронних грошей в Україні [Електронний ресурс] / П. М. Сенищ, В. М. Кравець. – К., 2008. – 149с. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=70690>.
9. Савин К. Платежные карты как современный инструмент банковского маркетинга // Банковское дело. – 2010. – № 1. – с. 40-46.
10. Навчальні матеріали онлайн. Банківська платіжна картка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/18060203/finansii/bankivska_platizhna_kartka
11. Навчальні матеріали онлайн. Розвиток платіжної системи України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/bank/20768/>
12. Офіційний Інтернет-сайт представництва VISA в Україні, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visa.com.ua/ua/uk.ua/merchants/acceptingvisa/identifyingcards.sht>
13. УДК 658.849 (477) І.І. Помінова, ст. викл.
14. Банківська платіжна картка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Банківська_платіжна_картка

Поляниця А.В., Якивець В.С.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ПЛАТЕЖНЫХ СИСТЕМ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности развития электронных платежных систем в Украине и стратегия дальнейшего развития. Представлены теоретические основы функционирования платежной системы Украины, осуществлена классификация платежных систем. Проанализировано современное состояние развития платежной системы. Рассмотрено основные организационно-правовые основы функционирования платежных карточек.

Ключевые слова: платежная система Украины, Система электронных платежей.

Polyanica A.V., Yakivets V.S.

Kharkiv National University of Construction and Architecture.

FEATURE OF DEVELOPMENT ELECTRONIC PAYMENT SYSTEM IN UKRAINE

Summary

Feature of development electronic payment system in Ukraine and strategy for its further development was examined in this article. Presents the functioning of theoretical basis and implemented classification of the Ukrainian payment system. Has been Analyzed modern way of developing payment system. Considered foundation form of incorporation of the functioning payment cards.

Keywords: Ukrainian payment system, electronic payment system.

УДК 336.647.2

ДИВІДЕНДНА ПОЛІТИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Рубаха М.В., Овчар О.А.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У даній статті досліджено теоретичні аспекти формування дивідендної політики як важливого елемента фінансової політики підприємства. Зокрема, було систематизовано основні чинники, що визначають дивідендну політику, типову схему та принципи її формування. У даній роботі наголошено на необхідності вимірювання ефективності дивідендної політики з використанням наведених показників. Окремо було виділено важливість формування стратегії управління інвестиційною привабливістю акцій. Охарактеризовано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності дивідендної політики.

Ключові слова: дивідендна політика, фінансова політика, фінансові ресурси, інвестиційна привабливість, управління власним капіталом.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток корпоративних відносин у світі веде до зростання значення дивідендної політики в процесі формування та використання фінансових ресурсів суб'єкта господарювання. Зі складової загальної політики управління прибутком вона стає складовою загальної стратегії розвитку підприємства, елементом його корпоративної культури.

Дивідендна політика – найважливіша ознака, за якою акціонерні товариства вирізняють серед інших підприємств. Саме за розподілом результатів господарської діяльності виявляються особливості корпоративних відносин, що полягають в їхньому колективному характері. Від правильності дивідендної політики залежить реалізація однієї з основних цілей, якої прагнуть досягнути корпорації у своїй діяльності, – поліпшення добробуту акціонерів і яка може досягатися шляхом підвищення курсів акцій та збільшенням дивідендів, проведенням ефективної інвестиційної політики компанією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вирішення складних проблем формування дивідендної політики зробили у своїх наукових працях такі вітчизняні вчені, як Герасимчук В.Г., Гусарова О.С., Сидяга Б.В., Стащук О.В., Стеценко Б.С., Тарасенко С.І., Шевчук Н.І.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на широке висвітлення теоретичних аспектів та проблемних елементів дивідендної політики як частини процесу використання фінансових ресурсів підпри-

емств, існує об'єктивна необхідність в систематизації та узагальненні теоретико-методичних аспектів, в аналізі основних чинників та принципів формування дивідендної політики компанії, актуалізації методів оцінювання та підвищення ефективності дивідендної політики.

Формулювання цілей статті. Головна ціль цієї статті полягає в удосконаленні та уточненні теоретичних основ дивідендної політики з метою формування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності дивідендної політики як елемента системи формування та використання фінансових ресурсів суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Від вибору емітентом конкретної дивідендної політики залежить розвиток підприємства та ринкова ціна акцій. Спроможність товариства сплачувати дивіденди робить його привабливим для інвесторів та партнерів. Проте прийняття рішення про використання прибутку для різних груп акціонерів є далеко не простим питанням. Важливою рисою корпоративного сталого розвитку є обґрунтована дивідендна політика. Її зв'язок з інтересами, передусім, міноритарних акціонерів та вплив на ринковий курс акцій, в істотній мірі, визначають сталий розвиток у соціальному та економічному вимірах. Крім того, в процесі формування дивідендної політики підприємствам необхідно враховувати дві протилежні економічні мотивації інвесторів – одержання високих поточних доходів або значне збільшення їх доходів у перспективному періоді [3, с. 147].

Відштовхуючись від значення дивідендної політики для підприємства, можна згрупувати основні фактори впливу на процес її формування, які наведені в табл. 1.

Дивідендна політика акціонерного товариства формується поетапно, що відображено на рис. 1. Варто зазначити, що наведена схема є загальною для усіх підприємств і не обов'язково притаманна кожному конкретному суб'єкту господарювання, оскільки ілюструє лише типову послідовність управлінських дій.

Схема формування є лише загальним описом процесу. Проте вона є неповною без повного розуміння основних засад та принципів формування дивідендної політики, що наведені в табл. 2.

Запорукою успішної роботи підприємства є підвищення ефективності його дивідендної політики. У процесі її розроблення та формування керівництво підприємства повинно керуватися власними цілями. При цьому необхідно врахувати дві прямо протилежні економічні мотивації інвесторів (акціонерів, власників) – одержання високих поточних доходів або значне збільшення їхніх доходів у перспективному періоді.

Розроблення дивідендної політики має відбуватися з врахуванням індивідуальних особливостей кожного акціонерного товариства, спираючись на його фінансово-економічні показники, можливості й потреби залучення

інвестиційних ресурсів та загрози щодо втрати контролю над суб'єктом господарювання існуючими акціонерами. При цьому головною метою дивідендної політики має стати сприяння економічній безпеці та підвищенню інвестиційної привабливості акціонерних товариств у довгостроковому періоді [2, с. 58].

Ефективність дивідендної політики оцінити надзвичайно складно. Це можна зробити на основі аналізу показників прибутковості корпоративних прав, від значення яких залежать обидві складові доходів власників. Показники прибутковості корпоративних прав подано в табл. 3

Загальною причиною неприйняття переважною більшістю акціонерних товариств доцільності розробки та реалізації послідовної дивіденд-

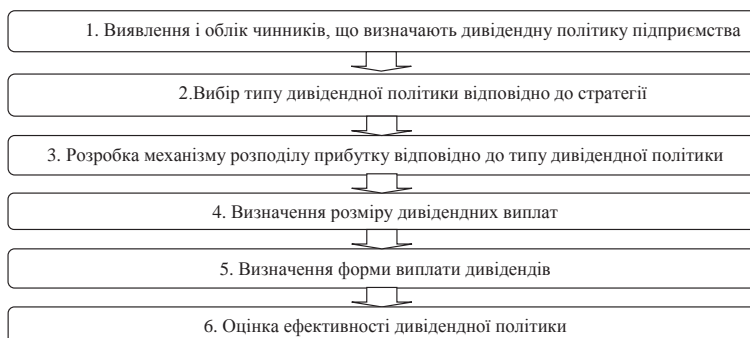

Рис. 1. Типова схема формування дивідендної політики підприємства

Джерело: розроблено автором за даними [6, с. 134]

Таблиця 1

Чинники, що визначають дивідендну політику компанії

Характеристика чинників	
Зовнішні	Внутрішні
<ul style="list-style-type: none"> • правові та податкові обмеження • середньоринкова норма прибутку на вкладений капітал; • пропозиція капіталу на фінансовому ринку; • наявність альтернативних зовнішніх джерел; • формування фінансових ресурсів; • темп інфляції; • кон'юнктура товарного ринку на поточний момент; • прозорість фондового ринку. 	<ul style="list-style-type: none"> • менталітет власників корпорації; • рівень рентабельності діяльності; • інвестиційні можливості реалізації високодоходних та раніше розпочатих інвестиційних програм і проектів; • наявність альтернативних внутрішніх джерел формування фінансових ресурсів; • стадія життєвого циклу компанії; • рівень ризиків здійснюваних операцій та видів діяльності; • рівень коефіцієнту фінансового левериджу; • рівень концентрації управління; • чисельність персоналу та діючі програми його участі у прибутках; • рівень поточної платоспроможності підприємства.

Джерело: розроблено автором за даними [6, с. 132]

Таблиця 2

Основні принципи розробки дивідендної політики компаніїю

Назва принципу	Суть принципу
Принцип прозорості	Визначення та розкриття інформації щодо обов'язків та відповідальності сторін, що приймають участь у реалізації дивідендної політики, в тому числі порядку та умов прийняття рішення щодо виплати та розміру дивідендів.
Принцип своєчасності	Встановлення часових меж при здійсненні дивідендних виплат.
Принцип обґрунтованості	Рішення щодо виплат та розміру дивідендів може бути прийняте лише у випадку досягнення компанією позитивного фінансового результату з урахуванням планів розвитку компанії та її інвестиційної програми.
Принцип справедливості	Забезпечення рівних прав акціонерів на отримання інформації щодо рішень, які приймаються, про виплати, розмір та порядок виплати дивідендів.
Принцип послідовності	Суворе виконання процедур та принципів дивідендної політики.
Принцип розвитку	Постійне удосконалення в межах покращення процедур корпоративного управління та перегляд положень дивідендної політики у зв'язку із зміною стратегічних цілей компанії.
Принцип стійкості	Прагнення компанії до забезпечення стабільного рівня дивідендних виплат.

Джерело: розроблено автором за даними [6, с. 139]

ної політики є дуже слабка реакція українського фондового ринку на факти нарахування дивідендів. Його розвитку суттєво заважає не лише несприятлива економічна ситуація останніх років, але і відсутність стимулів, спроможних подолати укорінені корпоративні цільові настанови щодо пріоритетності збереження надлишкового контрольного пакету акцій у процесі залучення інвестицій та усунути невиправдані диспропорції у використанні внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування. Недалекоглядно пояснювати нехтування дивідендною політикою тільки вадами корпоративного управління або незрілістю стратегічного бачення, адже, українські холдинги, що здійснили IPO на Варшавській або Лондонській фондових біржах, демонструють принципово інший підхід у питаннях формування стратегії розподілу чистого прибутку. Вирішення проблеми можливе лише в системі взаємовідносин «емітент цінних паперів – фондовий ринок».

В Україні дивідендна політика підприємств державного сектору кореспондується виключно з фіскальною політикою держави, тоді як роль інших факторів є другорядною. Приватні ж корпорації використовують переважно «залишковий» принцип виплати дивідендів, коли на обсяг і частоту виплат впливає не тільки потреба у внутрішніх інвестиційних ресурсах, а й інтереси мажоритарних акціонерів в отриманні доходів, не пов'язаних з розподілом прибутку. Вплив фондового ринку на дивідендну політику АТ є вкрай незначним та обмеженим у часі, як і вплив дивідендів на поведінку ринкових цін на акції.

Слід визнати, що існуючий на даний час в Україні підхід до дивідендів підприємств державного сектору економіки виключно як джерела наповнення державної казни, себе не виправдовує. Ігнорування ролі та місця чистого прибутку підприємства в структурі джерел фінансування несе в собі ряд потенційних загроз. Фактично, підприємства державного сектору, які і так мають обмежений доступ до зовнішнього фінансування, втрачають частину можливостей у власній фінансовій політиці [5, с. 60].

Інвестори, як потенційні власники пайових цінних паперів, зацікавлені не тільки у надійності акцій, які мають намір придбати, а й у надійності самого емітента. Адже існує загроза,

придбавши акції, які мають позитивні значення котирувань, втратити вкладені кошти через нездатність емітента успішно працювати в довгостроковому періоді. Тому важливою є як оцінка діяльності акціонерного товариства на фондовому ринку, так і оцінка його привабливості з погляду вкладення капіталу, зокрема іноземного. Інвестиційні якості різних видів цінних паперів слугують основою оцінки ступеня інвестиційного ризику фондового ринку.

У розвинених ринкових економіках вплив на інвестиційні якості власних акцій є одним із ключових завдань власників і менеджерів підприємств. Висока вартість акцій свідчить про компетентність менеджменту, привабливість та перспективність бізнесу компанії, що, своєю чергою, дає змогу полегшити доступ компанії до ринків капіталу, на оптимальних умовах залучати засоби для розширення діяльності й освоєння нових ринків збуту. Для того, щоб розміщення акцій українських компаній на закордонних фондових ринках було ефективним і прибутковим, керівництву компанії потрібно приділяти першочергову увагу ринковим параметрам акцій, якими торгують.

До методів впливу на інвестиційну привабливість акцій належать:

- 1) здійснення комплексу заходів щодо поліпшення фінансового стану компанії-емітента;
- 2) оптимізація дивідендної політики;
- 3) вплив на ринкові параметри акцій (вартісні характеристики за абсолютним значенням, спред (різниця) між покупкою й продажем, обсяги угод, ліквідність тощо);
- 4) поліпшення інвестиційних якостей акцій за допомогою максимізації обсягу прав, які надаються акціонерів, і неухильне дотримання цих прав;
- 5) розкриття інформації про стан, діяльність і плани емітента, що дає змогу інвесторам адекватно оцінити інвестиційні якості акцій

Стратегія управління інвестиційною привабливістю акцій у будь-якому разі повинна передбачати використання всіх перерахованих вище елементів. Використовуючи наведені механізми, можна побудувати комплексну стратегію керування привабливістю акцій підприємства, що дасть йому змогу мати доступ до порівняно де-

Таблиця 3

Показники прибутковості корпоративних прав

Показник	Формула	Характеристика
Чистий прибуток на одну акцію	Сума чистого прибутку / кількість простих акцій.	Цей показник характеризує прибутковість (збитковість) діяльності підприємства.
Дивіденди на одну просту акцію	Сума оголошених дивідендів / кількість простих акцій.	Цей показник характеризує розмір дивідендів, що припадає на одну просту акцію.
Коефіцієнт цінності акцій	Ринкова ціна 1 акції / дивіденд на 1 просту акцію.	Цей показник характеризує, скільки грошових одиниць згодні сплатити акціонери за одну грошову одиницю прибутку на акцію.
Рентабельність акцій	Дивіденд на 1 просту акцію / ринкова ціна 1 акції.	Цей показник характеризує відсоток повернення на капітал, вкладений в акції підприємства.
Коефіцієнт дивідендних виплат	Маса дивіденду / сума чистого прибутку	Цей показник характеризує пропорції розподілу чистого прибутку на виплату дивідендів та фінансування інвестиційних потреб.
Відношення ринкового курсу до чистого прибутку на одну акцію	Ринковий курс акції / чистий прибуток на 1 акцію.	Цей показник характеризує взаємозв'язок між чистим прибутком підприємства та курсом його акцій і показує, скільки річних прибутків на одну акцію потрібно, щоб окупилися кошти, вкладені в акцію.

Джерело: розроблено автором за даними [4, с. 240]

шевих ресурсів, необхідних для розв'язання завдань стратегічного розвитку [1, с. 59].

Висновки і пропозиції. Отже, для вітчизняних підприємств вироблення оптимальної дивідендної політики повинно стати одним із першочергових завдань, від успішного вирішення якого залежить оцінка ефективності їхньої діяльності, підвищення рейтингу та інвестиційної привабливості, удосконалення процесу формування та використання фінансових ресурсів. Тобто варто дотримуватися активної дивідендної політики. При цьому

необхідно утримувати дивіденди на низькому рівні, а при зростанні доходів – підвищувати їх, але не настільки, щоб у майбутньому при зменшенні доходів необхідно було здійснювати їх різке зниження. Це дасть змогу спрямувати дивідендну політику на задоволення інтересів акціонерів та розвиток підприємства, що стане передумовою підтримання і зростання інвестиційної привабливості емітованих цінних паперів і, відповідно, підвищення можливостей отримання нових зовнішніх джерел фінансування.

Список літератури:

1. Герасимчук В.Г. Механізм удосконалення ринкових параметрів акцій українських підприємств на фондових біржах / В.Г. Герасимчук // Наукові записки. Серія «Економіка» – Випуск 3 – 2014 – С. 59-67.
2. Гусарова О.С. Аналіз дивідендної політики та напрями її вдосконалення на підприємстві / О.С. Гусарова // «Управління розвитком» – № 4 (167) – 2014 – С. 56-58.
3. Сидяга Б.В. Проблеми формування та використання прибутку комерційних підприємств / В.Б. Сидяга // Економіка та управління підприємствами – Випуск III (55) – 2014. – С. 144-152.
4. Стащук О.В. Особливості формування дивідендної політики на підприємстві / О.В. Стащук // Наукові записки. Серія «Економіка» – Випуск 23. – 2014. – С. 239-242.
5. Стеценко Б.С. Дивідендна політика в контексті корпоративної соціальної відповідальності: полемічні аспекти / Б.С. Стеценко, Є.А. Бобров // Корпоративні фінанси – № 9. – 2012. – С. 59-62.
6. Тарасенко С.І. Дивідендна політика та вартість компанії / С.І. Тарасенко // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту – Випуск 3 (13). – 2012. – С. 131-140.

Рубаха М.В., Овчар О.А.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ДИВИДЕНДНАЯ ПОЛИТИКА КАК ЭЛЕМЕНТ СИСТЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ СУБЪЕКТАМИ ВЕДЕНИЯ ХОЗЯЙСТВА

Аннотация

В данной статье исследованы теоретические аспекты формирования дивидендной политики как важного элемента финансовой политики предприятия. В частности, были систематизированы основные факторы, определяющие дивидендную политику, типичную схему и принципы ее формирования. В данной работе отмечена необходимость измерения эффективности дивидендной политики с использованием приведенных показателей. Отдельно было выделено важность формирования стратегии управления инвестиционной привлекательностью акций. Охарактеризованы практические рекомендации по повышению эффективности дивидендной политики.

Ключевые слова: дивидендная политика, финансовая политика, финансовые ресурсы, инвестиционная привлекательность, управление собственным капиталом.

Rubakha M.V., Ovchar O.A.

Ivan Franko National University of Lviv

DIVIDEND POLICY AS AN ELEMENT OF FINANCIAL RESOURCES' FORMATION AND USAGE SYSTEM OF BUSINESS ENTITIES

Summary

In this article theoretical aspects of dividend policy formation were investigated as an important element of financial policy of enterprise. In particular, there were systematized main factors that define dividend policy, typical scheme and principles of its formation. In this work it was emphasized on necessity of measurement of dividend policy efficiency using proposed indicators. Singly it was highlighted the importance of forming investment policy of shares' attractiveness management. There were described practical recommendations for enhancement of dividend policy's efficiency.

Keywords: dividend policy, financial policy, financial resources, investment attractiveness, equity management.

ОПОРНІ ШКОЛИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ГРОМАДИ

Савчук Д.М.

Тернопільський національний економічний університет

Обґрунтована необхідність проведення децентралізації освіти. Досліджено теоретичні питання щодо доцільності та ефективності утворення опорних шкіл. Визначені основні кроки оптимізації загальноосвітніх навчальних закладів. Висвітлено основне завдання опорного закладу. Обґрунтована мета створення опорних шкіл та визначені основні противники децентралізації освіти.

Ключові слова: реформа, децентралізація, опорна школа, освіта, громади, округ.

Постановка проблеми. В Україні відбувається процес децентралізації влади. Реформа децентралізації передбачає новий, якісний рівень надання послуг в громадах, що об'єдналися, тих громадах, які вже сьогодні взяли на себе нові повноваження, в тому числі і в галузі освіти. Для цього влада надала цим громадам низку інструментів. Проте велика кількість громад ігнорують такі плюси та хочуть продовжувати існування шкіл у звичній системі, без отримання фінансування та можливості одержання якіснішої освіти для своїх дітей. В більшості випадків така позиція у вчителів сільських шкіл, які не хочуть, щоб їхню школу із 50-ма учнями переводили у статус філії. Це все пов'язано із малою обізнаністю та невідповідною поінформованістю керівників об'єднаних територіальних громад на місцях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії та практики, що порушують питання опорних шкіл як результат соціального розвитку громади, були розглянуті багатьма вітчизняними і зарубіжними науковцями: Гербстом М., Герчинським Я., Шияном Р., Дзержовскою І., Яновским А., Баранским А., Хобзеєм П.К., Гриневич Л.М., Титишем Г. та іншими. Основний досвід щодо організації проведення реформи освіти, Україна черпає на прикладі польської моделі.

Мета статті. Головною метою статті є обґрунтування необхідності проведення децентралізації освіти, визначити основні кроки оптимізації загальноосвітніх навчальних закладів. Висвітлити основне завдання опорного загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Реформа децентралізації вже показала позитивні результати, зокрема у результаті розпочатої фінансової децентралізації значно зросли надходження до місцевих бюджетів. Ці ресурси збільшують можливості громад щодо вирішення нагальних потреб. Реформа з децентралізації забезпечить належні умови для надання на місцях якісної, конкурентної освіти. Для цього потрібно забезпечити високу якість персоналу та повний цикл навчання. Також має бути збільшена кількість дитячих садочків, забезпечена висока якість надання медичних послуг. Центри адміністративних послуг громад мають бути орієнтовані на людей, а громадяни мають отримувати адміністративні послуги якісно та швидко. Самодостатня громада має бути спроможна без допомоги держави надавати ці послуги. Це і є кінцева мета реформи.

В Україні відбувається процес децентралізації влади. Одним із надскладних завдань для об'єднаних територіальних громад у ході цього процесу є створення функції управління освітою.

До об'єднання громад управлінням освітою в селах і селищах займалися відділи освіти районних державних адміністрацій, які є елементами вертикалі державної виконавчої влади у сфері освіти. Функції виконавчих органів сільських та селищних рад у сфері освіти були мінімальними та полягали в реалізації другорядних завдань для забезпечення шкіл (як наприклад організація підвозу учнів) [1].

На відміну від райдержадміністрацій, органи місцевого самоврядування об'єднаних громад є автономними та мають всі повноваження, у тому числі у сфері управління освітою. Але серйозним викликом є їхня інституційна слабкість, яка ускладнюється тим, що процес укрупнення адміністративних одиниць реалізовується в сільських регіонах України.

Реформа децентралізації передбачає новий, якісний рівень надання послуг в громадах, що об'єдналися, тих громадах, які вже сьогодні взяли на себе нові повноваження, в тому числі і в галузі освіти. Для цього влада надала цим громадам низку інструментів. По перше прийнято рішення про створення в Україні, і в першу чергу в об'єднаних громадах, нової освітянської моделі – моделі що передбачає формування шкільних округів. В 2016 році держава запропонувала фінансову підтримку громадам, які ухвалють рішення щодо формування саме такої мережі.

Таким чином, органам місцевого самоврядування практично усіх 159 об'єднаних громадах, разом з отриманням бюджетних преференцій та управлінських повноважень необхідно буде взяти на себе складне завдання та відповідальність за створення ефективного управління системою освіти в своїх громадах [2].

Всі критерії щодо створення мережі опорних шкіл мають бути чітко відпрацьовані на місцях. Слід більше працювати із громадами, готуючи нормативні акти. Адже часто нормативи із Києва не відповідають місцевим реаліям. У цьому випадку потрібно відпрацювати дискусійні питання з обласними департаментами освіти, аби врахувати думку громад. Це стане дієвим стимулом до оптимізації діяльності громад.

Органи місцевого самоврядування ОТГ мають функції і повноваження на двох рівнях [3]:

- операційний (короткостроковий) рівень – притаманний діяльності РДА у сфері освіти. Функції і повноваження на цьому рівні забезпечують поточну діяльність освітньої мережі громади.
- стратегічний (довгостроковий), який дає ОМС ОТГ нові можливості в сфері планування і прогнозування системи освіти (оптимізації).

Створення органів управління освітою полягає у тому, щоб самостійно вибирати різні структурні форми, відповідні назви і штат працівників.

Реалізації Плану оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів є частиною Стратегії розвитку освіти в ОТГ.

Розробку Плану оптимізації рекомендується почати після того як новостворений орган управління освітою:

1. Укомплектовано кадрами.
2. Досягнуто певний інституційний рівень управління.
3. Процес поточного адміністрування освітніми закладами громади набрав функціональної сталості.

Оптимізація мережі загальноосвітніх навчальних закладів включає п'ять кроків [4]:

- I. Визначення лідерів процесу оптимізації.
- II. Збір і аналіз даних для оптимізації шкільних мереж.
- III. Підготовка сценаріїв оптимізації.
- IV. Розроблення сценаріїв для змін у шкільній мережі.
- V. Кампанія з інформування та залучення громадськості.

Крок 1. Визначення лідерів процесу оптимізації.

Оптимізація може зайняти багато років і потребує постійного залучення всіх зацікавлених сторін. Оскільки цей процес є і технічно складним і чутливим, він має бути повністю відкритим для широкого загалу і проводитися під потужним лідерством. Тому необхідно створити робочу групу за участі всіх відповідних зацікавлених сторін, яку очолюватиме голова громади. Також важливо включити до робочої групи представників соціальних груп, які можуть виступати проти оптимізації шкільної мережі.

Крок 2. Збір і аналіз даних для оптимізації шкільних мереж.

Рішення про оптимізацію шкільної мережі повинно прийматися після ґрунтовного аналізу функціонування всіх шкіл. Цей аналіз має проводитися з використанням даних зібраних робочою групою. Результати аналізу мережі ЗНЗ, а також підхід щодо здійснення оптимізації, обраний робочою групою, повинні оприлюднюватися:

- Демографічні дані.
- Фінансові дані шкіл.
- Дані про інфраструктуру шкіл.
- Дані про розташування учнів і шкіл.
- Дані про вчителів і педагогічних працівників.
- Дані про інфраструктуру.
- Статус власності щодо будівлі та земельної ділянки з відповідними мапами і планами (фото і відеоматеріали).
- Технічний стан будівель (включаючи мережі електропостачання, водопостачання та опалення).
- Інвентаризація споруд і спеціальних приміщень (спортзал, їдальня, клуб для позашкільної діяльності).
- Інвентаризація шкільного обладнання (меблі, навчальні засоби, лабораторії, ІТ-обладнання, доступ до мережі Інтернет).
- Перелік необхідних ремонтних робіт (за можливості з відповідним розрахунком вартості).

Ситуація в усіх школах має бути описана і задокументована.

Крок 3. Підготовка сценаріїв оптимізації.

Визначення критеріїв оптимізації:

- При прийнятті рішення про майбутнє школи необхідно брати до уваги безпеку учнів. Необ-

хідно оприлюднити оціночну вартість капітального ремонту.

- Якість освіти, що вимірюється кваліфікацією вчителів, доступом до освітніх матеріалів, наявністю лабораторій, технічних засобів, спортивних залів, бібліотек і їдалень.

- Якість технічної інфраструктури та обладнання, що використовується в навчальному процесі, що вимірюється на основі попередньо зібраних даних про технічну інфраструктуру.

- Час необхідний для перевезення учнів до сусідніх шкіл. Іншим критерієм є витрати, пов'язані з утриманням школи

- Роль закладу в житті місцевої громади, що вимірюється позакласними заходами і використанням шкільного приміщення громадою

Соціальний вимір школи в громаді є останнім критерієм.

Крок 4. Розроблення сценаріїв для змін у шкільній мережі.

- Пропозиція щодо укрупненої шкільної мережі з новою схемою освітніх округів.

- Пропозиція щодо перевезення учнів із закритих шкіл до об'єднаних шкіл.

- Пропозиція щодо інвестицій у школи, які прийматимуть нових учнів.

- Пропозиція щодо змін у зайнятості вчителів і допоміжного персоналу, в тому числі пропозиція альтернативної зайнятості.

- Пропозиція щодо майбутнього використання будівель закладів, які будуть закриті.

- Оцінка бюджетних наслідків оптимізації мережі.

Методологія оптимізації ґрунтується на припущенні, що для досягнення покращення мережі ЗНЗ необхідно заручитися підтримкою цього процесу з боку батьків і вчителів.

Крок 5. Кампанія з інформування та залучення громадськості.

Найкращим підходом є розробка різних варіантів організації шкільної мережі та проведення якісного громадського обговорення.

Якісне виконання усіх п'ять кроків оптимізації загальноосвітніх навчальних закладів дасть змогу отримати нову, якісну та доступну для усіх дітей із сільської місцевості школу.

Округ (опорний заклад, його філія) утворюється з метою [5]:

- створення єдиного освітнього простору;
- забезпечення рівного доступу осіб до якісної освіти;

- створення умов для здобуття особами загальної середньої освіти, впровадження до профільної підготовки і профільного навчання, поглибленого вивчення окремих предметів, забезпечення всебічного розвитку особи, а також допрофесійного навчання незалежно від місця їх проживання;

- раціонального і ефективного використання наявних ресурсів суб'єктів округу, їх модернізації.

Основна проблема щодо створення опорних шкіл, полягає у неповноцінній поінформованості жителів відповідних сіл та пасивністю громади, яка розуміє користь від проведення децентралізації освіти. У великій кількості це залежить від керівників громад, які самі спонукають своєю діяльністю до того, щоб опорні школи не утворювались. Їм простіше залишити все як є і не брати на себе ще лишню відповідальність. Хоча це помилкове рішення. Є певна кількість керівників

об'єднаних територіальних громад, які користуються певними міфами: «немає школи – немає села; закривають школу – помре село; чим менше учнів в класі – тим краще освіта; оптимізація є одноразовим і короткостроковим заходом». Тому така позиція призводить до того, що велика кількість обдарованих дітей не зможе отримати якіснішу освіту. Прикладом для таких помилкових рішень є Гусятинська об'єднана територіальна громада, яка на позачерговій сесії, маючи у порядку денному питання про створення опорної школи, прийняла рішення не створювати її. Більшість із депутатів та сам голова ОТГ «утримався». Тому можна зробити висновок, що бувають громади, які не розуміють самої сутті реформи. У зв'язку із цим, потрібно більше проводити громадських обговорення у селах, доступніше пояснювати жителям, що село буде жити. Крім цього, необхідно для самих керівників ОТГ проводити навчання по даному питанню, щоб у інших громадах так просто не приймалось рішення на чолі із головою громади про не здійснення оптимізації загальноосвітніх навчальних закладів.

Головними завданнями округу (опорного закладу, його філій) є концентрація та ефективне використання наявних ресурсів, їх спрямування на задоволення освітніх потреб учнів (вихованців), створення єдиної системи виховної роботи.

Опорні школи – це механізм переведення сільських дітей в кращі умови навчання, а закупівля шкільних автобусів – невід'ємна складова для створення можливостей якісного довозення дітей. Потрібно зміцнити ті школи, куди довозиться якнайбільше дітей з сільської місцевості, щоб дати їм можливість вчитися в кращих умовах [6].

Отже, це дасть змогу створити на місцях загальноосвітні навчальні заклади – добре оснащені всім необхідним для сучасного навчального процесу, з обладнаними кабінетами та лабораторіями для фізики, хімії, біології, географії, математики тощо. Організація та оснащення опорних шкіл фінансуватиметься як з державного бюджету, так і з місцевих бюджетів, з можливістю залучення грантових коштів.

Висновки і пропозиції. Отже, можна зробити висновок, що всі критерії щодо створення мережі опорних шкіл мають бути чітко відпрацьовані на місцях. Рішення про оптимізацію шкільної мережі повинно прийматися після ґрунтовного аналізу функціонування всіх загальноосвітніх навчальних закладів. Опорні школи потрібні для того, щоб учні з різних населених пунктів, незалежно від розміру цих населених пунктів та матеріального стану родини, мали рівний доступ до якісної шкільної освіти.

Список літератури:

1. Урядовий портал [Електронний ресурс]: Володимир Гройсман: Кінцева мета реформи з децентралізації – самодостатня громада, що спроможна якісно без допомоги держави надавати послуги громадянам 10.06.2016,- Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249106952&cat_id=244274130
2. Децентралізація влади [Електронний ресурс]: Реформа освіти,-Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/reforms/item/id/1>
3. Сеїтосманов А., Фасоля О., Мархільевский В. «Ефективне управління освітою в ОТГ. Від створення органу управління до реалізації плану оптимізації мережі шкіл». – 2016. – С. 5.
4. Сеїтосманов А., Фасоля О., Мархільевский В. «Ефективне управління освітою в ОТГ. Від створення органу управління до реалізації плану оптимізації мережі шкіл». – 2016. – С. 30.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» Положення про освітній округ від 20.01.2016 р. № 79.
6. Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]: Лілія Гриневиц: Програма створення опорних шкіл спрямована на те, щоб покращити якість освіти в сільській місцевості 07.05.2016,- Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/05/07/liliya-grinevich-programa-stvorennya-opornix-shkil-spryamovana/>

Савчук Д.М.

Тернопольский национальный экономический университет

ОПОРНЫЕ ШКОЛЫ КАК РЕЗУЛЬТАТ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ОБЩИНЫ

Аннотация

Обоснована необходимость проведения децентрализации образования. Исследованы теоретические вопросы о целесообразности и эффективности образования опорных школ. Определены основные шаги оптимизации общеобразовательных учебных заведений. Освещена основная задача опорного учреждения. Обоснована цель создания опорных школ и определены основные противники децентрализации образования.

Ключевые слова: реформа, децентрализация, опорная школа, образование, общины, округ.

Savchuk D.M.

Ternopil National Economic University

SUPPORTING SCHOOL AS RESULT OF SOCIAL COMMUNITY DEVELOPMENT

Summary

The necessity of decentralization of education. The theoretical question of expediency and efficiency of basic education schools. The basic steps of optimizing secondary schools. The basic task reference institution. Reasonable goal of a supporting schools and principal opponents of decentralization of education.

Keywords: reform, decentralization, supporting school, education, community, county.

УДК 336.717.42

ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ ТА СПОСОБИ МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКУ КРЕДИТУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ОСІБ БАНКУ

Сопіна Ю.М., Ананьєва К.В., Яновська К.О.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

Розглянуто причини і фактори виникнення ризиків кредитування фізичних осіб банку. Досліджено класифікацію кредитного ризику банку та способи його мінімізації. Зазначено, що одним із найважливіших способів мінімізації є оцінка кредитоспроможності позичальника та домогосподарства як суттєвого важеля для банку під час видачі банківського кредиту.

Ключові слова: кредитний ризик, фізичні особи, мінімізація кредитного ризику, домогосподарство.

Актуальність проблеми. Розвиток ринкових відносин у банківській сфері повинен забезпечити новий етап у розвитку банківської діяльності. Це є найбільш необхідним, складним завданням у вирішенні питань, пов'язаних з наданням послуг фізичним особам.

Кредитні операції банку є найбільш дохідними, але й дуже ризикованими. Дуже часто банк зустрічається з такою проблемою, як неповернення кредитів. Отже, проблема мінімізації ризику кредитування фізичних осіб банку актуальна, і потребує всебічного дослідження.

Метою даної статті є дослідження факторів появи та способів мінімізації ризиків кредитування фізичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням управління ризиками кредитування фізичних осіб займалися багато зарубіжних та вітчизняних науковців. Серед них А. Арістова [2, с. 35], О.П. Ковальов [7, с. 23-28], С.М. Павлюк [4, с. 108], І. В.Чехова [6, с. 313] та ін.

Виклад основного матеріалу. Розвиток банківської діяльності у ринкових відносинах є безперервним процесом. Він є необхідним для вирішення питань у сфері надання послуг фізичним особам. Банки відіграють в таких перетвореннях не останню роль, так як забезпечують основне регулювання фінансово-кредитних взаємовідносин між юридичними і фізичними особами. Таким чином комерційні банки являються головними суб'єктами ринку, і, тому з їхнього боку важливо розвивати та вдосконалювати обслуговування населення і надавати йому послуги.

З кожним клієнтом банки прагнуть встановити довгострокові партнерські відносини. З цією метою вони намагаються прогнозувати розвиток потреб клієнтів, розробляючи і пропонуючи повний спектр банківських послуг [8, с. 408].

Всі кредитні відносини комерційних банків з фізичними особами базуються на інтересах забезпечення надійності та фінансової стабільності, диверсифікації ресурсів і надходжень, зміцнення позицій кожного банку на перспективних сегментах роздрібного ринку. Надання кредитних послуг фізичним особам призводить до передачі банками коштів клієнтам у тимчасове користування за плату у вигляді процента [8, с. 408].

Здійснення кредитних операцій завжди супроводжується кредитним ризиком. Комерційні банки ризикують несплатою позичальником основного боргу і процентів, що належать кредиторі. Кожен вид кредитних операцій характеризується специфічними причинами і чинниками, за якими можливо визначити міру ризику.

До таких операцій відносяться: надані та отримані позики; розміщені та залучені депозити; інші розміщені кошти, такі як вимоги на отримання (повернення) боргових цінних паперів, акцій, векселів; грошові вимоги за угодами фінансування під уступку грошової вимоги (факторингу); вимоги по надбаних за угодами правами (уступка вимоги); вимоги за угодами продажу (придбання фінансових активів з відкладеними платежами); вимоги лізингодавця до лізингоотримувача за операціями фінансової оренди.

Узагальнемо результати вчених, які дослідили фактори, що обумовлюють ризики банків та виділимо основні з них. Отже, виникнення кредитного ризику залежить від таких факторів [9, с. 290]:

- 1) економічної та політичної ситуації в країні та регіоні (кризовий стан економіки, незавершеність формування банківської системи тощо);
- 2) ступінь концентрації кредитної діяльності в окремих галузях, чутливих до змін в економіці (значний обсяг сум, що надаються вузькому колу позичальників та галузей);
- 3) кредитоспроможності, репутації та типу позичальників за формами власності, належності та їх взаємодій з постачальниками та іншими кредиторами;
- 4) банкрутства позичальника;
- 5) концентрації діяльності кредитної організації в нових, нетрадиційних формах кредитування (лізинг, факторинг тощо);
- 6) питомої ваги нових залучених клієнтів, щодо яких банк не має достатньої інформації;
- 7) зловживання з боку позичальника, шахрайство;
- 8) прийняття в якості застави активів що важко реалізуються та знаходяться під впливом швидкого знецінення, втрата заставного майна;
- 9) достовірності техніко-економічного обґрунтування кредитної угоди та комерційного або інвестиційного проекту;
- 10) внесення частих змін в кредитну політику банку з надання кредитів та формування портфелю виданих кредитів;
- 11) види, форми, розміри наданого кредиту та його забезпечення.

Використовуючи поняття кредитного ризику щодо кредитної операції, слід розрізняти терміни: – індивідуальний кредитний ризик (ризик конкретного позичальника, ризик за конкретною кредитною угодою). Мається на увазі ймовірність того, що позичальник не зможе повернути борг згідно з умовами договору і при цьому банкові не вдасться своєчасно і в повному обсязі скористатися забезпеченням кредиту для покриття можливих втрат.

– портфельний кредитний ризик (ризик портфеля) проявляється у зменшенні вартості активів банку (іншому, ніж унаслідок зміни ринкової процентної ставки) [12].

Загалом існує безліч класифікацій кредитного ризику. Наприклад в залежності від виду кредитного продукту банку можна виокремити [10]:

- кредитний ризик при автокредитуванні;
- іпотечний кредитний ризик;
- кредитний ризик за операціями овердрафт;
- ризик за операціями з кредитними картками тощо.

За характеру впливу на кредитний продукт відрізняють:

- основні ризики (прямі);
- супутні ризики (непрямі).

В залежності від груп позичальників можна виділити кредитний ризик за операціями з:

- фізичними особами та юридичними особами-суб'єктами господарювання (різних форм власності);
- банківськими установами (резидентами і нерезидентами) та небанківськими фінансовими установами;
- державою.

Як вже зазначалось, кредитування неминуче супроводжують неплатежі за кредитами і прострочення заборгованості. Відмінністю є те, що в одних кредиторів прострочена позичкова заборгованість займає лише невелику частку в кредитному портфелі, в той час коли для інших її наявність призводить до серйозних проблем.

Поштовхом до виникнення простроченої заборгованості за кредитами фізичних осіб слугує неякісна оцінка позичальника при оформленні та видачі кредиту. Саме тому скорочувати прострочену заборгованість потрібно на початкових етапах кредитування.

Серед елементів організації кредитного процесу виділяють:

1. здійснення кредитних операцій кредитування окремих позичальників, тобто взаємодія з клієнтом, розгляд документів, укладення кредитних договорів та реєстрація фактів кредитних угод.

2. прийняття рішення про надання позики (відмову у видачі позики), зміну умов кредитного договору, пролонгацію кредитів, вибір варіантів реструктуризації заборгованості.

3. управління кредитними ризиками і кредитним портфелем банку як сукупністю конкретних кредитів.

Для оцінки небезпеки виникнення ризику персоналу банку потрібно визначити причини і чинники виникнення кредитного ризику, його розміри та методи, за допомогою яких можливе їх подолання. Це допоможе своєчасно вжити заходи щодо його мінімізації, або взагалі його уникнути.

Існує багато способів мінімізації кредитного ризику [4, с. 108]:

- розподіл;
- зовнішнє страхування;
- нормування кредитів;
- диверсифікація;
- лімітування кредитів;
- створення резервів;
- достовірна оцінка кредитоспроможності позичальника.

Однак найважливішим способом мінімізації являється оцінка кредитоспроможності позичальника. Такий аналіз сприяє отриманню визначальної інформації, на основі якої приймається рішення про можливість та умови надання позики.

Глибина аналізу залежить від наявності або відсутності в минулому кредитних відносин банку з конкретним позичальником, від результатів його фінансово-господарської діяльності (для юридичної особи), обсягу та строків надання кредиту [13].

Оцінка кредитоспроможності фізичної особи визначається за результатами якісних характеристик (особиста кредитоспроможність) та за результатами аналізу кількісних показників (економічна кредитоспроможність), підтверджених відповідними документами і розрахунками.

Якісними характеристиками фізичної особи являються: – вік і стан здоров'я клієнта; – загальний матеріальний стан клієнта; – соціальна стабільність; – кредитна історія.

Кількісними показниками оцінки кредитоспроможності фізичної особи є: – сукупний чистий дохід та прогноз на майбутнє; – накопичення на рахунках в банку; – забезпечення (застава рухомого та нерухомого майна, наявність страхових полісів) та рівень його ліквідності [13].

Через оцінку кредитоспроможності позичальника комерційний банк може визначити рівень кредитного ризику, який вона прийме на себе, якщо буде мати кредитні взаємовідносини з цим клієнтом.

Під час прийняття рішення про видачу кредиту потрібно більше уваги приділити аналізу стану домогосподарства, котре являє собою економічну одиницю. Воно може складатися з однієї чи більше осіб, які ведуть спільне господарство, що забезпечує економіку факторами виробництва і витрачає зароблені на цьому кошти на поточне споживання товарів і послуг, а також заощаджує з метою задоволення своїх потреб [6, с. 312].

Домогосподарства в суспільстві виконують 3 основні функції. Це функція постачання факторів виробництва, заощадження та споживання. Головними споживачами матеріальних і нематеріальних благ являються якраз домогосподарства, таким чином вся виробнича діяльність суспільства зорієнтована на задоволення їх потреб.

Враховуючи, що фізична особа є частиною домогосподарства, його кредитоспроможність необхідно оцінювати через баланс домогосподарства, яке основи зниження кредитного ризику. Баланс домогосподарства надає можливість не тільки оцінити кредитоспроможність позичальника, а й допомагає банку прийняти рішення з надання позичальнику кредиту. Показники балансу показують, як змінилися доходи та витрати домогосподарств, як змінилася заробітна плата та доходи від власності, яким є економічно-активне населення, що в цілому збільшує кредитоспроможність позичальника [13].

Зростання соціальної допомоги, заробітної плати та інших одержаних поточних трансфертів вказує на те, що розширюється коло потенційних фізичних осіб-позичальників.

З проведення дослідження стану домогосподарств можна стверджувати, що об'єктивні параметри їх розвитку хоча і зростають, але за результатами національного дослідження з питань фінансової грамотності та захисту прав споживачів фінансових послуг, проведеного Агентством США з міжнародного розвитку USAID в Україні, зроблено висновки, що пересічному українцеві бракує знань з фінансів, він користується тільки базовими фінансовими послугами, здебільшого нічого не знає про свої права як споживача фінансових послуг, внаслідок цього майже не довіряє фінансовим установам [14].

Для підвищення ефективності банківської діяльності та конкурентоспроможності банківських установ рекомендується покращити систему управління кредитними ризиками, яка в свою чергу формується відповідно до кредитної політики конкретного банку.

Існує певне протиріччя між об'єктивними параметрами розвитку домогосподарств як основи стабільності позичальника та його готовністю та обізнаністю щодо ефективного використання кредитних ресурсів [13].

Підвищивши самооцінку домогосподарства та утворивши ефективний механізм управління їхньою власністю, а також розширивши сферу

вживання фінансових послуг можливо досягти зниження кредитного ризику.

Висновки. Кредитний ризик є передумовою конкурентоздатності банку, він є чинником підвищення ефективності банківської діяльності. Таким чином, зазначимо, що для стійкого функціонування банківської установи на ринку та подальшого розвитку його діяльності необхідно аналізувати фактори виникнення ризику кредитування фізичних осіб банку та дослідження і виявлення його шляхів мінімізації. Мінімізація рівня ризиків дає змогу отримати стійкий прибуток та забезпечує стабільне функціонування банківської установи на ринку.

Список літератури:

1. Герасимович М. Д. Аналіз банківської діяльності: Підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій – Вергуненко; За ред. А.М. Герасимовича. – Київ: КНЕУ, 2004. – 600 с.
2. Арістова А. Особливості кредитування банками фізичних осіб / А. Арістова // Вісник НБУ. – 2011. – № 2. – С. 35–36.
3. Даниленко А. Тенденції та наслідки активізації споживчого кредитування в Україні / Даниленко А., Шелудько Н. // Вісник НБУ. – 2008. – № 5. – С. 67–69.
4. Павлюк С.М. Кредитні ризики та управління ними // Фінанси України. – 2003. – № 11. – С. 105–111.
5. Бондаренко Л. А. Ризик – менеджмент кредитно діяльності комерційного банку: Підручник / Л.А Бондаренко. – Київ: КНЕУ, 2007. – 23 с.
6. Чехова І.В. Управління ризиками в банківській діяльності // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». – 2006. – № 6. – С. 312–314.
7. Ковальов О.П. Стратегічне управління кредитними ризиками // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 5. – С. 21–30.
8. Дзюблюк О. В. Банківські операції: Підручник / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
9. Маховикова Г. А., Касьяненко Т. Г. Аналіз і оцінка ризиків у бізнесі: Підручник / – М.: Вид-во Юрайт, 2015. – С. 464.
10. Кредитний ризик як невід'ємна частина банківської діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.stelmaschuk.info/archive-internet-conference/67-conferencia-12-12-2013/1026-1026.html]
11. Види кредитних ризиків у банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://intkonf.org/melikaeva-am-vidi-kreditnih-rizikiv-u-banku/]
12. Сутність кредитного ризику банку та його фактори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/Numbers/2_31_2011/31_03_04.pdf]
13. Мінімізація ризику кредитування фізичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/fkd/2011_1/part1/9.pdf]
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy-confer.com.ua/full_article/635/

Сопина Ю.Н., Ананьева Е.В., Яновская К.А.

Харковский национальный университет строительства и архитектуры

ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СПОСОБЫ МИНИМИЗАЦИИ РИСКА КРЕДИТОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ БАНКА

Аннотация

Рассмотрены причины и факторы возникновения рисков кредитования физических лиц банка. Исследована классификация кредитного риска банка и способы его минимизации. Отмечено, что одним из важнейших способов минимизации является оценка кредитоспособности заемщика и домохозяйства как существенного фактора для банка при выдаче банковского кредита.

Ключевые слова: кредитный риск, физические лица, минимизация кредитного риска, домохозяйство.

Sopina Y.M., Ananieva K.V., Yanovska K.O.

Kharkiv National University of Construction and Architecture

FACTORS OF EMERGENCE AND WAYS OF MINIMIZATION OF A BANK RISK RELATED TO CREDITING INDIVIDUALS

Summary

The article is dedicated to indication of reasons and factors of the emergence of a bank risk related to crediting individuals. The authors have considered a classification of the bank credit risk and ways of its minimization. The authors highlight that assessing creditworthiness of a borrower and households as a considerable leverage in the process of giving a bank loan is one of the most important ways of the minimization.

Keywords: credit risk, individuals, credit risk minimization, household.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ЦЕМЕНТНОЇ ГАЛУЗІ

Столяренко О.О.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Стаття полягає у визначенні функціональних складових економічної безпеки підприємств цементної галузі. Запропоновано власну методологію аналізу рівня економічної безпеки підприємств цементної галузі. На прикладі підприємств цементної галузі західної України проведено аналіз кадрової, маркетингової, психологічної, технологічної та фінансової безпеки. Проаналізовано рівень інтегрального показника економічної безпеки. Запропоновано шляхи подолання загроз та покращення стану економічної безпеки підприємств.

Ключові слова: економічна безпека, маркетингова безпека, психологічна безпека, фінансова безпека, кадрова безпека, технологічна безпека.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена визначальним місцем економічної безпеки у цементній галузі України. В останні роки обсяги житлового будівництва в Україні збільшуються, що потребує збільшення використання цементу. На сьогоднішній день відомі факти фальсифікації цементної продукції, зниження довіри населення до виробників цементної продукції. Економічна безпека підприємств цементної галузі дає змогу нормальному функціонуванню підприємства при загрозах внутрішнього та зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема економічної безпеки підприємства як основа економічної безпеки держави досліджувалась вітчизняними та закордонними вченими, а саме: І. Ансофф, І. Бланк О. Барановський, О. Грунін, С. Грунін, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Ю. Каракай, Ю. Кракос, Р. Разгон, В. Нагорний, В. Левченко, О. Новікова, О. Судакова, В. Сімонова, А. Турило, Н. Яценко. Але чимало її аспектів потребують з'ясування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна полягає в розробленні методологічного рівня економічної безпеки підприємств цементної промисловості.

Практична новизна роботи: полягає в розробці науково-методичних пропозицій і рекомендацій щодо створення системи оцінки рівня економічної безпеки підприємств, що дозволить провести більш обґрунтований аналіз діяльності підприємства та впровадити більш нові та конкретні заходи, щодо досягнення ним стану нормальної економічної безпеки.

Метою статті є методологічний аналіз рівня економічної безпеки підприємств цементної галузі. До завдань дослідження входить:

- поглиблене вивчення стану підприємств цементної промисловості;
- проведення аналізу маркетингової безпеки підприємства;
- проведення аналізу кадрової безпеки підприємства;
- проведення аналізу фінансової безпеки підприємства;
- проведення аналізу маркетингової безпеки підприємства;
- проведення аналізу технологічної безпеки підприємства;
- проведення аналізу психологічної безпеки підприємства;

Виклад основного матеріалу. Стосовно цементної галузі в Україні, то спостерігається плавна тенденція до модернізації цементних заводів, поступовий перехід з «мокрого» способу виробництва на «сухий», адаптація пропозиції до потреб споживачів, тощо. Конкуренція на ринку цементу з кожним роком зростає.

За даними асоціації «Укрцемент», виробництво «сірої речовини» в Україні на 90% контролюють зарубіжні транснаціональні корпорації – Lafarge, Heidelberg, CRH та ін. Власники з Німеччини, Франції, Ірландії, Португалії та Росії володіють в Україні загалом 12 заводами. Цементна галузь західної України включає 4 заводи: ПАТ «Миколаївцемент», ПАТ «Подільський цемент», ПАТ «Івано-франківськ цемент», ПАТ «Волинь – Цемент».

Методології рівня економічної безпеки підприємств призначено багато праць науковців. Саме тому, проаналізувавши оцінку рівня економічної безпеки науковцями, можемо узагальнити та запропонувати власну інтегральну оцінку, яка включає в себе функціональні показники. Оцінка рівня економічної безпеки підприємства полягає в кількісному та якісному аналізі функціональних складових економічної безпеки в поточному періоді та моніторингу рівня економічного потенціалу підприємства, який показує відповідність стану економічної безпеки обраній стратегії. Високий рівень безпеки вважається той показник, який більше 1.

$$E_b = \sum_{i=1}^n \frac{(F \cdot q)}{n}, \quad (1.1)$$

де F – функціональна складова економічної безпеки;

q – ваговий коефіцієнт, який розраховується відношенням 1 до суми нормативних значень функціональної складової;

n – кількість функціональних складових.

До аналізу поточного стану економічної безпеки відноситься: фінансова, технологічна, кадрова.

До стратегічного аналізу економічної безпеки підприємства відноситься: психологічна безпека та маркетингова безпека.

Нормальний стан індикатора економічної безпеки дорівнює 1. На нашу думку вагомість кожної функціональної складової економічної безпеки є однаковою і її оптимальне значення дорівнює 1 (добуток вагового коефіцієнта на суму значень показників). Якщо є загрози для будь-якої складової економічної безпеки це відобразиться на ін-

тегральному показнику загальної безпеки. Якщо підприємство отримує прибутки, має хороші показники ліквідності, рентабельності, але попри це низький рівень кадрової безпеки, в близькому майбутньому це призведе до збитків. У таблиці 1 зображено рівні індикаторів економічної безпеки, який підходить для кожної з її складових.

Таблиця 1

Показник рівня економічної безпеки

Рівень економічної безпеки	Показник рівня економічної безпеки
-1-0	критично-небезпечний рівень
0-0,2	критичний рівень
0,2-0,6	незадовільний рівень
0,6-0,8	задовільний рівень
0,8-1	нормальний рівень
більше 1	високий рівень

*Сформовано автором

За допомогою запропонованого методу проаналізуємо рівень економічної безпеки підприємств цементної галузі протягом 2011-2013 років. Насамперед, проаналізуємо рівень технологічної безпеки.

За допомогою запропонованого методу проаналізуємо рівень економічної безпеки підприємств цементної галузі протягом 2011-2014 років. Насамперед, проаналізуємо рівень технологічної безпеки. Пропонуємо наступні показники для рівня технологічної безпеки:

– **фондоозброєність праці, Фп** (розраховується як відношення основних засобів до чисельності працівників згідно штатним розписом);

– **рівень прогресивної техніки та технології, Рптг** (розраховується як відношення основних засобів до чисельності працівників згідно штатним розписом);

– **рівень прогресивної техніки та технології, Рптг** (визначається аналітично-експертним методом ступінь відповідності технологічного оснащення до аналогічних підприємств по галузі).

На ПАТ «Миколаївцемент» у 2013 р. фондоозброєність зменшилась порівняно з 2012 роком, у 2012 році показник становив – 476,9 грн, а у 2013 – 443,7 грн. У 2014 році на ПАТ «Миколаївцемент» фондоозброєність зросла на 310,97 грн, у зв'язку з скороченням чисельності працівників та збільшення вартості основних засобів [1].

На «Подільський цемент» фондоозброєність зросла у 2013 році із зростанням вартості основних засобів і становила 3879 тис. на 1 працівника [2].

2014 році на ПАТ «Подільський цемент» було відкрито сучасну сертифіковану бетонну лабораторію, яка проводить випробування цементів усіх заводів компанії CRH в Україні.

На «Івано-франківськ цемент» фондоозброєність протягом 2013-2014 років зростала і в 2014 році становила 856,5 тис. грн. на 1 працівника.

ПАТ «Волинь – Цемент» у 2012 році зеконотомило 1,6 млн. грн.; – у новому відділенні пакування цементу введена в експлуатацію машина покривання плівкою піддонів, яка забезпечує обтягування тарованого цементу в стрейчплівку, що значно прискорює його тарування на палети, забезпечує цілісність мішків та збереження цементу від несприятливих погодних умов [3].

Рівень технологічної безпеки на підприємствах цементної галузі Західної України є нормальним протягом 2011-2012 років, оскільки всі підприємства покращують технологічний рівень для зростання якості продукції, зменшення затрати праці та збереження екології довкілля.

Показники кадрової безпеки:

– **коефіцієнт укомплектованості кадрами, Кук** (розраховується як відношення фактичної чисельності працівників до чисельності працівників згідно штатним розписом);

– **рівень кваліфікації та потенціалу персоналу, Кп** (Здійснюється на основі аналізу перекваліфікації кадрів аналітично-експертним методом на основі бальної шкали від 1 до 5: 1 – не проводиться перекваліфікації взагалі; 2 – проводиться одиначна перекваліфікація кадрів; 3 – проводиться часткова перекваліфікація кадрів; 4 – проводиться значна кількість перекваліфікація кадрів з вивченням іноземних мов; 5 – проводиться значна кількість перекваліфікація кадрів з вивченням іноземних мов та стажування працівників за кордоном);

– **охорона безпека, Об** (здійснюється на основі аналізу охорони праці на підприємстві аналітично-експертним методом на основі бальної шкали від 1 до 5).

Удосконалення і розвиток матеріально-речових факторів виробництва і, перш за все розробка, впровадження і освоєння нових технологій вимагає систематичного підвищення як загального культурно-технічного і професійного рівня працівників, так і підвищення кваліфікації в межах конкретних трудових функцій. У такому підвищенні зацікавлені і підприємства, і самі працівники, оскільки вимоги до якості робочої сили постійно підвищується.

Середньооблікова кількість штатних працівників облікового складу (осіб) за 2014 р. – 341 осіб. Щодо безпеки охорони праці, ПАТ «Миколаївцемент» досягло вагомого рубежу в роботі без нещасних випадків. Вже 5 років компанія працює без нещасних випадків і травматизму [1].

Рівень кваліфікації працівників ПАТ «Івано-Франківськцемент» товариства дозволяє здійснювати операційну поточну діяльність у виконанні контрактних зобов'язань. Середньооблікова чисельність усіх працівників за звітний період становить 1399 осіб (з них промислово-виробничий персонал -1378 осіб), що на 110 осіб менше, ніж за відповідний період минулого року. Чисельність в основному зменшилася з причин плинності кадрів та за рахунок залучення більш ефективних і відповідальних за результатами роботи суб'єктів підприємницької діяльності [4].

На ПАТ «Волинь-цемент» середньооблікова чисельність працівників за звітний рік – 851 чол. На протязі звітного року працівники підприємства «вчилися» 58 056 год. На протязі 2014 року працівники підприємства «вчилися» 78 тис. год [3].

Підготовка кадрів на ПАТ «Подільський цемент» у 2012 році: навчено новим професіям – 1 чол., підвищено кваліфікацію – 201 чол. Витрачено коштів – 645 569 тис. грн. За високий професіоналізм Міжнародна кадрова академія нагородила колектив підприємства «Орденем Пошани» [2].

Проаналізувавши рівень кадрової безпеки підприємств цементної галузі західної України можна сказати, що її рівень є нормальним, адже показник є більшим 0,8. Можна стверджувати, що в стратегічному аналізі даних підприємств кадрова безпека є сильною стороною.

Наступним кроком на шляху до визначення економічної безпеки підприємства є визначення **показників фінансової безпеки:**

– **коефіцієнт автономії, Ка** (розраховується як відношення загальної суми власних коштів до підсумку балансу);

– **коефіцієнт покриття, Кп** (розраховується як відношення всіх оборотних активів до поточних зобов'язань.);

– **коефіцієнт абсолютної ліквідності, Кабл** (розраховується як відношення грошових коштів підприємства до поточних зобов'язань.);

– **коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами, Кзвк** (відображає, яка частина оборотних активів фінансується за рахунок власних оборотних коштів)

Проаналізувавши показники фінансової безпеки підприємств цементної галузі помітно, що рівень фінансової безпеки ПАТ «Івано-Франківськцемент» та ПАТ «Волинь-цемент» є високим, оскільки значення є більше 0,8, а по деяких роках і більше 1. Рівень фінансової безпеки на ПАТ «Подільський цемент» є також високим для 2011-2013 років. А у 2014 на ПАТ «Подільський цемент» року рівень є низьким і становить 0,3, на що вплинув низький рівень власних оборотних коштів.

На ПАТ «Миколаївцемент» рівень 2012-2014 року є критично низьким, на що вплинув низький рівень власних оборотних коштів. Це характеризує низький рівень забезпеченості ресурсами підприємства для проведення незалежної фінансової політики. Станом на 31.12.2014 року фінансовий стан Товариства характеризується недостатньою платоспроможністю, але стабільною ліквідністю щодо погашення поточної заборгованості коштами чи оборотними активами. Коефіцієнти фінансової стійкості (або платоспроможності, автономії) та структури капіталу (фінансування) знаходиться за межами оптимальних значень, що свідчить про невідповідне співвідношення власних коштів (власного капіталу) до вартості майна, а також власних та позикових ресурсів.

Також необхідно проаналізувати **показники маркетингової безпеки:**

– **інформаційна політика та безпека, Іпб** (Здійснюється на основі аналізу: наявності і доступної інформації для емітента, наявності достовірної інформації для аудиторської перевірки, наявності внутрішніх нормативних актів про нерозголошення комерційної таємниці, наявність рекламної компанії, асортимент продукції, ринки збуту);

– **конкурентоспроможність, Кчр** (Показує яку частку займає підприємство у цементній галузі. Здійснюється на основі аналізу чистої виручки від реалізації продукції головних конкурентів підприємства та за допомогою кластерного аналізу визначається належність підприємства до певного кластеру);

– **екологічна безпека, Еб** (Здійснюється на основі аналізу використання підприємством засобів для зменшення шкідливих викидів).

На ПАТ «Івано-Франківськцемент» у 2011 році частка підприємства у виробництві цементу серед підприємств галузі в Україні складає близько 9%.

У 2012-2014 роках частка аналізованого підприємства у виробництві цементу серед підприємств галузі в Україні складає близько 10%.

Щодо екологічної безпеки, оскільки на ПАТ «Івано-Франківськцемент» то на підприємстві створюють цемент сухим способом і застосовують сучасну технологію, то забруднення навколишнього середовища є меншим за попередні роки.

На основі результатів маркетингової безпеки підприємств цементної галузі можна зробити висновок, що протягом 2011-2012 року рівень безпеки був задовільний, в основному через незначну частку ринку та низький рівень екологічної безпеки. Протягом 2013-2014 років рівень маркетингової безпеки став нормальним, оскільки значення його було більше 0,8.

Завершальною функціональною складовою економічної безпеки є **показники психологічної безпеки:**

– **рівень оплати праці, Роп** (розраховується як відношення середньої оплати праці на підприємстві до середньої оплати праці в галузі);

– **психологічний клімат, Пк** (здійснюється на основі аналізу конфліктності на підприємстві, кількості звільнених працівників та судових справ всередині підприємства).

Загалом протягом 2011-2014 років спостерігається збільшення чисельності працівників на підприємствах цементної галузі західної України. На аналізованих підприємствах психологічний клімат відповідає нормі, не зважаючи на важкі умови праці, внутрішніх судових справ не було. Суттєве скорочення працівників відбулось на ПАТ «Миколаївцемент» на 193 працівника та ПАТ «Івано-Франківськ цемент» на 110 працівника у 2014 році на.

Оплата праці у промисловості у 2011 році становила 3119 грн, у 2012 році 3497 грн, у 2013 р. – 3774 грн, 2014 р. – 3988 грн [5].

У 2014 році на ПАТ «Миколаївцемент» спостерігалась протягом 2011-2012 років середня оплата праці вища від середньої оплати праці в промисловості, і в 2014 році становила 5035 грн [6].

Найвища оплата серед аналізованих підприємств протягом 2011-2014 років була на ПАТ «Подільський цемент» і в 2014 році становила 7938 грн.

Найвища оплата серед аналізованих підприємств протягом 2011-2014 років була на ПАТ «Подільський цемент» і в 2014 році становила 7938 грн [6].

Оплата праці на ПАТ «Волинь цемент» протягом аналізованого періоду була майже рівною з галузевою.

Низька середня оплата праці працівників серед аналізованих підприємств протягом 2011-2014 років була на ПАТ «Івано-Франківськ цемент», і її показник був нижчим ніж аналогічний галузі. Проте у 2014 році середня оплата праці на підприємстві становила 5035,32 грн.

Таким чином, помітно що рівень психологічної безпеки на підприємствах цементної галузі є нормальним і його показник становить по всіх підприємствах більше 0,8.

За результатами інтегрального показника рівня економічної безпеки помітно, що у 2011 році на ПАТ «Миколаївцемент» задовільний рівень економічної безпеки, у 2012 році – незадовільний рівень, а протягом 2014 рівень економічної безпеки досягнув нормального стану. Загалом інтегральний показник економічної безпеки підприємств цементної галузі України протягом 2011-2014 років становив в середньому 0,8.

Висновки і пропозиції. Західні інвестори виявляють все більше інтересу до великих цементних підприємств. Вони висловлюють намір вкладати інвестиції не тільки в модернізацію старих виробництв, а й пропонують будівництво цементного заводу з нуля.

Вагомий вплив на економічну безпеку підприємств становить зовнішнє середовище. Основними загрозами для підприємств цементної галузі Західної України є галузеві конкуренти, пунктуальність і обов'язковість виконання умов постачання.

Підприємствам необхідно збільшити частку ринку, тому що цей показник негативно відбивається на отриманні прибутку. Для збільшення кількості покупців організації доцільно ввести систему знижок для постійних оптових клієнтів та захист продукції від фальсифікацій. Варто також стимулювати працівників до ефективної роботи, що позитивно відіб'ється на продукції, яку виготовляє підприємство. Необхідним є зменшення забруднення повітря підприємств цементної галузі за рахунок оновлення технологій виробництва цементу.

Таблиця 2

Результати оцінки показників рівня економічної безпеки підприємств західної України 2011-2014 роки (авторський підхід)

Показник	Нормативне значення	Значення показника підприємств цементної галузі західної України			
		2011	2012	2013	2014
Показники технологічної безпеки (ваговий коефіцієнт 0,1)					
Фондоозброєність праці, Фп	Здійснюється на на основі бальної шкали від 1 до 5, у зв'язку з зростанням показника	4,3	4	4,6	4,7
Рівень прогресивної техніки та технології, Рптг	1-5	4,4	4,6	4,7	4,8
Рівень технологічної безпеки	1	0,86	0,87	0,94	0,95
Показники кадрової безпеки (ваговий коефіцієнт 0,09)					
Коефіцієнт укомплектованості кадрами, Кук	1	1,01	1,03	1,01	1,01
Рівень кваліфікації та потенціалу персоналу, Кп	1-5	4,5	4,6	4,8	4,9
Охорона безпека, Об	1-5	4,4	4,4	4,6	4,8
Рівень кадрової безпеки	1	0,89	0,89	0,93	0,96
Показники фінансової безпеки (ваговий коефіцієнт 0,44)					
Коефіцієнт автономії, Ка	0,5	0,43	0,38	0,4	0,33
Коефіцієнт покриття, Кп	1,5	1,45	1,58	1,1	1,35
Коефіцієнт абсолютної ліквідності, Кабл	0,2	0,14	0,08	0,06	0,14
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами, Кзвк	0,1	0,2	-0,5	-0,6	0,2
Рівень фінансової безпеки	1	0,96	0,83	0,54	0,82
Показники маркетингової безпеки (ваговий коефіцієнт 0,06)					
Інформаційна політика та безпека, Іпб	1-5	4,5	4,5	5	5
Конкурентноспроможність, Кчр	Оцінюється 5-ти бальною шкалою в залежності від приналежності до відповідного кластеру та в залежності від зростання частки ринку	3,75	4	4,2	4,5
Екологічна безпека, Еб	Аналітично-експертним методом на основі бальної шкали від 1 до 5.	3,8	4,1	4,3	4,5
Рівень маркетингової безпеки	1	0,73	0,74	0,8	0,84
Показники психологічної безпеки (ваговий коефіцієнт 0,16)					
Рівень оплати праці, Роп	1	1,29	1,38	1,46	1,54
Психологічний клімат, Пк	аналітично-експертним методом на основі бальної шкали від 1 до 5,	4,2	4,5	4,5	4,6
Рівень психологічної безпеки	1	0,86	0,95	0,94	0,97
Інтегральний показник економічної безпеки	1	0,8	0,77	0,77	0,87

* Джерело розраховано автором на основі [1], [2], [3], [4], [5], [6]

Список літератури:

1. <http://mykcement.com.ua/>.
2. <http://podcem.com.ua>.
3. <http://www.dyckerhoff.com.ua>.
4. <http://www.ifcem.if.ua>.
5. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. <http://smida.gov.ua/>

Столяренко Е.А.

Львовский государственный университет внутренних дел

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УРОВНЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЦЕМЕНТНОЙ ОТРАСЛИ**Аннотация**

Статья состоит в определении функциональных составляющих экономической безопасности предприятий цементной отрасли. Предложено собственную методологию анализа уровня экономической безопасности предприятий цементной отрасли. На примере предприятий цементной отрасли западной Украины проведен анализ кадровой, маркетинговой, психологической, технологической и финансовой безопасности. Проанализирован уровень интегрального показателя экономической безопасности. Предложены пути преодоления угроз и улучшения состояния экономической безопасности предприятий.

Ключевые слова: экономическая безопасность, маркетинговая безопасность, психологическая безопасность, финансовая безопасность, кадровая безопасность, технологической безопасности.

Stolyarenko E.A.

Lviv State University of Internal Affairs

METHODOLOGICAL ANALYSIS OF ECONOMIC SECURITY ENTERPRISES CEMENT INDUSTRY**Summary**

This paper is to determine the functional components of the economic security of enterprises of the cement industry. An own methodology for the analysis of the economic security of enterprises of cement industry. In the example of the cement industry of Western Ukraine analyzed HR, marketing, psychological, technological and financial security. The level of integral index of economic security. Ways of overcoming threats and improve the safety economic pidpryyemsvt.

Keywords: economic security, marketing security, psychological security, financial security, personnel security, technological security.

УДК 631.6.02:658.26

УПРАВЛІННЯ РЕСУРСО- ТА ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯМ В АПК

Стояненко І.В.

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті викладено теоретичні аспекти управління ефективністю енергозбереження в АПК та методичні засади оцінки ефективності використання і збереження енергії в сільському господарстві. Надано пропозиції щодо вдосконалення використання та збереження енергії в АПК України. Обґрунтовано енергетичну модель АПК. Запропоновано авторське визначення понять «енергетичний потенціал економічної системи» та «енергетичний потенціал сільськогосподарського підприємства». Здійснено систематизацію факторів, що визначають величину та ефективність використання енергетичного потенціалу сільськогосподарського підприємства. Визначено основні напрями енерго- та ресурсозбереження в сільському господарстві України. **Ключові слова:** агропромисловий комплекс, енергія, енергоресурси, енергоемність, енергетичний потенціал, енергетичний аналіз, енерговитрати, енергоефективність, коефіцієнт енергетичної ефективності, бал енергетичної ефективності, енергозбереження, енергозаощадження, пільгове оподаткування, енергосанкції, енергоаудит, енергоуправління, енергоменеджмент.

Постановка проблеми. Прогрес цивілізації, економічний розвиток країн та добробут кожної людини досягаються лише за зростання в абсолютних і відносних одиницях обсягу додаткової вартості, у створенні якої використано, трансформовано та інтегровано енергію, матерію та інформацію. Вочевидь, що чим більше витрат енергії, матерії та інформації необхідно для створення одиниці додаткової вартості, тим менше предметів та послуг може отримати суспільство. На сьогодні споживання традиційних для нашої епохи енергоносіїв досягло таких гігантських планетарних масштабів, що з одного боку загрожує повним їх вичерпанням, а з іншого – деградацією довкілля, ноосфери через те, що потоки шкідливих викидів при генеруванні корисної енергії настільки потужні, що природа вже не може їх знешкодити, а тому вони накопичуються, знищуючи усе живе. Велика низка екологічних катаклізмів, що сталися в останньому десятиріччі, породила в суспільстві думку, що необхідно обмежити та скоротити споживання енергії, енергоносіїв, тобто відмовитися від прогресу. Реалії розвитку засвідчують, що здійснити це не можливо. Один з виходів з цієї ситуації лежить в площині більш раціонального використання добутої енергії та енергоресурсів.

Вся господарська діяльність людини є сукупністю процесів трансформації різноманітних енергетичних потоків з метою створення матеріальних ресурсів доцільної кількості і якості. Проте лише одна сфера цієї діяльності не лише трансформує, а й продукує енергію – це сільське господарство. Всі етапи виробництва сільськогосподарської продукції пов'язані із споживанням енергоресурсів, проблема раціонального використання яких на сьогоднішній день є однією з найактуальніших як в Україні, так і в світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми ефективності використання енергії та її джерел при виробництві сільськогосподарської продукції, їх мінімізації та енергозбереження присвячені праці М. Адамовича, М. Блажека, Г.А. Булаткіна, В. Вержанського, В.В. Гришка, П.І. Іваненка, Г.С. Іліаді, В.В. Ковриги, В.В. Ларионова, О.К. Медведовського, О.В. Мороза, Ю.Ф. Наумова, Ю.Ф. Новикова, В.І. Перебийніса, В.М. Рабштини, І.І. Свентицько-

го, З.Л. Северенчук, А.А. Созінова, А.В. Усенка, О.В. Харченка, М.К. Шикולי та багатьох інших вітчизняних і зарубіжних науковців.

Не вирішені раніше питання, що є частиною загальної проблеми. Проте в більшості випадків до уваги беруться окремі види енергоресурсів (паливо-енергетичні, антропогенні, непоновлюваної енергії і т.д.), хоча всі фактори виробництва, що забезпечують можливість функціонування аграрної сфери є носіями енергії. А тому постає необхідність розробки та впровадження у виробництво заходів спрямованих на стимулювання ефективного використання та заощадження всіх без винятку енергоносіїв в сільськогосподарському виробництві.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є обґрунтування організаційно-економічних заходів, спрямованих на підвищення економічної ефективності використання енергоресурсів та стимулювання енергозбереження в сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу. Поступальний розвиток людського суспільства, перехід від простих форм устрою до більш складних, розвиток науки та технологій супроводжується зміною людських цінностей та потреб, зростанням можливостей та бажань, що все частіше стикаються з дією одного з найголовніших законів природи та економіки – закону обмеженості ресурсів або закону відносної рідкості ресурсів, в тому числі і енергетичних.

Використання для виробництва енергії переважно викопного органічного палива має наслідком збільшення викидів шкідливих речовин та парникових газів, що може привести до катастроф екосистем нашої планети. Надходження зростаючих за кількістю токсикантів не тільки збільшує нестійкість екосистем, а й зумовлює зростання захворюваності населення, рослинного та тваринного світу. Відтак, найважливішим напрямом, розвиток якого затятий стримувати зростаюче забруднення навколишнього середовища відходами енергетики та сприяти вирішенню проблеми дефіциту енергоресурсів, є енергозбереження.

Вперше необхідність енергозбереження, як однієї з умов існування сучасної цивілізації, країни Заходу усвідомили з початком першої енергетичної кризи в 1972 році. На сьогодні важливість енергозбереження підтверджується ста-

тусом державної політики всіх високорозвинених країнах світу. Хоча рівень енергозалежності України наближений до середньоєвропейського і має тенденцію до зменшення (з 61,7% у 2005 р. до 51,9% у 2009 р. та до 41,75% у 2014 р.), але він характеризується відсутністю диверсифікації джерел постачання енергоносіїв, насамперед нафти, природного. В той же час, ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів в нашій країні дуже низька, а енергоємність валового внутрішнього продукту приблизно в 1,35 разу перевищує середній рівень у країнах СНД (0,359 кг у.п./дол. США), у 2,5 разу перевищує середньосвітовий рівень (0,192 кг у.п./дол. США), і в 3,39 разу перевищує рівень у країнах Європи (0,139 кг у.п./дол. США) за станом на 2015 рік [1]. Така енергоємність є дуже високою, вищі показники мають серед аналізованих країн тільки Казахстан і Узбекистан (табл. 1).

Проведений нами аналіз законодавчої бази з питань регулювання процесу енергозбереження в Україні, дозволяє констатувати, що проблемі енергозбереження в нашій країні приділяється певна увага з боку держави, однак вагомим позитивних змін, не дивлячись на цілу низку прийнятих нормативно-правових актів, у вирішенні даного питання не спостерігається. Особливо гостро вона стоїть в АПК і сільському господарстві зокрема, оскільки воно є не лише

споживачем енергії (як інші галузі економіки), а й її генератором.

Одними з перших макроенергетичну модель АПК запропонував колектив російських вчених (рис. 1).

Дана модель мала за мету пояснити процес перетворення енергії та створення валового енергетичного продукту в АПК. Основними її складовими стали три сфери АПК та джерела енергії, яка надходить до кожної з сфер, і в процесі їх взаємодії створює валовий енергетичний продукт АПК. Однак, наведений рисунок не дає чіткого уявлення про те, який саме вид енергії надходить до кожної з сфер. Сама ж модель містить, на нашу думку, елементи (енергетичні витрати, енергоємність АПК, енергетичний ККД), які характеризують якість використання енергії, а не процес (схему) її створення та руху в аграрній сфері.

З урахуванням вищесказаного, ми пропонуємо розглядати агропромисловий комплекс як систему взаємопов'язаних елементів трансформації, споживання, передачі, надання та створення енергії, результатом взаємодії яких є створення валового енергетичного продукту АПК (рис. 2).

Основними факторами, що визначають ефективність формування політики енергозбереження в економіці в цілому, і сільському господарстві зокрема, при цьому є: наявність паливно-енергетичних ресурсів, їх обсяги та доступність для використання; вартість палива та економічна доцільність використання того чи іншого виду енергоресурсів; вартість технологій, які використовуються для генерування енергії; конкуренція між різними виробниками енергоресурсів; екологічні вимоги, які держава та суспільство висуває виробникам та споживачам енергоресурсів; реалізація політики енерго- та ресурсозбереження; вимоги забезпечення енергетичної безпеки економіки держави [4, с. 224-225].

Будь-яке виробництво продукції (товарів та послуг) по суті є процесом споживання енергії з метою відтворення її носіїв. Практично всі складові виробни-

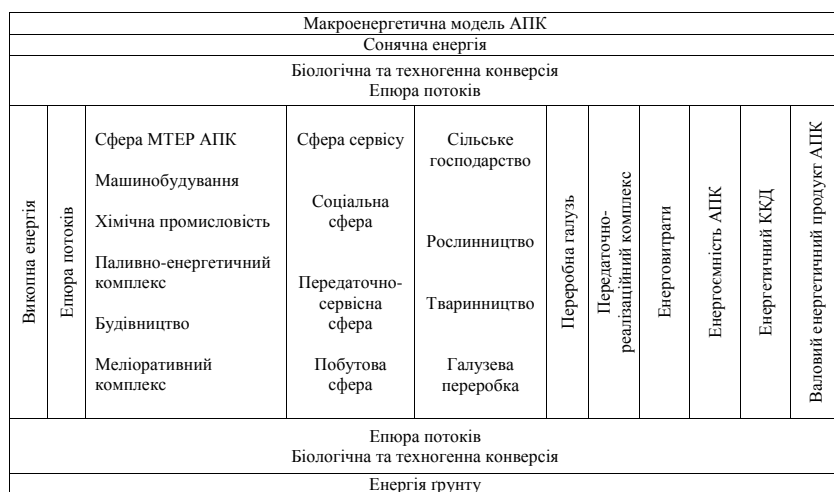

Рис. 1. Макроенергетична модель АПК

Джерело: [2, с. 425-428]

Енергоємність ВВП у 2005-2015 роки

Таблиця 1

Рік	Середньо-світовий рівень	США	Країни Південної Америки	Європа	Китай	Азія	Росія	СНД	Україна	Казахстан	Узбекистан
2005	0,207	0,200	0,144	0,139	0,229	0,228	0,470	0,469	0,617	1,129	1,131
2006	0,207	0,197	0,145	0,136	0,235	0,234	0,436	0,435	0,547	1,02	1,022
2007	0,204	0,192	0,143	0,133	0,232	0,231	0,414	0,413	0,545	0,897	0,899
2008	0,199	0,185	0,141	0,130	0,227	0,226	0,393	0,392	0,528	0,870	0,872
2009	0,195	0,184	0,138	0,125	0,220	0,219	0,364	0,363	0,519	0,792	0,794
2010	0,193	0,180	0,137	0,123	0,218	0,217	0,348	0,347	0,508	0,753	0,755
2011	0,193	0,175	0,138	0,121	0,221	0,220	0,342	0,341	0,499	0,675	0,677
2012	0,194	0,177	0,139	0,123	0,218	0,217	0,360	0,359	0,482	0,653	0,655
2013	0,195	0,178	0,140	0,125	0,215	0,214	0,378	0,377	0,480	0,631	0,633
2014	0,194	0,177	0,138	0,121	0,221	0,220	0,342	0,341	0,475	0,675	0,677
2015	0,193	0,176	0,137	0,12	0,218	0,217	0,359	0,358	0,471	0,653	0,655

Джерело: [1]

чого потенціалу підприємства є носіями енергії, що використовується у виробничому процесі, а тому в контексті глобальної проблеми раціонального використання та збереження енергії постає об'єктивна необхідність поряд з існуючими в науковій літературі та функціонуючими в практиці господарюючих суб'єктів поняттями виробничого, економічного, народногосподарського, кадрового потенціалу і т.д. розглядати як окрему економічну категорію енергетичний потенціал.

При цьому, будь-яка економічна система (світова, окремої країни, економічного регіону чи території, галузі, підприємства і т.д.) характеризується наявністю притаманних їй і визначених правом власності чи оренди ресурсів, найбільш важливими серед яких є людські, природні та матеріальні. Кожний з перерахованих факторів є носієм енергії, а тому під енергетичним потенціалом економічної системи, пропонуємо розуміти сумарну кількість фактичної та потенційної енергії людських, природних та матеріальних ресурсів даної економічної системи [5, с. 162]. Для оцінки та управління енергетичним потенціалом нами була розроблена його класифікація залежно від участі в процесі виробництва благ, ієрархії економічних відносин, способу розрахунку, сферами виробничої діяльності та видами ресурсів, що його формують.

Основними серед показників оцінки використання енергетичного потенціалу економічної системи, мають стати коефіцієнти ефективності енергетичного потенціалу та енергоємності економічної системи [5, с. 165]:

$$К_{еф.е.п.} = \frac{BP(ВП)_{ек.с.}}{EP_{ек.с.}}, \quad (1)$$

$$К_{ен.емн.} = \frac{EP_{ек.с.}}{BP(ВП)_{ек.с.}} \quad (2)$$

де $K_{еф.е.п.}$ – коефіцієнт ефективності енергетичного потенціалу,

$BP(ВП)_{ек.с.}$ – виробничий результат (валова продукція) економічної системи, МДж (ккал);

$EP_{ек.с.}$ – енергетичний потенціал економічної системи, МДж (ккал);

$K_{ен.емн.}$ – коефіцієнт енергоємності економічної системи.

Дані коефіцієнти дозволяють порівнювати між собою економічні системи одного рівня ієрархії з точки зору раціонального та ефективного використання енергетичного потенціалу як інтегрального (узагальнюючого) показника наявних для даної економічної системи носіїв енергії, тобто людських, матеріальних та природних ресурсів, що в свою чергу надасть можливість в перспективі запозичувати та обмінюватись ресурсо-, а отже і енергозберігаючими технологіями.

В якості інструменту контролю використання енергетичного потенціалу економічної системи вбачаємо за можливе використання енергоаудиту. Окрім функції контролю (спостереження фактичного використання енергетичного потенціалу еко-

номічної системи), він має виконувати також інформаційну (має бути джерелом інформації щодо рівня використання енергетичного потенціалу економічної системи, яка буде надходити до різних рівнів управління, і на підставі якої потім прийматимуться управлінські рішення) та аналітичну функції (забезпечення всебічного вивчення фактичного використання енергетичного потенціалу економічної системи з метою вдосконалення подальшого його використання з позиції енергозбереження).

Оскільки, з об'єктивних причин, в сільськогосподарському виробництві не можливо зменшити кількість енергії природних ресурсів (сонця та ґрунту) необхідної для отримання продукції його основних галузей (рослинництва і тваринництва) та, враховуючи складність виміру величини її надходження до агросистем окремого підприємства протягом певного часового проміжку, з позиції використання для вирішення проблеми енергозбереження та раціонального і найбільш ефективного використання наявних ресурсів аграрного підприємства, енергетичний потенціал сільськогосподарського підприємства, пропонуємо трактувати як сумарну кількість енергії, носіями якої виступають людські та матеріальні ресурси (суму енергетичного потенціалу людських ресурсів (кадровий енергопотенціал) та енергетичного потенціалу матеріальних ресурсів (матеріально-технічний енергопотенціал) даного підприємства) [6, с. 427].

Аналіз взаємозв'язків та взаємодії складових енергетичного потенціалу сільськогосподарського підприємства дозволив нам виділити, окрім зазначеної В.В. Гришко, В.І. Перебийніс та В.М. Рабштиною [7, с. 87] властивості (гнучкість енергетичного потенціалу), ще цілий ряд притаманних йому особливостей: цілісність, складність, взаємозамінність та альтернативність складових, їх взаємозв'язок та взаємодія, можливість розвитку, мобільність [6, с. 428-429]. Для оцінки величини енергетичного потенціалу сільськогосподарських підприємств ми пропонуємо скористатися методологічною базою енергетичного аналізу, розробленою рядом вітчизняних та зарубіжних науковців в другій половині ХХ століття. Оскільки фізичний обсяг величини енергетичного потенціалу сільськогосподарсько-

Рис. 2. Енергетична модель АПК

Джерело: розроблено автором [3, с. 426]

го підприємства залежить від двох параметрів – розміру енергетичного потенціалу людських ресурсів та розміру енергетичного потенціалу матеріальних ресурсів, функціональна залежність між даними величинами визначається наступним чином [6, с. 430]:

$$EPc/\varepsilon = f(EP_{л.р.}, EP_{м.р.}), \quad (3)$$

де EPc/ε – енергетичний потенціал сільськогосподарського підприємства,

$EP_{л.р.}$ – енергетичний потенціал людських ресурсів господарства,

$EP_{м.р.}$ – енергетичний потенціал матеріальних ресурсів господарства.

Величину енергетичного потенціалу господарства пропонуємо розрахувати як суму його складових, визначених шляхом переводу їх фізичних обсягів в енергетичні за допомогою енергетичних еквівалентів.

У зв'язку із значною мобільністю та динамічністю складових енергетичного потенціалу сільськогосподарських підприємств його розміри та показники рівня використання можна розрахувати лише на конкретну дату чи за певний період (рік, квартал, місяць, тиждень чи день). Періодичність оцінки може бути визначена як керівництвом підприємства (відповідно до прийнятої енергозберігаючої політики чи програми господарства), так і законодавчо (згідно державної чи регіональної політики енерго- та ресурсозбереження). Для оцінки рівня та аналізу ефективності використання енергетичного потенціалу сільськогосподарських підприємств та його окремих складових доцільно використовувати натурально-енергетичний метод, що поєднує показники виражені як в натуральних одиницях виміру, так і в енергетичних.

Результати проведених досліджень дозволяють стверджувати, що величина енергетичного потенціалу сільськогосподарських підприємств та ефективність його використання залежить від цілого ряду факторів, найбільш впливовими серед яких, на нашу думку, є грошово-кредитна система, система оподаткування, цінний механізм, можливість та характеристики людських ресурсів, можливість та характеристики матеріальних ресурсів підприємства, організаційно-економічні параметри підприємства.

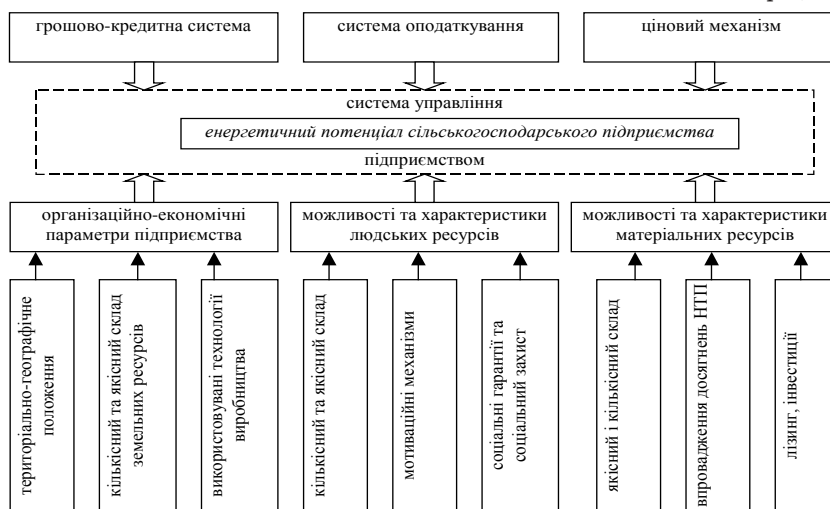

Рис. 3. Фактори, що визначають величину та ефективність використання енергетичного потенціалу сільськогосподарського підприємства

Джерело: розроблено автором [6, с. 430]

ційно-економічні параметри та система управління підприємства (рис. 3).

Проведений аналіз динаміки основних складових енергетичного потенціалу та ефективності його використання дозволяє зробити висновок про скорочення фізичної величини та рівня ефективності використання енергопотенціалу в сільськогосподарських підприємствах України протягом останніх десятиліть. Причиною цих змін є не лише криза вітчизняної економічної системи, орієнтація на ефективність функціонування ринкових механізмів без втручання держави в діяльність економічних суб'єктів і, як наслідок, невиважена державну політику щодо аграрного сектору, диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію і т.д. Коріння даної проблеми, на нашу думку, сягає значно глибше – в часи колишнього Радянського Союзу, коли проблемі збереження енергії (і в сільському господарстві зокрема) не приділялося належної уваги, оскільки нестача енергоносіїв в одній республіці досить легко ліквідувалася за рахунок іншої.

Аналізу досвіду розвитку економіки України та розвинених країн світу свідчить про необхідність державного регулювання економічних процесів в суспільстві. Серед напрямків державної економічної політики щодо вирішення проблеми енергозбереження в нашій країні, і сільському господарстві зокрема, основними вбачаємо наступні: фінансова підтримка ресурсо- і енергозберігаючих розробок та заходів шляхом повного або часткового покриття витрат на їх впровадження; пільгове кредитування та оподаткування ресурсо- і енергозберігаючого виробництва та проектів; фінансування наукових досліджень з ресурсо- і енергозбереження; постійна пропаганда результатів науково-дослідних робіт в сфері ресурсо- і енергозберігаючого виробництва.

В якості критеріїв визначення можливості надання податкових пільг підприємствам при використанні енергозберігаючих технологій пропонуємо використовувати коефіцієнт енергетичної ефективності та енергетичну ціну (енергоємність) виробленої продукції. Чим менше значення енергетичної ціни одиниці виробленої продукції і більше коефіцієнта енергетичної ефективності, тим більше використовувана технологія виробництва наближається до ресурсо- і енергозберігаючої.

Для розрахунку величини податку на прибуток підприємства (розмір саме цього податку згідно діючого законодавства запропоновано зменшувати при використанні чи виробництві підприємством енергозберігаючого обладнання чи технології) пропонуємо використовувати наступний алгоритм [8, с. 323]:

$$P_{пе} = P_{п} \cdot E_{ц}, \quad (4)$$

де $P_{пе}$ – розмір податку на прибуток підприємства після коригування на енергетичну ціну виробленої продукції, грн;

$P_{п}$ – розмір податку на прибуток підприємства без врахування пільг, грн;

$E_{ц}$ – коефіцієнт енергетичної ціни одиниці виробленої продукції.

Сьогодні, на основі проведених досліджень, вченими в науковій літературі наводяться дані щодо оптимальної величини енерговитрат при виробництві сільськогосподарської продукції. І хоча ці показники дещо різняться, однак можливість їх підрахунку може в перспективі забезпечити використання в якості ще одного інструменту стимулювання ощадливого використання наявного енергопотенціалу сільськогосподарськими підприємствами енергосанкцій – законодавчо встановлених відрахувань з прибутку відповідно до коефіцієнта перевищення фактичних енерговитрат щодо нормативних, які вилучаються щорічно до державного бюджету по закінченню календарного року [8, с. 323].

$$E_{н.санкц.} = Pr \cdot (K_{E_{н.Вм}} - 1), \quad (5)$$

де $E_{н.санкц.}$ – розмір енергосанкції для даного підприємства, грн;

Pr – річний прибуток господарства, грн;

$K_{E_{н.Вм}}$ – коефіцієнт перевищення фактичних енерговитрат нормативних, розрахований як співвідношення вказаних величин.

В разі економії енергоресурсів у виробничому процесі ($K_{E_{н.Вм}} < 1$) відповідно відсотку їх заощадження автор вважає за потрібне для сільськогосподарських підприємств введення державного дотування податків (скорочення загального розміру нарахованих податків пропорційно відсотку енегозаощадження).

Використання певних енергоресурсів при виробництві продукції сільськогосподарськими підприємствами є результатом вибору між декількома варіантами енергоспоживання. Оскільки енергетичний потенціал сільськогосподарських підприємств є основою для виробництва продукції, що також є носієм енергії, при визначенні обсягу продукції, який забезпечить мінімізацію споживання складових енергопотенціалу господарства при максимізації економічної та енергоефективності виробництва доцільно в якості головних критеріїв брати до уваги *граничну енергоцінність продукції та граничні енерговитрати* на її виробництво [9]. Оптимальним з позиції енергозбереження та енергетичної, а відтак, і економічної ефективності виробництва для господарства буде обсяг продукції, при якому граничні витрати енергоресурсів на його виробництво дорівнюють граничній енергоцінності виробленої продукції, це означає, що у виробничому процесі збільшення енерговитрат є виправданим до тих пір, поки вони не перевищать величину енергоцінності продукції отриманої від їх використання, що забезпечить конкурентоспроможність продукції підприємства.

Для управління енергетичним потенціалом підприємств, в т.ч. сільсько-господарських, пропонуємо використати *енергетичний*

менеджмент, під яким, будемо розуміти сукупність добровільних, ініціативних та результативних дій економічних суб'єктів, спрямованих на реалізацію з максимальною можливою ефективністю їх власних програм, проектів та цілей в сфері використання та збереження енергії і її носіїв у виробничому процесі [10, с. 240].

На макрорівні в сфері енергозбереження та використання енергоресурсів, на нашу думку, доцільним є використання поняття «*енергоуправління*», під яким будемо розуміти сукупність дій державних органів та економічних суб'єктів, спрямованих на дотримання та виконання обов'язкових вимог законодавства з енергозбереження та використання енергоносіїв і розробку та реалізацію відповідних програм, проектів та цілей [10, с. 240].

Аналіз ефективності впровадження управлінських рішень з питань енергозбереження та підвищення рівня використання енергетичного потенціалу сільськогосподарського підприємства пропонуємо проводити за допомогою бальної оцінки через порівняння планового чи нормативного рівня енерговитрат того чи іншого виду ресурсу, скоригованого на рівень досягнення фактичного виробничого результату, з фактичною величиною енерговитрат (для аналізу ефективності використання складових енергетичного потенціалу сільськогосподарського підприємства при виконанні окремих технологічних операцій) та інтегрального показника енергетичної ефективності використання ресурсів у виробничому процесі (для аналізу ефективності використання енергетичного потенціалу господарства і його складових при виробництві певного виду продукції) [11, с. 56].

$$B_{еф.р.} = \sqrt{\left(\frac{B_{m_{n,1}}}{B_{ф.1}} \cdot \frac{B_{m_{n,2}}}{B_{ф.2}} \cdot \dots \cdot \frac{B_{m_{n,i}}}{B_{ф.i}} \right) \cdot \left(\frac{P_{ф.}}{P_{пл.}} \right)}, \quad (6)$$

де $B_{еф.р.}$ – бал енергетичної ефективності використання ресурсів;

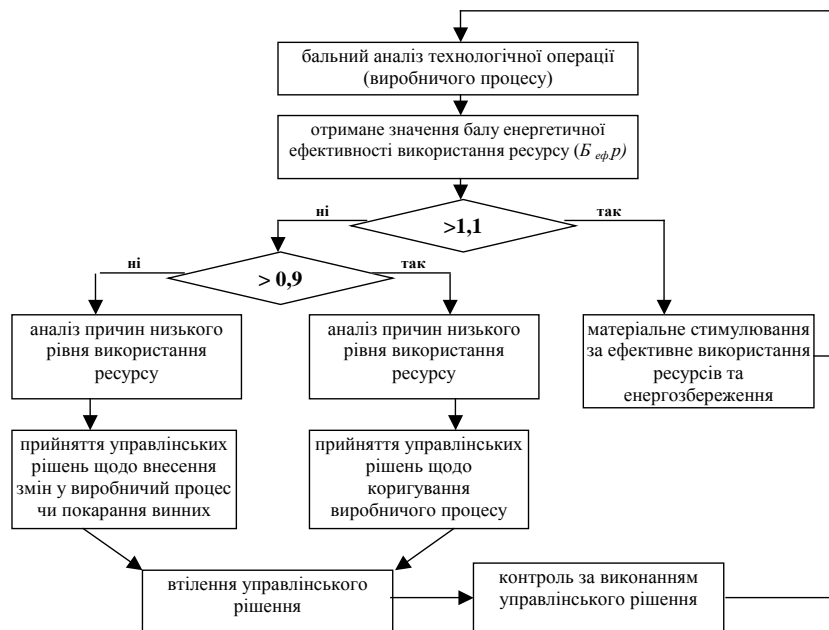

Рис. 5. Схема алгоритму прийняття управлінського рішення за результатами отриманого значення балу енергетичної ефективності використання ресурсів

Джерело: розроблено автором [11, с. 57]

$Vm_{пл.1}, Vm_{пл.2} \dots Vm_{пл.i}$ – витрати ресурсів планові, Дж (ккал);

$Vm_{ф.1}, Vm_{ф.2} \dots Vm_{ф.i}$ – витрати ресурсів фактичні, Дж (ккал);

$P_{ф.}$ – виробничий результат від використання даного набору ресурсів фактичний, Дж чи ккал;

$P_{пл.}$ – виробничий результат від використання даного набору ресурсів плановий, Дж чи ккал.

Проведені нами розрахунки свідчать про те, що величина бального показника енергетичної ефективності використання ресурсу може набувати значень більших чи менших за одиницю або ж дорівнювати їй, в залежності від величини відхилення фактичних витрат та виробничих результатів від планових (табл. 2).

Таблиця 2

Порогові значення відхилень та оцінка ефективності енергозбереження за балом енергетичної ефективності використання ресурсу

Параметри коефіцієнта бальної оцінки	Порогові значення відхилень, %		Оцінка енергозбереження
	витрати	результати	
1,2	-25* -10	+10** +20	«відмінно»
1,1	-25 +5	-10 +20	«добре»
1,0	-25 +25	-20 +20	«задовільно»
0,9	-25 +25	-30 0	«незадовільно»

* – для витрат: «-» – економія витрат ресурсів; «+» – перевищення планових витрат;

** – для результатів: «-» – недоотримання запланованого результату; «+» отримано понад план.

Джерело: розроблено автором

На основі отриманих значень балу енергетичної ефективності використання ресурсу чи інтегрального показника використання енергоресурсів у виробничому процесі, вбачаємо за можливе розробку та прийняття відповідних управлінських рішень з питань ефективності використання енергетичного потенціалу, його окремих складових, технологій виробництва, окремих виробничих процесів та галузей чи функціонування усього виробництва в сільськогосподарському підприємстві з позиції енерго- та ресурсозбереження (рис. 5).

Управлінські рішення при цьому можуть носити як поточний чи оперативний характер, так і стратегічний (від одного до двох років). Для розробки ж довгострокових програм з енергозбере-

ження (до п'яти років) та аналізу ефективності використання енергетичного потенціалу в цілому по сільськогосподарському підприємству визнано за доцільне користуватися системою показників енергетичного аналізу.

Логічною основою для розробки довгострокових програм з енергозбереження чи енергетичної політики підприємства повинні стати управлінські рішення, що базуються на підставі аналізу фактичних даних щодо енергоспоживання у виробництві.

Процес енергетичного менеджменту не є простим та одноразовим актом і складається з декількох етапів [10, с. 240], однак його запровадження на підприємствах, в т.ч. і сільськогосподарських, буде мати для останніх ряд позитивних наслідків чи так званих вигод: вдосконалення технологічних та виробничих процесів з позиції економії енергоресурсів та підвищення рівня ефективності їх використання (технологічні вигоди); підвищення конкурентноздатності підприємства і ефективності його діяльності в цілому; полегшення виконання норм чинного законодавства з енергозбереження (виробничі вигоди); збільшення прибутків підприємства (фінансові вигоди) [11, с. 58].

Висновки. На основі всього вище зазначеного можна констатувати: проблема енергозбереження в сільському господарстві носить об'єктивний характер і, з урахуванням перспективних тенденцій щодо використання енергоносіїв в Україні та світі, потребує нагального вирішення. Одними з напрямків стимулювання енергозбереження в аграрному секторі економіки України має стати пільгове оподаткування та використання енергоменеджменту, як інструменту підвищення ефективності даного процесу на підприємстві. Критеріями оцінки можливості надання пільг суб'єктам економічної діяльності можуть виступати показники енергетичного аналізу (зокрема, величина енергетичної ціни одиниці виробленої продукції). При цьому, енергетичний аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств, на нашу думку, повинен отримати практичне застосування, оскільки він є реальною передумовою використання енергозберігаючих технологій у виробництві продукції.

Одним же з головних завдань аграрної науки визначено пошук методів та засобів зменшення витрат енергії при виробництві продовольчої продукції з урахуванням особливостей сільського господарства як споживача та виробника енергії.

Список літератури:

1. Показатели энергоэффективности: основы статистики / Міжнародна енергетична Агенція (МЕА), 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/energy-efficiency-indicators-essentials-for-policy-making-russian-version.html>.
2. Краснощеков Н.В., Лаловский В.В., Стребков Д.С., Свентицкий И.И. Основы энергосбережения в АПК [Текст] / Н.В. Краснощеков и др. // Механизация и электрофикация сельского хозяйства. – 1995. – № 8. – С. 2-5.
3. Сизонова І.В. Енерго- та ресурсозбереження в Україні: проблема та шляхи її вирішення [Текст] // Ринкова трансформація економіки АПК: кол. монографія у чотирьох частинах / За ред. П.Г.Саблука, В.Я.Амбросова, Г.С.Мазнева. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. – Київ: ІАЕ, 2002. – С. 425-428.
4. Сизонова І.В. Енерго- та ресурсоспоживання в Україні та світі: реалії і перспективи [Текст] / І.В. Сизонова // Вісник Сумського державного аграрного університету. – Серія: фінанси і кредит. – 2004. – № 2. – С. 220-225.
5. Сизонова І.В. Енергетичний потенціал як об'єкт аналізу використання та збереження енергії [Текст] / І.В. Сизонова // Вісник Сумського державного аграрного університету. – Серія: фінанси і кредит. – 2004. – № 1. – С. 160-166.

6. Сизонова І.В. Енергетичний потенціал сільськогосподарських підприємств: теоретичні основи та перспективи використання [Текст] / І.В. Сизонова // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Випуск 195, в 4 томах, Т.2. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – С. 426–433.
7. Гришко В.В. Енергозбереження в сільському господарстві (економіка, організація, управління) [Текст] / Гришко В.В., Перебийніс В.І., Рабштина В.М. – Полтава, 1996. – 280 с.
8. Сизонова І.В. Необхідність та перспективні напрями державного регулювання енерго- та ресурсозбереження в аграрному секторі економіки України [Текст] / І.В. Сизонова // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія: економіка та менеджмент. – 2004. – № 3–4. – С. 319–325.
9. Сизонова І.В. Перспективи використання теорії маржиналізму в процесі енергозбереження [Текст] / І.В. Сизонова // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Ринкова трансформація економіки АПК. Випуск 32. – Харків: ХНТУСГ, 2004. – С. 108–111.
10. Сизонова І.В. Енергетичний менеджмент на підприємстві [Текст] / І.В. Сизонова // Вісник Сумського державного аграрного університету. – Серія: фінанси і кредит. – № 2. – 2002. – С. 239–242.
11. Сизонова І.В. Роль та перспективи використання енергетичного менеджменту в процесі енергозбереження [Текст] / І.В. Сизонова // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія: економіка та менеджмент. – 2004. – № 8. – С. 53–60.

Стояненко І.В.

Київський національний торговельно-економічний університет

УПРАВЛЕНИЕ РЕСУРСО- И ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЕМ В АПК**Аннотация**

В статье изложены теоретические аспекты управления эффективностью энергосбережения в АПК и методические основы оценки эффективности использования и сохранения энергии в сельском хозяйстве, даны предложения по совершенствованию использования и сохранения энергии в АПК Украины. Обосновано энергетическую модель АПК. Предложено авторское определение понятий «энергетический потенциал экономической системы» и «энергетический потенциал сельскохозяйственного предприятия». Осуществлена систематизация факторов, определяющих величину и эффективность использования энергетического потенциала сельскохозяйственного предприятия. Определены основные направления энерго – и ресурсосбережения в сельском хозяйстве Украины.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, энергия, энергоресурсы, энергоёмкость, энергетический потенциал, энергетический анализ, энергозатраты, энергоэффективность, коэффициент энергетической эффективности, балл энергетической эффективности, энергосбережение, льготное налогообложение, энергосанкции, энергоаудит, энергоуправление, энергоменеджмент.

Stoyanenko I.V.

Kyiv National University of Trade and Economics

MANAGEMENT OF RESOURCE AND ENERGY SAVING IN AGRICULTURE**Summary**

Theoretical aspects of energy conservation efficiency management in agro-industrial complex are determined in the article. Methodological principles of assessment of energy consumption efficiency and energy conservation in agriculture are defined. Suggestions for improving of energy consumption and energy conservation in agro-industrial complex of Ukraine are offered. Energy model of agro-industrial complex is substantiated. The author's definitions of «energy potential of economic system» and «energy potential of agricultural enterprise» are propounded. Factors determining the value and efficiency of energy potential consumption of agricultural enterprise are systematized. The main directions of energy and resources conservation in agricultural sector of Ukraine are defined.

Keywords: agro-industrial complex, energy, energy resources, energy intensity, energy potential, energy analysis, energy consumption, energy efficiency, energy efficiency ratio, number of energy efficiency, energy conservation, energy saving, preferential taxation, energy sanctions, energy audit, energy management.

УДК 658.141

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ У ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Тимошенко Н.Ю., Вавінський Б.О.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Досліджено ефективність діяльності найбільших транснаціональних корпорацій США у посткризовий період; визначено і проаналізовано показники, що справляють найбільший вплив на капіталізацію ТНК.

Ключові слова: транснаціональна корпорація, криза, посткризовий період, ефективність діяльності, світова економіка, глобалізація.

Постановка проблеми. Інтенсифікація глобалізаційних процесів у світовій економіці, призводить до об'єднання компаній, корпорацій, регіонів та країн у єдине ціле. Ігнорування кордонів та стрімкий розвиток новітніх технологій – все це наслідки глобалізації національних економік. Скорочення часового фактора набуває особливого значення для ведення успішної діяльності на сьогоднішній день. У таких умовах провідну роль посідає діяльність транснаціональних корпорацій, їх взаємозв'язки та вплив на економіку багатьох країн, а також світові тенденції розвитку економічних регіонів, де спостерігається найбільша сукупність ТНК.

Світова фінансова криза спричинила масове безробіття, банкрутство багатьох компаній, глобальне зниження виробництва та стала вагомим проблемою для більшості країн світу. Спад в економіці зумовив зниження обсягу попиту та тиск на керівництво країн щодо впровадження експортно-імпортних бар'єрів. Етапи завершення кризи та початку посткризового відновлення показали позитивну динаміку росту світової економіки та поживлення торгівлі. Нові посткризові реалії змусили світову спільноту здійснювати пошук найоптимальніших моделей подальшого стабільного розвитку глобальної економіки, що відобразилося у низці наукових розробок та дослідницьких робіт щодо ефективного управління зовнішньоекономічною діяльністю на корпоративному, регіональному, державному та міжнародному рівнях. Вищенаведене свідчить про актуальність дослідження ефективності діяльності транснаціональних корпорацій у посткризовий період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження транснаціональних корпорацій у глобалізаційних процесах, їх діяльності у кризовий та посткризовий періоди присвячено ряд праць зарубіжних і вітчизняних науковців. Так, авторами Т.В. Азаровою, В.І. Охотою були досліджені стратегії розвитку ТНК у контексті підвищення міжнародної конкурентоспроможності країн. Автори Б. Андревский, Дж. Даннінг, Р. Рамамурті та Дж. Синг досліджували діяльність провідних транснаціональних корпорацій світу у посткризовий період.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, аналіз останніх публікацій показує, що не зважаючи на достатньо вагомий внесок у дослідження діяльності ТНК по всьому світу у кризовий та посткризовий періоди, їх ролі на світовій арені, антикризових захо-

дів державного регулювання діяльності корпорацій, потребує подальшого дослідження проблеми ефективності діяльності і кооперації ТНК в умовах сучасної міжнародної системи, а також шляхи підвищення ефективності діяльності транснаціональних корпорацій у посткризовий період.

Мета статті. Метою статті є дослідження ефективності діяльності провідних транснаціональних корпорацій США як важливих суб'єктів міжнародних відносин у посткризовий період, їх вплив на світову економіку загалом.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах діяльність ТНК ініціює процес формування мегарегіонів як групи суміжних регіонів (макрорегіонів) прикордонних країн, що пов'язані між собою єдиною глобальною функцією, а також сприяють активізації інтеграційних процесів за рахунок збільшення динаміки товарних і інвестиційних потоків; розширення масштабів конкуренції; сприяють організації існуючих і використанню нових способів організації міжнародного виробництва не пов'язаних з участю у капіталі; розвитку та поглибленню міждержавної кооперації між господарськими одиницями, науковими організаціями та державними органами влади і т.д.

Універсальним показником оцінки ефективності використання фінансових ресурсів, що належать як власникам, інвесторам, так і кредиторам, є рентабельність інвестованого капіталу. На даний показник впливають численні фактори як макро-, так і мікросередовища [1, с. 37]. До макроекономічних факторів належать: економічна ситуація в країні, кон'юнктура ринку, податкова та кредитна політика держави, рівень тарифів і мита, ціни на ресурси та комплектуючі товари країн базування ТНК тощо. До мікроекономічних факторів належать ті, що безпосередньо пов'язані з внутрішньою діяльністю підприємства: організація фінансів підприємства, виробнича сфера, стратегія маркетингу та менеджменту тощо. Водночас, враховуючи те, що ефективність фінансової діяльності, в першу чергу, залежить від фінансових аспектів функціонування компанії, зосередимо нашу увагу на дослідженні впливу показників фінансової діяльності провідних ТНК світу та рентабельність інвестованого у них капіталу [2].

Для оцінки факторів, що впливають на рентабельність інвестованого капіталу ТНК, застосуємо регресійний аналіз даних як метод вивчення стохастичних взаємозв'язків в аналізі господарської діяльності підприємств. Для проведення дослідження була сформована статистична ви-

бірка по чотирьом провідним корпораціям Apple, McDonalds, Disney, та Exxon Mobil, що входять до складу найбільших світових корпорацій реального сектора економіки.

Обрані корпорації мають одні країну базування – США, тобто функціонують в єдиному макроекономічному середовищі, що дає можливість визначити ті детермінанти ефективності фінансової діяльності компаній, які безпосередньо залежать від обраної фінансової стратегії та результативності роботи фінансового менеджменту. Крім того, усі корпорації мають схожі принципи формування структури капіталу та активів компаній.

Для отримання релевантної регресійної моделі були використані панельні дані фінансової звітності корпорацій за період з четвертого кварталу 2010 р. по перший квартал 2015 рр.

При побудові регресійної моделі за залежні змінну було прийнято показник рентабельності інвестиційного капіталу (ROIC), який обчислюється відношенням чистого прибутку компанії до сукупного інвестованого власниками акцій і кредиторами капіталу компанії формула розрахунку показника має вигляд:

$$ROIC_{it} = \alpha + \beta_1 DIO_{it} + \beta_2 FCF_{it} + \beta_3 PR_{it} + \beta_4 LEV_{it} + \beta_5 TCE_{it} + \beta_6 DSO_{it} + v_{it}, \quad (1)$$

де, $ROIC_{it}$ – рентабельність інвестованого капіталу, DIO_{it} – коефіцієнт інтенсивності продажів, FCF_{it} – показник вільного потоку грошових коштів, PR_{it} – показник дивідендних виплат, LEV_{it} – показник левериджу, TCE_{it} – коефіцієнт матеріальних активів, DSO_{it} – коефіцієнт здійснених виплат, β_1, \dots, β_6 – стандартизовані коефіцієнти моделі, α – константа, v_{it} – випадкова похибка моделі, i – номер об'єкта, t – час.

Таким чином, загалом отримані результати демонструють пряму залежність ефективності фінансової діяльності від вільного грошового потоку і коефіцієнта матеріальних активів та зворотну залежність від коефіцієнта інтенсивності продажів продукції. Для оцінки ступеня впливу обраних параметрів на незалежну змінну, необхідно розрахувати коефіцієнти еластичності, оскільки параметри рівняння представлені в різних одиницях виміру.

Таблиця 1

Коефіцієнти еластичності

Показник	Коефіцієнт еластичності
DIO (days inventory outstanding)	-0.318
TCE (tangible common equity ratio)	0.722
FCF (free cash flow)	0.297

Джерело: розроблено авторами

Найбільший вплив на показник рентабельності господарської діяльності розглянутих корпорацій має коефіцієнт матеріальних активів підприємства (TCE). Найвище значення за модулем коефіцієнта еластичності при даному показнику свідчить про те, що при зростанні даного показника на 1%, показник рентабельності господарської діяльності збільшиться на 0,7%.

Специфіка діяльності корпорацій, які працюють у реальному секторі економіки, передбачає виску вагу матеріальних активів у структурі капіталу компанії, тому таким важливим є фінансування матеріальних активів.

Значний вплив на показник рентабельності інвестованого капіталу ТНК має коефіцієнт інтенсивності продажів продукції (DIO), що характеризує кількість днів, протягом яких компанія зберігає продукцію, перш ніж її продати (при матеріальному виробництві). Дані таблиці 1 свідчать, що при збільшенні показника на 1%, рентабельність компанії зменшиться на 0,3%.

Також на рентабельність інвестованого капіталу аналізованих корпорацій має вплив показник вільного потоку грошових коштів (FCF). Згідно з даними таблиці 1, зростання даного показника на 1% призводить до збільшення показника рентабельності господарської діяльності на 0,3% показник вільного потоку грошових коштів – один з найінформативніших показників фінансової діяльності, що демонструє здатність компаній генерувати високоліквідні активи. Для поточних і потенційних інвесторів, які вкладають кошти в активи тієї або іншої компанії, основний інтерес представляє здатність її менеджменту генерувати позитивні грошові потоки від їх експлуатації, які не тільки покривають усі необхідні витрати, але й забезпечують приріст добробуту. Тому в процесі прийняття рішень інвестори приділяють основну увагу не валовому або чистому доходу, а вільному грошовому потоку компанії, який може бути спрямований в їх розпорядження [3]. Таким чином, зростання вільного потоку грошових коштів має позитивний вплив на рентабельність інвестованого капіталу корпорацій. Одним з найголовніших фінансових ресурсів ТНК є кошти власників і співвласників корпорації, котрі формуються й акумулюються під час емісії і розміщення цінних паперів на фондовій біржі.

Проаналізуємо динаміку ринкової капіталізації визначених корпорацій у динаміці з 2007 по 2015 рр. У таблиці 2 наведено динаміку ринкової капіталізації досліджуваних ТНК США у динаміці останніх 9 років. Як видно із зазначених даних, у всіх проаналізованих п'яти корпорацій у 2009 році показник ринкової капіталізації знизився, проте вже у 2010 році він знову збільшився до рівня 2008 року, окрім Exxon Mobil.

Таблиця 2

Динаміка показника ринкової капіталізації ТНК за період 2007-2015 років

ТНК	Роки								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Apple	72,9	109,9	79,5	189,5	324,3	559,0	416,7	483,1	724,8
Disney	70,2	61,1	31,1	61,1	81,5	78,5	104,0	142,9	178,3
McDonalds	52,6	62,3	58,2	69,1	80,1	99,2	100,0	96,9	93,6
Exxon Mobil	410,7	465,5	335,2	308,8	407,2	408,8	400,3	422,3	356,5

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

Показник ринкової капіталізації характеризує поточну вартість усіх акцій корпорації, що обчислюється як множення ціни одної акції на кількість випущених акцій. Показник ринкової капіталізації та її зростання є індикатором успішності акціонерної компанії.

Для більшої наочності дані таблиці зобразимо у графічному вигляді.

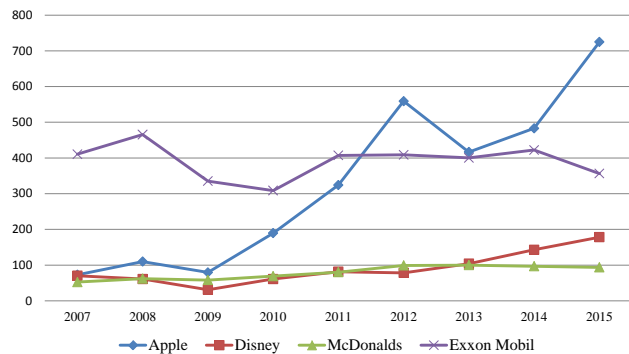

Рис. 1. Динаміка показника ринкової капіталізації ТНК США за період 2007-2015 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

Загалом, показник ринкової капіталізації корпорації Apple протягом усього аналізованого періоду виріс майже у 10 разів, що позитивно характеризує діяльність корпорації та її ефективність на ринку. Корпорація Disney показує стохастичну зміну показника ринкової капіталізації, та у 2015 році даний показник зріс майже у 2,5 рази відносно рівня 2007 року.

Найменшими показником капіталізації з усіх досліджуваних корпорацій є компанія McDonalds, яка досягла лише 78% зростання показника ринкової капіталізації.

Компанія ExxonMobile сьогодні переживає не найкращі свої часи і все через нестабільність на нафтовому та газовому світовому ринку. Оскільки ціна на нафту змінюється майже не щодня, важко спрогнозувати свою діяльність на довгострокову перспективу. Як уже зазначалося раніше, компанія ExxonMobile у сучасному періоді переживає фінансові труднощі через санкції для Росії, яка була її стратегічним партнером. Результатом цього стало зменшення показника ринкової капіталізації у динаміці аналізованого періоду на 13,2%.

Ринкова капіталізація у значній мірі не залежить від історії корпорації, тому зміна ціни акцій залежить від очікувань майбутніх економічних результатів, політичних, економічних і грошових умов.

Сучасні умови глобалізації світової економіки пов'язані зі збільшенням капіталізації компаній і ростом зацікавленості акціонерів та інших стейкхолдерів, важливість корпоративного менеджменту значно посилюється. Чинники корпоративного управління мають суттєве значення при інвестиційному дослідженні, що не опосередковано впливає на економічні умови розвитку світового господарства. Зростає важливість корпоративного менеджменту для отримання максимальних конкурентних переваг ТНК та їх ефективності на регіональному та світовому ринках [5].

Загальна взаємозалежність та тісна взаємодія різних економік світу ускладнила проблему антикризового управління, яке потребує здійснення колективних дій на міждержавному рівні. Набутий досвід веде до зростання ролі транснаціональних корпорацій і зумовлює прийняття рішень в широкому спектрі економічних проблем, а також у галузі корпоративного менеджменту. Вивчення передумов виникнення та наслідків глобальної економічної кризи 2008-2009 років є основою для ствердження, що держава зберігає керуючу роль регулятора в економіці та підприємницькій діяльності. Розвивається співпраця держави та приватного сектору у різних формах прямого і зворотнього партнерства.

Висновки і пропозиції. За допомогою регресійного аналізу з'ясовано, що на ефективність діяльності ТНК найбільший вплив справляють матеріальні активи підприємства, інтенсивність збуту продукції та наявність вільних грошових потоків. Менший вплив нематеріальних активів на діяльність ТНК пов'язаний з різноманітністю показників, якими вони характеризуються, високою часткою комерційної таємниці, випадками ухилення від сплати податків за допомогою схем, пов'язаних з інтелектуальною власністю. Натомість, на думку інвесторів, наявність потужних основних фондів, значних оборотних коштів та акціонерного капіталу може стати джерелом фінансування, розширення і розвитку корпорації, реалізації її соціальної, інноваційної політики та інвестицій. Отже, ціна на акції акціонерного товариства, відображає дійсний стан справ, та його фінансове становище.

У посткризовий період транснаціональним корпораціям необхідно зосередитися на інтеграційному підході, що, у свою чергу, передбачає оптимізацію діяльності не кожної її окремої ланки, а об'єднання в цілому. Це дасть можливість перейти від стадії економічного падіння до зростання.

Список літератури:

1. Сорока І. Б. Транснаціональні корпорації та їхня роль у процесі активізації міжнародної інтеграції / І. Б. Сорока // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 35-41.
2. Марченко К. Теоретичні концепції та регуляторна практика розвитку ТНК в умовах посткризової світової економіки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://skhid.com.ua/article/view/26687>.
3. World global 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forbes.com/global2000/list>.
4. U.S. Securities and Exchange Commission [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/weodata/index.aspx>.
5. ЮНКТАД. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unctad.org/fdistatistics>.

Тимошенко Н.Ю., Вавинский Б.О.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ В ПОСТКРИЗИСНЫЙ ПЕРИОД

Аннотация

Исследовано эффективность деятельности самых больших транснациональных корпораций США в посткризисный период; определены и проанализированы показатели, которые имеют наибольшее влияние на капитализацию ТНК.

Ключевые слова: транснациональная корпорация, кризис, посткризисный период, эффективность деятельности, мировая экономика, глобализация.

Timoshenko N.U., Vavinskyi B.O.

National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

THE EFFECTIVENESS OF MULTINATIONAL CORPORATIONS IN THE POST-CRISIS PERIOD

Summary

The research is devoted to the operational efficiency of the USA biggest transnational corporations in the post critical period. The most influential criteria on capitalization of the MNE's were determined and analyzed.

Keywords: multinational corporation, crisis, post-crisis period, efficiency activities, the world economy, globalization.

УДК 339.944

СИСТЕМА КОНСОЛІДОВАНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТНК

Федоронько Н.І., Вайда О.С.

Тернопільський національний економічний університет

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти консолідованої інформації ТНК, охарактеризовано основні види консолідованої інформації, а також розглянути найбільш розповсюджені технології складання, обробки та аналізу великих масивів даних.

Ключові слова: ТНК, консолідація, консолідована інформація, консолідована звітність, бази даних.

Постановка проблеми. У міру формування глобальних галузей світового господарства і загострення міжнародної конкуренції значно підвищується роль об'єднання ресурсів компаній-потенційних суперників з метою підвищення загальної конкурентоспроможності. Об'єктивні процеси транснаціоналізації виробництва, інтернаціоналізації та становлення світового ринку висувають на передній план необхідність консолідації капіталу в міжнародних масштабах.

Саме таким шляхом сьогодні розвиваються більшість ТНК, за умови, якщо це їм дозволяє анти-монопольне законодавство. Водночас, однією з основних проблем, з якою менеджмент ТНК стикається при консолідації є складність об'єднання, аналізу і обробки консолідованої інформації. Адже масиви даних ТНК можуть вміщувати в себе петабайти цифрової інформації і стільки ж не цифрованої.

При цьому, оскільки інформація надходить з різних джерел (країн), вона може бути пода-

на за різними стандартами оформлення, різною мовою, стосуватися різних аспектів діяльності об'єднаного бізнесу (це фінансова звітність, результати маркетингових досліджень компіляції і таблиці даних; статистичні зведення, кореляції і композиції; критичні дані) тощо. Це створює серйозну загрозу не тільки в сфері зниження ефективності корпоративного управління, але й у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Все вище сказане й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичним аспектам консолідованої інформації, як об'єкту управління присвячені чисельні праці вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед вітчизняних науковців, праці яких присвячені досліджуваній інформації, насамперед, потрібно відмітити таких дослідників як: О.В. Грицунов, В.М. Гужва, П.І. Жежнич, Н.Е. Кунанець, В.В. Пасічник, В.В. Литвин, О.В. Матві-

енко, М.Н. Цивін, О.І. Черняк, П.В. Захарченко та ін. Зарубіжними дослідниками консолідованої інформації є Л.С. Глоба, М.Ю. Терновой, Н.Б. Паклин, В.И. Орешков, М. Арікер та ін. Водночас, зазначені вчені в своїх дослідженнях зосереджувалися в основному на загальнотеоретичних аспектах консолідованої інформації, в той час як практичній реалізації об'єднання інформації в діяльності сучасних підприємств не було присвячено достатньо уваги.

Практичні проблеми консолідації інформації, роботі з великими базами даних в тій чи іншій мірі досліджували С. Зимополіс, Т. Шаморо-Премужич, Мікель Б. Расмусен, В.В. Пасічник, Л.С. Глоба, М.Ю. Терновой, М.Л. Дворецький Н.Б. Шаховська та ін.

Зокрема, С. Зимополіс в своїй публікації обґрунтував необхідність проведення польових експериментів для з'ясування релевантності консолідованої інформації. Т. Шаморо-Премужич вказав на брак талановитих фахівців консолідованої інформації, М. Арікер спробував оцінити вплив маркетингової консолідованої інформації на діяльність ТНК. Цікавим є дослідження Мікеля Б. Расмусена, в якому вчений зазначає, що сучасні бази даних – це тільки верхівка айсбергу. А насправді, для успішного менеджменту корпорації повинні оперувати значно більшими об'ємами даних.

Водночас, безпосередньо консолідованій системі інформації ТНК, попри архіважливість досліджуваної проблематики, не присвячено достатньої уваги як з боку вітчизняних, так і з боку зарубіжних вчених. Все вище сказане й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати теоретичні та практичні аспекти організації і функціонування систем консолідованої інформації ТНК на сучасному етапі.

Відповідно до поставленої мети нами було сформовано наступні цілі і завдання: розглянути особливості та передумови консолідації ТНК; надати теоретичну інтерпретацію поняттю «консолідована інформація»; охарактеризувати основні види консолідованої інформації ТНК; дослідити вплив консолідованої інформації на ефективність менеджменту ті інформаційну безпеку ТНК; проаналізувати основні сучасні технології роботи з консолідованої інформації.

Виклад основного матеріалу. Епоха глобалізації характеризується стрімким розвитком процесів транснаціоналізації капіталу і виробництва. Таким чином, однією з найважливіших складових сучасного етапу інтернаціоналізації господарського життя стає посилення ступеня інтегрованості національної економіки в світову економічну систему через втрату відповідної частини національних підприємств і перехід їх до складу міжнародної економічної спільноти. Ще однією важливою особливістю процесу транснаціоналізації є створення світового виробництва, в якому беруть участь структурні підрозділи транснаціональних компаній (далі – ТНК). При цьому, укрупнення бізнесу на сучасному етапі досягло таких масштабів, за яких окремі ТНК вже починають консолідувати свої активи з метою підвищення конкурентоспроможності діяльності.

Однак, такий шлях розвитку містить і ряд недоліків та викликів. Так, окрім проблем з антимо-

нопольним законодавством, надзвичайно важким завданням за таких умов стає пошук ефективного способу об'єднання, аналізу і обробки консолідованої інформації. Саме це завдання і покликано вирішувати фахівці з консолідованої інформації.

У сучасній профільній науковій літературі є різні трактування поняття «консолідована інформація».

Так, викладачі Львівського національного політехнічного університету трактують консолідовану інформацію як інтелектуальний продукт, що створюється в процесі інформаційно-аналітичного і системно-організаційного супроводу діяльності юридичних осіб з метою її радикального удосконалення на основі знання орієнтованого формування, прогнозування варіантів оперативних і стратегічних рішень [17, с. 15].

О.В. Матвієнко трактує консолідацію як діалектичний процес тезисно-аналітичного-синтетичного моделювання інформації, знань і мудрості з метою використання для проектування гармонійного поступу. Вчений подає алгоритм отримання нових інформаційних ресурсів. При цьому, дослідник розглядає процеси розроблення тезисної, аналітичної та синтетичної моделей методології ТАСС-моделювання як складові наукового методу консолідації інформації, знань і мудрості, кожна з яких є своєрідним критерієм оптимізації попередньої. Аналітична модель консолідації знань, вважає дослідник, є результатом процесу пошуку, виявлення і відбору інформації та відповідає потребам розподілу цієї інформації на складові частини з урахуванням структури, відповідності критеріїв критичної оцінки, тобто приведення інформації в понятійне знання [12, с. 22-23].

Отже, О. В. Матвієнко доволі простою і філософськи, за допомогою абстрактного моделювання характеризує основні складові процесу консолідації інформації.

Основну суть створення консолідованої інформації цікаво подав представник Н. Е. Кунанець в своїй монографії «Консолідована інформація та інформаційна безпека». Вчений вважає, що аналітика як специфічний вид діяльності вимагає такої подачі матеріалу для керівного складу, що мав би одну – дві альтернативи, не більше. При цьому, інформаційно-аналітичний продукт повинен подаватися на півтора-двох сторінках [8, с. 31-32].

На думку В. В. Литвина, консолідована інформація – це одержані з декількох джерел та системно інтегровані різноманітні інформаційні ресурси (знання), які в сукупності наділені ознаками повноти, цілісності, несуперечності та складають адекватну інформаційну модель проблемної області з метою її аналізу опрацювання та ефективного використання в процесах підтримки прийняття рішень [17, с. 15].

О. І. Черняк та П. В. Захарченко наголошують, що притаманні термінам «competitive Intelligence» чи «business Intelligence» процеси чи технології цілком відповідають новій спеціальності «консолідована інформація», тим самим висловлюючи свою прихильність саме до такого трактування цього американського терміна [16, с. 112-113].

Саме тому, на думку деяких вчених поняття «консолідована інформація» та «промислове шпигунство» мають дещо спільне, оскільки їх об'єднує одна мета – спрямованість на заоща-

дження грошей і часу, потрібного для досягнення результату, або на отримання відомостей, необхідних для коротко- чи довгострокового прогнозування [16, с. 114].

Проте процеси та процедури консолідації інформації здійснюються виключно з дотриманням чинного законодавства. У такому разі йдеться лише про легальні форми та методи діяльності, що є головною відмінністю між конкурентною розвідкою та промисловим шпигунством, наголошують українські дослідники цього питання. Водночас у довідниках термін «промислове шпигунство» визначається як вид недобросовісної конкуренції, таємне збирання інформації, діяльність із незаконного добування відомостей, що становлять комерційну цінність. Тому настав час чітко розмежувати за суттю поняття «конкурентна розвідка» і «промислове шпигунство».

Фахівці консолідованої інформації вважають, що, на відміну від промислового шпигунства, конкурентна розвідка як інструмент дослідження ринку та його поглибленого зондування є цілком репутабельною й здійснюється з дотриманням етичних норм і принципів, оскільки вона діє винятково відповідно до чинних законів, зосереджуючись виключно на роботі з відкритими джерелами інформації. Порівнюючи промислове шпигунство і конкурентну розвідку, В. В. Пасічник виокремлює дві мети першого напрямку діяльності: отримання інформації, насамперед конфіденційної, про стратегічні й тактичні наміри бізнесу конкурентів; здобуття конкурентної переваги на ринку через витіснення або знищення конкурента [14, с. 222].

Принципова особливість завдань консолідованої інформації для органів управління, як вважає О. В. Грицунов, полягає в тому, що предметом аналізу є саме зміст текстової інформації тобто знання, які вона містить, логіко-семантична їх обробка з метою вирішення певних прикладних завдань в тій чи іншій предметній галузі [4, с. 41].

Аналітична діяльність з консолідованої інформації – процедури і процеси інтелектуальної діяльності, які породжують нову інформацію, дозволяють виявляти нові проблеми або їх аспекти, пропонувати нетрадиційні способи їх вирішення. Здійснюється моніторинг ризиків та сприятливих можливостей, – невинний системно організований аналіз проблемних ситуацій з метою виявлення тих тенденцій, що вимагають негайного реагування керівництва та прийняття рішення. На сьогодні жодна особа чи інституція не можуть ефективно діяти в умовах гострої конкурентної боротьби без глибокого і усестороннього розуміння ринкового середовища або не маючи в своєму розпорядженні новітньої, повноцінної, достовірної, релевантної інформації, яка складає основу створення інформаційних продуктів консолідованої інформації [4, с. 42].

Н. Е. Кунанець звертає увагу на той факт, що, що прикладна наукова галузь «консолідована інформація» – розвивається у трьох основних напрямках, а саме – консолідована інформація виробничої сфери, консолідована інформація невиробничої сфери та консолідована інформація у системах спеціального призначення. В контексті цього дослідження нас цікавить, насамперед перший напрям розвитку консолідованої інформації, а саме – консолідована інформація виробничої сфери, творцями якої є різноманітні інтеграційні комерційні об'єднання (насамперед ТНК [8, с. 77]).

При цьому, вчений виокремлює наступні продукти (види) консолідованої інформації, притаманні ТНК (рис. 1).

Рис. 1. Продукти консолідованої інформації ТНК

Джерело: побудовано автором на основі [8, с. 77-78]

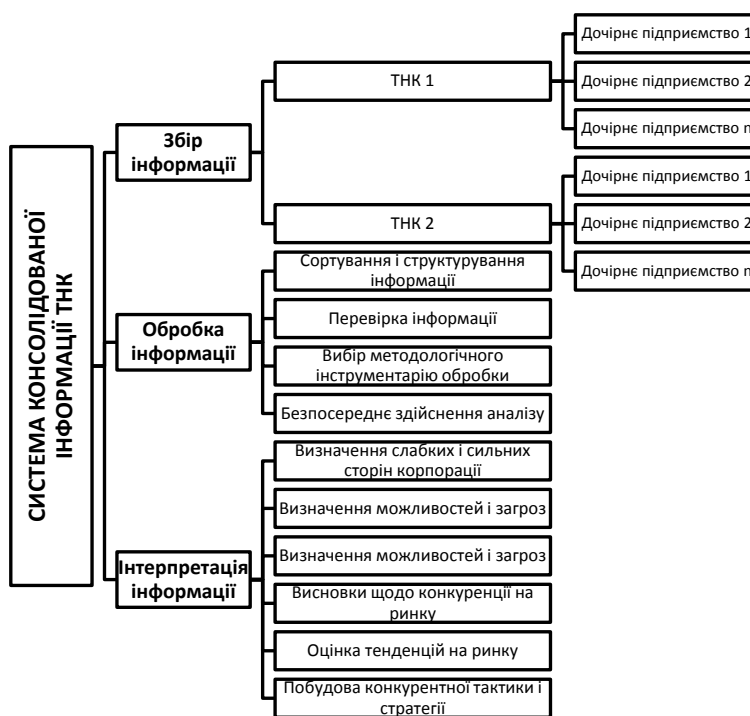

Рис. 2. Система консолідованої інформації ТНК (у випадку консолідації 2-х ТНК)

Джерело: побудовано автором на самостійній основі

Отже, ми з'ясували що собою являє консолідована інформація та виокремили основні види консолідованої інформації ТНК. Водночас, постають наступні питання: «Що таке консолідована інформація ТНК?» і «Що собою являє система консолідованої інформації ТНК?». Нажаль сучасна теорія не дає відповідей на ці питання. На нашу думку, консолідована інформація ТНК – це сукупність всіх інформаційних потоків внутрішнього та зовнішнього середовища інтеграційного об'єднання, які утворилися до, підчас і після безпосереднього об'єднання корпорацій в єдину структуру вищого рівня.

Якщо спиратися на це визначення, як на базове, то система консолідованої інформації ТНК, на наш погляд, матиме 3 рівні: збір інформації, обробка інформації і інтерпретація інформації (формулювання висновків). Наш варіант сучасної системи консолідованої інформації ТНК подано на рис. 2.

При цьому, слід звернути увагу, що збір, обробка і інтерпретація консолідованої інформації ТНК – це безперервний процес. І найважливішу роль, на наш погляд, в цьому процесі відіграє методологічний інструментарій, зокрема щодо перевірки і обробки інформації.

З цього приводу С. Зимополіс зазначає, що приймання маркетингових рішень, що базуються на аналізі консолідованої інформації ТНК може бути ризикованим оскільки такі дані рідко розкривають причинно-наслідкові зв'язки між подіями, що корелюються. На думку вченого, для того, щоб уникнути непорозумінь, все більше число ТНК доповнюють аналіз своєї консолідованої інформації практично перевіркою за допомогою «польового експерименту». Суть такого експерименту полягає в створенні «штучного

мікросередовища», на якому, власне і випробовують результати аналізу. В такому випадку, навіть, якщо експеримент виявиться невдалим, витрати компанії будуть мінімізовані [22].

Про архіважливість маркетингових досліджень і їх правильної інтерпретації для ТНК говорить також і М. Арікер [18]. На думку вченого, такий вид консолідованої інформації ТНК як маркетингові дослідження може зробити істотний вплив на зростання компанії. Але якщо компанії (в тому числі і ТНК) не зможуть зрозуміти, як з найкращим чином використовувати цей інструмент для прийняття конкурентних управлінських рішень, «все це, врешті-решт, перетворюється на ще одну статтю витрат компанії. Крапка».

Саме тому, професор Колумбійського університету, доктор Т. Шаморо-Премужич зазначає, що сьогодні існує брак висококваліфікованих фахівців з консолідованої інформації, оскільки попит на них високий, а їх кількість на ринку праці – маленька. Остання пояснюється тим, що консолідована інформація, як окрема сфера наукового пізнання почала формуватися зовсім не давно, і наразі лише незначна кількість ВУЗів готує відповідних фахівців [19].

Підсумовуючи все вище сказане, доходимо до висновку, що консолідована інформація ТНК – це сукупність всіх інформаційних потоків внутрішнього та зовнішнього середовища інтеграційного об'єднання, які утворилися до, підчас і після безпосереднього об'єднання корпорацій в єдину структуру вищого рівня. При цьому, система консолідованої інформації ТНК, на наш погляд, складається з трьох рівнів: збір інформації, обробка інформації і інтерпретація інформації (формулювання висновків)

Список літератури:

1. Архітектура корпоративного сховища даних [Електронний ресурс] / Георгій. Асеев // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 10. – С. 20-25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vkp_2010_10_7.pdf
2. Глоба Л. С. Створення інформаційних ресурсів корпорації: архітектурні рішення та технології / Л. С. Глоба, М. Ю. Терновой // НТИ. – 2003. – № 1. – С. 19-22.
3. Грачев М. О консолидации транснациональных корпораций / М. Грачев, С. Юрков, З. Большаков // Стратегия делового успеха. – 2009. – С. 34-41.
4. Грицунов О. В. Інформаційні системи та технології: навч. посіб. для студентів за напрямом підготовки «Транспортні технології» / О. В. Грицунов. – Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 222с.
5. Гужва В. М. Інформаційні системи і технології на підприємствах: Навч. посібник. / В. М. Гужва. – К.: КНЕУ, 2007. – 400 с.
6. Дворецкий М. Л. Проектування та оцінка оптимальності структури сховища даних та багатовимірної БД [Електронний ресурс] / М. Л. Дворецкий // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Комп'ютерні технології. – 2008. – Т. 90, Вип. 77. – С. 216-221.
7. Жежнич П. І. Консолідовані інформаційні ресурси баз даних та знань: Навч. посібник Консолідована інформація. / П. І. Жежнич. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 212 с.
8. Кунанець Н. Е. Вступ до спеціальності: Консолідована інформація / Н. Е. Кунанець, В. В. Пасічник. – Львів: Вид-во НУ ЛП, 2010. – 196 с.
9. Кунанець Н. Е. Консолідація інформації та інформаційна безпека / Н. Е. Кунанець, В. В. Пасічник // Системи обробки інформації. – 2010. – Вип. 3. – С. 131-133.
10. Литвин В. В. Технології менеджменту знань (Серія «Консолідована інформація». Випуск 1) / В. В. Литвин; за ред. В. В. Пасічника. – Львів: видавництво львівської політехніки, 2008. – 271 с.
11. Литвин В. В. Технології менеджменту знань (Серія «Консолідована інформація». Випуск 2) / В. В. Литвин; за ред. В. В. Пасічника. – Львів: видавництво львівської політехніки, 2010. – 260 с.
12. Матвієнко О. В. Консолідована інформація: навчальний посібник / О.В. Матвієнко, М. Н. Цивін. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 134 с.
13. Паклин Н.Б. Бизнес-аналитика: от данных к знаниям; Учеб. Пособие, 2-е изд., испр/ Н.Б. Паклин, В.И. Орешков. – СПб.: Питер, 2013. – 704 с.
14. Пасічник В. В. Глобальні інформаційні системи та технології (моделі ефективного аналізу, опрацювання та захисту даних) / В.В. Пасічник, П.І. Жежнич, Р.Б. Кравець та ін. – Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 350 с.

15. Пасічник В. В. Сховища даних: Навчальний посібник / В. В. Пасічник, Н.Б. Шаховська. – Львів: Магнолія, 2008. – 496 с.
16. Черняк О. І. Інтелектуальний аналіз даних: Підручник / О.І. Черняк, П.В. Захарченко. – Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Знання, 2014. – 599 с.
17. Шаховська Н. Б. Сховища та простори даних: Монографія. / Н. Б. Шаховська, В. В. Пасічник – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – 244 с.
18. Ariker M. Quantifying the Impact of Marketing Analytics / Matt Ariker // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hbr.org/2015/11/quantifying-the-impact-of-marketing-analytics?utm_campaign=HBR&utm_source=facebook&utm_medium=social
19. Chamorro-Premuzic T. Big Data, Big Talent: New Human Capital Management Tools / Tomas Chamorro-Premuzic // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hbr.org/webinar/2015/10/big-data-big-talent-new-human-capital-management-tools>
20. Microsoft SQL Server 2008 в порівнянні з Oracle Database 11g. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://easy-code.com.ua/2011/09/sql-server-2008-v-porivnyanni-z-oracle-database-11g-inshi-subd-bazid-danix-statti/>
21. Rasmussen Mikkel B. Big Data Is Only Half the Data Marketers Need / Mikkel B. Rasmussen// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hbr.org/2015/11/big-data-is-only-half-the-data-marketers-need>
22. Zoumpoulis S. Run Field Experiments to Make Sense of Your Big Data / Spyros Zoumpoulis// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hbr.org/2015/11/run-field-experiments-to-make-sense-of-your-big-data>

Федоронько Н.И., Вайда О.С.

Тернопольский национальный экономический университет

СИСТЕМА КОНСОЛИДИРОВАННОЙ ИНФОРМАЦИИ ТНК

Аннотация

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты консолидированной информации ТНК, охарактеризованы основные виды консолидированной информации, а также рассмотрены наиболее распространенные технологии сборки, обработки и анализа больших массивов данных.

Ключевые слова: ТНК, консолидация, консолидированная информация, консолидированная отчетность, базы данных.

Fedoronko N.I., Wajda O.S.

Ternopil National Economic University

CONSOLIDATED INFORMATION SYSTEM TNK

Summary

In the article the theoretical and practical aspects of consolidated information of TNC are observed. Also we described the main types of consolidated information and considered the most common technologies of assembling, processing and analyzing of large volumes of data.

Keywords: TNK, consolidation, consolidated information, consolidated reporting, database.

COMPETITIVENESS OF FOOD AND VEGETABLES PROCESSING INDUSTRY ENTERPRISES ON THE EXAMPLE OF THE POLISH MARKET

Fudała B.

Warsaw University of Life Sciences, SGGW

Galchynska Ju.M., Makarchuk O.H.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The theoretical aspects of forming the competitiveness of food and vegetable processing industry on the example the Polish market were considered. In the article basic characteristics of competitive processing plants in Poland were analyzed. The processing of fruits and vegetables were evaluated. Considered export market of vegetables and fruits. The basic factors of increase the competitiveness of processing companies in Poland were analyzed.

Keywords: food, vegetables, fruits, Polish market, competitiveness, export, enterprises.

Problem formulation. Processing of fruit and vegetable is very important in terms of Polish economy. It is one of the most prosperous branch of food industry and there is observed a significant surplus of balance of the trade and a rapid growth rate of exports. Over the past few years there has been a concentration and capacity development of the production and increase the economic efficiency of the industry. This means, that Polish enterprises of fruit and vegetable processing industry has to operate in a global market conditions and within its own requirements. To be included in market competition companies has to constantly develop and seek for new business strategies.

Food and vegetables processing can be defined as primary and advanced processing of fruit and vegetables on the following preserves: canned, bottled, preserved, frozen, dried or otherwise processed or preserved food products intended for human consumption. It results in wide selection of final products, such as: juices, preserves, jams, condensed or frozen food, canned vegetables, droughts and many more products, that are demanded by the customers. This activity is naturally seasonal, which is associated with the growth cycle and maturation of fruits and vegetables. The economic result of this industry is influenced mostly by weather conditions, national and European Union policy and the chosen strategy of development.

Analysis of recent publications. Issues such as competitiveness of food and vegetables processing industry enterprises on Polish market scientists examined Bugała A., Firlej K., Nosecka B., Nosecka B., Wiśniewska J. Wiśniewska researched competitive strategies of companies in fruit and vegetable processing in the conditions of the convergence of domestic and foreign markets.

Unresolved parts of the general problem. Despite the great scientific and practical interest to the fruit and vegetables market in Poland, many questions remain open and unresolved. In the available literature we found many questions that were researched, e.g. market, competitiveness and others. However, we tried to combine as analysis of industry, competitiveness, and export tendency. This paper is intended to complement the knowledges in the available literature.

Setting tasks. The aims of the study are theoretical aspects of forming the competitiveness of

food and vegetable processing industry on the example the Polish market. Analyze basic characteristics of competitive processing plants in Poland. Evaluate the processing of fruits and vegetables. Consider export market of vegetables and fruits. And analyze the basic factors of increase the competitiveness of processing companies in Poland.

Statement of the main material of the study.

Analysis of the processing of fruits and vegetables industry in Poland. As was mentioned in introduction, it is already well developed part of the market in Poland, but this process continues and it is very prospective. The sector of processing of fruits and vegetables is an important branch of the Polish food industry – approx. 8,5% the share of all products sold. The industry processes about 60% of fruit harvests and 10-15% of the harvests of vegetables depending on year [1]. In 2014, total production of fruits and vegetables amounted to 3.8 million tons comparing to the 3.6 million in previous – 2013, which is an increase of 3.6%. The production of fruits and vegetables processed products in Poland is 5-7% of production in EU-25, and these figures are lower than in the production of products with higher degree of processing. Poland is the largest EU member producer of condensed fruit juices (mostly considering apple juice concentrates) and frozen fruits. Regarding structure of production in this sector – it was dominated by juices, nectars and drinks, with the production of 1.5 million tons in 2013. In result, they comprised 40% of the whole production in the segment [2]. Therefore, 29% of the categories were frozen vegetables and fruits, and 17% other canned fruits, such as jams, marmalades or concentrates. Pickles and preserves in jars and canes, and sauces based on vegetables accounted for 14% of total production of the sector (Figure 1) [1].

Taking into consideration only the structure of fruit preserves, 41% of their production were frozen foods and 34% concentrated juices, while in the structure of vegetables preserves it is respectively 56% of frozen foods, 13% of canned food, 11% of marinades and 10% of sauces.

In Poland, in processing fruit and vegetable industry there are more than 1360 enterprises established, and operating in industrial scale there are approximately 270 companies. The value of domestic market as of 2015 amounted to 733 mln PLN,

which means 3.7% growth comparing to the previous year. To the biggest firms operating in this segment are including companies such as: Frosta, Iglotex, Polish Garden (Hortex and «Wiosenny Przymak»), Hortino, Rolnik, Kotlin, Krakus, Jamar, Heinz, Łowicz, Stovit [6].

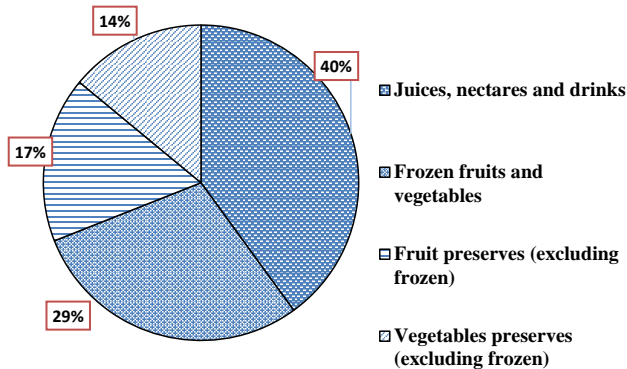

Fig. 1. Structure of production in the sector of processing food and vegetables in 2013

Source: Self-reported data, based on INQUIRY report and General Statistics Office in Poland

However, approx. 40% share of the market of fruits and vegetables processing belongs to the small and medium enterprises. Their activity is based on national and foreign (southern fruits) raw material base obtained from the contracting, purchases on the stock exchanges, markets and through intermediaries. In consequence, big companies are forced to compete with their smaller equivalents, despite quite big share in this industry.

Export

The Polish industry of processing of fruits and vegetables is strengthening after the economic crisis. Companies are developing, there is high level of competition between them on the domestic market. Fortunately, in recent years they have begun to expand on foreign markets. Not surprisingly, the main targets, in terms of markets, are European Union membership countries. The obvious reasons are the common rules and policies, as well as the free flow of goods and services within the borders of European Union. Almost 1/3 of processed fruits and vegetables is exporting to the Germany [4, 5]. Secondly, the important receivers are Russian Federation (10%) Great Britain (9%) and Netherlands (9%). The export destinations of Polish companies are more precisely and clearly presented on the following Figure 2.

The increase is expected in case of Russia, because of the conflict on line Russia-Ukraine. It gives Polish producers of processing food a chance to strengthen the position. What is interesting, is the share of other countries, which are together giving the score of 29%. It is primarily the countries of Central Europe, which are not yet dominated by countries of Western Europe. Consequently, countries like Hungary, Romania or Slovakia seems very prosperous from the point of view of Polish exporters. However, surprisingly also distant countries in Asia, such as Kazakhstan or Mongolia are becoming more and more valuable for Polish companies and are considered by experts as very perspective in the future for Polish exporters [5].

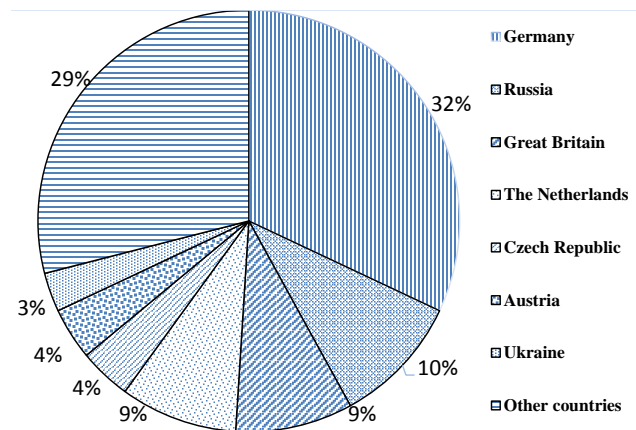

Fig. 2. Export destinations of Polish fruits and vegetables processing companies in 2013.

Source: Self-reported data based on data of the General Statistics Office in Poland

The value of Polish exports of fruits and vegetables processed products in 2011-2013 was in average approx. 7.9 bln PLN (Figure 3). In 2011-2013 Polish companies was exporting yearly 750,000 tons of processed fruits and 596,000 tons of processed vegetables. In total, Polish export of processed fruits and vegetables was amounted to 1,346,000 tons yearly between 2011 and 2013 [1].

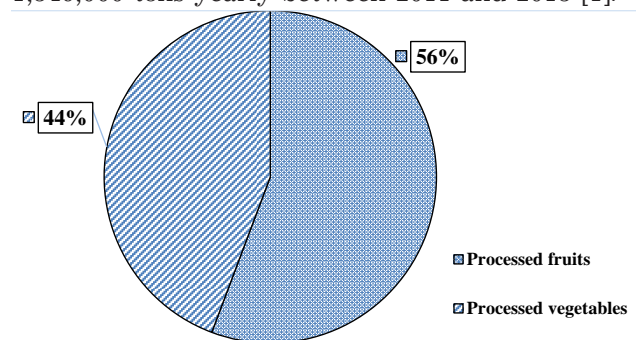

Fig. 3. Polish export of processed fruits and vegetables (yearly, in average in 2011-2013)

Source: Self-reported data based on data of the General Statistics Office in Poland

Insights on competitiveness

Competition between companies on the market of fruits and vegetables processing can be described as strong. Especially, among small and medium enterprises, which are the most common on the market, and have the biggest share. It is still developing branch, open for innovations and modern solutions. The similar situation is regarding entrance barriers. On the one hand, open-minded attitude of customers gives new companies possibility to quickly enter the market, but on the other hand there are high capital cost, which can be limiting for the small firms [3].

Competitiveness and entrance barriers among companies

Enterprise competitiveness means the ability to compete on the market and the ability to achieve and maintain competitive advantage. In the process of creating and implementing the enterprise strategy, a crucial task is to specify company's competitive advantage. To determine the competitive advantages of the enterprise, it is necessary to

assess the external and internal conditions of the market and competitive potential of the company. All enterprises in the sector of processing of fruits and vegetables are covered in the same way, as other market entities, by the regulations regarding doing business activities by physical and legal persons, labor market rules, insurance and competition restrictions. The responsibility is to comply with common EU rules for the protection of the environment, food safety and hygiene, as well as to fulfil the relevant quality requirements. Although these rules are applying to all enterprises in sector, many firms compete through using the fact of fulfilment of the restrictions and increasing the quality standards to marketing purposes [7].

Small and medium enterprises operating on the Polish market of fruit and vegetables processing has partly begun to use modern business strategies. These strategies depend on the development models implemented in companies. Thus, there are ambitious firms, looking for innovative solutions and using modern tools in organizational structure or management on every level of the process of production and sales, constantly increasing their share and base of customers. They are also building good partner relationships with suppliers and seek for best quality products. The main aim is to develop and increase in potential with building strong brand quality at the same time. Secondly, there are companies with long tradition, strong position and which are well known on the market since 1990s. These firms has proven strategies based on the long experience. In result, they can focus on financial aspects, and improvements in case of revenue management, accountancy and sources of financing [3].

Competition among companies in the industry is linked to their capacity to attract capital for investments in modern, specialized production lines, as well as the acquisition of professional refrigeration devices. Due to the specificity of the industry, consequently because of the low durability of products, companies have high fixed costs associated with storing of processed products in refrigerating chambers. In addition, competition increases as a result of the costs associated with the changes of the products, as well as its transportation costs. Which is why, looking for innovations and new technologies

are pivotal in this branch of economy for entrepreneurs. Otherwise, they are not able to produce distinctive products, attractive to their customers.

More complicated is the case of market entrance possibilities for new companies. In recent years we could observed that not all of the customers are tied to any brands, they are looking for best products, innovative and reasonable in terms of price. That is a merit for new firms, which are seeking for the factor, that will attract potential customers. Another advantages are the relatively easy access to the raw material base, and the absence of close cooperation between producers of fruit and vegetables with processing companies. The main existing problem of the entrance of new firms in the industry is relatively small increase in demand for most products. It is also associated with bearing high capital costs to start production and to take part in promotion of products. In addition, the serious issue can be also marketing – it is important to find the receivers of the products on the domestic and foreign markets, and, consequently, the need for finding an appropriate distribution channels.

Conclusions and proposals. In conclusion, Polish industry of processing fruits and vegetables is promising for further development. Enterprises are in good economic conditions and there is a strong competition between them, which results in better final products for customers. Moreover, there is an advantage for Polish economy, which is growing thanks to the necessity to invest in modern high technologies and innovations including production process and business strategies. Well-developed companies which want to stay competitive, or relatively new entities which are willing to increase a share of the market or take over customers are looking for innovative solutions and strategies.

Also, the increasing value of export is indicating on good condition of Polish fruits and vegetables processing industry and need for expanding to not be beaten by the competitors. The share of small and medium enterprises in this branch is approx. 40% and constantly growing, which means there are opportunities for establishing a new company. Summarizing, there is a huge potential in this branch of food industry, and there is a little doubt that its impact on Polish economy will be increasing in the next years.

References:

1. Agencja Rynku Rolnego, Rynek owocow w Polsce [Electronic resource] / Access: <http://www.arr.gov.pl/>
2. Bugała A., Sytuacja na rynku przetworow warzywnych. Przemysł Fermentacyjny i Owocowo-Warzywny, 2011.
3. Firlej K., Analiza strategiczna wybranych branż przemysłu rolno-spożywczego w Polsce, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, 2013.
4. Nosecka B., Przetwyrstwo owocowo-warzywno. Informacja dla przetwyrcew, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2005.
5. Nosecka B., Sytuacja na światowym rynku wybranych przetworow owocowych i warzywnych, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2014.
6. The Global Competitiveness Yearbook [Electronic resource] / Access: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf
7. Wiśniewska J., Strategie konkurencji przedsiębiorstw przetwyrstwa owocowo-warzywnego w warunkach konwergencji rynku krajowego i zagranicznego, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, 2012.

Фудала Б.

Варшавський університет наук про життя, SGGW

Гальчинська Ю.М., Макарчук О.Г.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ТА ОВОЧІВ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО РИНКУ

Анотація

Досліджено конкурентоспроможність продуктів харчування та овочів переробної промисловості на прикладі Польського ринку. Окреслено основні характеристики конкурентоспроможності переробних підприємств Польщі. Проаналізовано переробку фруктів та овочів. Розглянуто експорт ринку овочів та фруктів. Висвітлено основні фактори підвищення конкурентоспроможності переробних підприємств Польщі.

Ключові слова: продукти харчування, овочі, фрукти, ринок Польщі, конкурентоспроможність, експорт, підприємства.

Фудала Б.

Варшавський університет естественних наук, SGGW

Гальчинская Ю.Н., Макарчук О.Г.

Національний університет біоресурсів і природопользования України

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ И ОВОЩЕЙ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ НА ПРИМЕРЕ ПОЛЬСКОГО РЫНКА

Аннотация

Исследована конкурентоспособность продуктов питания и овощей перерабатывающей промышленности на примере Польского рынка. Определены основные характеристики конкурентоспособности перерабатывающих предприятий Польши. Проанализированы переработку фруктов и овощей. Рассмотрены экспорт рынка овощей и фруктов. Освещены основные факторы повышения конкурентоспособности перерабатывающих предприятий Польши.

Ключевые слова: продукты питания, овощи, фрукты, рынок Польши, конкурентоспособность, экспорт, предприятия.

УДК 338.246.027(4):338.439.4

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ Й СТИМУЛЮВАННЯ ВИХОДУ ДРІБНИХ ТА СЕРЕДНІХ ВИРОБНИКІВ АГРОПРОДОВОЛЬСТВА НА ОРГАНІЗОВАНИЙ РИНОК

Шуст О.А., Бондаренко Р.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті досліджено європейський досвід державної підтримки фермерських господарств при реалізації та просуванні аграрної продукції. Розглянуто державні програми розвитку регіональних та нішевих ринків агропродовольства в країнах ЄС. На базі опрацьованого матеріалу автором надано рекомендації для формування державної програми України по сприянню виходу дрібних та середніх виробників агропродовольства на організований ринок.

Ключові слова: державна підтримка, досвід ЄС, агропродовольчий ринок, інфраструктура агропродовольчого ринку, аграрний ринок, ринок овочів та фруктів.

Постановка проблеми. Набуття з 1 січня 2016 року чинності Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС стало для учасників агропродовольчого ринку країни новим викликом. Умови вільного доступу до внутрішнього ринку європейської продукції мають тимчасово обмежений характер, але вже зараз змушують національних виробників задуматися та почати працювати над підвищення конкурентоспроможності власної продукції. Паралельно, перед державою та профільними галузевими організаціями постає завдання організувати конкурентоспроможний внутрішній ринок агропродовольства та сприяти рівноправному доступу на нього як фермера-одноосібника (сімені фермерські господарства), так і господарства, що мають в своєму користуванні більше як 500 га землі [1].

Не менш важливими є питання побудови дієвої інфраструктурної мережі, в особливості її логістичної складової, яка забезпечуватиме постачання якісної та безпечної продукції від виробника до кінцевого споживача з мінімальною кількістю посередників. Такі кроки, по-перше, повинні збільшити частку прибутку виробника в кінцевій ціні та зміцнити його ринкові позиції. А по-друге, зменшити сезонні коливання цін на агропродовольство та допомогти споживачу чітко відслідковувати «життєвий шлях» придбаної продукції.

Вирішення поставлених завдань можливо лише за умови існування спеціалізованих програм, які в першу чергу мають координуватися державою та мати стратегічний характер, що допоможе не лише зміцнити внутрішній ринок, а й зайняти нішеві ринки на міжнародних арені.

Відповідно до ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (редакція від 01.01.2016, № 771/97-ВР) з 01.01.2017 р. забороняється функціонування стійких ринків сільськогосподарської продукції, на яких сьогодні переважно більшістю відбувається реалізація трудомісткої аграрної продукції, такої як овочі, фрукти, ягоди, картопля, молоко та молочні продукти, м'ясо, живі тварини та с.-г. птиця [4].

Основними виробниками даних груп агропродовольства є господарства населення, в тому числі особисті селянські (ОСГ), малі та середні фермерські господарства. В свою чергу, ОСГ до

прийняття змін в ЗУ «Про фермерське господарство» були поза межами законодавчого регулювання та не визнавалися як господарююча одиниця торговельними партнерами, що апriori виключало рівноправну участь в ринкових відносинах. Відповідно до внесених змін, які набули чинності від 01.05.2016 р., в правове поле вводить-ся поняття сімейне фермерське господарство (СФГ) – «фермерське господарство без статусу юридичної особи, що організовується на основі діяльності фізичної особи – підприємця за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа – підприємець та члени її сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України.» В цьому ж законі передбачено, що продукція СФГ може реалізовуватися на агропродовольчих ринках, в оптових та роздрібних продуктових мережах, виходити на експорт за наявності сертифікуючих документів [5].

Якщо питання співпраці дрібних виробників з торговельними мережами (рітейлом) носить певною мірою приватний характер, то реалізація продукції на агропродовольчих ринках обмежується наявністю даних торговельних площадок.

Відповідно до ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», агропродовольчий ринок – це суб'єкт господарювання, що створює належні умови для реалізації (оптової реалізації) сільськогосподарської продукції, в тому числі харчових продуктів, на спеціально оснащених та відведених місцях відповідно до закону.

Створення подібних площадок входить до завдань державної аграрної політики, основи якої прописані в ЗУ «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 № 2982-IV. Даний Закон на сьогодні є чинним, хоча по факту він мав бути переглянутий і доопрацьований з посиленням втрати актуальності зазначеного в назві періоду часу [3].

Питання необхідності функціонування організованих агропродовольчих ринків залишається актуальним як для виробників агропродовольства, так і для споживачів.

Поряд із цим створення агропродовольчих ринків на місцях є досить проблематичним:

– по-перше, відповідно до прийнятого ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення біз-

несу (дерегуляція)» від 12.02.2015 № 191-VIII, ініціювання створення агропродовольчих ринків має відбуватися в межах компетенції місцевих органів самоврядування [6];

– по-друге, реконструкція та оснащення вже діючих ринкових об'єктів потребує інвестицій для підведення відповідної обслуговуючої інфраструктури.

– по третє, для будівництва нових торговельних майданчиків необхідно виділяти земельні ділянки в межах міста, що насправді є дуже проблематично.

Значної уваги розвитку збутової мережі приділено в «Єдиній комплексній стратегії та плану дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки». Даним документом визначаються загальні напрямки за якими планується розвивати нішеві ринки агропродовольства та інфраструктуру ринку загалом [2]. Варто звернути увагу, що Стратегія слугує загальним орієнтиром, для досягнення поставлених цілей якої, необхідно закладати відповідні галузеві програми, реалізація яких має здійснюватися шляхом взаємодії держави (законодавче забезпечення), бізнесу та громадського сектору (профільних галузевих асоціацій, кооперативів, кластерів) з врахування регіональних, галузевих особливостей та потреб.

Враховуючи проєвропейський шлях України в розвитку економічних та політичних процесів, важливим є вивчення європейського досвіду державної підтримки виходу дрібних та середніх виробників агропродовольства на організований ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичні основи формування інфраструктури агропродовольчої сфери сформовані такими вітчизняними вченими Дудар Т.В., Дудар Т.Г., Шубравська О.В., Войчак Д.А., Іртицева І.О., Стройко Т.В., Молдован Л.В., Клімова І.О. В роботах Коленченко Л.П., Закревської Л.М., Крюкової І.О. розглядаються питання розвитку агропродовольчого ринку, як споживчого ринку, та інфраструктурних елементів, які забезпечують просування продукції від виробника до споживача. Логістичні аспекти, оптимізація збутового процесу та маркетингового підходу висвітлена в роботах Варченко О.М., Корнієцький О.В., Мокляк М.В. та інші

Питання державного регулювання формування, розвитку й функціонування агропродовольчого ринку, об'єктів інфраструктури досліджувалися в роботах Ціхановської В.М., Стукач В.Ф., Нікішиної О.В та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даному етапі розвитку внутрішнього ринку агропродовольства та його інтеграції з європейським, вітчизняні виробники знаходяться в нерівних умовах з їхніми закордонними колегами, що пов'язано насамперед з дотаційною державною підтримкою останніх. До того ж рівень розвитку ринку агропродовольства та процедура взаємодії ринкових суб'єктів з виробником кардинально відрізняється. На нашу думку, дані питання є недостатньо висвітленими та потребують детального вивчення з подальшим використанням ефективних практик в українських реаліях.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження державної аграрної політики, напрямків та механізмів державної підтримки та розвитку ринків агропродовольства в країнах ЄС; напрацювання з урахуванням досвіду країн ЄС рекомендацій щодо удосконалення механізму формування та реалізації державної аграрної політики України.

Завдання:

– дослідити напрямки державної аграрної політики в розвитку сільського господарства ЄС;

– охарактеризувати державні механізми розвитку ринку продовольства та сільськогосподарської продукції в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Європейський Союз є лідером на ринку сільськогосподарської продукції. Поряд із цим займає перше місце по кількості укладених експортно-імпорتنих контрактів на сільськогосподарську продукцію (сировину) й групи продуктів, що пройшли обробку. ЄС є торговим партнером більше ніж для 80 країн світу, при цьому імпортує, в переважній більшості із країн, що розвиваються [10].

Забезпечення поступового розвитку аграрного сектору в ЄС представлено в рамках Спільної аграрної політики (САП), яка об'єднала в собі 28 національних стратегій, задля оптимізації зусиль в розвитку аграрної сфери, гарантуванням продовольчої безпеки та концентрації фінансових ресурсів на підтримку розвитку сільського господарства [9]. Основними завданнями САП є підвищення продуктивності сільського господарства для забезпечення постачання продовольства до споживачів та отримання справедливого доходу фермерами.

Фінансування сільського господарства та розвитку сільських територій відбувається з бюджетних ресурсів ЄС, що дає можливість отримати комплексний результат, через адресну допомогу кожній із країн. Розмір бюджету на фінансування аграрного сектору ЄС в 2016 році становить...

В цілому, сільське господарство та виробництво продуктів харчування важливі елементи економіки і суспільства. За статистикою (2015 р.) в ЄС функціонувало 12 мільйонів фермерів і додаткові 4 мільйони людей, які працювали у харчовій галузі. На ці два напрямки припадає 7% від загальної зайнятості населення та 6% від валового внутрішнього продукту в Європі [11].

Головні елементи САП визначається як комплекс норм і правил, які регулюють сферу виробництва та торгівлі сільськогосподарською продукцією. Органом, що відповідає за реалізацію аграрної політики, є Європейська Комісія з питань сільського господарства та розвитку сільських територій.

Європейська модель сільського господарства заснована на трьох основних чинниках: фермерському господарстві сімейного типу, визнанні багатofункціональної ролі галузі й усебічному захисті системи ціноутворення на продовольство і доходів товаровиробників від ринкової та природних стихій.

При цьому обов'язково враховуються такі елементи:

а) особлива природа сільськогосподарської діяльності, що впливає із соціальної структури галузі та природного різноманіття регіонів;

б) принцип поступовості при здійсненні будь-яких перетворень;

в) тісний взаємозв'язок сільського господарства з іншими секторами економіки.

Одним із стратегічних напрямків САП є розвиток загального європейського ринку продовольства та сільськогосподарської продукції, як головної ариени для здійснення співпраці між фермерами, торговельними (посередницькими) структурами та споживачами. Головна мета – допомогти фермерам ефективно збувати продукцію, як на внутрішньому ринку, а так і на світовому.

Хоча виробництво аграрної продукції є основним напрямком діяльності фермерів, останнім часом виробники все більше беруть участь в її реалізації кінцевому споживачу без посередницьких структур використовуючи інструменти прямих продаж. Це відбувається через фермерські ринки, які є дуже поширеними на регіональному та місцевому рівнях.

З 2000 р. ЄС активно впроваджувалася інтенсифікація виробництва в с.-г. Це мало вирішити проблему дефіциту продовольства тому, в рослинництві та тваринництві впроваджувалися нові інтенсивні технології з використанням добрив, пестицидів, стимуляторів росту і т.д. [9].

Політика була дуже ефективна. Продуктивність різко збільшилася, що спричинило перевищення виробництва продукції і значно погіршило екологічну ситуацію. Тому, з метою уникнення профіциту продукції, підвищення її безпечності й якості, та покращення екологічної ситуації Європейським Урядом в 2013 році було прийнято рішення переходу до екологічного способу виробництва.

Згідно стратегії «Європа 2020» європейські фермери мають стати найбільш ефективними та конкурентоспроможними на світовій арені. Для досягнення цієї мети сьогодні активно ведеться робота за такими напрямками [10]:

- впровадження нової системи партнерських відносин, що сприяє впровадженню інновацій (ІТ – технологій) у сільському господарстві, шляхом зменшення існуючого розриву між науковими дослідженнями і практикою ведення сільськогосподарства через співпрацю між різними зацікавленими сторонами (фермери, консалтингові фірми, наукові та державні установи);

- модернізація виробництва – надання грантових коштів фермерам для оновлення обладнання, техніки, будівель, в тому числі і перехід до екологічних технологій;

- навчання виробників, консультування, надання інформації про кон'юнктуру ринку, його тенденції та динаміку розвитку.

Переважає більшість господарств в ЄС відносно мала. У Польщі середній розмір селянського господарства складає 4-8 га. У Данії середня ферма має 32 га землі, в Німеччині – 18 га, у Бельгії – 15 га, у Франції – га 14, в Італії – 6 га, у Греції – 4 га. 70% господарств мають розмір менше 5 га [11]. Для порівняння, в Україні середнім вважається господарство, яке має в обробітку від 100 до 500 га землі [1].

Через невеликі товарні партії фермерам важко досягти ефективної ринкової ціни при реалізації продукції. Тому, механізми САП спрямовані на допомогу фермерам зміцнити свої позиції на переговорах з іншими суб'єктами харчового

ланцюга. Для цього розроблено низку інструментів [9]:

- формування кооперації виробників, які дозволяють фермерам сформувати групи, щоб продавати продукцію більшими партіями, це дає їм більшу ринкову перевагу в харчовому ланцюзі;

- розроблення системи партнерських відносин серед учасників харчового ланцюга (виробник-переробник);

- створення інвестиційних фондів і страхових схем, що допомагають фермерам реагувати на нестабільність ринку або падіння цін;

- спеціалізовані типи виробництва, такі як органічне землеробство;

- інші форми співробітництва з метою сприяння фермерам, для збільшення впливу на ринок, конкурентоспроможність та підвищення прибутків.

Сьогодні в ЄС діє програма «Спільна організація аграрного ринку ЄС», головною метою якої – забезпечення розвитку ринку продовольства та сільськогосподарської продукції. В рамках цієї програми Європейський Союз встановив загальні правила для сільськогосподарських ринків. Ці правила застосовуються, головним чином, через державне регулювання ринку, схеми квот і фінансової допомоги, маркетингові стандарти, які діють і поза меж ЄС.

Регламентом Ради ЄС № 1234/2007 від 22 жовтня 2007 року було ухвалено рішення про загальну організацію сільськогосподарських ринків, а також прийнято ряд положень для організації ринків конкретних видів сільськогосподарської продукції [9].

В рамках програми «Спільна організація аграрного ринку ЄС» в країнах – членах розробляються власні програми розвитку агропродовольчого ринку з врахування природного потенціалу країни, її регіональних та культурних особливостей. Наприклад, в Німеччині діє програма, яка спрямована на розвиток ринку фруктів і овочів. Основні цілі програми [10]:

- підвищення конкурентоспроможності та ринкової орієнтації сектора;

- зниження пов'язаних з кризою коливання в доходах виробників овочів і фруктів;

- збільшення споживання фруктів і овочів в країнах ЄС;

- сприяння використанню екологічно чистих методів вирощування.

Дана програма має на меті не просто стимулювання нарощення виробництва фруктів та овочів, а розширення ринків збуту, підвищення рівня споживання свіжих овочів та фруктів серед населення та їх популяризація. Поряд із цим Урядом заохочуються екологічні методи ведення бізнесу, які стимулюються додатковими фінансуванням, навчанням, наданням інформації та просуванням на ринки продукції.

Обсяг прямої підтримки сільських громад та сільгоспвиробників у Німеччині у 2015 році становив понад 22,6 млрд. євро. З них 13 млрд. євро спрямовано на різні програми підтримки сільських громад; 1,6 млрд. євро на підтримку органічного фермерства та інші підпрограми виробничого спрямування [10].

Наприкінці 2015 року Європейською комісією було схвалено надання фінансування для 33 но-

вих програм зі стимулювання збуту продукції з аграрної ЄС. Загальний бюджет на трирічний період реалізації програм складе 108 млн. євро, з яких половина буде надана з бюджету Євросоюзу. Дані кошти будуть направлені на фінансування рекламних та інформаційних кампаній, що підкреслюють особливу якість європейської аграрної продукції або високі стандарти її виробництва [12].

З 33 відібраних 20 програм орієнтовані на внутрішній ринок ЄС, решта – на країни поза Євросоюзом. Заходи охоплюють широкий асортимент аграрної продукції, і в першу чергу ті її види, для яких на внутрішньому ринку склалася непроста ситуація – молочні продукти, м'ясо, овочі та фрукти, а також високоякісні продукти, такі як оливкова олія та екологічно чисті продукти [12].

Висновки та пропозиції. Дослідження європейського досвіду ведення державної аграрної політики свідчить, що навіть в ринковому середовищі ефективність аграрного бізнесу дуже тісно пов'язаний з участю держави. Це насамперед пов'язано зі створення законодавчих умов та програм, в межах яких відбувається стимулювання виробництва безпечної та якісної продукції, розширення географії ринку збуту та захисту внутрішнього ринку одночасно з нарощенням імпорتنих поставок продуктових фокус-груп, розвитком

тривимірної співпраці (державна, бізнес, громадський сектор), яка покликана кооперувати представників для лобювання спільних інтересів.

Для України, як країни з потужним аграрним потенціалом, дуже важливо зрозуміти механізми ведення аграрної політики ЄС. І першим кроком є формування стратегічного бачення розвитку галузі, яке має бути цілісним не лише на урядовому рівні, а й донесене до реального виробничого сектору. Тобто, між державою та виробниками має бути налагоджений діалог: державна стратегія розвитку аграрного сектору має бути зрозуміла для виробників та донесена через профільні асоціації, галузеві організації, систему сільськогосподарського дорадництва, в той час, як проблеми виробників мають бути першочерговими завданнями для вирішення на державою. Сьогодні виробник має знайти відповіді та такі запитання: що він буде виробляти, для кого буде виробляти і як він буде збувати продукцію. В жорстких ринкових умовах кожен із гравців самостійно відповідає за успіх власної справи, для аграріїв важливо знайти свою ринкову нішу та розвивати її. Однак, держава, як стратегічний інститут має скоординувати виробників в ті пріоритетні напрямки, які зможуть повною мірою розкрити потенціал аграрного сектору як на внутрішньому ринку, так і на зовнішньому.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства. – Київ. – 2015. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/apk>
3. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 № 2982-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>
4. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>
5. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-I. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
6. ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12.02.2015 № 191-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/191-19>
7. Майстро С. В. Досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у зарубіжних країнах / С. В. Майстро. // Державне будівництво. – 2007. – № 1 (1). – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(1\)_49](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(1)_49)
8. Нікішина О.В. Роль держави в розвитку інтегрованих агропродовольчих ринків / О.В. Нікішина // Економічні інновації: Зб. наук. пр. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2013. – Вип. 52. – С. 262-271.
9. Офіційний сайт Європейської Комісії з питань сільського господарства та розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/index_de.htm
10. Офіційний сайт Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/agricultural_products_markets/167001_de.htm
11. Офіційний сайт Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/statistics/ru/>
12. Офіційний сайт Сільськогосподарської інформаційної служби в Німеччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lid.ch/medien/agronews/detail/news/eu-neue-programme-zur-absatzfoerderung-genehmigt/>

Шуст Е.А., Бондаренко Р.И.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ И СТИМУЛИРОВАНИЕ ВЫХОДА МЕЛКИХ И СРЕДНИХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ АГРОПРОДОВОЛЬСТВИЯ НА ОРГАНИЗОВАННЫЙ РЫНОК

Аннотация

В статье исследованы направления и механизмы государственной поддержки реализации и продвижения аграрной продукции фермерских хозяйств. Рассмотрены государственные программы развития региональных и нишевых рынков агропродовольства в странах ЕС. На базе изученного материала автором разработаны рекомендации по составлению государственной программы содействия доступу мелких и средних производителей агропродовольства к организованному рынку Украины.

Ключевые слова: государственная поддержка, опыт ЕС, агропродовольственный рынок, аграрный рынок, инфраструктура агропродовольственного рынка, рынок овощей и фруктов.

Shust E.A., Bondarenko R.I.

Bila Tserkva National Agrarian University

EUROPEAN EXPERIENCE OF STATE SUPPORT AND STIMULATION ENTERING OF SMALL AND MEDIUM-SIZED PRODUCERS OF AGRICULTURE TO THE ORGANIZED MARKET

Summary

In the article the directions and mechanisms of state support for the sale and promotion of agricultural products farm. Considered state programs of regional and niche markets of agricultural products in the EU. On the basis of the material author elaborated recommendations on the state program to facilitate access of small and medium producers of agricultural products to the organized market of Ukraine.

Keywords: government support, the experience of the EU agro-food market, infrastructure, agro-food market, the market for fruits and vegetables.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 336.72

АНАЛІТИЧНА ОБРОБКА ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗАСОБІВ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ

Деркач О.І.

Національний авіаційний університет

У статті було розглянуто засоби обробки текстової інформації, за допомогою яких інформацію створюють, редагують, досліджують та аналізують. Для аналізу інформації існують декілька методів. На сьогоднішній день основним методом аналітичної обробки текстових масивів даних залишається пошук документів за ключовими словами. Були визначені дві проблеми роботи з величезною кількістю інформації, автоматичний збір інформації, та автоматичний розбір інформації, що надійшла з даної тематики, проведений на основі аналізу тексту документа, та їх вирішення. В результаті аналізу було обрано кластеризацію як найбільш пристосований метод для дослідження засобів обробки текстової інформації; здійснено порівняльний аналіз методів інтелектуального аналізу Data Mining; здійснено огляд програмного забезпечення, що функціонує на основі кластеризації; вивчено метод k – середніх.

Ключові слова: кластеризація, аналітична обробка, k – means, Data Mining, текстова інформація.

Постановка проблеми. В основу технології інтелектуального аналізу покладена концепція шаблонів, що представляють собою закономірності. В результаті виявлення цих закономірностей вирішуються завдання аналізу даних. Завдання аналізу іноді називають закономірностями або техніками. Єдиної думки щодо того, які завдання слід відносити до інтелектуального аналізу, немає. В основу сучасної технології Data Mining покладена концепція шаблонів, що відображають закономірності, властиві підвбіркам даних. Пошук шаблонів виконується методами, які не використовують ніяких вихідних припущень про ці підвбірки. Якщо при статистичному аналізі зазвичай формується запитання: «Яке середнє число клієнтів банку, що не повернули вчасно кредит, серед неодружених чоловіків від 40 до 50 років?», то застосування Data Mining, як правило, має на увазі відповіді на запитання: «Чи існує типова категорія клієнтів, які не повертають вчасно кредити?». При цьому саме відповідь на друге запитання нерідко забезпечує прийняття успішного бізнес-рішення.

Важлива особливість Data Mining – нестандартність і неочевидність розшукуваних шаблонів. Іншими словами, методи (засоби) Data Mining відрізняються від інструментів статистичної обробки даних тим, що замість перевірки заздалегідь передбачуваних користувачами взаємозалежностей вони на підставі наявних даних здатні знаходити такі взаємозалежності самостійно і будувати гіпотези про їх характер.

Кластеризація в Data Mining набуває цінність тоді, коли вона виступає одним з етапів аналізу даних, побудови закінченого аналітичного рішення. Аналітику часто легше виділити за допомогою груп схожих об'єктів, вивчити їх особливості і побудувати для кожної групи окрему модель, ніж створювати одну загальну модель для всіх даних. Таким прийомом постійно користуються в марке-

тингу, виділяючи групи клієнтів, покупців, товарів і розробляючи для кожної з них окрему стратегію.

Неповний список прикладних областей, де застосовується кластеризація: сегментація зображень, маркетинг, боротьба з шахрайством, прогнозування, аналіз текстів і багато інших. Так, в медицині використовується кластеризація захворювань, лікування захворювань або їх симптомів, а також таксономія пацієнтів, препаратів. В археології встановлюються таксономії кам'яних споруд і стародавніх об'єктів. У маркетингу це може бути задача сегментації конкурентів і споживачів. У менеджменті прикладом завдання кластеризації буде розбиття персоналу на різні групи, класифікація споживачів і постачальників, виявлення схожих виробничих ситуацій, при яких виникає шлюб. У медицині – класифікація симптомів. У соціології завдання кластеризації – розбиття респондентів на однорідні групи.

Найчастіше кластеризація виступає першим кроком при аналізі даних. Після виділення схожих груп застосовуються інші методи, для кожної групи будується окрема модель.

Завдання кластеризації в тому чи іншому вигляді формулювали в таких наукових напрямках, як статистика, розпізнавання образів, оптимізація, машинне навчання. Звідси розмаїття синонімів поняття кластер – клас, таксон, згущення.

На сьогоднішній момент число методів розбиття груп об'єктів на кластери досить велике – кілька десятків алгоритмів і ще більше їх модифікацій. Однак нас цікавлять алгоритми кластеризації з точки зору їх застосування в Data Mining.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В роботі «Кластерний аналіз» Мандель досліджує використання методів кластеризації у фінансах і статистиці і доходить висновку, що перше питання, яке задається аналітиками при вирішенні багатьох завдань, полягає в тому, як

організувати дані в наочні структури, тобто розгорнути таксономії [1].

Хайдуков у своїй роботі «Применение кластерного анализа в государственном управлении» зазначив, що в результаті застосування різних методів кластерного аналізу можуть бути отримані кластери різної форми. Наприклад, можливі кластери «ланцюжка» типу, коли кластери представлені довгими «ланцюжками», кластери подовженої форми і т.д., а деякі методи можуть створювати кластери довільної форми.

Різні методи можуть прагнути створювати кластери певних розмірів (наприклад, малих або великих) або припускати в наборі даних наявність кластерів різного розміру.

Деякі методи кластерного аналізу особливо чутливі до шумів або викидів, інші – менш.

В результаті застосування різних методів кластеризації можуть бути отримані неоднакові результати, це нормально і є особливістю роботи того чи іншого алгоритму.

Дані особливості слід враховувати при виборі методу кластеризації [12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень в області кластерного аналізу, в цій області існує ряд актуальних проблем. Перелічимо основні проблеми.

1. Проблема обґрунтування якості результатів аналізу. Відомо, що процес угруповання в значній мірі носить суб'єктивний характер. Це виражається, зокрема, в тому, що один і той же набір об'єктів може класифікуватися по-різному в залежності від прикладної області, ступеня повноти знань про об'єкти вивчення і т.д. Тому необхідно розробляти методи, що дозволяють максимально повно враховувати існуючий довід, а також розробляти відповідні критерії якості угруповання.

2. Багато трудноформалізуемі області досліджень характеризуються недостатністю знань про досліджуваних об'єктах, що ускладнює формулювання їх математичних моделей. У цих умовах, зокрема, проблематичним стає застосування алгоритмів розщеплення суміші розподілів (наприклад, EM-алгоритму [2]), що базуються на уявленні про те, що кожен клас описується деяким відомим (з точністю до параметрів) розподілом в просторі змінних.

3. Проблема аналізу великого числа різнотипних (кількісних або якісних) факторів. У разі різнотипної простору, виникає методологічна проблема визначення в ньому метрики (деякі способи введення такого роду метрик викладені в роботі [3]). З іншого боку, навіть у просторі однотипних (кількісних) змінних при збільшенні їх числа посилюється «прокляття розмірності», що може призвести до майже повної нерозрізненості точок.

Так, відстань від будь-якої точки до її «найближчого сусіда» для деяких видів відстаней може практично збігатися (з урахуванням машинної точності) з відстанню до її «далекого сусіда». Глядачеві аналогії, доречні в просторі малої розмірності, стають абсолютно неприйнятними в просторі великої розмірності. Наприклад, в 20-вимірному евклідовому просторі обсяг гіперкуба перевищує обсяг вписаною в нього гіперсфери більш ніж в 40 000 000 разів, що здається дивним з точки зору двох-або тривимірних просторів.

4. Нелінійність взаємозв'язків; наявність пропусків, похибок вимірювання змінних. Класичні методи зниження розмірності (метод головних компонент, метод незалежних компонент), які використовуються в кластерному аналізі, в основному орієнтовані на лінійні залежності між змінними. Для виявлення більш складних взаємозв'язків потрібні такі алгоритми, як нелінійні (ядерні) методи головних компонент [6] і т.п.

5. Необхідність представлення результатів аналізу в формі, зрозумілою фахівцям прикладної області. Крім гарної прогнозуючої здатності для будь-якого алгоритму аналізу даних важливо, наскільки зрозумілими і такими, що інтерпретуються є його результати. Для поліпшення інтерпретується рішень можна використовувати логічні моделі [4, 5]. Такого роду моделі використовуються для вирішення завдань розпізнавання образів і прогнозування кількісних показників, наприклад, в методах побудови вирішальних дерев або логічних вирішальних функцій.

6. Проблема пошуку глобального екстремуму у критерію якості угруповання. Критерій якості, як правило, є функцією, яка залежить від великої кількості факторів, нелінійним, що володіє безліччю локальних екстремумів. Для знаходження кластерів необхідно вирішити складну комбінаторних завдання пошуку оптимального варіанта класифікації.

Тому алгоритм повного перебору варіантів має трудомісткість, експоненціально залежить від розмірності. Якщо число груп заздалегідь невідомо, то переборного завдання стає ще складніше. Таким чином, при збільшенні розмірності таблиць даних відбувається «комбінаторний вибух». Класичні алгоритми кластерного аналізу здійснюють спрямований пошук в порівняно невеликому підмножині простору рішень, використовуючи різного роду апріорні обмеження (на число кластерів або їх форму, на порядок включення об'єктів в групи і т.д.). При цьому знаходження строго-оптимального рішення не гарантується. Для пошуку оптимального рішення застосовуються більш складні методи, такі як генетичні (еволюційні) алгоритми [7], нейронні мережі [8] і т.д. Існують експериментальні дослідження, що підтверджують переваги таких алгоритмів перед класичними алгоритмами [9]. Однак і при використанні еволюційних методів виникають проблеми [10], пов'язані зі специфікою розв'язуваної задачі кластер-аналізу: з труднощами інтерпретації використовуваних операторів рекомбінації і кросовера.

7. Проблема стійкості групіровочних рішень. У класичних алгоритмах рішення задач кластер-аналізу (наприклад, алгоритм K-середніх) результати угруповання можуть сильно змінюватися в залежності від вибору початкових умов, порядку об'єктів, параметрів роботи алгоритмів і т.п. Останнім часом різними авторами [11] пропонуються способи підвищення стійкості групіровочних рішень, засновані на застосуванні ансамблів алгоритмів. При цьому використовуються результати угруповання, отримані різними алгоритмами, або одним алгоритмом, але з різними параметрами налаштування, за різними підсистемами змінних і т.д. Після побудови ансамблю проводиться знаходження підсумкового колективного рішення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження методів аналітичної обробки текстової інформації, та опис модуля, що опрацює дані за допомогою засобів кластеризації, здійснення порівняльного аналізу методів інтелектуального аналізу *Data Mining*, здійснення огляду програмного забезпечення, що функціонує на основі кластеризації, вивчення методу k – середніх, огляд модуля аналітичної обробки «Кластеризація вхідних листів», що створено в середовищі розробки *Visual Studio* та здійснює кластеризацію вхідних листів.

Виклад основного матеріалу. Коротка характеристика підходів до кластеризації:

- 1) Алгоритми, засновані на поділі даних (*Partitioning algorithms*):
 - поділ об'єктів на k кластерів;
 - ітеративний перерозподіл об'єктів для поліпшення кластеризації.
- 2) Ієрархічні алгоритми (*Hierarchy algorithms*):
 - агломерація: кожен об'єкт спочатку є кластером, кластери, з'єднуючись один з одним, формують більший кластер.
- 3) Методи, засновані на концентрації об'єктів (*Density-based methods*):
 - засновані на можливості з'єднання об'єктів;
 - ігнорують шуми, знаходження кластерів довільної форми.
- 4) Грід – методи (*Grid – based methods*):
 - квантування об'єктів в грід – структури.
- 5) Модельні методи (*Model – based*):
 - використання моделі для знаходження кластерів, найбільш відповідних даних.

Методи кластерного аналізу можна розділити на дві групи:

- ієрархічні;
- неієрархічні.

Кожна з груп включає безліч підходів і алгоритмів. Використовуючи різні методи кластерного аналізу, аналітик може отримати різні рішення для одних і тих же даних. Це вважається нормальним явищем.

Загальноприйнятою класифікації методів кластеризації не існує, але можна виділити ряд груп підходів (деякі методи можна віднести відразу до декількох груп).

Корпорація *Accrue Software*, що займається розробкою програмного забезпечення для кластеризації даних, пропонує класифікацію, що приведена на рис. 1.

Найбільш поширений серед неієрархічних методів алгоритм k – середніх, також званий швидким кластерним аналізом. Повний опис алгоритму можна знайти в роботі Хартігана і Вонга (*Hartigan and Wong, 1978*) [13]. На відміну від ієрархічних методів, які не вимагають попередніх припущень щодо числа кластерів, для можливості вико-

ристання цього методу необхідно мати гіпотезу про найбільш ймовірне кількості кластерів.

Алгоритм k – середніх будує k кластерів, розташованих на можливо великих відстанях один від одного. Основний тип задач, які вирішує алгоритм k – середніх, – наявність припущень (гіпотез) щодо числа кластерів, при цьому вони повинні бути різні настільки, наскільки це можливо. Вибір числа k може базуватися на результатах попередніх досліджень, теоретичних міркуваннях або інтуїції.

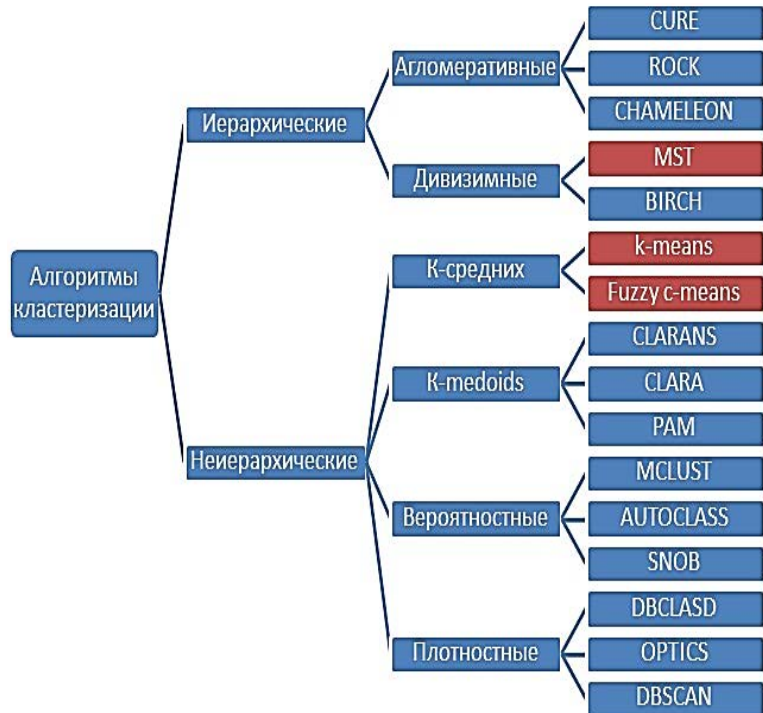

Рис. 1. Класифікація методів кластеризації

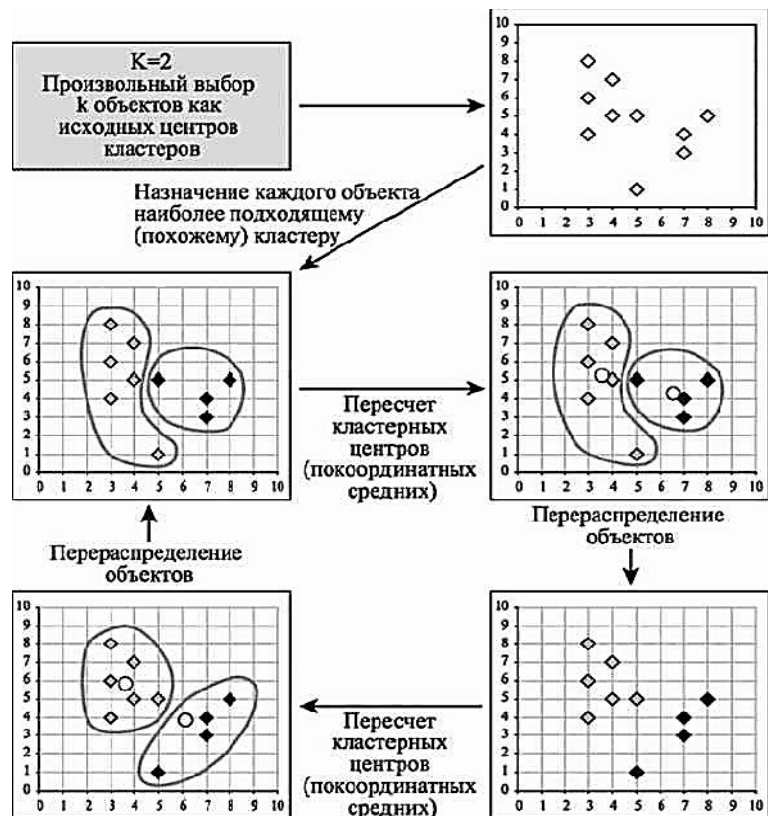

Рис. 2. Використання алгоритму k – середніх

Загальна ідея алгоритму: заданий фіксоване число k кластерів спостереження зіставляються кластерам так, що середні в кластері, центроїди, (для всіх змінних) максимально можливо відрізняються один від одного [14].

Опис алгоритму:

1) Початковий розподіл об'єктів по кластерам.

Вибирається число k , це число відповідає кількості кластерів, і на першому кроці ці точки вважаються «центрами» кластерів. Кожному кластеру відповідає один центр.

Вибір початкових центроїдів може здійснюватися в такий спосіб:

- вибір k – спостережень для максимізації початкової відстані;
- випадковий вибір k – спостережень;
- вибір перших k – спостережень.

В результаті кожен об'єкт призначений певному кластеру.

2) Ітеративний процес.

Обчислюються нові центри кластерів, за якими далі об'єкти знову перерозподіляються.

Процес обчислення центрів і перерозподілу об'єктів триває доти, поки не буде виконана одна з умов:

- кластерні центри стабілізувалися, тобто всі спостереження належать кластеру, до якого належали до поточної ітерації;
- число ітерацій дорівнює максимальному числу ітерацій.

Мета методу – розділити n спостережень на k кластерів, так щоб кожне спостереження нале-

жало до кластера з найближчим до нього середнім значенням. Метод базується на мінімізації суми квадратів відстаней між кожним спостереженням та центром його кластера, тобто функції.

На рис. 2. наведено приклад використання алгоритму k – середніх де $k = 2$.

Вибір числа кластерів є складним питанням. Якщо немає припущень щодо цього числа, рекомендують створити 2 кластера, потім 3, 4, 5 і т.д., порівнюючи отримані результати.

Після отримання результатів кластерного аналізу методом k – середніх слід перевірити правильність кластеризації (тобто оцінити, наскільки кластери відрізняються один від одного). Для цього розраховуються середні значення для кожного кластера. При гарній кластеризації повинні бути отримані сильно відрізняються середні для всіх вимірювань або хоча б більшої їх частини.

Переваги алгоритму k – середніх:

- простота використання;
- швидкість використання;
- зрозумілість і прозорість алгоритму.

Недоліки алгоритму k – середніх:

- алгоритм занадто чутливий до викидів, які можуть спотворювати середнє. Можливим вирішенням цієї проблеми є використання модифікації алгоритму – алгоритм k – медіани;
- алгоритм може повільно працювати на великих базах даних. Можливим вирішенням цієї проблеми є використання вибірки даних.
- результат класифікації сильно залежить від випадкових початкових позицій кластерних центрів;

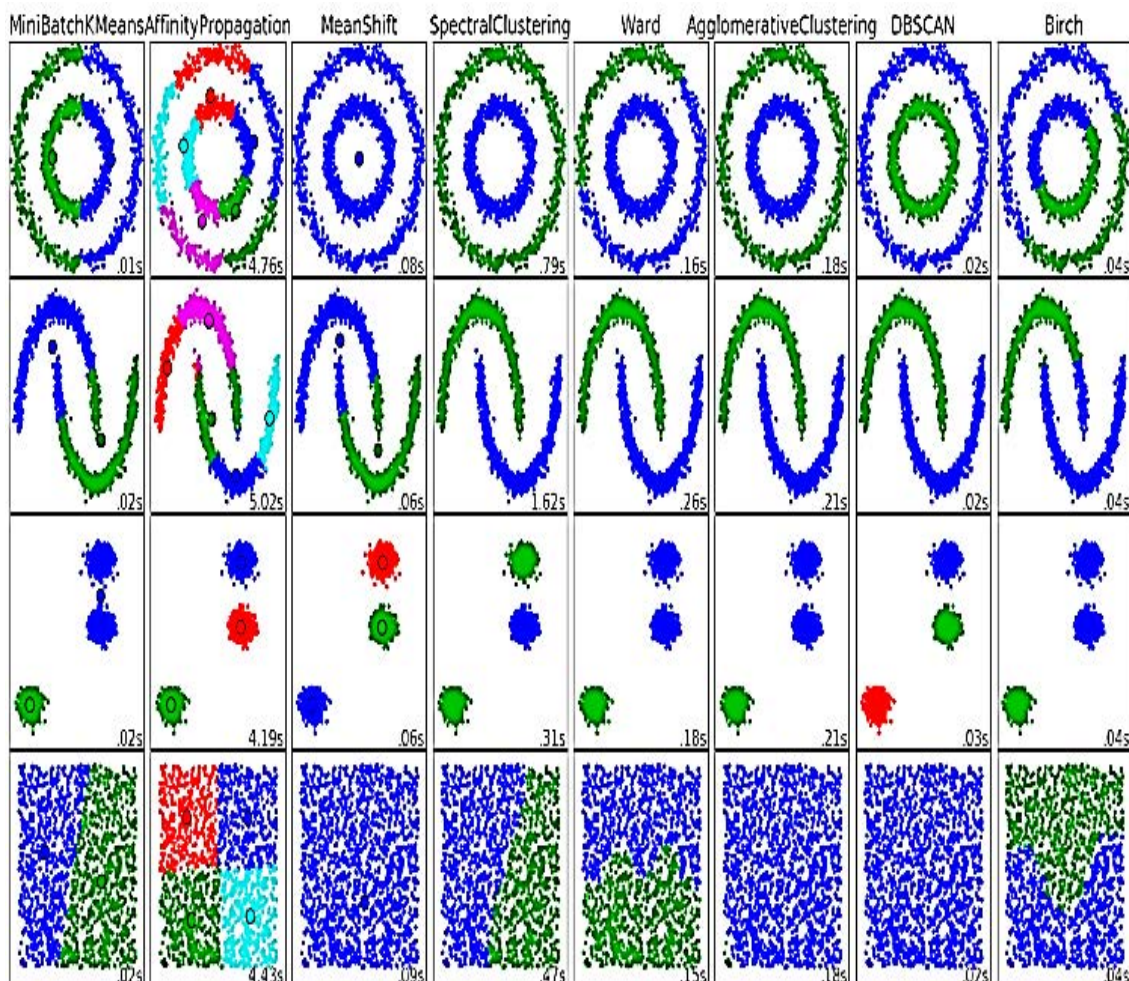

Рис. 3. Результати кластеризації декількох методів та їх швидкості

– кількість кластерів повинна бути заздалегідь визначена дослідником;

Метод k – середніх є доволі простим і прозорим, тому успішно використовується у різноманітних сферах – маркетингових сегментаціях, геостатистиці, астрономії, сільському господарстві тощо.

В алгоритмах глибокого навчання метод k – середніх іноді застосовують не за прямим призначенням (класифікація розбивкою на кластери), а для створення так званих фільтрів (ядер згортки, словників). Наприклад, для розпізнавання зображень в алгоритм k – середніх подають невеликі випадкові шматочки зображень навчальної вибірки, припустимо, розміром 16×16 у вигляді лінійного вектора, кожен елемент якого кодує яскравість своєї точки. Кількість кластерів k задається більшим числом, наприклад 256. «Навчений» метод k – середніх за певних умов виробляє при цьому центри кластерів (центроїди), які представляють собою зручні базиси, на які можна розкласти будь-вхідне зображення. Такі «навчені» центроїди надалі використовують в якості фільтрів, наприклад для нейронної мережі в якості ядер згортки або інших аналогічних систем машинного зору. Таким чином здійснюється навчання без вчителя за допомогою методу k – середніх.

На рис. 3 зображено порівняння результатів кластеризації одних і тих самих даних різними методами, з приведеною швидкодією.

Метод кластеризації k – середніх було обрано завдяки простоті та швидкості його використання, зрозумілості та прозорості його алгоритму. Тим паче існує багато методів модифікації даного алгоритму, що дозволить в майбутньому модифікувати його у відповідності до поставлених вимог. Недоліки методу – необхідність заздалегідь задавати кількість кластерів та чутливість до вибору початкових значень центрів кластерів.

Програма TextAnalyst.

TextAnalyst – комплексний змістовний аналізатор текстів, що працює з текстовою інформацією.

TextAnalyst представляє універсальний текстовий аналізатор за допомогою якого користувач може здійснювати навігацію по тексту, будувати анотацію тексту різного об'єму, будувати і редагувати семантичну мережу тексту, в тому числі редагувати семантичний вага понять і міняти структуру семантичних зв'язків за рахунок зміни їх ваг. Семантична мережа являє собою зважений граф понять з аналізованого тексту; поняття і зв'язку ранжуються за допомогою нейронної мережі. Анотація будується на основі семантичної мережі і являє собою набір найбільш значущих пропозицій. Ядром системи є бібліотека COM модулів TextAnalyst SDK.

Ключові можливості:

– Кластеризація текстів – видалення слабких посилань в семантичній мережі призводить до розбиття корпусу текстів на семантично однорідні кластери і дає можливість проводити подальший аналіз тексту.

– Виявлення змісту тексту – формування та експорт точної семантичної мережі тексту або текстової бази. Ця

мережа являє зміст тексту і служить підставою для подальшого аналізу тексту.

– Точний виклад текстового матеріалу – якість короткого викладу тексту забезпечується збалансованим поєднанням методів дослідження лінгвістичної і нейронної мережі. Обсяг викладу контролюється за допомогою семантичної порогової величини.

Програма Угрупування ключових слів для SEO/PPC.

Щоб створити рекламну кампанію або згрупувати запити по посадковим сторінкам, підготувати комерційну пропозицію або розрахувати бюджет – потрібно перебрати 1000–5000 ключових слів. Якщо у нас всього лише 20–30 ключових слів – їх можна згрупувати вручну. Сто або двісті – за допомогою Excel. Однак, щодня працюючи з тисячами ключових слів – простіше і зручніше використовувати інструменти автоматизації.

Програма кластеризації визначає частоти для всього індексу документа та вираховує рейтинг. Частоти рахуються для кожного слова (після нормалізації). Якщо у нас є «відпочинок в Трускавці» то програма рахує частоти для «відпочинок» та «трускавець».

На даному етапі – рейтинг слів вибудовується від найбільш частотних до менш частотних. Навіщо це потрібно? Щоб створити основні групи (кластери). Якщо слово «Трускавець» зустрічається частіше ніж слово «готель» то пошуковий запит наприклад, «недорогі готелі Трускавця» включає слово «готель» буде віднесений до групи «Трускавець» а не навпаки. Рейтинг слів утворює назви груп. Ключові слова «прив'язуються» до відповідних груп.

Саме такий підхід працює дуже ефективно, коли основні групи створюються на основі рейтингу від найбільш частотних слів до найменш частотним, а підгрупи – від найменш частотних до найбільш частотним.

Програма дозволяє дуже швидко справлятися з великими обсягами даних. 5000–20000 ключових слів групуються за кілька секунд.

Одне цікаве застосування кластеризації – стиснення кольорового зображення. Наприклад, є зображення з мільйонами квітів. У більшості зображень, велика кількість кольорів не буде використовуватися, і, навпаки, велика кількість пікселів матиме подібні або ідентичні кольори. За допомогою IPython Notebook та бібліотеки Scikit можна зменшити кількість кольорів.

Вхідне зображення має 2563 кольорів. Вихідне зображення буде мати лише

64 кольори. Таким чином, буде знайдено Nколір кластерів в зображенні, і створено новий

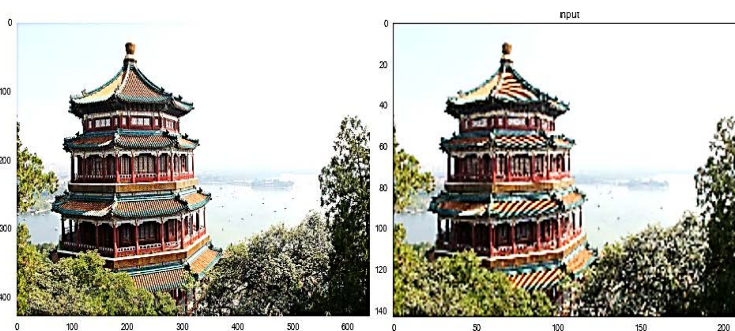

Рис. 4. Зменшення кількості кольорів

образ, де істинний введений колір замінюється кольором найближчого кластера (рис. 4).

Висновки і пропозиції. Головна ціль статті – здійснення аналітичної обробки текстової інформації за допомогою методів кластеризації, яка широко використовується в системах інтелектуального аналізу даних. Синонімами терміну інтелектуальний аналіз даних є видобуток даних (*data mining*), виявлення знань (*knowledge discovery*). Інтелектуальний аналіз даних пов'язаний з пошуком в даних прихованих і корисних закономірностей, що дозволяють отримати нові знання про досліджені дані. Перед фахівцями з різних областей людської діяльності постало питання про обробку даних, що збираються, та перетворення їх в знання. Відомі статистичні методи покривають лише частину потреб по обробці даних, і для їх використання необхідно мати чітке уявлення про шукані закономірності. У такій ситуації методи інтелектуального аналізу даних набувають особливу актуальність. Їх особливість полягає у встановленні наявності та характеру прихованих закономірностей в даних, тоді як традиційні методи займаються головним чином параметричної оцінкою вже встановлених закономірностей. Серед методів інтелектуального аналізу даних особливе місце займають класифікація та кластеризація. Класифікація, при відомому заздалегідь угрупованню даних на підмножини (класи), встановлює закономірність, за якою дані групуються саме таким чином. Кластеризація ж, ґрунтуючись схожості елементів, знаходить підмножини (кластери), в які групуються вхідні дані. У широкому колі завдань знайшли своє застосування методи нечіткої кластеризації, в яких елементи вхідної безлічі відносять до того чи іншого кластеру на підставі значення функції належності. Нечітка кластеризація одна з найбільш опрацьованих методик інтелектуального аналізу даних. Однак, традиційні методи нечіткої кластеризації не дають прийнятних рішень на даних зі складною внутрішньою структурою. Це пов'язано з низкою припущень, які закладаються

в ці методи: кластери мають задану форму і особливу внутрішню точку – центр кластера; розбиття визначається, виходячи з взаємозв'язків між даними і центрами кластерів.

Завдання кластеризації має різні способи вирішення. Складність полягає у відсутності на момент початку аналізу будь-якої додаткової інформації про дані. У зв'язку з цим можливе безліч рішень по потужності можна порівняти з вхідним безліччю, що на практиці неприйнятно. Для якісного і швидкого вирішення завдання кластеризації необхідні методики вибору найкращих рішень.

В ході аналізу було розглянуто засоби обробки текстової інформації, за допомогою яких інформацію створюють, редагують, досліджують та аналізують. Для аналізу інформації існують декілька методів. На сьогоднішній день основним методом аналітичної обробки текстових масивів даних залишається пошук документів за ключовими словами. Були визначені дві проблеми роботи з величезною кількістю інформації, автоматичний збір інформації, та автоматичний розбір інформації, що надійшла з даної тематики, проведений на основі аналізу тексту документа, та їх вирішення.

В результаті аналізу було обрано кластеризацію як найбільш пристосований метод для обробки текстової інформації.

Для зниження впливу недоліків алгоритму k – *means* на кінцевий результат рекомендується додатковий аналіз слів. Обмеженням є те, що тексти повинні бути написані однією мовою і без помилок в словах. З додатковим використанням словника і системи перевірки на помилки, можна зробити автоматичну кластеризацію неструктурованого набору текстової інформації. Доопрацювання методу з орієнтуванням на особливості листів дозволить визначати схожість текстів по автору. Подібний метод може бути використаний при автоматичній класифікації текстів електронних бібліотек по темі і автору текстів, знайдених пошуковими системами, або в будь якій іншій сфері при використанні відповідної бази даних.

Список літератури:

1. Мандель И. Д. Кластерный анализ. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 176 с.
2. Айвазян С.А., Бухштабер В.М., Енюков И.С., Мешалкин Л.Д. Прикладная статистика: Классификация и снижение размерности – М.: Финансы и статистика, 1989. – 450 с.
3. Diday, E., Simon, J. C. Clustering analysis // In: Digital Pattern Recognition, K. S. Fu, Ed. Springer-Verlag, Secaucus, NJ. P. 47–94.
4. Лбов Г.С., Старцева Н.Г. Логические решающие функции и вопросы статистической устойчивости решений – Новосибирск: Изд-во Ин-та математики, 1999. – 212 с.
5. Michalski R., Stepp R., Diday E. Automated construction of classifications: conceptual clustering versus numerical taxonomy // IEEE Trans. Pattern Anal. Mach. Intell. PAMI-5, 1983. V.5. P. 396–409.
6. Scholkopf B., Smola A., Muller K. Kernel Principal Component Analysis, Advances in Kernel Methods-Support Vector Learning, 1999.
7. Goldberg D. E. Genetic Algorithms in Search, Optimization and Machine Learning. Addison-Wesley Longman Publishing Co., Inc., Boston, MA, USA, 1989.
8. Kohonen T. Self-Organization and Associative Memory – 3rd ed. Springer information sciences series. Springer-Verlag, New York, NY. 1989.
9. K. Krishna, M. Murty. Genetic K-means algorithm // IEEE Transaction on System, Man and Cybernetics- Part B, 1999. V.29. P. 433-439.
10. Lu Y., Li S., Fotouhi F., Deng Y., Brown S. Incremental genetic k-means algorithm and its application in gene expression data analysis // BMC Bioinformatics, 2004.
11. Fern, X.Z., Brodley, C.E. Clustering ensembles for high dimensional data clustering // In Proc. International Conference on Machine Learning, 2003. P.186-193.
12. Хайдуков Д. С. Применение кластерного анализа в государственном управлении // Философия математики: актуальные проблемы. – М.: МАКС Пресс, 2009. – 287 с.
13. Hartigan, J. A. and Wong, M. A. (1978). Algorithm as 136: A k-means clustering algorithm. Applied Statistics 28, 100.

14. Олдендерфер М. С., Блэшфилд Р. К. Кластерный анализ / Факторный, дискриминантный и кластерный анализ: пер. с англ.; Под. ред. И. С. Енюкова. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 215 с.

Деркач А.И.

Национальный авиационный университет

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОБРАБОТКА ТЕКСТОВОЙ ИНФОРМАЦИИ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДОВ КЛАСТЕРИЗАЦИИ

Аннотация

В статье были рассмотрены методы обработки текстовой информации, с помощью которых информацию создают, редактируют, исследуют и анализируют. Для анализа информации существует несколько методов. На сегодняшний день основным методом аналитической обработки текстовых массивов данных остается поиск документов по ключевым словам. Были определены две проблемы работы с огромным количеством информации, автоматический сбор информации, и автоматический разбор поступившей по данной тематике, проведенное на основе анализа текста документа, и их решение. В результате анализа были выбраны кластеризацию как наиболее приспособлен метод для исследования средств обработки текстовой информации; осуществлен сравнительный анализ методов интеллектуального анализа Data Mining; осуществлен обзор программного обеспечения, функционирующего на основе кластеризации; изучено метод k – средних.

Ключевые слова: кластеризация, аналитическая обработка, k – means, Data Mining, текстовая информация.

Derkach O.I.

National Aviation University

ANALYTICAL PROCESSING OF TEXT USING THE METHODS OF CLUSTERING

Summary

In this paper, we overview examined means of processing text information in which information create, edit, explore and analyze. To analyze the data, there are several methods. To date, the main method of analytical processing text data sets is search for documents by keyword. There were two problems by working with a lot of information, automatic data collection, and automatic analysis of information received on this subject, conducted by analyzing the document, and resolve them. The analysis was chosen as the clustering method adapted for research tools for processing text information; The comparative analysis of methods of mining Data Mining; conducted survey software that operates on the basis of clustering; studied method k – means.

Keywords: clustering, analytical processing, k – means, Data Mining, text information.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 612.2:613.96

ЗАЛЕЖНІСТЬ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ДИХАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПІДЛІТКІВ ВІД СПОСОБУ ЖИТТЯ

Годун Н.І.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У даній статі визначено, що однією з систем людини, на яку особливо гостро впливають зовнішні чинники довкілля та оточуюче середовище є дихальна система. Особливо помітно ці порушення у підлітковому віці, коли відбуваються інтенсивні і кардинальні зміни в організмі дитини на шляху до біологічної зрілості. Представлено результати дослідження впливу способу життя на функціонування дихальної системи підлітків. Прослідковано, що увага до впливу способу життя на дихальну систему підлітків зумовлена тенденцією зростання хвороб та аномалій даної системи у даному віковому періоді. Розкрито важливість ведення здорового способу життя для попередження захворювань дихальної системи та в цілому для збереження здоров'я дітей підліткового віку.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, система дихання, підлітковий вік, життєва ємкість легень.

Постановка проблеми. Здоров'я – це безцінний дар природи, який дається, на жаль, не назавжди, його потрібно берегти. Але здоров'я людини багато в чому залежить від неї самої, від способу її життя, умов праці, харчування її звичок.

Здоров'я – це те, без чого людина не може бути щасливою. Воно закладається в дитячому віці на основі генетичних факторів, способу життя та екологічних умов. Здоров'я можна лише сформувати, здобути шляхом цілеспрямованої напруженої праці над собою і набуттям знань.

Здоров'я нації – показник цивілізованості держави, що відображує рівень соціально-економічного розвитку суспільства, головний критерій доцільності й ефективності усіх сфер господарської діяльності.

Здоров'я – найбільша цінність не лише окремої людини, а й усього суспільства. Істина відома, але вона поки що не стала домінуючою як у поведінці кожної людини, так і в державній політиці. У кращому разі ця істина лише декларується. І це чи не одна з головних причин погіршення стану здоров'я людей у нашій країні, катастрофічне зниження народжуваності, зменшення середньої тривалості життя [5, с. 3].

На сучасному етапі розвитку суспільства соціальна напруженість та погіршення екологічних характеристик місця існування людини, породжені ситуацією перебудови економіки і соціальної сфери, наполегливо вимагають підготовки особистості до умов існування, які динамічно змінюються. Звідси зростають вимоги до адаптаційних здібностей організму, рівня здоров'я і його ресурсів.

На розвиток людини впливають як біологічні, так і соціальні фактори, проте необхідно досить чітко уявляти взаємовідношення соціальних і біологічних факторів у формуванні організму, що розвивається. Така постановка питання змінює методологію дослідження. В сучасних умовах необхідно враховувати сукупність факторів, що впливають на людину в період її росту і розви-

тку. Це одне з найважливіших завдань в галузі науки про розвиток дітей і підлітків.

Однією із систем людини, на яку особливо гостро впливають зовнішні чинники довкілля та оточуюче середовище є дихальна система. Особливо помітно ці порушення у підлітковому віці.

Дихання – необхідний фізіологічний процес постійного обміну газами між організмом і зовнішнім середовищем. В результаті дихання в організм потрапляє кисень, який використовується кожною клітиною організму в реакціях окислення, що є основою обміну речовин та енергії.

Посилена увага до впливу способу життя на дихальну систему підлітків зумовлена тенденцією зростання хвороб та аномалій даної системи у даному віковому періоді. Адже, недбале ставлення до свого здоров'я призводить до сумних наслідків: схильність до захворювань дихальної системи формується з дитинства. Основні чинники їх розвитку – малорухливий спосіб життя, емоційні стреси, перевтоми, неправильне харчування, паління та вживання алкоголю [3, с. 44].

Тому спираючись на вище сказане, ми можемо припустити, що дослідження впливу способу життя на функціонування дихальної системи підлітків буде актуальним і дасть змогу ефективно корегувати фізичні та розумові навантаження і тим самим зберегти здоров'я підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури показав, що вивченню закономірностей становлення дихальної системи підлітків в онтогенезі присвячені праці вітчизняних та зарубіжних авторів (Кузнецова Т.Д., Паненко А.В., Романчук О.П., Піскун Р.П. та ін.).

В медичній літературі неодноразово вказувалося на підвищення захворюваності населення, особливо дітей, у районах з забрудненою атмосферою (З.Я. Ліндберг, В.А. Попов, Л.А. Давидов, Н.Ф. Измеров, М.Г. Шандала, Я.І. Звиняцьковський). В першу чергу це відбувалося за рахунок збільшення захворювань органів дихання, вуха, горла, носа.

Актуальність проблеми збереження та зміцнення здоров'я не тільки не знижується, а, навпаки,

з кожним роком набуває все більшого значення. Проблема збереження, зміцнення та відновлення здоров'я особистості розглядається з різних наукових позицій у працях філософів, медиків, психологів, соціологів таких як М. Амосов, Г. Апанасенко, Г. Борисов, М. Віленський, О. Газман, М. Гончаренко, Г. Зайцев, Д. Изуткін, В. Казначеев, Ю. Лисицин, В. Петленко, С. Попов, А. Степанов, Л. Сущенко, Г. Царегородцев, А. Щедрина та інші.

Вивчення впливу соціально-гігієнічних і біологічних факторів в розвитку дітей – одна з актуальних проблем медицини – направлена на з'ясування механізмів і факторів, які визначають особливості розвитку організму, з метою керування ним. Це можливо лише з позицій багатьох медичних наук, які дозволяють одержати найбільш повну характеристику систем різних рівнів: популяція та індивідуальність. Практичним вирішенням цієї проблеми являється виховання фізично міцного молодого покоління з гармонійним розвитком фізичних і духовних сил [1, с. 14].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даний час одним із основних завдань медицини є вивчення індивідуальних особливостей формування дитячого організму з метою подальшого вдосконалення системи охорони здоров'я для найкращого фізичного і духовного розвитку дітей. Дослідження функцій органів дихання є важливою складовою загальної оцінки стану здоров'я та розвитку дітей. Період статевого дозрівання, на переконання окремих дослідників – період найінтенсивнішого росту і розвитку системи дихання. Проте до цього часу залишається маловивченими особливості формування функціональних взаємозв'язків системи дихання у підлітків та впливу способу життя на її морфо-функціональний стан.

Мета статті з'ясувати особливості функціонального стану органів дихання підлітків в залежності від способу життя.

Виклад основного матеріалу. Проблема збереження та цілеспрямованого формування здоров'я дітей та молоді у сучасних важких умовах розвитку України виключно значима та актуальна. За останні роки в Україні відбулося значне якісне погіршення здоров'я школярів. За даними досліджень лише 10% випускників шкіл можуть вважатися здоровими, 40% мають різноманітну хронічну патологію. У кожного другого школяра виявлено сполучення кількох хронічних захворювань. Здоров'я школярів знаходиться в прямій залежності від умов навчання, харчування, рухової активності, правильного чергування навантаження та відпочинку, умов сімейного виховання. Воно також визначається співвідношенням зовнішніх і внутрішніх факторів, з одного боку, і можливостями самого організму протидіяти небажаним впливам, захищатися від них, по можливості підсилюючи вплив позитивних для здоров'я факторів, з другого боку. Ступінь успішної оздоровчої діяльності – усунення шкідливих впливів (коректування навколишнього середовища) та підвищення стійкості до них (тренування, збільшення адаптаційних можливостей організму) – визначає напрям зусиль щодо збереження та зміцнення здоров'я.

Організм дитини відрізняється від організму дорослого вираженими особливостями будови та

функцій органів. Головна відмінність полягає у тому, що організм дитини на відміну від організму дорослого знаходиться в стані безперервного росту і розвитку. В окремі вікові періоди процеси росту і розвитку протікають нерівномірно. Незакінченість процесів диференціювання тканин, незавершеність функціонального розвитку роблять організм дитини в порівнянні з організмом дорослих, менш стійким до впливу несприятливих зовнішніх факторів [4, с. 27].

Підлітковий вік характеризується періодом, коли відбуваються інтенсивні і кардинальні зміни в організмі дитини на шляху до біологічної зрілості і статевого дозрівання. У цьому віці чітко виявляється нерівномірний розвиток і зростання окремих частин тіла. У 12-15 років інтенсивно іде процес розвитку дихальної системи: перебудовується нервова та гуморальна регуляція, удосконалюється апарат зовнішнього дихання, збільшується життєва ємність легень та їх дифузійна здатність.

В період статевого дозрівання відбуваються тимчасові зміни регуляції дихання. Організм підлітка є менш стійким до недостатньої кількості кисню. В міру росту і розвитку потреба в кисні забезпечується вдосконаленням регуляції дихального апарату. Дихання стає більш економним. В міру розвитку кори великих півкуль головного мозку вдосконалюється можливість довільно змінювати дихання – зупиняти дихання або здійснювати максимальну вентиляцію легень [6, с. 130].

Інтенсивна перебудова органів дихання підлітків повинна забезпечувати організм киснем, недостача якого особливо відчувається під час інтенсивного фізичного навантаження.

Знаючи і вмівши використовувати об'єктивні закономірності розвитку дихальної системи у підлітковому віці, можна спрямовувати спосіб життя в оптимальному для особи і суспільства напрямку, забезпечити гармонійне вдосконалення форм і функцій організму, підвищити працездатність, «відсунути» час природного старіння. Ці можливості доцільного керування фізичним розвитком реалізуються, за певних умов і в певних межах, у процесі формування навичок ведення здорового способу життя [2, с. 14].

У даній дослідній роботі ми досліджували морфо-функціональний стан дихальної системи підлітків 14-17 років (окружність грудної клітки при вдиху та видиху та життєву ємність легень).

Спірографія – один з найбільш важливих методів діагностики дихальної системи. Даний метод діагностики проводиться як при спокійному диханні, так і при посиленому вдиху і видиху, а також після медикаментозної проби.

Вимірюється об'ємна швидкість повітряного потоку, об'єми дихальної системи, їх співвідношення.

У спірографії найбільш клінічно значущі відомості дає аналіз експіраторного маневру (форсованого видиху).

Спірографія визначає дихальні об'єми легень. Проведення спірографії українською важливе для діагностики і лікування захворювань органів дихання і серцево-судинних захворювань.

Спірографія дозволяє визначати форсовану життєву ємність легень, ємність вдиху, ємність видиху, максимальну довільну вентиляцію, і так далі. Крім того, сучасні спірометричні апарати дають функціональну інтерпретацію дихальної функції.

Спірографія – це сучасний, високоінформативний метод оцінки стану легень шляхом вимірювання об'єму і швидкості повітря, що видихається. Ця процедура безболісна, не пов'язана з введенням в організм яких-небудь медичних інструментів, може проводитися в амбулаторних умовах і займає всього декілька хвилин [1, с. 9].

Дане дослідження дозволяє визначити функціональний стан легень і припустити або підтвердити наявність захворювань бронхолегеневої системи.

Спірографію доцільно проводити у таких випадках:

1. Курець із стажем.
2. Страждає частими простудними захворюваннями, хронічним кашлем, задишкою при фізичному навантаженні і у спокої, алергічним і вазомоторним ринітом.
3. Зайняті на роботі з небезпечним або шкідливим виробництвом (фарби, пил і тому подібне).
4. Перед хірургічним втручанням.
5. Страждає надмірною вагою.
6. Маєте спадковість, обтяжену по захворюваннях дихальної системи або алергічних захворюваннях.

У даному дослідженні брало участь 60 дітей віком від 14 до 17 років (учні 9, 10 та 11 класу відповідно). Дослідження проводилось у Переяслав-Хмельницькій ЗОШ I-III ст. № 7.

Антропометричні дослідження виявили наступне: окружність грудної клітки при глибокому вдиху та повному видиху та різниця (екскурсія) між об'ємом вдиху і видиху у шести дітей більше десяти одиниць. Виявилось, що дані діти професійно займаються спортом, тобто їхні м'язи грудей та легені треновані. У інших десяти дітей екскурсія становить 4-5 одиниць. У процесі дослідження виявилось, що ці діти мають хвороби дихальної системи, а саме запалення легень та астму. Екскурсія інших 44-х дітей складає 6-9 одиниць. Серед дітей було проведено опитування, з'ясувалось, що 38 учнів являються пасивними курцями, 17 учнів є активними курцями і безпосередньо 5 дітей не являються активними курцями і перебувають у здоровому середовищі без тютюнового диму.

Результати проведених досліджень свідчать, що у підлітків 11 класу спостерігається знижен-

ня життєвої ємкості легень (ЖЄЛ). Таких дітей 52,9%. Це пов'язано з наявністю у них шкідливих звичок (паління), а також хронічних хвороб дихальної системи.

Аналіз результатів говорить про те, що серед дівчат та хлопців 10 класу спостерігається зниження показників ЖЄЛ. Таких учнів 20%. Це пов'язано з шкідливими звичками (паління), а також у однієї дитини виявилась астма.

Аналіз результатів проведених досліджень вказує на те, що підлітків у 9 класу, як серед хлопчиків, так і серед дівчаток спостерігаються знижені показники життєвої ємкості легень. Таких учнів 21,7%. Це пов'язано з наявністю у них шкідливих звичок (паління), а також хронічних хвороб системи дихання (бронхіт).

Висновки і пропозиції. Дихальна система – відкрита система організму, яка забезпечує газообмін, формування гомеостазу в трахеобронхіальних шляхах, очищення повітря, яке вдихається, від чужорідних часток і мікроорганізмів, а також аналіз пахучих речовин в атмосферному середовищі. Для підтримання дихальної системи в нормальному стані має значення правильна організація побуту, загартовування, дотримання режиму праці і відпочинку, раціонального харчування. Сприятливо впливають на роботу дихальної системи фізична праця, заняття фізкультурою і спортом.

У процесі дослідження було з'ясовано, що з віком зростають показники морфологічного та біометричного стану дихальної системи підлітків. Це пов'язано з тим, що дитячий організм розвивається, але серед підлітків різних вікових періодів виявлені групи учнів, що мають досліджувані показники нижче середніх.

Серед груп підлітків, у яких занижені показники життєвої ємкості легень, мають шкідливі звички 43%, а 14% підлітків мають II і III групи здоров'я, у яких спостерігається захворювання дихальної системи.

Наші дослідження і встановлення взаємозв'язку між функціональним станом органів дихання та способом життя дають можливість стверджувати про визначальний вплив здорового способу життя на попередження захворювань дихальної системи у період її інтенсивного росту та розвитку.

Список літератури:

1. Гребняк М.П. Соціально-гігієнічний моніторинг здоров'я школярів та їх навчального середовища. Методичні рекомендації / М.П. Гребняк, О.Б. Єрмаченко, В.В. Машиністов, та ін. – Донецьк, 2007. – 22 с.
2. Грушко В.С. Основи здорового способу життя / В.С. Грушко. – Тернопіль: Астон, 2000. – 362 с.
3. Ильин А.Г. Современные тенденции динамики состояния здоровья подростков / А.Г. Ильин, И.В. Звездина, М.М. Зянов // Гигиена и санитария, 2000. – № 5. – С. 43-46.
4. Кузнецова Т.Д. Возрастные особенности дыхания детей и подростков / Т.Д. Кузнецова. – М.: Медицина, 1986. – 128 с.
5. Сердюк А.М. Навколишнє середовище і здоров'я України / А.М. Сердюк // Довкілля і здоров'я, 1998. – № 4. – С. 2-6.
6. Ярмоленко О.О. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О.О. Ярмоленко, С.І. Болтівець. – К., 2000. – 207 с.

Годун Н.И.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ЗАВИСИМОСТЬ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ДЫХАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ПОДРОСТКОВ ОТ ОБРАЗА ЖИЗНИ

Аннотация

В данной статье определено, что одной из систем человека, на которую особенно остро влияют внешние факторы окружающей среды является дыхательная система. Особенно заметно эти нарушения в подростковом возрасте, когда происходят интенсивные и кардинальные изменения в организме ребенка на пути к биологической зрелости. Представлены результаты исследования влияния образа жизни на функционирование дыхательной системы подростков. Прослежено, что внимание к воздействию образа жизни на дыхательную систему подростков обусловлена тенденцией роста болезней и аномалий данной системы в данном возрастном периоде. Раскрыто важность ведения здорового образа жизни для предупреждения заболеваний дыхательной системы и в целом для сохранения здоровья детей подросткового возраста.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, система дыхания, подростковый возраст, жизненная емкость легких.

Godun N.I.

Pereyaslav-Khmelnytskyj State Pedagogical University of Grigoryj Skovoroda

DEPENDENCE OF FUNCTIONAL STATE OF RESPIRATORY SYSTEM FROM TEENAGERS LIFESTYLE

Summary

This article identifies that one of the systems, which particularly acutely affected by external factors of the environment is the respiratory system. Especially noticeable these disorders in adolescence, when there are intensive and drastic changes in the child's body towards biological maturity. Presents results of a study of the impact of lifestyle on the functioning of the respiratory system in adolescents. Traced that attention to the effects of lifestyle on the respiratory system of adolescents due to the tendency of growth of disease and anomalies of the system at this age. Reveals the importance of healthy lifestyles for prevention of diseases of the respiratory system and to preserve the health of children and adolescents.

Keywords: healthy living, respiratory system, puberty, and lung capacity.

УДК 616.432+616.45]-092.9:613.632:615.279

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕБУДОВИ ГІПОФІЗАРНО-НАДНИРНИКОВОЇ СИСТЕМИ СТАТЕВОЗРІЛИХ ЩУРІВ-САМЦІВ ЗА УМОВ ВПЛИВУ СОЛЕЙ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ ТА КОРЕКЦІЇ АНТИОКСИДАНТАМИ (А-ТОКОФЕРОЛ)

Гринцова Н.Б.

Медичний інститут
Сумського державного університету

Досліджено функціональний стан гіпофізарно-надниркової системи статевозрілих щурів-самців за умов впливу солей важких металів та корекції антиоксидантами (а-токоферол). Щури експериментальної групи на протязі 30-ти діб вживали звичайну питну воду, насичену комбінацією солей важких металів: цинка ($ZnSO_4 \cdot 7H_2O$) – 5 мг/л, міді ($CuSO_4 \cdot 5H_2O$) – 1 мг/л, заліза ($FeSO_4$) – 10 мг/л, марганця ($MnSO_4 \cdot 5H_2O$) – 0,1 мг/л, свинця ($Pb(NO_3)_2$) – 0,1 мг/л та хрома ($K_2Cr_2O_7$) – 0,1 мг/л. З метою вивчення репаративних змін у гіпофізарно-наднирковій системі, щурам на протязі 30-ти діб разом з вживанням комбінації солей важких металів вводили в раціон а-токоферол. Встановлено, що солі важких металів негативно впливають на функціональний стан гіпофізарно-надниркової системи. Л-токоферол позитивно діє на функціональний стан кори наднирників, збільшується рівень кортизолу, що в значній мірі поліпшує адаптаційні можливості організму піддослідних тварин.

Ключові слова: важкі метали, гіпофіз, наднирники, кортизол.

Постановка проблеми. У програмі глобального моніторингу UNEP та номенклатурі ВОЗ тяжкі метали віднесені до одних з найбільш небезпечних забруднювачів зовнішнього середовища [11, с. 78]. На теперішній час відомі загальні механізми дії ксенобіотиків на клітину: генотоксичність, ферментотоксичність, імунотоксичність і мембранотоксичність, оксидативний стрес [8, с. 32-33]. Негативні фактори навколишнього середовища, в тому числі і важкі метали, призводять до розладу антиоксидантного захисту внаслідок будь-якого зовнішнього впливу та викликають посилення вільно радикального окислення (ВРО). Це супроводжується зміною конформації ліпідів біомембран, підвищенню їхньої лабільності й проникності, розбалансуванню ферментних систем мембран. Продукти ВРО ушкоджують білки, тіолові сполуки, нуклеотидфосфати, змінюють ступінь гліколізу, ушкоджують ядрну ДНК [10, с. 36-39]. З літературних джерел відомо, що розвиток оксидантного стресу неминує супроводжується зниженням концентрації а-токоферолу – ліпорозчинного перехоплювача вільних радикалів [2, с. 82-86]. Антиоксидантна система організму контролює і гальмує всі етапи вільно радикальних реакцій. Основний механізм контролю цих реакцій пов'язаний з ланцюгом зворотних окисно-відновних реакцій іонів металів, глутатіону, аскорбату, токоферолу та інших речовин, що важливе для збереження макромолекул нуклеїнових кислот і білків, деяких складових мембран [10, с. 36-39].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній час актуальним є пошук антиоксидантів, які захищають організм від окислювального стресу. Одним з таких препаратів, здатних підтримувати антиоксидантний статус організму і гомеостаз, є а-токоферол, якому присвячені наукові публікації останніх десятиліть [6, с. 1-10]. Як універсальний компонент клітинних мембран, а-токоферол бере участь в підтримці стаціонарного рівня вільнорадикального окислення в біомембранах, регулює їх проникність, а також стимулює біосинтез білків, а дослідження останнього часу свідчать про поліфункціональність

дії а-токоферолу, безпосередньо не пов'язаних з його антиоксидантними властивостями [6, с. 1-10]. Л-токоферол відіграє важливу роль в передачі позаклітинних сигналів, які необхідні в регуляції апоптоза, активує гени, які беруть участь в індукції та інгібації апоптозу [2, с. 82-86; 12, с. 63-70]. Вивчено стрес-протекторну дію а-токоферолу при іммобілізаційному стресі [1, с. 27-29], а також дію а-токоферолу на нейроендокринні клітини гіпоталамусу [5, с. 1-12] та кору наднирників при водній деривації [2, с. 82-86].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Автори не знайшли робіт щодо функціонального стану гіпофізарно-надниркової системи статевозрілих щурів-самців за умов впливу солей важких металів та корекції антиоксидантами (а-токоферол).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення впливу комбінації солей важких металів на функціональний стан гіпофізарно-надниркової системи та можливості застосування протектора а-токоферолу для корекції виявлених змін.

Виклад основного матеріалу. Експеримент проведений на 24 білих статевозрілих щурах-самцях масою 200-250 г, віком 5-6 місяців, що були розподілені на 4 групи (по 6 щурів в групі). Лабораторні тварини першої групи (контрольної) утримувались у звичайних умовах віварію. Другу групу (Е) склали щури, яким в стандартний раціон харчування вводили вітамін Е (а-токоферол ацетат) у формі 10% масляного орального розчину. Підбір та розрахунок дози препарату здійснювали виходячи із середньої терапевтичної добової дози для дорослих, що становить 100 мг на добу (30 крапель 10% розчину). Розрахунок дози для щурів проводили з урахуванням рекомендацій Р.С. Риболовлева та Ю.Р. Риболовлева згідно формули [7, с. 1513-1516]. Доза для щура = $r \times \text{Доза для людини} / R$, де r – коефіцієнт видової витривалості для щура, $r=3,62$, R – коефіцієнт видової витривалості для людини, $R=0,57$. Третю групу (ВМ) склали щури, які на протязі 30-ти діб вживали звичайну питну воду, насичену комбінацією солей важких металів: цинка ($ZnSO_4 \cdot 7H_2O$) – 5 мг/л, міді ($CuSO_4 \cdot 5H_2O$) – 1 мг/л, заліза ($FeSO_4$) – 10 мг/л, мар-

ганця ($MnSO_4 \cdot 5H_2O$) – 0,1 мг/л, свинця ($Pb(NO_3)_2$) – 0,1 мг/л та хрома ($K_2Cr_2O_7$) – 0,1 мг/л. Четверту групу (BM+E) складали тварини, які на протязі 30-ти діб разом з вживанням комбінації солей важких металів, отримували вітамін Е. Групи піддослідних тварин виводилися з експерименту шляхом декапітації під ефірним наркозом через 30 діб від початку експерименту. Утримання тварин та маніпуляції над ними проводилися у відповідності до положень Європейської конвенції з захисту хребетних тварин для здійснення експериментальних і наукових завдань (Страсбург, 1986), принципів Гельсінської декларації, прийнятої Генеральною асамблеєю Всесвітньої медичної асоціації (1964-2000 рр.), а також «Загальних етичних правил експериментів над тваринами», затверджених І Національним конгресом біоетики України (Київ, 2001). Функціональний стан гіпофіза та кори надниркових залоз оцінювали шляхом визначення у сироватці периферійної крові тварин (методом ІФА та автоматичного імунохеомлюмінесцентного аналізу) наступних гормонів: адренкортикотропного гормону АКТГ (пг/мл) та кортизолу COR (нмоль/л). Рівень гормонів визначався за допомогою реагентів фірми Siemens (серії 0252 – для АКТГ та 0376 – для COR) на автоматичному імунохеомлюмінесцентному аналізаторі Immulite 1000 Siemens Healthcare Global. Забір крові у щурів проводили шляхом пункції хвостової вени безпосередньо перед декапітацією, в ранковий час, з 6 до 8 години. Кров забирали в пробірки, центрифугували 20 хв. при $+4^\circ C$ (1000 g), після чого здійснювали відбір сироватки. Всі зразки були проаналізовані в двох повторях. Статистична обробка даних здійснювалася у пакеті програм «Statistica 8.0», з використанням критерію Стьюдента-Фішера. Значущими вважали відмінності при $p \leq 0,05$.

Після 30-ти денного терміну споживання піддослідними тваринами вітаміну Е (щурі ІІ групи) рівень АКТГ в сироватці крові щурів підвищувався в 1,3 разів ($p < 0,001$, $t = 100,1707$), а рівень кортизолу (COR) навпаки зменшувався в 1,9 разів ($p < 0,001$, $t = 5,217841$) у порівнянні з показниками інтактних тварин (Таблиця 1).

Таблиця 1
Результати визначення гормонів у сироватці крові експериментальних та контрольних тварин ($M \pm m$), $n=6$

Показник	Вміст гормонів у сироватці крові	
Досліджувані групи тварин	АКТГ (пг/мл)	COR (нмоль/л)
Контрольні тварини (I)	$420,0 \pm 0,25$	$72,0 \pm 3,9$
Експериментальні тварини групи Е (II)	$559,5 \pm 1,37^{***}$	$38,5 \pm 5,1^{***}$
Експериментальні тварини групи BM (III)	$223,45 \pm 1,45^{***}$	$< 27,6 \pm 4,8^{***}$
Експериментальні тварини групи BM+E (IV)	$131,63 \pm 1,31^{***}$	$75,05 \pm 2,75$

Примітка: різниця між показниками контролю та експеримента * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Прослідковується негативний зворотний зв'язок між зниженим рівнем кортизолу в кро-

ві і підвищеним рівнем секреції АКТГ гіпофізом. Комбінація солей важких металів на протязі зазначеного терміну експерименту чинить негативну токсичну дію на функціональний стан гіпофізу та кору надниркових залоз у піддослідних тварин ІІІ групи. При цьому, значно зменшується рівень як АКТГ, так і COR. Рівень АКТГ зменшується в 1,9 разів ($p < 0,001$, $t = 133,5808$), відносно показників контрольних тварин та в 2,5 разів відносно показників тварин, що споживали вітамін Е ($p < 0,001$, $t = 168,4593$). Рівень COR в 2,6 разів ($p < 0,001$, $t = 7,179055$) менший за показники контрольних тварин та в 1,4 разів ($p \geq 0,001$, $t = 1,556349$) відносно показників тварин, що споживали вітамін Е. Як відомо, глюкокортикоїди є індукторами стресс-реакції в екстремальних умовах. Зменшення секреції АКТГ та кортизолу відіграють значну роль в розвитку ендокринних захворювань та вказують на розвиток в організмі піддослідних тварин ІІІ групи загального адаптаційного синдрому, стадії виснаження, що корелює з думкою ряду авторів [3, с. 136-137; 9, с. 92-96]. У тварин ІV експериментальної групи, що отримували з питною водою комбінацію солей важких металів та вітамін Е прослідковується подальше зниження рівня секреції АКТГ гіпофізом: у 3,2 рази ($p < 0,001$, $t = 216,2275$) відносно показників контрольних тварин, у 4,3 разів відносно показників тварин, що споживали вітамін Е ($p < 0,001$, $t = 225,7269$) та в 1,7 разів ($p < 0,001$, $t = 46,98781$) відносно тварин, котрим моделювався мікроелементоз. Разом з цим, рівень COR значно підвищувався та практично досягав показників контрольних тварин, перевищуючи показники тварин, що споживали вітамін Е в 1,9 разів ($p < 0,001$, $t = 6,308056$) та показники тварин з експериментальним мікроелементозом в 2,7 разів ($p < 0,001$, $t = 8,577441$). Як відомо, максимальна концентрація ендogenousного токоферола знаходиться в наднирниках та сім'ячках [4, с. 47-50], тому і рівень природних антиоксидантів вище у даних тканинах. Надходження до організму солей важких металів супроводжується посиленням вільно радикальних процесів. Розвиток окислювального стресу незмінно супроводжується зниженням концентрації а-токоферола. Тому, факт підвищення рівня COR практично до показників контрольних тварин у тварин ІV експериментальної групи, можна пояснити заміною дією а-токоферола, ліпозрозчинного перехоплювача вільних радикалів, що підвищує стабільність клітинних мембран спонгіоцитів, які відіграють важливу роль в передачі позаклітинних сигналів, регулюючих апоптоз [2, с. 82-86].

Висновки з даного дослідження. 1. Солі важких металів негативно впливають на функціональний стан гіпофізарно-надниркової системи експериментальних тварин.

2. Надходження солей важких металів на протязі 30-ти денного терміну експерименту викликає в організмі піддослідних тварин розвиток стрес-реакції, на що вказує значне достовірне зменшення рівня АКТГ в 1,9 разів і COR в 2,6 разів стосовно показників інтактних тварин. Виявляються зміни, що характерні для стадії виснаження загального адаптаційного синдрому, результатом якого є глибокий дисбаланс у роботі гіпофізарно-надниркової системи.

3. Антиоксидант L-токоферол, на фоні надходження до організму комбінації солей важких

металів, виявив достовірну стреспротекторну дію на спонгіцити пучкової зони кори наднирників. L-токоферол сприяє зменшенню токсичного впливу солей важких металів на кору наднирників, послаблює прояви стадії виснаження загального адаптаційного синдрому, відновлює гормональну рівновагу в гіпофізарно-наднирниковій системі.

Перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку базуються на проведенні морфологічних та морфометричних досліджень гіпофіза та надниркових залоз статевозрілих щурів різної статі в контексті вивчення індивідуальної анатомічної мінливості органів та систем органів в умовах впливу солей важких металів та корекції антиоксидантами (а-токоферол).

Список літератури:

1. Абатнина Ю. В. Апоптоз нейросекреторных клеток гипоталамуса при стрессе у мишей на разных этапах онтогенеза / Ю.В. Абатнина, Е.Д. Бажанова, Д.Л. Теплый // Морфология. – 2005. – Т. 127, N3. – С. 27–29.
2. Азизова Ю.В. Влияние водной депривации на уровень апоптоза клеток коры надпочечников молодых и старых мишей. Стресспротекторные эффекты а-токоферолацетата / Ю.В.Азизова, Д.Л.Теплый, Е.Д.Бажанова, О.Н.Позднякова // Естественные науки. Журнал фундаментальных и прикладных исследований – 2009. – № 4 (29). – С. 82–86.
3. Волошин Н.А. Морфологическая характеристика гипоталамо-гипофизарно-надпочечниковой системы в условиях воздействия экстремальных факторов /Н.А.Волошин, А.А.Зябрева, А.С.Стародуб// Український морфологічний альманах – 2012. – Т. 10, № 4. – С. -136-137.
4. Голиков П.П. Механизмы активации перекисного окисления липидов и мобилизации эндогенного антиоксиданта альфа-токоферола при стрессе/ П.П. Голиков, Б.В. Давыдов, С.Б.Матвеев // Вопросы медицинской химии. – 1987. – Т. 33, N1. – С. 47–50.
5. Калмыков А.П. «Влияние антиоксидантов на морфофункциональное состояние нейроэндокринных центров гипоталамуса белых крыс», автореферат дис. на соиск. ученой степ.канд.биол.наук «03.00.13-физиология», Астрахань, 2003-с. с. 1-12.
6. Мамонтова Е.В. «Реакция гипоталамо-адренкортикальной системы молодых и старых мишей на стресс и возрастные особенности коррекции стрессорных нарушений а-токоферолом», автореферат дис. на соиск. ученой степ.канд.биол.наук «03.03.01- физиология», Астрахань, 2010-с. с. 1-10.
7. Рыболовлев Ю.Р. Дозирование веществ для млекопитающих по константе биологической активности / Ю.Р. Рыболовлев, Р.С. Рыболовлев // Журнал АМН СССР. – 1979. – Т. 247, № 6. – С. 1513-1516.
8. Стежка В.А. К вопросу об иммунотоксическом действии соединений тяжелых металлов / В.А. Стежка, Н.Н. Дмитруха, Т.Н. Покровская Т.А. Билько, Е.Г. Лампека // Современные проблемы токсикологии. – 2003. – № 1. – С. 32-33.
9. Фомина К.А. Состояние нейроэндокринной системы и ее функциональных резервов при хроническом воздействии на организм толуюла в различные возрастные периоды/ К.А.Фомина// Український журнал клінічної та лабораторної медицини – 2011. – Т. 6, № 2. – С. 92-96.
10. Цудзевич Б.О. Антиоксидантна система в тканинах щурів за умов інтоксикації важкими металами / Б.О. Цудзевич, І.В. Калінін, Н.А. Петрук // Сучасні проблеми токсикології. – 2012. – № 2. – С. 36-39.
11. Elinder С.-G. Biological monitoring of metals / С.-G. Elinder, L. Friberg, T. Kjeiisstrom, G. Nordberg, G. Oberdoerstser. – Geneva, WHO, 1994. – P. 78.
12. Kong A. N. Differential Activation of MAPK and ICE/Ced-3 Protease in Chemical-Induced Apoptosis The of Role of Oxidative Stress in the Regulation of Mitogen-activated Protein Kinases (MAPKs) leading to Gene Expression and Survival or Activation of Caspases leading to Apoptosis / A. N. Kong, R. Yu, W. Lei, S. Mandlekar, T. N. Tan, D.S. Ucker // Restor Neurol Neurosci. – 1998. – Vol. 12, N2–3. – P. 63–70.

Гринцова Н.Б.

Медицинский институт
Сумского государственного университета

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ПЕРЕСТРОЙКИ ГИПОФИЗАРНО-НАДПОЧЕЧНИКОВОЙ СИСТЕМЫ ПОЛОВОЗРЕЛЫХ КРЫС-САМЦОВ В УСЛОВИЯХ ВОЗДЕЙСТВИЯ СОЛЕЙ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ И КОРРЕКЦИИ АНТИОКСИДАНТАМИ (А-ТОКОФЕРОЛ)

Аннотация

Исследовано функциональное состояние гипофизарно-надпочечниковой системы половозрелых крыс-самцов в условиях воздействия солей тяжелых металлов и коррекции антиоксидантами (а-токоферол). Крысы экспериментальной группы в течение 30-ти суток употребляли обычную питьевую воду, насыщенную комбинацией солей тяжелых металлов: цинка ($ZnSO_4 \cdot 7H_2O$) – 5 мг/л, меди ($CuSO_4 \cdot 5H_2O$) – 1 мг/л, железа ($FeSO_4$) – 10 мг/л, марганца ($MnSO_4 \cdot 5H_2O$) – 0,1 мг/л, свинца ($Pb(NO_3)_2$) – 0,1 мг/л и хрома ($K_2Cr_2O_7$) – 0,1 мг/л. С целью изучения репаративных изменений в гипофизарно-надпочечниковой системе, крысам в течение 30-ти суток вместе с употреблением комбинации солей тяжелых металлов вводили в рацион а-токоферол. Установлено, что соли тяжелых металлов негативно влияют на функциональное состояние гипофизарно-надпочечниковой системы. L-токоферол положительно действует на функциональное состояние коры надпочечников, увеличивается уровень кортизола, что в значительной степени улучшает адаптационные возможности организма подопытных животных.

Ключевые слова: тяжелые металлы, гипофиз, надпочечники, кортизол.

Grintsova N.B.
Medical Institute
of Sumy State University

FUNCTIONAL REORGANIZATION OF THE PITUITARY-ADRENAL SYSTEM AT ADULT MALE RATS UNDER THE IMPACT OF HEAVY METAL SALTS AND CORRECTION OF ANTIOXIDANTS (A-TOCOPHEROL)

Summary

We investigated the functional state of the pituitary-adrenal system at adult male rats under the impact of heavy metal salts and correction of antioxidants (a-tocopherol). For 30 days rats in experimental groups drank normal drinking water saturated with a combination of salts of heavy metals: zinc ($ZnSO_4 \cdot 7H_2O$) – 5 mg/l of copper ($CuSO_4 \cdot 5H_2O$) – 1 mg/l iron ($FeSO_4$) – 10 mg/l manganese ($MnSO_4 \cdot 5H_2O$) – 0,1 mg/l of lead ($Pb(NO_3)_2$) – 0.1 mg/l and chromium ($K_2Cr_2O_7$) – 0,1 mg/l. In order to study changes in the reparative pituitary-adrenal system the rats for 30 days with the use of heavy metal salts in combination were administered as diet-tocopherol. It was found that the heavy metal salts adversely affected the functional state of the pituitary-adrenal system. L-tocopherol has a positive effect on the functional state of the adrenal cortex, increases levels of cortisol, which greatly improves the adaptive capacity of the organism at experimental animals.

Keywords: heavy metals, the pituitary gland, adrenal glands, cortisol.

УДК 58.02.582.542.11

ІНТЕНСИВНІСТЬ ПЕРОКСИДНОГО ОКСИДЕННЯ ЛІПІДІВ ТА АКТИВНІСТЬ АНТИОКСИДАНТНИХ ФЕРМЕНТІВ У ЛИСТКАХ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ ЗА ДІЇ ГРУНТОВОЇ ПОСУХИ

Маменко Т.П., Ярошенко О.А., Троценко В.А.

Інститут фізіології рослин і генетики
Національної академії наук України

Показано, що динаміка зміни активності антиоксидантних процесів у листках озимої пшениці корелює із здатністю сорту реалізувати свій генетичний потенціал та адаптуватись до несприятливих умов вирощування. **Ключові слова:** *Triticum aestivum L.*, малоновий діальдегід, супероксиддисмутаза, аскорбатпероксидаза, гваяколпероксидаза, посуха.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем в Україні є одержання високих та стабільних урожаїв сільськогосподарських культур, а також створення раціональних технологій їх вирощування в різних регіонах України [1]. Важливим шляхом вирішення даного питання є удосконалення існуючих та створення нових методів оцінки стану культурних рослин та розробка способів підвищення їх продуктивності та якості врожаю [1, 2].

В цьому аспекті вивчення ролі прооксидантно-антиоксидантних процесів, які беруть участь у підтриманні стаціонарного рівня вільнорадикальних процесів у клітині та розвитку адаптивних властивостей рослин за дії несприятливих факторів, в тому числі й посухи, має важливе значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. порушення водного балансу в рослинному організмі викликає пригнічення ростових процесів, змінюється інтенсивність процесів фотосинтезу та дихання, оптимальний перебіг вуглеводневого, азотного і нуклеїнового обмінів, змінюється активність ферментів тощо [3, 6, 7, 9]. Втрата води

рослинним організмом ініціює регуляторні процеси, які зумовлюють зміни у генній експресії та метаболізмі рослин, що призводить до формування адаптивного потенціалу рослин в несприятливих умовах зростання [4, 6, 7, 9]. Відомо, що будь-який зовнішній вплив, в тім числі і дефіцит води, викликає у клітині посилення вільнорадикальних процесів і зміщення рівноваги в напрямку активації пероксидного окиснення ліпідів (ПОЛ) [3, 4, т 13].

В організмі існує фізіологічно нормальний рівень вільнорадикальних процесів та ПОЛ, який необхідний для регулювання фазового стану ліпідів, проникності мембран та ряду біосинтетичних процесів [3, 4]. Такий стаціонарний стан визначається функціонуванням складної системи інгібіторів вільнорадикального окиснення. Підвищення інтенсивності ПОЛ індують перебудови у захисній антиоксидантній системі, зокрема, зміни активності антиоксидантних ферментів і пулу низькомолекулярних антиоксидантів [13]. Зміни у властивостях мембранних структур і метаболізмі клітини, які відбуваються в результаті активації ПОЛ за дії стресору, очевидно, є од-

ними з початкових, первинних ланок в ланцюгу процесів, які призводять до формування стану стресу, активація антиоксидантної системи є фактором, який надає рослинному організму підвищену стійкість [3, 4, 13].

Адаптація рослин до несприятливих факторів навколишнього середовища, в тому числі до дії посухи, пов'язана із змінами обміну речовин і структурними перебудовами рослинних клітин [3, 4, 9, 13]. Вирішальна роль в адаптації рослин до дії несприятливих чинників навколишнього середовища належить біохімічним системам захисту. Серед них значна увага приділяється з'ясуванню ролі антиоксидантних ферментів у метаболізмі та формуванні стійкості рослин за дії стресових факторів [3, 5]. Антиоксидантні ферменти приймають участь у нейтралізації активних форм кисню, накопичення яких у рослинній клітині за дії стресу ініціює процеси окиснювальної деградації мембранних структур [3, 4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість робіт, присвячених вивченню питання антиоксидантних процесів, наявні дослідження не враховують сортові і генетичні особливості рослин, а також їх екологічну пластичність та адаптаційну здатність до стресових умов.

Постановка завдання. Метою нашої роботи було дослідити інтенсивність процесів ліпопероксидації та активність ключових антиоксидантних ферментів у різних за зерновою продуктивністю сортів озимої пшениці в умовах посухи. Встановили динаміку зміни активності антиоксидантних процесів від генетичних особливостей сорту та їх адаптаційної здатності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами зафіксовано, що ґрунтова посуха індукувала підвищення вмісту малонового діальдегіду (МДА) у листках сортів озимої пшениці, що свідчить про інтенсивність перебігу процесів ліпопероксидації у рослин (табл. 1).

Таблиця 1
Вміст малонового діальдегіду в листках сортів озимої пшениці за дії ґрунтової посухи, нмоль/г сирової маси

Варіант	7-ма доба дії ґрунтової посухи	4-та доба після поновлення поливу
Подольанка		
Контроль, 70% ПВ	114,38 ± 5,7	111,8 ± 6,0
Посуха, 40% ПВ	132,44 ± 6,3	95,0 ± 4,0
Хуртовина		
Контроль, 70% ПВ	102,34 ± 4,0	116,1 ± 6,6
Посуха, 40% ПВ	136,74 ± 7,0	155,66 ± 9,6
Вінничанка		
Контроль, 70% ПВ	87,72 ± 3,0	136,74 ± 7,3
Посуха, 40% ПВ	135,02 ± 5,0	132,4 ± 7,2
Придніпровська		
Контроль, 70% ПВ	107,5 ± 4,5	146,2 ± 8,2
Посуха, 40% ПВ	134,16 ± 4,5	133,33 ± 8,4

Визначено, що найбільшим відносно контролю вміст МДА був у листках сорту Вінничанка (на 54%), Хуртовина (на 34%), Придніпровська (на 25%) і Подольанка (16%). Після відновлення поливу озимої пшениці вміст МДА у листках майже

досягав рівня контрольних рослин у сортів Подольанка, Придніпровська і Вінничанка. Слід відзначити, що впродовж вегетації, в озимій пшениці сорту Вінничанка, відбувалось суттєве зростання вмісту МДА у листках рослин, які зростали в умовах оптимального водозабезпечення. За таких умов у сорту Хуртовина вміст МДА у листках залишався на попередньому рівні – на 34% вище контрольних рослин.

Досліджено, що за дії посухи найвищою активністю СОД у листках відзначились сорти Придніпровська та Хуртовина відповідно на 95% і 60% порівняно із контролем (рис. 1).

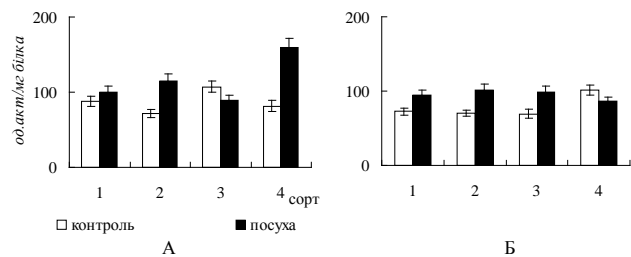

Рис. 1. Активність супероксиддисмутази в листках сортів озимої пшениці за дії ґрунтової посухи (А) та після поновлення поливу (Б) рослин. Сорти озимої пшениці: 1 – Подольанка, 2 – Хуртовина, 3 – Вінничанка, 4 – Придніпровська.

У сорту Подольанка активність ферменту незначно зростала – на 14% відносно контролю, а у сорту Вінничанка його активність знижувалась на 17%. Після відновлення поливу рослин активність СОД знижувалась у листках сорту Придніпровська і була на 15% нижче контрольних рослин, тоді як у решти сортів зростала на 40% (Хуртовина і Придніпровська) та 30% (Подольанка).

Виявлено, що тенденція зміни активності ГПО у листках сортів озимої пшениці за умов посухи була подібною до активності СОД (рис. 2).

Зокрема, у сортів Придніпровська та Хуртовина активність ферменту зростала відносно контролю на 200 і 100% відповідно, у сорту Подольанка була на 40% вищою від контрольних рослин, а у сорту Вінничанка знижувалась на 15%. У післястресовий період активність ферменту відновлювалась до рівня контролю у сортів Подольанка і Придніпровська, була на 50% вище контролю у сорту Хуртовина і активно знижувалась у сорту Вінничанка – на 58% від контролю.

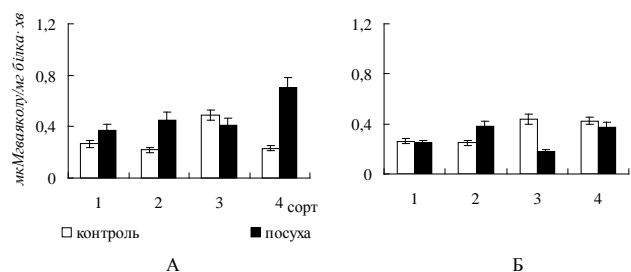

Рис. 2. Активність гваякопероксидази в листках сортів озимої пшениці за дії ґрунтової посухи (А) та після поновлення поливу (Б) рослин. Сорти озимої пшениці: 1 – Подольанка, 2 – Хуртовина, 3 – Вінничанка, 4 – Придніпровська.

В умовах дії ґрунтової посухи нами зафіксовано різке зростання активності АПО у листках

сортів озимої пшениці, особливо, у сорту Придніпровська – в 7 разів від контролю (рис. 3).

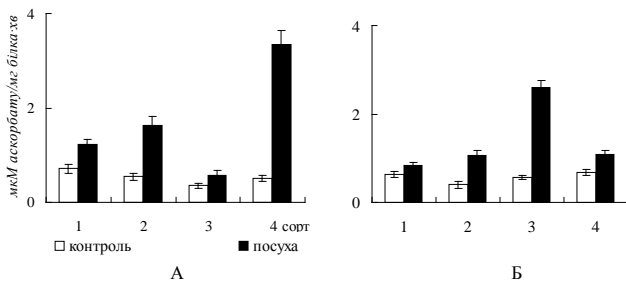

Рис. 3. Активність аскорбатпероксидази в листках сортів озимої пшениці за дії ґрунтової посухи (А) та після поновлення поливу (Б) рослин. Сорти озимої пшениці: 1 – Подільнянка, 2 – Хуртовина, 3 – Вінничанка, 4 – Придніпровська.

Таблиця 2

Зернова продуктивність сортів озимої пшениці за дії ґрунтової посухи

Варіант	Маса зерна на рослину, г	Кількість зерен, шт.	Маса 1000 зерен, г
Подільнянка			
Контроль, 70% ПВ	4,77 ± 0,3	108,4 ± 5,9	43,9 ± 0,8
Посуха, 40% ПВ	3,23 ± 0,2	78,1 ± 4,9	41,8 ± 1,0
Хуртовина			
Контроль, 70% ПВ	3,84 ± 0,25	122,8 ± 8,0	31,3 ± 0,5
Посуха, 40% ПВ	2,07 ± 0,13	77,3 ± 4,9	27,4 ± 1,3
Вінничанка			
Контроль, 70% ПВ	3,72 ± 0,17	102,8 ± 4,5	36,4 ± 1,0
Посуха, 40% ПВ	1,83 ± 0,18	50,5 ± 4,8	37,2 ± 1,6
Придніпровська			
Контроль, 70% ПВ	3,82 ± 0,27	113,3 ± 7,8	33,7 ± 0,8
Посуха, 40% ПВ	1,81 ± 0,18	45,9 ± 4,5	39,7 ± 1,9

У решти сортів активність ферменту підвищувалась в 3 рази (Хуртовина) і в 1,7 разів (Подільнянка та Вінничанка). Після відновлення поливу рослин активність АПО у листках сорту Придніпровська різко знижувалась до рівня контрольних рослин (в 1,6 рази вище контролю), залишалась майже на попередньому рівні у сорту Хуртовина (в 2,6 рази вище контролю), досягала контрольного рівня у сорту Подільнянка (1,3 рази вище контролю). У сорту Вінничанка активність ферменту зростала і була майже у 5 разів вище контролю.

Нами визначено, що за умов посухи відбувались втрати маси зерна з колосу на рослину в озимій пшениці сорту Подільнянка на 30% від контролю, а у решти сортів вони становили від 45 до 50% (табл. 2).

При цьому маса 1000 зернин знижувалась на 12% у сорту Хуртовина, зростала на 18% у сорту Придніпровська та була на рівні контрольних рослин у сортів Подільнянка та Вінничанка. Слід відзначити, що зростання маси 1000 зерен відносно контролю у озимій пшениці відбувалось за рахунок значного зниження їх кількості. Так, за дії посухи у сортів озимій пшениці Вінничанка і Придніпровська кількість зерен у колосі на рослину зменшувалась на 50 і 60% відповідно, а у сортів Подільнянка і Хуртовина – на 30 і 40%.

Висновки з даного дослідження. Аналіз отриманих результатів показав, що у сорту Подільнянка спостерігалась типова, як для стійких сортів, тенденція зміни антиоксидантних процесів в умовах посухи: незначне підвищення інтенсивності процесів ліпопероксидації та активності антиоксидантних ферментів за дії стресу та відновлення процесів до контрольного рівня після дії стресу. У сортів озимій пшениці Хуртовина і Придніпровська спостерігалось підвищення активності антиоксидантних ферментів та ПОЛ у листках за дії стресу, що супроводжувалось повним або частковим відновленням їх рівня до контролю в післястресовий період. Зафіксовано різноспрямовану дію активності антиоксидантних ферментів у листках рослин сорту Вінничанка за умов посухи та після відновлення їх поливу, навіть гальмування активності ферменту ГПО. При цьому в озимій пшениці сорту Вінничанка виявлено інтенсифікацію процесів ліпопероксидації у листках, як за умов недостатнього, так і оптимального водозабезпечення, що очевидно, пов'язано із онтогенетичними перебудовами метаболізму рослин впродовж вегетації. Це вказує на те, що у сортів озимій пшениці Хуртовина, Придніпровська та Вінничанка перебудова метаболічних процесів відбувається значно повільніше, ніж у сорту Подільнянка за дії стресору, тому дані сорти лише частково здатні реалізувати свій адаптаційний потенціал в умовах ґрунтової посухи.

Отже, інтенсивність процесів ліпопероксидації та активність ключових ферментів антиоксидантної системи (СОД, ГПО і АПО) суттєво відрізняється у різних за генотипом сортів озимій пшениці і залежить від здатності сорту реалізувати свій генетичний потенціал та адаптуватись до посушливих умов вирощування.

Список літератури:

1. Моргун В.В., Гаврилук М.М., Оксьом В.П., Моргун Б.В., Починок В.М. Впровадження у виробництво нових, стійких до стресових факторів, високопродуктивних сортів озимої пшениці, створених на основі використання хромосомної інженерії та маркер-допоміжної селекції // Наука та інновація. – 2014. – 10, № 5. – С. 40-48.
2. Моргун В.В., Кірізіт Д.А. Перспективи та сучасні стратегії поліпшення фізіологічних ознак пшениці для підвищення її продуктивності // Физиология и биохимия культурных растений. – 2012 – Т. 44, № 6. – С. 463-483.
3. Полесская О.Г., Каширина Е.И., Алехина Н.Д. Влияние солевого стресса на антиоксидантную систему растений в зависимости от условий азотного питания // Физиология растений. – 2006. – 53, № 2. – С. 207-214.
4. Тарчевский И.А. Сигнальные системы клеток растений. М.: Наука, 2002. – 294 с.
5. Турпаев К.Т. Активные формы кислорода и регуляция экспрессии генов // Биохимия. – 2002. – 67, № 3. – С. 281-292.
6. Banaj J., Karsal I., Balla K. et al. Heat stress response of wheat cultivars with different ecological adaptation // Cereal Res. Commun. – 2014. – 42, № 3. – P. 414-425.

7. Behera U.K., Sharma A.R. Productivity and water use efficiency of wheat (*Triticum aestivum*) under different resource conservation techniques and irrigation regimes // *Cereal Res. Commun.* – 2014. – 42, № 3. – P. 439-449.
8. Bradford M. A Rapid and sensitive method for the quantitation of the microgram quantities of protein utilising: the principle of protein-dye binding // *Anal. Biochem.* – 1976. – 72. – P. 248-254.
9. Bray A.E. Molecular Responses to Water Deficit // *Plant Physiol.* – 1993. – 103, № 5 – P. 1035-1040.
10. Heath R., Packer L. Photooxidation in isolated chloroplast. 1. Kinetics and stoichiometry of fatty acid peroxidation // *Arch. Biochem. Biophys.* – 1968. – 125. – P. 189-198.
11. Egley G.H., Paul R.N., Vaughn K.C., Duke S.O. Role of peroxidase in the development of water impermeable seed coats in *Sida sprinosa* L. // *Planta.* – 1983. – 157, № 1 – P. 224-232.
12. Giannopolitis C.N., Ries S.K. Superoxide Dismutase. 1. Occurrence in higher plants // *Plant Physiol.* – 1977. – 59, № 2. – P. 309-314.
13. Mittler R. Oxidative stress, antioxidants and stress tolerance // *Trends Plant Sci.* – 2002. – P. 405-409.
14. Nakano Y., Asada K. Hydrogen peroxidase is scavenged by ascorbate-specific peroxidase in spinach chloroplasts // *Plant Cell Physiol.* – 1981. – 22, № 5. – P. 867-880.

Маменко Т.П., Ярошенко Е.А., Троценко В.А.

Институт физиологии растений и генетики
Национальной академии наук Украины

ИНТЕНСИВНОСТЬ ПЕРЕКИСНОГО ОКИСЛЕНИЯ ЛИПИДОВ И АКТИВНОСТЬ АНТИОКСИДАНТНЫХ ФЕРМЕНТОВ В ЛИСТЯХ ОЗИМОЙ ПШЕНИЦЫ ПРИ ВОЗДЕЙСТВИИ ПОЧВЕННОЙ ЗАСУХИ

Аннотация

Показано, что динамика изменений активности антиоксидантных процессов в листьях озимой пшеницы коррелирует со способностью сорта реализовать свой генетический потенциал и адаптироваться к неблагоприятным условиям выращивания.

Ключевые слова: *Triticum aestivum* L., малоновый диальдегид, супероксиддисмутаза, аскорбатпероксидаза, гваяколпероксидаза, засуха.

Mamenko T.P., Yaroshenko O.A., Trotsenko V.A.

Institute of Plant Physiology and Genetics
National Academy of Sciences of Ukraine

LIPID PEROXIDATION AND ACTIVITY OF ANTIOXIDANT ENZYMES IN LEAVES OF WINTER WHEAT UNDER THE INFLUENCE OF SOIL DROUGHT

Summary

It is shown that the dynamics of changes in the activity of antioxidant processes in leaves of winter wheat varieties correlates with the ability to reach their genetic potential and adapt to adverse growing conditions.

Keywords: *Triticum aestivum* L., malondialdehyde, superoxide dismutase, guaiacol-peroxidase, ascorbate-peroxidase, drought.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 656.13: 519.816

СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ ДОРОЖНЫМ ДВИЖЕНИЕМ

Абрамова Л.С., Капинус С.В.

Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

В статье рассматриваются вопросы применения системного анализа при исследовании систем управления дорожным движением с учетом их особенностей, как эргатических систем. Выявлены структуры подсистем эргатической системы управления дорожным движением. Также определены функции каждого элемента. Особое внимание уделено определению функций человека-оператора и лица принимающего решение (ЛПР) в процессе управления дорожным движением и построена функциональная схема ЛПР.

Ключевые слова: системный анализ, дорожное движение, функции, структура, принятие решений.

Постановка проблемы. Наличие в транспортной системе такого элемента как человек, дает возможность рассматривать транспортную систему как человеко-машинную систему. Активный элемент системы – человек, имеет способность к целенаправленному поведению в меняющейся ситуации и адаптации к новым условиям функционирования системы. Такой подход к исследованию предполагает определение функций человека в системе и определение его взаимосвязей с техническими элементами системы.

Анализ последних исследований и публикаций.

На транспорте человек и техника взаимодействуют в трех сферах деятельности: непосредственное управление транспортными подвижными объектами (водитель-автомобиль); дистанционное управление комплексами подвижных или неподвижных транспортных объектов (диспетчерский пункт); управление большими объектами (автоматизированные системы управления). Целью взаимодействия человека-оператора и техники (ЭВМ, измерительные и исполнительные устройства, в конце концов, автомобиль) в системе управления дорожным движением (ДД) является повышение эффективности функционирования дорожного движения, критериями которого являются: повышение уровня безопасности, снижение транспортных задержек, а также снижение выбросов вредных веществ в атмосферу.

Современные человеко-машинные (эргатические) системы состоят из аппаратных средств, программного обеспечения и персонала. Эти компоненты действуют совместно для выполнения некоторой функции или достижения цели. Выполнение задачи зависит от большого количества переменных, характеризующих функции системы. Системные функции могут осуществляться как персоналом, так и аппаратно-программными компонентами системы или одновременно [1, 2].

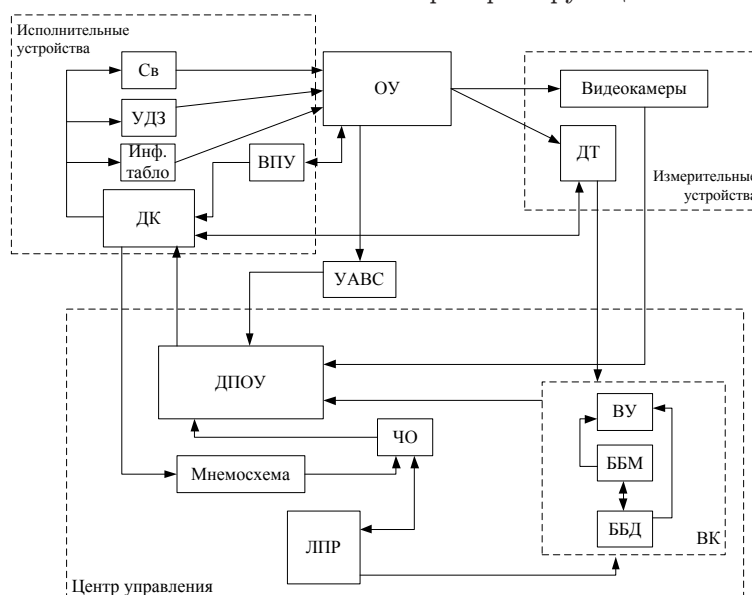
Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. Важнейшими задачами, возникающими при рассмотрении эргатических систем «человек-

машина» является оптимальное распределение функций между человеком и машиной и исследование функциональных нагрузок на человека [2].

Функции человека-оператора в системе управления дорожным движением при определении и анализе задач управления достаточно весомы. Принятие окончательного решения в слабоструктурированных проблемах всегда сопряжено с риском и, в этой связи, осуществляется человеком на основе его опыта, знаний и интуиции.

Цель статьи. Главной целью этой работы является выделение функций технических и нетехнических подсистем системы управления дорожным движением и построение функционально-структурной модели, которая позволит формализовать уровень принятия решений.

Изложение основного материала. Требования к выполнению оператором функций зависят

Условные обозначения: ВУ – вычислительные устройства; БД – блок баз данных; БМ – блок баз моделей; ДПОУ – дисплейный пульт оперативного управления; ЧО – человек-оператор; ЛПР – лицо принимающее решение; ОУ – объект управления; ВК – вычислительный комплекс; ДТ – детекторы транспорта; Св – светофоры; ВПУ – вызывные пешеходные устройства; УАВС – устройства аварийно-вызывной связи; УДЗ – управляемые дорожные знаки; ДК – дорожные контроллеры.

Рис. 1. Структура эргатической системы управления ДД

от степени автоматизации системы. В обычных ситуациях ЭВМ центра управления дорожным движением (ЦУДД) обеспечивает оператора информацией для принятия решения и осуществляет трансформацию и передачу решений, принятых оператором. В более сложных ситуациях ЭВМ выступает еще и в роли консультанта. На более высоких уровнях автоматизации оператор может задавать ЭВМ определенную стратегию управления, которая соответствует реальной обстановке на улично-дорожной сети (УДС). Человек имеет возможность передавать прямые распоряжения на объект управления или изменять параметры программы управления. В этом случае ЭВМ выступает в качестве творческого соисполнителя. Но человек является ведущим звеном, так как он должен знать структуры и цели программ управления, чтобы ЭВМ корректно реализовала управляющее воздействие в зависимости от ситуации на ВДМ.

Предложено провести структурный анализ систем управления ДД, который позволит оценить соответствие структуры системы поставленным целям ее функционирования, а также достичь значительной экономии времени и средств при ее проектировании. Разработанная структурная схема приведена на рис. 1.

Функциональный анализ, проводимый при системных исследованиях, предполагает: рассмотрение любого объекта (системы) не в конкретной предметной форме, а в комплексе выполняемых функций [3, 4].

Эргатическая система управления дорожным движением в общем виде состоит из нескольких подсистем, а именно: центр управления, измерительные устройства и исполнительные устройства. Эти подсистемы реализуют функциональные требования с помощью оборудования и каналов связи. В ходе исследований была проведена детализация структуры до уровня подсистем с определением элементов и их функций в каждой подсистеме.

Последующая детализация структурной схемы позволила выделить подсистему «центр управления» (рис. 2), которая обеспечивает централизованный сбор и хранение информации о параметрах дорожного движения, формирование управляющих воздействий и передачу их на исполнительные устройства, сбор информации о сбоях.

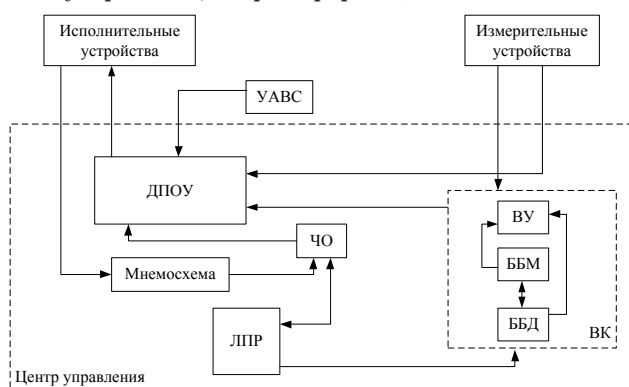

Рис. 2. Структура подсистемы «центр управления»

Основной функцией подсистемы «центр управления» является – формирование управляющих воздействий на ДД.

К функциям элементов подсистемы «центр управления» относится:

1 – выполнение расчетов параметров управления движением автотранспортных средств (АТС) на УДС.

2 – накопление (хранение) данных о параметрах транспортных потоков.

3 – хранение алгоритмов и моделей управления ДД, критериев выбора управляющего воздействия и показателей эффективности функционирования.

4 – отображение работоспособности исполнительных и измерительных устройств.

5 – выполнение действий человека-оператора (ЧО);

6 – отображение параметров движения АТС по УДС;

7 – обеспечение визуального наблюдения за движением АТС.

8 – обеспечение визуального контроля за мнемосхемой и за движением АТС по УДС;

9 – формирование управляющих воздействий (реагирование) для внештатных ситуаций в оперативном режиме.

10 – формирование управляющих воздействий для БМ;

11 – осуществление выбора управляющего воздействия на объект управления (ОУ);

12 – осуществление ситуационного контроля на УДС.

Выделенная подсистема «измерительные устройства» (рис. 3) осуществляет удаленный сбор информации с камер видеонаблюдения, детекторов транспортного потока, а также информации о дорожном движении, получаемой из внешних источников, а также обеспечивает предоставление собранной информации другим подсистемам для информирования участников дорожного движения и принятия решений.

Основной функцией подсистемы «измерительные устройства» является измерение параметров ДД.

Функциями элементов подсистемы «измерительные устройства» являются:

13 – мониторинг ТП.

14 – измерение параметров ТП.

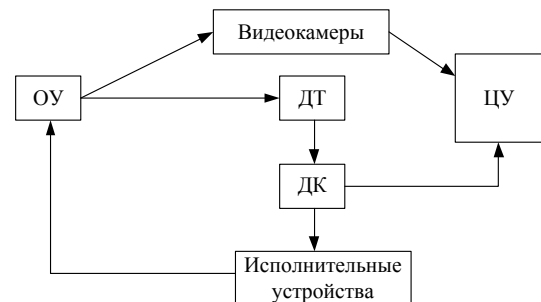

Рис. 3. Структура подсистемы «измерительные устройства»

К функциям подсистемы «исполнительные устройства» (рис. 4) относятся: доведение информации о схеме ОДД, дорожных условиях и рекомендуемых путях объезда до участников дорожного движения, обеспечение мониторинга работоспособности оборудования и принятие информации от детекторов транспорта. Также подсистема осуществляет управление транспортными

ми потоками на пересечениях, оборудованных светофорами (эта функция включает анализ и обработку данных от детекторов транспорта, разработку и исполнение планов координации на нескольких перекрестках магистралей).

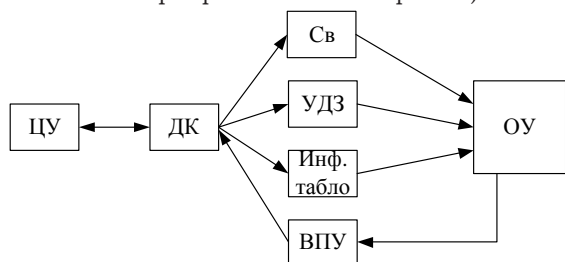

Рис. 4. Структура подсистемы «исполнительные устройства»

Функциями элементов подсистемы «исполнительные устройства» являются:

15 – обеспечение управления проездом АТС через перекресток.

16 – прерывание программы выполнения цикла светофорного регулирования для остановки ТП.

17 – обеспечение связи участников ДД с оператором.

18 – отображение управляющих значений параметров режима движения в оперативном режиме.

19 – отображение информации об условиях движения для АТС.

20 – обеспечение управления светофорным устройством;

21 – определение параметров локального и координированного управления движением АТС на перекрестках УДС;

22 – обеспечение связи измерительных и исполнительных устройств с ЦУ и между собой;

23 – обеспечение контроля работоспособности исполнительных и измерительных устройств.

Для функционального описания системы применили метод дерева функций. Согласно этапам и правилам построения дерева функций [4, 5], были разработаны деревья функций для под-

систем «центр управления» (рис. 5) и «исполнительные устройства» (рис. 6), согласно функциям каждого элемента и основных функций системы управления ДД, которые делятся на основные, вспомогательные и информационные [6].

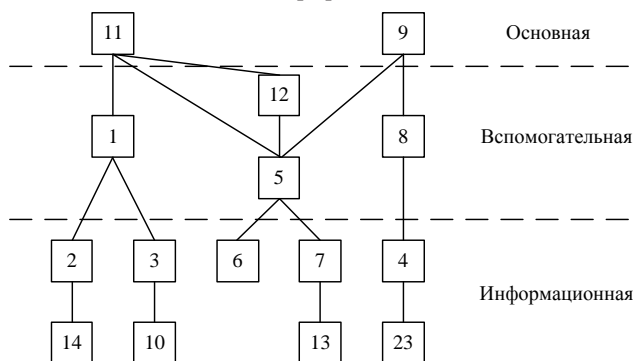

Рис. 5. Дерево функций подсистемы «центр управления»

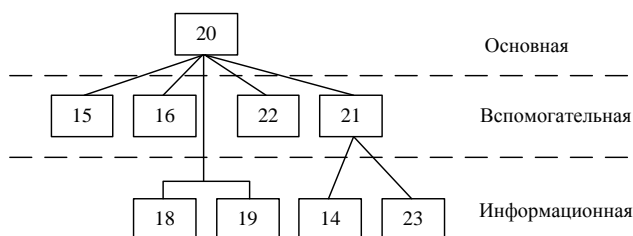

Рис. 6. Дерево функций подсистемы «исполнительные устройства»

Совмещение структурной модели и функциональной дает возможность получить обобщенную (функционально-структурную) модель (табл. 1), главное назначение которой выявление недостающих и неиспользуемых функций и элементов системы.

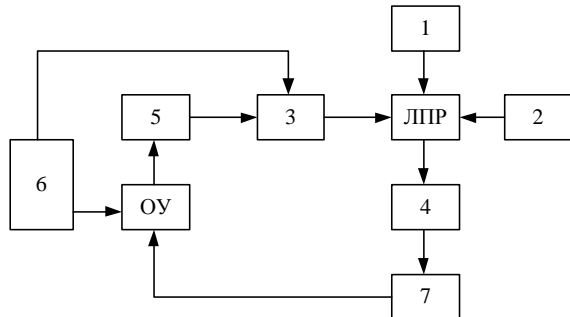
При анализе функционально-структурной модели выявили, что основную часть функций в системе управления дорожным движением выполняют 4 элемента системы: ДПОУ, ЧО, ЛПР и ДК. Функции управления выполняются нетехническими элементами системы: человек-опера-

Таблица 1

Функционально-структурная модель

Функция	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Структурный элемент																							
ВУ	+																						
ББД		+																					
ББМ			+																				
Мнемосхема				+																			
ДПОУ					+	+	+																
ЧО								+	+														
ЛПР										+	+	+											
Видеокамеры													+										
ДТ														+									
Светофоры															+								
ВПУ																+							
УАВС																	+						
УДЗ																		+					
Информтабло																			+				
ДК																				+	+	+	+

тор в системе управления дорожным движением выполняет в основном диспетчерские функции, а ЛПП вырабатывает стратегию поведения системы управления (принятие решений), тем самым ЛПП оказывает существенное влияние на эффективность функционирования всей системы управления ДД.

Условные обозначения: 1 – учет директив вышестоящих инстанций о целях и задачах системы; 2 – ограничения по ресурсам, степени самостоятельности; 3 – обработка информации от ОУ и внешней среды; 4 – выбор управляющего воздействия; 5 – измерение параметров ОУ; 6 – внешняя среда, информация о внешних условиях; 7 – передача управляющего воздействия на ОУ через исполнительные устройства.

Рис. 7. Функциональная схема ЛПП

Процесс принятия решения, который состоит в выборе рационального решения из некоторого множества альтернативных решений с учетом некоторых ограничений для ЛПП, можно представить в виде функциональной схемы (рис. 7). Конечным решением по управлению считается такое решение, которое объективно отражает до-

рожно-транспортную ситуацию и соответствует достижению генеральной цели управления.

Следовательно, при выполнении выявленных функций, ЛПП должен осуществить выбор вариантов потенциально возможных решений и на следующем этапе выбрать наиболее эффективное и для него сформировать необходимое управляющее воздействие, т.е. иметь поддержку в процессе принятия решений.

Выводы и предложения: В результате применения системного анализа к исследованию систем управления дорожным движением с учетом их особенностей как эргатических систем, были получены следующие результаты: проведенный структурный анализ с учетом принципов эргатических систем позволил определить технические и нетехнические подсистемы в системе управления дорожным движением; при проведении функционального анализа построено дерево функций для технических и нетехнических элементов системы управления дорожным движением. Это позволило выявить функции, их иерархию и взаимосвязь с техническими подсистемами; в результате построения функционально-структурной модели системы управления дорожным движением определено, что человек-оператор выполняет диспетчерские функции, тогда как ЛПП вырабатывает стратегию и тактику работоспособности системы управления. Тем самым ЛПП оказывает существенное влияние на эффективность функционирования всей системы управления ДД, что предполагает применение элементов теории принятия решений к формализации процесса выбора решений для повышения эффективности процесса управления ДД.

Список литературы:

1. Автоматизированные системы управления дорожным движением в городах / В. В. Петров: Учебное пособие. – Омск: Изд-во СибАДИ, 2007. – 104 с.
2. Технические эргатические системы. – К.: Вища шк., 1977. – 344 с.
3. Теория систем и системный анализ (ТСиСА): учебно-методический комплекс / Т.Я. Данелян. – М.: Изд. Центр ЕАОИ, 2010. – 303 с.
4. Волкова В.Н., Денисов А.А. Основы теории систем и системного анализа. – СПб.: СПбГТУ, 1997. – 510 с.
5. Одрин В.М., Картавов С.С. Морфологический анализ систем. Построение морфологических таблиц. – К., «Наукова думка», 1977. – 148 с.
6. ДСТУ 4158-2003. Безпека дорожнього руху. Автоматизовані системи керування дорожнім рухом. Загальні вимоги.

Абрамова Л.С., Капінус С.В.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ДОРОЖНІМ РУХОМ

Анотація

У статті розглядаються питання застосування системного аналізу при дослідженні систем управління дорожнім рухом з урахуванням їх особливостей, як ергатичних систем. Виявлені структури підсистем ергатичної системи управління дорожнім рухом. Також визначено функції кожного елемента. Особливу увагу приділено визначенню функцій людини-оператора та людини, що приймає рішення (ЛПП) у процесі управління дорожнім рухом і побудована функціональна схема ЛПП.

Ключові слова: системний аналіз, дорожній рух, функції, структура, прийняття рішень.

Abramova L.S., Kapinus S.V.

Kharkov National Automobile and Highway University

SYSTEM ANALYSIS SYSTEMS TRAFFIC MANAGEMENT

Summary

The issues of application of system analysis in the study of systems of traffic management, taking into account their characteristics, such as ergatic systems are considered in the article. The structures of subsystems of the ergatic system of traffic control are specified. The function of each element is also defined. Special attention is paid to the definition of the functions of the human operator and decision maker (DM) in the management of road traffic and there was built a functional diagram of the decision-maker.

Keywords: system analysis, traffic, functions, structure, decision-making.

УДК 534.14:535

АНАЛІЗ СУКУПНОГО ВПЛИВУ ТЕПЛОВИХ ПАРАМЕТРІВ ШАРУ НА ФТА СИГНАЛ

Богданов О.В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто залежність амплітуди та фази стаціонарного пружного коливання, які виникають у тонкому тришаровому пакеті, від зміни двох теплових характеристик внутрішнього шару. Проведено аналіз впливу на амплітуду та фазу пружних коливань сукупної зміни коефіцієнтів теплопровідності та температуропровідності. Зовнішні шари пакету виконані з однакового матеріалу. Постановка задачі виконана в рамках теорії незв'язаної термопружності.

Ключові слова: тришаровий пакет, фототермоакустичне (ФТА) перетворення, пружні коливання, модуль пружності (Юнга).

Вступ. В роботах [1] та [2] розглянуті гіпотетичні ситуації впливу на ФТА сигнал зміни лише коефіцієнту теплопровідності або лише коефіцієнта температуропровідності. Однак всі розуміють, що такого окремого випадку ніколи не буде. Особливо, враховуючи той факт, що коефіцієнт температуропровідності напряму залежить від теплопровідності матеріалу:

$$\chi = \frac{\kappa}{c_p \rho},$$

де χ – коефіцієнт температуропровідності, κ – коефіцієнт теплопровідності, c_p – ізобарна теплоємність матеріалу, ρ – густина матеріалу.

Враховуючи цю відому залежність, можна зробити висновок, що зміна коефіцієнта теплопровідності напряму змінює коефіцієнт температуропровідності. Отже, метою запропонованої статті є аналіз впливу сукупної зміни згаданих коефіцієнтів на ФТА сигнал.

Постановка задачі. Загальна постановка задачі вже наводилася [3], проте, для більш повного розуміння матеріалу, нагадаємо її. Розглядається пружний тришаровий пакет (рис. 1) на який діє амплітудно-модульований оптичний (лазерний) потік. Шари 1 та 3 представляють один той самий матеріал, а шар 2 – будемо вважати «дефектним», відмінність якого (від шарів 1 та 3) полягає у відмінності оптичного коефіцієнта поглинання.

В результаті поглинання лазерного випромінювання в матеріалі об'єкта дослідження виникає неоднорідне теплове розширення шарів. Це теплове розширення, в свою чергу, викликає

збудження в середовищі пружних коливань. Падіння лазерного потоку вважалось нормальним до границі розподілу повітря – пакет. Випромінювання було модульоване по інтенсивності

$$I = I_0 (1 + m \cos \omega t), \quad \omega = 2\pi f,$$

де m – коефіцієнт амплітудної модуляції (дорівнює 1), f – частота амплітудної модуляції.

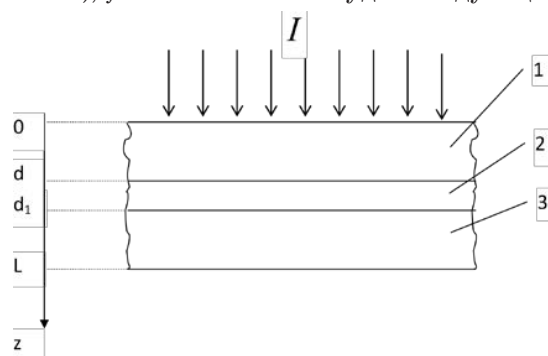

Рис. 1. Модель об'єкта дослідження

В випадку генерації акустичних хвиль в тришаровому пакеті, 1 та 3 шари (рис. 1) контактують з повітрям, передбачається що немає відтоку тепла з поверхонь зазначених шарів, а теплообмін протікає лише між шарами пакету, причому при переході тепла з одного шару в інший немає стрибків температури. Також було прийнято, що процес, який збуджується, змінюється в часі по гармонійному закону, а при його описі виправдано використання рівнянь теорії незв'язаної термопружності. [4, 5]

Підсумовуючи усе раніш сказане, запишемо математичні рівняння, які описують процеси в пакеті, а також крайові умови для кожної з границь. При зроблених допущеннях вихідна система включає в себе рівняння незв'язаної теплопровідності та рівняння руху кожного з пружних шарів ($j = 1-3$)

$$\frac{\partial^2 \theta_j}{\partial z^2} - \frac{1}{\chi_j} \frac{\partial \theta_j}{\partial t} = -\frac{\beta_j G_j}{2\kappa_j} I_0 \exp(i\omega t - \beta_j z), \quad (1)$$

$$\frac{\partial^2 u_j}{\partial z^2} - \frac{1}{v_j^2} \frac{\partial^2 u_j}{\partial t^2} = \eta_j \alpha_j \frac{\partial \theta_j}{\partial z} \quad (2)$$

$$\sigma_j = C_j^T \frac{\partial u_j}{\partial z} - \alpha B_j^* \theta_j \quad (3)$$

В приведених диференціальних рівняннях прийняті наступні позначення: θ_j – різниця між температурою речовини в збудженому стані та температурою в стані спокою; χ_j , κ_j , β_j – коефіцієнти теплопровідності, теплопровідності та оптичного поглинання, відповідно; $G_1=1$, $G_2 = \exp(-[\beta_1 - \beta_2]d)$, $G_3 = \exp(-[\beta_1 - \beta_2]d - [\beta_2 - \beta_3]d_1)$ – коефіцієнти для вирівнювання температурного поля (щоб на границях не було стрибків температури); $\omega = 2\pi f$; u – виникаючи в шарі переміщення; $v_j = \sqrt{\frac{\lambda_j + 2\mu_j}{\rho_j}}$ – швидкість розповсюдження пружних поздовжніх хвиль (λ_j та μ_j – коефіцієнти Ламе, ρ_j – густина шару); α_j – коефіцієнти лінійного теплового розширення матеріалу; $\eta_j = \frac{B_j^*}{C_j^T}$, $B_j^* = 3\lambda_j + 2\mu_j$, $C_j^T = \lambda_j + 2\mu_j$.

Крайові умови запишуться в наступному вигляді:

на границі $z = 0$

$$\kappa_1 \frac{\partial \theta_1}{\partial z} = 0, \quad \sigma_1 = 0. \quad (4)$$

на границі $z = d$

$$\theta_1 = \theta_2, \quad \kappa_1 \frac{\partial \theta_1}{\partial z} = \kappa_2 \frac{\partial \theta_2}{\partial z}, \quad (5)$$

$$u_1 = u_2, \quad \sigma_1 = \sigma_2.$$

на границі $z = d_1$

$$\theta_2 = \theta_3, \quad \kappa_2 \frac{\partial \theta_2}{\partial z} = \kappa_3 \frac{\partial \theta_3}{\partial z}, \quad (6)$$

$$u_2 = u_3, \quad \sigma_2 = \sigma_3.$$

на границі $z = L$

$$\kappa_3 \frac{\partial \theta_3}{\partial z} = 0, \quad \sigma_3 = 0. \quad (7)$$

Розв'язок задачі. Характер динамічного процесу змінюється в часі за гармонійним законом. Враховуючи те, що лазерне випромінювання генерує в середовищі пружні хвилі з частотою, рівною частоті амплітудної модуляції випромінювання [3], будемо шукати рішення у вигляді:

$$\theta(z,t) = \Theta(z) \cdot e^{i\omega t}, \quad (8)$$

$$u(z,t) = U(z) \cdot e^{i\omega t}.$$

Розв'язуючи диференціальні рівняння (1), з урахуванням крайових умов (4) – (7), отримуємо наступні розв'язки для температурного поля в тришаровому пакеті

$$\Theta_j = \left(\begin{array}{l} C_{4j-3} \cdot \exp[-p_{1j} z] + \\ + C_{4j-2} \cdot \exp[p_{1j} z] \end{array} \right) + S_{2j} \cdot \exp[-\beta_j z], \quad (9)$$

де $C_1 - C_{14}$ постійні інтегрування, $p_{1j} = \sqrt{\frac{\omega}{2\chi_j}}(1+i)$, $S_{1j} = \frac{\beta_j G_j I_0}{2\kappa_j(p_{1j}^2 - \beta_j^2)}$. Підставляючи (9) в рівняння (2)

знаходимо розв'язок для переміщень пружного тришарового пакету:

$$U_j = \left(\begin{array}{l} -C_{4j-3} \cdot \exp[-p_{1j} z] + \\ + C_{4j-2} \cdot \exp[p_{1j} z] \end{array} \right) \cdot M_{1j} + \left(\begin{array}{l} C_{4j-1} \cdot \exp[-p_{2j} z] + \\ + C_{4j} \cdot \exp[p_{2j} z] \end{array} \right) - \quad (10)$$

$$- S_{2j} \cdot \exp[-\beta_j z],$$

де $M_{1j} = \frac{\alpha_j \eta_j \cdot p_{1j}}{p_{1j}^2 - \beta_j^2}$, $p_{2j} = \frac{i\omega}{v_j}$, $S_{2j} = \frac{\alpha_j \beta_j \eta_j \cdot S_{1j}}{\beta_j^2 - p_{2j}^2}$. Використовуючи отримані результати (9) та (10) знайдемо формули які описують теплові потоки та механічні напруги в шарах тришарового пружного пакету, підставляючи (9) та (10) в (3):

$$\kappa_j \frac{\partial \Theta_j}{\partial z} = \left(\begin{array}{l} -C_{4j-3} \cdot \exp[-p_{1j} z] + \\ + C_{4j-2} \cdot \exp[p_{1j} z] \end{array} \right) \cdot M_{2j} - S_{3j} \cdot \exp[-\beta_j z],$$

$$\sigma_j^\omega = \left(\begin{array}{l} C_{4j-3} \cdot \exp[-p_{1j} z] + \\ + C_{4j-2} \cdot \exp[p_{1j} z] \end{array} \right) \cdot M_{3j} -$$

$$- \left(\begin{array}{l} C_{4j-1} \cdot \exp[-p_{2j} z] - \\ - C_{4j} \cdot \exp[p_{2j} z] \end{array} \right) \cdot M_{4j} +$$

$$+ S_{4j} \cdot \exp[-\beta_j z],$$

де $M_{2j} = \kappa_j \cdot p_{1j}$, $S_{3j} = \beta_j \kappa_j \cdot S_{1j}$, $M_{3j} = -\alpha_j B_j^* \frac{p_{2j}^2}{p_{2j}^2 - p_{1j}^2}$, $M_{4j} = C_j^T \cdot p_{2j}$, $S_{4j} = \frac{\alpha_j B_j^* p_{2j}^2}{p_{2j}^2 - \beta_j^2} \cdot S_{1j}$. [4]

Чисельні дослідження. Фізичні властивості шарів 1 та 3 (рис. 1) обираємо рівними властивостям кремнію, оскільки саме цей матеріал є базовим для побудови сучасних мікросхем: $\alpha = 2,33 \cdot 10^{-6}$ м/град, $\kappa = 156$ Вт/м, $\beta = 1,2 \cdot 10^6$ м⁻¹, $\chi = 8,8 \cdot 10^{-5}$ град/с, $v = 8,43 \cdot 10^3$ м/с, $E = 10^{11}$ Па, $\nu = 0,27$ [6]. Для математичного моделювання було обрано випадок, коли коефіцієнт теплопровідності (а отже і коефіцієнт температуропровідності) другого шару може відрізнятись на порядок, як в меншу сторону, так і в більшу сторону

Результати чисельного дослідження для амплітудної модуляції оптичного випромінювання з частотами 100 Гц та 500 Гц представлені на рис. 2; на рис. 3 частоти амплітудної модуляції становили 1 кГц та 5 кГц.

З наведених кривих на рис. 2 бачимо, що характер залежності пружних коливань містить в собі особливість в області 800 Гц, яка привнесена саме коефіцієнтом температуропровідності [1]. З іншого боку, в області НЧ головну роль відіграє саме коефіцієнт теплопровідності [2].

З іншого боку фаза пружних коливань змінюється однозначно так само, як у випадку [1], вплив коефіцієнта теплопровідності, в даному випадку, не суттєвий

Розглянемо більш детально криві на рис. 3 – характер залежності амплітуди наближається до результатів, отриманих в роботі [2]. На противагу фазова складова, більш чутлива до зміни коефіцієнта температуропровідності [1].

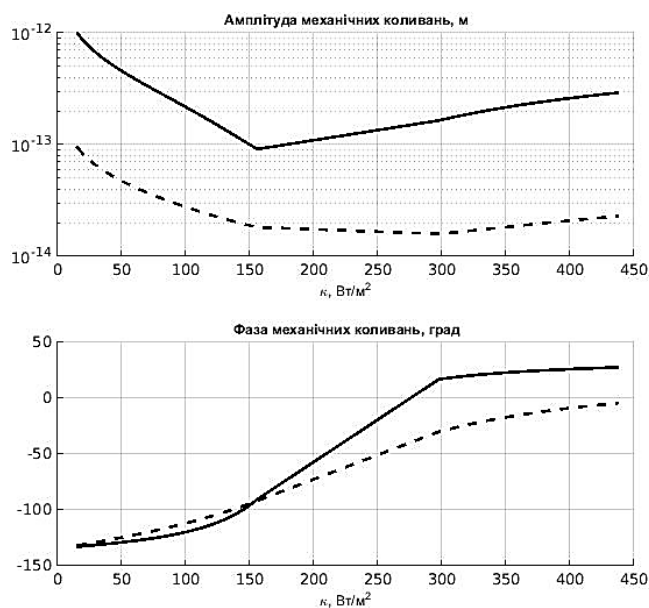

Рис. 2. Зміна амплітуди та фази механічних коливань «тіньової» поверхні тришарового пакета при частотах амплітудної модуляції оптичного випромінювання «-» – 100 Гц та «- -» – 500 Гц

Висновки. У статті розглянуто залежність амплітуди та фази пружних коливань від зміни двох теплових характеристик внутрішнього шару. В результаті чисельного моделювання було виявлено, що області НЧ амплітуда пружних коливань реагує на зміну обох параметрів, а в області ВЧ вона стає більш

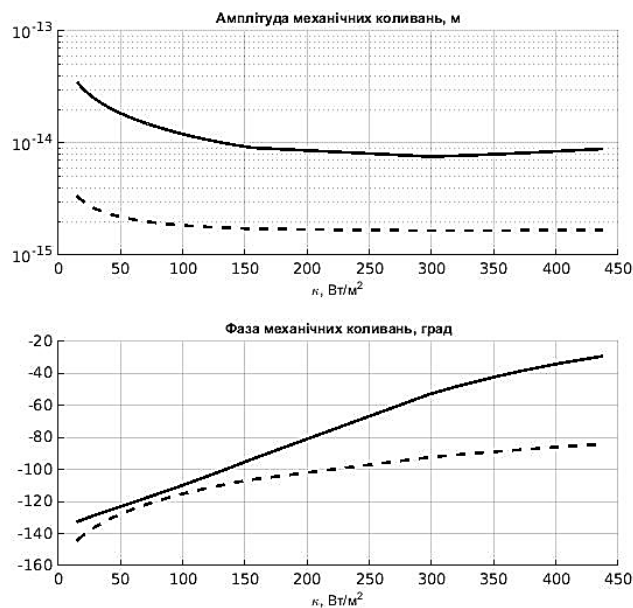

Рис. 3. Зміна амплітуди та фази механічних коливань «тіньової» поверхні тришарового пакета при частотах амплітудної модуляції оптичного випромінювання «-» – 1 кГц та «- -» – 5 кГц

«чутливою» лише до зміни коефіцієнта теплопровідності.

Що стосується фази пружних коливань, то вона краще відображає зміну коефіцієнта теплопровідності. Таким чином, загальний сигнал несе в собі інформацію про зміну двох теплових характеристик внутрішнього шару.

Список літератури:

1. Богданов О. В. Залежність пружних коливань пакету від коефіцієнту температуропровідності внутрішнього шару при ФТА перетворенні // Електроніка та зв'язок – 2015 г. – Том 20, № 1 (84). – с. 73-77.
2. Богданов О. В. Залежність пружних коливань пакету від коефіцієнту теплопровідності внутрішнього шару при ФТА перетворенні // Системи обробки інформації – 2015 г. – Випуск 7. – с. 18-22.
3. Бабаев А. Э. Термооптическое возбуждение четырехслойного пакета, содержащего электроупругий элемент / Бабаев А. Э., Савин В. Г., Богданов А. В. Сотников А. В. // Электроника и связь. – 2002. – № 15. – с. 20-24.
4. Гузь А. Н. Дифракция упругих волн в многосвязных телах. / Гузь А. Н., Головач В. Т. – К.: Наукова думка, 1972. – 254 с.
5. Коваленко А. Д. Термоупругость. – К.: Вища школа, 1975. – 216 с.
6. Кикоин И. К. Таблицы физических величин. Справочник / Под ред. акад. И. К. Кикоина. – М.: Атомиздат, 1976. – 1008 с.
7. Лямшев Л. М. Лазерное термооптическое возбуждение звука / Отв. ред. В. И. Ильичев; АН СССР, Акустический институт им. Н. Н. Андреева – М.: Наука, 1989. – 237 с.

Богданов А.В.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

АНАЛИЗ СОВОКУПНОГО ВЛИЯНИЯ ТЕПЛОВЫХ ПАРАМЕТРОВ СЛОЯ НА ФТА СИГНАЛ

Аннотация

В статье рассмотрены зависимость амплитуды и фазы стационарного упругого колебания, которые возникают в тонком трехслойном пакете, от изменения двух тепловых характеристик внутреннего слоя. Проведен анализ влияния на амплитуду и фазу упругие колебания совокупной изменения коэффициентов теплопроводности и температуропроводности. Внешние слои пакета выполнены из одинакового материала. Постановка задачи выполнена в рамках теории несвязанной термоупругости.

Ключевые слова: трехслойный пакет, фототермоакустичне (ФТА) преобразование, упругие колебания, модуль упругости (Юнга).

Bogdanov O.V.

National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

ANALYSIS OF TOTAL INFLUENCE OF HEAT PARAMETERS OF LAYER ON PTA SIGNAL

Summary

In the article the dependence of the amplitude and phase of steady elastic vibrations that occur in a thin three-layer package of changes to the two thermal characteristics of the inner layer. Carried out analysis of the amplitude and phase of elastic vibrations total change of thermal conductivity and thermal diffusivity. Package outer layers are made of the same material. Problem done in the framework of unbound thermoelasticity.

Keywords: Three-layer package PTA conversion, elastic vibrations, elastic modulus (Young's).

УДК 629.058(043.2)

МОДЕЛЮВАННЯ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ПАРАМЕТРІВ ІНТЕГРОВАНОЇ ІНЕРЦІАЛЬНО-СУПУТНИКОВОЇ НАВІГАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ З КОРИГУВАЛЬНИМИ ЛАНЦЮГАМИ

Васильєв В.М., Рогожин В.О., Долінце Б.І.

Національний авіаційний університет

Представлені результати моделювання та оптимізації параметрів інтегрованої із застосуванням коригувальних ланцюгів математичної моделі схеми інерціально-супутникової навігаційної системи для безпілотних літальних апаратів. На підставі отриманих математичних моделей, що описують похибки оцінки навігаційних параметрів в комплексній інерціально-супутникової навігаційної системі, досліджено точність в статичному і динамічному режимах.

Ключові слова: навігація, інерціальна навігаційна система, супутникова навігаційна система, оптимальна фільтрація, математичне моделювання, безпілотний літальний апарат.

Постановка проблеми. Активний розвиток безпілотної авіації та високий рівень попиту на неї в світі змушує науку працювати в напрямку покращення тактико-технічних характеристик безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та їх систем для забезпечення виконання різноманітних завдань.

Широке застосування БПЛА в цивільній і військовій областях вимагає розробки, створення та виробництва високоточних бортових навігаційних систем, що володіють високою точністю, малою вагою, компактними габаритами і низькою вартістю. Крім вимог до точності, до навігаційних систем в даний час висувують вимоги з таких параметрів як цілісність, доступність і безперервність навігаційного забезпечення [1, с. 77].

Основним шляхом вирішення такого завдання є функціональне, інформаційне та апаратне об'єднання навігаційних вимірювачів різної фізичної природи в єдиний інтегрований навігаційний комплекс (такими як інерціальна навігаційна система (ІНС), супутникова навігаційна система (СНС), магнітометричний і пірометричний датчики, датчики повітряної швидкості і барометричної висоти), що поєднує необхідні точності і функціональні характеристики з невисокою вартістю і малими габаритними розмірами [2, с. 73]. На сьогодні в БПЛА широко застосовуються су-

путникові та інерціальні навігаційні системи, що робить ці системи базовими для побудови інтегрованих навігаційних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з основних задач обробки навігаційної інформації БПЛА при використанні надлишковості джерел інформації є створення комплексних навігаційних систем з використанням методів компенсації, або ж фільтрації похибок вимірювання для отримання більш точних значень навігаційних параметрів і підвищення надійності роботи системи [3].

Широкого застосування отримали методи комплексування навігаційних сигналів на основі взаємної компенсації і фільтрації похибок різних навігаційних систем. Для фільтрації використовуються оптимальні стохастичні методи оцінки навігаційних сигналів. На практиці комплексування навігаційних систем на основі взаємної компенсації й фільтрації їхніх похибок і визначення передаточної функції фільтра, як правило, здійснюється із застосуванням критерію мінімуму середнього квадратичного значення результуючої похибки. Широкого застосування отримав фільтр Калмана. Застосовуються два способи комплексування з використанням оптимальної фільтрації – із включенням фільтра в пряме коло схеми комплексування та із включенням фільтра в коло зворотного зв'язку [4, с. 139].

На теперішній час існують схеми комплексування ІНС і СНС за роздільною, слабо зв'язаною, жорстко зв'язаною та глибоко інтегрованою схемами [5]. Вони в свою чергу поділяються за видом зворотнього зв'язку на замкнуті і розімкнуті.

Якщо рівень інтеграції між двома системами зростає, як правило сукупні переваги такої інтегрованої системи зростають. Порівняння жорстко інтегрованої і глибоко інтегрованої схем вказують на те, що глибоко інтегрований підхід, хоча і потребує пошуку адекватних моделей для опису похибок, є більш ефективним [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Існуючі схеми інтеграції інерціальних і супутникових навігаційних систем не в повній мірі відповідають поставленим цілям і необхідному рівню точності до сучасних низько бюджетних БПЛА. Аналіз показує, що точність навігаційної інформації, тактико-технічні властивості та рівень потенційної завадозахищеності інтегрованих ІНС суттєво підвищується із збільшенням глибини їх інтеграції [6].

Існуючі системи потребують значних обчислювальних ресурсів та дорогих складових частин [7]. Вирішити дану задачу можна шляхом розроблення навігаційної системи підвищеної точності на базі ІНС з використанням корегуючих елементів, що дозволяє знизити необхідні обчислювальні ресурси та похибки системи.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є моделювання та аналіз інтегрованої ІНС з коректорами, розробка схеми і алгоритмів комплексної обробки даних в ній для підвищення точності навігаційних параметрів в сучасних БПЛА.

Для вирішення даної задачі запропонована схема інтегрування ІНС за допомогою коректорів та оптимальної фільтрації, що діють одночасно на всі чутливі елементи ІНС. Разом з тим, навігаційна система має лишатися простою в реалізації, точною, надійною і забезпечувати невисоку вартість її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Застосування методу оптимальної стохастичної фільтрації дозволяє підвищити точність за рахунок відфільтрування високочастотних похибок вимірювання СНС. На рис. 1. представлена схема комплексної

ІНС з коректорами в яку інтегровано оптимальний фільтр Калмана.

На вхід фільтру подається різниця похибок ІНС і СНС, що є результатом компенсації істинного сигналу положення в пристрої віднімання.

На виході фільтра формується оптимальна оцінка похибки ІНС $\hat{S}_{ІНС}$, яка потім використовується для корекції вимірювань ІНС положення літака $\hat{S} = S + [\Delta S_{ІНС} - \hat{S}_{ІНС}]$. При цьому, тому що $[\Delta S_{ІНС} - \hat{S}_{ІНС}] \ll \Delta S_{ІНС}$, в результаті підвищується точність визначення положення.

Для застосування фільтра Калмана необхідно представити математичну модель оцінюваного процесу і модель вимірювань у потрібній стандартній формі.

Початковий математичний опис похибок комплексної системи з коректорами представлений системою диференціальних рівнянь (1), а для вектора станів у векторно-матричній формі у вигляді рівнянь (2)- (3).

Рівняння, що описують похибки сигналів синтезованої схеми, мають вигляд:

$$\begin{aligned} \dot{\Delta V}_m &= K_4(\Delta V_k - \Delta V_m) + K_3(\Delta S_k - \Delta S_m) - g\beta + \Delta\alpha; \\ \dot{\beta} &= R^{-1}\Delta V_m + K_2(\Delta S_k - \Delta S_m) + \omega_{др} \\ \dot{\Delta S}_m &= \Delta V_m, \end{aligned} \quad (1)$$

де, β – малий кут, що характеризує похибку горизонтування ІНС; $\Delta\alpha$ – похибка акселерометра; $\omega_{др}$ – кутова швидкість дрейфу ІНС; $R = R_3 = 6372000$ м – геоцентрична відстань; $g = 9,81$ м/с² – стандартне прискорення; $\Delta V_m, \Delta S_m$ – похибки ІНС по каналу швидкості і координати; $\Delta V_k, \Delta S_k$ – похибки СНС відповідно.

Система диференціальних рівнянь (1) для вектора станів $X = [\Delta V_m, \beta, \Delta S_m]^T$ у векторно-матричній формі має вигляд:

$$\begin{bmatrix} \dot{\Delta V}_m \\ \dot{\beta} \\ \dot{\Delta S}_m \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} -K_3 & -g & -K_2 \\ 0 & 0 & -K_1 \\ 1 & 0 & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta V_m \\ \beta \\ \Delta S_m \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} K_3\Delta V_k + K_2\Delta S_k + \Delta\alpha \\ K_1\Delta S_m + \omega_{др} \\ 0 \end{bmatrix}, \quad (2)$$

або

$$\dot{X} = FX + B \quad (3)$$

При такому представленні математичної моделі для фільтра крім вектора станів невідомими параметрами є: $\omega_{др}$ – дрейф гіроскопу; $\Delta\alpha$ – похибка акселерометра; ΔV_k – систематична

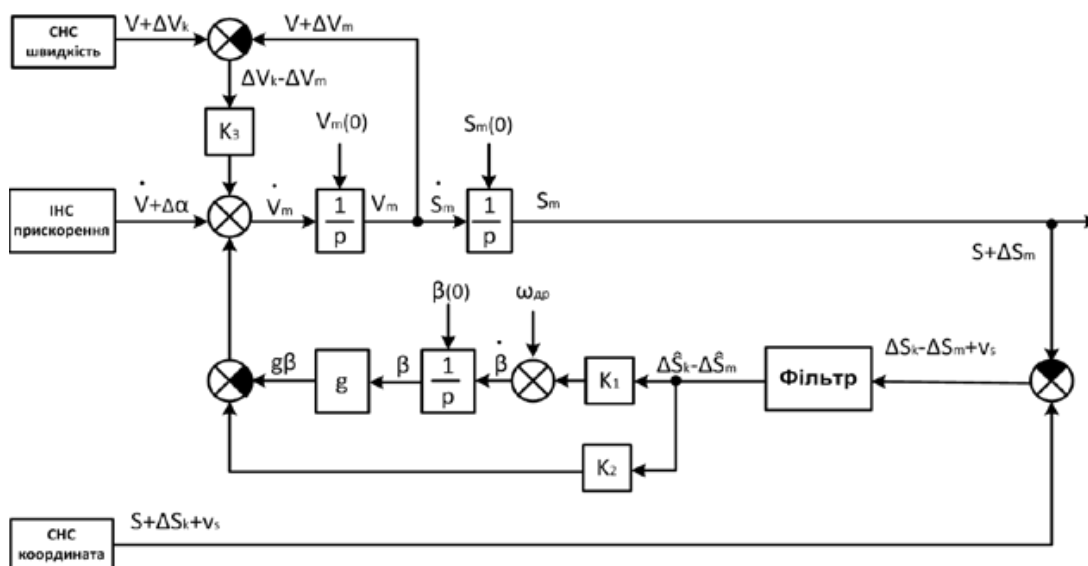

Рис. 1. Схема комплексної ІНС з коректорами та оптимальною фільтрацією

похибка ІНС; ΔS_k – похибка визначення положення ІНС.

Що стосується дрейфу гіроскопа і похибки акселерометра, то приймається, що вони мають експоненціальні кореляційні функції з великим часом кореляції, та описуються диференціальними рівняннями:

$$\dot{\omega}_{др} = -\frac{1}{T_{\omega}} \omega_{др} + \frac{1}{T_{\omega}} q_{\omega} \Delta \dot{\alpha} = -\frac{1}{T_{\alpha}} \Delta \alpha + \frac{1}{T_{\alpha}} q_{\alpha} \quad (4)$$

де q – випадковий процес типу «білий шум», T_{ω}, T_{α} – час кореляції.

Для систематичних похибок ІНС приймається $\Delta \dot{S}_k = \Delta V_k + \Delta V_k = const.$

Застосовуючи метод розширення вектора станів, додаємо до початкового вектору станів невідомі параметри і в результаті отримаємо новий вектор станів $X = [\Delta V_m, \beta, \Delta S_m, \Delta V_k, \Delta \alpha, \omega_{др}]^T$.

Математична модель, що описує оцінюваний процес, для розширеного вектору станів з урахуванням (4) виглядає таким чином:

$$\begin{bmatrix} \Delta \dot{V}_m \\ \dot{\beta} \\ \Delta \dot{S}_m \\ \Delta \dot{V}_k \\ \Delta \dot{S}_k \\ \Delta \dot{\alpha} \\ \dot{\omega}_{др} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} -K_3 & -g & -K_2 & K_3 & K_2 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & -K_1 & 0 & K_1 & 0 & 1 \\ 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & -\frac{1}{T_{\alpha}} & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & -\frac{1}{T_{\omega}} & -\frac{1}{T_{\omega}} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta V_m \\ \beta \\ \Delta S_m \\ \Delta V_k \\ \Delta S_k \\ \Delta \alpha \\ \omega_{др} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \\ 0 & 0 \\ 0 & 0 \\ 0 & 0 \\ -\frac{1}{T_{\alpha}} & 0 \\ 0 & -\frac{1}{T_{\omega}} \end{bmatrix} [q_{\alpha}] \quad (5)$$

або

$$\dot{X}(t) = A(t)X(t) + G(t)W(t) \quad (6)$$

При цьому матриця коваріацій випадкових збурень $W = [q_{\alpha}, q_{\omega}]^T$ у виразі $M\{WW^T\} = Q\delta(\tau)$ має вигляд

$$Q = \begin{bmatrix} 2T_{\omega}\sigma_{\omega_{др}}^2 & 0 \\ 0 & 2T_{\alpha}\sigma_{\Delta \alpha}^2 \end{bmatrix}, \quad (7)$$

де σ – середньоквадратичне значення дрейфу гіроскопу та похибки акселерометру відповідно, $\delta(\tau)$ – дельта функція.

Математична модель «вимірювань» для фільтра Калмана в даній постановці завдання виводиться з умови, що на фільтр подається сигнал:

$$S^* = (\Delta S_m - \Delta S_k) + v_s, \quad (8)$$

де v_s – високочастотні похибки супутникової навігаційної системи ($V(t) = v_{снс}(t)$) зі статистичними характеристиками: $M\{VV^T\} = R\delta(\tau)$, де $R = \sigma_{снс}^2$ – середньоквадратичне значення високочастотної похибки СНС.

Зв'язок з вектором оцінюваних станів встановлюється рівнянням

$$Z(t) = H(t)X(t) + V(t), \quad (9)$$

де $Z(t) = S^*(t)$, $V(t) = v_s(t)$, а матриця спостережень дорівнює:

$$H = [0 \ 0 \ 1 \ 0 \ -1 \ 0 \ 0] \quad (10)$$

Рівняння фільтрації за даних умов набуває вигляду:

$$\begin{bmatrix} \Delta \dot{V}_m \\ \dot{\beta} \\ \Delta \dot{S}_m \\ \Delta \dot{V}_k \\ \Delta \dot{S}_k \\ \Delta \dot{\alpha} \\ \dot{\omega}_{др} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} -K_3 & -g & -K_2 & K_3 & K_2 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & -K_1 & 0 & K_1 & 0 & 1 \\ 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & -\frac{1}{T_{\alpha}} & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & -\frac{1}{T_{\omega}} & -\frac{1}{T_{\omega}} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta V_m \\ \beta \\ \Delta S_m \\ \Delta V_k \\ \Delta S_k \\ \Delta \alpha \\ \omega_{др} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} K_{\Phi 1} \\ K_{\Phi 2} \\ K_{\Phi 3} \\ K_{\Phi 4} \\ K_{\Phi 5} \\ K_{\Phi 6} \\ K_{\Phi 7} \end{bmatrix} [S^* - \Delta S_m] \quad (11)$$

де $K_{\Phi 1}, K_{\Phi 2}, K_{\Phi 3}, K_{\Phi 4}, K_{\Phi 5}, K_{\Phi 6}, K_{\Phi 7}$ – коефіцієнти корекції фільтра Калмана, які знаходяться у результаті розв'язання рівняння Ріккати:

$$\dot{P}(t) = A(t)P(t) + P(t)A^T(t) - P(t)H^T(t)R^{-1}(t)H(t)P(t) + GQG^T \quad (12)$$

і обчислення за формулою

$$K_{\Phi}(t) = P(t)H^T(t)R^{-1}(t) \quad (13)$$

Дослідження синтезованої комплексної ІНС з коректорами та з оптимальною фільтрацією було проведено комп'ютерним моделюванням в середовищі Matlab, використовуючи дискретний фільтр Калмана. Результати моделювання показано на рис. 2-3. На рис. 2 показано три сигнали: реальне значення (3), сума похибок ІНС і СНС (1) та оцінка похибки ІНС (2).

Для кількісної оцінки точності результату моделювання проведено багаторазове статистичне моделювання з метою отримання дисперсію оцінки похибки комплексної ІНС. На рис. 3 наведено графік зміни середньоквадратичного значення оцінки похибки ІНС (2), отриманий за 1000 випробувань, у порівнянні з теоретичним значенням середньоквадратичної похибки (1), отриманим за рішенням рівняння Ріккати (12) фільтра Калмана. Графіки практично співпадають, що свідчить про хорошу якість процесу ідентифікації похибки статистичного моделювання ІНС.

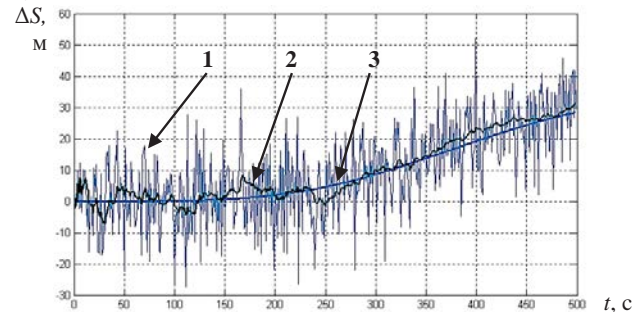

Рис. 2. Графік похибок ІНС, суми похибок ІНС і СНС та оцінка похибки ІНС

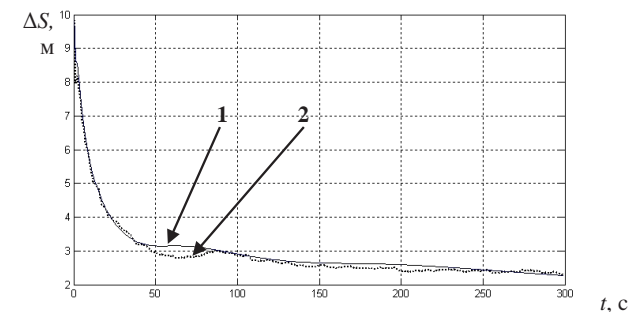

Рис. 3. Графік зміни значення середньоквадратичної оцінки похибки ІНС

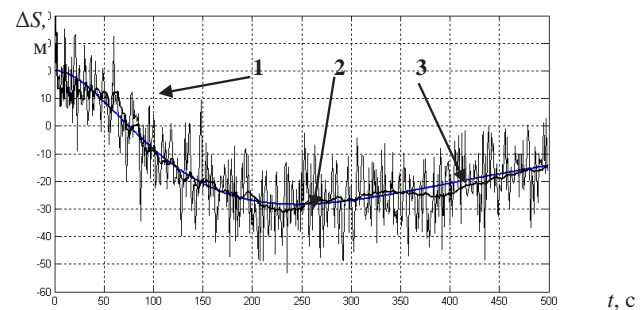

Рис. 4. Похибка ІНС, сигнал на вході фільтра та оцінка похибки ІНС

Результат роботи синтезованої функціональної схеми комплексної ІНС в Simulink представлено на рис. 4, де показано зміну похибки визначення положення літака (3), сигнал, що подається на вхід фільтра (1), та оцінка похибки (2).

Отримані результати моделювання показують, що оптимальний фільтр якісно оцінює похибку ІНС і оцінка наближується до значення «реальної» похибки.

Таким чином, застосування синтезованої комплексної інерціально-спутникової навігаційної системи з корегувальними елементами та з оптимальним оцінюванням параметрів, з використанням фільтра Калмана, дає можливість істотно підвищити точнісні характеристики основних пілотажно-навігаційних параметрів, при цьому реалізувати оброблення вимірів у реальному масштабі часу використовуючи невеликий об'єм обчислювальних ресурсів.

Висновки і пропозиції. Комплексування ІНС з коректорами та оптимальною фільтрацією похибок дозволяє підвищити точність визначення

середньоквадратичної оцінки похибки комплексної системи та зменшити час виходу на робочий режим до 2 хвилин.

Отримано характеристики похибок синтезованої схеми комплексної ІНС у динамічному режимі роботи для датчиків невисокої точності і виведено математичні моделі її роботи, що дозволяють проводити подальше дослідження та вдосконалення систем даного типу. Комп'ютерне моделювання показало можливість отримувати більш точні значення навігаційних параметрів траєкторій польоту БПЛА.

Застосування комплексної інерціально-спутникової навігаційної системи даного типу дозволяє підвищити ефективність функціонування навігаційних систем БПЛА за рахунок підвищення стійкості процесу та точності визначення навігаційних параметрів.

Список літератури:

1. Захарін Ф.М. Сучасні тенденції розвитку інтегрованих інерціально-спутникових навігаційних систем літальних апаратів / Захарін Ф.М., Пономаренко С.О., Ковтун В.І. // Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту авіації. – 2013. – № 16. – С. 77-85.
2. Синеглазов В. М. Оптимальная комплексная обработка данных в навигационных системах беспилотных летательных аппаратов / Синеглазов В. М., Аскеров Ш. И. // Электроника та системи управління. – 2011. – № 4 (30). – С. 73-78.
3. Філяшкін М.К. Інерціально-спутникові навігаційні системи / Філяшкін М.К., Рогожин В.О., Скрипеч А.В., Лукінова Т.І. – К: НАУ, 2009. – 296 с.
4. Васильєв В.М. Дослідження похибок інерціально-спутникової навігаційної системи // Васильєв В.М., Рогожин В.О., Долінце Б.І. / Наука і техніка Повітряних сил Збройних сил України. – Харків: ХУПС, 2013. – № 3 (12). – С. 139-143.
5. Захарін Ф.М. Алгоритмічне забезпечення інерціально-спутникових систем навігації / Захарін Ф.М., Синеглазов В.М., Філяшкін М.К., – К: «НАУ-друк». – 2011. – 320 с.
6. Васильєв В.М. Схема комплексування інерціальної і супутникової навігаційних систем та її дослідження // Васильєв В.М., Рогожин В.О., Долінце Б.І. / Проблеми створення, випробування, застосування та експлуатації складних інформаційних систем: збірник наукових праць. – Житомир: ЖВІ НАУ, 2013. – № 8. – С. 20-25.
7. Neil Barbour. Inertial MEMS System Applications. Low-Cost Navigation Sensors and Integration Technology // RTO Lecture Series Supporting Papers. – AGARD. – 2011. – p.p. 2.1-2.28.

Васильєв В.Н., Рогожин В.А., Долінце Б.І.

Национальный авиационный университет

МОДЕЛИРОВАНИЕ И ОПТИМИЗАЦИЯ ПАРАМЕТРОВ ИНТЕГРИРОВАННОЙ ИНЕРЦИАЛЬНО-СПУТНИКОВОЙ НАВИГАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ С КОРРЕКТИРУЮЩИМИ ЦЕПЯМИ

Аннотация

Представлены результаты моделирования и оптимизации параметров интегрированной с применением корректирующих цепей математической модели схемы инерциальных-спутниковой навигационной системы для беспилотных летательных аппаратов. На основании полученных математических моделей, описывающих погрешности оценки навигационных параметров в комплексной инерциально-спутниковой навигационной системе, исследована точность в статическом и динамическом режимах.

Ключевые слова: навигация, инерциальная навигационная система, спутниковая навигационная система, оптимальная фильтрация, математическое моделирование, беспилотный летательный аппарат.

Vasyliiev V.N., Rogozhyn V.A., Dolintse B.I.

National Aviation University

MODELING AND OPTIMIZATION PARAMETERS OF INTEGRATED INERTIAL-SATELLITE NAVIGATION SYSTEM WITH CORRECTIVE CIRCUITS

Summary

Results of the modeling and optimization of integrated circuits using corrective mathematical model scheme inertial-satellite navigation system for unmanned aircraft. Based on the derived mathematical model describing the errors of navigation parameters evaluation in the integrated inertial-satellite navigation system the study of accuracy in static and dynamic operation mode has been done.

Keywords: Navigation, inertial navigation system, satellite navigation system, optimum filtering, mathematical modeling, unmanned aerial vehicles.

УДК 627.8.034.9:624.131.63

ECOLOGICAL AND ECONOMIC EFFICIENCY OF LOCALIZATION OF SOURCES OF POLLUTION OF SOILS OF TECHNOGENIC EFFLUENTS USING THE TECHNOLOGY OF THE DEVICE OF THE HORIZONTAL IMPERVIOUS SCREEN

Galinskiy A.M.

Research Institute of Building Production

Meneilyuk O.I.

Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

Scientific Research Institute of construction operations (Kiev, Ukraine) develops technology providing arrangement of horizontal impervious screen (HIS) under existing industrial facilities using technology of horizontally directed drilling. HIS acts as an artificial aquitard and is intended to protect soil and groundwater from contamination with toxic waste or radionuclide's, as well as for the localization of pollution. There was made environmental effect assessment of HIS adoption in water permeable soils combined with imperfect impervious diaphragm (ID), carried out by means of «diaphragm wall» in case of natural waterproof layer of soil absence, and also was determined ecological-economic effective application of HIS compared with perfect ID buried into a natural waterproof layer of soil.

Keywords: horizontal screen; impervious diaphragm; «wall in the ground»; ecological-economic impact; application area.

Formulation of the problem. Environmental safety of soils and groundwater's has become particularly relevant due to objective necessity related to the growth of harmful influence of human activity on the environment.

Need to ensure environmental protection of underground space is also associated with the Kyoto Protocol, signed by majority of large industrial countries, including Ukraine. Ukrainian legislation provides general requirements to environmental safety, including construction of underground facilities, where a special place is occupied by toxic and radioactive waste storages.

In case of violating hygienic requirements for disposal and destruction of toxic industrial wastes at temporary storage sites, soils might be polluted, which in chain may contribute to migration of toxic chemicals coming into contact with medium soil, into groundwater, underground and surface water basins.

Accident at the Chernobyl nuclear power plant resulted in contamination over 4.6 million. Ha of soil with radionuclide's including 3.1 million Ha of arable land.

Should be separately noted pollution of soil and groundwater as a result of infiltration of atmospheric precipitations through buried storages of radioactive waste (RW), which were spontaneously created on the territory of Chernobyl nuclear power plant when eliminating consequences of the accident. In these vaults there were buried remains of machinery, equipment, construction materials, animals and other things having come under ionizing radiation, at the same time proper waterproofing of these storage facilities generally has not been performed.

Analyzing possibility of soil contamination with various chemicals, elements should be divided into two groups: – The first group comprises substances and their compounds insoluble in water and therefore their penetration depth into soil is rather insignificant and does not exceed 2-3 m; – the second group – chemicals soluble in water and radionuclide's, which by means of infiltration may

penetrate to considerable depths, contaminating soils and aquifers. Penetration depth and contaminated water filtration speed depends on the filtration properties of soils and barrier to spreading such contamination, in this case, may be natural impermeable soil layers, for example of clay.

Actuality of soil and aquifer protection from contamination with technogenic effluents of industrial enterprises and radionuclide's increases every day. Equally important is localization of already contaminated lithosphere and preventing toxic spread both in a horizontal sense and at the significant depth.

Analysis of recent research and publications. Preventing contamination proliferation at large territory and localization of contaminated soils and groundwater's is possible by constructing impervious diaphragm (ID) in the perimeter of contamination source, for example, «wall in the ground», to cut the ground aquifers, [1]. The effectiveness of such curtain is determined by the presence of waterproof layer of soil at a technically attainable depth.

If the waterproof layer of soil is missing or is technically inaccessible, or installing cutoff device to a considerable depth it is not economically feasible, there is a need in the artificial creation waterproof layer, for example, horizontal impervious screen (HIS) (Fig. 1) [2; 3].

The analysis of the works Smorodinov M.I., Filatova A.L., Zubkov V.M., Kruglikova N.N. Chernukhina A.M., studies in NIIOSP im. Gersevanov N.M. (Moscow), NIISP (Kiev), showed the need to improve methods of locating contaminated soil and groundwater in the absence of the reachable depth of the impermeable layer [4; 5; 6].

Unsolved aspects of the problem. Technology of impervious curtain construction (GWC) made by method of «wall in the ground» includes development of a vertical trench (cavity) protected by clay mud as a rule plunged in the waterproof layer at depth of 1-2 m, and filling of the trench with watertight material.

New construction technology of horizontal impervious screen (HIS) is based on the known method of horizontal directional drilling (HDD), and in-

cludes location of two parallel guiding horizontal wells protected by clay mud in the plane authentic to base of the facility, soil excavation between the holes is made by relevant body to form a cavity and further filling this cavity with impervious material (IM) [7; 8].

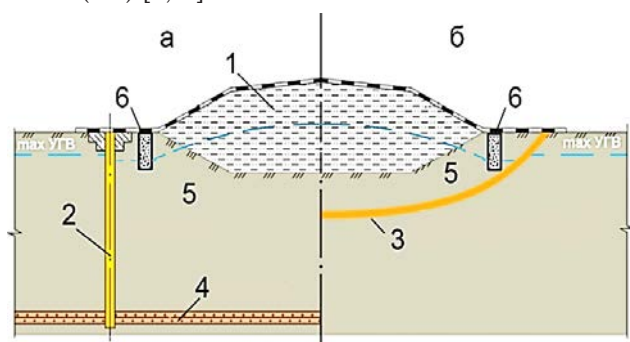

Fig. 1. Scheme of protection of soil and groundwater against contamination: a – at presence of waterproof layer; b – at absence of waterproof layer; 1 – storage; 2 – GWC; 3 – HIS – artificial waterproof layer; 4 natural waterproof layer; 5 – contaminated soil; 6 – drainage
 Link: developed by the authors

Technologies of construction of ID and HIS have a number of common features: environmental protection, application of clay solutions to hold the trench walls from collapse, formation of cavities (vertical and horizontal) and their subsequent filling with impervious material.

However, scope of the technologies significantly varies due to the fact that the new HIS construction technique can be applied to a depth of 5 m from the surface, while the depth of ID construction by «wall in the ground» method may reach depths of over 100 m., depending on the equipment used.

Application of the above technologies could provide equal environmental effect localizing equal areas to prevent spread of soil and groundwater contamination, but volume of contaminated soil and, accordingly, comparative economic effect determined by lithosphere treatment (recovery) cost will be different.

Thus, for territories equal in area, level of soil contamination with water soluble toxic substances and/or radionuclides, for HIS technology will be determined by the depth of the artificial waterproof layer (5 m), and for the ID, «wall in the ground», hypothetically, in case of water permeable soil, by natural impermeable soil layer depth.

Other words, ecological and economic effect of creating an artificial waterproof layer by constructing HIS is to reduce the amount of polluted soil subject to further recovery.

The purpose of the work. The definition of the ecological and economic impact and efficient use of the horizontal impervious screen in dependence on the depth of location of the impermeable soil layer.

The main content. To estimate the ecological and economic benefits from

the construction of HIS, compared with the construction of ID as «diaphragm wall» it is necessary to determine initial data to calculate both options (Figure 2.3) Provided that:

- contamination source – buried storage of toxic and/or radioactive waste located in sandy (sandy loam) soils 1-2 class of excavation difficulty;
- storage dimensions: length – 50 m, width – 46 m, underground part of storage recessed by 3 m;
- Variant I (Fig. 2a):
- HIS is performed in accordance with technological map [9] at a depth of 5 m from the ground (2 m from the base of the vault). Screen material – clay-cement-sand mortar. Waterproof layer of soil at attainable depths is absent;
- to create closed loop and to prevent filtration on both sides of the screen at a distance of 2 m from the storage imperfect ID «wall in the ground» is arranged 1 m below HIS. ID material is clay-cement-sand paste, possibly contaminated area (localization area) – 5000 m².

Variant II (Figure 2b):

- HIS is performed under Var. 1;
- to create closed loop, prevent filtration, reduce possible contamination area (territory of localization) imperfect ID «wall in the ground» is constructed at the perimeter of the storage at a distance of 2 meters from its boundaries 1m below HIS, possibly contaminated area (localization area) – 2,700 m².

Variant III (Figure 3):

- along the perimeter of storage at a distance of 2 meters from its borders is arranged perfect ID «wall in the ground» recessed in the waterproof layer of soil at 1 meter. Material of curtain – clay and sand-cement paste, waterproof layer soil –

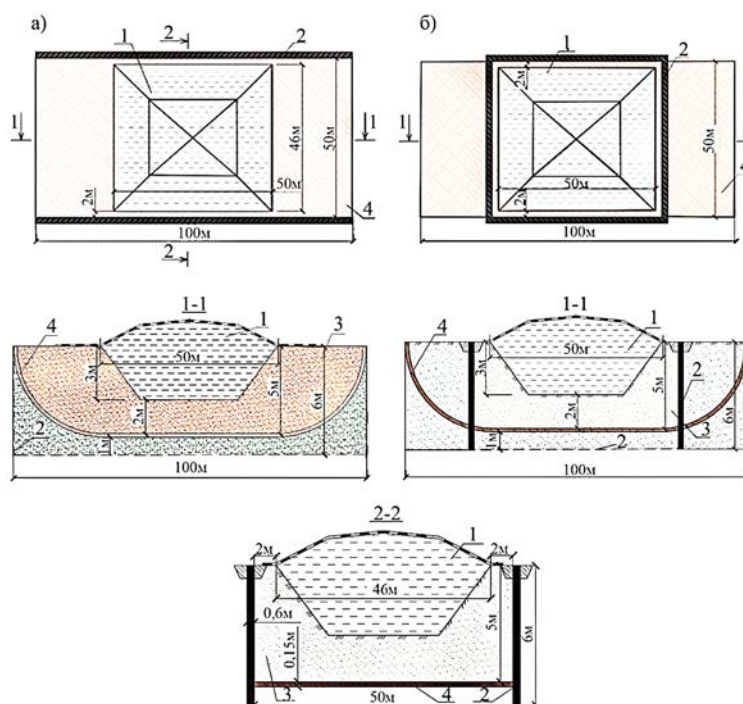

Fig. 2. Localization variant for storage without waterproof layer of soil

- a) curtain at both sides of the screen; b) a curtain along the perimeter of storage 1 – storage; 2 – imperfect ID; 3 – contaminated soil; 4 – HIS – artificial waterproof layer of soil

Link: developed by the authors

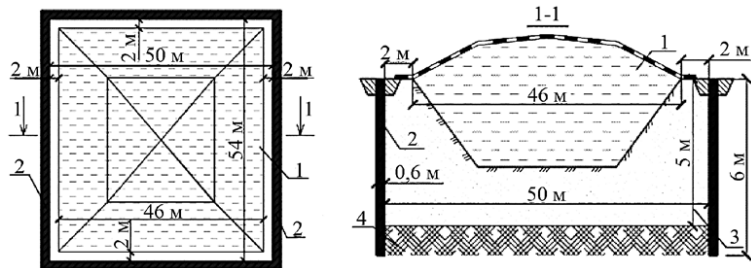

Fig. 3. Localization variant for storage with a waterproof layer of soil
 1 – storage; 2 – perfect ID; 3 – polluted soil; 4 – natural waterproof layer of soil

Link: developed by the authors

Clay of 3 excavation difficulty class, possibly contaminated area (localization area) – 2700 m².

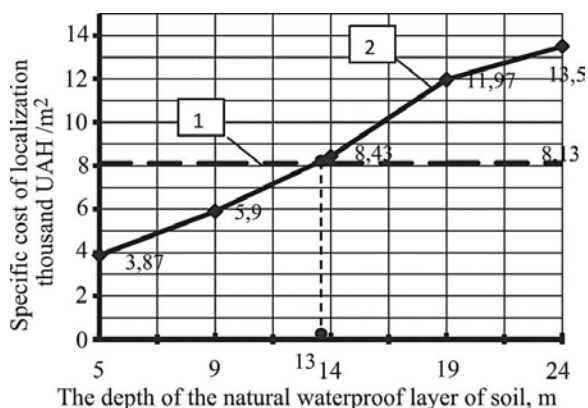

Fig. 4. Graph of the specific localization cost depending on the depth of the waterproof layer of soil
 1 – HIS combined with ID without the natural waterproof layer; 2 – ID at presence of natural waterproof layer of soil

Link: developed by the authors

To estimate cost of implementing new construction technology HIS there were used regulatory estimates of labor and material resources, defined on the basis of technological map [9, 10].

Construction of IDs by «wall in the ground» method is widely displayed in regulatory framework of Ukraine and, therefore, to estimate cost there were used existing resource elemental esti-

mate standards that display corresponding process.

Technical and economic indicators of the implementation of above options are shown in Table 1. Moreover in Table 1 for comparison are provided indicators of ID construction variants at depth 10, 15, 20 and 25 m with a natural waterproof layer of soil at depth of 9, 14, 19 and 24m and corresponding possible contamination area (localization area).

Figure 4 shows a plot of the specific cost of localization for equal areas (ratio of ID cost to localization area) depending on the depth of the natural waterproof layer of soil in comparison with localization cost of the contaminated soil without waterproof layer of soil using HIS technology combined with imperfect ID.

At equal localization areas, comparing construction cost of HIS combined with imperfect ID with depth of 6 meters and construction of a perfect ID discovers effectiveness of building artificial waterproof layer of soil under the condition of natural aquitard presence at depths exceeding 13 m.

As mentioned above area of contamination can not characterize environmental damage caused by contact of toxic radionuclide's with the ground, since such loss is estimated by cost of treatment (recovery) of the whole soil volume which is depending to a large extent on the depth of penetration of contaminants.

Defining the counter of possible soil contamination volumes and corresponding damage including localization cost, we can estimate ecological and economic effect of preventing spread of pollutants, using HIS combined with imperfect ID with depth of 6 m, compared with the construction of a perfect ID.

According to the «Methodology...» [11] amount of damage from land pollution is determined by the formula (1):

$$S = A * G * P * K1 - K2 - H, \quad (1)$$

where: *S* – size of damage caused by soil contamination (cost of soil treatment (recovery)), UAH; *A* = 0.5 – specific costs to eliminate the impact of plot pollution;

Table 1

Technical and economic indicators of pollution localization variants

Localization variant	Kinds of works	Natural waterproof layer		Screen / diaphragm depth, m	Screen / diaphragm area, m ²	Screen / diaphragm volume, m ³	Localization cost, million UAH	Localization area, m ²	Specific cost of localization thousand UAH /m ²	Volume of localized soils subject to treatment, m ³
		Availability	Depth, m							
I	HIS	--	--	5	5000	750	21,65	5000	4,33	19250
	ID			6	1200	720				
II	HIS	--	--	5	5000	750	21,96	2700	8,13	13500
	ID			6	1248	749				
III	ID	+	5	6	1248	749	10,45	2700	3,87	13500
IV	ID	+	9	10	2080	1248	15,92	2700	5,90	24300
V	ID	+	14	15	3120	1870	22,76	2700	8,43	37800
VI	ID	+	19	20	4160	2496	29,61	2700	11,97	51300
VII	ID	+	24	25	5200	3120	36,45	2700	13,50	64800

Link: developed by the authors

$G = 94.5 \text{ UAH/m}^2$ – normative monetary valuation of a polluted land plot. It is assumed at the level of 4.5 thousand US dollars per 1 hectare. [12];

P – area of a polluted land plot (localization area), m^2 (see tabl. 1);

K_1 – coefficient of a land plot pollution, characterizing amount of the pollutant in the volume of contaminated land, depending on infiltration depth;

$K_2 = 4.0$ – hazard ratio of the pollutant. Assumed according to [11], Appendix 1 «extremely dangerous»;

$H = 0.2$ – ecological and economic purpose of land scale indicator. Assumed according to [11, Appendix 2] «industrial land, transport, communications, energy, defense»;

K_1 – pollution coefficient of a land plot calculated according to the formula (2):

$$K_1 = O/T \cdot P \cdot 1n, \quad (2)$$

where: O – the amount of the pollutant, m^3 . Accepted conditionally on the level of 1% of the volume of localized (polluted) soil;

$T = 0.2 \text{ m}$ – thickness of earth layer, which is dimensional unit to calculate remediation costs, depending on the infiltration depth [11].

I_n – correcting index to expenses for liquidation of pollution, depending on pollutant infiltration depth.

According to [11] I_n is calculated only to the depth of infiltration 2 m (tab. 2). In this case, specified that expenditures for the implementation of activities to reduce or eliminate land pollution increases depending on the depth of pollutant infiltration in the ratio of 10: 3. I.e. as depth increases of 10 times thicker than land at 0,2 m costs for the pollution elimination increase 3 times.

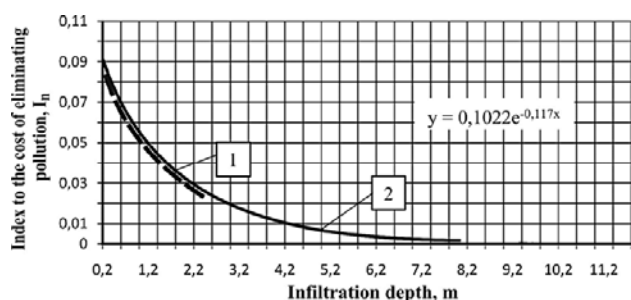

Fig. 5. Graph of dependence I_n of Infiltration depth contaminated water
1 – curve according to the table. 2;
2 – approximated curve

Link: developed by the authors

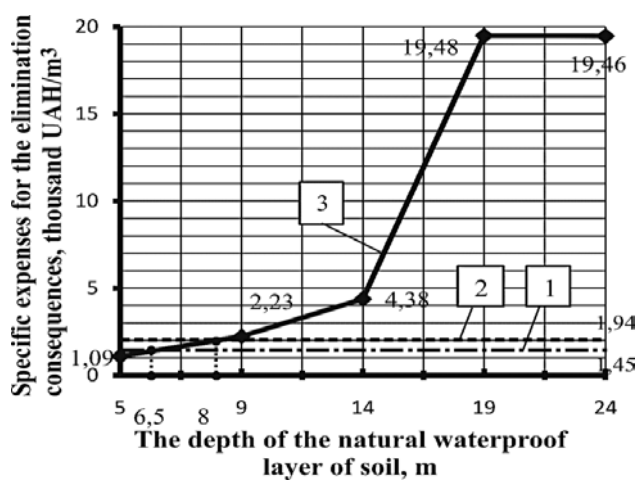

Fig. 6. Graph of the specific costs of pollution elimination against the depth of the waterproof layer of soil
1 – HIS combined with ID along the two sides of the screen, without the natural waterproof layer (Fig 2a.);
2 – HIS combined with ID at the perimeter of the storage without natural waterproof layer of (Figure 2b.); 3 – ID at presence of natural waterproof layer (Figure 3)

Link: developed by the authors

Analyzing the graph of the exponential approximation of the data in Table 2 (Fig. 5), it can be argued that at considerable depths infiltration Index

Table 2

Correction indexes to expenses (I_n)

Infiltration depth	I_n	Infiltration depth	I_n
0-0,2	0,100	0-1,2	0,049
0-0,4	0,082	0-1,4	0,044
0-0,6	0,070	0-1,6	0,040
0-0,8	0,060	0-1,8	0,037
0-1,0	0,054	0-2,0	0,033

Link: [11]

Table 3

Technical and economic indicators of soil pollution liquidation variants

Localization variant	Kinds of works	Screen / diaphragm depth, m	Natural waterproof layer of soil depth, m	Localization area, m^2	Volume of localized soils subject to treatment, m^3	Localization cost, million UAH	Pollutant volume, m^3	Treatment costs, million UAH	Liquidation of pollution consequences, million UAH	Specific expenses for the elimination thousand UAH/ m^3
I	HIS	5	--	5000	19250	21,65	192,5	6,06	27,71	1,45
	ID	6								
II	HIS	5	--	2700	13500	21,96	135,0	4,25	26,21	1,94
	ID	6								
III	ID	6	5	2700	13500	10,45	135,0	4,25	14,70	1,09
IV	ID	10	9	2700	24300	15,92	243,0	38,27	54,19	2,23
V	ID	15	14	2700	37800	22,76	378,0	142,88	165,64	4,38
VI	ID	20	19	2700	51300	29,61	513,0	969,57	999,18	19,48
VII	ID	25	24	2700	64800	36,45	648,0	1224,72	1261,17	19,46

Link: developed by the authors

of corrections to cost IP approximates to values close to zero.

According to the schedule, to calculate coefficient of pollution for a land plot K₃ regarding infiltration depth: 0-5 m I_n Index of corrections to costs is accepted 0,006 for depths of 0-10 m – 0.0012, for the depths of 0-15 – 0.0005, and for infiltration depth more than 15 m – 0.0001.

Calculations discovered possibility of significant reducing volume of soil pollution with radionuclide's or toxic waste and, accordingly, a significant reduction in its recovery cost in case of using HIS localization variants (Table 3).

The graph in Figure 6 shows efficiency of HIS construction combined with imperfect ID of 6 m depth, compared with the construction of a perfect ID as a part of complex activities on liquidation of consequences of soil pollution in case of natural waterproof layer of soil is present at depths of more than 6.5-8 m.

Conclusions. 1. Comparing localization costs of land sites of equal area polluted with toxic waste or with radionuclide's, shows efficiency of building a horizontal impervious screen (artificial aquitard)

at a depth of 5 m combined with imperfect grout curtain of 6m depth, compared with the construction of perfect curtain, if the natural waterproof layer of soil is located at depths exceeding 13 m.

2. The construction of the horizontal impervious screen (artificial waterproof layer of soil) in combination with imperfect grout curtain would greatly reduce possible volumes of soil pollution and, therefore, significantly reduce soil treatment costs (recovery).

3. Application of horizontal impervious screen (artificial a waterproof layer of soil) as part of a complex of actions on liquidation of consequences pollution of soils at a depth of 5 m combined with imperfect grout curtain of 6 m depth of the shows screen efficiency in comparison with a perfect grout curtain under the condition of the natural waterproof layer of soil location at depths of more than 6.5-8 m.

4. Ecological and economic effect of the application together with a vertical screen, horizontal impervious screen, is to reduce 10 times the cost of restoring contaminated soil from 19.48 to 1.94 thousand UAH. for 1 m³.

References:

1. DSTU-N B V. 2.1-29:2014, Guidance on the design of the device is recessed structures by the method of «wall in soil» Kiev, Ministry of regional development of Ukraine, 2014. 69s
2. Pat. A 35065, Ukraine, E 02 D 29/00. The way to the screen under the construction / A. M. Chernukhin, A. M. Galinskiy; Appl. 05.08.1999; publ. 15.03.2001 G. bull. No. 2.
3. Pat. 95383 Ukraine to the invention, E 02 D 31/00. The way to the screen under the construction / A. M. Chernukhin., A. M Galinskiy.; Appl. 10.09.2010; publ. 25.07.2011, bull. No. 14
4. Trench wall in the soil / [Kruglitsky H. H., Milkovitsky S. I., Skvortsov V. S., and others]. – Kiev: Naukova Dumka, 1973. – 304 p.
5. The experience of construction by method «wall in the ground» / A. L. Filahtov, G. K. Lubenets, N. In. Picanco, etc. – Kiev: Budivelnik, 1981. – 236 s.
6. Smorodinov M. I. foundations and structures by method of «slurry wall» / M. I. Smorodinov, B. S. Fedorov. – Ed. 2nd, Rev. and extra – M.: stroiizdat, 1986. – 216 p.
7. Chernukhin A. M., Galinskiy, A. M., Study of cavities for the device underground of the screen under the construction / A. M. Chernukhin, A. M. Galinskiy // Scientific and technical journal «Budivelnne virobniectvo». – Kyiv: NDIBV, 2000. – VIP. 41. – P. 37-40.
8. A. Galinskiy, Research of technology of construction of horizontal impervious screen under the existing structures. Conference proceedings XV Danube – European Conference on Geotechnical Engineering (DECGE 2014) 9_11September 2014, Vienna, Austria, volume 2 Paper No.1213_1219.
9. The routing device horizontal impervious screen under existing structures using the technology of horizontal directional drilling / A. M. Galinskiy, S. A. Marchuk, A. M. Chernuhin // Routing. – K.: NDIBV», «KOMPRINT», 2015. – 60 s.
10. Galinskiy, A. M., Yachmenova Y. V, Tereshchenko L. V. Regulation of the process of the device of the horizontal seepage screen under existing structures with the use of technology horizontal plane drilling. Scientific and technical journal «Budivelnne virobniectvo». Kyiv: NDIBV, 2014, №. 57 (2), P. 3-6.
11. The technique of definition of size of harm caused by pollution and clogging of land resources through violation of environmental legislation. The Ministry of environmental protection and nuclear safety of Ukraine. Order No. 171 dated 27.10.1997.
12. Land reform in Ukraine in the context of development of the agrarian economy and rural development. Institute of development of agrarian markets. 2013 (p. 8) http://www.amdi.org.ua/docs/broshura_1.pdf

Галінський О.М.

Науково-дослідний інститут будівельного виробництва

Менейлюк О.І.

Одеська державна академія будівництва і архітектури

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ЗАБРУДНЕННЯ ҐРУНТІВ ТЕХНОГЕННИМИ СТОКАМИ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЇ ВЛАШТУВАННЯ ГОРИЗОНТАЛЬНОГО ПРОТИФІЛЬТРАЦІЙНОГО ЕКРАНУ

Анотація

У Науково-дослідному інституті будівельного виробництва (Київ, Україна) ведуться дослідження технології влаштування горизонтальних протифільтраційних екранів (ГПЕ) під існуючими спорудами з використанням методу горизонтально-направленого буріння свердловин. ГПЕ виконує роль штучного водопору і призначений для захисту ґрунтів і ґрунтових вод від забруднення токсичними відходами або радіонуклідами, а також для локалізації забруднень. Проведена оцінка екологічного ефекту від застосування ГПЕ у водопроникних ґрунтах у поєднанні з недосконалою протифільтраційною діафрагмою (ПФД), що виконується способом «стіна в ґрунті» у разі відсутності природного водопору, а також визначено область ефективного застосування ГПЕ порівняно з досконалою ПФД, заглибленою в природний водопор.

Ключові слова: горизонтальний екран; протифільтраційна діафрагма; «стіна в ґрунті»; еколого-економічний ефект; область застосування.

Галинский А.М.

Научно-исследовательский институт строительного производства

Менейлюк А.И.

Одесская государственная академия строительства и архитектуры

ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЛОКАЛИЗАЦИИ ИСТОЧНИКОВ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ГРУНТОВ ТЕХНОГЕННЫМИ СТОКАМИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИИ УСТРОЙСТВА ГОРИЗОНТАЛЬНОГО ПРОТИВОФИЛЬТРАЦИОННОГО ЭКРАНА

Аннотация

В Научно-исследовательском институте строительного производства (Киев, Украина) ведутся исследования технологии устройства горизонтальных противοфильтрационных экранов (ГПЭ) под существующими сооружениями с использованием метода горизонтально-направленного бурения скважин. ГПЭ выполняет роль искусственного водопора и предназначен для защиты ґрунтов и ґрунтовых вод от загрязнения токсичными отходами или радионуклидами, а также для локализации загрязнений. Проведена оценка экологического эффекта от применения ГПЭ в водопроницаемых ґрунтах в сочетании с несовершенной противοфильтрационной диафрагмой (ПФД), выполняемой способом «стена в ґрунте» в случае отсутствия естественного водопора, а также определена область эффективного применения ГПЭ по сравнению с совершенной ПФД, заглобленной в естественный водопор.

Ключевые слова: горизонтальный экран; противοфильтрационная диафрагма; «стена в ґрунте»; эколого-экономический эффект; область применения.

СХЕМИ ВИБІЛЮВАННЯ ЛЛЯНОЇ ЦЕЛЮЛОЗИ ДЛЯ ХІМІЧНОЇ ПЕРЕРОБКИ

Дейкун І.М., Барбаш В.А., Сидоренко Д.А.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Досліджено процес вибілювання лляної целюлози для хімічної переробки за схемами з використанням хлору і без хлорвмістних реагентів. Визначено вплив умов вибілювання на якісні показники целюлози. Встановлено, що в результаті вибілювання лляної целюлози за схемою $\Pi_1 - D_1 - \Pi_2 - D_2 - K$ із загальними витратами диоксиду хлору 0,3% і пероксиду водню 3,5% від маси абсолютно-сухої целюлози можна досягти білості целюлози 85% за максимального збереження вмісту її високомолекулярної частини.

Ключові слова: лляна целюлоза, вибілювання, диоксид хлору, пероксид водню, лугування, кислотування.

Постановка проблеми. Целюлоза, окрім виробництва паперу та картону, використовується для хімічної переробки на етери та естери целюлози, з яких одержують хімічні волокна, плівки, пластичні маси, лакофарбові матеріали, клеї та ін. Найбільш чистою і високоякісною целюлозою для хімічної переробки одержують з бавовни [1, с. 10]. Довгі бавовняні волокна використовують в текстильній промисловості, а короткі, що залишаються після знімання бавовняного волокна, використовують для одержання целюлози для хімічної переробки. Нині високоякісну целюлозу для хімічної переробки, за якістю близьку до бавовняної, виробляють переважно з деревини, як хвойних, так і листяних порід. Відомо про одержання целюлози для хімічної переробки з соломки злакових культур та інших представників недеревної рослинної сировини [2, с. 1].

Целюлоза, яка призначена для хімічної переробки, повинна мати високу хімічну чистоту і молекулярну однорідність. Ці показники якості целюлози в значній мірі формуються під час її вибілювання. Вибілювання целюлози є багату-ступеневим (5-8) технологічним процесом, на кожній стадії якого для обробки целюлози використовують різні вибілювальні реагенти.

Основними проблемами існуючих технологій вибілювання целюлози з використанням молекулярного хлору та його сполук є утворення токсичних хлорорганічних сполук (діоксинів, хлорфенолів) [3, с. 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведені нами раніше дослідження процесів делігніфікації короткого лляного волокна показали, що одержана після варіння лляна целюлоза має високий вихід і вміст α -целюлози, але містить залишковий лігнін і золу, а білість її не перевищує 20-22%. Така целюлоза не може бути використана без вибілювання для подальшої хімічної переробки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основною тенденцією у розвитку технологій вибілювання целюлози є розробка схем без використання молекулярного хлору або повністю безхлорних. Актуальним є отримання вибіленої целюлози з недеревної рослинної, яка за своїми показниками якості придатна для хімічної переробки.

Мета статті: розробити схеми вибілювання лляної целюлози для хімічного переробки та визначити якісні показники целюлози.

Виклад основного матеріалу. Для визначення оптимальної схеми вибілювання лляної целюло-

зи обрано схеми як з використанням хлору, так і без хлорвмістних реагентів.

Для вибілювання використовувалася лляна целюлоза, яка була одержана натронним варінням з водним передгідролізом і мала показники якості, наведені у табл. 1.

Таблиця 1
Показники якості невибіленої натронної лляної целюлози

Показник	Значення
Вихід, % від а.с. ц.	55,8
Вміст лігніну, % від а.с. ц.	2,8
Вміст α -целюлози, % від а.с. ц.	96,3
Динамічна в'язкість 1%-го мідноаміачного розчину, мПа·с	27,6
Середній ступінь полімеризації (СП)	700
Зольність, % від а.с. ц.	1,2
Білість, %	21

За результатами попередніх досліджень [4, с. 2] визначення впливу вибілювальних реагентів на якісні показники лляної целюлози, у схемах вибілювання целюлози з молекулярним хлором ($X - Л - Г - K$ та $X - Л - П - K$) на першій стадії використовували витрати активного хлору 3% від маси абсолютно-сухої целюлози (а.с. ц.). Лузну обробку проводили з витратами лугу 1% від а.с. ц. Добілювали целюлозу розчинами пероксиду водню або гіпохлориту натрію, який, як відомо, є доступним та дешевим реагентом і широко використовується на стадіях добілювання целюлози.

Після хлорування целюлози з витратами лузної обробки за вказаних вище витрат, целюлоза мала наступні показники якості: вміст лігніну – 1,56%, α -целюлози – 96,9%, зольність – 0,39% від маси а.с. ц., в'язкість – 18,6 мПа·с і середній СП – 780.

Результати добілювання лляної целюлози розчинами гіпохлориту натрію за концентрації маси 10% після проведення стадій хлорування і лузної обробки наведено в табл. 2.

Проведені дослідження показали, що вихід целюлози цілком закономірно знижується зі зростанням витрати гіпохлориту натрію на вибілювання. Підвищення температури і тривалості процесу також знижує вихід целюлози за рахунок видалення лігніну, частини геміцелюлоз і низькомолекулярних фракцій целюлози, а також мінеральних та екстрактивних речовин. Як видно із даних табл. 2, підвищення витрат гіпохлориту сприяє і окисненню целюлози, що призводить

до зниження вмісту α -целюлози та динамічної в'язкості 1%-го мідноаміачного розчину, і, відповідно, середнього ступеню полімеризації целюлози. Підвищення температури та тривалості вибілювання гіпохлоритом натрію підвищує білість отриманої целюлози в 2,5-3,3 рази. За результатами проведених експериментів, встановлено оптимальні умови гіпохлоритного добілювання: витрати активного хлору – 2% від маси а.с. ц., тривалість вибілювання – 160 хвилин; температура – 40°C, оскільки за цих умов спостерігалася найменша деструкція целюлози, про що свідчать високі значення показників вмісту α -целюлози і середнього СП.

Результати експериментів з добілювання лляної целюлози пероксидом водню у лужному середовищі після проведення стадії хлорування і лукування наведено в табл. 3.

Як показали проведені дослідження, добілювання целюлози розчином пероксидом водню дає кращі результати, ніж дією гіпохлориту натрію, оскільки в процесі вибілювання пероксидом водню з підвищенням витрат реагенту, тривалості та температури спостерігається зростання вмісту α -целюлози у кінцевому продукті. Це відбувається за рахунок розчинення низькомолекулярних фракцій целюло-

зи і геміцелюлоз, а значить, пероксид водню діє більш вибірково на лігнін, ніж гіпохлорит натрію, не пошкоджуючи клітковину целюлози.

Як відомо, окисна дія пероксиду водню спрямована на хромофорні групи лігніну, при руйнуванні яких відбувається істотне підвищення білості целюлози. Білість целюлози в процесі пероксидного вибілювання зростає з підвищенням температури, витрати пероксиду водню і тривалості процесу. Найвищі показники білості лляної целюлози отримано за максимальних умов проведення процесу.

У результаті проведених досліджень визначено оптимальні параметри добілювання целюлози пероксидом водню: витрати пероксиду водню – 2,15% від а.с. ц.; тривалість вибілювання – 240 хвилин, температура – 90°C.

За визначеними вище оптимальними режимами добілювання лляних целюлоз гіпохлоритом натрію та пероксидом водню проведено контрольне вибілювання, результати якого наведено в табл. 4.

Як видно з даних табл. 4, вибілювання целюлози за схемою X – Л – Г – К знижує вміст високомолекулярної частини целюлози за рахунок окисної дії гіпохлориту натрію. Вибілювання целюлози за схемою X – Л – П – К є більш ефективним,

Таблиця 2

Результати добілювання лляної целюлози гіпохлоритом натрію

№ до-сліду	Витрати активного хлору, % від а.с. ц.	Тривалість, хвилини	Температура, °C	Вихід целюлози, % від а.с. ц.	Лігнін, % від а.с. ц.	Вміст α -целюлози, % від а.с. ц.	Динамічна в'язкість, мПа·с	Середній СП	Зольність, % від а.с. ц.	Білість, %
1	4	240	35	98,3	0,93	91,4	10,4	470	0,30	66,2
2	4	180	45	97,8	1,66	91,3	9,5	460	0,26	53,8
3	4	180	40	98,2	1,42	91,5	10,3	580	0,28	64,1
4	4	120	35	98,6	1,08	91,8	10,0	560	0,24	56,0
5	3	240	45	98,6	0,99	92,8	11,5	580	0,31	54,1
6	3	240	40	98,1	0,69	93,1	12,3	600	0,34	62,2
7	3	180	35	98,8	0,75	93,3	12,4	620	0,27	60,4
8	3	120	45	98,7	1,11	93,0	12,5	630	0,25	51,3
9	2	240	40	98,3	0,79	93,9	14,0	650	0,28	60,2
10	2	180	35	98,3	1,21	94,6	14,9	680	0,33	58,6
11	2	120	45	98,5	0,75	94,0	16,8	630	0,25	50,1
12	2	120	40	98,9	1,38	94,5	17,0	720	0,32	59,2

Таблиця 3

Результати добілювання лляної целюлози пероксидом водню

№ до-сліду	Витрати активного хлору, % від а.с. ц.	Тривалість, хвилини	Температура, °C	Вихід целюлози, % від а.с. ц.	Лігнін, % від а.с. ц.	Вміст α -целюлози, % від а.с. ц.	Динамічна в'язкість, мПа·с	Середній СП	Зольність, % від а.с. ц.	Білість, %
1	4,5	240	70	94,5	0,80	97,6	15,7	600	0,44	70,0
2	4,5	180	90	94,5	0,61	95,6	14,5	700	0,30	72,6
3	4,5	180	80	94,9	0,85	95,9	15,0	720	0,39	71,4
4	4,5	120	70	95,4	1,09	96,9	19,7	1020	0,45	68,1
5	3	240	90	94,3	0,60	96,6	13,2	800	0,29	72,3
6	3	240	80	94,7	0,77	96,8	15,3	900	0,38	71,2
7	3	180	70	95,7	1,08	97,7	17,0	1000	0,47	68,1
8	3	120	90	96,3	0,72	95,6	14,9	650	0,39	71,1
9	1,5	240	80	95,8	0,74	95,5	14,5	780	0,43	70,5
10	1,5	180	70	96,4	1,12	96	16,3	740	0,50	67,5
11	1,5	120	90	96,4	0,80	94,8	11,8	650	0,45	70,8
12	1,5	120	80	96,7	0,88	94,9	16,2	660	0,47	68,3

оскільки на 11,7% вища білість целюлози і на 0,7% менші втрати волокна у результаті вибілювання.

Таблиця 4
Результати вибілювання натронної лляної целюлози за різних стадій добілювання

Показники целюлози	Схема вибілювання	
	X – Л – Г – К*	X – Л – П – К*
Вихід, % від а.с. ц	92,0	92,7
Лігнін, % від а.с. ц	0,69	0,46
α-целюлоза, % від а.с. ц		
Динамічна в'язкість 1%-го мідноаміачного розчину, МПа·с	93,9	96,2
Середній СП	13,8	17,5
Зольність, % від а.с. ц	680	860
Білість, %	0,15	0,16
	62,6	74,3

*Кислотування за обома схемами проводилося за наступних умов: витрати HCl – 1% від маси від а.с. ц., концентрація маси – 10%, тривалість – 60 хвилин, температура – 20°C.

З метою виключення зі схем вибілювання молекулярного хлору проведено експериментальні вибілювання пероксидом водню у лужному середовищі на першій стадії. Вибір пероксиду водню як вибілювального реагенту на стадії делігніфікації пов'язаний з тим, що, як показали результати попередніх досліджень [4, с. 2], пероксид водню за невисоких витрат цілком замінює стадію хлорування та лужної обробки і сприяє навіть кращому видаленню лігніну при збереженні сталості вуглеводної частини. Для добілювання використовували діоксид хлору в один чи два ступені, а також пероксид водню. Результати вибілювання лляної целюлози наведено в табл. 5.

Результати проведених досліджень показали (табл. 5), що використання схем вибілювання лляної целюлози без молекулярного хлору сприяє максимальному збереженню в'язкості та вмісту α-целюлози. Білість целюлози зростає зі збільшенням витрат реагентів і кількості ступенів вибілювання і є максимальною за схемою П₁ – Д₁ – П₂ – Д₂ – К.

Відомо, що обробка целюлози комплексонами перед пероксидним вибілюванням сприяє підвищенню білості целюлози [5, с. 3]. Тому в роботі також досліджували вплив попередньої обробки целюлози трилоном Б (Q) на якість вибілювання лляної целюлози пероксидом водню. Обробку целюлози проводили за наступних умов: витрати трилону Б – 0,2% від маси абс. сух. целюлози, концентрація маси 10%, температура 50°C, рН=5. Для створення слабокислого середовища використовували сульфатну кислоту.

Як показали проведені дослідження (табл. 6), обробка натронної лляної целюлози трилоном Б підвищує білість целюлози на 4,1% і знижує зольність целюлози на 35%. При цьому, в результаті обробки целюлози вказаними вибілювальними реагентами, відбувається незначне зниження вмісту високомолекулярної частини целюлози.

Проведення другого ступеня вибілювання целюлози пероксидом водню дозволяє одержати целюлозу з білістю 68,9%. Тому рекомендується перед другою стадією вибілювання пероксидом водню проведення ще однієї хелатуючої обробки, що дасть можливість підвищити білість целюлози ще на 2...2,5%, тобто досягти 71...72% білого.

Висновок і пропозиції. Встановлено, що білість целюлози зростає зі збільшенням витрат реагентів і кількості стадій вибілювання. Вибілюванням лляної целюлози за схемою П₁ –

Таблиця 5
Результати вибілювання целюлози без використання молекулярного хлору

Показники целюлози	Схема вибілювання*			
	П ₁ – Д ₁ – К	П ₁ – Д ₁ – Д ₂ – К	П ₁ – Д ₁ – П ₂ – К	П ₁ – Д ₁ – П ₂ – Д ₂ – К
Вихід, % від а.с. ц	92,8	91,4	91,2	90,0
Лігнін, % від а.с. ц	0,6	0,25	0,2	0,15
α-целюлоза, % від а.с. ц	96,1	96,4	96,4	96,6
Динамічна в'язкість 1%-го мідноаміачного розчину, мПа·с	21,5	19,2	20,2	23,4
Середній СП	680	720	700	740
Зольність, % від а.с. ц	0,2	0,15	0,18	0,15
Білість, %	74,1	80,2	82,1	85,0

* (Перша стадія пероксидної обробки (П₁): витрата H₂O₂ – 2%; NaOH – 2%; MgSO₄ – 0,05%; Na₂SiO₃ – 2% від а.с. ц., концентрація маси – 10%; тривалість вибілювання – 60 хв; температура – 90°C.

Перша стадія обробки діоксидом хлору (Д₁): витрата ClO₂ – 0,2% від а.с. ц; концентрація маси – 10%; тривалість вибілювання – 150 хв; температура – 70°C.

Друга стадія обробки пероксидом водню (П₂): витрата H₂O₂ – 1,5%; NaOH – 2%; MgSO₄ – 0,05%; Na₂SiO₃ – 2% від а.с. ц; концентрація маси – 10%; тривалість вибілювання – 90 хв; температура – 90°C.

Друга стадія обробки діоксидом хлору (Д₂): витрата ClO₂ – 0,1% від а.с. ц; концентрація маси – 10%; тривалість вибілювання – 120 хвилин; температура 70°C.

Таблиця 6

Результати безхлорного вибілювання лляної целюлози

Показник	П	Q – П	Q – П ₁ – П ₂ – К
Вихід, % від а.с. ц	96,5	95,7	94,1
Лігнін, %	1,42	1,25	0,67
α-целюлоза, %	96,5	96,2	96,0
Динамічна в'язкість, мПа·с	20,6	18,2	15,1
Середній СП	720	680	660
Зольність, %	1,2	0,75	0,2
Білість, %	43,1	47,2	68,9

$D_1 - P_2 - D_2 - K$ із загальними витратами діоксида хлору 0,3% і пероксиду водню 3,5% від маси а.с. ц. можна досягти білості целюлози 85% за максимального збереження в'язкості та вмісту α -целюлози. Така целюлоза може бути використана для одержання нітратів целюлози.

Список літератури:

1. Полютов А.А., Гальбрайт Л.С., Бывшев А.В., Пен Р.З., Клейнер Ю.Я., Ирклей В.М. Хлопковая целлюлоза: экологичное и ресурсосберегающее сырье для производства вискозных волокон // Химические волокна. – 2000. – № 1. – С. 7-12.
2. Хинчич О.А., Сокаррас А, Релли Б.О. Перспективы формирования волокон и пленок из растворов производных багассной целлюлозы // Тез. докл. Всес. научно-техн. конф. «Химия, технол. и применение целлюлозы и ее производных» – Суздаль 17-20 апр. 1990 г. – Черкассы, 1990. – С. 239-240.
3. Хакимова Ф. Х., Синяев К. А., Ковтун Т. Н. Отбелка сульфатной целлюлозы по ЕСF-технологии // Современные наукоемкие технологии. – 2012. – № 10. – С. 52-53.
4. Дейкун І.М., Барбаш В.А. Вплив вибілювальних реагентів на якість льняної целюлози / Вісник НТУУ «КПІ». Хімічна інженерія, екологія та ресурсозбереження. Науковий збірник. – 2014. – № 1 (12). – С. 84-87.
5. Медведева Е.Н., Неверова Н.А., Хинды С.О., Чипанина Н.Н., Шулунова А. М., Бабкин В.А. Исследование разложение пероксида водорода в условиях щелочной пероксидной отбелки в присутствии комплексообразователей // Химия растительного сырья. – 2001. – № 3. – С. 17-21.

Дейкун І.М., Барбаш В.А., Сидоренко Д.А.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

СХЕМЫ ОТБЕЛИВАНИЯ ЛЬНЯНОЙ ЦЕЛЛЮЛОЗЫ ДЛЯ ХИМИЧЕСКОЙ ПЕРЕРАБОТКИ

Аннотация

Исследован процесс отбелки льняной целлюлозы для химической переработки с использованием хлора и без хлорсодержащих реагентов. Определено влияние условий отбелки на качественные показатели целлюлозы. Установлено, что в результате отбелки льняной целлюлозы по схеме $P_1 - D_1 - P_2 - D_2 - K$ с общим расходом диоксида хлора 0,3% и пероксида водорода 3,5% от массы абсолютно-сухой целлюлозы можно достичь белизны целлюлозы 85% при максимальном сохранении содержания ее высокомолекулярной части.

Ключевые слова: льняная целлюлоза, отбелка, диоксид хлора, пероксид водорода, щелочная обработка, кислотка.

Deikun I.M., Barbash V.A., Sydorenko D.A.

National technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

SCHEME OF BLEACHING OF FLAXEN PULP FOR CHEMICAL PROCESSING

Summary

The process of bleaching of flaxen cellulose for chemical processing according to the schemes by using chlorine and without reagents which contain chlorine is researched. The influence of bleaching the conditions of bleaching on quality indicators of cellulose is defined. It was established that as a result of bleaching of flaxen cellulose by the scheme $P_1 - D_1 - P_2 - D_2 - K$ to the common costs of chlorine dioxide and 0,3% hydrogen peroxide 3,5% from the weight of absolutely dry cellulose, whiteness of cellulose 85% for maximum preservation of macromolecular content part can be achieved.

Keywords: flaxen pulp, bleaching, chlorine dioxide, hydrogen peroxide, alkaline, acid.

МОДУЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ СКЛАДАННЯ РЕДУКТОРА

Філіппова М.В., Соколенко М.В., Гавриш М.О.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Перехід промисловості до конструювання, виробництва і технічного сервісного обслуговування продукції, який складається з модулів – стандартизованих технологічних блоків, почався досить давно. Із застосуванням модульної технології в складанні відкриваються нові можливості підвищення продуктивності, якості складання виробів, економічний ефект. Модульний принцип широко й успішно застосовується в будівельній індустрії, де будинки будуються зі стандартних елементів, а також у приладобудуванні, машинобудуванні й інших галузях промисловості. Однак застосування модульного принципу в приладобудуванні відрізняється фрагментарністю у вигляді окремих не зв'язаних один з одним розв'язків, іншими словами відсутністю системного підходу. Було запропоновано використовувати модульні технології в приладобудуванні, а саме при складанні редуктора, оскільки деталь, як найменша одиниця приладу, виконує своє службове призначення, в основному, комбінаціями поверхонь і тільки в ряді випадків окремими поверхнями. Тому деталь можна представити як сукупність комбінацій поверхонь (рідше, окремих поверхонь) відповідного службового призначення.

Ключові слова: модульні технології, процес складання, поверхня, приладобудування, модуль.

Постановка проблеми. Застосування модульних технологій найбільш ефективно при підготовці багатоменклатурного виробництва. Такий підхід дозволяє інтенсивно розвивати окремі засоби й процеси при виробництві складних приладів. Особливу актуальність цей напрямок здобуває при відсутності централізованого фінансування й небажанні бізнесу, що народжується, вкладати кошти в довгострокові проекти. Застосування модульного принципу при складанні приладів суттєво розширює асортименти продукції, що випускається, з мінімальними витратами на реорганізацію виробництва.

Основним економічним недоліком автоматизованих систем складання слід назвати довгий строк окупності, що можна вирішити за допомогою використання модульних технологій. В умовах досить нестабільної ринкової ситуації дозволити собі таку довгострокову стратегію можуть лише підприємства, твердо впевнені у своїй конкурентоспроможності в очах споживача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Модульний технологічний процес, який запропонував Базров Б.М. [1], заснований на розвитку ідей типізації та поєднує переваги одиничного, типового й групового процесів й додатково надає гнучкість.

При модульній технології в якості об'єкта класифікації використовується модуль поверхонь (МП), що представляє собою комбінацію поверхонь, об'єднаних виконанням однієї й той самої службової функції деталі.

В основу класифікації МП покладені ознаки, що відбивають зв'язки між службовим призначенням деталі та її конструктивними формами. Це дозволяє виключити залежність між МП й приналежністю деталі до конкретного виробу або галузевою приналежністю. У підсумку запропонована класифікація здобуває узагальнений характер, а МП у силу своєї конструктивної сталості й незалежності від приналежності деталі розглядаються як елементи, з яких можна побудувати будь-яку деталь. Головна перевага запропонованої класифікації – однозначність представлення деталі набором МП і відсутність у класифікації технологічних ознак.

У роботі Григор'євої [2] викладені результати досліджень нового напрямку в технології машинобудування – модульного автоматизованого гнучкого складального виробництва при підвищенні ефективності шляхом розробки методів проектування модульної складальної технології й переналагоджуваного устаткування з оснащенням, організації виробничого процесу. Розкритий метод одночасного формування конструкторських і технологічних модулів, що становлять модульні конструкції й технології.

У роботі Жукова та інших [3] розглянуто проектування сучасних технологічних процесів механічної обробки: типізація; груповий метод обробки; модульна технологія; послідовність і правила проектування технологічних процесів. Типові технологічні процеси для типових деталей: валів, втулок, корпусних деталей, зубчастих коліс і важелів. Особливості проектування технологічних процесів для верстатів зі ЧПУ, автоматизованих ділянок і автоматичних ліній. Автоматизація технологічної підготовки виробництва.

Але використання модульних технологій при складанні приладів мало висвітлено і потребує вдосконалення та розширення існуючих методик.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Пропонований модульний принцип побудови технологічних процесів виготовлення виробів, заснований на представленні виробу як структурованого безлічі модулів поверхонь і модулів з'єднання, відкриває нові перспективи в розв'язку проблеми вдосконалювання складального виробництва. Він дозволяє розробити єдиний підхід у створенні складальних процесів, засобів їх здійснення широкому впровадженні типізації, уніфікації й стандартизації.

В основі технологічного процесу складання будь-якого виробу лежить, насамперед, процес з'єднання його деталей, складальних одиниць. Цей процес є невід'ємною частиною складального процесу й становить його основу. Саме ця частина складального процесу в першу чергу визначає ефективність усього технологічного процесу й висуває вимоги до засобів механізації й автоматизації.

З'єднання деталей, складальних одиниць відбувається за допомогою сполучення їх баз, у якості яких виступають модулі, по яких базуються поверхні виробу, поверхні (МПБ).

Модуль робочих поверхонь (МРП) це сполучення двох МПБ – прямого й відповідного йому, коли виріб не працює, тобто рухливе з'єднання перетворюється в нерухливе. У цьому випадку при наявності відносного руху МПБ деталей, що утворювали з'єднання (МЗ), переходять у категорію МРП.

Зазначимо що: отримана траєкторія руху одного модуля відносно іншого забезпечується відповідними поверхнями в деталі, що виконують роль баз, які позбавляють деталі відповідних ступенів свободи.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вирішення питань пов'язаних з використанням модульних технологій при складанні приладів, на прикладі редуктора.

Виклад основного матеріалу. Базові конструкції виконавчих агрегатів з невеликими до-

повненнями перетворюються в модульні. Технологічні функції розроблених засобів модульної будови відповідають модульній технології, яка буде присутня в описі технологічного процесу шоразу, коли розглянутий засіб буде перебувати в складі технологічної машини.

Сутність модульних технологій полягає в створенні об'єктів і процесів зі спеціалізованих взаємозамінних блоків (модулів), комбінація яких визначається конкретними завданнями й умовами виробництва. Модульна технологія заснована на виставі деталі сукупністю геометричних модулів, під якими розуміють комбінації поверхонь, призначених для спільного виконання службової функції.

Модульна технологія дозволяє звести до мінімуму різноманітність технологічних процесів (ТП) і засобів, виключити дублювання робіт в області технологічної підготовки виробництва, впровадити потокову організацію виготовлення деталей у дрібносерійному й одиничному виробництвах. Виробництво, побудоване на модульно-

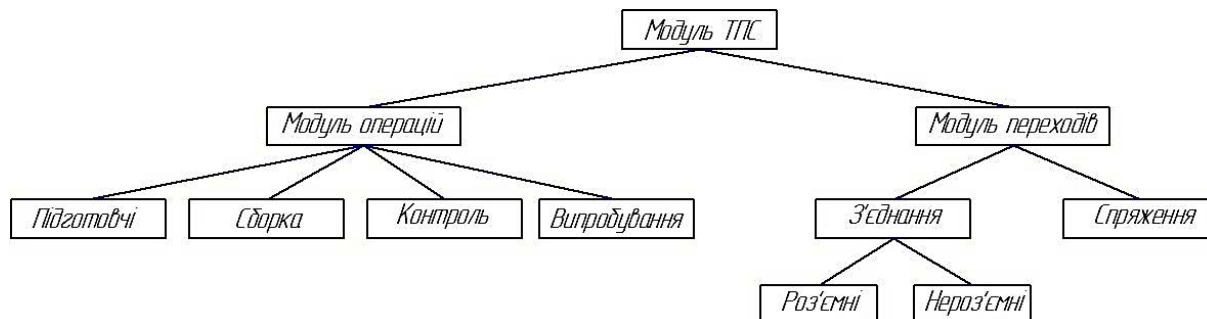

Рис. 1. Схема модулів приладу

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

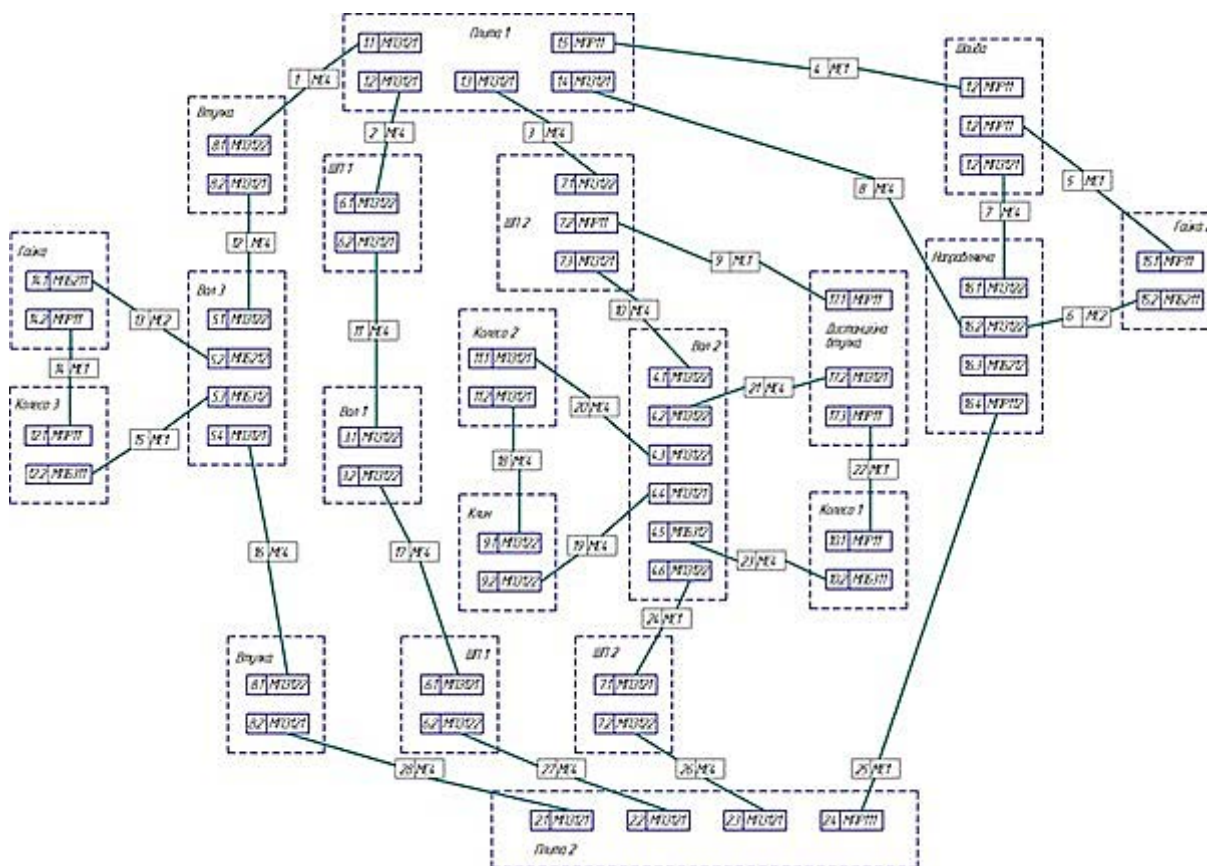

Рис. 2. Граф аналізуемого виробу

Джерело: розроблено авторами

му принципі, стає гнучким, мобільним, здатним у найкоротший термін з мінімальними витратами переходити на випуск нових виробів.

На рисунку 1 представлена класифікація існуючих модулів ТПС (технологічного процесу складання). Модуль ТПС ділиться на модулі операцій та переходів. Відповідно, модуль операцій включає в себе перелік назв операцій, що потребує прилад; модуль переходів складається з переліку переходів, що розкривають суть операцій.

Правила формування МПБ засновані на класифікації МП [1], а саме на однозначності складу поверхонь їх утворюючих. Розглянемо дію алгоритму на конкретному прикладі (аналізований виріб – циліндричний редуктор).

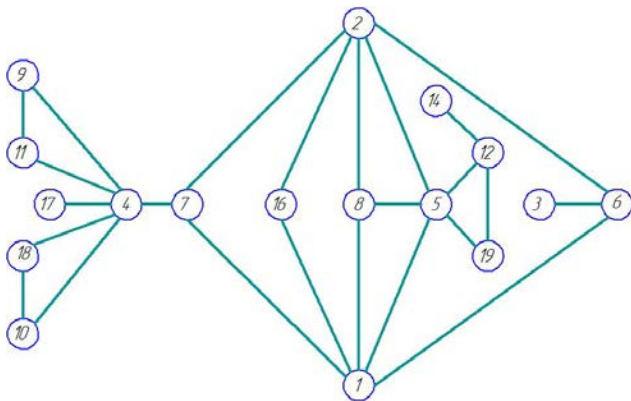

Рис. 3. Граф МП аналізованого виробу

Джерело: розроблено авторами

У такий спосіб у процесі аналізу деталі 1 – Плита 1, було виявлено 5 МПБ і утворюючі їхні поверхні. Аналогічно проводиться аналіз інших деталей, вхідних у виріб. У процесі виявлення МПБ деталей паралельно вносяться зміни в граф виробу (рис. 2).

Отже, даний аналізований виріб – редуктор циліндричний, можна представити, як сукупність відповідних МП. Граф МП редуктора показаний на рис. 3.

З графа випливає, що комплектом основних баз редуктора є модулі 1 та 2, відносно яких задані модулі 5, 6, 7, 8 та 16. В свою чергу модулі 5, 6 та 7 являються базами для інших модулів: 5 для 19 та 12, який є базою для 14, 6 для 3, а 7 для 4. В свою чергу модуль 4 це база для модулів 9, 10, 11, 17, 18. Пари модулів 8 – 5, 11 – 9, 18 – 10, 19– 12 також з'єднані дугами, оскільки перші модулі в парах є базами для других.

Висновки і пропозиції. Провідні наукові дослідницькі роботи з удосконалювання приладобудівного виробництва відрізняються розрізненістю, відсутністю загальної ідеї, фрагментарністю й відмінністю підходів, методів і засобів у їхньому розв'язку.

Усе це приводить до дублювання робіт, розпиленню сил, відсутності концентрації зусиль на головних напрямках, у ряді випадків несумісності розробок.

У підсумку розвиток приладобудівного комплексу як єдиного цілого здійснюється багато в чому стихійно, нераціонально, нерівномірно, коли одні проблеми вирішуються досить повно, інші частково, а деякі практично не вирішуються; з іншого боку, численні розробки не піддаються обліку, що робить машинобудування неозорим, а процес його розвитку – некерованим.

З викладеного випливає, що сьогодні головне завдання полягає не скільки в пошуку нових технологічних і технічних розв'язків для забезпечення складального процесу, скільки в нестандартному підході при розв'язку даних завдань.

Розв'язати цю проблему можна тільки за допомогою нової ідеї, що може забезпечити в собі всі складові для розв'язку даної проблеми. Такою ідеєю є застосування модульної технології при складанні, тому що дана технологія забезпечує підвищення продуктивності, економічний ефект а також якісний перегонів складального процесу деталей машин.

Основною проблематикою, що ускладнює процес автоматизації складального виробництва це складність проектування та дороговизна машин-автоматів для майбутньої складальної лінії.

Список літератури:

1. Базров Б.М. Модульная технология в машиностроении. М.: Машиностроение, 2001. – 368 с.
2. Григорьева Н.С. Модульная сборка в машиностроении. М.: Машиностроение, 2014 – 356 с.
3. Жуков Э.Л. и др. Технология машиностроения. Часть 2. Проектирование технологических процессов В 3-х ч. Учеб. пособие / Под ред. С.Л. Мурашкина. СПб.: Изд-во СПбГТУ, 2000. – 498 с.: ил.

Филиппова М.В., Соколенко Н.В., Гавриш М.А.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

МОДУЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ СБОРКИ РЕДУКТОРА

Аннотация

Переход промышленности к конструированию, производству и техническому сервисному обслуживанию продукции, которое состоит из модулей – стандартизированных технологических блоков, начался достаточно давно. С применением модульной технологии в сборке приоткрываются новые возможности повышения производительности, качества составления изделий, экономический эффект. Модульный принцип широко и успешно применяется в строительной индустрии, где дома строятся со стандартных элементов, а также в приборостроении, машиностроении и других областях промышленности. Однако применение модульного принципа в приборостроении отличается фрагментарностью в виде отдельных не связанных друг с другом решений, другими словами отсутствием системного подхода. Было предложено использовать модульные технологии в приборостроении, а именно при сборке редуктора, поскольку деталь, как наименьшая единица прибора, выполняет свое служебное назначение, в основном, комбинациями поверхностей и только в ряде случаев отдельными поверхностями. Поэтому деталь можно представить как совокупность комбинаций поверхностей (реже, отдельных поверхностей) соответствующего служебного назначения.

Ключевые слова: модульные технологии, сборочные процессы, поверхность, приборостроение, модуль.

Filippova M.V., Sokolenko M.V., Havrysh M.O.

National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

THE MODULAR GEAR ASSEMBLY TECHNOLOGY

Summary

Switch to industry design, production and technical ser-axle maintenance products, assembled from modules – standardized technological units began long ago. With the use of modular technology in drawing up new opportunities improve performance, build quality products, economic impact. The modular principle is widely and successfully used in the construction industry, where houses are built of standard elements and in instrumentation, mechanical engineering and other industries. However, the use of modular principle instrument in different fragmented as separate unconnected with each other solutions, in other words the lack of a systematic approach. It was suggested to use Modular technology in instrument, namely the preparation of gear, as part as the smallest unit of the device, performs his official appointment, mostly combinations of surfaces and only in some cases individual surfaces. So part can be represented as a set of combinations of surface (at least, some surfaces) of the official appointment.

Keywords: modular technology, assembly process, surface, instrumentation, module.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(497.2)

ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ И ПРЕДПОСЫЛКИ БОЛГАРСКОГО МАКЕДОНИЗМА

Кирчанов М.В.

Воронежский государственный университет

Автор анализирует исторические основания и предпосылки развития болгарского македонизма. Македонские сюжеты и проблемы занимали одно из центральных мест в творчестве нескольких болгарских поэтов 19 века. Болгарская поэзия содействовала болгаризации Македонии и ее интеграции в болгарский культурный контекст. Болгарская система образования позднее также включилась в болгаризацию Македонии. Публикации научно-популярных книг о Македонии также содействовали ее восприятию как болгарского региона.

Ключевые слова: Болгария, Македония, историография, идентичность.

Постановка проблемы. История Болгарии в XIX веке – это и история болгарского национализма. Национализм был одним из наиболее мощных и влиятельных трендов в политической жизни Болгарии, оказывая воздействие и на интеллектуальное сообщество. Вероятно, именно интеллектуалы были основными теоретиками и носителями националистической идеологии. Болгарский национализм, подобно другим национализмам Балканского региона [27], развивался как дихотомия политических и этнических трендов. Сложно однозначно определить какие именно тренды доминировали в идейной платформе болгарского национализма. При этом значительное число теоретиков болгарского национализма предлагали синтетические версии болгарской национальной идеи, в состав которых были интегрированы политические и этнические тренды.

Целью статьи является изучение проблем и направлений формирования и раннего развития македонских образов в болгарской национальной идентичности.

Историография. Вопросы, рассматриваемые автором в данной статье, относятся к числу недостаточно изученных в российской историографии [9; 31], а число российских работ по этой теме остается незначительным. В более ранних публикациях автора отражены некоторые проблемы формирования и изменения македонских образов и нарративов в контексте болгарской исторической памяти и националистического воображения. В целом систематизированного изучения болгаро-македонских взаимных представлений в современной российской историографии не ведется. В болгарской и македонской историографиях изучение этой проблематики является табуированным, так как большинство историков склонны культивировать и развивать националистические мифы. Поэтому, болгарские и македонские работы в большей степени претендуют на статус источника, а не исследования, по истории соответственно болгарского или македонского национализма.

Изложение основного материала статьи. Для болгарской националистической традиции в XX веке необычайно привлекательной оказалась идея построения Великой Болгарии, кото-

рая должны были быть этнически чистым болгарским государством, включающим в себя все болгарские земли, в том числе – Македонию. По мнению националистически ориентированных интеллектуалов, болгарскость базировалась на трех ценностях – болгарском этнополитическом мифе, болгарском языке и православии. Болгарский миф был явлением двойного плана. Миф являлся политическим и этническим одновременно, будучи тесно связанным с болгарской редакцией мессианской идеи и верой болгарских политических и культурных элит в то, что именно болгары и Болгария должны доминировать на Балканах. Болгарские элиты на протяжении XX столетия трижды пытались реализовать этот национальный проект – дважды в качестве инициатора военных действий (первая балканская война, вторая мировая война) и один раз как обороняющаяся сторона (вторая или межсоюзническая балканская война). Во всех трех случаях болгарские политические элиты руководствовались националистическими аспирациями и стремления создания «Великой Болгарии».

Примечательно, что в двух случаях активной военной внешней политики Болгарии основные интересы болгарских элит были сосредоточены в регионе Македонии, которая никогда не соотносилась с образами Другого (что для болгарских авторов было просто немыслимо [1; 2; 22]), но практически всегда фигурировала в контексте развития идей самости, болгарской, болгарской идентичности. В силу того, что болгарская армия в период Балканских войн вела действия на территории этого региона [17] македонская тематика интегрировалась в болгарский исторический и политический дискурс, а Македония в значительной степени актуализировала свое значение как универсального «места памяти» для целого ряда болгарских интеллектуалов, которые получили военный опыт именно на ее территории. Подобные моменты, как полагают болгарские авторы, легитимизируют именно болгарские претензии на Македонию. Болгарский язык и православие, как две компоненты болгарского мифа, оставались преимущественно политическими маркерами, которые активно использовались для определения и позиционирования сообщества по

принципу свой – чужой. Все, кто не владел болгарским языком и не был православным, автоматически выставлялись за пределы болгарского сообщества – болгарской по-литической нации.

Классические примеры подобного разделения – отношение со стороны болгарских националистов к сербам и помакам. Сербь автоматически воспринимались как однозначно чужие, что подкреплялось не только языковыми отличиями, но и политическими противоречиями. Помаки отделялись в виду того, что были мусульманами. Но если за сербами болгарские националисты признавали право быть другими, то в отношении помаков они подобного не позволяли, обрекая их на ассимиляцию и принудительную христианизацию. Эти стратегии переносились и на славянское население Македонии с неясной идентичностью, которому, как полагали болгарские авторы, надлежало стать болгарским.

В идеологии болгарского национализма существовало и сообщество, которое занимало промежуточный статус между сербами и помаками. Это были македонцы. Единственное, что сближало их с болгарам, это – славянское происхождение и принадлежность к православной Церкви. С другой стороны, македонские националисты были склонны позиционировать македонцев как отдельную нацию, которая достойна того, чтобы обладать своим национальным государством – Македонией. Болгарские националисты относились к македонцам иначе. Для болгарских националистов Македония была именно Болгарией, одним из болгарских регионов. Для них македонцы были болгарам. В этой ситуации македонский язык воспринимался как испорченный сербам болгар-ский или совокупностью болгарских диалектов, которые изменились под сербским влиянием. «Испорченность» или «диалекты» – эти понятия не имели для болгарских националистов особого значения в виду того, что отношение к македонскому языку почти всегда оставалось негативным.

Начиная с 1880-х годов болгарскими авторам предпринимались активные попытки интегрировать Македонию в болгарский контекст. Деятельность нескольких поколений софийских интеллектуалов была подчинена одной цели – формированию болгарского образа Македонии. Среди первых форматоров македонских образов в болгарском национализме стал Иван Вазов, который идеализировал македонскую борьбу как форму именно болгарского националистического движения, обращаясь к Македонии не иначе как «Македония, родина мила!» [9, с. 27 – 28] и призывая своих соотечественников быть македонцами («иди, о брате, в Македония!» [8, с. 81]), то есть принимать участие в борьбе против «чуждо иго» [23, с. 419], борьбе за освобождение македонских земель, в состав которых вошли бы «Солун, Шар, Пирин и Рила» [7, с. 29-30], и их фактическую инкорпорацию в состав Болгарии, что было попыткой актуализировать не только болгарское восприятие региона, но и его именно болгарский характер. В более радикальной версии будущая Болгарская Македония должна была охватывать территории «от Шар бо белия Егей» [28, с. 120]. Теодор Траянов и вовсе писал об освобождении Македонии, где вновь свободно будет звучать

«славен български език» [29, с. 133-134]. Другие авторы также не менее активно локализовали в своих поэтических текстах македонские города (Тетово [5, с. 112; 6. с. 113]) и Вардарский регион [4, с. 108; 21, с. 192-193; 24, с. 108] в целом, что воспринималось ими как форма болгаризации македонского пространства. Усилиями болгарских авторов подобной символической болгаризации была подвергнута и Солунь [3, с. 109-110]. Константин Величков, который активно формировал образ Македонии как жертвы [11, с. 204] антиболгарских устремлений ее соседей, патетически вопрошал «Чия е македонската земля» [12, с. 70-71], актуализируя тем самым болгарские стремления, направленные на интеграцию Македонии именно в болгарское пространство. Аналогичные мотивы жертвенности Македонии, ставшей «истерзанной матерью» [13, с. 226], мученицей антиболгарской политики, звучат в текстах Любена Димитрова [16, с. 225] и Кирила Христова [30, с. 110].

В целом болгарский национализм отрицал существование македонской нации и македонского языка, видя в македонцах часть болгар, предлагая им такой вариант идентичности, который предусматривал их почти полную интеграцию в состав болгарской политической и этнической нации. В этом отрицании существования отдельной македонской идентичности болгарские интеллектуалы, вероятно, понимая и чувствуя шаткость и общую нестройность своих предположений активно ссылались на опыт зарубежных исследователей, которые разделяли болгарскую точку зрения, сводившуюся к включению Македонии и македонцев в болгарский исторический, культурный, этнографический и языковой контекст. Особой популярностью среди болгарских интеллектуалов, которые занимались продвижением и популяризацией именно болгарского восприятия Македонии пользовалась работа немецкого этнографа первой четверти XX века Густава Вайганда «Этнография Македонии» [32], позднее переведенная на болгарский язык [10].

Болгарским авторам особенно импонировало то, что немецкий ученый верил в то, что «большая часть сельского населения» в Македонии «было и остается болгарским». Описывая демографическую структуру македонского населения, Густав Вайганд на первое место по численности ставил болгар. Используя термин «македонцы», Г. Вайганд не придавал им специфического македонского содержания, полагая, что македонцев следует рассматривать в качестве этнографической группы болгар. Анализируя особенности этнической истории Македонии, Г. Вайганд «населял» ее не просто абстрактными славянами, но болгарам, а государственные традиции, которые в различное время имели место на территории Македонии, оценивались им также как «болгарские». По мнению немецкого автора, в первой четверти XX века болгары составляли значительную часть городского населения Македонии Кроме этого славянские языки, на которых говорило население Македонии в Средние Века, немецкий этнограф соотносил со «старо-болгарским языком». Густав Вайганд полагал, что отдельного и самостоятельного македонского языка не существует, а славянские диалекты на

территории Македонии следует рассматривать в качестве болгарских.

В такой ситуации Македония в рамках болгарского националистического дискурса фигурировала как понятие почти исключительно географическое, а македонские города (например, Скопье [20], Охрид [25] и даже Солунь [26]) были интегрированы, благодаря развитию среднего образования [18], в болгарский канон и контекст болгарского пространства. Если же ему и придавали этнический или политический смысл, то это делалось в болгарском понимании Македонии. Македония могла быть правильной, если это была болгарская Македония. Македонизм оценивался позитивно, если им управляли из Софии, а его сторонники выступали за объединение с Болгарией. В противоположных случаях македонская нация – ни что иное, как сербский антиболгарский проект, а Македония – антиболгарская провокация Белграда. В подобной ситуации македонские нарративы в Болгарии получили значительное развитие и активно использовались интеллектуалами для изобретения и конструирования именно болгарской идентичности. В этом процессе одну из центральных ролей сыграла учебная литература (которая популяризировала и предлагала новые идентичности

настолько универсальные, что отказаться от них было крайне сложно [14]) и болгарский учитель [15], который в отличие от прусского учителя «не выиграл битву при Садовой», но скорее проиграл тем политикам, македонский проект которых обладал большим мобилизационным потенциалом.

Выводы. Таким образом, к началу XX века болгарские политические и интеллектуальные элиты осознали важность выработки болгарской версии Македонии с целью ее дальнейшей политической и культурной интеграции в болгарское пространство. Болгарские правящие круги в начале XX века понимали, что такие инструменты формирования и развития идентичности как средняя школа и предназначенная для нее учебная литература конструировали, воображали, изобретали и продвигали именно болгарский образ Македонии, интегрированный в контекст истории и этнографии Болгарии. Подобная политика болгарских интеллектуальных элит вписывается как яркий пример в теорию изобретаемых традиций – именно поэтому мы можем констатировать, что в XX веке Македония стала для болгарского национализма своеобразным «местом памяти», что породило многочисленные научные, мемуарные и художественные стратегии формирования болгарской Македонии, которые нуждаются в дальнейшем изучении.

Список литературы:

1. Аретов Н. Свой и чужд в балканските култури / Н. Аретов // Въпреки различията: интеркултурни диалози на Балканите / съст. Н. Аретов. – София, 2008. – С. 9-12;.
2. Аретов Н. Типология на Своя и Другия в ранната българска национална митология / Н. Аретов // Да мислим Другото. Образи, стереотипи, кризи / съст. Н. Аретов. – София, 2001. – С. 9-24;.
3. Балабанов А. От моста на Вардара / А. Балабанов // Македония в песни. Анталогия от български поети / предговор А. Балабанов, подред. Л. Станчев, Р. Мутафчиев. – София, 1943. – С. 109-110.
4. Борина Хр. Макове / Хр. Борина // Милетич-Букурещлиева М. Македония в българската поезия / М. Милетич-Букурещлиева. – София, 1929. – С. 108.
5. Борина Хр. Тетово / Хр. Борина // Милетич-Букурещлиева М. Македония в българската поезия / М. Милетич-Букурещлиева. – София, 1929. – С. 112.
6. Борина Хр. Тетовско поле / Хр. Борина // Милетич-Букурещлиева М. Македония в българската поезия / М. Милетич-Букурещлиева. – София, 1929. – С. 113.
7. Вазов И. Не даваме я! / И. Вазов // Македония в песни. Анталогия от български поети / предговор А. Балабанов, подред. Л. Станчев, Р. Мутафчиев. – София, 1943. – С. 29-30.
8. Вазов И. Там! / И. Вазов // Милетич-Букурещлиева М. Македония в българската поезия / М. Милетич-Букурещлиева. – София, 1929. – С. 81.
9. Вазов И. Черното знаме / И. Вазов // Македония в песни. Анталогия от български поети / предговор А. Балабанов, подред. Л. Станчев, Р. Мутафчиев. – София, 1943. – С. 27-28.
10. Вайганд Г. Етнография на Македония / Г. Вайганд / прев. от немски Н. Джерманова. – София, 2008.
11. Величков К. Към Македония / К. Величков // Милетич-Букурещлиева М. Македония в българската поезия / М. Милетич-Букурещлиева. – София, 1929. – С. 204.
12. Величков К. Чия е македонската земя / К. Величков // Македония в песни. Анталогия от български поети / предговор А. Балабанов, подред. Л. Станчев, Р. Мутафчиев. – София, 1943. – С. 70-71.
13. Весов Л. Към Родината / Л. Весов // Милетич-Букурещлиева М. Македония в българската поезия / М. Милетич-Букурещлиева. – София, 1929. – С. 226.
14. Данова Н. Проблемът за националната идентичност в учебникарската книжнина, публицистиката и историографията през XVIII – XIX век / Н. Данова // Български идентичности в българската култура / съст. Н. Аретов. – София, 2003. – Т. 4. – С. 11-91.
15. Даскалова К. Българският учител през Възраждането / К. Даскалова. – София, 1997.
16. Димитров Л. Панихида / Л. Димитров // Милетич-Букурещлиева М. Македония в българската поезия / М. Милетич-Букурещлиева. – София, 1929. – С. 225.
17. Додов Н. Дневник по балканската война / Н. Додов. – София, 2006.
18. Кайчев Н. Македонийо, възжелана... Армията, училището и градежът на нацията в Сърбия и България (1878 – 1912) / Н. Кайчев. – София, 2006.
19. Кирчанов М.В. Националистическая модель политической модернизации и трансформации европейских периферий / М.В. Кирчанов. – Воронеж: ФМО ВГУ, 2009. – 217 с.
20. Кънчов В. Град Скопие / В. Кънчов. – София, 1898.
21. Лилиев Н. Към Родината / Н. Лилиев // Родни слова. – София, 1941. – С. 192-193.
22. Михова Л. Чужденецът – свой и друг / Л. Михова // Да мислим Другото. Образи, стереотипи, кризи / съст. Н. Аретов. – София, 2001. – С. 57-66.
23. Морфов А. Изгрей зора на свободата (марш за македонските революционери) / А. Морфов // Подвигът на Мара Бунева / съст. Цочо В. Билярски. – София, 2010. – С. 419.

24. Панчев С. Вардар / С. Панчев // Милетич-Букурещлиева М. Македония в българската поезия / М. Милетич-Букурещлиева. – София. 1929. – С. 108.
25. Снегаров И. Град Охрид / И. Снегаров. – София, 1928.
26. Снегаров И. Солун в българската духовна култура / И. Снегаров. – София, 1937.
27. Тодорова М. Балкани. Балканизъм / прев. от англ. П. Йосифова-Хеберле. – София, 1999.
28. Траянов Т. Илинденски химн / Т. Траянов // Милетич-Букурещлиева М. Македония в българската поезия / М. Милетич-Букурещлиева. – София. 1929. – С. 120.
29. Траянов Т. Победният марш на българите / Т. Траянов // Родни слова. – София, 1941. – С. 133-134.
30. Христов К. Българската реч / К. Христов // Родни слова. – София, 1941. – С. 109-110.
31. Kyrchanoff M.W. Concepts of Selfness and Otherness in traditional Macedonian culture / M.W. Kyrchanoff // Человек в глобальном мире. Материалы международной научной конференции (г. Воронеж, 19 – 20 мая 2015 года) / ред. Н.В. Бугусова. – Воронеж, 2015. – Р. 338-343.
32. Weigand G. Ethnografie von Makedonien / G. Weigand. – Leipzig, 1924.

Kyrchanoff M.V.

Voronezh State University

HISTORICAL BACKGROUNDS AND PRECONDITIONS OF BULGARIAN MACEDONIANISM

Summary

The author analyzes historical basis and backgrounds of Bulgarian Macedonianism. Macedonian images and narratives occupied one of the central places in works of few Bulgarian poets of the 19th century. Bulgarian poetry assisted to Bulgarization of Macedonia and its integration in Bulgarian cultural context. Bulgarian educational system also included in Bulgarization of Macedonia. Publication of popular science books about Macedonia also contributed to its perception as Bulgarian region.

Keywords: Bulgaria, Macedonia, historiography, identity.

УДК 94(477.8)«1937»

РЕПРЕСІЇ НКВД ПРОТИ ПІДОЗРІЛИХ РАДЯНСЬКІЙ ВЛАДІ КИЇВСЬКИХ ВИКЛАДАЧІВ НА ПРИКЛАДІ ГЕРМАНА ШЛЕМА МОЙСЕЙОВИЧА (1937 РІК)

Ніколаєва Н.Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто біографію викладача КДУ Ш.М. Германа. Проаналізовано його життя та діяльність. Досліджено причини його арешту та негативного ставлення чекістів до представників української науки та освіти у 1920-х – 1930-х рр. Доля колишнього викладача КДУ Ш. Германа виявилася досить типовою для арештованих у 1936-1937 р. Чекісти звинуватили його в участі у видуманій ними «троцькістській організації», у намірах проводити терористичні акти проти членів Комуністичної партії і радянської уряду, і знищили.

Ключові слова: НКВД, арешти, репресії, чекісти, викладачі.

Постановка проблеми. Особливе місце у історії політичних репресій проти викладачів Київського державного університету (КДУ) займають ті репресії, які були проведені чекістами наприкінці 1930-х років.

Арешти викладачів здійснювались протягом 30-х років ХХ століття. І в розпал політичних репресій у 1937-1938 рр. це торкнулось також і науковців, і викладачів, зокрема в Київському університеті. Це свідчить про наявність в системі НКВД-НКДБ УРСР таємних обліків (картотек) щодо «неблагонадійних» осіб. Очевидно, що радянська влада стежила за «неблагонадійними», намагалася убезпечити себе від своїх же громадян. На жаль, поки що інформація про те, як проводилася робота зі створення таких обліків, а також дані про всіх заарештованих викладачів – уривчаста і неповна.

В архівах НКВД-КДБ на сьогодні вдалося виявити деякі характерні приклади, які добре ілюструють арешти київських викладачів і науковців в 1936-1937 рр., одним за яких є арешт Германа Шлема Мойсейовича, який варто розглянути детальніше.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що вона досі була маловивченою і про неї все ще небагато інформації у наукових публікаціях.

Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арешту викладача Київського університету, проведеного в 1936 р., прослідкувати долю заарештованого.

Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що в ньому до наукового обігу вводяться раніше маловідомі документи спецслужб СРСР, в першу чергу – матеріали архівних кримінальних справ на репресованого київського викладача.

Історіографія питання обмежена. На сьогодні спеціальні праці, у яких би детально аналізувалася біографія Ш.М. Германа, практично відсутні. Саме тому край важливо вивчати і вводити до наукового обігу раніше маловідомі джерела – архівні матеріали більшовицьких спецслужб.

Серед найбільш важливих праць щодо долі репресованих викладачів слід назвати дослідження І. Біласа [2], С. Білокося [3], В. Заруби [6], Ю. Шаповала [10], Л. Шевченко [11], О. Юрковій [12], К. Довганя [5] та багатьох інших. На сьогодні про політичні репресії в сталінський період опубліковано тисячі наукових праць, які годі перелічити в короткому огляді.

У 1930-ті рр. трагічно склалася доля доцента історії західних країн історичного факультету Київського державного університету Германа Шлеми Мойсейовича (1899-1937). Про нього в науковій літературі ще й досі обмаль інформації. Досліджень про Ш.Германа, де було б детально з'ясовано його життєвий шлях та причини арешту, на сьогодні практично немає.

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) збереглася архівна кримінальна справа на Ш.Германа № 50708-фп. Він проходив за груповою слідчою справою НКВС УРСР № 123 на «контрреволюційну троцькістську організацію на Україні». За цією справою було заарештовано та засуджено чимало викладачів Київського державного університету.

Виклад основного матеріалу. Про біографію Ш. Германа відомо не дуже багато. Згідно з анкетною, заповненою чекістами 29 лютого 1936 р. після його арешту, Герман Шлема Мойсейович народився в грудні 1899 р. в м. Золотоноші (тоді – Київської губернії, нині – Черкаської області). За національністю – єврей. Відомості про його родину також досить скупи та обмежені. Його батько Мойсей Самсонович Герман в 1913-1914 рр. займався торгівлею хліба, в подальші роки був службовцем. До революції 1917 р. Ш. Герман навчався в гімназії, а вищу освіту отримав в 1924 р. в Одеському інституті народної освіти. В подальші роки працював викладачем у різних навчальних закладах. Стояв на обліку в київському військкоматі. В будь-яких арміях в 1917-1921 рр. не служив.

Запідозривши Ш. Германа у «троцькізмі», чекісти пильно стежили за ним. В результаті Ш. Герман тричі заарештовувався органами НКВС: в 1929 р. в м. Одесі відсидів три тижні, після чого був звільнений; в 1929 р. був знову заарештований і посаджений і ізолятор, звідки звільнився в 1930 р.; в 1931 р. був заарештований в Одесі і пробув під арештом три місяця. Всі три арешти були за так звану «контрреволюційну троцькістську діяльність» [4, арк. 8].

Подробиці арештів Ш. Германа у 1929 і 1930 рр. збереглися у оглядовій довідці за цими справами. Отож, вперше Ш. Герман був заарештований 9 квітня 1929 р. Одеським окружним відділом ДПУ УСРР за звинуваченням «в участі у антирадянській організації». На попередньому слідстві Ш. Герман розповів, що він не був членом комуністичної партії, був знайомий з одеським

громадсько-політичним діячем Варшавським, з яким вів розмови на різні політичні теми, в т.ч. про опозицію. Чекісти вважали Варшавського «активним опозиціонером». Участь в проведених опозиційній роботі Ш. Герман заперечував. Також він відмовився називати своїх знайомих, з якими часто зустрічався до арешту, мотивуючи тим, щоб не наражати їх на арешт. Інших свідчень він не давав. Такі свідчення не могли сподобатися чекістам, і тому не дивно, що Постановою Особливої наради при колегії ОДПУ від 17 травня 1929 р. Ш. Герман був запрошений у містя, підвідомчі ОДПУ строком на 3 роки [4, арк. 127].

Але доля розпорядилася інакше. 8 січня 1930 р. Ш. Герман, перебуваючи у ув'язненні, написав власноручну заяву про те, що погляди опозиції він розділяв з часу дискусії перед 15-м з'їздом ВКП (б), але організаційно з опозицією зв'язаний не був. Вказав, що читав деякі підпільні видання приблизно в 1928 р., але від подальшої участі в цій діяльності відмовляється. Врешті, його «покаяння» чекісти оцінили, звільнили і дозволили працювати. Але, судячи з усього, він з тих часів перебував під наглядом НКВС УРСР.

На час арешту у 1936 р. Ш. Герман проживав у Києві на вул. Червоноармійській, б. 59, кв. 3. На його утриманні знаходився батько Мойсей Самсонович, 68 років; мати Бруха, 63 роки; з ними разом жили сестра Герман Анна Мойсеївна, 36 років, службовець, друкарка в одному з наркоматів УРСР; сестра Герман Белла Мойсеївна, 28 років, службовець (наглядач) в київському музеї російського мистецтва.

Ш. Герман до березня 1935 р. займав посаду доцента історії західних країн історичного факультету Київського державного університету¹. В березні 1935 р. був знятий з роботи в університеті за «контрреволюційну троцькістську діяльність». Маючи таке «клеймо», знайти нормальну роботу в СРСР було важко. У грудні 1935 р. – січня 1936 р. Ш. Герман працював обліковцем київської фабрики імені Карла Маркса (мабуть тому, що через підозри у «троцькізмі» на іншу роботу його просто не брали). Однак і звідти він був звільнений і останні три тижні перед арештом пробув без роботи.

Під час розгулу масових політичних репресій в СРСР 1930-х рр. (особливо після вбивства С. Кірова 01.12.1934 р.) Ш. Герман знову попав в поле зору чекістів, які вважали його «троцькістом», який не зважаючи на три арешти так і не змінив свої погляди.

У лютому 1936 р. оперуповноважений СПВ УДБ НКВС УРСР Двін виніс постанову про початок провадження справи на Германа Ш.М. Розглянувши матеріали про його «злочинну діяльність» (мабуть, доноси інформаторів НКВС) Двін зазначив, що Герман Ш.М. в минулому був активним учасником «троцькістської організації» в Києві, причому він до останнього часу «стояв на попередніх позиціях». Двін вважав, що будучи викладачем Київського державного університету Ш. Герман у своїй викладацькій роботі «протаскував троцькістську контрабанду», і був зв'язаний

з іншими «троцькістами» в Києві. Розгледівши в діяльності Ш. Германа ознаки «злочинів», які підпадали під ст. 54-10 та 54-11 КК УРСР Двін постановив згідно з ст. 93 п. 2 та 108 КПК УРСР розпочати провадження слідства у справі, а копію постанови направити прокурору по спец справам УРСР. Зазначену постанову затвердили начальник 1 відділення СПВ Брук та начальник СПВ УДБ НКВС УРСР Рахлін [4, арк. 1].

28 лютого 1936 р. оперуповноважений СПВ УДБ НКВС Двін розглянувши матеріали про діяльність Ш. Германа вирішив, що він був «активним учасником троцькістської групи у Києві». Видумавши, що його перебування на волі може негативно вплинути на хід слідства та суду, керуючись ст. 143, 145 та 156 КПК УРСР Двін постановив обрати мірою запобігання утримання Германа Ш.М. під вартою в спеціальному копусі НКВС УРСР. Копія постанови була направлена прокурору. Зазначену постанову також затвердили начальник 1 відділення СПВ Брук та начальник СПВ УДБ НКВС УРСР Рахліс [4, арк. 2].

26 лютого 1936 р. старший помічник генерального прокурора зі спецсправ УРСР Крайній розглянув матеріали СПВ УДБ НКВС УРСР на Германа Ш.М. Він повірив у чекістську небезпечність, що Ш. Герман був колишнім «активним учасником троцькістських організацій в м. Києві», за що раніше був заарештований та відправлений на північ. Але після відбуття строку покарання він повернувся у Київ і за матеріалами чекістів «залишився на своїх попередніх троцькістських позиціях», зокрема, в 1935 р. викладаючи в вищих навчальних закладах «протаскував троцькістську контрабанду». Також чекісти зібрали матеріал про його приналежність до «контрреволюційної троцькістської організації». Вирішивши, що його перебування на свободі було соціально небезпечним, Крайній постановив санкціонувати арешт Ш. Германа та притягнути його до відповідальності за ст. 54-10 і 54-11 КК УРСР [4, арк. 3].

26 лютого 1936 р. керівництво НКВС УРСР підписало ордер № 37 на арешт Ш. Германа [4, арк. 4]. 27 лютого 1936 р. чекісти провели особистий обшук у Ш. Германа [4, арк. 6]. Саме цю дату, мабуть, слід вважати часом його арешту. На наступний день 28 лютого 1936 р. співробітники УДБ НКВС УРСР Канівський, Косило і Шамит провели обшук у квартирі Ш. Германа. Під час обшуку були присутні свідки – Шумейко Лаврентій Філіпович, Кулібаба Корнелій Прокопович (можливо, сусіди). У Ш. Германа було вилучено: паспорт № 043228, трудовий список, військовий квиток, профсоюзні квитки № 1379826, та № 2880, 1 фотографія, 14 різних заміток на папері, 1 блокнот, 1 лист, 10 зошитів з рукописами, книги М. Скрипника, М. Яворського та інших [4, арк. 5]. Чимало вилучених паперів чекістами вважались «антирадянськими».

2 березня 1936 р. начальник 2 відділення СПВ УДБ НКВС УРСР Григоренко розглянув слідчий матеріал про Ш. Германа і знайшов, що «проведеними слідчими діями» встановлено участь Ш. Германа в «троцькістській контрреволюційній організації». Тому він згідно з ст. 126 та 127 КПК УРСР постановив притягнути Ш. Германа у якості обвинувачуваного, пред'явивши обвинувачення за ст. 54-11 КК УРСР. Цю постанову

¹ Київський державний університет відновив роботу у 1933 р. Після укріплення більшовицької влади він у 1921-1933 рр. мав назву Київський інститут народної освіти. Згодом, у 1939 р. КДУ став носити ім'я Т.Г. Шевченка.

затвердив капітан держбезпеки Брук, її копію направили прокурору [4, арк. 9].

29 серпня 1936 р. оперуповноважений СПВ УДБ НКВС УРСР Гречіхін ще раз розглянув матеріали про Ш. Германа і вирішив, що останній був учасником «троцькістської терористичної організації». Тому він згідно з ст. 126 та 127 КПК УРСР постановив притягнути Ш. Германа у якості обвинувачуваного, пред'явивши обвинувачення за ст. 54-8, 54-10, 54-11 КК УРСР. Цю постанову затвердили капітан держбезпеки Брук і начальник СПВ УДБ НКВС УРСР Рахліс [4, арк. 10].

Перший протокол допиту Ш. Германа датований 1 березня 1936 р. Зважаючи на тодішню практику роботи НКВС немає сумнівів, що всі свідчення проти себе Ш. Герман дав під моральним та фізичним тиском чекістів. Тому все, що він наговорив на слідстві – це нісенітниця (часто інспіровані самими слідчими), які, однак, були вкрай потрібні чекістам для того, щоб підвести його під розстріл. Слідчий – начальник 2 відділення СПВ УДБ НКВС УРСР Григоренко почав розпитувати його про перебування у політичному ізоляторі. Ш. Герман відповів, що він знаходився в політизоляторі в м. Тобольську а потім у м. Верхнеуральську до січня 1929 р. Потім він був переведений у Бутирську тюрму (м. Москва) у зв'язку з поданням заяви про відхід від троцькістів. В цій тюрмі він просидів 2 місяці, після чого був звільнений.

Григоренко поцікавився, з ким і з троцькістів Ш. Герман сидів в одній камері у Верхнеуральському політизоляторі. Заарештований відповів, що з ним сиділи Махарадзе, Табачников, Рапорт, Берадзе та інші. Тоді Григоренко заявив, що слідству відомо про те, що відхід Германа від «троцькістів» в 1929 р. носив «нещирий характер», і «був лише маневром». Такі обвинувачення також були досить типовими в ті часи. Григоренко запитав Германа, чи визнає він, що його відхід від «троцькістів» насправді був «дворушництвом». Далі у свідченнях Ш. Германа можна прочитати зізнання, що його «відхід від троцькістів мав дворушницький характер», і начебто перед виходом з ізолятора він про це попередив члена ізоляторного бюро Костю Костянтинова [4, арк. 12-13]. Цього слідство і добивалося.

1 квітня 1936 р. слідчий Григоренко знову допитав Ш. Германа. Цього разу він розпитував його про «контрреволюційну діяльність» викладача Київського державного університету професора нової історії Л. Сахновського. Спочатку Герман сказав, що йому про це нічого невідомо, але Григоренко заявив, що діяльність Л. Сахновського була добре всім відома, і тому слідство вимагає правдивих свідчень. Прослідували надиктовані чекістами брехливі свідчення, що «Л. Сахновський проводив контрреволюційну роботу в Київському університеті, групував навколо себе контрреволюційний елемент, вів боротьбу з партійною організацією, захищав підбраних ним на роботу людей», які, звісно, були «контрреволюційно налаштовані». Далі Герман повідав, що Л. Сахновський висував у роботі своїх ставлеників – «націоналіста» М. Зерова, «троцькістів» Нижника, Розанова, Лозовика, Левіта, був покровителем «реакційної професури» тощо. Григоренко негайно зробив висновок, що

очевидно в Київському університеті існувала «контрреволюційна троцькістська група», і запитав, чи визнає це Ш. Герман. Допитуваний вимушений був сказати, що визнає. Тоді Григоренко причепився до того, що Герман дав неправдиву відповідь на його перше питання про Л. Сахновського, і поцікавився, чому. Герман відповів, що він не зрозумів питання. Але Григоренко почав йому говорити, що він дав неправильну відповідь, бо сам був активним учасником «контрреволюційної троцькістської організації», разом з Лозовиком, Сахновським, Нижником і іншими, і намагався це приховати, а тепер остаточно заплутався. Далі став вимагати відвертих свідчень про всю контрреволюційну троцькістську роботу. Ш. Герман визнав, що він знаходився під певним впливом Л. Сахновського, але «контрреволюційною» свою діяльність не вважав [4, арк. 14-15].

Після цього фальсифікація справи тривала далі. На допиті 20 травня 1936 р. Григоренко повідомив, що слідство має матеріали про приналежність Ш. Германа до «контрреволюційної троцькістської організації» і його діяльність, як її учасника. Також сказав, що відмова Германа у 1929 р. від «троцькістів» була лише маневром, і що він «залишався троцькістом до останнього часу». Очевидно, до цього часу волю до спротиву Ш. Германа вже було зламано, бо він визнав всі ці обвинувачення і підписав протокол допиту. Далі розповів, що «з 1930 р. був зв'язаний з троцькістами, а в 1932 р. в Києві організаційно зв'язався з контрреволюційною троцькістською організацією, за завданням якої проводив контрреволюційну роботу аж до часу свого арешту». Потім наговорив, що в політичному ізоляторі ніяких завдань він не отримував, але попередив «троцькістів» Костянтинова та Ман-Невельсона, що виходить від «троцькістів» з метою маневру, з тим розрахунком, щоб в подальшому продовжувати «троцькістську роботу» далі. Після звільнення з ізолятора Ш. Герман прибув в Одесу, куди в 1930 р. повернулись з заслання «троцькісти» Ершон, Яновський, Варшавський, Тарасов. З усіма ними він був знайомий в 1920-31 рр. Чекісти вважали, що всі вони відійшли від «троцькістів» в заслання «з метою маневру і дворушництва», але не всі стояли на позиціях негайного відновлення «троцькістської» роботи. Чекісти примусили Ш. Германа говорити, що Тарасов наполягав на негайному розвороті «троцькістської» роботи, а Ершов і Яновський трималися тактики глибокого вивчення людей, обережного підходу до них, тактики створення гарно законспірованої «троцькістської організації». Ш. Герман, на думку чекістів, схилився більше до позиції останніх. Крім зустрічей та розмов Ш. Герман в той час ніякої практичної «троцькістської роботи» не вів. Найбільше він контактував з Варшавським, який був його старим другом, і хоч і залишався при своїх старих «троцькістських поглядах», але був противником якої-б то не було роботи, вважаючи її беззмисловою.

У 1931 р. Ш. Герман переїхав з Одеси до Києва. В Києві він зв'язався з троцькістами через Льва Натановича Сахновського, професора нової історії Київського інституту народної освіти (згодом – КДУ).

Звісно, що всі заарештовані чекістами викладачі КДУ повністю підтвердили свою участь в

«троцькістській контрреволюційній організації». Та й хіба могло бути інакше, коли державний терор розгорнувся на повну потужність? Навіть якби вони і відмовлялись свідчити проти себе, то протоколи за них написали би самі чекісти, ще й розписались би за них.

Слідство у справі Ш. Германа тривало, як на ті часи довго – з лютого 1936 р. аж до березня 1937 р. 7 березня 1937 р. начальник 4 відділу Головного управління державної безпеки НКВС СРСР комісар державної безпеки 3-го рангу Курський та прокурор СРСР А.Вишинський затвердили обвинувальний висновок проти Германа Ш.М. за справою № 277. Документ склав оперуповноважений 4 відділу УДБ НКВС УРСР мол. лейтенант держбезпеки Лівшиць, а схвалили помічник начальника 4 відділу УДБ НКВС УРСР капітан держбезпеки Брук та начальник 4 відділу УДБ НКВС УРСР майор держбезпеки Рахліс.

У обвинувальному висновку чекістами наплетено все, аби засудити заарештованого до розстрілу. Зазначалось, що НКВС УРСР була виявлена та викрита «контрреволюційна троцькістсько-терористична організація, яка очолювалась українським центром». Як було «встановлено» чекістами під час слідства, «троцькістська організація на Україні свою підризву контрреволюційну діяльність проводила під безпосереднім керівництвом Московського троцькістсько-зіновєвського об'єднаного терористичного центру». Далі – більше: «Українське троцькістське підпілля протягом всього періоду контрреволюційної боротьби з партією блокувалось з іншими контрреволюційними групами та організаціями, і в першу чергу – з українськими націоналістами». Саме за цією справою і був притягнутий до відповідальності заарештований 26 лютого 1936 р. Герман Ш.М., який за даними чекістів ще в 1927-28 рр. був активним учасником «контрреволюційної троцькістської організації». У 1929 р. він за зазначену діяльність був притягнутий до відповідальності і засуджений до увезення в політичному ізоляторі на 3 роки. Але в тому ж 1929 р. він за завданням «троцькістів» Костянтинова і Ман-Невельсона написав заяву про свій відхід від «троцькізму», і невдовзі був звільнений. На думку чекістів, в подальші роки Ш. Герман «продовжував проводити контрреволюційну роботу і підтримував в Одесі контакти з троцькістами Єршоном, Тарасовим та Яновським». Слідчі вважали, що в 1932 р. Ш. Герман переїхав в Київ і зв'язався з «одним із керівників контрреволюційної троцькістської організації», «терористом» Л. Сахновським, за завданням якого «проводив контрреволюційну роботу серед молоді в Київському університеті і залучив до організації троцькістів Косинського та Летюха». Слідчим ввижалося, що «активний учасник контрреволюційної організації Герман» знав про те, що «контрреволюційна організація зв'язана з закордонним троцькістським центром» за допомогою прибулого з Німеччини «троцькістського емісара», «агента Гестапо» Вайнбергера. Також за даними «слідства» Ш. Герман знав від Л. Сахновського, що «організація» готує замах на керівництво КП(б)У, а сам Ш. Герман «отри-

мав завдання» від Л. Сахновського «вербувати кадри терористів-бойовиків з молоді». Наплели, що «у своїй контрреволюційній діяльності Герман був зв'язаний з іншими викладачами-терористами» – Лозовиком, Левітом, Сахновським. Не забули додати, що у пред'явленому обвинуваченні Ш. Герман під час слідства визнав себе винним повністю (хто б сумнівався – авт.). Його дії чекісти «викрили» «свідченнями» викладачів Левіта, Лозовика та Л. Сахновського (всі вони на той час вже були засуджені).

На основі всього вищевикладеного, чекісти звинуватили Ш.Германа в тому, що він був учасником «контрреволюційної троцькістської організації», учасники якої 1 грудня 1934 р. вчили вбивство С. Кірова; що він за завданням організації проводив контрреволюційну роботу серед молоді в університеті і завербував в організацію Косинського і Петюха; що він знав про зв'язки організації з закордонним троцькістським центром через прибулого з Німеччини агента Гестапо Вайнбергера, а також знав про терористичні установки організації. Все підпадало під ст. 54-8 та 54-1 КК УРСР. В результаті Курський та Вишинський постановили віддати Ш. Германа суду Військової колегії Верховного суду СРСР, з застосуванням сумнозвісного закону від 1 грудня 1934 р. [4, арк. 107-110]

В той же день 07.03. 1937 р. секретарем Військової колегії Верховного суду СРСР бригадним юристом Фадєєвим було вручено Ш. Герману копію обвинувального висновку [4, арк. 111].

7 березня 1937 р. в м. Москві відбулось підготовче засідання Військової колегії Верховного суду СРСР. Судом його назвати важко, скоріше це було судилище. Головував корвоєнюрис² І.О. Матулевич, членами були диввоєнюрис³ А.М. Орлов і Я.П. Дементьєв, секретарем – військовий юрист 1 рангу А.Ф. Костюшко. Участь також взяв прокурор СРСР А.Я. Вишинський. Заслухавши доповідь Вишинського та обвинувальний висновок щодо Ш. Германа учасники засідання визначили, що слід погодитись з ним погодитись і справу прийняти до провадження Військової колегії Верховного суду СРСР в порядку постановки ЦВК СРСР від 01.12.1934 р. Германа планувалось судити за ст. 54-8 і 54-1 КК УРСР. Справу призначили до слухання в закритому судовому засіданні без участі захисту та обвинувачення і без виклику свідків. Міру запобігання щодо Ш.Германа залишили попередню, тобто утримання під вартою в тюрмі [4, арк. 112].

8 березня 1937 р. відбулось засідання Військової колегії Верховного суду СРСР. Головував все той же корвоєнюрис³ І.О. Матулевич, членами були ті ж диввоєнюрис⁴ А.М. Орлов і Я.П. Дементьєв, секретарем – військовий юрист 1 рангу А.Ф. Костюшко. Засідання, якщо вірити протоколу, розпочалося о 19 год. 05 хв. Головуючий оголосив, що буде слухатись справа по обвинуваченню Германа Шлеми Мойсейовича, який обвинувачувався за ст. 54-8, 54-11 КК УРСР і запропонував секретарю доповісти, хто викликався у цій справі. Секретар доповів, що підсудний Герман знаходиться в залі суду на лаві підсудних, а свідки у справі не викликались. Головуючий переконався у особистості підсудного та запитав, чи було йому вручено копію обвинувального висновку. Ш.Герман підтвердив, що ко-

² Корвоєнюрис – скорочено від «корпусний військовий юрист».

³ Корпусний військовий юрист.

⁴ Дивізійний військовий юрист.

птю він отримав. Головуючий оголосив склад суду, роз'яснив підсудному його справа на суді і запитав, чи не оголошує він відводу цьому складу суду, або комусь з суддів. Підсудний відповів, що він ніяких прохань не має, відводу суду не заявив. За пропозицією головуючого секретар зачитав обвинувальний висновок. Головуючий роз'яснив Ш. Герману в чому його обвинувачують, і запитав, чи визнає він себе винним. Підсудний Ш. Герман себе визнав повністю винним, підтвердив свої свідчення, дані під час слідства, і повідомив, що доповнити судове слідство йому нічим. Після цього головуючий оголосив судове слідство завершеним і надав підсудному останнє слово. Герман у останньому слові попросив, що він прийме будь-яке покарання для того, щоб позбавитись від свого минулого. Після цього суд вийшов на нараду для винесення вироку [4, арк. 113-114].

У оголошеному через кілька хвилин вироку було повторено всі ті ж самі звинувачення, що й в обвинувальному висновку. Псевдо суд приговорив Германа Ш.М. до розстрілу з конфіскацією всього його особистого майна. Вирок слід було виконати невідкладно [4, арк. 115].

Засідання завершилось в 19.30. Ось так за 25 хвилин викладача засудили до смерті, і всім суддям це було звично, бо така була обстановка в країні, що судили швидко і жорстоко. Жодного шансу на помилування Ш. Герман не мав.

У справі Ш. Германа зберігалась довідка начальника 12 відділення 1 спецвідділу НКВС УРСР лейтенанта держбезпеки Шевельова про те, що вирок про його розстріл було виконано 8 березня 1937 р. [4, арк. 116].

Лише після смерті Сталіна стала можлива реабілітація Ш. Германа. 17 липня 1958 р. сестра Ш. Германа – Анна Герман (Кулібаба) написала заяву в прокуратуру УРСР з проханням повідомити, чи живий її брат. Останню інформацію від нього вона отримала в 1937 р. з внутрішньої тюрми НКВС УРСР, він просив про передачу йому зимового одягу. Після цього наступні 20 років ніякої інформації про нього у неї не було [4, арк. 118].

20 листопада 1958 р. помічник військового прокурора Київського військового округу підполковник юстиції Козін розглянув архівну справу № П-414643 на Ш. Германа та скаргу його сестри і прийняв рішення для перевірки викладених у скарзі фактів провести додаткове розслідування [4, арк. 117].

У той же день заступник військового прокурора УРСР подполковник юстиції Кузнецов написав листи до Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва (м. Москва, вул. Пироговська, б. 17), а також до київського та одеського обласних архівів (тоді вони знаходились в підпорядкуванні МВС) з проханням розшукати інформацію про життя та діяльність Ш. Германа [4, арк. 123]. На всі три листи невдовзі надійшли відповіді, що ці архіви інформацією про Ш. Германа не володіють.

29 червня 1959 р. Козін склав оглядову довідку за архівною справою № 024134 на Ш. Германа, за якою останній був засуджений тричі ще в Одесі у 1929-1930 рр., за «троцькізм» [4, арк. 127-129]. Також у сестри Ш. Германа зберігалась характеристика Ш. Германа від 5 вересня 1924 р., видана інститутом народної освіти м. Одеси. В ній зазначалося, що «тов. Герман за часи перебування в Інституті проявив себе стійким з витриманою пролетарською ідеологією робітником. У тяжкі роки будівництва Вищої школи, коли в ній сиділи буржуазні синки і різні антирадянські елементи, а професура явно зривала починання радянської влади, тов. Герман був одним з перших пролетарських студентів, які повели боротьбу проти саботажу і старих буржуазних традицій. Перебуваючи на виборних посадах тов. Герман неухильно проводив всі починання радянської влади, боровся з контрреволюційними і есерівськими елементами». Далі Германа рекомендували, які «цінного працівника для радянської школи, як червоного педагога, який зможе виховувати нових людей в стінах нової школи» [4, арк. 130].

Цей документ підтверджує, наскільки жорстоко радянська влада розправлялася з відданим їй людьми, не кажучи вже про її противників.

12 листопада 1959 р. Військова колегія Верховного суду СРСР у складі генерал-майора юстиції Лихачова, підполковників юстиції Моїсєєва та Ферштмана винесла рішення № 4н-1944/59, яким відмінила вирок від 8 березня 1937 р. щодо Ш. Германа і справу припинила за відсутністю складу злочину. Судді вирішили, що Ш. Герман був засуджений безпідставно, не був учасником «антирадянської троцькістської організації» і не підбирав кадри для здійснення терористичних актів над керівниками радянської партії та уряду [4, арк. 132].

Висновки і перспективи. Підводячи підсумки слід зазначити, що доля колишнього викладача КДУ Ш. Германа виявилася досить типовою для арештованих у 1937 р. Чекісти звинуватили його в участі у видуманій ними «троцькістській організації», у намірах проводити терористичні акти проти членів Комуністичної партії і радянської уряду, і знищили.

Як видно з наведених матеріалів, у НКВД УРСР, вочевидь, існували «обліки неблагонадійного елемента». Саме наявність компрометуючої інформації про громадян ставала причиною їх арешту, навіть якщо інформація не була достатньо перевіреною.

Одним із завдань сучасної української історичної науки є повернення із забуття імен невинно репресованих людей, не зважаючи на їх політичні погляди чи партійну приналежність. Думається, що маловивчена на сьогодні постать викладача КДУ Ш. Германа повинна зайняти своє місце в історії Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Список літератури:

1. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З., Рубльов О. С. Історія під пресом ідеології // Зневажена Кліо: Зб. на пошану акад. НАН України П. Т. Тронька / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: Ю. З. Данилюк (голов. ред.) та ін. – К., 2005. – С. 3–74.
2. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х т. – К.: Либідь: Військо України, 1994. – Кн. 1. – 422 с.; Кн. 2. – 428 с.

3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – 447 с.
4. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 50708-фп.
5. Довгань К.Г. Київський університет в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму (1933-1941 рр.). Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2008 р.
6. Заруба В. Знищення київської школи істориків М. Грушевського: За матеріалами архіву ВУАН // Сучасність. – 1996. – № 5. – С. 105–116.
7. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення / під ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. – К., 2004.
8. Репресії в Україні. Бібліографічний покажчик / Упор. Є. Бабич, В. Патока. – К., «Смолоскип», 2007. – 520 с.
9. Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20–80-і роки: Матеріали міжнарод. наук. конф., Київ, 15–16 вересня 1994 р. / НАНУ: Ін-т історії України НАНУ, Ін-т держави і права; Всеукр. та Київське т-во політв'язнів і репресованих; Редкол.: П. П. Панченко (гол.), Є. В. Пронюк (співгол.) та ін. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1998. – 290 с.
10. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997. – 608 с.
11. Шевченко Л.В. Доля керівників Київського університету в 30-і рр. ХХ ст. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей / Ін-т історії України НАН України та ін.; Редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – К., 2002. – Вип. 20–21. – С. 511–527.
12. Юркова О. Київська історична школа М.С. Грушевського: доля науковців // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. – № 1/2. – С. 263–280.

Николаева Н.Б.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РЕПРЕССИИ НКВД ПРОТИВ ПОДОЗРИТЕЛЬНЫХ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ КИЕВСКИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ НА ПРИМЕРЕ ГЕРМАНА ШЛЕМА МОИСЕВИЧА (1937 ГОД)

Аннотация

В статье рассмотрена биография преподавателя КГУ Ш.М.Германа. Проанализированы его жизнь и деятельность. Исследованы причины его ареста и негативного отношения чекистов к представителям украинской науки и образования в 1920-х-1930-х гг. Судьба бывшего преподавателя КГУ Ш. Германа оказалась довольно типичной для арестованных в 1936-1937 гг. Чекисты обвинили его в участии в выдуманный ими «троцкистской организации», в намерениях проводить террористические акты против членов Коммунистической партии и советского правительства, и уничтожили.

Ключевые слова: НКВД, аресты, репрессии, чекисты, преподаватели.

Nikolaeva N.B.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

REPRESSIONS AGAINST SUSPICIOUS FOR THE NKVD AND SOVIET POWER KIEV LECTURERS ON THE EXAMPLE OF GERMAN SHLEM MOISEYOVICH (1937)

Summary

The biography of lecturer of KSU Sh.M. Herman, his life and his activity are analyzed in this article. The causes of his arrest and security officers' negative attitude towards representatives of Ukrainian science and education in the 1920s – 1930s. The fate of the former KSU lecturer Sh. Herman was quite typical for those arrested in 1936-1937. The NKVD accused him of involvement in devised so-called «Trotskyist organization», of intentions to carry out terrorist acts against members of the Communist party and the Soviet government, and killed.

Keywords: the, arrests, repressions, secret police, lecturers.

УДК 929(477)

ДО 175-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВІДОМОГО ІСТОРИКА ВОЛОДИМИРА СТЕПАНОВИЧА ІКОННИКОВА

Тептюк Л.М., Худолей О.С.

Черкаський державний технологічний університет

Досліджено творчий шлях відомого історика, історіографа, джерелознавця В.С. Іконникова та його внесок у розвиток вітчизняної науки. На основі архівних документів, рукописних та опублікованих матеріалів проаналізовано головні аспекти його наукової діяльності. Акцентовано увагу на викладацькій роботі вченого у вищих навчальних закладах України. Особливо проаналізовано його багаторічну педагогічну діяльність в Університеті Св. Володимира. Відображено активну участь В.С. Іконникова у розбудові вищої жіночої освіти. **Ключові слова:** Університет Св. Володимира, науково-педагогічна спадщина, лекції, програми курсів, неопубліковані дослідження.

Постановка проблеми. Дослідження особистості є актуальним для сучасної історичної науки, адже саме особистість творить історію. Серед відомих істориків, які працювали в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст., почесне місце належить Володимирі Степановичу Іконникову (1841 – 1923) – професору імператорського Університету Св. Володимира, одному із перших академіків Української академії наук.

В.С. Іконников росіянин за національністю все своє життя провів на Україні. Тут, у Києві, він народився, навчався в Київському кадетському корпусі (1852 – 1861), здобув вищу освіту на історико – філологічному факультеті Київського університету (1861 – 1865). Багаторічна педагогічна діяльність вченого була міцно пов'язана з середніми та вищими навчальними закладами Києва, Харкова, Одеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення для вивчення життєвого та творчого шляху В.С. Іконникова мають наукові студії І.Н. Войцехівської [1], В.І. Ульяновського [2], Р.А. Кіреєвої [3], А.А. Колесникова [4]. У своїх працях автори приділили увагу біографії, науковим надбанням, педагогічній діяльності вченого.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Засвоєння спадщини минулого, її критичне використання є однією з важливих умов росту як сучасної науки, так і суспільства в цілому. Важливу роль для історії відіграє особистість, тому вивчення життєвого шляху та наукової спадщини є актуальним для розвитку науки. Такі дослідники як І.Н. Войцехівська, В.І. Ульяновський, Р.А. Кіреєва, А.А. Колесников приділили увагу біографії вченого. Проте деякі сторінки його педагогічної та наукової діяльності залишилися висвітленими фрагментарно або дотично до інших проблем. Такий стан речей обумовлює необхідність докладнішого вивчення життя та творчого доробку В.С. Іконникова.

Метою статті є характеристика життєвого шляху та наукової діяльності В.С. Іконникова і його внеску у розвиток вітчизняної освіти.

Були використані такі методи дослідження: метод порівняння, історико-хронологічний метод, метод узагальнення фактичного матеріалу, метод періодизації.

Виклад основного матеріалу. Свою професійну діяльність В.С. Іконников пов'язав із науковою роботою у сфері історії і безпосередньо з викладанням у навчальних закладах. Учений

прагнув передати молодому поколінню якомога більше знань. В.С. Іконникова важко назвати неперевершеним лектором: він досконало володів матеріалом, але його манера читання лекцій не викликала захоплення. Студенти Університету Св. Володимира називали його «суцільним посиленням» через те, що його лекції були перенасичені бібліографічним матеріалом. Ще молодим науковцем він захоплювався історією і активно працював над нею все життя. З ранніх студентських листів В. Іконникова видно, що в майбутньому на погляди дослідника в царині історичної науки мав досить великий вплив М. Костомаров, який викладав в Університеті Св. Володимира в 1846 – 1848 роках. Для студента В.С. Іконникова він був взірцем викладача. У листі, адресованому другові дитинства, В. Іконников описав події, що відбувалися в квітні 1864 року, через які М. Костомарову не дозволили більше читати лекції в університеті. Тоді М. Костомарова з ініціативи та за наполяганням студентської сходки було обрано викладачем кафедри російської історії, але міністерство його кандидатуру не затвердило. В.С. Іконников зазначав з цього приводу: «Він сепаратист, він буде проповідувати свої ідеї, зіпсує покоління, – так кричать поліціанти-професори, для яких похвала керівництвом краще, ніж чесне слово. В інших прокинулася заздрість і вони говорять, що М. Костомаров списався і вони не розуміють, як його можна читати. О, старці, що посивіли на кафедрах, вам шкода співчуття для людини, яка стоїть вище вас!» [5]. Загалом, якщо оцінювати ранні твори В.С. Іконникова, можна констатувати, що він знаходився під значним впливом ідей М. Костомарова.

На час навчання В. Іконникова в Університеті Св. Володимира з професорів-істориків залишився тільки О. Ставровський (1809 – 1882), який викладав всесвітню історію. Якість лекційного курсу була посередньою [6]. І саме відсутність серед викладачів справжніх професіоналів стала причиною того, що В. Іконников надавав особливого значення самоосвіті. Науковий світогляд вченого формувався переважно під впливом німецьких філософів Гегеля, Шлейдена, Фогта та ін.

По закінченню Університету Св. Володимира (1861 – 1865) та складання екзаменів 1 червня 1865 року В.С. Іконников був удостоєний стипендії кандидата історико-філологічного факультету. А 5 жовтня того ж року його зараховано в стипендіати для підготовки на звання професора. Саме з

того часу й бере початок його багаторічна педагогічна діяльність у середніх та вищих навчальних закладах Києва, Харкова, Одеси. Так, у 1865 – 1866 роках вчений викладав історію в Київській военній гімназії та історію загальної літератури в Київському інституті шляхетних дівчат.

Педагогічна діяльність молодого історика в Університеті Св. Володимира почалась не зовсім вдало. На початку 1866 – 1867 навчального року він прочитав дві пробні лекції: одну на тему «О причинах возвышения Москвы», запропоновану факультетом, другу – «Очерк общественного состояния России перед реформой Петра Великого» (інший варіант – «Общественное движение в Московском государстве в XVII в.») – за власним вибором [2, 21]. На думку тодішнього ректора університету К. Мітюкова, В. Іконников дозволив собі «ліберальні висловлювання», які й визначили долю вченого. На думку професора В. Ульяновського, університетське керівництво з різних причин на різних рівнях (попечитель, ректор, декан) та професор, який керував кафедрою російської історії (О. Ставровський), були налаштовані проти В. Іконникова як історика, що має схильність до свободи висловлювання власних думок. До викладання його не допустили.

В. Іконников змушений був поїхати до Харкова, де у 1866 – 1867 роках працював на посаді приват-доцента. Харків та Харківський університет зіграли важливу роль у формуванні особистості історика. Це був час його становлення, визначення кола наукових інтересів, вибір ним проблем дослідження. Загалом історик встиг прочитати в Харківському університеті 80 лекцій.

Незважаючи на переїзд до Одеси, а згодом назад до Києва, В. С. Іконников все життя підтримував тісні контакти з харківськими науковцями Д. Багалієм, М. Сумцовим [7], В. Саввою [8], В. Бузескулом [9] та ін. Епістолярна спадщина В. Іконникова свідчить про спільність їхніх наукових інтересів, щире повагу та співпрацю на ниві історичної науки. Але, від'їжджаючи з Харкова, науковець писав у листі до О. Кістяківського: «З якими відчуттями я тепер – це просто затискає мене. Нічого вірного не залишив я позаду себе, нічого вірного немає попереду. Карпова вже обрали, хоча мене запевняють, що представлять і мою кандидатуру» [10]. До Харкова В. Іконников їздив у 1902 році для участі в Археологічному з'їзді, відвідав знайомі місця, старих друзів. Він навіть відновив стосунки з вченим П. Лавровським і подарував йому свою книгу про Київ (1905 р.).

Повертаючись до подій 1867 року нагадаємо, що в Одесі В. Іконников склав магістерські іспити. Надалі історик працював викладачем географії в 2-й Одеській гімназії та викладачем російської історії та словесності у приватній Маріїнській жіночій гімназії [2, 29].

Того ж року В. Іконников успішно захистив дисертацію на тему «Максим Грек» [11] і отримав ступінь магістра російської історії. Ця праця згодом була значно перероблена автором і вийшла друком у Києві другим виданням у 1915 році.

У 1867 році у зв'язку зі звільненням доцента В. Більбасова, кафедра російської історії стала вакантною і Рада історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира запросила на цю посаду І. Лашнікова і В. С. Іконникова. М. Макси-

мович та О. Кістяківський посприяли переведенню вченого до університету. В. С. Іконников прочитав вступну лекцію під назвою «Общий взгляд на развитие науки русской истории», яка була опублікована в «Университетских известиях» і вийшла окремим виданням. Цей крок став початком 50-літньої діяльності вченого у цьому навчальному закладі. 23 лютого 1869 року його було обрано доцентом кафедри російської історії.

Коли в 1870 році членом кафедри російської історії став В. Антонович, кафедральне навантаження було поділене між ним та В. С. Іконниковим. Не маючи в розпорядженні документів, важко напевно стверджувати наявність безпосередньої угоди між науковцями про розмежування ділянок «як лекційних викладів, так і наукових студій» [12]. Проте з самого початку їх спільної викладацької діяльності В. С. Іконников читав курс історії Київської і Галицької Русі, етнографію та історію Північно-Східної Русі та Московської держави, історію Новгородської республіки, історію Росії в XVIII столітті та російську історіографію. Але не можна трактувати такий поділ буквально, адже не можливо повністю виключити один період при опрацюванні іншого. Наприклад, читаючи тему «История России с половины XV до конца XVIII века», ніяк не можна було обминути тему соціально-політичного та економічного розвитку України, зокрема з огляду на приєднання українських земель до Росії в результаті Переяславської Ради 1654 року й подальшого їхнього існування у складі Російської держави. Тому програма має пункти: «История малороссийского казачества XV – XVIII века», «История крестьянского сословия в Южной Руси с XV – XVIII века», «Города в Юго-Западной Руси. Околичная шляхта». А ось у «Программе по русской истории XVII века» за 1882 рік вживається назва Україна, а не територія «Юго-Западной Руси». Хоча вона написана не рукою В. С. Іконникова, але за його підписом. Текст програми переписав його студент. Вона містить такі положення: «Общие и частные причины, вызвавшие движение в Украине при Б. Хмельницком. Положение поляков в Украине. Общее положение дел в Малороссии», «Избрание в гетманы Выговского. Западная Украина (П. Дорошенко)», «Измена Брюховецкого и его борьба с Дорошенко», «Избрание гетманом Левобережной Украины Демьяна Многогрешного. Ханенко. Судьба Дорошенка. Роль И. Мазепы». Не оминув історик у «Программе по русской истории XVIII века» і такий розділ як «Движение Карла XII в Украину». Звісно, такі важливі сторінки української історії, описані В. Іконниковим, на тлі загального історичного полотна. Співпраця двох достойних вчених – В. Іконникова та В. Антоновича – була професійною.

У чернетці «В историко-филологический факультет мнение доцента Антоновича о возведении Иконникова в звание экстраординарного профессора по кафедре русской истории» виявляються два почерки. Один абзац належить В. Антоновичу, а решта – В. Іконникову. Це, власне, обґрунтування кандидатури В. Іконникова для затвердження на посаді екстраординарного професора. Цей документ можна, очевидно, трактувати як документ довіри до колеги, до його об'єктивності й професійних якостей.

У науковій кар'єрі В. Іконникова велике значення відігравав захист докторської дисертації «Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории» 9 листопада 1869 року в Новоросійському університеті [13]. А вже в 1871 році його обрано екстра-ординарим, а 5 листопада цього ж року – ординарним професором Університету Св. Володимира [14].

В 1870 – 1871 роках у Києві були відкриті систематичні публічні курси з природничих наук. Під впливом цих подій з'явилась думка про відкриття постійних загальноосвітніх курсів при Університеті Св. Володимира. З 1874 року В.С. Іконников виступив із публічними лекціями, у яких він торкався різних історичних аспектів, а також стану жіночого питання у Росії і закордоном. Інтерес до так званого питання був зумовлений безпосередньою участю науковця у становленні вищої жіночої освіти у Києві. Згодом цей інтерес вилився у порівняльно-історичний нарис «Русская женщина накануне реформы Петра Великого и после нее», який вийшов друком 1874 року в «Университетских известиях» [15].

Про великий авторитет В. Іконникова серед колег свідчить той факт з 1877 по 1880 рік та з 1883 по 1887 рік його обирали деканом історико-філологічного факультету Київського університету [16].

Висновки і пропозиції. Отже, В. Іконников займався науковою діяльністю майже все своє життя і за цей час став автором понад 700 ґрунтовних наукових досліджень з історії України, Росії, джерелознавства, історіографії, киевознавства та ін. Вчений був одним із організаторів і керівників Історичного товариства Нестора – літописця, головним редактором єдиного тоді вузівського періодичного видання «Университетские известия», деканом історико – філологічного факультету Університету Св. Володимира, академіком Російської та Української академії наук, дійсним і почесним членом майже усіх тогочасних історичних товариств та комісій. Займаючи ряд посад у системі вищої освіти України вчений сприяв нагромадженню історичних знань, підготовці фахових кадрів.

Список літератури:

1. Войцехівська І. Від предків до нащадків (Життєпис вічизняного вченого історика Володимира Степановича Іконникова) / І. Войцехівська // Пам'ять століть: Історичний науковий та літературний журнал. 1997. – № 3. – С. 89-92.
2. Ульяновський В. І. Знаний і не знаний В.С. Іконников / В.І. Ульяновський // Історичні портрети. – К.: Либідь, 2004. – 426 с.
3. Киреева Р.А. А.Л. Іконникова и ее записки по историографии /Р.А. Киреева // История и историки: Историографический ежегодник. – Москва, 1975. – С. 195-198.
4. Колесников А.А. История русской женщины (А.Л. Іконникова – ученый и человек / А.А. Колесников // Вестник Алтайського государственного университета. – 1999. – № 3. – С. 347-350.
5. Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. 46. – Спр. 377. – Арк. 2.
6. Куликова-Радзівілл О. А. Формування історіософії В. С. Іконникова (до постановки проблеми) / О.А. Куликова-Радзівілл // Історичний збірник. Історія, історіософія, джерелознавство. – К., 1996. – С. 142.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України). – Ф. 2052. – Оп. 1. – Спр. 486-487. – 2 арк.
8. ЦДІАК України. – Ф. 2058. – Оп. 1. – Спр. 236-242. – 12 арк.
9. ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 48363-48408. – 56 арк.
10. ІР НБУВ. – Ф. 46. – Спр. 68185. – Арк. 1.
11. Іконников В. С. Максим Грек / В.С. Іконников. – Вып. 1. – К., 1865. – 197 с.
12. Радзівілл О.А. В.С. Іконников та В.Б. Антонович: єдність протилежностей? / Академія пам'яті професора Володимира Антоновича (16 – 18 березня 1993, м. Київ) / О.А. Радзівілл. – К., 1994. – С. 178.
13. Іконников В.С. Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории / В.С. Іконников. – К., 1869. – 562с.
14. Державний архів м. Києва (ДА м. Києва). – Ф. 16. – Оп. 469. – Спр. 138. – Арк. 650 – 652.
15. Іконников В. С. Русская женщина накануне реформы Петра Великого и после нее. Сравнительно – исторический очерк / В.С. Іконников // Университетские известия. – 1874. – № 6. – С. 243-292; С. 411 – 455.
16. ЦДІАК України. – Ф. 849. – Оп. 1. – Спр. 9-11. – 2 арк.

Тептюк Л.М., Худолей О.С.

Черкасский государственный технологический университет

К 175-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ИЗВЕСТНОГО ИСТОРИКА ВЛАДИМИРА ИКОННИКОВА

Аннотация

Исследованы творческий путь известного историка, историографа, источниковеда В.С. Іконникова и его вклад в развитие отечественной науки. На основе архивных документов, рукописных и опубликованных материалов проанализированы основные аспекты его научной деятельности. Акцентировано внимание на преподавательской работе ученого в высших учебных заведениях Украины. Отдельно проанализирована его многолетняя педагогическая деятельность в Университете Св. Владимира. Отражено активное участие В.С. Іконникова в развитии высшего женского образования.

Ключевые слова: Университет Св. Владимира, научно-педагогическое наследие, лекции, программы курсов, неопубликованные исследования.

Teptiuk L.M., Khydolei O.S.

Cherkasy State Technological University

TO 175-TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF THE FAMOUS HISTORIAN VLADIMIR STEPANOVICH IKONNIKOV

Summary

Studied creative way the famous historian, historian, dzhereloznavtsya V.S. Ikonnikova and its contribution to the science. Based on archival documents, manuscripts and published materials analyzes the main aspects of its research activities. The attention to academic teaching in higher educational institutions of Ukraine. A separate analysis of its multi-year teaching career at the University of St. Vladimir. Displaying actively involved VS Ikonnikova in the development of higher female education.

Keywords: University by St. Volodymyr, scientific and pedagogical activity, lectures, programs of courses, unpublished investigation.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 347.965.41

КОНСУЛЬТАТИВНА РОБОТА АДВОКАТА У СПРАВАХ ЩОДО СТЯГНЕННЯ ЗАБОРГОВАНОСТІ ЗА ДОГОВОРОМ БАНКІВСЬКОГО ВКЛАДУ

Аліменко О.Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
АО «Летрадо»

У статті з'ясовано практичне значення структурування процесу надання консультацій на окремі етапи, обґрунтована їх необхідність та змістове наповнення. Вироблено методичку (послідовність дій) при наданні консультацій у справах щодо стягнення заборгованості за договором банківського вкладу. Відображено практичне застосування технологічних, психологічних та тактичних прийомів в процесі надання консультації адвокатом. Розкрито особливості етапу вирішення проблемної ситуації клієнта через застосування альтернативних способів захисту порушеного права довірителя та судовий захист. З'ясовано поняття «медіабельності» та проаналізовано основні критерії доцільності застосування процедури медіації у справах щодо стягнення заборгованості за договором банківського вкладу.

Ключові слова: консультативна робота, банківський вклад, стягнення коштів, довіритель, досудовий порядок вирішення спору, судовий захист.

Постановка проблеми. На даний час в Україні відсутнє комплексне дослідження консультативної діяльності адвоката в цивільних справах, зокрема у справах щодо стягнення заборгованості за договором банківського вкладу. Переважна більшість наукових праць присвячена в основному з'ясуванню сутності такого виду адвокатської діяльності як представництво інтересів довірителя в суді, при цьому консультуванню та його особливостями не приділено значної уваги.

Враховуючи важливе значення консультативної роботи адвоката в цивільних справах, така ситуація не є виправданою, адже комплексне дослідження правового явища сприяє не лише його науковому пізнанню в цілому, виявленню його сутності, специфічних ознак та особливостей, а й допомагає знайти проблемні моменти в процесі його виконання з відповідними пропозиціями щодо їх усунення. Тому актуальність теми обґрунтовується необхідністю на новому рівні, комплексно вирішити існуючі проблеми у сфері надання консультативних послуг адвокатом у справах щодо стягнення заборгованості за договором банківського вкладу.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній та зарубіжній науці відсутні наукові праці присвячені особливостям надання консультацій довірителям у справах щодо стягнення заборгованості за договором банківського вкладу. Однак, значний науковий внесок у визначення поняття, видів та стадій консультативної роботи адвоката був зроблений наступними фахівцями: О.Ю. Блохіна, Л.О. Воскобітова, Я.П. Зейкан, О.Д. Кім, А.О. Краснейчук, М.А. Ларіонова, І.М. Лук'янова, С.Ю. Макаров, Л.П. Михайлова, О.Ф. Турченко, С.І. Фурса, С.Я. Фурса, О.Г. Яновська, та інші. Особливо дослідженню питань консультативної роботи адвоката була приділена увага вченою С.Я. Фурсою, якою було закладено концепцію стадійності консультування як виду адвокатської діяльності та розроблена відповідна методика його функціонування.

Відаючи належне працям учених, які займаються дослідженням проблемних питань, пов'язаних з консультативною роботою адвоката в цивільних справах, можна стверджувати, що комплексного дослідження вказаної правової категорії не проводились, що й актуалізує дану наукову статтю.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На науковому рівні досі залишається не вирішеним питання дослідження особливостей надання консультацій довірителю у справах щодо стягнення заборгованості за договором банківського вкладу.

Формування цілей статті. Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких завдань:

- аргументувати необхідність визначення стадій проведення консультування в забезпеченні успішного консультування;
- дослідити етапи консультування та необхідні дії, які повинні бути здійснені адвокатом на кожному етапі;
- а підставі узагальнення та аналізу думок вчених визначити і охарактеризувати технологічні, психологічні та тактичні прийоми, що використовуються адвокатом у процесі надання консультацій у справах щодо стягнення заборгованості за договором банківського вкладу;;
- дослідити особливості консультативної роботи адвоката в справах щодо стягнення заборгованості за договором банківського вкладу з урахування юридичної практики.

Мета статті є комплексний науковий аналіз правової природи консультативної роботи адвоката, який відображає її сучасний стан, розробка науково-теоретичних і практичних рекомендацій щодо методики її проведення у справах щодо стягнення заборгованості за договором банківського вкладу.

Виклад основного матеріалу. Розміщення грошових коштів на депозитних рахунках за договорами банківського вкладу – одна з найпоширеніших форм інвестування вільних коштів

населенням в Україні. Однак, на сьогодні, через політичну і фінансово-економічну кризу розвитку набула практика неповернення коштів банками їх власникам.

У зв'язку із цим, поширеними є випадки звернення громадян задля з'ясування можливості захисту свої порушених прав за консультацією до адвоката. Так, вважаємо за потрібне, на прикладі конкретної ситуації охарактеризувати процес консультування адвокатом у вказаній категорії цивільних справ.

На підставі зазначеного, змоделюємо ситуацію звернення громадянина України, жителя м. Севастополя до адвоката у зв'язку із невиконанням коштів банком за договором банківського вкладу [1; 2; 3; 4; 5]. Зазначимо, що клієнт попередньо домовився про зустріч, таким чином надавши адвокату можливість здійснити підготовку до інтерв'ювання шляхом визначення місця, часу зустрічі з довірительом, виконання попереднього аналізу правових норм, що мають відношення до даної ситуації. Слід зауважити, що власне з цього моменту розпочався процес консультування, а юристом була задіяна стадія підготовки до інтерв'ювання.

Під час безпосередньої зустрічі, окрім встановлення «правил гри» взаємодії між довірительом та адвокатом, було використаний ще один етап інтерв'ювання – вільне викладення клієнтом суті свого звернення. Так, у ході спілкування адвокатом було з'ясовано причину звернення та суть проблеми, що виникла у довірительа, а саме:

4 березня 2014 року між Лукашевичем Іваном Івановичем (довірительом, що звернувся за консультацією) та Приватним акціонерним товариством «Комерційний банк «ПРИВАТБАНК» було укладено договір банківського вкладу, за умовами якого довіритель передав ПАТ «КБ «ПРИВАТБАНК» грошові кошти в сумі 312 927,99 грн. для розміщення на депозитному рахунку. Вклад було оформлено на строк 366 днів, до 04.03.2015 року включно. Як додатково зазначив довіритель у відповідності до пояснення працівника банку, з яким він консультувався під час оформлення вкладу, йому як вкладнику повинні були нараховуватися на суму вкладу проценти по ставці 20% річних.

Після укладення даного договору протягом 5 місяців відповідні проценти по вкладу за березень, квітень, травень, червень та липень 2014 року так і не були перераховані на картку/рахунок довірительа. Внаслідок чого, Лукашевич І.І. неодноразово звертався до відділення банку, де був укладений вищезазначений договір з претензіями щодо невиконання процентів за вкладом. Працівники банку чітких відповідей не надавали, посилаючись на технічні збої у роботі системи по нараховуванню відсотків за банківськими вкладами [1; 2; 3; 4; 5].

Не знаючи як вирішити вказану ситуацію правовим шляхом довіритель звертається за кваліфікованою допомогою до адвоката.

Дізнавшись взагалі фактичні обставини справи, адвокату задля більш детального розуміння окресленої ситуації, слід відійти від психологічного прийому «уважного мовчання» або пасивного сприйняття інформації та перейти до застосування прийому «емпатії» або прийо-

му «активного сприйняття» інформації від клієнта, розпочавши, таким чином, наступний етап інтерв'ювання – з'ясування характеру правової проблеми клієнта шляхом постановки уточнюючих та конкретизуючих запитань. При цьому, науковцями рекомендується використовувати різного роду запитання: починаючи від відкритих/закритих запитань, закінчуючи застосуванням технологічних прийомів – «прийом камінного димаря» або «технологію воронки».

На наш погляд, у зазначеному випадку для ґрунтовнішого розуміння ситуації доцільними у використанні адвокатом є наступні запитання,

– Чи наявний з собою у довірительа договір банківського вкладу?

– Яка кінцева мета звернення довірительа до адвоката: зобов'язання банку здійснювати нараховування процентів за банківським вкладом чи розірвання договору банківського вкладу та повернення суми коштів депозитного вкладу разом із невиконаними процентами за відповідним договором?

– Зараховування коштів по процентах за банківським вкладом на картку/рахунок взагалі не здійснювалося чи здійснювалося частково? Якщо кошти зараховувалися на картку/рахунок, то які суми?

– Чи є у довірительа документальне підтвердження того, що кошти не зараховувалися на відповідну картку/рахунок?

– У якій формі подавалася претензія до банку у зв'язку із відсутністю нараховування процентів за банківським вкладом: усній чи письмовій?

– Де в даний момент проживає довіритель: на тимчасово окупованій території АР Крим чи на материковій частині України?

Лише з'ясувавши всі окреслені особливості, адвокат може цілісно усвідомити та зрозуміти проблемну ситуацію, з якою до нього звернувся довіритель. Дізнавшись всю необхідну інформацію, юрист закінчує етап з'ясування характеру правової проблеми клієнта та переходить до завершуючої складової інтерв'ювання як стадії консультування – закінчення інтерв'ю. Якщо адвокату зрозуміла проблема, описана довірительом, і вона не потребує додаткового аналізу нормативних джерел, він зразу ж може розпочати процес безпосереднього консультування клієнта. Однак, якщо адвокату проблемна ситуація видається недостатньо однозначною або ж відсутні належні документи для ґрунтовного розуміння даного питання, то юристу слід пояснити клієнту необхідність додаткового вивчення законодавства та судової практики щодо цього, зробити перерву у консультуванні та запропонувати призначити зустріч на інший день.

Обравши необхідну «лінію поведінки» адвокату необхідно застосувати обов'язковий етап між інтерв'юванням та безпосередньою консультацією – підготовку до консультації з клієнтом. Як зазначалося вище, вона може тримати починаючи від декількох хвилин та закінчуючись декількома днями, тижнями або місяцями. Все це залежить від складності проблемного питання, з яким до юриста звернувся довіритель. Всебічно підготувавшись до надання консультації, зокрема: проаналізувавши законодавство та можливість застосування

відповідних правових норм до даної ситуації, резюмуючи всі наявні фактичні обставини у справі, прорахувавши можливі матеріальні, часові та інші витримки, адвокат зі впевненістю переходить до найважливішого (кульмінаційного) етапу консультування – роз'яснення клієнту можливих варіантів вирішення проблеми та аналіз наслідків кожного із них. Важливо, що на практиці етап роз'яснення клієнту алгоритму дій в проблемній ситуації часто збігається (поєднується) з етапом допомоги клієнту у виборі оптимального рішення, тобто роз'яснення позитивних і негативних наслідків тієї чи іншої дії.

В описаній ситуації адвокат може запропонувати наступні варіанти вирішення проблемної ситуації клієнта.

Досудовий порядок вирішення спору (медіація). Адвокат, консультуючи довірителя, може запропонувати своєму клієнтові врегулювати існуючий правовий спір шляхом звернення до медіації як альтернативного способу вирішення спорів. Під час прийняття рішення стосовно можливості проведення процедури медіації в цивільних справах адвокат має вирішити питання щодо «медіабельності» правового спору. Під «медіабельністю» варто розуміти властивість юридичного конфлікту (правового спору), через яку він може бути врегульований безпосередньо сторонами конфлікту (спору) під час процедури медіації [6, с. 236]. Тобто адвокат має здійснити детальний аналіз внутрішньої специфіки змісту конкретних спірних правовідносин, у межах яких виник спір, на підставі факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру «медіабельності» правового спору, з урахуванням яких він зможе дійти висновку про можливість та доцільність проведення процедури медіації в конкретній справі, а також про ефективність її застосування.

У свою чергу, значна кількість науковців пропонує керуватися такими критеріями для прийняття рішення стосовно можливості та доцільності проведення процедури медіації, а саме: 1) наявність міцних, можливо, досить тривалих відносин між учасниками правовідносин; 2) наявність спільного інтересу в рамках предмета спору чи одного з його аспектів; 3) здатність сторін до участі в переговорах, наприклад, з урахуванням їх психічного стану або розподілу повноважень; 4) прагнення сторін до участі в переговорах або принаймні готовність до участі в процесі і спілкуванню з іншою стороною; 5) на думку учасників, взаємоузгоджене, позасудове рішення має принести їм предметні, часові та фінансові переваги [7, с. 158-161; 8, с. 31-38; 9, с. 5-8].

Адвокат як представник довірителя повинен мати на увазі, що Закон України «Про безоплатну правову допомогу» закріплює обов'язок держави надавати, рекомендувати і пропонувати послуги з медіації саме як первинну правову допомогу [10]. Крім того, цивільне процесуальне законодавство (ст. 130 ЦПК України) передбачає порядок досудового врегулювання правового спору, у межах якого може бути використана процедура медіації [11].

Таким чином, адвокат, вирішивши питання стосовно «медіабельності» правового спору та з урахуванням юридичних «показань для застосування» процедури медіації, може рекомендувати або, на-

впаки, не рекомендувати своєму довірителеві використати процедуру медіації в цивільних справах для врегулювання існуючого правового спору.

Зважаючи на це, в описаній нами ситуації, адвокату з урахуванням всіх особливостей спору, слід прийняти рішення про можливість досудового врегулювання проблемного питання.

По-перше, адвокату слід рекомендувати довірителю звернутися зі скаргою щодо невиконання ПАТ «КБ «ПРИВАТБАНК» зобов'язань з виплати процентів за договором банківського вкладу, в якій необхідно вказати вимоги по відновленню нарахування процентів за договором та їх перерахуванню на відповідну картку/рахунок. Крім того, у тексті вказаної скарги необхідно зазначити вимоги щодо повідомлення довірителя в якому відділенні ПАТ «КБ «ПРИВАТБАНК» (назва, адреса місцезнаходження) віднині буде здійснюватись обслуговування депозитного рахунку і картки/рахунку, на яку повинну було здійснювати відрахування процентів та в який час та за наявності яких документів клієнт може вчинити дії щодо зняття коштів (нарахованих процентів) з картки/рахунку в умовах відсутності банкоматів та відділень ПАТ «КБ «ПРИВАТБАНК» в м. Севастополь та в Автономній Республіці Крим. Додатково може бути подано запит із подібним текстом від адвоката у якості представника у випадку підписання з клієнтом договору про надання правової допомоги.

При цьому, адвокату слід звернути увагу клієнта на необхідність такого звернення, оскільки може виникнути можливість добровільного усунення проблемних питань щодо нарахування процентів за банківським вкладом. Більше того, в разі необхідності, дотримання процедури досудового врегулювання спору надасть стороні захисту більше обґрунтованих підстав для звернення до суду з позовною заявою. Необхідно зосередити увагу клієнта на тому, що відповідь на адвокатський запит до банку є більш вірогідним, зважаючи на систему гарантій адвокатської діяльності, що передбачена законодавством, зокрема адміністративна та кримінальна відповідальність за ненадання інформації, що вимагається.

У випадку, якщо вказана скарга буде проігнорована представниками ПАТ «КБ «ПРИВАТБАНК» або розглянута неналежним чином, а правова проблема залишиться не вирішеною, адвокату слід запропонувати клієнту скористатися його правом на припинення зобов'язання шляхом дострокового розірвання договору банківського вкладу. Додатково необхідно обґрунтувати законність вказаної дії, посилаючись на норми законодавства та положення договору. Так, ст. 598 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) передбачає, що зобов'язання припиняється на вимогу однієї із сторін, лише у випадках встановлених договором або законом [12]. В свою чергу, у відповідності до ст. 651 ЦКУ зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом [12]. Більше того, відповідно до ст. 1060 ЦКУ за договором банківського вкладу незалежно від його виду банк зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника, крім вкладів, зроблених юридичними особами на інших умовах повернення, які встановлені договором [12].

Таким чином, відповідно до чинного законодавства України та договору банківського вкладу в довірителя наявне право в односторонньому порядку розірвати зазначений договір і вимагати повернення вкладу та нараховані на нього відсотки. Для реалізації вказаного права адвокату слід рекомендувати довірителю направити заяву про розірвання договору банківського вкладу та повернення йому вкладу разом з нарахованими на нього відповідно до умов договору відсотками готівкою.

Застосовуючи вказане вирішення спору, адвокату слід пояснити клієнту наслідки розірвання договору, що, фактично, є передумовами для розв'язання конфліктної ситуації в судовому порядку.

Судовий порядок вирішення спору. Слід зосередити увагу довірителя на тому, що у разі негативного результату досудового вирішення спору існує інший варіант захисту порушеного права, а саме подання позовної заяви до суду про захист прав споживача шляхом стягнення заборгованості за договором банківського вкладу.

Першочергово, адвокату необхідно пояснити клієнту негативні сторони варіанту судового захисту. По-перше, це досить тривалий процес, який може затягнутися на невизначений час. Зумовлено це специфікою розгляду справи у суді загальної юрисдикції, де цивільним процесуальним законодавством хоч і встановлені строки – не більше 2 місяців на вирішення спору між сторонами, однак на практиці вказана законодавча норма досить часто ігнорується, а строки розгляду справ продовжуються.

По-друге, наявність певних труднощів щодо визначення підсудності справи у зв'язку із тимчасовою окупацією АР Крим, на території якого з відомих причин не працює українська судова система. Однак, клієнту слід роз'яснити про можливість захисту його порушеного права за українським законодавством за місцезнаходженням відповідача (тобто банку). Так, зокрема відповідно до ст. 3 ЦПК України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів [11]. Згідно ст. 15 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства [11]. Оскільки справа щодо захисту порушених прав Лукашевича І.І. виникла з цивільних правовідносин, і розгляд таких справ не віднесено до компетенції судів іншої юрисдикції, то справа має бути розглянута в порядку цивільного судочинства.

Відповідно до ст. 107 ЦПК України усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами [11]. Згідно ч. 2 ст. 109 ЦПК України позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням [11]. Головний офіс ПАТ «КБ «ПРИВАТБАНК» знаходиться за адресою 49094, Дніпропетровська обл., м. Дніпропетровськ, вул. Набережна Перемоги, 50. Зазначена адреса знаходиться в межах Жовтневого району м. Дніпро-

петровськ. Таким чином, справа за позовом довірителя до ПАТ «КБ «ПРИВАТБАНК» повинна розглядатись в Жовтневому районному суді м. Дніпропетровськ.

Додатково слід повідомити клієнта про ряд позитивних наслідків у разі подання позовної заяви до суду. Перш за все, клієнту (або його представнику) не потрібно сплачувати судовий збір за звернення до суду. Законодавчо це обґрунтовується наступними положеннями. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» та ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, що пов'язані з порушенням їх прав [13, ст.22; 14, ст.5]. Як зазначено в листі Верховного Суду України від 01.02.2013 р. «Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009 – 2012 рр.)» сам характер фінансово-кредитних відносин, стороною в якій є фізична особа, а також використані у Законах України «Про захист прав споживачів» та «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» терміни «споживчий кредит», «фінансова установа», «фінансова послуга» – дають підстави вважати, що правовідносини, які виникають із кредитних договорів, договорів банківського вкладу, договорів страхування, підпадають під дію Закону України «Про захист прав споживачів» [15].

Таким чином, оскільки спірні правовідносини виникли з договору банківського вкладу, укладеного банком з фізичною особою – Лукашевичем І.І., то за позовом останнього, що направлений на захист його права як споживача такої фінансової послуги як банківський вклад, сплату судового збору здійснювати не потрібно.

По-друге, адвокату слід зазначити клієнту про можливість стягнення коштів: окрім основної суми, внесеної довірителем на депозитний вклад та суми заборгованості з виплати процентів, законодавчо передбачено право на додаткове стягнення з боржника інфляційних втрат та 3% річних, нарахованих на суму заборгованості за кожен день прострочення. Для переконливості запропонованого варіанту, адвокату в такій ситуації необхідно навести довірителю законодавче обґрунтування окресленого варіанту. Так, відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом [12].

Оскільки зобов'язання банку з виплати процентів за своєю правовою природою є грошовим, то несвоєчасно виплачені проценти він має сплатити з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення такої виплати та з урахуванням 3% річних від простроченої суми. Як стало відомо із аналізу договору банківського вкладу адвокатом, виплата процентів мала здійснюватись по закінченню кожного цілого місяця, що минув з моменту укладення договору, в перший робочий день, наступний за датою оформлення договору шляхом зарахування нарахованих процентів на відповідну картку/рахунок.

Таким чином, у зв'язку із тим, що виплата процентів за договором банківського вкладу була прострочена, в банку виникло зобов'язання із виплати довірителю процентів з урахуванням інфляційного збільшення суми боргу та з урахуванням 3% річних.

Роз'яснивши довірителю всі можливі варіанти вирішення проблемного питання, вказавши на переваги і недоліки кожного варіанту, адвокату рекомендується, базуючись на власних професійних навичках, досвіді та знаннях надати клієнту пораду щодо вибору належного алгоритму дій у даній ситуації. В окресленому випадку, видається логічним застосовувати обидва способи вирішення спору – досудовий та, у випадку неефективності першого – судовий порядок. Однак, слід пам'ятати, що кінцевий вибір варіанту вирішення спору належить довірителю, адвокат, в свою чергу, повинен підлаштовуватися під нього.

Після вибору довірителем найбільш прийнят-ного для нього способу вирішення проблемної си-

туації, адвокату слід переходити до наступного етапу безпосереднього консультування, а саме етапу завершення консультації. На даному етапі, адвокату разом із клієнтом потрібно визначити алгоритм дій по реалізації обраних способів захисту порушеного права (наприклад, звернення юриста з адвокатським запитом для отримання додаткової інформації, найоптимальніший час для подачі позовної заяви тощо).

Висновки і пропозиції. Отже, чітке дотримання етапів консультування дозволяє адвокату належним чином встановити контакт з довірителем, з'ясувати суть та підстави його звернення, проаналізувати норми законодавства щодо вирішення ситуації, обрати та рекомендувати найбільш прийнятні способи вирішення проблемного питання, узгодити алгоритм дій по реалізації обраної «лінії захисту» порушеного права довірителя та надати професійну консультацію клієнту у справі щодо стягнення заборгованості за договором банківського вкладу.

Список літератури:

1. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 02.03.2016 р. // Архів Апеляційного суду Дніпропетровської області – спр. № 202/1374/15-ц.
2. Рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 03.06.2015р.// Архів Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська – спр. № 201/14658/14-ц.
3. Рішення Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 21.10.2015р. // Архів Каховського міськрайонного суду Херсонської області – спр. № 658/4877/14-ц.
4. Рішення Кременецького районного суду Тернопільської області від 25.04.2016 р. // Архів Кременецького районного суду Тернопільської області – спр. № 601/67/16-ц.
5. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 22.04.2015 р. // Архів Шевченківського районного суду м. Києва. – Спр. № 761/509/15-ц.
6. Біцай А. Особливості участі адвоката в медіації в цивільних та господарських справах як представника довірителя / А. Біцай // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. – 2015. – Vol. 2. – Iss. 3. – С. 235-240.
7. Зайчук О.В. Медіація як процедура врегулювання спорів шляхом досягнення консенсусу // Бюлетень Міністерства юстиції України: офіційне видання / Міністерство юстиції України. – Київ. – 2010. – № 9 (вересень). – С. 158-161.
8. Подковенко Т.О. Медіація як один з альтернативних способів розв'язання юридичних конфліктів // *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України*. – Київ. – 2009. – Вип. 45. – С. 31-38.
9. Фурса С. Медіація в Україні: актуальні питання теорії і практики та необхідність законодавчої регламентації // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. – Київ, 2014. – С. 5-8. – (Юридичні науки; вип. 1 (99)).
10. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI // *Відомості Верховної Ради України*. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
11. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2004. – № 42. – Ст. 492.
12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
13. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII // *Відомості Верховної Ради України*. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
14. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI // *Відомості Верховної Ради України*. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
15. Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009—2012 рр.) // *Вісник Верховного Суду України*. – 2013. – № 1. – С. 15-32.

Алименко А.Ю.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
АО «Летрадо»

КОНСУЛЬТАТИВНАЯ РАБОТА АДВОКАТА ПО ДЕЛАМ О ВЗЫСКАНИИ ЗАДОЛЖЕННОСТИ ПО ДОГОВОРУ БАНКОВСКОГО ВКЛАДА

Аннотация

В статье выяснено практическое значение структурирования процесса предоставления консультаций на отдельные этапы, обоснована их необходимость и содержательное наполнение. Предложена методология (последовательность действий) предоставления консультации по делам о взыскании задолженности по договору банковского вклада. Отражено практическое применение технологических, психологических и тактических приемов в процессе предоставления консультации адвокатом. Раскрыты особенности этапа решения проблемной ситуации клиента через применение альтернативных способов защиты нарушенного права доверителя и судебную защиту. Выяснено понятие «медиабельности» и проанализированы основные критерии целесообразности применения процедуры медиации по делам о взыскании задолженности по договору банковского вклада.

Ключевые слова: консультативная работа, банковский вклад, взыскание средств, доверитель, досудебный порядок разрешения спора, судебная защита.

Alimenko O.Yu.

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
JSC «Letrado»

THE LAWYER'S COUNSELLING IN CASES OF DEBT RECOVERY UNDER THE BANK DEPOSIT CONTRACT

Summary

The article substantiates practical value of structuring and dividing counselling into individual stages, their necessity and content. The method (sequencing) of counselling in cases of debt recovery under the bank deposit contract is proposed. Practical use of technological, psychological and tactical skills in providing advice is shown. The features of the stage of resolving the conflict are revealed through application of alternative right-protection methods and remedies. The term «mediationability» is defined. The author analyzes criteria for appropriateness of mediation in cases of debt recovery under the bank deposit contract.

Keywords: counselling, debt recovery, tactical skills, methods for protection of human rights, mediationability.

УДК 346.32

ДОДАТКОВИЙ СТРОК ДЛЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ (NACHFRIST) ЯК ПЕРЕДУМОВА ОДНОСТОРОННЬОГО РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ

Бабій А.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Верховний Суд України

У статті досліджено положення Конвенції Організації Об'єднаних націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, Принципів УНІДРУА, Принципів європейського договірної права, якими закріплено концепцію Nachfrist (надання боржнику додаткового строку для виконання зобов'язання). Приділено уваги положенням Німецького цивільного уложення як першоджерела такого права. Проаналізовано вимоги до змісту повідомлення про встановлення додаткового строку, поняття «розумної тривалості» цього строку, а також наслідки його спливу. Досліджено практику європейських судів у цій сфері. Зроблено висновок про доцільність запровадження передумов для позасудового розірвання договору у господарське законодавство та необхідність у подальших дослідженнях у цій сфері.

Ключові слова: одностороння відмова від договору, розірвання договору, процедура Nachfrist, неістотне прострочення, додатковий строк розумної тривалості.

Запорукою розвитку економіки будь-якої країни в умовах ринкових відносин є, по-перше, стабільність цивільного обороту, яка значною мірою залежить від юридичної захищеності господарських зобов'язань, і по-друге, можливість учасників таких зобов'язань своєчасно змінювати або припиняти їх, якщо економічний ефект у цьому разі буде більшим, ніж від збереження status-quo. З огляду на викладене, важливого значення набувають передбачені законодавством способи зміни (припинення) договірних правовідносин, серед яких особливе місце належить односторонній відмові від зобов'язання як підставі для односторонньої зміни або розірвання господарського договору.

Господарським кодексом України (далі – ГК) передбачено, що управнена сторона (кредитор) має право на: 1) односторонню відмову від виконання свого зобов'язання у разі порушення зобов'язання другою стороною (п. 1 ч. 1 ст. 236 ГК); 2) відмову від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони (п. 1 ч. 1 ст. 236 ГК); 3) відмову від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (п. 2 ч. 1 ст. 236 ГК); 4) відмову від прийняття виконання, якщо внаслідок прострочення боржника виконання втратило для неї інтерес (ч. 2 ст. 220 ГК).

Як оперативної-господарська санкція, одностороння відмова від виконання зобов'язання управненою стороною у разі порушення зобов'язання другою стороною застосовується у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання (ч. 1 ст. 237 ГК).

Постановка проблеми. Слід зауважити, що виникаючи у зв'язку із застосуванням режиму позасудового розірвання договору загроза дестабілізації договірних правовідносин усувається у країнах Європи шляхом введення правила, згідно із яким позасудове розірвання може бути обумовлене або істотністю порушення, або дотриманням кредитором процедури Nachfrist (надання боржнику додаткового строку розумної тривалості для усунення порушення), або комбі-

нацією принципу істотності порушення та процедури Nachfrist. Як зазначає А.Г. Карапетов, у жодному із відомих правопорядків право на односторонню відмову від порушеного договору не може бути реалізовано без дотримання цих додаткових умов [1, с. 13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У чинному ГК про істотність порушення як підставу для односторонньої зміни або розірвання договору не йдеться. У ч. 2 ст. 651 ЦК, який застосовується до виконання господарських договорів з урахуванням особливостей, передбачених ГК (ч. 4 ст. 193 ГК), істотність порушення договору другою стороною розглядається як підстава для зміни або розірвання договору за рішенням суду на вимогу однієї із сторін. Оскільки одностороння відмова від зобов'язання як підстава для односторонньої зміни або розірвання господарського договору застосовується у позасудовому порядку, положення ч. 2 ст. 651 ЦК на неї не поширюються. Аналіз зазначених положень ГК дозволяє припустити, що управнена сторона може односторонньо змінити або розірвати договір навіть у разі незначного (неістотного) порушення зобов'язання, що навряд чи є виправданим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань, пов'язаних із окресленою проблематикою, приділяв увагу такий російський вчений, як Карапетов А.Г., проте спеціальних досліджень, безпосередньо присвячених інституту Nachfrist та його правовому регулюванню у європейському договірному праві, в Україні не здійснювалося.

Постановка завдання. З огляду на викладене, метою цієї статті є дослідження нормативного регулювання процедури Nachfrist у таких міжнародно-правових актах як Конвенція Організації Об'єднаних націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів» 1980 року (ВК), Принципи міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА), Принципи європейського договірної права (Принципи ЄДП), вивчення судової практики із цього питання та формулювання висновків стосовно доцільності імплементації відповідних положень у національне законодавство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж здійснити огляд зазначених вище документів, звернемося до досвіду Німеччини, у

Німецькому цивільному уложенні (НЦУ) якої вперше серед інших країн закріплено спеціальний механізм, який, забезпечуючи інтереси боржника, надає йому шанс на збереження договору шляхом усунення допущеного порушення (у подальшому – *Nachfrist*).

Так, статтею 323 НЦУ передбачено, що у разі невиконання чи неналежного виконання боржником зобов'язання кредитор має право розірвати договір, якщо він безрезультатно призначив строк для виконання чи виправлення порушення. Іншими словами, передбачено необхідність направлення боржнику спеціального повідомлення, у якому зафіксовано додатковий пільговий строк, протягом якого боржник має право усунути порушення. У разі якщо боржник не виконає свого зобов'язання, тобто не усуне допущеного ним же порушення протягом встановленого додаткового строку, кредитор має право односторонньо розірвати договір.

Слід підкреслити, що німецькі суди розглядають процедуру встановлення додаткового строку виконання зобов'язання як передумову, без дотримання якої договір не може бути розірвано в односторонньому порядку [8, 9].

Як зазначається у літературі, правило про надання боржнику останнього шансу на збереження договору шляхом усунення допущеного порушення походить із загальної прив'язки усіх континентальних правових систем до принципу *pacta sunt servanda* та витікаючої із нього небажаності відступлення від договору в односторонньому порядку, з однієї сторони, а також із властивого цим правовим системам пріоритетного захисту інтересів боржника, з другої [2, с. 44].

Частиною 2 ст. 323 НЦУ передбачено винятки із загальної правила про *Nachfrist*, – додатковий строк не слід призначати, якщо: 1) боржник категорично та остаточно заявляє, що не виконає зобов'язання; 2) боржник прострочив виконання зобов'язання, у той час як строк, передбачений договором, мав особливе значення для кредитора (із договору слідує, що кредитор особливо зацікавлений в отриманні виконання саме у цей строк); 3) існують особливі обставини, які з урахуванням інтересів сторін, виправдовують негайне розірвання. Окрім цього, кредитор звільняється від обов'язку встановлення додаткового строку у разі звільнення боржника від виконання з підстав, передбачених ч.ч. 1–3 ст. 275 НЦУ, зокрема, у зв'язку із неможливістю виконання. У цьому разі договір припиняється не автоматично, а шляхом направлення другій стороні повідомлення про його розірвання.

Таким чином, надання боржнику можливість усунути порушення та запобігти розірванню договору за процедурою *Nachfrist* відіграє роль необхідної для стабілізації обороту додаткової умови допустимості розірвання.

Розробники ВК, закріпивши право про надання боржнику додаткового строку для виконання зобов'язання, дещо відійшли від німецького варіанту *Nachfrist*. Головною відмінністю є те, що у разі істотного порушення договору, як продавець, так і покупець мають право негайно, тобто без дотримання процедури *Nachfrist*, розірвати договір, повідомивши про це другу сторону. Так, згідно із п. а ч. 1 ст. 49 та п. а ч. 1 ст. 64 ВК покупець (продавець) може заявити про розірвання договору,

якщо невиконання продавцем (покупцем) будь-якого з його зобов'язань за договором або за цією Конвенцією є істотним порушенням договору.

Натомість кредитор може встановити додатковий строк розумної тривалості для виконання боржником своїх зобов'язань у разі прострочення виконання, яке не може бути кваліфіковане як істотне порушення договору. Після неодержання виконання протягом встановленого таким чином строку, а саме – у разі непоставки продавцем товару (пп. б п. 1 ст. 49 ВК) або невиконання зобов'язання покупця сплатити ціну чи прийняти поставку (пп. б п. 1 ст. 64 ВК), або якщо боржник прямо заявляє, що не здійснить виконання, кредитор може розірвати договір, повідомивши про це боржника. Однак навіть у разі прострочення, встановлення додаткового строку згідно із ВК є правом, а не обов'язком кредитора, на відміну від *Nachfrist*, закріпленого у німецькому та французькому праві [4].

Аналізуючи мотиви закріплення розробниками ВК процедури надання додаткового строку для виконання зобов'язання лише у випадку його прострочення, міжнародні правники вказують, що ВК визнає прострочення договору особливою, відмінною від інших формою неналежного виконання, оскільки «прострочення не може бути усунуто з моменту, коли дата виконання зобов'язання минула». Тим не менш, зазначають, що у багатьох випадках кредитор віддає перевагу виконанню із простроченням, аніж невиконанню зобов'язання взагалі, а тому ладен надати стороні, що порушила зобов'язання, другий шанс, не вдаючись до інших засобів правового захисту [3, с. 6–7].

У коментарях до Принципів європейського договірної права зазначено: навіть якщо прострочення або іншого роду невиконання є істотним і потерпіла сторона має право негайно розірвати договір, вона може за допомогою процедури *Nachfrist* надати боржнику остаточний шанс виконати зобов'язання (або виправити неналежне виконання), при цьому не втрачаючи право розірвати договір після спливу цього строку [7]. У цьому разі кредитор буде звільнений від необхідності доказування істотності порушення при оскарженні боржником правомірності розірвання договору у суді.

Протягом встановленого додаткового строку ані покупець згідно з п. 2 ст. 47 ВК, ані продавець відповідно до п. 2 ст. 63 ВК не можуть вдаватися до будь-яких заходів правового захисту від порушень договору. Теж саме передбачено п. 2 ст. 7.1.5. Принципів УНІДРУА та п. 2 ст. 8:106 Принципів ЄДП. Встановлення таких обмежень є зрозумілим, адже боржник, отримавши повідомлення про встановлення додаткового строку виконання зобов'язання, може понести значні витрати при підготовці до такого виконання та його реалізації, а тому має бути захищений від раптової зміни намірів кредитора.

Водночас п. 2 ст. 47 та п. 2 ст. 63 ВК, а також п. 2 ст. 7.1.5 Принципів УНІДРУА та п. 2 ст. 8:106 Принципів ЄДП встановлено, що протягом додаткового строку кредитор (покупець/ продавець) може призупинити виконання своїх зустрічних зобов'язань та вимагати відшкодування збитків.

Також положеннями цих статей передбачено, що потерпіла сторона не повинна очікувати спливу додаткового строку у разі, якщо боржник прямо повідомив, що не виконає свого зобов'язання протягом цього строку. Таке повідомлення боржника, як уже було зазначено, трансформує навіть незначне прострочення в істотне порушення договору і є підставою для негайного розірвання договору та вжиття інших необхідних засобів правового захисту.

Після спливу додаткового строку договір не припиняється автоматично, за винятком ситуації, коли кредитор одночасно із встановленням додаткового строку повідомляє боржника, що у разі невиконання зобов'язання протягом встановленого строку, договір буде розірвано автоматично. Таке право передбачено, зокрема, п. 3 ст. 7.1.5 Принципів УНІДРУА та п. 3 ст. 8:106 Принципів ЄДП. Якщо у повідомленні не містилося застереження про автоматичне припинення договору, кредитор може розірвати його, повідомивши про це боржника у порядку, передбаченому ст. 26 ВК.

Слід зазначити, що право кредитора розірвати договір після спливу додаткового строку передбачено також у Принципах ЄДП та Принципах УНІДРУА. Однак, на відміну від ВК, у якій це право обмежено випадками несвоєчасної «поставки», «сплати ціни або прийняття товару», пунктом 3 ст. 8:106 Принципів ЄДП та пунктом 3 ст. 7.1.5. Принципів УНІДРУА це право передбачено при простроченні будь-яких зобов'язань. Водночас у п. 4 ст. 7.1.5. Принципів УНІДРУА зазначено, що п. 3 цієї статті не застосовується, якщо невиконання зобов'язання становить незначну частину договірних зобов'язань боржника.

Таким чином, відповідно до ст.ст. 47 та 63 ВК, п. 1 ст. 7.1.5. Принципів УНІДРУА та 8:106 (1) та п. 1 ст. 8:106 Принципів ЄДП кредитор (потерпіла від порушення договору сторона) може встановити для іншої сторони додатковий строк виконання зобов'язання (*Nachfrist*) при порушенні будь-яких зобов'язань за договором. Однак розірвати договір після спливу встановленого таким чином строку кредитор може лише у визначених випадках – у разі «непоставки» (п. 1 ст. 49 ВК), «невиконання зобов'язання зі сплати ціни або прийняття поставки товару» (п. 1 ст. 64 ВК), «простроченні у виконанні значної частини договірних зобов'язань» (ст. 7.1.5 (3) Принципів УНІДРУА, та простроченні (п. 3 ст. 8:106 (3) Принципів ЄДП). У всіх інших випадках невиконання зобов'язання, кредитор може розірвати договір лише у разі істотного порушення договору.

На увагу заслуговують також питання, пов'язані із формулюванням повідомлення про встановлення додаткового строку виконання зобов'язання у порядку процедури *Nachfrist*. Зокрема, наскільки однозначним має бути це повідомлення аби боржник зрозумів, що додатковий строк, протягом якого зобов'язання має бути виконано, є остаточним. З огляду на це зазначають: аби не ввести боржника в оману, у повідомленні слід зазначити, що зобов'язання має бути виконане, наприклад, «протягом тижня» або «не пізніше першого липня». При цьому вимогу не можна висловлювати неоднозначними формулюваннями, зокрема недостатнім буде вказати – «ми маємо надію, що виконання буде надано не пізніше першого липня». Така постанов-

ка може скласти у боржника враження, що «він може відкласти виконання зобов'язання на невідзначений строк» [7]. Так само пропозиція здійснити виконання «так скоро як це можливо», «негайно» або протягом незрозумілого (сумнівного) періоду часу є недостатньою, адже може розглядатися як «абстрактна необхідність отримати виконання зобов'язання у натурі» [10, с. 239].

Отже, повідомлення має містити настільки чітко сформульоване попередження, яке не призведе до необхідності подальшого тлумачення або роз'яснення того, що зазначена у ньому дата є кінцевим терміном виконання зобов'язання, і сторона, яка його надсилає, не готова вийти за рамки цього строку.

Незважаючи на те, що ст.ст. 47 та 63 ВК передбачено, що додатковий строк, встановлений для виконання боржником своїх зобов'язань, має бути розумної тривалості, жодне із положень не містить визначення розумності. А тому у юридичних працях та судовій практиці вирають різні думки із цього приводу.

Наприклад, у рішенні Вищого земельного суду ФРН від 24 травня 1995 року зазначено, що період, необхідний для транспортування трьох друкарських верстатів із Німеччини до Єгипту «протягом одинадцяти днів» вважається занадто коротким для організації перевезення морем від точки [X] до точки [Y], враховуючи, що продавець залежав від розкладу корабля та наявності вільного місця для вантажу [11], а строк від трьох до чотирьох тижнів визнано розумним [8].

Дійсно, неможливо загально або абстрактно встановити межі розумного строку. А тому серед інших чинників, які слід враховувати при встановленні такого строку, зазначають «ступінь та наслідки прострочення», «становище сторін та відповідні торговельні звичаї», «комерційні інтереси обох сторін», «час поштового обслуговування» та ін. Іншими словами не слід вважати, що потерпіла сторона надасть другій стороні додатковий строк довший, аніж вона могла розумно очікувати від виконання договору. Водночас, додатковий строк не має бути таким, що *a priori* унеможливує виконання зобов'язання протягом цього часу [3, с. 16–17]. У будь-якому разі розумна тривалість строку має залежати від обставин кожної окремої справи.

У коментарях до ст. 8:106 Принципів ЄДП зазначено, що слід враховувати такі фактори як: строк, який звичайно ставиться для виконання такого роду зобов'язань: якщо цей строк є коротким, додатковий строк також буде коротким; потреба потерпілої сторони у швидкому виконанні за умови, що це є очевидним для сторони-порушника; природа товарів, послуг або прав, які мають бути надані або виконані. Зокрема, виконання складних зобов'язань вимагає більш тривалого часу ніж простих; подія, що стала причиною порушення зобов'язання. Так, сторона, яка не виконала зобов'язання через погані погодні умови, має бути надано триваліший строк ніж стороні, яка просто забула про свої обов'язки [7].

Отже, термін «розумність» у будь-якому разі залишає певний простір для дій на власний розсуд, чим може скористатися сторона, яка має право на встановлення додаткового строку виконання зобов'язання.

Згідно із п. 3 ст. 7.1.5. Принципів УНІДРУА та п. 3 ст. 8:106 Принципів ЄДП якщо наданий боржнику додатковий строк є занадто коротким (не має розумної тривалості), він продовжується до розумної тривалості, тобто розірвання договору можливе лише після спливу додаткового строку, якщо такий строк був розумної тривалості.

З огляду на те, що упродовж установленого додаткового строку кредитор не має права розірвати договір або вдаватися до будь-яких інших засобів правового захисту від порушення договору (окрім відшкодування збитків), видається, що передбачена «розумна тривалість» додаткового строку виступає запобіжним засобом, який не дозволяє кредитору, зловживаючи своїм правом, використовувати незначне прострочення з метою розірвання договору. Такої точки зору притримуються також науковці та судова практика [3, с. 19–20].

Підсумовуючи, слід зазначити, що згідно із ВК, Принципами УНІДРУА та Принципами ЄДП надання боржнику додаткового строку розумної тривалості для виконання зобов'язання є правом, а не обов'язком управленої сторони (кредитора), передбачене лише у разі прострочення договору і не може бути застосована при неналежному виконанні договору, за якого єдиною умовою допустимості розірвання договору є істотність порушення. Протягом цього строку кредитор не може вживати інших правових заходів проти боржника, зокрема вимагати виконання зобов'язання в натурі або розірвати договір, однак може притримати виконання власного обов'язку та вимагати відшкодування збитків та інших втрат, завданих невиконанням.

Висновки із даного дослідження. Повертаючись до питання доцільності запровадження процедури надання боржнику додаткового строку виконання зобов'язання, слід зазначити наступне.

Такий фактор як дотримання кредитором процедури надання боржнику додаткового стро-

ку для усунення порушення спорадично визнається національним законодавством. Наприклад, згідно із ч. 3 ст. 849 ЦК якщо під час виконання роботи стане очевидним, що вона не буде виконана належним чином, замовник має право призначити підрядникові строк для усунення недоліків, а в разі невиконання підрядником цієї вимоги – відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків.

Як правило, у момент прострочення або неналежного виконання зобов'язання кредитору не відомо наскільки скоро боржник фактично виконає (виконає належним чином) своє зобов'язання та чи виконає його взагалі. У цьому разі кредитор, звичайно, може скористатися наданим йому правом односторонньої відмови від зобов'язання, внаслідок чого господарський договір буде змінено або розірвано. Однак ч. 2 ст. 237 ГК передбачено, що у разі незгоди з застосуванням оперативного-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням. При цьому слід зазначити, що аналіз наявної у Єдиному державному реєстрі судових рішень практики господарських судів дозволяє констатувати, що оскарження використання управленою стороною оперативно-господарських санкцій у вигляді односторонньої відмови є непоодиноким явищем.

З огляду на те, що процедура надання додаткового строку створена з метою усунення зазначеної «подвійної невизначеності» та де-факто трансформує невиконання протягом встановленого додаткового строку в істотне порушення договору і, відповідно, звільняє кредитора від можливих ризиків, пов'язаних із односторонньою зміною або розірванням договору, запровадження такої процедури у чинне господарське законодавство видається доцільним та може бути предметом для подальших досліджень.

Список літератури:

1. Карапетов А.Г. Основные тенденции правового регулирования расторжения нарушенного договора в зарубежном и российском гражданском праве: дис. ... док. юрид. наук.: 12.00.03. – М., 2011. – 499 с.
2. Карапетов А.Г. Расторжение нарушенного договора в российском и зарубежном праве. – М., 2011. – 556 с.
3. Chengwei Liu. Additional period (Nachfrist) for late performance: perspectives from the CISG, UNIDROIT Principles and PECL and case law. – 25 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/liu4.html>.
4. Knapp in Commentary on the International Sales Law: The 1980 Vienna Sale Convention, Cesare Massimo Bianca & Michael Joachim Bonell eds., Milan (1987), 460 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/knapp-bb63.html>.
5. Will in Commentary on the International Sales Law: The 1980 Vienna Sale Convention, Cesare Massimo Bianca & Michael Joachim Bonell eds., Milan (1987), p. 344 [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/will-bb47.html>.
6. Harry M. Flechtner in «Remedies Under the New International Sales Convention: The Perspective from Article 2 of the U.C.C.»: 8 Journal of Law and Commerce (1988), 53-108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/flecht47,63.html>.
7. Comment and Notes on PECL Art. 8:106: Comment A [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/peclcomp47.html>.
8. Judgment by Oberlandesgericht [Provincial Court of Appeal] Naumburg, Germany 27 April 1999; No. 9 U 146/98. English translation by Jarno Vanto, translation edited by Ruth M. Janal [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.cisg.law.pace.edu/cases/990427g1.html>.
9. Judgment by Landgericht [District Court] Stendal, Germany 12 October 2000; No. 22 S 234/94. English translation by Ruth M. Janal, translation edited by Camilla Baasch Andersen [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.cisg.law.pace.edu/cases/001012g1.html>.
10. Fritz Enderlein & Dietrich Maskow, International Sales Law: United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Oceana Publication (1992), p. 192 [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/enderlein.html>.

11. Judgment by Oberlandesgericht [Provincial Court of Appeal] Celle, Germany 24 May 1995; No. 20 U 76/94. English translation of this part from Spanogle/Winship, *International Sales Law: A Problem Oriented Coursebook* (West 2000) [257-259] [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.cisg.law.pace.edu/cases/950524g1.html>.
12. Fritz Enderlein & Dietrich Maskow, *International Sales Law: United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods*, Oceana Publication (1992), p. 192 [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/enderlein.html>.
13. Гражданское уложение Германии = Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch mit Einführungsgesetz: введ. закон к Гражд. уложению; пер. с нем. / [В. Бергманн введ., сост.]; науч. редакторы – В. Бергманн [и др.]. – 3-е изд., перераб. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 896 с.
14. Конвенція Організації Об'єднаних націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_003.
15. Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНИДРУА (UNIDROIT) 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_920.
16. Принципи європейського договірного права. Коментарі та рекомендації / [пер. з англійської ТОВ «Асоціація експортерів і імпортерів «ЗЕД»]. – К.: Асоціація «ЗЕД», 2013. – 304 с.

Бабий А.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Верховний Суд України

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ СРОК ДЛЯ ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА (NACHFRIST) КАК ПРЕДПОСЫЛКА ОДНОСТОРОННЕГО РАСТОРЖЕНИЯ ДОГОВОРА

Аннотация

В статье исследованы положения Конвенции Организации Объединенных наций о договорах международной купли-продажи товаров, Принципов УНИДРУА, Принципов европейского договорного права, которыми закреплен концепцию Nachfrist (предоставления должнику дополнительного срока для исполнения обязательства). Уделено внимание положениям Германского гражданского уложения как первоисточника такого права. Проанализированы требования к содержанию уведомления об установлении дополнительного срока, понятие «разумной продолжительности» этого срока, а также последствия его истечения. Исследовано практику европейских судов в этой сфере. Сделан вывод о целесообразности введения предпосылок для внесудебного расторжения договора в хозяйственное законодательство и необходимость в дальнейших исследованиях в этой сфере.

Ключевые слова: односторонний отказ от договора, расторжение договора, процедура Nachfrist, несущественная просрочка, дополнительный срок разумной продолжительности.

Babii A.O.

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Supreme Court of Ukraine

ADDITIONAL PERIOD FOR PERFORMANCE (NACHFRIST) AS PREREQUISITE OF CONTRACT AVOIDANCE

Summary

The article deals with the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts, Principles of European Contract law which have incorporated the concept of Nachfrist (additional period for performance by the party who did not perform). Special attention is paid to the provisions of the German civil code as the source of such a right. Requirements for the notice content, concept of «reasonable length» and consequences of expiration of additional period have been analyzed. Legal precedents in this sphere have been researched into. Amendments with regard to prerequisites for extrajudicial contract termination in commercial law and further study in this sphere have been proposed.

Keywords: avoidance of contract, termination of contract, Nachfrist procedure, non-fundamental delay, additional period of reasonable length.

УДК 346.6

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІСЛОТНИХ УМОВ ДОГОВОРУ ЩОДО НАДАННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Браславець Ю.Ю.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Житлово-комунальні послуги на сьогоднішній день є одними із важливих послуг для населення. Існує ряд нормативно-правових актів що визначають договір щодо надання житлово-комунальних послуг основним регуляром відносин при наданні (постачанні) житлово-комунальних послуг. Законодавство України має незначні прогали у сфері таких відносин, які необхідно досліджувати та удосконалювати. Існує ряд проблем щодо визначення істотних умов договору щодо надання житлово-комунальних послуг, адже у законодавстві не визначений чіткий перелік суб'єктів таких відносин та природу договору щодо надання житлово-комунальних послуг, це призводить до проблем при застосуванні законодавства на практичному досвіді, що передбачає собою наукове дослідження відповідних договорів.

Ключові слова: Договір щодо надання житлово-комунальних послуг, природа договору, житлово-комунальна послуга, надання житлово-комунальної послуги, виконавець, надавач житлово-комунальних послуг, істотні умови договору.

Постановка проблеми. Недосконалість системи соціального захисту населення у сфері житлово-комунального господарства, не якісне надання житлово-комунальних послуг, низький рівень поінформованості населення, не узгодженість норм законодавства і відсутність у ньому достатніх норм щодо регулювання взаємовідносин споживачів і виробників/виконавців житлово-комунальних послуг зумовлюють зростання незадоволення серед населення.

Проблеми житлово-комунального господарства є актуальними і невідкладними, адже це нагальні питання повсякденного життя, які стосуються без винятку усіх громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання укладення цивільних договорів на надання житлово-комунальних послуг чи окремих їх аспектів розглянуто в публікаціях О.А. Беяне, С.О. Бородовського, С.М. Бер, Т.В. Боднар та інших учених. Проте правове регулювання істотних умов договору про надання комунальних послуг в Україні залишився поза увагою учених. Наукових праць цивілістів, у яких досліджується дана проблематика, на сьогодні немає чітко дослідження, що і зумовлює необхідність даного аналізу.

Мета статті. Дослідити істотні умови договору щодо надання житлово-комунальних послуг та їх правове регулювання при укладенні даного договору.

Виклад основного матеріалу. Однією із причин, що веде до виникнення проблем є неукладання договорів на надання житлово-комунальних послуг. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» визначає основні засади організаційних, господарських відносин, що виникають у сфері надання та споживання житлово-комунальних послуг між їхніми виробниками, виконавцями і споживачами, а також їхні права та обов'язки.

Дослідження даного Закону дає підстави для висновку, що він належить до нормативного акта спеціальної дії, який регулює відносини, що виникають між виробниками, виконавцями, споживачами у процесі створення, надання та споживання житлово-комунальних послуг.

Разом з тим ст. 4 Закону передбачає, що законодавство України у сфері житлово-кому-

нальних послуг, крім цього Закону, базується на Конституції України і складається з нормативно-правових актів у галузі цивільного, житлового законодавства та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері житлово-комунальних послуг [1, ст. 514].

ЦК України у ст. ст. 3, 6, 203, 626, 627 визначає загальні засади цивільного законодавства, зокрема поняття договору і свободи договору та формулює загальні вимоги до договорів як різновиду правочинів (вільне волевиявлення учасника правочину).

Відповідно до ч. 1 ст. 626 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [2, ст. 356].

Водночас ч. 1 ст. 19 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» передбачено, що відносини між учасниками договірних відносин у сфері житлово-комунальних послуг здійснюються виключно на договірних засадах.

Пунктом 1 ч. 3 ст. 20 Закону передбачений обов'язок споживача укласти договір на надання житлово-комунальних послуг, підготовлений виконавцем на основі типового договору. Цей обов'язок відповідає зустрічному обов'язку виконавця, визначеному п. 3 ч. 2 ст. 21 цього Закону, підготувати та укласти зі споживачем договір на надання житлово-комунальних послуг з визначенням відповідальності за дотримання умов його виконання згідно з типовим договором.

На думку адвоката Осипова А.І.: «ніхто не може змусити вас укласти з ЖЕК договір про надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій, якщо він не відповідає вимогам, які передбачені постановою Кабміну України № 529 від 20 травня 2009 року «Про затвердження типового договору про надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій».

Таким чином, укладення договору на надання житлово-комунальних послуг є обов'язком споживача за умови, якщо запропонований виконавцем послуг договір відповідає типовому договору. Відмова споживача послуг від укладення договору в такому разі суперечить вимогам ч. 3 ст. 6, ст.ст. 627, 630 ЦК України та ст. ст. 19, 20 Закону України «Про житлово-комунальні послуги».

Відповідно до вище вказаного законодавства укладення договору про надання комунальних послуг є обов'язковим на підставі закону, тобто нормами законодавства встановлено, що відносини з надання комунальних послуг регулюються договором, а тому особи повинні його укласти.

Зобов'язання до укладення договору є в обох сторін. З огляду на це, розгляд пропозиції є не правом, а обов'язком сторони, яка її отримала, що, у свою чергу, буде впливати на порядок його укладення. Для відмови від договору у контрагента повинні бути достатні правові підстави. У протилежному випадку договір може бути укладений на вимогу однієї із сторін у судовому порядку [3, ст. 60].

Зміст договору повинен відповідати типовій формі. Законом визначено, що типові договори на надання житлово-комунальних послуг затверджує Кабінет Міністрів України. Типовий договір має обов'язковий характер, тож сторони не можуть відступати від змісту типового договору: вони мають право лише конкретизувати його умови. Типового договору про надання комунальних послуг немає. За юридичною природою наближеним до нього буде Типовий договір про надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій. Тому, укладаючи договір про надання комунальних послуг, необхідно застосовувати Типову форму вищезазначеного договору [4, ст. 89-90].

Типовість договору щодо надання житлово-комунальних послуг, на мою думку, є порушення принципу рівності та диспозитивності сторін у договірній практиці. Застосування Типової форми при укладенні договору про надання комунальних послуг посилює зовнішнє регулювання відносин і суттєво зменшується їх внутрішнє регулювання (саморегулювання), яке знаходить свій вияв лише в тому, що сторони можуть конкретизувати його зміст.

Для правового регулювання договору щодо надання житлово-комунальних послуг важливими є істотні умови договору про надання житлово-комунальних послуг, згідно зі ст. 26 ЗУ «Про житлово-комунальні послуги», є:

найменування сторін; предмет договору; вичерпний перелік житлово-комунальних послуг, тарифи та їхні складові на кожну з цих послуг, загальна вартість послуг; порядок оплати за спожиті житлово-комунальні послуги; порядок перерахунків розміру плати за житлово-комунальні послуги в разі їх ненадання або надання не в повному обсязі, зниження їх якості; права і обов'язки сторін; порядок контролю і звітності сторін; порядок вимірювання визначення обсягів і якості наданих послуг; визначення точок розподілу, в яких відбувається передання послуг від виконавця/виробника споживачеві; порядок обслуговування мереж і розподіл повноважень щодо їх експлуатації та відновлення (ремонту); умови доступу в квартиру, будинок, приміщення, на земельну ділянку для усунення аварій, неполадок, огляду мереж, зняття контрольних показників засобів обліку; порядок здійснення ремонту; відповідальність сторін і штрафні санкції за невиконання умов договору; порядок вирішення суперечок; перелік форс-мажорних обставин; термін дії договору; умови зміни, пролонгації, припинення дії договору; дата і місце укладення договору.

Крім істотних, договір може містити інші умови за згодою сторін. Таким чином, споживач має повне право просити виконавця або виробника послуг про внесення в договір додаткових умов. Процедура узгодження договору відбувається протягом одного місяця з дня подання проекту договору однієї із сторін. Договір про надання житлово-комунальних послуг набуває чинності з моменту його укладення.

Договір не може містити умов, які запроваджують додаткові види оплати послуг, не передбачені типовими договорами про надання житлово-комунальних послуг, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Наприклад, Типовий договір про надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій затверджено Постановою КМУ від 20 травня 2009 року № 529. Кожен споживач може ознайомитися з його змістом і перевірити, наскільки відповідають умови Типового договору умовам конкретної угоди з мешканцем [5].

Слід не залишати поза увагою, коли договір про надання житлово-комунальних послуг не укладено. У такому випадку, з одного боку, у виробника немає правових підстав вимагати від споживача оплати наданих послуг, а з іншого – немає підстав і для їх надання. Тим не менше, судова практика в таких справах йде тим шляхом, що якщо послугу надали, а споживач не заперечував проти її надання, оплачувати житлово-комунальні послуги він зобов'язаний. У будь-якому випадку, кожен споживач має пам'ятати, що він може вимагати у виконавця або виробника укладення з ним договору про надання комунальної послуги, а останній не може споживачеві в цьому відмовити.

Відповідно до частини 6 ст. 26 ЗУ «Про житлово-комунальні послуги» у разі зникнення потреби в отриманні послуги або відмови споживача від користування послугою виконавця або виробника споживач має право розірвати договір у порядку, встановленому законом.

Така можливість передбачена і низкою підзаконних нормативних актів, що регулюють порядок надання окремих комунальних послуг. Так, Правилами надання населенню послуг з газопостачання передбачена можливість відмови споживача від послуг з газопостачання на підставі письмової заяви. Її подають підприємству, з яким укладено договір з газопостачання, за 7 днів до передбачуваної дати відключення. Припинення газопостачання здійснюється шляхом відключення приладів та їх опломбування після проведення розрахунків за надані послуги. Так само розривають договір між споживачем і енергопостачальною організацією згідно з Постановою КМУ від 26 липня 1999 р. № 1357 «Про затвердження Правил користування електричною енергією для населення». За 7 днів споживач повинен повідомити енергопостачальну організацію про своє бажання припинити користуватися електроенергією і провести повний розрахунок. Відповідно до Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення та умовами Типового договору, споживач має право не сплачувати вартість послуг за період тимчасової відсутності його і членів його родини після відключення виконавцем холодної та гарячої води і опломбування кранів у квартирі [6, ст. 330].

Висновки. Отже, при укладанні договорів на надання житлово-комунальних послуг споживачі задля належного захисту своїх прав повинні застосовувати норми наведених нормативно-правових актів.

До того ж слід зазначити, що при укладанні договорів на надання житлово-комунальних послуг сторони не можуть відступати від змісту типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, але мають право конкретизувати його умови та зазначити усі істотні умови, які передбачені Законом України «Про житлово-комунальні послуги».

Зміст договору про надання житлово-комунальних послуг не може суттєво відрізнитись від змісту Типового договору, хоча він, на мою думку, порушує принцип свободи, диспозитивності та рівності сторін

При укладанні договорів слід звернути увагу на те, що договір, який має бути підписаний із споживачем, не може передбачати менший обсяг прав, обов'язків сторін та якості житлово-комунальних послуг, аніж той, що передбачений Типовим договором. У договорі слід обов'язково визначити права, обов'язки та відповідальність сторін.

Список літератури:

1. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» // Відомості Верховної Ради України – 2004 – № 47 – ст. 514
2. Цивільний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України – 2003 – № № 40-44 – Ст. 356.
3. Бородавський С. О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Станіслав Олександрович Бородавський. – Івано – Франківськ, 2005. – С. 57.
4. Боднар Т. В. Укладання цивільно-правових договорів (питання форми, процедури та моменту укладення) / Т. В. Боднар // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 2. – С. 87-93.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типового договору про надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій» від 20 травня 2009 року № 529.
6. Погрібний С. О. Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України / С. О. Погрібний // Держава і право. – 2006. – Вип. 27. – С. 322.

Браславец Ю.Ю.

Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СУЩЕСТВЕННЫХ УСЛОВИЙ ДОГОВОРА О ПРЕДОСТАВЛЕНИИ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНЫХ УСЛУГ

Аннотация

Жилищно-коммунальные услуги на сегодняшний день являются одними из важных услуг для населения. Существует ряд нормативно-правовых актов определяющих договор о предоставлении жилищно-коммунальных услуг основным Регуляр отношений при предоставлении (поставке) жилищно-коммунальных услуг. Законодательство Украины имеет незначительные Прогаль в сфере таких отношений, которые необходимо исследовать и совершенствовать. Существует ряд проблем по определению существенных условий договора о предоставлении жтлово-коммунальных услуг, ведь в законодательстве не определен четкий перечень субъектов таких отношений и природу договора о предоставлении жилищно-коммунальных услуг, это приводит к проблемам при применении законодательства на практическом опыте, предусматривающий собой научное исследование соответствующих договоров.

Ключевые слова: Договор о предоставлении жилищно-коммунальных услуг, природа договора, жилищно-коммунальная услуга, предоставление жилищно-коммунальной услуги, исполнитель, предоставляющими жилищно-коммунальных услуг, существенные условия договора.

Braslavets Ju.Yu.

Kharkiv National Economic University named after Semen Kuznets

LEGAL REGULATION SIGNIFICANT TERMS OF THE CONTRACT TO PROVIDE UTILITY SERVICES

Summary

Housing and utilities today are an important service to the public. There are a number of regulations that determine the contract to provide utility services regulars main relationship in the provision (supply) of housing and communal services. Legislation Ukraine has minor gaps in such relationship that must explore and improve. There are a number of problems to identify the essential terms of the contract to provide utility services zhtlovo, because legislation does not set a definitive list of such relations and the nature of the contract to provide utility services, it leads to problems in the application of the law on practical experience, providing a scientific study of the relevant contracts.

Keywords: Contract for the provision of utility services, the nature of the contract, housing services, housing and communal services, performer provider of utility services, the essential terms of the contract.

УДК 349.2:364.3(477)(091)

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В КОДЕКСІ ЗАКОНІВ ПРО ПРАЦЮ УСРР 1922 РОКУ ТА КОДЕКСІ ЗАКОНІВ ПРО ПРАЦЮ УКРАЇНИ

Вальчук О.І.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті розглянуто основні принципи та завдання соцстраху, що знайшли відображення у структурі кодексів законів про працю в радянський період і в роки незалежності України. Окреслено загальний стан чинного національного законодавства у сфері державного соціального страхування. Визначено необхідність відмови від еkleктичного підходу до реформування існуючої системи соцстраху.

Ключові слова: соціальне страхування, працівники, страхові внески, Кодекс законів про працю УСРР 1922 р., Кодекс законів про працю України.

Постановка проблеми. Розвиток людського суспільства в умовах глобалізації неможливий без впровадження інновацій в сучасній політиці, в тому числі і соціальній. Демографічні проблеми, зміна характеру зайнятості населення та соціально-трудова відносин – все це складові частини значно масштабніших процесів, що вимагають детального і уважного вивчення з метою швидкої адаптації до нових світових реалій.

Після розпаду Радянського Союзу, колишнім його суб'єктам у спадок дісталася сформована протягом не одного десятиліття система соціального захисту населення. Проте, у зв'язку зі зміною в 1990-ті роки їх суспільного устрою виникла необхідність вибору нової соціальної моделі держави і, природно, формування якісно нових соціальних інститутів.

В умовах ринкової економіки відновлення робочої сили здійснюються через заробітну плату і налагоджену систему соціального страхування. Саме тому особливої актуальності набуває вивчення історії розвитку законодавства у сфері соціального страхування, а також дослідження його сучасного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії радянські кодекси законів про працю аналізуються у контексті дослідження трудових відносин і їх правового регулювання. У зазначеному аспекті соціальне страхування згадується лише під час розгляду власне самої структури кодексів у працях О.М. Олійник [1], Н.О. Харасик [2] та інших науковців, які вивчають історію розвитку трудового законодавства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні формування національної системи соціального страхування досі залишається малодослідженою проблемою. На нашу думку, актуальним є вивчення як сучасного стану законодавчої бази соцстраху, так і історичного досвіду в цій сфері. Нормативно-правові акти радянської влади дозволяють реконструювати послідовність змін і водночас сталість у межах окремих елементів системи соціального страхування з 1922 р. до сьогодення.

Метою статті є аналіз і ретроспективна оцінка основних принципів соціального страхування, закріплених в радянських кодексах законів про працю 1922 та 1971 років, для визначення генези та розвитку системи соцстраху в українському трудовому законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Базові положення сучасного українського страхового законодав-

ства були закладені в радянський період. Формування нормативно-правової бази розпочалося ще з декрету РНК РСФРР від 15 листопада 1921 р. «Про соціальне страхування осіб, зайнятих найманою працею».

Рішенням ЦВК УСРР 2 грудня 1922 р. був введений у дію Кодекс законів про працю УСРР. Його останній (сімнадцятий) розділ цілком присвячувався соціальному страхуванню. У вісімнадцяти статтях на законодавчому рівні були закріплені базові положення радянського соцстраху: коло осіб, на яке поширювалося соціальне страхування, види допомоги та умови їх надання, а також джерела грошових надходжень [3].

Соціальне страхування поширювалося на всіх осіб, зайнятих найманою працею, незалежно від характеру і тривалості їхньої роботи, способів оплати та форми власності підприємства.

У межах виконуваних соцстрахом завдань передбачалося надання медичної допомоги, допомог у разі тимчасової втрати працездатності (у зв'язку з хворобою, каліцтвом, карантинном, вагітністю, пологами, доглядом за хворим членом сім'ї), допомог по безробіттю, інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника, а також додаткових допомог (на дитяче харчування, предмети догляду, поховання).

Головну прибуткову частину бюджету страхових органів складали страхові внески, розмір яких встановлювався у відсотковому співвідношенні до виплаченої заробітної плати. Зобов'язання щодо їх сплати покладалися лише на роботодавців без права стягнення коштів із застрахованих. У примітці до статті 177 також зазначалося, що страхові фонди використовуються виключно на забезпечення потреб робітників і службовців.

Згідно з нормами КЗпП УСРР 1922 р. особи, винні у порушенні страхового законодавства, притягувалися до кримінальної відповідальності.

Перехід до централізованого державного планування, взяття курсу на форсовану індустріалізацію та колективізацію, прийняття першого п'ятирічного плану – обумовили необхідність змін у трудовому законодавстві, а відповідно і завдань радянського соцстраху.

У 1931 р. на сторінках друкованого страхового органу СРСР «Вопросы страхования» в порядку обговорення з'явилася стаття А. Алуфа присвячена питанням соцстраху в новому кодексі законів про працю.

У ній автор зазначав, що в сфері соціального страхування необхідно, в першу чергу, врахувати всі ті зміни, які були викликані ліквідацією безробіття. Анахронізмом, що не відповідає умовам реконструктивного періоду, визначалися допомоги по безробіттю, передбачені трудовим кодексом 1922 р. Планувалося, що їх відміна не призведе до скорочення відрахувань на соціальне страхування, а, за рахунок збережених коштів, дозволить збільшити витрати на підвищення кваліфікації та перекваліфікацію застрахованих й інші види соцстраху.

У новому трудовому кодексі пропонувалося встановити залежність розміру допомог застрахованим від терміну їх безперервної роботи на одному підприємстві, а також обумовити право виробничих трибуналів призначати знижений розмір пенсій з окремих видів соціального страхування для злісних порушників трудової дисципліни. У сфері медичної допомоги – акцентувати увагу на профілактичних заходах, що не потребували відриву робітника від виробництва (вечірні профілакторії, дієтичні ідальні, одноденні будинки відпочинку), включивши їх до кола завдань соцстраху, і забезпечити пріоритет у наданні цих видів допомоги передовим працівникам. Визначалася необхідність обов'язкової натуралізації таких видів допомог, як одноразова додаткова виплата на предмети догляду за новонародженим, та грошові виплати на дитяче харчування [4, с. 22].

Формально новий кодекс законів про працю не було прийнято, однак діючий зазнав значних трансформацій шляхом внесення змін, а також приєднанням до нього окремих постанов Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів СРСР у вигляді офіційних додатків.

Перейдемо до розгляду Кодексу законів про працю УРСР від 10 грудня 1971 р., який зі змінами і доповненнями, досі залишається чинним в Україні.

У першій редакції Кодексу законів про працю України від 23 липня 1996 р. державному соціальному страхуванню було відведено сімнадцяту главу, яка об'єднувала вісім статей, у яких були закладені базові положення цього інституту.

Обов'язкове державне соціальне страхування поширювалося на всіх працівників і здійснювалося за рахунок держави. Внески сплачувалися підприємствами, установами й організаціями без будь-яких відрахувань із заробітної плати працівників. Закріплювалися наступні види забезпечення по соціальному страхуванню: допомоги на випадок тимчасової непрацездатності (при хворобі, каліцтві, тимчасовому переведенні на іншу роботу в зв'язку із захворюванням, при догляді за хворим членом сім'ї, карантині, санаторно-курортному лікуванні і протезуванні – в розмірі до повного заробітку), з нагоди народження дитини, на поховання, пенсії по старості, інвалідності, в разі втрати годувальника, а також за вислугу років лише для деяких категорій працівників, допомоги по вагітності і пологах виплачувалися протягом усієї відпустки в розмірі повного заробітку. Передбачалися витрати коштів державного соцстраху також на санаторно-курортне лікування працівників, обслуговування їх профілакторіями та будинками відпочинку, на лікувальне (дієтичне) харчування, на утримання

дитячих таборів відпочинку й оздоровлення та інші заходи. У статті 258-1 зазначалося, що всі працівники підлягають обов'язковому соціальному страхуванню власником або уповноваженим ним органом від нещасних випадків і професійних захворювань [5].

У поточній редакції КЗпП України сімнадцята глава присвячена загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та пенсійному забезпеченню і містить вона лише чотири статті, у яких законодавець визначив коло осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, основні джерела коштів та види матеріального забезпечення та соціальних послуг.

У статті 253 зазначається, що загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають особи, які працюють за трудовим договором (контрактом) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання або у фізичної особи. У наступній статті зафіксовано, що основними джерелами коштів соцстраху є внески власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів чи фізичної особи, працівників. Стаття 255 лише вказує на те, що види матеріального забезпечення та соціальних послуг працівникам, а в окремих випадках і членам їх сімей, умови їх надання та розміри містяться в законах України [6].

Порівнюючи з першою редакцією КЗпП 1922 р., можемо спостерігати тенденцію до постійного скорочення обсягу розділу, присвяченому соціальному страхуванню. Фактично в поточній редакції КЗпП України його зміст зведено до двох статей і посилань на інші нормативно-правові акти, що також зазнають постійних трансформацій у вигляді змін та доповнень.

З 1 січня 2015 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» [7], згідно з яким Верховною Радою України було внесено зміни до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (1999 р.), а також втратив чинність Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами зумовленими похованням» (2001 р.).

Аналізуючи законодавчу базу соціального страхування в Україні станом на 2016 р., зауважимо, що її основу складають декілька законів України: «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (1998 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (1999 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.), «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.) [8]. На стадії обговорення залишається проект Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування», що свідчить про незавершеність нормативно-правового оформлення системи соцстраху.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки, зауважимо, що процес змін страхового законодавства набуває особливої динамічності в переломні для держави періоди, що характеризуються значними зрушеннями в політичній, соціально-економічній та ідеологічній сферах. Модернізація національної системи соціального страхування неможлива без усвідомлення необхідності повної відмови від застарілих, таких, що давно вичерпали свій потенціал, методів форму-

вання соціальної політики. Існуюча тенденція реформування шляхом синтезу окремих елементів різних моделей соцстраху без належного вивчення можливості їх ефективного функціонування в умовах, що склалися на сучасному етапі розвитку України, не приносить бажаних результатів. Потрібен більш зважений підхід до перетворень даного соціального інституту, особливо в світлі того, що він впливає на рівень життя населення і безпосередньо пов'язаний з добробутом людей.

Список літератури:

1. Олійник О. М. Порівняльний аналіз кодекса законів про працю 1922 р. УСРР та РСФРР / О. М. Олійник // Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди]. Серія: «Історія та географія». – 2011. – Вип. 40. – С. 76-82.
2. Харасик Н.О. Правове регулювання працевлаштування робітників та службовців в УСРР в період Нової економічної політики (1921–1929 рр.) / Н.О. Харасик // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 1098-1103.
3. СУ УССР. – 1922. – № 52. – Ст. 751.
4. Алуф А. Соцстрах в новом кодексе законов о труде / А. Алуф // Вопросы страхования. – 1931. – № 1. – С. 22.
5. Кодекс законів про працю України. Перша редакція від 23.07.1996 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08/ed19960723/page6>
6. Кодекс законів про працю України. Поточна редакція від 01.05.2016 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page7>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28.12.2014 № 77-VIII // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/77-19>
8. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр>; Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>; Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 № 1533-III // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>; Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.

Вальчук Е.М.

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ В КОДЕКСЕ ЗАКОНОВ О ТРУДЕ УССР 1922 ГОДА И КОДЕКСЕ ЗАКОНОВ О ТРУДЕ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассмотрены основные принципы и задания соцстраха, нашедшие отражение в структуре кодексов законов о труде в советский период и в годы независимости Украины. Обозначено общее состояние действующего национального законодательства в сфере государственного социального страхования. Определена необходимость отказа от эклектичного подхода к реформированию существующей системы соцстраха.

Ключевые слова: социальное страхование, работники, страховые взносы, Кодекс законов о труде УССР 1922 г., Кодекс законов о труде Украины.

Valchuk O.I.

Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubinsky

SOCIAL INSURANCE IN THE LABOUR CODE OF THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1922 AND THE CODE OF LABOUR LAWS OF UKRAINE

Summary

The article describes the basic principles and provisions of social insurance, which are reflected in the structure of the Labour Code in the Soviet period and in the years of Ukraine's independence. Denoted general state of existing national legislation in the sphere of social insurance. Identified the necessity the rejection of an eclectic approach to reform the existing social insurance system.

Keywords: the social insurance, the employees, insurance premiums, Labor Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the 1922, the Code of Labour Laws of Ukraine.

УДК 341.34:355.257.7

КОДИФІКАЦІЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Грушко М.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено висвітленню проблемних аспектів процесу кодифікації правил поведження та захисту військовополонених. Інститут воєнного полону є наслідком довгого процесу розвитку нормотворчості, який бере початок у другій половині XIX ст. Загальна тенденція кодифікації міжнародного гуманітарного права, нормативне закріплення статусу комбатанта та розвиток доктрини міжнародного права стали причинами кодифікації інституту воєнного полону. На підставі проведеного дослідження розкрито генеза кодифікації правил поведження з військовополоненими. Визначена об'єктивна потреба в регламентації неврегульованих питань захисту військовополонених.

Ключові слова: міжнародне право, кодифікація, міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції 1949 р., поведження з військовополоненими, військовополонені.

Постановка проблеми. Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) є однією з найбільш кодифікованих галузей міжнародного права (далі – МП). Кодифікація – процес систематизації чинних норм, що знімають суперечності, заповнюють прогалини, замінює застарілі норми новими. З цього видно, що кодифікація є правотворчий процес. Застосовуючи цей процес до МГП проблема кодифікації його принципів і норм сьогодні набуває особливо важливого значення, оскільки зміни у МП загалом, пов'язані з підвищенням значущості міжнародних звичаєвих норм, з одного боку, та зміни характеру та методів ведення збройних конфліктів (далі – ЗК), їх гібридизація, що породжує питання про статус військовополонених, з іншого, зумовлюють необхідність переосмислення розуміння тих конвенційних засад, на яких базується інститут МГП – воєнний полон. У зв'язку з чим наукова та практична цінність проведеного дослідження, актуальність зазначеної проблематики не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі питання воєнного полону досліджувалися в дисертаціях та монографіях з прав людини та МГП. Крім того, було написано кілька дисертацій з історії воєнного полону під час та після Другої світової війни (О. В. Потильчак, А. С. Чайковський та ін.). Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися у працях таких радянських юристів-міжнародників як І. Н. Арцибасов, І. П. Бліщенко, І. І. Карпець, А. П. Мовчан, А. Й. Полторак, Г. І. Тункін, Д. І. Фельдман. У зарубіжній літературі питання міжнародно-правового захисту жертв війни висвітлювалися в дослідженнях Я. Броунлі, Ф. Буньйона, Х.-П. Гассера, Фр. Кальсховена, Фр. де Мулінена, С. Нахліка, Л. Оппенгейма.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми. Існує об'єктивна потреба в регламентації у сучасному МГП прогалин у визначенні та положенні військовополонених у зв'язку з новими проявами збройних конфліктів, зокрема Женевської конвенції про поведження з військовополоненими (далі – ЖК III) та Додаткових протоколів 1977 р. низки питань. Розвиток міжнародно-правового захисту військовополонених нерозривно пов'язаний із кодифікацією МГП, яка відбувалась шляхом розробки спершу національних актів щодо права війни, а згодом й міжнародних конвенцій. Однак недостатня правова

урегульованість та теоретична не розробленість проблематики питань захисту військовополонених є причинами розгляду генези процесу кодифікації інституту воєнного полону.

Тому метою статті є дослідження особливостей процесу кодифікації правил поведження з військовополоненими, виявлення його прогалин та визначення перспектив подолання.

Викладення основного матеріалу. Значний вплив на розвиток МГП з деяких національних актів, якими регулювались положення військовополонених, мав Наказ № 100 «Інструкція для командування армії Сполучених Штатів на полях битв» 1863 р. (т.зв. Кодекс Лібера), який був однією з найперших національних кодифікацій правил захисту військовополонених (Розділи III–VII). Він був розроблений відомим американським філософом, політиком, юристом німецького походження Ф. Лібером. Уперше нормативно визначається поняття «військовополонений» як озброєна особа, яка відноситься до армії ворога або пов'язана з армією ворога, яка потрапила в полон в бою або поранена на полі битви, або в госпіталі, або через індивідуальну здачу в полон або капітуляцію (ст. 49). Військовополонений не карається за те, що він є ворогом, не повинно бути жодного насилля та неприязні до нього в вигляді умисного нанесення страждань або приниження, жорстокого поведження, позбавлення їжі або інших дій варварського характеру (ст. 56), питання обміну (Розділ VI), звільнення під слово честі (Розділ VII) та ін. [1, с. 59].

До причин кодифікації інституту воєнного полону у МП з середини XIX ст. належать: загальна тенденція кодифікації МП та МГП; закріплення в МП положень про статус комбатанта; розвиток доктрини МП щодо права війни та поведження з військовополоненими; розвиток національного законодавства з питань захисту та належного поведження з ними.

До другої половини XIX ст. у МП не було багатосторонніх угод, які б встановлювали режим воєнного полону. 22 серпня 1864 р. на Женевській конференції була прийнята Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях. Хоча Конвенція не містила жодної згадки про полонених, проте, аналізуючи її положення щодо поранених та хворих комбатантів діючих армій [2], можна дійти висновку, що Конвенція

опосередковано регулювала питання поранених полонених з точки зору стану їх здоров'я, не регулюючи при цьому перебування в полоні ворожої сторони. Можна відмітити, що прийняття Конвенції 1864 р. започаткувало розвиток такого напрямку сучасного МГП як захист жертв війни.

Згодом на Брюссельській конференції 1874 р. обговорювався російський проект Декларації про закони і звичаї війни, який відіграв важливу роль у подальшій кодифікації воєнного положення (Розділ VI (ст. 23–34), присвячений регулюванню режиму воєнного полону (ст. 23 визначає що військовополоненим слід вважати «законних збройних супротивників», обмін полоненими визначається за взаємною угодою воюючих сторін (ст. 30) та інші питання [3]). На цій Конференції порушувалося питання про обмеження репресалій, проте пропозиція не була прийнята. Декларація так і не була ратифікована через неможливість досягти консенсусу у той час.

6 травня 1899 р. у Гаазі була скликана Перша конференція миру. Результатом Конференції стало прийняття 29 липня 1899 р. Положення про закони та звичаї сухопутної війни, яке стало додатком до Гаазької конвенції 1899 р. про закони і звичаї суходільної війни. Уперше Гаазька конференція визначила статус воюючого (комбатанта). Спеціальний розділ Положення 1899 р. був присвячений правам та обов'язкам військовополонених [4]. На Конференції особливо гострими виявилися розбіжності щодо тих представників цивільного населення, які в ході окупації їхньої держави беруться за зброю для боротьби з ворогом: чи зобов'язана окупаюча держава визнати цих учасників опору комбатантами і в подальшому військовополоненими або ж вона має право стратити їх як партизан? [5] Це та інші питання не отримали відповіді, їх обговорення завершилося включенням до тексту Преамбули до Конвенції «застереження Мартенса», згідно з яким у непередбачених випадках як цивільні особи, так і комбатанти «залишаються під захистом основ МП, оскільки вони впливають з усталених міжцивілізованими народами звичаїв, законів людяності та вимог суспільної свідомості». Аналізуючи «застереження Мартенса» відзначаємо його важливе значення, яке полягає в тому, що незалежно від питань, з яких держави можуть розходитися у думках, ведення війни має завжди підкорятися існуючим принципам міжнародного права.

Положення 1899 р. містило нову норму про обов'язкову участь урядової організації сторін, яка займалася б збиранням відомостей про осіб, які перебувають в полоні, та громадської організації – для надання допомоги військовополоненим під час знаходження в полоні. Ці положення знайшли своє імплементаційне втілення в національному законодавстві низки країн.

Для продовження кодифікації та розвитку законів та звичаїв війни була скликана Друга міжнародна конференція миру, яка зібралася в Гаазі 15 червня 1907 р. У ході конференції були прийняті 13 конвенцій, одна Декларація та Заключний акт. Інакше кажучи, в Гаазі був прийнятий Звід визнаних світовим співтовариством того періоду міжнародно-правових норм, які закріплювали закони та звичаї війни. Так, 18 жовтня 1907 р. була прийнята нова Конвенція про закони

і звичаї війни (IV). Саме вона переглянула Гаазьку конвенцію 1899 р. та частково уточнила деякі норми, які і сьогодні залишаються невід'ємною частиною МГП. ГК IV вважається кодифікацією міжнародних звичаїв. Звичаєвий характер ГК IV був визнаний Нюрнберзьким трибуналом, Міжнародним судом ООН (Консультативний висновок щодо законності загрози ядерною зброєю або її застосування, 8 липня 1996 р., док. ООН А/51/218 від 19 липня 1996 р., п. 75; щодо правових наслідків будівництва стіни на окупованій палестинській території, зокрема в Північному Єрусалимі та біля нього, 9 липня 2004 р., п. 89) та арбітражними судами ad hoc [6].

Положення 1907 р. містило окрему Главу II «Про військовополонених», яка регулювала поведінку з ними (ст.ст. 4–20). Уже в ст. 4 йде мова про людинолюбне ставлення до військовополонених з боку держави, яка їх полонила. Уперше на той час у міжнародно-правовому акті закріплено положення про відповідальність держав і фізичних осіб, що входять до складу її збройних сил за порушення законів і звичаїв війни. Конвенція регулює діяльність товариств для надання допомоги військовополонених (ст. 14–16), а також можливість реалізовувати свободу відправлення релігійних обрядів (ст. 18). Проте вона не торкалась таких областей утримання військовополонених, як норма харчування, медичне обслуговування, переміщення військовополонених. Тому надалі виникла потреба у більш детальній регламентації поведінки з військовополоненими.

ГК IV з Положенням 1907 р. мали обов'язкову силу лише для договірних сторін і лише у тому випадку, якщо усі воюючі сторони є учасниками Конвенції, через т.зв. «застереження загальної» (*clausula si omnes*) (ст. 2). Якщо ж у війну вступала держава, що не є учасницею Конвенції, то Конвенція переставала діяти навіть у відносинах між її учасниками. Відмічаємо негативність цього застереження. Подальша практика держав пішла шляхом відмови від *clausula si omnes*. Скликанню запланованої Третьої Гаазької конференції миру завадила Перша світова війна, яка втягнула в себе майже всі держави Європи.

Вже Женевська Дипломатична конференція 1929 р. відіграла вирішальну роль у розвитку інституту воєнного полону. На цій Конференції була прийнята Женевська конвенція про поведінку з військовополоненими 1929 р. [7] (далі – ЖК 1929 р.), яка стала першим спеціальним міжнародним договором, який уніфікував правила поведінки з військовополоненими. Конвенцію, яка містила 97 статей, іноді називали «кодексом військовополонених» або «кодексом воєнного полону». Хоча ЖК 1929 р. найперше стосувалася осіб, взятих у полон у сухопутній війні, її правила застосовувались й до військовополонених моряків та до осіб збройних сил повітряного складу.

ЖК 1929 р. роз'яснила правила і принципи, що визначають порядок узяття в полон та тримання у полоні осіб із складу збройних сил супротивника. Основою Конвенції був принцип гуманності поведінки з військовополоненими, який виключає дискримінацію з будь-яких причин. Була введена категорична заборона на застосування до військовополонених репресалій (ст. 2), а також закріплений принцип міжнарод-

ної перевірки виконання вказаних норм (Розділ II «Про організацію контролю» (стст. 86 – 88).

Спробувавши врахувати нові форми участі жінок у Першій світовій війні, Конвенція закріпила два принципи поведіння з жінками-військовополоненими: «до жінок слід відноситись з усією повагою відповідно до їх статі» (ст. 3) та «відмінність у поведінні з військовополоненими допустимі лише в тому випадку, якщо такі відмінності засновані на... статі тих, хто користується перевагами» (ст. 4). Згодом принцип поваги відповідно до статевих належностей, який міститься в ст. 3, стає доповненням до основного принципу рівності чоловіків і жінок, що закріплюється у подальших міжнародно-правових актах МГП.

Слід відзначити, що у ЖК 1929 р. були відсутні статті, що регламентували застосування «на умовах взаємності» (ст. 82). Крім того, з врахуванням досвіду Першої світової війни, на Конференції 1929 р. вперше було зафіксовано, що поранені та хворі супротивника після одужання отримували статус військовополонених (ст. 7 ЖК 1929 р.) незалежно від визнання супротивником дії відповідних норм для себе.

Події Другої світової війни спонукали до подальшого розвитку Женевського права. Тому за ініціативою Міжнародного Комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ) була скликана Дипломатична конференція з питань захисту жертв війни, яка проходила в Женеві з 21 квітня по 12 серпня 1949 р. Основним підсумком конференції стало прийняття чотирьох ЖК, серед яких Женевська конвенція про поведіння з військовополоненими [8] (далі – ЖК III). Вона кодифікувала правовий режим військовополонених та замінила попередню ЖК 1929 р. ЖК III складається з VI-ти частин (159 статей) та V-ти Додатків. У ст. 2, загальній для усіх ЖК, були істотно уточнені ситуації, до яких ці договори застосовуються. Якщо застосування Женевських конвенцій 1929 р. відносилося виключно до війни, то в ЖК відзначалося, що її положення застосовуються до усіх конфліктів між державами, «навіть у тому випадку, якщо» одна з них «не визнає стану війни», а також «в усіх випадках окупації... навіть якщо ця окупація не зустріне ніякого збройного опору». Ця обставина була особливо важливою у зв'язку з можливою відмовою в наданні захисту військовополоненим, оскільки утримуюча держава стверджувала, що війни не було, або відмовлялася визнати за супротивником право виступати державою.

ЖК III містила принципово нові норми поведіння з військовополоненими: визначені нові категорії осіб, яким надавався статус військовополоненого та гарантії захисту, були введені нові принципи гуманного поведіння з ними, розширено межі застосування Конвенції та ін. Дипломатична конференція 1949 р. прийняла норми Положення 1907 р. про чотири умови, які повинні виконувати комбатанти, щоб вони мали право на привілейоване поведіння у разі їх полонення. Крім того, Конференція привіляла партизан до місцевих воєнізованих формувань та народних ополчень, що підтримують регулярні війська. Також, як додаток до гаазьких норм, вона постановила, що ці формування можуть діяти і на окупованій території. Після тривалої дискусії щодо питання про правове становище медич-

ного персоналу, що потрапив під владу супротивної сторони, Конференція 1949 р. погодилася та підтвердила положення [9, с. 10] про те, що медичний персонал не повинен розглядатися як військовополонені, проте на нього повинні поширюватися всі гарантії військовополонених.

Для посилення контролю застосування положень ЖК були уточнені функції та надана можливість використання діяльності т.зв. «субституту Держави-покровительки». Особливістю цієї норми є те, що вона була визнана спочатку звичаєвою нормою щодо права МКЧХ діяти як субститут Держави-Покровительки. Цей звичай почав формуватися відразу після закінчення Першої світової війни і пов'язаний з діяльністю МКЧХ щодо захисту полонених. Ще одним важливим досягненням ЖК III було пришвидшення повернення військовополонених – передбачалася репатріація після закінчення військових дій, а не «після укладання миру» (ст. 20) як в Положенні 1907 р.

Знайшлося місце в Конвенції і для «застереження Мартенса». Воно закріплене в ст. 142 ЖК III, що стосується денонсації та проголошує, що денонсація є чинною лише для держави, що денонсує. Вона аж ніяк не применшує зобов'язань, які сторони конфлікту повинні продовжувати виконувати згідно з принципами МП.

Розвиток засобів та методів ведення військових дій, зміна характеру ЗК спричинили нові заклики МКЧХ до перегляду ЖК для забезпечення належного захисту жертв війни. Так, 1968 р. у Тегерані відбулася конференція з прав людини, де МКЧХ закликав уряди сісти за стіл переговорів для удосконалення міжнародно-правового захисту прав людини під час війни. 19 грудня 1968 р. ГА ООН ухвалила резолюцію 2444 (XXIII), яка, за словами Генерального секретаря ООН, стала «першою офіційною заявою і рішенням головного органу ООН, що схвалила загальні стандарти та закликала до проведення вичерпних досліджень щодо основних принципів гуманізму в ЗК» [10]. ГА ООН закликала застосовувати основні гуманні принципи в ЗК та просила Генерального секретаря вивчити «необхідність у прийнятті додаткових гуманітарних міжнародних конвенцій з метою забезпечення кращого захисту цивільних осіб, полонених та комбатантів у ЗК».

Наступного року у Стамбулі відбулася XXI Міжнародна конференція Червоного Хреста, яка значно пришвидшила процес розробки нових угод, прийнявши резолюцію XIII «Підтвердження та розвиток законів і звичаїв, що застосовуються під час ЗК». У ній, зокрема, підкреслювалося «нагальна необхідність підтвердження і розвитку гуманітарних норм МП, що застосовуються під час ЗК усіх типів з метою посилення ефективного захисту основних прав особистості згідно з ЖК, що стало поворотним пунктом в історії розвитку МГП кінця ХХ ст.

У Резолюції 3032 1972 р. Генеральна Асамблея ООН постановила «провести кодифікацію норм права, яке застосовується в ЗК» [11]. На 28-ій сесії ГА ООН 1973 р. була прийнята Резолюція 3103 (XXIII), яка закріпила норму про те, що «ЗК, пов'язані з боротьбою народів проти колоніального та іноземного панування і расистських режимів, слід розглядати як міжнародні ЗК за змістом Женевської конвенції 1949 р.» [12]. Саме

вищенаведені підстави стали причиною скликання у Женеві в 1974-1977 рр. Дипломатичної конференції з питань підтвердження та розвитку МГП, яка завершилася прийняттям 8 червня 1977 р. двох Додаткових протоколів до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. – що стосується захисту жертв міжнародних ЗК (ДП I) та що стосується захисту жертв ЗК неміжнародного характеру (ДП II).

На початку процесу розробки Протоколів МКЧХ намагався досягти симетрії норм, які застосовуються у внутрішніх і міжнародних ЗК. Але вже на першій підготовчій конференції урядових експертів 1971 р. стало зрозуміло, що держави виявилися неготовими визнати за повстанцями права та обов'язки, адекватні тим, якими наділяються регулярні війська воюючих держав. Слід зазначити, що форма додаткового протоколу для цих договорів була обрана не випадково. У їх розробці могли взяти участь тільки ті держави, які побажали цього, і, відповідно, вони мали і мають чинність тільки для тих держав, які їх підписали і ратифікували. ДП не слід розглядати як уточнення або доповнення ЖК, тому що в них вирішуються нові питання, а також ті, що були недостатньо врегульовані ЖК. Конференція, з одного боку, кодифікувала (у порядку «підтвердження») звичайні норми, а, з іншого – ввела (у порядку «розвитку») нові норми. Дійсно, серед його норм є норми щодо інтернаціоналізації національно-визвольних війн (яких в 70-ті роки було багато), що зумовило спровокувало поширення статусу військовополоненого на нові категорії комбатантів в ДП I, розвиваючи положення, прийняті 1949 р., встановлює абсолютну заборону на репресалії щодо всіх категорій осіб, які опинилися під владою супротивника. Одним із основних нововведень ДП I є розширення переліку дій, що кваліфікуються як серйозні порушення або воєнні злочини, зокрема щодо військовополонених. Статті 11 та 85 ДП I містять їх перелік, доповнюючи перелік серйозних порушень у ЖК III.

Цінність ДП I полягає також в віддзеркалюванні різних культур, зокрема закріплення звичаєвого принципу поваги як до противника, який склав зброю, так і до осіб, що не беруть участі в бойових діях. Цим самим ще раз підтверджується захист супротивника *hors de combat* положення про пощаду.

Нормами ДП I було введено інститут юридичних радників у збройних силах і конкретизовані обов'язки та відповідальність командирів, зокрема за незастосування належних заходів. ДП I передбачає створення Міжнародної комісії із встановлення фактів, до компетенції якої належить розслідування будь-яких серйозних порушень, передбачених ЖК та ДП I (ст. 90 ДП I), а, отже, й

порушень щодо військовополонених. Ці загальні норми, спрямовані на імплементацію права Женеві, є невід'ємною частиною інституту воєнного полону, забезпечуючи моніторинг за виконанням відповідних положень МГП, що регламентують режим військовополонених, і встановлюють відповідальність за їх порушення.

Висновки з дослідження та перспективи. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що ЖК III та ДП I є кодифікацією принципів та норм, які в систематизованому вигляді регулюють таку важливу сферу міждержавних взаємин як воєнний полон. Стверджуємо, що захист військовополонених відображений не лише в праві Женеві, але й праві Гааги, про що говорить злиття двох зводів норм в ДП I. Водночас продовжує існувати об'єктивна потреба в регламентації нерегульованих питань, зокрема обміну полоненими, оплати праці відповідно до законодавств національних держав без використання прив'язки з конвертацією до швейцарських франків, можливості поширення статусу військовополонених на персонал міжнародних організацій та інше. Нормою звичаєвого права, що викладена в Положенні 1907 р. (ст. 3) та підтверджена в ДП I (ст. 91), є норма, згідно з якою сторона, яка знаходиться у конфлікті й порушує положення конвенції «повинна відшкодовувати завдані збитки, якщо для цього є підстави; вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил». Однак ані Положення 1907 р., ані ДП I не вказує, чи є одержувачами лише держава, чи й окремі особи, а також вони не встановлюють механізму розгляду заяв про компенсацію. Тому відповідні питання потребують додаткової регламентації.

ЖК III передбачає можливість передачі військовополонених державою, що тримає в полоні, лише державі, яка є учасницею цієї Конвенції, та лише після того, як вона упевнилася, що держава-дестинатор має намір і змогу забезпечити режим воєнного полону. Проте в ЖК III не закріплені строки та причини передачі військовополонених іншій державі. Не розв'язане й питання можливості оскарження військовополоненими самої процедури їх передачі іншій державі.

Нова природа конфліктів, яку не могли брати до уваги під час активної кодифікації МГП, є фактором низької ефективності виконання його норм. Однак існуюча кодифікація не втратила своєї значущості, і основною проблемою залишається забезпечення більш суворого дотримання її норм. Така ситуація породжує необхідність адаптації чинних міжнародно-правових норм до нових видів і способів ведення ЗК і інтерпретації положень міжнародно-правих договорів до конкретних ситуацій щодо поводження та захисту військовополонених.

Список літератури:

1. Инструкции Полевым войскам США: утверждены общим приказом Президента А. Линкольна № 100 от 24 апреля 1863 г. // Инструкции Полевым войскам США (Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field). – Запорожье: ГУ «ЗИГМУ», 2007 – С. 35-59.
2. Женевская конвенция об улучшении участи раненых и больных воинов во время сухопутной войны, от 22 августа 1864 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.icrc.org/web/rus/siterus0.nsf/htmlall/6lkasf?open document>>
3. Право и мир в международных отношениях: сб. ст. / сост. под ред. проф. гр. Л. А. Комаровского и П. М. Богаевского. – М.: Изд. магазина «Книжное дело», 1899. – XII, 545 с.

4. Положення про закони та звичаї суходільної війни, додане до Гаазької конвенції 1899 р. про закони та звичаї суходільної війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1478_page_6.html
5. Соловьева Р. Г. С позиций высокого гуманизма (к 140-летию Движения Красного Креста) [Электронный ресурс] / Р. Г. Соловьева. – Режим доступу: viperson.ru/data/200510/23/kniga.doc
6. Eritrea Ethiopia Claims Commission, Partial Award, Central Front Eritrea's Claims 2, 4, 6–8; 22. [Электронный ресурс]: Partial Award, Central Front Eritrea's Claims 2, 28 Apr. 2004. – Режим доступу: www.pca-cpa.org/showfile.asp?fil_id=662
7. Женевская конвенция об обращении с военнопленными 1929 г. [Электронный ресурс] / – Режим доступу: <http://wolfschanze.narod.ru/genkon29.htm>
8. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_153
9. Забигаило К. С. Вопросы защиты жертв войны на Женевской дипломатической конференции 1949 года: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / К. С. Забигаило. – К., 1954. – 13 с.
10. Уважение прав человека в период вооруженных конфликтов [Электронный ресурс]: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН від 19 грудня 1968 р. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/246/40/IMG/NR024640.pdf?OpenElement>
11. Уважение прав человека в период вооруженных конфликтов [Электронный ресурс]: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН від 18 грудня 1972 р. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/273/56/IMG/NR027356.pdf?OpenElement>
12. Основные принципы правового режима комбатантов, борющихся против колониального и иностранного господства и расистских режимов [Электронный ресурс]: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 12 декабря 1973 г. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_j34

Грушко М.В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

КОДИФИКАЦИЯ ПРАВИЛ ОБРАЩЕНИЯ С ВОЕННОПЛЕННЫМИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Статья посвящена освещению проблемных аспектов процесса кодификации правил обращения и защиты военнопленных. Институт военного плена является следствием долгого процесса развития нормотворчества, который берет начало во второй половине XIX в. Общая тенденция кодификации международного гуманитарного права, нормативное закрепление статуса комбатанта и развитие доктрины международного права стали причинами кодификации института военного плена. На основании проведенного исследования раскрыт генезис кодификации правил обращения с военнопленными. Определена объективная потребность в регламентации неурегулированных вопросов защиты военнопленных. **Ключевые слова:** международное право, кодификация, международное гуманитарное право, Женевские конвенции 1949 г., обращение с военнопленными, военнопленные.

Grushko M.V.

National University «Odessa Academy of Law»

CODIFICATION OF REGULATIONS THE TREATMENT OF PRISONERS OF WAR: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Summary

The article is devoted to highlighting the problematic aspects of the treatment and codification of rules of protection prisoners of war. Institute of war captivity is the result of a long process of rulemaking, which began in the second half of the XIX century. The general trend to codification of international humanitarian law, the statutory combatant status and development of the doctrine of international law were the reason to codification an Institute of war captivity. The based on the investigation is revealed genesis of codification of rules for the treatment prisoners of war. Determination of the objective needs for regulation of unresolved questions on the protection of prisoners of war.

Keywords: international law, codification, international humanitarian law, the Geneva Conventions of 1949, the treatment of prisoners of war.

УДК 343.151(477)

НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПІДСТАВ ПРИЙНЯТТЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Гуртієва Л.М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена розгляду наукових концепцій підстав прийняття судових рішень у кримінальному судочинстві. Зроблено висновок, що підставою прийняття судового рішення є наявність чи відсутність зазначених в законі обставин (фактичних обставин, фактів). Для прийняття більшості судових рішень наявність фактичних обставин повинна бути підтверджена доказами. Разом з тим, для прийняття окремих судових рішень взагалі непотрібно ніяких доказів.

Ключові слова: судове рішення, підстави прийняття судового рішення, кримінальне провадження України.

Постановка проблеми. Актуальність теми даної статті обумовлена потребами науки кримінального процесуального права та правозастосовної діяльності суду щодо формулювання сучасних теоретичних положень про підстави прийняття судового рішення відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України) [1].

Аналіз наукових досліджень і публікацій дозволяє зробити висновок, що у радянський та пострадянський періоди суттєвий внесок у розробку теоретичних положень щодо підстав прийняття судових рішень у кримінальному процесі внесли М.І. Бажанов [2], Ю.М. Грошевий [3], Н.В. Глинська [4], В.С. Зеленецький [4], П.А. Лупинська [5; 6] та інші вчені. Підстави прийняття окремих видів судових рішень на монографічному та дисертаційному рівні було досліджено у роботах Ю.В. Бауліна, Ю.М. Грошевого, В.В. Смірнovoї [7], В.І. Чорнобука [8] та ін.

Після прийняття нового КПК України 2012 р. українськими вченими (Я.С. Бондаренко [9], Н.В. Глинською [10], І.І. Когутичем [11], О.Ф. Шминдрук та ін.) було продовжено дослідження підстав прийняття окремих видів судових рішень відповідно до положень нового національного кримінального процесуального законодавства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, питання щодо поняття та змісту підстав прийняття судових рішень у кримінальному провадженні України залишається дискусійним та потребує подальшої наукової розробки.

Мета статті – на підставі аналізу наукових досліджень та діючого кримінального процесуального законодавства України з'ясувати підставу прийняття судових рішень у кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної літератури [3, с. 6; 4, с. 20; 6, с. 18; 7, с. 27 та ін.] та норм діючого національного кримінального процесуального законодавства дозволяє зробити висновок, що судове рішення – це вид правозастосовного акту слідчого судді, суду, судді (у тому числі судді-доповідача), суду присяжних, який має державно-владний, владно-розпорядчий та загальнообов'язковий характер, прийнято у встановленій законом формі (ухвали, постанови, вироку, подання), пов'язаний з вирішенням правових питань, що виникають у судовій діяльності та містить владні приписи щодо вчинення певних правових дій чи настання певних правових наслідків [12, с. 120].

Відповідно до ч. 1 ст. 370 КПК України судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

Прийняття судового рішення являє собою складний процес встановлення обставин кримінального провадження, вибір правової норми, виявлення відповідності між нормативними умовами прийняття рішення, передбаченими законом, та встановленими фактичними обставинами і на решті формулювання відповідного рішення.

Аналізуючи питання про підстави прийняття судових рішень у кримінальному судочинстві, слід звернути увагу, що в юридичній літературі поширеною є концепція, відповідно до якої підстава прийняття процесуального рішення складається з двох елементів – **фактична підстава та правова (юридична) підстава** [4, с. 120; 7, с. 33; 10, с. 35; 13, с. 47, с. 62-63; 14, с. 485 та ін.].

Вважаємо, що виділення фактичної та юридичної (правової) підстав прийняття рішення є умовним, оскільки фактична підстава має правовий характер, тобто закріплена в нормах кримінального процесуального права, та по суті своєї є правовою.

Аналіз юридичної літератури дозволяє зробити висновок, що серед вчених немає єдиного підходу до розуміння змісту як фактичних, так і юридичних підстав прийняття процесуального рішення.

Так, одні вчені (П.А. Лупинська [6, с. 74-76], Т.В. Лукашкіна [15, с. 32], О.В. Смирнов [16, с. 83] та ін.) вважають, що **фактичною підставою** прийняття процесуального рішення є встановлені за допомогою доказів **обставини (фактичні обставини, факти)**, які необхідні для прийняття певного рішення.

Інші вчені (В.С. Зеленецький [4, с. 120], Н.В. Глинська [4, с. 120], В.В. Смірнова [7, с. 33, с. 49] та ін.) зазначають, що фактичною підставою прийняття процесуального рішення є **«сукупність фактичних даних (доказів)»** або **«наявність достатніх доказів»**, яка свідчить про встановлення певних обставин.

Вважаємо, що докази (достатні докази) є не підставою прийняття процесуального рішення, а те, за допомогою чого посадова особа, яка приймає процесуальне рішення, встановлює наявність чи відсутність фактів та обставин кримінального провадження. Саме встановлені обставини кримінального провадження і є підставою прийняття певного процесуального рішення, у тому числі судового рішення. Докази необхідні для обґрунтування процесуального рішення, що закріплено у ч. 3 ст. 370 КПК України: «обґрун-

тованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК». Для прийняття більшості судових рішень наявність фактичних обставин повинна бути підтверджена доказами, отже докази є не підставою, а умовою прийняття більшості судових рішень. Разом з тим, для прийняття окремих судових рішень взагалі непотрібно ніяких доказів. Зокрема, мова йде про такі судові рішення, як ухвала про: відкриття судового засідання, відкриття апеляційного провадження, залишення апеляційної скарги без руху, її повернення або у відмові у відкритті апеляційного провадження та ін.

Що стосується характеристики **правової (юридичної) підстави** прийняття процесуального рішення, то деякі вчені (О.В. Смирнов [16, с. 82], В.В. Смирнова [7, с. 61] ін.) звертають увагу, що «правовою підставою юридичного рішення є наявність ознак юридичного складу у конкретних обставинах справи...» [16, с. 82].

Отже, О.В. Смирнов пов'язує правову підставу прийняття процесуального рішення з наявністю ознак складу злочину у конкретному діянні, з'ясування чого здійснюється шляхом кваліфікації, тобто мова йде про правову оцінку встановлених фактичних обставин кримінального провадження.

Вважаємо, що «наявність ознак юридичного складу у конкретних обставинах кримінального провадження» [16, с. 82] обумовлює необхідність прийняття багатьох, але не всіх видів судових рішень. Так, зокрема, немає потреби у правовій кваліфікації злочину при прийнятті судом рішення про: відкриття судового засідання та ін.

П.А. Лупинська звертає увагу, що правова підстава прийняття процесуального рішення – це вказані в законі умови, за яких рішення може бути прийняте (гіпотеза, норми). Відповідність між правовою та фактичною підставою обумовлює законність рішення [14, с. 485].

Дану точку зору підтримують й інші вчені. Так, О.В. Капліна зазначає, що правовий елемент підстави постановлення вироку полягає у співвіднесенні отриманих даних про обставини, що входять до предмета доказування, з вимогами матеріального та процесуального законів. Це зумовлює правильність кваліфікації злочинного діяння на основі досліджених фактичних обставин кримінального провадження, а також законність застосування кримінально-процесуальних норм [13, с. 63].

Вважаємо, що виділення вченими правової підстави прийняття судового рішення обумовлена тим, що судові рішення є видом правозастосовного акту, який пов'язано з реалізацією норм як матеріального права (у першу чергу, норм кримінального права), так і процесуального права.

Концепція, відповідно до якої підстава прийняття процесуального рішення складається з фактичного та правового (юридичного) елементів, хоча і домінує в юридичній літературі, однак не є єдиною. Деякі науковці (Я.С. Бондаренко [9, с. 102], О.В. Смирнов [16, с. 82], В.І. Чорнобук [8, с. 45]) виділяють три види (групи) підстав прийняття процесуального рішення: **фактичну, правову та інформаційну**.

Так, О.В. Смирнов вважає, що «правовою підставою юридичного рішення є наявність ознак

юридичного складу у конкретних обставинах справи. Фактичною підставою рішення є фактичні обставини, які слугують базою для встановлення правових підстав. Фактичні дані (докази, інформація) є інформаційною підставою процесуального рішення» [16, с. 82].

Інші вчені (Я.С. Бондаренко [9, с. 102], В.І. Чорнобук [8, с. 45]) зазначають, що «інформаційні підстави – це фактичні дані, які містять інформацію, що дозволяє зробити той чи інший висновок стосовно певних обставин кримінального провадження. Фактичні підстави – це обставини реальної дійсності, що включені до процесу пізнавальної діяльності кримінального судочинства, закріплені в гіпотезах правових норм, детермінують вибір суддею варіанта рішення. До нормативних підстав, слід віднести нормативні приписи, які регулюють підстави, умови і порядок прийняття відповідних рішень» [8, с. 45].

По-перше, вважаємо, що немає потреби виділяти інформаційну підставу прийняття судового рішення, оскільки докази, як ми вже зазначали, є не підставою прийняття судового рішення, а «засобом», умовою встановлення фактичних обставин.

По-друге, уявляється, що Я.С. Бондаренко та В.І. Чорнобук самі собі суперечать. Спочатку вони звертають увагу, що «до нормативних підстав слід віднести нормативні приписи, які регулюють підстави, умови і порядок прийняття відповідних рішень» [8, с. 45]. Незрозуміло, яким чином порядок прийняття процесуального рішення може бути підставою прийняття процесуального рішення? Далі В.І. Чорнобук зазначає, що фактичні підстави відрізняються від процесуальних умов прийняття процесуальних рішень. Процесуальні умови не є причиною прийняття рішень, вони лише обумовлюють їх прийняття [8, с. 45].

В аспекті теми даного дослідження (статті) зазначимо, що неодноразово в юридичній літературі вчені (А.Я. Дубинський [17, с. 97], М.В. Подольний [18, с. 41], В.М. Григор'єв, Г.О. Кузьмін [19, с. 11-12] та ін.) звертали увагу на необхідність закріпити в законі єдину підставу прийняття процесуального рішення. Разом з тим, пропозиції науковців щодо визначення підстави прийняття процесуального рішення, з нашої точки зору, є дискусійними.

Так, М.В. Подольний [18, с. 41], В.М. Григор'єв, Г.О. Кузьмін [19, с. 11-12] пропонують закріпити в законі універсальну підставу прийняття будь-якого процесуального рішення, яким є інформація. При цьому інформацію вони визначають як відображення у навколишньому середовищі подій, процесів, фактів, які мають відношення до предмету розслідування [18, с. 41; 19, с. 12], розгляду та вирішенню кримінальної справи.

Вважаємо, що таке визначення підстави прийняття процесуального рішення є доволі загальним та може привести до неправильного розуміння змісту даного поняття посадовими особами, які здійснюють кримінальне провадження.

З нашої точки зору, підставою прийняття судового рішення є наявність чи відсутність зазначених в законі обставин (фактів). Даний висновок можна зробити, виходячи з аналізу ст. 75-79 КПК, ст. 177 КПК, ст. 284 КПК, ч. 3 ст. 314 КПК, ч. 3 ст. 370 КПК та ін. У положеннях даних статей йде мова саме про наявність

«обставин» або «фактичних обставин» як підстави прийняття певного судового рішення. Так, у ч. 3 ст. 370 КПК України зазначено, що «обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, ...».

Таким чином, **основним висновком** даного дослідження є наступне. Підставою прийняття судового рішення є наявність чи відсутність зазначених в законі обставин (фактичних обставин,

фактів). Для прийняття більшості судових рішень наявність фактичних обставин повинна бути підтверджена доказами. Разом з тим, для прийняття окремих судових рішень взагалі непотрібно ніяких доказів. Зокрема, для прийняття рішення (ухвали) про: відкладення судового засідання, відкриття апеляційного провадження, залишення апеляційної скарги без руху, її повернення або у відмові у відкритті апеляційного провадження та ін.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. (зі змінами та доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.rada.gov.ua
2. Бажанов М.И. Законность и обоснованность основных судебных актов в советском уголовном судопроизводстве: дис. ... д-ра юрид. наук / М.И. Бажанов. – Харьков, 1967. – 474 с.
3. Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе / Ю.М. Грошевой. – Харьков: Вища школа; Изд-во при Харьк. ун-те 1979. – 143 с.
4. Зеленецкий В.С., Глинская Н.В. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины / В.С. Зеленецкий, Н.В. Глинская. – Серия «Юридичний радник». – Харьков: «Страйк», 2006. – 336 с.
5. Лупинская П.А. Судебные решения: содержание и форма / П.А. Лупинская // Рос. юстиция. – 2001. – № 11. – С. 57-60.
6. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и форма / П.А. Лупинская. – М.: Юрид.лит., 1976. – 168 с.
7. Смірнова В.В. Забезпечення прийняття правомірних рішень судом апеляційної інстанції в кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук / В.В. Смірнова – Харків, Національний університет «Юридична академія імені Ярослава Мудрого», 2012. – 225 с.
8. Чорнобук В.І. Законність та обґрунтованість процесуальних рішень судді в порядку судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу: Монографія / В.І. Чорнобук. – Х.: Право, 2008. – 184 с.
9. Бондаренко Я.С. Касаційна перевірка судових рішень, прийнятих під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук / Я.С. Бондаренко – Київ, Національна академія внутрішніх справ, 2014. – 195 с.
10. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: дис. ... д-ра юрид. наук / Н.В. Глинська – Харків, 2015. – 462 с.
11. Когутич І.І. Судові рішення в кримінальному провадженні: монографія / І.І. Когутич. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2013. – 183 с.
12. Гуртієва Л.М. Правова природа та поняття судового рішення у кримінальному провадженні України / Л.М. Гуртієва // Правова держава. – 2016. – № 22. – С. 116-121.
13. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: Монографія / О.В. Капліна. – Х.: Право, 2008. – 296 с.
14. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. А.Д. Бойкова и И.И. Карпеца. – М.: Юрид. лит., 1989. – 640 с.
15. Лукашкіна Т.В. Доказывание как этап правоприменительного процесса / Т.В. Лукашкіна // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) / відповід. за випуск Ю.П. Аленін. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 30-36.
16. Смирнов А.В. Достаточность фактических оснований уголовно-процессуальных решений / А.В. Смирнов // Правоведение. – 1983. – № 5. – С. 80-86.
17. Дубинский А.Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы / А.Я. Дубинский – Киев: Наукова думка, 1984. – 146 с.
18. Подольный Н. Основания принятия процессуальных решений / Н.В. Подольный // Российская юстиция. – 1999. – № 2. – С. 40-41.
19. Григорьев В.Н., Кузьмин Г.А. Правовые и организационные основы принятия решений в уголовном процессе (досудебные стадии): Монография / В.Н. Григорьев, Г.А. Кузьмин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 136 с.

Гуртієва Л.Н.

Національний університет «Одесская юридическая академия»

НАУЧНЫЕ КОНЦЕПЦИИ ОСНОВАНИЙ ПРИНЯТИЯ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению научных концепций оснований принятия судебных решений в уголовном судопроизводстве. Сделан вывод, что основанием принятия судебного решения является наличие либо отсутствие указанных в законе обстоятельств (фактических обстоятельств, фактов). Для принятия многих судебных решений наличие фактических обстоятельств должно быть подтверждено доказательствами. Вместе с тем, для принятия отдельных судебных решений наличие доказательств не требуется.

Ключевые слова: судебное решение, основания принятия судебного решения, уголовное производство Украины.

Gurtieva L.N.

National University «Odessa Law Academy»

SCIENTIFIC CONCEPTIONS OF GROUNDS OF COURT DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

The article is devoted to examination of scientific concepts of grounds of court decisions in criminal proceedings. The author makes a conclusion that existence of circumstances (factual background, facts) stated in the law is the basis for court decisions. For majority of court decisions the existence of factual circumstances should be proved by evidence. At the same time some court decisions require no evidence at all.

Keywords: court decision, grounds of court decisions, criminal proceedings of Ukraine.

УДК 324:321.74

ПЕРЕДВИБОРНА АГІТАЦІЯ НА ТЕЛЕБАЧЕННІ НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Коваленко Р.О.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Здійснивши огляд законів України, на підставі яких здійснюється передвиборна агітація на виборах Президента України на телебаченні, автор узагальнив, що поки що вести мову про правовий режим передвиборної агітації на телебаченні на виборах Президента України було б передчасним. Його впровадження є перспективним, але на наш погляд, мова має йти про правовий режим передвиборної агітації на телебаченні у цілому (а не окремо виборах Президента України, окремо на виборах народних депутатів України тощо).
Ключові слова: передвиборна агітація, вибори президента, телебачення, політична реклама, передвиборна агітація на телебаченні.

Постановка проблеми. Розглядаючи передвиборну агітацію в Україні на виборах Президента у цілому, дослідники все більше і більше уваги звертають на роль телебачення у формуванні позитивного іміджу кандидатів на цю посаду (наприклад, див. [1; 2]). І дійсно, досліджуючи правовий статус ЗМІ в системі суб'єктів виборчого процесу, А.В. Дашковська пише, що «ЗМІ сьогодні – це повноцінний учасник виборчого процесу, наділений унікальними правами та обов'язками, який забезпечує функціонування стадій виборчого процесу та виступає як гарант реалізації деяких прав суб'єктів виборчого процесу» [3, с. 269]. З цього речення не дуже зрозуміло, що таке «повноцінний учасник виборчого процесу», тому необхідно конкретизувати, що ст. 12 Закону «Про вибори Президента України» не відносить засоби масової інформації до суб'єктів виборчого процесу. А ст. 3 закріплює, що принцип рівного виборчого права гарантується, у тому числі, «рівним та неупередженим ставленням засобів масової інформації до кандидатів на пост Президента України».

У контексті дослідження передвиборної агітації на виборах Президента України, особливої актуальності набуває дослідження особливостей здійснення передвиборної агітації за допомогою телебачення. Як відмітила Т.М. Моторнюк, до найбільш популярних виборчих технологій належить агітація за допомогою телебачення, у т.ч. різноманітні «телешоу з елементами маніпуляції громадською думкою» [4, с. 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження і публікації щодо передвиборної агітації на телебаченні на виборах Президента належать авторству А.В. Дашковської, Л.Т. Аглеевої, А.О. Малюкова, В.Д. Мостовщикова, О.І. Руденко, ін. Проте, жоден з цих авторів не розглядав передвиборну агітацію на телебаченні на виборах Президента України після того, як на початку 2014 р. до відповідних статей Закону «Про вибори Президента України» було внесено зміни та доповнення. Це і є прогалиною, яка потребує заповнення на доктринальному рівні.

Метою статті є проаналізувати сучасний стан конституційно-правової регламентації передвиборної агітації на телебаченні на виборах Президента України.

Викладення основного матеріалу. В.П. Журавльов зауважив, що «політична реклама – це розповсюдження відомостей (об'яви, заклики, відеоролики і т.д.) учасниками виборчого процесу через засоби масової інформації про кандидатів з використанням заходів та прийомів, що відрізняють рекламні матеріали від інших видів та жанрів інформації (переважання емоційного впливу над змістовним, ... лаконізм, підкреслення домінантною переваги рекламованого кандидату) та таких, що визнаються у якості ознак реклами ... законодавством та практикою засобів масової інформації, з метою формування суспільної думки на користь кандидата» [5, с. 103]. Більша частина цього визначення (у т.ч. перевага емоційного впливу над впливом змістовним, лаконізм, до-

мінантність кандидата) перераховує властивості, які найбільш ярко підкреслюються саме у ході передвиборної агітації на телебаченні.

А.Й. Магера пише, що «під політичною рекламою фактично мається на увазі матеріал, емоційно забарвлений за змістом і лаконічний за формою, який містить агітаційні гасла, символіку, логотипи тощо, *тобто короткометражний рекламний ролик агітаційного змісту (в електронних ЗМІ)*» [6, с. 33]. Фактично, автор дефініції сформулював її таким чином, що вона насамперед характеризує телевізійну політичну рекламу, – про що він сам і зазначає.

Крім того, ЗМІ – це інститут громадянського суспільства, а «встановлення діалогових, партнерських відносин між політичною владою та інститутами громадянського суспільства – одне з ключових завдань української державності» [7, с. 1]. Те, як буде вирішено конфлікт щодо відокремлення аудіовізуальних ЗМІ (телебачення) як складової відповідного інституту громадянського суспільства від публічного сектору суспільства, залежить від подальшого розвитку законодавства України про передвиборну агітацію.

В.Д. Мостовщиков пише, що «ключове місце у використанні засобів масової інформації займає регулювання доступу до них» [8, с. 90]. Безперечно, це має відношення і до передвиборної агітації, що відбувається з залученням телеорганізацій. Тим не менш, нормативну регламентацію цього питання в Україні можна охарактеризувати як дефіцитну.

Як зазначила А.В. Дашковська, «концептуальні засади участі засобів масової інформації у виборчому процесі в Україні закладені в Основному Законі – в Конституції України» [9, с. 6]. Вона називає ст. 15 та ст. 34 Основного Закону. Відповідно до ст. 15, суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова; цензура заборонена і держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України. Стаття 34 Основного Закону передбачає, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, та що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Однак, щодо зв'язку між свободою слова і політичною рекламою, слід погодитись з В.П. Журавльовим, який зазначив, що «юридичний зміст суто спеціального поняття «право на проведення передвиборної агітації через ЗМІ» не може бути визнано абсолютно адекватним юридичному змісту загального поняття «право на свободу слова». Права громадян на свободу слова, свободу розповсюдження інформації будь-яким законним способом набагато ширше спеціального права громадян на свободу передвиборної агітації. Спеціальне право, на відміну від загального, регулюється не тільки загальними конституційними нормами, але й спеціальними нормами» [5, с. 86].

В Україні поки що не існує закону, який було б присвячено виключно телебаченню. Натомість, застосовуються норми Закону від 21 грудня 1993 р. «Про телебачення і радіомовлення».

У цьому Законі взагалі не згадується про передвиборну агітацію, про політичну рекламу. Що ж до реклами у цілому, то Закон містить відсилкову норму у ст. 53, відповідно до якої відносини, які виникають під час рекламної діяльності та спонсорства на телебаченні і радіо, регулюються Законом України «Про рекламу».

Закон «Про телебачення і радіомовлення» конкретизує такі важливі для дослідження передвиборної агітації на телебаченні поняття, як: телерадіоорганізація – зареєстрована у встановленому законодавством порядку юридична особа, яка на підставі виданої Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення ліцензії на мовлення створює або комплектує та/чи пакує телерадіопрограми і/або передачі та розповсюджує їх за допомогою технічних засобів мовлення; аудіовізуальна інформація – будь-які сигнали, що сприймаються зоровими і слуховими рецепторами людини та ідентифікуються як повідомлення про події, факти, явища, процеси, відомості про осіб, а також коментарі (думки) про них, що передаються за допомогою зображень та звуків; аудіовізуальний (електронний) засіб масової інформації – організація, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв.

Передвиборна агітація на телебаченні на рівні законів України наразі регламентується лише Законом «Про вибори Президента України». Слід зазначити, що він приділяє передвиборній агітації на телебаченні вельми небагато уваги (особливо з урахуванням її все зростаючої значущості). Фактично, до телебачення мають відношення п. 7 ч. 1 ст. 58 у частині того, що проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач чи інших публічних заходів за підтримки партії – суб'єкта виборчого процесу чи кандидата на пост Президента України, а також оприлюднення інформації про таку підтримку є формою передвиборної агітації; ч. 5 ст. 58 щодо того, що передвиборна агітація за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, здійснюється з додержанням принципу рівних умов надання кандидатам на пост Президента України однакових друкованих площ у друкованих засобах масової інформації та ефірного часу на радіо і телебаченні. Частина 2 ст. 25 «Повноваження Центральної виборчої комісії» встановлює, що ЦВК, у тому числі, «вирішує відповідно до цього та інших законів України питання використання засобів масової інформації для проведення передвиборної агітації».

Зі змісту ч. 1 ст. 58 «Форми і засоби передвиборної агітації» можна зробити висновок про те, що на телебаченні можуть бути впроваджені такі форми передвиборної агітації, як: проведення публічних дебатів, дискусій, «круглих столів», прес-конференцій стосовно положень передвиборних програм та політичної діяльності партій – суб'єктів виборчого процесу чи політичної діяльності кандидатів на пост Президента України; оприлюднення політичної реклами, виступів, інтерв'ю, нарисів, відеофільмів, відеокліпів, інших повідомлень; проведення концертів, вистав,

спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач чи інших публічних заходів за підтримки партії – суб'єкта виборчого процесу чи кандидата на пост Президента України, а також оприлюднення інформації про таку підтримку.

Коли йдеться про передвиборну агітацію на телебаченні, слід завжди пам'ятати про необхідний баланс між формами агітації. З цього приводу А.О. Малюков зазначив, що «методи передвиборної агітації, що базуються на переконанні (зустрічі виборців з кандидатом, передвиборні дебати і т.п.) більшою мірою відповідають інтересам виборців, оскільки дають їм можливість познайомитись з особистістю кандидата та оцінити його світогляд, програму, ціннісні настанови і т.п. Тому використання таких методів має носити пріоритетний характер та у законодавстві слід створити для цього необхідні умови. Методи, основу яких складає маніпуляція (агітаційні ролики та телебаченні та радіо), малоінформативні і часто зводяться до агресивного психологічного впливу на виборців. Більш того, вони можуть мати деструктивний вплив на психіку громадян-виборців, блокуючи на несвідомому рівні свободу їх волевиявлення» [10, с. 95].

Повертаючись до нормативної регламентації передвиборної агітації на телебаченні зазначимо, що загальною по відношенню до телебачення є ст. 60 Закону «Про вибори Президента України», що має назву «Загальний порядок використання засобів масової інформації». Однак, вона викремлює такі форми передвиборної агітації на телебаченні, як теленариси та відеофільми (ч. 2). Відповідні відеоматеріали можуть бути використані лише на телебаченні. В усьому іншому ст. 60 встановлює у порядку діяльності усіх ЗМІ, у т.ч. телебачення, щодо своєчасного встановлення розцінки вартості одиниці друкованої площі та одиниці ефірного часу для проведення передвиборної агітації за рахунок коштів виборчих фондів, а також гарантує незмінність цін на політичну рекламу до закінчення виборчого процесу та принцип рівного доступу кандидатів до більшої частини ЗМІ, що розміщують політичну рекламу (так, якщо ЗМІ надав ефірний час або друковану площу кандидату на пост Президента України, він не може відмовити у наданні ефірного часу чи друкованої площі на тих же умовах іншому кандидату; ця вимога не поширюється на засоби масової інформації, засновниками (власниками) яких є партії – суб'єкти виборчого процесу [11]).

Також загальний характер по відношенню до передвиборної агітації на телебаченні мають норми ст. 60, у якій йдеться як про агітацію на радіо, так і на телебаченні. Спеціальні норми щодо передвиборної агітації на телебаченні зосереджені у ст. 61 «Порядок використання електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації». Найбільш важливими у контексті цього порівняльного дослідження є дві групи норм: перша встановлює

вимоги до телеорганізацій усіх форм власності у період передвиборної агітації, наприклад, щодо того, що «телерадіоорганізації усіх форм власності зобов'язані не пізніше як за дев'яносто днів до дня виборів опублікувати в друкованих засобах масової інформації розцінки вартості однієї хвилини (секунди) ефірного часу» [11]; друга передбачає, що той ефірний час, який відводиться телеорганізаціями під передвиборну агітацію, може оплачуватися як за рахунок коштів виборчих фондів кандидатів (партій), так і за рахунок коштів Державного бюджету України.

За рахунок коштів Державного бюджету України, для забезпечення принципу рівності між кандидатами при проведенні ними передвиборної агітації на виборах Президента України, питання ефірного часу вирішується таким чином: кандидату на пост Президента України, зареєстрованому ЦВК, телерадіоорганізаціями надається загальний час для проведення передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку та проведення виборів, не менше 30 хвилин на загальнонаціональному телеканалі та 30 хвилин на загальнонаціональному радіоканалі. Цей час кандидату на пост Президента України надається на кожному із зазначених каналів у двох рівних частках від загального обсягу виділеного часу; ефірний час для проведення передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, надається державними телерадіоорганізаціями між 19 та 22 годинами [11].

Спеціальні норми щодо передвиборної агітації на телебаченні також містяться і у ст. 62 «Процедура і строки проведення передвиборних теледебатів».

Висновки і пропозиції. Л.Т. Аглесва пише (щоправда, по відношенню до Російської Федерації), що «стосовно окремих видів агітаційної діяльності, які виділяються в залежності від форм і методів (агітація на каналах організацій телерадіомовлення і в періодичних друкованих виданнях, агітація за допомогою публічних заходів), діють особливі правові режими. Основа цих режимів визначається спеціальними законами (Закон Російської Федерації «Про засоби масової інформації», Федеральний закон «Про збори, мітинги, демонстрації, ходи і пікетування»), а виборчим законодавством встановлюються додаткові права і обов'язки суб'єктів передвиборної агітації» [12, с. 11]. Завершуючи огляд законів України, на підставі яких здійснюється передвиборна агітація на виборах Президента України на телебаченні, резюмуємо, що поки що відповідний правовий режим відсутній. Його впровадження є перспективним, але на наш погляд, мова має йти про правовий режим передвиборної агітації на телебаченні у цілому (а не окремо виборах Президента України, окремо на виборах народних депутатів України тощо).

Список літератури:

1. Мішина Н. В. Президенти як суспільні лідери / Н.В. Мішина // Юридичний вісник. – 2011. – № 2. – С. 64-68.
2. Мішина Н. В. Конституційна скарга в Україні: можливості використання досвіду США / Н.В. Мішина // Право США. – 2013. – № № 1-2. – С. 258-266.
3. Дашковська А. В. Правовий статус ЗМІ в системі суб'єктів виборчого процесу / А. В. Дашковська // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 61. – С. 264-269.

4. Моторнюк Т. М. Виборчі технології у сучасному електоральному процесі України: рецепція досвіду США: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Т. М. Моторнюк. – Чернівці, 2011. – 215 с.
5. Журавлев В. П. Проблемы правового регулирования предвыборной агитации в избирательном процессе в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Журавлев Владимир Павлович. – СПб., 2002. – 246 с.
6. Магера А. Окремі аспекти проведення передвиборної агітації та діяльності засобів масової інформації / А. Магера // Вісник Центральної виборчої комісії України. – 2006. – № 2. – С. 32-37.
7. Руденко О. І. Зв'язки з громадськістю в умовах сучасного політичного процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата політ. наук: спец. 23. 00. 02 «Політичні інститути та процеси» / О. І. Руденко. – Одеса, 2014. – 18 с.
8. Мостовщиков В. Д. Проблемы правового регулирования предвыборной агитации и ее финансирования в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Мостовщиков Владимир Дмитриевич. – Екатеринбург, 1998. – 185 с.
9. Дашковська А. В. Концептуальні засади участі засобів масової інформації у виборчому процесі в Україні / А. В. Дашковська // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 45. – С. 320-324.
10. Малюков А. А. Проблемы правового регулирования предвыборной агитации в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Малюков Андрей Александрович. – М., 2004. – 229 с.
11. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1999. – № 14. – Ст. 81.
12. Аглеева Л. Т. Предвыборная агитация в избирательном праве Российской Федерации: вопросы теории и практики: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Лилия Тахирьяновна Аглеева. – Екатеринбург, 2006. – 189 с.

Коваленко Р.О.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРЕДВЫБОРНАЯ АГИТАЦИЯ НА ТЕЛЕВИДЕНИИ НА ВЫБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА УКРАИНЫ

Аннотация

Осуществив обзор законов Украины, на основании которых осуществляется предвыборная агитация на выборах Президента Украины на телевидении, автор обобщил, что пока вести речь о правовом режиме предвыборной агитации на телевидении на выборах Президента Украины было бы преждевременным. Его внедрение является перспективным, но, на наш взгляд, речь должна идти о правовом режиме предвыборной агитации на телевидении в целом (а не отдельно на выборах Президента Украины, отдельно на выборах народных депутатов Украины и т.д.).

Ключевые слова: предвыборная агитация, выборы президента, телевидение, политическая реклама, предвыборная агитация на телевидении.

Kovalenko R.O.

National University «Odessa Law Academy»

TV PRESIDENTIAL CAMPAIGN IN UKRAINE

Summary

Completing a review of the laws of Ukraine about the election campaign for presidential elections Ukraine on television, the author summarized that it is still too early to talk about the legal regime for campaigning on television during the presidential elections Ukraine. Its implementation is promising, but in our view it should be the legal regime of the election campaign on television in general (not separately presidential election in Ukraine, separately for election of members of the Parliament of Ukraine, etc.).

Keywords: election campaign, presidential election, television, political advertising, election campaigning on TV.

УДК 347.628

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПРОЖИВАННЯ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ БЕЗ ШЛЮБУ

Круковес В.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується українське законодавство та судова практика, а також наукові позиції вітчизняних та зарубіжних вчених щодо правильності використання термінології при розгляді справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Особливої уваги автор приділяє судовим рішенням на предмет належного дотримання термінології, передбаченої Цивільним процесуальним кодексом України при розгляді справ даної категорії. Аналізуються пропозиції вітчизняних науковців щодо імплементації таких термінів як «фактичні шлюбні відносини» та «фактичний шлюб» у законодавство. Досліджується зарубіжна судова практика у використанні термінології при розгляді справ даної категорії та вирішується питання щодо доцільності запозичення іноземного досвіду у вітчизняне процесуальне законодавство. Автором розглядаються наслідки недотримання термінології, які мають значення для заявника та судової практики загалом та шляхи вирішення даного питання. Обґрунтовується власне бачення щодо доцільності заміни існуючого терміну, передбаченого п. 5 ч. 1 ст. 256 Цивільного процесуального Кодексу України на інший.

Ключові слова: фактичний шлюб, фактичні шлюбні відносини, конкубінат, проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, позашлюбні відносини, сім'я, шлюб.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у вітчизняній судовій практиці можна спостерігати активне недотримання термінології, передбаченої Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК) при розгляді справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. При чому спостерігається це явище вже починаючи від подання заяви і закінчуючи ухваленням відповідного рішення. Через недостатню обізнаність в нормах процесуального законодавства, все частіше громадяни застосовують в заявах «побутові» дефініції, такі як «цивільний шлюб», «фактичний шлюб», «фактичні шлюбні відносини», «громадянський шлюб» тощо, які жодним чином не містяться в законодавстві і навпаки мають зовсім протилежне значення. Проте, від правильності використання терміну залежить змістовне навантаження судового рішення, а отже і правові наслідки для учасників процесу. Нехтуючи юридичною термінологією суди ухвалюють неграмотні за містом рішення, що є наслідком руйнування усєї судової практики. Зазначене зумовлює необхідність наукового дослідження існуючої процесуальної термінології при розгляді справ, передбачених п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК, виокремлення наявних проблем в її використанні та доцільності заміни існуючого терміну на інший.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що стосовно терміну, який міг би слугувати для позначення такого союзу чоловіка та жінки немає єдності в науковців. Це питання в окремих наукових працях висвітлювалося такими вченими як: І.В. Жилінкова, З.В. Ромовська, С.Я. Фурса, М.В. Антокольська, М.М. Дякович, С.І. Реутов, А.Л. Григор'єва, А.П. Віхров, Л.П. Короткова, Ю.О. Пилипенко, А.О. Овчатова-Редько, І.Д. Дробінова, О.І. Войнаровська, І.В. Апопій, І.А. Косарева, І.П. Смілянець, Е.Н. Кімінчіжі та інші. Проте, наявні наукові дослідження були зроблені лише в контексті матеріального права та зводяться до єдиної ідеї імплементації в сімейне законодавство таких термінів як «фактичний шлюб» та «фактичні шлюбні відносини».

В процесуальному аспекті це питання не досліджувалося, що зумовлює підвищений інтерес до обраної тематики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукові дослідження щодо загальної характеристики такої форми співжиття чоловіка та жінки, особливо в майнових та немайнових аспектах наявні як серед вітчизняних, так і зарубіжних вчених і становлять підвищений інтерес в сімейному та цивільному праві. Проте, в процесуальному аспекті в контексті належного використання термінології при розгляді справ про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу було приділено незначну увагу через суперечливість судової практики, яка потребує ретельного та окремого дослідження. Тому, вирішено зробити комплексне дослідження присвячене правильному застосуванню термінології у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу задля уникнення в подальшому неоднозначності в таких відносинах та запобігання зростання неправильної судової практики.

Мета статті. Метою є проаналізувати проблеми в застосуванні термінології, передбаченої п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК та наслідки її недотримання і запропонувати шляхи вирішення даного питання.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше за все, в юридичному обігу використовуються такі дефініції для характеристики відносин між чоловіком та жінкою, які не перебувають між собою у шлюбі, але проживають однією сім'єю: «фактичний чоловік та дружина», «фактичний шлюб», «співжиття», «конкубінат», «неформальна сім'я», «паперове подружжя», «шлюб де-факто», «неформальна сім'я», «дикий шлюб» тощо. Серед пересічних громадян частіше вживаються такі назви як «цивільний шлюб» та «громадянський шлюб», які з'явилися внаслідок перекручування змісту таких відносин. Так, «громадянський шлюб», навпаки, означає шлюб, оформлений в органах державної влади, проте без участі церкви. До 1917 року обов'язковою умовою законності по-

дружнього союзу вважалася наявність церковного благословення, і тому закон захищав лише ті сімейні відносини між чоловіком і жінкою, які були освячені таїнством вінчання. З 1919 року законним почали визнавати шлюб, укладений в органах державної влади, а такий, що укладався за релігійним обрядом, більше не створював правових наслідків, і тому зареєстрований шлюб називався «громадянським». Очевидно, перекладаючи цю назву українською мовою, слід було б застосувати термін «цивільний», однак через неправильний переклад зазначеного поняття з російської виник новий вислів – «громадянський шлюб». Тому до 1917 року визнавали лише церковні подружні союзи, а громадянські були неприпустимими, то й згодом люди за звичкою вживали термін «громадянський», маючи на увазі проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

На сьогодні значна кількість юристів користується достатньо звичними дефініціями як «фактичні шлюбні відносини» або «фактичний шлюб», а деякі вчені пропонують закріпити їх на законодавчому рівні, проте на нашу думку ці терміни є не зовсім вдалим для характеристики таких відносин між чоловіком та жінкою, а тому потребують окремого дослідження.

Назва «фактичні шлюбні відносини» була введена в юридичний обіг з прийняттям «Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР» (Сімейний кодекс УСРР – далі Кодекс) в 1926 році. В ст.105-1 вперше для позначення осіб, які проживали однією сім'єю без реєстрації шлюбу було застосовано термін «фактические брачные отношения» [1, 23]. Це були особи, які «фактически состояли в брачных отношениях» на день 8 липня 1944 року і які могли оформити ці відносини шляхом реєстрації шлюбу в органах актів цивільного стану із вказівкою строку «фактической совместной жизни» [1, 23]. Необхідно зазначити, що до цього при обговоренні проекту Кодексу науковці та практики також застосовували цю назву [2, 433; 3, 488; 4, 454; 5, 235; 6, 213].

На сьогодні застосування цієї назви передбачено і в чинних Постановах Пленуму Верховного Суду України (далі – Постанова ВСУ) таких як: Постанова ВСУ № 11 «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» та Постанова ВСУ № 5 «Про судову практику у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». Остання має застарілий характер (1995 рік) і застосовує термін «фактичні шлюбні відносини» через те, що на той час був чинним ЦПК 1963 року, який в п. 5 ст. 273 встановлював саме факт перебування у «фактичних шлюбних відносинах» [7], і який на нашу думку запозичив дану назву з радянських часів. Проте, ця Постанова є не актуальною на сьогодні, адже передбачає, що встановлення такого факту має місце, якщо такі відносини виникли до 8 липня 1944 року і тривали до смерті (пропажі без вісті на фронті) одного з подружжя, внаслідок чого шлюб не може бути зареєстровано в органах реєстрації актів громадського стану. В інших випадках заяви про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах судовому розгляду не

підлягають. Тому говорити про правильність дотримання в ній термінології не є доцільним, адже вона потребує перегляду взагалі.

Щодо Постанови ВСУ № 11, то вважаємо, що при написанні застосовувалася термінологія, яка найчастіше за все на сьогодні застосовується юристами. Якщо проаналізувати судові рішення, які були ухвалені до 2007 року (до прийняття Постанови ВСУ № 11), то назва «фактичні шлюбні відносини» не застосовувалася, навпаки притримувалася термінологія передбачена чинною редакцією ст. 256 ЦПК, тому можна припустити, що введення такої назви у Постанову є початком злому судової практики. Постанова повинна містити відсилки на діюче законодавство, а ним такого терміну як «фактичні шлюбні відносини» не передбачено [8]. Отже, на сьогодні Постанови ВСУ діють, ЦПК застосовує зовсім інший термін, а суди застосовують відповідно різну термінологію, і як наслідок спостерігаємо неоднозначність судової практики.

Серед науковців домінує позиція, що термін «фактичний шлюб» логічно пов'язаний (або може бути пов'язаний) з іншими висловами, які також у деяких випадках можуть застосовуватися для характеристики відповідних відносин – «фактичне подружжя», «фактична сім'я» тощо. А.О. Овчатова-Редько зазначає, що більш виправданим здається використовувати вислів «фактичний шлюб», котрий є і достатньо стислим, і разом з тим, достатньо точно відображає сутність «фактичних шлюбних відносин», які, певною мірою, є антитезою відносин «юридичного» шлюбу [9]. І. Косарева пропонує застосовувати термін «фактичне співжиття» або «громадянський шлюб», що є рівнозначними [10]. Проте, при застосуванні цих назв виникає питання, чи дійсно вони характеризують проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

Так, «фактичний» означає той, що стосується до факту, відповідає фактам [11]. В даному випадку такий союз не містить ознак шлюбу, і тому прирівнювати його до шлюбу та називати як «фактично шлюб» не слід, адже перш за все нівелюватиметься значення самого шлюбу. Ми також вважаємо, що такі поняття як «фактично» та «шлюб» не можуть бути разом, так як шлюб сам по собі це вже юридичний факт. Більше того, на практиці суди тлумачать таку назву та прирівнюють її саме до шлюбу. Так, заявник звернувся до суду із заявою, у якій просить встановити факт перебування його батьків у зареєстрованому шлюбі. Суд зазначив, що: «оскільки, заявник просить встановити факт перебування його батьків у фактичних шлюбних відносинах...» [12]. Тобто, суд прирівняв встановлення факту перебування у зареєстрованих шлюбних відносинах як фактичний шлюб, що з точки зору етимології вірно, а от з точки зору дотримання процесуальної термінології – не зовсім. В цьому випадку суд повинен був в резолютивній частині зазначити той факт, про який просив заявник і який передбачений ЦПК, тому що перебування у фактичних шлюбних відносинах законодавством не передбачено. Таке рішення в подальшому призведе до неправильного застосування термінології судами в аналогічних справах.

Іншим терміном, яким пропонується називати такий союз чоловіка та жінки є «співмеш-

канці», «співжиття» або «особи, які проживають спільним життям» як найбільш широкі за змістом поняття. З точки зору етимології «співжиття» означає «жити спільно з ким-небудь» [13], «жити разом з одночасно, жити спільно, жити як чоловік і жінка» [14]. І. Косарева вважає, що цей термін має явно виражений негативний відтінок та пропонує альтернативу у вигляді «особи, які перебувають у фактичному шлюбі» [10]. І. Жилінкова вважає, що термін «співжиття» та «cohabitation» (англ., походить від терміну «конкубінат») у сучасному суспільстві сприймається відверто негативно [15].

На нашу думку, поняття «співжиття» дійсно має негативний відтінок та сприймається як «вимушене» проживання разом. Академічний тлумачний словник трактує «співжиття» як «подружнє життя», «спільне існування» [11]. До того ж під це поняття підпадає і проживання наприклад матері та сина, двох сестер, двох братів тощо, адже вони так само є співмешканцями, ведуть спільне життя, проживають в одній квартирі, ведуть спільно господарство тощо.

Звертаючись до зарубіжного досвіду, то наприклад в англійській мові слово «cohabit» передбачає співжиття в шлюбі чи поза шлюбом [16]. Цей термін використовується майже у більшості країн англо-саксонської правової системи. В практиці англійських судів термін «cohabitation» термінологічно відрізняє просте співжиття від зареєстрованого шлюбу («marriage»). Найбільшого поширення в країнах загального права набув термін «common law marriage», який означає «незареєстрований шлюб», «цивільний шлюб» та увійшов у термінологічний обіг з Акту Лорда Хардка 1753 року [17].

Загалом в багатьох зарубіжних країнах застосовують такі терміни як: informal marriage (неформальний шлюб – Швейцарія, Шотландія), irregular marriage (неправильний шлюб – Шотландія), consensual marriage (узгоджений шлюб – Німеччина), unsolemnized marriage (несерйозний шлюб – Ірландія) and nonceremonial marriage (неофіційний шлюб – Ірландія), unmarried spouses (неодружене подружжя – Квебек), domestic partnership (домашнє партнерство – Австралія), common law marriage (неоформлений шлюб – Канада, США), cohabitation (Канада, США, Англія, Карибські острова, Нова Зеландія), caring relationship (дбайливі відносини-Тасманія), civil partners (для одностатевих пар – Швеція, Данія) тощо [18].

В країнах СНД, зокрема в ЦПК Республіки Молдови ст.281 передбачено встановлення судом «факту співжиття» [19]; статтею 364 ЦПК Республіки Білорусь передбачено встановлення «факту перебування у фактичних шлюбних відносинах» [20]. Це ж саме передбачено і ЦПК Азербайджанської Республіки, ЦПК Киргизької Республіки та ЦПК Республіки Узбекистан. Щодо інших країн СНД, то можна констатувати, що встановлення такого факту носить виключний або одиничний характер, деякі країни СНД взагалі виключають будь-яке встановлення цього факту вважаючи це неприпустимим, адже сімейний союз створюють особи, які перебувають у шлюбі між собою, а тому навіть допустити тривалі відносини чоловіка та жінки без шлюбу неможливо.

Ще одним терміном, яким позначають такі відносини між чоловіком та жінкою є «позашлюбні відносини» або «позашлюбне співжиття». З точки зору етимології воно означає те, що «існує, відбувається поза шлюбом» [11], тому логічним є вважати такі відносини поза ним. Проте, з іншого боку така назва має відверто негативний відтінок асоціюючи із зрадою чоловіка своїй дружині, маючи позашлюбний зв'язок з іншою жінкою.

Назва, передбачена п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК не зовсім схвалюється науковцями та практикуючими юристами через свою надто довгу назву. На нашу думку, дана назва з однієї сторони характеризує правильно такий тривалий союз чоловіка та жінки, а з іншого боку може вносити деякі непорозуміння. Так, заявник може помилково подумати, що вказуючи в заяві дану назву таким чином він зможе встановити факт проживання однією сім'єю між своєю матір'ю, наприклад для отримання спадщини, зовсім не розуміючи, що для цього необхідно встановити зовсім інший факт – родинних відносин. Для прикладу: громадянин Б. звернувся до суду із заявою про встановлення факту проживання однією сім'єю із громадянкою В., яка є його матір'ю. Заявник посилається на те, що вони проживали однією сім'єю протягом п'яти років, вели спільне господарство, мали спільний побут [21]. В цьому випадку суддя виходячи зі змісту заяви залишив заяву без руху із наданням строку для усунення недоліків, а саме зазначення правильного факту – встановлення родинних відносин. Необхідно розуміти, що в назві п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК йде прив'язка, що чоловік та жінка проживають саме без реєстрації шлюбу, що робить їх союз прирівняним до шлюбу, тим самим відрізняючи від простого проживання між родичами.

Можна побачити, що перш за все в Сімейному кодексі законодавець не квапився із остаточним законодавчим визначенням таких відносин чоловіка та жінки, дозволяючи лише буквально тлумачити статті. Під поняття «проживання однією сім'єю» дійсно підпадають не лише особи, які просто проживають разом, але й інші члени сім'ї, що і вводить в оману заявників. Тому досить часто чоловік та жінка, які перебувають у такому союзі не знають свого правового статусу та уникають словосполученням «член сім'ї». Проте, ВСУ в постанові від 8 червня 2016 року поставив точку та прирівняв чоловіка та жінку, які проживають разом без реєстрації шлюбу до членів сім'ї беручи за основу ч. 4 ст. 368 Цивільного кодексу України [22].

З. Ромовська стосовно формулювання «проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу» проти використання щодо поняття «шлюб» будь-яких означень («зареєстрований» чи «законний»), оскільки відповідно до нормативно-правового закріпленого визначення шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану [23].

Необхідно пам'ятати, що відносини між такими особами не вважаються родинними відносинами, а є окремим фактом, що підлягає встановленню, тому формулювання суду на кшталт «встановити факт, що громадянка Ж. і громадянин К. проживали однією родиною без шлюбу» є неправильним. На підтвердження цього є лист Верховного Суду України від 01.01.2012 року «Судова прак-

тика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» (витяг), де зазначено, що суду при розгляді справ про встановлення факту родинних відносин слід мати на увазі, що чоловік та жінка, які проживають разом без реєстрації шлюбу як члени сім'ї не перебувають у кровному спорідненні і встановлення факту родинних відносин між такими особами чинним законодавством не передбачено [24].

В судовій практиці можна спостерігати неоднозначне дотримання термінології, що тягне за собою низку наслідків.

Так, змістом вимоги було «встановити факт перебування у фактичних шлюбних відносинах». Суд відмовив у відкритті про провадження за такою заявою у зв'язку із тим, що встановлення судом факту перебування у фактичних шлюбних відносинах може мати місце, якщо такі відносини виникли до 8 липня 1944 року і тривали до смерті відповідно до п. 11 Постанови ВСУ № 5. Заявник може звернутися із заявою лише про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу в порядку ст. 256 ЦПК, а не про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах [25].

В інших аналогічних справах, заявники просили встановити «факт фактичних шлюбних відносин» [26], «факт перебування у фактичних шлюбних відносинах та проживання однією сім'єю» [27], «факт фактичних подружніх шлюбних відносин» [28], «юридичний факт проживання однією сім'єю у фактичних шлюбних відносинах» [29], «факт проживання однією сім'єю» [30] і т.п. Проте, наслідки в кожному конкретному випадку різні: або відмова у відкритті провадження у справі, або залишення як є та розгляд справи по суті, або залишення заяви без руху та надання строку для усунення недоліків [31].

На нашу думку, наслідок цієї ситуації повинно бути постановлення ухвали про залишення заяви без руху із наданням строку для усунення недоліків за аналогією статті 121 ЦПК. Заява про встановлення фактів, що мають юридичне значення, крім вимог, передбачених окремими статтями щодо окремого провадження, повинна відповідати загальним правилам щодо змісту і форми позовної заяви, встановленим ст. 119 ЦПК. Так, підставою для залишення позовної заяви без руху є неправильне формулювання змісту вимоги, тому за аналогією ст. 121 ЦПК у ухвалі можна передбачити, що виходячи зі змісту заяви, заявник неправильно вказав назву в заяві, і тому залишення заяви без руху із наданням строку для усунення цього недоліку необхідно задля уникнення неправильного ухвалення рішення за змістом вимог, які були заявлені раніше.

М. Дякович та С. Сенік із цього приводу зазначають, що формулювання вимоги повинно включати вимогу про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю так як це зазначено в ЦПК [32]. Вивчення змісту заяви є складною розумово-процесуальною діяльністю судді, від належного виконання якої залежить подальший рух цивільної справи та можливість повноцінної реалізації завдань, установлених ст. 1 ЦПК.

Відмовляти у відкритті провадження в цьому випадку не доцільно, так як по-перше немає

законодавчих підстав для цього, а по-друге не можна позбавляти заявника права на судовий розгляд тільки через те, що він юридично не обізнаний в правильності назви. До того ж, ст. 119 ЦПК не встановлює обов'язку володіння спеціальними юридичними знаннями заявника, так як на суд покладено обов'язок роз'яснювати особам, яка правова норма підлягає застосуванню.

Проте, інколи виникають ситуації, коли заява сформульована правильно, а суди нехтуючи приписани навпаки самі неправильно застосовують термінологію. Так, Святошинський районний суд м. Києва ухвалив «встановити факт проживання однією сім'єю як подружжя без реєстрації шлюбу» [33]; «встановити факт сумісного проживання як подружжя...» [34]; «встановити факт перебування у фактичних шлюбних відносинах...» [35]; «встановити факт проживання однією родиною без шлюбу...» [36]; «встановити факт перебування у громадянському шлюбі» [37] і т.п. Можна побачити, що в усіх зазначених прикладах із судової практики виклад резолютивної частини рішення не відповідає вимогам законодавства в частині використання процесуальної термінології.

Аналіз наведених судових рішень дає підстави дійти висновку, що інколи проблема у використанні термінології не так в самих заявах, як її зумовлюють самі судді. Резолютивна частина (як і зміст рішення суду в цілому) повинна базуватись на законі й давати вичерпну відповідь на заявлену вимогу. В усіх зазначених прикладах із судової практики зміст резолютивної частини рішення не відповідає законодавчим положенням, особливо в частині використання термінології.

Висновки і пропозиції. На нашу думку термін, передбачений п.5 ч.1 ст. 256 ЦПК повинен бути залишений таким, який є, так як повною мірою відображає всю суть факту, який необхідно встановити. Така назва повинна бути вказана і в резолютивній частині рішення суду, що повною мірою відображає суть незважаючи на довгу назву. Термін «фактичні шлюбні відносини», який активно пропонується в науці не відповідає сутті таких відносин між чоловіком та жінкою, а тому введення його ще більше заплутає заявника.

З огляду на вищенаведене, можна констатувати, що судова практика дійсно нестійка у дотриманні термінології, передбаченої ЦПК, що зумовлює негативні наслідки як для заявника, так і для судової практики. В першому випадку допомоги судова практика не піде правильним шляхом у вигляді сповільнення руху цивільної справи, в другому – загальному злому судової практики в цій категорії справ. Тому, нами пропонується надавати можливість заявникові виправитися шляхом постановлення ухвали про залишення заяви без руху із зазначенням строку для усунення недоліків, де буде роз'яснено заявникові, що не було дотримано термінології, передбаченої п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК.

В свою чергу, суди, які не дотримуються процесуальної термінології повинні розуміти наслідки такого, а саме ухвалення різних за змістом рішень в цій категорії справ. Тому, задля формування належної судової практики в подальшому, необхідно перш за все оновити Постанову Пленуму «Про судову практику в справах про вста-

новлення фактів, що мають юридичне значення», де в тому числі буде висвітлено питання значення термінології при розгляді справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу та наслідки недотримання її заявниками.

Список літертури:

1. Кодекс законов о семье, опеке, браке и актах гражданского состояния Украинской ССР, 1945. – 79 с. – (Министерство юстиции Украинской ССР).
2. Н.В. Рабинович. История советского гражданского права / Н.В. Рабинович. – Москва, 1949. – 433 с.
3. Г.К. Матвеев. Семейное право / Г.К. Матвеев. – Київ: «Україна», 2008. – 488 с.
4. М. Рейхель. Законодавчі підсумки 2-ої сесії ВУЦВК XI скликання / М. Рейхель. // Вестник советской юстиции. – 1925. – № 21. – 815 с.
5. Обговорення проекту Сімейного кодексу УСРР в Миколаївському відділенні Українського юридичного товариства 29-31 січня 1926 р. звіт. // «Вестник советской юстиции». – 1926. – № 8. – 370 с.
6. Стенографічний звіт 2-ї сесії ВУЦВК XI скликання 16-23 жовтня 1925 р. – 1926. – 314 с.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 «Про судову практику у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>.
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 11 «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07>.
9. А.О. Овчатова-Редько. Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі за законодавством України: дис. канд. юр. наук: 12.00.03 / А.О. Овчатова-Редько. – Одеса, 2009. – 214 с.
10. Косарева И.А. Международное, зарубежное и российское право о статусе лиц, состоящих в фактических супружеских отношениях / И.А. Косарева // Семейное и жилищное право. – 2009. – № 1.
11. Академічний тлумачний словник [Електронний ресурс]. – 1970. – Режим доступу до ресурсу: <http://sum.in.ua/s/faktychnyj>.
12. Ухвала Васильківського міськрайонного суду Київської області від 30 червня 2015 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46088920>.
13. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Гос. изд-во иностр. и национальн. словарей. – 1963. – 900 с.
14. Даль В. И. Толковый словарь живого великоросского языка / В. И. Даль. – М. – Т. 1. – 1994.
15. И.В. Жилинкова. Правовой режим имущества членов семьи / И.В. Жилинкова. – Харьков: Ксилон, 2000. – 376 с.
16. Англо-русский словарь В. К. Мюллера. – [18-е изд., испр. и доп.]. – М.: Рус. яз. – 1981. – 887 с.
17. «Common law marriage» [Електронний ресурс] // Электронный словарь Мультитран \ \ – Режим доступу до ресурсу: <http://www.multitrans.ru/c/m.exe?CL=1&s=common+law+marriage&l1=1>.
18. Goran Lind. Common law marriage: a legal institution for cohabitation / Goran Lind. – New York: Oxford University Press, 2008. – 1244 p. – (Oxford University Press).
19. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3837
20. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic49/text678/index4.htm>
21. Рішення Знамянського міськрайонного суду Кіровоградської області від 22 жовтня 2015 року № 2-о/389/133/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41074372>.
22. Постанова Верховного Суду України від 8 червня 2016 року № 6-2253цс15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58552363>
23. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: на-уково-практичний коментар. – [3-тє вид., перероб. і доп.] / З.В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 432 с.
24. Лист Верховного Суду України від 01.01.2012 року «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» (витяг) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://document.ua/sudova-praktika-rozglyadu-sprav-pro-vstanovlennja-faktiv-sho-doc111294.html>.
25. Ухвала Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 21 березня 2013 року № 541/712/13-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
26. Рішення Чернігівського районного суду Запорізької області від 20 березня 2012 року № 0862/238/2012 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
27. Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 11.05.2010 № 2-0-113/10 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
28. Ухвала Керенського міського суду АРК від 5 грудня 2011 року № 2о/0108/373/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
29. Рішення Шишацького районного суду Полтавської області від 5 березня 2013 року № 551/169-13-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
30. Рішення Рівненського міського суду від 5 квітня 2013 року № 569/3928/13-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
31. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва 23 грудня 2011 року № 2-о-480/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36727593>

32. Дякович М.М., Сенік С.В. Правове регулювання «фактичних шлюбних відносин» // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 2 (126). – 40 с.
33. Рішення Святошинського районного суду міста Києва від 12 січня 2012 року № 2о-236/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
34. Ухвала Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 10 листопада 2015 року № 583/3605/13-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53354546>
35. Рішення Красногвардійського районного суду Дніпропетровської області від 26 травня 2015 року № 204/2283/15-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44366270>
36. Рішення Жовтводського міського суду Дніпропетровської області від 27 жовтня 2015 року № 176/2120/15-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53231125>

Круквес В.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ ПРИ РАССМОТРЕНИИ ДЕЛ ОБ УСТАНОВЛЕНИИ ФАКТА ПРОЖИВАНИЯ ОДНОЙ СЕМЬЕЙ МУЖЧИНЫ И ЖЕНЩИНЫ БЕЗ БРАКА

Аннотация

В статье исследуется украинское законодательство и судебная практика, а также научные позиции отечественных и зарубежных ученых в правильности использования терминологии при рассмотрении дел об установлении факта проживания одной семьей мужчины и женщины без брака. Особое внимание автор уделяет судебным решениям на предмет надлежащего соблюдения терминологии, предусмотренной Гражданским процессуальным кодексом Украины при рассмотрении дел данной категории. Анализируются предложения отечественных ученых по имплементации таких дефиниций как «фактические брачные отношения» и «фактический брак» в законодательство. Исследуется зарубежная судебная практика в использовании терминологии при рассмотрении дел данной категории и решается вопрос о целесообразности заимствования иностранного опыта в отечественное процессуальное законодательство. Автор рассматриваются последствия несоблюдения терминологии имеющие значение для заявителя и судебной практики в целом и пути решения данного вопроса. Обосновывается собственное видение относительно целесообразности замены существующего определения, предусмотренного п. 5 ч. 1 ст. 256 Гражданского процессуального кодекса Украины на другой.

Ключевые слова: фактический брак, фактические брачные отношения, конкубинат, проживание одной семьей мужчины и женщины без брака, внебрачные отношения, семья, брак.

Krukoves V.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

PROBLEMS OF USING TERMINOLOGY IN PROCEEDING OF SETTING THE FACT OF LIVING TOGETHER MEN AND WOMEN WITHOUT MARRIAGE

Summary

The paper deals with the Ukrainian law and practice, national and international scientific positions regarding the appropriate use of the term in the proceedings of setting the fact of living together men and women without marriage. Special attention is paid to the judicial decisions in terms provided by the Civil Procedure Code of accuracy using the term in judicial practice. The author analyzes the proposal for implementing such definitions as «faktychni shliubni vidnosyny» and «faktychnyi shliub» in the legislation. The paper gives description of international experience in terms of using special term and feasibility of its in national legislation. The paper examines the implications of failure to comply with terms and possible ways to address this issue. The author justifies his own vision on feasibility of replacement of the current term that claim cl. 5 p. art. 256 of the Civil Procedure Code of Ukraine on the other.

Keywords: common law marriage, de-facto marriage, cohabitation, living together men and women without marriage, extramarital relations, family, marriage.

УДК 342.4

ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК ПРИЙНЯТТЯ ТА ЗМІНИ ОСНОВНОГО ЗАКОНУ ЯК ГАРАНТІЯ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Морозюк С.М.

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті досліджено одну із основних гарантій реалізації Конституції України – особливий порядок її прийняття та внесення змін. Проаналізовано недоліки, що можуть ускладнювати процес дії вказаної гарантії, запропоновано шляхи їх усунення. У статті враховано досвід зарубіжних країн щодо зміни Основного Закону та його реалізації.

Ключові слова: Конституція, реалізація, прийняття та зміна, Основний Закон, гарантія.

Постановка проблеми. Питання існування юридичних гарантій в науці конституційного права досліджується досить тривалий час, проте основну наукову увагу зосереджено на вивченні конституційно-правових гарантій окремих інститутів. Так, значна кількість наукових праць присвячена гарантіям інституту прав і свобод людини і громадянина, окремих прав людини, гарантіям конституційного ладу, виборчого та референдного права, діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам гарантій конституційно-правових інститутів присвятили свої праці такі науковці як А.З. Георгіца, А.П. Заєць, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, Г.О. Мурашин, А.А. Нечитайленко, А.Ю. Олійник, В.Ф. Опришко, В.Ф. Погорілко, І.О. Селіванов, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюк, М.І. Ставнійчук, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, М.В. Цвік, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Що стосується гарантій Конституції України та гарантій її реалізації, то дана проблематика є не до кінця дослідженою в вітчизняній науці, що визначає актуальність даної тематики. При цьому вважаємо, що саме механізм гарантування є забезпечувальним елементом процесу реалізації Основного Закону, а тому на дослідженні його окремих елементів слід зупинитись більш детально.

Метою даної статті є визначення особливого порядку прийняття Конституції та внесення до неї змін як гарантії реалізації Основного Закону, розкриття суті її забезпечувального впливу на механізм втілення конституційних норм в реальних суспільних відносинах, розроблення пропозицій підвищення ефективності такого впливу.

Виклад основного матеріалу. Існує ряд гарантій та гарантів реалізації конституційних норм, що забезпечують недоторканість існуючого типу організації держави, виключаючи можливість довільних або передчасних змін текстів основних законів, а також їх порушення. Однак в контексті нашої тематики хотілося б зупинитись та дослідженні такої гарантії реалізації Конституції, як особливий порядок її прийняття та зміни.

Саме відмінна від звичайних законів процедура прийняття Основного Закону та процедура його зміни повинна забезпечити стабільність Конституції, а отже її непорушність. Стабільність дає суб'єктам правореалізації впевненість в тому, що їх дії, спрямовані на реалізацію кон-

ституційних положень, будуть ефективними, а в ході правореалізації буде досягнуто тих цілей, які визначались перед початком процесу. Окрім того, процес реалізації Основного Закону підпорядкований принципу ефективності, який полягає у досягненні в ході правореалізації як тих цілей, які визначає сам суб'єкт процесу, так і тих, що їх визначив законотворець під час створення правових норм. Таким чином особлива процедура прийняття Конституції та внесення до неї змін є важливою гарантією реалізації Основного Закону.

Щодо способу прийняття Конституції України, то він викликав певні дискусії. Конституція була прийнята Верховною Радою України, проте до повноважень парламенту не входить прийняття Основного Закону. Оскільки, жоден акт не визначав процедуру прийняття Конституції України, то під сумнів було поставлено законність прийняття Основного Закону. Крапку в дискусії поставив Конституційний Суд України, який визначив наступне – Конституція України прийнята Верховною Радою України від імені Українського народу (преамбула Конституції України), який відповідно до статті 5 Конституції України має виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Це право не може бути узурповано державою, її органами або посадовими особами. Отже, прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття. Це підтверджується пунктом 1 статті 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також статтею 156 Конституції України, згідно з якою законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватись всеукраїнським референдумом [1].

Така ж позиція викладена в іншому рішенні Конституційного Суду від 3 жовтня 1997 року: Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу. Установча влада по відношенню до так званих встановлених влад є первинною: саме у Конституції України визнано принцип поділу державної влади як похідної від влади народу (вторинної влади) на законодавчу, виконавчу і судову (ч. 1 ст. 6 КУ) та визначено засади організації установлених влад, включно із законодавчою. Прийняття Конститу-

ції України Верховною Радою України означало, що у даному випадку установча влада була здійснена парламентом [2].

Прийняття Конституції України парламентом виключило участь інших гілок влади чи глави держави в даному процесі. Деяка інша ситуація склалась із внесенням змін до Основного Закону. У розділі XIII Основного Закону України встановлено порядок внесення змін до Конституції України, що значно відрізняється від змін поточного законодавства. Поєднання стійкості та гнучкості процесуального порядку внесення змін до Конституції переслідує мету, зберігаючи непорушність конституційних основ держави, адекватно і своєчасно реагувати на нові тенденції в суспільному розвитку і, в разі об'єктивної необхідності, частково оновлювати окремі конституційні положення. Саме тому Конституція України перебуває у стані постійного розвитку і вдосконалення, що є закономірним результатом еволюції національної конституційної теорії та практики [3, с. 80].

Згідно статті 154 Конституції України законопроект про внесення змін до Конституції може бути поданий до Верховної Ради України Президентом України або не менш як однією третьою депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України [4]. Законодавець був не зовсім послідовним при визначенні даної норми, оскільки серед суб'єктів права законодавчої ініціативи змін до Конституції відсутній вищий орган виконавчої гілки влади – Кабінет Міністрів України, який наділений «загальним» правом законодавчої ініціативи. До суб'єктів ініціювання зміни Основного Закону належить гарант її дотримання та виконання – Президент України, що є не зовсім логічним та послідовним положенням.

Після подання до Верховної Ради законопроект про внесення змін до Конституції України відбувається його обговорення у комітетах, групах та фракціях, після чого для попереднього схвалення законопроекту достатньо більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України, на цьому закінчується перший етап затвердження змін. Другий умовний етап ухвалення змін до Основного Закону – на наступній черговій сесії за законопроект повинні проголосувати не менше двох третин депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. При цьому не виключається право депутатів вносити зміни і доповнення до законопроекту, який було попередньо схвалено більшістю.

Іншими словами кажучи, зазначена процедура внесення змін до Конституції України передбачає застосування так званого «подвійного вотуму», тобто дотримання вимоги, згідно з якою законопроект має двічі виноситися на розгляд парламентом, двічі обговорюватися парламентарями у сесійній залі, двічі ставитися на голосування на пленарному засіданні парламенту та двічі отримати підтримку визначеної більшості парламентарів. При цьому слід розмежовувати розгляд звичайного законопроекту у трьох читаннях та розгляд законопроекту про внесення змін до Конституції України за процедурою «подвійного вотуму», тобто – попереднє схвалення законопроекту та остаточне його прийняття як закону. Таку ускладнену процедуру внесення змін до Консти-

туції України у жодному разі не можна вважати за аналогією зі звичайним законодавчим процесом (на відміну від конституційного процесу) першим та другим читанням. Сенс «подвійного вотуму» полягає у тому, щоб законопроект про внесення змін до Конституції України був проаналізований парламентарями зважено, розсудливо, ретельно, глибоко та всебічно, із залученням науковців і широкої громадськості. Потреба в такому аналізі та обговоренні існує на всіх етапах реалізації ускладненої процедури внесення змін до Конституції України, у тому числі і перед попереднім (першим) голосуванням, і перед остаточним схваленням (прийняттям) закону про внесення змін до Конституції України. До того ж – як у сесійній залі парламенту, так і поза її межами. Головна мета такої ускладненої та зазвичай доволі тривалої процедури (як свідчить державотворча практика) полягає насамперед у тому, щоб конституційні новели (зміни) не розбалансували конституційний текст, не зашкодили утвердженню ідей конституціоналізму, не загальмували втілення в життя конституційних принципів, а також не заблокували подальший демократичний поступ суспільства та започатковані державотворчі процеси. Тому зміни до Основного Закону України мають вноситися без поспіху, виважено й розсудливо, з чітким усвідомленням парламентарями змісту цих змін, з повним розумінням їх нагальної потреби, внутрішнім переконанням у їх істотних перевагах над попередньою редакцією відповідних конституційних приписів та положень. Отже, сутність подвійного вотуму полягає у встановленні певного часового проміжку між попереднім схваленням законопроекту про внесення змін до Конституції України та остаточним розглядом і голосуванням за прийняття його як закону, але обов'язково лише для досягнення легітимної мети. Саме з метою унеможливлення поспішності під час розроблення, розгляду та внесення змін до Конституції України, забезпечення суспільства від недостатньо опрацьованих та необґрунтованих змін до Конституції України, від кон'юнктурних, спекулятивних чи популістських кроків у процесі конституційного реформування й було запроваджено «подвійний вотум», котрий мав би стати однією з визначальних правових гарантій від невинуватених змін до Конституції України, від спроб надто часто вносити такі зміни та одночасно своєрідним запобіжником від можливих зловживань і політичних спекуляцій. Натомість поспішність, як свідчить досвід конституційного реформування (у тому числі й досвід початкового періоду українського державотворення після здобуття державної незалежності), може призводити до розбалансування тексту Конституції України, блокування окремих його положень або навіть до виникнення певних протиріч між різними конституційними нормами [5].

Безумовно «подвійний вотум» є гарантією реалізації Основного Закону, адже покликаний забезпечити Конституцію від внесення до неї неактуальних змін, таких, що не відповідають потребам суспільства, не відображають загальнодержавний інтерес, а тому не користуватимуться повагою та не виконуватимуться суб'єктами правореалізації.

«Подвійний вотум» відомий і в зарубіжній практиці. Так, конституції деяких країн вима-

гають, щоб закон про внесення конституційних змін ухвалювався парламентом двічі через певний проміжок часу (через один місяць у Греції, через три місяці в Італії) чи на двох чергових сесіях (так званий «подвійний вотум») або парламентами двох послідовних скликань («подвійний вотум з пронесенням через вибори»). Подвійний вотум уже давно відомий у світовій конституційній практиці, причому у деяких країнах задля забезпечення стабільності Конституції та конституційного ладу використовується такий його різновид, як «подвійний вотум з пронесенням через вибори», тобто за внесення змін до Конституції спочатку голосує один склад парламенту, потім законопроект відкладається, а вже після проведення чергових парламентських виборів цей проект знову виноситься на розгляд нового складу парламенту. Відповідні зміни вносяться лише тоді, коли й новий склад парламенту погодиться з рішенням своїх попередників та ухвалить цей законопроект вдруге.

Зокрема, у розділі II Конституції Греції, в якому вміщено лише одну статтю 110 (вона складається з шести пунктів), передбачено поєднання обох різновидів «подвійного вотуму», а саме викремлюються такі етапи: 1) розгляд пропозиції щодо перегляду Конституції; 2) розгляд рішення про перегляд Конституції парламентом наступного скликання; 3) розгляд (за певних умов) пропозиції щодо перегляду Конституції парламентом нового наступного скликання [6, с. 690-691]. Пропозицію щодо перегляду Конституції можуть внести не менше п'ятдесяти депутатів. Рішення про необхідність перегляду Конституції ухвалюється грецьким парламентом більшістю в три п'ятих від загальної кількості депутатів. Причому голосування проводиться двічі з інтервалом не менше одного місяця (тобто передбачено «подвійний вотум»). А от за змістом передбачені зміни розглядаються уже парламентом наступного скликання на першому засіданні і ухвалюються абсолютною більшістю [7, с. 27-28].

За Конституцією Естонської Республіки законопроект про внесення змін до Конституції має розглядатися парламентом (Державними Зборами) двох скликань. При цьому парламент першого скликання має підтримати законопроект простою більшістю у трьох читаннях (між першим і другим читаннями має бути обов'язкова перерва не менше трьох місяців, а між другим і третім читаннями – не менше одного місяця), а парламент наступного скликання – у першому читанні більшістю в три п'ятих голосів своїх членів (але без внесення будь-яких поправок та уточнень до законопроекту, схваленого попередниками). У Конституції Фінляндської Республіки передбачено, що законопроект про внесення змін до Конституції має бути схвалений більшістю парламентарів у другому читанні та передаватися для остаточного схвалення на першу сесію новообраного парламенту (Едускунти), тобто після наступних парламентських виборів. Закон про внесення змін до Конституції вважається прийнятним, якщо за нього проголосувало дві третини парламентарів. За Конституцією Королівства Норвегія законопроект про внесення змін до конституції має вноситися лише на першій, другій чи третій сесії парламенту (Стортингу) і публіку-

ватися в пресі, а остаточно може бути схвалений уже як закон лише після парламентських виборів і тільки на першій, другій чи третій сесії новообраного парламенту, тобто лише парламентом наступного скликання за умови, що його підтримають не менше двох третин парламентарів [5].

Таким чином, у контексті доктрини самообмеження державної влади та з огляду на необхідність забезпечення стабільності конституційного ладу головний акцент і головна вимога щодо запровадження подвійного вотуму в конституціях різних держав полягає в тому, щоб у процесі внесення змін до конституції парламентарі «не поспішали», «не заподіяли шкоди» (передусім системі конституційного регулювання), «не загальмували» (перш за все демократичні процеси), «не розбалансували» (конституційний текст і усю правову систему), «не спотворили зміст» (конституційних принципів та інших демократичних цінностей) та «діяли зважено». Зазначеній меті відповідає категорична імперативна вимога щодо неприпустимості скорочення часового проміжку між попереднім схваленням законопроекту про внесення конституційних змін та остаточним його прийняттям як закону. Очевидно, що є неприпустимим попереднє схвалення законопроекту та остаточне прийняття закону про внесення змін до Конституції України на одній парламентській сесії, і саме для цього перш за все було запроваджено «подвійний вотум» як на рівні конституційного регулювання, так і в українську державотворчу практику. Проте навряд чи певне розширення можливостей для опрацювання тексту законопроекту про внесення змін до Конституції України шляхом збільшення часу для додаткового вивчення й поглибленого аналізу такого законопроекту може істотно зашкодити тій чи іншій легітимній меті [5].

Враховуючи міжнародний та вітчизняний досвід, погоджумось із позицією судді Колісника В.П. щодо вагомості та значимості для стабільності Основного Закону визначеної ним процедури внесення змін та закріплення подвійного вотуму, однак не можемо все ж не звернути увагу на суперечливість позиції науковця щодо необмеженого збільшення часу між попереднім схваленням змін до Конституції та остаточним їх прийняттям. Ухвалення парламентом законопроекту про внесення змін до Конституції не повинно бути поспішним рішенням, однак і зволікати з даним процесом не слід.

Затягування прийняття остаточного рішення про зміну Основного Закону може мати наслідком чинення тиску на парламентарів з метою підкорення їх волі суб'єкту законодавчої ініціативи. Так, внесення до парламенту пропозиції щодо зміни Конституції та проходження першого етапу – попереднього схвалення пропозиції більшістю ще не означає, що зміни підтримує кваліфікована більшість парламентарів. Саме вимога щодо схвалення законопроекту кількістю 300 голосів на наступній черговій сесії забезпечує внесення до Основного Закону дійсно актуальних змін, які відображають та захищають інтереси більшості членів суспільства, а не окремих його груп. Відсутність же необхідної кількості голосів свідчить про не підтримання парламентом законодавчої ініціативи, і навряд чи це обумовлено недостат-

ністю часу для опрацювання та більш детального вивчення парламентарями запропонованих змін. На нашу думку, у випадку несхвалення (в тому числі і у зв'язку з невинесенням на голосування) законопроекту про внесення змін до Конституції на наступній сесії, процес ініціювання цих же змін повинен розпочинатись з початку, з урахуванням усіх законодавчих обмежень, а саме – законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту. Повторне подання законопроекту про внесення змін до розділів I, III і XIII Конституції з одного й того самого питання можливе лише до Верховної Ради України наступного скликання (ст.ст. 156, 158 Конституції України) [4].

В даному контексті досить суперечливим та, на нашу думку, таким, що негативно вплинуло на процес реалізації Конституції України, стало рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України від 15.03.2016 року № 1-рп/2016. Зокрема у вказаному рішенні орган конституційної юрисдикції визначив, що Верховна Рада України може передбачити в Регламенті Верховної Ради України можливість прийняття законопроекту про внесення змін до Конституції України як закону на пізнішій черговій сесії Верховної Ради України із дотриманням положень, закріплених розділом XIII «Внесення змін до Конституції України» Основного Закону України [5].

Зазначене рішення Конституційного Суду України спрямовано на забезпечення індивідуального інтересу, а не загальносуспільного, свідчить про політичну керованість органу, та його не спроможність, попри визначені в законодавстві правомочності, забезпечити охорону та реалізацію Основного Закону.

Більш ускладненою є процедура внесення змін до розділів I, III і XIII Конституції, яка потребує ініціювання та подальшого узгодження таких змін двома третинами народних депутатів від конституційного складу, а остаточного затвердження на всеукраїнському референдумі, який призначається Президентом України.

Однак чи повинен Президент призначати такий референдум? Згідно норм Конституції України – нібито повинен, однак наслідки непризначення референдуму в законодавстві не визначені. При цьому можливо є ситуація, коли Президент не був суб'єктом законодавчої ініціативи відповідних змін до Конституції та не підтримував такі зміни, а отже цілком ймовірно, що він уникатиме і призначення всеукраїнського референдуму щодо остаточного затвердження таких змін. Як бути в такому випадку законодавство відповіді не дає, хоча доцільно було б внести відповідні зміни та наділити Верховну Раду України правом, у випадку, якщо певного встановленого строку (наприклад, 10-15 днів) Президент не призначить референдум, призначити його самостійно.

Загалом, практика прийняття як основного закону на референдумі так і затвердження змін до нього є досить поширеною у світі. В основних законах Італії, США, Франції, Японії передбачена можливість застосування подвійної процедури внесення змін до конституції. Наприклад, у частині 2 статті 89 Конституції Французької Республіки 1958 року визначено, що «проект або пропозиція перегляду Конституції має бути схвалена обома палатами в ідентичній редакції. Перегляд визнається остаточним після схваленням його референдумом», а у частині 3 зазначеної статті встановлено, що «проект перегляду Конституції не виноситься на референдум, якщо Президент Республіки вирішує передати його на розгляд Парламенту, який буде скликаний в якості Конгресу» [8, с. 38].

Найбільш ефективним референдний спосіб зміни конституцій є у тих країнах, де функціонують розвинені інститути правової держави та громадянського суспільства, тобто свідомого суспільства, яке володіє необхідним рівнем правової культури, здатне не лише вірно оцінити доцільність прийняття тих чи інших змін, але й спрогнозувати їх наслідки. Та, найголовніше, таке суспільство уже на етапі затвердження відповідних конституційних положень, гарантує їх дотримання та реалізацію. В той же час, інститути правової держави забезпечують охорону та захист відповідних норм, а також виступають гарантами їх втілення в реальних суспільних відносинах. У тих країнах, де інститути правової держави та громадянського суспільства відсутні або перебувають на зародковому етапі формування, спосіб узгодження основних законів або змін до них на референдумі зводиться до змагання політичних сил у вміннях маніпулювання масами, що має наслідком несвідоме затвердження певних норм суспільством, без розуміння дійсної мети та цілей прийняття таких норм. Даний процес згодом негативно впливає на реалізацію конституційних норм, оскільки суб'єкти правореалізації не розуміють її мети та в змозі передбачити й оцінити наслідки такої правореалізації. Отже, референдний спосіб затвердження конституційних положень є гарантією ефективності процесу реалізації Конституції України в тому випадку, коли і суспільство і держава чітко усвідомлюють мету, цілі та наслідки такого правореалізаційного процесу, а також бажають настання таких наслідків в силу високого рівня правової культури.

Висновки і пропозиції. Безумовно, особливий порядок прийняття та зміни Основного Закону спрямований на його подальшу реалізацію та є забезпечувальним елементом втілення конституційних приписів в реальних суспільних відносинах. Однак вказана гарантія діє за умови злагодженої співпраці усіх гілок влади, безумовного дотримання закону, високого рівня правової культури суспільства. Значна роль в процесі гарантування реалізації Конституції України відведена також органу конституційної юрисдикції, який повинен, зрештою, припинити відстоювання приватних інтересів, а перейти на сторону захисту інтересів усього суспільства та стандартів, проголошених Основним Законом.

Список літератури:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) від 11.07.1997 року [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-97>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97>.
3. Шаповал В.М. Історія Основного Закону. Конституційний процес в Україні у 1990-1996 р. / В.М. Шаповал, А.В.Корнєєв. – Х.: Фоліо, 2011. – 111 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 року № 254/96 ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
5. Окрема думка судді Конституційного Суду України Колісника В.П. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України від 22.03.2016 року [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/naa1d710-16>.
6. Конституции государств Европы: В 3 т. / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М.: НОРМА, 2001. – Т. 1. – 824 с.
7. Колісник В.П. Подвійний вотум у процедурі ухвалення конституційного закону / В.П. Колісник // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2005. – № 9. – С. 25–35.
8. В.М. Кириченко Порівняльне конституційне право: модульний курс / Кириченко В.М., Куракін О.М. – К.: ЦУЛ, 2012. – 256 с.

Морозюк С.Н.

Киевский национальный торгово-экономический университет

ОСОБЫЙ ПОРЯДОК ПРИНЯТИЯ И ИЗМЕНЕНИЯ ОСНОВНОГО ЗАКОНА КАК ГАРАНТИЯ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В статье исследовано одну из основных гарантий реализации Конституции Украины – особый порядок ее принятия и внесения изменений. Проанализированы недостатки, которые могут затруднять процесс действия указанной гарантии, предложены пути их устранения. В статье учтен опыт зарубежных стран по изменению Основного Закона и его реализации.

Ключевые слова: Конституция, реализация, принятие и изменение, Основной Закон, гарантия.

Morozyuk S.M.

Kyiv National University of Trade and Economics

A SPECIAL PROCEDURE OF ACCEPTANCE AND CHANGE THE BASIC LAW AS A GUARANTEE ITS REALIZATION

Summary

The article deals with one of the fundamental guarantees of the Constitution of Ukraine – a special procedure of its adoption and amendment. Are analyzed the shortcomings that can complicate the process of action of this guarantee and the ways to correct such shortcomings. In the article is considered foreign experience of changing the Basic Law and its realization.

Keywords: Constitution, realization, acceptance and change, the Basic Law, guarantee.

CATEGORY «NOTARIAT». ONTOLOGICAL CHARACTERISTIC

Orzikh Yu.H.

National University «Odessa Law Academy»

Notariat, as a central term, which creates whole concept of the Ukrainian notarial system, is considered in the scope of this article as a product of law reality. The scientific research of the notariat is based on its ontology as a philosophical study of being, specifically based on the ontology of law and law reality. Existed definitions of the notariat, which are based on its functions or aims, are criticised in the article as an incomplete and not fully describing real state of matters. The article is focused on the idea that effective notarial legislation cannot be formed without existence of the doctrinal concept of notariat, which is consequently impossible without proper explanation of the term «notariat». Ethic of notary, as a main subject who is authorised to perform notarial activity, is considered as a logical consequence of the idea that human being determines human nature (essence) and essence of law.

Keywords: notariat, ethic of notary, ontology of notariat, notarial activity, notary.

Problem statement. Notariat as any phenomenon has its past and future, however we in terms of this investigation will be interested neither in past, which study is based on historical method, nor in future, to which we certainly will give some attention but only in conclusions and which is based mostly on methods of legal forecasting, method of scenery forecasting and foresighting. We are interested in contemporaneity of notariat, its reflection, what it is now in Ukrainian society and Ukrainian legal reality. In no circumstances we do not underestimate a significance of such classical scientific methods used by legal scholars in their studies as formal logical method, historical method, comparative method and other. However, it is attempted to figure out the essence, nature of the concept of notariat in present investigation.

Notariat, notarial service and notarial legislation are drawing increasingly more attention lately. In such a way of late a little more than fifteen years in Ukraine have been published dozens of scientific, research and practice, practice and educational works, which subject was a notariat and separate questions, which are in one way or another concerned with notarial activity. Among such papers of native scientists and researchers, fundamental works of M.M. Diakovych, S.H. Pasichnyk, L.K. Radzиеvska, S.Y. Fursa, Y.I. Fursa, V.M. Chernysh and other's should be noted. Maybe today a bibliography of works devoted to notariat has a full right to obtain a status of separate research, which rules out a possibility to remember all authors and all works devoted to notariat in terms of the present paper.

Separately the attention should be paid by legislator to notariat in Ukraine, its role and functions in legal system of Ukraine. Notariat legislation became an object of reforms, changes and improvements at the legislative level as well as at the level of subordinate legislation. Over the first six years of the existence of the Law of Ukraine «On Notariat» it was changed only twice, whereas over the last fifteen years it was cardinally changed almost forty times.

In 2004 a new instruction on the procedure for execution of notarial actions by notaries of Ukraine in order that Ukrainian notariat meets the requirements of new stage of private law development in Ukraine in light of coming of Civil Code

of Ukraine, Economic Code of Ukraine and Family Code of Ukraine into force. The instruction 2004 determined processual questions of notarial activity and was last but one version. A current edition of this procedural document is represented in the Procedure for execution of notarial actions by notaries of Ukraine (2012).

In turn, procedural questions of notarial activity are determined by Rules on notarial practice, which, starting with 1994, were changed twice, in 2008 and 2010. One of the crucial stages became an adoption by Ministry of Justice of Ukraine of 24 December 2010 of the Conception of reformation of notarial system in Ukraine.

Analyzing a gradual increase of attention from the direction of scientists and researchers to notariat, it is appeared a quite appropriate question on the occasion of its causes and essence of notariat as a phenomenon. It means that notariat as certain phenomenon and element of legal system of Ukraine, legislation system of Ukraine and legal reality is one of the hundreds similar phenomena; however an attention exactly to the notariat is increasing from year to year.

Analysis of recent studies and publications. Scientific research results and investigations of question of the notariat essence in different aspects of its consideration were conducted by V.V. Barankova, Klaus R. Wagner, M.M. Diakovych, L.V. Yefimenko, Y.V. Zhelikhovska, V.V. Komarov, P.V. Krashennikov, M. Merlotti, S.H. Pasichnyk, L.K. Radzиеvska, I.P. Fris, S.Y. Fursa, Y.I. Fursa, V.H. Heinz, T. Halliwell, B.V. Hoeter, V.M. Chernysh, V.V. Yarkov and other.

Marking-out of heretofore unsolved parts of general problem. It should be agreed with the thought of L.V. Yefimenko that the concept of notariat and notarial activity are not to be related to those, which have already obtained their final scientific-legal definition [1, p. 32].

In spite of increase in interest of the notariat from the direction of researches, a lot of problems and questions of notariat remain unanswered; one of them is the category of «notariat» and its ontology, which gives an opportunity to determine the essence of notariat as being phenomenon. Heretofore there is no common concept of notariat in scientific literature, and, as result, no conceptual understanding of notariat essence. While inves-

tigating a notariat in such a direction guided by reflection method, we certainly try to answer the question «What is the notariat?»

First of all, it should be understood that the absence of common ontological characteristic of notariat at least at the doctrinal level without mentioning the scientific, is a guaranty of stable basis for notarial legislation. Such conclusions' grounds are the statement, with which we agree, that Ukrainian legal system pertains to the tradition of continental law system, a significant influence on which is made by regulations of legal doctrine. At the same time, taking into consideration the present doctrinal novels and changes in the positive civil law of Ukraine, an increase of judicial practice's role and formally unacknowledged judicial precedent in Ukraine should be acknowledged.

Formulation of aims of the article (problem statement). The aim of the article is to investigate a notariat as phenomenon of being and product of legal reality, to determine ontological characteristics of notariat.

Key research findings. The common position among the former Soviet Union scientists is the perception of notariat in its triad [2]:

1. As system of authorities and officials endowed with corresponding powers to perform notarial acts;
2. As a branch of legislation or legal institution, which regulates a notarial service;
3. As science and tutorial course (discipline) that studies theoretical principles of notariat.

At the same time, such perceptions do not provide understanding of the essence of notariat as a phenomenon, i.e. its ontology. Determining the notariat in the scientific sense, the authors relied generally on functional approach, stressing that the notariat is manifested primarily through those functions, which it called to execute. In other words, notariat is recognized by us through its manifestations, which in turn can only be seen in the execution by relevant subjects a notarial activity, certain notarial functions assigned to them. Such an approach is right, from the our point of view, however it doesn't display the necessary complex representation of notariat based on the fact that only function performed by its subjects can be analysed.

So S.Y. Fursa writes: «Any activity must have a definite purpose, which determines organizational principles and procedure for its implementation. Regarding notarial activities an author considers as appropriate to distinguish the notariat functions, at which achievement is aimed notarial activity. At the same time a notarial activity cannot be considered in isolation from state functions» [3, p. 17].

In turn, V.V. Komarov and V.V. Barankova determine notariat as an institution that provides protection of the rights and legitimate interests of citizens and legal persons by notarial actions on behalf of the state [4, p. 41]. It should be noted that this approach is too narrow because it limits the area of notary activity exclusively with the volume of notarial acts, while the area of notary activity, as one of the subjects carrying out notarial activity is much broader and covers the provision of legal consultations, provision of technical services related to activities of unified and public

registries, handling of inheritance cases before the issuing of certificates of inheritance right, which, under certain conditions, cannot even be issued, and other actions.

Another position is held by the authors of the textbook «Notariat v Ukraini», who define it as a legal institution designed to provide non-judicial protection and protection of rights and legitimate interests of natural and legal persons, local communities and state through the notarial acts execution by authorized bodies and officials within indisputable legal relations [5, p. 12].

Determining the notariat V.M. Chernysh in his dissertation stressed that the notariat – is a legal institution, the structure of which is determined by public functions of specific written drawing up of an act of private expression of will [6, p.62]. Notariat, as V.M. Chernysh writes, is an institution of indisputable jurisdiction. Latin notariat – is an institution of private law, which structure is determined by public functions of legal professional, which subject is specific written drawing up of an act of will expression of subjects of private law under rules of law taken from the Roman law in form of indisputable jurisdiction as a part of preventive justice [6, p. 73].

L.E. Yasynska, determining a notariat, deprives it of systemacy and reduces it to an authority that on behalf of the state executes functions to protect rights and legitimate interests of citizens and legal persons by performing notarial acts. And since the protection of rights and legal interests of citizens and legal persons is one of the state functions, respectively, notariat is a public authority, which operates in the field of civil legal relations [7, p. 168]. Notariat clearly is a system that is also a subsystem relating to the legal system of Ukraine. Notariat is formed by subjects executing the notarial activity and are located in close cooperation with each other and each of them is simultaneously in several relationships with other similar systems in the legal reality, for example, a system of financial monitoring. However, such an interaction between the subjects engaged in notarial activity and financial monitoring is possible only in the presence of the necessary conditions – the client (person), which asked for the notarial service.

Based on the research, L.E. Yasynska concludes that a notariat is inherently the link that connects the civil society and the state, because it operates on the border of private and public spheres and has the unique dual nature. On the one hand, the notary acts as the authorized representative of the state, executes public functions and acts on behalf of the state, and on the other – as a professional, independent legal consultant of the parties, which enables to balance and harmonize rights of citizens and state [7, p. 184].

Fully agreeing with the thesis about the dual nature of the notariat, we cannot agree with the interpretation of this duality. Notary really can be called an authorized representative of the state as a source of public authority that executes public functions and acts on behalf of the state but not in its interests. In our view, this dualism consists in the fact that subject that performs notarial activity must objectively seek to balance public and private interests in his activity without going beyond

his rights. Thus a subject, who carries out a notarial activity, performing certain public functions on behalf of the state, is one of those subjects that must act only as a leveler that prevents the system of private and public interests to reach a bifurcation point, after which the entire legal system will reach an unstable condition. This is where appears the metafunction of subject, who carries out a notarial activity within the limits of economic circulation. Definition given by L.K. Radzievska and S.H. Pasichnyk is measured by definition given by positive law, namely the legislation of Ukraine defines a notariat as a system of authorities and officials entrusted with the duty to certify the rights and facts that have legal meaning, and perform other notarial acts stipulated in this Law, in order to provide them with legal authenticity [8, p. 7].

Further development of the legislative definition of notariat is found in the Y.V. Zhelikhovska within which it was proposed to amend Part. 1, Art. 1 of the Law of Ukraine «On Notariat» and put it as follows: «Notariat in Ukraine – is a system of authorities and officials entrusted with the duty to certify the rights and the facts that have legal meaning, and perform other notarial acts stipulated in this Law, in order to provide them with legal authenticity, as well as to exercise and protect the rights and legitimate interests of individuals and legal persons» [9, p. 40]. Notariat as a protective institution whose activities intended to further achievement of justice objectives, and at the same time prevents the occurrence of legal disputes by preventing violations of civil rights and interests of natural and legal persons to ensure their proper implementation [9, p. 153].

Certainly, guiding by the law of K.F. Rouille of complication of organisms' system organization, it must be said that the constant complication of social relations and development rates of economic relations lead to permanent complication of system of legal regulation of these social relations at the level of a positive law displayed generically in all legal reality and particularly in notariat. However, a simple concept extension of notariat in legislation will contradict the general philosophical principle of parsimony, which in other words is «Occam's razor», and in accordance to which there is no necessity to needlessly increase essences.

In further determination of the concept of notariat Y.V. Zhelikhovska stresses that notariat has as its objective, which is concretized in tasks and implemented by functions, a protection of guaranteed by the Constitution rights and legitimate interests of nature and legal persons by execution of notarial actions by notaries on behalf of Ukraine [9, p. 53].

Generally agreeing with logical construction of aim specification through the formulation and objectification of tasks and aim implementation by performing of certain functions, it seems that such an interpretation of the aim of notariat is too narrow and restricts its nature.

First, using only natural and legal persons as potential consumers of notarial services is not consistent with the concept of law subjects in general and civil law in particular with the manifestation of highly realistic approach to law [10, p. 18].

Second, although the notary acts as a central subject that performs notarial activity but he is

not the only subject of this activity. Even limiting with positive law, such subjects as consular offices and diplomatic representations, which are also authorized to perform certain notarial activities, should be taken into account.

Thirdly, notariat in any case is not limited only by notarial actions. In this aspect, in terms of positive law, it is necessary to distinguish the concept of notarial activity that is broader than the concept of notarial action.

In this way, all above mentioned determinations illustrate notariat perception through the prism of function or purpose, not so much notariat as notarial activity or its authorities and officials.

Even in the concept of notarial authorities' reformation in Ukraine approved by the Order of Ministry of Justice of Ukraine dated 24.12.2010, № 3290/5 as a target of its approval were promoting of development of a holistic approach to the definition of the notariat functions and building a clear structure of notarial authorities... and other [11], which certainly indicates the functional orientation of notariat and again points to the influence of doctrinal regulations on the formation of positive law in Ukraine.

I.S. Fris adheres to the same opinion, saying that if concentrate attention solely on the theoretical and legal aspect of the problem, then one of the first questions should be answered is, no doubt, the functions of notariat. On proper response to this question will depend determining the place of notariat in the system of state authorities, legislative consolidation of scope of powers of notaries [12, p. 134].

More abstract color gets statement of V.F. Yakovlev that the notariat is an institution of civil society [13]. Fully agreeing with this position, however, it should be noted that this is only one of the characteristics of notariat as aspects of reality. At the same time it is an ontological characteristics, necessary but not sufficient for its complete perception.

Defensible and one that corresponds to reality and legal reality is seen the view of L.V. Yefimenko that «Modern notarial activity goes beyond its understanding only as a legal phenomenon, since processes of its social institutionalization become stronger. There is a total paradigm shift in the interpretation of the phenomenon of notarial activity (humanocentrism comes to replace a state-centric model) that objectively contribute to the strengthening of its civil legal aspect» [1, p. 32]. In this case speech already goes about the connection between notariat as a legal phenomenon, a product of legal reality and subject of the notarial activity – notary or other person authorized to perform notarial activity, since legal potential of notariat as a legal phenomenon is realized only through subjects of notarial activity and in the process of this activity.

As writes S.I. Maksymov, «the legal reality is a category to indicate a particular and relatively autonomous world of law, multi-layered system of legal phenomena, the logic of which must be considered in the process of transformative human activity. Heuristic value of legal reality as a category of philosophy of law consists in the fact that it provides an opportunity to focus not on institutional but semantic side of law, not on transpersonal mechanisms of law force but human as a subjects of law [14, p. 396].

The essence of notariat as a product of legal reality is reflected in the being and objectified in notarial activity, where are performed functions required to achieve appropriate socially important goals (aim) that originate in need of a society, which consists in personal legal deficiency in protection, defense and balance between public and private interests of individuals in economic circulation.

Such an ideal construction is able only if law elevates to personal value. Notariat is followed by category of notary (other subject assigned to carry out a notarial activity) as the only source of notarial activity and without which the latter is impossible.

This subject vitalizes notariat in reality that logically leads us to the question of notarial ethics, which needs a separate substantial investigation. The only to be noticed is that the statement of famous ancient Greek philosopher Protagoras «Man is the measure of all things» is mentioned here. Hence the conclusion arises: qualitative state of notariat in the concrete society, in reality, directly depends on ethics of notary and after it on substantial characteristics of notarial activity.

On that score valuable are researches of a school of human dimension of law where relations between human and law in its various manifestations and areas are investigated. Thus, O.V. Hryshchuk asserts that human being determines human nature and law essence and in the same time defines its boundaries and therefore defines the boundaries of the human [15, p. 3]. If extrapolate this conclusion to the notariat and notarial activity, then the human being – being of a subject performing a notarial activity – determines ontological characteristics of notarial activity. The problem situation is in possible but not obligatory conflict between socio-cultural attitudes of a concrete human – subject performing a notarial activity – and potential of a notariat, which is inherent in positive law. That is why personality of a human – a subject who performs a notarial activity – plays almost the most important role in development of the Ukrainian notariat inhabited by concrete subjects who perform a notarial activity.

However, as well human being determines the human nature and law essence, a human on the next development stage of these relations will in-

fluence on the being, change it owing to human activity, and law as an element of being will not left without attention.

Conclusions. We recognize notariat through its manifestation, which in turn can be observed only during the performance of certain notarial functions by proper subjects who authorized to perform notarial activity.

1. Notariat as a system is established by subjects authorized to perform notarial activity and who are in close interaction with each other and in the same time in several interrelations with other similar systems in the legal reality, for example, system of financial monitoring. However, such an interaction between subjects, who perform notarial activity, and financial monitoring is possible only in the presence of the necessary condition – client (person), which asked for the notarial service.

2. Notariat has a dualistic nature, which is considered in the fact that subject who performs a notarial activity must objectively seek to balance public and private interests in his activity without going beyond his rights. Thus a subject, who carries out a notarial activity, performing certain public functions on behalf of the state, is one of those subjects that must act only as a leveler that prevents the system of private and public interests to reach a bifurcation point, after which the entire legal system will reach an unstable condition. This is where appears the metafunction of subject, who performs a notarial activity within the limits of economic circulation and elements of civil society in the essence of notariat since this subject can practically be opposed to public interest when it predominates a private interest.

3. Notariat fulfils its legal potential as legal phenomenon only through the subjects of notarial activity as their only source and in the process of performance of this activity.

4. The essence of notariat as a product of legal reality is displayed in the being and objectified in notarial activity, where are performed functions required to achieve appropriate socially important goals (aim) that originate in need of a society, which consists in personal legal deficiency in protection, defense and balance between public and private interests of individuals in economic circulation.

Список літератури:

1. Yefimenko L. V. Teoretyko-metodolohichni zasady notariatu Ukrainy / L. V. Yefimenko // Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy. – 2014. – № 9. – S. 30-36. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_9_4.
2. Notaryalnoe pravo Rossyy. Uchebnyk / Pod red: Yarkov V.V. – M.: Volters Kluver, 2003. – 408 s.; Beschastnyi V. M. Notariat v Ukraini: Navch. posibnyk / V. M. Beschastnyi, O. V. Filonov, V. M. Subbotin ta in. (seriia «Vyshcha osvita KhKhI stolittia»). – K.: Znannia, 2008. – 494 s.; Fris I. P. Do pytannia pro pravovu pryrodu notariatu / I. P. Fris // Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy. – 2010. – Vyp. 24. – S. 55-58. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2010_24_12.
3. Teoretychni osnovy notarialnoho protsesu v Ukraini: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.03 / S. Ia. Fursa; NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho. – K., 2003. – 426 s.
4. Notariat v Ukraini: pidruchnyk / V. V. Komarov, V. V. Barankova. – Kh.: Pravo, 2011. – 384 s.
5. Нотаріат в Україні: Навчальний посібник (2-е вид., стереотип.) / Заред. Ю.В. Шкігіна. – К.: КНТ, 2008. – 680 s.
6. Tsyvilno-pravovi zasady rozvytku notariatu v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03 / V.M. Chernysh; NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. – K., 2003. – 199 s.
7. Stanovlennia ta rozvytok instytutu notariatu v Ukraini (istoryko-pravovyi aspekt): dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / L.E. Yasinska; Lviv. nats. un-t im. I.Franka. – L., 2005. – 210 s.
8. Notariat v Ukraini: Navch. posib. / L. K. Radziivska, S. H. Pasichnyk; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – K.: Yurinko inter, 2000. – 525 c. – ukr.
9. Okhorona tsyvilnykh prav ta interesiv notariusom: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03 / Zhelikhovska Yuliia Vitaliivna. – Khmelnytskyi, 2012. – 211 s.

10. Ontolohiya prava: (krytycheskoe yssledovanye yurydycheskoho kontseptu deistvytel'nosti): monohrafiya / H. A. Hadzhyev. – M.: Norma: YNFRA-M, 2013. – 320 s.
11. Pro zatverdzhennia Kontseptsii reformuvannia orhaniv notariatu v Ukraini: Nakaz Ministerstva yustyttsii Ukrainy vid 24.12.2010 № 3290/5. [Elektronnyi resurs]. – Internet vydannia «Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy». – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v3290323-10>.
12. Do pytannia pro funktsii notariatu / I. P. Fris // Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy. – 2008. – Vyp. 20. – S. 134-139. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2008_20_21
13. Vistuplenye sovetnyka Prezydenta RF, zamestytelia predsedatelia Assotsyatsyy yurystov Rossyy V.F. Yakovleva na IV Konhresse notaryusov Rossyy. – Rezhym dostupu: <https://notariat.ru/publ/zhurnal-notarialnyjvestnik/archive/7460/7465/>
14. Pravova realnist yak predmet filosofskoho osmyslennia: dys. .. d-ra yuryd. nauk: 12.00.12 / S.I. Maksymov; Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Ia. Mudroho. – Kh., 2002. – 434 s.
15. Hryshchuk O. V. Ontolohichni osoblyvosti vzaiemozv'iazku liudyny i prava: filosofsko-pravovyi vymir / O. V. Hryshchuk // Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. – 2013. – № 1. – S. 3-11. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2013_1_3

Орзих Ю.Г.

Національний університет «Одеська юридична академія»

КАТЕГОРИЯ «НОТАРИАТ». ОНТОЛОГИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Анотація

У статті проаналізована актуальна ситуація нотаріату як явища буття та продукту правової реальності. Окрема увага приділена визначенням нотаріату, що надані науковцями, дослідниками проблем нотаріату. Зроблено акцент на недовершеності виключно функціонального чи телеологічного підходу до з'ясування сутності нотаріату. Обґрунтовано висновок про те, що сутність нотаріату як продукту правової реальності відображається у бутті та об'єктивується у нотаріальній діяльності, у процесі здійснення якої виконуються функції, що необхідні для досягнення відповідних соціально значущих цілей (мети), які беруть свій початок у потребі суспільства продиктованій особистісним правовим дефіцитом. В межах забезпечення економічного обігу, проявлено мета функцію суб'єктів, що здійснює нотаріальну діяльність, які виконуючи певні публічні функції від імені та за дорученням держави, повинні діяти як зрівнювач, що не дає системі приватних та публічних інтересів досягти точки біфуркації після якої вся правова система досягне нестабільного стану. Проаналізовано зв'язок людини та права і зроблено висновок, що людина – суб'єкт, що здійснює нотаріальну діяльність, відіграє чи не найважливішу роль у конструюванні українського нотаріату і є єдиним джерелом нотаріальної діяльності без якого остання просто немислима.

Ключові слова: Нотаріат, нотаріальна діяльність, етика нотаріуса, правова реальність, онтологія нотаріату.

Орзих Ю.Г.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

КАТЕГОРИЯ «НОТАРИАТ». ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Аннотация

Статья посвящена проблемам нотариата, его онтологической характеристики как явления бытия и продукта правовой реальности. Проанализированы доктринальные и позитивные определения нотариата, которых акцентированы на функциональной или телеологической трактовке нотариата. Высказана и обосновано мнение о недовершенности подобной трактовки нотариата. Проанализирована связь человека и права на основе чего сделан вывод о том, что человек – субъект, который осуществляет нотариальную деятельность, играет едва ли не важнейшую роль в конструировании украинского нотариата. Подобное утверждение связано с тем, что субъект, который осуществляет нотариальную деятельность, представленный в виде конкретного человека является единственным источником нотариальной деятельности, без которого последняя просто немислима.

Ключевые слова: нотариат, нотариальная деятельность, этика нотариуса, правовая реальность, онтология нотариата.

УДК 316.652

ВПЛИВ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Скриль С.А.

Херсонський економічно-правовий інститут

У статті розглядаються проблеми впливу права Європейського Союзу на формування та функціонування політичних систем посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи. Аналізуються система та принципи права ЄС. Автором досліджуються результати виконання Копенгагенських критеріїв вступу до ЄС державами регіону.

Ключові слова: право Європейського Союзу, глобалізація, європейська цивілізація, політична система, регіоналізація, інтеграція.

Політичні системи держав Європейсько-го Союзу мають певні спільні риси. Така спільність обумовлена як цивілізаційним фактором (розвитком в межах локальної європейської цивілізації), так і впливом цілісної наднаціональної системи європейського права.

Актуальність досліджуваної проблематики полягає у необхідності визначити позитивні та негативні наслідки загальноєвропейської політико-правової уніфікації.

Об'єктом дослідження є політичні системи посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи.

Предмет дослідження – вплив правової системи Європейського Союзу на розвиток та функціонування політичних систем вказаних держав.

Проблематика створення єдиного європейського політико-правового простору знайшла особливу увагу у працях таких зарубіжних вчених, як Ж. Булуа, Р.-М. Шевальє, К. Демке, Ж. Фурньє, Г. Граббе, Ж. Гессе, К. Нілл, К. Ніццо, Ж. Зіллер та ін.

Серед національних дослідників слід відзначити праці В. Авер'янова, І. Кресіної, Ю. Маслової, С. Наумкіної, Р. Петрова, А. Пухтецької та інших.

Функціонування цілісного європейського політико-правового простору необхідно розглядати в цивілізаційному, глобалізаційному, економічному та правовому форматі. Кожен із вказаних чинників має свої особливості «вторгнення у політичні системи» держав регіону.

Аналізуючи цивілізаційно-правові умови формування «єдиного європейського простору», слід наголосити на поступовому утвердженні у правових системах більшості держав регіону принципу верховенства правового закону як однієї із основних цінностей європейської правової традиції. Під правовим законом розуміються нормативно оформлені фундаментальні принципи існування європейської локальної цивілізації – свобода, рівність та справедливість. Свобода як універсальний принцип передбачає конституційне закріплення права націй на самовизначення у політичній, економічній та культурній сферах, утвердження ефективних нормативних та інституційних механізмів реалізації та гарантій негативних прав людини і громадянина. Рівність визначається як заборона будь-якої дискримінації, як формальна рівність перед законом усіх громадян. Справедливість знаходить своє відображення у системі гарантій реалізації позитивних (соціально-економічних та культурних)

прав людини і громадянина, а також у системі гуманізованого кримінального законодавства. На конституційному рівні вказані принципи виступили основою новітньої доктрини «модернізованого конституціоналізму ХХ століття».

Розглядаючи право як частину цивілізації, О. Харитонова та Є. Харитонов визначають властивості континентально-європейської традиції права:

1) відносно чітка межа між правовими та іншими інституціями. Хоча політика і мораль можуть визначати закон, але вони не трактуються як сам закон;

2) управління правовими інституціями доручається спеціальному корпусу людей, які для цього спеціально дістають юридичну освіту;

3) юридична думка впливає на правові інститути; право сприймається у суспільстві як узгоджене ціле, єдина сформована система;

4) закон сприймається як цілісна система, «організм», який розвивається через покоління;

5) життєздатність правової системи ґрунтується на впевненості суспільства в довговічному характері права;

6) розвиток права свідчить, що воно не просто продовжується, а має свою історію;

7) історичність права пов'язана з усвідомленням його переваги над політичною владою;

8) всередині одного суспільства існують і змагаються різні юрисдикції, що робить переваги закону необхідними і можливими [1, с. 48].

Цивілізаційно-правовий чинник формування «єдиного політичного простору» тісно пов'язаний із глобалізаційним впливом на правові системи держав романо-германської правової сім'ї.

Глобалізація породжує формування глобальної соціальної системи, у якій можна виділити чотири рівня відносин: відносини в сфері національної юрисдикції держав (внутрішньодержавне право); відносини між державами (міжнародне право); відносини між приватними особами з тих питань, що не врегульовані внутрішнім або міжнародним правом (транснаціональне право); відносини в сфері наднаціональної юрисдикції (наднаціональне право) [2].

Право Європейського Союзу слід розглядати як наднаціональну систему права, яка має свою джерельну основу, принципи взаємодії з правом країн ЄС, ієрархію нормативних актів та судових прецедентів.

Як зазначає Л. Ентін, на сьогодні наявні дві основні класифікації європейського права: вертикальна та горизонтальна. Відповідно до першої –

виділяються: первинне право (установчі договори Європейського Союзу); вторинне право (сукупність юридично обов'язкових приписів (актів) Інститутів Європейського Союзу); третинне (комплементарне або додаткове) право (міждержавні Конвенції); прецедентне судове право Європейського Суду з прав людини. Відповідно ж до другої класифікації – горизонтальної – виділяють три основні елементи європейського права: 1) комунітарне право («*acquis communautaire*») – сукупність договірних зобов'язань та законодавства (угод, регламентів, директив та прецедентів Суду ЄС); 2) норми у сфері спільної безпеки, зовнішніх відносин та співробітництва у сфері юстиції; 3) норми Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., а також судові прецеденти Європейського Суду з прав людини [3].

Окрім визначеної нормативної бази європейського права певний вплив на політико-правові процеси в країнах Європейського Союзу здійснюють також загальні принципи права ЄС: 1) принцип відповідальності Європейського Союзу за шкоду, спричинену діями або рішеннями його органів або посадових осіб; 2) принцип «пропорційності»: дії та рішення Європейського Союзу повинні бути своєчасними й необхідними, спрямованими на досягнення мети Союзу, а спричинені цими діями або рішеннями негативні наслідки не можуть виходити за межі рівня, необхідного для досягнення поставленої мети; 3) принцип «захисту законних сподівань»: оскільки громадяни й організації планують свою діяльність на основі законодавства ЄС, то суттєві зміни в ньому не повинні мати зворотної сили за винятком тих випадків, коли існує загальна загроза вдатися до таких дій; 4) принцип «*ne bis in idem*» (правило, що забороняє подвійне покарання за одне порушення): при прийнятті органами ЄС будь-якого рішення про застосування санкцій слід урахувувати всі прийняті раніше з цього питання рішення національних органів про накладення санкцій; 5) загальні права та свободи людини [4].

Правова система Європейського Союзу є самостійною наднаціональною регіональною правовою системою, побудованою на нормативно-прецедентній доктрині сучасної романо-германської правової сім'ї. Політичною складовою моделі демократичного європейського суспільства слід вважати Копенгагенські критерії членства у ЄС держав Центральної та Східної Європи. Так, до Копенгагенських критеріїв, ухвалених на Копенгагенській Європейській Раді 21-22 червня 1993 року, належать: стабільність установ, які гарантують демократію, верховенство права, право людини на повагу і захист меншин, існування діючої ринкової економіки так само як і здатності подолати конкурентний натиск та ринкові сили всередині ЄС. Також зазначено, що членство передбачає здатність країни-кандидата прийняти на себе зобов'язання, які випливають з членства, включаючи вірність цілям політичного, економічного та Валютного союзів. В свою чергу, до Мадридських критеріїв, схвалених на Мадридському засіданні Європейської Ради у 1995 році, відносяться: 1) Перебудова адміністративних структур країни-заявника; 2) Створення умов поступової гармонійної інтеграції в ЄС. Зазначені умови членства в Європейському Союзі свідчать

про необхідність проведення політичних реформ в державах Європейського Союзу. Набуття чинності Лісабонським Договором ще більшою мірою потребує прийняття державами Європейського Союзу єдиних стандартів політичного розвитку. Особливо треба наголосити на визначенні конкретних шляхів запровадження та утвердження принципу верховенства права. У даному напрямку передбачаються реформи інститутів власності, приватного підприємництва, правоохоронних органів, судової системи, а також подолання корупції. Серед важливих європейських стандартів демократичної влади провідне місце займає концепція «*good administration*», яка вимагає реалізацію принципу верховенства права під час надання адміністративних послуг.

До системи принципів «*good administration*» належать: принцип законності; принцип відсутності дискримінації; принцип пропорційності; принцип заборони зловживання владою; принцип безсторонності (об'єктивності); принцип врахування та відповідності законним очікуванням; принцип інформування та консультування; принцип справедливості; принцип етичності; принцип використання простої, чіткої та зрозумілої мови; принцип розумного проміжку часу для прийняття рішень; обов'язок зазначати підстави адміністративних рішень; зазначення засобів захисту; принцип повідомлення про прийняте рішення; принцип захисту даних та поваги приватної інформації; принцип забезпечення публічного доступу до документів; принцип юридичної визначеності та захисту порушених прав; право на оскарження адміністративних рішень; принцип доступності адміністративної влади та публічних послуг, електронного урядування та використання електронної пошти; принцип гнучкості у роботі адміністративних органів; принцип ефективності; принцип прозорості адміністративних дій; принцип простоти (спрощення організації органів публічної влади, адміністративних процедур та вимог щодо оформлення документів); принцип діяти належним чином; принцип удосконалення внутрішніх правил органів публічної влади; принцип збереження та охорони державної власності; принцип підготовки державних службовців; принцип виконання бюджетних вимог; принцип раціоналізації організації інформації [5].

Реалізація концепції «*good administration*» у формуванні політичних інститутів передбачає ефективне подолання корупції, оскільки остання є «раковою пухлиною» на шляху демократичних перетворень.

Аналізуючи специфіку та структуру корупції в державах Центральної та Східної Європи наприкінці ХХ століття, слід виокремити три рівні – політичну корупцію («захоплення державних функцій»), адміністративну та побутову. Фахівцями Світового банку були дані наступні визначення політичної та адміністративної корупції: «Захопленням держави вважаються дії окремих осіб, груп або фірм як в державному, так і в приватному секторах з метою впливу на формування законів, правил, указів та інших інструментів державної політики з метою забезпечення собі певних переваг в результаті протиправного і непрозорого надання особистих благ державними службовцями. Адміністратив-

на корупція відноситься до навмисного внесення спотворень в процес приписаного виконання існуючих законів, правил і регулюючих положень з метою надання переваг як державним, так і недержавним «дійовим особам» внаслідок незаконного і непрозорого забезпечення особистих вигод державним чиновникам» [6, с. 23-24]. Побутовою корупцією слід вважати протиправні дії осіб, що надають адміністративні послуги населенню на рівні споживчих правовідносин.

Незважаючи на те, що демократичні перетворення у державах Центральної та Східної Європи розпочались на початку 90-х років ХХ століття, певні антикорупційні кроки були зроблені майже через 10-15 років. Так, у Польщі лише у 2002 р. уряд затвердив Державну програму боротьби з корупцією під назвою «Антикорупційна стратегія». А спеціальний державний орган по боротьбі із корупцією – Центральне антикорупційне Управління, був створений лише у 2006р. на підставі норм відповідного закону. У Румунії центральний антикорупційний орган з правоохоронними повноваженнями – Національна прокуратурська служба з боротьби проти корупції (у подальшому перетворена у Національний антикорупційний директорат (НАД) розпочав свою діяльність лише у 2000 р. після прийняття пакету антикорупційних законів. У Словаччині спеціальні державні органи по боротьбі із корупцією – Особливий Суд та Особлива Прокуратура були створені у 2003 р. У інших країнах Центральної та Східної Європи антикорупційні органи створювались через 10-15 років після початку демократичних реформ. Така тенденція свідчить про те, що на початку демократичного транзиту корупція не сприймалась в якості загрози для успішного проведення реформ. Але через певний проміжок часу проблеми подолання політичної та адміністративної корупції виходять на перший план серед інших напрямків демократичних перетворень.

Загальними для країн Центральної та Східної Європи засобами подолання корупції були наступні:

- регулярне надання інформації про власність високопосадовців;
- законодавчі санкції за порушення фінансового законодавства політичних партій; створення умов для прозорого фінансування політичних партій з державного бюджету;

- постійний нагляд за фінансуванням політичних партій, особливо шляхом прийняття ними зобов'язань оголошувати перелік отриманих подарунків і спонсорських пожертвувань;

- загальнодоступність регулярних звітів про фінансове становище всіх політичних партій;

- інформація про причини зловживання владою політиками або представниками державної адміністрації [7].

Стратегічним напрямом політичних трансформацій у державах Центральної та Східної Європи виступило формування полікратичної держави. Новітні Конституції в цих країнах приймалися в 1990-х роках на засадах «модернізованого конституціоналізму ХХ століття».

Основні напрямки конституційних реформ, що проводились у посткомуністичних державах Центральної та Східної Європи на початку 90-х років ХХ століття і по теперішній час, виражені у наступному:

1. В конституційних нормах втілилися ліберально-демократичні ідеали і цінності. Проголошений курс на створення демократичної, соціальної та правової держави. Нормативно утверджений механізм розділу влади.

2. Встановлені параметри нового постсоціалістичного ладу, який відповідає європейській традиції, і утвердився у державах Західної Європи (ринкове господарство, різноманіття форм власності, підтримка конкуренції, свободи економічної діяльності та ін.).

3. Закріплені положення про політичний, ідеологічний плюралізм та багатопартійність. У всіх державах Східної Європи утвердилася багатопартійна політична система.

4. Визнаний принцип поваги та забезпечення прав і свобод громадян. Обмеження прав і свобод можливе тільки на підставі конституційних і законодавчих норм.

5. Встановлена республіканська форма правління та обрана унітарна форма державного устрою [8, с. 303].

Названі конституційні засади функціонування політичної та правової систем у державах Центральної та Східної Європи стали важливим та дієвим двигуном розвитку цих країн в межах локальної європейської цивілізації у напрямку інтеграції в Європейський Союз.

Список літератури:

1. Харитонова О., Харитонов Е. Порівняльне право Європи: основи порівняльного правознавства. Європейські традиції / О. І. Харитонова, Е. О. Харитонов. – Харків: Одиссей, 2002. – 591 с.
2. Шумилов В. М. Международное право и Глобальная правовая система / Московский журнал международного права. – 2002. – № 4 (48). – С. 7-8.
3. Европейское право: Учебник для вузов / Под общ. ред. д. ю. н., проф. Л. М. Энтина. – М.: Норма, 2014. – 720 с.
4. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та Європейський адміністративний простір (науково-інформаційне видання). – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – 88 с.
5. Попередній звіт щодо підготовки консолідованого модельного кодексу «good administration» від 02.03.2005 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.coe.int>.
6. Борьба с коррупцией в переходный период. Вклад в обсуждение стратегии. – Вашингтон: Всемирный банк, 2000. – 162 с.
7. Новая европейская стратегия «Европа-2020» // Право европейского Союза [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eulaw.ru/content/307>
8. Конституционное право зарубежных стран/ под ред. А.В. Манько. – М., 2014 – 734 с.

Скрыль С.А.

Херсонский экономико-правовой институт

ВЛИЯНИЕ ПРАВА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы влияния права Европейского Союза на формирование и функционирование политических систем в посткоммунистических странах Центральной и Восточной Европы. Анализируются система и принципы права ЕС. Автором исследуются результаты выполнения Копенгагенских критериев вступления в ЕС государствами региона.

Ключевые слова: право Европейского Союза, глобализация, европейская цивилизация, политическая система, регионализация, интеграция.

Skryl S.A.

Kherson Economics and Law Institute

THE IMPACT OF EU LAW ON THE FUNCTIONING OF POLITICAL SYSTEMS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Summary

The article describes issues that concern the influence of the legal system of the European Union on the formation and functioning of the political systems in post-communist countries of the Central and Eastern Europe. The system and principles of the legal framework of the EU are being analyzed in the paper. The author examines the results of the performance of the Copenhagen criteria for the entrance to the EU of the countries in the region.

Keywords: legal system of the European Union, globalization, European civilization, political system, regionalization, integration.

УДК 343.827

НАСИЛЬСТВО ЯК ОКРЕМИЙ ПРОЯВ ДІЙ, ЩО ДЕОРГАНІЗУЮТЬ РОБОТУ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Теребило Н.В., Міщук І.П.

Інститут кримінально-виконавчої служби

Стаття присвячена розкриттю змісту насильства як окремого прояву дій, що дезорганізують роботу установ виконання. Досліджено питання кваліфікації нападу на адміністрацію установи виконання покарань, а також тероризування засуджених в даних установах, як форми вчинення злочину, передбаченого ст. 392 КК України. Питання є водночас актуальним і складним, бо все частіше стає предметом обговорення не тільки науковців і пенітенціаристів-практиків, але й суспільства в цілому. Обгрунтовано, що окремі прояви об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 392 КК України (тероризування засуджених в установах виконання покарань та напад на адміністрацію), за своєю сутністю є актами насильства. Проте досить часто виникають питання при розрізненні дій, що дезорганізують роботу цих установ, та злочинів, що посягають на життя і здоров'я особи.

Ключові слова: установа виконання покарань, злочин, насильство, напад, тероризування.

Постановка проблеми. У структурі пенітенціарної злочинності одне з провідних місць посідають злочини, пов'язані з дезорганізацією роботи установ виконання покарань. А ст. 392 Кримінального кодексу (далі КК) України передбачає кримінальну відповідальність за такі діяння. Відповідно до статистичних даних за останній рік було скоєно 5682 злочинних діянь проти правосуддя, з яких 262 – дезорганізація роботи установи виконання покарань (ст. 392 КК

України), що становить 4,6% від загальної кількості злочинів проти правосуддя [1, с. 43]. Тому необхідним є точне встановлення змісту дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, які передбачені ст. 392 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової охорони діяльності зазначених установ були предметом досліджень багатьох науковців, зокрема: М.І. Бажанова, О.М. Джужі, П.С. Матишевського, В.В. Мульченка,

В.І. Осадчого, О.І. Плужник, А.А. Стрижевської, В.І. Тютюгіна, та ін., однак саме діям, що дезорганізують роботу установ виконання покарань в юридичній літературі приділено недостатньо уваги. Це пов'язано з тим, що у КК УРСР 1960 р. та радянській кримінально-правовій науці такі злочинні діяння розглядалися як злочин проти держави, а не проти правосуддя, що зумовило їх дослідження поза кримінально-правовою охороною забезпечення реалізації завдань правосуддя.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, оскільки окремі прояви об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 392 КК України (тероризування засуджених в установах виконання покарань та напад на адміністрацію), за своєю сутністю є актами насильства, то виникають проблеми при розрізненні дій, що дезорганізують роботу цих установ, та злочинів проти життя і здоров'я особи. Встановлено, що положення постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» (далі – постанова Пленуму від 26 березня 1993 р. № 2) [2] частково не відповідають чинним КК та Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) і тому не можуть враховуватись при кваліфікації злочину, передбаченого ст. 392 КК України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд понять «тероризування засуджених в установі виконання покарань» та «напад на адміністрацію установи виконання покарань», а також їх співвідношення з поняттям «насильство».

Виклад основного матеріалу. У чинному КК України поняття «насильство» вживається в статтях Особливої частини як конструктивна або кваліфікуюча ознака злочинів окремих видів (наприклад, у ч. 2 ст. 143, ч. 1 ст. 144, ст. 146, ч. 2 ст. 161, ст. 189). Водночас у КК України використовують близький за значенням термін «примушування» (ст. 174, 180, 280, 301, 303, 355, 373). Проте, незважаючи на широке застосування поняття «насильство», у КК України немає його визначення.

Однак не можна залишити поза увагою, що в деяких статтях КК України вживаються поняття «погроза застосування насильства», «насильство, небезпечне для життя або здоров'я особи» та «насильство, що не є небезпечним для життя або здоров'я особи», які стали предметом тлумачення в постановах Пленуму Верховного Суду України. Зокрема, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 листопада 2009 року «Про судову практику у справах про злочини проти власності» вказано, що під насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого при грабежі, слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання удару, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння. Якщо говорити про насильство, що є небезпечним для життя чи здоров'я, то під ним слід вже розуміти умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я

або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення [3].

При цьому, узагальнюючи дефініції, сформульовані українськими науковцями, зокрема О. Л. Гуртовенком, М. І. Пановим та ін., можна виокремити такі ознаки насильства: 1) суспільна небезпечність та протиправність; 2) фізичний або психічний вплив на тіло, психіку, свободу особи; 3) потенційна можливість заподіяння шкоди здоров'ю особи або створення небезпеки для її життя [4, с. 15–16].

З наведеного зрозуміло, що насильство включає в себе як фізичний так і психічний вплив на особу. Тому у кримінально-правовій доктрині широко висвітлені поняття «фізичне та психічне насильство». Зокрема, фізичне насильство – це протиправний умисний фізичний вплив на тіло іншої особи всупереч її волі, що завдає різну за ступенем тяжкості шкоду здоров'ю або життю, а також може обмежувати свободу пересування особи без порушення тілесної недоторканості [5, с. 28].

Ми погоджуємося, що дійсно до фізичного насильства слід віднести вплив на тілесну недоторканість, здоров'я чи життя особи проти її волі шляхом використання фізичної сили людей чи тварин, різноманітних засобів, уражуючих факторів і властивостей інших об'єктів матеріального світу або різних явищ природи.

Якщо звернутися до доктринального тлумачення поняття «психічне насильство», то ми зустрінемо досить різноманітні визначення. Наявні численні роботи з даного питання визначають як єдиний вид психічного насильства – погрозу.

Хоча, деякі автори трактують психічне насильство більш широко. Так, наприклад, С. Афіногенов вважає, що психічне насильство включає образу, знущання, цькування та ін. [6, с. 17]. О. Теракопов включає в зміст психічного насильства погрозу, обман, що дорівнює стану, що утворюється в стані психофізичного та психотехнічного впливу – станом керованої (гіпнотичної) і заміщеної (зомбованої) свідомості [7, с. 34].

Погоджуючись з науковцями, можна зазначити, що дійсно психічне насильство має вираз у погрозах спричинити фізичну, моральну, матеріальну шкоду, позбавити яких-небудь благ [8, с. 4]. Метою психічного насильства є залякування потерпілого. Тобто, психічне насильство – це бажання викликати почуття страху саме шляхом погроз, які згодом доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе. При психічному насильстві страждає психіка, в сукупності з душевними явищами: відчуттями, сприйняттями, уявленнями людини, її усвідомленням і волею.

Отже, на підставі вивчених праць науковців та постанов Пленуму Верховного Суду можемо зазначити, що насильство становить собою суспільно небезпечне діяння, яке виражається у здійсненні фізичного або психічного впливу на тіло, психіку або свободу особи; і завдає значної шкоди здоров'ю або створює небезпеку для її життя.

Продовжуючи тему застосування насильства саме в установах виконання покарання доцільно розглянути зміст понять «тероризування за-

суджених в установі виконання покарань» та «напад на адміністрацію установи виконання покарань», а також їх співвідношення з поняттям «насильство». Відповідно до Постанови Пленуму від 26 березня 1993 р. № 2 тероризуванням засуджених визнається застосування до них психологічного (погроза) або фізичного насильства (побої, мордування, катування, тілесні ушкодження) з метою примусити засудженого відмовитися від сумлінного ставлення до праці, дотримання правил режиму та внутрішнього розпорядку або з метою підкорити його своїм незаконним вимогам, змусити виконувати замість себе ті обов'язки, які були покладені на винного, а також вчинення таких дій з помсти за виконання вимог режиму, зміцнення дисципліни та порядку в установі або глум та знущання над засудженими з метою їх залякування та перешкоджання виконанню (відбуванню) покарання [2]. За змістом цієї постанови поняття «тероризування» охоплює й поняття «насильство», тобто умисний фізичний або психічний вплив однієї особи на іншу проти її волі, що спричиняє фізичну, моральну шкоду або містить загрозу заподіяння шкоди із злочинною метою [9, с. 17]. За змістом п. 8 зазначеної постанови, тероризування засуджених, поєднане з умисним вбивством або із заподіянням умисних тяжких тілесних ушкоджень, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними статтями кримінального закону [2]. Ми погоджуємося з таким твердженням, адже умисне вбивство і заподіяння умисних тяжких ушкоджень являють собою більшу суспільну небезпеку, ніж побої, мордування, катування. У тих випадках коли заподіюються тілесні ушкодження середньої тяжкості або легкі тілесні ушкодження, дії винних осіб також слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними статтями Кримінального Кодексу України [2]. Ми погоджуємося з даним трактуванням постанови, адже дії винних осіб супроводжувались актам насильства над потерпілим засудженим, і хоча вони носять собою менший суспільно небезпечний характер, але також завдають значної шкоди потерпілому засудженому.

На нашу думку, слід повністю погодитися з положенням цієї постанови Пленуму у тій частині, коли під тероризуванням розуміють насильницькі дії, а саме побої, мордування, катування, тілесні ушкодження, а також глум і знущання, як засоби залякування засуджених, які стали на шлях виправлення, з метою примусити їх відмовитися від законослухняної поведінки. У той же час, викликає сумнів беззастережне віднесення до тероризування вчинення таких самих дій з помсти за виконання потерпілим громадських обов'язків, оскільки у тих випадках, коли цільова спрямованість вичерпується самим актом насильства або іншою дією, то тероризування відсутнє, бо винний не розраховує на залякування і подальший розвиток подій, що знаходять вияв у зміні поведінки потерпілого чи інших осіб, але все ж таки він вважається таким, що порушує умови відбування покарання, і буде притягнений до дисциплінарної відповідальності на власний розгляд адміністрації. У разі якщо винний мстить і при цьому заподіює тілесні ушкодження, але вони обмежуються лише одним актом прояву насильницьких дій, він також вважається поруш-

ником умов відбування покарання і безпосередньо притягується до відповідальності, в залежності від характеру вчинюваних дій і їх наслідків. Тому у положення даної постанови потрібно внести певні уточнення, а саме: «у разі нанесення побоїв, мордування або катування засудженому, який став на шлях виправлення, іншим засудженим, з метою помсти, за виконання потерпілим своїх громадських обов'язків, коли при цьому цільова спрямованість обмежується лише самим актом насильства, тероризування – відсутнє, бо винний (засуджений) не розраховує на залякування і подальший розвиток подій» і тому за такі дії потрібно притягувати до відповідальності, в залежності від характеру вчинюваних дій і їх наслідків, при цьому необхідно виключити в постанові віднесення до тероризування вчинення насильницьких та інших дій, а саме: побоїв, мордування, катування, тілесних ушкодження, а також глум і знущання з метою помсти за виконання потерпілим громадських обов'язків.

При цьому вважаємо, що суть тероризування, яке досліджуємо, зводиться і до залякування, створення обстановки страху серед засуджених в установі, стану – коли засуджені досить реально розуміють і усвідомлюють, що по відношенню до них будуть застосовуватись такі дії, які досить негативно вплинуть на них, їх життя і здоров'я, морально-психологічний клімат в установі серед засуджених. Тобто, психічне насильство безсумнівно є складовим поняття «тероризування засуджених».

На підставі вищесказаного можемо зазначити, що тероризування засуджених полягає у застосування психічного (погроза) або фізичного насильства (побої, мордування, катування, тілесні ушкодження) з метою примусити потерпілу особу відмовитися від праці, дотримання правил внутрішнього розпорядку або з метою виконання засудженим всупереч своєї волі обов'язків, які були покладені на винного шляхом створення атмосфери напруженості та страху в установі виконання покарань.

Іншим проявом дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, є напад на адміністрацію таких установ. Відповідно до п. 2 постанови Пленуму від 26 березня 1993 р. № 2 нападом на адміністрацію місця позбавлення волі є вчинення насильницьких дій (зв'язування, відібрання зброї, нанесення побоїв або тілесних ушкоджень, вбивство та ін.), а також погроза застосування насильства стосовно представника адміністрації у зв'язку з його законною службовою діяльністю, при наявності реальних підстав побоювання негайного виконання цієї погрози [10, с. 3].

Проте деякі положення даної постанови викликають критику і потребують корегування. Зокрема, відповідно до зазначеного пункту постанови однією з форм нападу на адміністрацію установи виконання покарань є вбивство потерпілого, а саме представника адміністрації установи виконання покарань. Але якщо йдеться про умисне вбивство, то воно становить більшу суспільну небезпеку, ніж діяння, передбачене ст. 392 КК України. Тому у положення вищезгаданої постанови потрібно внести уточнення, а саме: «у разі вчинення нападу на адміністрацію було заподіяне вбивство працівника установи виконання покарання у зв'язку з його законною службовою

діяльністю, такі дії потрібно кваліфікувати як сукупність злочинів, передбачених ст. 348 і ст. 392 КК України», при цьому необхідно виключити в постанові поняття «вбивство» з переліку діянь, які визначаються як насильницькі дії при нападі, передбаченому ст. 392 КК України.

Також слід з'ясувати як кваліфікувати діяння, яке полягає у нападі на представника адміністрації установи виконання покарань у разі порушення ним законності під час виконання своїх службових обов'язків. Справедливою є думка А.Я. Светлова, який зазначав, що умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого, потрібно кваліфікувати виключно за ст. 116 КК України, оскільки складом злочину, передбаченим ст. 392 КК України, охоплюється лише напад на адміністрацію установи виконання покарань, що вчиняється у зв'язку із законною службовою діяльністю потерпілого [11, с. 16].

Висновки і пропозиції. Таким чином, можемо зазначити, що тероризування засуджених по-

лягає в застосуванні до них психічного (погроза) або фізичного (побої, мордування, катування, різноманітні тілесні ушкодження) насильства з метою відмови засудженого від сумлінного ставлення до праці, дотримання правил режиму та внутрішнього розпорядку, або з метою виконання засудженим всупереч своєї волі обов'язків, які були покладені на винного шляхом створення атмосфери напруженості та страху в установі виконання покарань.

У разі вчинення нападу на адміністрацію було заподіяне вбивство працівника установи виконання покарання у зв'язку з його законною службовою діяльністю, такі дії потрібно кваліфікувати як сукупність злочинів, передбачених ст. 348 і ст. 392 КК України. Якщо ж говорити про вчинення нападу на представника адміністрації установи виконання покарань у разі порушення ним законності під час виконання своїх службових обов'язків, то такі дії варто кваліфікувати як злочин проти життя та здоров'я особи залежно від характеру вчинюваних дій і відповідно наслідків, які настали.

Список літератури:

1. Генеральна прокуратура України. Статистична інформація за 2015 рік. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 «Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» від 26 березня 1993 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93>
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/CE23FEBVC771D9FCBVC2257682004D020E?OpenDocument&>
4. Гуртовенко О. Л. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння / Гуртовенко О. Л. – Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2013. – 423 с.
5. Смелянов В. П. Поняття та ознаки терористичного акту у кримінальному законодавстві / Смелянов В. П. – Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2008. – 590 с.
6. Афігеногенов С. Ф. Насилля і погроза в проекті нового Кримінального кодексу / Афігеногенов С. Ф. – Київ: НАВС, 2009. – 430 с.
7. Теракопов А. А. Про правові аспекти психологічної активності і психологічної активності людини / Теракопов А. А. – Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2003. – 324 с.
8. Андрієнко В. Б. Погроза застосування насильства / Андрієнко В. Б. – Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2007. – 590 с.
9. Копотун І. М. Кримінологічні ознаки та запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установ виконання покарань: [посіб.] / Копотун І. М.; за ред. О. М. Джужі. – К.: НАВС, 2013. – С. 512–541.
10. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963–1997 рр.). – Сімферополь: Таврія, 1998. – 711 с.
11. Светлов А. Я. Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання / А. Я. Светлов. – Х., 2005. – 25 с.

Теребило Н.В., Мищук І.П.

Інститут уголовно-исполнительной службы

НАСИЛИЕ КАК ОТДЕЛЬНОЕ ПРОЯВЛЕНИЕ ДЕЙСТВИЙ, ДЕЗОРГАНИЗУЮЩИХ РАБОТУ УЧРЕЖДЕНИЙ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ

Аннотация

Статья посвящена раскрытию содержания насилия как отдельного проявления действий, дезорганизующие работу учреждений исполнения. Исследован вопрос квалификации нападения на администрацию учреждения исполнения наказаний, а также терроризирования осужденных в данных учреждениях, как формы совершения преступления, предусмотренного ст. 392 УК Украины. Вопрос является одновременно актуальным и сложным, потому что все чаще становится предметом обсуждения не только ученых и пенитенциаристов – практиков, но и общества в целом. Обосновано, что отдельные проявления объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 392 УК Украины (терроризирования осужденных в учреждениях исполнения наказаний и нападение на администрацию), по своей сути являются актами насилия. Однако довольно часто возникают вопросы при различении действий, дезорганизующие работу этих учреждений, и преступлений, посягающих на жизнь и здоровье человека.

Ключевые слова: учреждение исполнения наказаний, преступление, насилие, нападение, терроризирования.

Terebylo N.V., Mishchuk I. P.
Institute of Penal Service

VIOLENCE AS A SEPARATE MANIFESTATION OF ACTIONS THAT DISRUPT THE WORK OF PENAL INSTITUTIONS

Summary

The authors elucidate the content of violence as a separate manifestation actions interfering performance of the institution. The question of qualification of the attack on the prison officials and spread terror convicts in these institutions as a form of crime, under Art. 392 of the Criminal Code of Ukraine. The issue is both important and difficult because it is often discussed not only scholars and practitioners penitentiary but also society as a whole. Proved that certain manifestations of the objective side of the offense under Art. 392 of the Criminal Code of Ukraine (terrorizing prisoners in penal institutions and the attack on the administration) in essence are acts of violence. However, often there are questions at distinguishing between actions that disrupt the work of these institutions, and crimes that infringe on the life and health of a person.

Keywords: penal institutions, crime, violence, assault, terrorizing.

УДК 34.03

ПОЗИТИВНА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Терецьук М.М.

Національна академія внутрішніх справ

У статті досліджується позитивна юридична відповідальність як правова категорія. Розглядаються проблеми визначення поняття та сутності позитивної юридичної відповідальності. Юридична відповідальність аналізується як складне системне явище, як специфічний прояв соціальної відповідальності, одне із поширених визначень якої визначає її як обов'язок і готовність суб'єкта відповідати за власні дії і їх наслідки. Автором виявляються ознаки юридичної відповідальності, аналізується система її принципів.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, позитивна юридична відповідальність, публічне право, ознаки юридичної відповідальності, принципи юридичної відповідальності.

Постановка проблеми. Проблема диференціації негативної та позитивної юридичної відповідальності займає одне з найголовніших місць у сучасній юридичній науці. Це зумовлено тим, що юридична відповідальність є найістотнішим механізмом гарантії та забезпечення прав і свобод суб'єктів правовідносин. Тому вивчення питань, що пов'язані з виокремленням позитивної юридичної відповідальності має важливе теоретичне і практичне значення.

Формування правової держави викликає необхідність вивчення проблем визначення позитивної юридичної відповідальності, її ознак та принципів, оскільки саме вона встановлює рівень культури суспільства, стан його правосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній юридичній науці є достатньо невелика кількість робіт, присвячених безпосередньо позитивній юридичній відповідальності. Але в тій чи іншій мірі вказана проблема вивчалася у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Базілева Б.Т., Колосової Н.М., Кондрашова А.А., Маркіна А.В., Марченка М.М., Мінаєвої І.М., Орленка В.І., Савчина М.В., Шаповала В.М. та інших науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зазвичай проблема визначення ознак і принципів позитивної юридичної

відповідальності розглядається в межах окремої галузі права, а не комплексно, тому вважаємо за необхідність проаналізувати її шляхом систематизації результатів аналізу позитивної юридичної відповідальності в межах окремих галузей публічного права. Це сприятиме виведенню загальної теоретичної конструкції позитивної юридичної відповідальності в публічному праві.

Метою статті є загальнотеоретична характеристика позитивної юридичної відповідальності в публічному праві як категорії юриспруденції.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо неправильним при характеристиці юридичної відповідальності керуватися підходом, за якого юридична відповідальність розглядається виключно у вигляді негативних наслідків правового характеру за вчинене правопорушення, оскільки юридична наука передбачає існування не лише негативної, а й позитивної юридичної відповідальності. Тому для з'ясування питання про існування позитивної відповідальності слід звернутися до поглядів на зазначену проблематику.

Позитивна юридична відповідальність, на думку Ю.Н. Оборотова, визначається як реакція держави та суспільства на суспільно корисне діяння суб'єкта, шляхом застосування до нього заходів правового заохочення [1, с. 295].

Б.Т. Базилов розглядає позитивну юридичну відповідальність як категорію, в межах якої держава від імені суспільства на нормотворчому рівні встановлює певний абстрактний обов'язок для суб'єктів правовідносин виконувати покладені на них зобов'язання [2, с. 43], тобто він заперечує існування позитивної відповідальності як окремого виду, зводячи її існування до певного роду правовідносин.

Таку позицію підтримує М.М. Марченко, який категорично виключає її існування, вказуючи, що її сутність полягає у виконанні покладених на суб'єкта права обов'язків і непорушенні заборон, передбачених нормами права [3, с. 631].

Кардинально протилежною і цікавою є думка А.В. Маркіна, який зазначає, що будь-яка юридична відповідальність до моменту її застосування за вчинення правопорушення зо своєю природою є перспективною [4, с. 117].

Таким чином, аналіз тверджень з приводу існування або відсутності позитивної юридичної відповідальності свідчить про те, що дана проблематика досить актуальний та дуалістичний характер, що зумовлює існування декількох векторів досліджень в її межах.

Провідною галуззю публічного права, на нашу думку, слід вважати конституційне, оскільки регулює найважливіші правовідносини, що виникають у суспільному житті. Як зазначає М.В. Савчин, роль конституційного права у системі публічного права зводиться до формування балансу інтересів держави та соціальних груп, при якому відносини між суб'єктами будуються на основі поділу влади та збалансованого правління [5, с. 20].

З приводу юридичної відповідальності, що виникає в межах конституційного права, слід зазначити, що існує диференціація поглядів у її розумінні.

На наш погляд, слід погодитися з думкою І.М. Мінаєвої, яка вказує на необхідність розмежування понять «конституційна відповідальність» та «конституційно-правова відповідальність» [6, с. 36], оскільки конституційна відповідальність є ширшою за змістом.

Як зазначає В.М. Шаповал, конституційна відповідальність включає в себе усі види юридичної відповідальності, а конституційно-правова є самостійним видом юридичної відповідальності, що виникає внаслідок порушення норм Конституції та інших конституційних актів [7, с. 51].

Слід зазначити, що питання існування позитивної відповідальності в конституційному праві призводить до дуалізму поглядів на цю проблематику.

Так, В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко визначають конституційно-правову відповідальність як таку, що проявляється у пріоритетності захисту найважливіших відносин та з приводу настання негативних наслідків порушникам конституційного законодавства [8, с. 118]. З такого визначення випливає, що що питання негативних наслідків є беззаперечним твердженням існування конституційної відповідальності у виключно негативній формі.

Протилежну точку зору висловлює В.І. Орленко, який визначає в конституційному праві не лише негативну юридичну відповідальність, а й позитивну, охарактеризовуючи її як «почуття відповідальності за свою поведінку, діяльність, почуття обов'язку» [9, с. 11].

При цьому автор зазначає, що перевагу має саме позитивна відповідальність, а негативна носить виключно допоміжний характер по відношенню до позитивної [9, с. 11].

Аналогічних висновків доходить й Н.М. Колоцова, яка вказує на існування позитивної конституційно-правової відповідальності органів державної влади, оскільки її функціонування безпосередньо пов'язане з належним виконання ними покладених обов'язків [10, с. 86].

Ми погоджуємося з твердженням про те, що позитивна юридична відповідальність не лише існує, а й виконує провідну роль у конституційному праві, оскільки належне функціонування органів державної влади прямо впливають на правопорядок та рівень законності у державі.

Не менш важливим є визначення позитивної юридичної відповідальності в адміністративному праві. Більшість представників адміністративно-правової науки відносять адміністративну відповідальність виключно до негативної, вказуючи на наявність примусу при її реалізації.

В.К. Колпаков визначає адміністративну відповідальність як примусове застосування компетентним органом держави заходів впливу на правопорушника, що здійснюється у відповідності до встановленої законом процедури [11, с. 290].

В.В. Зуй під адміністративною відповідальністю розуміє накладення на суб'єктів адміністративного правопорушення стягнень матеріального чи морального характеру [12, с. 167].

Менш поширеною є точка зору з приводу існування позитивної адміністративної відповідальності.

Серед представників науки адміністративного права слід відзначити С. Петкова та Н. Армаш, які вказують на існування позитивної адміністративної відповідальності як передумову настання негативної, що може призвести до негативних наслідків у вигляді покарання за порушення норм [13, с. 134].

Не менш вагомий внесок у розробку теоретичної моделі юридичної відповідальності внесли фахівці кримінального права. Як і у представників інших публічно-галузевих наук, наукові погляди з приводу визначення та розуміння позитивної відповідальності в кримінальному праві розійшлися.

Прихильники концепції існування кримінальної відповідальності лише у формі негативної категорично заперечують існування позитивної відповідальності, розглядаючи її виключно як наслідок вчинення особою діяння неправомірного характеру. Так, П.С. Матишевський визначає кримінальну відповідальність як обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення нести відповідальність шляхом застосування до неї заходів державного примусу [14, с. 86].

Таку думку підтримує й А.О. Пінаєв, вказуючи на те, що кримінальну відповідальність слід розглядати як обов'язок особи нести відповідальність перед державою шляхом накладення на неї позбавлень як особистого, так і майнового характеру [15, с. 59].

Не менш категоричними є прихильники концепції позитивної кримінальної відповідальності. Зокрема, В.В. Похмелкін характеризує позитивну кримінальну відповідальність як вимогу не вчиняти дій, що порушують соціальні явища, які захищаються кримінальним законом [16, с. 38].

Крім цього, В.К. Грищук пов'язує позитивну кримінальну відповідальність з правореалізацією, вказуючи, що вона є проявом використання суб'єктом наданого йому права, виконання покладеного на нього обов'язку, а також дотримання норм-заборон, що передбачені кримінальним законодавством [17, с. 136].

Отже, існування тенденції до виділення позитивної кримінальної відповідальності в науці кримінального права є основою для подальших теоретичних розробок в цій галузі.

Виходячи з вищевикладеного можна визначити ознаки позитивної юридичної відповідальності, які виокремлюють її від негативної. До таких ознак належать:

- встановлюється державою у нормах-заохоченнях,
- застосовується уповноваженими органами та посадовими особами на підставі норм права;
- є засобом стимулювання необхідної правомірної поведінки та державного переконання;
- надає суб'єкту можливість отримання додаткових соціальних благ матеріального, особистого чи організаційного характеру;
- є формою реалізації санкцій заохочувального характеру;
- реалізується у чітко визначеній процесуальній формі.

Не менш важливим для розуміння юридичної відповідальності є окреслення її принципів.

Так, М.Й. Байтін принципи позитивної юридичної відповідальності згрупував у дві групи: морально-етичні та організаційні. До числа перших він відносить справедливість та рівність, а до другої – законність, стимулювання, примус та обмеження у правах [18, с. 152-153].

На нашу думку, такий принцип як примус не характеризує позитивну юридичну відповідальність, оскільки примушування, а не переконання особи до правомірної поведінки є характерним для негативної юридичної відповідальності. Тому вважаємо за доцільне визначити такі принципи позитивної юридичної відповідальності як законність, рівність, справедливість, переконання, невідворотність та індивідуалізація.

Принцип законності полягає в тому, що юридична відповідальність, незважаючи на те, чи є вона негативною або позитивною, базується на нормах закону.

Лише за умови режиму законності позитивна юридична відповідальність досягає своєї мети – стимулювання правомірної поведінки суб'єктів права та виконання обов'язків, передбачених нормами права.

Принцип рівності, що є характерним для позитивної юридичної відповідальності де-

монструє можливість суб'єкта права ухилення від небажаної для держави і суспільства поведінки та стимулює його до усвідомлення негативних наслідків у випадку невиконання ним правових приписів.

Позитивна юридична відповідальність невід'ємно пов'язана з таким явищем як праворозуміння і призводить до того, що особа, виконуючи вимоги закону обмежує власні інтереси і формує в собі відповідальне ставлення до власних дій.

Принцип справедливості тісно пов'язаний з принципом рівності і полягає у стимулюванні суб'єкта до дій, що не виходять за межі позитивної (перспективної) юридичної відповідальності.

Справедливість є категорією, що забезпечує виважене ставлення суб'єкта до норм діючого законодавства та бажання їх виконувати, тому значення принципу справедливості для позитивної юридичної відповідальності полягає в тому, що за його допомогою обґрунтовується призначення права в цілому.

Принцип переконання є невід'ємним для позитивної юридичної відповідальності, оскільки саме за допомогою переконання можна забезпечити суспільно корисну поведінку суб'єкта, яка передбачена нормами права.

Невідворотність як принцип позитивної юридичної відповідальності характерний не лише для негативної, що передбачає покарання за вчинення правопорушення, а й для позитивної, оскільки будь-яка правова поведінка суб'єкта тягне за собою реакцію держави, в тому числі й позитивного характеру, зокрема у вигляді заохочень.

Принцип індивідуалізації притаманний юридичній відповідальності позитивного характеру. Так, індивідуалізація позитивної відповідальності передбачає настання певних позитивних наслідків конкретній особі за конкретну правомірну поведінку.

Висновки і пропозиції. Під позитивною юридичною відповідальністю слід розуміти певні вимоги до поведінки суб'єктів, що полягають у виконанні та дотриманні норм права, порушення яких передбачає настання відповідальності негативного характеру.

На відміну від негативної, реалізація позитивної юридичної відповідальності спрямована на правомірну поведінку особи, формування якої є ціллю негативної юридичної відповідальності.

В принципах позитивної юридичної відповідальності знаходять своє відображення загальноправові принципи, що забезпечуються і охороняються державою від порушень та зловживань, забезпечують основу для підвищення рівня правової культури суспільства в цілому та поваги до закону з боку суб'єктів права зокрема.

Список літератури:

1. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / Под. ред. Ю.Н. Оборотова. – Одесса: Феникс, 2011. – 436 с.
2. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность: теоретические вопросы: Учебное пособие / Б.Т. Базылев. – Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1985. – 120 с.
3. Марченко М.Н. Теория государства и права: Учебник. / М.Н. Марченко. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 640 с.
4. Маркин А.В. Перспективность ретроспективной юридической ответственности / А.В. Маркин // Вектор науки ТГУ. – 2010. – № 3. – С. 117-120.
5. Савчин М. В. Конституційне право України: підручник / [відп. ред. проф., д.ю.н. М.О. Баймуратов]. – К.: Правова єдність, 2009. – 1008 с.

6. Мінаєва І.М. Конституційно-правова відповідальність органів публічної влади / І.М. Мінаєва // Державне управління та місце самоврядування. Збірник наукових праць. – 2009. – № 2. – С. 36–42.
7. Шаповал, В. М. Перспективи розвитку науки конституційного права в Україні / В. М. Шаповал // Право України. – 1996. – № 9. – С. 49–53.
8. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційно-правова відповідальність / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко // Правова держава. Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Вип. 13. – К.: Юридична книга, 2002. – С. 114–131.
9. Орленко В. І. Конституційне право України: Навчальний посібник / В.І. Орленко. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 156 с.
10. Колосова Н. М. Конституционная ответственность – самостоятельный вид юридической ответственности / Н.М. Колосова // Государство и право. – 1997. – № 2. – С. 86–91.
11. Колпаков В.М. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія / В. К. Колпаков; Національна академія внутрішніх справ України. – Київ: Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
12. Адміністративне право: підручник / за заг. ред.: Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй; Нац. юрид. акад. України. – Х.: Право, 2010. – 624 с.
13. Петков С., Армаш Н. Наукові підходи до визначення адміністративної відповідальності у сфері державного управління / С. Петков, Н. Армаш // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 4 (79). – С. 133–139.
14. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ. юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів / П. С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – 347 с. – (Серія «Економіка. Фінанси. Право»).
15. Пинаев А.А. Курс лекцій по Общей части уголовного права Украины. Книга вторая «О наказаниях» / А.А. Пинаев. – Х.: Харьков юридический, 2002. – 194 с.
16. Похмелкин В.В. Социальная справедливость и уголовная ответственность / В.В. Похмелкин. – Красноярск: Кедр, 1990. – 128 с.
17. Грищук В.К. До питання про розуміння «Кримінальна відповідальність» в сучасній доктрині кримінального права / В.К. Грищук // Кримінальний кодекс України: 10 років очікування: тези доповідей та повідомлень учасників міжнародного симпозиуму, 23–24 вересня 2011р. – Львів, 2011. – С. 130–138.
18. Теория государства и права: курс лекций / ред.: Н. И. Матузов, А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2002. – 776 с.

Терещук Н.Н.

Национальная академия внутренних дел

ПОЗИТИВНАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В ПУБЛИЧНОМ ПРАВЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье исследуется позитивная юридическая ответственность как правовая категория. Рассматриваются проблемы определения понятия и сущности позитивной юридической ответственности. Юридическая ответственность рассматривается в качестве сложного системного явления, как специфическое проявление социальной ответственности, одно из наиболее распространенных определений которой определяет её как готовность отвечать за собственные действия и их последствия. Автором определяются признаки позитивной юридической ответственности, анализируется система её принципов.

Ключевые слова. ответственность, юридическая ответственность, позитивная юридическая ответственность, публичное право, признаки юридической ответственности, принципы юридической ответственности.

Tereshchuk M.M.

National Academy of Internal Affairs

THE POSITIVE LEGAL RESPONSIBILITY IN THE PUBLIC LAW: THE THEORETICAL ANALYSIS

Summary

The article examines the positive legal responsibility as the category of the law. The problems of definition and essence of the legal responsibility are researched. Positive legal responsibility is analyzed as a complex systemic phenomenon, as a particular manifestation of social responsibility, one of the common definition which defines it as a duty and willingness entity responsible for their own actions and consequences. The author analyzes the features of the positive legal responsibility and the principles of legal responsibility.

Keywords: responsibility, legal responsibility, positive legal responsibility, public law, features of the positive legal responsibility, principles of the positive legal responsibility.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Шевчук М.О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглянуті деякі особливості правового регулювання інформаційних правовідносин в діяльності органів державної фіскальної служби України. Визначено важливість інформаційних правовідносин на сучасному етапі розвитку держави. Проаналізовано юридичний склад інформаційних правовідносин у податковій сфері. Представлені права та обов'язки учасників інформаційних правовідносин. Виділено ряд особливостей інформаційних правовідносин у сфері діяльності органів доходів та зборів.

Ключові слова: інформаційні правовідносини, Державна фіскальна служба України, інформація, права та обов'язки, повноваження, відповідальність.

Постановка проблеми. XIX століття називали століттям виробництва, XX – століттям управління, а XXI – століттям становлення інформаційної цивілізації і формування характеристик інформаційного суспільства. Сьогоднішній день неможливо уявити без інформації. Вона відіграє величезну роль в діяльності держави, юридичних осіб, громадських об'єднань та й взагалі в житті кожної людини. Стрімкий розвиток засобів обчислювальної техніки, комп'ютерної техніки, інформаційних технологій, радіотелекомунікацій, глобальних інформаційних систем стало передумовою розвитку нового суспільства, яке базується на інформації і знаннях та отримало назву «інформаційне суспільство». А тому інформацію прийнято вважати джерелом інформаційного суспільства та категорією інформаційного права.

Формування інформаційного суспільства викликало необхідність формування нової, особливої галузі законодавства – інформаційного права. З появою інформаційного права з'явилися і такі правовідносини, як інформаційні.

Доказом того, що в Україні інформація стала відігравати важливу роль не тільки в усіх сферах суспільного життя але й в функціонуванні держави є модернізація роботи державної фіскальної служби України, зокрема: інформатизація податкових органів, широке використання інформаційних технологій, розбудова інформаційної системи, перехід до електронної комерції та електронних платежів, надання електронних послуг фізичним та юридичним особам, ведення електронної податкової документації, створення єдиного вікна подання електронної звітності.

Питання правового регулювання інформаційних правовідносин та забезпечення прав і законних інтересів їх учасників в процесі діяльності органів державної фіскальної служби України набуває особливої актуальності через те, що вивченню цього питання приділялось дуже мало уваги.

Органи державної фіскальної служби України створюють всі можливості для розвитку інформаційних взаємовідносин із платниками податків, забезпечення прозорості та доступності надання адміністративних послуг платникам податків. Так, на офіційному сайті Державної фіскальної служби України з'явилась можливість для заповнення декларації про майновий стан та доходи, а також можливість подання електро-

ної звітності. Також є можливим отримання в мережі Інтернет будь-якої інформації щодо порядку організації діяльності податкових органів, щодо сплати податків і зборів, про власних бізнес-партнерів, про анульовані свідоцтва платників ПДВ та інше. Отже, можна стверджувати, що проблема визначення особливостей інформаційних правовідносин у сфері діяльності фіскальної служби, як адміністративно-правових є досить актуальною на сьогодні та потребує подальшого вивчення як вітчизняними науковцями, так і практиками-податківцями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про інтерес до проблеми інформаційних правовідносин свідчать праці відомих українських та зарубіжних вчених (спеціалістів у сфері дослідження інформації та інформаційних відносин), як: Е. Аблякімова, С. Алексеева, І. Бачило, К. Белякова, Ю. Битяка, Д. Боброва, А. Васильєва, В. Гавловського, А. Гаврича, І. Голосніченко, В. Гриценка, Є. Додіна, І. Здзеби, Ю. Калмикова, Р. Калюжного, В. Кашпура, Л. Коваленка, В. Копилова, В. Кохановської, Н. Кузнецова, А. Марущака, О. Нестеренка, О. Олійника, В. Політанського, В. Синеокого, В. Смирнова, В. Терехова, М. Тищенко, Ю. Толстого, М. Фігеля, В. Цимбалюка, М. Швеця, М. Шевченка, Ю. Шемшученка, В. Шкарупи та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Всі ці вчені досліджували різні аспекти інформаційних правовідносин, однак взагалі не приділялось уваги вивченню особливостей інформаційно-правових відносин, як різновиду адміністративно-правових відносин. В аспекті органів державної фіскальної служби ця проблема раніше взагалі не вивчалася.

Мета статті. Враховуючи об'ємність розгляданого питання метою дослідження є з'ясування деяких особливостей правового регулювання інформаційних правовідносин в діяльності органів державної фіскальної служби України.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правові відносини – це відносини, які виникають з приводу виконання адміністративних зобов'язань публічною адміністрацією. Характерною ознакою адміністративно-правових відносин є те, що органи публічної адміністрації виступають у них владною стороною, яка реалізує свої виконавчо-розпорядчі повноваження. Тобто

має право на прийняття владного (обов'язкового) рішення [1]. Отже, можемо сказати що адміністративно-правові відносини – це особливий правовий відносин, які безпосередньо виникають між органами державної фіскальної служби розвиваються, змінюються та припиняються, також ці відносини виникають між органами доходів та зборів та фізичними і юридичними особами.

Можна сказати, що інформаційні відносини, які виникають між органами доходів та зборів та органами державної влади, платниками податків щодо одержання, використання, поширення та зберігання різноманітної інформації, є за своєю сутністю адміністративно-правовими.

Інформаційно-правові відносини, як і всі види правовідносин мають свій традиційний юридичний склад – структуру взаємопов'язаних елементів у сфері регулювання органами доходів та зборів. Такими традиційними внутрішніми складовими прийнято вважати: суб'єкти правовідносин, об'єкти правовідносин та їх юридичний зміст, який проявляється в суб'єктивних правах та юридичних обов'язках учасників правовідносин.

Суб'єктами інформаційно-правових відносин є учасники правових відносин, які володіють взаємними правами та обов'язками. У сфері органів доходів та зборів такими суб'єктами є: платники податків, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, податкові агенти, Національний банк України, банки, інші фінансові установи, органи влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів, підрозділи податкової служби та митних органів) [2].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року об'єктом інформаційних відносин є інформація. На підставі цього можна визначити, що об'єктом інформаційних правовідносин в податковій сфері виступає податкова інформація, яка відповідно до статті 16 цього ж Закону визначається, як сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності і необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку, встановленому Податковим кодексом України [3]. Перелік видів податкової інформації визначається у статті 72 Податкового кодексу України [4].

Змістом інформаційних правовідносин є взаємні права та обов'язки учасників інформаційних правовідносин.

З аналізу положень нормативно-правових актів у сфері правового регулювання інформаційних правовідносин в органах державної фіскальної служби України можна зробити висновок про те, що правами та обов'язками учасників зазначених відносин є:

1. право на власні дії, яке заключається в можливості здійснення фактичних і юридичних дій;
2. право на чужі дії, яке полягає у можливості вимагати від зобов'язаної особи виконувати покладені на неї обов'язки;
3. право на захист, яке заключається у можливості використання державно-примусових заходів, але у тому випадку коли порушується суб'єктивне право або невиконання своїх обов'язків одним з учасників правовідносин;
4. необхідність в здійсненні певних дій або утримання від них;

5. необхідність виконувати вимоги уповноваженого суб'єкта;

6. обов'язок нести відповідальність за порушення суб'єктивних прав інших учасників правовідносин або за невиконання їх законних вимог.

Проаналізувавши поняття та сутність адміністративно-правових відносин, давши визначення суб'єктам та об'єктам інформаційних правовідносин в податковій сфері та визначивши права та обов'язки учасників правовідносин можемо виділити наступні особливості інформаційних правовідносин у сфері діяльності органів доходів та зборів:

1. Носіями адміністративно-владних повноважень щодо інших суб'єктів виступають органи доходів та зборів, які і є однією з обов'язкових сторін у інформаційно-правових відносинах у цій сфері.

2. В повсякденній практичній реалізації завдань і функцій органами доходів та зборів виникають інформаційно-правові відносини у сфері державного управління. Також ці відносини виникають в процесі реалізації державної інформаційної політики. А саме шляхом забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання. Одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації, створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування, постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів та інші.

Під час реалізації своїх функцій та завдань органами доходів та зборів інформаційні правовідносини мають односторонній державно-владний характер. Як суб'єкти управління, державна фіскальна служба України здійснює свідомий (вольовий), цілеспрямований вплив на фізичних та юридичних осіб, об'єднання громадян, як на об'єктів управління у формі та методах, визначених інформаційним законодавством, використовуючи при цьому методи переконання і примусу для вирішення повсякденних завдань в процесі реалізації державної інформаційної політики.

3. Інформаційно-правові відносини регулюють та охороняють в основному публічно-правові інтереси, що виникають у процесі інформаційної діяльності органів державної фіскальної служби. Часто публічний інтерес трактується просто як державний інтерес. Однак це не зовсім так: при реалізації державної інформаційної політики публічний інтерес слід розуміти як адекватну реакцію органів публічної адміністрації на вимоги суспільства в забезпеченні інформаційної безпеки України, якої потребує суспільство, та здійсненні ефективної правоохоронної діяльності. Інформаційно-правові відносини забезпечують захист прав осіб на інформацію. Так, в підпункті 17.1.1. Податкового кодексу України встановлюється право платників податків на отримання інформації.

4. Одна із сторін правовідносин має право вимагати від іншої такої поведінки, яка передбачена інформаційно-правовою нормою. Так, відповідно до статті 19 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» запитувач інформації (фізичні, юридичні особи, об'єднання громадян без статусу юридичної особи) має право звернутися до розпорядника інформації із запитом на інформацію незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини подання запиту [5]. Згідно з Законом «Про доступ до публічної ін-

формації», відповідь на інформаційний запит має бути надано не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту. У разі, якщо запит стосується надання великого обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, строк розгляду запиту може бути продовжено до 20 робочих днів з обґрунтуванням такого продовження.

5. Об'єктом інформаційно-правових відносин є суспільні відносини, які виникають з приводу володіння, користування та розпорядження інформації. Відповідно до статті 200 Закону України «Про інформацію» інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

6. Інформаційно-правові відносини можуть виникати за ініціативою будь-якого суб'єкта досліджуваних відносин, але згода іншої сторони не є обов'язковою умовою для їх виникнення. Ця особливість полягає в тому, що, на відміну від цивільно-правових відносин, які виникають за згодою та бажанням двох сторін, в адміністративному праві ситуація інша. Указана особливість стосується двох сторін інформаційних правовідносин як органу доходів та зборів, так і фізичних та юридичних осіб. У першому випадку можна говорити про те, що інформаційно-правові відносини виникають без згоди (бажання) наділеної владними повноваженнями сторони, в нашому випадку державної фіскальної служби України, у випадках, скажімо, звернення з інформаційним запитом громадянина до посадової особи органу доходів та зборів. З іншого боку, інформаційно-правові відносини можуть виникати без згоди (бажання) громадянина, наприклад у разі порушення ним статті 166-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення [6], а саме неподання або несвочасне подання за невідновленою формою чи подання недостовірної фінансової звітності, ліквідаційного балансу, пов'язаних із ліквідацією юридичної особи, коли виникають відносини між ним і правоохоронним органом. Всі ці неправомірні дії тягнуть за собою накладення штрафу від тридцяти до ста двадцяти неоподаткованих мінімумів.

7. Порушення однією зі сторін правовідносин своїх обов'язків зумовлює її відповідальність не перед іншою стороною, а перед державою в особі її компетентних органів. У разі порушення настає адміністративна відповідальність.

8. Інформаційно-правові відносини, які виникають між органами доходів та зборів та учасниками інформаційних правовідносин, не завжди є відносинами, які здійснюються за методом влади та підпорядкування. Ці відносини можуть також реалізовуватись на засадах рівності сторін, коли кожна із них зобов'язується виконувати конкретні правові вимоги.

9. До сторін інформаційно-правових відносин за порушення ними своїх прав та обов'язків можуть застосовуватись санкції такі як: заходи адміністративного примусу, адміністративна та дисциплінарна відповідальність, може бути застосована також матеріальна або кримінальна відповідальність.

10. Між сторонами інформаційно-правових відносин виникають спори, які вирішуються в адміністративному та судовому порядку. Більшість інформаційно-правових спорів вирішуються в адміністративному порядку, уповноваженими органами доходів та зборів або їх посадовими особами. У статті 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [7].

Висновки з даного дослідження і перспективи. У цілому інформаційним правовідносинам притаманні дві найважливіші ознаки з одного боку це соціальні відносини, так як в них беруть участь люди та/чи їх об'єднання, а з іншого боку це форма організаційних відносин у процесі здійснення яких здійснюються завдання та функції управлінської діяльності.

Таким чином, враховуючи перелічені особливості інформаційних правовідносин у сфері регулювання органів Державної фіскальної служби, можна зробити висновок про те, що вони є різновидом адміністративно-правових відносин. Вони виникають під час реалізації завдань та функцій органами фіскальної служби для нормального функціонування держави.

Варто зазначити, що важливим критерієм інформаційно-правових відносин, як різновиду адміністративно-правових відносин є те, що вони виникають, змінюються, припиняються в процесі здійснення повноважень органами державної фіскальної служби, але для їх більш ефективного функціонування необхідно більш детальне вивчення з метою оптимального здійснення інформаційної діяльності податковими та митними органами.

Список літератури:

1. Курс адміністративного права України: підручник / за заг. ред. Коваленка В.В. – НАВС, 2012. – 808 с.
2. Кім К.В. Особливості інформаційно-правових відносин як різновиду адміністративно-правових відносин / К.В. Кім // Право і безпека. – 2011. – № 4 (41). – С. 58-61.
3. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
4. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
5. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua/laws/show/80731-10
7. Конституція України від 26 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

Шевчук М.А.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИСКАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассмотрены некоторые особенности правового регулирования информационных правоотношений в деятельности органов Государственной фискальной службы Украины. Определена важность информационных правоотношений на современном этапе развития государства. Проанализирован юридический состав информационных правоотношений в налоговой сфере. Представлены права и обязанности участников информационных правоотношений. Выделен ряд особенностей информационных правоотношений в сфере деятельности органов Государственной фискальной службы Украины.

Ключевые слова: информационные правоотношения, Государственная фискальная служба Украины, информация, права и обязанности, полномочия, ответственность.

Shevchuk M.A.

V.N. Karazin Kharkiv National University

SOME PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF INFORMATIONAL RELATIONS IN THE ACTIVITY OF BODIES OF STATE FISCAL SERVICE OF UKRAINE

Summary

The article examines some peculiarities of legal regulation of informational relations that occur during the activity of bodies of State Fiscal Service of Ukraine. The importance of informational legal relations was identified at the present stage of their development. The legal structure of informational legal relations in the tax area also was analyzed in this article. The rights and obligations of the participants of informational relations were presented. Some particularities of informational relations that occur during the activity of State Fiscal Service of Ukraine were demonstrated.

Keywords: informational relations, State Fiscal Service of Ukraine, information, rights and duties, full powers, responsibility.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 612.015.11:616.35/46-091.8-02:616.748-089.811

ЗМІНИ АКТИВНОСТІ АНТИОКСИДАНТНОЇ СИСТЕМИ В ПЕРШІ ГОДИНИ ПІСЛЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО НАКЛАДАННЯ ДЖГУТА

Волотовська Н.В.

Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського
Міністерства охорони здоров'я України

Стаття присвячена особливостям змін, що виникають на тлі накладання джгута уже в перші години після його зняття з експериментальної ділянки. Досліджували стан антиоксидантної системи, а саме: супероксиддисмутази, каталази, глутатіонредуктази, глутатіонпероксидази та відновленого глутатіону в печінці, нирках, серці та легенях. Встановлено активну відповідь усіх ланок антиоксидантного захисту, що, здебільшого, проявлялось зростанням концентрації супероксиддисмутази та протилежними змінами щодо каталази. Реакція глутатіонової антиоксидантної системи була мінливою і в кожному органі спостерігались свої особливості.

Ключові слова: Джгут, кровотеча, ішемія, механічна травма, антиоксидантний захист.

Вступ. Природні, техногенні катастрофи віддавна є причиною краш-синдрому, одним із патогенетичних проявів якого є ішемічний, зокрема – т.з. «турнікетний синдром». Саме по собі накладання джгута з лікувальною метою застосовується ще з XVII століття [1], проте існує чимало питань без відповідей щодо тривалості та умов накладання джгута в межах першої медичної допомоги в очікуванні доправлення до лікарні, перш ніж ускладнення типу пошкоджень, пов'язаних з ішемією-реперфузією (I-P), почнуть створювати проблеми [2]. Зокрема, причиною ще сильнішої кровотечі може стати неправильне застосування джгутів [3], що призводить до знекровлення зруйнованих дистальних вен або збільшення гематом, якщо вени перетиснуті під джгутом, але рух артеріальної крові не заблокований [4]. Крім цього, активне поступлення продуктів метаболізму та перекисного окиснення в загальний кровотік із ушкодженої ділянки після звільнення її від джгута саме по собі може активно впливати на знекровлений знесилений організм пораненого. Ймовірно, що процеси постішемічної реперфузії на тлі вже існуючих поранень чи травм можуть запускати додатковий ланцюг пошкоджень значно раніше за встановлені нешкідливими 2 години безпечного накладання джгута. Тим не менше, використання джгутів для припинення знекровлення кінцівок може бути першим заходом, вжитим на полі бою під обстрілом, в умовах темряви, або у випадку масових людських жертв [5, 6, 7]. Дане дослідження покликане встановити зв'язок між патологічними механізмами, що запускаються не лише на тлі кровотечі як такої, а і накладанням кровоспинного джгута, який теж може нанести шкоду або підсилити виниклі порушення в організмі.

Мета роботи – накладання джгута на проміжок часу, що регламентується як такий, що не наносить шкоди організму (2 год.) для виявлення патогенних чи саногенних реакцій, що запускаються на цьому тлі в організмі; з'ясування стану антиоксидантної системи в найближчому (через 1 годину після зняття джгута) післятурнікетному періоді.

Матеріали і методи дослідження. Експерименти виконано на нелінійних білих щурах-самцях масою 250-270 г. Тварин було поділено на наступні групи: контрольна, яких тільки вводили в тіопентало-натрієвий наркоз (40 мг/кг), 1 дослідна група (на стегно накладено джгут на 1 год., реперфузія тривала 1 год., після чого проведено забій – Д1год), 2 дослідна група (на стегно накладено джгут на 2 год., реперфузія 1 год., після чого проведено забій – Д2год), 3 дослідна група (після механічної травми стегнової кістки на протилежну нижню кінцівку накладено джгут на 2 год, реперфузія 1 год, після чого – забій – Д2годП), 4 група (змодельовано кровотечу біля 40% ОЦК, на нижню кінцівку накладено джгут на 2 год, реперфузія 1 год, далі – забій – Д2годК). Тварини виведені з експерименту шляхом тотального кровопускання з серця. Про стан системи антиоксидантного захисту внутрішніх органів дізнавались за рівнем супероксиддисмутази (СОД), каталази (Кат), глутатіонпероксидази (ГП), глутатіонредуктази (ГР) та відновленого глутатіону (ВГ).

Таблиця 1

Стан системи антиоксидантного захисту у 10% гомогенаті печінки

Показник	Контрольна група	Д1год	Д2год	Д2годП	Д2годК
СОД	0,150	0,658	0,547	1,026	0,714
Кат	4,44	4,84	2,95	0,84	0,81
ГР	0,580	0,580	0,554	0,153	0,275
ГП	0,089	0,055	0,087	0,044	0,076
ВГ	4,35	4,73	5,47	3,36	3,97

Примітка: Д – джгут, П – перелом стегнової кістки, К – кровотеча

Як видно з таблиці 1, рівень СОД у 10% гомогенаті печінки у всіх експериментальних групах, порівняно з контролем, виявився суттєво більшим. Так, у групах Д1год і Д2год він перевищив вихідний рівень в понад 3 р. та в понад 2,5 р. відповідно. При приєднанні перелому (Д2годП) –

майже в 6 р., а накладання джгута на тлі кровотечі призвело до зростання СОД майже в 4 р.

Що стосується Кат, то динаміка змінювалась в сторону виснаження концентрації ферменту: незначне зростання на тлі Д1год на 9%, переходило у зменшення на тлі Д2год на 33,6%, і різке падіння на тлі Д2годП і Д2годК – на понад 80% від вихідного рівня.

Таблиця 2

Стан системи антиоксидантного захисту у 10% гомогенаті нирки

Показник	Контрольна група	Д1год	Д2год	Д2годП	Д2 годК
СОД	0,464	1,659	1,265	1,487	0,737
Кат	3,10	1,29	1,87	3,15	0,8
ГР	0,151	0,171	0,176	0,161	0,162
ГП	0,168	1,147	0,300	0,089	0,055
ВГ	5,08	3,88	6,74	3,12	4,21

Динаміка активності СОД у 10% гомогенаті нирки (дані таблиці 2) була менш вираженою: зростання на тлі Д1год і Д2год приблизно в 2 р. Приєднання перелому теж стимулювало зростання СОД в 2 р. і виявилось дещо вищим, ніж на тлі кровотечі (зростання на 59%).

Щодо Кат, то її динаміка була мінливою: різке падіння вже через 1 та 2 год накладання джгута (зменшення на 58,4% та на 39,7% відповідно, і на 74,25% на тлі Д2годК. Правда, на тлі Д2годП рівень Кат в нирках залишився практично незмінним (різниця в сторону зростання на 1,6% ймовірно через найбільш виражену реакцію антиоксидантної системи в цьому періоді, за рахунок компенсаторної суттєвої активації СОД в печінці).

Таблиця 3

Стан системи антиоксидантного захисту у 10% гомогенаті серця

Показник	Контрольна група	Д1год	Д2год	Д2годП	Д2годК
СОД	0,367	1,695	1,006	0,910	0,555
Кат	2,13	1,16	2,36	2,55	1,68
ГР	0,267	0,233	0,259	0,164	0,216
ГП	0,170	0,306	0,112	0,147	0,457
ВГ	3,77	3,10	5,27	2,13	2,37

Подібною ситуація виявилась і в серці. Як видно з результатів у таблиці 3, на тлі Д1год відмічається, порівняно з контролем, зростання активності СОД в понад 3,5 рази та майже в 2 рази на тлі Д2год. Зростання активності СОД на тлі Дж2годП і Дж2годК було дещо слабшим – майже в 1,5 рази та на 51,22% відповідно.

Щодо каталази, то динаміка змін була мінливою: зниження активності на тлі Д1год на 45,53% та незначне підвищення (на 10,80%) на тлі Д2год. Підвищеною активність ферменту залишалась і на тлі Д2годП – на 19,72% порівняно з контролем, тоді як на тлі Д2годК – активність ферменту знизилась на 21,13%.

Як видно з таблиці 4, активність СОД в легенях теж виявилась підвищеною на тлі всіх видів травми: у 4,5 рази (Д1год), у 1,5 рази (Д2год), у 2 рази (Д2годП) і порівняно слабо – на 68,81% – на тлі Д2годК.

Таблиця 4

Стан системи антиоксидантного захисту у 10% гомогенаті легень

Показник	Контрольна група	Д1год	Д2год	Д2годП	Д2годК
СОД	0,311	1,762	0,812	0,982	0,525
Кат	2,69	4,64	3,83	3,43	3,63
ГР	0,276	0,259	0,302	0,166	0,179
ГП	0,187	0,224	0,162	0,070	0,069
ВГ	2,93	3,79	4,67	2,00	2,52

Рівень активності каталази у легенях, порівняно з контролем, зростав на 72,49% та на 42,38% на тлі Д1год і Д2год відповідно. На тлі Д2годП та Д2годК зростання активності було менш вираженим – на 27,51% та на 34,94%.

Щодо глутатіонової антиоксидантної системи, то, як видно з таблиць 1-4, зміни були наступними: у печінці ГР на тлі Д1год і Д2год практично не змінилась (лише на тлі другої серії було зниження на 4,48%), тоді як на тлі Д2годП – активність впала на 73,62% порівняно з контролем, а на тлі Д2годК – на 52,59%. Менш активне падіння активності ГР спостерігалось в нирках на тлі Д2годП і Д2годК – на 6,6% та на 7,3% відповідно, тоді як на тлі Д1год і Д2год зафіксовано деяке зростання – на 13% і 16,56% відповідно. Що стосується активності ГР в серці, то її рівень дещо знижувався порівняно з контролем на тлі Д1год і Д2год (зниження на 12,7% і на 3% відповідно) і більш виражено – на тлі Д2годП і Д2годК (на 38,6% та на 19,1% відповідно). У легенях активність була мінливою (зниження на 6,2% на тлі Д1год та підвищення порівняно з контролем на 9,4% на тлі Д2год), тоді як на тлі Д2годП і Д2годК суттєве зниження активності фермента – на 39,9 та на 35,1% відповідно.

Активність ГП знизилась вже в першу годину накладання джгута (Д1год) (на 38,2% порівняно з контролем) і повернулася практично до вихідного рівня на тлі Д2год (різниця з контролем в 2,24% в сторону зменшення). Більш виражені зміни зафіксовано на тлі Д2годП і Д2годК, коли активність ферменту впала на 50,56% і 14,6% відповідно. Подібна картина спостерігалась і в гомогенаті нирки – зниження активності ГП на тлі Д1год, Д2годП і Д2годК на 12,5%, 47,02% і 67,26% відповідно, за виключенням серії Д2год, коли активність зросла на 78,57% відповідно. Що стосується активності ферменту в серці, то спочатку вона зросла на тлі Д1год на 80%, після чого знизилась на 13,11% порівняно з контролем на тлі Д2год. Активність ГП залишалась зниженою відносно контрольного рівня і на тлі Д2годП (на 13,5%). Проте на тлі Д2годК відмічено зростання практично в 1,5 рази. У легенях, за винятком Д1год (коли активність ферменту підвищилась на 20% порівняно з контролем), активність ГР знижувалась на 13,37%, на 62,57% і на 63,10% на тлі Д2год, Дж2годП і Дж2годК відповідно.

У печінці на тлі Д1год і Д2год виявлено збільшення, порівняно з контролем, концентрації ВГ на 8,77% та на 25,75% відповідно, тоді як на тлі Дж2годП і Дж2годК активність ферменту падала на 22,76% та на 8,74%. Ідентичні, але більше виражені, зміни виявлено і в легенях – збільшення, порівняно з контролем, концентрації ВГ

на 29,35% та на 59,39% відповідно, тоді як на тлі Дж2годП і Дж2годК активність ферменту падала на 31,74% та на 14,00%. Активно, хоч і мінливо, реагувала і нирка – зниження концентрації ВГ на 23,62% на тлі Д1год та підвищення, порівняно з контролем, на 32,68% на тлі Д2год. Що стосується серій Дж2годП і Дж2годК, то вміст ВГ вже традиційно знижувався – на 38,58% та 17,13% відносно контролю. Аналогічною ситуація була і в серці – зниження концентрації ВГ на 17,78% на тлі Д1год та підвищення, порівняно з контролем, на 39,79% на тлі Д2год. Що стосується серій Дж2годП і Дж2годК, то вміст ВГ також знижувався – на 43,50% та 37,14% відносно контролю.

Висновки. Отримані результати достовірно засвідчили наявність суттєвих змін вже на тлі самого лише накладання джгута; ці зміни, порівняно з контрольною групою, наростали на тлі приєднання перелому чи кровотечі і не повертались до норми через 1 годину після зняття джгута.

Аналізуючи дані, наведені в поданих таблицях, видно, що концентрація ферментів у всіх внутрішніх органах активно змінювалась і зазнавала коливань, ґрунтовно пояснити які можна буде після отримання більш віддалених результатів експериментального накладання джгута. Зважаючи на джерела літератури, зрозуміло, що такі зміни відбувались у відповідності до наростання концентрації продуктів перекисного окиснення ліпідів, рівень якого все ж, на даному етапі досліджень, ще не призвів до критичного зниження ферментів антиоксидантної ланки.

Таким чином, дослідження показали, що вже в перші години після самого лише накладання джгута виявляється активна відповідь ферментів антиоксидантної ланки, що проявляється наростанням концентрації супероксиддисмутази та зниженням каталази на тлі мінливої реакції глутатіонової антиоксидантної системи. Накла-

дання джгута, що поєднувалось із травмою 1 ст. тяжкості (перелом стегнової кістки) чи кровотечею викликало ще більш активну відповідь ферментативної ланки антиоксидантного захисту. Найбільше активне зростання СОД зафіксоване в печінці та нирках, і децю слабше в серці та легенях. Що стосується каталази, то так само в печінці та нирках, було виявлено найбільш активне зниження її концентрації (порівняно з серцем), тоді як в легенях динаміка була мінливою.

Зміни активності ферменту глутатіонредуктази були найбільш виражені в серці і децю слабше – у легенях, але у всіх групах активність ГР знижувалась.

Практично у всіх серіях по проходженню 2 годин зафіксовано явне зниження активності глутатіонпероксидази.

Практично у всіх досліджуваних внутрішніх органах в перші години ізолюваного накладання джгута зафіксовано збільшення концентрації відновленого глутатіону, що вказує на адекватні компенсаторні властивості антиоксидантної системи, тоді як на тлі перелому та кровотечі, що супроводжувались інсталяцією джгута, рівень ВГ явно знижувався порівняно з вихідним рівнем. Найбільш активно в даному контексті реагували серце та легені.

Перспективи подальших досліджень. Отже, справді не можна вважати таким вже й безпечним накладання джгута на безперервних 2 год, особливо, якщо наявні численні поранення та переломи. Таким чином, є доцільно продовжувати дослідження із вивченням стану антиоксидантної системи у віддаленому реперфузійному періоді, а також реакцію системи перекисного окиснення ліпідів тощо. І хоча зміни активності ферментів на тлі Д2годП і Д2годК були здебільшого більш виражені, проте і ізолюване накладання джгута теж викликало зрушення антиоксидантної системи.

Список літератури:

1. Mabry RL. Tourniquet use on the battlefield. *Mil Med.* 2006;171: 352–356.
2. Джон Ф. Крех, Девід Дж. Бае, Томас Джей Уолтерс Тривале (упродовж 16 годин) застосування джгута в умовах бойового поранення: Клінічний випадок та огляд актуальної літератури Інтернет-ресурс «Проект Віктора та Олени Пінчук» 8.11.2014 <http://www.medsanbat.info/16-godinne-vikoristannya-dzhguta/>
3. Bunker TD, Ratliff AH. Uncontrollable bleeding under tourniquet. *Br Med J (Clin Res Ed).* 1984;288:1905
4. Klenerman L. *The Tourniquet Manual: Principles and Practice.* New York: Springer; 2003.
5. Borden Institute (US). *Emergency War Surgery.* 3rd ed. Washington DC: Office of the Surgeon General, US Army, Borden Institute, Walter Reed Army Medical Center; 2004.
6. Butler FK Jr, Hagmann J, Butler EG. Tactical combat casualty care in special operations. *Mil Med.* 1996;161 (Suppl):3–16.
7. PHTLS: Basic and Advanced Prehospital Trauma Life Support; Military Edition. 5th ed. St. Louis: Elsevier Mosby; 2005.

Волотовская Н.В.

Тернопольский государственный медицинский университет имени И.Я. Горбачевского
Министерства здравоохранения Украины

ИЗМЕНЕНИЯ АКТИВНОСТИ АНТИОКСИДАНТНОЙ СИСТЕМЫ В ПЕРВЫЕ ЧАСЫ ПОСЛЕ НАЛОЖЕНИЯ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ЖГУТА

Аннотация

Статья посвящена особенностям изменений, возникающих на фоне наложения жгута уже в первые часы после его снятия с экспериментального участка. Исследовали состояние антиоксидантной системы, а именно: супероксиддисмутазы, каталазы, глутатионредуктазы, глутатионпероксидазы и восстановленного глутатиона в печени, почках, сердце и легких. В результате зафиксирован активный ответ всех звеньев антиоксидантной защиты, что, в основном, проявлялось увеличением концентрации супероксиддисмутазы и противоположными изменениями в отношении каталазы. Реакция глутатионовой антиоксидантной системы была изменчивой, и в каждом органе наблюдались свои особенности.

Ключевые слова: Жгут, кровотечение, ишемия, механическая травма, антиоксидантная защита.

Volotovska N.V.

Ternopil State Medical University named after I.Ya. Gorbachevskogo
Ministry of Health of Ukraine

CHANGES IN THE ACTIVITY OF ANTIOXIDANT SYSTEM AT THE FIRST HOURS AFTER THE IMPOSITION OF AN EXPERIMENTAL TOURNIQUET

Summary

The article is devoted to peculiarities of the changes arising on the background of the tourniquet in the first hours after its removal from the experimental area. We explored the status of antioxidant systems, namely superoxidedismutase, catalase, glutathionereductase, glutathioneperoxidase and reduced glutathione in the liver, kidney, heart and lungs. As result an active response of all the links of antioxidant protection, which mainly manifested by the increase in the concentration of superoxidedismutase and the decrease of the catalase concentration were found. The reaction of glutathion antioxidant system was unstable and in each organ its peculiarities were observed.

Keywords: tourniquet, bleeding, ischemia, mechanical trauma, antioxidant protection.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛЕГШУВАЛЬНОГО ЛІКУВАННЯ ДІТЕЙ, ХВОРИХ НА БРОНХІАЛЬНУ АСТМУ ФЕНОТИПУ ПІЗЬНОГО ПОЧАТКУ ЗАЛЕЖНО ВІД АЦЕТИЛЯТОРНОГО ПОЛІМОРФІЗМУ

Гарас М.Н., Романчук В.В.

Буковинський державний медичний університет

У статті на основі аналізу динаміки нападу бронхіальної астми оцінено ефективність полегшувального лікування у дітей, що хворіють на бронхіальну астму фенотипу пізнього початку, залежно від ацетиляторного статусу. Тяжкість бронхообструктивного синдрому при надходженні хворих до стаціонару під час загострення захворювання оцінювали за бальною шкалою. Для оцінки ацетиляторного статусу використовували пробу із сульфадимезином. Встановлено, що прояви обструкції бронхів упродовж першого тижня лікування в стаціонарі були виразніші в дітей, хворих на бронхіальну астму з фенотипом пізнього початку та швидким ацетиляторним статусом. Водночас, темпи дезобструкції виявилися швидшими у дітей з фенотипом БА пізнього початку та повільними ацетиляторними механізмами, за рахунок частішої необхідності у комбінованій бронхолітичній терапії, компонентом якої вірогідно частіше виступали глюкокортикостероїди. Установлено, що показники ефективності полегшувальної терапії виявилися кращими у дітей з фенотипом БА пізнього початку та повільним ацетиляторним механізмом.

Ключові слова: бронхіальна астма, діти, фенотип пізнього початку, ацетилювання.

Постановка проблеми. Неоднорідність фенотипів бронхіальної астми (БА) наразі є відправною точкою для нових підходів щодо класифікації, дослідження механізмів розвитку та досягнення контролю захворювання вже в найближчому майбутньому. Фінальним підходом вважається визначення нових фенотипів на основі основних патологіологічних механізмів (тобто концепції ендотипування) [1, с. 355-361] для більш точного прогнозування майбутніх ризиків тяжкого нападу та неконтрольованості. Кінцевою метою є розробка нових конкретних, цілеспрямованих та персоналізованих терапевтичних настанов щодо досягнення контролю та ефективною дезобструктивної терапії з урахуванням виокремлення субгруп пацієнтів [2, с. 1247-1248; 3, с. 947-958].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед частки пацієнтів із неконтрольованим перебігом захворювання чільне місце посідають діти із тяжкою астмою [4, с. 315-323]. Щонайменше 10-12% пацієнтів із БА страждають на тяжку форму захворювання, яка не піддається контролю, незважаючи на уникнення контакту з тригерними чинниками навколишнього середовища, проведення адекватної терапії та оптимальне дотримання режиму лікування [5, с. 1200-1206; 6, с. 232-237].

Одним із аспектів недостатнього контролю БА є її фенотипова неоднорідність, зокрема, за віком дебюту (астма раннього та пізнього початку), характеру запалення бронхів (еозинофільний та нееозинофільний), швидкістю обструкції нижніх дихальних шляхів (торпідна та лабільна обструкція), відповіддю на базисну терапію (стероїд-чутлива та резистентна БА) [7, с. 69-71; 8, с. 627-634; 9, с. 46-57].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки БА належить до мультифакторіальних захворювань, то, поряд із чинниками середовища, значну роль відіграють і фактори генетичної схильності, т.зв. «генетичні детермінанти», зокрема, ацетиляторні механізми, що характеризують особливості II фази системи біотрансформації ксенобіотиків, роль яких у розвитку захворювання, а також у формуванні адекватної відповіді на лікування, особливо у

дитячому віці, є маловивченою та, почасти, дискутабельною.

Метою дослідження було підвищити ефективність полегшувального лікування фенотипу бронхіальної астми пізнього початку у дітей на підставі аналізу динаміки нападу та досягнення контролю.

Матеріал та методи. З метою оцінки ефективності лікування дітей з фенотипом БА пізнього початку на базі пульмонологічного відділення КМУ «Обласна дитяча клінічна лікарня» (м. Чернівці) обстежено 72 дитини. Діагноз захворювання та його тяжкість верифікували на підставі чинних національних [10, с. 1-15] та міжнародних [11, с. 1-93] регламентувальних документів. До I клінічної групи увійшли 34 дитини, хворих на ранній фенотип бронхіальної астми із повільним ацетиляторним статусом, II клінічну групу сформували 38 дітей із фенотипом бронхіальної астми раннього початку та швидкими ацетиляторним механізмом.

За основними клінічними характеристиками групи були співставлюваними. Так, середній вік школярів I клінічної групи становив $13,8 \pm 0,4$ року, а дітей II клінічної групи – $12,7 \pm 0,4$ року ($p > 0,05$), більше половини пацієнтів обох груп склали хлопчики (61,7% та 65,8% у I та II групах відповідно, $p_0 > 0,05$) та мешканці сільської місцевості (70,5% та 65,8% у I та II групах відповідно, $p_0 > 0,05$). Усі діти хворіли на персистуючий перебіг захворювання, зокрема, легка персистуюча БА спостерігалася у 11,7% та 21,1% хворих I та II груп відповідно ($p_0 > 0,05$), БА середньої тяжкості – у 50,0% та 42,1% представників I та II клінічних груп ($p_0 > 0,05$), тяжка персистуюча БА зустрічалася у третини дітей кожної групи (38,2% та 36,8% відповідно, $p_0 > 0,05$).

Усі діти отримували еквівалентний тяжкості нападу об'єм полегшувального лікування, що визначається чинними стандартами надання медичної допомоги [10, с. 1-15].

Тип ацетилювання визначали за методом Пребстинг та Гаврилова у модифікації Тимофеевої (1971) за допомогою фотоелектроколориметра [12, с. 454-457; 13, с. 61-64]. Вміст у сечі хворих

ацетильованого сульфадимезину менше 75% оцінювали як повільний тип ацетилювання, а більше 75% – як швидкий тип [14, с. 10-13; 15, с. 1-20].

Тяжкість бронхообструктивного синдрому (БОС) при надходженні хворих до стаціонару під час загострення захворювання оцінювали за бальною шкалою [16, с. 1-23]. Посилення проявів БОС відображалось зростанням оцінки за бальною шкалою.

Для результатів, що відповідали нормальному розподілу, визначали середню арифметичну вибірки (M), величину стандартного відхилення (s) та стандартної похибки (m), максимальні та мінімальні значення. При оцінці вірогідності різниці показників вираховували коефіцієнт Стьюдента (t). За вірогідну різницю приймали різницю при $p < 0,05$. Ефективність проведеного лікування оцінювали з урахуванням зниження (ЗАР) абсолютного ризику, зниження відносного ризику (ЗВР) із урахуванням мінімального числа хворих, котрих необхідно пролікувати для отримання одного позитивного результату (ЧХНП). Визначали претестові та посттестові шанси розвитку тяжкої астми за претестовою та посттестовою вірогідністю [17, с. 23-56, 18, с. 20-180].

Виклад основного матеріалу дослідження. Встановлено, що в дітей II клінічної групи прояви обструкції бронхів упродовж тижня лікування в стаціонарі виразніші, ніж у пацієнтів з фенотипом БА пізнього початку та повільними ацетиляторними механізмами (рис. 1).

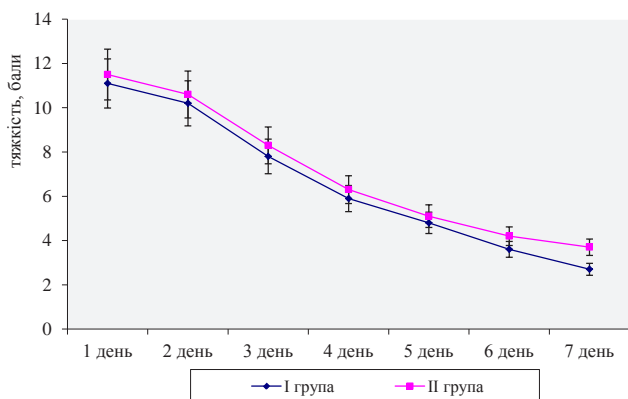

Рис. 1. Динамічна бальна оцінка тяжкості нападу бронхіальної астми в дітей клінічних груп

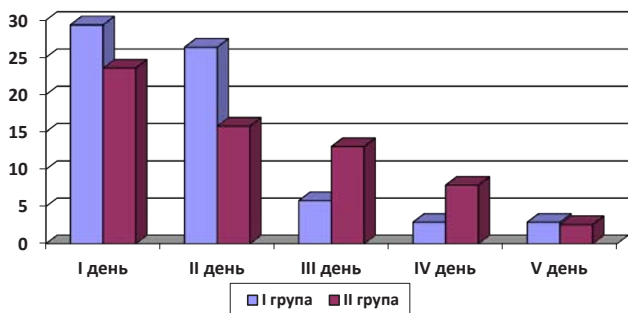

Рис. 2. Частка дітей із виразною бронхообструкцією (більше 12 балів) впродовж 5-и днів стаціонарного лікування

Водночас, темпи дезобструкції виявилися швидшими у дітей з фенотипом БА пізнього початку та повільними ацетиляторними механізмами ($8,4 \pm 0,6$ бали та $7,7 \pm 0,4$ бали у представників

II клінічної групи відповідно, $p > 0,05$). На I-II добу стаціонарного лікування частка дітей з виразною обструкцією бронхів (більше 12 балів) була більшою у пацієнтів I клінічної групи, у наступні дві доби – у дітей з фенотипом БА пізнього початку та швидким ацетиляторним статусом.

У дітей обох клінічних груп компонентами полегшувальної терапії виступали β_2 -адреноміметики короткої дії, глюкокортикостероїди (ГКС) та препарати метилксантинів.

Поряд із тим, що виразніші прояви бронхообструктивного синдрому у дітей виявлено у пацієнтів з фенотипом БА пізнього початку та швидким ацетиляторним статусом, вірогідно частіше потребували комплексного використання бронхолітичних засобів діти I клінічної групи, що ймовірно, пояснюється більшою часткою дітей із виразною бронхообструкцією у вказаній групі пацієнтів. Дискретний аналіз використання комбінації бронхолітичних засобів у пацієнтів з фенотипом БА пізнього початку залежно від ацетиляторного статусу наведений у таблиці.

Таблиця

Характер дезобструктивної терапії у період нападу бронхіальної астми у дітей з фенотипом БА пізнього початку залежно від ацетиляторного статусу

Варіант дезобструктивної терапії	I група, %	II група, %	P_ϕ
Інгаляційні β_2 -агоністи*	17,6	42,2	$< 0,05$
Інгаляційні β_2 -агоністи* + ГКС	11,8	7,8	$> 0,05$
Інгаляційні β_2 -агоністи* + ГКС + пероральні теофіліни	26,5	17,4	$> 0,05$
Інгаляційні β_2 -агоністи* + системні ГКС + парентеральний еуфілін	44,1	32,6	$> 0,05$

Примітки: 1. * – інгаляційні β_2 -агоністи короткої дії (сальбутамол);
2. ГКС – глюкокортикостероїди

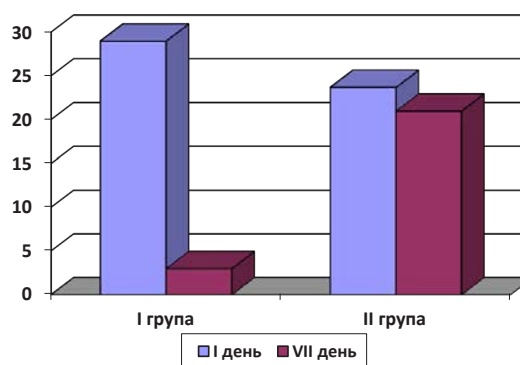

Рис. 3. Частота торпідного перебігу бронхіальної астми (за бальною оцінкою тяжкості) на тлі полегшувального лікування

Установлено, що поряд із необхідністю комбінованої бронхолітичної дії з фенотипом БА пізнього початку та повільним ацетиляторним механізмом, представники даної групи дітей вірогідно частіше отримували ГКС (82,4%), ніж школярі із швидким ацетиляторним статусом (57,9%, $P_\phi < 0,05$), зокрема, частіше у I групі ГКС використовувалися як топічно (11,7%), так і системно (70,6%), ніж у

представників групи порівняння (5,2% та 52,7% відповідно, $P_{\phi} > 0,05$). Також дещо частіше для ефективно дезобструктивної терапії діти з фенотипом БА пізнього початку та повільним ацетиляторним статусом потребували парентерального введення еуфіліну на тлі інфузійної терапії (44,1% проти 32,6% у дітей II клінічної групи, $P_{\phi} > 0,05$).

Таким чином, на тлі полегшувальної терапії вказаними препаратами відмічався регрес тяжкості нападу на VII день госпіталізації порівняно з I днем (рис. 3).

При оцінці динаміки тяжкості нападу відмічено, що у дітей I клінічної групи частіше досягався дезобструктивний ефект, ніж серед школярів з фенотипом БА пізнього початку та швидким ацетиляторним статусом. Так, ЗВР збереження виразної бронхообструкції (більше 4-х балів) на тлі полегшувального лікування у дітей I клінічної групи на VII день стаціонарного лікування сягав 90,1%, ЗАР=26,5% при ЧХНП 1,1 хворих. Водно-

час, показники ефективності бронхолітичної терапії у дітей з фенотипом БА пізнього початку та швидким ацетиляторним механізмом виявилися гіршими, зокрема, ЗВР збереження виразної бронхообструкції на VII день госпіталізації становив 11,3%, ЗАР=2,7% при ЧХНП 8,8 хворих.

Висновок. Таким чином, отримані дані дають підстави вважати, що показники ефективності полегшувальної терапії виявилися кращими у дітей з фенотипом БА пізнього початку та повільним ацетиляторним механізмом, що, певне, пояснюється тривалішим метаболізмом препаратів в організмі та, відповідно, пролонгацією їх клінічного ефекту поряд із агресивнішою комбінованою бронходилататорною терапією у пацієнтів даної клінічної групи.

Перспективи подальших досліджень полягають в оцінці ефективності базисного протизапального лікування у дітей з фенотипом БА пізнього початку залежно від ацетиляторного статусу.

Список літератури:

1. Asthma endotypes: a new approach to classification of disease entities within the asthma syndrome / J. Lцtvall, C.A. Akdis, L.B. Bacharier, [et al.] // *J. Allergy Clin. Immunol.* – 2011. – Vol. 127. – P. 355–360.
2. Bourdin A. Clustering in asthma: why, how and for how long? / A. Bourdin, P. Chanеz // *Eur. Respir. J.* – 2013. – Vol. 41. – P. 1247–1248.
3. Pharmacological treatment of severe, therapy-resistant asthma in children: what can we learn from where? A. Bush, S. Pedersen, G. Hedlin, [et al.] // *Eur. Respir. J.* – 2011. – Vol. 38. – P. 947–958.
4. Identification of asthma phenotypes using cluster analysis in the Severe Asthma Research Program / W.C. Moore, D.A. Meyers, S.E. Wenzel, [et al.] // *Am. J. Respir. Crit. Care Med.* – 2010. – Vol. 181. – P. 315–323.
5. Beyond atopy: multiple patterns of sensitization in relation to asthma in a birth cohort study / A. Simpson, V.Y. Tan, J. Winn, [et al.] // *Am. J. Respir. Crit. Care Med.* – 2010. – Vol. 181. – P. 1200–1206.
6. Levine S. J. Narrative Review: The Role of Th2 Immune Pathway Modulation in the Treatment of Severe Asthma and Its Phenotypes / S. J. Levine, S. E. Wenzel // *Annals of Internal Medicine.* – 2010. – Vol. 152, № 4. – P. 232–237.
7. Уманець Т.Р. Клініко-анамнестичні особливості фенотипів бронхіальної астми у дітей / Т.Р. Уманець // *Перинатологія та педіатрія.* – 2011. – № 2. – С. 69–71.
8. Carolan B.J. Clinical phenotypes of chronic obstructive pulmonary disease and asthma: recent advances / B.J. Carolan, E.R. Sutherland // *The Journal of Allergy and Clinical Immunology.* – 2013. – Vol. 131, № 3. – P. 627–634.
9. Green R.H. Stability of inflammatory phenotypes in asthma / R.H. Green, I. Pavord // *Thorax.* – 2012. – № 2. – P. 46–57.
10. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при бронхіальній астмі [Електронний ресурс]: Наказ МОЗ України від 08.10.2013 № 868 // Режим доступу: www.document.ua.
11. Global strategy for asthma management and prevention, Revised 2014 [Електронний ресурс] / J.M. FitzGerald, E. D. Bateman, J. Bousquet [et al.] // Режим доступу: www.ginasthma.org.
12. Першин Г.Н. Методы экспериментальной химиотерапии / Г.Н. Першин. – М.: Медицина, 1971. – С. 454–457.
13. Прунчак С.І. Особливості лікування нападного періоду тяжкої форми бронхіальної астми в дітей шкільного віку залежно від типу ацетилювання / С.І. Прунчак // *Буковинський медичний вісник.* – 2006. – Т.10, № 1. – С. 61–64.
14. Клиническая оценка активности N-ацетилтрансферазы у детей с различными формами диффузных болезней соединительной ткани / Т.М. Ермакова, В.Л. Ковалева, Е.Г. Брежнева [и др.] // *Педиатрия.* – 1983. – № 11. – С. 10–13.
15. Прунчак С.І. Клініко-імунологічна характеристика бронхіальної астми в дітей з різними типами ацетилювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.01.10 «Педіатрія» / С.І. Прунчак. – Львів, 2007. – 20 с.
16. Диагностика и лечение острых пневмоний и ОРВИ, осложненных БОС у детей раннего возраста // [Л.А. Безруков, Ю.Н. Нечитайло, С.А. Черевко и др.]; под ред. А.Ф. Мозолева. – Черновцы, 1989. – 23 с.
17. Medical Epidemiology / [R.S. Greenberg, S.R. Daniels, W.D. Flanders et al.]. – [4th Edition]. – Norwalk, CT: Appleton & Lange, 2004. – 196 p.
18. Біостатистика: [за ред. проф. В.Ф. Москаленка]. – К.: Книга плюс, 2009. – 184 с.

Гарас Н.Н., Романчук В.В.

Буковинский государственный медицинский университет

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБЛЕГЧАЮЩЕГО ЛЕЧЕНИЯ ДЕТЕЙ, СТРАДАЮЩИХ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМОЙ ФЕНОТИПА ПОЗДНЕГО НАЧАЛА, В ЗАВИСИМОСТИ ОТ АЦЕТИЛЯТОРНОГО ПОЛИМОРФИЗМА

Аннотация

В статье на основе анализа динамики приступа бронхиальной астмы оценена эффективность облегчающего лечения детей, страдающих бронхиальной астмой с фенотипом позднего начала, в зависимости от ацетиляторного статуса. Тяжесть бронхообструктивного синдрома (БОС) при поступлении больных в стационар во время обострения заболевания оценивали по балльной шкале. Для оценки ацетиляторного статуса использовали пробу с сульфадимезином. Установлено, что проявления обструкции бронхов в течение первой недели лечения в стационаре были тяжелее у детей, больных бронхиальной астмой с фенотипом позднего начала и быстрым ацетиляторным статусом. В то же время, темпы снижения обструкции оказались быстрее у детей с фенотипом астмы позднего начала и медленными ацетиляторными механизмами за счет более частой необходимости в комбинированной бронхолитической терапии, компонентом которой достоверно чаще выступали глюкокортикостероиды. Установлено, что показатели эффективности дезобструктивной терапии оказались лучше у детей с фенотипом бронхиальной астмы позднего начала и медленным ацетиляторным механизмом.

Ключевые слова: бронхиальная астма, дети, фенотип позднего начала, ацетилирование.

Garas M.N., Romanchuk V.V.

Bukovinian State Medical University

EFFICIENCY ESTIMATION OF RELIEF TREATMENT IN CHILDREN WITH LATE-ONSET PHENOTYPE OF BRONCHIAL ASTHMA DEPENDING ON ACETYLATION POLYMORPHISM

Summary

In article on the basis of analysis of the asthma attacks dynamics have been evaluated effectiveness of relief treatment of children suffering from late onset asthma phenotype, depending on acetylation status. The severity of bronchial obstruction syndrome of patients on admission to hospital during exacerbation was assessed by point score. Test with sulphadimezin used to assess the acetylation status. It was established that the bronchial obstruction manifestations during the first week of hospital treatment were more severe in children with late onset asthma phenotype and fast acetylation status. However, the relief rate were faster in children with late onset asthma phenotype and slow acetylation mechanisms by necessity more frequent combination bronchodilator therapy, component of which were significant frequently glucocorticoids. It was determined that efficiency indices of relief therapy were better in children with late onset asthma phenotype start and slow acetylation mechanism.

Keywords: bronchial asthma, children, late onset phenotype, acetylation.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЛІКУВАННЯ РЕАКТИВНОГО АРТРИТУ ЗА УМОВ КОМОРБІДНОСТІ З ХРОНІЧНОЮ ХВОРОБОЮ НИРОК

Залаявська О.В.

Буковинський державний медичний університет

Реактивний артрит – найбільш розповсюджений вид гострого артриту в людей молодого віку. Актуальність проблеми реактивного артриту пов'язана з його високою частотою, складностями діагностики, залученням багатьох органів і систем, недостатньо ефективним лікуванням. У статті наведено сучасні дані літератури щодо етіології, патогенезу, діагностики та лікування реактивного артриту.

Ключові слова: реактивний артрит, етіологія, патогенез, діагностика, лікування.

Постановка проблеми. У зв'язку з недостатнім вивченням патогенезу реактивного артриту (РеА) на сьогодні немає чіткого алгоритму лікування. Терапія РеА, як і будь-якого іншого суглобового запального процесу, повинна бути спрямована на зменшення болю, запобігання руйнуванню структурних елементів суглоба, збереження його функції та корекції суглобової деформації [1]. Пацієнти повинні володіти повною інформацією про своє захворювання, активно брати участь у боротьбі із недугою, що підвищить ефективність призначеного лікування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лікарі зобов'язані повідомляти пацієнтів про прогноз і можливі наслідки захворювання, прогресування якого призводить до деструктивних змін суглобів, їх анкілозування, сакроілеїту, формування синдесмофітів, хондронної метаплазії тканин суглоба, вивихів і підвивихів, стійкої функціональної недостатності опорно-рухового апарату, а нерідко і до ранньої інвалідизації хворих [2, 3, 4, 5]. Слід акцентувати увагу пацієнта на взаємозв'язок і вплив урогенітальних або кишкових інфекцій на загострення/рецидивів РеА, ознайомити з можливими заходами профілактики. Дуже важливо проводити ранні реабілітаційні заходи, особливо у випадку пацієнтів із хронічними перебігом РеА за наявності тяжких порушень функцій суглобів, контрактури і атрофії м'язів. Лікування позасуглобових проявів РеА необхідно проводити сумісно з відповідними вузькими спеціалістами (уролог, гінеколог, нефролог, травматолог, дерматолог). При ураженні очей необхідний консультативний огляд офтальмолога. Так, кон'юнктивіт, як правило, вщухає без ускладнень, але використання щільної лампи має важливе значення в діагностиці увеїту, який без відповідного лікування може призвести до незворотної втрати зору.

Мета статті: провести аналіз сучасних рекомендацій з лікування реактивного артриту.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи патогенетичні механізми, комплексне лікування РеА можна звести до основних трьох етапів: елімінація тригерної інфекції, пригнічення активності запального процесу та реабілітаційні заходи. Основу терапії реактивних артритів складають антибактеріальні, нестероїдні протизапальні препарати, глюкокортикоїди та імуномодулятори [6, 7, 8, 9, 10].

Застосування антибіотиків у лікуванні РеА залишається спірним питанням. Використання їх здається логічним, оскільки асоціація інфекції із

розвитком РеА добре відома. Більшість тригерних артритогенних бактерій є внутрішньоклітинними мікроорганізмами і для їхньої ерадикації необхідний тривалий курс антибіотиків. Цілком можливо, що на початку лікування інфекційного процесу можна зменшити антигенне навантаження, обмежити поширення інфекції і, таким чином, модулювати інтенсивність клінічних проявів [11]. Дані деяких наукових досліджень показують, що у хворих на РеА, використання відповідних антибіотиків для лікування уретриту, набутого статевим шляхом, може істотно зменшити ризик подальшого прогресування РеА як у пацієнта, так і в партнера [12]. При лікуванні РеА, пов'язаних із кишковими інфекціями, незалежно від збудника, лікування антибіотиками, як правило, неефективні, тому їх використання в клінічному розпалі РеА не рекомендується [13].

Своєчасне та ефективне лікування нових випадків інфікування органів сечостатевої системи різко знижує можливість розвитку РеА або рецидиву. Так, результати наукового дослідження, проведеного в популяції Гренландії, яка має високу частоту поширення HLA-B27 антигену і захворюваності на РеА, показали зменшення частоти рецидивів РеА з 37% осіб до 10% після короткого курсу антибіотикотерапії (10 днів) еритроміцином або тетрацикліном [14].

Результати плацебо-контрольованого дослідження, проведеного впродовж трьох місяців із використанням антибіотиків групи тетрациклінів із високим ступенем всмоктування в шлунково-кишковому тракті, показали в пацієнтів із гострим хламідійним РеА позитивний вплив на тривалість артриту (у 50% хворих досягнуто клінічного ефекту за 15 тижнів) порівняно з групою плацебо (50% пацієнтіввиліковано за 39,5 тижня) [15]. Крім того, підвищені ШОЕ і рівень С-реактивного білка нормалізувалися значно швидше в групі лимецикліну.

Обов'язково необхідно проводити антибактеріальну терапію при виявленні хламідійної інфекції, незалежно від наявності артриту, причому статевому партнеру пацієнта слід лікувати одночасно із пацієнтом. У випадку гострого уретриту, викликаного *S. trachomatis*, доцільно використовувати або доксициклін (100 мг два рази на день), або офлоксацин (300 мг два рази на день) упродовж семи днів, або азитроміцин (1 г перорально у вигляді одноразової дози). У хворих на гострий хламідійний РеА треба проводити тривалий курс антибіотиків (від 4 до 12 тижнів), тетрацикліну або ципрофлоксацину [16, 17]. Механізм дії те-

трациклінових антибіотиків пов'язаний з їх здатністю пригнічувати активність металопротеїназ, синтез NO і простагландинів у зоні запалення. Однак тетрацикліну гідрохлорид створює ефект пригнічення відносно хламідійної інфекції не у всіх хворих на хламідійний РеА, незважаючи на достатню концентрацію препарату в біологічних рідинах (крові, синовії). При порівнянні коротких і тривалих курсів тетрациклінової терапії найбільш ефективними в плані ерадикації вважаються саме тривалі терміни лікування. Разом з тим, тривале застосування мегадоз тетрацикліну супроводжується вираженим токсичним впливом препарату.

Хламідії найбільш чутливі до трьох груп антибіотиків: 1) фторхінолонів (офлоксацину, ломефлоксацину, ципрофлоксацину та ін.); 2) макролідів (еритроміцину, азитроміцину та ін.); 3) тетрациклінів (метацикліну, доксицикліну та ін.). Бажано проводити бактеріологічний контроль через кожен місяць антибіотикотерапії. Зараз для лікування хламідіозу при хворобі Рейтера з успіхом застосовуються офлоксацин (таривід), спарфлоксацин, кларитроміцин (кларид), доксициклін, моксифлоксацин і інші антибіотики. Одним із препаратів вибору вважається сумамед (азитроміцин), котрий найчастіше використовується в дозі 3000 мг на курс (у перший день – 1000 мг один раз на добу, а наступні 2-5 днів – по 500 г на добу). Високу активність у відношенні хламідій із найкращою для макролідів переносимістю демонструє антибіотик ровамідин (спірамідин), що характеризується відсутністю ототоксичності, негативного впливу на серцевий ритм і низькою частотою шлунково-кишкових порушень. Його відрізняє здатність проникати усередину клітин (макрофагів, нейтрофілів і епітелію уретри) з підвищенням активності фагоцитозу. Близький за своєю структурою до еритроміцину макролід азитроміцин забезпечує також добрий ефект при хламідійній уrogenітальній інфекції у хворих на РеА. Він виявляє антибактеріальну активність шляхом пригнічення синтезу протеїну, пов'язуючи його з однією із рибосомальних підгруп.

Як альтернативні препарати використовуються доксициклін (100 мг двічі на добу протягом 10 днів), офлоксацин (300 мг двічі на добу протягом тижня) і еритроміцин (500 мг 4 рази на добу протягом тижня) [16]. Дослідження Sieper та ін. показали ефективний вплив ципрофлоксацину в 13 пацієнтів з підгрупи РеА хламідійної етіології, який перевищував ефект у групі плацебо, однак через невелике число пацієнтів жоден результат не мав значення. Інші наукові дослідження також показують ефективність тривалого курсу лікування (три місяці) РеА ципрофлоксацином, що мало сприятливий вплив на прогноз захворювання [17]. Carter J. D. та ін. (2010) провели проспективне, подвійне та потрійне сліпе плацебо-контрольоване дослідження з метою оцінки 6-місячного курсу комбінованої антибіотикотерапії хламідійного РеА [15]. Групи отримували: перша – доксициклін і рифампіцин, плюс плацебо замість азитроміцину; друга – азитроміцин і рифампіцин плюс плацебо замість доксицикліну; третя – плацебо замість азитроміцину, доксицикліну і рифампіцину. У 63% пацієнтів, які отримували антибіотики, досягнуто ремісію і відсутність хламідій в організмі на 6-й місяць ліку-

вання, на відміну від пацієнтів у групі плацебо, де не спостерігалось ремісії. Ці дані дозволяють припустити, що 6-місячний курс комбінованої антибіотикотерапії є ефективним засобом для лікування хронічного РеА, хламідійної етіології.

Контрольні дослідження тривалої антибіотикотерапії (три місяці) гострої фази РеА, викликаного кишковою інфекцією, з використанням тетрацикліну або ципрофлоксацину, не показали позитивного ефекту порівняно з плацебо [16]. Проте Yli-Kerttula та ін. повідомили про наявність позитивного клінічного ефекту після 3-місячного курсу ципрофлоксацину в лікуванні загострення ентерогенного РеА, середньої тривалості захворювання від двох до чотирьох років, порівняно з групою плацебо. Це сприяло запобігати розвитку незворотних ускладнень хронічного запального суглобового процесу, особливо в HLA-B27-позитивних пацієнтів [17]. Отже, застосування антибактеріального лікування РеА, викликаного збудниками кишкових інфекцій, як коротким, так і тривалим курсом, є ефективним і дозволяє контролювати перебіг артриту.

Протизапальна терапія РеА включає нестероїдні протизапальні препарати (НПЗП) і глюкокортикоїди (ГК), які не впливають на розвиток і темп прогресування кістково-хрящової деструкції [9].

Застосування хворобомодифікуючих протизапальних препаратів (ХМАРП) може запобігати розвитку ерозій та анкілозування суглобів, а значить, сприяти збереженню функціонального стану суглобів і хребта впродовж тривалого періоду.

Симптоматичне лікування РеА передбачає, у першу чергу, призначення НПЗП, які залишаються одними з основних фармакологічних агентів при цих захворюваннях. НПЗП – група лікарських засобів різної хімічної структури (переважно похідних органічних кислот), головним, але не єдиним механізмом протизапальної дії яких вважається здатність пригнічувати синтез простагландинів у різних тканинах [18]. При лікуванні НПЗП можлива поява побічних реакцій з розвитком симптоматичних і тяжких гастро-ентерологічних ускладнень, кровотеч, медикаментозної нефропатії та гепатопатії, а також підвищення артеріального тиску, поява набряків і симптоматики серцевої недостатності, церебральних розладів, алергічних реакцій, гальмування кістковомозкового кровотворення [19].

ГК застосовуються зазвичай при високій активності РеА і системних його проявах. Вони мають яскраво виражений протизапальний потенціал, тому показані при низькій ефективності НПЗП чи поганій переносимості, наявності інтенсивного суглобового болю, при втраті здатності хворих до самообслуговування, не пов'язаної з незворотними змінами в суглобах.

При тривалій високій активності РеА, затяжному перебігу захворювання, наявності системних проявів (анемії, зниженні маси тіла, лімфаденопатії), рефрактерності до проведеного лікування, а також при хронічних формах РеА рекомендовано призначати ХМАРП [20]. Найбільш часто застосовується сульфасалазин у дозі 2-3 г на добу, який проявляє протизапальну (пригнічує синтез простагландинів і лейкотриєнів), антибактеріальну та імуносупресивну дію. Також слід відмітити, що результати багато-

центрових плацебо-контрольованих досліджень лікування РеА сульфасалазином суперечливі, а контрольованих досліджень лікування РеА іншими базисними препаратами в літературі знайти не вдалося [21]. Використовуються також і азатиоприн (імуран), метотрексат, лефлуномід та інші базисні препарати.

Останнім досягненням у терапії ревматичних захворювань з'явилося впровадження препаратів біологічної дії для лікування хворих на хронічні артрити: химерні моноклональні антитіла до ФНП-а (інфліксимаб), повністю людські рекомбінантні моноклональні антитіла до ФНП-а (адаліумаб і голіумаб) та гібридний білок, який складається з двох рецепторів розчинного рецептора ФНП-а (етанерцепт) [22, 23], а також людські антитіла до ІЛ-6 (тоцилізумаб) [24]. У кількох публікаціях наведені результати ефективності інфліксимабу у хворих на РеА, однак широкого застосування біологічні агенти в лікуванні цієї патології не отримали [25]. При рандомізованому подвійному сліпому дослідженні Braun J. та співав. (2011) досліджено дію етанерцепту (50 мг один раз на тиждень) та сульфасалазину (3 г/день) упродовж 16 тижнів у лікуванні хворих на АС, і встановлено значну ефективність етанерцепту порівняно зі сульфасалазином, яка проявлялася поліпшенням ознак і симптомів з боку осового скелета та периферичних суглобів [26]. Етанерцепт, адаліумаб, голіумаб і цертиліумаб можна самостійно вводити підшкірно в домашніх умовах. Через високу ймовірність розвитку побічних реакцій інфліксимаб повинен вводитися лише в стаціонарних умовах. Питання оптимального дозування, тривалості застосування, безпеки та наслідків біологічної терапії на структурному суглобовому рівні залишаються відкритими.

Остаточо не вирішена проблема діагностики РеА. За даними одного з епідеміологічних досліджень, діагноз РеА встановлюється невірно в 36% випадків [27]. Несприятливий прогноз РеА частіше пов'язаний із розвитком вісцеральних його проявів: ураження серця, гломерулонефриту, піелонефриту, подекуди навіть зі швидкопрогресуючою нирковою недостатністю. Відомі випадки виникнення пухлин та амілоїдозу нирок на тлі РеА. На цей час ще не розроблено алгоритму діагностики і протоколів лікування уражених нирок при РеА. Методи ранньої діагностики такої нефропатії, що дозволяють конкрегизувати її варіанти і функціональний стан нирок, за даними клінічно-лабораторних і інструментальних методів обстеження, а також установа нових ланок патогенезу ренальної патології сприятимуть підвищенню якості спостереження за хворими і поліпшенню ефективності терапевтичних заходів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на сьогодні РеА є найбільш розповсюдженим видом гострого артриту в осіб молодого віку, але багато фактів стосовно РеА досі не з'ясовані остаточно: не всі збудники відомі, а ті, що вже визначені, викликають захворювання з різною частотою; точні механізми ураження суглобів також невідомі. Ймовірно, найбільш важливу роль у цьому процесі відіграють імунні механізми, особливо Т-клітинна ланка імунітету та зміни рівня цитокінів.

При лікуванні за сучасними стандартами захворювання РеА все одно часто рецидивує та набуває хронічного перебігу, навіть призводить до інвалідизації, що спонукає до постійного пошуку нових засобів лікування. Досконале вивчення патогенезу РеА дозволить покращити діагностику, лікування, первинну та вторинну профілактику цієї патології.

Список літератури:

1. Pisetsky D. S. Advances in the treatment of inflammatory arthritis / D. S. Pisetsky, M. M. Ward // Best Practice and Research: Clinical Rheumatology. – 2012. – Vol. 26, № 2. – P. 251–261.
2. Fatigue in spondyloarthritis: a marker of disease activity. A cross-sectional study of 266 patients / K. Chauffier, S. Paternotte, V. Burki [et al.] // Clin. Exp. Rheumatol. – 2013. – Vol. 31, № 6. – P. 864–870.
3. Foot tendinopathies in rheumatic diseases: etiopathogenesis, clinical manifestations and therapeutic options / A. Frizziero, V. Bonsangue, M. Trevisan [et al.] // Clin Rheumatol. – 2013. – Vol. 32, № 5. – P. 547–555.
4. Horst-Bruinsma I.E. Comorbidities in patients with spondyloarthritis / I. E. Horst-Bruinsma, M. T. Nurmohamed, R. B. Landewe // Rheum. Dis. Clin. North. Am. – 2012. – Vol. 38, № 3. – P. 523–38.
5. Horst-Bruinsma I.E. Management and evaluation of extra-articular manifestations in spondyloarthritis / I. E. Horst-Bruinsma, M. T. Nurmohamed // Ther. Adv. Musculoskelet. Dis. – 2012. – Vol. 4, № 6. – P. 413–422.
6. Combination antibiotics as a treatment for chronic Chlamydia-induced reactive arthritis: a double-blind, placebo-controlled, prospective trial / J. D. Carter, L. R. Espinoza, R. D. Inman [et al.] // Arthritis Rheum. – 2010. – Vol. 62, № 5. – P. 129–137.
7. Combination antibiotics for the treatment of Chlamydia-induced reactive arthritis: is a cure in sight? / J. D. Carter, H. C. Gйrard, J. A. Whittum-Hudson, A. P. Hudson // Int. J. Clin. Rheumatol. – 2011. – Vol. 6, № 3. – P. 333–345.
8. Morris D. Reactive arthritis: developments and challenges in diagnosis and treatment / D. Morris, R. D. Inman // Curr. Rheumatol. Rep. – 2012. – Vol. 14, № 5. – P. 390–394.
9. Paramarta J.E. Spondyloarthritis: from unifying concepts to improved treatment / J. E. Paramarta, D. Baeten // Rheumatology (Oxford). 2013. – Vol. 20, № 6. – P. 30–34.
10. Pisetsky D. S. Advances in the treatment of inflammatory arthritis / D. S. Pisetsky, M. M. Ward // Best Practice and Research: Clinical Rheumatology. – 2012. – Vol. 26, № 2. – P. 251–261.
11. Реактивный артрит: критерии диагноза и подход к этиотропной терапии / А. В. Глазунов, И. А. Панина, С. К. Аджигайтканова [и др.] // Клиническая геронтология. – 2008. – Т. 14, № 2. – С. 41–46.
12. Short- and long-term effects of bacterial gastrointestinal infections / A. Ternhag, A. Torner, A. Svensson [et al.] // Emerg. Infect. Dis. – 2008. – Vol. 14, № 1. – P. 143–148.
13. Gefen O. The importance of being persistent: heterogeneity of bacterial populations under antibiotic stress / O. Gefen, N. Q. Balaban // FEMS Microbiol. Rev. – 2009. – Vol. 33, № 4. – P. 704–717.
14. Antibiotics for treatment of reactive arthritis: a systematic review and metaanalysis / C. E. Barber, J. Kim, R. D. Inman [et al.] // J. Rheumatol. – 2013. – Vol. 40, № 6. – P. 916–928.

15. Combination antibiotics as a treatment for chronic Chlamydia-induced reactive arthritis: a double-blind, placebo-controlled, prospective trial / J. D. Carter, L. R. Espinoza, R. D. Inman [et al.] // *Arthritis Rheum.* – 2010. – Vol. 62, № 5. – P. 129–137.
16. Comparing 10-day and 4-month doxycycline courses for treatment of Chlamydia trachomatis-reactive arthritis: a prospective, double-blind trial / N. Putschky, H. G. Pott, J. G. Kuipers [et al.] // *Ann. Rheum. Dis.* – 2006. – Vol. 65, № 11. – P. 1521–1524.
17. Effect of a three month course of ciprofloxacin on the late prognosis of reactive arthritis / T. Yli-Kerttula, R. Luukkainen, U. Yli-Kerttula [et al.] // *Ann. Rheum. Dis.* – 2003. – Vol. 62, № 9. – P. 880–884.
18. Recommendations for use of selective and nonselective nonsteroidal anti-inflammatory drugs: an American College of Rheumatology white paper / American College of Rheumatology Ad Hoc Group on Use of Selective and Nonselective Nonsteroidal Antiinflammatory Drugs // *Arthritis Rheum.* – 2008. – Vol. 59, № 8. – P. 105–107.
19. Non-steroidal anti-inflammatory drug use does not appear to be associated with increased cardiovascular mortality in patients with inflammatory polyarthritis: results from a primary care based inception cohort of patients / N. Goodson, A. Brookhart, D. Symmons [et al.] // *Ann. Rheum. Dis.* – 2009. – Vol. 68. – P. 367–372.
20. Carter J. D. Treating Reactive Arthritis: Insights for the Clinician / J. D. Carter // *Ther. Adv. Musculoskeletal Dis.* – 2010. – Vol. 2, № 1. – P. 45–54.
21. Randomized controlled trial of early intervention with intraarticular corticosteroids followed by sulfasalazine versus conservative treatment in early oligoarthritis / H. Marzo-Ortega, M. J. Green, A-M. Keenan [et al.] // *Arthritis Care and Research.* – 2007. – Vol. 57, № 1. – P. 154–160.
22. Safety and efficacy of anti-tumor necrosis factor therapy in ten patients with recent-onset refractory reactive arthritis / A. Meyer, E. Chatelus, D. Wendling [et al.] // *Arthritis Rheum.* – 2011. – Vol. 63, № 5. – P. 127–128.
23. Alternative for anti-TNF antibodies for arthritis treatment / J. Paquet, C. Henrionnet, A. Pinzano1 [et al.] // *Molecular Therapy.* – 2011. – Vol. 19, № 10. – P. 1887–1895.
24. Successful treatment of reactive arthritis with a humanized anti-interleukin-6 receptor antibody, tocilizumab / T. Tanaka, Y. Kuwahara, Y. Shima [et al.] // *Arthritis Rheum.* – 2009. – Vol. 61, № 12. – P. 1762–1764.
25. Prolonged remission of chronic reactive arthritis treated with three infusions of infliximab / M. D. Wechalekar, M. Rischmueller, S. J. Whittle [et al.] // *Clin. Rheumatol.* – 2010. – Vol. 16, № 2. – P. 79–80.
26. Clinical efficacy and safety of etanercept versus sulfasalazine in patients with ankylosing spondylitis: a randomized, double-blind trial / J. Braun, I. E. Van Der Horst-Bruinsma, F. Huang [et al.] // *Arthritis and Rheumatism.* – 2011. – Vol. 63, № 6. – P. 1543–1551.
27. Carter J. D. Chlamydia-induced reactive arthritis: hidden in plain sight? / J. D. Carter, R. D. Inman // *Best Pract. Res. Clin. Rheumatol.* – 2011. – Vol. 25, № 3. – P. 359–374.

Залявская Е.В.

Буковинский государственный медицинский университет

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ЛЕЧЕНИЮ РЕАКТИВНОГО АРТРИТА В УСЛОВИЯХ КОМОРБИДНОСТИ С ХРОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНЬЮ ПОЧЕК

Аннотация

Реактивный артрит – наиболее распространенный вид острого артрита у лиц молодого возраста. Актуальность проблемы реактивного артрита связана с его высокой частотой, трудностями диагностики, вовлечением многих органов и систем, недостаточно эффективным лечением. В статье представлены современные данные литературы об этиологии, патогенезе, диагностике и лечении реактивного артрита.

Ключевые слова: реактивный артрит, этиология, патогенез, диагностика, лечение.

Zaliavska O.V.

Bucovina State Medical University

MODERN APPROACHES TO MANAGEMENT OF REACTIVE ARTHRITIS WITH COMORBID COURSE OF CHRONIC KIDNEY DISEASE

Summary

Reactive arthritis is the most frequent joints' affection in young people. Actuality of the reactive arthritis' problem is related to it's high-frequency, diagnostic problems, involving many organs and systems, not enough effective treatment. In this article we presented modern literary information about etiology, pathogenesis, diagnostics and treatment of reactive arthritis.

Keywords: reactive arthritis, etiology, pathogenesis, diagnostics, treatment.

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮВАЛЬНОЇ ТЕРАПІЇ АТОПІЧНОЇ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ В ДІТЕЙ З ВРАХУВАННЯМ АЦЕТИЛЯТОРНОГО ПОЛІМОРФІЗМУ

Тарнавська С.І., Донська Т.В.

Буковинський державний медичний університет

Січкач І.Б.

КМУ «Обласна дитяча клінічна лікарня» м. Чернівці

Проведення комплексного клінічно-інструментального обстеження 31 дитини з atopічним фенотипом бронхіальної астми (БА) дозволило встановити, що наявність швидкого ацетиляторного статусу збільшувало атрибутивний ризик досягнення контрольованості захворювання на 55,0%, а повільного типу ацетилювання – на 25,0%. У дітей з швидким ацетиляторним фенотипом відзначено збільшення відносного ризику умовно задовільного рівня контролю астми на 67,1%, абсолютного ризику контролю захворювання – на 55,0%, при мінімальному кількості хворих, яких необхідно пролікувати для досягнення хоча б одного позитивного результату – 2.

Ключові слова: бронхіальна астма, діти, тип ацетилювання, контролювальна терапія.

Актуальність теми. Наразі основою лікувальної стратегії бронхіальної астми в дітей вважається протизапальна терапія, метою якої є досягнення контролю над захворюванням, а також попередження розвитку загрозливих для життя загострень та профілактика ускладнень [1, с. 39], які, як правило, розвиваються в разі тривалого та важкого перебігу хвороби.

Загальноприйнятим «золотим» стандартом лікування atopічного фенотипу астми – це інгаляційні глюкокортикоїди (ІГКС), які можна використовувати як у вигляді монотерапії, так і в комбінації з пролонгованими β_2 -агоністами або інгібіторами антилейкотрієнових рецепторів [2, 3, с. 21,4, с. 980]. Однак застосування стандартних протоколів лікування бронхіальної астми не завжди призводить до досягнення контролю над хворобою, що пов'язано з індивідуальними особливостями пацієнта та фенотиповою неоднорідністю захворювання [5, с. 78, 6].

Науковцями продовжується пошук альтернативних методів лікування БА за допомогою антитіл, які нейтралізують IgE (анти-IgE) та застосування анти-інтерлейкін – 5, 13 терапії, тощо [7, с. 328]. Виходячи з вищенаведеного, пошук ефективних схем індивідуалізованої терапії БА з урахуванням не тільки фенотипових особливостей хвороби, але й індивідуальних генетичних маркерів є перспективним та визначає актуальність нашого дослідження.

Мета роботи. Оцінити ефективність контролювальної протизапальної терапії у дітей, хворих на atopічну бронхіальну астму залежно від ацетиляторного поліморфізму.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети проведено комплексне клінічно-імунологічне обстеження I-II рівнів 51 дитини, які хворіють на atopічну бронхіальну астму. Вивчалися показники клітинного та гуморального імунітету, вміст у периферичній крові Т-лімфоцитів та їх субпопуляцій, а у сироватці крові – концентрацію імуноглобулінів класів А, М, G, E загального, інтерлейкіну (ІЛ)-4,5,8.

Усім дітям визначали генетичний маркер – характер ацетилювання за методом В.М. Пребстинг – В.І. Гаврилова у модифікації Тимофеевої, що характеризував особливості II фази системи біотрансформації ксенобіотиків.

Сформовано 2 клінічні групи: I група – 30 дітей з повільним характером ацетилювання (середній вік – $13,8 \pm 0,4$ роки, частка хлопчиків – 61,7%), II група – 21 пацієнт зі швидкими темпами ацетилювання (середній вік – $12,7 \pm 0,4$ роки ($p > 0,05$); частка хлопчиків – 65,7% ($p > 0,05$)). За основними клінічними ознаками групи спостереження були зіставлюваними.

Оцінку контролю бронхіальної астми (наявність денних та нічних симптомів захворювання, частоти використання швидкодіючих β_2 -агоністів, частоти стаціонарного лікування, частоти загострень, обмеження фізичної активності дитини, частоти позапланових візитів до алерголога) і інструментальну оцінку ступеня контролю астми (оцінки ОФВ1 і ПОШВ видиху до та після тривалої (більше 3 місяців) курсу протизапальної терапії виключно інгаляційними глюкокортикостероїдами) у обстежених дітей проводили згідно з рекомендаціями міжнародного консенсусу GINA-2015. Ефективність контролювальної терапії бронхіальної астми в клінічних групах порівняння оцінювалася в балах, при цьому зменшення суми балів свідчило про ефективність цієї терапії, а збільшення – про зниження рівня контролю бронхіальної астми.

Одержані результати дослідження аналізували з позицій біостатистики та клінічної епідеміології за допомогою комп'ютерних пакетів «Statistica7» StatSoft Inc. та Excel XP для Windows, різницю показників вважали статистично значущою за $p < 0,05$. Відбір та обстеження пацієнтів відповідали принципам біомедичної етики в педіатрії.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз отриманих даних показав, що за клінічними та спірографічними даними вихідний рівень контролю захворювання у пацієнтів обох груп спостереження виявився однаковим. Водночас, виразніший ефект тривалої базисної терапії (понад 3 міс.) інгаляційними ГКС відзначено у пацієнтів з швидким ацетиляторним статусом. Так, загальна кількість балів більше 13 зареєстровано у половини (50,0%) пацієнтів II групи та лише у кожній п'ятій дитини (18,2%, $P < 0,05$) I клінічної групи. Недостатній рівень контролю бронхіальної астми у дітей з повільним типом ацетилювання пояснювався збереженням частих денних та нічних симптомів захворювання, які вимагали

Таблиця 1

Порівняльна оцінка контролю (в балах) атопічної бронхіальної астми в дітей на початку та наприкінці протизапальної терапії залежно від ацетиляторного статусу пацієнтів

Показники контролю бронхіальної астми		Повільний тип ацетилювання			Швидкий тип ацетилювання		
		Термін оцінки показників контролю	р	Термін оцінки показників контролю	р		
Клінічні симптоми	Денні симптоми	2,7±0,14	1,9±0,15	НВ	2,6±0,14	2,0±0,15	НВ
	Нічні симптоми	1,7±0,20	0,6±0,13	НВ	2,3±0,20	1,2±0,13	<0,05
	Частота застосування β ₂ -агоністів	1,9±0,20	1,4±0,14	НВ	1,0±0,20	1,0±0,14	НВ
	Обмеження фізичної активності	2,3±0,20	1,5±0,16	НВ	2,0±0,20	1,0±0,16	<0,05
	Частота госпіталізацій	1,8±0,14	1,4±0,11	НВ	1,3±0,14	1,1±0,11	НВ
	Частота загострень	2,3±0,16	2,0±0,14	НВ	3,0±0,16	2,0±0,14	<0,05
	Частота позапланових візитів до алерголога	1,5±0,14	0,8±0,09	НВ	1,2±0,14	0,2±0,09	<0,05
	Сума балів (1)	14,3±0,88	9,6±0,71	НВ	13,5±0,88	8,5±0,71	<0,05
Показники спірографії	ОФВ1 (% від норми)	1,5±0,20	0,8±0,16	НВ	1,0±0,20	0,6±0,16	НВ
	ПОШВ (% від норми)	2,6±0,16	2,0±0,27	НВ	2,2±0,16	1,6±0,27	НВ
	Сума балів (2)	3,9±0,33	2,8±0,40	НВ	2,8±0,33	2,6±0,40	НВ
Загальна кількість балів		18,2±1,02	16,0±1,13	НВ	16,3±1,02	11,8±1,13	НВ

додаткового (майже через день) використання β₂-агоністів короткої дії. Так, на тлі застосування ІГКС необхідність додаткового застосування сальбутамолу (більше чотирьох разів на тиждень) виникала у 35% дітей І клінічної групи та лише у 18,2% пацієнтів групи порівняння (P₀<0,05). Одночасно недостатній контроль БА, при наявності повільного ацетиляторного статусу призводив до обмеження фізичної активності дітей і виникнення загострень більше трьох разів на рік.

У таблиці 1 наведені показники контролю БА у дітей груп спостереження. Виходячи з отриманих даних в пацієнтів з повільним типом ацетилювання, тривале застосування ІГКС (понад 3 міс.) призводило до незначного ефекту за клінічними прояви астми та за спірографічними показниками контролю захворювання.

Співвідношення хворих з умовно задовільним рівнем клінічного контролю захворювання (сума балів (1)<12) і з близькими до норми показниками спірографії (сума балів (2)<4) в І групі становило: до курсу лікування ІГКС 40,0% та 45,0%, а після проведеного лікування – 65,0% (P>0,05) і 65,0% (P>0,05) відповідно. Таким чином, істотного поліпшення контролю у дітей при наявності повільного типу ацетилювання на фоні терапії тільки ІГКС не відзначалося. Таке персистування клінічних проявів захворювання свідчило про недостатній рівень контролю БА у дітей з повільним ацетиляторним фенотипом при лікуванні ІГКС і ставило під сумнів доцільність використання монотерапії ІГКС у цієї групи пацієнтів, що можливо було обумовлено особливостями механізмів запалення дихальних шляхів.

Аналіз ефективності контролюючої терапії у пацієнтів з швидким типом ацетилювання на відміну від групи порівняння, дозволив припустити наявність клінічного ефекту, який визначався в зниженні частоти нічних симптомів, частоти загострень захворювання і відповідно позапланових візитів до алерголога, поліпшенням фізичної активності дітей.

Співвідношення хворих з умовно задовільним рівнем клінічного контролю захворювання при наявності швидкого ацетиляторного фенотипу (сума балів (1)<12) та з близькими до норми показниками спірографії (сума балів (2)<4) стано-

вило: до курсу лікування ІГКС 27,3% та 36,6%, а після проведеного лікування – 81,9% (P<0,05) та 81,9% (P<0,05) відповідно.

Збільшення на 67,1% відносного ризику (ЗВР) та на 55,0% абсолютного ризику (ЗАР) втримання контролю БА, який визначали як збільшення, завдяки проведеному лікуванню, частини хворих з сумою балів загальної клінічної оцінки менше 12, віддзеркалювали виражений контролюючий ефект ІГКС при наявності швидкого ацетиляторного фенотипу. Мінімальна кількість хворих (МКХ), яких необхідно пролікувати для досягнення хоча б одного позитивного результату склала 2.

Для досягнення поліпшення вентиляційної функції легень, яке визначали як досягнення рівня контролю за даними спірограмми (сума балів (2)<4), необхідно пролікувати ІГКС двох дітей, які страждають на атопічну БА та мають швидкий тип ацетилювання. При цьому ЗВР склало 56,1%, а ЗАР – 46,0%. Такі показники свідчили про високу ефективність протизапальної терапії атопічної БА при наявності швидкого типу ацетилювання за допомогою ІГКС. Водночас існування невеликої частини хворих у яких не вдалося досягти контролю над захворюванням свідчить про вірогідну доцільність застосування також інших методів лікування у даній категорії пацієнтів.

Нами також були оцінені показники ризику втримання контролю атопічної БА за допомогою ІГКС залежно від ацетиляторного статусу пацієнтів (табл. 2).

Таблиця 2

Показники ризику втримання контролю атопічної бронхіальної астми за допомогою інгаляційних глюкокортикостероїдів у дітей груп порівняння

Клінічні групи	Показники	АР, %	СШ (95% ДІ)
I	Сума балів (1) <12	25,0	2,8 (1,4-4,9)
	Сума балів (2) < 4	20,0	2,3 (1,3-4,0)
II	Сума балів (1) < 12	55,0	12,3 (6,3-24,1)
	Сума балів (2) < 4	47,0	8,1 (4,2-15,6)

Отримані дані підтверджували виразніший клінічний ефект ІГКС за наявності атопічної БА

та швидкому ацетиляторному фенотипі, проте не заперечували можливої ймовірності клінічного поліпшення хвороби у дітей з повільним ацетиляторним статусом.

Висновки. 1. Використання інгаляційних глюкокортикостероїдів у дітей, хворих на atopічну бронхіальну астму за наявності швидкого ацетиляторного фенотипу призвело до збільшення атрибутивного ризику досягнення контролюваного захворювання на 55,0%, а у пацієнтів з повільним типом ацетилювання – на 25,0%.

2. Контролюючий ефект протизапальної терапії інгаляційними глюкокортикостероїдами був

вищим у дітей з швидким ацетиляторним статусом, про що свідчило збільшення відносного ризику умовно задовільного рівня контролю на 67,1%, абсолютного ризику контролю бронхіальної астми – на 55,0%, при мінімальній кількості хворих, яких необхідно пролікувати для досягнення хоча б одного позитивного результату – 2.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні показників гіперсприйнятливості дихальних шляхів за окремих фенотипів бронхіальної астми, що дозволить раціональніше обрати лікувально-профілактичні заходи даним пацієнтам.

Список літератури:

1. Антипкін Ю.Г. Клінічні настанови з діагностики та лікування бронхіальної астми у дітей / Ю.Г.Антипкін // Здоров'я України. – 2010. – № 3 (14). – С. 39–41.
2. Наказ МОЗ України від 08.10.2013 № 868 Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги. Бронхіальна астма у дітей.
3. Романюк Л.И. Внедрение рекомендаций GINA-2015, 2014 в клиническую практику: интерактивный проект Астма-smart-клуб/ Л.И. Романюк // Клінічна імунологія. Алергологія. Інфектологія. – 2015. – № 5–6. – С. 19–22.
4. Papadopoulos N.G. International consensus on (ICON) pediatric asthma / N.G. Papadopoulos, H. Arakawa, K.-H. Carlsen / Allergy. – 2012. – Vol. 67. – P. 976–997.
5. Phenotypes and Endotypes of Uncontrolled Severe Asthma: New Treatments/ Campo P., Rodriguez F., Sánchez-García S. [et al.] // J Investig Allergol Clin Immunol. – 2013. – Vol. 23 (2). – 76–88.
6. Pocket Guide for Asthma Management and Prevention (updated 2015) [Електронний ресурс] // Global Initiative for Asthma, 2015. – Режим доступа: http://ginasthma.org/wp-content/uploads/2016/01/GINA_Pocket_2015.pdf
7. Weiss S.T. New approaches to personalized medicine for asthma: Where are we? / S.T. Weiss // J. Allergy Clin. Immunol. – 2012. – Vol. 129. – P. 327–334.

Тарнавская С.И., Донская Т.В.

Буковинский государственный медицинский университет

Сичкарь И.Б.

КГО «Обласная детская клиническая больница» г. Черновцы

ОСОБЕННОСТИ КОНТРОЛИРУЮЩЕЙ ТЕРАПИИ АТОПИЧЕСКОЙ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЫ У ДЕТЕЙ С УЧЕТОМ АЦЕТИЛЯТОРНОГО ПОЛИМОРФИЗМА

Аннотация

Проведение комплексного клинично-параclinicalического обследования 31 ребенка с atopическим фенотипом бронхиальной астмы (БА) позволило установить, что наличие быстрого ацетиляторного статуса увеличивало атрибутивный риск достижения контролируванности заболевания на 55,0%, а медленного типа ацетилювання – на 25,0%. У детей с быстрым ацетиляторным фенотипом отмечено увеличение относительного риска условно удовлетворительного уровня контроля астмы на 67,1%, абсолютного риска контроля заболевания – на 55,0%, при минимальном количестве больных, которых необходимо пролечить для достижения хотя бы одного положительного результата – 2.

Ключевые слова: дети, бронхиальная астма, ацетилювання, контролирующая терапия.

Tarnavska S.I., Donska T.V.

Bukovinian State Medical University

Sichkar I.B.

CMI Regional Children's Hospital (Chernivtsi)

FEATURES IN CONTROL THERAPY OF ATOPIC ASTHMA IN CHILDREN DEPENDING OF ACETYLATED POLYMORPHISM

Summary

A complex examination of 31 children with atopical asthma phenotype (BA) revealed that the availability of fast acetylation status increased attributive risk of achieving controllable disease in 55.0%, and slow type of acetylation – to 25.0%. Children with fast acetylation phenotype observed increase in relative risk conditionally satisfactory level of asthma control in 67.1%, absolute risk control disease – by 55.0%, with a minimum number of patients that need to be treated to achieve at least one positive result – 2.

Keywords: children, bronchial asthma, type of acetylation, controlled therapy.

УДК 616.711-007-085-092.9

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ДЕГЕНЕРАТИВНО-ДИСТРОФИЧЕСКИХ ПОРАЖЕНИЙ ПОЗВОНОЧНИКА В ЭКСПЕРИМЕНТЕ И ПОСЛЕ КОРРЕКЦИИ

Холодкова Е.Л., Цюрупа А.В., Садовская Ю.А., Горюк И.А.

Одесский национальный медицинский университет

В условиях возрастающей частоты распространения дорсопатий, поиск эффективного патогенетического лечения представляется актуальной задачей на сегодняшний день. В работе описаны основные принципы коррекции дегенеративно-дистрофического поражения позвоночника. На экспериментальной модели дегенеративно-дистрофического поражения позвоночника у крыс апробирован метод коррекции обогащенной тромбоцитами плазмой. Исследовано влияние нестероидных противовоспалительных средств (диклофенак натрия) на структуру межпозвоночного диска и позвонков. Выявлено, что при моделировании патологии имеются смещение студенистого ядра, расслоение фиброзного кольца, очаги фибронекроза и др. Доказано положительное влияние обогащенной тромбоцитами плазмы на структуру межпозвоночного диска и позвонков в условиях экспериментального дегенеративно-дистрофического поражения позвоночника.

Ключевые слова: дорсопатии; дегенеративно-дистрофические повреждения позвоночника; обогащенная тромбоцитами плазма; нестероидные противовоспалительные средства; коррекция; межпозвоночный диск.

Постановка проблемы. Распространенность дорсопатий по данным ВОЗ в развитых странах носит характер пандемии. Дорсопатии – это болевые синдромы и неврологические расстройства в области спины невисцеральной этиологии, связанные с дегенеративными и/или воспалительными заболеваниями позвоночника и прилегающих к нему мышц. В МКБ-10 дорсопатии выделены отдельно (M40–M54) [1, с. 1].

Актуальность проблемы дорсопатий состоит в морфологической многоликости форм, а также в высокой встречаемости среди населения. Дорсопатии являются ведущей причиной обращения за медицинской помощью, значительно снижая качество жизни и работоспособность населения средней возрастной группы, и являются одними из основных причин инвалидности [2, с. 779]. Боль в спине хотя бы раз в жизни испытывают 70–80% населения Земли. По данным эпидемиологических исследований, распространенность боли в спине достигает 40–80%. В течение жизни частота дорсопатии может достигать 80%, а годовой показатель колеблется от 25 до 60% в разных этнических группах [3, с. 272; 4, с. 404; 5, с. 105].

Комплексное лечение дорсопатии – актуальное направление современной медицины, интересующее невропатологов, ортопедов, хирургов, реабилитологов и врачей общей практики. Основными и наиболее частыми морфологическими проявлениями дорсопатий являются дегенеративно-дистрофические поражения позвонков (ДДПП) и межпозвоночных дисков (МПД) [6, с. 6]. Именно поэтому влияние на эти образования и восстановление целостности поврежденных тканей представляется наиболее перспективным направлением лечения.

Анализ последних данных и публикаций. Процесс дегенерации межпозвоночного диска имеет мультифакториальную природу, однако существует ряд наиболее значимых факторов. Долгое время считалось, что чрезмерные нагрузки, курение и тучность являются причинами дегенеративно-дистрофического поражения позвоночника. В настоящее время в экспериментальных исследованиях установлено, что сами по себе эти факторы не приводят к дегенерации диска [7, с. 50]. Напротив, при рациональном уве-

личении физической нагрузки, увеличивается резистентность тканей благодаря увеличению синтеза протеогликанов [8, с. 1410].

Научные исследования свидетельствуют о большом значении генетической предрасположенности в формировании дегенеративно-дистрофических изменений в межпозвоночных дисках, которые проявляются в 52–74% наблюдений [9, с. 395; 10, с. 166]. Генетические нарушения баланса матриксных белков, их синтеза, а также регуляции воспалительного процесса приводит к прогрессированию дегенеративных изменений в межпозвоночном диске. При существовании генетической предрасположенности травма может возникнуть даже под действием адекватных внешних факторов [11, с. 1974].

Одним из важнейших факторов, способствующих ДДПП, является нарушение поступления питательных веществ и выведения продуктов метаболизма клеток (в частности лактата). Было доказано, что при недостаточном поступлении глюкозы и кислорода в клетки диска и нарушении поддержания оптимального Ph окружения, клетки перестают вырабатывать молекулы протеогликана и погибают [12, с. 2548]. Как следствие, происходит дегидратация диска. Нарушение питания диска происходит после идиопатической потери сосудов в концевой пластинке, а также кальцификации кольцевой пластинки [13, с. 2635]. Реваскуляризация концевой пластинки и поступление факторов роста в поврежденные ткани, возможно, способствовало бы ускорению анаболических и торможению катаболических процессов в них.

В мировой и отечественной литературе есть данные об экспериментальном и клиническом применении обогащенной тромбоцитами плазмы (ОТП) (Platelet Rich Plasma – PRP), как эффективном средстве регенерации и реваскуляризации тканей. ОТП активно используется в трансплантологии [14, с. 238], при заживлении ран [15, с. 435], экспериментальном циррозе [16, с. 65] и др. [17, с. 1008; 18, с. 149]. Биологически активные вещества, выделяемые тромбоцитами, ингибируют ткани рубцов, подавляют апоптоз, стимулируют ангиогенез и повышают митотическую активность тканей, восстанавливая трофику и усиливая анаболические процессы в поврежден-

ной хрящевой ткани [19, с. 103]. Положительные результаты коррекции ДДПП в эксперименте были получены при использовании метода инъекционной формы ОТП [20, с. 157]. Было доказано, что использование обогащенной тромбоцитами плазмы в виде гидрогелевых микросхем из желатина является эффективным способом доставки ОТП в поврежденные ткани [21, с. 3727].

Среди медикаментозных препаратов для лечения дорсопатий часто используют нестероидные противовоспалительные средства (НПВС). Препаратом выбора является неселективный нестероидный противовоспалительный препарат – диклофенак натрия [22, с. 73].

Выделение нерешенных частей общей проблемы. В литературе нет детального описания морфологических изменений, возникших при дегенеративно-дистрофическом поражении позвоночника в эксперименте и после коррекции обогащенной тромбоцитами плазмой. Нет данных касательно влияния НПВС на процесс дегенерации диска.

Целью нашего исследования стало изучение морфофункциональных изменений в тканях МПД, возникших при экспериментальном дегенеративно-дистрофическом поражении позвоночника после коррекции обогащенной тромбоцитами плазмой и после коррекции НПВС.

Материалы и методы. В эксперименте были задействованы половозрелые крысы линии Вистар численностью 60 особей, разделенные на три группы: I группа – животные с ДДПП; II группа – животные с ДДПП и коррекцией НПВС; III группа – животные с ДДПП коррекцией ОТП. Отдельная группа животных служила интактным контролем.

Моделирование патологии ДДПП у экспериментальных животных осуществлялось путем формирования постоянной асимметричной статической компрессии-дистензии хвостового отдела позвоночного столба согласно общим этическим принципам экспериментов на животных (I Национальный конгресс по биоэтике, 20.09.2001 г., г. Киев), закону Украины «Про захист тварин від жорстокого поводження» № 27, ст. 230, от 2006 г. с изменениями, внесенными в соответствии с Законом N 1759-VI (1759-17) от 15.12.2009, ВВР, 2010 г., N 9, ст. 76, а так же Эти-

ческим кодексом ученого Украины (Национальная академия наук Украины, 2009 г.)

Наркоз животным осуществлялся путем введения ингаляций эфира. Для местной анестезии в основание хвоста вводили раствор лидокаина концентрацией 2% в дозе 0,4 мл. Шерсть в области операционного поля удаляли, кожу обрабатывали трижды раствором этанола концентрацией 70% и раствором йода 1%. Резекция хвоста была проведена на уровне СсXIV-СсXV. Культю четырьмя – пятью П-образными швами подшивали к мышцам и связкам пояснично-крестцового отдела позвоночника на уровне LIV-SI. (Рис. 1, 2) [23].

Выводили животных из эксперимента путем эвтаназии (ингаляционная передозировка эфиром). Оценку результатов проводили через 60 суток от начала моделирования патологии.

Получение обогащенной тромбоцитами плазмы было произведено путем её выделения из цельной крови на аппарате SmartPrep (фирма-производитель Harvester Corp, USA), свидетельство о государственной регистрации № 10179/2011 в соответствии с Указом Госклинической инспекции МОЗ Украины от 08 февраля 2011 г. № 69. В качестве НПВС использовали диклофенак натрия (Р.п. № UA/10237/01/01) из расчета 1 мг/кг длительностью 5 суток. НПВС и ОТП вводили в виде инъекций в основание хвоста.

Для патоморфологического исследования по стандартным методикам [24, с. 177] использовали материал позвонков и межпозвоночных дисков (МПД).

Результаты и обсуждение. При гистологическом исследовании срезов межпозвоночных дисков группы животных после моделирования ДДПП наблюдалась значительная асимметрия структур МПД, ярко выраженные патологические изменения в них. На стороне компрессии толщина фиброзного кольца значительно уменьшена, по сравнению с интактными животными. Значительное смещение студенистого ядра отмечается в сторону дистензии. Максимальные признаки дегенеративно-дистрофического поражения фиброзного кольца выявляли на стороне компрессии. Коллагеновые пластины фиброзного кольца были расслоены и сплюснены, с множеством полиморфных щелей и участками дезорганизации. В таких участках наблюдали множественные очаги фибронекроза, которые иногда доходили до эпифизов. Отмечалось снижение объема студенистого ядра, со стороны компрессии отмечалась вдавление части коллагеновых волокон в его полость, выраженная вакуолизация нотохондральных клеток, очаги некроза. Высота эпифизов на стороне компрессии была несколько выше, отмечают очаги хондронекроза (рис 3).

У животных после коррекции НПВС так же отмечались дегенеративно-дистрофические изменения в тканях позвонков и МПД. Степень асимметрии структур была неизменна по сравнению с патологией без коррекции. Несколько меньшая степень расслоения коллагеновых волокон и несколько большая толщина фиброзного кольца

Рис. 1. Моделирование ДДПП

Источник: разработано авторами

Рис. 2. Моделирование ДДПП

Источник: разработано авторами

на стороне компрессии соответственно. Количество очагов некроза оставалось неизменно (рис. 4).

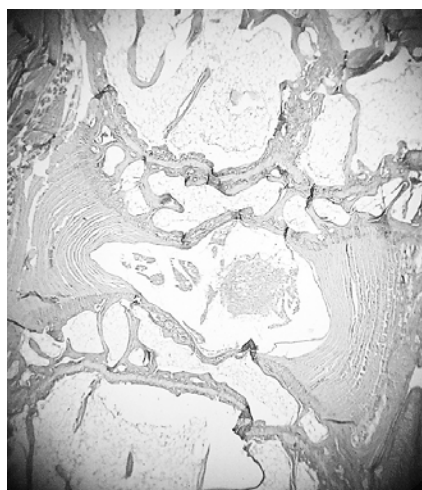

Рис. 3. Участок позвоночного столба, межпозвоночный диск после моделирования ДДПП, окраска гематоксилин-эозин ув. х 40

Источник: разработано авторами

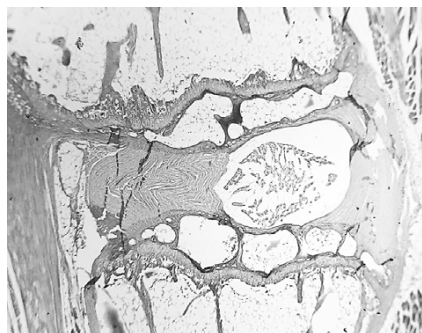

Рис. 4. Участок позвоночного столба, межпозвоночный диск после моделирования ДДПП и коррекции НПВС, окраска гематоксилин-эозин ув. х 40

Источник: разработано авторами

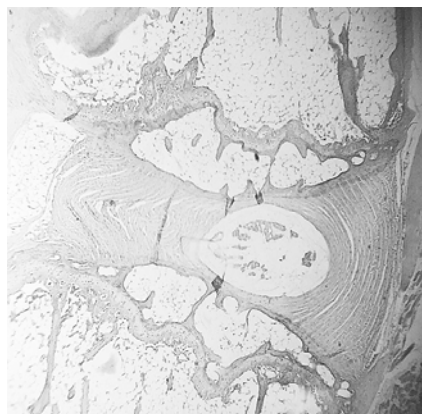
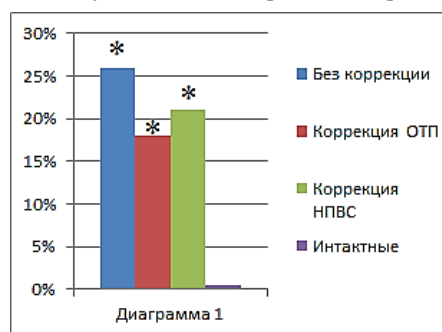

Рис. 5. Участок позвоночного столба, межпозвоночный диск после моделирования ДДПП и коррекции ОТП, окраска гематоксилин-эозин ув. х 40

Источник: разработано авторами

После коррекции ОТП отмечается достоверное снижение очагов фибронекроза, большая толщина фиброзного кольца на стороне компрессии, меньшая степень расслоения коллагеновых волокон. Несколько снижена асимметрия тканей между сторонами компрессии и дистензии. Незначительное снижение количества очагов некроза нотохон-

дральных клеток и изменение высоты эпифизов тел позвонков. Без изменений: асимметрия расположения студенистого ядра МПД (рис. 5).

* - разница достоверна относительно контроля ($p < 0,05$)

Таблица 1

Степень расслоения коллагеновых волокон

Группа	Степень
Без коррекции	2-3 степень
Коррекция НПВС	1-2 степень
Коррекция ОТП	0-1 степень
Интактные	0 степень

При проведении морфометрического исследования определяли степень смещения студенистого ядра в сторону дистензии (Диаграмма 1) и степень расслоения коллагеновых волокон (Таблица 1).

Степень смещения студенистого ядра определяли относительно расположения студенистого ядра у интактных животных. В группе животных с ДДПП без коррекции отмечается смещение студенистого ядра в сторону дистензии на 26% ($p < 0,05$). В группах животных с коррекцией ОТП и с коррекцией НПВС отмечали смещение студенистого ядра на 18% и 21% соответственно ($p < 0,05$), при этом следует отметить, что полученные результаты практически, не отличаются при использовании различных методов коррекции.

Оценка степени расслоения коллагеновых волокон проводилась с использованием программы СИТО, по методике, разработанной сотрудниками кафедры анатомии человека ОНМедУ. Измерялось расстояние между волокнами в условных единицах (у. е.) с последующим присвоением степени расслоения. Нулевой степени соответствовало 0-2 у.е.; первой степени – 3-6 у.е.; второй степени – 7-10 у.е.; третьей степени – 11-18 у.е. Можно заметить, что использование ОТП и НПВС приводит к снижению степени расслоения коллагеновых волокон, при этом позитивный эффект более выражен в группе с применением ОТП.

Полученные нами данные демонстрируют высокую регенераторную активность ОТП, на что указывали авторы [14, с. 238; 15, с. 435; 16, с. 65; 17, с. 1008; 18, с. 149; 19, с. 103]. Факторы роста, высвобождающиеся в результате дегрануляции тромбоцитов, оказывают стимулирующее действие на процессы пролиферации фибробластов и других клеток, способствуя восстановлению структуры тканей окружающих МПД, и тормозя процесс дегенерации дисков. Подобные результаты были получены исследователями после локального введения недифференцированных аллогенных ме-

зенхималних ствольових кліток в зону дефекта [25, с. 74] і після введення культивованих аутогенних кліток студенистого ядра [26, с. 33] при корекції дегенеративно-дистрофічного ураження позвоночника в експерименте. НПВС не сприяли значительним регенеративним процесам в МПД. Слід відзначити, що вплив ОТП і НПВС на зміщення студенистого ядра були не настільки різноманітними і суттєвими. Можливо, це пов'язано, з великим внеском в розвиток даної патології механічної складової.

Висновки. Обогащенная тромбоцитами плазма позитивно впливає на регенеративні про-

цеси в тканин міжпозвоночних дисків, що підтверджується зменшенням кількості очагов фибронекрозу, ступеня розшарування колагенових волокон, при цьому спостерігається зростання висоти фиброзного кільця і епіфізів тел позвонків.

Перспективи дальніших досліджень. Потрібно детальніше вивчити формування судинної сітки в зоні ДДПП. Необхідні додаткові дослідження стосовно тривалості позитивного ефекту ОТП, оптимізація дози введення ОТП в зону ДДПП. Потрібно розробити методи відновлення розташування студенистого ядра в МПД.

Список літератури:

1. М 40 – М 54 Дорсопатії // МКБ – 10. – Женева: ВООЗ, 1988. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 1.
2. Brooks P.M. The burden of musculoskeletal disease – a global perspective // Clin. Rheumatol. 2006. Vol. 25. P. 778–781
3. European Commission Special Eurobarometer // Eur. Commission. 2007. 272 p.
4. McBeth J., Jones K. Epidemiology of chronic musculoskeletal pain // Best Pract. Res. Clin. Rheumatol. 2007. Vol. 21. P. 403–425.
5. Louw Q.A., Morris L.D., Grimmer-Somers K. The prevalence of low back pain in Africa: a systematic review // BMC Musculoskelet. Disord. 2007. Vol. 8. P. 105.
6. Біль у спині: від синдрому до діагнозу / І. П. Катеренчук, Л. А. Ткаченко, Т. І. Ярмола. – Харків: «Золоті сторінки», 2013.
7. Batti M.C., Videman T., Kaprio J. et al. The Twin Spine Study: contributions to a changing view of disc degeneration // Spine J. – 2009. – V. 9, N1. – P. 47–59.
8. Videman T., Lev lahti E., Batti M.C. The effects of anthropometrics, lifting strength, and physical activities in disc degeneration // Spine. – 2007. – V. 32, № 13. – P. 1406–1413.
9. Heikkila J.K., Koskenvuo M., Heliovaara M. et al. Genetic and environmental factors in sciatica. Evidence from a nationwide panel of 9365 adult twin pairs // Ann. Med. – 1989. – V.21. – P.393–398.
10. MacGregor A.J., Andrew T., Sambrook P.N., Spector T.D. Structural, psychological, and genetic influences on low back and neck pain: a study of adult female twins // Arthritis Rheum. – 2004. – V 51. – P. 160–167.
11. Adams M.A., Dolan P. Spine biomechanics // J. Biomech. – 2005. – V. 38. – P. 1972–1983.
12. Horner H.A., Urban J.P.G. Effects of nutrient supply on the viability of cells from the nucleus pulposus of the intervertebral disc: 2001 Volvo Award in Basic Science // Spine. – 2001. – V. 26, № 23. – P. 2543–2549.
13. Boos N. Weissbach S., Rohrbach H. et al. Classification of age-related changes in lumbar intervertebral discs 2002 Volvo Award in Basic Science // Spine. – 2002. – V. 27, N 23. – P. 2631–2644.
14. The efficacy of platelet-rich plasma in grafted maxillae. A randomised clinical trial / M. Badr, P. Coulthard, R. Alissa, R. Oliver // European Journal Oral Implantology – 2010. – Vol. 3, № 3. – P. 233–244.
15. Fréchet J.-P. Platelet-rich Plasmas: Growth Factor Content and Roles in Wound Healing / J.-P. Fréchet, I. Martineau, G. Gagnon // Journal Dental Resistant. – 2005. – Vol. 84. – P. 434–438.
16. Холодкова О.Л., Горчаг Д.М. Можливість використання збагаченої тромбоцитами плазми при експериментальній терапії токсичного ураження печінки / О. Л. Холодкова, Д. М. Горчаг // Український морфологічний альманах. – 2013. – Т. 11, № 3. – с. 63–65.
17. Zhao Y. Research progress of platelet-rich plasma in promoting bone regeneration and repairing / Y. Zhao, W. Zhai // Zhongguo Xiu Fu Chong Jian Wai Ke Za Zhi. – 2010. – Vol. 24, № 8. – P. 1004–1008.
18. Platelet-rich plasma injection for chronic Achilles tendinopathy: a randomized controlled trial / R. J. de Vos, A. Weir, H. T. van Schie et al. // JAMA. – 2010. – Vol. 303, № 2. – P. 144–149.
19. Регенеративна медицина на основі аутологічної плазми / Р.Р. Ахмеров. – Одеса: «MultiMed», 2014 – рус.
20. Nagae M. Intervertebral disc regeneration using platelet-rich plasma and biodegradable gelatin hydrogel microspheres / M. Nagae, T. Ikeda, Y. Mikami, H. Hase, H. Ozawa, K. Matsuda, H. Sakamoto, Y. Tabata, M. Kawata, T. Kubo // Tissue Eng. – 2007. – Vol. 13. – P. 147–158.
21. Sawamura K. Characterization of in vivo effects of platelet-rich plasma and biodegradable gelatin hydrogel microspheres on degenerated intervertebral discs / K. Sawamura, T. Ikeda, Y. Mikami // Tissue Eng Part A. – 2009. – Vol. 15. – P. 3719–3727.
22. Восстановительное лечение остеохондроза позвоночника / И.Л. Пшетаковский, И.П. Шмакова. – Одеса: Астропринт, 2009. – 112 с. – Библиогр.: с. 111 – рус.
23. Пат. № 106085 / Спосіб моделювання дегенеративно-дистрофічного ураження хвостового відділу хребта у щурів / Заявл. 18.11.15/ Опубл. 11. 04. 16/ Бюл. № 7 / О.Л. Холодкова, О.В. Цюрупа, І.Ю. Бадьїн.
24. Методики морфологічних досліджень: монографія / М54 Багрий М.М., Діброва В.А., Попадинець О.Г., Гришук М.І.; за ред. М. М. Багрія, В.А. Діборови. – Вінниця: Нова книга, 2016. – 328 с. ISBN 978-978-966-382-594-6.
25. Юхта М.С. К вопросу о применении клеточной терапии при дегенеративно-дистрофических повреждениях межпозвоночных дисков / М.С. Юхта, В.И. Грищенко // Вісн. ортопедії, травматології та протезування. – 2010. – № 4. – С. 70–75.
26. Григоровский В.В. Влияние культивированных аутогенных клеток студенистого ядра на структуру межпозвоночных дисков хвостовых сегментов при моделировании остеохондроза у крыс / В.В. Григоровский, М.В. Хижняк, И.Г. Васильева // Український нейрохірургічний журнал. – 2013. – № 2. – С. 28–34.

Холодкова О.Л., Цюрупа О.В., Садовська Ю.О., Горюк І.А.

Одеський національний медичний університет

МОРФОЛОГІЧНІ ПРОЯВИ ДЕГЕНЕРАТИВНО-ДИСТРОФІЧНИХ УРАЖЕНЬ ХРЕБТА В ЕКСПЕРИМЕНТІ ТА ПІСЛЯ КОРЕКЦІЇ

Анотація

За умов зростаючої частоти поширення дорсопатій, пошук ефективного патогенетичного лікування є актуальним завданням на сьогоднішній день. У роботі описані основні принципи корекції дегенеративно-дистрофічного ураження хребта. На експериментальній моделі дегенеративно-дистрофічного ураження хребта у щурів був апробований метод їх корекції збагаченою тромбоцитами плазмою. Досліджено вплив нестероїдних протизапальних засобів (диклофенак натрію) на структуру міжхребцевого диска і хребців. Виявлено, що при моделюванні патології є зміщення драглистого ядра, розшарування фіброзного кільця, вогнища фибронекрозу та ін. Доведено, що збагачена тромбоцитами плазма має позитивний вплив на структуру міжхребцевого диска і хребців за умов експериментального дегенеративно-дистрофічного ураження хребта.

Ключові слова: дорсопатії; дегенеративно-дистрофічні ураження хребта; збагачена тромбоцитами плазма; нестероїдні протизапальні засоби; корекція; міжхребцевий диск.

Kholodkova O.L., Tsyurupa O.V., Sadovskaya Y.O., Goryuk I.A.

Odessa National Medical University

MORPHOLOGICAL MANIFESTATIONS OF DEGENERATIVE-DYSTROPHIC LESIONS IN THE SPINE IN THE EXPERIMENT AND AFTER THEIR CORRECTION

Summary

Because of increasing frequency of dorsopathies the search of an effective pathogenetic treatment seems to be an urgent task today. The paper describes the basic principles of correction of degenerative-dystrophic lesions in the spine. In an experimental model of degenerative-dystrophic spine lesions in rats the method of correction this pathological state with platelet-rich plasma is tested. The effect of non-steroidal anti-inflammatory medicaments (diclofenac sodium) on the intravertebral disc and vertebral structure has been researched. It was revealed that in the process of modeling the disease dislocation of nucleus pulposus, exfoliation of fibrous ring, local fibronectin and other changes are observed. The positive influence of platelet-rich plasma on the structure of the intravertebral disc and vertebrae in experimental degenerative-dystrophic lesion of the spine has been proved.

Keywords: dorsopathies; degenerative-dystrophic lesions of the spine; platelet-rich plasma; non-steroidal anti-inflammatory medicaments; correction; intravertebral disc.

ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ

УДК 619:578.825.15

ПОРІВНЯННЯ ЧУТЛИВОСТІ ПЕРЕЩЕПЛЮВАНИХ КУЛЬТУР КЛІТИН ДО ВІРУСУ ІНФЕКЦІЙНОГО РИНОТРАХЕЇТУ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ

Гулянич М.М., Недосєков В.В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено чутливість ряду перещеплюваних культур клітин різного погодження до вірусу інфекційного ринотрахеїту великої рогатої худоби штаму «ВМ». За результатами досліджень виявлено, що з поміж дев'яти досліджуваних культур найбільш чутливою до вірусу ІРТ була культура нирки теляти – MDBK. Використання культури клітин MDBK дозволяє накопичувати вірусну суспензію на четвертому пасажі в титрах $8,0 \pm 0,11 \lg \text{ТЦД}_{50}/\text{см}^3$.

Ключові слова: інфекційний ринотрахеїт, чутливість культур клітин, герпервірус 1 типу великої рогатої худоби, перещеплювана культура клітин, профілактика, вакцинація.

Актуальність. Респіраторні захворювання великої рогатої худоби (ВРХ) завдають значних економічних втрат тваринництву. Одним із таких захворювань є інфекційний ринотрахеїт (ІРТ). Захворювання спричинюється герпесвірусом великої рогатої худоби 1 типу. Унікальність збудника ІРТ в можливості інтеграції геному вірусу в геном клітини господаря і таким чином тривалої персистенції. Вірус ІРТ здатний розмножуватись в моноцитах, нейтрофілах і макрофагах, викликаючи при цьому імуносупресію. Це обумовлює імунodefіцієнтний стан тварин та підвищує їх сприйнятливність до умовно-патогенних збудників, що в свою чергу перешкоджає адекватній та ефективній імунній відповіді після введення вакцинного препарату [1, 2].

Клінічно хвороба проявляється катарально-некротичним ураженням слизових оболонок дихальних шляхів, лихоманкою, пригніченням, кон'юнктивітом, ураженням центральної нервової системи, розвитком пустульозного вульвовагініту та абортами у корів, а також баланопоститами у биків [1, 3].

Вперше хвороба була описана в 1928 році, а в 50-х роках в США. Тоді у великої рогатої худоби було зареєстровано захворювання верхніх дихальних шляхів, описане під назвою «червоний ніс» та інфекційний некротичний риніт. Вірус вперше був виділений в 1956 із носових виділень телят з гострим респіраторним захворюванням. На території колишнього Радянського Союзу ІРТ був вперше діагностований в 1964 році [3]. Зараз інфекційний ринотрахеїт ВРХ реєструється повсюдно в країнах з розвинутим скотарством. У всьому світі для профілактики цього захворювання проводять поголовні вакцинації, як телят так і дорослих тварин. Застосовують при цьому живі та інактивовані вакцини. Масова вакцинація дозволяє створити популяційний імунітет та знизити виділення та циркуляцію вірусу, аж до елімінації його із імунної популяції [4].

Для виготовлення якісного вакцинного препарату важливу роль відіграє активність використаного вірусного матеріалу. Вірусний матеріал, в свою чергу, зокрема вірусу інфекційного рино-

трахеїту ВРХ напрацьовують вирощуючи вірус в культурі клітин. Відомо, що до різних вірусів чутливість клітин різна, також як і до різних штамів вірусу ІРТ [3, 4, 5, 6].

Мета роботи. Метою роботи є визначення найбільш оптимальної культури клітин, як біологічного об'єкту для ефективного культивування вірусу інфекційного ринотрахеїту ВРХ штаму «ВМ».

Матеріали та методи. Чутливість перещеплюваних культур клітин до вірусу інфекційного ринотрахеїту вивчали використовуючи метод послідовних пасажів. Лінії клітин інфікували вірусмістким матеріалом, отриманим від попереднього пасажу.

Культуру клітин вирощували в культуральних матрасах площею 25 см^2 протягом 1-2 діб до утворення суцільного моношару клітин. Після попереднього відмивання моношару клітин розчином Хенкса в культуральні матраси з моношаром клітин вносили вірус ІРТ ВРХ штаму «ВМ» з інфекційною активністю не нижче $5,0 \lg \text{ТЦД}_{50}/\text{см}^3$. Множинність зараження при цьому складала $0,01 \text{ ТЦД}_{50}/\text{кл}$. Для контакту вірусу з клітинами, інфіковану культуру в матрасах переміщували в термостат на 1 годину за температури $37 \pm 0,5^\circ \text{C}$. Після контакту додавали підтримуюче середовище. В якості підтримуючого середовища використовували живильне середовище «DMEM+RPMI» та «DMEM+199» у співвідношенні 1:1 (в залежності від того до якого середовища пристосовано досліджувану культуру) без сироватки крові. В якості контролю залишали по два матраси з неінфікованою культурою клітин (зі зміною ростового середовища на підтримуюче).

За інфікованою культурою клітин спостерігали за допомогою інвертованого мікроскопу до появи ЦПД вірусу або протягом 120 год. Репродукцію вірусу ІРТ в культурі клітин враховували з появою інтенсивних специфічних цитопатичних змін у клітинному моношарі. При ураженні не менше 70-80% моношару матраси з культурою заморожували при температурі мінус $20-24^\circ \text{C}$. Якщо за період спостереження (120 год.) ЦПД вірусу не спостерігали культуру піддавали замороженню, як описано вище, та проводили наступний пасаж.

Таблиця 1

Чутливість ряду культур до вірусу інфекційного ринотрахеїту великої рогатої худоби (M±m, n=5)

Культура клітин	Титр інфекційної активності вірусу (lg ТЦД ₅₀ /см ³)				
	Вихідний	1 пасаж	2 пасаж	3 пасаж	4 пасаж
MDBK	5,0 ±0,05	6,5 ±0,10	7,2 ±0,05	7,9 ±0,12	8,0 ±0,11
TrT	5,0 ±0,05	5,2 ±0,07	6,3 ±0,06	6,6 ±0,19	6,8 ±0,14
HB	5,0 ±0,05	4,5 ±0,11	5,5 ±0,10	6,3 ±0,06	6,5 ±0,11
RCC	5,0 ±0,05	2,5 ±0,07	5,3 ±0,13	5,9 ±0,07	6,0 ±0,05
RK-13	5,0 ±0,05	3,7 ±0,07	5,7 ±0,11	5,7 ±0,04	5,8 ±0,07
Vero	5,0 ±0,05	н/ч	н/ч	н/ч	н/ч
BHK-21	5,0 ±0,05	н/ч	н/ч	н/ч	н/ч
ST	5,0 ±0,05	н/ч	н/ч	н/ч	н/ч
KCT	5,0 ±0,05	н/ч	н/ч	н/ч	н/ч

Примітка: н/ч – не чутлива

Джерело: розроблено авторами

Після відтавання, з отриманої суспензії відбирали проби для визначення активності вірусу ІРТ. Визначення інфекційної активності одержуваної вірусної суспензії проводили методом титрування в культурі клітин яка відповідає тій на якій був напрацьований матеріал. Для наступного пасажу використовували матеріал з попереднього.

Чутливість клітинних ліній визначали за проявом цитопатичної дії вірусу на клітини та рівнем накопичення вірусу в клітинній суспензії, який визначали шляхом титрування отриманого матеріалу в культурі клітин та обчислювали титр інфекційної активності матеріалу за методом Ріда та Менча [7].

Результати дослідження. В якості біологічної моделі для культивування та накопичення вірусу ІРТ було обрано культуру клітин. З цією метою було випробувано ряд перещеплюваних ліній культур клітин з наступною порівняльною оцінкою чутливості цих ліній до вірусу ІРТ. В роботі було використано перещеплювані лінії різного походження: MDBK – нирка теляти, TrT – трахея теляти, KCT – коронарні судини теляти, HB – нирка вівці, ST – нирка свині, RK-13 – нирка кроля, RCC – рогівка ока кроля, BHK-21 – нирка сирійського хом'яка, Vero – нирка африканської зеленої мавпи.

Чутливість клітинних ліній визначали за рівнем накопичення вірусу в клітинній суспензії та проявом цитопатичної дії вірусу на клітини. Результати визначення інфекційної активності ві-

русу ІРТ в перещеплюваних культурах клітин представлені в таблиці 1.

Відповідно до результатів представлених у таблиці досліджено, що репродукція вірусу ІРТ відбувалась при інфікуванні культур клітин MDBK, TrT, HB, RCC, RK-13. При цьому найбільш інтенсивне зростання накопичення вірусу в суспензії спостерігали з 1 по 3 пасажі.

Найвищий титр вірусу в суспензії отримали при культивуванні вірусу ІРТ в культурі MDBK, який на 4-му пасажі склав 8,0±0,11 lg ТЦД₅₀/см³. Перещеплювані культури клітин кроля – RCC та RK-13 проявили порівняно низьку чутливість до вірусу ІРТ, яка знаходилась на рівні 6,0±0,05 та 5,8±0,07 lg ТЦД₅₀/см³. Культури клітин нирки вівці (HB) та трахеї теляти (TrT) мали дещо вищу чутливість в порівнянні з кролячими культурами, проте поступаються культурі MDBK в середньому на 1,5 lg ТЦД₅₀/см³.

В перещеплюваних культурах клітин Vero, BHK-21, ST та KCT вірус ІРТ ВРХ штаму «ВМ» не проявляв цитопатичну дію.

Висновки. Результати отриманих даних дозволяють зробити висновок, що для культивування вірусу ІРТ штаму «ВМ» та накопичення вірусної суспензії з високими титрами інфекційної активності серед досліджених культур клітин найкраще підходить культура MDBK. Використання культури клітин MDBK дозволяє накопичувати вірусну суспензію на четвертому пасажі в титрах 8,0±0,11 lg ТЦД₅₀/см³.

Список літератури:

1. Глотов А.Г. Инфекционный ринотрахеит крупного рогатого скота / А.Г. Глотов, А.Ф. Шуляк, Т.И. Глотова, А.Н. Сергеев. – Новосибирск, 2006. – 196 с.
2. Костыркин Ю.А. Меры профилактики и борьбы с инфекционным ринотрахеитом – инфекционным пустулезным вульвовагинитом КРС в условиях молочного скотоводства / Ю.А. Костыркин, В.А. Мищенко, И.В. Нестеренко и др. // Тр. Федерального центра охраны здоровья животных. – Владимир, 2005. – Т.3. – С. 171-183.
3. Закутский Н. И. Герпесвирусные болезни животных / Н. И. Закутский, И. Ю. Хухоров, В. И. Жестерев и др. // Всерос. науч.-исслед. ин-т ветеринар. вирусологии и микробиологии. – Владимир, 2003. – 281 с.
4. Straub O.C. Bovine Rhinotracheitis Virus. Virus Infection of Ruminants / O.C. Straub // Amsterdam ets. Elsevier. sci. Publ. – 1990. – № 9. – P. 71-108.
5. Красочко П.А. Биотехнологические основы конструирования и использования иммунобиологических препаратов для молодняка крупного рогатого скота: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора биологических наук: 03.00.23 / П.А. Красочко; Щелково – 2009. – 46 с.
6. Bashir S. Isolation of infectious bovine rhinotracheitis virus in cell culture: (a case study) / S. Bashir, A.M. Dar, A.A. Bhat, S. Bukhari, T. Hussain // Journal of Cell and Tissue Research 15.2, 2015, pp. 5063-5066.
7. Reed L.J. A simple method of estimating fifty percent endpoints / L.J. Reed, H. Muench // Am. J. Hygiene, 27, 1938, pp. 493-497.

Гулянич М.М., Недосеков В.В.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СРАВНЕНИЕ ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ ПЕРЕВИВАЕМЫХ КУЛЬТУР КЛЕТОК К ВИРУСУ ИНФЕКЦИОННОГО РИНОТРАХЕИТА КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА

Аннотация

Исследовано чувствительность ряда перевиваемых культур клеток разного происхождения к вирусу инфекционного ринотрахеита крупного рогатого скота штамм «ВМ». По результатам исследований выявлено, что среди девяти исследуемых культур наиболее чувствительной к вирусу ИРТ была культура почки теленка – MDBK. Использование культуры клеток MDBK позволяет накапливать вирусную суспензию на четвертом пассаже в титрах $8,0 \pm 0,11 \lg \text{TCD}_{50}/\text{cm}^3$.

Ключевые слова: инфекционный ринотрахеит, чувствительность культур клеток, герпервирус 1 типа крупного рогатого скота, перевиваемая культура клеток, профилактика, вакцинация.

Hulyanych M.M., Nedosekov V.V.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

COMPARISON OF SENSITIVITY CONTINUOUS CELL CULTURES TO THE INFECTIOUS BOVINE RHINOTRACHEITIS VIRUS

Summary

Sensitivity of a number of various approvals continuous cell cultures to infectious bovine rhinotracheitis strain «ВМ» was studied. According to research was found that among nine surveyed cell cultures most sensitive to infectious bovine rhinotracheitis virus was calf kidney culture – MDBK. Using of cell cultures MDBK allows to accumulate viral suspension on the fourth passages in the titer $8,0 \pm 0,11 \lg \text{TCD}_{50}/\text{cm}^3$.

Keywords: infectious bovine rhinotracheitis, sensitivity of cell culture, bovine herpesvirus type 1, continuous culture cell, prevention, vaccination.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 130.2:77.7.091.4/374.72

ИГРОВОЕ КИНО В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Лебедева Н.А.

Международная Кадровая Академия (г. Киев),
Евразийская Академия телевидения и радио

В статье рассматривается жанр игрового кино в образовательном процессе. В ходе исследования выделены и проанализированы актуальные для образовательного процесса киноработы. Охарактеризованы художественные особенности упомянутых игровых фильмов в контексте осуществления образовательного процесса, их содержания, как духовно-нравственного и художественно-эстетического. А также доказана практическая ценность некоторых из фильмов-победителей международного кинофестиваля «Свет миру». **Ключевые слова:** фестиваль, образовательный, процес, фильмы, изобразительный, выразительный, особенности, игровой, свет миру, идейно-тематический.

Постановка проблемы. По определению доктора педагогических наук М. Н. Фицулы, образовательный процесс представляет собой составляющую часть общего процесса воспитания всесторонне развитой личности, отвечающей потребностям современного общества, который должен обеспечить выполнение этой задачи реализацией трёх функций: образовательной, развивающей и воспитательной [12, с. 82]. В контексте изучения особенностей образовательного процесса **актуальным** становится вовлечение и использование в его рамках произведений киноискусства.

Как известно, роль киноискусства в системе культуры очень велика. Ведь именно киноискусство выполняет особенную функцию по отношению к обществу, функцию укрепления социальных связей между людьми, проявляющуюся в потребности духовного привлечения личности к социуму, ведь именно благодаря обществу и культуре, человек формирует свои жизненные ценности, приоритеты, идеалы и мировоззрение. Киноискусство способно формировать в каждом человеческом индивидуе собственно человеческие качества, ибо создаёт образы позитивных героев, которые представляют собой модель нужного обществу социального поведения и сознания.

Новизна данной статьи заключается в том, что рассматриваются и описываются игровые фильмы, созданные молодыми режиссёрами, сценаристами и операторами, унаследовавшие лучшие традиции детского кино, в контексте своего значения для современного образовательного процесса.

Цель статьи – отразить специфику жанра игрового кино в образовательном процессе на примере художественных приёмов фильмов-победителей международных молодёжных кинофестивалей.

Анализ последних публикаций и исследований. Работы многих учёных посвящены изучению особенностей киноискусства. Каждый из них подходил к проблемам кино и телевидения по-своему, уникально и неповторимо. Это работы таких исследователей, как Г.С. Прожико [10], С.Б. Саральповой [17], Н.Е. Мариевской [5], В.Л. Полукарова [9], Л.Г. Грановского [9], В.П. Козина [9], В.Ю. Лозовской [9], Н.И. Утиловой [16]. Духовно-нравственное воспитание в системе об-

разования рассматривали И.А. Плясецкая [8], Н.М. Снопко [15].

Доктор педагогических наук Анна Константиновна Орешкина детально рассмотрела методологические основы преемственности образовательного процесса в системе непрерывного образования [6].

В рамках V международного научного симпозиума «Гуманитарные и социальные науки в Европе: достижения и перспективы», прошедшего в Вене в 2014 году, было отмечено, что фильмы из программы православного Международного молодёжного кинофестиваля «Свет миру», концентрирующего в себе духовность и любовь, являются фактором, сдерживающим нарастающую в людях агрессию, навязываемую «боевиками» и подобного рода коммерческим телевидением. Фильмы, представляемые на фестиваль, достойны внимания культурологов, искусствоведов и деятелей телевидения, от которых зависит прокатная деятельность. Православное кино способно культивировать добро и любовь в душах людей, противостоять агрессии» [19, с. 21].

Изложение основного материала исследования. В исследованиях об искусстве кино выделяют такой его вид, как детское кино, «кино, создаваемое специально для детей и подростков и названное так по аналогии с детской литературой. Детское кино включает в себя художественно-игровые и мультипликационные, хроникально-документальные, научно-познавательные фильмы, рассчитанные на разные возрасты – от детского до юношеского» [2, с. 119]. Если говорить о жанровом своеобразии игрового кино, то сам термин определяется синонимом художественному, тем самым отсылая читателя к словарной статье о художественном фильме. По определению С.И. Юткевича, Ю.С. Афанасьева, В.Е. Баскакова, И.В. Вайсфельда, художественный фильм рассматривается в двух смыслах. Первый – «в наиболее употребительном значении то же, что игровой фильм, то есть создаваемый на основе сценарного сюжета (как правило, вымышленного), трактуемого режиссёром и воплощаемого средствами актёрской игры, операторского искусства и др.» [2, с. 470]. Второй – «в более широком смысле –

вообще произведение киноискусства, т. е. фильм, обладающий художественной ценностью и выступающий в художественной функции: он может быть создан не только в формах игрового кино, но также документального, мультипликационного и научно-популярного» [2, с. 470].

Современные учёные также отмечают, что существуют глобализационные проявления, которые оцениваются негативно. «Так, взаимодействие культур часто осуществляется в направлении поглощения западной культурной традицией всех остальных культур, что угрожает размытием национальной самоидентичности населения стран, которые втягиваются в глобализацию под флагом вестернизации» [7, с. 218-219]. Как показывает опыт, это влечёт за собой, мягко говоря, не очень позитивные последствия.

Сохранению наилучших традиций народа, демонстрации лучших образцов национальных культур способен способствовать именно образовательный процесс. В этом смысле неоспоримо использование в его рамках игрового кино.

Всё чаще зритель сталкивается с предложением его вниманию культурного продукта массовой культуры западного образца, и дети больше всего подвержены его влиянию, благодаря глобальной сети интернет. Умение манипулировать человеческими инстинктами способны вызвать опасение за будущее народа, носителя собственного культурного наследия. Президент Евразийской Академии телевидения и радио, известный учёный, кандидат философских наук В. Д. Рузин в статье «Суверенитет культуры и новые вызовы» отметил, что на смену телевидения приходят компьютерные игры. «Подрастающее поколение проводит до 35 часов в неделю (это почти полноценная рабочая неделя) за компьютером, общаясь в Интернете, потребляя цифровой контент. Компьютерные игры составляют значимую долю общения подростков, успехи в них повышают самооценку. Вот тот шлюз, через который сегодня формируется сознание молодёжи непосредственно при помощи содержательного наполнения этих игр. Очевидно, что старые средства формирования культуры отходят на задний план: не только книги, но и кино, и телевидение – это культурные аттракторы разных поколений. Для нового поколения таким аттрактором является мир компьютерных игр» [13, с. 74]. Но жизнь – это не компьютерная игра, где на смену одной жизни даётся ещё пять, и играя человека, игрок способен воскресить покойного.

Жизнь даётся нам один раз. Именно поэтому в образовательном процессе так важно использовать игровое кино для достижения воспитания всесторонне развитой личности. Ведь игровой фильм, как правило, даёт нам в руки эстетическое средство: своей художественностью он способен развивать и воспитывать. Ведь, когда мы смотрим произведение искусства, где интересен сюжет, талантливы актёры, правильно подобраны свет и цвет, слышится чистый звук, мы, зрители, хотим быть похожими на героев фильма. Либо, под впечатлением, анализируем поступки и делаем вывод о том, что есть «хорошо» и что есть «плохо», и как может страдать другой человек, если мы поступим «плохо» по отношению к нему. Именно таким классическим образом дет-

ского игрового кино стал художественный фильм «Чучело», подобно зеркалу отразивший проблему, о которой долгое время не принято было говорить в школах. А. Р. Романенко так описывает реакцию на данное кинопроизведение: «Появление «Чучела» было встречено некоторыми как что-то неожиданное и пугающее, вроде джина из бутылки. Мнения о картине высказывались противоположные. После ряда пресных, приглаженных школьных лент с псевдоконфликтами, недоговорённостью и недомолвками фильм Р. Быкова, откровенный, резкий, злой и добрый в одно и то же время, нажавший на многие болевые точки сразу, не мог не поразить зрителя» [12, с. 85].

Фильм «Чучело» (сценарий В. Железникова и Р. Быкова, режиссер Р. Быков), ставший классикой детского игрового кино, не теряет своей актуальности. Двенадцатилетняя Лена Усольцева – «новенькая». Она с юмором относится к прозвищу, которое дали ей одноклассники, принимая его как игру. Но безобидная завязка влечёт за собой драматический конфликт, выражающийся в жестоким бойкоте, объявленном одноклассниками Лене. Мальчик, который нравиться главной героине, оказывается трусом, и девочка берёт его вину на себя. В результате класс устраивает ей «травлю». Предательство первой любви ранит маленькую душу, но личностная стойкость Лены восхищает зрителя. Световое решение картины отражает эмоциональные переживания героини. В данной киноработе каждый кадр несёт определённую функцию выражения авторской идеи, которая способна передаваться зрителю, вызывая в нём сочувствие, негодование, желание вступить за Лену, прекратить эту вопиющую несправедливость!

Продолжение наилучших идейно-тематических традиций, заложенных, в классическом кинофильме «Чучело», находим в работе Марии Можар «За имя... Мое» (студии «Православие»). Первое, что сразу же обращает на себя внимание – это особенное цветовое решение картины, переносящее зрителя в послевоенную эпоху середины XX века. Особенностью режиссёрского решения выступают также и Левитановские пейзажи, передающие настроение неизменности философского бытия. Из села Каменки идут женщины. Их «батюшка пропал», и теперь они вынуждены искать другой приход, другого священника. В фильме переплетаются разные судьбы, показывая, милосердие, доброту, любовь, важность умения прощать. Перед зрителем разворачивается трагическая история маленькой девочки, которая даже не знает собственного имени. Всеми гонимая, всеми забитая за то, что её отец был полицаем у немцев, и, как узнаём позже, стал виновником гибели отца многодетного семейства. Детскую жестокость авторы фильма стараются смягчить поступком их матери, которая отдаёт свою еду отнести забитой девочке. Главный герой фильма – отец Александр, который заступается за малышку, приводит в свой дом, кормит и шьёт ей одежду, даёт ей имя. Нужно ли удивляться тому, что несчастный ребёнок всю ночь ищет его в лесу, после прихода за ним людей с оружием? Как мудр священник, объясняя прихожанкам, что идёт получать медаль, в сопровождении работников НКВД, при этом глаза его полны скорби... Каждый его поступок способствует миру, каждое

его слово учит любить безусловно жизнь, ближнего и, конечно же, Бога. Кульминационным, по мнению автора данной статьи, является кадр, где на фоне удаляющейся вдаль дороги, плачущая девочка бежит за телегой, увозящей от неё отца Александра с криком «Мама!». Она бежит, потом идет, потом падает...

Вековые сосны и туман на рассвете служат выражением начала другой жизни, благодаря звуковому решению: всей деревней ищут и зовут Анну. Каждый произносит её имя ласково по-разному: «Аннушка!», «Анечка!», «Анюта!», «Анна!».

Трагическая история заставляет всех жителей деревни осознать любовь в самом чистом смысле этого слова, простить и жить вместе, держаться вместе. Кадры, где туманным утром многодетная Авдотья несёт на своих руках, наконец-то, найденную Анну, показывают зрителю ту силу человеческой души, на которую она способна, простить самую сильную обиду. Теперь всё будет иначе. Роль Аннушки очень искренне исполнена Марией Корнеевой. Необходимо отметить талант Владимира Егорова, сыгравшего отца Александра. Убедительно воплотили образы Данила и Павел Рассомахины, Саша Матюкова, Елена Валюшкина, Александра Назарова, Анатолий Щербаков.

Электронный научный журнал «Universum: Филология и искусствоведение», входящий во многие электронные базы данных, представляет нам статью «Идейно-тематические и изобразительно-выразительные особенности игровых и неигровых фильмов международного кинофестиваля «Свет миру», где описан фильм «Манжетты». Душевные переживания главной героини фильма переключаются как с «Чучелом», так и с рассмотренной выше киноймой «За имя... Мое» в кадрах, когда весь класс обвиняет девочку в воровстве. Обратимся к «Universum: Филология и искусствоведение»: «Фильм заставляет задуматься о том, что в детстве важен каждый поступок, каждое слово, и не бывает маленьких проблем. Детские души, очень ранимые к словам и поступкам взрослых. Они могут страдать всю жизнь, когда станут взрослыми. К счастью, для героини фильма наступает положительная развязка, в этом-то, на наш взгляд, и есть особенность детского кино: вести за собой зрителя к свету» [4, с. 8].

Актуальность игровых фильмов «Листок» и «Сок граната» рассматривалась за рубежом в рамках научной статьи сквозь призму философского осмысления проблем человека в культурном контексте современного православного кино. Эти фильмы обладают также очень выразительными художественными приёмами.

Игровой фильм «Листок» (режиссер Роман Пожидаев, Башкортостан, автор Зухра Буракаева) ставит перед зрителем как минимум две проблемы: сбережение народных ремёсел и традиций, которые необходимо осваивать не смотря на современные технические достижения, ибо они представляют собой связь поколений, а также

ценность человеческой жизни, которая сравнивается с листком дерева. Маленький мальчик, услышав разговор мамы и врача, относительно состояния здоровья дедушки, старается продлить жизнь своего родственника, приклеивая жёлтый листок к ветке дерева. Фильм интересен своей композицией, цветовым решением, особенной поэтичностью, выраженной в кадрах сновидений дедушки и счастливой развязкой [3, с. 128].

Высоко художественный и очень профессиональный фильм совместного производства Украины и Армении, компании «АРО-фильм», (авторы Андрианик Давтян и Роман Волчак) «Сок граната». Здесь нет текста потому, что он не нужен. Киноработа посвящена трагической странице истории армянского народа – 100-летию геноцида армян в Османской империи. Потрясающей красотой наполнен изобразительный ряд. Это горные пейзажи, птица, парящая над морем, бескрайние просторы над которыми возвышаются армянские церкви. Во всём присутствует ослепительный белый цвет. В начале картины видим белизну стен дома, где живут люди, их белые одежды и белое молоко, создающие ощущение невинности и чистоты. Трагедия показана очень художественно и символично, резким движением холодного оружия разрезан гранат на белой скатерти, его красный сок говорит зрителю о кровопролитии. Кульминационные кадры пожара, в котором возникает изображение человеческого лица... Вечная память жертвам выражена кадрами, где молодые люди, держа в руках зажжённые свечи, стоят, образуя трагическую цифру. Фильм удостоен диплома третьей степени Пятого международного молодёжного кинофестиваля «Свет миру» [3, с. 128]. В сентябре 2015 года данная киноработа была удостоена 1 премии международного кинофестиваля аматорского кино «Кинокимерия» под патронатом «UNICA» («UNICA» – Международное объединение кино, член официального совета UNESCO) [18, с. 12]. В 2016 году данная кинолента была выставлена для участия на фестивале в Каннах.

Выводы и предложения. Подводя итог данной статьи, приходим к выводу о том, что значение игрового кино, как средства для образовательной, развивающей и воспитательной функций очень велико, поскольку, имея непосредственное влияние на подсознание человека, оно способствует социализации ребёнка, утверждения его как личности, привлекая к общественной жизни, доходчиво объясняя и показывая те или иные исторические события, подталкивая личность к философствованию, рассуждению и способности самостоятельно делать определённые выводы. Показывая во время образовательного процесса игровые фильмы, само познание происходит намного качественнее, так как синтетический вид искусства, которым является игровое кино, даёт наиболее полную и доходчивую картину мира для растущей личности.

Список литературы:

1. Гриценко Т. Б., Гриценко С. П., Кондратюк А. Ю. Культурологія / За ред. Гриценко Т. Б. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.
2. Кино: Энциклопедический словарь / ред. С. И. Юткевич. – М.: Сов. Энциклопедия, 1986. – 640.
3. Лебедева Н. А. Философское осмысление проблем человека в культурном контексте современного православного кино / Н. А. Лебедева // Молодой вчений. – 2015. – № 6. – С. 126–130.

4. Лебедева Н.А. Идеино-тематические и изобразительно-выразительные особенности игровых и неигровых фильмов международного кинофестиваля «Свет миру – 2015» // *Universum: Филология и искусствоведение: электрон. научн. журн.* 2015. № 8 (21). URL: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/2569> (дата обращения: 02.10.2015)
5. Мариевская Н. Е. *Время и кино* / Н. Е. Мариевская. – М.: Прогресс-Традиция, 2015. – 336 с.
6. Орешкина А. К. *Методологические основы преемственности образовательного процесса в системе непрерывного образования: автореф. дис. ... д-ра пед. наук.* – Москва, 2009 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.disscat.com/content/metodologicheskie-osnovy-preemstvennosti-obrazovatelno-protssessa-v-sisteme-nepreryvnogo-ob> (дата обращения: 15. 09. 15)
7. *Основи культурології* / За ред. Л. О. Сандюк та Н. В. Щубелки. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 400 с.
8. Плясецкая И. А. *Моделирование нравственно-эстетического воспитания в системе дополнительного образования (на примере детского творчества): автореф. дис. ... канд. пед. наук.* – Москва, 1998 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/114600.html>
9. Полукаров В. Л. *Телевизионная и радиовещательная реклама* / В. Л. Полукаров, Л. Г. Грановский, В. П. Козин, В. Ю. Лозовская. – М.: ИТК «Дашков и К», 2004. – 338 с.
10. Прожико Г. С. *Концепция реальности в экранном документе* / Г. С. Прожико. – М.: ВГИК, 2004. – 454 с.
11. *Пятый международный молодежный кинофестиваль «Свет миру» 1–5 июня 2015.* Рыбинск, Углич, Мышкин, Борисоглебский, Ярославль, 2015. – 2 с.
12. Романенко А. Р. *Мир сказочный и мир реальный.* – М.: Искусство, 1987. – 127 с.
13. Рузин В. Д. *Суверенитет культуры и новые вызовы* / В. Д. Рузин // *Беларуская думка.* – 2015. – № 1. – С. 70-74.
14. Саральпова С. Б. *Проблемы и возможности телережиссуры: этнос через призму народного творчества.* – Нальчик: Изд-во М. и В. Котляровых, 2010. – 100 с.
15. Снопко Н. М. *Резервы механизма моральной регуляции с позиций управления образовательным процессом* / Н. М. Снопко // *Актуальные проблемы современной науки.* – 2004. – № 4. – С. 94-95.
16. Утилова Н. И. *Монтаж* / Н. И. Утилова. – М.: Аспект Прес, 2004. – 171 с.
17. *Фіцула М. М. Педагогіка* / М. М. Фіцула. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 544 с.
18. *X міжнародний фестиваль аматорського кіно «Кінокімерія».* Каталог. – Херсон, 2015. – 40 с.
19. Lebedeva N. A. *Orthodox movie in the context of counterweight to aggression as «an alternative to evil»* // *«Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives».* Proceedings of the 5th International symposium (September 15, 2014). «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna. 2014. – P. 15-21.

Лебедева Н.А.

Міжнародна Кадрова Академія (м. Київ),
Євразійська Академія телебачення і радіо

ИГРОВЕ КІНО В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація

У статті розглянуто жанр ігрового кіно в освітньому процесі. В ході дослідження виділено та проаналізовано актуальні для освітнього процесу кіноработи. Охарактеризовано художні особливості згаданих ігрових фільмів в контексті здійснення освітнього процесу, їх змісту, як духовно-морального і художньо-естетичного. А також доведена практична цінність деяких з фільмів-переможців міжнародного кінофестивалю «Світло миру».

Ключові слова: кіномистецтво, освітній, процес, культура, фестиваль, фільми, виразний, особливо, ігровий, ідейно-тематичний, світло миру.

Lebyedyeva N.A.

International Personnel Academy in Kiev,
Eurasian Academy of Television and Radio

FEATURE FILMS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Summary

The article is dedicated to the feature film genre in the educational process. The study identified and analyzed the current educational process for film work. Characterized the figurative-expressive means of feature films in the context of the implementation of the educational process of their content, as a spiritual and moral, artistic and aesthetic. Also it was proved the practical value some of the award-winners of the international festival «Light of the World». The practical value of the films in an educational process has been proved.

Keywords: festival, films, fiction, educated, process, fine, expressive, non-fiction, light of world, principled, subject.

УДК 7.038.5(045)

«СИЛА БАМБУКА И ГИБКОСТЬ ПЛЮЩА»: ПОЛИКОМПОНЕНТНОСТЬ ТВОРЧЕСКОЙ МАНЕРЫ ОЛЬГИ КАРПЕНКО

Романенкова Ю.В.

Институт искусств Киевского университета имени Бориса Гринченко

Статья посвящена творчеству киевского художника Ольги Карпенко. Освещены основные стилистические характеристики манеры мастера. Проанализированы доминирующие черты ее живописи и графики. Изложена краткая творческая биография с анализом индивидуальной манеры, влияний, под которыми формировался стиль автора. Акцентировано сочетание в творческой деятельности художественной и педагогической работы Ольги Карпенко.

Ключевые слова: живопись, графика, полижанризм, декоративность, характерность, академизм.

Постановка проблемы. Искусство Украины начала III тысячелетия – феномен, консистенция которого очень многокомпонентна и подобна мозаичному панно, с трудом поддается комплексному анализу. В украинском арт-пространстве начала XXI в. каждый пазл занял свое место, конкурсным отбор назвать сложно, поскольку любая «заявка самопровозглашенных» новаторов имеет право на существование, однако далеко не каждая запоминается и имеет второе дыхание. Мотыльков-однодневок в среде художественных экспериментов очень много. Зачастую их деяния основаны на эпатаже, при этом, даже такому самопроявлению становится все сложнее в силу того, что культурная богема уже видела очень многое на свое веку и удивить ее трудно. Цыганский платок стилей и направлений в современном искусстве порождает серьезную конкуренцию. Орнамент этой цветной шали вмещает самые разнообразные течения, базирующиеся на синтезе экстравагантности и стремления к новизне, на помеси эпатажа и свежести дыхания. Стирание границ между видами искусства, наметившееся еще полтора столетия назад, достигает своего апогея. Извечный вопрос «что есть искусство» стал как никогда актуален. В этом море «арт-ствования», подмены понятий, когда истинное выявить уже чрезвычайно трудно благодаря не имеющей границ свободе творческих проявлений, особо ценными становятся островки «школы», чаще – академизма, чистого и незамутненного, на котором впоследствии базируются как реалисты, так и приверженцы беспредметного искусства, абстракционисты. Вживание академизма, знакомство с академическими традициями, «школой» в сегодняшнем украинском искусстве – процесс очень болезненный, подчас подобный вливанию живительной влаги, имплантации скелета в мякоть современного художественного процесса. Именно скелета, костяка, которого зачастую искусство молодой генерации лишено.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы синтеза традиций, сохранения академических традиций, актуализации академического искусства, его влияния на формирование личности художника – поле для размышлений многих исследователей (В. Бурлака, О. Балашова, О. Лагутенко, О. Сидор-Гибелинда, А. Федорук, А. Босенко, др.), пространство для дискуссий художников, в лице которых мы видим и теоретиков искусства (В. Сидоренко, Ю. Майстренко-Вакуленко, О. Ковальчук). В Украине немало периодических изданий, посвященных вопросам современного художественного процесса, на страницах которых происходит

обмен мнениями критиков, художников, где выносятся на суд зрителя новые арт-явления и появляются новые имена от мира искусства («Міст», «Сучасне мистецтво», «Мистецькі обрії», «Образотворче мистецтво», «Арт-курсив», «ArtUkraine»). Нескольким реже удается видеть издания, в которых можно найти качественные материалы об академическом искусстве, оплотах его существования в нынешних условиях, добротные научные тексты в поле истории и теории искусства, посвященные отдельным мастерам или произведениям былых эпох, т.е. уже «исторически устоявшемуся материалу», это преимущественно сборники научных трудов, выпускаемые коллективами учебных заведений и видящих свет значительно реже, нежели их хотелось бы видеть («Мистецтвознавство України», «Мистецтвознавчі записки», «Культура і сучасність», «Мистецтвознавство», «Арт-простір», «Актуальні проблеми мистецької практики та мистецтвознавчої науки», «Українське мистецтвознавство», «Студії мистецтвознавчі», ряд искусствоведческих сборников, издаваемых в Харькове, Львове, Одессе, Полтаве). Они появляются не столь часто в силу специфики своего наполнения – ведь это не коммерческие проекты, не поддерживаемые меценатами, не содержащие рекламы, поэтому чаще с их выходом в свет дела обстоят нелегко.

Постановка задачи. В своих творческих исканиях к ним присоединилась и киевский художник Ольга Валерьяновна Карпенко [1; 2; 3]. Сознательно не хочется использовать понятие «художница». Эта вариация категории как-то не вяжется с жестким, имеющим «костяк», традиции и сформировавшимся искусством. Она имеет оттенок некой болезненной утонченности, налет бульварно-салонной слащавости, к которому нынешний объект внимания искусства. В данном случае речь о художнике, имеющем свой стиль, сложившуюся, сформировавшуюся под вполне определенными влияниями манеру, которая имеет право на существование и которую не приходится оправдывать гендерным признаком по принципу «женское искусство, поэтому и критерии оценивания произведений иные, более мягкие, не столь требовательные». В данном случае целью будет осветить разные грани способностей мастера, который пробует себя как теоретик, практик, педагог.

Изложение основного материала. Ольга Карпенко – представитель среднего поколения художников, имеющий хорошую академическую «закваску», прошедший школу «муштры» в стенах классических учебных заведений. Окончив с отличием Днепропетровское художественное училище им. Е.В. Вутечича [2], она попала в стены

Национальной академии изобразительного искусства и архитектуры (НАОМА), где на факультете станковой живописи проучилась несколько лет в мастерской профессора Лопухова, под руководством которого спустя еще три года закончила и ассистентуру в этих же стенах. Человек, прошедший школу НАОМА, несет на челе ее отблеск на протяжении всех лет своего творческого существования, он «заклеймен профессионализмом». Меняются поколения как студентов, так и преподавателей, меняются требования, министры, то растет, то падает спрос на творческие специальности, но дух НАОМА остается тем, что никогда не выветрится из сознания любого художника, воспитанного в этих стенах. Дух свободы, раскрепощенности мысли, вольности в работе – НАОМовская закалка, приобретаемая здесь и делающая из обычного человека человека креативного, творца. Ольга Карпенко училась на факультете, после которого не быть свободно мыслящим вряд ли смог бы хороший художник. Получив образование в одной из наиболее престижных мастерских академии, у профессора Лопухова, который в свою очередь был учеником Шовкуненко, т.е. исповедовал идеалы репинской школы [2], Ольга была обречена стать живописцем. Поэтому ее первая ипостась и сейчас – живописец. Но вторая – педагог, поскольку Ольга уже более десяти лет занимается преподавательской деятельностью. Однако сложилось так, что львиную долю времени она как преподаватель проводит со студентами специальности «Дизайн», с которыми ей приходится сталкиваться в разных ВУЗах. И понимание того, как должен видеть и доносить информацию будущий дизайнер, во многом наложило отпечаток и на ее образ мышления – даже живописью Карпенко выдает в себе дизайнера. Чем ближе к сегодняшнему дню, чем больше проходит времени, тем более декоративными становятся ее полотна. Это пример двустороннего влияния – среда формирует ее манеру и ныне, так же, как она старается сформировать творческое видение студента. Ранняя живопись Ольги более академична, ближе к классическим штудиям, она писала преимущественно в академическом ключе, на стараясь сразу перейти к декоративному решению или к абстракции, как делает подавляющее большинство молодых художников, кто желает слыть «не от мира сего», но не в состоянии отрисовать натуру. Ранние работы художника более традиционны в манере исполнения, импрессионистичнее, и эта ось стержень академизма будет подобно молодым росткам бамбука, держаться в манере Ольги на протяжении многих лет, оен неистребим в силе своей основы, хотя и подвержен трансформациям. Доказательством можно считать корпус работ с изображением обнаженной натуры, которыми автор нередко экзаменует себя. Это могут быть и холсты, написанные в технике масляной живописи («Натурщицы», 2001 г.; «Пробуждение», 2001 г., рис. 1; «Портрет обнаженной. Жемчужинка», 2010 г.), и работы мягкими материалами («Обнаженная со спины», 1998 г., уголь, рис. 2; «Обнаженная», 2000 г., карандаш; «Натурщица», 2000 г., карандаш; «Обнаженная на желтом фоне», 2000 г., пастель; «Обнаженная», 2002 г., пастель; «Обнаженная на сером фоне», 2010 г., пастель).

Ранние штудии Карпенко притягательны светлой палитрой, особенно интересны ее быстрые этюды – Ольга часто работает на пленэре, и этот «закон чистой палитры» порождает све-

жие, чистые быстрые этюды, привлекающие сиюминутностью и прозрачностью дыхания.

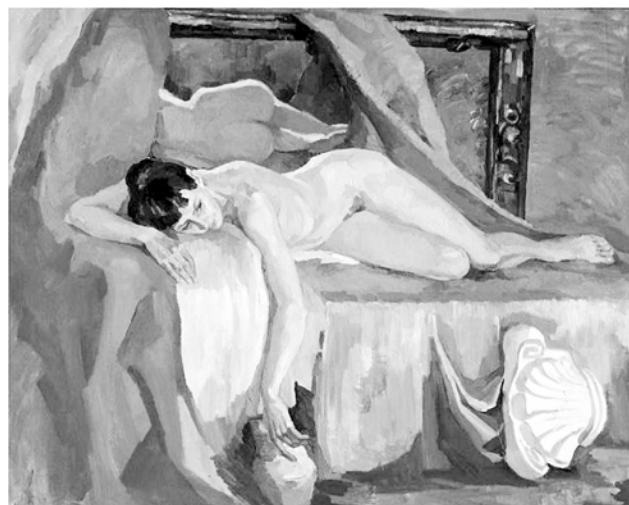

Рис. 1. О. Карпенко. «Пробуждение», 2001 г., холст, масло

Рис. 2. О. Карпенко. «Обнаженная со спины», 1998 г., картон, уголь

Рис. 3. О. Карпенко. «Успенский на рассвете», 2012 г., холст, масло

Из всего корпуса работ художника легче всего составить представление о характере живописи по пейзажному и портретному жанрам в

творчестве Ольги Карпенко. Ее ранняя импрессионистически жизнерадостная манера наиболее звонко проявляется в пейзаже, в нем хорошо виден характер человека – личности, способной во всем видеть позитив, у нее в поле зрения нет черного цвета, «зрительная палитра» очищена, цветовые пятна чисты, локальны. Живопись свежая, чаще корпусная, пастозная манера постепенно приближает к тому, что мы видим в работах Ольги сейчас.

Контрастен, но светоносен холст «Киево-Печерская лавра. Руины Успенского» (1997 г., масло), чистотой и звонкостью отмечены «Восстановление Киева» (1998 г., масло), «Киево-Печерская лавра. Отстроенный Успенский» (2003 г., масло), «Дворик лавры» (2004 г., масло). Нередко проявляются реминисценции импрессионистической манеры и в более поздних холстах. Ольга периодически обращается к мотивам пейзажей Киево-Печерской лавры, на территории которой работает уже более десяти лет, так, что в ее творческом багаже уже сформировался целый цикл лаврских пейзажей, выполненных разными материалами, в разное время года и ступок и в разном настроении уголков заповедника («Сумерки над лаврой», 2010 г., масло; «Лавра осенью», 2010 г., масло; «Цветущая лавра», 2011 г., масло; «Успенский на рассвете», 2012 г., масло, рис. 3). Урбанистические мотивы лавры Ольга сочетает с сугубо пейзажными кусочками жизни, без вкрапленных архитектурных мотивов и даже без стаффаж в виде человеческих фигур («Серебристый вечер», 1996 г., масло; «Хатка в Нехвороще», 1997 г., масло; «Хлебное поле», 2006 г., масло; «Макаровский пейзаж», 2010 г., масло; «Спокойствие», 2010 г., масло; «Сады цветут», 2011 г., масло).

Рис. 4. О. Карпенко. «Бухта в Симеизе». 2002 г., холст, масло

Она «звонит» настроение, состояние, запечатлевая его быстро и не оставляя у зрителя сомнения в том, что все эффекты ее живописи достигаются легким взмахом кисти. Ее живопись не несет на себе оттенка усталости, она сочна и звонка. Более или менее удачна, более или менее профессионально грамотна – у любого художника есть «проколы», неудачи, не состоявшиеся эксперименты. Но усталости и депрессивности в работах этого художника нет. А это особенно важно, когда речь идет о человеке, имеющем дело с молодой генерацией художников, кола задача – заставить глаз искриться желанием живописи.

Ныне в полотнах Ольги Карпенко легче найти гогенское дыхание, воспоминание о плоскостных решениях лаконичного Мане, трансформировавшийся и прошедший через фильтр современности дух сезаннизма. И этот ключ, который ближе к дизайнерским решениям, лаконичнее, декоративнее, поглотил ее полностью. Манера

дает себя знать во всех жанрах, в которых пробует себя Ольга. А отклонения в сторону иного колорита лишь однажды дало себя знать в ее цикле религиозных полотен начала 2000-х гг., где явно чувствуется влияние караваджизма, оттенок Ла Тура – на какое-то время автор утонула в мире тенеброзо, комбинациях огненно-земляных тонов, легче всего передающем состояние образов в сюжетах, которые стали объектами ее внимания в тот период. Но это скорее отступление от общего, характеризующее Ольгу больше как экспериментирующего художника, готового пробовать все в своем творчестве.

Рис. 5. О. Карпенко. «Голубая роза». 2004 г., холст, масло

Особое место в пейзажном творчестве Карпенко занимает морская тематика. У нее почти нет чистой марины в классическом понимании этого термина, но часты обращения к крымским пейзажам, многие из которых особенно ярки в декоративности своего решения. От этюдных работ «Ялта. Дорога к «Поляне сказок», «Крым. Массандра» (1994 г., масло) до пейзажей 2000-х («Бухта в Симеизе», 2002 г.; «Скала Дива», 2002 г., масло; «Новый свет. Разбойничья бухта», 2007 г., масло; протянулся довольно длинный, несколькоуровневый путь, на котором красными флажками отмечены те точки, в которых Ольга как живописец становилась все более лаконичной и декоративной. Цыганская шаль ее палитры стала сдержаннее, она не становится более тусклой и выцветшей, нет, но более лаконичной и контрастной – да. Ольга пишет широкими мазками, чистыми цветами, не боясь роли черного и уделяя контуру немалое значение, в работах щущается постимпрессионистическое дыхание, лаконичность, идущая от сезанновской и гогеновской декоративности («Новый свет. Мыс Капчик», 2007 г., масло), светоносность, присущая еще импрессионистической живописи («Отражение», 2010 г., масло). Море в разное время суток дает палитру света и чистоты, автор передает его преимущественно в спокойном состоянии, депрессивностью живопись Ольги не страдает, она всегда оптимистична и полна света. Лишь изредка можно встретить полотна, где художник немного грустит, – «Ненастье», «Туман над морем», «Облака над бухтой» (все – 2011 г., масло). Ольга Карпенко экспериментирует и с манерами – в ее экзерсисах можно встретить и шаг к пуантилизму

с запахом Сера («Бухта в Симеизе», 2002 г., масло, рис. 4; «Гурзуф. Айдалары», 2005 г., масло).

Рис. 6. О. Карпенко. «Подсолнухи». 2015 г., холст, масло

Рис. 7. О. Карпенко. «Полевые цветы». 1999 г., холст, масло

Рис. 8. О. Карпенко. «Натюрморт с васильками». 1998 г., холст, масло

Коллажность, декоративность решений многих работ Карпенко, ее пристрастие к пастозности, локальности цвета хорошо вписываются в представление о том, как нужно передавать мертвую природу. В творческом багаже Ольги Карпенко и немало натюрмортов, и именно в них, пожалуй, легче всего проступает ее декоративная манера.

Ольга часто пишет цветы, это удачно отвечает ее стремлению к яркости и контрастности в живописи, она умело оперирует сочным пятном, не забывая о роли линии и не пренебрегая черным цветом, что придает многим ее работам витражность. Именно натюрморт дает возможность выразить себя как композитора – Ольга не просто использует возможности пейзажа, где она может выступать как соавтор природы, но демонстрирует себя как креатор композиции, выбирая способ создания образа и его решение. Она бывает и декоративно-плоскостной, лаконичной, знаково-условной («Натюрморт с арбузом», 2002 г., масло; «Голубая роза», 2004 г., масло, рис. 5; «Натюрморт с подсолнухами», 2008 г., масло; рис. 6), и более импрессионистически-мягкой, избегающей контрастов и резких граней сочетаний, красных крупных по плоскости пятен, прибегающей к нюансной, тонкой, мягкой живописи («Полевые цветы», 1999 г., масло, рис. 7; «Натюрморт с васильками», 1998 г., масло; «Натюрморт с ландышами», 2011 г., масло). В этом жанре у Ольги Валерьяновны тоже немало пленэрных работ, она часто ставит натюрморты на открытом пространстве, «выхватывая» игру солнечных лучей на предметах, делая живилписи настроенческой и усложняя себе задачу, с которой чаще всего с успехом справляется («Натюрморт со шляпкой», 1996 г., масло; «Натюрморт с арбузом», 2010 г., масло). Отдавая дань Ван Гогу, живописец неоднократно обращается к образу солнечного цветка, столь любимого «французским голландцем», чередуя контрастно-плоскостную манеру некоей «Кармен» от искусства, подобную цыганской шали, с нежной, легкой манерой, становясь на мгновение «Офелией от живописи».

Ольга пробует себя во всех жанрах, часто устраивая для своей кисти экзамен и в жанре портрета. Писать живую модель с натуры, имея подчас довольно мало сеансов позирования, – искусство, требующее острого глаза и умения видеть характер. Ольга пишет как своих знакомых, членов семьи (нередко послушной моделью становится отец), так и людей довольно известных – художников, музыкантов, актеров. В ее портретном ряду образы матери, ее студентов («Портрет студентки Юлии Гомеш», 2010 г., масло), актрисы Натальи Сумской (2003 г., масло), певца Анатолия Соловьяненко (2012 г., масло), дирижера Евгения Савчука (2011 г., масло), художника Анатолия Марчука (2010 г., масло), композитора Виктора Степутко (2011 г., масло). Быстрые студии живой натуры оттачивают умение, широкими мазками, лаконичным колоритом Ольга создает образы самых разных по характеру людей, где-то передавая колорит личности монохромно, почти гризайльно («Портрет Саши Гордиец», 1998 г., масло; «Старец Елецкого монастыря», 2003 г., масло; «Портрет отца», версии 2004 г. и 2008 г., масло; «Автопортрет», 2001 г., масло, рис. 9; «Старец», 2009 г., масло; «Портрет художника Виталия Кунца», 2011 г., масло), а где-то снова набрасывая на плечи своей кисти «шаль Кармен» – витражно-постимпрес-

сионистически соединяя осколки стекла локального, чистого цвета в единое втиражное полотно («Замечтавшаяся», 1998 г., масло; «Анна», 1999 г., масло; «Роменская красавица», 2008 г., масло, рис. 10; «Поэтесса Мила Кириллук», 2010 г., масло).

Рис. 9. О. Карпенко. «Автопортрет». 2001 г., холст, масло

Рис. 10. «Роменская красавица». 2010 г., холст, масло

Все модели художника очень выразительны, «пойман» характер образа, особенно яркими выглядят образы пожилых людей – в них цепкий глаз автора легче передает все специфические черты индивидуальности модели.

Характерные образы Ольга создает и в своих сюжетных композициях. В ее творчестве был период, когда ее увлекли религиозный и мифологический жанр, тогда и появились на свет несколько ее работ, связанных с новозаветной тематикой. Этюды для этих холстов, преимущественно довольно масштабных по замыслу и больших по размеру, тоже довольно интересны, живы и вполне самостоятельны. Эти сюжеты привлекательны для любого художника еще и тем, что в них есть возможность любования обнаженной натурой, а Ольга Карпенко не относится к тому многочисленному сонму современных мастеров, которые боятся этого, как огня, в силу банально-

го незнания пластической анатомии и неумении рисовать человеческую фигуру. Мифологические и религиозные работы конца 1990-х – начала 2000-х гг. довольно глобальны по замыслу, сложны по композиции и весьма разнообразны по палитре – здесь Ольга перестает быть узнаваема по колориту и манере живописи и каждый раз избирает новый подход. В нескольких работах она отдает предпочтение латуровской контрастности, обращаясь к тенеброзо и ее холст буквально светится. Принцип латуровской свечи можно увидеть в «Легенде об огне» (2002 г., масло), еще более явно он использован в масштабном (более 2 м по большей стороне) «Снятии с креста», где вся композиция строится на отблесках огня светильника, стоящего у распятия (2005 г., масло, рис. 11). Есть и композиции, в которых Ольга снова становится свободно-импрессионистически настроенной, используя широкий мазок и не привязываясь к доминирующей роли линии, нивелируя роль контура, что в ее живописи встречается не так часто («Снятие с креста», 2003 г., масло).

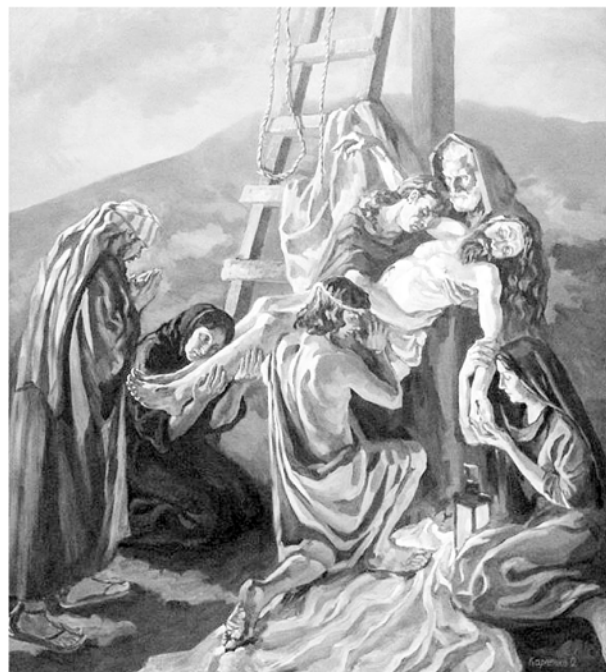

Рис. 11. О. Карпенко. «Снятие с креста». 2005 г., холст, масло

Рис. 12. О. Карпенко. «Шторм». 2011 г., бумага, акварель

Свежа и интересна графика Ольги Карпенко. Как и в живописи, она тоже очень многолика и в этом виде искусства – у нее есть акварели, работы мягкими материалами (сангина, уголь), карандашные рисунки, особенно привлекает свежесть пастелей. Юношеские акварельные этюды Ольги, выполненные иногда едва ли не в одно касание, быстрые и свежие, с использованием техники «по-мокрому», особенно радуют глаз своей прозрачностью («Остров Валаам. Никольский скит», 1989 г., акварель; «Шторм», 2011 г., акварель, рис. 12). Но интересны и свободны в манере исполнения и рисунки тушью, что особенно достойно уважения, поскольку многих не очень опытных художников эта техника «сушит» и сковывает – она требует отточенности рисунка и точности глава («Украинская печь», 1994 г., тушь, перо; «Дворик», 1995 г., тушь, перо).

Часто к графическим техникам Ольга Карпенко обращается, создавая подготовительные наброски, этюды к сюжетным композициям, преимущественно речь идет о натуральных зарисовках, работе с живой натурой («Натурщица», 2000 г., эскиз к картине, карандаш; «Обнаженная», 2000 г., эскиз к картине, карандаш; «Мама», 2001 г., эскиз к картине, карандаш).

Выводы. Полижанризм, разнообразие техник и видов искусства, в которых пробует себя, постоянно оттачивая мастерство и не давая отдыха

глазу, Ольга Карпенко, нашли путь к зрителю во многих выставках, в которых принимала участие художник, представляя свой творческий багаж на суд зрителя. Член Союза Художников Украины, Ольга приняла участие уже в более, чем тридцати выставках, шесть из которых – персональные вернисажи, последний из которых был с успехом проведен в 2016 г. в Центральном Доме Художника Украины, в Киеве. Ольга, несмотря на свой молодой возраст, уже успела заинтересовать своим творческим пылом любителей живописи не только в своей стране – одна из ее персональных выставок была проведена в Германии и пять – в США [2]. На сегодняшний день ей приходится нелегко сочетать практическую деятельность как художника с педагогической – она занимается рисунком живописью со студентами-дизайнерами уже много лет. Главное достоинство художника в этом случае, когда речь идет о взаимодействии мастера и учеников, – уметь не навязывать свое мнение и творить из себя кумира руками молодых художников, подражающих учителю, а быть в состоянии что-то перенимать и у них, продолжать трансформировать свою манеру под влиянием того, что видишь вокруг и не бояться брать лучшее у своих же учеников, если они того достойны. Ольга этой «гибкостью плюща» обладает, поэтому ее стиль живой и подвержен постоянному совершенствованию.

Список литературы:

1. Карпенко Ольга Валерьяновна // Киевская организация Национального Союза художников Украины. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://konshu.org/ru/section/painting/karpenko-olga.html>
2. Карпенко Ольга Валер'янівна. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://im.kubg.edu.ua/struktura/2011-06-23-12-44-46/kafedra-obrazotvorchoho-mystetstva-ta-dyzainu/sklad.html?pid=352&sid=557:Карпенко-Ольга-Валерянівна>
3. Ольга Карпенко. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://caro.com.ua/russian/author>
4. Пархоменко Н. Ольга Карпенко: ярко, эмоционально, интеллектуально / Н. Пархоменко. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://kbs-izdat.com/olga-karpenko-yarko-emocionalno-intellektualno/>
5. ArtBazar. Виртуальная галерея современных украинских художников. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://artbazar.com.ua/artlinks/artlinks_personal.php

Романенкова Ю.В.

Институт мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка

«СИЛА БАМБУКА ТА ГНУЧКІСТЬ ПЛЮЩА»: ПОЛІКОМПОНЕНТНІСТЬ ТВОРЧОЇ МАНЕРИ ОЛЬГИ КАРПЕНКО

Анотація

Стаття присвячена творчості київського художника Ольги Карпенко. Висвітлені основні стилістичні характеристики манери митця. Проаналізовані домінуючі риси її живопису та графіки. Викладено стисло творчу біографію з аналізом індивідуальної манери, впливів, під якими формувався стиль автора. Акцентовано поєднання у творчій діяльності художньої та педагогічної праці Ольги Карпенко.

Ключові слова: живопис, графіка, поліжанризм, декоративність, характерність, академізм.

Romanenkova Ju.V.

Institute of Arts of Kiev Boris Grinchenko University

«THE STRENGTH OF BAMBOO AND FLEXIBILITY OF IVY»: POLYCOMPONENTAL CREATIVE MANNER OF OLGA KARPENKO

Summary

The article is devoted to the creative work of Kyiv artist Olga Karpenko. Main features of the stylistic manner of the master have been highlighted. Dominant features of her paintings and drawings are characterized. The brief creative biography with the analysis of individual behavior, the influences under which the style of the author was formed, have been analyzed. Combination of creative activities of artistic and educational work of Olga Karpenko are accented.

Keywords: painting, graphic arts, polyandrously, decorative manner, character, academic style.

АРХІТЕКТУРА

УДК 72.01:72

ПЛАНУВАЛЬНА СТРУКТУРА ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТ (VIII-XII СТОЛІТТЯ)

Каменський В.І.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті аналізується розвиток планувальної структури західних та центральних середньовічних європейських міст. Окремо проаналізовано розвиток планувальної структури міст які розвинулися на основі давньоримських, та тих що виникли в часи середньовіччя. Виявлено, що попри відмінності в походженні, планувальна структура міст з часом набуває рис радіальної. Також виявлено, що в процесі розвитку національних шкіл містобудування, планувальна структура міст послідовно змінюється від геоморфної до регулярної.

Ключові слова: планувальна структура, містобудування, середньовічне місто, соціокультурний розвиток.

Постановка проблеми. Кризові явища в сучасній містобудівній галузі України викликана не в останню чергу тим, що передана колись в руки технократів урбанізація стала одним з головних інструментів збереження нині вже застарілого способу життя. Цей спосіб, в першу чергу характеризується тим, що відкидає культурну та географічну оригінальність. Це спричинило нехтування своєрідністю архітектурного середовища та відповідно посилення кризових явищ в соціальній та екологічній сфері міського господарства.

Наразі, шлях порятунку наших міст значна частина наукового товариства бачить в переході до західноєвропейського шляху розвитку. Автор вважає, що цей напрямок буде успішним тільки при врахуванні історичного досвіду містобудування. Сучасні урбаністи розглядають міста як частину соціальної та екологічної системи цілого регіону, що само по собі актуалізує консервативну складову будь-якого розвитку. І в цьому аспекті, буде цікавим дослідити розвиток європейського містобудування з самого початку формування міст сучасної Європи.

Планувальна структура є найбільш чутливим індикатором запитів і проблем суспільства, бо саме в її царині відображається структура соціуму, а відповідно і переплетення утилітарних та художніх аспектів міського середовища. Вирішення цього питання дозволило б істотно розширити можливості містобудівного проектування та прогнозування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розв'язанням проблем планувальної структури середньовічних західноєвропейських міст займалася велика кількість вчених. Але, серед значної кількості робіт помітно відрізняються два напрямки – історико-культурний та середовищний. Ці два напрямки в цілому і сформували сучасний погляд на проблеми планувальної структури міст. Перший напрямок представлений роботами А. Буніна, М. Бархіна, І. Груза, М. Габрель, І. Кострикіна, А. Іконнікова, С. Яргіної, які розглядали проблему в історико-естетичному аспекті. Середовищний підхід представлений в роботах Л. Кріє (L. Krier), К. Лінча (K. Lynch), Л. Мамфорда (L. Mumford), В. Нікітіна та інш.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед робіт вищезазначених авторів не вистачає робіт які прояснили б проблеми планувальної структури в зв'язку з розвитком цивілізаційного процесу. Також серед значної кількості робіт не вистачає праць в яких би досліджувалися конкретні спільні та відмінні риси планувальної структури середньовічних міст такого важливого регіону світу як Західна Європа.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження розвитку планувальної структури середньовічних західноєвропейських міст, виявлення спільних рис, а також знаходження відмінностей. Це дозволить зрозуміти більш глибоко причини різниці в планувальних структурах міст регіону.

Виклад основного матеріалу. Розпад величезної Римської імперії призвів до поділу її території к VIII ст. між трьома гігантськими середньовічними утвореннями: Візантією, Франкською імперією Каролінгів та арабським халіфатом. Зовнішні кордони феодальних імперій Європи до IX–XI ст. вирівнялися і приблизно повторили давньоримські. Таким чином, Європа була поділена на два світи. В першому зберігалися римські традиції, розвивалася християнська церква та продовжили функціонувати античні міста. [1, с. 9] В другому суспільство концентрувалося в селах, хуторах та ставках вождів.

Від класичної античності Західна Європа успадкувала виборну систему обцинно-міського самоврядування та раціоналістичний підхід до розв'язання проблем [2, с. 302] Чільне місце в формуванні архітектурно-містобудівної композиційної структури західноєвропейського міста романських часів мав релігійний символізм. Натомість, містобудівні ансамблі пізнішого, готичного періоду хоча і не були позбавлені релігійної символіки, все ж більшою мірою залежали від практичних вимог.

Міста розвивалися як адміністративні, торгові та духовні центри сільськогосподарських округ формуючи сільськогосподарську систему розселення. В XIII ст. у містян склалися такі поняття як «ринок», «собор», «ратуша», за якими стояли як самі споруди так і громадські простори (які в майбутньому отримують назви міських майданів).

[3, с. 167] Таким чином, розвинулася структура громадських просторів. Якщо Собор являвся головною частиною релігійного центру міста, то ратуша – приналежністю громадського центру. Така двоцентрова структура спостерігалася майже в усіх містах Західної та Центральної Європи. [4, с. 145] Функціонально-територіальна структура являла собою складний конгломерат окремих замкнених районів. Якщо місто виросло під захистом замку то його територія часто ставала частиною міста разом з життям його мешканців. Також частиною міста ставали монастирі та кафедральні собори разом з будівлями феодальної єпархії. Торгова площа разом з торговими кварталами утворювала особливий торговий район. Цехи мали свої парафіяльні церкви, свій будівельний бюджет, свої школи та охорону. [4, с. 140]

Дослідники, згідно з композицією плану поділяють західноєвропейські міста на дві групи. [5, с. 95] **Перша група** – це міста з нерегулярною планувальною структурою яка залежить від топографічних умов (геоморфний тип планування). В залежності від рельєфу місцевості та конфігурації берегової лінії план міста набував ту чи іншу композиційну структуру. Вулиця могла прокладатися по спіралі з метою подолання пагорба (Мон-Сен-Мішель), або прокладатися по водорозділам (Сіена), чи повторювати риси пагорба (Каркасон). [4, с. 140]

Іноді місто розвивалося на основі групи селищ згрупованих навколо спільного ставка для громадського стада. В цьому випадку місто отримувало центричний характер плану (Сабоньєр, Зеленц, Рундлінг). В випадку формування міста вздовж дороги, з'являвся інший тип планування – лінійний (Единбург). Або, в разі розширення частини вулиці утворювалася ринкова площа. [13, с. 16] Найбільше розповсюдження отримали радіальні планувальні структури. Виникнув навколо замку, або монастиря, місто поступово оточувало його кільцем кварталів [5, с. 95]

Рис. 1. Аахен на плані 1572-1524 рр.

Так, місто Аахен поступово стає місцем коронації германських імператорів. Відповідно, собор набуває головного значення в місті і разом з ратушею формує центральний квартал утворений пфальцем Карла Великого, і до якого спрямовані вулиці від міських брам. Останні замикають за-

міські дороги які і утворили радіально-кільцеву планувальну структуру міста (Рис. 1).

Багато міст Європи, які розвинулися на основі давньоримського табору змінювали шахматну планувальну структуру. Коли забудова міста виходила за межі первісної колонії, то поселення отримувало променеву радіальну систему. Вулиці направляли перехожого до колишніх воріт табору. [5, с. 95] Яскравим прикладом може слугувати Болонья (Рис. 2), Флоренція, Відень та інш.

Рис. 2. Болонья. План міста XVI ст. (Braun and Hogenberg)

Друга група – це міста з регулярним типом планувальної структури, яка тяжіла до «шахматного типу», а зовнішній контур мав риси наближені до правильної центричної геометричної фігури. [6, с. 19] Цей тип міста розповсюдився в пізньому середньовіччі, коли західна Європа та католицький світ посилили свій вплив на сході. Наприклад, в Речі Посполитій міста створювалися на чіткій модульній основі, де модулем служив розмір ринкової площі, а дрібніші членування визначалися податковою політикою, метою якої була активізація торгівельної діяльності. [7, с. 65] Існував також спосіб розбивки території міста за допомогою «малого Силезького шнура» (42 м), яким було розмічено Каунас в XVI ст. [8, с. 103] Каунас має в основі шахматну решітку та відповідно прямокутний в плані ринок. В процесі розвитку місто попри мисове розташування опанувало зарічні території від яких протягнулися дороги до інших міст утворивши радіальний план.

В землях майбутньої Германії, за відсутності римських, зазвичай будувалися нові укріплення там де вже існували укріплені мастки – «бурги». Власне, будь – яке поселення в тогочасній Германії після отримання укріплень отримувало статус міста [9, с. 33] Цей тип міста репрезентують міста Гьорлітц та Мейсен, які виросли з селища біля клерикальних замків на переправі. В центрі міст розташувалася ринкова площа з фонтанами та будівлею Ратуши. Основою планувальної структури була вулиця-дорога через переправу на якій і розвинувся ринок та міська церква. Також важливу роль грала вулиця яка поєднувала ринок та замок в якому був розташований собор. (Рис. 3)

В Англії міста починалися з державних фортець. Так, Альфред Великий в рамках війни з датчанами побудував фортеці в усіх стратегічних місцях [9,33] Таким чином було збудовано замок і місто Карнарвон для упокорення Уельсу

(Рис.). Ця картина спостерігалась в Іспанії в процесі війни з маврами [9, с. 35]

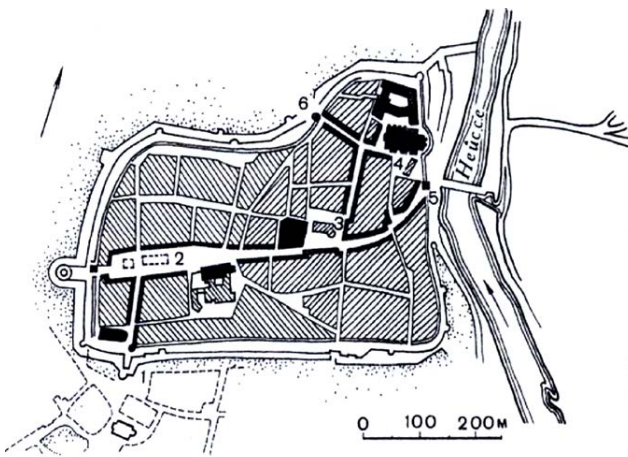

Рис. 3. План міста Гьорлітц

Зовсім інша картина спостерігається в ново-збудованих державою, або феодалами містах, де не передбачалося резиденції. В таких містах, над околицями, забудовою та ринковою площею панував собор з його вертикаллю. Прикладом може слугувати місто Юрдінген, повністю відновлено кельнським архієпископом після повені в XIII ст. (Рис. 4) За основу міста було взято випробовану століттями римську систему орієнтованих по сторонам світу двох головних вулиць, які перехрещуються в центрі міста де було влаштовано ринок та поставлено собор. Замок займає північно-східний кут мурів [10, с. 1].

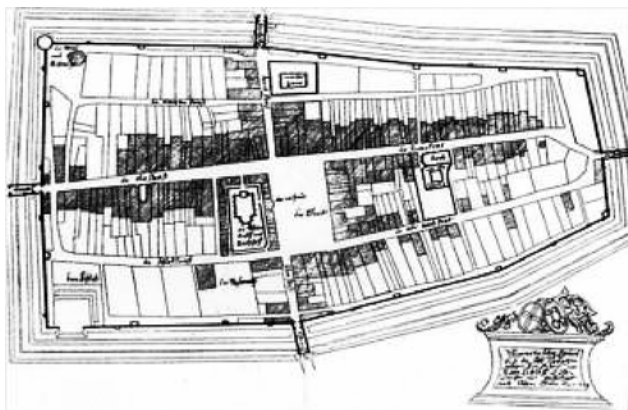

Рис. 4. План м. Юрдінген XVIII ст.

На відміну від інших регіонів Європи, міста Італії та півдня Франції зберегли в загальних рисах залишки міського життя [9, с. 24]. В цих країнах міста розвинулися на основі регулярних давньоримських, і відповідно їхні планувальні структури являють собою систему променів які сходяться до колишніх брам римських заструмів (Болонья),

або звиваються по лініям водорозділів та тальєв-гів (Сіена). Тобто, в обох випадках мова ведеться про геоморфний тип планування, де вертикальні доміанти закріплювали важливі точки території, і до яких сходилися шляхи – вулиці-дороги в передмістях, або провулки та вулиці в середмісті.

У Франції в якості оплоту проти феодальної анархії засновувалися «нові міста». Особливо цей процес набув розвитку з кінця XI ст. Ці міста розглядалися вже як світський притулок [11, с. 39]. В XII ст. було засновано ряд міст з шахматним плануванням (Советтер-де-Ж'ен, Сент-Фуа-ла-Гранд та Мон-Сен-Мішель) [12, с. 376]. Яскравим прикладом таких міст є місто Монпаз'є, яке було засновано в 1284 р. на пласкому рельєфі, особливості якого полегшили організацію шахматного планування вулиць. Сім широких та прямих вулиць з'єднують протилежні брами та утворюють прямокутні квартали (Рис. 4). В геометричному центрі міста, на місці двох незабудованих кварталів утворені соборна та торговельна площі [5, с. 101].

Висновки. В результаті аналізу встановлено, що планувальна структура (ПС) середньовічних міст Західної Європи формувалася на основі спільної соціокультурної основи яка сягає давньоримських часів, а також під практичним керівництвом новонародженої християнської церкви та нових феодальних державних утворень. Відповідно, ці головні фактори розвитку і визначили головні риси ПС західноєвропейських міст. Міста мали укріплені замки, муніципальні органи (як в колишньому римському місті) та сакральний (християнський) центр. Спільною рисою була також геоморфна структура планування яка панувала до періоду XII ст. містах. Розвиток цього типу ПС був викликаний слабким економічним становищем, а відповідно і відсутністю економічних можливостей для централізованого містобудівного замовлення.

Водночас, міста, які розвинулися на основі регулярних давньоримських, формували центри (сакральний та муніципальний) з радіальними системами планування по периметру колишніх римських міст. Міста, які будувалися на новому місці, формували свою первісну ПС навколо цитаделі (замку). Міський громадський центр, який зазвичай був поєднаний з замком головною вулицею міста, формував навколо себе радіальну планувальну структуру. Нові, збудовані за єдиним планом міста, які постали після XII ст. мали шахматну ортогональну планувальну структуру та два центри – сакральний і торговий.

В процесі свого розвитку планувальна структура західноєвропейських міст пройшла шлях від вільної до регулярної планувальної структури. На початку розвитку нового міста без заздалегідь розробленого плану зазвичай формувалася геоморфна ПС, з розвитком поселення вона набувала рис радіальної.

Список літератури:

1. Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе. Историко-археологические очерки. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, – 1985. – 285 с.
2. Павленко Ю. История світової цивілізації./Ю. Павленко. – Київ: Либідь, 2001. – 352 с.
3. Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. Рабовладельческий и феодальный периоды: Учебник для вузов / Т. Ф. Саваренская. – Москва: Стройиздат, 1984. – 376 с.
4. Бунин А.В. История градостроительного искусства. Том I. Рабовладельческий строй. Феодализм. Капитализм/ А.В. Бунин. М.: Гос. узд. лит. по строительству и архитектуре, 1953, – 531 с.

5. Бунин А.В., Ильин Л.А., Поляков Н.Х., Шквариков В.А. Градостроительство. – М.: Акад. арх. СССР, 1940. 326 с.
6. Груза И. Теория города. / И. Груза. Пер. Л. Б. Мостовой. – М.: Изд. литературы по строительству, – 1972. 246 с.
7. Олійник О. Містобудівний розвиток західних земель України: Між Сходом та Заходом//Архітектурна спадщина України. Вип. 1. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1994. – с. 57-74.
8. Якучюнас А. Каунас – опыт регенерации исторического ансамбля//Архитектура СССР. – 1988, – № 3. – с. 103-105
9. Город в формационном развитии стран Востока / Отв. Ред. Н.А. Симония. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. – 512 с.
10. Satzung der Stadt Krefeld für den Denkmalsbereich Stadt Uerdingen. Abgerufen am 11 Februar 2015. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://www.krefeld.de/C12574D40034948F/0/97B02CA29B56DFD1C12574E1004C0665/\\$FILE/6.99-Satzung_der_Stadt_Krefeld_fuer_den_Denkmalbereich_Stadt_Uerdingen.pdf](https://www.krefeld.de/C12574D40034948F/0/97B02CA29B56DFD1C12574E1004C0665/$FILE/6.99-Satzung_der_Stadt_Krefeld_fuer_den_Denkmalbereich_Stadt_Uerdingen.pdf)
11. Дживилегов А.К. Средневековые города в Западной Европе / А.К. Дживилегов. М.: Издательский дом «Книжная находка», – 2002. – 304 с.
12. Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. Рабовладельческий и феодальный периоды: Учебник для вузов / Т. Ф. Саваренская. – Москва: Стройиздат, 1984. – 376 с.

Каменский В.И.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ПЛАНИРОВОЧНАЯ СТРУКТУРА ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ГОРОДОВ (VIII-XII ВЕК)

Аннотация

В статье анализируется развитие планировочной структуры западных и центральных средневековых европейских городов. Отдельно проанализировано развитие планировочной структуры городов как развившихся на основе древнеримских, так и тех, что возникли во времена средневековья. Выявлено, что несмотря на различия в происхождении, постепенно планировочная структура городов приобретает черты радиальной. Также выявлено, что в процессе развития национальных школ градостроительства планировочная структура городов последовательно меняется от геоморфной к регулярной.

Ключевые слова: планировочная структура, градостроительства, средневековый город, социокультурное развитие.

Kamenskyi V.I.

Kharkiv National University of Construction and Architecture

PLANNING STRUCTURE OF WESTERN EUROPEAN MEDIEVAL CITIES (VIII-XII)

Summary

The article analyzes the development of planning structure western and central European medieval cities. Analysed development of planning structure of cities that evolved from Roman and those that emerged in the Middle Ages. Found that despite differences in origin, the planning structure of cities subsequently are taking the characteristics of the radial structure. Also found that the process of development of national schools of urbanism leads to results that the planning structure of cities are varies from a free to a regular.

Keywords: planning structure, urban planning, medieval city, social and cultural development.

УДК 624.042.41

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМКІВ ВІТРУ У МІСЬКІЙ ЗАБУДОВІ

Пахолук О.А., Ящинський А.Л.

Луцький національний технічний університет

Досліджено теорію формування атмосферного тиску та температури навколишнього середовища. Вивчено характер розподілення тиску. Вибрано 12 найбільш пріоритетних міст України для вивчення. Досліджено пріоритетні напрямки вітрів в конкретних містах. Узагальнено дані дослідження.

Ключові слова: тиск, вітер, напрямок, вплив, дослідження.

Постановка проблеми. Розриви між будівлями часто стають місцями концентрації вітрових потоків. Така концентрація утворює турбулентні течії, які діють сумарно [1]. Проблема у більшості випадків полягає в конфігурації будівель та їх розміщенні задля зменшення дії потоку повітря. Дослідження впливу вітру на забудову є одним із ключових напрямків будівництва. Нормалізація потоку, який огинає будівлю, дасть змогу зменшити швидкість вітру та тиск на фасад. В свою чергу, це дасть можливість створити комфортні умови в ущільненій забудові та забезпечить безперебійну роботу вентиляції сусідніх будівель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив вітру теж неоднозначний. У холодну погоду вітер викликає переохолодження, збільшуючи тепловіддачу, вплив також посилюється при підвищенні вологості. Вплив атмосферного тиску найменш визначений через постійні флуктуації. При зниженні атмосферного тиску газу, які присутні у внутрішніх органах, призводять до їх розтягання. Змінюючи своє положення під впливом атмосферного тиску, діафрагма може утруднювати дихання, порушувати функції серцево-судинної системи [1].

Завдяки сумуванню ефект від зовнішніх факторів посилюється при їх одночасній дії, навіть якщо амплітуда кожного з факторів окремо замала для виникнення реакції [2]. Окрім цього, при дослідженні впливу метеорологічних факторів на організм людини, необхідно враховувати зони оптимуму, зони комфорту і зони екстремальних значень кожного із факторів.

Що стосується тиску, то він змінюється залежно від місця та часу. Особливо важливими є неперіодичні зміни атмосферного тиску, пов'язані з виникненням, розвитком і руйнуванням повільно рухомих областей високого тиску (антициклонів) і відносно швидко рухомих величезних вихорів (циклонів), у яких панує знижений тиск, що визначає погоду. Зміни термічного поля Землі за сезонами року, обумовлені різницею в нагріванні океанів та материків, викликають коливання над ними і атмосферного тиску. Взимку над материками повітря холодніше, ніж над океанами, однакова маса повітря над акваторіями займає більший обсяг – утворюються «пагорби». Повітря по верху «стікає» з океанів на материки. Загальна вага повітряного стовпа над континентами підвищується, тут утворюються області підвищеного тиску – антициклони. Оскільки взимку над океанами повітря тепліше, над водною поверхнею вага повітря зменшується, утворюються області зниженого тиску – циклони [3].

В середньому розподіл тиску на земній кулі має зональний характер, утворюючи зони зниже-

ного і підвищеного тиску. Ця загальна картина порушується змінами тиску над материками, де він підвищується взимку і влітку знижується. Можна розрізнити також постійні та сезонні баричні області. До останніх відносяться такі, в яких зимові максимуми змінюють річні мінімуми. Це – так звані центри дії атмосфери. Їх роль у формуванні повітряних течій, погоди і клімату дуже велика. Причини виникнення центрів дії атмосфери – термічні і динамічні – пов'язані з охолодженням і нагріванням в нижніх шарах атмосфери [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Потрібно відмітити, що в нормативних документах поняття інтерференції повітряних потоків та його впливу на будівлі не розглядають. Збільшення швидкості вітру за рахунок розривів між будівлями також не розглядається. Для прикладу, діючі норми Сполучених Штатів Америки ASCE 7-05 враховують цей фактор відповідними коефіцієнтами 7,8-2,0 [5]. Дослідження груп будівель також не проводились. Тому доцільно звернути вагу на ефект впливу вітрового потоку на групу будівель.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження забудови як об'єкт обдування вітровими потоками. Після визначення найбільш повторюваних конфігурацій необхідно визначити сторони які піддаються найсильнішому впливу вітрового навантаження. Ця інформація дасть змогу об'єктивно оцінити вплив на групи будівель та запропонувати конкретні рішення щодо зменшення або усунення негативних факторів впливу вітру.

Виклад основного матеріалу. Було вибрано 12 міст з огляду на чисельність:

Група 200-500 тисяч:

– Житомир, Луцьк, Полтава, Рівне.

Група 500-800 тисяч:

– Запоріжжя, Кривий Ріг, Львів, Миколаїв.

Група 1 мільйон:

– Дніпропетровськ, Київ, Одеса, Харків.

Кожне із розглянутих міст, безперечно, має свої особливості забудови та її реалізації. Проте, зберігається тенденція до повторюваності тих чи інших прийомів забудови, конфігурацій будівель тощо.

В даних містах було виокремлено 10 типових конфігурацій забудов, які характерні для усіх вибраних міст та повторюються найчастіше (табл. 1).

Після дослідження типових конфігурацій забудови необхідно визначити повторюваність впливу вітру на них. Ця необхідність зумовлюється різноманітністю їх розташування відносно панівних вітрів. Тому було прийняте рішення зробити вибірку та систематизувати повторюваність напрямків вітру відносно груп будівель. Слід відмітити, що конфігурації груп будівель

піддаються впливу вітрового потоку з різних сторін. Тому важливо визначити напрям дії потоку на забудову в кожному місті.

Таблиця 1

Види конфігурацій та їх опис

№	Конфігурація	Опис
1.		6.
2.		7.
3.		8.
4.		9.
5.		10.

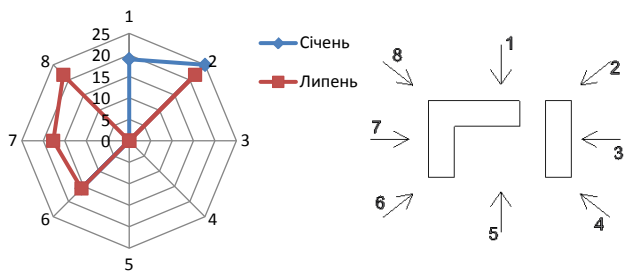

Рис. 1. Круговий графік повторюваностей вітру для конфігурації № 1

Таблиця 2

Повторюваність вітрів по напрямках для конфігурації № 1

Напрямок обдування	1	2	3	4	5	6	7	8
Січень	19,0%	25%				15,7%		
Липень		21,7%				15,5%	17,7%	21,7%

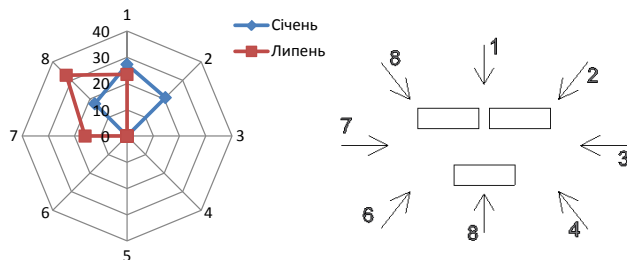

Рис. 2. Круговий графік повторюваностей вітру для конфігурації № 2

Зважаючи на положення вибраних конфігурацій забудови відносно переважаючого вітру було проведено аналіз повторюваності дії вітру на забудову під різними кутами в зимовий (сі-

чень) та літній (липень) період. Так ми визначили сторони груп будівель які піддаються дії вітру найчастіше. Просумувавши кількість повторюваностей напрямків дії потоку на конфігурацію по всій вибірці ми знайшли відсоток частоти обдування по кожній із сторін забудови. Відібравши усі напрямки які склали більше 15% від загальної кількості повторюваностей було складено графіки для подальшого аналізу.

Таблиця 3

Повторюваність вітрів по напрямках для конфігурації № 2

Напрямок обдування	1	2	3	4	5	6	7	8
Січень	27,3%	20,7%						17,4%
Липень	23,5%						16,0%	32,8%

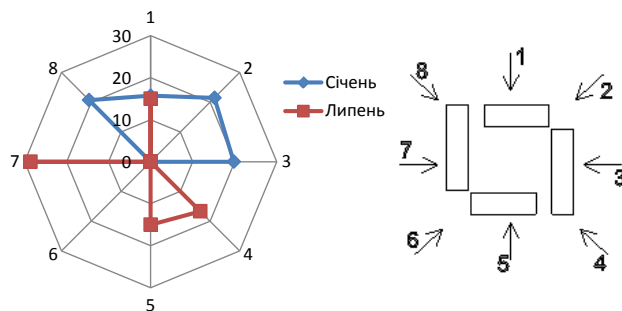

Рис. 3. Круговий графік повторюваностей вітру для конфігурації № 3

Таблиця 4

Повторюваність вітрів по напрямках для конфігурації № 3

Напрямок обдування	1	2	3	4	5	6	7	8
Січень		15,7%	21,5%	19,8%				20,7%
Липень	15,0%				16,7%	15,0%		28,6%

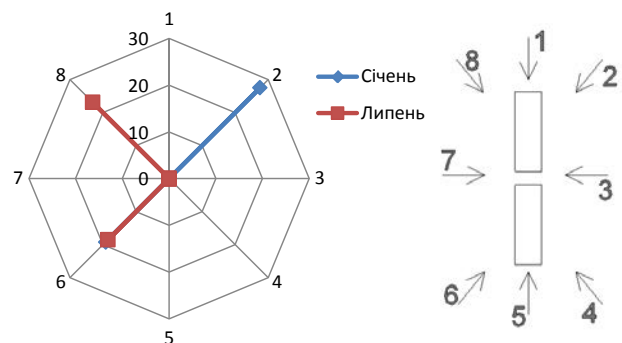

Рис. 4. Круговий графік повторюваностей вітру для конфігурації № 4

Таблиця 5

Повторюваність вітрів по напрямках для конфігурації № 4

Напрямок обдування	1	2	3	4	5	6	7	8
Січень		27,5%				19,2%		
Липень						18,5%		23,1%

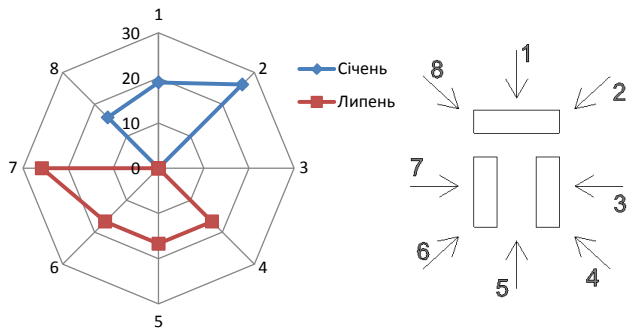

Рис. 5. Круговий графік повторюваностей вітру для конфігурації № 5

Таблиця 6

Повторюваність вітрів по напрямках для конфігурації № 5

Напрямок обдування	1	2	3	4	5	6	7	8
Січень	19,0%	26,2%						15,9%
Липень				16,7%	16,7%	16,7%	25,8%	

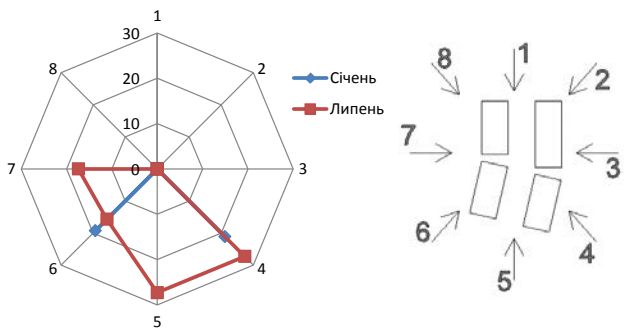

Рис. 6. Круговий графік повторюваностей вітру для конфігурації № 6

Таблиця 7

Повторюваність вітрів по напрямках для конфігурації № 6

Напрямок обдування	1	2	3	4	5	6	7	8
Січень			21,1%		19,3%			
Липень			27,3%	27,3%	15,7%	17,4%		

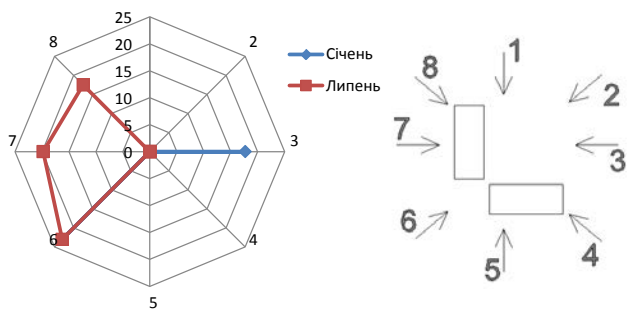

Рис. 7. Круговий графік повторюваностей вітру для конфігурації № 7

Таблиця 8

Повторюваність вітрів по напрямках для конфігурації № 7

Напрямок обдування	1	2	3	4	5	6	7	8
Січень			17,7%		23,0%			
Липень						23,0%	19,8%	17,5%

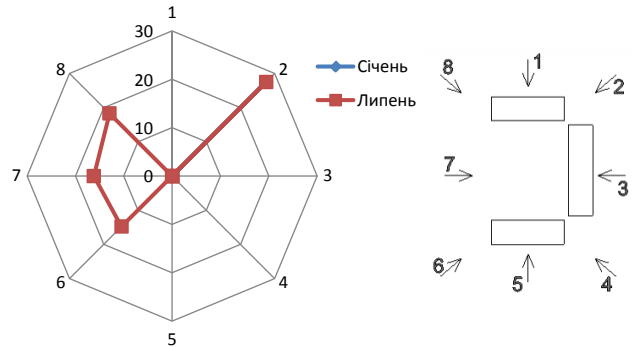

Рис. 8. Круговий графік повторюваностей вітру для конфігурації № 8

Таблиця 9

Повторюваність вітрів по напрямках для конфігурації № 8

Напрямок обдування	1	2	3	4	5	6	7	8
Січень		27,5%						
Липень		27,5%				14,8%	16,2%	18,3%

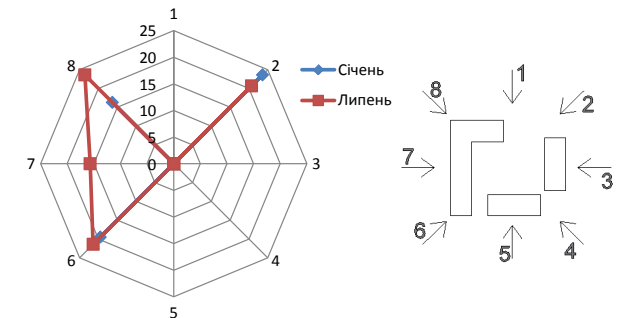

Рис. 9. Круговий графік повторюваностей вітру для конфігурації № 9

Таблиця 10

Повторюваність вітрів по напрямках для конфігурації № 9

Напрямок обдування	1	2	3	4	5	6	7	8
Січень		23,6%				19,5%		16,3%
Липень		20,7%				21,4%	15,7%	23,6%

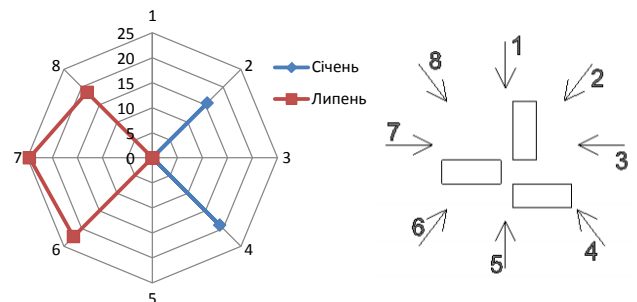

Рис. 10. Круговий графік повторюваностей вітру для конфігурації № 10

Таблиця 11
Повторюваність вітрів по напрямках
для конфігурації № 10

Напрямок обдування	1	2	3	4	5	6	7	8
Січень		15,5%		19,0%				
Липень						22,3%	24,6%	18,5%

Висновки і пропозиції. Отримані дані показали основні напрямки дослідження впливу вітрового потоку на різнопланові конфігурації забудови, що знаходились у таких вибраних

містах: Житомир, Луцьк, Полтава, Рівне, Кривий Ріг, Львів, Миколаїв, Дніпропетровськ, Київ, Одеса, Харків. На основі цих даних ми зможемо чітко визначити критичні місця дії потоку та знівелювати таку дію. В переважній більшості високі швидкості виникають у вузьких проходах які створюють будівлі своїм специфічним розміщенням. Тому зменшення впливу потоку на пішоходів, та будівлі є основним пріоритетом дослідження. В подальших дослідженнях ми будемо пропонувати рішення щодо нівелювання або усунення наслідків дії вітрових потоків та обґрунтовувати їх.

Список літератури:

1. Пристром А. М., Мрочек А. Г. Метеочувствительность // Медицина, 2002.
2. Рагульская М. В. // Управление адаптацией биологических систем при воздействии факторов естественной внешней среды: Матер. 1-й межотраслевой конференции «Системы поддержки и принятия решений», Киев, 2005. – К., 2005.
3. Wiktor. Атмосферний тиск та його особливості [Електронний ресурс] / Wiktor. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://geografica.net.ua/publ/sattti/zaalni_katalog/atmsfjernij_tisk_ta_jogo_osoblivosti/19-1-0-417.
4. Атмосферний тиск [Електронний ресурс] // Barometric Pressure Map. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Атмосферний_тиск.
5. Дубинский С. Расчеты высотных сооружений при ветровом воздействии [Електронний ресурс] / Сергей Дубинский // САПР и графика. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.compuart.ru/article.aspx?id=14579&iid=692>.

Пахолок О.А., Ящинский А.Л.

Луцкий национальный технический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ВЕТРА В ГОРОДСКОЙ ЗАСТРОЙКЕ

Аннотация

Исследована теория формирования атмосферного давления и температуры окружающей среды. Изучен характер распределения давления. Выбрано 12 наиболее приоритетных городов Украины для изучения. Исследованы приоритетные направления ветров в конкретных городах. Обобщены данные исследования.

Ключевые слова: давление, ветер, направление, влияние, исследования.

Pakholiuk O.A., Yaschynskyy A.L.

Lutsk National Technical University

RESEARCH WIND DIRECTION PRIORITY IN URBAN DEVELOPMENT

Summary

The theory of the formation of atmospheric pressure and ambient temperature were investigated. The character distribution pressure was investigated. 12 most priority towns of Ukraine to explore was found. A winds priority in specific cities was investigated. Data research was summarized.

Keywords: pressure, wind, direction, influence, research.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.472.42

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПРОЯВУ СТРАХІВ І ТРИВОЖНОСТІ У СТУДЕНТІВ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Кодацька Н.О., Терпімова П.Є.
Університет митної справи та фінансів

У представлений статті автором розкривається механізм переживання тривожності і страхів студентами юнацького віку різної статі. Досліджуються поняття тривоги і страху, а також гендеру як соціально детермінованого уявлення про чоловіка й жінку. Аналізуються гендерні особливості осіб юнацького віку з метою виявлення існуючого взаємозв'язку між гендерними відмінностями і проявами страхів та тривожності в юнацькому віці. Розроблено методичні рекомендації щодо зниження рівня особистісної тривожності в юнацькому віці з урахуванням гендерного аспекту.

Ключові слова: гендерні особливості, психокорекційна робота, психологічні чинники, суспільний стан, соціальні страхи, юнацький вік.

Постановка проблеми. Серед психологічних проблем юнацького віку в останні роки особливого значення набула проблема невизначеності та непередбачуваності майбутнього, що викликає у більшості юнаків стан емоційної напруженості. Значна кількість молодих людей почувують себе самотніми, відчують душевний дискомфорт внаслідок відсутності довірливих взаємин з однолітками та дорослими, невизначеності соціальної позиції, несформованості ціннісних орієнтацій, професійних планів на майбутнє.

Значне підвищення кількості тривожних молодих людей спостерігається саме у періоди нестабільності економіко-політичних відносин у суспільстві. Відбувається інтенсивна примітивізація свідомості, відзначається зростання цинізму, брутальності, жорстокості, агресивності. А за цими зовнішніми проявами криються внутрішні, глибинні переживання юнаків – побоювання, тривоги, страхи.

Останні дослідження доводять, що підвищена особистісна тривожність, пов'язана із негативним соціальним статусом, формує конфліктні взаємостосунки. Стан тривожності характеризується сильною психоемоційною напругою та пролонгованістю. Саме з цих позицій потребує наукового обґрунтування перелік факторів, які впливають на формування високого рівня тривожності та страхів в юнацькому віці, розроблення нових механізмів стабілізації психо-емоційного стану студентів юнацького віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади дослідження психологічних проблем тривожності та страхів було закладено в наукових працях таких видатних учених, як В. Астапов, В. Березін, Г. Габдрєєва, Ю. Забродін, О. Захаров, Е. Зетцель, К. Ізард, Н. Імедадзе, Л. Костіна, Н. Левітов, Д. Леонтьєв, Р. Мей, Г. Прихожан, І. Рантбут, Ф. Ріман, Г. Салліван, Ч. Спілбергер, Д. Тейлор, П. Тилліх, З. Фрейд, Е. Фромм, Ю. Ханін, К. Хорні, Ю. Щербатих тощо. Особливості формування та розвитку особистості в юнацькому віці розглядали такі видатні науковці, як Р. Бернс, Л. Божович, Б. Волков, В. Гарбузов, Е. Горюхіна, І. Дубровіна, Е. Еріксон,

Н. Єфімова, І. Кон, Ю. Лановенко, Т. Лук'яненко, Л. Мудрик, В. Мухіна, Л. Обухова, Р. Попелюшко, Ф. Райс, К. Роджерс, Х. Ремшміт, Д. Фельдштейн [8, с. 492].

Дослідженню різних аспектів проблеми гендерних відмінностей присвячено значну кількість наукових праць В. Успенської, А. Тьомкіної, А. Посадської, Н. Римашевської, Г Сілласте, Є. Здравомислової. Соціально-психологічний контекст дослідження мужності і жіночості та їх співвідношення притаманний працям Т. Говорун, І. Кона, С. Хаббеля, Б. Цимбалістого, М. Шлемкевича, В. Геодакяна та інших [2, с. 34].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим необхідно відмітити, що досліджень, спеціально присвячених аналізу впливу гендерних відмінностей на переживання стану тривожності та страхів студентами юнацького віку, сьогодні є недостатньо, що викликає необхідність зосередитись на цьому питанні більш ретельно.

Мета статті. Метою цієї статті є розкриття механізму переживання тривожності і страхів студентами юнацького віку різної статі, аналіз гендерних особливостей осіб юнацького віку, виявлення існуючого взаємозв'язку між гендерними відмінностями і проявами страхів та тривожності в юнацькому віці, а також розроблення методичних рекомендацій щодо зниження рівня особистісної тривожності в юнацькому віці з урахуванням гендерного аспекту.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці є значна кількість досліджень, присвячених аналізу різних аспектів проблеми тривожності. До складу тривожності входять такі поняття, як тривога, страх, занепокоєння, які необхідно розглянути більш детально. Страх розуміється як афектне віддзеркалення в свідомості людини конкретної загрози для його життя і благополуччя. Тривогу можна розглядати як емоційно загострене відчуття майбутньої загрози, проте це не завжди негативно сприймане відчуття, оскільки тривога можлива і у вигляді радісного хвилювання, хвилюючого очікування. Об'єднуючим фактором для страху і тривоги є відчуття занепоко-

ення, яке виявляється у наявності зайвих рухів або, навпаки, нерухомоті [2, с. 34].

Страх, як і тривожність, є емоційною реакцією на небезпеку, тобто його можна визначити як суб'єктивний прояв неблагополуччя особистості, її дезадаптації, як психічний стан перебільшеної (іноді адекватної) небезпеки, який призводить до нестабільності. При відчутті страху особистість дезорганізується і нездатна контролювати себе, відбуваються значні зміни в поведінці [4, с. 46].

Теоретично всі конкретні страхи юнацького віку можна розділити на три групи: до першої можна віднести біологічні, тобто страхи людини як біологічної істоти, що несуть загрозу життю і здоров'ю, наприклад, страх смерті. До другої групи належать соціальні страхи, які пов'язані з соціальним статусом особистості і відображаються на соціальних відносинах. Страхи третьої групи можна умовно назвати екзистенційними, вони пов'язані із самосприйняттям особистості та загрозою сенсу життя [5, с. 79].

Що стосується гендерних особливостей проявів тривожності та страхів, то розглядаючи гендер як соціально детерміновані уявлення про чоловіка й жінку, тобто сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство пред'являє людям залежно від біологічної статі, можна відзначити, що у юнацькому віці гендерні відмінності стають вже чітко визначеними. Гендерні стереотипи дуже впливають на розвиток хлопчиків і дівчаток, на їх соціалізацію. Тобто, гендерна різниця суттєво позначається на суспільному стані і статусі, нормах поведінки чоловіків і жінок, формуванні якостей, які мають бути притаманними представникам різних статей.

Н. Роговська виділила наступні характеристики гендерних особливостей дівчат та юнаків (див. табл. 1).

Гендерний підхід припускає, що відмінності в поведінці, психіці, діяльності дівчат та юнаків визначаються не стільки їх анатомо-фізіологічними особливостями, скільки соціально-культурними чинниками. Численні теоретичні дослідження гендерних відмінностей дозволили виявити те, що кожен хлопець і дівчина юнацького віку мають певний набір психологічних якостей, відповідний статі. Але численні дослідження показали, що ні в біологічному, ні в психологічному значенні не зустрічається чистої мужності або жіночості. У кожній особистості спостерігаються ознаки своєї і протилежної статі, подібний тип особистості прийнято називати андрогенною [3, с. 21].

З метою виявлення існуючого взаємозв'язку між гендерними особливостями і проявами страхів та тривожності в юнацькому віці авторами було проведено дослідження, в ході якого здійснена психодіагностика студентів I курсу віком 17-18 років. В даному дослідженні прийняли участь 20 дівчат та 20 юнаків (всього 40 респондентів) та використано три методики (див. табл. 2).

Методика «Дослідження тривожності» Спілбергера-Ханіна направлена на диференційоване вимірювання тривожності як особистісної властивості людини (рівня особистісної тривожності) і як стану (рівня ситуативної тривожності) у дівчат і юнаків. Результати дослідження представлені на рис. 1.

Як видно з отриманих даних, у хлопців показники ситуативної тривожності у порівнянні з особистісною вище, в той час як у дівчат переважає особистісна тривожність. Набагато нижче рівень особистісної тривожності у хлопців в порівнянні із дівчатами. Аналізуючи отримані результати, можна прийти до висновку, що загальні показники особистісної і ситуативної тривожності у дівчат вищі, ніж у хлопців. Це свідчить про те, що

Таблиця 1

Гендерні особливості осіб юнацького віку

Хлопці	Дівчата
1. У більшості юнаків більше розвинена права півкуля, що забезпечує схильність до творчості, конкретно-образного характеру пізнавальних процесів, що відповідає за розпізнавання і аналіз зорових і музичних образів, форм і структури предметів, за свідому орієнтацію в просторі, що дозволяє мислити абстрактно, формуючи образи.	1. У більшості дівчат більш розвинена ліва півкуля, що забезпечує схильність до абстрагування і узагальнення, словесно-логічний характер пізнавальних процесів, оперуючи словами, умовними знаками і символами, що відповідає за регуляцію мови, правопису, логічного мислення.
2. З психологічної сторони у більшості хлопців переважає емоційна стриманість, взаємостосунки з людьми поверхневі, конкретні.	2. Увагу більшості дівчат привертає сама людина, його внутрішній світ, проблеми людських взаємостосунків, ядро їх самосвідомості визначається міжособовими відносинами.
3. Юнаки тяжіють до широкого круга спілкування.	3. У дівчат у спілкуванні домінують діади і тріади, які «закриті» для сторонніх.
4. Хлопці привертають увагу протилежної статі логікою думок, фізичною спритністю і сміливістю, майстерністю в практичних справах.	4. У дівчат спосіб привертання на себе уваги – зовнішність та особлива поведінка.
5. Хлопці віддають перевагу духу змагання і справедливій спортивній боротьбі.	5. Дівчата теж змагаються, але на рівні міжособових відносин: у суперечці і в порівнянні одна з одною.

Джерело: [1]

Таблиця 2

Банк діагностичних методик

№ п/п	Назва методик	Автор	Мета
1	Тест «Дослідження тривожності»	Ч.Д. Спілбергер, Ю.Л. Ханін	Диференційований вимір особистісної і ситуативної тривожності
2	Методика «Страхи»	В.Г. Панок, Л.В. Батищева	Диференціація різних видів страхів
3	Опитувальник «Види страху»	І.П. Шкуратова	Виявлення рівнів прояву страхів

Джерело: розроблено авторами

фізичні та психічні особливості віку зумовлюють вищий рівень тривожності у представниць жіночої статі.

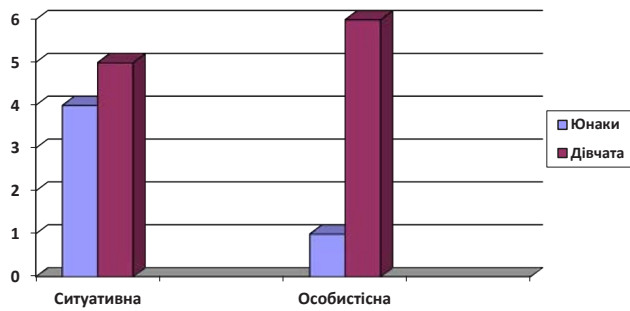

Рис. 1. Рівень ситуативної та особистісної тривожності

Джерело: розроблено авторами

Проаналізувавши результати опитування за методикою «Види страхів» І. Шкураєвої, необхідно відмітити, що кількість страхів у юнаків дещо менша, ніж у дівчат, теж саме стосується і рівня прояву почуття страху (див. табл. 3).

Можна побачити, що найбільш яскраво гендерні відмінності демонструє пункт № 35 – страх сексуального насильства (0;10). А ось у пункті № 30 – страх смерті близьких людей, навпаки, можна побачити найбільшу наближеність високих показників (9;10). Дивним є той факт, що можливість власної смерті лякає дівчат та юнаків значно менше. Очевидно, це можна пояснити тим, що у юнацькому віці власна смерть здається маловірогідною подією, а також дією захисних механізмів.

Також, у таблиці показано, що найбільш вираженою групою страхів у юнацькому віці є соціальна група страхів, а саме: страх бути викритим у брехні (6;7); страх не виправдати довіри з боку близьких (6;9); страх критики з боку близьких (6;7); страх виглядати смішним або жалюгідним (8;6).

У юнаків, на відміну від дівчат, незначна кількість навчальних страхів, що зумовлено меншою відповідальністю за навчання. Окрім перерахованих, для дівчат ще питому вагу страхів займають: страх бути викритим у брехні (7) та страх самотності (9). Отримані дані свідчать про наступні гендерні відмінності – дівчата більш схильні до переживання всіх видів страху. Можливо, це пов'язано із тим, що юнаків з дитинства привчають до того, що вони не повинні боятися, або, принаймні, не зізнаватися у власних страхах. У той же час дівчатам дозволено виявляти слабкість і шукати захисту у представників чоловічої статі.

Результати дослідження за методикою «Страхи» В. Панка, Л. Батищевої показали, що найпоширенішими страхами у юнацькому віці є страх перед майбутнім та, можливо зумовлений нинішнім становищем у країні, страх війни. Деякі із отриманих показників перевищують середні показники норми. Це стосується, окрім перерахованих, ще таких страхів, як страх морального приниження та страх самотності. Показники деяких видів страху є мінімальними, а саме: економічні страхи і страх голоду, страх перед явищами природи (див. табл. 4).

Отже, аналіз експериментальних результатів дослідження підтверджує існування

взаємозв'язку між гендерними особливостями та переживанням стану тривожності і страхами, які проявляються у юнацькому віці. Навіть поведінка студентів різної статі під час опитування свідчила про різне ставлення до даної проблематики: більш зацікавлене і відповідальне у дівчат, та досить байдуже і скептичне у юнаків.

Таблиця 3

Прояви страхів у студентів різної статі

№	Види страхів	Юнаки	Дівчата
1	Страх темряви	2	6
2	Страх перед викликом відповідати на занятті	5	8
3	Страх втрати любові з боку близьких	6	10
4	Страх фізичного насильства	4	6
5	Страх опинитися заручником в руках бандитів	2	4
6	Страх висоти	1	3
7	Страх бути осміяним однолітками	6	4
8	Страх зради з боку друзів	3	5
9	Страх не виправдати довіри з боку близьких людей	6	9
10	Страх перед потойбічними силами	0	2
11	Страх тварин	1	3
12	Страх отримати погану оцінку	3	8
13	Страх бути висміяним друзями або ріднею	7	5
14	Страх опинитися в натовпі в момент паніки	0	3
15	Страх зурочення або порчі	1	2
16	Страх закритих приміщень	0	3
17	Страх потрапити в транспортну аварію	1	4
18	Страх перед викликом до керівництва (декана)	4	3
19	Страх виглядати смішним або жалюгідним	8	6
20	Страх перед Богом	0	2
21	Страх польоту на літаках	2	2
22	Страх бути не таким, як інші	0	3
23	Страх бути викритим у брехні	6	7
24	Страх атракціонів	0	0
25	Страх бути пограбованим на вулиці	0	3
26	Страх хвороби	3	5
27	Страх бути вигнаним з заняття	2	5
28	Страх медичних процедур	3	5
29	Страх критики з боку близьких	6	7
30	Страх смерті близьких людей	9	10
31	Страх самотності	2	9
32	Страх за власну смерть	2	4
33	Страх перед зверненням викладача до батьків	6	5
34	Страх покарання батьками за неуспішність	0	6
35	Страх сексуального насильства	0	10
36	Страх терористичного вибуху	4	6

Джерело: розроблено авторами

Висновки і пропозиції. Разом з тим необхідно підкреслити, що стани тривожності та страху характерні для студентів юнацького віку у більшій або меншій мірі. Ступінь вираженості конкретного страху залежить від особистісних якостей дівчат та юнаків, обумовлена розміром наслідків загрозової події, оцінкою її значущості для особистості, а головне, ймовірністю її здійснення. Дівчатам і хлопцям притаманні різні види страхів, але найбільш актуальними залишаються соціальні страхи та страх перед майбутнім. Крім того, навіть подібні страхи можуть проявлятися у хлопців і дівчат у різному ступені. Загальною тенденцією є те, що всі види страхів більш виражені у дівчат порівняно з юнаками. Також для дівчат більш характерні інстинктивні страхи та фобії, що підтверджує їх підвищену тривожність.

У зв'язку з тим, що особистісна тривожність в юнацькому віці значною мірою зумовлює-

ся психологічними чинниками – особистісними, адаптаційними, мотиваційними, то корекція особистісної тривожності у студентів юнацького віку можлива шляхом поєднання різних напрямків психокорекційної роботи. В першу чергу програма психокорекційної роботи повинна бути спрямована на зниження дії психологічних чинників виникнення тривожності та страхів, а також на вироблення конструктивних форм поведінки у важких ситуаціях, підвищення емоційної компетентності, опанування прийомами зняття нервово-психічного напруження та оволодіння навичками саморегуляції за допомогою методів активного соціально-психологічного навчання. Перспективою детальнішого вивчення проблеми вікових та гендерних аспектів переживання тривожності та страху є безпосереднє спостереження за поведінкою студентів юнацького віку під впливом стресових чинників за реальних умов.

Таблиця 4

Найпоширеніші страхи у юнацькому віці

Страхи	Кількість опитуваних
1. Страхи, пов'язані із загрозою для життя та здоров'я	
А) страх смерті	7%
Б) страх за здоров'я	8%
В) страх наслідків аварії чи катастрофи	3%
2. Соціальні страхи	
А) страх самотності	25%
Б) хвилювання за майбутнє	34%
В) страх війни	30%
3. Економічні страхи	
А) страх голоду	0%
Б) інші економічні страхи (дефіцит чогось, нестача грошей, підвищення цін)	0%
4. Страхи приниження	
А) моральне приниження	19%
Б) страхи, пов'язані з навчанням	8%
В) інші страхи приниження	0%
5. Страх перед тваринами	7%
6. Тривоги	
А) страх темряви	2%
Б) страх залишитися у замкненому просторі	2%
7. Містичні (релігійні, фантастичні) страхи	0%
8. Страх перед явищами природи	
А) страх перед стихійними лихами	0%
Б) страх перед громом, блискавкою, градом тощо	0%
Загальна кількість опитуваних	40
Відмовилися відповідати	0
Нічого не бояться	3
Загальна кількість названих страхів	11

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2006. – 320 с.
2. Волков Б.С. Психология юношеского возраста / Б.С. Волков. – СПб.: Пир, 2006. – 160 с.
3. Каган В.Е. Стереотипи мужності-жіночності і образ «Я» / В.Е. Каган // Питання психології. – 2005. – № 3 – С. 20–25.
4. Лемещук В.Р. Динаміка соціальних страхів сучасних юнаків (ч.1) / В.Р. Лемещук // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2007. – С.44-52.
5. Лемещук В.Р. Динаміка соціальних страхів сучасних юнаків (ч.2) / В.Р. Лемещук // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2007. – С.71-78.
6. Линдслей Д.Б. Эмоции / Д.Б. Линдслей // Экспериментальная психология / Под редакцией С.С. Ственса. – М., 1999. – С. 116-134.
7. Семенова Л.Ю., Мірясов А.С. Формування ефективної системи мотивації праці на промислових підприємствах / Семенова Л.Ю., Мірясов А.С. // Науковий журнал «Молодий вчений» – 2016. – № 1. – С. 150-154.
8. Ясточкіна І.А. Особистісні чинники тривожності у ранньому юнацькому віці / І.А. Ясточкіна // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Т.ХІІ, част. 6. – К., 2010. – С. 490-499.

Кодацкая Н.А., Терпимова П.Е.
Университет таможенного дела и финансов

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОЯВЛЕНИЯ СТРАХОВ И ТРЕВОЖНОСТИ У СТУДЕНТОВ ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В представленной статье автором раскрывается механизм переживания тревожности и страхов студентами юношеского возраста разного пола. Исследуются понятие тревога и страх, а также гендер как социально детерминированы представления о мужчине и женщине. Анализируются гендерные особенности лиц юношеского возраста с целью выявления существующей взаимосвязи между гендерными различиями и проявлениями страхов и тревожности в юношеском возрасте. Разработаны методические рекомендации по снижению уровня личностной тревожности в юношеском возрасте с учетом гендерного аспекта.

Ключевые слова: гендерные особенности, психокоррекционная работа, психологические факторы, общественное положение, социальные страхи, юношеский возраст.

Kodatska N.O., Terpimova P.E.
University of Customs and Finance

GENDER MANIFESTATIONS OF FEAR AND ANXIETY OF THE STUDENT YOUTH

Summary

In the present article the author reveals the mechanism of experiencing anxiety and fears of adolescence students of different sexes. We study the concept of anxiety and fear, and gender as socially determined ideas about male and female. Gender analyzes the features of those youth to identify existing relationship between gender differences and expressions of fear and anxiety in adolescence. Methodical recommendations on reducing personal anxiety in adolescence from a gender perspective.

Keywords: gender characteristics, psycho work, psychological factors, social status, social fears, adolescence.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 791.44.071(430+44)(092):791.43.037.5

АПОКАЛИПТИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В ФИЛЬМАХ Ф. ЛАНГА И А. ГАНСА

Бурый А.Р.

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

Анализируются актуальные мотивы конца света в творчестве Фрица Ланга и Абеля Ганса. Исследование эсхатологической проблематики связывается с широким спектром проблем: соотношения разума и веры, расслоение общества, формальная религиозность, тоталитаризм как форма религии и т.п. Значительное внимание уделено феномену христианства как фактора социальной мобилизации. В связи с творчеством А. Ганса рассмотрены взгляды Дмитрия Мережковского на роль киноискусства как мощного проводника идей. Актуальность статьи подчёркивается размышлениями о судьбе христианства в Европе.

Ключевые слова: киноискусство, христианство, религиозность, утопия, тоталитаризм, Апокалипсис.

Постановка проблемы в общем виде. Религия играет важнейшую роль в жизни огромного количества людей, ведь человеку присуще стремление к поиску смысла жизни, который давал бы возможность познать самого себя и своё место в мире [8, с. 132]. В этом поиске одни обращаются к науке, другие – к материальным благам, иные – к искусству, многие – к религии. Религиозное чувство настолько характерно для человека, что его можно обозначать как *homo religiosus*. Религиозная картина мира существенно отличается от других прежде всего тем, что она обращена к наиболее глубоким проблемам бытия, а религиозность вовсе не означает «воцерковлённость», то есть принадлежность к той или иной конфессии, ибо религиозный опыт, ощущение сакрального как некоторой пограничной реальности может пережить любой человек. **Религиозный опыт при этом предусматривает наличие у человека неких граничных ценностей и веры в то, что они действительно существуют.** Для личности этот опыт часто не менее достоверен, нежели жизненный или научный – иногда он превосходит их по своей глубине и непосредственности. Открытым остаётся лишь вопрос о том, является ли религиозный опыт самостоятельным явлением или же определяется социальными и психологическими условиями и выступает как игра воспалённого воображения.

Анализ последних публикаций. К творчеству Ф. Ланга и А. Ганса в разное время обращались выдающиеся историки и теоретики киноискусства [16; 17], ведь творчество этих режиссёров стало важной вехой в культуре XX столетия, – всех перечислить невозможно (из авторов, которые ображали внимание на христианско-эсхатологические мотивы в фильмах Ф. Ланга и А. Ганса, обращаем внимание на «хрестоматийные» исследования П. Лепроона [13], М. Ямпольского [18], З. Кракауэра [12]). Прочтение фундаментальных исследований Н. Нусиновой [15] и

(особенно!) Р. Янгирова [19; 20] побудило к более детальному изучению вопроса истории участия выдающегося русского философа Д. Мережковского в кинематографической жизни конца 1920-х – начала 1930-х гг. **Опубликованные нами ранее исследования [9; 3; 7; 8] требовали логического продолжения в виде обращения к творчеству Ф. Ланга и А. Ганса.**

Киноискусство в разные периоды его развития своеобразно отражало главные тенденции современной европейской религиозности, вкратце описанные нами ранее [8, с. 132]. Побудительными мотивами к созданию предлагаемой статьи стали: во-первых, тот очевидный факт, что судьба христианства представляется одной из самых болезненных проблем современного мира; во-вторых, интересно проанализировать, как мотивы «конца света», столь актуальные сегодня, определяли кинематографическую образность в далёкие 1920-е годы. В общем, это и является **главной целью нашего исследования.** Обратимся к двум, на наш взгляд, наиболее показательным в этом контексте картинам Ф. Ланга и А. Ганса, снятым почти одновременно (один – в 1926 г., другой вышел четыре года спустя) и решающим разные художественные и социальные задания, но объединённых «христианской» (точнее – апокалиптической) связующей нитью.

Изложение основного материала.

«Метрополис» (1926) – немой художественный фильм Фрица Ланга по сценарию и параллельно написанному роману Теи фон Харбоу, масштабная метафорическая и научно-фантастическая антиутопия, ставшая высшей точкой и завершением развития немецкого киноэкспрессионизма¹.

Действие фильма разворачивается в будущем. Огромный футуристический город разделён на две части – верхний «рай», где обитают «хозяева жизни», и подземный промышленный «ад», жилище рабочих, низведённых до положения придатков гигантских машин. «Метрополис – город небоскрёбов XXI века. В его волшебных садах владельцы мира развлекаются, а рядом с ними, в подземельях, люди низшей расы, немые, замученные, люди-автоматы, согнув спины, выполняют бессмысленную работу. И на фоне этого света

¹ Фильм этот оказал огромное влияние на последующее развитие киноискусства. «Метрополис» – первая экранная антиутопия, до сих пор не превзойдённая в Германии по затратам на производство, фильм, по решению ЮНЕСКО включённый в список «Памяти мира» – свод эталонов духовной и материальной культуры.

и тени последний индивидуалист, полусумасшедший интеллигент, создаёт новую Еву. Этот автомат выглядит как мессия; он проповедует господам покорность судьбе, а рабов призывает к восстанию. И они, разбив машины, вызывают катастрофу и первые же оказываются её жертвами» [17, с. 156], – так вкратце излагает сюжет фильма Жорж Садуль.

Считаем возможным и нужным привести изложение сюжета этого эпохального произведения более детально. Сын одного из правителей Метрополиса, Фредер (Густав Фрёлх), ведёт беззаботную и праздную жизнь, развлекаясь в Вечных Садах. Случайно он встречает Марию (Бригитта Хельм), девушку «снизу», которая привела на верхние уровни детей рабочих, чтобы показать им лучшую жизнь, и влюбляется в неё с первого взгляда. Он отправляется её искать и попадает на промышленный уровень как раз в тот момент, когда там происходит авария, в которой погибают несколько человек. Подземная часть Метрополиса представляется Фредеру **Молохом, постоянно требующим всё новых человеческих жертв**². Он идёт к своему отцу, Фредерсену (Альфред Абель), рассказывает об аварии и спрашивает его, **где те люди, чьими руками возведён Метрополис**. В это время к Фредерсену приходит цеховой мастер Грот (Генрих Георге), и приносит ему тайные планы неизвестного подземелья, найденные в карманах двух погибших при аварии рабочих. Фредерсен спрашивает своего помощника Иосафата (Теодор

Лоос), почему о взрыве и планах он узнаёт от сына и мастера, а не от него. Иосафат ничего не может ответить и Фредерсен его увольняет – это означает, что Иосафат обречён отправиться на Дно. Фредер сочувствует Иосафату и предлагает ему работать на него. В это время Фредерсен приказывает начальнику службы безопасности Худому (Фриц Расп) докладывать о каждом шаге сына. Фредер снова отправляется на промышленный уровень, желая на своем опыте понять жизнь рабочих³.

Далее Фредерсен приходит к изобретателю Ротвангу (Рудольф Кляйн-Рогге) и обнаруживает в его доме гигантский бюст Хел – своей покойной жены, матери Фредера, в которую Ротванг был когда-то влюблён. Изобретатель мстительно говорит, что сумел вернуть Хел к жизни, и показывает Фредерсену женщину-робота, **«совершенного человека будущего – человеко-машину»**. Фредерсен предлагает Ротвангу придать человеко-машине облик Марии, чтобы разрушить доверие рабочих к девушке⁴. Ротванг соглашается, придумав, как это можно использовать для мести Фредерсену. Тот приказывает Лже-Марии опорочить доброе имя девушки, образ которой она носит. Лже-Мария выступает перед рабочими в часовне и призывает уничтожать машины. Рабочие готовы начать восстание. Они отправляются на промышленный уровень, чтобы **уничтожить машины**, которые Лже-Мария назвала главной причиной их несчастий. Рабочие врываются в машинный зал. Грот пытается объяснить рабочим, что если они уничтожат машину, то весь жилой уровень, где остались дети, будет затоплен, но его никто не слушает. Рабочие набрасываются на него, а Лже-Мария в это время включает Генератор на полную мощность и скрывается. Рабочие в восторге наблюдают за тем, как Генератор и другие машины разрушаются от перегрузки. Гроту в конце концов удаётся напомнить обезумевшим рабочим о том, что их дети остались на Дне. «Кто подготовил вас разрушить машины? – спрашивает он. – Без них вы умрётё!» Рабочие отвечают, что их подговорила ведьма, и отправляются в погоню за ней. В это время Лже-Мария в Йошиваре возглавляет празднование Конца Света, а Фредер и настоящая Мария отводят детей в Вечные Сады. Толпа рабочих нападает на настоящую Марию и ей чудом удаётся спастись от расправы. После напряжённых поворотов сюжета⁵ Мария просит Фредера сделать то, что он хотел – стать Посредником между Руками и Головой [14].

Для адекватного восприятия образов фильма важно не упускать из внимания нескольких принципиальных моментов. Во-первых, **бесспорное влияние немецкого романтизма**, столь богатого на легенды и героические подвиги; не самое динамичное, но подразумевающее детальную проработку характеров литературное направление трансформируется режиссёром в утопическую драму с сумасшедшим злодеем-профессором, холодным жестоким магнатом и всеми остальными атрибутами современных нам фантастических фильмов⁶. Во-вторых, **наличие огромного множества библейских аллюзий**: и имена некоторых персонажей (Мария, Иосафат), и ветхозаветных рассказов о Вавилонской башне,

² «Ты видел фильм «Метрополис»? – спрашивает Жюль, один из заключённых в лагере смерти Маутхаузен, указывая на бездну, куда вела гигантская лестница, по которой они спускались. Жан Лафитт приводит эти слова в своей книге воспоминаний «Живые борются» [цит. по: 17, с. 156]. При просмотре выдающейся польской драмы «Конец нашего мира» (1962, режиссёр Ванда Якубовская) неоднократно всплывает в памяти приведённый Ж. Садулем отрывок, звучащий в унисон с апокалиптическим названием фильма, действие которого фактически целиком происходит в лагере смерти.

³ Он заменяет измотанного монотонным трудом рабочего № 11811 (Эрвин Бисвангер) и становится на его место возле машины. Они меняются одеждой и Фредер просит рабочего, чтобы тот отправился к Иосафату и дождался его там. Худой в это время следит за машиной Фредера, шофёр которого получает через № 11811 приказание Фредера ехать на квартиру Иосафата. № 11811 находит в карманах одежды Фредера много денег, поддается искушению и отправляется в Йошивару – квартал разгульных развлечений и «красных фонарей».

⁴ Мария в это время пересказывает рабочим легенду о Вавилонской Башне. Великие умы задумали построить башню до небес и тем самым восславить величие Разума, Создателя и Человека. Однако сами они не могли реализовать свой замысел, а потому наняли для постройки Башни рабочих. И случилось так, что Руки, которые строили Башню, ничего не знали о Голове, в которой возникла изначальная идея. И то, что для Головы было вдохновением, для Рук обернулось непосильной ношей, проклятием. Руки и Голова говорили на одном языке, но не понимали друг друга – и Башня так и не была построена. **Для того, чтобы Руки и Голова могли говорить друг с другом, нужен Посредник, и этим Посредником должно быть Сердце.** «Где же этот Посредник?» – спрашивает один из рабочих. «Он придёт!» – отвечает Мария. «Мы будем ждать и терпеть, – говорит рабочий, – Только бы не слишком долго». Рабочие расходятся. Мария узнаёт Фредера и называет Посредником.

⁵ Толпа сталкивается с шествием «золотой молодёжи» во главе с невменяемой Лже-Марией. Её привязывают к столбу и намереваются сжечь на огромном костре. Фредер, думая, что это настоящая Мария, пытается её спасти, но его не пускают. Сопеший с ума Ротванг сталкивается возле собора с настоящей Марией и в безумии принимает её за Хел. Вдвоем они оказываются на колокольне собора, и Мария, повиснув на веревке, начинает бить в колокол. Фредер, наконец, понимает, что к столбу привязана не Мария, а человеко-машину, которую огонь лишил человеческого облика. Колокольный звон привлекает его внимание, и он видит на галерее собора Марию, которую преследует Ротванг. Фредер бросается ей на помощь и схватывается с Ротвангом. Поседевший Фредерсен и избитый рабочими Грот должны заключить символическое перемирие, но предсудки мешают им подать друг другу руку.

и грядущий образ Апокалипсиса (при желании в картине можно без труда отыскать его четырёх предвестников), и Вечные Сады как метафора библейских Содомы и Гоморры, заслуживающих разрушения, и видение Смерти, забирающей человеческие жизни, и образ Хел⁷, и напряжённое ожидание явления Мессии, и **Сердце как посредник между головой и руками (рассудком и телом, плотью и духом, разумом и чувством – диапазон возможных толкований весьма широк)**. История Фредера вызывает также параллели с Сиддхартхой – словно перенесённая в современность история индийского принца, который рос в холе и неге среди прекрасных садов, занимаясь науками, искусствами и спортом, и с реальным миром столкнулся вдруг, внезапно, когда стал уже вполне взрослым человеком⁸. Здесь, в фильме, сын правителя Метрополиса живёт-поживает и не знает, откуда все эти блага проистекают, которыми он в своё удовольствие пользуется. А потом он узнал: под их прекрасным футур-полисом – этаж машин, на котором и происходит производство благ. Туда огромные лифты поднимают рабочих – целыми сменами по несколько тысяч человек (громкая серо-чёрная когорта обезличенных людей, двигающихся в заторможенном ритме из пинк-флойдовской «Стены»⁹) поднимают с самого нижнего этажа мира. И работают они буквально до потери пульса. И нет им ходу наверх, несмотря на всю вертикальную мобильность. «Жители подземного города едва ли

⁶ Конечно же, в 1926 году совсем не так представляли себе «далёкое будущее», потому аппараты и разного рода механизмы сейчас могут показаться ретрофутуристическими (какими они и являются, если смотреть с точки зрения современного зрителя). Но в фильме присутствуют и достойные «экземпляры»: видеосвязь, механические протезы и робот-андроид). Кстати, через десять лет после «Метрополиса» Чарли Чаплин в своей гениальной сатире «Новые времена» (1936) почти в точности воспроизведёт ланговское изобретение; в американской картине видеосвязь используется в виде системы оповещения и слежения за работой и отдыхом рабочих на крупном промышленном предприятии.

⁷ Аллюзия с английским Hell (ад) вполне адекватна. В «Космической одиссее 2001 года» (1968) Стэнли Кубрика бортовой компьютер имел похожее название и выступал как своеобразный символ существа, наделённого почти человеческим умом (рассудком?), но ещё меньшей в сравнении с человеком степенью морального совершенства.

⁸ Сиддхартха увидел нищего, больного и мёртвого, утратил профанный оптимизм и пошёл искать «лекарства» для исцеления мира от неизбежного зла.

⁹ Кстати, образами из «Метрополиса» вдохновлялись самые разные представители мира искусства, в т. ч. архитектуры, живописи, музыки. В своё время группа «Queen» и Фредди Меркьюри выкупили права на фильм и использовали кадры из него для своих ретрофутуристических клипов «Radio Ga Ga» и «Love Kills».

¹⁰ Речь идёт о французском фильме 1904 года режиссёра Фердинанда Зекка.

¹¹ У Абея Ганса (о его «Конце света» см. далее): «...слова в нашем современном обществе более не заключают в себе правды. Предрассудки, мораль, случайности лишили слова их истинного значения. Не самый правдивый, а самый ловкий находит наиболее подходящие слова, и мы больше верим молчанию, нежели словам. Одни только действия ещё находятся в согласии с нашей психологией» [10, с. 65].

¹² А ведь картина Ф. Ланга – антиутопия с отчётливыми и гнетущими чертами тоталитаризма. Негативная характеристика поглощения общественности мощным механизмом, невосприимчивость и отдалённость от желанной идиллии, которая растворяется в сознании простого человека с каждым часом всё больше и больше – всё это ведёт к потере реалистичного взгляда на мирное, даже чуть ирреальное в своём равенстве существование. Фантастические образы, придающие оттенок тоталитаризма, являются всего лишь фоном, иллюзией, но обыденность никуда не исчезает, она всегда займёт своё устойчивое место в этой истории. «Машина может управлять человеком? Да, если этой машиной тоже управляет человек. Вот и получается бесконечная цепочка, которая, если и порвётся, то не потеряет ни одного составного звена. «Ведь это город, в котором кипит жизнь, и пусть он и выглядит, будто во сне, на самом деле является конструкцией любого другого города или же общества в нём», – напоминает один из рецензентов «Метрополиса» [11].

не в большей степени роботы, чем тот человек-робот, которого создал изобретатель Ротванг... Предельная стилизация превращает человека в неодушевлённый предмет» [1, с. 118]. А ещё – клонирование погибшей возлюбленной, вставшей между правителем Метрополиса и сумасшедшим изобретателем. Железный человек, управляемый извне, посланный в стан врага с целью провокации; два близнеца: святая и грешница; одна подмена: сын правителя меняется одеждой с простым рабочим, Принц и Нищий; танец Вавилонской блудницы, Смерть и семь смертных грехов, спасение детей, видеоконференция – чтобы примирить и найти компромисс между разумом и руками, между хозяевами и рабочими, «между трудом и капиталом».

«В «Метрополисе» был использован роман Теи фон Гарбоу, но сценарий писался Лангом и его женой параллельно с работой над романом. В качестве эпиграфа к своему роману Теа фон Гарбоу поместила такое предупреждение:

«В этой книге нет ни настоящего, ни будущего, Ни точного места,

Ни тенденции, ни партии, ни класса –

В ней есть мораль, она покоится на фундаменте согласия:

Посредником между мозгом и мускулами должно быть сердце». <...>

В самом конце романа устами правителя Теа фон Гарбоу говорит: «Путь к достоинству и счастью – это всем нам наука, это Великий Посредник, это – Любовь». ... Символическое примирение Труда и Капитала завершало фильм Ланга, как и «Стачку» престарелого Зекка¹⁰, где великий правитель тоже протягивает руку рабочему. Всё это происходило в период, когда социал-демократическая партия выступала единым фронтом с партией католического центра» [16, с. 519–520], – указывает Ж. Садуль. Историк киноискусства иронизирует и в нескольких местах своего фундаментального труда приводит слова постановщика, высказывающего недовольство по поводу искусства, надуманного финала картины, навязанного руководством киностудии UFA. «Посредником между головой и руками должно быть сердце» – это ведь, к сожалению, антиутопия. Такого быть никогда не может. Длинная история человечества это доказывает. Это ирония и ничто иное. В виде моральной философии это прекрасно, красиво, на практике же неосуществимо или превращалось в многочисленные жертвы. Верно подмечает З. Кракауэр: «В самом деле, требование Марии о том, что сердце должно посредничать между действием и помыслом, мог вполне выдвинуть Геббельс. Он тоже обращался к народным сердцам, но во имя тоталитарной пропаганды» [12, с. 167], а в наше время этот приём стал едва ли не самым распространённым эрзац-элементом любой политтехнологии¹¹. Поэтому главный, на наш взгляд, вопрос, который традиционно не поднимается исследователями творчества Ф. Ланга, состоит именно в оценке роли христианства как одного из факторов не столько духовной, сколько социальной мобилизации людей. **Не утратило ли христианское учение своей миротворческой притягательности; возможно ли выжить в современном обществе торжествующей массы, руководствуясь христианскими заповедями; в кон-**

це концов, как не лишиться головы, подставив другую щеку? Не является ли тоталитаризм как социальное явление и образ мыслей общества формой религии, к тому же более действенной в сравнении с христианством?¹²

«Утопическая переоценка социальной и культурной роли кинематографа характерна для творчества крупного французского кинорежиссёра Абеля Ганса, стремившегося создать настоящий культ кино, возвысить седьмое искусство до уровня религиозного действия. Этот энтузиазм прозелита сыграл в судьбе художника далеко не однозначную роль, сделав его одним из создателей новых форм кинозрелища, но и наложив на многие его фильмы печать претенциозной выпренности» [18, с. 62]. В 1915 г. он начинает работать режиссёром в компании «Фильм д'Ар». Фильмы, поставленные А. Гансом в 1917–1919 гг. («Зона смерти», «Матерь скорбящая», «Десятая симфония» и «Я обнинаю»), выдвигают его в ряд наиболее крупных французских кинорежиссёров. Над всеми произведениями режиссёра возвышаются два – «Колесо» (1923) и «Наполеон» (1927). По мнению М. Ямпольского, «в этих работах воплотилась мечта Ганса о создании некоего титанического кинозрелища, способного вобрать в себя всю поэзию мироздания» [18, с. 63]. «Наполеон» – гигантская эпическая фреска, для создания которой режиссёр использовал приём тройного экрана или «поливидения». В «Наполеоне»¹³ целый ряд эпизодов разворачивался одновременно на трёх экранах так, что изображения сталкивались в симультанной проекции. Здесь также был использован метод множественных наплывов. Эти приёмы в известной мере явились данью гансовскому стремлению создать кинематографический симфонизм с его сложным переплетением различных зрительных тем. Тройной экран мыслился художником как средство создания аналога музыкальной полифонии. Перед нами попытка синтезировать целый комплекс идей, носившихся в это время в воздухе. Все они объединены А. Гансом под общим знаком – кинематограф со всеми его разнообразнейшими свойствами понимается режиссёром как беспрецедентное средство художественного самовыражения. Не анонимное искусство, не механическое средство, но поле приложения титанических возможностей грядущего творческого гения. По мысли А. Ганса, Бетховен и Вагнер, Шекспир и Рембрандт могли лишь отчасти выразить себя, ограниченные узкими рамками своего «частного» искусства. Кинема-

¹³ Именно наполеоновская тема стала доминирующей в творчестве режиссёра, которого часто называют «Виктором Гюго французского кинематографа». По его сценарию Лупу Пик снимет в 1928 году драму «Наполеон на острове Святой Елены», а сам А. Ганс обратится ещё раз к образу Наполеона в одной из своих последних постановок («Аустерлиц», 1960).

¹⁴ Именно в начальном эпизоде мы видим те ставшие впоследствии объектами язвительной критики Пьера-Паоло Пазолини атрибуты и образы, сопутствующие изображению страстей Господних. Иронично улыбающийся молодой «нигилист», отпускающий сальные шуточки о Марии-Магдалине, напыщенный священник, праздная девица с собачкой (надменная тупость взгляда девицы, несовместимая с драматизмом происходящего на сцене, вызывает желание немедленно выдворить дамочку прочь, дабы та своим присутствием не оскверняла церковь), жующие статисты, окружающие Спасителя (наблюдающий за ними вдумчивый зритель понимает, что эти сцены почти напрочь лишают постановку ореола священнодействия) и мальчик-дьячок, искренне плачущий из-за жертвы Иисуса (видимо, он ещё не испорчен «взрослыми» стереотипами и воспринимает происходящее как истинную трагедию).

тограф выступает в глазах режиссёра искусством «универсальным», тотальным. Поэтому его приход связан с раскрепощением дремлющих в человеке сил, новым подъёмом творческого титанизма, чуть ли не равным по своему масштабу Ренессансу. В художественных воззрениях А. Ганса последовательно отрицается популярная концепция кино как «самовыражающегося» бытия, ей противопоставлен культ художника-творца.

В непосредственной идейной связи с рассмотренной нами выше фантастической антиутопией Ф. Ланга пребывает первый французский звуковой фильм «**Конец света**» (1930), поставленный А. Гансом. В нем режиссёр стремился создать картину будущего, в него должно было входить повествование о великих религиях и пророках. В своём стремлении превзойти «Нетерпимость» (1916) Д.У. Гриффита постановщик питался модными в то время идеями Камиля Фламариона. В основу фильма должна была лечь символическая и полумистическая притча, в которой действовали бы Мечта, Женщина, Капитал и иные герои-аллегии. Над идеей экранизации романа Фламариона А. Ганс начал думать ещё до войны, но воплотить он её решил уже со звуком. Возможно, попытка создать что-то типа «Нетерпимости» или «Метрополиса», но в звуке, и не очень удалась (хотя, комбинированные съёмки и операторская работа впечатляют), но А. Ганс оказался одним из основоположников жанра апокалиптических фильмов-катастроф.

Фильм открывает эпизод распятия Христа. Это лишь театральное представление, дающееся в церкви¹⁴. Роль Христа играет Жан Новалик – писатель, поэт, провидец (в этой роли выступил сам А. Ганс), чей брат Марсиаль (Виктор Франсан) отправляется в обсерваторию Пик-дю-Миди продолжать астрономические исследования. Оба влюблены в Женевьеву де Мюрси (Коллетт Дарфёй), но Жан убеждён, что его удел – страдания, и хочет пожертвовать собой ради брата и уступить ему женщину. Марсиаль отказывается от этой жертвы. Отец Женевьевы (Жан д'Ид), ученый и соперник Марсиаля, хочет выдать дочь за Шомбурга (Самсон Файнзильбер), карьериста, разбогатевшего на биржевых играх. Шомбург устраивает вечеринку в честь Женевьевы и под занавес овладевает ею силой. Жан на улице пытается защитить девочку от побоев родителей, но те несправедливо обвиняют его, и за ним гонится толпа. Брошенный кем-то камень попадает ему в лоб; несколько дней Жан находится на грани безумия. Марсиаль узнает, что комета, размерами в 7 раз превышающая диаметр земного ядра, неотвратно столкнётся с нашей планетой через 114 дней. Он говорит об этом брату, который восклицает: «Я знал!». Жан составляет завещание и перед смертью просит Марсиаля воспользоваться надвигающимся бедствием, чтобы научить людей лучше понимать и любить друг друга. Планете грозит война, и Марсиаль просит главного редактора крупной газеты опубликовать новость о неотвратимом приближении кометы. Он вступает в союз с биржевиком Верстером (Жорж Колен) и договаривается, что тот будет играть на понижение и бороться со спекуляциями Шомбурга, делающего ставки на войну. Женевьева, быстро устав от борьбы за благо человечества, хочет просто

жить. Она возвращается к Шомбургу, который готовит покушение на Марсиаля и хочет помешать ему обратиться к народу по радио с Эйфелевой башни с призывом против мобилизации. Он погибает в кабине лифта, кабель которого Марсиаль подрезал газовой горелкой. Марсиаль созывает Всемирные Генеральные Штаты, люди всей Земли дрожат от страха или молятся. За 32 часа до столкновения с кометой многие стараются забыть о ней, пьют, танцуют и устраивают оргии. Марсиаль провозглашает Вселенскую Республику для тех, кому удастся выжить.

«Конец света» с его отчётливыми религиозными аллюзиями свидетельствовал о том, что «Ганс уже давно не ограничивается одним чисто художественным творчеством. Этот кинематографист ещё и поэт. Вдохновенное лицо, мечтательный взгляд, большой лоб, обрамлённый уже седеющими волосами, голос мягкий, проникновенный. В «Наполеоне» Ганс играл Сен-Жюста, в «Конец мира» – Христа. **Кино для него уже не искусство, не язык, а способ приобщения к вере.** Послушайте, как он об этом говорит: «Евангелия будущего будут начертаны огненными перстами «в соборах из живого света, и новые боги заговорят с экрана». ... «Конец мира» ... должен, по мысли автора, вылиться в «поэму разума и идеализма, стержнем которой является идея полного единения всех народов и всех душ». Вот основные черты содержания фильма в том виде, как они были изложены в то время: «Два персонажа-великана, два брата, символизируют Мечту и Действие. Один из них – мечтатель – завещает перед смертью другому, которому суждено спасти человечество, великую тайну, постепенное раскрытие которой прольёт свет на драму конца мира. Женщина с душой странной и раздвоенной, оказывающаяся то во власти добра, то во власти зла, воплощает в себе глубокую драму всех женских сердец. Два крупных банкира (один – настоящий злой гений, другой – равнодушный ко всему дилетант) в разгаре космического катаклизма борются не на жизнь, а на смерть за власть. Один – воплощение денег и прошлого, другой – идеи и грядущего. Таковы главные действующие лица этой грандиозной трагедии» [13, с. 23–24].

Фильм А. Ганса интересен также исследователям культуры русского Серебряного века, ведь к его созданию были привлечены многие из прославленных эмигрантов. Производственную компанию «*L'écran d'Art*» возглавлял Вячеслав Иванов, бывший киевлянин, по профессии инженер, который случайно занялся кинематогра-

фической работой и увлёкся ею настолько, что создал сперва в 1908 году в Киеве прокатное бюро, а в 1915 году стал во главе нового общества «Художественного Экрана», которым руководил вплоть до 1919 г., несмотря даже на революционную смуту. Изучение условий рынков кинопродукции привело его в Париж, где он и создал «*L'écran d'Art*». В.И. Иванов был горячим поклонником звукового кино, считал, что роль Великого Немого исчерпана, и выразил однозначное желание сделать «Конец света» звуковым и говорящим. Одним из операторов-постановщиков фильма (наряду с Жилем Крюгером и Роже Юбером) тоже был русский – Николай Рудаков; Георгий Пожедаев вместе с маститым специалистом Лазарем Меерсоном, деятельность которого стала целой эпохой во французском кино 1930-х годов, был художником-постановщиком. «...картина выходит на четырёх языках: французском, немецком, английском и испанском. Русского языка не будет на экране. Удовлетворимся тем, что его достаточно много... за кулисами. В студии всюду русская речь, начиная от директорского кабинета до верхушки декорации, где русский машинист вколачивает гвозди. <...> Некоторые отдельные сцены выполняет известный кинорежиссёр Этьеван, выступавший в своё время на французской сцене Михайловского театра в Петербурге. В числе ближайших помощников – и русский режиссёр г. Соيفер. У киноаппарата бывший альбатросовец Н.П. Рудаков. Декорации Пожедаева. Грим в руках В.И. Кванина и Г.Г. Рахматова» [20, с. 15]. А самое главное, наверное, в том, что активным участником подготовительного процесса съёмок был Дмитрий Мережковский. Кстати, Н.И. Нусинова и Р.М. Янгиров в книгах о судьбах русского кинематографического зарубежья приводят фрагменты интервью, взятого у философа корреспондентом русскоязычного парижского журнала «Театр и жизнь» в 1930 году. Эти фрагменты свидетельствуют и о том, что в лице Д. Мережковского В. Иванов и А. Ганс нашли единомышленника¹⁵, и о том, насколько важными, нужными и могущественными считал он возможности искусства кино. «– Кино – наиболее яркий выразитель нашего времени: при внутренней неподвижности – внешнее движение, быстрота опьяняющая, дурманящая. Вертящийся дурман. Сначала оно было только развлечением, затем сделалось зрелищем, от которого инертные, косные массы требовали этого дурмана. Быстрота, которая отражает действительность и в то же время переносит зрителя в другое измерение, имеющее своё особое пространство и своё особое время.

– Кино молчало, и в этом было особое его очарование, как во сне. Сейчас оно проснулось, заговорило. Слово разрушает это очарование¹⁶, но может дать ему, кроме существовавших до сих пор внешних впечатлений, – внутренние, оно может дать и раньше богатому в своём изобразительном искусстве Кино ещё большее богатство, ещё большую силу убедительности и новую обольстительность, внеся в зрительный зал звуковую лирику шумов природы.

– Кинематограф перестаёт быть зрелищем, оно становится наиболее мощным проводником идей. Вернее – может и должен сделаться таковым¹⁷.

¹⁵ Р. Янгиров указывает на интересный факт: «Неожиданная вспышка национализма, спровоцированная фильмом Ганса («Наполеон» – А.Б.) стала неприятным сюрпризом для русских апатридов и бросила внушительную тень на их восприятие картины и на отношение к её создателю. В какой-то степени сдержанную реакцию эмигрантов предопределял эстетический консерватизм, но им вообще не был близок герой фильма, поскольку отечественная культурно-историческая память была отягощена иным, противоположным французскому опыту. Этот стереотип не могла переломить и попытка исторической реабилитации Наполеона, предпринятая одним из главных литературных метров русского Парижа Дмитрием Мережковским» [19, с. 232].

¹⁶ Сходная мысль звучит из уст вспоминающей былые времена кинодивы из гениального нуара «Бульвар Сансет» (1950) Билли Уайлдера: «Нам не нужны были слова, у нас были лица».

¹⁷ Эту программу теоретически и практически разрабатывал впоследствии П.-П. Пазолини в своей концепции Театра Слова. – Мы обращались к этому вопросу в связи с фильмом «Теорема» ранее в наших статьях [2; 4; 5; 6].

– Абель Ганс ... решил поставить «Конец мира». Но он остановился на катастрофе, приходящей извне, из межпланетного пространства. Между тем, катастрофа эта назрела уже изнутри: не внешние космические, случайные причины угрожают человечеству, а заложенные в нём самом, в его современном состоянии «вертящегося дервиша». Раскрыть глаза на это катастрофическое положение – задача кинематографа, как самого убедительного и самого популярного из искусств. «Конец мира» Абеля Ганса – это первый тревожный сигнал, без которого, может быть, не мог бы прозвучать и последующий призыв.

– Война, чудовищная, в которой будут применяться фантастические средства уничтожения не только всего живого, но и всего созданного человеком на земле, уничтожения, которое будет производиться на громадном расстоянии одним поворотом рычага или нажатием электрической кнопки, – вот близкая перспектива Европы. Идея такого фильма, в котором разработана эта тема, у меня уже есть.

– Будущая, – при современном состоянии умов, неизбежная и близкая, – война явится Атлантидой Европы, если культурные народы не почувствуют надвигающегося ужаса и не зажи-

вут по-новому, хотя бы из чувства простого физического страха.

– Помочь профессиональным кинематографистам в создании этих призывных, набатных картин, в этом и состоит моя главная задача, ради которой я принял сделанное мне предложение, и вне которой у нас вряд ли может наладиться общее дело. С В.И. Ивановым у нас в этом отношении разногласий нет, а это уже много значит...» [15, с. 361–362; 20, с. 30].

Сравним с Абедем Гансом: «Великий фильм? Завтрашнее евангелие. Мост мечты, переброшенный из одной эпохи в другую, искусство алхимии, великое творение для глаз» [10, с. 73]¹⁸.

Итак, кинематограф на протяжении всей своей истории высказывал живой интерес к христианской теме. Исследование этого огромного участка кинематографической истории позволяет перечислить уже более тысячи наименований фильмов, так или иначе касающихся библейских, христианских образов. Но поистине бесценным в этом плане представляется нам опыт западноевропейского кино 1960-х гг. – возможно, потому, что тут наиболее отчётливо выступает влияние экзистенциальной философии, в осознании значения которой и часто в полемике с основными её положениями формировались мировоззрения самых значительных представителей киноискусства той поры – Ингмара Бергмана, Микеланджело Антониони, Луиса Бунюэля, Робера Брессона, Федерико Феллини, Пьера-Паоло Пазолини, Лукино Висконти, наконец, Жана-Люка Годара. В этой блестящей плеяде особенно выделяется личность Пьера Паоло Пазолини, поскольку именно «исследование святости», то есть изучение христианской проблематики в трансформациях культуры и сознания было определяющим лейтмотивом его творческих исканий. Этот мотив определяет вектор последующих исследований христианской проблематики в образах киноискусства.

¹⁸ Для осуществления планов «великого фильма» потребовалось более года. Но когда длительный переход от замысла к воплощению близился к концу, масштабы картины испугали продюсеров. Они решили сократить это монументальное произведение до размеров обычного полнометражного фильма. Исходя из соображений коммерческого характера, производственная кинофирма вырезала целые сцены и сама перемонтировала фильм. «В искромсанной первой части намерения и поступки персонажей лишены определённости, а присутствующая им символичность делает их ещё более схематичными. Но со второй трети фильма история отодвигается на второй план, а актёры уступают место толпе. Здесь вновь проявляется гений Ганса. Экран становится как бы бездной, где в хаотическом беспорядке смешиваются и ужас человека во всей своей полноте и во всех проявлениях, и панический страх зверя, и разбушевавшая стихия. В таких эпизодах недостатки автора оборачиваются достоинствами; отсутствие последовательности усиливает эмоциональное звучание, а напыщенность становится лиризмом. Здесь Ганс ещё раз показал меру своих творческих сил» [13, с. 25].

Список литературы:

1. Айснер Л. Демонический экран / Лотте Айснер; [пер. с нем. К. Тимофеева]. – М.: Rosebud Publishing; Пост Модерн Текнолоджи, 2010. – 240 с.
2. Бурий А.Р. Деякі філософські аспекти семіотики святості П'єра-Паоло Пазоліні / А.Р. Бурий // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Філософські науки. – 2007. – № 8. – С. 10–15.
3. Бурий А. Дмитро Мережковський – П'єр-Паоло Пазоліні: перегук критиків історичного християнства / А.Р. Бурий // Грані. – 2007. – № 5 (55). – С. 52–55.
4. Бурий А.Р. Метаморфози святості очима європейського кіно / А.Р. Бурий // Філософські пошуки. Випуск XXXII. Філософія і наука за умов формування інформаційного суспільства. – Львів – Одеса: Cogito – Центр Європи, 2010. – С. 287–301.
5. Бурий А.Р. Театр Слова П'єра-Паоло Пазоліні / А.Р.Бурий // Я вибрала долю собі сама. Збірник на пошану професора Тетяни Біленко. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. – С. 45–57.
6. Бурий А.Р. Філософія життя П'єра-Паоло Пазоліні: екзистенційні мотиви / А.Р. Бурий // Філософські пошуки. Вип. XXVII. Сучасні аспекти співвідношення філософії і науки. – Львів – Одеса: ІФЛІС – ЛФС «Cogito» – Центр Європи, 2008. – С. 442–450.
7. Бурый А.Р. Адский котёл под оболочкой цивилизации: религиозное сознание в свете творчества П.-П. Пазолини и Л. Бунюэля / Андрей Бурый // Єдність істини, добра і краси. Збірник на пошану професора Віри Серафимівни Мовчан / ред. колегія: В.С. Возняк (головний редактор), О.А. Ткаченко, В.В. Лімонченко. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. – С. 32–41.
8. Бурый А.Р. Искусство Пазолини и Бунюэля: религиозно-экзистенциальное измерение / А.Р. Бурый // Молодий вчений. – 2014. – № 8. – С. 132–138.
9. Бурый А.Р. Христианско-эсхатологическая ось в западноевропейском киноискусстве // Эсхатологічна проблематика у філософії та культурі російського Срібного віку. Вип. 18: Матеріали Міжнародної наукової конференції 2012 р. / ред. колегія: В.С. Возняк (головний редактор), В.В. Лімонченко, В.С. Мовчан. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2012. – С. 25–65.
10. Ганс А. Время изображения пришло! / Абель Ганс; [пер. с фр. М.Б. Ямпольский] // Из истории французской киномысли: Немое кино, 1911–1933. – М.: Искусство, 1988. – С. 64–73.

11. Город будущего. Рецензия на фильм «Метрополис» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kievrus.com.ua/m-retsenzii/34657-recenzuu-y-otzivi-na-fyilm-metropolys-metropolis.html>
12. Кракауэр Э. Психологическая история немецкого кино. От Калигари до Гитлера / Зигфрид Кракауэр; [пер. с англ. не указан]. – М.: Искусство, 1977. – 320 с.
13. Лепроон П. Современные французские режиссёры / Пьер Лепроон; [пер. с фр. Л.М. Завьялова, М.К. Левина, Б.Л. Перлин]. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1960. – 814 с.
14. Метрополис [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%81>
15. Нусинова Н. Когда мы в Россию вернёмся... Русское кинематографическое зарубежье. 1918–1939 / Н.И. Нусинова. – М.: НИИК, Эйзенштейн-центр, 2003. – 464 с.
16. Садуль Ж. Всеобщая история кино. – Т.4 (Первый полутом): Европа после первой мировой войны / Жорж Садуль; [пер. с фр. Е.М. Шишмарева, А.И. Смелянский, Ю.Л. Шер]. – М.: Искусство, 1982. – 528 с.
17. Садуль Ж. История киноискусства от его зарождения до наших дней / Жорж Садуль; [пер. с фр. М.К. Левина]. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1957. – 464 с.
18. Ямпольский М. Предисловие к статье А. Ганса «Время изображения пришло!» / М.Б. Ямпольский // Из истории французской киномысли: Немое кино, 1911–1933. – М.: Искусство, 1988. – С. 62–64.
19. Янгиров Р. «Рабы Немого»: Очерки исторического быта русских кинематографистов за рубежом. 1920–1930-е годы / Р.М. Янгиров. – М.: Библиотека-фонд «Русское Зарубежье»: Русский путь, 2007. – 496 с. – (Ex cathedra: Искусство).
20. Янгиров Р. Хроника кинематографической жизни русского зарубежья: в 2 т. / Рашит Янгиров; [предисл., подгот. текста З.М. Зевинной; справоч. аппарат З.М. Зевинной, Т.П. Сухман]. – Т. 2: 1930–1980. – М.: Книжница: Русский путь, 2010. – 640 с.

Бурій А.Р.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

АПОКАЛІПТИЧНІ МОТИВИ У ФІЛЬМАХ Ф. ЛАНґА Й А. ГАНСА

Анотація

Автор аналізує актуальні мотиви кінця світу в кінематографічній творчості Фріца Ланґа й Абеля Ганса. Дослідження есхатологічної проблематики пов'язується з розлогим спектром проблем: співвідношення розуму й віри, розшарування суспільства, формальна релігійність, тоталітаризм як форма релігії тощо. Значну увагу приділено феномену християнства як чинника соціальної мобілізації. У зв'язку з творчістю А. Ганса розглянуто погляди Дмитра Мережковського щодо ролі кіномистецтва як потужного провідника ідей. Актуальність статті підкреслюється міркуваннями про долю християнства у Європі.
Ключові слова: кіномистецтво, християнство, релігійність, утопія, тоталітаризм, Апокаліпсис.

Buryj A.R.

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

APOCALYPTIC MOTIFS IN THE FILMS OF FRITZ LANG AND ABEL GANCE

Summary

The author analyses the apocalyptic motifs in the films directed Fritz Lang and Abel Gance. The study of eschatological problematics is connected with a broad scale of problems: the correlation between reason and faith, stratification of society, formal religiousness, totalitarianism as a form of religion, etc. The author draws attention to the phenomenon of Christianity as a factor of social mobility. In relation to Gance's films the author reviews Dmitri Merezhkovski's ideas concerning cinema as a powerful conductor of ideas. The article also focuses on the fate of Christianity in Europe.

Keywords: cinematography, Christianity, religiousness, utopia, totalitarianism, Apocalypses.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 007:304:070:378(477)

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ОСВІТИ

Деркач Л.М.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті йдеться про історичні умови й основні напрями сучасної журналістської освіти. Зокрема, схарактеризовано основні аспекти та функції радянської інститутської й університетської підготовки працівників преси. Проаналізовано специфіку розвитку української моделі журналістики і проблеми формування національно орієнтованої інформаційної політики та інформаційного простору, необхідність впровадження медіаосвіти з метою впливу на медійну галузь шляхом підвищення стандартів та критичного сприйняття медіа. Обґрунтовано потребу поєднання в університетській журналістській освіті теоретичної, практичної підготовки та медіаосвіти як необхідної умови формування конкурентоспроможних в умовах медійного ринку фахівців, здатних продукувати власні національні смисли у світовому інформаційному просторі.

Ключові слова: журналістська освіта, професійна журналістська діяльність, культурно-просвітницька функція журналістики, інформаційна політика, медіасередовище, інформаційна стратегія, медіасистема, медіаосвіта.

Постановка проблеми. Широка професійна й наукова дискусія щодо розвитку журналістської освіти в Україні має на меті сформулювати основні вектори розвитку української професійної підготовки журналістів та сучасної національної медіасистеми як важливого соціального інституту, що формує пріоритети громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми професійної підготовки журналістів стали предметом досліджень Д.О. Гутнова, В.Й. Здоровеги, С.М. Квіта, С.Г. Корконосенка, І.М. Лубковича, І.Л. Михайлина, В.В. Різуна, Б.В. Потятинника, С.М. Федченка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова дискусія в сучасному журналістикознавстві стосується таких основних аспектів:

- специфіка української журналістики як посттоталітарної;
- призначення, місія журналістської діяльності у суспільстві;
- збереження здобутків української журналістики у період світової глобалізації;
- поєднання у професійній підготовці журналістів теоретичного і практичного складників.

Вироблення спільного підходу щодо їх трактування може стати умовою удосконалення стратегії розвитку української журналістики як самостійної, незаангажованої інституції громадянського суспільства, покликаної служити свободі слова і всебічно, об'єктивно репрезентувати події.

Формування цілей статті (постановка завдання). На основі порівняльного аналізу специфіки професійної підготовки журналістів радянською системою освіти та аспектів університетської журналістської освіти в Україні у зв'язку із сучасними вимогами в інформаційній сфері у спробуємо обґрунтувати сталі і змінні складники моделі підготовки українського журналіста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні науковці сходяться на тому, що професійна підготовка журналістів в Україні сягає радянських часів. Саме у 20-ті роки ХХ століття журналістська освіта набула особливого розвитку в СРСР,

оскільки комуністична партія активізувала видавництво преси як надзвичайно важливого засобу комуністичної пропаганди й агітації. У той час практикувалася діяльність гуртків робітничих, селянських, військових кореспондентів (відома як рух робськорів), з тим щоб залучати маси до політичного всеобучу та управління виробництвом.

Як зазначає С. Г. Корконосенко, до 30-х років ХХ ст. формується система журналістських навчальних закладів у СРСР: газетні школи займалися підготовкою для преси технічних працівників; технікуми формували середню ланку – коректорів, хронікерів; освіта ж майбутніх кореспондентів і редакторів була зосереджена в державних інститутах журналістики (ДІЖ), що згодом перетворилися у Комуністичні інститути журналістики (КІЖ) [5]. В Україні журналістська освіта вперше запроваджена саме в такому вищому навчальному закладі – Українському комуністичному інституті журналістики (УКІЖ) в Харкові 1926 року (на базі факультету журналістики Комуністичного університету імені Артема, створеного 1922 року). Також у цьому місті діяв Харківський технікум журналістики, у якому здобували освіту фахівці для відомчих і районних газет [7].

Крім того, за вказівкою партії було створено мережу фабрично-заводської, районної преси та місцевого радіомовлення, а також мережу дописувачів до щоденних газет. Газети і журнали видавали масовими накладками, однак усі вони були підконтрольними комуністичній партії, а відтак пропагандистськими. У матеріалах часто йшлося про боротьбу зі шкідниками, саботажниками спекулянтами. Робськорів мали відображати життя крізь оптику партійної ідеології, яку формували у спеціально створеному відділі ЦК КП(б)У – відділі агітації і пропаганди (агітпроп), що контролював агітаційну і пропагандистську роботу партії через пресу [8, с. 62-84].

Радянська влада приділяла значну увагу журналістській освіті та періодичній пресі з метою інформаційно-ідеологічного забезпечення програмних завдань партії: індустріалізації країни, колективізації села, інших стратегічних планів.

Водночас, як зауважують окремі дослідники, державні інститути журналістики виховували професіоналів, що добре знали журналістську справу. І. Л. Михайлою зауважує, що попри те, що викладачі вищезазначених інститутів повинні були бути відданими ідеалам комуністичної партії і її програмовим цілям, усе ж для викладання деяких дисциплін керівництво вузів запрошувало справжніх фахівців. Зокрема, українську мову в Українському комуністичному інституті журналістики викладав Ю. В. Шевельов, який зумів опублікувати єдиний науковий збірник цього закладу – «Наукові записки Українського комуністичного інституту журналістики» (1940 рік) [8, с. 65-68]. У системі професійної журналістської освіти формується концепція журналістської діяльності, практикується видання літератури на допомогу робітникам (Лобовский А. «Рабочие и газета. Основы робкорвской работы» (Харків, 1926), а також науково-методичні розробки, зокрема «Газета. Ее организация и техника» П. М. Корженцева (Москва, 1919). До 30-х років «склалася теорія жанрів радянської преси: інформація, кореспонденція, стаття, нарис, огляд друку» [5, с. 24-36], розробляється питання професійної майстерності журналістів. З'являються нові напрями досліджень: психологія журналістики (Кузьмичев В. О. «Друкована пропаганда й агітація», 1930), статистичні дослідження преси («Періодична преса СРСР і робітничий рух між XV і XVI з'їздами ВКП(б)», 1930).

Навчальними планами передбачено вивчення основних (загальноосвітніх, що забезпечували формування певного культурного та ідеологічного рівня студентів) і спеціальних курсів (професійних журналістських). Наприклад, у Комуністичному інституті журналістики імені «Правди» (Москва), що був вузом союзного значення, читали такі спеціальні дисципліни: «основи газетної справи», «історія російської журналістики у зв'язку з історією духовної культури», «історія російської літератури і критики», «організація редакції», «верстка випуск газети», «бібліографія», «статистика і преса», «державне видавництво», «нові форми газети», «граматика і стилістика», «коректура», «газетна інформація», «теорія публіцистики», «газетна техніка», «стенографія» та ін. [2, с. 110-112] Незважаючи на те, що значна частина навчального часу в інститутах журналістики відводилася на дисципліни ідеологічного спрямування (як от «марксизм-ленінізм», «історія революційного руху», «політекономія», «історія ВКП(б)» і под. [2]), усе ж можна стверджувати, що майбутні журналісти здобували ґрунтовну теоретичну підготовку зі спеціальності.

Студентів забезпечували відповідними підручниками, зміст і структура яких визначалися метою формування робітничого руху як важливої суспільної сили, що бореться за втілення у життя ленінської політики партії. Зокрема, у посібнику, виданому комісією Союзу журналістів СРСР із роботи з робітниками та низовим друком, є цілий розділ, присвячений моральному вихованню працівника преси «О моральном лице активиста печати». З-поміж багатьох настанов молодим початківцям, витриманим у патетичному стилі, є така: «Головна умова успіху в робітничій роботі – це глибоке переконання у

величчі і правоті того шляху, яким веде наш народ Комуністична партія. Правдиву, гостру і яскраву кореспонденцію на актуальну тему може написати лише той, хто щиро радіє нашим перемогам і є непримиримим щодо сього того, що заважає побудові комуністичного суспільства, що суперечить високим вимогам комуністичної моралі... Активіст друку повинен бути глибоко відданим справі комунізму, добросовісно трудитися на благо суспільства, турбуватися про збереження і примноження суспільного добробуту, проявляти високе усвідомлення громадянського обов'язку, нетерпимість до порушення суспільних інтересів... бути гарячим патріотом соціалістичної Батьківщини» (Переклад мій. – Л. Д.) [1, с. 33]. Матеріалами для посібника стали спеціальні статті, лекції і виступи журналістів у школах та інститутах робітників, навчальні матеріали з журналу «Робітничо-селянський кореспондент», лекції на теми газетної справи Вищої партійної школи при ЦК КПРС, Московського державного університету та інших навчальних закладів. Зокрема, у доступній формі для майбутніх працівників низового друку подано вимоги щодо вибору теми для газетного виступу, структурування матеріалу, схарактеризовано основні газетні жанри, подано вдалі приклади кожного з них, сформульовано вимоги до мовних та стильових особливостей матеріалів, а також лаконічно описано специфіку роботи на радіо та телебаченні, форми масової роботи. Заслуговує на увагу скрупульозний аналіз специфіки написання творів кожного жанру, який підтверджено уривками із вдалих та невдалих прикладів таких творів. Наприклад, у розділі «Нарис» цей жанр схарактеризовано як такий, що поєднує елементи белетристики і публіцистики, передбачає художньо-публіцистичний аналіз фактів. Окреслено особливості різних видів нарисів: нарис-замальовка, портретний, проблемний, дорожній. Подано й літературний розбір нарисів в аспекті розробки сюжету, вибору героя, опису його подвигу.

У такому стилі витримано було й інші навчальні видання радянських часів для підготовки журналістів. У змісті цих підручників та посібників поєднано практичний аспект підготовки майбутнього спеціаліста до написання матеріалів та його ідеологічне виховання.

Значну увагу було приділено і практиці, яка поділялася на «газетну і позаінститутську роботу з керівництва стінгазетами і робітничими гуртками» [2]. Як зазначає Д. О. Гутнов, газетна практика мала певну послідовність підготовки: спочатку робота репортером газети, потім робота заввідділом чи секретарем редакції газети певного типу (робітничої, селянської, військової тощо), потім – практика в апараті редакції газети певного типу, і насамкінець – робота у відділі видавництва ЦК партії під керівництвом інструкторів підвідділів.

Загалом інститутська журналістська освіта в СРСР цілком відповідала комуністичній концепції підготовки працівників преси як професійних агітаторів партії (не випадково журналістська система освіти доповнювалася вищими партійними і комсомольськими школами, що готували керівні кадри для преси). А поєднання глибокої теоретичної ідеологічної підготовки із практичними нави-

чками роботи на різних редакторських посадах давало досвід формування чітко прогнозованого наповнення інформаційного простору, із наперед визначеними акцентами і пріоритетами. Радянські працівники преси, а пізніше й радіо, чітко виконували місію, яка була закріплена на той час за журналістикою як соціальним інститутом.

Чи могла мати в таких умовах певні специфічні риси українська система журналістської освіти? Якщо зважати на моделі виникнення журналістики, які власне втілюють розуміння її місії у суспільстві, то помітно є засаднича різниця між російською (яку й успадкував СРСР) та українською моделлю. У централізованій Росії закономірно розвинулася політична модель журналістики, що закріплювала за пресою місію формування прогнозованої громадської думки. В Україні ж відповідно до історичних умов журналістські твори і журналістика загалом виконували культурно-просвітницьку функцію, завдання формувати спільну історичну свідомість, консолідувати націю. Тому спільно з іншими сферами культурного життя (літературою, театром, образотворчим мистецтвом) українська журналістика виконувала завдання об'єднати «інформаційно певну спільноту, запропонувати спільне бачення історії і сучасності, надихнути її спільними завданнями на майбутнє...» [7, с. 12].

На початковому етапі здійснення політики українізації (до 1928 року) ще існувала можливість збереження духовно-культурних надбань національно-визвольного руху 1917–1921 років: видання українською мовою центрального друкованого органу ЦК КП(б)У – газети «Комуніст»; існування формально не підконтрольних комуністичній партії видань; діяльність Українського наукового інституту книгознавства. Однак зі згортанням українізації розпочинається активний розвиток більшовицької преси та підготовка відповідних кадрів, незаплямованих буржуазним націоналізмом.

Нових позитивних ознак українська журналістська освіта набуває, на думку багатьох дослідників [3, 7, 8, 9, 10], у зв'язку з розвитком університетської системи підготовки журналістських кадрів у 50-ті роки ХХ ст. Відповідно до постанови ЦК ВКП (б) 1944 року в університетах Радянського Союзу відкрито спеціальність «журналістика» (у Харківському та Київському 1947 року). 1953 року створено факультет журналістики у Київському університеті, а наступного року – у Львівському. І хоча ці навчальні заклади були радянськими, все ж університетська підготовка інтелектуальних професій шляхом постійного наукового пошуку і дослідження стала новим кроком журналістської освіти. Крім того, вона передбачала спеціальне навчально-методичне та наукове забезпечення навчальних курсів, створення навчальних посібників, наукової періодики, монографій, збірників статей. І хоча радянські університети не могли з об'єктивних причин стати осередками свободи, все ж студенти мали можливість спілкуватися із вченими різних наукових напрямів, засвоювати загальноуніверситетські дисципліни, зрештою, формували неупереджене ставлення до суспільних подій. Саме тому «більшість тодішніх вихованців журналістських факультетів виявилась на вістрі перебування і

національного відродження, незважаючи на те, що їм нав'язувалися більшовицькі догми, які не мали практично жодного зв'язку з традиціями української періодики й публіцистики» [3].

Отож університетська освіта має позитивний вплив на розвиток журналістики. А після здобуття Україною власної державності стало можливим за посередництвом освіти загалом та журналістської освіти зокрема формувати національну ідентичність. І якби на зміну радянському підходові, що покладала на журналістику місію пропаганди, було вироблено розуміння журналістики як національного зорієнтованого соціального інституту, що служить народові шляхом правдивого інформування і таким чином захищає національні інтереси співгромадян, тоді, послуговуючись термінами Ліни Костенко, ми мали б чітко налагоджену систему дзеркал і віддзеркалень, які допомогли б українському народові створити «об'єктивну картину самого себе і дати на світ невикривлену інформацію про себе» [6]. Про те, що Україна втратила понад 20 років, не спромігшись на глибші рефлексії щодо національного інтересу, пише й О. Забужко: «Дивлячись на 20 років незалежної України, часто запитую себе, як так може бути, що досі не розроблено культурної політики, не склалося цілісного мислення щодо напрямів розвитку української культури» [13, с. 98]. Не склалося і цілісного розуміння місії національно зорієнтованої моделі журналістики, принаймні на рівні державних інституцій (а якщо і склалося, то декларативне). Оскільки українська журналістика за природою є культурно-просвітницькою, вона закономірно мала б пройти етап узагальнення надбань попередників у цій галузі, визначити пріоритети сучасного функціонування та риси власної моделі, яку, на нашу думку, мали б складати як базові національно зорієнтовані константи, так і змінювані складники, що робили б можливим адаптацію моделі журналістики до змін у світовому інформаційному середовищі. Це необхідно насамперед для того, щоб у сучасному медіасередовищі та світовому віртуальному просторі конструювати власний нематеріальний світ на засадах національної ідентичності. Адже глобалізація комунікацій підвищила значення віртуального конструювання та інформаційних стратегій. Сильні держави (США, Ізраїль, Росія, Китай, інші) активно моделюють розвиток інформаційного простору шляхом створення відповідних підрозділів, здатних підтримувати інформаційну політику держави. Натомість в Україні на зміну радянській моделі світу не створено, на жаль, ні національної, ні інформаційної стратегії. «Тому єдина точка зору в країні виникає тільки в окремих «віртуальних анклавах», наприклад, на рівні промов вищого керівництва, але відсутня в інших сегментах суспільства» [12, с. 82]. Це небезпечно, тому що втрата стратегічності як формування далекоглядної мети держави робить інформаційні потоки нецікавими з погляду майбутнього. «Країна прямує від одного року до іншого, не знаючи, що на неї очікує, тому що сама вона не займається конструюванням свого майбутнього, бо за неї це роблять інші країни» [12, с. 137]. Замість того, щоб свідомо позиціонувати себе і власні державні інтереси в сучасному

віртуальному світі, ми послуговуємося чужими моделями, адже «власного контенту Україна виробляє дуже мало... чужі фільми і новини формують модель світу українця... яка не відповідає нашим реаліям... Україна... стоїть на шляху втрати інтелектуальної, культурної і національної ідентичності» [12, с. 33, 305]. Однією з умов виходу з такої ситуації є опір чужій інформаційній експансії шляхом вироблення власних смислів. І відповідально за це є не тільки державні інституції, а насамперед журналістика, оскільки вона покликана відобразити систему соціального контролю над врегулюванням відносин між індивідом та соціальними інститутами.

З огляду на вищесказане підготовка фахівців цієї галузі має поєднувати глибокі гуманітарні знання, медіаосвіту і технології студійного та редакційного процесу. Саме такий підхід до журналістської освіти як поєднання теорії і практики обґрунтовують відомі науковці галузі В.Й. Здоровега, С.М. Квіт, І.Л. Михайлин, Б.В. Потятинник, В.В. Різун, Є. Федченко та ін. Зокрема, В.В. Різун зазначає: «Журналістика належить до професій, носії яких щохвилино і масовано здійснюють вплив на людей... Через те в університеті повинен бути інтегрований синтетичний підхід до викладання культури і фаху... має йтися про фах у контексті епохи, сучасної культури» [10, с. 21–23]. На думку дослідника, університетська підготовка журналістів повинна мати такі взаємопов'язані складники: культурологічний, професійний та науковий.

Про необхідність ґрунтовної гуманітарної підготовки і доцільність саме університетської журналістської освіти йдеться у працях І. Михайлина. Він вважає, що університетська система цінностей і вимог до журналіста можлива за умови «бачення журналіста як значної гуманітарної особистості, яку університет забезпечує «особистіснотвірними знаннями з історії, філософії, літератури, культури, географії, економіки, політики тощо. Без таких знань людина не може стати Особистістю» [7, с. 68]. Саме таке бачення місії журналістської освіти, на думку І. Л. Михайлина, здатне змінити журналістику «трансляційного (ремісничого) типу» [7, с. 68] на соціально відповідальну, незалежну журналістику.

Схожі думки висловлює і В. Й. Здоровега, наголошуючи на тому, що в громадянському суспільстві журналістика виконує функцію «четвертої влади». А тому журналістська праця – це не стільки вміння вправно написати замітку чи статтю, «а своєрідний спосіб сприйняття світу, спосіб бачення реальності, спосіб мислення і світовідчуття, спосіб існування й усвідомлення себе у неспокійному житті». За такої умови «для журналіста не буває зайвих знань» [3].

Деяко інша позиція у С. М. Квіта, який в одній зі статей стверджує, що журналістика не є наукою, а рутинною професією [4]. І з огляду на те, що сьогодні журналістська освіта, орієнтовуючись на світові стандарти, наближається до соціальних і політичних наук, вона повинна ґрунтуватися на «здобутках соціології, меншою мірою – соціальної психології, культурології, історії, філології» [4, с. 23]. Класичне навчання журналістів, як вважає С. М. Квіт, відповідно до західних стандартів має поглиблюватися медіадослідженнями, у яких переважає соціологічний компонент, адже

саме це допоможе випускнику реалізувати себе на сучасному недійному ринку. Основне завдання журналістської освіти полягає, на думку дослідника, у підготовці практично підготовленого до роботи в ЗМК спеціаліста, гнучкого щодо запитів аудиторії, адаптованого до зміни медіатехнологій. З огляду на це позитивно вважає наявність різних систем підготовки журналістів в Україні (факультети й відділення журналістики в університетах, різні тренінги, організовані громадськими організаціями, підвищення кваліфікації у редакціях ЗМК) та конкуренція між ними. Хоча є підстави не погодитися з думкою дослідника щодо позитивів конкуренції між різними формами підготовки журналістів. Адже приватні навчальні заклади теж здійснюють підготовку фахівців цієї галузі. Однак якість такої підготовки залежить від того, на якій базі, за якими навчальними планами і програмами здійснюється навчання.

Перевагу практичної підготовки журналістів віддає і директор Могиланської школи журналістики Є. М. Федченко, наголошуючи на тому, що умови навчання журналістів мають бути максимально наближеними до умов майбутньої професії та потреб медіаринку [14].

Звичайно, журналістика – це не тільки теоретична підготовка, а й прикладний вид діяльності, зорієнтований на роботу в засобах масової інформації оглядачем, коментатором, ведучим, керівником підрозділу редакції тощо. Але ж якщо орієнтуватися тільки на широту охоплення практик і фахові раціональні навички, на другий план відійдуть наукова глибина і гуманітарна підготовка журналіста. У такому випадку заперечується основна ознака університетської освіти – формувати власні судження, потребу наукового пошуку і продовження набуття знань. Журналістика ж є прикладною за соціальним призначенням і водночас універсальною за потрібними для неї знаннями.

Журналістська професія – це не тільки вміння швидко збирати факти і так само швидко доносити їх до аудиторії, а й навички писати тексти, робити радіорепортажі, знімати і монтувати сюжет, а з огляду на виклики сьогодення – ще й розуміння специфіки і цілей зовнішніх інформаційних інтервенцій, протистояння чужій пропаганді, у тому числі шляхом формування власного інформаційного простору. Тож перед журналістикою закономірно постає завдання впливати на медійну галузь шляхом підвищення стандартів, що стає можливим завдяки конструктивній критиці того, що відбувається в галузі. У зв'язку з цим важливим аспектом журналістської освіти є медійна освіта, завдання і перспективи якої одним із перших серед українських науковців окреслив професор Львівського університету Борис Потятинник. Цей сегмент підготовки журналістів передбачає формування критичного сприйняття мас-медій шляхом вивчення специфіки походження і функціонування кожного з них, таким чином обмежуючи можливий вплив деструктивних інформаційних потоків.

Висновки з дослідження. Оскільки в Україні історично склалася просвітницька, а отже публіцистична модель журналістики (ораторська, особистісна), необхідно врахувати, що вона відмінна від інших світових моделей, спрямованих на фак-

тологічне, об'єктивоване подання матеріалу. Адже європейські держави кілька століть тому успішно пройшли шлях національної самоідентифікації, тому місія журналістики об'єднувати соціум там уже виконана. У сучасних політичних умовах просвітницька модель журналістики залишається затребуваною в Україні з огляду на незавершене формування національної ідентичності та інформаційного простору. Тож у своїй діяльності будь-яка журналістська школа сьогодні повинна керуватися основною метою соціально відповідальної журналістики – захист людини і національної спільноти. Швидкий розвиток засобів масової комунікації та зміни у світовому медійному просторі, глобалізаційні процеси змушують українських журналістів пристосовуватися до нових умов професійної діяльності, що зумовлює, по-перше, формування медіаосвіти як важливого складника підготовки майбутніх спеціалістів, а по-друге, запровадження багатоаспектної практичної підготовки затребуваних для медіаіндустрії професіоналів, що стає можливим завдяки організації практичного навчання в редакціях газет, радіо- і телестудіях. Крім того, в сучасних умовах інтеграції різних наукових підходів і методів дослідження доречним є не лише ознайомлення із загальними курсами соціології, соціології громадської думки, а й поглиблене вивчення соціологіч-

них методів дослідження, що дають змогу виявити закономірності суспільного життя. Специфіку використання в журналістиці соціологічних методів та перспективи опрацювання інформації за їх посередництвом обґрунтовано в навчальному посібнику В. В. Різун і Т. В. Сотникової [11], зокрема подано класифікацію методів інтерв'ю та анкетних опитувань і методику їх проведення. Такі дослідження, на нашу думку, є перспективними і могли б мати продовження в аспекті співпраці на рівні кафедр журналістського та соціологічного спрямування. До того ж усебічний аналіз адресата масової комунікації, специфіки масового спілкування, можливостей маніпулювання за його посередництвом передбачає дослідження психологічних аспектів продукування та сприйняття різних медіаповідомлень. Закономірно, глибокі знання психології теж важливі для майбутнього спеціаліста-масмедійника.

Тож для формування векторів сучасної журналістської освіти доречно врахувати необхідність поєднувати глибоку гуманітарну і практичну підготовку спеціалістів із медіаосвітою, соціологічними та психологічними підходами до дослідження інформаційно-комунікаційних явищ. Водночас принципи і завдання університетської медіаосвіти є перспективним з погляду подальшого наукового обґрунтування.

Список літератури:

1. В помощь начинающим журналистам: учеб. пособие для слушателей школ и университетов рабселькоров / подг. комиссией Союза журналистов СССР по работе с рабселькорами и низовой печатью и редакцией журнала «Рабоче-крестьянский корреспондент». – М.: Издательство «Правда», 1964. – 360 с. – С. 33.
2. Гутнов Д. А. С истории журналистского образования в России: институт красных журналистов и его ближайшие преемники // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2014. – № 6. – С. 103–114.
3. Здоровега В. Й. Підготовка журналістів: погляди збоку і зсередини / В. Й. Здоровега // Дзеркало тижня. – 2000. – 6 жовтня.
4. Квіт С. М. Ринок сам розставить все на свої місця / Сергій Квіт // Журналіст України. – 2007. – № 12. – С. 23–25.
5. Корконосенко С. Г. Основы журналистики: учебник для вузов / С. Г. Корконосенко. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 287 с.
6. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала: Лекція, прочитана в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» 1 верес. 1999 р. / Ліна Костенко. – 2-ге вид., – К.: ВД «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 32 с.
7. Михайлин І. Л. Журналістська освіта і наука / І. Л. Михайлин. – Суми: Університетська книга, 2009. – 336 с.
8. Михайлин І. Л. Нарис історії українського журналістикознавства / І. Л. Михайлин // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціальні комунікації. – 2010. – № 903. Вип. 2. – С. 62–84.
9. Різун В. В. Журналістська освіта та наука в контексті нових змін в освітній і науковій галузях // Українська журналістика: умови формування та перспективи розвитку: зб. наук. праць. – Черкаси, 2007. – № 2. – С. 12–17.
10. Різун В. В. Ідея журналістської освіти в контексті дискурсу про університет / Володимир Різун. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 32 с.
11. Різун В. В. Методи наукових досліджень у журналістикознавстві: навч. посіб. / В. В. Різун, Т. В. Сотникова. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К.: Преса України, 2008. – 144 с.
12. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни / Георгій Почепцов. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2015. – С. 117.
13. Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською / пер. з польської Д. Матіяш; за ред. І. Андрусика та О. Забужко. – К.: КОМОРА, 2014. – 408 с.
14. Федченко Є. Те, чого ми не знаємо, може вбити / Євген Федченко // Дзеркало тижня. – 2006. – № 14.

Деркач Л.М.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНСКОГО ЖУРНАЛИСТСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье говорится о исторических условиях и главных направлениях современного журналистского образования. В отдельности, дано характеристику основных аспектов и функций советской институтской и университетской подготовки работников прессы. Проанализировано специфику развития украинской модели и проблем формирования национально ориентированной информационной политики и информационного пространства, необходимость внедрения медиаобразования с целью влияния на медиаотрасль путем повышения стандартов и критического восприятия медий. Обобщено потребность существования в университетском журналистском образовании теоретической, практической подготовки и медиаобразования как необходимого условия формирования конкурентоспособных в условиях медийного рынка профессионалов, которые смогут продуцировать собственные национальные значения в мировом информационном пространстве.

Ключевые слова: журналистское образование, профессиональная журналистская деятельность, культурно-просветительская функция журналистики, информационная политика, медиaprостранство, информационная стратегия, медиасистема, медиаобразование.

Derkach L.M.

East European Lesya Ukrainka National University

STATE AND PROSPECTS OF UKRAINIAN JOURNALISM EDUCATION

Summary

The article tells about the historical conditions and basic trends of contemporary journalism education. In particular, the main aspects and functions of the Soviet institute and university training of media worker are described. Based on comparative analysis of the specific training of journalists by Soviet educational system and aspects of university journalism education in Ukraine in connection with the current requirements in the information sector the constant and variable components of model training Ukrainian journalist are justified in the article. Author determined the specific model of Ukrainian journalism, its need to adapt to changes in the global information environment, problems of formation of national-oriented information policy and information space, the need to implement media education to influence the media industry by improving standards and critical reception of media. Different approaches of local researchers of journalism on the ratio of the components of modern journalism education have been analyzed. The need to mix in university journalism education theoretical, practical training and media education as a prerequisite for the formation of competitive media market in terms of specialists who are able to produce their own national meaning in the global information space is grounded. The promising of research of university media education from the standpoint of the need to construct their own intangible world on the basis of national identity is outlined.

Keywords: journalism education, professional journalism, cultural and educational function of journalism, information policy, the media sphere, information strategy, media system, media education.

УДК 070:654.19:7.097](477)

ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОГО ТОК-ШОУ ЯК РОЗВАЖАЛЬНОГО СТИЛЮ

Майорова М.Є., Чекмишев О.В.

Інститут журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті визначено поняття політичного ток-шоу як жанру, який має ознаки розважального стилю. Крім того, визначено мету мас-медійного політичного дискурсу, сформовано перелік ознак та критеріїв, які характеризують ток-шоу в контексті медіа-дискурсу як прояву інституціональної комунікації. Проаналізовано модель політичного ток-шоу на українському телебаченні; при цьому характеристика типових моделей українських політичних ток-шоу потребує окремого дослідження. Окрім цього, визначено головне завдання телевізійного суспільно-політичного ток-шоу, запропоновано сукупність характеристик принципів організації дискусії, обов'язкових компонентів програм цього жанру. Перспективи дослідження полягають в описі різних моделей сучасних політичних ток-шоу, враховуючи особливості національної адаптації формату і тенденцію дифузії жанрів.

Ключові слова: політичний дискурс, мас-медіа, політичне ток-шоу, дискусія, засоби масової інформації, суспільна думка.

Постановка проблеми. Сьогодні політичні ток-шоу складають важливу частину телевізійного простору більшості країн світу загалом та України зокрема. У ток-шоу беруть участь політики і обговорюють здебільшого політичні теми. Такі програми покликані допомогти аудиторії розібратися у вирі подій та є важливим каналом політичної інформації. В українських політичних ток-шоу в різні періоди реалізувалися різні моделі цього формату, що потребує їх дослідження та систематизації

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники політичних ток-шоу М. Бурмака, Н. Островська, В. Кулик, А. Яковець та ін. здебільшого звертають увагу на особливості організації програми, на інформаційне наповнення та соціальну роль передач такого типу. При цьому недостатньо вивченим залишається мовлення програм. Так, А. Белецька і М. Воробйова аналізують мовлення здебільшого на основі друкованих ЗМІ.

Завдання. Мета статті полягає у вивченні та узагальненні політичних ток-шоу як однієї з форм розважального стилю.

Відповідно до цієї мети дослідження стаття розв'язує наступні **невирішені раніше частини загальної проблеми:**

- на основі аналізу наукової літератури з досліджуваної теми уточнити поняття «ток-шоу»;
- визначити основні концепти мас-медійного політичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні політичні ток-шоу складають важливу частину телевізійного простору більшості країн світу загалом та України зокрема. Політичними ток-шоу прийнято називати всі можливі жанрові різновиди ток-шоу, в яких беруть участь політики і обговорюють здебільшого політичні теми. Такі програми покликані допомогти аудиторії розібратися у вирі подій та є важливим каналом політичної інформації.

У свою чергу науковці, зокрема філософи, соціологи і політологи, частіше вживають цей термін у ширшому значенні – «як принцип подання будь-якої інформації в ЗМІ, що проходить через усі жанри, стилі й канали та виявляє як свою відмінну рису стирання меж між інформуванням і розважанням медійної публіки» [4, с. 289].

Так у випадку політичного ток-шоу – це орієнтація авторів на видовищність і розважальність інформації. Як наголошує Н. Островська, у журналістознавстві прийнято вужче значення поняття – саме розважальний стиль представлення інформації в новинних матеріалах. Незважаючи на критику політичних ток-шоу за використання елементів розваг, серед західних дослідників поширеною є думка, що «через взаємопроникнення обох сфер політичний зміст може проникати саме в ті кола населення, які б інакше ніколи не переймалися питаннями загального громадського інтересу» [4, с. 289].

Нині найбільш популярним є політичне ток-шоу, яке за дослідженнями французьких журналістів займає 60% від усього телефіру сучасних незалежних ЗМІ [Мащенко, с. 67]. Для українського телебачення цей формат є відносно новим жанром. Зазвичай відбувається залучення широкої аудиторії до символічного відтворення телебаченням атмосфери обговорення; суспільство нібито запрошується до політичної творчості з розвитку як неформального, так і офіційного виду демократичного дискурсу (ток-шоу «Велика політика» з Є. Кисельовим, «Свобода слова» з А. Куликовим», «Шустер LIVE», «Право на владу»).

Залежно від часу виходу й тематичної спрямованості, українські політичні ток-шоу можна класифікувати наступним чином:

1. *Щоденні* (найчастіше – вечірні, у прайм-таймі: «Час: підсумки дня» на 5 каналі).
2. *Щотижневі* (підсумкові) («Свобода слова» з Андрієм Куликовим на ICTV щопонеділка, «Велика політика» на телеканалі «Інтер» і «Шустер LIVE» супутниковий телеканал 3S.TV щоп'ятниці, інколи – щоп'ятниці та щосуботи).
3. До певної дати чи події (річниця Голодомору, Помаранчевої революції, політичний телемарафон із приводу ув'язнення экс-прем'єр міністра Ю. Тимошенко чи телевізійні марафони за участю політичних лідерів під час виборів).

Особлива увага як глядачів, так і учасників ток-шоу, зазвичай зосереджена на підсумкових політичних ток-шоу, що виходять в ефір раз на тиждень і в яких підсумовуються всі актуальні події тижня, що минуло («Велика політика» та «Шустер LIVE»). Ці суспільно-політичні ток-шоу

позиціонують себе як місце для серйозних дискусій навколо актуальних для країни суспільних і політичних питань.

Надмірне захоплення розважальними елементами в українських програмах, що пояснюється прагненнями до високих рейтингів, часто є прикладом домінування форми над змістом (дискусія під акомпанемент джазового піаніста, музичні номери після виступів політиків тощо). Це дає підставу говорити про окремі суспільно-політичні ток-шоу, як приклад моделі інфотейменту, що комбінує функції просвіти і розваги.

В українських політичних ток-шоу в різні періоди реалізувалися різні моделі цього формату. Так, на думку медіакритиків, у ток-шоу «Шустер live» та «Велика політика з Євгенієм Кисельовим» ще 2011 р. остаточно сформувалася модель публічної презентації влади [Лигачева 3]. Реалізовувалася вона за допомогою зміни формату програми: надання можливості виступу у першій частині ток-шоу в режимі монологу. Діалогічний, дискусійний формат виносився в окремий блок програм.

Постійна участь у ток-шоу одних і тих самих політиків та експертів засвідчує появу «моделі політичного театру», основною рисою якої є постійний склад основних учасників із визначеними комунікаційними ролями та сприятливими умовами для самопрезентації.

З огляду на поліжанровий характер ток-шоу, на думку Н. Островської, може функціонувати декілька варіантів «ідеальних» моделей жанру. Попри різні форми, варто визначити основні принципи організації та обов'язкові компоненти програм цього жанру, а також структурні взаємозв'язки між ними.

Тема програми ток-шоу повинна стосуватися найбільш актуальної проблеми дня, тижня. Крім того, необхідно порушувати суспільно важливі питання, а не тільки те, що обговорюється в ЗМІ. При цьому слід чітко формулювати проблеми. У класичному прикладі теледискусії при повідомленні про події прагнуть не стільки до обміну емоціями, скільки до розгляду політичних тем по суті.

Головна мета: описати детально актуальну проблему (ситуацію), причини її виникнення і мотиви задіяних у ній осіб, а також спрогнозувати розвиток з точки зору інтересів самого глядача. Щоб кожен громадянин зрозумів, чого йому очікувати, як ситуація стосується особисто його та яким чином задіяні в ній:

а) політичні персони, що перебувають при владі чи в опозиції, за яких він прямо чи опосередковано голосував;

б) політичні персони, що не належать до влади чи опозиції, але пропонують альтернативні вирішення проблеми.

Важливим є *склад* (часто саме рівень запрошених визначає рівень програми) і ролі учасників:

– ньюзмейкери презентують політичну позицію і її аргументацію;

– запрошують до участі головного ньюзмейкера (відповідно до події, незалежно від приналежності до влади чи опозиції).

– залежно від формату запрошується головний опонент.

Журналісти. У програмі можуть бути запрошені журналісти, які мають авторитет і представ-

ляють медіа, що користуються довірою суспільства. Бажано, щоб вони висвітлювали або досліджували питання дискусії та були компетентними.

Роль: ставити жорсткі, точні запитання, допомагати глядачам отримати максимум інформації від ньюзмейкера і, якщо необхідно, від експертів. Їхні версії подій можуть перетворитися на «підпитання» дискусії та розмежувати її на блоки.

В українському медійному середовищі тривалий час відбувається дискусія на тему «що і як питати у політиків?» Існує декілька позицій. Одні вважають, що необхідно створювати найбільш комфортні умови, ставлячи гострі питання, на які вони можуть і не захотіти відповідати. Інші, вважаючи цей підхід неконструктивним, вимагають серйозних світоглядних дискусій про майбутнє країни, наголошують на тому, що кандидатів необхідно запитувати тільки про їхні програми [4, с. 290].

Аудиторія презентує інтереси телеглядачів. Повноваження можуть бути різними: від «вок популі» до задавання питань. Можливою також є участь аудиторії в прямих включеннях з майданів різних міст і країн. Головна вимога – участь аудиторії в програмі чітко обмежена, аудиторія не повинна підміняти собою експертів, її енергія чітко і грамотно координується ведучим.

Залежно від різновиду, може бути присутня внутрішня аудиторія.

У сучасних українських щотижневих програмах позиції й аргументи політиків оцінюються глядацьким залом. Проблема демонстрації громадської думки знайшла технічне вирішення через використання аудиторією студії пультів, що дає можливість демонструвати результати голосування в прямому ефірі на екрані. Однак і така роль аудиторії вважається відносно пасивною, людей в студії використовують як статистів.

Зворотній зв'язок із телевізійною аудиторією може виконувати такі функції: бути декоративним елементом для створення видимої репрезентативності або мати видимість осмисленості в комунікативному просторі телестудії [4, с. 290].

Як показує досвід українських програм, оформлення суспільної думки в межах передачі може бути різним: поєднання думки аудиторії в студії і онлайн-голосування, озвучування найбільш гострих коментарів з Інтернету («Шустер live»), демонстрація на екрані смс-чату у прямому режимі («Вечір з Миколою Княжицьким»), демонстрація коментарів глядачів зі сторінок Фейсбук на екран у студії, що дає можливість ведучому та експертам відразу реагувати на них («Політклуб Віталія Портникова», «Вечір з Бачо Корчилавою» Громадське ТБ) та ін.

Вектор уваги в дискусії може бути спрямований як на конфлікт між основними учасниками, так і на дискусію між політиками й аудиторією. Ведучий повинен направляти дискусію так, щоб глядач отримав максимум інформації; справедливо розподіляти час між учасниками.

Як відмічає Х. Дацишин, формат телевізійних розмовних та політичних ток-шоу має спільні ознаки: гості висловлюють свої міркування про ту чи іншу проблему; реакцію глядачів у студії на аргументи учасників можна побачити на екрані у графічному відображенні. У телепередачах такого типу комунікація відбувається од-

ночасно за кількома каналами. Присутні в студії учасники ведуть між собою діалог, у якому кожен з них почергово виступає то комунікатором, то реципієнтом. Але остаточною реципієнтом, задля якого ведуться дискусії, є навіть не глядач у студії, а телеглядач, саме на нього розраховане використання всього аргументаційного арсеналу мовців [1, с. 42].

Головне: енергія й розумова діяльність не тільки аудиторії, а й усіх учасників ток-шоу повинна системно й чітко координуватися ведучим за допомогою чіткого структурування бесіди в рамках теми, проблеми, хронології подій. Структурування змісту необхідне для того, щоб у студії говорили не всі про все і в результаті ні про що, а обговорювали конкретні питання. Таке структурування формату ток-шоу покликано надати йому видовищність, новизну, відійти від одноманітності всередині дискусії, утримати увагу глядачів. При цьому модератор повинен зберігати певну дистанцію відносно того, що відбувається, і стосовно висловлюваних позицій, контролювати, щоб напруженість полеміки не виходила за рамки комунікативно-етичних норм. Він має бути диригентом, який не підмінює собою оркестр думок, що висловлюються в телестудії, не маніпулює різними точками зору. Диригент із цього хаосу думок повинен видобувати мелодію, тобто головну суть проблеми, допомагати учасникам дискусії якомога детальніше презентувати цю суть глядачам у різних її аспектах і можливих версіях як причин, так і наслідків.

Помітною та очевидною є й інша тенденція в телевізійному просторі України, зокрема у розважальних та політичних ток-шоу. Це тривалий пошук відповіді на запитання «Хто винен?», що найчастіше є способом провокування видовищного суперконфлікту, не сприяючи пошуку виходу із ситуації. На початку програми нібито чітко визначаються проблеми для обговорення, ставляться конкретні питання, що дає надію глядачеві наприкінці дискусії поважних дійових осіб у студії отримати чітку відповідь чи порад. Проте, програма триває, напруження кілька разів зростає та спадає, дискусія неконтрольовано заходить в інший бік, а її модератор (наприклад, С. Шустер) навіть не намагається

повернути розмову в задане русло. Стає зрозумілим, що ведучий уже давно не керує, а іноді, вочевидь, і не прагне керувати процесом.

Подібні ток-шоу вже не тільки політичні, але й носять розважальний характер. Розважальність передачі, її скандальність, резонанс в інших ЗМІ, підвищує рейтинг. А саме зведення діалогу представників так званих «еліт» до побутового рівня дає змогу певному колу глядачів ототожнити себе з учасниками програми. Водночас така ситуація створює атмосферу хаосу в реальному світі, посилює розчарування глядачів у всемогутності телебачення та його харизматичних ведучих.

В українських програмах глядач мав можливість бачити різні способи ведення дискусії. При цьому найбільшу критику отримали:

- манера ведучого покладатися виключно на те, що політики самі, сперечаючись і влаштовуючи скандали, кудись виведуть цю суперечку;

- манера запобігання перед гостем і свідоме уникнення будь-яких гострих моментів;

- спосіб, коли модератор активно висловлює свою думку з кожного питання, не акцентуючи увагу на думках і оцінках незалежних експертів.

У результаті таких способів ведення дискусії у глядачів не складається реальне розуміння суті обговорюваних проблем.

Висновки. Отже, політичні ток-шоу можуть бути представлені різними моделями, зокрема, інфотейменту, публічної презентації влади, політичного театру, медіагри, активного посередника в суспільному діалозі, дослідження яких ще потребують уваги науковців. При цьому на модель сучасного політичного ток-шоу впливають різні чинники: сучасні тенденції представлення політичної інформації, приналежність до певного жанрового різновиду (від чого залежить концепція і структура програми).

Було визначено, що медійна політика та взаємне проникнення кількох жанрових форма на мовленнєвому рівні позначається на системі мовних засобів, необхідних для забезпечення оптимального поширення інформації. Це відбувається шляхом використання ритуалізованих зразків ведення комунікації та вживання відповідних лексичних засобів для кожного з них і стилістичних аспектів їх поєднання чи функціонування.

Список літератури:

1. Дацишин Х. Політична метафора в індивідуальній мовотворчості журналіста / Х. Дацишин // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. «Журналістика». – Л., 2004. – Вип. 25. – С. 427–433.
2. Лигачева Н. А если по гамбургскому счёту? [Електронний ресурс] / Н. Лигачева // Телекритика. – 2006. – 05. – 23. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/nl/print/7027>
3. Мащенко І. Телевізійні аномалії: мас-медійні історії в деталях / І. Мащенко. – К.: Телерадіокур'єр, 2005. – 216 с.
4. Островська Н. Характерні риси і критерії моделі політичних ток-шоу / Н. Островська // Теле- та радіожурналістика. – 2014. – Вип. 13. – С. 282–290.
5. Островська Н. В. Суспільно-політичні ток-шоу на телебаченні: спроба наукової класифікації соціальнокомунікаційних технологій / Н. В. Островська // Світ соціальних комунікацій: наук. журн. / за ред. О. М. Холода. – Т. 8. – К.: КиМУ, ДонНУ, 2012. – С. 42–45.
6. Савік Шустер: «Ток-шоу має мати рейтинг» http://www.novostimira.com.ua/novyny_52642.html [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novostimira.com.ua/novyny_52642.html
7. Щербина С. Політичні ток-шоу. Як вони це роблять? [Електронний ресурс] / С. Щербина // Українська правда. – 2011. – 7 черв. – Режим доступу: <http://www.prawda.com.ua/articles/2011/06/7/6275793/>

Майорова М.Е., Чекмышев А.В.

Институт журналистики

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ПОНЯТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ТОК-ШОУ КАК РАЗВЛЕКАТЕЛЬНОГО СТИЛЯ

Аннотация

В статье определено понятие политического ток-шоу как жанра, имеющего признаки развлекательного стиля. Кроме того, определены цели масс-медийного политического дискурса, сформирован перечень признаков и критериев, характеризующих ток-шоу в контексте медиа-дискурса как проявления институциональной коммуникации. Проанализированы модель политического ток-шоу на украинском телевидении; при этом характеристика типовых моделей украинских политических ток-шоу требует отдельного исследования. Кроме этого, установлена главная задача телевизионного общественно-политического ток-шоу; предложены совокупности характеристик принципов организации дискуссии, обязательных компонентов программ этого жанра. Перспективы исследования заключаются в описании моделей современных политических ток-шоу, учитывая особенности национальной адаптации формата и тенденцию телевидения к диффузии жанров.

Ключевые слова: политический дискурс, масс-медиа, политическое ток-шоу, дискуссия, средства массовой информации, общественное мнение.

Mayorov M.E., Chekmyshev A.V.

Institute of Journalism

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE CONCEPT OF POLITICAL TALK SHOWS AS ENTERTAINING STYLE

Summary

In this article was defined the concept of political a talk show like as an entertaining style. Also, it was determined the goal of mass-media political discourse, it was formed a list of attributes and criteria that characterize a talk show in the context of media discourse as a manifestation of institutional communication. In addition it was analyzed the model of political talk show on Ukrainian TV, nevertheless the characteristic of the typical models of Ukrainian political talk shows requires a separate investigation. Besides of that, it was defined the main task of the political TV talk shows and offered a set of characteristics principles of discussion, mandatory program components of this style. All perspectives of this investigation are describing the various models of modern political talk shows, taking into account national adaptation of format and tendency of style diffusion.

Keywords: political discourse, media, political talk show, discussion, mass media public opinion.

УДК 659.137:316.77

КОНЦЕПТУАЛЬНА КІНОРЕКЛАМА ЯК СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ

Шевчук Ю.С.

Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглядається поняття концептуальної кінореклами і дається його авторське визначення. Концептуальна кінореклама – це вид кінореклами, за якої увесь художній фільм підпорядковано заздалегідь визначеній моделі соціального (у т.ч. маніпулятивного) управління засобами кіномистецтва: впровадження певної ідеології, формування або підкріплення існуючих стереотипів суспільної оцінки та поведінкових моделей, або зміна останніх у запрограмованому напрямі. У жанрово-видовому відношенні це може бути соціальна кінореклама, політична кінореклама і навіть кінореклама територій (т.зв. туристична реклама) з інкорпорованими елементами реклами окремих складових туристичної індустрії. Визначаються ознаки, що дозволяють розглядати концептуальну кінорекламу як соціально-комунікаційну технологію. Зазначається, що концептуальна кінореклама виконує функцію соціального (у т.ч. прихованого) управління.

Ключові слова: кінореклама, концептуальна кінореклама, соціально-комунікаційна технологія, соціальна комунікація, управління засобами кіномистецтва.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку теорії соціально-комунікаційних технологій є питання щодо елементів, що входять до обсягу поняття «соціально-комунікаційна технологія». Почасти це пояснюється відсутністю чіткого визначення змісту самого поняття соціально-комунікаційних технологій. Подібна ситуація спостерігається відносно кінореклами, яка ще взагалі не розглядалась як соціально-комунікаційна технологія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на великий корпус літератури з питань реклами, лише в поодиноких роботах можна зустріти терміни «кінореклама», «реклама кіно» або «реклама в кіно». Так, починаючи з 1991 р. і по 2012 р. на пострадянському просторі, включно у Російській Федерації, було захищено лише одну дисертаційну роботу (І. Дьяченко [1]), присвячену кінорекламі, у ній мова йде про рекламу кіно, але не кінорекламу, а об'єктом, що рекламується, виступає кінофільм.

За цей же період серед дисертацій, захищених в Україні, жодного дослідження кінореклами або реклами кіно нами не виявлено, а з дотичних до теми даного дослідження можна назвати лише дисертацію В. Панченка, який проаналізував лінгвістичні параметри кіноанонсу [2]. Аналізуючи кіноанонс, автор використовує словосполучення «рекламування фільмів», яке чітко вказує на об'єкт рекламування – кінострічки.

З огляду на брак досліджень кінореклами логічним є відсутність її аналізу як соціально-комунікаційної технології. Втім, щодо останніх, то тут існують роботи науковців – фундаторів теорії соціальних комунікацій і соціально-комунікаційних технологій: О. Холода, В. Різуна, Г. Почепцова, В. Корнєєва, Д. Гаври.

О. Холод при визначенні самого поняття «комунікаційні технології» робить наголос на їх маніпулятивному характері: «Соціально-комунікаційні технології – це система маніпуляційних дій-комплексів, спрямованих на зміну поведінки соціуму» [3, с. 10].

Проаналізувавши ряд контекстів, у яких у різний спосіб характеризується соціальна комунікація, він зупинився на тлумаченні соціальних комунікацій в контексті менеджменту і соціальної інженерії. Тут соціальні комунікації розгляда-

ються як «сукупність підходів прикладних соціальних наук, які орієнтовані на цілеспрямовану зміну організаційних структур, що визначають людську поведінку й забезпечують контроль за ним» [3, с. 8].

В контексті соціології соціальна комунікація розглядається як «комунікативна дійсність людей, що обумовлена цілим рядом соціально значимих оцінок конкретних ситуацій, комунікативних галузей і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві» [3, с. 9].

В лінгвістиці (соціо- та психолінгвістиці) соціальні комунікації тлумачаться як «галузь знань, що вивчає організаційно впорядковану систему документів, їх масиви, продукти засобів масової комунікації та інформаційні технології, що забезпечують реалізацію інформаційних процесів і намірів при безпосередній участі членів комунікативного процесу» [3, с. 9].

О. Холоду належить класифікація соціокомунікаційних технологій, які він поділяє на теоретичні і прикладні. До прикладних соціокомунікаційних технологій, на його думку, слід віднести: публік рілейшнз, технології мас-медіа, технології реклами, технології документознавства, технології архівознавства, технології книгознавства, технології бібліотекознавства, технології бібліографознавства, технології видавничої справи, технології редагування, соціальні технології, технології інформатики [4].

Узагальнюючи, О. Холод зазначає, що «соціальні комунікації аналізуються як ідентифікація, моделювання й верифікація соціальних процесів, що здійснюються як непомітні зміни (мутації або інмутації) соціуму й несуть результати, заплановані фахівцями соціального інжинірингу» [3, с. 10].

Цей висновок обрано нами в якості кваліфікаційного критерію, на порівнянні зі складовими якого розглядається *кінореклама* на предмет її відповідності ознакам соціально-комунікаційних технологій.

Важливими теоретико-методологічними настановами для дослідження також виступили положення, розроблені В. Різуном. Так, згідно цього науковця, «соціальні комунікації – це... вид соціальної (гуманітарної) інженерії, конструювання, побудови, організації соціальних процесів, суспільної взаємодії тощо» [5, 10]. Гуманітарні ж технології спрямовані «на управління людиною,

групами, суспільством і суспільствами в плані налагодження соціальної взаємодії за допомогою передачі соціально значущих знань» [там само].

Г. Почепцов подає іншу класифікацію комунікаційних технологій: пропаганда, політичні технології, рекламні технології, переговори, перфоманс, паблік рілейшнз, іміджмейкінг, спін доктор, інформаційні та психологічні війни, кризові комунікації, спічрайтинг, комунікації прес-секретаря, використання чуток, рекламу, психотерапевтичну комунікацію, виборчі технології [6].

Д. Гавра розглядає соціально-комунікаційні технології як окремий вид соціальних технологій і поділяє їх на три групи: 1) соціально-економічні технології (бренд, лізінг), 2) соціально-політичні технології (виборчі технології, дипломатія), 3) прикладні соціальні технології (система соціального захисту, імміграційна система) [7].

В. Корнєєв визначає комунікаційні технології як «форми спеціальної організації комунікації, які за умови дотримання технологічного ланцюжка гарантують отримання наперед визначеного результату» [8, с. 178], а також розглядає комунікаційні технології як засоби і форми здійснення соціальних комунікацій [8, с. 176], засіб реагування на інформаційну агресію і засіб проектування соціального простору [там само].

На його думку, «комунікаційні технології, що використовуються для проектування соціального простору, можуть мати раціональну та ірраціональну (емоційну) природу, при цьому використовуються різні механізми впливу на соціум. Ефективність такого впливу передбачає розуміння простої закономірності: без використання впливових технологій, що засновані на осмисленні дійсності (раціональних), неможливо створити інформаційну картину, а без технологій, що використовують ірраціональні механізми, – сформулювати оцінки та змодельовати характер емоційного реагування» [8, с. 180]. Але «наскільки досліджуваною є реакція аудиторії» на застосування тих чи інших комунікаційних технологій – запитує автор. «Варто пам'ятати, – продовжує В. Корнєєв, – що комунікаційні технології лежать в площині технологій гуманітарних, які передбачають складну залежність результату застосування технологічного ланцюжка від соціальних умов – фактичного середовища, де ця технологія використовується» [8, с. 179].

В. Корнєєв також наголошує, що «соціальні комунікації актуалізують інформацію у соціальному просторі та часі, формують оцінки судження, акцентують на значущості фактів на основі масовокомунікаційного відображення фактів, оцінок, емоцій, типів соціальної поведінки, в тому числі і форм реагування на певні події» [8, с. 179].

Виходячи з того, що технологія взагалі визначається як «сукупність виробничих операцій, методів і процесів у певній галузі виробництва, прийомів, які застосовують у якій-небудь справі та ін.» [9, с. 1148], а також відштовхуючись від визначення гуманітарних технологій, що належить В. Різуну, в контексті дослідження вживається поняття «соціально-комунікативні технології» у значенні сукупності прийомів в сфері соціальних комунікацій, спрямованих «на управління людиною, групами, суспільством і суспільствами в плані налагодження соціальної взаємодії за допомогою передачі соціально значущих знань» [5, 23].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. По-перше: відсутність чіткого семантичного визначення поняття «кінореклама»: у більшості поширених класифікацій цей вид реклами або взагалі не згадується, або, у кращому випадку, зустрічається на рівні використання терміну без подальшого його семантичного уточнення.

По-друге: відсутність однозначного визначення поняття соціально-комунікаційних технологій ускладнює атрибуцію кінореклами, зокрема, її різновиду, котрий ми визначаємо як «концептуальна кінореклама».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення поняття «концептуальна кінореклама» та її атрибуція в якості соціально-комунікаційної технології. Для цього нами виконані такі завдання: 1) відокремлення сутнісних ознак кінореклами; 2) визначення поняття «концептуальна кінореклама», 3) її аналіз з позицій кваліфікаційних ознак поняття «соціально-комунікаційної технології».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про рекламу» реклама – це інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких осіб чи товару [10]. Втім, терміну кінореклама в Законі не зустрічається. Він не зустрічається у більшості класифікацій, поширених у літературі, цей вид реклами не згадується, приміром, як у відомого фахівця з маркетингу Ф. Котлера [12]. В одній з найбільш ґрунтовних класифікацій реклами, що належить українському вченому Є. Ромату, кінорекламу віднесено до зорово-слухового виду реклами [13]. Поняття кінореклами зустрічається у російського автора Р. Музиканта, котрий розглядає її як вид екранної реклами [14]. Українська авторка К. Маліношевська [15] фактично ототожнює рекламу в кіно і Product Placement (букв.: розміщення товару), хоча Product Placement не зводиться до рекламування за рахунок розміщення лише в творах кіномистецтва, він широко використовується на телебаченні і в літературі. Термін «кінореклама» можна зустріти на сторінках кількатомного дослідження історії кіноринку і кінореклами в Росії, яке належить О. Ігнатенку [16], а також у роботі М. Бойтлера [17], яка вийшла ще 1926 року. Аналіз книги М. Бойтлера дозволяє стверджувати, що під кінорекламою малась на увазі реклама самого кіно у різних її формах і на різних матеріальних носіях: плакати, афіші, і врешті решт сама кіноплівка, яка вклеювалась в фільм. Інакше кажучи, термін кінореклама походив від *об'єкту* рекламування, тобто кіно.

Оскільки слово «кінореклама» утворено з двох частин: «кіно» і «реклама», після Закону України «Про рекламу» звернімося до «Словника української мови», де сказано, що «кіно – перша частина складних слів, уживаних за значенням слова «кіно» [11, 435]. Виходячи з того, що термін «кінореклама» утворено від двох слів, значення яких з'ясовано, вважаємо за можливе запропонувати наступне його тлумачення: оскільки матеріальним носієм кіно є кіноплівка, будемо вважати, що це реклама, матеріальним носієм якої є кіноплівка, тобто саме носій обрано в якості ознаки основи визначення поняття.

У такому разі до кінореклами можуть бути віднесені рекламні кіноролики, а також самі кіно-

фільми різних видів і жанрів, якщо вони містять інкорпоровану рекламу (Product Placement), або якщо сам фільм є рекламою (як власне рекламний, так і, за певних характеристик, художній фільм). Отже, кінореклама – це реклама, яка міститься у фільмі (інкорпорована у нього) або сама є фільмом, немає власного автономного носія і не може бути відокремлена від фільму.

Концептуальна кінореклама – це вид кінореклами, за якої увесь художній фільм підпорядковано задля легітимності визначеній моделі соціального (у т.ч. маніпулятивного) управління засобами кіномистецтва: впровадження певної ідеології, формування або підкріплення існуючих стереотипів суспільної оцінки та поведінкових моделей, або зміна останніх у запрограмованому напрямі, тощо. У жанрово-видовому відношенні це може бути соціальна кінореклама, політична кінореклама і навіть кінореклама територій (т.зв. туристична реклама) з інкорпорованими елементами реклами окремих складових туристичної індустрії.

У роботі [18] нами було проаналізовано радянське ігрове (художнє) кіно на предмет виконання окремими фільмами ролі соціальної реклами, а у іншій статті [19] – фільми світового кіно як носії туристичної реклами. У першому випадку вибірка складалась з художніх фільмів звукового періоду, тобто від 1931р. до 1990 р., в яких впроваджувались нові гендерні стереотипи, зокрема, соціальних і професійних ролей жінки та модифікації гендерної поведінки обох статей.

Так, довоєнний період радянського звукового кіно характеризується впровадженням у суспільну свідомість принципу соціальної активності радянської жінки, закріпленням її образу як добросовісної трудівниці передусім на індустріальних і сільськогосподарських ділянках народного господарства трудівниці, що працює на рівні з чоловіком і успішно опановує нові професії, серед яких переважають робітничі. Традиційні селянські професії подаються під новим брендом – колгоспниці – із різною специфікацією: від свинарки до трактористки. З «інтелегентських» професій найбільш «доступною» для жінки виступає професія вчителя. У повоєнний період додаються професії сфери обслуговування, мистецтва, науки, а соціальний престиж жіночої праці символічно піднімається до рівня керівника установи чи підприємства.

У площині гендерних відносин засобами художнього кіномотографу культивується така моральна якість як жіноча вірність і відданість чоловіку. При цьому тема кохання виявляється вплетеною у контекст трудової професійної діяльності головних персонажів і корелюється з показниками їх успішності в праці. Еротизація жіночих образів, яка слідує західним зразкам їх візуалізації, дозволяється лише в жанрі музичної кінокомедії.

Таким чином, ми вважаємо, що радянське художнє кіно виконувало функцію прихованого со-

ціального управління, концепція якого визначалася ідеологією і політикою Комуністичної партії СРСР, що дозволяє розглядати його, з одного боку, як концептуальну рекламу, а з іншого – як соціально-комунікаційну технологію. Особливості соціально-комунікаційної технології, що реалізовувалась художнім кінематографом у СРСР, полягали у підпорядкуванні усіх перцептивних складових фільму: візуального, аудіального (вербального і акустичного) впливу конструюванню цілісного сприйняття у відповідності до запланованого «фактивними соціального інжинірингу» (крилатий вислів Сталіна щодо радянських письменників як «інженерів людських душ» повністю придатний і для характеристики радянських кіномитців, особливо сценаристів і режисерів) моделювання соціальних процесів з метою змін соціуму.

Особливістю цієї соціально-комунікаційної технології можна вважати розроблення комплексу візуальної і акустичної евримізації табуйованих тем в радянському художньому кінематографі. Подібна фігура умовчання була орієнтована на формування певної суспільної поведінки, модель якої конструювалась у відповідності до комуністичної ідеології і міфологем, що впроваджувались в суспільну свідомість. Це дозволяло прогнозувати і управляти певними масовими стереотипами, у т.ч. маніпулювати людьми, якщо під соціальною маніпуляцією розуміти приховане управління з боку держави, при якому об'єкт управління не здатен усвідомити ані того, що він є знаряддям в руках маніпулятора, ані власного інтересу або шкоди для себе внаслідок цієї маніпуляції. Унікальність радянського соціального експерименту – в абсолютній довірі до цього управління, одним з найбільш ефективних соціально-комунікаційних технологій якого слід розглядати радянський художній кінематограф, численні фільми якого підпадають під визначення концептуальної кінореклами.

Концептуальна туристична кінореклама також може розглядатись як соціально-комунікаційна технологія: вона формує ставлення до туристичних подорожей як до бажаної складової стилю життя, що характеризується активністю, прагненням до урізноманітнення розваг і відпочинку. Іншими словами – концептуальна туристична кінореклама також як соціальна концептуальна кінореклама виконує функцію соціального (прихованого) управління.

Висновки і пропозиції. Нами було надано авторське визначення поняття кінореклами та запропоновано авторське визначення концептуальної кінореклами. Концептуальну кінорекламу можна розглядати як різновид соціально-комунікаційних технологій, оскільки вона виконує функцію соціального управління. Вважаємо, що поняття кінореклами доцільно ввести до переліку термінів Закону України «Про рекламу», а також до Закону України «Про кінематографію», що буде сприяти більш чіткому визначенню предметів правового регулювання.

Список літератури:

1. Дьяченко И. В. Современная реклама кино и особенности ее воздействия на аудиторию: социологический анализ: диссертация... к. соц. наук: 22.00.06 / Игорь Валерьевич Дьяченко. – Екатеринбург, 2011–148 с.
2. Панченко В.А. Лінгвістичні параметри кіноанонсу. Автореферат дис... к. філол. наук: 10.02.02/ В.А. Панченко – Дніпропетровськ, 2008 – 19 с.
3. Холод О.М. Семантика терміна «соціальні комунікації»: концептуальні підходи / О.М. Холод // Соціальні комунікації: теорія і практика – 2015. – № 1. – С. 5–14.

4. Холод О.М. Комунікаційні технології / О.М. Холод. – Київ: КиМУ, 2012. – 263 с.
5. Різун В.В. До питання про соціально комунікаційні наукові проблеми і про наукові проблеми взагалі / Різун В.В. // Актуальні дослідження українських наукових шкіл у галузі соціальних комунікацій. – К.: Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2013. – с. 8–25.
6. Почепцов Г.Г. Коммуникационные технологии XX века / Почепцов Г.Г. – Москва:Рефл-бук, К.:Ваклер, 2001. – 352 с.
7. Гавра Д.П. Социально-коммуникативные технологии: сущность, структура, функции / Гавра Д.П. Оптимальные коммуникации: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jarki.ru/wpress/2010/02/28/937>
8. Корнеев В.М. Комунікаційні технології як засоби проектування соціальної дійсності / В.М. Корнеев // Наукові записки Інституту журналістики – т. 56. – 2014. – с. 176–181.
9. Технологія // Словник української мови – Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2012. – 1316 с.
10. Про рекламу. Закон України: [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.medialaw.kiev.ua
11. Кіно // Словник української мови. – Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2012. – 1316 с.
12. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф.Котлер. – Санкт-Петербург: АО «Коруна», АОЗТ «ЛИТЕРА ПЛЮС», 1994. – 698 с.
13. Ромат Е.В. Реклама / Евгений Викторович Ромат. – Киев: «Студцентр», 1996. – 212 с.
14. Музыкант В.Л. Теория и практика современной рекламы / Валерий Леонидович Музыкант. – ч. 1. – Москва: Евразийский регион, 1998. – 400ч.; ч. 2. – М.: Евразийский регион, 1998. – 329 с.
15. Маліношевська К.І. Особливості Product Placement в Україні / К.І.Маліношевська // Економіка та управління підприємствами. – 2012. – № 1–2. – С. 43–45.
16. Игнатенко А. Очерки истории российской рекламы. Книга 3. Кинорынок и кинореклама в России. Рекламная кампания фильма «Потоп» / Александр Игнатенко. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2015. – 180 с.
17. Бойтлер М. Реклама и кино-реклама / М. Бойтлер. – М.: Кинопечать, 1926. – 112 с. : [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://statja.ru/books/reklama-i-kino/10.html>
18. Шевчук Ю.С. Радянське ігрове кіно як соціальна реклама / Ю.С. Шевчук // Українська культура. Минувле, сучасне, шляхи розвитку. – Випуск 19, том 2. – Рівне, 2013. – С. 105–110.
19. Шевчук Ю.С. Художнє кіно як туристична реклама / Ю.С. Шевчук // Науковий збірник ХДАК «Культура України». Вип. 45 – Харків, ХДАК, 2014. – С. 215–224.

Шевчук Ю.С.

Киевский национальный университет культуры и искусств

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ КИНОРЕКЛАМА КАК СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ

Аннотация

В статье рассматривается понятие концептуальной кинорекламы и дается его авторское определение. Концептуальная кинореклама – это вид кинорекламы, согласно которой весь художественный фильм подчинен заранее определенной модели социального (в т.ч. манипулятивного) управления средствами киноискусства: внедрение определенной идеологии. Формирование или подкрепление существующих стереотипов общественной оценки и поведенческих моделей или изменение последних в запрограммированном направлении. В жанрово-видовом отношении это может быть социальная кинореклама, политическая кинореклама и даже реклама территорий (т.н. туристическая кинореклама) с инкорпорированными элементами рекламы отдельных составляющих туристической индустрии. Выделяются признаки, позволяющие рассматривать концептуальную кинорекламу как социально-коммуникационную технологию. Делается акцент на том, что концептуальная кинореклама выполняет функцию социального (в т.ч. скрытого) управления.

Ключевые слова: кинореклама, концептуальная кинореклама, социально-коммуникационная технология, социальная коммуникация, управление средствами киноискусства.

Shevchuk J.S.

Kyiv National University of Culture and Arts

CONCEPTUAL CINEMA'S ADVERTISING AS A SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGY

Summary

This article deals with conceptual of cinema's (movie) advertising as social communicative technology and gives its author's definition. Conceptual cinema (movie) advertising is a type of advertising in which the entire film is subject to predetermined social (including manipulative) cinema management tools: the introduction of a certain ideology, formation or reinforcement of existing social stereotypes assessment and behavioral patterns or it's change in the programmed direction. In genre-species relation it could be social, political and even area cinema (movie) advertising (tourism advertising) with advertising incorporated elements of individual components of the tourism industry. The article identifies the features that could be considered cinema (movie) advertising as conceptual social and communication technology. It is noted that the conceptual cinema (movie) advertising functions as a social (including hidden) control.

Keywords: cinema's advertising, conceptual cinema's advertising, social communicative technology, social communication, management by cinema.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 821.162.1+82-9

ПОРТРЕТ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В РОМАНІ ПОЛЬСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА Є. ЄНДЖЕЄВИЧА: ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНОСТІ

Галич А.О.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті здійснена спроба проаналізувати еволюцію портрета геніального українського поета Тараса Шевченка в біографічному романі поляка Є. Єнджеєвича «Українські ночі або Родовід генія...». Автор дослідження простежує вікові зміни в зовнішності митця, що відкривають можливості мати більш повне уявлення про особистість великого Кобзаря. Там, де мова йде про дитячі та юнацькі літа українського генія, письменник зосереджує увагу на зовнішності Тараса. При цьому автор окремими штрихами доповнює багатство його внутрішнього світу. Коли ж мова йде про зрілі роки життя Шевченка, то Є. Єнджеєвич більше уваги приділяє внутрішньому світу цієї великої особистості, не забуваючи відзначити й зміни в його зовнішності.

Ключові слова: документалістика, художня біографія, біографічний роман, портрет, принципи портретування.

Постановка проблеми. Нещодавно світ відзначив 200-ліття від дня народження Тараса Шевченка, геніального українського письменника, художника, володаря дум українського народу, його Пророка і Месії. Про Шевченка написано надзвичайно багато. Сьогодні ми знаємо про нього майже все. Нам відомі факти його життєпису. Тисячі разів предметом досліджень ставала його творчість. Він є героєм так званої Шевченкіани, що об'єднує твори різних авторів, різних жанрів, написані українцями та іноземцями за останні десь років 150. Серед творів Шевченкіани є й роман польського письменника Єжи Єнджеєвича «Українські ночі або Родовід генія», що тричі видавався в Польщі (1966, 1970, 1972). Пізніше він друкувався в журналі «Київ» (1988-1989). У 1997 році він був виданий українською мовою у Львові з передмовою Д. Павличка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цей роман все ще залишається малодослідженим в українському літературознавстві, чи не єдиним відгуком на нього була давня стаття в журналі «Дніпро» С. Козака [4]. Досі ніхто не досліджував роман Є. Єнджеєвича з точки зору еволюції портрета головного героя. Про особливості портретування в художній літературі писали К. Сізова [6], Н. Демчук [2], Е. Костюк [5], І. Семенчук [7], Г. Сириця [8], І. Бикова [1]. Однак їхні студії передусім стосувалися суто художньої літератури, що її на Заході називають літературою fiction, яка розвивається за власними естетичними законами, котра має чимало відмінностей від документальної літератури, до якої належить біографічний роман Є. Єнджеєвича.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні практично відсутні наукові праці, у яких би вивчалася своєрідність портретування в художній біографії, окремих її жанрових формах, зокрема біографічному романі, а про особливості портретування у творі польського письменника ще не писав ніхто.

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей творення індивідуального портрета Тараса Шевченка в біографічному творі Є. Єнджеєвича «Українські ночі або Родовід генія».

Виклад основного матеріалу. Першу портретну характеристику Тарасу Шевченкові Є. Єнджеєвич дає, коли майбутньому поету сповнилося вісім років: «Восьмилітній Тарас був руським хлопчиною, дещо присадкуватим, але рухливим і спритним. «Він дуже моторний і проворний», – говорили про нього люди. На одному місці ніколи не всидів, – живе срібло.

Усім тим – своєю незвичайністю – він уже тоді звертав на себе увагу. Розумний, настирливий, бистрий, любив встрявати в балачки зі старшими. Ровесниками своїми він начебто і нехтував.

Але поступово він набирался скритності й перекірливості, а головне – ставав обережним із людьми. Чимраз більше замикався в собі, – без сумніву, під впливом болючого досвіду, якого життя йому не щадило» [3, с. 31]. Уже тут польський автор, крім відомих з різних джерел рис зовнішності (русський чуб, присадкуватість), звертає увагу на такі фізичні дані хлопчика, як рухливість, спритність, моторність, швидкість, виділяючи однак його розум, кмітливість, прагнення до спілкування з людьми старшого віку, а також намагання бути обережнішим з іншими людьми, на що, на погляд Є. Єнджеєвича, вплинув не завжди позитивний досвід відкритості.

Малий Тарас любив чумакувати разом з батьком. Одного разу їхня мандрівка пролягла через багнища Ірпеня, де в очеретах літали полчища комашні. Автор роману додає кілька штрихів до портрету Шевченка, зосередивши увагу на таку деталь як покусане обличчя: «Лице Тараса скоро набрякло від укусів цих докучливих створінь, але, незважаючи на те, хлопець не втрачає бадьорості» [3, с. 35]. Коли малий Тарас трохи підріс, дід віддав його в науку до нового кирилівського священика Кошиці. Тут хлопець трохи ожив, «почав одягатися чисто й пристойно» [3, с. 74]. Оскільки в родині священика Тарас почував себе добре, йому жилося краще, ніж у сварливої мачухи, він став більше уваги приділяти своїй зовнішності. Є. Єнджеєвич наголошує: «Тарас не тільки став охайним, але й вигарнів на вигляд. Він став також одягатися так, що на це

люди звертали увагу. Звичайно, він не був подібним до інших дітей, а тепер став відрізнятися ще більше. Запустив довге волосся і сам ушив собі шапку, щось на взір конфедератки» [3, с. 76]. Однак, проживши в Кошиці років півтора, Тарас Шевченко був відданий дідусем для навчання на маляра. Проте через короткий час Тараса зробили козачком пана Енгельгардта. Зміна становища хлопця привела й до зміни портретної характеристики. Як козачок, він був «одягнений у спеціальну уніформу і пострижений», а тому змушений «висиджувати у передпокої – вичікуючи, аж поки пан покличе його та звелить подати собі люльку чи склянку води» [3, с. 79]. Є. Єнджеєвич наголошує, що козачок для пана – це особа позбавлена індивідуальності, а тому письменник одягає Тараса в уніформу, де хлопець, що раніше мав довге волосся, змушений був коротко постригтися і набравшись терпіння завжди бути готовим виконати будь-яку примху господаря.

Пізніше Тарас Шевченко стає свідком революційних подій у Варшаві, де йому певний час довелося жити з слугами пана Енгельгардта, а потім бути депортованим разом з ними з території Польщі. Автор роману поглиблює портретну характеристику Тараса цієї пори лише однією деталлю: «Тарасові потерся один чобіт, і він, щоб не відморозити собі пальців, перерував того, що відліл, із однієї ноги на другу» [3, с. 105]. Саме в такому вигляді юний Шевченко з іншими слугами дістався до Бреста, де одержав наказ пана Енгельгардта їхати до Петербургу. У російській столиці Шевченко, навчаючись у Ширяєва, швидко познайомився зі своїм земляком художником Сошенком, якого невдовзі став відвідувати. Під час одних із перших відвідин земляка, молодий Шевченко, в інтерпретації польського письменника Є. Єнджеєвича, виглядав так: «У коричневому сурдугі, помитий, зачесаний, із милою усмішкою, Тарас виглядав дещо заклопотаним. Під пахвою тримав якийсь сувій» [3, с. 124]. З портретної характеристики Тараса видно, що знайомство з Сошенком йому було приємне, й він покладає на нього надію на майбутнє. Звідси мила посмішка на обличчі героя біографічного роману і певна заклопотаність. Виразна деталь – сувій, що тримав під пахвою Шевченко, містив його перший оригінальний малюнок, героями якого були античні персонажі Едіп, Антігона, Полінік. Сошенку картина Шевченка сподобалася, він у ній побачив безумовну ознаку таланта юнака.

Кріпосне становище молодого художника, що поступово освоював культурний Петербург, не давало йому причин для радощів. Є. Єнджеєвич малює черговий портрет Шевченка через рецепцію його товариша Сошенка: «Помітивши останнім часом пригнічений стан Тараса, він (Сошенко. – А.Г.) зажурився. Хлопець худ і мізернів на очах. Товариство освічених і культурних людей довело до того, що сором і ганьбу своєї неволі він відчував ще глибше й болочіше» [3, с. 132]. Складовими цієї портретної характеристики є пригнічений стан молодого Шевченка, схуднення та смертельна блідість його обличчя: «Він був смертельно блідий» [3, с. 133].

Є. Єнджеєвич передає стан Шевченка після того, як він був звільнений з неволі, акцентуючи

увагу лише на одному жесті, як елементі портрета: «Тарас щохвилини витягав з кишені документ про звільнення, розгортав його, читав, складав і ховав, щоб за хвилину знов витягнути його і знов читати, знов вдивлятися у чорні рядки літер, які містилися у собі те, про що ще так недавно він навіть і не смів бути мріяти» [3, с. 137].

Ставши вільною людиною, Тарас Шевченко значно розширив коло своїх знайомств. Він перебрався жити до свого земляка молодого художника Сошенка. І саме тоді в Тараса закохалася шістнадцятилітня Амалия, яку по-російськи називали Машею, донька квартирної господарки, у якій знімав квартиру Сошенко, який збирався одружитися на ній. Цей конфлікт призвів до сварки між друзями. Є. Єнджеєвич уперше в романі подає досить докладний портрет Шевченка, що не так давно отримав волю: «Не такий вже й вродливий, низького зросту, із кирпатим носом, досить бесідливий, веселий і дотепний Тарас не виглядав на пристрасного молодика, які в той час були в моді. Але мав він очаровуючі очі. Про ті очі друзі його говорили, що вони вкрали в сонця блиск. А коли говорив він із жінкою, то з лиця йому не сходила усмішка, повна доброти й пошани. До того ж Тарас постійно ще променів щастям від чудом здобутої волі» [3, с. 151]. Оскільки у творі йдеться про Шевченка, у якого закохалася молода дівчина, польський письменник з усієї його зовнішності виділяє одну деталь – очі, які є очаровувачими, такими, що вкрали в сонця блиск. Якщо додати ще й посмішку Тараса, то зрозумілим є щастя героя, який ще не встиг натішитися здобутою волею. До того ж, Шевченко став реалізовувати себе як художник, заробляючи собі на елегантне вбрання. Є. Єнджеєвич наголошує, що Тарас Шевченко як вільна людина своїм вбранням суттєво відрізнявся від сільського хлопчика: «Отримуючи чисельні замовлення, головне на портрети, він часами вже й був при грошах. Одягався, сказати б, навіть елегантно. Ніхто б тепер не впізнав у ньому того сільського хлопчину, який пас у Кирилівці гуси» [3, с. 153].

Відтворюючи першу зустріч Шевченка з Кулішем, Є. Єнджеєвич також звертається до портретної характеристики поета, у якій коротко перераховано його вбрання й передані деякі деталі зовнішності: «Шевченко мав на собі полотняний сурдуг і таку ж саму шапку, якої не зняв у передпокої, а тільки зсунув по-парубоцькому на потилицю. Лице його було загоріле й безвусе, міна добродушна, а погляд бистрий і дещо жартівливий» [3, с. 220]. Цю жартівливість Тараса польський біограф продовжив таким епізодом: «– А вгадайте, хто? – запитав без представлення, веселим безжурним голосом, приязно всміхаючись.

Куліш зорієнтувався вмиль:

– Шевченко» [3, с. 220]. Тут також додано деякі портретні риси поета, а саме: його веселий безжурний голос, приязна усмішка, голосний сміх, що бринить у наступній фразі Шевченка: «Він і є, – відповів Тарас, голосно розсміявшись. – Чи немає у Вас чарки горілки?» [3, с. 220].

До наступної портретної характеристики Є. Єнджеєвич удається, змальовуючи Шевченка під час його перебування в Яготині і знайомства з Варварою Репніною, княжною, що залишила значний слід у його біографії: «Шевченко носив мод-

ний на той час довгий сірий сурдут «із талією» та оксамитовим коміром і шаль-краватку, зав'язану високо під самим підборіддям. Волосся мав, звичайно, розвіяне, вуса й бороду голив, залишаючи невеликі баки. Притаманною була для нього *absence de grace*, але почувався свobodно й сміливо» [3, с. 238-239]. Цей портрет містить опис модного вбрання Тараса Шевченка та деталі його зовнішності, які засвідчують інтерес до його особистості, зокрема й княжни Варвари Репніної, що була закохана в поета.

Дізнавшись про трагічну долю Оксани, свого дитячого кохання, Шевченко вибухає гнівом. Автор біографічного роману концентрує увагу лише на одному жесті поета в його портретній характеристиці. Він спересердя з усієї сили жбурляє шапку об землю: «Тарас мовчав. Потім устав, взяв шапку з кілка, хотів вдягнути її на голову, але раптом жбурнув нею об землю, по-селянському, із усієї сили. На двір вийшов без шапки» [3, с. 246]. В іншому контексті Є. Єнджеєвич показує, як навпаки, Шевченко одягає шапку і йде геть. Це трапилося тоді, коли він побачив, що пан дав потиличника кріпаку. Сам учорашній кріпак, Тарас не зміг винести наружи над невільною людиною: «Шевченко почервонів, натягнув шапку на голову й вийшов. Жодні просьби й перекоування не змогли переконати його повернутися» [3, с. 252].

Лише в одному випадку Є. Єнджеєвич звертається до створення портрету Шевченка, залучаючи документальне свідчення іншої людини, нотатки царського офіцера М. Момбеллі, який належав до гуртка петрашевців, сповідував досить прогресивні погляди: «Шевченко – середнього росту, кремезний та, взагалі, здорової будови, сильний; широкоплечий, поставний, хоч грубої кости, але зовсім не товстий; лице має округле, борода й вуса завжди поголені; довкруги лица у нього тільки баки; волосся стриже по-козацькому, але зачісує його вгору; не є він ані блондином, ані брjонетом, хоча більше брjонетом – із огляду на відтінок волосся і смагляву шкіру; риси лица звичайні; загальний вираз лица, як і поведінка, свідчать про відвагу; невеликі очі променять енергією. Років йому сорок або тридцять п'ять, радше – тридцять п'ять» [3, с. 287-288]. Цей портрет є найдокладнішим у романі Є. Єнджеєвича. М. Момбеллі, як людині, що була особисто знайома з українським поетом, вдалося відтворити не лише зовнішність Т. Шевченка, а й заявити про внутрішню силу його образу, хоча він і помилився у віці українського поета, зробивши його значно старшим. «Поет якраз кінчив тридцять другий рік, а виглядав набагато старшим. Журба вирізьбила на його лиці смуток і повагу. Два автопортрети – один із тисяча вісімсот сорок третього року, а другий через два роки пізніше. Вони чудово відзеркаляють зміни, які наступили у поетові. Перший зображує молодика з досить безжурним виразом обличчя, із напівдитячим, дещо збитошним поглядом очей, а другий, натомість, зображує мужчину з лицем, що променіє глибиною думки та почуттям гідності і шани» [3, с. 341].

Зображуючи портрет Шевченка часів його перебування на засланні на півострові Мангизшлак, автор біографічного роману робить акцент на особливостях характеру опального поета,

практично уникаючи фізичного опису його зовнішності: «Зносив усі утиски і кари, але, як вояк, не робив жодного поступу. Постійно був він замкнутий в собі, задуманий, мало товариський, але, попри все те, якимось здобував собі все більшу прихильність всього загалу. В основному – солдатів. Їх він не сторонився, а жив по-дружньому, по-братерському. Вояки дуже це цінили, тим більше, що знали вони, що він висококультурна, освічена людина, яку недоля кинула у скрутну ситуацію. За його людяність вони віддячували тим, що в його присутності не проявляли звичайної солдатської розперезаності чи цинізму, а поводитися стримано й ставилися до нього навіть з більшою пошаною, ніж до не одного офіцера» [3, с. 535-536]. Очевидно, Є. Єнджеєвич уважав, що зовнішній вигляд Тараса років заслання не є таким важливим як відтворення його внутрішнього світу. Саме тому він наголошує на прихильності до Шевченка солдатів, які любили його любили більше, ніж своїх офіцерів, бо він був освіченою, висококультурною людиною, що потрапила в непросту ситуацію.

Про непрості взаємини Шевченка та відомого російського письменника Тургенева свідчить портрет Шевченка, зображений Є. Єнджеєвичем у останні роки життя Кобзаря у Петербурзі: «Шевченко одягався скромно, але не без своєрідної елегантності. Інколи, однак, любувався контрастами в одязі: одягав кожух і баранячу шапку. Декого це просто кололо в очі, як, наприклад, Тургенева. Знаменитий оспівувач недолі російського народу поважав і цинив Шевченка, але у своєму ставленні до нього не міг позбутися певного протекціоналізму. А за дискусійним столом волів бачити сурдуги й костюми, а не кожухи. Запрошений до Тургенева на обіди Шевченко майже постійно приходив у чоботях і кожусі» [3, с. 564]. Екзотичні вбрання Шевченка – кожух і бараняча шапка – не сприймалися Тургеневим, бо він прагнув бачити навколо себе людей, одягнених у європейські костюми. Сам Шевченко, мабуть, це відчував, а тому, щоб злегка подратувати російського письменника, вихідця з панівних прошарків тодішнього суспільства, одягався в народному стилі.

Одна із останніх портретних характеристик Шевченка в романі Є. Єнджеєвича «Українські ночі або Родовід генія...» засвідчує його прямоту, щирість, скромність. Водночас ця характеристика говорить про українського поета як людину, якій ніщо в житті не було чужим, але не воно визначало його велич і силу: «Шевченко був надзвичайно прямою людиною, щирою і скромною. Не любив він присвоювати собі чужої слави чи пишатися нею, мов пава своїм пір'ям. З цього погляду він являв собою феноменальний виїмок між найславнішими людьми свого часу, не беручи вже навіть до уваги творців *minorum gentium*» [3, с. 565].

Висновки і пропозиції. Аналізуючи особливості портретування в біографічному романі Є. Єнджеєвича «Українські ночі або Родовід генія...», можна констатувати, що автору вдалося простежити вікові зміни в зовнішності й у внутрішньому світі Тараса Шевченка протягом життя. Якщо мова йде про дитячі та юнацькі літа українського генія, то автор зосереджує увагу на

зовнішності Тараса, лише окремими штрихами доповнюючи багатство його внутрішнього світу, виділяючи однак його розум, кмітливість, уміння спілкуватися з людьми старшого віку. Коли ж мова йде про зрілі роки життя Шевченка, то Є. Єнджеєвич більше уваги приділяє внутріш-

ньому світу цієї великої особистості, не забуваючи відзначити й зміни в його зовнішності.

Стаття є частиною дисертаційного дослідження, присвяченого особливостям портретування в документальній літературі кінця XX – початку XXI століть.

Список літератури:

1. Быкова И. А. Типология портрета персонажа в художественной прозе А. П. Чехова / И. А. Быкова // Языковое мастерство А. П. Чехова. – Ростов н/Д., 1990. – С. 38-46.
2. Демчук Н. Портрет у прозі Т. Шевченка: (Мікропоетика опису в системі екстервентного психологічного аналізу) / Н. Демчук. – Львів: Літопис, 1999. – 44 с.
3. Єнджеєвич Є. Українські ночі або родовід генія: Біографічний роман про Шевченка / Переклад з польської мови Є. Рослицького / Є. Єнджеєвич. – Рівне: ПП ДМ, 2012. – 660 с., іл.
4. Козак С. Родовід українського генія / С. Козак // Дніпро. – 1967. – № 3. – С. 143-145.
5. Костюк Е. Н. Поэтика портрета «разочарованного» героя в русской литературе первой половины XIX века: автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.01 «Русская литература» / Е. Н. Костюк. – К., 1991. – 17 с.
6. Сізова К. Людина у дзеркалі літератури: трансформація принципів портретування в українській прозі XIX – початку XX ст.: [монографія] / К. Сізова. – К.: Наша культура і наука, 2010. – 356 с.
7. Семенчук І. Р. Мистецтво портрета: навч. посібник / І. Р. Семенчук. – К.: Ін-т сист. досліджень, Київський ун-т, 1993. – 188 с.
8. Сырица Г. С. Поэтика портрета в романах Ф. М. Достоевского: [монография] / Г. С. Сырица. – М.: Гнозис, 2007. – 407 с.

Галич А.А.

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПОРТРЕТ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В РОМАНЕ ПОЛЬСКОГО ПИСАТЕЛЯ Е. ЕНДЖЕЕВИЧА: ЭВОЛЮЦИЯ ВНЕШНОСТИ

Аннотация

В статье осуществлена попытка проанализировать эволюцию портрета гениального украинского поэта Тараса Шевченко в биографическом романе поляка Е. Єнджеєвича «Украинские ночи или Родословная генія...». Автор исследования анализирует возрастные изменения во внешности художника, которые открывают возможность иметь более полное представление о личности великого Кобзаря. Там, где речь идет о детских и юношеских годах украинского гения, писатель сосредоточивает внимание на внешности Тараса. При этом автор отдельными штрихами дополняет богатство его внутреннего мира. Когда же речь идет о зрелых годах жизни Шевченко, то Е. Єнджеєвич больше внимания уделяет внутреннему миру этой великой личности, не забывая отметить и изменения в его внешности.

Ключевые слова: документалистика, художественная биография, биографический роман, портрет, принципы портретирования.

Halych A.O.

Luhansk Taras Shevchenko National University

THE PORTRAIT OF TARAS SHEVCHENKO IN THE NOVEL OF A POLISH WRITER Y. YENDJEYEVYTCH: EVOLUTION OF APPEARANCE

Summary

In this article it's made the possibility to analyze the evolution of Taras Shevchenko's image, the prominent Ukrainian poet who was also a genius, in the autobiographical novel of Polish writer Y. Yendjeyevytch «Ukrainian nights or The Origin of the genius...». In this investigation the author looks through the age changes in the poet's appearance which open the possibilities to create more complete image of the great Kobzar's personality. Where it comes to childhood and youth summer Ukrainian genius, the writer focuses on the appearance Taras. The author touches some complements the richness of his inner world. When it comes to the later years of life of Shevchenko, the Y. Yendjeyevych more attention to the inner world of this great personality, and not forgetting to mention the changes in his appearance.

Keywords: documentary, artistic biography, biographical novel, portrait, principles of the portraiture.

УДК 811.581'276.2:004.738.5

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛЕНГІЗМІВ У СУЧАСНОМУ КИТАЙСЬКОМОВНОМУ ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ

Кравченко О.О.

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано особливості вживання сленгів у китайськомовному Інтернет-просторі. Зокрема, увагу зосереджено на вивченні функціонування ієрогліфів та цифрових елементів у повідомленнях китайських Інтернет-блогів. Автор досліджує найбільш продуктивні шляхи виникнення сленгів у сучасній китайській мові. У результаті засвідчено системний характер функціонування сленгів в Інтернет-текстах, основним джерелом творення яких є омофони. Постулюється ідея про невіддільність процесів розвитку мови й суспільства, а отже, і рефлексію в мові важливих подій соціального характеру.

Ключові слова: сленг, сленгізм, омофонія, цифровий елемент, ієрогліф, сучасна китайська мова, Інтернет-спілкування, Інтернет-блог.

Постановка проблеми. Мережа Інтернет посідає все помітніше місце в житті сучасної молоді, внаслідок чого принципово змінюються способи комунікації у світі, віртуальний світ все більше проникає в реальний, взаємодіючи з ним. Який же вплив на нашу епоху чинять такі революційні зміни в молодіжному Інтернет-спілкуванні?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістична природа сленгів неодноразово було об'єктом наукових досліджень. В історії мовознавчих студій особливо помітними є праці В. Бондалетова, М. Грачова, А. Дози, М. Копиленка, О. Лукашанця, Р. Макдевіда, І. Матвіяса, А. Мее, С. Микуцького, В. Мокієнка, Л. Ставицької, Е. Туманяна та ін.

Логічно, що в аналізованій дослідницькій парадигмі порушувалося питання про функціональні параметри китайського молодіжного сленгу. Так, наприклад, словотворчі характеристики сленгових одиниць ґрунтовно опрацьовані Н. Виноградовою, І. Купріною, Г. Хаматовою. У китайській лінгвістиці на особливу увагу в аналізованій дослідницькій парадигмі заслуговує науковий доробок Юй Суна, Чжана Шилу та ін.

Окрім того, про перспективність проблематики нашого дослідження свідчать напрацювання молодих учених, серед яких: А. Свищук (лексико-семантичні особливості молодіжного сленгу китайської мови), К. Строганова (словотворчі моделі Інтернет-сленгу в російській та китайській мовах у контексті впливу соціального середовища), Ю. Тарасова (лексика молодіжного сленгу сучасної китайської мови в контексті міжкультурного впливу).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оперування великим об'ємом інформації епохи Інтернету під час онлайн-спілкування вимагає максимальної швидкості та зручності, тим часом особливості китайської мови унеможливають таке спілкування, відповідно, виникають сленгові утворення у формі позначок, цифр, гібридизованих китайсько-англійських лексичних елементів, буквених скорочень тощо.

Зокрема, особливо показовим у такому контексті є один з уривків із повідомлення китайського Інтернет-блогу [15]: 搜搜问问: 寒ing, 泥 [ní]素 [sù]芥末 [jièmò]286, 泥 [ní]太 [tài] out, 偶 [ǒu]稀饭 [xīfàn]滴 [dī]淫 [yín]8素 [bā sù]酱紫 [jiàngzǐ]滴 [dī]!

На перший погляд, цей уривок не має логіки, адже ієрогліфи в ньому дібрані довільно. Між ними не простежується жодного логіко-семантичного зв'язку, до того ж, у складі цього уривку є цифра «8» та англійський суфікс. Проте молода людина, яка є активним користувачем Інтернет-блогів та бере участь у чат-спілкуванні, без жодних зусиль може «перекласти» цей уривок сучасною китайською літературною мовою: 天啊 [ti'ān a], 你 [nǐ] 是 [shì]这么 [zhème]老土 [lǎotǔ]了, 你 [nǐ] 太 [tài]外行 [wàiháng]了, 我 [wǒ]喜欢 [xǐhuan]的 [de] 人 [rén] 不是 [búshì]这样 [zhèyàng] 的 [de] // *Господи, ти такий старомодний, ти такий профан, людина, яка мені подобається зовсім не така!!!* [тут і далі переклад наш – О. К.]

Якщо проаналізувати адаптоване й вихідне речення в контексті ієрогліфіки, то можна зробити припущення, що між ними немає жодного зв'язку, адже у складі обох досліджуваних речень функціонують абсолютно різні ієрогліфи. Натомість фонетичний рівень аналізованих уривків характеризується використанням омофонів, як абсолютних, так і часткових. Відтак, обрана парадигма наукового пошуку вимагає з'ясування лінгвістичного статусу омофонів.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні специфіки функціонування сленгів у сучасному китайськомовному Інтернет-просторі, виявленні найбільш продуктивних шляхів та з'ясуванні причин виникнення аналізованих мовних одиниць.

Виклад основного матеріалу. У мовознавстві існує кілька підходів до цього поняття. Традиційно під омофонами розуміють слова, які вимовляються однаково, але мають різні значення й способи написання [4]. Проте не всі вчені-мовознавці поділяють артикульовану думку, а отже, наукове розуміння поняття «омофон» та суміжного з ним «омонім» часто різняться. Хрестоматійною є така дефініція: «Омоніми – це слова, що однаково звучать, але мають різні значення» [9, с. 90]. Натомість омофони – це «слова, які вимовляються однаково, проте мають різне написання [9, с. 90]. Отже, можемо твердити, що омофони є «фонетичними омонімами», це окремий вид омонімів. Разом із тим, у запропонованому визначенні терміна «омонім» наголошується тільки на однаковому звучанні, відповідно до такого підходу всі омоніми є фонетичними.

Припустимо, що омофони – це вид омонімів. Тоді виникає логічне запитання: чому ж не отожднити терміни «омофон» та «омонім»? Відтак, проблема формулюється в такий спосіб: як називати омоніми, які не є власне омофонами? Ідеться, в першу чергу, про лексеми, які, маючи різне значення, не тільки вимовляються, але й пишуться однаково. Наприклад, *ключ* (джерело) / *ключ* (від замка). Поручене питання, на превеликий жаль, досі залишається відкритим.

Термін «омограф» автори підручника «Сучасна російська літературна мова» [7] визначають як «слова та їх форми, що пишуться однаково, але вимовляються по-різному» [7, с. 94]. Схожі ідеї щодо розрізнення омонімів, омофонів, омографів обґрунтовано у дослідженнях І. Голуб, Л. Рахманової, Д. Розенталя, В. Суздальцева, М. Теленкової.

Підсумовуючи аналізовані теоретичні положення, можемо дійти таких висновків: омофони є різновидом омонімів. Співвідношення поняття *омоніми-омофони-омографи* детально опрацьовано у посібнику «Сучасна російська мова. Аналіз мовних одиниць», виданому за редакцією О. Дібрової. На думку авторського колективу посібника, «під омонімічною парадигмою розуміється системне групування однакових за графічною формою слів, семантично протиставлених» [9, с. 84]. Нагадаємо, у попередньо аналізованому теоретичному матеріалі, розробленому авторами підручника «Сучасна російська літературна мова» [7], у тлумаченні досліджуваних термінів наголошувалося, в першу чергу, на однаковій вимові, натомість про написання не йшлося [7, с. 90]. «Омофони» у зазначеному посібнику тлумачаться як «слова, що тотожні за вимовою, проте різняться графічно: *плот/плод, волы/валы* (фонетичні омоніми)» [7, с. 85].

Тобто, якщо омофони – це слова, «що відрізняються орфографічно», а омоніми однакові графічно <...>, то омофони не є різновидом омонімів, а отже, називати їх «фонетичними омонімами» не зовсім коректно. Відповідно, наведені приклади *плот/плод* не є омофонами, аналізовану пару доречніше розглядати як омофонічні омоформи [7, с. 85].

Окрім того, існує ще й третій підхід до визначення поняття «омофонія». Так, Дж. Лайонз зазначає: «У випадку, коли декільком різним письмовим формам відповідає одна усна форма, традиційно йдеться про омофонію: наприклад, *англ. rode* «іхав» – *goad* «дорога»; *court* «суд» – *caught* – «спіймав»; *father* «батько» – *further* «подалі» [3, с. 70]. При цьому наголосимо: аналізуються абсолютно різні лексеми. Відповідно до такого підходу англійські лексеми *valans* та *valence* (від [ˈvæləns] – балдахін) є не омофонами, а орфографічними варіантами.

На основі вище зазначеного можемо зробити висновок про те, що вживання термінів «омонім», «омофон», «омограф» у сучасному мовознавстві характеризується високим ступенем варіативності. Відтак, існує нагальна необхідність в уточненні терміноряду, оскільки термінологічна неузгодженість призводить до численних непорозумінь, неточностей, що гальмують розвиток наукової думки.

Власне ідея омофонії – (谐音) особливо актуалізується в китайській культурі, зокрема,

коли йдеться про звичаї та обряди. Отож, омофони є невід'ємною частиною китайської мови. Так, відомий філософ-конфуціанець епохи Хань (206 до н.е. – 220 н.е.) Дун Чжуншу (близько 179-104 до н.е.) у своєму творі «Чунь-цю фань лу» («Рясні роси [літописи] Чунь-цю») характеризує омофонію в такий спосіб: «Досконалі мудреці давності, прислуховуючись до голосних звуків у природі (响), осягали за їх допомогою Небо і Землю, давали їм назви (名). Вони прислуховувалися до співу пташок і криків тварин, нарікали їх за цією ознакою іменами. В імені (名) виражаються, у такий спосіб, спів (鸣) і найменування (名). У назві (号) виражається, таким чином, голосний звук й обсяг поняття. Відтак, голосні звуки, що використовуються у позначеннях Неба, Землі, – це і є назви. Спів та крики тварин, за допомогою яких давалися назви, – це імена. Імена та назви, хоча й різняться за звучанням, проте основа в них єдина. Імена та назви – це способи проникнення в думки Неба. Небо не розмовляє, воно змушує людей виражати його думки. Небо не діє, воно змушує діяти людей, що знаходяться під його владою. Таким чином, імена є тим способом, за допомогою якого досконалі мудреці виражали думки Неба. Відповідно, їх не можна не піддати глибокому розгляду (розділ «Глибоке дослідження імен та назв») [1, с. 118].

Отож, спробуємо провести порівняльний аналіз фонетичних особливостей функціонування ієрогліфів, що увійшли до складу двох уривків, поданих на початку нашої статті, з увагою до: 泥 [ní] 素 [sù] 芥末 [jièmò] 太 [tài] 偶 [ǒu] 稀饭 [xīfàn] 滴 [dī] 淫 [yín] 8 素 [bā sù] 酱紫 [jiàngzǐ] 滴 [dī] // «你 [nǐ] 是 [shì] 这么 [zhème] 老土 [lǎotǔ] 了, 你 [nǐ] 太 [tài] 外行 [wàiháng] 了, 我 [wǒ] 喜欢 [xǐhuan] 的 [de] 人 [rén] 不是 [búshì] 这样 [zhèyàng] 的 [de]!».

Як бачимо, ієрогліф 你 [nǐ] в адаптованому до китайської літературної мови уривку за вимовою тотожний ієрогліфу 泥 [ní] у вихідному тексті. Натомість незначна різниця існує у використанні тонів: так, у першому випадку 你 [nǐ] вимовляється третім тоном і має значення особового займенника «ти», а у другому випадку – другим тоном і має значення «бруд». Ієрогліф 素 [sù] у сленговому тексті замінює дієслово-зв'язку 是 [shì] «бути» нормативної сучасної китайської мови, що вживається в адаптованому тексті. Ієрогліф 芥末 [jièmò] сленгового тексту за звучанням наближений до ієрогліфа 这么 [zhème] адаптованого тексту. Зауважимо, 芥末 [jièmò] у китайській мові має значення «васабі» і у сленговому варіанті заміщує ієрогліф 这么 [zhème], що системно вживається в сучасній китайській мові і має значення «такий, так».

Також особливо показовим для досліджуваного тексту є використання цифрових елементів – «2», «8», «6», які пов'язані з назвою одного з найперших комп'ютерних процесорів 80-х рр. CPU (на увагу в такому разі заслуговують особливості передачі цифр на письмі в китайській мові, коли кілька елементів пишуться разом, позначаючи при цьому окремі кількісні значення). Порівняно з новими, цей процесор є досить повільним, нині вже «старомодним». Тому в Інтернет-просторі молодь вживає назву винаходу щодо спів-

розмовників, чії відповіді та реакції у процесі онлайн-спілкування є дуже повільними, а також щодо тих, хто не стежить за останніми ноу-хау у світі – віртуальному та реальному. Подібний цифровий елемент також широко представлений на форумах та в молодіжних чатах. Наведемо приклад вислову чат-розмови одного з китайських молодіжних Інтернет-форумів: «今天有一个同学告诉我另一个同学说我是»286», 问我怎么不生气» [14] / *Сьогодні один з однокласників повідомив мені, що інший однокласник назвав мене відсталім, дивуючись, як я на це не обравився. Як бачимо, цифрові елементи «286» вживаються для передачі семантики лексеми 老土 [lǎotǔ] «старомодний» нормативної китайської мови.*

Наступним у сленговому тексті є вираз 太 out 了, до складу якого входить англійський прийменник out, що має значення «поза, за межами». Із попереднього контексту зрозуміло, що вираз 太 out le відповідає нормативному варіанту 太外行了 і має значення «такий профан». Крім того, показовими для досліджуваного тексту є ієрогліфи:

- 偶 [ǒu] у вихідному уривку є еквівалентом займенника першої особи однини 我 [wǒ], що функціонує в китайській літературній мові. Сленговий елемент має схожу з нормативним відповідником вимову;

- 稀饭 [xīfàn] має пряме значенням «каша», за звучанням близький до дієслова китайської літературної мови «подобатися». Прикметно, що така орфоепічна схожість породжує семантичне зближення, а отже, 稀饭 набуває значення 喜欢 [xǐhuan] – «подобатися»;

- 滴 [dī] із прямим значенням «крапля» наближений до означальної частки китайської літературної мови 的 [de] і заміняє її у сленговому варіанті тексту.

Цифра «8» китайською вимовляється як [bā] і у вихідному тексті виконує функцію заперечної частки 不 [bù]. Словосполучення із ієрогліфіко-цифровим елементом «8» 素 [bāsù] вихідного тексту є омофоном заперечного словосполучення 不是 [búshì] адаптованого уривку, а також його семантичним відповідником.

Завершує уривок вихідного тексту словосполучення із двох ієрогліфів 酱紫 [jiàngzǐ] («темно-фіолетовий»), вимова яких близька до виразу 这样子 [zhèyàng] («таким чином») в китайській літературній мові.

З метою об'єктивного прочитання і розуміння китайськомовного тексту зі сленговими елементами важливо врахувати передусім те, що китайська – мова тональна. Відповідно, незначна розбіжність у вимові слова може породжувати абсолютно інше значення. Використання в Інтернет-спілкуванні ієрогліфів з однаковим звучанням, але різним написанням і смисловим навантаженням є надзвичайно важливим явищем у сучасному Інтернет-просторі.

Зокрема, показовим в аналізованому контексті є слово 神马 [shénmǎ], омофоном якого є 什么 [shénme] – «що». Про семантичне зближення омофонів свідчить вислів 神马都是浮云, у якому 神马 має значення «що». Згідно з даними газети Southern Metropolis Daily, цей вираз є одним із найрозповсюдженіших в Інтернет-чатах, на форумах. Оскільки ієрогліф 神马 «містичний кінь» вживається у значенні 什么 «що»,

то вираз 神马都是浮云 набуває значення «Все є плаваючими хмарами»: тобто, все є настільки мінливим, що не варто на щось звертати особливу увагу. Натомість буквальний переклад виразу мав би такий вигляд: «містичний кінь є лише плаваючими хмарами», що не має жодного логічного сенсу.

Аналізований вираз набрав особливо великої популярності серед молодих Інтернет-користувачів після створення китайським студентом Жун Жун повідомлення у блозі [13], присвяченого коханій дівчині – Юе Юе. Так, за словами студента, дівчина, «неначе грім серед ясного неба», з'явилася в його житті, приїхавши з візитом до автора повідомлення в Шанхай зі своїм так званим нареченим. Із тексту повідомлення ми дізнаємося, що Жун Жун показує їм Шанхай, навіть незважаючи на те, що він переживає багато неприємних емоцій, страждає під час їх візиту. При цьому Жун Жун пише про це в дуже гумористичній, навіть комічній манері, вживаючи вираз 神马都是浮云, а отже, порівнюючи Юе Юе з мінливою хмариною, що швидко «відпливе» і «зникне» з горизонту його життя.

Окрім цього виразу, на просторах китайських молодіжних чатів та блогів засвідчено з десяток сленгових виразів, у складі яких міститься компонент на позначення тварини або певної містичної істоти. Останній, як правило, є омофоном лексеми, що позначає інше поняття. Причиною цього є посилений контроль з боку уповноважених органів та правління Китаю до вибору лексики, що вживається в Інтернет-просторі. Цензура на політичну тематику доповнюється особливою увагою до лексики блогів, чатів, що, як правило, характеризується надмірною грубістю. А отже, повідомлення, сповнені забороненої лексики, видаляються з мережі, а сторінки активних творців такої лексики, що потрапляють у поле зору уповноважених органів, деактивуються [12].

Тому китайська молодь створила власний словник лексики, побудований на основі омофонічного принципу. У такий спосіб постійним Інтернет-користувачам вдалося уникнути критики цензорів, вживання обценної лексики. Насправді ж такі вирази дуже близькі за звучанням до нецензурних слів.

Що стосується власне сленгізмів, у складі яких присутній компонент на позначення тварин, морських істот, то найбільш вживаними є:

- «річковий краб» 河蟹 [héxiè] – вимова словосполучення нагадує орфоепію слова «гармонія» 和谐 [héxié]. Після того, як 和谐 [héxié] «гармонія» було штучно витіснене з активного вжитку в Інтернет-просторі (китайські органи влади звернули увагу на частоту вживання аналізованої лексеми саме з іронічним забарвленням, особливо щодо «незручних» для політикуму тем), молоді Інтернет-користувачі завуальовали слово 和谐 [héxié] «гармонія» його омофоном [héxiè] «річковий краб», що й мотивувало семантичне зближення лексем;

- «прихований вогняний краб» 潜烈蟹 [qiánlièxiè] – вимова виразу нагадує слово 前列腺 [qiánlièxiàn] – «простата». Згідно з переказами, це «легендарний краб», що колись заблокував Велику китайську канаву. У такому разі йдеться про актуалізацію асоціативних куль-

турно зумовлених зв'язків, оскільки простота, що тотожна за звучанням лексеми «прихований вогняний краб», – орган, пов'язаний із сечовивідними шляхами;

• «*протяжний білохвостий кит*» 尾申鲸 [wěishēnjīng] – вислів має очевидну схожість за звучанням зі словом 卫生巾 [wèishēngjīn] – «жіночі засоби гігієни». Згідно з матеріалами китайської пошукової системи «Байду», даний термін запропонований китайським мореплавцем. Ідеться про полювання на білих китів, метою якого було отримання матеріалів для виготовлення жіночої білизни [11];

• «*малий елегантний метелик*» 雅蝶蝶 [yǎmièdié] – вираз походить із японського «yamete», що означає «стоп». Аналізований сленгізм увиразнює уявлення та ставлення, сформовані в китайській культурі, до японських сцен гвалтування, порнографії та еротоманії. Етимологія назви окремого виду метелика («малий елегантний метелик»), що був відкритий у 2009 р. в Цінхай-Тибетському нагір'ї, пов'язана з молодою дівчиною-японкою, яка, за легендою, перетворилася на метелика після жорстокої поведінки коханого [11].

Отже, як свідчить проведений аналіз фактичного матеріалу, Інтернет-простір мотивує появу численних сленгізмів, що, як правило, ґрунтуються на орфоепічній подібності з відповідними лексемами китайської літературної мови. Усе це, як наслідок, стимулює активізацію неосемантичних процесів у сучасній китайській мові.

Іншим, не менш важливим фактором, що сприяє активному використанню та швидкому розповсюдженню подібних виразів, є гумор. Так, молодь вживає засоби омофонії, використовуючи ієрогліф 大虾 [dà xiā] «велика креветка» замість 大侠 [dàxiá] «майстер свого діла, 油墨 [yóumò] «маска» – замість 幽默 [yōumò] «гумор».

При цьому особливий популярності набуває використання цифрових елементів: на кшталт «886» [bā bā] для передачі значення «拜拜» [báibái] (бай-бай), «526» [wǔ èr líng] – для передачі значення «我爱你» [wǒ ài nǐ] (я тебе кохаю), «995» [jiǔ jiǔ wǔ] – для передачі значення «救救我» [jiù jiù wǒ] (рятуйте мене!) тощо.

Символічне використання і розуміння чисел (та їх поєднань) у Китаї пояснюється щонайменше двома факторами. Перший із них ґрунтується на східній філософії, згідно з якою весь світ поділений на два протилежні полюси: «інь» та «ян». Ідеться про опозицію світла й темряви, неба й землі, живого й неживого, чоловічого та жіночого. Другий фактор безпосередньо пов'язаний із явищем омофонії, яке надає числам додаткової конотації. Власне омофонія увиразнює розуміння сучасними китайцями символіки чисел, яка з урахуванням омофонічних особливостей, часто відіграє визначальну роль у виборі дати для важливої події (сімейної, офіційно-ділової тощо). Прикметними в такому разі є спостереження Ю. Антонової, А. Захаряна, які наголошували на тому, що задля очікування сприятливої дати поховання покійного, проведення ритуалу прощання іноді відкладалося на кілька тижнів. Цікаво, що в сучасній Інтернет-комунікації (частіше – у програмах миттєвого обміну повідомленнями: наприклад, ICQ, QQ) цифри викорис-

товуються частіше [14; 15], аніж звичні лексеми, що, ймовірно, пояснюється дією універсального закону економії мовних ресурсів.

Які ж асоціації викликають у китайської молоді числа? Наприклад, цифра 2 символізує нерівність і протиріччя, які і є причиною поділу всього на Землі. Два – це інь, жіноче, земне, несприятливий початок. У працях С. Ключникова [2], Х. Цуй [10] доводиться, що 2 – число конфлікту. Незважаючи на це, у сучасній Інтернет-комунікації 2 досить часто замінює ієрогліф 爱 «кохання», «кохати», оскільки простіше набрати на клавіатурі ноутбука або телефону «2», аніж писати пхініном (латинізована транскрипція китайських мовних одиниць) ієрогліф «кохання», а потім обирати. Цифрова позначка 2 досить часто використовувалася комунікантами в Інтернет-спілкуванні, що й призвело до такої заміни. Принагідно зауважимо, що в Китаї, на відміну від України, можна дарувати дві квітки.

5 у китайців є найважливішим із чисел, що пов'язано з природним життєвим ритмом – космічним світопорядком. Окрім того, це найсприятливіше число, має значення, подібне до 7 у європейській культурі. Асоціативним рядом числа 5 є 五行 «п'ять стихій», 五气 «п'ять пневм», 五声 «п'ять звуків», 世界四方 «чотири сторони світу» плюс 中心 «центр» тощо. В Інтернет-комунікації 5 вживається замість ієрогліфа 我 (займенник «я»). Відповідно, омофоном для числа 5 є ієрогліф 无 «ніщо».

6 для жителів Піднебесної, як правило, пов'язане із успіхом, фортуною. Іноді 6 [liù] вживається у значенні 乐 [lè] – радіти. При цьому наголосимо, число «666» у Китаї не асоціюється із «числом диявола», а означає вищу інстанцію – небо. Омофоном числа 6 є ієрогліф 流 «потік».

8 – найулюбленіше число в Китаї, символ досконалості, повноти у природі й державі. Асоціативним рядом аналізованого числа є 八个方向 «вісім напрямків», 八个季节 «вісім сезонів» і 八个风 «вісім вітрів», що визначають погоду. Число 8 вживається у словосполученнях сакральні-символічного змісту: 八个节日 «вісім свят», 八个天主 «богів» (бог неба, бог землі, бог війни, бог темряви, бог світла, бог місяця, бог сонця, бог чотирьох пір року), 八个精神 «8 духів», 八个宝 «8 коштовностей» (сердолік, корал, черепахова кістка, перламутр, рубін, місячний камінь, гірський криштал). Як відомо, 8 китайською звучить як [ba], однак на півдні Китаю вимовляється як [fa] = розбагатіти, саме тому китайці люблять номери, у яких однією зі складових є 8. Особливо престижно мати кілька вісімок у номерах машин і телефонів. Три вісімки «888» [bābābā] означають те ж саме, що й 发发发 [fā fā fā] = процвітання. Невипадково Олімпійські ігри 2008 р. в Пекіні відкривалися 8 серпня о 8 годині вечора. Цікаво, що через віру китайців у силу числа 8 видача автомобільних номерів у Китаї є одним із найприбутковіших видів бізнесу: з 1988 р. у Транспортному управлінні Гонконгу регулярно проводяться аукціони автомобільних номерів; продаж номера 8 за 650 тис. доларів, який відбувся на першому ж аукціоні, до цього часу залишається рекордом Книги Гіннеса. В Інтернет-комунікації «88» вживається для відтворення відомого фонетичного запозичення з англійської [bye-bye] [12; 15].

І, нарешті, 9 [jiǔ] у китайській традиції символізує поняття «вічність». Омофоном числа «9» у китайській мові є ієрогліф 久 «довголіття».

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз мовного матеріалу дозволив дійти висновку про системний характер функціонування сленгізмів в Інтернет-текстах, продуктивним джерелом яких є омофони. Основною причиною досліджуваного явища є те, що більшість користувачів чатів та блогосфери – це молодь, яка всіма силами намагається заповнити Інтернет-спілкування «живими лексемами», створити невимушену атмосферу

спілкування, учасники якого можуть із легкістю виразити свої думки, інколи «обійти» чинні правові «рамки», вербалізувати свою індивідуальність тощо. Сповнений елементами мовної гри та сленговими виразами, кіберпростір дозволяє суспільному життю в Інтернеті стати альтернативним соціальним простором, який характеризується певною специфікою, набором константних характеристик використовуваного мовного коду тощо. Усе це вкотре доводить ідею про невіддільність процесів розвитку мови й суспільства, про відбиття мовою соціальних зсувів і перемін.

Список літератури:

1. Древнекитайская философия. Эпоха Хань: [антология] / Сост. Ян Хиншун; Отв. редактор В. Г. Бугров. – М.: Наука, 1990. – 523 с.
2. Ключников С. Ю. Священная наука чисел / С. Ю. Ключников. – М.: Беловодье, 1996. – 192 с.
3. Лайонз Дж. Язык и лингвистика. Вводный курс. С вопросами и упражнениями / Дж. Лайонз; пер. с англ. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 320 с.
4. Публічний електронний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlit.org/slovnuk/>
5. Рахманова Л. И. Современный русский язык: Учебник для студентов вузов / Рахманова Л. И., Суздальцева В. Н. – М.: ИЦ «Академия», 2007. – 240 с.
6. Россия и Китай: молодежь XXI века: монография / отв. редакторы: М. К. Горшков, Ли Чунлинь, З. Т. Голенкова, П. М. Козырева. – М.: Новый хронограф, 2014. – 424 с.
7. Современный русский литературный язык: учеб. пособие / В. Д. Стариченок [и др.]; под ред. В. Д. Стариченка. – Минск: Высш. шк., 2012. – 591 с.
8. Современный русский язык / Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. – 5-е изд. – М.: Айрис-Пресс, 2003. – 384 с.
9. Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц: учебник для вузов: в 2 ч. – Ч. 2. Морфология. Синтаксис / под ред. Е. И. Дибровой. – М.: Академия ИЦ, 2008. – 624 с.
10. Цуй Х. Е. Семантика наименований чисел в русском и китайском языках: лингвокультурологический аспект: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Х. Е. Цуй. – Краснодар, 2003. – 161 с.
11. Baidu 10 mystical creatures [Electronic resource]. – Access mode: <http://knowyourmeme.com/memes/baidu-10-mythical-creatures-grass-mud-horse>
12. Chinese internet slang: how to chat online like a native [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.fluentu.com/chinese/blog/2015/06/22/chinese-internet-slang/>
13. Slang for the New «What?!» – Horse God [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.fluentu.com/chinese/blog/2013/03/01/slang-horse-god/>
14. 搜搜问问 [Electronic resource]. – Access mode: URL: <http://www.wenwen.soso.com>
15. 网络语言利与弊的分析. 《百度文库》 [Electronic resource]. – Access mode: <http://wenku.baidu.com/view/2ead417a1711cc7931b716bb.html>

Кравченко Д.А.

Институт филологии

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЛЕНГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ КИТАЙСКОЯЗЫЧНОМ ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация

В статье проанализированы особенности употребления сленгизмов в китайскоязычном Интернет-пространстве. В частности, внимание сосредоточено на изучении функционирования иероглифов и цифровых элементов в сообщениях китайских Интернет-блогов. Автор исследует наиболее продуктивные способы образования сленгизмов в современном китайском языке. В результате доказан системный характер функционирования сленгизмов в Интернет-текстах, основным источником образования которых являются омофоны. Постулируется идея о неразрывности процессов развития языка и общества, а следовательно, и рефлексии в языке важных событий социального характера.

Ключевые слова: сленг, сленгизм, омофония, цифровой элемент, иероглиф, современный китайский язык, Интернет-общение, Интернет-блог.

Kravchenko O.O.

Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEATURES OF SLANG-FUNCTIONING IN THE MODERN CHINESE-SPEAKING INTERNET-SPACE

Summary

The article analyzes the features of the use of slang in the Chinese-speaking Internet-space. In particular, attention is focused on the study of the functioning of hieroglyphs and digital elements in the reports of Chinese Internet-blogs. The author examines the most productive ways of slang-formation in modern Chinese. The result proved the systemic nature of functioning of slang in Internet-texts, the main source of which are homophones. It is postulated the idea of the continuity of the processes of language and the development of society, and, consequently, the reflection in the language the most important social events.

Keywords: slang, homophone, digital element, hieroglyph, modern Chinese, Internet-communication, Internet-blog.

УДК 811.161.2'42

ЗВУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ ЛІНИ КОСТЕНКО

Рудюк Т.В.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті простежено особливості творення поетичних текстів Ліни Костенко з урахуванням звуко-сміслової домінанти в системі певного твору, окремого фрагменту. Звернено увагу на різні реалізації фонічного компонента залежно від авторської інтенції, образно-композиційної, змістової організації текстової структури.

Ключові слова: звукопис, алітерація, асонанс, паронімічна атракція, звуко-символізм.

Постановка проблеми. Поезія Ліни Костенко ось уже протягом кількох десятиліть залишається в активі культурного і суспільного життя країни. Індивідуальність художнього слова поетеси неодноразово привертала увагу дослідників. Адже крім глибокого змісту, для її віршів характерна унікальна образність, виразна звукова організація, багатство виражальних засобів. С. Я. Єрмоленко зауважує, що твори Ліни Костенко вражають синтезом інтелектуалізму й емоційності [4; с. 408]. Такому синтезу значною мірою сприяє і фонічна стихія вірша.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На вплив фонічного компонента під час сприйняття загальнотекстової структури, окремих її лексико-семантичних, образних одиниць давно звернули увагу дослідники, які розглядали звук в аперцепційній системі поетичного тексту, простежуючи онтологічний зв'язок між звуком і поняттям за О. О. Потєбнею; діалектику мотивованості / немотивованості мовного знака за Р. Якобсоном; аналізуючи праці з проблематики таких відомих лінгвістів, як Е. Бенвеніст, Ф. де Соссюр; фоносемантичні студії С. В. Вороніна, В. В. Левицького, А. П. Журавльова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що принагідно звуковий компонент потрапляв і до численних студій про творчість Ліни Костенко, слід зауважити, на сьогодні бракує цілісного дослідження, присвяченого особливостям звукового інкрустування поетичного тексту.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Простежити механізми смислового, емоційно-експресивного, інтонаційного увиразнення поетичних текстів за допомогою звукопису.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найулюбленіших прийомів Ліни Костенко є паронімічна атракція, встановлення асоціативно-сміслових зв'язків між близькозвучними словами. Наприклад: *Барикади цегли – проти бездомності*. / *Барикади поезії – проти бездумності* [5; с. 145]. *Божевільня моє, божемилля, / Богомільня моїм сльозам!* [5; с. 303]. *Любіть травинку, і тваринку...* [5; с. 66]. Олена Семенець, розмірковуючи над проблемою звукової організації мови, доходить висновку, що звукові зв'язки слів при паронімічній атракції в українській поезії детерміновані системою національної мови й саме тому здатні виражати ідіотетичну інформацію [9; с. 11]. При цьому вона наголошує на тому, що віднайти «запрограмовані» потенційні знахідки митця у скарбниці національної мови поетові допомагають як об'єктивні закони поетичного мовлення, так і власний дуже гострий слух і бездоганне відчуття рідного слова [9; с. 12]. Простежимо це на найпоширеніших типах паронімічної атракції в поезії Л. Костенко: 1) вокалічної: *Через віки, а то й через роки, / ріка вже стане спогадом ріки* [5; с. 77] – закріплений порядок консонантів при розподібненні у вокалічному складі створює настрій швидкоплинності буття; 2) консонантної: *Світилися кіоски, мов кіотики, / А повинь заливала верболози / по саме небо і по самі котики*

[5; с. 71] – розподібнення приголосних при майже тотожному вокалічному складі формує динамічний настрій руху міста.

В. С. Брюховецький звертає увагу на відомий українським поетам XVII–XVIII століть прийом, означений терміном «Ехо» [3; с. 206–207]. Ця відлунна внутрішня рима або й панторима, за переконанням автора, трапляється у Ліни Костенко не вельми часто, та несе колосальне змістове і емоційне навантаження, наскрізно проступаючи крізь увесь вірш, порівняймо у «Ван-Гогу»: *Він боже-вільний, кажутъ. Божевільний! / Що ж, може бути. Він – це значить я. / Боже – вільний... / Боже, я – вільний!* [5; с. 223], у «Сувиді»: *Не може бути, щоб його – ніде. / Без нього людям суєтно і сумно. / І я гукаю: – Су-ви-де!.. / ... ви де?.. Ви де?.. – відгукується Сувид* [5; с. 48–49].

Варто звернути увагу на поетику і неточної рими в поезії Ліни Костенко. Наталія Бойко зауважує, що неточна рима в українській поезії має давню і міцну традицію. Римування відкритого складу із закритим, римування слів з неакцентованим голосним – усе це йде від фольклору аж до сучасності [2; с. 29]. Порівняймо в Ліни Костенко: *Лунки октави дальніх голосів / запише обрій у вечірній простір. / І молодик над смужкою лісів / поставив позолочений апо-строф* [5; с. 328]. Або: *Постояв трохи, слів не говорив, / поусміхався дивними очима. / І ніч у зламах врубелівських крил / стояла довго в нього за плечима...* [5; с. 249]. У таких римованих закінченнях виразну акцентуаційну роль відіграє поєднання відповідних приголосних.

А. К. Мойсієнко зазначає: «...справжній митець ніколи не виступає силувачем, а лише мудрим керманичем; «звук» не «доповнює» «смыслового враження» читача, а творить його (разом з іншими поетичними чинниками) [8; с. 62]. Особливості звуко-смыслового зв'язку слів надзвичайно виразно постають із поетичних текстів Ліни Костенко. Наприклад, звуко-смыслові функції приголосних у досліджуваних творах можуть відігравати найрізноманітнішу роль, залежно від авторської інтенції, осмислення відповідної, зображуваної ситуації. Порівняймо у цьому плані два фрагменти з домінуючим **р**: а) змалювання картини безпосередності дитинства, гри, чого авторка досягає завдяки повтору звучного сонорного **р**, у якому тон переважає над шумом: *Вітер блискаву виструга, / хмара насуне з-за гір – / перекидом, / колесом, / вистрибом / вибігали діти надвір* [5; с. 186] і б) зовсім із відмінною семантикою: *Згадую сповідальню в старовинному костюлі / У Кракові. / Кабіни з темного дерева. Різблені, під горіх. / Між ними таке віконце, / таємниче віконце з ґратками. / Крізь ґратки людина ксьондзові розповідала гріх. / Каялась, просила не карати...* [5; с. 155]. У першому випадку відзначаємо веселий, безтурботний настрій, атмосферу природної легкості та оновлення, як після дощу. Тоді як протилежність контекстуального значення наступного уривку демонструє похмурі, песимістичне самопочуття, крізь яке постають темні барви, таємничість, обмеженість людського буття.

Дрижачий **р** може виступати при змалюванні природних явищ, як-от: *Гроза погримувала грізно, були ми з нею тет-а-тет. / Тремтіла*

рличка розізна, човни ховала в очерет [5; с. 18]; розмаїтості українських пейзажів: *Природа мудра. Все створила мовчки. / Росинку поту мухоморчики – / театр ляльковий просто на траві* [5; с. 182]; при відображенні екологічних проблем: *Ластівки тікають із Європи. / Що поробиш? Скрегіт, регіт, рев. / Чад, бензин, вібрації, галопи, – / пташці мертві падають з дерев* [5; с. 54]; на позначення обірваності зв'язку поколінь: *Ой ти ж роде мій, роде, родоньку! / Чом бур'ян пішов по гордоньку? / Роботящий мій з діда-прадіда! / Двір занедбаний, Боже праведний!* [5; с. 56]; жахіть війни: *І світ кривавий, матінко свята! / Чужа бабуся ковдрою укриє, / своє розкаже, ваше розпита, / І ні копійки ж, бо не візьме зроду...* [5; с. 73]; мимовольності життя: *Розрісся цвинтар. Груша постаріла* [5; с. 67], або: *Через віки, а то й через роки, / ріка вже стане спогадом ріки* [5; с. 77]; творчої кризи особистості митця: *Заворожили ворони світанок – / не сходить сонце – тільки кар та кар. / Розбившися грудьми об полустанок, / в траві лежить березовий Ікар* [5; с. 98]; рішучості дій: *Криши, ламай, трохи стереотипи! / Вони кричать, пручаються, – ламай!* [5; с. 11] тощо.

Як засвідчують приклади, експресивність окремих звукоповторів спрямована на розвиток у певному контексті синонімічних або антонімічних значень, або тих і тих у композиційній єдності, порівняймо: *Вернигора, Вернивода й Вернидуб – / три велетні – / зібралися та й жураються. / – Ми велетні, ми велетні, ми велетні. / Ми телепні, ми телепні, ми телепні!* [5; с. 25]. *І в епіцентрі логіки і стресу, / де все змішалось – рідне і чуже, / ціную розум витоки прогресу, / душа скарби правдиві стереже* [5; с. 21]. *Посмішки, / цвітіння людських облич – / червоні троянди пристрасті, / білий гнів ломикаменю, / колюча шипшина зневаги, / сині іриски втоми, – / мене морозить, коли бачу посмішку пошляка / або лакизи. Хлопавкою для мух / убивала б такі посмішки!* [5; с. 118].

Різні змістові плани, пов'язані з повторами інших звуків, отримують образну реалізацію в поетичних текстах Ліни Костенко. Так, повтори сонорного [л] на смысловому тлі можна розглядати як своєрідний засіб творення абсолютного спокою, сонячного настрою: *Що в нас було? / Любов і літо. / Любов і літо без тривоги. / Оце і все. А взагалі-то / не так і мало, як на двох* [5; с. 310]. Або у «Лейтмотиві щастя»: *Мені страшно признатися: я щаслива. / Минають роки, а ти мені люб. / Шаліє любові тропічна злива – / землі і неба шалений шлюб* [5; с. 311].

Ольфакторні стихії в мові здатні тонко передати сонорні **л** і **м**: *де сосни пахнуть ладаном / в кадилицях світань / Де вечір пахне м'ятою, / аж холодно джемлю. / А я тебе, / а я тебе, / а я тебе люблю!* [5; с. 289]. Тут авторка вдається до алітерацій, що підсвідомо асоціюються з приємними словами-ароматами, повтори сонорних [л], [м], на думку науковців, викликають саме такі емоції, які засвідчує й цитована фраза-зізнання.

Психологічний стан самотності надзвичайно проникливо передано за допомогою протяжливого голосного [і], в якійсь мірі суголосного йому свистячого [с], в оточенні ряду дзвінких:

І я не я, і ти мені не ти. / Скриплять садів напнуті сухожилля. / Десять грає ніч на скрипці самоти. / Десять вие вовк по нотах божевілля. / Бере голодну тугу – як з ножа. / Дзвенять світів обледенілі дзбани. / І вие вовк. І вулиця чужа / в замет сміється чорними зубами. / І вие вовк, ночей моїх соліст... [5; с. 294].

Симбіоз приголосних і голосних із нижченаведених рядків Ліни Костенко давно вже привернув увагу дослідників поезики. Світлий осінній сум мовби перелито в музичну стихію звуків, барв, на абстрактному тлі яких так рельєфно викадровано горстку айстр і пташок: *Осінній день, осінній день, осінній! / О синій день, о синій день, о синій! / Осанна осені, о сум! Осанна. / Невже це осінь, осінь, о! – та сама. / Останні айстри горілиць зайшлися болем. / Ген, килим, витканий із птаць, летить над полем. [6; с. 62-63].*

Сьогодні все частіше стають актуальними розвідки, в яких одним із способів інтерпретації літературних творів є їх розгляд крізь призму інших видів мистецтв – живопису, музики, кіно та ін. [7; с. 80]. Прикладом може слугувати дослідження Г. Клочка, який розглядає творчість Т. Шевченка як кінотекст. Науковці говорять про «кадровість», або «фотографічність», будь-якого літературного тексту. Уляна Матвійчук, наприклад, наголошує на очевидній не випадковості алітерацій та асонансів, які фіксуємо у тому чи тому творі, оскільки наявність певних приголосних або голосних одразу привертає увагу реципієнта до такого «кадру». Відповідний авторський акцент на певні звуки, на думку дослідниці, дає змогу наповнити поетичні метафори, символи додатковими естетичними значеннями [7; с. 81].

Досить перспективними є інтерпретації літературних творів крізь призму музики. Музичний компонент, що на лексичному рівні характеризується наявністю образів музичних інструментів з відповідною оригінальною символікою, найрізноманітніших пісенних зворотів, супроводжується певною звуковою гамою. У Ліни Костенко ми спостерігаємо такі зразки вже у назвах: «Відмикаю світанок скрипичним ключем», «Я вранці

голос горлиці люблю», «Пелюстки старовинного романсу», «І місячну сонату уже створив Бетховен», «Старої казки пісня лебедина», «Скрипка Страдіварі», «Сосновий ліс перебирає струни», «Вітри гули віолончеллю...», «А затишок співає, мов сирена», «Мені здається, музика – космічна» та ін. Порівняймо ще в текстах: *Сади, омиті музикою згадок [5; с. 112]; Ловлю твоє проміння / крізь музику беріз [5; с. 289].* Навіть сам митець у поезиці Ліни Костенко постає уособлення музичного інструменту: *І то не є дзвінкий асортимент / метафор, слів, – на користь чи в догоду. / А що, не знаю. Я лиш інструмент, / в якому плачуть сни мого народу [5; с. 93].*

У науковій літературі є спроби трактувати звук крізь призму кольорової символіки. Про співвіднесеність звука і колірної ознаки свого часу писали символісти. Порівняймо в А. Белого: «Звук «а» – білий, що летить відкрито», «і» – синь, вишина...» [1; с. 61].

Простежуючи кількісні характеристики звуків у тому чи тому творі Ліни Костенко, ми спробували скористатися матрицею модифікованого восьмиколірного тесту Люшера, за яким, наприклад, перевага жовтого кольору вказує на надію, стан релаксації, синій – це спокій, урівноваженість почуттів, довіра [10; с. 17-18]. Саме виразна гама світло-жовтого й синього кольорів домінує у вірші Ліни Костенко «Цей ліс живий. У нього добрі очі», що представлена рядом звукобукв (*і, и, а, е, у*) з домінантним *о*, де спокій, ідилія природи мовби проектується на людські стосунки: *Поїдемо поговорити з лісом, / а вже тоді я зможу і з людьми [6; с. 57].*

Висновки з даного дослідження. Таким чином, спостереження над фонічною організацією поетичних текстів Ліни Костенко дозволяє говорити про органічну єдність звукових явищ і композиційно-смыслового тла художньої структури. Звуковий компонент творить надзвичайно потужну енергетику вірша, поглиблюючи смыслову, символічне навантаження слів, окремих ідейно-тематичних ліній, образних побудов поетичного тексту.

Список літератури:

1. Белый А. Глоссология / Андрей Белый. – München, 1971. – 131 с.
2. Бойко Н. Рима як складова частина фонічної організації тексту / Наталія Бойко // Українська мова та література. – 2003. – № 17-24. – с. 27-29.
3. Брюховецький В. С. Ліна Костенко: Нарис творчості / В. С. Брюховецький. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія / С. Я. Єрмоленко. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
5. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
6. Костенко Ліна: Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Клочка. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999. – 320 с.
7. Матвійчук У. Перспективи інтерпретації літературних творів крізь призму музики / Уляна Матвійчук // Слово і час. – 2016. – № 1. – с. 80-86.
8. Мойсієнко А. Слово в системі Шевченкового тексту: поезика декодування: монографія / Анатолій Мойсієнко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 255 с.
9. Семенець О. Поетична логіка поразки й перемоги в романі Ліни Костенко «Берестечко» / Олена Семенець // Дивослово. – 2002. – № 11. – с. 9-14.
10. Собчик Л. Н. МЦВ – метод цветовых выборов. Модифицированный восьмицветовой тест Люшера. Практическое руководство / Л. Н. Собчик. – СПб., Изд-во «Речь», 2001. – 112 с.

Рудюк Т.В.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ЗВУКОВАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ ЛИНЫ КОСТЕНКО

Аннотация

В статье прослеживаются особенности создания поэтических текстов Лины Костенко с учётом звуко-мысловой доминанты в системе определённого произведения, отдельного фрагмента. Обращено внимание на различные реализации фонического компонента в зависимости от авторской интенции, образно-композиционной, содержательной организации текстовой структуры.

Ключевые слова: звукопись, аллитерация, ассонанс, паронимическая аттракция, звуко-символизм.

Rudiuk T.V.

Nizhyn Mykola Gogol State University

SOUND ORGANISATION IN LINA KOSTENKO'S POETRY

Summary

The article reveals the peculiarities of Lina Kostenko's poetry from sound semantics perspective taking into account the whole text and its separate fragments. The realisation of phonic component is explained as dependent on the author's intention, imagery, composition and semantic structure of the text.

Keywords: sound imagery, alliteration, assonance, paronymic attraction, sound symbolism.

УДК 811.112.2'42

МОВНИЙ КОНТЕКСТ ЯК ІНДИКАТОР КОНВЕРЗАЦІЙНИХ ІМПЛІКАТУР У РЕАКТИВНИХ ХОДАХ ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Сидорова М.О.

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена встановленню типів конверсаційних імплікатур та ступеня їхньої залежності від мовного та позамовного, дискурсивного, контексту. Вивчення емпіричного матеріалу дозволило встановити три типи конверсаційних імплікатур – дедуктивні, індуктивні та абдуктивні. Виявлені імплікатури реалізуються у діалогічному дискурсі за допомогою законів логіки. Встановлення та виведення дедуктивних та індуктивних імплікатур базується на законах дедукції та індукції. Абдуктивні імплікатури є цілком залежними від дискурсивного контексту та гіпотези мовця.

Ключові слова: абдукція, дедукція, діалогічний дискурс, дискурсивний контекст, індукція, імплікатура

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку прагмалінгвістичної науки увагу вчених привертає не тільки функціонування діалогічного дискурсу як такого, але також той факт, які мовні та позамовні засоби можуть слугувати індикаторами імплікатур у реактивних ходах німецькомовного діалогічного дискурсу. Зокрема, науковій рефлексії піддаються такі реактивні висловлення, які не містять граматичних та лексичних індикаторів імплікатури. Індикатором імпліцитного смислу у такому випадку у реактивному висловленні виступає мовний контекст та пресупозиційні знання партнерів по комунікації.

Аналіз досліджень та публікацій. За характеристиками імплікатур у реактивних ходах діалогічного дискурсу вчені слідом за Г. П. Грайсом [12] виокремлюють конвенційні та конверсаційні імплікатури. Під конверсаційними імплікатурами прийнято розуміти такі імплікатури, які не містять індикаторів на мовному рівні та виво-

дяться на базі загальних знань комунікантів та дискурсивного контексту [9]. На сучасному етапі прагмалінгвісти виокремлюють у межах конверсаційних імплікатур дедуктивні та індуктивні імплікатури [2, с. 243; 11, с. 51; 13, с. 125], які розглядаються як з точки зору класичної логіки [8], так і на предмет їхньої ролі у політичному [3], аргументативному [5] чи розмовному дискурсі [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Матеріалом цього дослідження є три типи конверсаційних імплікатур – дедуктивні, індуктивні та абдуктивні, які розглядаються у сучасній лінгвістиці не на достатньому рівні.

Мета статті. Головною метою даного дослідження є встановлення властивостей дедуктивних, індуктивних та абдуктивних імплікатур у німецькомовному діалогічному дискурсі та визначення особливостей їхнього функціонування у дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження дозволило встановити, що різниця між дедуктивними, індуктивними та абдуктивними імплікатурами полягає в тому, що дедуктивні та індуктивні імплікатури ґрунтуються на законах логічного висновку – дедукції та індукції, а абдуктивні імплікатури – лише на гіпотезах мовця.

Розгляд **дедуктивних імплікатур** не є можливим без використання принципів класичної логіки у поєднанні з мовними формами. А. Ф. Еккерт зазначає, що, говорячи про співвіднесеність логічних та мовних форм, найчастіше мають на увазі поняття та судження, з одного боку та слово (словосполучення) та речення – з іншого [8, с. 1].

Слід зазначити, що логічний зміст будь-якої значущої одиниці мови визначається комунікативним навантаженням. Іншими словами, зміст мовної одиниці визначається тими відносинами, у які вона вступає з іншими мовними одиницями у рамках змісту, що заданий текстом, а також у рамках того поняття-умовивіду, який закладений у цей текст [8, с. 2]. Підтвердженням цьому може слугувати такий приклад, у якому загальний висновок з реактивного висловлення можна зробити на підставі а) загального знання комунікантів про те, що більшість людей укладає шлюб по любові, б) на підставі ситуативного знання, яке надає сам мовець, про те, що він перебував у шлюбі.

(1) [Шериф намагається відвести п'яного завсідника бару додому]

– *Waren Sie schon mal verliebt?*

– *Wie bitte?*

– *Waren Sie schon mal so verrückt nach jemandem, dass es Ihnen das Herz aus dem Leib zerreißt?*

– *Sie vergessen, dass ich mal verheiratet war.* (+> *Ich war verliebt*) («*The Vampire Diaries*»)

1. *Normalerweise heiratet man aus der Liebe.*

2. *Ich war verheiratet.*

3. *Ich war verliebt.*

ИХ: **Q (p)**

РХ: **A (q) +> A (p)**

Оскільки дедукція, тобто такий висновок, який робиться щодо окремого предмету класу на підставі загального знання щодо класу у цілому, є одним з основних принципів формальної, класичної логіки, її основу складає висновок на підставі певних умовиводів. Під умовиводом при цьому мається на увазі така форма мислення, у якому з одного, двох або більшої кількості суджень виводиться нове судження [7].

Типи дедуктивних умовиводів розрізняються наявністю простих або складних суджень та їхнього комбінування у єдиній структурі. Найчастіше дедуктивна імплікатура виводиться за допомогою так званого простого категоричного силлогізму. Силлогістичний умовивід являє собою таку форму умовиводу, у якій з двох суджень обов'язково впливає третє, при цьому одне з цих суджень є або стверджувальним, або заперечувальним [7, с. 64]. Так, у наступному дискурсивному фрагменті акцент робиться на пресупозиційне знання співрозмовника про те, що переважна більшість американських історій

закінчується добре, у той час як ірландські історії через практично постійну громадянську війну закінчуються досить погано:

(2) [Молодий чоловік, ірландець, розповідає своєму американському другу історію своєї родини]

«*Gab es ein Happy End?*»

«*Es ist keine amerikanische Geschichte, sondern irische*». (+> *Es gab kein Happy End*) («*Vertrauter Feind*»)

1. *Alle amerikanischen Geschichten enden gut, alle irischen Geschichten enden schlecht.*

2. *Diese Geschichte ist irisch.*

3. *Es gab kein Happy End.*

ИХ: **Q (p)**

РХ: **A (q) +> A (~p)**

Під індукцією зазвичай розуміють такий умовивід, у якому від знання частини предметів класу переходять до знання про клас у цілому, тобто індукція – це умовивід від часткового до загального.

До **індуктивних імплікатур** згідно з матеріалом дослідження належать імплікатури, що виводяться на підставі закону достатньої підстави. В законі достатньої підстави робиться акцент на те, що «ми всі повинні мислити на достатній підставі», тобто «всяка думка, всяке судження повинно мати певну логічну підставу» [7, с. 57]. Індикаторами таких імплікатур є реактивні висловлення, у яких мовець повідомляє достатню підставу для того стану справ, який він вкладає в імплікатуру. Достатньою підставою для такої імплікатури може бути причина або наслідок.

Причиною (каузальною) називають «такий об'єктивний зв'язок між двома явищами, коли один з них – причина – викликає інше – наслідок (дію)» [4, с. 183]. У розумінні причини можна також спиратися на концепцію Ю. С. Степанова, який, посилаючись на праці З. Вендлера, стверджує, що «причини – це «факти», а не «події». Факт є змістом вираження, який має мовну форму не повністю номіналізованого висловлення» [6, с. 14]. Таким чином, вираження причини є, поперше, пропозиційним, по-друге, часто імпліцитним.

Індуктивні імплікатури, що передають причину, можна проілюструвати таким прикладом, у якому мовець вказує на те, що він не може бути вбивцею, оскільки був найкращим другом вбитого, а друзі одного не вбивають:

(3) [Поліція допитує коло знайомих вбитого політика]

– *Haben Sie Monsieur Bellani getötet?*

– *Er war mein bester Freund!* (+> *Deshalb habe ich ihn nicht getötet*) («*Whitchblade*»)

ИХ: **Q (p)**

РХ: **E (q) +> A (p)**

Іншим видом достатньої підстави для виведення імплікатури є вказівка на наслідок дії. Так, у наступному дискурсивному фрагменті у реактивному висловленні мовець експлуатує імпліцитне знання про те, що алкоголь має сильний характерний запах та щоб позбутися цього запаху, необхідно добре провітрити приміщення:

(4) [Молоді люди, винні у смерті дівчинки, хочуть сховати тіло у квартирі спільного знайомого]

Wadowski verschränkte die Arme vor der Brust, lachte verhalten. «Du stinkst, als hättest du eine Ginstille besichtigt. Riecht die Leiche sehr nach Gin?»

«Ich habe das Badezimmerfenster geöffnet». (+> Denn die Leiche riecht sehr nach Gin) (Ecker, «Madonna», S. 116)

ИХ: Q (p)

PX: A (q) +> A (p)

Існує також ціла низка **абдуктивних імплікатур**, які виводяться тільки на підставі загального контексту без спірання на будь-які формально-логічні умовиводи.

Під абдуктивним висновком розуміється процес створення гіпотези-пояснення, яка буде здатна конкурувати за статус найкращого пояснення для найбільшої кількості наявних індикаторів із початковим поясненням [10, с. 185; 14]. Як приклад можна привести такий дискурсивний фрагмент, у якому мовець імпліцитно погоджується прийти на побачення й уточнює час та місце цього побачення, апелюючи до тих спільних знань, які мають обидва учасники комунікації:

(5) «Wann sehen wir uns wieder?» fragte er heiser. (+> Wollen wir uns sehen!)

«Ich gehe am Samstag schwimmen», sagte Angela wie nebenbei. «Ins Hallenbad. In Ihrer Nähe». (+> Wollen wir uns am Samstag im Hallenbad sehen) (Lind, «Der Mann, der wirklich liebte», S. 138)

ИХ: D (p)

PX: A (q) +> K (p)

Абдуктивний висновок дає можливість отримати доступ до інтенціонального стану адресата. За допомогою такого абдуктивного висновку є наявною можливість експлуатувати пресупозиційні знання комунікантів, до яких обидва комуніканти мають безпосередній доступ в ході комунікації [10, с. 185]. Головним критерієм, який дозволяє відділити абдуктивні імплікатури від інших конвертаційних імплікатур, є дискурсивний контекст як основний індикатор таких імплікатур. Пресупозиційні знання залучаються також і при дедуктивному, і при індуктивному висновку, однак, якщо мова йде про абдуктивний різновид конвертаційних імплікатур, вирішальне значення має гіпотеза мовця щодо змісту імплікатури, яка базується на пресупозиційному знанні. Так, у наступному дискурсивному фрагменті мовець імпліцитно дає зрозуміти співбесіднику, що не виконав те, що від нього вимагають, вказуючи на ті справи, якими зайнятий:

(6) [Поліція розшукує викрадача дівчат – приватного вчителя музики]

– Warst du schon dort?

– Ich bin gerade dabei, den Bekanntenkreis zu überprüfen: Lehrer, Mitschüler, Freundinnen. (+> Ich war dort noch nicht) («Kommissar Rex»)

ИХ: Q (p)

PX: A (q) +> A (~p)

При цьому необхідно також враховувати те, що для вдалої реалізації абдуктивної імплікатури не може бути декількох варіантів можливого висновку у даному контексті. Як приклад можна навести такий дискурсивний фрагмент, у якому мовець імпліцитно відкидає припущення свого сина про те, що батько може повернутися з війни. При цьому висновок робиться тільки на базі знання про те, що після закінченні війни пройшло вже десять років.

(7) [Пенелопа вже не очікує чоловіка з війни та намагається влаштувати своє особисте життя, батька очікує тільки син]

TELEMACH Und wenn er zurückkommt?

PENELOPE Zehn Jahre sind seit dem Ende des Krieges vergangen. (+> Er kommt nicht) (Jarzyna, «Ariteia», S. 23)

ИХ: Q (p)

PX: A (q) +> A (~p)

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок про те, що, по-перше, дедуктивні імплікатури реактивних висловлень німецькомовного діалогічного дискурсу виводяться на основі посилок логічного силогізму, які містяться у ретроспективному мовному контексті та в пресупозитивному фонді комунікантів. По-друге, завдяки проведеному дослідженню можна стверджувати, що індуктивні імплікатури виводяться на основі достатньої підстави, яка міститься у реактивному висловленні у вигляді вказівки на причину так наслідок предикованої в імплікатурі дії. По-третє, абдуктивні імплікатури, відмінною особливістю яких є гіпотеза мовця на базі пресупозиційних знань, найбільш залежать від дискурсивного контексту, тому їхній вивід є найменш вірогідним.

Перспективи дослідження вбачаються у подальшому, поглибленому, вивченні взаємозв'язку загального дискурсивного контексту та тієї імплікатури, яку мовець вкладає у своє повідомлення, а також у вивченні функціонування дедуктивних, індуктивних та абдуктивних імплікатур за межами діалогічного дискурсу.

Список літератури:

1. Бахарева Е.Н. Диалог как сфера реализации умозаключения (на материале английского языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Елена Николаевна Бахарева. – Нижний Новгород, 1999. – 16 с.
2. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі / Л.Р. Безугла. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
3. Ильичева Е.О. Прагматика дедуктивных умозаключений в политическом дискурсе: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е.О. Ильичева. – Барнаул, 2007. – 20 с.
4. Мозгова Н.Г. Логіка / Н.Г. Мозгова. – К.: Каравела, 2007. – 248 с.
5. Пірог І.І. Аргументація в сучасній німецькій публіцистиці: прагмалінгвістичний аспект: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Інна Іванівна Пірог. – К., 2009. – 209 с.
6. Философия языка в границах и вне границ: Пространства и миры – «новый», «воображаемый», «ментальный» и прочие / [Ю.С. Степанов, В.В. Прокопенко, Ю.И. Святко и др.]; науч. ред. тома Д.И. Руденко. – Т. 2. – Харьков: Око, 1994. – 176 с.
7. Челпанов В.Г. Учебник логики / В.Г. Челпанов. – М.: Науч. биб-ка, 2010. – 128 с.

8. Эккерт А.В. Способы выражения умозаключения в современном немецком языке (к диалектике взаимодействия эксплицитного и имплицитного логического содержания основных единиц языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / А.В. Эккерт. – М., 1991. – 23 с.
9. Bach K. Conversational implicature / K. Bach // Pragmatics II. – Vol. III. – P. 235–276.
10. Bartelborth Th. Abduktion, Verstehen, Implikaturen / Th. Bartelborth // Siebel M. (Hg.) Kommunikatives Verstehen. – Leipzig: Leipziger Univer. Verl., 2002. – S. 183–197.
11. Coulmas F. Rezeptives Sprachverhalten. Eine theoretische Studie über Faktoren des sprachlichen Verstehensprozesses / F. Coulmas. – Hamburg: Buske, 1977. – 301 S.
12. Grice H.P. Logic and Conversation / H.P. Grice // ders. Studies in the Way of Words. – Cambridge (Mass.), L.: Harvard Univ. Press, 1991. – P. 22–40.
13. Levinson S.C. Pragmatik / S.C. Levinson; ins Dt. üb. von M. Wiese. – Tübingen: Niemeyer, 2001. – 476 S.
14. Schoch D. Computationale Abduktion / D. Schoch // Kommunikatives Verstehen. – Leipzig: Leipziger Univer. Verl., 2002. – S. 198–219.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Ecker Ch. Madonna / Christopher Ecker. – Halle: Mitteldeutscher Verlag, 2007. – 461 S.
2. Jarzyna G. Areteia / Grzegorz Jarzyna // Theater, Theater: Aktuelle Stücke 20/10. – Fr./M.: Fischer, 2010. – S. 19–39.
3. Kommissar Rex [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://vk.com/videos-27211409?section=album_44106427
4. Lind H. Der Mann, der wirklich liebte / Hera Lind. – München: Diana, 2012. – 367 S.
5. Vampire Diaries [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://vk.com/videos-27211409?section=album_44191624
6. Vertrauter Feind [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://kinox.to/Stream/Vertrauter_Feind.html
7. Witchblade [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://vk.com/videos-27211409?section=album_44393663

Сидорова М.О.

Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды

ЯЗЫКОВОЙ КОНТЕКСТ КАК ИНДИКАТОР КОНВЕРЗАЦИОННЫХ ИМПЛИКАТУР В РЕАКТИВНЫХ ХОДАХ ДИАЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Аннотация

Статья посвящена установлению типов конверсационных импликатур и степени их зависимости от языкового и внеязыкового, дискурсивного, контекста. Изучение эмпирического материала позволило установить три типа конверсационных импликатур – дедуктивные, индуктивные и абдуктивные. Выявленные импликатуры реализуются в диалогическом дискурсе при помощи законов логики. Установление и вывод дедуктивных и индуктивных импликатур базируется на законах дедукции и индукции. Абдуктивные импликатуры полностью зависимы от дискурсивного контекста и гипотезы говорящего.

Ключевые слова: абдукция, дедукция, диалогический дискурс, дискурсивный контекст, индукция, импликатура.

Syodorova M.O.

Charkiw G.S. Skovoroda National Pedagogical University

LANGUAGE CONTEXT AS THE INDICATOR OF CONVERSATIONAL IMPLICATURES IN RESPONSIVE MOVES OF DIALOGICAL DISCOURSE

Summary

The article analyses the types of conversational implicatures and degree of their depending from their linguistic and non-linguistic, discursive, context. Three types of conversational implicatures are distinguished. They are deductive, inductive and abductive implicatures. Deductive and inductive implicatures are based on the principles of logic deduction and induction. Abductive implicatures are built on a hypothesis of the speaker in terms of the discursive context.

Keywords: abduction, deduction, dialogical discourse, discursive context, induction, implicature.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9:378.147

СПОСІБ ЖИТТЯ ЯК МОДУС ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ ТІЛЕСНОЇ

Бондар К.В.

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

У статті розглянуто поняття способу життя як соціально-психологічної категорії. Наголошується на його специфічному змісті. Представлено методологічні вимоги до визначення поняття способу життя та теоретичної моделі способу життя. Зазначається, що психологічним механізмом формування способу життя особи є схематизми свідомості або універсалії свідомості. Наведено приклади таких універсалій-схематизмів.

Ключові слова: спосіб життя, людина тілесна, тілесність, життєдіяльність, цінності, норми.

Постановка проблеми. Вирішення цілого ряду актуальних проблем сьогодення є неможливим без звернення до тілесної сутності людини, котра піддається в умовах інформаційного суспільства все більшій маніпуляції, зазнає руйнівних впливів через посилення «віртуалізації» життя, забруднення довкілля, агресивне вторгнення новітніх технологій, зростання бідності, тероризму, руйнування усталених традицій життєдіяльності, що призводить до появи негативних змін у психіці людини і відображається на стані її психічного, психологічного та соціального здоров'я. Експерти ВООЗ констатують, що здоров'я людини залежить від таких факторів, як: спосіб життя (50%), спадковість (22%), стан навколишнього середовища (18%), система охорони здоров'я (10%) [за 1]. З цього висновуємо: найбільш вагомий фактор, що впливає на стан здоров'я людини, а відтак, і на її тілесність, є спосіб життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незначні праці (С. Айвазян, І. Бестужев-Лада, Н. Євдокимова, А. Львовичкіна, Ю. Швалб та ін.) не висвітлюють усіх аспектів способу життя людини, а тільки намічають можливі шляхи дослідження означеного феномену.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поняття «способу життя» немає свого категоріального визначення у соціальній психології та є мало дослідженою психологічною категорією. Крім того, відсутні дослідження, у котрих висвітлюється взаємозв'язок способу життя людини з її тілесністю.

Цілі статті – розкрити поняття «способу життя» та висвітлити його взаємозв'язок з тілесністю людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «спосіб життя» введена у науковий обіг соціологами, проте не обґрунтована ні соціологами, ні психологами. Виходячи з системно-діяльнісного розуміння цієї категорії, відомий український психолог Ю.М. Швалб наголошує, що «...поняття способу життя повинне відображати характер діяльності (точніше, життєдіяльності) людини...» [4, с. 31]. Виходячи з цього, вчений формулює тезу: «...специфічним змістом поняття способу життя виступають форми орга-

нізації життєдіяльності індивіда або груп людей» [4, с. 31]. Розроблений науковцем підхід дозволив йому сформулювати методологічні вимоги до визначення поняття способу життя.

1. Спосіб життя – сукупність стійких способів і форм організації соціокультурного життя людей (індивіда, малої групи, спільноти, організації, великих соціальних груп, суспільства у цілому).

2. Спосіб життя у соціокультурному плані – це об'єктивна характеристика способів соціальної взаємодії у найбільш значущих сферах життя (виробництві, споживанні, управлінні, забезпеченні захисту тощо). Спосіб життя у психологічному плані являє собою набір цінностей та норм, які детермінують розподіл та передачу від покоління до покоління певних моделей поведінки.

3. Спосіб життя є внутрішньо диференційованою цілісною характеристикою буттєвості індивіда і соціуму, в якій представлено стійкі соціо-природні умови життєдіяльності і базових моделей поведінки в даних умовах. Зміст цієї внутрішньо диференційованої цілісності (тобто способу життя) визначається за лініями або параметрами основних відносин особистості, в яких вона отримує можливість діяльнісної реалізації свого бачення світу і ставлення до нього.

4. Спосіб життя існує тільки на «живих носіях» [4; 5].

Побудована науковцем теоретична модель способу життя відповідає таким методологічним вимогам:

1) спосіб життя має бути представлений як внутрішньо диференційована цілісність;

2) деякі системи відносин, що утворюють його структуру, мають бути іманентними способу життя;

3) кожна структурна компонента способу життя і спосіб життя у цілому повинні мати соціокультурні та психологічні сторони;

4) кожна структурна компонента способу життя повинна виступати як самостійна підстава ставлення особистості (соціальної групи) до життя;

5) структурні компоненти повинні бути здатними утворювати різноманітні композиційні організованості;

6) структурні компоненти, композиційні організованості та спосіб життя у цілому повинні

мати потенційну можливість безкінечних змін і трансформації, спрощуючи чи ускладнюючи спосіб життя;

7) психологічна модель способу життя повинна мати пояснювальний потенціал, що дозволяє типологізувати стилі життя та оцінювати зміни способу життя [4; 5].

Побудована науковцем система оцінки змін способу життя представляє собою векторну модель цілісного соціально-психологічного простору способу життя (див. рис. 1). Графічно цей простір представлено у вигляді тримірної моделі, де осями координат виступають вектори: соціальні можливості, психологічна відповідальність, соціально-психологічна захищеність. Умовний нуль являє собою згорнутий вектор соціально-психологічної вимушеності у життєдіяльності особистості.

Охарактеризуємо коротко кожний вектор.

1. *Вектор соціальних можливостей* указує на можливі варіанти реалізації цінностей і досягнення значущих цілей, їх репрезентованість у свідомості людини, відповідності соціокультурним нормам і традиціям.

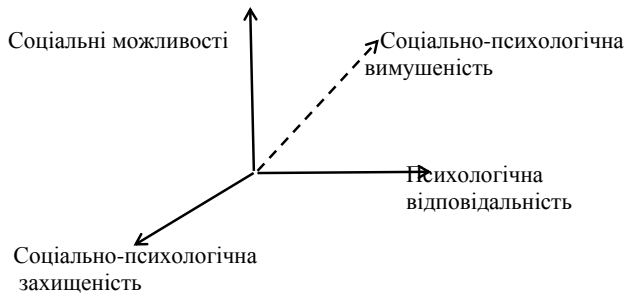

Рис. 1. Соціально-психологічний простір способу життя (за Ю. М. Швалбом)

2. *Вектор психологічної відповідальності* визначає добровільність її прийняття, реалістичність прийнятих зобов'язань, їх стабільність, відповідність моральним та правовим нормам.

3. *Вектор соціально-психологічної захищеності* відображає уявлення про належне та про суб'єктів, що здійснюють функцію захисту, а також психологічну готовність до зміни способу життя, моделей і стратегій життєдіяльності.

4. *Вектор соціально-психологічної вимушеності* є проявом: орієнтації на сьогоднішній день, суб'єктивного прийняття примусу як форми соціальної регуляції, комплексу жертвовності і соціального утримання, переважання почуття провини.

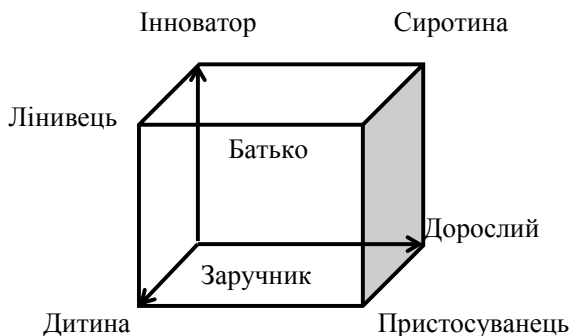

Рис. 2. Векторна модель способу життя людини тілесної

У своїй сукупності ці вектори утворюють цілісний психологічний простір способу життя, який розпадається на різні стилі способу життя залежно від індивідуального проекту особистості, яка його реалізує у власній життєдіяльності (див. рис. 2).

Простір моделі представлено кубом, вершини якого утворюють певні стилі життя людини тілесної. Надамо коротку характеристику цих стилів:

1. «Інноватор» – переважання значущості та розширення можливостей;

2. «Дорослий» – переважання значущості відповідальності та готовності її прийняття;

3. «Дитина» – переважання прагнення до максимальної захищеності при відмові від особистісної ініціативи та відповідальності;

4. «Заручник» – переважання значущості передвизначеності та передзаданості всього життя;

5. «Сиротина» – переважання цінностей можливості та відповідальності над низьким рівнем захищеності;

6. «Ліновець» – високий рівень значущості можливостей та захищеності за практично повної відсутності значущості відповідальності;

7. «Пристосуванець» – значущість відповідальності та захищеності переважає над значущістю цінності;

8. «Батько» – висока значущість усіх векторів існування аж до повного ігнорування можливих небезпек.

Звичайно, ці типи є умовними, тому їх треба розглядати як тенденцію або ж як ієрархію цінностей.

Ю. М. Швалб зацентровує увагу на наявності особливого механізму детермінації способу життя, який описує таким чином: стійкі моделі поведінки й умов життєдіяльності індивіда чи спільноти інтегруються у схемах їх «соорганізації», що існують у свідомості реального індивіда-носія і є функцією детермінанти постановки індивідом конкретних цілей діяльності відносно різних сфер власного існування [4], у тому числі і тілесного. При цьому схеми соорганізації сприймаються діючим індивідом як цінність, котра надає свідомості і мотивованості конкретним діям. Сфери існування (життєдіяльності) діючого індивіда є системою конкретних умов поведінки і дії, представленої у свідомості індивіда у двох формах: 1) об'єктивні обставини, що утворюють ситуацію дії; 2) суб'єктивні ресурси / перешкоди реалізації цільового конструкту дії.

Психологічним механізмом формування способу життя особи є схематизми свідомості (за О. І. Генісаретським) або універсалії свідомості (за Ю. М. Швалбом). Прикладом таких універсалій-схематизмів є ідеї: щастя, користі, обов'язку, самоствердження, вигоди, розумності тощо. Так, ідея користі покладена в основу концепту «здорового способу життя». Базова ідея може змінюватись і це призводить до зміни способу життя. Сучасний спосіб життя у США базується на ідеї успіху, в Україні – на ідеї виживання. Ідея виживання відображає прагнення людини до самозбереження, котре неможливо розглядати у відриві від тілесності людини, її «окультуреного ества» (у термінології Ю. М. Швалба), оскільки з реальністю тілесного існування людина стикається постійно. Хоча у повсякденному житті вона часто вже не помічає свого тіла, у тілесності є багато способів про-

явитися. Одна з найбільш поширених і найбільш неприємних – хвороби. Крім цього, дуже велика й область «нормальної» тілесності: існування тіла можна знайти практично у кожний момент нашої життєдіяльності, наприклад, «слабкості», «втоми», чи, навпаки, «сили», «пожвавлення» тощо.

Яскравим прикладом способу життя людини тілесної є аскеза, котра полягає у тому, аби стримати себе від згубних наслідків впливу плотського начала (первинних потреб – за сучасною термінологією), що виявляється у хтивості, надмірному захопленні їжею, алкоголем, сном, яке у кінцевому випадку призводить до втрати людиною своєї свободи й активності, спрямованої на утвердження у бутті ідеї добра як смислу життя [3] та базової ідеї організації способу життя.

Тілесність розкривається через аналіз способів виявлення людиною, зважаючи на природну форму її буття (тілесної організації), соціальні сутнісні характеристики. Спосіб уключення індивіда до суспільного способу життя безпосередньо впливає не лише на становлення і розгортання людиною потенцій тілесності, а й духовності, а відтак, тілесність людини, як продукт саморозвитку природної основи людини, розглядається як природно-культурний феномен іманентно соціального походження. А це значить, що, зважаючи навіть на свою власне фізичну (субстратну) організацію, природно-матеріальні якості (як живе і здорове тіло), тіло людини постає не більше, як «заготовка» для формування способу життя людини, що може бути заповнена будь-яким соціальним змістом. Припускається, однак, що зміст такого заповнення, а відтак, і повноцінна актуалізація природних і духовних потенцій людини залежить від стану самої «заготовки»: повноцінності чи пошкодження матеріального субстрату психіки (мислення). Наголошується, що згадані типи функціонування тілесності не зумовлюють самі собою зміст психічного, а лише принципову можливість розвитку психічного у його адекватних формах. Розгортання людиною у предметній діяльності своїх природних (родових) сил (можливостей) зовсім не виключає факту розвитку останніх відповідно з притаманними їм закономірностями, що і дає підставу виокремлювати завдання вивчення специфіки (логіки) розвитку тіла людини, а саме: специфіки тілесного буття людини у контексті цілісного акту життєдіяльності (способі життя, праці, спілкуванні, пізнанні) особистості.

Осмислення феномену тіла, тілесності стає можливим лише за умов аналізу історико-куль-

турної еволюції включення тілесної данності людини у тканину суспільних відносин або у процес «окультурення» тіла.

Як слушно зауважує В.А. Шкуратов [3], природа і культура не позбавляють людину самостійних зусиль, спрямованих на визначення власної тілесної самості в особистісному саморозвитку, у просторі своїх стосунків із світом людських відношень. «Окультурення» тіла у процесі соціалізації індивіда не обмежується дотриманням ним так званого «здорового способу життя», чи прийнятих у суспільстві уявлень чи еталонів фізичної досконалості, тобто рівнем соціальної відповідності, анонімної щодо цільових орієнтацій, що забезпечують особистості почуття укоріненості у світі у якості самодостатньої, самоцінної істоти з її тілесними чеснотами як сутнісними силами процесу самовизначення.

Тією мірою, як уявлення про тіло, тілесність зазнає впливу від культури, тією ж мірою й остання не залишається поза впливом з боку уявлень людини щодо власної тілесності, що виявляються у виборі нею життєвої лінії, сфери взаємодії з соціумом і свого місця у ньому, у «рефлексії людиною «усього суцього». Тілесність як регулятор свідомої організації людиною власної життєдіяльності, як сутнісна характеристика способу життя починає займати у літературі останнього часу все помітніше місце як чинник, іманентна складова сучасних уявлень про людину як суб'єкта, здатного розвивати свої тілесно-духовні потенції поза будь-якими обмеженнями у самореалізації свого покликання і життєвого призначення.

Висновки з даного дослідження. Новітні досягнення науки і техніки, нового образу життєвого простору інформаційного суспільства змінюють соціальні відносини виробництва, споживання і комунікації, а відтак, і спосіб життя, гостро ставлять проблеми цінностей та розвитку тілесної організації людини. Зміни у культурі, пов'язані з комерційним і споживчим ставленням до людського тіла, розвиток високотехнологічної наукової медицини і генетики породжують складні проблеми, пов'язані з питаннями урахування статусу людського тіла при побудові чи зміні способу життя. Сутність, існування і самоідентифікація людини дедалі більше розглядаються, приймаючи до уваги людське тіло. Зміни у міжстатевих стосунках, інтенсифікація сучасного способу життя сприяють поліпшенню інтересу до соціокультурних аспектів людської тілесності.

Список літератури:

1. Ващенко І. В. Психологічні технології конструктивного самозбереження особистості в епоху суспільних трансформацій / І. В. Ващенко, Н. Є. Завацька // *Розвиток особистості в різних умовах соціалізації: колективна монографія* / за наук. ред. Л. О. Калмикової, Г. О. Хомич. – К.: Видавничий дім «Слово», 2016. – 472 с. – С. 412.
2. Євдокимова Н. О. Психологічні засади формування суб'єкта правничої діяльності у вищому навчальному закладі: монографія / Наталя Олексіївна Євдокимова. – Миколаїв: Іліон, 2011. – 420 с.
3. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия / В. С. Соловьев // *Собр. соч. В. С. Соловьева.* – СПб.: Издание Товарищества «Общественная польза», 1993. – Т. 7. – 677 с.
4. Швалб Ю. М. Про співвідношення категорій «життєвий шлях особистості» і «спосіб життя особистості» / Ю. М. Швалб // *Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства: колективна монографія* / за наук. ред. Ю. М. Швалба. – Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2013. – 208 с. – С. 36-40.
5. Швалб Ю. М. Психологічні моделі аналізу соціокультурної ситуації / Ю. М. Швалб // *Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації* / за заг. ред. Ю. М. Швалба. – Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2013. – 98 с. – С. 41-48.
6. Шкуратов В. А. Историческая психология / В. А. Шкуратов. – Ростов-на Дону: «Город N», 1994. – 288 с.

Бондарь Е.В.

Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

СПОСОБ ЖИЗНИ КАК МОДУС СУЩЕСТВОВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА ТЕЛЕСНОГО

Аннотация

В статье рассматривается понятие способа жизни как социально-психологической категории. Сделан акцент на его специфическом содержании. Представлены методологические требования к определению понятия способа жизни и теоретической модели способа жизни. Указывается, что психологическим механизмом формирования способа жизни человека есть схематизмы сознания или универсалии сознания. Приведены примеры таких универсалий-схематизмов.

Ключові слова: Способ жизни, человек телесный, телесность, жизнедеятельность, ценности, нормы.

Bondar K.V.

Institute of Psychology named after G.S. Kostiuuk
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE WAY OF LIFE AS A MODUS EXISTENCE OF BODILY HUMAN

Summary

In the article considered the concept a way of life as social-psychological category. To focus on its specific content. Presents the methodological requirements to the definition of ways of life and way of life of the theoretical model. It is stated that the psychological mechanism of formation of the human way of life is scheming consciousness or universal consciousness. Examples of such universals- scheming.

Keywords: the way of life, bodily human, bodily, vital activity, values, norms.

УДК 159.99

СХИЛЬНІСТЬ ДО АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ ЗАЛЕЖНО ВІД ОСОБЛИВОСТЕЙ СИСТЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Бончук Н.В.

Державний професійно-технічний навчальний заклад
«Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва м. Києва»

У статті розглянуто проблему адиктивної поведінки підлітків та особливостей ієрархії ціннісних орієнтацій неповнолітніх адиктів порівняно з досліджуваними без шкідливих звичок. Представлено результати емпіричного дослідження поширення явища хімічних адикцій серед старших учнів на значній вибірці, а також структури домінуючих ціннісних орієнтацій в групах підлітків-адиктів та підлітків без шкідливих звичок. Виявлено, що ієрархія ціннісних орієнтацій старших учнів з хімічними адикціями і без них має суттєві відмінності, що впливає на вибір підлітками тієї чи іншої моделі поведінки.

Ключові слова: адикції, адикт, адиктивна поведінка, підліток, психоактивні речовини, шкідливі звички.

Постановка проблеми. Адиктивна поведінка індивіда – невичерпне джерело проблем суспільства: надмірне вживання індивідом психоактивних речовин, різноманітні залежності та девіації, що є наслідком шкідливих звичок, є і залишаються болючими питаннями для людства протягом всієї його історії. Особливо небезпечними є хімічні адикції, здатні завдати невідворотних змін здоров'ю та психіці індивіда. Поширення вживання тютюнопаління, алкоголю і наркотиків серед підлітків як вразливої категорії соціуму, що перебуває у кризовому віковому періоді переходу від дитинства до дорослішання, з кожним роком набуває загрозливіших масштабів. Сьогодні спостерігається зростання числа підлітків та молоді з ознаками адиктивної пове-

дінки, що викликає велику тривогу серед батьків та працівників системи освіти і охорони здоров'я. Однією із популярних причин звернення дорослої особи за психологічною допомогою є проблема адиктивної (девіантної) поведінки у її дитини на фоні відсутності дієвих педагогічного і виховного впливу на неї.

Незважаючи на те, що проблема адиктивної поведінки підлітків постійно перебуває у фокусі уваги психологів, соціологів, медиків, педагогів та правоохоронців, питання, як запобігати цим явищам у молодіжному середовищі, які методи будуть дієвішими при розробці шкільних психокорекційних програм, залишається відкритим.

Уявлення про природу адиктивної поведінки розвивалися паралельно з розвитком куль-

тури і досі не можуть вважатися вичерпними [4, с. 88-97]. Відомо, що адиктивна поведінка індивіда свідчить про особистісну незрілість. Немоżliвість незрілій людині спиратись на орієнтаційно-ціннісні конструкції, що визначають спрямованість особистості і з'являються лише внаслідок особистісного розвитку, є джерелом дезадаптації. Отже, ієрархія ціннісних орієнтацій індивіда як сукупність установок та диспозицій, значною мірою визначають його схильність чи стійкість до адикцій. Оскільки особистість та ціннісна сфера підлітків перебуває в процесі становлення, вони є найбільш вразливою категорією стосовно формування шкідливих звичок. З іншого боку, ті наявні ціннісні диспозиції підлітка, які встигли правильно сформуватись, можуть виявитись доволі міцними, щоб він зміг протистояти негативному впливу наслідування, конформізму і тиску в лоні найближчого соціального середовища, де набуло поширення вживання психоактивних речовин.

Формування і розвиток ціннісної сфери підлітка – одне із важливих завдань педагогіки та педагогічної психології. Проблема підліткових адикцій внаслідок дефіцитарного розвитку ціннісної сфери надзвичайно актуальна для сучасності. Інфантилізм молоді, яка відчуває неформованість ціннісних орієнтирів, спричиняє те, що підліток чи юнак втрачає можливість адекватного вибору форм поведінки, які могли б покращити його адаптацію в соціумі. Натомість він вдається до конформізму, схилившись до адикцій і пошуку сумнівних задовольень.

Проблема адиктивної поведінки молодого покоління була і залишається актуальною для кожного суспільства, оскільки вона завдає шкоди всім, хто оточує адикта: йому самому, родині, друзям, соціальним установам і державі. Як приклад – однією з головних причин невідповідності стану здоров'я сучасних українських призовників є не тільки хвороби, але й значною мірою зловживання алкоголем та наркотичними речовинами. Серед молодих адиктів найбільше безробітних та правопорушників. Через те наукові дослідження, присвячені проблемі адиктивної поведінки, ще у старшій школі допомагають простежити сучасні причини її виникнення, й орієнтуватись у виробленні дієвих стратегій та ефективних програм протидії поширенню виникненню шкідливих залежностей.

Розвиток громадянського суспільства і демократизація освіти гостро поставила питання розвитку і утвердження гуманістичних цінностей, активності, моральності, здібностей її громадян. Успішність вирішення цих завдань багато в чому обумовлена тим, як позначатись ці зміни у шкільному житті. Однією з проблем, що стоять на шляху дослідників, є формування механізму своєчасного виявлення та ефективного попередження адиктивної поведінки у дітей шляхом прищеплення такої системи цінностей, з-за допомогою якої молода особистість могла відчувати міцну опору в собі і бути здатною протистояти різноманітним негативним впливам і нездоровим спокусам.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на константну актуальність проблеми відхилення у поведінці у дітей підліткового віку, досі бракує дослі-

джень, в яких виділяються конкретні фактори, що допомагають підлітку чи юнаку протистояти соціальному тиску молодіжної субкультури до формування різноманітних адикцій. Дослідницький інтерес проблеми поведінкових відхилень у підлітків та молоді в даному випадку полягає в тому, щоб з'ясувати, яким чином впливають особливості формування та вибір тих чи інших ціннісних орієнтацій у молодій людині на стійкість чи схильність до формування шкідливих звичок.

Проблема адиктивної поведінки підлітків, яка набула загрозливих масштабів, зачіпає суспільство в цілому і викликає глибоке занепокоєння педагогів, батьків, зумовлюючи постійну гостру науково-практичну увагу дослідників.

Метою дослідження є вивчення схильності до адиктивної поведінки підлітків залежно від стану розвитку ціннісної сфери та поширеності явища хімічних адикцій серед старших учнів.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проблема адиктивної поведінки індивіда розглядалась у працях таких вчених, як Г. Ботвін, Ц.П. Короленко, Д.В. Семенов, В. Качалов, О.Ю. Кондратьєва, С.О. Кулаков, Б.М. Левіна, В.Д. Менделевич, М. Раттер, С.Ф. Смагіна, О.В. Савчук та інші. Також питання, присвячені проблемі підліткової адиктивної поведінки, розглядали Н.Л. Бочкарьова, А.С. Личко, Л.Г. Леонова, В.С. Бітінський, В.М. Оржеховська, Н.Ю. Максимова, О.І. Пилипенко, І.П. Фіцула, В.П. Лютий, О.Г. Кирилова, А.Г. Макеєва, А.Н. Сирота, В.А. Хриптович, Л.Б. Шнейдер та ін. Вивченням формування ціннісно-орієнтаційної сфери у підлітків займалися Я.Л. Коломінський, І.С. Кон, В.С. Собкін, Д.В. Ярцев, С.Г. Степанець та ін.

Виклад основного матеріалу. У психологічній літературі термін «адиктивна поведінка» є досить поширеним. У перекладі з англійської «addiction» означає згубну пристрасть, звичку. Якщо дослідити історичні корені цього поняття, то «addictus» (лат.) – означає боржника або засудженого до рабства за борги. Іншими словами, це людина, яка знаходиться в глибокій рабській залежності від певної непереборної сили. Особливо звертає на себе увагу визначення особистісної схильності до адиктивної поведінки й психологічної готовності, яка виявляється у нездатності адекватного сприйняття життєвих ситуацій, адекватного ставлення до людей і до самого себе, правильної регуляції своєї поведінки, поєднання певних особистісних особливостей, які перешкоджають нормальній соціальній адаптації індивіда [6].

Сучасні дослідники вважають, що адиктивна поведінка не обов'язково призводить до складних захворювань або передчасної смерті (як, наприклад, у випадках алкоголізму і наркоманії), проте вона закономірно викликає негативні особистісні зміни і соціальну дезадаптацію. Отже, адиктивна поведінка – це стадія, яка передуює залежності, фактично це стадія зловживання [1, с. 7; 2, с. 91; 5].

Загальнолюдський досвід, соціальні норми, цінності, знання і способи діяльності засвоюються індивідом, адже особистість формується виключно у соціальному контексті. Адикт своїми шкідливими звичками пригнічує нормальний перебіг цих процесів, перестав збагачувати

свій життєвий досвід, порушуючи найважливіші функції спілкування.

Розрізняють три групи різновидів адиктивної поведінки: нехімічні адикції (патологічна схильність до азартних ігор (гемблінг), пристрасть до комп'ютерних ігор і віртуального спілкування, трудового лізму; фізіологічні форми адикції (анорексія – відмова від їжі, булімія – прагнення до постійного споживання їжі); хімічні адикції (вживання та вдихання психоактивних речовин: тютюну, алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, речовин побутової хімії). Остання група з класифікації адиктивної поведінки – хімічна – набула особливого поширення серед підлітків і становить загрозу фізичному і психічному розвитку молоді в масштабі цілого покоління.

Сьогодні молодь не уважно ставиться до особистого здоров'я, починаючи палити і вживати алкоголь та інші психоактивні речовини ще у шкільному віці. Слабка мотивація щодо збереження свого здоров'я, нерозуміння його цінності неминуче відбивається на подальшому життєвому шляху молодої людини. Підлітки з адиктивною та девіантною поведінкою перебувають в «зоні ризику»: серед можливих наслідків – погіршення фізичного та психічного здоров'я, соціальна дезадаптація, втрата життєвих перспектив та ін. Відсутність належного соціального контролю з боку суспільства, недостатня увага до соціальних програм з пропаганди здорового способу життя призводить до втрати молоддю етичних норм, орієнтації на хибні цінності, внаслідок чого спостерігається посилення адиктивної активності школярів.

Підлітковий вік характеризується тим, що індивід не відчуває вже себе дитиною, проте він ще не є ще дорослою людиною. Намагаючись зорієнтуватись, виробити нові життєві стратегії, які б відповідали притаманним підлітковому віку устремлінням, молода людина часто відчуває себе дезорієнтованою. Серед моделей поведінки, присутніх в його найближчому соціальному оточенні, він вибирає для себе найдоступніші – такі, які, на його думку, допоможуть йому посісти своє місце у бажаному соціальному оточенні та подолати його тривогу і невпевненість, що супроводжують підлітків у кризовий період життя.

Через те, що в нашому суспільстві існують проблеми із розповсюдженням явищ алкоголізму, тютюнопаління і вживання психоактивних речовин, підлітки засвоюють моделі адиктивної поведінки як такі, що допомагають їм «долучитися» до світу дорослих, послаблюють їх психічну напругу, допомагають певним чином послабити наявні негативні емоції. В разі недостатньої уваги з боку батьків та школи щодо появи адикцій у дитини, звикання до факторів, які руйнують її здоров'я та психіку, відбувається доволі швидко.

Проблема адиктивної поведінки серед підлітків традиційно розглядалась в контексті педагогічної занедбаності дітей з соціально неблагополучних сімей. Дійсно, вплив найближчого соціального середовища, за теорією навчіння А. Бандури, є визначальним для формування шкідливих звичок. Тим не менш, сьогодні можна відзначити, що адиктивна поведінка є притаманною не лише підліткам, батьки яких демонструють власний негативний приклад, але й вихід-

цям з цілком благополучних сімей, де небезпечної залежності у членів сім'ї не спостерігаються. Особливо це, на жаль, стосується вживання наркотичних речовин, для отримання яких підлітки повинні мати кошти: серед дітей із забезпечених родин з високим соціальним статусом теж зустрічаються підлітки-наркомани. Відсутність негативного прикладу у родині зовсім не означає, що ціннісні орієнтації були сформовані як слід.

І.С. Кон вказує на те, що підліткові адикції, поєднуючись, формують загальний фон девіантної поведінки: «Пияцтво, вживання наркотиків, агресивна поведінка, протиправна поведінка утворюють єдиний блок. Залучення підлітка до одного виду девіантної поведінки підвищує вірогідність його залучення до іншої» [3].

Істотний вплив на мотивацію підлітка та його схильність до засвоєння тих чи інших поведінкових моделей у кризовий віковий період мають центральні особистісні новоутворення – ціннісні орієнтації, пов'язані з спрямованістю молодої особистості, з формуванням її поглядів на соціум і на себе. Сформована система ціннісних орієнтацій відображає внутрішню позицію відносин підлітка з соціумом. Ціннісні орієнтації – це у першу чергу вибіркове ставлення особистості до матеріальних і духовних цінностей, система життєвих установок, переконань, що визначають поведінку, а також спосіб диференціації індивідом об'єктів за їх значущістю. Ціннісні орієнтації виступають чільним фактором, що обумовлює мотивацію дій і вчинків особистості. Являючи собою стрижень самосвідомості особистості, ціннісні орієнтації впливають на те, яким чином формуються в неї установки, інтереси, мотиви і потреби.

Слід мати на увазі, що однією з умов подальшого засвоєння певних соціальних норм для підлітка, які визначають вибір поведінки, є та референтна група, що служить для нього своєрідним стандартом. І якщо система цінностей та переконань є несформованою, викривленою, часто такою референтною групою виступають дорослі й підліткові компанії, де адиктивна поведінка є звичною і цілком прийнятною. Проводячи більшу частину часу з однолітками, підлітки формують спрямованість своєї поведінки, яка у багатьох випадках виявляється протестною, девіантною – такою, що відхиляється. Саме тоді відзначається поява адикцій: підліток намагається коригувати свій психічний стан задля адаптації у тій чи іншій групі з-за допомогою алкоголю, тютюну чи наркотиків.

Наше емпіричне дослідження було спрямоване на виявлення схильності до адиктивної поведінки в залежності від стану розвитку ціннісної сфери в сучасній підлітковій та молодіжній субкультурі. Об'єктом дослідження були учні 8–11 класів (360 осіб) двох шкіл міста Києва: Українського фізико-математичного ліцею при КНУ ім. Тараса Шевченка та загальноосвітньої середньої школи № 256 I–III ступенів, а також 360 учнів державного професійно-технічного навчального закладу «Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва м. Києва». Всього участь у дослідженні взяли 720 осіб.

У своєму дослідженні ми фокусувалися на тих видах адиктивної учнівської поведінки, що чинять найбільшу шкоду здоров'ю молодої особи та становлять найбільшу загрозу її повноцінному роз-

вжитку та подальшої соціальної адаптації – вживання алкоголю, наркотиків та тютюнопаління.

Для дослідження нами були використані наступні методики: авторська анонімна анкета на виявлення схильності до адиктивної поведінки, тест «Адиктивна поведінка» В.В. Юсупова та В.О. Корзуніна, методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації», методи математичної статистики.

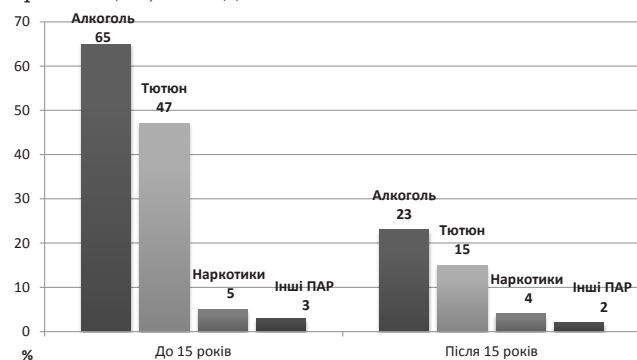

Рис. 1. Вік початку вживання психоактивних речовин

Анкетування, проведене нами серед учнів старшої школи та ПТНЗ з метою виявлення ставлення до вживання психоактивних речовин, показало, що спробувало палити загалом 62% учнів. За даними анкетування, сучасний український школяр починає палити в середньому в 13 років, регулярних курців серед учнів – 39,4%. В середньому у 14 років підліток вперше вживає алкоголь. На момент анкетування алкоголь спробувало 88% опитуваних (сюди відносимо й слабоалкогольні напої, такі як пиво та коктейлі). Для 31% вживання алкоголю, зокрема пива, є регулярною справою. Близько 11% спробувало наркотичні речовини (в т.ч. легкі), 5% зізналося у регулярному їх вживанні. Ще 5% досліджуваних спробувало вживати інші психоактивні речовини (різні пігулки та хімічні засоби, що змінюють свідомість), і 2% робить це регулярно.

Рис. 2. Результати дослідження проявів адиктивної поведінки старших учнів шкіл та ПТНЗ.

Дані анкети корелюють з опитувальником «Адиктивна поведінка» В.В. Юсупова та В.О. Корзуніна.

Наявність стійкої адикції – це регулярне вживання психоактивних речовин (тютюну; алкоголю, в тому числі слабоалкогольних напоїв; наркотиків; хімічних речовин та медичних психостимуляторів). Загалом дослідження виявило 41,2% учнів, що мають сформовані шкідливі звички; значна частка адиктів вживають одразу декілька груп ПА.

Ризик виникнення адикції ми розглядаємо як періодичні спроби вживання тих чи інших речовин, але без формування шкідливої звички. Таких досліджуваних, що час від часу вживають психоактивні засоби, у старшій школі та ПТНЗ за даними дослідження близько 44,7%. Велика кількість відповідей цієї групи опитуваних свідчить про толерантне ставлення до вживання іншими алкоголю: мовляв, у цьому немає нічого поганого. Близько 7% опитуваних відповіли, що мали проблеми через вживання алкогольних напоїв. За даними анкети, абсолютна більшість підлітків, що вживають алкоголь, роблять це разом із друзями, у компанії. Проте близько 18% опитуваних, що вживають алкоголь, повідомило, що алкогольні випивають вони разом із рідними: 16,3% – під час святкування, і 2,7% – без особливого приводу, для підняття настрою.

Рівень схильності до адикцій

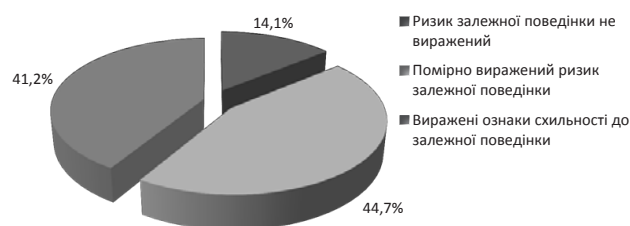

Рис. 3. Репрезентація даних щодо схильності до залежностей старших учнів за опитувальником «Адиктивна поведінка»

Майже всі опитувані, що спробували наркотики та інші види ПАР, впевнені, що їх шкідливий вплив на здоров'я перебільшується, і це свідчить про недостатню поінформованість молодих людей щодо руйнівних наслідків вживання цих речовин на психіку та фізичний стан людини.

Відсутність адикції – це усвідомлене уникання вживання психоактивних речовин. Таких досліджуваних виявилось всього лише 14,1%. Слід зазначити, що незважаючи на анонімність, можна передбачити певний процент соціально бажаних відповідей на питання анкети та тесту, через що окремі показники можуть бути збільшені. За даними анонімних анкет, підлітки впевнені, що більшість батьків не знають про те, що їх діти вживають психоактивні речовини.

Для з'ясування питання, чи існують відмінності у ієрархії цінностей підлітків, що мають стійкі хімічні адикції та тих, що їх не мають, було виділено 2 групи досліджуваних і здійснено аналіз рейтингів термінальних та інструментальних цінностей в кожній групі на підставі методики Мілтона Рокича. Перевірка статистично значущих відмінностей показників (середніх рейтингів) двох досліджуваних груп здійснювалась за t-критерієм Стьюдента.

В ході дослідження визначено, що домінуючими термінальними цінностями для сучасних підлітків є здоров'я, свобода, наявність вірних друзів, впевненість у собі, кохання, щасливе сімейне життя. Після визначення середніх рейтингів термінальних цінностей окремо для адиктів і для учнів без відхилень у поведінці з'ясувалося, що ціннісна ієрархія для кожної групи має суттєві відмінності. Зокрема, найвиразніше це про-

стежується на ставленні до цінності здоров'я – для групи адиктів ця цінність (середній ранг 5,96) виявилась майже вдвічі менш важливою, ніж для учнів без шкідливих звичок (середній ранг 2,48): ($t_{емп.}=2,217$ при $p \leq 0,05$). Серед головних термінальних цінностей для адиктів, окрім зазначених вище, є наявність вірних друзів та впевненість у собі, тоді як контрольна група включає у головні цінності цікаву роботу та щасливе сімейне життя. Виявлено, що ті цінності, які можуть бути основою розвитку, самореалізації та самоактуалізації, для адиктів є менш пріоритетними порівняно з досліджуваними без шкідливих звичок, оскільки при порівнянні показників обох груп у них вказані цінності мають нижчі середні ранги. Йдеться про життєву мудрість, розвиток, пізнання, активне діяльне життя, показники яких вищі у контрольній групі досліджуваних.

Проте для адиктів, порівняно з підлітками, що не вживають психоактивних речовин, набагато важливішими є цінності соціальної підтримки в групі. Зокрема, для них вищі середні показники порівняно з їх однолітками без шкідливих звичок мають такі цінності, як кохання ($t_{емп.}=1,984$ при $p \leq 0,05$), наявність вірних друзів ($t_{емп.}=1,992$ при $p \leq 0,05$), та суспільне визнання ($t_{емп.}=2,157$ при $p \leq 0,05$). Високий ранг в групі адиктів має цінність впевненості у собі. Як вже зазначалося, вживання психоактивних речовин для підлітка

значною мірою – це не тільки спроба втамувати невпевненість й тривогу, але й спосіб пристосування до певного соціального середовища з метою задоволення дефіцитарних потреб у прийнятті та підтримці. Також це спосіб проникнення у специфічну референтну групу, де демонструючи конформну поведінку через сумісне та демонстративне вживання ПАР, можна отримати бажане соціальне схвалення. Якщо підліток не відчуває достатнього розуміння й підтримки у власній родині, він шукатиме їх деінде і у той спосіб, який йому здаватиметься найдоступнішим.

Отже, для учнів з відхиленнями у поведінці великої значущості набувають питання наявності вірних друзів і прагнення подолати свою невпевненість, тоді як для представників контрольної групи спостерігаємо пріоритети розвитку для успішної майбутньої реалізації в сім'ї та у професійній діяльності.

На основі середніх рейтингів інструментальних (операційних) цінностей, які «відповідають» за спосіб реалізації особистісної спрямованості, можна простежити виразні відмінності між ціннісними диспозиціями підлітків-адиктів та підлітків без шкідливих звичок. При тому, що окремі цінності визнаються головними в обох групах, вони мають суттєву різницю в середніх рейтингах: це чесність ($t_{емп.}=2,122$ при $p \leq 0,05$), та незалежність ($t_{емп.}=1,688$ при $p \leq 0,1$).

Виявлено, що домінуючими інструментальними цінностями для старших учнів, що вживають психоактивні речовини, є життєрадісність, незалежність, сміливість у обстоюванні власної думки, чесність. Велими показово, що перше місце в рейтингу інструментальних цінностей для адиктів займає життєрадісність. Вочевидь, в поняття «вміння радіти життю» підлітки вкладають не лише здатність легше сприймати і переносити стреси й складнощі життя, але й освоєний спосіб поведінки, що дає змогу бути більш розслабленим, веселішим і радісним – в тому числі й через вживання ПАР.

Для групи підлітків без адикцій головними інструментальними цінностями є чесність, чуйність, освіченість, незалежність, самоконтроль. Вибір чесності як головної цінності певною мірою відображує підлітковий максималізм та специфіку соціопсихологічних тенденцій в українському суспільстві: поступова орієнтація масової свідомості на ідеали надійності, прозорого партнерства, відповідальності. Вкупі з гуманістичними аспектами, домінування цінностей освіченості і самоконтролю свідчить про більшу психологічну зрілість цієї молоді порівняно з ровесниками-адиктами.

Вищі рейтинги у адиктів порівняно з контрольною групою підлітків мають інструментальні цінності, за допомогою яких реалізуються поведінські стратегії у стресовій адаптації до світу дорослих. Зокрема йдеться про сміливість у обстоюванні своєї думки ($t_{емп.}=1,979$ при $p \leq 0,05$), непохитну волю ($t_{емп.}=2,142$

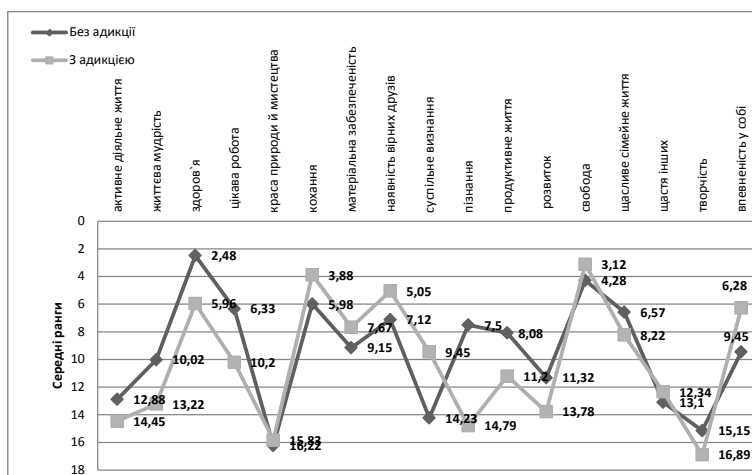

Рис. 4. Ієрархія середніх рейтингів термінальних цінностей в групах підлітків з відсутністю адикцій та зі стійкими адикціями

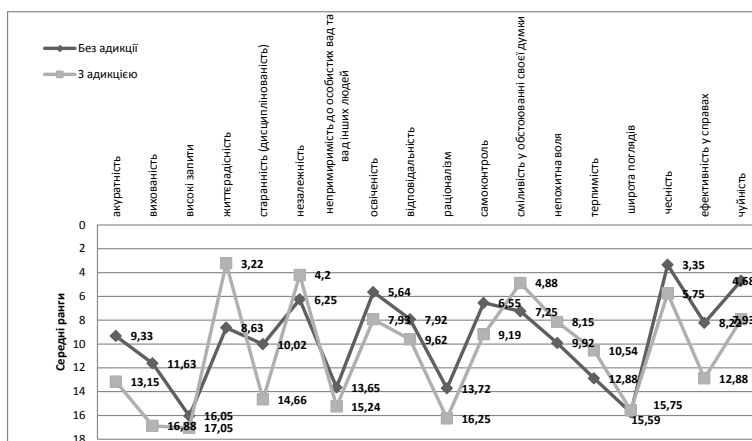

Рис. 5. Ієрархія середніх рейтингів інструментальних цінностей в групах підлітків з відсутністю адикцій та зі стійкими адикціями

при $p \leq 0,05$), непримиренність до особистих вад інших людей ($t_{\text{емп.}} = 1,981$ при $p \leq 0,05$). Високі рейтинги вказаних цінностей, які молодь інтерпретує крізь призму вікових особливостей (дратівливості, прагнення до визнання, критицизму, схильності до спротиву), в групі підлітків з шкідливими звичками можна також розглядати як один із маркерів схильності до протестної поведінки, прагнення відділитись від світу дітей і зрештою стати часткою дорослого світу. Вживання психоактивних речовин підлітками – теж один із способів втілення протестної поведінки при умові хибного розуміння сутності вказаних цінностей.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Масштаби поширення хімічних адикцій серед старших підлітків та юнацтва на сьогодні є загрозливими. Було встановлено, що серед учнів – 39,4% курців, середній вік початку тютюнопаління – 13 років. За даними анонімних анкет, спробували палити 62% досліджуваних.

Середній вік першого вживання алкоголю серед українських підлітків – 14 років. Загалом алкогольні напої спробувало 88% опитуваних, серед них 31% випиває часто. Близько 11% спробувало наркотичні речовини, 5% вживає їх регулярно. Ще 5% досліджуваних спробувало вживати інші психоактивні речовини (хімічні речовини та пігулки), і за даними анкет, 2% робить це часто. Виявлено, що загалом 41,2% підлітків мають виражені ознаки залежної поведінки, ще 44,7% з них мають ризик залежної поведінки, вживаючи психоактивні речовини час від часу. І лише у 14,1% ризик утворення залежностей не виражений.

Аналіз ціннісних орієнтацій виявив розбіжності в ієрархії термінальних та інструментальних цінностей серед двох груп досліджуваних: підлітків-адиктів та тих, хто не вживає психоактивних речовин. Зокрема, цінність здоров'я серед досліджуваних без шкідливих звичок майже вдвічі вища, ніж у адиктів і має найвищий середньогруповий рейтинг. Виявлено, що термінальні цінності, які можуть бути основою розвитку, самореалізації та самоактуалізації (життєва мудрість, розвиток, пізнання, активне діяльне життя), для адиктів є також менш пріоритетними порівняно з досліджуваними без шкідливих звичок. Проте

для підлітків з адиктивною поведінкою порівняно з ровесниками з контрольної групи набагато важливішими є цінності соціальної підтримки в групі (кохання, наявність друзів, суспільне визнання) та впевненості у собі. Це пояснює, що невпевненість, прагнення визнання і приналежності до певної групи спонукає їх всіма засобами шукати підтримки в компаніях без критичного осмислення пануючих там норм і звичок.

З'ясовано, що найвищий рейтинг серед інструментальних цінностей для підлітків з адиктивною поведінкою має життєрадісність. Веселий настрій та легше ставлення до проблем може досягатись адиктами у найлегший, вже відомий їм спосіб – за допомогою вживання психоактивних речовин. Контрольна група головною інструментальною цінністю обрала чесність – що відбиває особливості підліткового максималізму та актуальні соціопсихологічні тенденції в українському суспільстві.

Також виявлено, що порівняно з контрольною групою, підлітки з адикціями присвоюють вищі рейтинги інструментальним цінностям, за допомогою яких формуються поведінські стратегії адаптації до дорослого світу (незалежність, сміливість у обстоюванні своєї думки, непохитна воля, непримиренність до особистих вад інших людей). Недостатнє розуміння сутності вказаних цінностей і орієнтація на незалежність як спосіб позбавлення від зовнішнього контролю може проявлятися у різних формах протестної поведінки.

Відмінності в ієрархії ціннісних орієнтацій підлітків-адиктів та їх ровесників без шкідливих звичок свідчать про побудову певного типу спрямованості особистості, що складається під час дорослішання і впливає на розвиток особистості, визначаючи її майбутню життєву траєкторію. На підставі аналізу даних також можна зробити висновок, що дане дослідження вимагає додаткового вивчення розуміння підлітками сутності цінностей як понять в контексті психосемантичного аналізу.

Спираючись на отримані дані, можна стверджувати, що робота з профілактики утворення адикцій, популяризація здорового способу життя, увага до повноцінного розвитку ціннісної сфери серед підлітків та юнацтва повинні бути пріоритетним напрямком соціально-психологічної роботи у освітніх закладах.

Список літератури:

1. Грибанова О. В. Педагогические условия предупреждения аддиктивного поведения подростков (на материале работы классного руководителя): автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук: спец. 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / О. В. Грибанова. – Волгоград, 2007. – 24 с.
2. Егоров А. Ю. Нехимические зависимости / А. Ю. Егоров. – СПб.: Речь, 2007.
3. Кон И.С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989 – 256 с.
4. Короленко Ц.П. Факторы, способствующие развитию химических аддикций / Ц.П. Короленко, Н.В. Дмитриева // Психологические и социокультурные аспекты профилактики нарко-алкогольной зависимости: сб. науч. работ / под ред. М.С. Яницкого. – Кемерово, 2000. – С. 88-97.
5. Личко А. Е. Подростковая наркология / А. Е. Личко, В. С. Битенский. – Л.: Медицина, 1991. – 304 с.
6. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічний аспект адиктивної поведінки підлітків та молоді / Н. Ю. Максимова, С. В. Толстоухова – К., 2000. – 200 с.

Бончук Н.В.

Государственное профессионально-техническое учебное заведение
«Межрегиональный центр ювелирного искусства г. Киева»

СКЛОННОСТЬ К АДДИКТИВНОМУ ПОВЕДЕНИЮ У ПОДРОСТКОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ОСОБЕННОСТЕЙ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ

Аннотация

В статье рассмотрена проблема аддиктивного поведения подростков и особенностей иерархии ценностных ориентаций несовершеннолетних аддиктов по сравнению с испытуемыми без вредных привычек. Представлены результаты эмпирического исследования распространения явления химических аддикций среди старших учеников на значительной выборке, а также структуры доминирующих ценностных ориентаций в группах подростков-аддиктов и подростков без вредных привычек. Выявлено, что иерархия ценностных ориентаций старших учащихся с химическими аддикциями и без них имеет существенные отличия, что влияет на выбор подростками той или иной модели поведения.

Ключевые слова: аддикции, аддикт, аддиктивное поведение, подросток, психоактивные вещества, вредные привычки.

Bonchuk N.V.

The State Technical Educational Institution
«Kyiv Interregional Center of a Jeweller's art»

THE PROPENSITY FOR THE ADDICTED BEHAVIOR AMONG THE TEENS DEPENDING ON PECULIARITIES OF VALUES ORIENTATION SYSTEM

Summary

In this article the problem of the teens' addicted behavior is considered and the peculiarities of values orientation hierarchy of the underage addicted ones are compared with the ones under study who have no unhealthy habits. Here are performed the results of empirical research concerning the spreading the phenomena of chemical addiction among the older school pupils on a large sampling, and also, the structure of dominating value orientations of addicted teens and the ones without unhealthy habits is given in the article. It's discovered that the values orientation hierarchy of the older school pupils with chemical addiction and without them is strongly different, which influence the teens choice of some specific behavior model.

Keywords: addictions, addicted, addicted behavior, teen, psychoactive substance, unhealthy habits.

УДК 336.72

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОГО СМISЛУ ПЕРІОДУ ВІДКРИТОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Ларін Д.І.

Дошкільний навчальний заклад № 40 міста Києва

Досліджено методологічні аспекти дослідження періоду «відкритої кризи» у психологічній науці. Здійснено аналіз понять «історичного смислу періоду відкритої кризи» та «період відкритої кризи». Сформульовано концепцію дослідження періоду «відкритої кризи» у психології та висновки.

Ключові слова: «історичний смисл періоду відкритої кризи»; «період відкритої кризи»; теоретико-методологічний аналіз; понятійно-категоріальний апарат дослідження; концепції періодизації історико-психологічного знання.

Постановка проблеми. Понятійно-категоріальний апарат історико-психологічного дослідження історичного смислу періоду «відкритої кризи» у психології визначає мету зміст, завдання, методи та принципи побудови дослідження, яке в подальшому буде висвітлено в межах нашого дисертаційного дослідження [1], [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спираючись на теоретичну базу дослідження, враховуючи концептуальні погляди на тему «кризи» у психології пов'язаної з формуванням шляхів побудови історико-психологічного дослідження, ми визначили основні концепції та погляди вчених щодо визначеного періоду.

– Погляди С.Л. Рубінштейна щодо поведінкової психології – рефлексології та біхевіоризму (С.Л. Рубінштейн у працях «Основи загальної психології» (1946), «Принципи і шляхи розвитку психології» (1959), І. Павлов, Сеченов, У. Ухтомський, Дж. Уотсон, Е. Торндайк, Е. Толмен, К. Холл, Л. Виготський та ін);

– погляди на історію психології з урахуванням характеру психологічних систем, «історичного смислу» психологічної кризи (Л.С. Виготський);

– концепції періодизації та розвитку історії вітчизняної психології (Г.С. Костюк «видання серії збірників статей», А.М. Ждан (критикує ідеї презентизму та антикваризму), М. Ярошевський «критика ідей презентизму та антикваризму» [5], [16], [17].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У нашому дисертаційному дослідженні, ми спираємось на засади філософської методології, що є загальною для широкої сукупності явищ (наприклад явищ суспільного життя періоду «відкритої кризи») і потребує систематичного, послідовного та логічного викладу, оскільки обґрунтовується через логічний аналіз загальних формальних властивостей даної предметної сфери. Ця форма методології розкриває загальну своєрідність цілей історії психології – своєрідність, зумовлену загальними властивостями та змістом предмета історії психології [2].

Формулювання цілей статті. Метою дисертаційного дослідження становитиме теоретико-методологічне обґрунтування значення періоду відкритої психологічної кризи як чинника становлення сучасної психологічної науки [6].

Для досягнення мети у дисертаційному дослідженні передбачається визначення таких завдань:

- Здійснити теоретико-методологічний аналіз періоду відкритої кризи у психології початку 20 ст. (1910-1930 рр).

- Уточнити понятійно-категоріальний апарат дисертаційного дослідження, зокрема такі поняття, як період відкритої психологічної кризи та «історичний смисл»;

- дослідити сутність та основні напрями дослідження природи психічного з позицій поглядів науковців психологічних шкіл періоду відкритої кризи (психоаналізу, рефлексології, гештальтпсихології та персоналізму) як ключового чинника становлення сучасної психологічної науки;

- обґрунтувати значення і роль смислу періоду відкритої психологічної кризи як чинника становлення сучасної психологічної науки в межах історико-психологічного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для того, щоб розпочати аналіз понятійно-категоріального апарату історико-психологічного дослідження історичного смислу періоду «відкритої кризи» у психологічній науці, ми маємо уточнити та пояснити такі поняття як «період відкритої психологічної кризи» та «історичний смисл».

Здійснивши теоретичний аналіз історичного розвитку психологічних уявлень до періоду «відкритої кризи» в історії психологічного знання, який подано у першому розділі дисертаційного дослідження, ми вивели загальне поняття періоду «відкритої психологічної кризи».

Період «відкритої психологічної кризи» – історичний період (1910-1930 рр) обумовлений невідповідністю сформованих психологічних уявлень та потребою суспільства у розвитку нових досліджень в психологічній науці і практиці. Таким чином невідповідність застарілої системи методології зумовила потребу у створенні нового наукового (понятійно-категоріального) апарату [7].

Історичний смисл періоду визначає провідні ідеї розвитку психологічних уявлень. У психології немає узагальненого поняття «історичного смислу періоду відкритої кризи» у психології, так як дане поняття більше належить до історії філософії, аніж до психології. Але, спробуємо подати вихідне положення поняття «історичного смислу» у контексті періоду відкритої кризи:

«Історичний смисл періоду відкритої психологічної кризи»- поняття, що визначає актуальні запити та уявлення історичного періоду у розвитку історії психології як науки [6], [7].

Принципи історико-психологічного дослідження за М.Г. Ярошевським

№	Принципи історико-психологічного дослідження	Тлумачення принципу (опис)
1.	<i>Принцип історизму</i>	полягає у історичному зв'язку подій, фактів або явищ, відображаючи досліджувану проблему з точки зору розвитку певного явища в історичному минулому та перспективі сьогодення (через аналіз даної проблеми в контексті періоду «відкритої кризи у психології». Відступом від принципу історизму є <i>однобічність</i> і <i>схематизм</i> зображення подій минулої історії. У той же час вимога цілісності і конкретності, пропонується до історичної думки, не тільки не виключає, але обов'язково припускає виявлення в досліджуваному явищі загальної закономірності. Порушенням принципу історизму в розумінні минулого є <i>презентизм</i> і <i>антикваризм</i> . Презентизм обмежує історичне дослідження лише тим, що має значимість для дійсного етапу розвитку науки і замість вивчення історичного процесу розвитку науки у всій його повноті орієнтується на виділення лише таких фрагментів його змісту, що найбільше відповідають сучасним поглядам. Такий підхід правомірний для рішення визначених дослідницьких задач, що припускають обов'язкову опору на досягнення минулого.
1.1.1.	<i>Принцип Презентизму</i>	Виявлення накопичених позитивних результатів з відкиданням помилок на цьому шляху. Науковому тексту минулого дається інтерпретація й пояснення (визначення історичного контексту), оцінка у термінах сучасного наукового знання. Презентизм призводить до модернізації історичного процесу і суперечить принципу історизму. Однак вибірковий підхід не може бути узятий на озброєння, коли метою стає відтворення історії науки в цілому.
1.2.1.	<i>Принцип Антикваризму</i>	Реконструкція минулого бачення світу у всій його своєрідності й неповторності, тобто такий підхід, що розглядає минулу історію безвідносно до задач сучасності, як щось застигле, скам'яніле. Така «чиста історія» перетворюється в просту реєстрацію подій у їхній тимчасовій послідовності і не вписується в практику сучасного наукового дослідження. Минуле знання не зводиться до сучасного, через погляд на світ очима вченого епохи «відкритої кризи» у психології. Антикваризм розглядає минулу історію безвідносно до завдань сучасності.
2.	<i>Принцип єдності логічного та історичного</i>	- історик психології має не просто описати той чи інший етап знання (XX століття), що історично розвивається, але предствити його теоретично, отже, виявити у ньому щось постійне (у вигляді уявлень про психіку та проблеми психічного). У досліджуваному явищі необхідно виявити загальну закономірність [135]. Порушенням принципу єдності логічного й історичного є <i>об'єктивізм</i> , що розглядає наукові концепції поза їх реальною соціальною роллю в житті суспільства, а також <i>суб'єктивізм</i> , що виявляється в однобічному підході до добору матеріалу, в умовчуванні якихось чи фактів діячів і приводить до однобічного і, отже, перекошеному представленню про шлях розвитку науки [136].
3.	<i>Принцип детермінізму.</i>	Йому належить ключова роль у становленні наукової картини психічного життя. У будь-якого психічного явища є певна причина, на різних етапах історії психології ці явища пояснювалися різними причинами. При цьому вчені зверталися до даних інших наук – механіки, біології, соціології. За М. Г. Ярошевським, в історії психології представлені такі типи детермінізму: – передмеханічний, – механічний, – біодетермінізм, – психодетермінізм, – соціодетермінізм. Принцип детермінізму розкриває взаємозв'язок психічних явищ у площині причинно-наслідкових відносин, тобто все, що відбувається в нашій психіці, має якусь причину, яка може бути виявлена і вивчена і яка пояснює, чому виник саме той, а не інший наслідок [133]. <i>Психологічний детермінізм</i> заснований на положенні розвитку психіки що скеровується певною метою. Психологічний детермінізм припускає, що психічні процеси можуть бути спрямовані не тільки на пристосування до середовища, але й на протиставлення психічній реальності, якщо середовище заважає розкриттю потенційних здібностей людини. В контексті даного дисертаційного історико-психологічного дослідження, принцип детермінізму є пріоритетним у аналізі смислу періоду «відкритої кризи» у психології початку XX ст. [134].
4.	<i>Принцип системності</i>	застосовано в нашому дослідженні при поясненні основних видів зв'язку між різними сторонами психіки, припускаючи, що окремі психічні явища внутрішньо зв'язані між собою, утворюючи цілісність і набуваючи, завдяки цьому, нових властивостей. Перші дослідження зв'язків, що існують між психічними явищами, представляли психіку як сенсорну мозаїку, яка складається з відчуттів, уявлень і почуттів. За законами асоціації ці елементи пов'язані між собою, цей вид зв'язку називався елементаризмом.
5.	<i>Принцип розвитку</i>	пояснює, психіку як систему, яка перебуває в постійному розвитку, тому найбільш прийнятний спосіб її вивчення – дослідження закономірностей цього генезису, його видів і стадій. Розвиток психологічних уявлень попередніх історичних періодів має велике значення при розгляді сформованих уявлень в період «відкритої кризи».

За допомогою категоріального аналізу періоду «відкритої кризи» у психології стає можливим виділення істотних компонентів знань, зокрема їх інваріантного (незмінного) ядра у 4-х ознаках:

1. За своєю пізнавальною (гносеологічною) природою період «відкритої кризи» в історії психології являє собою відбиття процесу становлення й розвитку психологічного пізнання, тобто є відбиттям другого порядку – «відбиттям відбитого» (попереднього в історичній перспективі), досліджуючи не саму психічну реальність, а обумовлено подання про неї, що складаються на різних етапах історії та культурних ареалах [8].

Цим обумовлена необхідність чіткого розмежування об'єктивного (відповідному дійсному ходу розвитку історії) і суб'єктивного (привнесеними його інтерпретаціями) погляду на досліджувані процеси. Більше того, саме суб'єктивні подання в їхньому різноманітті (багатоманітності), відображають різні рівні досліджуваної реальності й становлять безпосередній предмет історико-психологічного дослідження (історичний смисл періоду) [1].

2. Пізнання в будь-якій галузі історико-психологічного знання – складний діалектичний процес, що включає перетворення, накопичення знань, нагромадження наукової фактології й поглиблення її теоретичного осмислення, зміна структури та понятійно-категоріальної підстави тощо. Відбиваючи реальну діалектику психологічного пізнання, історія психології сама є діалектичною науковою дисципліною, водночас, спільно з об'єктивною діалектикою (що йде від самого об'єкта, його розвитку), мають місце й суб'єктивні фактори (історично детерміновані зміни у світогляді дослідників наукового пізнання періоду «відкритої кризи» у психології початку 20 ст).

Цим положенням визначається існування шляхів розвитку психологічного знання на різних етапах історії, у рамках багатоманітності наукових шкіл: в концепціях окремих учених, що збільшується складністю виділення точних наукових критеріїв оцінки висунутих в галузі історико-психологічного дослідження [9].

3. Предметна галузь історії психології у дослідженні смислу «відкритої психологічної кризи» формується на межі міждисциплінарних зв'язків різних наукових галузей (психофізіології, біхевіоризму, психоаналізу та ін). За своїм об'єктом (психічна реальність) історія психології належить до психологічних дисциплін, що входять у структуру загальної психології. За методом –

психолого-історична реконструкція розвитку психологічного знання належить до історичних наук своєрідність якої в тому, що вона має між-дисциплінарні зв'язки в різних системах біологічних і соціальних відносин [1].

Ярошевський досліджуючи історико-психологічні феномени пропонує такі принципи «історико-психологічного аналізу», наведені у таблиці 1 (які ми будемо застосовувати у дисертаційному дослідженні).

І, нарешті, вплив смислу історичного смислу періоду відкритої психологічної кризи має величезне значення для розвитку сучасної психологічної науки, зокрема, через розвиток нових психологічних шкіл (неофрейдизм, необіхевіоризм, персонологія) та течій у психології, таких як: психосинтез, трансактний аналіз, та новітніх напрямів як нейролінгвістичне програмування, трансперсональна психологія, тощо.

Отже, розглянувши основні принципи, на які ми спираємось для проведення історико-психологічного дослідження ми визначили необхідність реалізації комплексної стратегії дослідження в історії психології із залученням даних різних наук та галузей психології (філософії, історії, загальної психології, історичної психології, культурно-історичної та ін.) їх методичного (методологічного) й теоретичного арсеналу й дослідницьких можливостей для розкриття й пояснення динаміки психологічного пізнання в контексті «історичного смислу» періоду «відкритої кризи» у психології загалом, та історії психології зокрема [14].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Порушуючи питання методики та організації дослідження сутності та основних напрямків щодо природи психічного з позицій поглядів науковців психологічних шкіл періоду «відкритої кризи», ми сформулювали наступні висновки:

Наше історико-психологічне дослідження ґрунтуються на основі методологічних принципів об'єктивності дослідження, багатомірного та багаторівневого існування предмета, дослідження явищ історії психології у їх розвитку, єдності історичного та логічного, пізнання у формі спіралі, боротьби матеріалізму та ідеалізму [11].

Тому, дослідження даного періоду вимагає чіткої організації методики через використання методів історико-психологічного дослідження, яке включає в себе теоретичні, емпіричні та спеціальні (історико-психологічні) методи дослідження.

Список літератури:

1. Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. – К.: Інститут психології АПН України, 1992. – Т. 1 – 304 с. – Т.2. – 222 с.
2. Бехтерев В.М. Общие основы рефлексологии человека. Госиздат. Л., 1926. стр. 11 – 73; 146 – 148; 405 – 407.
3. Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса // Собр. соч., т. 1. – М., 1982 (или любое другое издание).
4. Выготский Л. С. Психология. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. (серия «Мир психологии»).
5. Ждан А.Н. История психологии: от античности до наших дней. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 366 с.
6. Ларін Д.І. Психологічні особливості періоду «відкритої кризи» в контексті психологічної науки. Форум КСПО и ТДО: III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки». Секція № 1. Методологія та методи історичної психології як науки. 28.02.2016. <http://kspodn.onu.edu.ua/index.php/kunena/sektsiya-1-metodologiya-ta-metodi-istorichnoji-psikhologiji-yak-nauki/125-psikhologicheskie-osobennosti-perioda-otkrytogo-krizisa-v-kontekste-psikhologicheskoy>.
7. Ларін Д.І. Характеристика аналізу періоду «відкритої кризи», її вплив у формуванні історико-психологічного знання. Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 6. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 133-135.

8. Рубинштпейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1999.
9. Фрейд З. Толкование сновидений. – К.: «Здоров'я», 1991. – 384 с.
10. Фрейд З. Психология бессознательного. – М.: Просвещение, 1989. – 447 с.
11. Фрейд З. Психоаналітичні етюди. Сост. Д. І. Донського, В.Ф. Круглянська – Мінськ.: Поппурі, 2008.
12. Фрейд З. Лекції по введенню в психоаналіз – Москва, 2007.
13. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / авторы очерка о Фрейде Ф.В. Басин и М.Г. Ярошевский. – М.: Наука, 1989.
14. Юнг К.Г. Аналитическая психология // История зарубежной психологии: тексты. – М. 1986.
15. К. Г. Юнг. Тэвистокские лекции / Исследование процесса индивидуации. Пер. с англ. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 1998. – 295 с., 24 цв. илл. Серия «Актуальная психология».
16. Ярошевский М.Г. История психологии от античности до середины XX в. – М.: Мысль, 1996. – 416 с.
17. Ярошевский М.Г. История психологии. – М.: Мысль, 1985. – 575 с.

Ларин Д.И.

Дошкільне освітнє заклад № 40 міста Києва

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО СМЫСЛА ПЕРИОДА ОТКРЫТОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КРИЗИСА И ЕГО ВЛИЯНИЯ НА СТАНОВЛЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Аннотация

Исследованы методологические аспекты исследования периода «открытого кризиса» в психологической науке. Осуществлен анализ понятий «исторического смысла периода открытого кризиса» и «период открытого кризиса». Сформулирована концепция исследования периода «открытого кризиса» в психологии и выводы.

Ключевые слова: «исторический смысл периода открытого кризиса»; «Период открытого кризиса»; теоретико-методологический анализ; понятийно-категориальный аппарат исследования; концепции периодизации историко-психологического знания.

Larin D.I.

Preschool Educational Institution № 40 of Kyiv

PRACTICAL CONSIDERATIONS STUDY OF HISTORICAL AND PSYCHOLOGICAL MEANINGS PERIOD OF OPEN CRISIS AND ITS IMPACT ON THE FORMATION OF MODERN PSYCHOLOGY

Summary

Methodological aspects of the study period, «open crisis» in psychological science. The analysis of the concepts of «historical meaning of the open crisis period» and «period of open crisis.» Formulated the concept of the study period, «open crisis» in psychology and conclusions.

Keywords: «the historical meaning of the open period of crisis»; «Period of open crisis»; theoretical and methodological analysis; concepts and categories of the study; the concept of periodization of historical and psychological knowledge.

УДК 159.9.07

ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ СТУДЕНТІВ ЗІ СХИЛЬНОСТЯМИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМАХ «ЛЮДИНА – ЛЮДИНА» ТА «ЛЮДИНА – ПРИРОДА»

Маргітай Р.В., Маргітай Л.Г., Міхнова О.І.

Ужгородський національний університет

Досліджено особливості функціонування та формування самооцінки особистостей схильних до діяльності у системах «людина – людина» та «людина – природа». За методикою дослідження самооцінки особистості Будассі С. А. було досліджено рівень самооцінки студентів. За допомогою тесту Q-сортування згідно методики В. Стефенсона досліджено особливості впливу групи на формування самооцінки. Опитувальник дослідження самовідношення особистості Пантілеєва С. Р. показав різні аспекти самосприйняття власної особистості. Результати показали тенденцію до розвитку більш адекватної самооцінки у студентів суспільного факультету та тенденцію до розвитку завищеної самооцінки у студентів біологічного факультету Ужгородського національного університету.

Ключові слова: самооцінка, студенти, схильність, система «людина – людина», система «людина – природа».

Постановка проблеми. Пізнання людиною самої себе є дуже складним процесом, який триває протягом життя. Самооцінка має комплексний характер, оскільки розповсюджується на різні прояви особистості – інтелект, зовнішні дані, успішність у спілкуванні тощо. Зважаючи на вагомe значення самооцінки для функціонування психіки в цілому, необхідними є подальші дослідження її особливостей та меж впливу на інші елементи психіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема самооцінки є популярною для вивчення у широкого кола дослідників, які належать до різних напрямків. Нашу увагу привернули дослідники психодинамічного напрямку (Фрейд, Адлер, Хорні), які вважають, що самооцінка формується у дитячому віці шляхом сприйняття оціночних сигналів від авторитетних осіб (батьків, вихователів, опікунів, тощо) та формує так зване «ідеальне Я» та «критичне Я», що у своїй взаємодії утворюють стійке уявлення особистості про себе [8]; представник інтракціоністського напрямку Дж. Мід [4], який вважав, що індивід пізнає себе з поглядів інших членів соціальної групи, які він засвоює в рамках суспільної діяльності. З числа вітчизняних вчених найбільш актуальними є дослідження Чеснокової [9].

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Дослідження самооцінки та особливостей її формування в аспекті схильності людини до діяльності у таких системах як «людина – людина» та «людина – природа» [2] на даний момент є не достатньо вивченою темою та вимагає подальшого дослідження.

Мета статті. Дослідити особливості самооцінки студентів зі схильностями до діяльності у системах «людина – людина» та «людина – природа».

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводились на базі ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на факультетах суспільних наук та біологічному. У дослідженні прийняли участь 79 студентів – 40 студентів з суспільного та 39 з біологічного факультету.

Тестування пройшло 26 студентів I курсу напрямку підготовки агрономія та біологія та 13 студентів V курсу біологічного факультету 24 березня 2016 напрямку підготовки біологія. I курс проходив тестування о 12 годині, а V курс розпочав проходження тесту о 13:55.

На факультеті суспільних наук тестування пройшло 22 студенти IV курсу напрямку політологія, 11 студентів IV курсу напрямку психологія та 9 студентів III курсу напрямку соціологія. Тестування проводилось з 8 по 22 квітня 2016 року різними за кількістю групами.

Методами дослідження є тести для визначення рівня самооцінки:

- Методика дослідження самооцінки особистості С. А. Будассі [1];

- Тест Q-сортування, методика В. Стефенсона [3];

- Опитувальник дослідження самовідношення особистості, С. Р. Пантілеєв [5, 6, 7].

Результати дослідження.

Під час тестування студентів біологічного факультету за методикою визначення самооцінки особистості С. А. Будассі (рис. 1) найбільше студентів проявили завищену самооцінку, а саме – 20 людей, студентів з адекватною самооцінкою – 8, високою – 5, заниженою – 4, низькою – 2 студенти. Тестування студентів факультету суспільних наук показало найбільшу кількість студентів із завищеною самооцінкою – 14, 10 – з адекватною, 7 – заниженою, 6 – завищеною та трьох студентів з низькою самооцінкою.

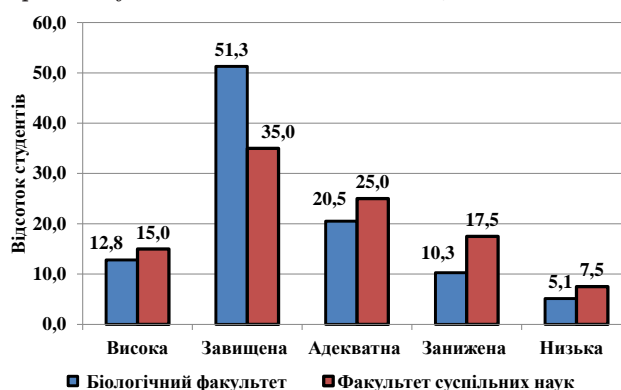

Рис. 1. Кількісні зведені результати тестування самооцінки студентів на суспільному та біологічному факультеті за методикою Будассі

Джерело: розроблено авторами

Тестування за методикою «q-сортування» В. Стефансона виявило самооцінку тенденцій поведінки у групі. Полярності, вказані у методиці,

показують основні аспекти поведінки особистості у групі, та за допомогою результатів даної методики можна створити уявлення про інтроспективну самооцінку, що нав'язує людині колектив. На біологічному факультеті (рис. 2) проявляється тенденція до підкорення лідеру та прийняття групових стандартів, висока необхідність підтримки зв'язків та стратегія уникнення чи ігнорування викликів чи конфліктних ситуацій, схильність до пошуку компромісів. Формування самооцінки у таких особистостей тісно пов'язане з соціальним статусом у групі та мінливе у залежності від актуальної оцінки групою індивіда.

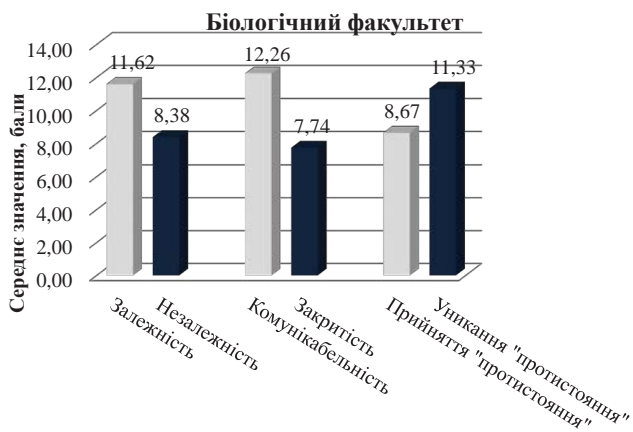

Рис. 2. Результати тестування студентів біологічного факультету за методикою Стефансона

Джерело: розроблено авторами

На факультеті суспільних наук (рис. 3) тестування показало динаміку розвитку прагнення особистості не приймати групові стандарти як соціальні так і морально-етичні. Студенти при цьому мають властивість відстоювати свою думку, не коритись лідеру. Студенти проявили відкритість до спілкування та здатність підтримувати соціальні зв'язки у колективі. Також проявилась тенденція до потягу особистості брати участь у груповому житті колективу, прагнення досягти високого положення у колективі та завзятість у досягненні своїх цілей. Формування самооцінки залежить від власних уявлень особистості про власне «Я» та змінюється тільки під дією оцінок авторитетних для неї осіб чи власних досягнень чи невдач.

Рис. 3. Результати тестування студентів факультету суспільних наук за методикою Стефансона

Джерело: розроблено авторами

Внаслідок тестування за методикою дослідження самовідношення В. В. Століна, С. Р. Пантілєєва виявлено, що на біологічному факультеті (рис. 4) кількість студентів з високим показником відкритості дорівнює 8. Цей показник характеризує здатність не приховувати від себе та інших навіть неприємну інформацію, незалежно від її значимості. Студентів з високим рівнем самовпевненості – 2, що вказує на високий рівень думки про себе, відсутність внутрішніх конфліктів. За шкалою самокерування результат «вище норми» показали 11 студентів, що вказує на відчуття обґрунтованості та послідовності своїх внутрішніх потягів та цілей. Шкала дзеркальне «Я» показала 4 студентів з показниками вище норми, що вказує на уявлення позитивної оцінки досліджуваного зі сторони близьких людей; та 3 студентів з результатом нижче норми, тобто таких, що очікують негативного відношення та критичного оцінювання особистості досліджуваного іншими людьми.

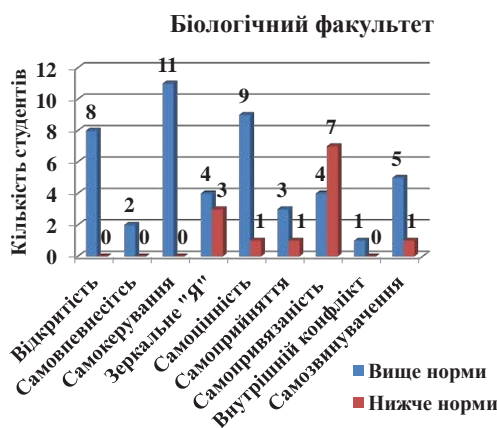

Рис. 4. Результати тестування студентів біологічного факультету за методикою В. В. Століна, С. Р. Пантілєєва

Джерело: розроблено авторами

За шкалою самоцінності було виявлено 9 студентів з високим рівнем, що відображає внутрішню емоційну оцінку за внутрішніми критеріями духовності; та 1 студент з низьким рівнем самоцінності, тобто байдужість до власного «Я» та втрата цікавості до власного внутрішнього світу. Троє студентів показали високий результат за шкалою самоприйняття, що означає емоційне прийняття себе навіть разом з недоліками; 1 – низьким рівнем, тобто відсутністю дружнього ставлення до себе, негативною оцінкою власних бажань.

За шкалою самоприв'язаності кількість студентів з низьким рівнем дорівнює 7, що означає присутність бажання щось в собі змінити та відповідати внутрішньому ідеалу; з високим рівнем – 4, тобто: небажання змінюватись на фоні загального позитивного ставлення до себе. Один студент виявив високий рівень за шкалою внутрішнього конфлікту, що вказує на незгідність з собою, три-можливо-депресивний стан та низьку самооцінку. За шкалою самозвинувачення високий показник виявився у 5 студентів, що вказує на готовність прийняття власних недоліків та невдач; 1 студент з низьким рівнем, що може бути ознакою нездатності приймати власні недоліки та помилки та схильності до приписування їх іншим.

На факультеті суспільних наук (рис. 5) кількість студентів з високим показником відкритості дорівнює 8. Цей показник характеризує здатність не приховувати від себе та інших навіть неприємну інформацію, незалежно від її значимості. З низьким рівнем відкритості – 2, що вказує на відсутність здатності чи бажання сприймати чи ділитись важливою інформацією. Студентів з високим рівнем самовпевненості – 18, що вказує на високий рівень думки про себе, відсутність внутрішніх конфліктів; з низьким рівнем – 1, що свідчить про незадоволеність собою і сумніви у здатності вправляти хороше враження на людей. За шкалою самокерування результат «вище норми» показали 9 студентів, що вказує на відчуття обґрунтованості та послідовності своїх внутрішніх потягів та цілей; та «нижче норми» – 1, що вказує на відсутність задоволеності собою та своїми діями, відчуття нездатності суперечити долі, погану саморегуляцію.

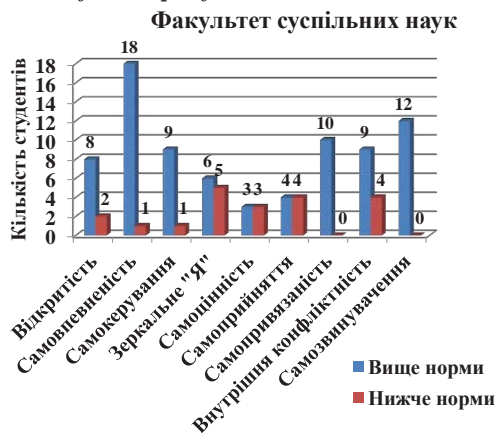

Рис. 5. Результати тестування студентів факультету суспільних наук за методикою В. В. Століна, С. Р. Пантілєєва

Джерело: розроблено авторами

Шкала дзеркальне «Я» показала 6 студентів з показниками вище норми, що вказує на уявлення позитивної оцінки досліджуваних зі сторони близьких людей; та 5 студентів з результатом нижче норми, тобто таких, що очікують негативного відношення та критичного оцінювання особистості досліджуваних іншими людьми. За шкалою самоцінності було виявлено 3 студенти з високим рівнем, що відображає внутрішню емоційну оцінку за внутрішніми критеріями духовності; та 3 студенти з низьким рівнем самоцінності, тобто байдужість до власного «Я» та втрата цікавості до власного внутрішнього світу. Чотири студенти показали високий результат за шкалою самоприйняття, що означає емоційне прийняття

себе навіть разом з недоліками; 4 – низьким рівнем, тобто відсутністю дружнього ставлення до себе, негативною оцінкою власних бажань. За шкалою самоприв'язаності кількість студентів з високим рівнем 10, що може свідчити про небажання змінюватись на фоні загального позитивного ставлення до себе. Дев'ять студентів виявили високий рівень за шкалою внутрішнього конфлікту, що вказує на незгідність з собою, тривожно-депресивний стан та низьку самооцінку; 4 – низький рівень, що вказує на заперечення проблем та закритість. За шкалою самозвинування високий показник виявився у 12 студентів, що вказує на готовність прийняття власних недоліків та невдач.

Висновки і пропозиції. У результаті проведених досліджень нами було вивчено особливості прояву самооцінки у студентів факультету суспільних наук та біологічного факультету Ужгородського національного університету. Під час проведення порівняльного аналізу результатів дослідження рівня самооцінки студентів двох факультетів можна стверджувати, що середній рівень самооцінки є вищим у студентів біологічного факультету. Однак показник адекватної самооцінки є більш характерним для факультету суспільних наук, що, у порівнянні з біологічним факультетом, є кращим результатом у аспекті самосприйняття. Тобто, можна припустити, що студенти суспільного факультету більш схильні реально оцінювати власні сили та у результаті постійної взаємодії у системі «людина – людина» набувають значного соціального досвіду, що і впливає на загальний підсумок тестування самооцінки. Також цікавим є фактор формування самооцінки внаслідок взаємодії з навчальною групою. Результати показують, що студенти біологічного факультету є більш схильними до конформної поведінки. Вплив групи на формування самооцінки є надзвичайно сильним, тобто рівень самооцінки студенту нав'язує група. У студентів суспільного факультету формування самооцінки є більш індивідуальним та незалежним від групи процесом.

Також, можна зробити висновок, що методика дослідження самооцінки Будассі більш придатна для проведення групових досліджень, а методики «q-сортування» та «тест самовідношення Століна» – для індивідуальних, так як результати отримані за допомогою даних методик показують широкий спектр уявлень особистості про себе та важко піддаються систематизації задля дослідження групової динаміки зміни психічних процесів. Дослідження самооцінки показують її важливість та значний взаємозв'язок з усіма психічними процесами, тому необхідною є подальша розробка корекційно-розвивальних програм, націлених на формування адекватної самооцінки.

Список літератури:

1. Будассі С. А. Тест на самооцінку особистості [Електронний ресурс] / С. А. Будассі – Режим доступу до ресурсу: <http://psycabi.net/testy/527-test-na-samoosenku-lichnosti-ya-realnoe-ya-idealnoe-metodika-budassi-issledovaniya-ya-kontseptsii>.
2. Климов Е. А. Введение в психологию труда. Учебное пособие для студентов вузов / Е. А. Климов. – Москва: МГУ, 1988. – 350 с.
3. Методика «Q -сортировка» (В.Стефансон) // Психологические тесты / Под ред. А.А.Карелина: В 2т. – М., 2001. – Т.2. – С. 65-69.
4. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – 416 с.

5. Настольная книга практического психолога / Сост. С. Т. Посохова, С. Л. Соловьева. – М.: АСТ:Хранитель; СПб.: Сова, 2008. – 671 с.
6. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / редактор-составитель Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2001. – 672 с.
7. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 288 с.
8. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / К. Хорни. – Москва: Прогресс, 1993. – 478 с.
9. Чеснокова И. И. Самосознание, саморегуляция, самодетерминация личности / И. И. Чеснокова // Проблемы психологии личности / Под ред. Е. В. Шороховой. – М.: Наука, 1982. – С. 121-126.

Маргитай Р.В., Маргитай Л.Г., Михнова О.И.

Ужгородский национальный университет

ОСОБЕННОСТИ САМООЦЕНКИ СТУДЕНТОВ СО СКЛОННОСТЯМИ К ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМАХ «ЧЕЛОВЕК – ЧЕЛОВЕК» И «ЧЕЛОВЕК – ПРИРОДА»

Аннотация

Исследованы особенности функционирования и формирования самооценки личностей склонных к деятельности в системах «человек – человек» и «человек – природа». С использованием методики исследования самооценки личности Буддаси С. А. было определено уровень самооценки студентов. С помощью теста Q-сортировки согласно методике В. Стефенсона исследованы особенности влияния группы на формирование самооценки. Опросник исследования самоотношения личности Пантилеева С. Г. показал различные аспекты самовосприятия собственной личности. Результаты показали тенденцию к развитию более адекватной самооценки у студентов общественного факультета и тенденцию к развитию завышенной самооценки у студентов биологического факультета Ужгородского национального университета.

Ключевые слова: самооценка, студенты, склонность, система «человек – человек», система «человек – природа».

Margitay R.V., Margitay L.G., Mikhnova O.I.

Uzhhorod National University

PECULIARITIES OF SELF-ESTEEMATION OF STUDENTS WITH PREDISPOSITIONS TO ACTIVITIES IN THE SYSTEMS «MAN – MAN» AND «MAN – NATURE»

Summary

The features of formation and functioning of individuals prone according to self-activity in the system «man – man» and «man – nature» are discussed. Level of students self-assessment has been determined according to Buddasi methodology of the study of self-identity. The features of the influence of the group on the formation of self-esteemation are established by the Stephenson Q-sort test methodology. The investigation of self-identity by Pantileeva questionnaire study showed various aspects of self-perception of students. The results showed a tendency to develop more normal self-esteemation of the students of faculty of social sciences and high self-esteemation of students of the Faculty of Biology of Uzhhorod national university.

Keywords: self-esteemation, students, propensity system, «man – man», system «man – nature».

УДК 159.955.4:159.9-051

РЕФЛЕКСИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Носко Л.А.

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

У статті висвітлюється проблематика організації рефлексивно насиченого освітнього середовища студентів-психологів у вищому навчальному закладі. Рефлексивно насичене освітнє середовище розглядається автором як засіб професійного становлення майбутніх психологів та ресурс підвищення якості їх професійної освіти. Творення такого середовища у вищому навчальному закладі є втіленням ідеї розвивальної освіти, спрямованої на створення «найближчої зони розвитку» студента спеціальності «Психологія». Процес творення рефлексивно насиченого освітнього середовища забезпечує можливість безперервного «занурення» студентів у контекст майбутньої професійної діяльності. Результатом такого «занурення» є сформованість рефлексивності психолога як базового інтегрального синтезу.

Ключові слова: Рефлексивно насичене освітнє середовище, рефлексивність, освітній простір, професійна освіта, розвивальна освіта, суб'єкт.

Постановка проблеми. Професійне становлення майбутніх психологів відбувається насамперед за умови організації ефективної учбово-професійної діяльності, котра детермінує становлення особистості професіонала у сфері психологічної практики, розвиток його професійно важливих якостей і професійної компетентності та суб'єктності. Проявом професійної компетентності та ознакою професійної суб'єктності психолога є його рефлексивність. Рефлексивність психолога розглядається нами як системне специфічне, унікальне утворення, в якому поєднуються психічна властивість й індивідуальна якість особистості і суб'єкта психологічної практики. Розвиток рефлексивності, з нашої точки зору, можливий тільки у рефлексивно насиченому освітньому середовищі (осуб'єктивованому просторі – за Т.В. Менгом), у якому розгортаються життєво значущі ситуації і події, створено всі умови для занурення у себе, звернення до власного внутрішнього світу, наявні можливості для його упорядкування та переструктурування, тобто створюються умови для становлення особистості психолога, розвитку суб'єктної активності та формування її рефлексивності. Проблематика рефлексивно насиченого освітнього середовища є недостатньо представленою у наукових дослідженнях. Відсутні дослідження впливу рефлексивно насиченого освітнього середовища на формування та розвиток рефлексивності майбутнього психолога в умовах вищого навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ученими розглядалися питання: методологічних підходів до створення освітніх просторів (Ю.М. Швалб), методологічних засад дослідження освітнього простору особистості (Т.В. Ткач), психолого-діяльнісного проектування освітнього простору студентів-правників (Н.О. Євдокимова), проектування інтегральних гуманітарних освітніх просторів (О. Я. Данилюк), створення рефлексивно насиченого середовища як детермінанти особистісного становлення фахівців соціономічних професій (О.В. Чуйко), психологічне забезпечення екологічності освітньої взаємодії у просторі дистанційної освіти (А.О. Застело) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Спостерігається неузго-

дження понять «рефлексивно насичене освітнє середовище» та «освітній простір», невизначеність їх синонімічності та тотожності, а, можливо, й конгруентності. Проектування рефлексивно насиченого освітнього середовища студентів-психологів не знайшло свого наукового висвітлення.

Цілі статті. Висвітлити поняття «рефлексивно насичене освітнє середовище» з точки зору професійного становлення майбутніх психологів, визначити його функції та основні умови розвитку у системі розвивальної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформаційні процеси у вищій освіті останнього десятиліття означили зміну освітньої парадигми (зі знаннєвої на компетентнісну – практико-орієнтовану), котра перетворює сферу освіти у простір осмисленого вибору особистістю «...форм і змісту власної освіти, більш того учень лише тоді може ефективно включитися в систему освіти, коли він сам стає активним суб'єктом її побудови і розвитку» [8, с. 87].

Український психолог Т. В. Ткач підкреслює, що «...через освіту і освітній простір людина набуває можливості віднайти і зберегти себе у своїй самості, а з іншого боку – проектувати свою життєдіяльність і будувати її за цим проектом...» [3, с. 35].

«Ця трансформація породжує власні ініціативи суб'єкта, що втілюються ним в альтернативних сценаріях життєздійснення. Освіта стає не утилітарним надбанням особистості, а перетворюється у соціокультурну умову її розвитку» [1, с. 224–225]. Продовження цієї думки знаходимо у М. Хайдеггера: саме освітній простір забезпечує процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, досягнення соціальної зрілості та індивідуального зростання [5].

Рефлексивно насичене освітнє середовище розглядається нами як ресурс підвищення якості професійної освіти, оскільки тільки таке освітнє середовище створює відповідну систему умов, «...впливів і можливостей для задоволення ієрархічного комплексу потреб особистості й трансформації цих потреб у життєві цілі задля особистісного і професійного розвитку та саморозвитку» [6, с. 235]. Як результат, у особистості з'являються власні цінності, сенси та цілі освіти та подаль-

шого розвитку. З точки зору української вченої О.В. Чуйко: «Рефлексивний характер освітнього середовища – це певна система умов розвитку особистості, яка відкриває перед нею можливості самодослідження і самокорекції соціально-психологічних і професійних ресурсів» [6, с. 236].

Реалізуючи власні потреби, мотиви та інтереси у рефлексивному освітньому середовищі, людина розширює власний освітній діапазон, і цим самим визначає розвиток своєї особистості. З нашої точки зору, створення рефлексивного насиченого освітнього середовища у вищому навчальному закладі є втіленням ідеї розвивальної освіти, розробленої науковою школою Л.С. Виготського (В.В. Давидовим, А.К. Дусавицьким, Д.Б. Ельконіним, В.В. Репкіним та ін.).

Концепцією розвивальної освіти передбачено прима́т суб'єкта учіння та особистості професіонала, її ціннісних орієнтацій, сенсів, мотивів, що актуалізує потенціал її розвитку, а також створює зону перспективного розвитку, рефлексії нових перспектив, дозволяє сформувати метарефлексивну позицію особистості професіонала як підґрунтя раннього становлення її професіоналізму.

Реалізація ідеї розвивальної освіти передбачає формування ставлення людини до себе як до суб'єкта, здатного до самозміни та використання внутрішніх джерел власних якісних змін у процесі розгортання навчально-професійної діяльності при вирішенні певних класів задач у сфері їх майбутньої професійної компетентності.

Так, відомий український методолог Ю.М. Швалб розробив модель формування компетентності фахівців соціономічних професій [7], що складається з восьми послідовних етапів, на кожному з яких вирішується специфічна задача:

1. Актуалізація сфери життєвого досвіду, у якому існує даний клас задач – постановка і вирішення конкретної одиничної практичної задачі.

2. Демонстрація розмаїття можливих способів вирішення практичної задачі – постановка і вирішення задачі на виявлення відмінностей.

3. Порівняння можливих способів дії – постановка і вирішення задачі на узагальнення.

4. Аналіз предмета дії як самостійного феномену – постановка і вирішення задачі на побудову теорії предмету.

5. Актуалізація професійної практики, де вирішується такий же клас задач – постановка і вирішення задачі на професійну визначеність // специфіку практичної задачі.

6. Демонстрація зразків професійних способів рішення практичної задачі – постановка і вирішення задачі на набуття професійних способів рішення практичної задачі.

7. Аналіз причин ефективності / неефективності власних професійних дій – постановка і вирішення задачі на виявлення власних ресурсів і обмежень.

8. Актуалізація досвіду розвитку професійних здібностей – постановка і вирішення задачі на розробку програми власного професійного розвитку.

Науковець наголошує, що саме за такого підходу до організації професійної освіти у вищому навчальному закладі студент отримує можливість реалізувати себе як її суб'єкт і суб'єкт власного професійного розвитку [7]. Ми вважаємо, що ці специфічні задачі можуть слугувати

принципами побудови рефлексивно насиченого освітнього середовища студентів спеціальності «Психологія».

Крім того, як вважає наш науковий керівник Н.О. Євдокимова, рефлексивне освітнє середовище вибудовується також за принципами: культуровідповідності, що доповнюється принципом культурологічності; єдності диференціації та інтеграції; антропоцентризму.

Принципи культуровідповідності та культурологічності організують наукову реконструкцію рефлексивних знань, отриманих у рефлексивному освітньому середовищі у процесі колективної взаємодії. При цьому рефлексивно насичене освітнє середовище конгруентне майбутній професійній діяльності психолога як соціокультурній практиці. Цілісність інтегральної системи досягається через узгодження усіх елементів рефлексивного освітнього середовища і сформованість структурних компонентів рефлексивності психолога. Принцип антропоцентризму визначає організацію середовища щодо місця і ролі у ньому майбутнього фахівця у галузі психології.

О.В. Чуйко основною умовою розвитку рефлексивного освітнього середовища вважає (і ми цілком згодні з нею) суб'єктність педагога і студента, «...які, здійснюючи спільну діяльність, взаємозбагачують і взаємодоповнюють один одного, проявляючи обопільний інтерес до предмету взаємодії» [6, с. 237], стаючи рівноправними партнерами та суб'єктами розвитку і власної особистості і рефлексивного освітнього середовища.

Функціями рефлексивного освітнього середовища дослідниця визначила:

– стимулююче-розвивальну – організація пошуку оригінальних і креативних дій у навчально-професійній діяльності; встановлення оптимального балансу між особистісним професійним інтересом і багаторазово повторюваними рутинними діями; поєднання традиційного та інноваційного підходів до організації освітнього процесу;

– навчально-діагностичну – створення «найближчої зони розвитку» задля вироблення «продукту інновації» через постійне оновлення та збагачення досвіду;

– експертно-миследіяльнісну – проектування інтелектуального простору, що дозволить модернізувати, раціоналізувати і модифікувати способи діяльності, спрямовані на вирішення проблем дискретного характеру в освітньому процесі;

– етико-психологічну – забезпечення умов прийняття, підтримки і довіри як засобу просування інноваційних ідей, організації конструктивної комунікації та нормування майбутньої професійної діяльності [6].

Професійне становлення майбутнього психолога при «зануренні» у рефлексивно насичене освітнє середовище проходить такі послідовні етапи:

I етап – Підзнай себе! – трансляція суб'єктної позиції в освітню, формування комунікативної й оціночної компонент рефлексивної компетентності.

II етап – Створи себе! – розвиток мотивації до творчого пошуку, розвиток рефлексивних здібностей та умінь, формування рефлексивної позиції.

III етап – Реалізуй себе! – здійснення рефлексивних дій та операцій у професійно орієнтованій діяльності, усвідомлення професійного досвіду, формування рефлексивності як інте-

гральної, унікальної психічної властивості та індивідуальної якості психолога.

Функціонування рефлексивного освітнього середовища є результатом проектної діяльності власне суб'єктів, умотивованих за власним бажанням на творення і розвиток цього середовища як простору їх можливостей, що у подальшому визначає розвиток їх особистості. У такому просторі виникають принципово нові джерела розвитку особистості за рахунок інтеграції різних технологій, форм і джерел освіти, що сприяє виходу студента-психолога за межі своєї визначеності: зовнішньої (соціокультурна ситуація) та внутрішньої (рефлексія) у зону вільної самодетермінації, де стає можливим нарощування («приріст», за А.К. Марковою) смисло-творчого діяльнісного потенціалу майбутнього психолога. Безумовно, таке середовище має бути насамперед екологічним, а це означає:

- узгодженість ціннісних нормативів і настанов суб'єктів освітньої взаємодії;
- збереження особистісної ідентичності суб'єктів освітньої взаємодії;
- створення умов рівноправного спілкування, партнерської взаємодії та взаєморозуміння між суб'єктами рефлексивного освітнього середовища;
- розширення сфери суб'єктивних можливостей в постановці і реалізації освітніх цілей усіх суб'єктів рефлексивного освітнього середовища;
- розширення простору реалізації освітніх інтересів як провідного мотиву професійної освіти;
- ріст можливостей самореалізації і досягнення успіху;
- підвищення рівня взаємної відповідальності, безпеки і захищеності;

– відповідність освітніх ресурсів вимогам екологічної безпеки;

- підвищення відчуття комфортності відносно умов здійснення освітньої діяльності у рефлексивно насиченому освітньому середовищі;
- зниження переживань фрустрації і страху;
- подолання соціального відчуження;
- забезпечення екологічності освітнього результату.

Висновки з даного дослідження. Компетентнісний підхід до сучасної вищої освіти висуває вимоги щодо професійної компетентності фахівця. Професійна компетентність психолога включає у себе рефлексивну компетентність, яка є зовнішнім проявом його рефлексивності. Рефлексивність психолога розглядається нами як системне специфічне, унікальне утворення, в якому поєднуються психічна властивість й індивідуальна якість особистості і суб'єкта психологічної практики. Розвиток рефлексивності, на думку автора, можливий тільки у рефлексивно насиченому освітньому середовищі. Рефлексивно насичене освітнє середовище розглядається автором як ресурс підвищення якості професійної освіти, у якому розгортаються життєво значущі ситуації і події, створено всі умови для занурення у себе, звернення до власного внутрішнього світу, наявні можливості для його упорядкування та переструктурування, тобто створюються умови для становлення особистості психолога, розвитку суб'єктної активності та формування її рефлексивності. Творення рефлексивного освітнього середовища є результатом проектної діяльності власне суб'єктів, умотивованих за власним бажанням на творення і розвиток цього середовища як простору їх можливостей, що у подальшому визначає розвиток їх особистості.

Список літератури:

1. Євдокимова Н. О. Психологічні засади формування суб'єкта правничої діяльності у вищому навчальному закладі: монографія / Наталя Олексіївна Євдокимова. – Миколаїв: Іліон, 2011. – 420 с.
2. Застело А. О. Психологічне забезпечення екологічності освітньої взаємодії в просторі дистанційної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А. О. Застело. – Запоріжжя, 2012. – 20, [1] с.
3. Ткач Т. В. Освітній простір особистості в економіці знань: монографія / [Т. В. Ткач, В. Й. Бочелюк та ін.]; за ред. Т. В. Ткач. – Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2009. – 172 с.
4. Ткач Т. В. Освітній простір особистості: психологічний аспект: Монографія / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України / Т. В. Ткач. – К.; Запоріжжя, 2008. – 272 с.
5. Хайдеггер М. Искусство и пространство / М. Хайдеггер // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М., 1991. – С. 95-102.
6. Чуйко О. В. Особистісне становлення суб'єктів професійної діяльності у соціономічних професіях: Монографія / О. В. Чуйко. – К.: АДЕФ-Україна, 2013. – 280 с.
7. Швалб Ю. М. Методологические основания разработки системы профессионального образования в вузе (на материале специальности «Социальная работа») / Ю. М. Швалб // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 5. – Миколаїв: МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2010. – 346 с. – (Серія «Психологічні науки»). – С. 305.
8. Швалб Ю. М. Методология и теория экспертной деятельности: психологические аспекты: Монография / Ю. М. Швалб. – К.: «Основа», 2013. – 240 с.

Носко Л.А.

Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

РЕФЛЕКСИВНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА КАК СРЕДСТВО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация

В статье рассматривается проблематика организации рефлексивно насыщенной образовательной среды студентов-психологов в высшем учебном заведении. Рефлексивно насыщенная образовательная среда рассматривается автором как средство профессионального становления будущих психологов и ресурс повышения качества их профессионального образования. Проектирование такой среды в высшем учебном заведении есть воплощением идеи развивающего образования, направленного на создание «ближайшей зоны развития» студента специальности «Психология». Процесс проектирования рефлексивно насыщенной образовательной среды делает возможным непрерывное «погружение» студентов в контекст будущей профессиональной деятельности. Результатом такого «погружения» есть сформированность рефлексивности психолога как базового интегрального синтеза.

Ключові слова: Рефлексивно насыщенная образовательная среда, рефлексивность, образовательное пространство, профессиональное образование, развивающее образование, субъект.

Nosko L.A.

Institute of Psychology named after G.S. Kostiuk
The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

REFLEXIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS MEANS OF PROFESSIONAL FORMATION OF THE FUTURE PSYCHOLOGISTS

Summary

The article discusses the problems of the organization of the educational environment of intense reflexive psychology students in higher education. Reflective rich educational environment is considered by the author as a means of professional development of future psychologists and resources to improve the quality of their professional education. Designing such an environment in higher education is the embodiment of the idea of developing education, aimed at creating a «zone of proximal development» of the student specialty «Psychology». The design process is reflexive rich educational environment allows continual «immersing» students in the context of future professional activity. The result of this «immersion» Maturity has a reflexive psychology as a basic integral synthesis.

Keywords: reflective rich educational environment, reflexivity, educational environment, vocational education, developmental education, the subject.

УДК 159.942:159.923.3

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСІБ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ ЕМОЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ

Півень М.А.

Національний аерокосмічний університет імені М.С. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Стаття присвячена дослідженню феномену емоційної зрілості особистості. Оглянуті найбільш відомі підходи до вивчення поняття «емоційна зрілість особистості». Представлений взаємозв'язок між інтегральним показником емоційної зрілості особистості та особистісними особливостями. Показані розбіжності у особистісних особливостях в групах випробовуваних з високим та низьким рівнем емоційної зрілості.

Ключові слова: емоційна зрілість, особистість, особистісні особливості.

Постановка проблеми. В даний час в період демократичної трансформації суспільства, переоцінки всієї системи цінностей актуалізуються проблеми формування всебічно розвиненої, відповідальної, особистісно, соціально та емоційно зрілої особистості, з чіткими життєвими орієнтирами, гнучкою по відношенню до змін в суспільстві. Очевидним є те, що зрілість особистості та її емоційної сфери визначають ефективність соціального функціонування людини, її соціально-психологічну адаптацію, впливають на готовність встановлювати конструктивні, взаємно продуктивні, відкриті, теплі партнерські відносини, що реалізуються в зрілих формах дружби, любові, у здатності створювати емоційно близькі гармонійні сімейні стосунки. На противагу цьому незрілість сприяє створенню інфантильних феноменів комунікації, таких як страх психологічної інтимності [11], міжособистісна залежність/контрзалежність [4; 10], девальвація зрілості та інфляція мужності [5], синдром «емоційного холоду» у дівчат [2], синдром «токсичної любові» [3], самотність та інші. Тому поняття емоційної зрілості може бути ключовим для створення повноцінного та якісного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теперішній час відзначається дефінітивна розмитість поняття зрілості взагалі, а також особистісної та емоційної зрілості зокрема. Проблема емоційної зрілості особистості розглядалася в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних психологів (А. Ребер, І.Г. Павлова, А.Н. Лук, О.О. Чудіна, О.Я. Чебикін, О.Л. Яковлева, В. Меннінгер та ін.), психофізіологів (П. Фресс, П.В. Симонов) та психотерапевтів (К. Роджерс, А. Маслоу, О.С. Кочарян, Д. Абрахамсен, К. Фітсморіс та ін.).

Пройдений нами теоретичний аналіз найбільш популярних психологічних концепцій дозволив виділити наступні базові моделі емоційної зрілості особистості: а) парціальні моделі (отождошення емоційної зрілості та емоційної компетентності; емоційна зрілість versus емоційний інтелект; емоційна зрілість як новоутворення певного віку; емоційна зрілість як суспільна норма); б) генеративні моделі (емоційно зріла особистість як: «повноцінно функціонуюча людина»; як особистість, яка самоактуалізується; як автентична особистість; як дитина; як дорослий; як особистість, яка включена до трансперсональних структур).

Найбільш ґрунтовно та всебічно проблема емоційної зрілості представлена в працях представників гуманістичної парадигми, а саме – клієнт-центрованому підході [9]. Емоційно зріла

людина, за К. Роджерсом, характеризується як: відкрита усвідомленню власних почуттів, причин, що їх викликали, та їх зміст; як та, що довіряє своїм почуттям, приймає їх; як спроможна переживати емоції різного діапазону, глибини та інтенсивності; яка вмє вербалізувати власні емоційні переживання; яка здібна до емпатії.

Емоційно зріла особистість є чутливою до власних емоцій і розуміє їх. Емоційно зріла людина здатна побачити всю глибину своїх переживань, вона має мужність входити в контакт з власними переживаннями і підтримувати ті емоції і переживання, які є справжніми. Також, емоційно зріла людина здатна відійти від звичних інфантильних стратегій емоційного реагування, які є відповіддю на травматичну ситуацію, при цьому реакція стає не звичною, а спонтанною та обумовленою ситуацією. У емоційно зрілої людини емоції «текучі», а не застигли, вони за своєю природою динамічні. Якщо відбувається фіксація емоції в тому чи іншому вигляді – це свідчить про її відсутність в розгорнутому сенсі, а також про те, що людина зіткнулася з дитячим психотравмуючим досвідом. Таким чином, поняття «емоційна зрілість» визначається як певний рівень розвитку особистості дорослої людини, яка характеризується відкритістю емоційному досвіду, усвідомленням власних почуттів та прийняттям їх, розвиненою емоційною сферою і емоційною саморегуляцією, здатністю адекватно ситуації і згідно з власними переживаннями проявляти і виражати емоції і почуття.

На підставі моделі емоційно зрілої особистості як «повноцінно функціонуючої людини» виділяється п'ять головних структурних компонентів емоційної зрілості особистості: рефлексія емоцій, емоційна саморегуляція, емпатія, емоційна експресивність та прийняття власних емоцій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість досліджень, спрямованих на вивчення емоційної зрілості носять фрагментарний або опосередкований характер (О.Л. Яковлева, П. Фресс та ін.). О.Я. Чебикінін та І.Г. Павловою вивчалася становлення емоційної зрілості в підлітковому та юнацькому віці [6]. Однак дослідження емоційної зрілості як цілісного особистісного утворення, її структурних компонентів та психологічних факторів, в період ранньої дорослості, що ґрунтується на гуманістичній парадигмі є проблемою, яка потребує розробки.

У зв'язку з вищесказаним метою статті був аналіз особистісних особливостей осіб з різним рівнем емоційної зрілості.

Для емпіричного дослідження були використані наступні методики: Методика діагностики емоційної зрілості особистості МДЕЗО (О.С. Кочарян, М.А. Півень) [7] та Фрайбургський особистісний опитувальник FPI-B [8].

Для математико-статистичної обробки даних нами була застосована оцінка достовірності відмінностей U-критерий Манна-Уїтні для великих вибірок, та кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції за Кендаллом). Отримані результати дослідження були проаналізовані з допомогою електронно-статистичної програми SPSS 13.0.

Характеристика вибірки. Дослідницьку вибірку склали 197 чоловік (114 жінок, 83 чоловіка) – студенти гуманітарних та технічних спеціальностей Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», які навчаються на 4 та 5 курсах у віці від 20 до 23 років. Для реалізації поставленої мети методом крайніх груп та за допомогою методики МДЕЗО із цієї вибірки було створено дві дослідницькі групи, таким чином першу групу склали 65 людей з високим рівнем емоційної зрілості (33 чоловіка, 32 жінки), другу групу склали 65 людей з низьким рівнем емоційної зрілості (24 чоловіка, 41 жінка).

Виклад основного матеріалу. В першу чергу стояла задача вивчення взаємозв'язку між інтегральним показником емоційної зрілості особистості (на загальній вибірці 197 чоловік) та особистісними особливостями (таблиця 1).

Таблиця 1
Взаємозв'язок між інтегральним показником емоційної зрілості особистості та особистісними особливостями

Шкали опитувальника (особистісні особливості)	Інтегральний показник емоційної зрілості особистості (коефіцієнт кореляції τ -Кендалла; рівень значущості)
Невротичність (F1)	-0,29; $p < 0,01$
Спонтанна агресивність (F2)	-0,27; $p < 0,01$
Депресивність (F3)	-0,33; $p < 0,01$
Дратливість (F4)	-0,26; $p < 0,01$
Товариськість (F5)	0,37; $p < 0,01$
Врівноваженість (F6)	0,21; $p < 0,01$
Реактивна агресивність (F7)	-0,23; $p < 0,01$
Сором'язливість (F8)	-0,36; $p < 0,01$
Відкритість (F9)	0,39; $p < 0,01$
Екстраверсія (F10)	0,23; $p < 0,01$
Емоційна лабільність (F11)	-0,28; $p < 0,01$
Маскулінність (F12)	0,23; $p < 0,01$

Як видно із таблиці 1, емоційна зрілість корелює з товариськістю, врівноваженістю, відкритістю, екстраверсією та маскулінністю. Тобто із зростанням доброти, чуйності, тепла у відносинах, довіри, відкритості та врівноваженості та рішучості зростає загальний рівень емоційної зрілості.

Виявлена зворотна кореляція між емоційною зрілістю та невротичністю, спонтанною агресивністю, депресивністю, дратливістю, реактивною агресивністю, сором'язливістю та емоційною лабільністю. Таким чином із підвищенням внутрішнього спокою, соціальної активності та ініціативності, підвищення фону настрою та стриманості автоматично підвищуються показники емоційної зрілості.

маності автоматично підвищуються показники емоційної зрілості.

На підставі результатів дослідження, отриманих за допомогою Фрайбургського багатofакторного особистісного опитувальника FPI-B побудовані усереднені профілі індивідуальних властивостей та станів особистості у двох досліджуваних групах (рис. 1) – з високим рівнем емоційної зрілості (1 група) та низьким рівнем емоційної зрілості (2 група).

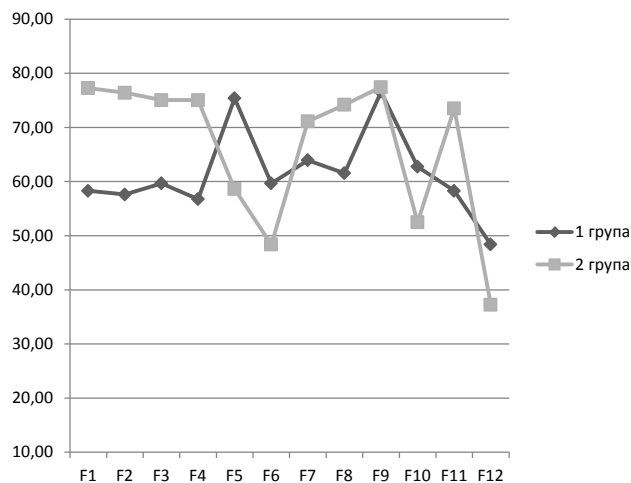

Рис. 1. Усереднені особистісні профілі в досліджуваних групах

Примітка: F1 – невротичність; F2 – спонтанна агресивність; F3 – депресивність; F4 – дратливість; F5 – товариськість; F6 – врівноваженість; F7 – реактивна агресивність; F8 – сором'язливість; F9 – відкритість; F10 – екстраверсія; F11 – емоційна лабільність; F12 – маскулінність

З малюнку видно, що профілі в групах досить різні. А саме, в групі людей з високим рівнем емоційної зрілості особистості вершинами графіку є такі показники як товариськість та відкритість. Тобто для цих людей провідними особистісними рисами є комунікабельність, вільне входження до контакту з іншими людьми, відкритість новому соціальному досвіду, бажання допомагати оточуючим та легкість сходження з людьми. При цьому такі показники як невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, врівноваженість, реактивна агресивність, сором'язливість, екстраверсія, емоційна лабільність та маскулінність знаходяться в діапазоні середніх оцінок, тобто не оказують на особистість провідного впливу.

Для особистісного профілю представників другої групи властиве переважання таких складових як: невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, дратливість, реактивна агресивність, сором'язливість, відкритість та емоційна лабільність, причому ці показники знаходяться на високому рівні виразності та можуть завдавати руйнівного впливу на особистість. Показник відкритість свідчить про достовірність результатів тестування, тобто випробовувані чесно та відкрито відповідали на запитання, він не відноситься до змістовних шкал опитувальника. Такі шкали як товариськість, врівноваженість, екстраверсія та маскулінність знаходяться на середньому рівні виразності.

Таким чином, ведучими особистісними рисами емоційно незрілої особистості є висока тривож-

ність та нервова возбуди́мість, відсутність соціальної конформності, та навпаки бажання діяти всупереч інтересам суспільства, при цьому на перший план виходить негайне задоволення власних бажань (дитяча психічна організація), імпульсивність думок та вчинків, потреба в гострих почуттях, за відсутністю яких виникає зниження фону настрою, при цьому їм також властива заглибленість у власні переживання і емоційна чуткість та вразливість, що скривається за маскою роздратованості та недовіри оточуючим. Найбільш звичною та приємною захисною формою поведінки від травмуючих особистість переживань є конфліктна, при цьому таке реагування може відштовхувати від себе оточуючих, хоча у емоційно незрілої особистості є внутрішнє бажання бути прийнятою та зрозумілою. Також емоційно незрілій особистості властива невпевненість в собі, вразливість, неможливість перенести значні психічні навантаження, насамперед інтелектуальна праця завдає емоційного та психічного виснаження.

Нижніми значеннями графіку є наступні показники: товариськість, врівноваженість, екстраверсія та маскулі́нність. Дані шкали знаходяться в середньому діапазоні, тому можемо припустити, що вони не визначають поведінку особистості, але діють як пом'якшувальні негативні особистісні риси фактори.

Для створення більш докладної картини були встановлені розбіжності між 12 факторами особистості. Для реалізації цього завдання було використано U-критерій Манна-Уїтні [1].

На підставі проведеної оцінки розбіжностей за ступенем виразності 12 факторів особистості в досліджуваних групах, було виявлено, що особистість з високим рівнем емоційної зрілості має статистично значиме переважання в таких показниках як товариськість ($U=754, p \leq 0,0001$), врівноваженість ($U=1431,5, p \leq 0,001$), екстраверсія ($U=1578, p \leq 0,011$) та маскулі́нність ($U=1424,5, p \leq 0,0001$). Таким чином випробовувані першої групи більш схильні до створення широкого кола соціальних зв'язків, вони більш чуйні і готові проявити турботу, в них високий рівень самооцінки та самовладання, тому стресові фактори не завдають руйнівного впливу. Такі люди більш адаптовані та добре ідентифікуються з соціальними нормами, вони добре орієнтуються в ситуації «тут і тепер», та відкрито сприймають нове, така поведінка призводить до того, що ці люди опиняються у центрі уваги та стають лідерами, вони в змозі швидко прийняти рішення та нести за нього відповідальність. Вони, на відміну від представників другої групи більш сміливі та рішучі, сприймають дійсність зі всіма її проявами (як позитивними, так і негативними).

Представникам групи з низьким рівнем емоційної зрілості особистості властиве переважання у таких особистісних властивостях як: невротичність ($U=1029,5, p \leq 0,0001$), спонтанна агресивність ($U=1146,5, p \leq 0,0001$), депресив-

ність ($U=865,5, p \leq 0,0001$), дратливість ($U=1121, p \leq 0,0001$), реактивна агресивність ($U=1701, p \leq 0,052$), сором'язливість ($U=823, p \leq 0,0001$) та емоційна лабільність ($U=961, p \leq 0,0001$). По-перше, випробовуваним другої групи більш властиві короточасні спалахи емоційної збудливості та роздратованості, вони схильні до непродуманих, невпорядкованих дій та можуть багато разів повторювати помилки, не роблячи відповідних висновків. В той самий час оцінку оточуючими їхньої поведінки такі люди сприймають як посягання на власну свободу та можуть реагувати агресивно. Такі люди на перший погляд можуть здаватися розкутими та впевненими у собі завдяки легкості і швидкості прийняття рішень, підтримці яскравих подій, але можуть в той самий час відштовхувати мінливістю, необов'язковістю та нестриманістю. По-друге, представники групи з низьким рівнем емоційної зрілості особистості на відміну від випробовуваних першої групи менш схильні до праці з високим рівнем напруги, їм складніше сконцентруватися на важкій справі, вони схильні до самокритики, тому їм важливо виглядати у власних очах успішними, при чому їм важко оцінити свій реальний рівень можливостей.

Висновки. 1. Найбільш вираженою особистісною рисою осіб із високим рівнем емоційної зрілості є товариськість, а провідними рисами представників групи з низьким рівнем емоційної зрілості є невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, дратливість, реактивна агресивність, сором'язливість та емоційна лабільність, причому ці показники знаходяться на високому рівні виразності та можуть завдавати значного негативного впливу на особистість.

2. Випробовуваним з високим рівнем емоційної зрілості більш властиві такі особистісні особливості як товариськість, врівноваженість, екстраверсія та маскулі́нність, а для випробовуваних з низьким рівнем емоційної зрілості характерні більш високі показники по шкалах невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, дратливість, реактивна агресивність, сором'язливість та емоційна лабільність.

3. Такі дані дають нам змогу стверджувати, що зниження рівню емоційної збудливості, тривожності, агресивності, конфліктної поведінки та підвищення фону настрою, самооцінки та впевненості у собі призведуть до підвищення емоційної зрілості особистості, корекція цих показників може виступати однією із мішеней психологічного впливу.

Перспектива подальших досліджень полягає у розширенні спектру індивідуально-психологічних факторів, що розкривають та підтримують функціонування емоційної зрілості особистості із метою подальшої розробки системи профілактичних, психокорекційних та розвивальних заходів щодо попередження та усунення вже сформованих порушень розвитку досліджуваного феномену.

Список літератури:

1. Гублер Е.В. Применение непараметрических критериев статистики в медико-биологических исследованиях / Е.В. Гублер, А.А. Генкин. – Л.: Медицина, 1973. – 141 с.
2. Доценко О.Ю. Особливості стилів виховання дівчат із синдромом «емоційного холоду» / О.Ю. Доценко // Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2013. – Сер.: Психологія. – т. 18. – вип. 4 (30). – С. 79–83.
3. Кочарян А.С. Нарушение эмоционального контакта у женщин при синдроме токсической любви / А.С. Кочарян, Е.В. Фролова, И.В. Гуртовая // Вісник ХНУ. – Харків, 2008. – Серія «Психологія». – № 807. – С. 173–178.
4. Кочарян А.С. Особенности полоролевой структуры личности женщины с отношениями межличностной зависимости / А.С. Кочарян, Е.В. Фролова / Наукові студії із соціальної та політичної психології. Збірник статей. – Київ, 2007. – випуск 16 (19). – С. 221–229.
5. Кочарян А.С. Психосексуальное развитие человека. Формирование мужского гендера Учеб. Пособие / А.С. Кочарян, М.Е. Жидко. – Харьков: Нац. аэрокосм. ун-т «Харьк. авиац. ин-т», 2005. – 112 с.
6. Павлова І.Г. Становлення емоційної зрілості в підлітковому та юнацькому віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / І.Г. Павлова. – Одеса, 2005. – 19 с.
7. Півень М.А. Розробка методики діагностики емоційної зрілості особистості / М.А. Півень // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – Київ, 2013. – Том 11. – Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 7. – Частина 2. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2013. – С. 224–232.
8. Практикум по экспериментальной и практической психологии: Учеб. пособие / Л. И. Вансовская, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др. – Под ред. А. А. Крылова. – СПб: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. – 312 с.
9. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1994. – 480 с.
10. Уайнхолд Б. Освобождение от созависимости / Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд / Перевод с англ. А. Г. Чеславской. – М.: Независимая фирма «Класс», 2002. – 224 с.
11. Firestone R.W. Fear of intimacy / R.W. Firestone, J. Catlett. – Washington, DC: American Psychological Association. – 2006. – 358 p.

Півень М.А.

Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЮДЕЙ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ЗРЕЛОСТИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию феномена эмоциональной зрелости личности. Рассмотрены наиболее известные подходы к изучению понятия «эмоциональная зрелость личности». Представлена взаимосвязь между интегральным показателем эмоциональной зрелости и личностными особенностями. Показаны различия в личностных особенностях в группах испытуемых с высоким и низким уровнем эмоциональной зрелости.

Ключевые слова: эмоциональная зрелость, личность, личностные особенности.

Piven M.A.

N.Ye. Zhukovskiy National Aerospace University
«Kharkiv Aviation Institute»

PERSONAL CHARACTERISTIC OF PEOPLE WITH DIFFERENT LEVEL OF EMOTIONAL MATURITY

Summary

The article investigates the phenomenon of personal emotional maturity. Examined are well known approaches to studying the concept of «emotional maturity of individual». Represented are relationships between integral indicator of personal emotional maturity and personality characteristics. Shown are differences between personality features in groups of subjects with high and low levels of emotional maturity.

Keywords: emotional maturity, personality, personal characteristics.

УДК 371.1+371.125.009.11

ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН МІЖ КЕРІВНИКАМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ПСИХОЛОГАМИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Теглівець Л.В.

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

У статті висвітлюється проблематика професійних відносин між керівниками та практичними психологами закладів освіти. Наведено систему принципів цих відносин, які будуються з метою розвитку навчального закладу. Розкрито основні принципи взаємодії керівників та практичних психологів у закладах освіти. Викладено вимоги до реалізації цих принципів. Означені принципи можуть слугувати підґрунтям побудови моделі професійних відносин між керівниками та практичними психологами закладів освіти.

Ключові слова: принцип, співробітництво, мотивування, консенсус, колегіальність, цільова гармонізація, автономізація.

Постановка проблеми. Проблематика професійних відносин між керівниками та практичними психологами закладів освіти набуває своєї значущості, оскільки сьогодні практично у кожному закладі освіти працює практичний психолог. Психологічна служба системи освіти порівняно молода, проте кожний керівник закладу освіти розуміє її необхідність у сучасному мінливому світі, кризовому суспільстві, де наявні травмуючі події і ситуації, а психологічні знання та психологічна компетентність стають основою формування і професійних і міжособистісних відносин, у тому числі у закладах освіти. У зв'язку з цим актуалізується розгляд принципів професійних відносин між керівниками та практичними психологами закладів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засадничі принципи професійних відносин у закладах освіти визначено Н.П. Волковою; принципи шкільного менеджменту розкрито у навчальному посібнику «Освітній менеджмент» (за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки); основні принципи керування людьми визначені В.В. Крижко та Є.М. Павлютенковим; принципи менеджменту в установах освіти розкрито у підручнику «Менеджмент» (за заг. ред. М.П. Переверзева; систематизовано принципи у теорії управління А. Конаржевським; принцип гуманізації управління освітніми організаціями запропоновано Л.М. Карамушкою. Проте відсутні публікації, котрі б розкривали принципи професійних відносин між керівниками та практичними психологами закладів освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи з означеної загальної проблематики, наголосимо, що відсутні публікації, котрі б розкривали психологічні особливості професійної взаємодії керівників та практичних психологів закладів освіти, побудованої на засадничих принципах «високої» освіти.

Саме тому **метою** нашої статті є розкриття базових принципів професійних відносин між керівниками та практичними психологами закладів освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип (від лат *principium* – основа, начало) означає вихідне положення, провідну ідею, правило, покладене в основу людської діяльності, припис щодо порядку і способу її здійснення [4, с. 142].

Принципи професійних відносин між керівниками та практичними психологами закладів

освіти – базові ідеї, правила, покладені в основу цих відносин. За нашим уявленням, цілісна система принципів професійних відносин між керівниками та практичними психологами закладів освіти є системною організацією, побудованою нами на підставі рефлексивно-методологічного аналізу наукових підходів щодо освіти, і полягає в інтеграції базових та доповнюючих їх принципів, що реалізуються комплексно і забезпечують функціонування всієї системи професійних відносин у закладах освіти.

Представлена системна організація знаходить своє обґрунтування у подальшому розгортанні рефлексивно-методологічного аналізу наукових підходів.

Л. М. Карамушка як засадничий принцип професійних відносин між керівником та практичним психологом закладу освіти визначає *принцип гуманізації* [2], який ми також вважаємо базовим. Цей принцип конкретизується у таких положеннях:

- побудова стосунків між керівником і практичним психологом на основі партнерства;
- тісна співпраця керівника і практичного психолога;
- розуміння та врахування індивідуально-психологічних особливостей один одного;
- створення умов для реалізації творчого потенціалу усіх учасників професійної взаємодії;
- особистісний та професійний розвиток і керівника і психолога;
- конструктивна взаємодія керівника та практичного психолога закладу освіти;
- рівність у спілкуванні, емоційна відкритість та довіра один до одного, прийняття один одного у свій внутрішній світ;
- реалізація керівником та практичним психологом закладу освіти себе як творчої індивідуальності;
- створення умов для виявлення і реалізації неповторної індивідуальності кожного, їх творчих потенцій, вільного розвитку;
- створення умов для розвитку здатності до самоуправління та самоорганізації;
- гуманістичні ідеали і норми як особистісний смисл життєдіяльності (у розумінні О.М. Леонтьєва);
- формування новаторських ідей, інноваційних підходів та шляхів їх реалізації.

Н.П. Волкова засадничим принципом професійних відносин між керівниками та практичними

психологами закладів освіти визначає принцип співробітництва, під яким дослідниця розуміє взаємодію, за котрої керівник та практичний психолог сприяють задоволенню професійних інтересів один одного, дотримуються приблизного паритету, об'єднують свої зусилля добровільно, спираючись на усвідомлення значення і необхідності розв'язання спільного завдання. Учена підкреслює, що при цьому між ними виникають взаємні обов'язки та відповідальність [1]. На нашу думку, цей принцип більш доцільно назвати *принципом партнерства*, оскільки така взаємодія може характеризувати і співробітництво і співтворчість. При відмові керівника та практичного психолога дотримуватись принципу партнерства виникають такі негативні для професійних відносин у закладах освіти явища, як суперництво (боротьба за реалізацію своїх професійних інтересів та утвердження своєї позиції) та домінування (підкорення керівником своїм інтересам практичного психолога з використанням слабкості його позиції). Такі явища досить нерідко спостерігаються у закладах освіти різних рівнів, а особливо у вищій школі.

Також учена виділяє *принцип сумісності*, тобто ефекту від взаємодії людей, що означає максимальне суб'єктивне їх взаємне задоволення, що можливе за оптимального поєднання особистісних рис, ціннісного ставлення до себе та інших, критичного ставлення до себе і терпимості до інших, цілковитої взаємодовіри тощо.

При розробці професійних стандартів діяльності директора школи у рамках українсько-нідерландського проекту, групою учених виділено такі базові принципи шкільного менеджменту: принцип оптимальності, принцип конкретного цілепокладання, принцип цілеспрямованості, принцип перспективності і значущості мети, принцип об'єданого розподілу праці, принцип функціональності, принцип комплексності, принцип системного самовдосконалення, принципи взаємодовіри та принципи народної педагогіки [4]. Ми вважаємо, що виділені науковцями принципи цілком можуть бути застосовані й у рамках нашого дослідження. Тому дамо їх загальний абрис.

1. *Принцип оптимальності* слугує умовою забезпечення необхідної та достатньої кількості вимог, що висуваються керівником закладу освіти до практичного психолога.

2. *Принцип конкретного цілепокладання* – взаємодія керівника та практичного психолога закладу освіти при побудові дерева цілей освітньої діяльності навчального закладу та при планування цільових кроків щодо реалізації місії та мети освіти.

3. *Принцип цілеспрямованості* відображає реальні соціально значущі та перспективні цілі професійних відносин, що ведуть до розвитку навчального закладу, а також до особистісного та професійного розвитку керівника та практичного психолога.

4. *Принцип перспективності і значущості мети* вказує на недиз'юнктивність (у термінології А.В. Брушлінського), тобто неперервність, розвитку професійних відносин керівника та практичного психолога закладу освіти як психолого-педагогічної системи, що акумулює в собі генеративно-породжуючий потенціал усієї освітньої системи навчального закладу.

5. *Принцип об'єданого розподілу праці* з опорою на спільну творчість та мислєдіяльність керівника та практичного психолога закладу освіти.

6. *Принцип функціональності*, що передбачає постійне оновлення, уточнення і конкретизацію функцій керівника та практичного психолога закладу освіти відповідно до сучасних умов розвитку суспільства та освітнього простору.

7. *Принцип комплексності* передбачає послідовність у реалізації професійних відносин керівника та практичного психолога закладу освіти з урахуванням етапів (стадій) розвитку цих відносин.

8. *Принцип системного самовдосконалення* передбачає постійну оптимізацію професійних відносин між керівником та практичним психологом закладу освіти на основі партисипаторного підходу (навчання через справу, вибудовування професійних відносин на базі набутого досвіду).

9. *Принципи взаємодовіри*: вияв взаємної поваги один до одного, визнання авторитетності та позитивних якостей один одного, за необхідності уміння дійти компромісу, поступитися один одному.

10. *Принципи народної педагогіки*: гідності («Ніколи не принижуйся для досягнення мети»); самооцінювання («Вивчай самого себе, знай свої сильні і слабкі сторони»); подолання («Не сумуй через поразку»); солідарності («Робімо разом те, що нам необхідно»); пізнання («Вік живи – вік учись»).

А. Конаржевський запропонував систему принципів, що складають ідейну основу теорії та практики управління: принцип поваги та довіри до людини, принцип цілісного погляду на людину, принцип співробітництва, принцип соціальної справедливості, принцип індивідуального підходу, принцип збагачення роботи, принцип мотивування та стимулювання, принцип консенсусу, принцип колегіальності, принцип оновлення [за 3]. Ми вважаємо, що ці принципи можуть доповнювати ті базові принципи, абрис яких нами наведено вище.

Так, принцип поваги та довіри до людини доповнює *принцип сумісності*, оскільки він передбачає гарантію захищеності, заохочення досягнень, прояв ініціативи, творчості. Принцип цілісного погляду на людину доповнює *принцип оптимальності*, оскільки реалізація цього принципу дозволяє сприймати і керівника і психолога як особистість з її потребами, мотивами, цілями, переживаннями, проблемами, що дозволяє проводити зустрічі керівника з практичним психологом не тільки в формально-офіційному оточенні, а й у неформальній обстановці, прагнути, щоб години роботи були плідними, цікавими, багатими на враження. Принцип співробітництва доповнює *принцип партнерства*, оскільки передбачає професійні відносини між керівником та практичним психологом на діалогічній основі, що дуже важливо за умов творчості, розвитку, інноваційного пошуку. Принцип соціальної справедливості доповнює *принцип функціональності*, так як саме він створює півні стартові умови, формує суспільну думку, єдину систему цінностей. Принцип індивідуального підходу доповнює *принцип оптимальності*, оскільки включає спільний аналіз діяльності, успіхів та невдач. Принцип збагачення роботи

доповнює *принцип об'єднаного розподілу праці*, адже він передбачає розробку спільних планів творчої роботи, диспути, підвищення кваліфікації, обговорення новинки. *Принцип мотивування та стимулювання* доповнює *принцип перспективності і значущості мети*, оскільки залучає увагу до ключових напрямків діяльності закладу та спрямований на створення атмосфери взаємного задоволення. *Принцип консенсусу* доповнює *принцип партнерства*, так як створює умови для формування різних думок, поглядів, їх узгодження, розробки тактики поведінки. *Принцип колегіальності* доповнює *принцип взаємодовіри*, оскільки гармонізує цілі діяльності щодо стратегічних та найбільш важливих проблем. *Принцип оновлення* доповнює *принцип системного самовдосконалення*, адже він забезпечує розвиток, зміни, засвоєння нових ідей, формування готовності до оновлення діяльності.

М. П. Переверзев, Н. А. Шайденко, Л. Е. Басовський до вище охарактеризованих принципів додають: *принцип спільного прийняття рішень*, *принцип цільової гармонізації*, *принцип автономізації* [6], котрі також вважаємо доповнювальними до базових.

Так, *принцип спільного прийняття рішень* доповнює *принцип комплексності*, оскільки таке рішення активно буде підтримуватись не тільки керівником, а й практичним психологом закладу освіти. *Принцип цільової гармонізації* доповнює *принцип цілеспрямованості*, так як передбачає цільову цілісність закладу освіти у цілому та професійних відносин між керівником та практичним психологом закладу освіти зокрема. *Принцип автономізації* доповнює *принцип системного самовдосконалення*, оскільки він пов'язаний з усією системою базових принципів

професійних відносин між керівником та практичним психологом закладу освіти.

Висновки з даного дослідження. На підставі здійсненого аналізу літературних джерел базовими принципами професійних відносин між керівниками та практичними психологами закладів освіти нами визначено: *принцип гуманізації*, *принцип партнерства*, *принцип сумісності*, *принцип оптимальності*, *принцип конкретного цілепокладання*, *принцип цілеспрямованості*, *принцип перспективності і значущості мети*, *принцип об'єднаного розподілу праці*, *принцип функціональності*, *принцип комплексності*, *принцип системного самовдосконалення*, *принципи взаємодовіри та принципи народної педагогіки*.

Базові принципи професійних відносин між керівниками та практичними психологами закладів освіти можуть бути доповнені принципами: поваги та довіри до людини, цілісного погляду на людину, співробітництва, соціальної справедливості, індивідуального підходу, збагачення роботи, мотивування та стимулювання, консенсусу, колегіальності, оновлення, спільного прийняття рішень, цільової гармонізації та автономізації.

Ефективна реалізація цілісної системи базових та доповнюючих їх принципів у професійних відносинах між керівниками та практичними психологами закладів освіти забезпечить успішність функціонування кожного з них та навчального закладу у цілому, дозволить спроектувати та побудувати конкурентоспроможний освітній простір європейського рівня, де кожна особистість може задовольнити власні освітні нужди (за С.Д. Максименком) та освітні потреби, інтереси і запити, відчуваючи себе при цьому комфортно, як партнер по освітній взаємодії та суб'єкт власного розвитку.

Список літератури:

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. / Наталія Павлівна Волкова. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 256 с. – (Серія «Альма-матер»). – С. 62-64.
2. Карамушка Л. М. Психологія управління: навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – К.: Міленіум, 2003. – 344 с. – С. 30-34.
3. Мармаза О. І. Менеджмент в освіті: дорожня карта керівника / О. І. Мармаза. – Х.: Видав. Група «Основа», 2007. – 448 с. – (Серія «Адміністратору школи»).
4. Освітній менеджмент: навчальний посібник / За ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. – К.: Шкільний світ, 2003. – 400 с. – С. 142-145.
5. Павлютенков Є. М. Основи управління школою / Є. М. Павлютенков, В. В. Крижко. – Х.: Вид. група «Основа», 2006. – 176 с. – (Б-ка журн. «Управління школою»; Вип. 1 (37)). – С. 118-119.
6. Переверзев М. П. Менеджмент: учебник / Переверзев М. П., Шайденко Н. А., Басовский Л. Е. / Под общ. ред. М. П. Переверзева. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 288 с. – (Серія «Высшее образование»).

Тегливець Л.В.

Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

ПРИНЦИПЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РУКОВОДИТЕЛЯМИ И ПРАКТИЧЕСКИМИ ПСИХОЛОГАМИ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассматривается проблематика профессиональных отношений между руководителями и практическими психологами учреждений образования. Приведена система принципов этих отношений, построенных с целью развития учебного заведения. Раскрыты основные принципы взаимодействия руководителей и практических психологов в учреждениях образования. Изложены требования к реализации этих принципов. Обозначенные принципы могут служить основанием построения модели профессиональных отношений между руководителями и практическими психологами учреждений образования.

Ключевые слова: принцип, сотрудничество, мотивирование, консенсус, коллегиальность, целевая гармонизация, автономизация.

Teglivets L.V.

Institute of Psychology named after G.S. Kostiuk
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE PRINCIPLES OF PROFESSIONAL RELATIONSHIPS BETWEEN THE HEADS AND THE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary

The article discusses the problems of the professional relationships between the heads and the practical psychologists of educational institutions. Demonstrated the system of principles this relationships, which lined up for the development of educational institutions. It shows the main principles of interaction between the heads and the practical psychologists of educational institutions. Are the requirements for the implementation of these principles. These principles can be the basis of a model professional relationships between the heads and the practical psychologists of educational institutions.

Keywords: principle, cooperation, motivation, consensus, collegiality, target harmony, autonomy.

УДК 159.922:376.5

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ І ВЛАСТИВОСТЕЙ НА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОБДАРОВАНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Шевчишена О.В.

Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Стаття присвячується теоретичному дослідженню психології дитини підліткового віку, і, відповідно, питань, пов'язаних з підлітковою обдарованістю. Проаналізовано деякі концепції обдарованості, запропоновані вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Охарактеризовано особистісні якості, які сприяють повноцінному розвитку обдарованої особистості, а також, які виступають в якості дестабілізуючого фактора на шляху до її формування. Розглядаються основні підходи щодо виявлення цієї специфіки. Обґрунтовано специфіку впливу особистісних якостей та властивостей на становлення та розвиток обдарованості у підлітковому віці. Доведено наявність взаємозв'язку між домінуванням в обдарованого підлітка певних особистісних якостей та гармонійним розвитком його особистості. Проаналізовано особливості особистісного розвитку як один з факторів становлення та розвитку особистості обдарованого підлітка. Обґрунтовано значення впливу оточення на стимулювання розвитку в обдарованого підлітка позитивних особистісних якостей задля успішного функціонування його особистості. Виявлено, що в якості особистісних детермінант становлення та розвитку обдарованості в підлітковому віці виступають: внутрішня позитивна мотивація, наполегливість та цілепокладання, адекватна стабільна самооцінка, помірний рівень тривожності та емоційна стійкість.

Ключові слова: психологія обдарованості, дитяча обдарованість, обдарована дитина, підлітковий вік, обдарований підліток, особистісні якості, властивості особистості, особистість обдарованого підлітка.

Постановка проблеми. Одним з основних завдань сучасної шкільної освіти є не лише виявлення резервів здібних і обдарованих школярів, але й забезпечення спрямованості навчально-виховного процесу на формування та розвиток гармонійно-розвиненої особистості одарованого учня, його здатності до впевнених і самостійних дій у різноманітних навчальних і життєво-побутових ситуаціях, які постають перед ним в процесі взаємодії із суспільним середовищем.

Вирішення подібного роду завдань можливе за умови, якщо психологи ґрунтовно розкриють та всебічно пояснять суть як феномену обдарованості загалом, так і дитячої обдарованості зокрема. П.О. Тедеев вважає, що досягнути консенсусу задля обґрунтування понять, пов'язаних з людською обдарованістю і талановитістю, буває досить складно [16]. Автор акцентує увагу на тому, що «Будь-яка дискусія щодо природи обдарованості і таланту залежатиме від того, як визначати ці терміни: кого вважати обдарованим, а кого талановитим, як проявляються обдарованість і талановитість?» [16, с. 251]. Не дивлячись на те, що галузь освіти обдарованих учнів намагається гнучко реагувати на виклики сьогодення, а відтак, розвивається досить стрімкими темпами, сьогодні існує значна кількість проблем, які не є до кінця розв'язаними та потребують подальшого вивчення. Для прикладу, відкритими залишаються безліч питань: «За якими показниками варто людину характеризувати як обдаровану?», «Хто такі обдаровані діти?», «Який з компонентів у структурі дитячої обдарованості займає чільне місце?». Цей перелік можна продовжувати, але відповіді залишатиметься одноставною. У контексті психології дитячої обдарованості існує багато суперечливих аспектів, які продовжують перебувати на етапі подальшого дослідження, а відтак, потребують глибшого аналізу.

Не зважаючи на багатогранність та різноманітність підходів і концепцій стосовно обґрунтування понять, пов'язаних з обдарованістю, однією з поширених на сьогоднішній день є думка, за якої

поняття обдарованості трактують та розглядають як сукупність здібностей, внутрішніх задатків та передумов, які дають змогу людині за звичних умов життєдіяльності досягати кращого результату на відміну від пересічної людини. Однак, даний, найбільш поширений підхід доповнюється й іншими теоріями. Для прикладу, російські дослідники Д.Б. Богоявленська та В.Д. Щадриков трактують обдарованість не лише як кількісний ступінь прояву здібностей, але й характеризують це поняття як системну якість психіки людини, яка розвивається впродовж життя та надає їй можливість досягати високих результатів в одному або декількох видах діяльності у порівнянні з іншими людьми [2]. Не менш поширеною на даний момент часу є концепція американського психолога Дж. Рензуллі, згідно якої обдарованість науковець розглядає як множину трьох характеристик, а саме: інтелектуальних здібностей, які перевищують середній рівень; креативність та наполегливість або мотивація, орієнтована на завдання [11]. Співзвучним з вище зазначеними твердженнями є положення американського вченого Р. Стернберга, за яким обдарованість являє собою щось більше, ніж коефіцієнт розумового розвитку; поряд з когнітивними, в структурі обдарованості чільне місце займають некогнітивні, тобто мотиваційні компоненти, які, у більшості випадків, є вирішальними у реалізації потенціалу обдарованих учнів [27].

Аналіз вище згаданих тверджень дають нам підстави вважати, що треба виходити за межі кінцевого інтелектуального результату особистості одарованої дитини. Адже, як вважають деякі дослідники, у психології обдарованості визначається той факт, що обдарованим дітям і підліткам притаманними є специфічні особливості особистісного розвитку. Психологи звертають увагу на те, що становлення особистості обдарованої дитини має визначені вікові тенденції, які іноді проходять неоднозначно і хворобливо [19].

Тому вище згадане положення ми б хотіли ще доповнити тим, що стимулювання розвитку дитячої обдарованості буде ефективним за умови забез-

печення належного психолого-педагогічного супроводу особистісного розвитку обдарованої дитини в залежності від етапу її вікового зростання.

Беззаперечним є той факт, що підлітковий вік є одним із складних періодів життя людини. Адаже в ньому існує багато джерел і починань, від яких залежить подальший розвиток підлітка на наступних етапах його вікового розвитку. Підлітки інтегруються у широкий суспільний простір, швидко розвиваються, прагнуть до самостійності і незалежності. Прояви внутрішнього світу підлітків корелюють з амбівалентністю почуттів, глибиною внутрішньо-особистісних конфліктів та безліччю протиріч, які виникають в цьому віці. Слушною з приводу цього є думка В.І. Моросанової та Е.М. Коноза, за якої в підлітковому віці відбувається формування основних характеристик, які в спромозі чинити вплив на становлення особистості обдарованої дитини [10]. Науковці переконано доводять, що в залежності від умов середовища, в якому розвивається дитина, можуть формуватися такі якості і характеристики, які здатні сприяти становленню обдарованості, або ж навпаки, перешкоджати їй [10].

Відповідно, в контексті актуалізації даної проблематики ми вважаємо за необхідне обґрунтувати специфіку впливу особистісних детермінант на становлення та розвиток обдарованості у підлітковому віці, що й обумовило вибір теми даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості протікання підліткової кризи, психологічні проблеми підлітків були та залишаються в якості предмета дослідження багатьох вітчизняних науковців. Для прикладу, вивченню підлягали: проблема самотності у підлітковому віці (Богдан М.С. [1], Кірпи́ков А.Р. [8], Третьякова О.А. [18]); психологічна профілактика неврозів обдарованих підлітків (Гулько Г.О. [3], Кулемзіна А.В. [9]); психологічні особливості регуляції рухової активності в учнів 5-9 класів (Данчук Ю.П., Чеканська О.А. [4]); діагностика і корекція агресивної поведінки підлітків (Ткачук А.А. [17]); проблема самоідентифікації у слабозорих підлітків (Дьяков Д.Г. [5]); психологічні особливості інтернет-залежності підлітків з повних та неповних сімей (Якубович А.О., Шмиглюк О.Г. [26]); особливості вирішення вікових завдань підлітка (Ільях А.В. [7]); феномен сім'ї повторного шлюбу у контексті впливу на розвиток ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків (Пустолатов І.В. [14]); розвиток соціальної компетентності підлітків (Прашко О.В. [12]); розвиток соціальної ініціативності в сучасних підлітків (Чиренко Н.В. [21]); психолого-педагогічний супровід одарованої дитини підліткового віку у професійному та особистісному самовизначенні (Савченко Ю.Ю. [15]). В цілому дослідники акцентують увагу на загальних психологічних особливостях протікання підліткової кризи, на фізіологічних і психологічних змінах в організмі підлітків, які обумовлюють перехід від дитинства до зрілості, на психологічних і особистісних якостях підлітків, на потребах, які в цей період стають для них домінуючими.

Однак, незважаючи на те, що психологічні засади розвитку особистості дитини у підлітковому віці часто наводяться у наукових публікаціях, питання взаємозалежності між розвитком різнома-

нітних сторін особистості обдарованого підлітка та домінуванням у нього окремих особистісних якостей і властивостей не виступало в якості предмета окремого дослідження. Незважаючи на значне зростання за останні роки потоку інформації, присвяченої різноманітним аспектам психології підліткового віку, питання впливу особистісних якостей на становлення та розвиток обдарованості у підлітковому віці не набуло належного поширення, а тому потребує подальшого вивчення. Результатом недосконалого дослідження подібної проблеми є систематичне ігнорування педагогами і батьками психології обдарованості у підлітковому віці, що, в свою чергу, здатне чинити негативний вплив як на обдарованих підлітків, так і на осіб, які їх оточують.

Тому метою статті стало вивчення специфіки впливу особистісних якостей та властивостей на становлення та розвиток обдарованості в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз психологічних та особистісних якостей підлітка дозволив Ю.Ю. Савченко скласти та запропонувати психолого-педагогічний портрет учнів підліткового віку [15]. У цьому віці, на думку автора, їм притаманні: теоретична свідомість; інтелектуальна зрілість, самостійність у вирішенні та виборі способу дій; оволодіння пізнавальними процесами, аргументація та доказ істинності переконань; критичність мислення, здатність до пізнання загальних законів природи та спілкування; науковий світогляд; творча активність; рефлексія; психічні стани; почуття власної гідності, соціальна зрілість; усвідомлення себе членом суспільства та критичне ставлення до себе; професійні інтереси; самовизначення; відкриття внутрішнього світу; усвідомлення індивідуальної цілісності та неповторності; потреба у пошуку сенсу життя; соціальні та моральні переконання; громадянський світогляд; моральне самовизначення [15]. Однак, науковець зауважує, що «Одним з важливих моментів у розвитку особистості підлітка – це формування самосвідомості, потреби пізнати себе як особистість. У підлітка виникає потреба оцінювати власні можливості для того, щоб знайти місце в колективі. Спочатку в основі самосвідомості підлітка міститься судження про нього інших дорослих, друзів. Підліток дивиться на себе очима оточуючих» [15, с. 16]. З приводу цього автор переконано доводить, що «З віком учень самостійно аналізує та оцінює власну особистість, але оскільки він ще не може правильно аналізувати себе, то можуть виникати конфлікти між думкою про себе та реальним положенням у колективі» [15, с. 16]. Тому ми розділяємо наступну думку Ю.Ю. Савченко, за якої положення підлітка в колективі викликає в нього «прагнення до самовиховання, свідомого та цілеспрямованого розвитку власних позитивних якостей, ліквідації недоліків» [15, с. 16]. Однак, порівняно невеликий життєвий досвід, як зауважує дослідник, часто призводить до того, що самовиховання підлітка набирає наївних і дивакуватих форм [15].

Враховуючи велику кількість досліджень в контексті психології обдарованості важко сьогодні не погодитись з тим фактом, що обдаровані підлітки характеризуються специфічними якос-

тями та особливостями особистісного розвитку. З іншої сторони, більшість психологів звертають увагу на те, що особистісний розвиток обдарованого підлітка часто корелює з належно забезпеченими психолого-педагогічними умовами в найближчому оточенні, в якому перебуває та виховується дитина.

Слушною з приводу вище згаданого, на нашу думку, є твердження К. Текекса, згідно якого під впливом оточення в обдарованої дитини можуть бути сформовані такі властивості та якості, які будуть заважати їй досягати консенсусу та конструктивної взаємодії з іншими людьми, а саме: висміювання оточуючих, яке, в більшості випадків виникає як захисна реакція на травмуючий фактор; невміння слухати співбесідника; звичка виправляти інших, яка, здебільшого, являє собою поєднання альтруїзму та егоцентризму [11]. На специфіці впливу оточення щодо стимулювання в обдарованої дитини позитивних та негативних проявів її особистості звертав увагу Н.С. Лейтес [13]. Він вважав, що прискорений темп розумового розвитку визначає не лише ступінь інтелекту дитини, але й характеризує риси її особистості [13]. Тому ми розділяємо наступну думку дослідника, за якою для педагогів основним критерієм оцінювання, як це буває в більшості випадків, є успішність навчання учнів в школі [13]. Тому, як зауважує автор, особливості обдарованої дитини (труднощі в пошуках друзів, проблеми спільної участі в іграх з однолітками, які для них стають нецікавими, прагнення підлаштуватися під інших, для того, щоб бути схожим на всіх, прискорений інтерес до проблем світу і буття) досить часто соціумом сприймаються як аномалії, а іноді й як ознаки відставання та нездатності до адаптації [13]. Дослідник наголошує, що діти, які відзначаються яскравими творчими здібностями, схильні демонструвати такі риси, які часто викликають з боку оточення негативні емоції [13]. До таких рис автор відносить: висока ступінь незалежності в судженнях, відсутність уваги до авторитетів, гурмуду та належної організації праці, своєрідність поведінки, яскравість темпераменту [13]. Відповідно, Н.С. Лейтес особливо акцентує увагу на тому, що «Складність становища збільшується й тим, що самі діти усвідомлюють свою несхожість. Вони можуть звинувачувати себе. Сприймаючи свої особливості як аномалію, можуть почати свідомо приховувати свої досягнення і таким чином маскувати свої здібності» [13, с. 41]. Підтвердженням вище згаданої думки є підхід М.Е. Боцманової та О.В. Захарової, згідно якого нестача знань дитини про себе, їх невідповідність дійсності призводить до того, що дитина стає ранимою та чутливою до зовнішніх негативних оцінок, що, в свою чергу, може виступати в якості блокатора її активності, формуючи негативне ставлення до себе [6].

Аналіз вище згаданих джерел дає нам підстави вважати, що роль соціальних інститутів (сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладів) істотно впливає на стимулювання розвитку в дітей таких властивостей і якостей, які набирають пріоритетного значення у становленні та розвитку обдарованості саме у підлітковому віці. Однак, ігнорування батьками та вчителями психологічних проблем дітей підліткового віку, що є непоодиноким явищем, невраховання ними внутрішніх суперечностей, не вирішення яких, в

свою чергу, призводить до загострення внутрішньо-особистісних конфліктів у підлітків, здатні призводити до появи невротичних розладів, які, в цілому, за частотою прояву, найбільш є характерними саме для обдарованих підлітків.

В свою чергу, невроз – це психогенне захворювання, в основі якого лежить протиріччя, яке невдало, нераціонально, непродуктивно вирішується особистістю, що лежить між нею і значущими для неї сторонами дійсності, що викликає болісно-тяжке переживання: невдач в життєвій боротьбі, незадоволення потреб, недосягнення мети, непоправної втрати [3]. Обдаровані діти, особливо підлітки, неодноразово становлять групу ризику стосовно частоти прояву у них невротичних розладів.

Для прикладу, часто обдаровані діти, мотивовані на досягнення, в ситуаціях, де від них вимагається прояв їх здібностей на найвищому рівні (іспити, ЗНО) можуть відчувати тривожність, занепокоєння, втрату впевненості в собі, в гіршому випадку це може призвести до появи невротичних проявів особистості [3]. Г.О. Гулько з приводу цього систематизувала можливі чинники, які провокують невротичні зміни в особистості підлітка, і до них віднесла: 1) біологічні (емоційна лабільність, рухливість нервової системи, хороша емоційна пам'ять, асинхронність розвитку низки функцій та систем організму (випередження розумового розвитку при відставанні моторного), несумісна генетична кореляція окремих властивостей і ознак (наприклад, суміщення яскравої емоційності і холеричного темпераменту зі здібностями до математики чи гри у шахи)); 2) психологічні, в контексті яких також можна виокремити такі риси характеру, які є типовими для обдарованих дітей загалом, а саме: емоційна чутливість, жалісність, наївність, довірливість, сором'язливість, невпевненість у собі, загострене відчуття власної гідності, самолюбство, недолік спонтанності та природності в прояві почуттів, рефлексивність [3]. Окремої уваги автор приділяє групі соціально-педагогічних чинників, до яких відносить психотравмуюче виховання, в руслі якого, в свою чергу, можна виокреплює: вимоги дорослих, що перевищують задатки, можливості та потреби дітей; нестача любові, пестощів та терпіння; непослідовні та суперечливі вимоги по відношенню до дитини; гіперопіка [3]. Цей перелік автор доповнює специфічними невротизуючими чинниками, до яких обдаровані діти особливо чутливі: стримування дитини нормами та вимогами, які прийняті в соціумі; примус дитини до виконавчої позиції; оцінна любов (наприклад, за перемоги, за успіх, а решта – неприйняття або байдужість) [3].

Аналіз вище згаданих джерел дає нам підстави вважати, що обдарована дитина виступає для дорослих в ролі об'єкта задля експериментування розвивальних впливів, які нам пропонує сучасна психолого-педагогічна практика. Так, більшість педагогічних працівників результат власної діяльності вбачають у кількості засвоєних обдарованими учнями знань. Однак, основною потребою сучасної освіти, яка сьогодні у нашому суспільстві є пріоритетною, є потреба в особистостях, які готові демонструвати не лише кількісний, але й якісний рівень засвоєння знань,

які в спрмозі проаналізувати пропоновану вчителем інформацію крізь призму власної особистості, співставляючи її з власними цінностями та життєвими переконаннями.

Однак, як зауважує В. Юркевич, багатьом обдарованим дітям притаманною є властива віку вразливість та пов'язана з нею підвищена емоційна чутливість, яка може виявляти себе в різноманітних формах [24]. Для прикладу, підвищена емоційність, за переконаннями автора, «іноді має досить «голосний» характер, виявляючись у схильності до бурхливих, яскравих афектів. В інших випадках вона має прихований, внутрішній характер, виявляючись у надмірній сором'язливості під час спілкування, у відсутності сну, а іноді у деяких психосоматичних захворюваннях» [24, с. 3]. Співзвучною, з вище згаданою інформацією, на нашу думку, є підхід Дж. Фрімен, за яким прояви обдарованості неодноразово корелюють з якостями і властивостями особистості; іноді особистісні характеристики здатні вносити більший внесок у досягненні значущих результатів на противагу інтелектуальному фактору [19]. Відповідно, автор робить акцент на ролі позитивних емоцій у розвитку здібностей в дітей [19]. Страх, за переконаннями дослідника, може паралізувати інтелектуальні прояви дитини; надмірне керівництво дорослих виступає в якості дестабілізуючого фактора на шляху до формування у високоінтелектуальних дітей розвиненої саморегуляції [19]. Серед особистісних якостей індивідів, які домоглися значних успіхів, Дж. Фрімен виділяє наступні: емоційна стабільність; висока продуктивність; мотивація; захоплення; низький рівень тривожності [19]. Однак, як зауважує науковець, здібним людям притаманні свої проблеми; інтелект іноді здатний виступати в якості психологічного бар'єру; «особливі стреси» обдарованих підлітків здатні провокувати розвиток депресій та суїцидальних намірів [19]. У випадку, якщо в процесі навчання здібних дітей їх потенціал не помічається і не використовується в повному обсязі, виникають емоційні проблеми. Частина дітей може почати ігнорувати навчання, виявляючи при цьому нонконформіський настрій і впевненість у власних силах. Інша частина поступово втрачає інтерес до навчання, зникає мотивація до діяльності, виникає емоційний дискомфорт, можлива занижена самооцінка. За думкою Дж. Фрімен, такі особистісні якості, як мотивація, самодисципліна, допитливість і прагнення до автономії є ключовими для обдарованої дитини [19].

В контексті вище згаданого переліку особистісних якостей, запропонованого Дж. Фрімен, окрему увагу ми б хотіли приділити мотивації як важливій особистісній детермінанті у становленні та розвитку обдарованості у підлітковому віці. З приводу мотиваційного компоненту як важливої складової дитячої обдарованості слухним, на нашу думку, є особистісний підхід до проблеми здібностей, розроблений В.Е. Чудновським [23]. На думку автора неправомірно вважати, що здібності виключно позитивно впливають на формування особистості людини. В історії людства існує чимало прикладів, за яких люди, не відзначаючись особливими можливостями, завдяки позитивним особистісним якостям, досягли висо-

ких успіхів у обраній професії [23]. Відповідно, В.Е. Чудновський наголошує, що розвиток здібностей, у більшості випадків, обумовлюється спрямованістю особистості та сформованою ієрархією мотивів [23]. Людина з видатними обдаруваннями, за переконаннями дослідника, повинна відзначатися такими якостями особистості, які б для неї виступали в ролі поштовху задля реалізації власного потенціалу [23].

В контексті психології обдарованості, її загальних та спеціальних складових, окремої уваги, на нашу думку, заслуговує підхід Л. Чорної [22]. Науковець переконана, що «Незважаючи на всезагальне прийняття аксіоми про універсальний характер творчості людини, про різноманітність і різнобічність проявів її обдарувань, дослідження взаємодії складових креативності, інтелекту та особистості є вкрай недостатніми» [22, с. 125]. Автор вважає, що суттєвими характеристиками обдарованості, а отже загальними компонентами всіх видів обдарованості є її когнітивні та когнітивно-особистісні складові, а саме оригінальність та творче настановлення мислення. [22]. Останнє розуміється автором як готовність особистості діяти творчо й оригінально в різноманітних умовах діяльності [22]. Гіпотеза експериментального дослідження науковця полягала в тому, що обдаровані особистості будуть проявляти стабільно високий рівень оригінальності мислення незалежно від тих інструкцій (або настанов), які подає експериментатор, тобто від зовнішніх стимулів діяльності [22]. У своєму дослідженні Л. Чорна використовувала модифіковані завдання класичного тесту творчих здібностей Дж. Гілфорда, а саме: складання речень, які б обов'язково містили в собі серед інших три слова, які були задані експериментатором і творення нових визначень поняття [22]. Результати дослідження дозволили науковцю констатувати, що в цілому учні, які використовували завдання з «нейтральною» інструкцією, склали значно більше речень і визначень поняття, ніж учні, які використовували завдання, яке містило настанову на оригінальність мислення, тобто показники продуктивності падають, коли діє творча настанова [22]. Відповідно, автор розділяє твердження значної кількості дослідників, за якими притаманність обдарованій особистості таких якостей, як соціальна незалежність, нонконформізм, готовність до ризику, наполегливість, винахідливість тощо пов'язується лише з певними видами креативності, а саме з умінням вирішувати проблеми, яке, в свою чергу відноситься до академічно наукової обдарованості [22].

Тому, як зауважують деякі науковці, знання парадигма в освіті останнім часом справедливо критикується, оскільки, як свідчить життєва практика, не завжди є показником успішності людини та гарантом плекання гармонійної особистості [12]. О.В. Прашко стверджує, що «У час постійних реформ, що супроводжуються зниженням рівня життя, втратою традиційних ціннісних орієнтацій, послабленням соціальних зв'язків між людьми, збільшенням поляризації населення у духовній, політичній площині, різними поглядами на культурну спадщину, діти та підлітки опинилися вразливою групою населення. Знижується рівень народжуваності, фізичного та пси-

хічного здоров'я дітей. Відбулися зміни в ціннісних орієнтаціях підлітків. Фіксується збільшення ролі особистісних цінностей при зниженні суспільнозначущих (бути корисним та потрібним людям)» [12, с. 66]. Відповідно автор переконливо доводить, що «Від успішного здійснення процесу розвитку залежить реалізація підлітками у майбутньому власних здібностей і задатків, можливість стати соціально зрілою особистістю, бути корисним суспільству, створювати сприятливі умови для власної життєтворчості» [12, с. 66].

На думку А.А. Юсіфової «Визначальним чинником життєдіяльності творчої особистості можна вважати мотиваційні механізми як систему збуджувальних чинників, що стимулюють та спрямовують поведінку суб'єкта» [25, с. 140]. Вище згадане твердження корелює з іншими поширеними підходами. Для прикладу, Дж. Рензулі у порівнянні з високим рівнем інтелекту та креативністю однією з домінуючих складових обдарованості вважає мотивацію. Співзвучною з вище згаданим

положенням є підхід А. Маслоу, який в контексті ієрархії людських потреб окрему увагу приділяє прагненню людини до самоактуалізації, реалізації власного потенціалу та досягнення максимального розкриття власних здібностей. А це можливе за умови використання особистістю притаманних їй креативних властивостей [20].

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз психолого-педагогічних джерел з проблеми психології обдарованості дозволив нам зробити висновок про те, що в якості особистісних детермінант становлення та розвитку обдарованості в підлітковому віці виступають: внутрішня позитивна мотивація, наполегливість та цілепокладання, адекватна стабільна самооцінка, помірний рівень тривожності та емоційна стійкість. Однак, піднята проблема не вичерпує всієї її багатогранності. Перспективою подальшого дослідження може стати вивчення суб'єктивних чинників гармонійного розвитку обдарованої особистості у старшому шкільному віці.

Список літератури:

1. Богдан М.С. Проблема самотності у підлітковому віці / М.С. Богдан // Сучасні погляди на актуальні питання педагогічних та психологічних наук: Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції: (19-20 грудня 2014 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2014. – С. 5-8.
2. Боговлянская Д., Щедриков В. Рабочая концепция одаренности – М. 1996. – 96 с.
3. Гулько Г.О. Психологічна профілактика неврозів обдарованих підлітків / Г.О. Гулько // Сучасні погляди на актуальні питання педагогічних та психологічних наук: Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції: (19-20 грудня 2014 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2014. – С. 9-12.
4. Данчук Ю.П., Чеканська О.А. Емпіричне дослідження психологічних особливостей регуляції рухової активності учнів 5-9 класів / Ю.П. Данчук, О.А. Чеканська // Сучасні погляди на актуальні питання педагогічних та психологічних наук: Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції: (19-20 грудня 2014 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2014. – С. 12-16.
5. Дьяков Д.Г. К проблеме построения автобиографического нарратива в ходе самоидентификации у слабовидящих подростков / Д.Г. Дьяков // Психология та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: Збірник тез наукових робіт учасників науково-практичної конференції (м. Львів, 26-27 лютого 2016 року): Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. – С. 8-10.
6. Захарова А.В., Боцманова М.Э. Как формировать самооценку у школьника // Начальная школа. – 1992. – № 3. – с. 58-65.
7. Ільяш А.В. Особливості вирішення вікових завдань підлітка / А.В.Ільяш // Психология та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: Збірник тез наукових робіт учасників науково-практичної конференції (м. Львів, 26-27 лютого 2016 року): Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. – С. 31-33.
8. Кирпиков А.Р. Позитивные аспекты переживания одиночества в подростковом возрасте: автореф. дис. на соискание уч. степени кандидата психологических наук: спец. 19.00.03. «Психология развития, акмеология (психологические науки)» / А.Р. Кирпиков. – Москва, 2002. – 181 с.
9. Кулемзина А.В. Одаренные дети как группа риска по формированию невротического состояния / А.В. Кулемзина // Сибирский психологический журнал. – 2003. – № 18. – С. 105-110.
10. Моросанова В.И., Коноз Е.М. Стилевая саморегуляция поведения человека / Е.М. Коноз, В.И. Моросанова // Вопросы психологии 2000. № 2.
11. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого; Предисл. В.М. Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
12. Прашко О.В. Програма спецкурсу з розвитку соціальної компетентності підлітків / О.В.Прашко // Освіта та розвиток обдарованої особистості: Щомісячний науково-методичний журнал. – № 3 (34). – К., 2015. – С. 66-76.
13. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н.С. Лейтеса. – М.: Изд. Центр «Академия», 1996. – 416 с.
14. Пустулатов І.В. Феномен сім'ї повторного шлюбу у контексті впливу на розвиток ціннісно-сміислової сфери особистості підлітків / І.В. Пустулатов // Психология та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: Збірник тез наукових робіт учасників науково-практичної конференції (м. Львів, 26-27 лютого 2016 року): Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. – С. 35-36.
15. Савченко Ю.Ю. Психолого-педагогічний супровід обдарованої дитини підліткового віку у професійному та особистісному самовизначенні / Ю.Ю. Савченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості: Щомісячний науково-методичний журнал. – № 12 (43). – К., 2015. – С. 13-18.
16. Тадеєв П.О. Сучасні концепції обдарованості: ретроспективний огляд праць американських учених / П.О.Тадеєв // Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави: матеріали III Міжнар. наук-практ. конф., (Київ, 21 верес. 2010 р.) / Київський інститут обдарованої дитини. – К.: Київський інститут обдарованої дитини, 2010. – С. 251-257.
17. Ткачук А.А. Диагностика и коррекция агрессивного поведения подростков / А.А. Ткачук // «Перспективні напрями розвитку сучасних педагогічних і психологічних наук»: Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції: м. Харків, Україна, 12-13 лютого 2016 року). – Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2016. – С. 86-90.
18. Третьякова О.А. Субъективность личности как условие преодоления одиночества в подростковом возрасте: автореф. дис. на соискание уч. степени кандидата психологических наук: спец. 19.00.03. «Психология развития, акмеология (психологические науки)» / О.А.Третьякова. – Тамбов, 2009. – 152 с.

19. Ушакова І.В. Специфіка особистісних якостей в становленні обдарованої особистості / І.В. Ушакова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологія. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – № 6 (30). – Ч. II. – С. 119-125.
20. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб: Питер, 1999. – 608 с.
21. Чиренко Н.В. Виховання соціальної ініціативності: специфіка уявлень підлітків та дорослих лідерів щодо сутності поняття / Н.В. Чиренко // Освіта та розвиток обдарованої особистості: Щомісячний науково-методичний журнал. – № 5 (36). – К., 2015. – С. 46-48.
22. Чорна Л. Обдарованість, її загальні та спеціальні складові / Л. Чорна // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологія. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – № 6 (30). – Ч. II. – С. 125-134.
23. Чудновский В.Э. Воспитание способностей и формирование личности. – М.: Знание, 1986. – 80 с.
24. Юркевич В. Особистість і проблеми обдарованої дитини // Завуч. – 2003. – № 17-18. – С. 2-3.
25. Юсіфова А.А. Роль творчості у розвитку особистості / А.А. Юсіфова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологія. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – № 6 (30). – Ч. II. – С. 135-142.
26. Якубович А.О., Шмиглюк О.Г. Психологічні особливості інтернет-залежності підлітків з повних та неповних сімей // А.О. Якубович, О.Г. Шмиглюк // Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: Збірник тез наукових робіт учасників науково-практичної конференції (м. Львів, 26-27 лютого 2016 року): Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. – С. 12-13.
27. Sternberg, R. J. What do we mean by giftedness? A pentagonal implicit theory / R. J. Sternberg & Zang, L. // Gifted Child Quarterly, 25 (3), 1995. – P. 103-107.

Шевчишена О.В.

Хмельницький обласний інститут последипломного педагогічного образования

ВЛИЯНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ И ОСОБЕННОСТЕЙ НА СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ОДАРЕННОСТИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

Статья посвящается теоретическому исследованию психологии ребенка подросткового возраста, и, соответственно, вопросов, касающихся подростковой одаренности. Проанализировано некоторые концепции одаренности, предложенными отечественными и иностранными исследователями. Охарактеризовано личностные качества, которые способствуют полноценному развитию одаренной личности, а также, которые выступают в качестве дестабилизирующего фактора на пути к ее формированию. Рассматриваются основные подходы, касающиеся выявления этой специфики. Доведено специфику влияния личностных качеств на становление и развитие одаренности в подростковом возрасте. Доказано наличие взаимосвязи между доминированием в одаренного подростка некоторых личностных качеств и гармоничным развитием его личности. Проанализировано особенности личностного развития как один с факторов становления и развития личности одаренного подростка. Доведено значение влияния среды на стимулирование развития в одаренного подростка позитивных личностных качеств, необходимых для успешного функционирования его личности. Выявлено, что в качестве личностных детерминант становления и развития одаренности в подростковом возрасте выступают: внутренняя позитивная мотивация, настойчивость и целеполагания, адекватная стабильная самооценка, умеренный уровень тревожности и эмоциональная устойчивость.

Ключевые слова: психология одаренности, детская одаренность, одаренный ребенок, подростковый возраст, одаренный подросток, личностные качества, особенности личности, личность одаренного подростка.

Shevchyshena O.V.

Khmelnytsky Regional In-Service Teacher Training Institute

THE INFLUENCE OF PERSONAL QUALITIES AND PROPERTIES ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF TALENT IN ADOLESCENCE

Summary

The article is devoted to theoretical study of child's psychology in adolescence and issues related to teenage talent. It analyzes some concepts of talent offered by home and foreign researchers. The focus is on characteristic of personal qualities that contribute to the full development of a gifted person and act as a destabilizing factor towards its formation. The author examines the main approaches to the detection of this specification. The specific impact of personal qualities and properties of the formation and development of talent in adolescence is substantiated. The article proved the relationship between dominance in the gifted teenager of certain personal qualities and harmonious development of his personality. The features of personal development as a factor in the formation and development of personality of a gifted teenager are analyzed. The author grounded the impact of environment to stimulate development in a gifted teenager of positive personal qualities for the successful performance of his personality. It is found that the determinants of personality formation and development of talent in adolescence are: internal positive motivation, persistence and goal-setting, adequate, stable, self-appraisal, moderate level of anxiety and emotional stability.

Keywords: psychology of giftedness, gifted children, a gifted child, adolescence, a gifted teenager, personal qualities and properties, an individual personality of a gifted teenager.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.147:33

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ІНТЕРАКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧА І СТУДЕНТА В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Александрова Н.М., Сгадова В.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті проаналізовано сутність міжкультурної компетенції студентів – майбутніх економістів міжнародників. Виокремлено структурні компоненти міжкультурної компетенції, а також розроблено відповідні організаційні форми і методи взаємодії викладача і студента, які спрямовані на її формування в процесі вивчення іноземної (англійської) мови.

Ключові слова: міжкультурна компетенція, структура міжкультурної компетенції, компетентність, компетенції, мовна підготовка економістів міжнародного профілю, організаційні форми, взаємодія, управлінські техніки.

Проблема у загальному вигляді. Сьогодні ми є свідками істотних змін у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства, особливо в сфері міжнародних економічних відносин. Україна привертає увагу потенційних іноземних інвесторів, меценатів і венчурний капітал, що, в свою чергу, потребує якісно нових професійних кадрів, а саме: менеджерів, економістів, управлінців і бізнесменів. Нині сучасний внутрішній бізнес та міжнародний економічний ландшафт швидко реагує на істотні зміни, які виникають внаслідок швидких темпів розвитку інформаційних технологій і акумуляції інформації і знань. Ці зміни мають прояв передусім в організаційних структурах (система Lean-management structures), зміни в форматі взаємовідносин бізнес-суспільство, бізнес-робітники, зростає попит на міжкультурні та багато функціональні робочі групи (cross-cultural and multi-functional teams). Відтак сучасні роботодавці здебільше зацікавлені в фахівцях, які не лише професійно компетентні з точки зору економіки, фінансів, маркетингу і основ ведення бізнесу, але й тих, хто є технічно і технологічно обізнані, тих, кого називають «нові голоси», креативні й інноваційні уми, які зможуть запропонувати нові стратегії розвитку бізнесу й управляти змінами. Як зазначає Джефрі Даєр, професор університету в Пенсільванії, вміння пропонувати і впроваджувати інновації – це «секретний соус успіху в бізнесі» «secret sauce» of business success» [1].

Нині ми спостерігаємо розмаїття теорій й явищ живої практики американського, європейського, а також японського менеджменту, що сприяє появі й розвитку «управлінської цивілізації». Відповідно опанування й засвоєння досвіду управління різних країн, ознайомлення з надбанням їхньої управлінської культури, професійно-управлінських цінностей якостей постає як мета професійного удосконалення майбутніх фахівців, діяльність яких так чи інакше буде передбачати виконання управлінських функцій.

З іншого боку, глобалізація бізнесу вимагає фахівців, які є міжкультурно компетентними (culturally sensitive) і здатні на спільну взаємо-

дію з різними культурними і етнічними бізнес спільнотами. Отже, постає потреба підготувати студентів – майбутніх економістів до міжкультурної взаємодії, вони мають оволодіти міжкультурними знаннями, цінностями, розвивати відповідні вміння й якості.

Аналіз останніх наукових публікацій. Проблематика міжкультурної взаємодії має багатолітню історію і значний спектр наукових пошуків. Серед досліджень варто виокремити низку ґрунтовних праць зарубіжних учених: Р. Левіса, Г. Хофстеде, Ф. Тромпенарса, Е. Холла, Ф. Клакхона й Ф. Стродбека, доробок яких був покладений в основу міжкультурного менеджменту. Особливості формування міжкультурного мислення, полікультурної компетентності були висвітлені в працях вітчизняних авторів: Ю. Петрушенка, О. Буряк та ін.

Проблему визначення міжкультурної компетентності було розглянуто в дослідженнях і публікаціях Г. Антипової, Ж. Войнової, О. Дем'яненко, Т. Колосовської, О. Лапшина, Г. Ферапонтова; особливостям формування міжкультурної компетенції присвячені праці Н. Алмазової, Р. Гришккової, Г. Копил, І. Плужник, В. Сафонової та ін.

Слід звернути увагу, що сучасні вітчизняні науковці передусім досліджують сутність і механізми формування міжкультурної компетентності у студентів майбутніх викладачів іноземних мов. Так, механізми формування соціокультурної (міжкультурної) компетентності майбутніх вчителів іноземних мов розроблялися Колодько Т.; питання формування міжкультурної компетентності учнів і студентів вивчали Кузьменко Ю., Коломінова О., Писанко М., Воробйова І., Мороз Н., Білоцерківська Н., Данилюк С., Огієнко О. Водночас, знаходимо поодинокі дослідження сутності і механізмів формування соціокультурної компетентності менеджерів (Локшин В., Сморочинська О., Білоцерківська О.) і фахівців технічної сфери (Лактіонова Ж., Квасник О.).

Формулювання цілей статті. Отже, метою статті є з'ясувати сутність і складові міжкультурної компетентності майбутніх економістів та розробити механізми (організаційні форми і

методи) (управлінські техніки) її формування в процесі вивчення іноземної (англійської) мови.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна необхідність підвищення ефективності навчально-виховного процесу у вищій школі потребує високого рівня професійної компетентності викладача, здатного критично мислити, приймати рішення й адаптуватися до умов життя. Саме компетентність фахівця у різних сферах (інтелектуальній, громадянсько-правовій, професійній, інформаційній, суспільній) – є передумовою його ефективної професійної діяльності та успішної самореалізації у суспільстві.

Науковці європейських країн вважають, що набуття молоддю знань, умінь і навичок спрямоване на вдосконалення їхньої компетентності, сприяє інтелектуальному й культурному розвитку особистості, формуванню у неї здатності швидко реагувати на запити часу. Саме тому важливим є усвідомлення самого поняття «компетентність», розуміння, які саме компетентності і як їх необхідно формувати.

Існують різні підходи до трактування поняття «компетентність». Дати йому визначення можна з різних аспектів: у широкому соціальному і педагогічному, або вузькому спеціальному. Експерти країн Європейського Союзу визначають це поняття як «здатність застосовувати знання й уміння» (Eurydice, 2002), що забезпечує активне застосування навчальних досягнень у нових ситуаціях. В останніх публікаціях ЮНЕСКО поняття компетентності трактується як поєднання знань, умінь, цінностей і ставлень, застосованих у повсякденні (Rychen & Niana, 2004). На останній конференції міжнародного рівня, що відбулась завдяки участі ЮНЕСКО, Міністерства освіти Норвегії (Департаменту технічної освіти та професійної підготовки) у 2004 р., дійшли згоди у трактуванні цього поняття як: здатності застосовувати знання й уміння ефективно і творчо у міжособистісних відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і у професійних ситуаціях. Компетентність – поняття, що логічно походить від ставлень до цінностей та від умінь до знань [4].

Згідно з означенням Міжнародного департаменту стандартів освіти (International Board of Standards for training, Performance and Instruction (IBSTPI)), компетентність визначається як спроможність фахівця кваліфіковано проводити діяльність, виконувати завдання або роботу. Вона містить набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності [5, с. 1]. На думку експертів компетентність має власну внутрішню структуру, яка складається зі знань, практичних навичок, відношень, емоцій, цінностей та мотивації [2, с. 11].

Отже, узагальнивши тлумачення поняття «компетентність» і «компетенція», ми підтримуємо точку зору, що *компетентність* – «здатність застосовувати знання й уміння ефективно і творчо у міжособистісних відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми у соціальному контексті так само, як і у професійних ситуаціях», в той час як *компетенція* – «це сукупність взаємопов'язаних ціннісних орієнта-

цій, знань, умінь, навичок і досвіду діяльності особистості, необхідних для її здійснення; певні норми, формальні вимоги суспільства до підготовки майбутніх фахівців» і розглядається нами як освітній результат. Похідними від поняття «компетенція» виступає «ключові компетенції», які розглядаються вченими (Е. Зеєр, Г. Курдюмов, А. Маркова) як такі, що притаманні будь-якій професії і спеціальності. Такими компетенціями, на думку дослідників, має володіти кожен член суспільства і застосовувати їх у будь-якій життєвій чи професійній ситуації. До таких компетенцій відносять:

соціально-політичні (здатність брати на себе відповідальність, брати участь у прийнятті рішень та урегулюванні конфліктів, брати участь у функціонуванні політичних інститутів);

полікультурні (здатність взаємодіяти у полікультурному середовищі);

комунікативні (вміння володіти усним і письмовим спілкуванням, іншими мовами);

інформаційні (вміння працювати з інформаційними технологіями)

і компетенції саморозвитку (здатність і бажання навчатися упродовж життя).

Оволодіння ключовими компетенціями є стратегічним завданням сучасної педагогічної теорії і практики і професійної підготовки фахівців.

Отже, якщо мова йде про підготовку економістів міжнародного профілю, то для них в процесі професійної підготовки значущим є оволодіння полікультурними компетенціями, оскільки їх майбутня професійна діяльність передбачає взаємодію з представниками інших культур.

Відтак, полікультурні або міжкультурні компетенції мають таку структуру: когнітивну, функціональну, аксіологічну і особистісну складові.

Когнітивна складова охоплює знання про: сутність культури, її розмаїття (індивідуальні, колективні, висококонтекстуальні, низькоконтекстуальні), класифікацію суспільств відповідно до культурного середовища; сутність корпоративної культури, особливості бізнес культури, особливості спілкування в різних бізнес середовищах; конфлікти та способи їх уникнення, розуміння сутності лідерства; етичне ведення бізнесу в полікультурному бізнес середовищі; цінності компанії, бізнес філософії до робітників (ідеї Кайдзен), тайм менеджмент, організаційні структури (lean structure як методологія оптимізації діяльності компанії та управління постійними змінами); знання про тип взаємовідносин в компанії (жорстка субординація, гнучка ієрархія, паритетні відносини, матрична структура управління як поточна тенденція в компаніях з іноземним капіталом); професійне вигорання та засоби його запобігання та профілактика).

Функціональна складова представлена вміннями: застосовувати знання про полікультурність ведення бізнесу і відповідні вміння вести перемови (cultural code-switching – вміння переключатися й моделювати власну поведінку відповідно до культурного середовища спілкування), проведення нарад, комунікативні вміння; управлінські і адміністративні вміння.

Аксіологічна складова передбачає цінності: свободи й самостійність прийняття професійних рішень; цінність розвитку позитивних якостей

особистості; цінності, які відтворюють загальноприйняті норми і правила професійної поведінки; життєва позиція як ціннісна категорія; цінність професійної діяльності і компетентності як економіста; трансляція життєвого, пізнавального та професійного досвіду як цінності.

Особистісна складова охоплює якості: пізнавальні здібності (уважність, працездатність, критичне мислення, виразність мови); емоційні якості (емоційний інтелект, емоційна експресія, асертивність, повага людської гідності, емпатія); вольові якості (самостійність, наполегливість, цілеспрямованість, організованість, рішучість, сміливість, професійна чесність, вимогливість до себе та інших, самовіддача в роботі); самооцінка (адекватна, завищена, занижена) та рівень домагань особистості (прагнення до успіху, прагнення до уникнення невдач); якості особистості, які мають прояв у міжособистісних відносинах (впевненість у собі, скептицизм, поступливість, комунікативна толерантність, чуйність); досвід особистості (загальножиттєві та професійно важливі знання, вміння, навички, мовленнєві, організаторські та комунікативні вміння) (за В. Козаковим).

Оскільки у формуванні особистості майбутнього фахівця, його професійної компетентності, світогляду і професійно важливих якостей провідну роль відіграє викладач вищого навчального закладу.

Роль викладача у навчальному процесі полягає у тому, що він є насамперед організатором і керівником навчально-пізнавальної діяльності студентів, створює умови для їхнього професійного та особистісного самовдосконалення. Головне завдання викладача, як зауважує Т.Равчина, організувати процес, але не як підготовку навчальних матеріалів і викладання наукової інформації, а як застосування різноманітних видів навчально-пізнавальної діяльності, до яких залучений кожен студент, і у процесі яких він має змогу виконувати для себе наукові відкриття, доходити до самостійних висновків, набувати пізнавальний досвід. Викладач вищої школи організовує навчально-пізнавальну діяльність студентів як когнітивний процес і процес набуття студентами власного пізнавального досвіду [3, с. 10].

Успішність педагогічної діяльності викладача визначається не лише його науковим багажем, а й у багатьох випадках його вміннями реалізувати у навчальному процесі відповідні управлінські функції: планування, організація, мотивація і контроль. Отже, управлінська діяльність викладача – це цілеспрямована і активна його взаємодія з суб'єктами навчального процесу, яка спрямована на гармонійний особистісний та професійний розвиток тих, хто навчається, а також досягнення поставлених освітніх цілей у процесі реалізації вчителем управлінських функцій. Відповідно до функцій викладача, ми класифікували форми і методи взаємодії (управлінські техніки) [6].

Планування і організація:

«Background knowledge probe» – з'ясування рівня обізнаності студентів по предмету (питанню вивчення матеріалу) шляхом анкетування;

«Instructor Storytelling» – розповідь ситуації з реального життя для ілюстрації ідеї або кон-

цепції наведення власного прикладу для ілюстрації матеріалу;

«Word of the Day» – актуальне поняття сьогодні – для ознайомлення з новою темою представити поняття і попросити студентів проілюструвати його значення в різних контекстах;

«Choral Response» – відповідь одним словом на питання разом, прийом для повторення й закріплення лексичного матеріалу;

«Empty outlines» – заповнення пропусків у плані (конспекті) лекції або заняття (на початку курсу або вкінці);

«анкетування студентами» – проведення екзит полу думок студентів щодо проблемного питання; студенти самостійно проводять опитування, потім представляють результати з власними коментарем;

прокоментувати висловлювання відомих людей по конкретному питанню; (доповнити висловлювання (думку) відомих людей);

«Everyday ethical dilemmas» – ілюстрація життєвих щоденних ситуацій, які передбачають аналіз етичних форм поведінки;

«Polar opposites» – аналіз полярних точок зору на відповідну проблему з метою виявлення некоректної.

Мотивація:

«Think Break» – риторичне запитання, такий вид роботи заохочує студентів приймати участь в прийнятті рішень, вони можуть записати відповіді колег потім їх узагальнити;

«The Half Class Lecture» – поділити матеріал між двома групами студентів, вони мають його представити в логічні форми;

«Student Storytelling» – студенти діляться власними ситуаціями про певні події, або наводять приклади з власного досвіду, ілюструючи ідеї, концепції які ми вивчаємо;

«Misconception Check» – перед початком вивчення теми, дізнатися, що студенти занюють про тему, ідею, поняття;

«Course-Related Self-Confidence Surveys» – для формування відповідних вмінь використовувати опитання про власні можливості, наскільки студенти впевнені своїх вміннях.

Контроль:

техніка узагальнення – одним-двома реченнями окреслити «що найбільш запам'яталось», «що найбільш незрозуміло», з наведених викладачем переліку питань по темі обвести ті питання, які не зрозумілі;

«Real-World» – після вивчення теми студенти мають описати ситуацію, в якій вивчений матеріал можна застосувати, поділитися досвідом, з'ясувати думку студентів наскільки практична та актуальна у реальному житті (професії) тема (предмет) вивчення;

«Word Journal» – узагальнення матеріалу через слово, або вислів;

«Concept mapping» – створення «дорожньої мапи» вивчення матеріалу через ключові поняття;

«Tabloid titles» – написати концепцію вивчення курсу (таблاید);

«Objective check» – написання есе щодо досягнення власних цілей та завдань після вивчення курсу;

«Harvesting» – рефлексивний вид діяльності з метою отримання зворотного зв'язку: «що

вивчили...», «наскільки важливо для професії», «як застосовувати ...»;

«конверт» – студенти пишуть власні питання з теми і складають у конверт;

складання профайлу фахівця (які цінності, знання, здібності необхідні для відповідної професії);

узагальнення проблем та їх класифікація – вивчаються кейси, потім класифікуються проблеми й їх вирішення; рейтинг (оцінювання) спецкурсу, різних видів діяльності, завдань;

«One-Minute Papers» – студенти за 1-2 хвилини мають узагальнити матеріал «що найбільш здивувало, що не сподобалося, що запам'яталося».

Завдання для парної роботи: порівняти відповіді на запитання, встановити ієрархію (послі-

довність) запитань, дебати, захист протилежної точки зору, оптимістичний / песимістичний підхід до вирішення проблем;

«Chunk knowledge» – звести всі отримані знання у певну картину;

розірвана сторінка «Split page» – співвіднести ключові поняття (фрази) з відповідним поясненням; презентації студентів: «fishbowl» – студент представляє власні думки, судження щодо предмету вивчення, решта слухає, можливі коментарі; «імпровізований виступ» – за 30 секунд розкрити питання.

Висновок. Отже, варіативність інтерактивних видів роботи та творчий підхід викладача до організації пізнавального процесу зроблять навчання студентів цікавим і студенторієнтованим.

Список літератури:

1. Dyer, 2009 – Dyer Jeffrey H., Gregersen Hal B., and Christesen Clayton M. The innovator's DNA // hbr.org // December 2009/ Harvard Business review
2. Овчарук О. Компетентнісний підхід до формування змісту середньої освіти: досвід зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 6-15.
3. Равчина Т. Діяльність викладача вищої школи у контексті сучасної філософії освіти // Вісник Львівського університету. Серія: Педагогічні науки. 2003, Вип. 25. – Ч. 3. – С. 11-22.
4. Spector, J. Michael-de la Teja, Ileana. ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY. Competences for Online Teaching. ERIC Digest. Competence, Competencies and Certification. 2004. – P. 1.
5. Quality education and competences for life / Workshop 3 / Background Paper. – 2004. – P. 6.
6. Classroom management techniques // <http://www.ftl.ucf.edu/>

Александрова Н.Н., Сгадова В.В.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ФОРМЫ И МЕТОДЫ ИНТЕРАКТИВНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТА В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Аннотация

В статье проанализирована сущность межкультурной компетенции студентов – будущих экономистов международного профиля. Выделены структурные компоненты межкультурной компетенции, а также разработаны и проанализированы соответствующие организационные формы и методы взаимодействия преподавателя и студента, которые способствуют ее формированию в процессе изучения иностранного (английского) языка.

Ключевые слова: межкультурная компетенция, структура межкультурной компетенции, компетенция, компетентность, языковая подготовка экономистов международного профиля, организационные формы и методы, взаимодействие, управленческие техники.

Aleksandrova N.N., Sgadova V.V.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

CLASSROOM MANAGEMENT TECHNIQUES OF TEACHER-STUDENT INTERACTION IN THE PROCESS OF CULTIVATING CROSS-CULTURAL COMPETENCE

Summary

The authors of the article have analyzed the essence and content of crosscultural competence as an integral part of professional and language preparation of future economists of international business and economics. They have identified its key components and suggested corresponding interactive classroom management techniques which are aimed at cultivating crosscultural competence in the process of learning a foreign (English) language.

Keywords: cross cultural competence, its components, language preparation of future economists of international business, interaction, classroom management techniques, competences, methods of interaction.

УДК 37(092)

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЛЛІ КИРІЯКА В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ КАНАДИ

Деренько В.М.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті аналізується багатоаспектна діяльність відомого діяча західної української діаспори Іллі Кири́яка. І. Кири́як відомий журналіст, письменник, педагог, громадський діяч української діаспори. Автор описує його внесок у розбудову рідномовного шкільництва й культурно-просвітницького життя українців у Канаді. Акцентується увага на просвітницькій діяльності педагога, розкривається його роль у розвитку українського шкільництва в діаспорі.

Ключові слова: діаспора, рідномовне шкільництво, культурно-просвітницька діяльність, українська література, громадські організації і товариства, етнічна спільнота, повість-епопея.

Постановка проблеми. Переосмислення історико-педагогічного досвіду української національної школи, визначення напрямів і можливостей використання спадщини педагогів минулого в освітньо-виховній сфері актуалізується сучасними процесами реформування освіти. В Україні здійснюється пошук таких систем освіти, які б забезпечили культурне та духовне відродження українського народу з метою підняття рівня освіти до світових норм та стандартів. За таких умов особливого значення набуває переосмислення історії української освіти і педагогіки, вивчення та узагальнення як вітчизняного так і зарубіжного педагогічного досвіду, творчої спадщини педагогів-просвітителів, які самовідданою працею сприяли національно-культурному становленню українського суспільства.

Розвиток сучасної педагогічної практики передбачає звернення до ключових постатей в історико-педагогічному аспекті дослідження. Однією із таких постатей є, без сумніву, видатний педагог-методист – Ілля Кири́як (1888–1955). Життя і багатоаспектна діяльність Іллі Кири́яка – відомого українсько-канадського письменника, педагога і громадського діяча ще не стала предметом дослідження сучасних українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо діаспорні вчені розглядали окремі напрямки життєдіяльності Іллі Кири́яка, передусім літературну творчість (К. Андрусишин, Л. Білецький, О. Бочковський, М. Ічнянський, М. Мандрик, М. Марунчак), то увагу вітчизняних науковців творча спадщина цієї неординарної особистості ще не привернула. Вважаємо, що давно вже назріла необхідність збагатити нею духовний світ українців і в Україні. Адже його трилогію «Сини Землі» («великий твір мистецької вартости та історично побутової») провідні зарубіжні літературознавці поставили в один ряд із творами О. Кобилянської, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, а його читанка для рідних шкіл «Маруся» тричі перевидавалася в Канаді і широко використовувалася діаспорними педагогами для навчання молодшої генерації зарубіжних українців рідної мови. Важливу роль у житті діаспори відігравали його публіцистичні і науково-педагогічні статті, особливо ті, які ставили за мету захист і розвиток української мови, організацію її навчання в рідних школах, розвивали ідеї національно-духовного виховання канадських українців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема дослідження полягає у висвітленні культурно-просвітницької діяльності відомого діяча західної української діаспори Іллі Кири́яка.

Мета статті – окреслити основні віхи життєво-творчого шляху Іллі Кири́яка, з'ясувати його внесок у духовно-культурну скарбницю світового українства, виокремити основні напрями подальших наукових досліджень його творчої спадщини.

Виклад основного матеріалу. Народився Ілля Кири́як 29 травня 1888 року в селі Завалля Снятинського повіту на Станіславщині (нині Івано-Франківська область) і був другою дитиною в бідній селянській родині.

Виховувався майбутній письменник-педагог матір'ю – простою, але мудрою жінкою, яка знала багато народних казок і пісень, купалася в народних звичаях і традиціях. Вона скрізь, куди б не йшла, брала з собою сина і в того, як згодом згадував він сам, «закоренилась привычка мандрувати, йти кудись без цілі, аби йшлося дорогами та стежками, що я знав із походів з мамою...».

У п'ятирічному віці Ілля пішов до місцевої народної школи. Вчився добре, бо ще вдома опанував «букваря від дошки до дошки». За це дідич сусіднього села Княже Христович, який опікувався школами Снятинщини, щорічно нагороджував його як кращого учня українськими книжками. Юний школяр із захопленням пірнав у їх глибини, набирался мудрості, пізнавав життя. Після успішного закінчення початкової школи вчитель Іван Голубович порадив батькам віддати дванадцятирічного Ілика (так називали хлопчика вдома і в селі) до гімназії, але в тих на це не було коштів. Замість гімназії Ілля пішов у найми до заможного дядька Юзя, що був заступником начальника сільської громади. Той допоміг племінникові закінчити шостий і доповнючий клас народної школи. Можливо, заможний родич і далі б опікувався здібним юнаком, але національно-політичні розходження між братами (батько Іллі був радикалом, а вуйко Юзь переслідував «Січ», що була організована в Заваллі 1905 р. першою в Галичині) змусили його залишити дядька і податися за океан, до іншого вуйка, Івана Лакусти.

У Канаді жорстока доля досить часто випробувала романтичного юнака на силу духовну і фізичну. Ілля часто змінював місце проживання і праці. Як згадує самий, «за одне літо він мав

24 різних праць». Нарешті він опинився в Едмонтоні і став працювати в друкарні видавництва «Нова Громада», де виходила однойменна газета соціалістичного спрямування. У ній майбутній письменник надрукував своє перше оповідання «Гіркий сон». Згодом І. Кириак став одночасно складачем, редактором і адміністратором «Нової Громади», але така праця виявилася непосильною навіть для такого високоідейного патріота, яким був початкуючий письменник і журналіст. Часопис припинив своє існування, а його редактор перейшов працювати до редакції нової української газети консервативного напрямку «Новини», а пізніше до ліберального часопису «Поступ». Зміна місць праці не означала зміни поглядів. Як стверджує М. Марунчак, у складних реаліях канадської діяльності «Кириак був тільки Кириак, який вносився вище партійних симпатій чи антипатій. Він був народником, який глядів на нарід, як на цілість, й цілісно йому служив» [3].

Відчуваючи брак освіти і знань, І. Кириак на 26 році життя став учнем, Інґліш Скул фор Форінерс у Вегревілі – школи, яка готувала синів українських (і інших) поселенців до навчання в учительському семінарі. Навчання, громадську працю в «Народному Домі», Ілля поєднував з літературною творчістю: він став писати вірші, нариси, оповідання. Через матеріальні труднощі він у 1915 р. покинув школу, але згодом усе таки, здобув середню освіту, а в 1919 р. закінчив педагогічний семінар у Кембровз. Під час літніх канікулів учительовав «на фармах», в Іспасі та Москві, в провінції Альберта, а, ставши дипломованим спеціалістом, почав учительовати в народній школі «Шипинці» в Альберті.

Педагогічну працю І. Кириак вдало поєднував з літературно-громадською. На сторінках часопису «Український голос» він опублікував оповідання з життя українських поселенців, що принесло йому визнання і популярність у середовищі етнічної спільноти. Крім оповідань, писав також нариси та «коротенькі віршики», щоб «хоч мізерним клаптиком паперу і бодай одним словом прислужитися суспільності» [2]. Десь у 1927 р. почав педагог писати повість «Сини Землі» – свій найбільший за обсягом і найпопулярніший твір і закінчив його наступного року, але друкувати не поспішав («заховав у скриню») і лише 1936 р. дав читати «цей дорогоцінний матеріал соціологічної вартости» професору О. Г. Бочковському, який і благословив її вихід у світ.

У цей час І. Кириак учительовав у Вільні (Альберта), де українці з-поміж інших національностей склали меншість. Шкільний комітет через це не видавав педагогові належної платні (у 1935 р. він одержав від шкільного дистрикту лише 45 доларів), що негативно позначилося на його матеріальному становищі, зрештою і на здоров'ї. Тому 1936 р. І. Кириак залишив учительовання і почав працювати у різних громадських товариствах канадських українців – Союзі Українців Самостійників, Спільці Української Молоді Канади, Інституті імені М. Грушевського в Едмонтоні. Водночас він займався підготовкою рукопису повісті до друку – «Сини Землі» і невдовзі вийшли три томи цього непересічного твору (I – 1939, II – 1943, III – 1946). Критика, як українська, так і англомова, загалом позитивно оцінила

це глибоко реалістичне художнє полотно про становлення і розвиток українсько-канадської спільноти, її входження в соціум країни поселення і ті етнокультурні цінності, які допомогли українцям зберегти свою самобутність. Першим на повість «Сини Землі» відгукнувся професор О. Г. Бочковський, який відзначив її не тільки художню, а й документальну цінність. Він, зокрема, писав: «Автор зумів переказати у першому томі цього твору початки української еміграції з подиву гідною історичною вірністю. Коли він мав на увазі змалювати нам побут наших піонерів у Канаді з усіх боків, а головне хотів схопити всі найголовніші його складники, тобто, суспільний, культурний та господарський, так це завдання пощастило йому розвивати вповні успішно» [1]. І далі рецензент наголошував: «До дрібниць автор знайомить нас із щоденними життям цих сірих героїв небуденної праці та енергії від моменту, коли ці перші емігранти опинилися на канадській землі. Автор слідкує за всіма перипетіями їх перебування у Канаді, живо змальовуючи турботи, шукання фармів, оселення, будовання перших хат, змагання з дикою канадською природою, шукання заробітків, заки управлена буде нова земля, родинне життя з його radoщами, але й сумом, плекання старокраєвих традицій, особливо ж свят з їх багатими та своєрідними звичаями, першу смерть та могилу, тугу за духовними потребами, за власною церквою, дивовижну канадську природу, так відмінну від старокраєвої, особливо ж суворо зиму, ніжну весну, сухе переважно літо, словом, весь селянський та національний побут до найменших подробиць і усе це так правдиво й вірно, охоплюючи найбільш типові ознаки цього побуту, а далі початки пристосовання до нового краю, його англійського населення, зустріч цих двох різних світів, відмінних мовно й расово. І скрізь автор підкреслює великий культ землі серед нашого селянства, чому слушно він назвав цей твір «Сини Землі».

Завершуючи свої роздуми над цим багатоаспектним, високохудожнім твором, О. Г. Бочковський наголошував: епопея «Сини Землі» варта того, щоб її читали скрізь на українських землях і тим створювали культурну єдність материка зі синами і дочками в широкому світі. Зокрема, мали б її читати канадські внуки цих наших піонерів, щоб побачили, якими справжніми героями були їх діди та батьки, щоб з тим більшою пошаною схилитися перед їх старою Батьківщиною та Нацією, якої вони були добрими синами [1].

Тритомна творчість – епопея «Сини Землі» засвідчує, що І. Кириак – майстер великого художнього полотна. Він оперує поетичними засобами, в нього численні та багаті персонажі, яскрава колоритна мова, вміло побудована фабула, що переплітається багатьма сюжетними лініями, які відображають основні перипетії життєвської долі Григорія Воркуна та його великої родини, а загалом долю українських переселенців-піонерів на канадській землі.

Відомий українсько-канадський письменник і літературознавець професор М. Мандрика поставив цю епопею І. Кириака в один ряд із творами Панаса Мирного та Ольги Кобилянської. А професор Л. Білецький визнав, що «Сини Землі» – це найбільший твір і найвизначніший в україн-

ській літературі Канади не тільки по розміру (аж три томи), але по мистецькій красі і силі» [3].

Зазначимо, що Союз Українців Самостійників у 1952 р. на своєму з'їзді вшанував І. Киріяка за його заслуги перед українською спільнотою в Канаді. Доповідь про його творчість виголосив тодішній голова СУС П. І. Лазарович. А наступного року Українська Вільна Академія Наук (УВАН) у Канаді влаштувала величне свято з нагоди 65-річного ювілею письменника, відзначила його внесок у розбудову української культури золотою медаллю.

Піклуючись про майбутнє української спільноти в діаспорі, І. Киріяк у післявоєнний період впорядкував читанку «Маруся» (1947), яка користувалася значним попитом у рідних школах і витримала три видання (останнє з'явилося в 1959 р.). Як педагог і письменник він активно виступав на захист рідної мови, публікував статті в газетах і журналах про необхідність зберігати її чистоту і примножувати багатства, плекати любов до неї, формувати

культуру мовного спілкування в середовищі української діаспори. У першій половині 1950-х років І. Киріяк «переглядає переклад» англійською мовою його «Синів Землі», який робив М. Лучкович та домагається його публікації. За цими клопотами 28 грудня 1955 р. він відійшов у вічність.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Творча спадщина І. Киріяка багата і різноманітна. До неї входять літературні твори, публіцистика, статті на педагогічні теми, мовознавчі дослідження, мемуари, численні листи. Розкидані по різних часописах і адресатах, вони ще чекають свого вдумливого, неупередженого дослідження. Власне, майбутні наукові пошуки та оцінки й допоможуть виявити справжню роль і місце цієї неординарної особистості в духовному житті світового українства. Подальші розвідки з окресленої проблеми спрямовуємо на дослідження проблеми громадської діяльності Іллі Киріяка на теренах української діаспори.

Список літератури:

1. Бочковський О. Епопея українських піонерів у Канаді // О. Бочковський / Український голос. – 1939. – 26 липня.
2. Ілля Киріяк про себе // Український голос. – 1960. – 7 грудня.
3. Марунчак М. І. Киріяка та його творчість // М.І. Марунчак / Український голос. – 1968. – 16 жовтня.

Деренко В.Н.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИЛЫИ КИРИЯКА В УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЕ КАНАДЫ

Аннотация

В статье анализируется многоаспектная деятельность известного деятеля западной украинской диаспоры Ильи Кирияка. И. Кирияк известный журналист, писатель, педагог, общественный деятель украинской диаспоры. Автор описывает его вклад в развитие родноязычных школ и культурно-просветительской жизни украинцев в Канаде. Акцентируется внимание на просветительской деятельности педагога, раскрывается его роль в развитии украинского образования в диаспоре.

Ключевые слова: диаспора, родноязычное образование, культурно-просветительская деятельность, украинская литература, общественные организации и общества, этническая общность, повесть-эпопея.

Derenko V.N.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES ILYA KIRIAK TO THE UKRAINIAN DIASPORA IN CANADA

Summary

We analyze the multifaceted activities of well-known figure of Western Ukrainian Diaspora Ilya Kiriak – journalist, writer, teacher and public figure. Reveals his contribution to the development of Ukrainian schooling and cultural and educational life of Ukrainian in Canada. The author reveals his contribution to the development of Ukrainian schooling and cultural and educational life of Ukrainian in Canada. The attention paid to the educational activities of the teacher, revealed his role in the development of Ukrainian education in the diaspora.

Keywords: Diaspora, monolingual schooling, cultural and educational activities, Ukrainian literature, social organizations and associations, ethnic community, an epic tale.

ПІДСИСТЕМА ВПРАВ І ЗАВДАНЬ ДЛЯ НАВЧАННЯ АНГЛОМОВНОГО ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО ГОВОРІННЯ СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

Дружченко Т.П.

Університет державної фіскальної служби України

У статті розглядаються особливості навчання англomовного професійно-орієнтованого говоріння студентів юридичних факультетів. Представлено спеціальну підсистему вправ і завдань для формування вмінь монологічного, діалогічного та полілогічного мовлення. Визначено основні дидактичні і методичні принципи навчання, етапи формування професійної компетентності в англomовному професійно-орієнтованому говорінні. Виділено найважливіші функціональні типи професійно-орієнтованих монологів і діалогів, що лежать в основі моделювання ситуацій англomовного професійного спілкування юристів. Наведено приклади вправ і завдань кожної групи вищезазначеної підсистеми.

Ключові слова: професійно-орієнтоване говоріння, підсистема вправ і завдань, професійна компетентність, професійне спілкування, мовна підготовка, монологічне мовлення, діалогічне мовлення.

Постановка проблеми. В сучасних умовах прискорення інтеграційних процесів та розширення міжнародних зв'язків постає потреба у підвищенні вимог до рівня сформованості професійної мовної підготовки студентів юридичних факультетів. Майбутнім юристам відкриваються перспективи працевлаштування в різних країнах світу, що зумовлює необхідність володіння навичками та вміннями англomовного професійно-орієнтованого говоріння (АПОГ). Відтак, особливої актуальності набуває проблема вдосконалення методики навчання студентів юридичних факультетів англomовного монологічного і діалогічного мовлення. Одним з ефективних шляхів вирішення цієї проблеми є створення спеціальної підсистеми вправ і завдань, спрямованої на формування професійної компетентності в АПОГ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз методичної літератури свідчить, що проблема навчання АПОГ неодноразово порушувалась вітчизняними та зарубіжними вченими. Вагомий внесок зробили В.А. Бухбіндер, І.Л. Бім, О.Б. Тарнапольський, В.Б. Скалкін, Ю.І. Пассов, С.П. Кожушко, Л.В. Гайдукова, О.О. Кнурова. Переважним чином увагу науковців привертала різні аспекти навчання АПОГ студентів немовних ВНЗ. Зокрема, питання підготовки майбутніх юристів до англomовного професійного спілкування досліджували С.Е. Кіржнер, О.О. Панкратова, І.Л. Плужник, Л.Б. Котлярова, Т.Н. Лицманенко, А.Б. Храмцова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо дослідженою залишається проблема організації навчання АПОГ студентів юридичних факультетів, покликаної забезпечити відповідність рівня професійної компетентності в англomовному говорінні європейським стандартам, згідно з якими майбутні юристи мають брати повноцінну участь в професійно-орієнтованому спілкуванні, досягати природної взаємодії та взаєморозуміння з носіями мови.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності реалізації підсистеми вправ і завдань, спрямованої на формування професійної компетентності в АПОГ з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей студентів юридичних факультетів, пізнавальних

потреб, комунікативних здібностей, мотивації, специфіки мовленнєвого портрету, професійного мислення та професійної діяльності юристів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В контексті навчання АПОГ ми визначимо вправу як мікросценарій комунікативного акту, особливим чином організовану одиницю навчання, спрямовану на багаторазове виконання мовленнєвих операцій та дій, завдяки яким формується професійна компетентність в англomовному говорінні [1, с. 109]. Основним структурним компонентом вправи є комунікативне завдання.

При розробці підсистеми вправ і завдань для формування професійної компетентності в АПОГ студентів юридичних факультетів ми спиралась на такі принципи: принцип міжкультурної взаємодії, принцип інтегрованості, принцип ситуативності, принцип функціональності, принцип новизни, принцип особистісної значущості, принцип поступового ускладнення вправ і завдань – від створення простих професійно-орієнтованих монологів і діалогів до вдосконалення вмінь діалогічного мовлення за складними моделями діалогу, участі у полілогічному спілкуванні.

На нашу думку, дотримання вказаних принципів сприяє відповідності професійної підготовки студентів юридичних факультетів Програмі з англійської мови для професійного спілкування, згідно з якою майбутні фахівці мають вміти реагувати на основні ідеї та розпізнавати важливу інформацію під час обговорень, дискусій, перемовин, лекцій, бесід, пов'язаних з навчанням та професією; чітко висловлюватися стосовно актуальних тем в академічному та професійному житті; адекватно поводитися у типових академічних і професійних ситуаціях; телефонувати стосовно академічних і професійних питань, висловлювати думки щодо змісту автентичних радіо- і телевізійних програм, пов'язаних з академічною та професійною сферами діяльності; реагувати на оголошення, доволі складні повідомлення та інструкції в академічному і професійному середовищах; адекватно реагувати на позицію співрозмовника; пристосовуватися до змін, які трапляються під час бесіди й стосуються її напрямку, стилю та основних наголосів; виконувати низку мовленнєвих функцій і реагувати на

них, гнучко користуючись загальнозживаними фразами [11, с. 9].

Основними характеристиками підсистеми вправ і завдань є циклічність, дискурсивність, переважання умовно-комунікативних і комунікативних частково керованих вправ творчого характеру з рольовим ігровим компонентом і максимальною професійною спрямованістю, врахування саме тих типів монологів і діалогів, які відображають особливості професійного мислення та професійного спілкування юристів і лежать в основі моделювання ситуацій англomовного професійного спілкування. Зважаючи на специфіку мовленнєвого портрету та професійного мислення юристів, що визначається як логіко-формальне, ми виділяємо такі типи важливих для їхньої професійної діяльності монологів і діалогів:

- монолог-міркування (логічне викладення професійно значущої інформації, обґрунтування висновків, роз'яснення термінів, фактів, явищ, пов'язаних з професійною діяльністю);
- монолог-переконання (надання аргументів для доказу або спростування ідей, заохочення співрозмовника до певних дій);
- діалог етикетного характеру (використання формул ввічливості та мовленнєвих кліше в типових ситуаціях професійного спілкування, вираження позитивного ставлення та поваги до співрозмовника);
- діалог-розпитування (отримання і запит професійно значущої інформації, чітке формулювання питань, з'ясування деталей);
- діалог-пояснення (професійне тлумачення норм права, надання рекомендацій щодо шляхів вирішення юридичних питань);
- діалог-переконання (обмін аргументами та контраргументами, вплив на співрозмовника для зміни його точки зору без елементів примусу)
- діалог-обговорення (обмін професійно значущою інформацією, досягнення компромісу, пошук спільного рішення);
- діалог-суперечка (відстоювання власної позиції, спростування думки опонента).

Наведена типологія обумовлює етапи реалізації підсистеми вправ і завдань, до яких відносяться:

Початковий етап. Мета: підготовка студентів юридичних факультетів до англomовного діалогічного говоріння за простими моделями. Для здійснення поставленої мети студенти вчаться створювати мікромонологи типу «міркування» та «переконання». Оволодіння вміннями породжувати діалогізований мікромонолог – передумова успішного формування вмінь брати участь у простих діалогах (3-5 реплік). Моделювання діалогу-пояснення та діалогу-переконання, заплановане на наступному етапі, є логічним розвитком умінь створювати мікромонолог-міркування та мікромонолог-переконання.

Середній етап. Мета: підготовка студентів юридичних факультетів до англomовного діалогічного говоріння за складними моделями. На цьому етапі студенти практикуються у створенні простих монотемних професійно-орієнтованих діалогів чотирьох типів: діалог етикетного характеру, діалог-розпитування, діалог-пояснення, діалог-переконання. Якщо діалоги етикетного характеру та

діалог-розпитування носять більш кодифікований та прогнозований характер, то діалоги-пояснення та діалоги-переконання, в яких яскраво виявляються професійно значущі якості юристів, служать основою для подальшого створення діалогів-обговорення та діалогів-суперечки, що можуть бути вельми непередбачуваними та потребувати високого рівня сформованості професійної компетентності в англomовному говорінні.

Просунутий етап. Мета: вдосконалення вмінь студентів юридичних факультетів брати участь у складних професійно-орієнтованих діалогах, підготовка до полілогічного спілкування. Спираючись на попередньо сформовані прості вміння англomовного професійно-орієнтованого монологічного і діалогічного мовлення, студенти вчаться створювати монотемні й політемні діалоги-обговорення та діалоги-суперечку. Мірою формування складних умінь діалогічного говоріння стає можливим перехід до полілогічного спілкування (дискусії, диспути, дебати, «круглі столи», ділові бесіди, конференції), що зазвичай відбувається у форматі ділової рольової гри.

Розглянемо докладніше основні групи вправ і завдань розробленої нами підсистеми, які співвідносяться з вищезазначеними етапами формування професійної компетентності в АПОГ студентів юридичних факультетів.

До першої групи входять умовно-комунікативні рецептивно-репродуктивні вправи на формування простих умінь англomовного професійно-орієнтованого монологічного і діалогічного мовлення, спрямовані на створення діалогізованих мікромонологів з опорою на автентичні фахові тексти у взаємодії з партнером. Виконання таких вправ передбачає використання власно створених підказок або запропонованих викладачем мовленнєвих зразків. Контроль з боку викладача є досить високим.

Мікромонологи типу «міркування» та «переконання», які переважають у ситуаціях професійного спілкування юристів, характеризуються послідовним, логічним викладенням ідей з метою обґрунтування своєї позиції, тлумачення різних фактів та явищ, наведення відповідних доказів та аргументів, що відображають процес розгортання думки в напрямку до певного умовиводу. Деякі дослідники вважають монолог-переконання різновидом монологу-міркування, що суттєво від нього не відрізняється. Але, попри безперечну наявність спільних ознак, базова відмінність полягає в тому, що міркування часто обмежується наданням професійно значущої інформації, якою співрозмовник розпоряджається на власний розсуд. Натомість переконання завжди містить спонукальний елемент: інформація надається таким чином, аби заохотити співрозмовника змінити точку зору, прийняти відповідне рішення, тощо. За аналогічними критеріями слід розмежовувати діалог-пояснення та діалог-переконання. Виходячи з цього, ми відносимо вправи на створення мікромонологу-міркування та мікромонологу-переконання до різних підгруп.

Наведемо типові приклади вправ і завдань.

Вправи на формування вмінь створювати мікромонолог-міркування. Мета: розвиток умінь створювати мікромонолог-міркування на основі отриманої текстової інформації, чітко відпові-

дати на поставлені питання, виражати (часткову) згоду / незгоду, точно формулювати думки, тлумачити норми права, надавати зрозумілі та вичерпні пояснення, використовуючи логічні зв'язки, влучно використовувати професійно-орієнтовану лексику.

Вправа 1.1.

Інструкція. Choose one of the things below which you think should not be punishable by law. Listen to your partner and try to agree / disagree with what he says.

Cyber-bullying

Browsing a terrorist organisation's site

Educational use of copyrighted materials

Leaking of government secrets

Linking to sites with illegal content

Offering file-sharing software

Publishing something about a celebrity that is true but has no public interest

Slander or offensive content in an anonymous comment online

Вправи на формування вмінь створювати мікромонолог-переконавання. Мета: розвиток вмінь створювати мікромонолог-переконавання на основі отриманої текстової інформації, формулювати логічно впорядковані висновки, будувати завершені аргументативні висловлювання, здійснювати відбір фактів, аргументів, доказів, призначених змінити думку співрозмовника без елементів примусу, доводити та спростовувати одну й ту ж саму ідею, швидко переходити від створення одного мікромонологу до іншого, протилежного за змістом.

Вправа 1.2.

Інструкція. Give arguments for large fines for illegally downloading music / arguments for small fines for illegally downloading music; arguments for criminal punishment for illegally downloading music / arguments against criminal punishment for illegally downloading music.

Наведемо фрагмент автентичного тексту:

Japan-based internet users who download copyright infringing files face up to two years in prison or fines of up to two million yen (\$25,700; J15,900) after a change to the law. Such activity has been illegal since 2010, but until now had not invoked the penalties.

Друга група вправ і завдань охоплює умовно-комунікативні рецептивно-продуктивні вправи на формування простих вмінь англомовного професійно-орієнтованого діалогічного мовлення, спрямовані на створення простих монотемних професійно-орієнтованих діалогів (3-5 реплік) з опорою на автентичні фахові тексти. Студенти продовжують користуватися опорами у вигляді мовленнєвих кліше, функціональних і мовленнєво-комунікативних схем діалогу. Ступінь керованості з боку викладача залишається високим. Алгоритм виконання вправи: презентація діалогу однією / кількома групами перед викладачем та іншими студентами. Доцільно вдаватися до такого прийому, як швидка зміна ролей. Приміром, студент, який виступав у ролі юриста, пробує свої сили в ролі клієнта, і так само чинить його партнер. Кінцевий результат – два різновиди одного й того ж діалогу, підготовлені за мінімальний проміжок часу. Зауважимо, що зміст діалогів поступово ускладнюється. Створення діалогу-пояснення

та діалогу-переконавання, які можна розглядати як розгорнуті діалогізовані мікромонологи типів «міркування» і «переконавання», потребує більше інтелектуальних зусиль і вищого рівня сформованості професійної компетентності в АПОГ, ніж створення діалогів етикетного характеру та діалогів-розпитування.

Наведемо приклад вправ цієї групи.

Вправи на формування вмінь створювати діалог етикетного характеру. Мета: розвиток вмінь створювати професійно-орієнтований діалог етикетного характеру, вживати формули ввічливості та мовленнєві кліше в типових ситуаціях професійного спілкування, підтримувати просту телефонну розмову, висловлювати подяку за надану інформацію, виражати повагу та симпатію до співрозмовника.

Вправа 2.1.

Інструкція. Exchange opening / closing pleasantries with your client. Then swap the roles.

Example:

Student 1: That's fine. I think that does it for now.

Student 2: Well, I feel really good now, and I'm inspired. Thank you. Have a nice weekend.

Student 2: You too. Here is my card. If you have any questions, just give me a call. Goodbye.

Вправи на формування вмінь створювати діалог-розпитування. Мета: розвиток вмінь створювати професійно-орієнтований діалог-розпитування на основі отриманої текстової інформації, надавати професійно значущу інформацію, здійснювати запит і взаємний обмін інформацією, виражати власну думку у відповідь на запит, чітко формулювати питання, уточнювати деталі.

Вправа 2.2.

Інструкція. You are a client and you go to a lawyer with a following problem. Give a brief overview of the problem. Then let the lawyer ask you questions to find out the details.

Example:

Student 1: I've got some financial difficulties and I can't decide if bankruptcy is appropriate for me. I owe \$3000 to my creditors, but my total debts are more like \$4000.

Student 2: Do you have a stable job?

Student 1: Yes. I'm a retail sales clerk.

Student 2: And your approximate net pay is?

Student 1: About \$350 per month.

Student 2: You're probably in a position where you might want to file bankruptcy or might not want to file bankruptcy.

Вправи на формування та розвиток вмінь створювати діалог-пояснення. Мета: розвиток вмінь створювати професійно-орієнтований діалог-пояснення на основі отриманої текстової інформації, аналізувати складну юридичну ситуацію, роз'яснювати зміст правових норм, надавати чіткі рекомендації щодо вирішення юридичних питань, висвітлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Вправа 2.3.

Інструкція. You are a lawyer. Listen to your client and give him some advice about what to do.

Example:

Student 1: A customer who owns a café in town is five months late in paying me. I think going to court is the only thing that I can do.

Student 2: I agree that you should issue a claim. I will explain to you how it all works. The first

thing that we must do is to complete a claim form and file it at the County Court.

Student 1: I see. What information do you need to complete the claim form?

Student 2: When we file the claim your customer will be called the defendant. I need to know when the defendant was supposed to pay you.

Вправи на формування та розвиток умінь створювати діалог-переконавання. Мета: розвиток умінь створювати професійно-орієнтований діалог-переконавання на основі отриманої текстової інформації, здійснювати грамотний відбір аргументів, що заохочують співрозмовника до певних дій, обґрунтовувати свою позицію, адекватно реагувати на контраргументи, надавати вичерпні докази, логічно впорядковувати висновки.

Вправа 2.4.

Інструкція. A desperate client comes to discuss his difficult financial situation with you. Try to calm him down. Prove that filing bankruptcy is the best available option for him.

Example:

Student 1: I'm trying to get my life back in order. Unfortunately, I'm not independent because of these financial problems.

Student 2: That's what the bankruptcy law is for. It's there to help people like you, to help take the burden off of you, and let you get on with your life.

Student 1: I want some time to think about it.

Student 2: Let me tell you why I think that's a good choice. First, it will let you pay your tax bill, which you have to pay anyway. Second, it's flexible. This keeps your options open.

Третя група вправ і завдань охоплює комунікативні рецептивно-продуктивні ситуативно-обумовлені вправи на формування складних умінь англомовного професійно-орієнтованого діалогічного мовлення, спрямовані на створення монотемних і політемних професійно-орієнтованих діалогів (6-10 реплік) та участь у полілогічному спілкуванні. Алгоритм виконання відрізняється від попередніх груп, адже опори у вигляді комунікативно-мовленнєвих схем, нотаток, ключових слів не використовуються. Студенти отримують інструкції, ознайомлюються з ролями, презентують діалог парами / групами і, зрештою, порівнюють його з очікуваним зразком діалогу. Провідна мета вправ цієї групи – розвиток умінь поєднувати кілька мікродіалогів у діалог. На відміну від діалогізованих мікромонологів та простих діалогів, які відтворюють окремі фрагменти спілкування з більш-менш визначеною структурою, створені за складними моделями діалоги вирізняються цілісністю, наближеністю до реального професійно-орієнтованого спілкування. Значно вищим є рівень спонтанності, що вимагає від студентів творчого підходу до діалогу, здатності імпровізувати. Оволодіння складними вміннями діалогічного мовлення закладає підґрунтя полілогічного спілкування, що проходить в форматі ділових рольових ігор з ретельно розробленим сценарієм. Неабияка увага приділяється позааудиторній роботі студентів.

Наведемо приклади вправ цієї групи.

Вправи на формування вмінь створювати діалог-обговорення (дискусію). Мета: розвиток умінь створювати професійно-орієнтований діалог-обго-

ворення (дискусію) на основі попередньо отриманої текстової інформації / перегляду відеоматеріалів, ґрунтовно аналізувати проблему, вільно висловлюватись у ситуації професійного спілкування, обмінюватись професійно значущою інформацією, враховувати аргументи співрозмовника, порівнювати різні позиції, шукати оптимальні шляхи вирішення професійних питань.

Вправа 3.1.

Інструкція. Talk about the advancement of women in the legal profession and the legal system. Discuss ways to fight discrimination against women lawyers, to provide full access to chambers and law firms.

Очікуваний зразок діалогу:

Student 1: The discrimination women encounter is quite subjective in the sense that protective legislation has been enacted.

Student 2: Exactly, what is at stake is a cultural legacy which disregards women and creates a glass ceiling preventing them from reaching the upper rungs of the ladder.

Student 1: Even today, women are often still confined to restricted areas of law, like family law. Statistical discrimination is all the more unfair.

Student 2: Fortunately, the Queen's Counsel reform allows a relative optimism for women's future in the legal profession.

Вправи на формування вмінь створювати діалог-суперечку (дискусію). Мета: розвиток умінь створювати професійно-орієнтований діалог-суперечку (дискусію) на основі попередньо отриманої текстової інформації / перегляду відеоматеріалів, вдосконалювати полемічну майстерність, відстоювати свою позицію, наводити сильні аргументи, красномовно висловлюватись, спростовувати думку опонента, виявляти протиріччя у його поглядах, адекватно реагувати на логічну критику.

Вправа 3.2.

Інструкція. Have a discussion on gun control in USA. Point out the most important advantages / disadvantages of gun-ban. Support your ideas and defend your arguments with good reasoning and evidence. Then swap the roles.

Очікуваний зразок діалогу:

Student 1: I've been pro gun for as long as I can remember, but recently I have been doubted this view. We are not the only developed nation with mental health issues, yet we have so much gun violence in comparison to other developed countries.

Student 2: Many gun crimes are committed by guns acquired illegally. Arguments for a 100% gun-ban seem destructive, rather than constructive, to the common goal of public safety.

Student 1: The problem here is that neither side has any realistic argument. There is a lot of fighting with straw men.

Student 2: I believe the consensus is that we don't really know whether gun control makes things worse, better, or has no effect.

Вправи на формування вмінь брати участь у полілогічному спілкуванні. Мета: розвиток умінь брати участь у професійно-орієнтованому полілогічному спілкуванні (дискусіях, диспутах, дебатах, «круглих столах», ділових бесідах, конференціях), розробляти успішні комунікативні

стратегії, розумно організовувати взаємодію з партнерами по спілкуванню, чітко формулювати проблемну ситуацію, підбирати переконливі аргументи / контраргументи, зіставляти різні точки зору, робити зауваження співрозмовникам, коментувати, уточнювати, представляти певну групу / спільноту для формату «круглий стіл» та дискусія, підбивати підсумки.

Вправа 3.3.

Інструкція. Prepare for a congress dedicated to international legal profession. Discuss these questions with your partners:

- why some lawyers choose to work in another country

- the difficulties of practising law in another country

- the future direction of the practice of law internationally.

Висновки з дослідження і перспективи. Розроблена нами підсистема вправ і завдань для формування професійної компетентності в АПОГ студентів юридичних факультетів виступає ефективним засобом формування простих і складних умінь англомовного монологічного, діалогічного та полілогічного мовлення. **Перспективу подальших досліджень** вбачаємо у створенні підсистем вправ і завдань, призначених для вдосконалення навчання АПОГ студентів інших спеціальностей.

Список літератури:

1. Бим И.Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе. – М.: Просвещение, 1988. – 254 с.
2. Бухбиндер В.А. О системе упражнений // Общая методика обучения иностранным языкам: Хрестоматия. – М.: Рус. яз., 1991. – С. 92-98.
3. Гайдукова Л.В. Формування професійно орієнтованої компетенції в діалогічному мовленні у майбутніх учителів англійської мови: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02. – К.: 2008. – 342 с.
4. Кіржнер С. Е. Підсистема вправ для навчання майбутніх юристів професійно спрямованого англійського монологічного мовлення // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2009 (2). – № 1. – С. 103-111.
5. Кнурова О.О. Використання реактивних висловлювань у навчанні діалогічного мовлення // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. – 2002. – Вип. 32-33. – С. 57-63.
6. Котлярова Л.Б. Методика обучения устному профессиональному общению на основе имитационно-ролевых игр в неязыковом вузе (англ. яз., юридич. факультет ун-та): дисс. ... кандидата пед. наук: 13.00.02. – Одесса.: 1990. – 230 с.
7. Лицманенко Т.Н. Моделирование профессионально направленной подготовки юриста средствами английского языка в условиях вуза на основе учебно-ролевых игр: Дис. ... канд. пед.наук: 13.00.08. – Тамбов, 2002. – 198 с.
8. Панкратова Е.А. Формирование правовой картины мира у студентов юридических специальностей средствами иностранного языка (На материале английского языка): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – Н. Новгород, 2004. – 174 с.
9. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
10. Плужник И.А. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов гуманитарного профиля в процессе профессиональной подготовки: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01. – Тюмень.: 2003. – 335 с.
11. Програма з англійської мови для професійного спілкування / Г.С. Бакаєва, О.А. Борисенко, І.І. Зуєнок та ін. – К.: Ленвіт, 2005. – 119 с.
12. Скалкин В. Л. Коммуникативные упражнения на английском языке. – М.: Просвещение, 1983. – 128 с.
13. Тарнопольський О.Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти. – К.: Фірма «ІНКІС», 2006. – 248 с.
14. Тарнопольський О.Б., Кожушко С. П. Методика обучения английскому языку для делового общения: Учебное пособие. – К.: Ленвит, 2004. – 192 с.
15. Храмова А.Б. Коммуникативная компетентность юриста – фактор общей безопасности общества // Известия РАО. 2012. № 2 (22). – С. 737-741.

Дружченко Т.П.

Университет государственной фискальной службы Украины

ПОДСИСТЕМА УПРАЖНЕНИЙ И ЗАДАНИЙ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ АНГЛОЯЗЫЧНОМУ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОМУ ГОВОРЕНИЮ СТУДЕНТОВ ЮРИДИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности обучения англоязычному профессионально-ориентированному говорению студентов юридических факультетов. Представлено специальную подсистему упражнений и заданий для формирования умений монологической, диалогической и полилогической речи. Определены основные дидактические и методические принципы обучения, этапы формирования профессиональной компетентности в англоязычном профессионально-ориентированном говорении. Выделены самые важные функциональные типы профессионально-ориентированных монологов и диалогов, которые лежат в основе моделирования ситуаций англоязычного профессионального общения юристов. Приведены примеры упражнений и заданий для каждой группы вышеупомянутой подсистемы.

Ключевые слова: профессионально-ориентированное говорение, подсистема упражнений и заданий, профессиональная компетентность, профессиональное общение, языковая подготовка, монологическая речь, диалогическая речь.

Druzhchenko T.P.

University of State Fiscal service of Ukraine

SUBSYSTEM OF EXERCISES AND TASKS FOR TEACHING PROFESSIONALLY ORIENTED ENGLISH SPEAKING SKILLS TO LAW STUDENTS

Summary

The article deals with the peculiarities of teaching professionally oriented English speaking skills to law students. The author presents a specific subsystem of exercises and tasks for developing skills in monologic, dialogic and polylogic speech. The main didactic and methodological principles of teaching, the stages of forming the professional competence in professionally oriented English speaking have been determined. The author singles out the most important functional types of professionally oriented monologues and dialogues that are the basis for modelling the situations of lawyers' professional communication in English. Examples of exercises and tasks for each group of the abovementioned subsystem are provided.

Keywords: professionally-oriented speaking, subsystem of exercises and tasks, professional competence, professional communication, language skills, monologic speech, dialogic speech.

УДК 377:61:174

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Закусилова Т.О.

Медичний коледж

Запорізького державного медичного університету,
Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)

У статті розкрито сутність понять «професіоналізм», «педагогічні умови»; висвітлено наукові погляди на проблему формування професіоналізму майбутніх фахівців загалом і сестринської справи зокрема; визначено й теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: компетентність, майбутній фахівець, медична сестра, педагогічні умови, професіоналізм, сестринська справа, формування, фахова підготовка.

Постановка проблеми. У зв'язку з інтеграційними процесами в Україні, орієнтованими на європейські цінності (в тому числі – в освіті й галузі медицини) актуалізується проблема збереження здоров'я громадян. Відтак висувуються нові вимоги до якості підготовки майбутніх медичних працівників, зокрема фахівців сестринської справи, спроможних професійно й надвідповідально виконувати свої фахові функції в умовах швидких і конструктивних змін. Тому вирішення проблеми формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер має бути спрямоване на створення педагогічних умов забезпечення ефективності цього процесу, на повноцінну реалізацію усіх потенційних можливостей і здібностей особистості майбутнього спеціаліста сестринської служби, який здатний не лише оперативної й адекватно діяти у складних ситуаціях, але й бути готовим до професійного самовдосконалення впродовж усього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми професіоналізму стали предметом посиленої уваги вітчизняних (І. Нинюк, Н. Гузій, І. Лисакова, А. Соколова, О. Степаненко та ін.) й зарубіжних науковців (Н. Глуханюк, В. Дубровська, Є. Зеєр, Ф. Ісмагілова, Є. Климов, С. Ленков, А. Маркова, Л. Митіна, Ю. Поварьонков, Є. Пряж-

никова, Р. Тугушев, С. Федотов, Л. Шнейдер та ін.). Феномен професіоналізму розглядається в наукових розвідках В. Атаманчука, В. Абрамова, В. Ігнатова, С. Батищева, С. Дубенко, Є. Климова, Н. Кузьміної, А. Маркової, В. Мельниченка, В. Нижник, М. Пряжникова, Р. Рачинського, В. Сластьоніна та ін. Роль особистості в розвитку власного професіоналізму підкреслюється в працях В. Бодрова, К. Гуревича, Є. Єрмолаєвої, Б. Ломова, В. Толочка, В. Шадрикова та ін.

Окремі аспекти професійної підготовки майбутніх медичних працівників, зокрема медсестер, вивчали В. Аверін, А. Агаркова, В. Бабаліч, О. Беляєва, І. Борискова, Л. Дудікова, І. Кахно, А. Кемпбел, Ю. Колісник-Гуменюк, Н. Кудрява, О. Кузьміна, Л. Крупенькіна, С. Левківська, М. Лісовий, П. Мазур, Л. Переймибіда, Л. Пшеничних, З. Шарлович, Л. Шульгіна, Ю. Ющенко та ін.

У дослідженнях учених увага акцентується переважно на одному з основних складників професіоналізму майбутніх медичних сестер – професійній компетентності (О. Антонова, Р. Ахметов, О. Березюк, І. Бех, О. Дубасенюк, І. Зязюн, М. Каплан, А. Маркова, Е. Нікітіна, І. Родигіна, В. Стрельников, З. Шарлович, Н. Юдзіонко та ін.); наголошується на тому, що необхідно враховувати перспективи розвитку потреб охо-

рони здоров'я (К. Аяпов, З. Гапонова, С. Мухіна, І. Тарновська, В. Фофанов, та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але, не зважаючи на численні дослідження професіоналізму майбутніх фахівців, слід зауважити, що розробці педагогічних умов формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер наразі приділено недостатньо уваги, чим і зумовлений вибір теми статті, метою якої стало розкриття сутності понять «професіоналізм», «педагогічні умови»; висвітлення наукових поглядів на проблему формування професіоналізму майбутніх фахівців загалом і сестринської справи зокрема; визначення й теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан медичного обслуговування в країні потребує докорінних змін. Ця теза є апріорною як для пацієнтів так і для самих медиків. Професійне становлення медичного працівника є складним, тривалим і суперечливим процесом, який включає різні змістовні та структурні компоненти [12].

У «Концепції розвитку вищої медичної освіти» зазначено, що розвиток та реформування національної системи охорони здоров'я потребує підготовки нового покоління висококваліфікованих медичних працівників, впровадження інноваційної діяльності в ринкових умовах [7]. Тому таким важливим є формування засад професіоналізму майбутніх медичних сестер ще під час навчання їх у медичному коледжі.

Професіоналізм, на думку С. Дружилова, – це особлива властивість людей систематично, ефективно і надійно виконувати складну діяльність в найрізноманітніших умовах; інтегральна характеристика людини-професіонала (як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності та індивідуальності), що виявляється в діяльності та спілкуванні. Професіоналізм людини, на думку вченого, – це не тільки досягнення нею високих виробничих показників, але й особливості її професійної мотивації, система прагнень, ціннісних орієнтацій, сенсу праці для самої людини. Як стверджує науковець, у понятті «професіоналізм» відображається такий ступінь оволодіння людиною психологічною структурою професійної діяльності, яка відповідає існуючим в суспільстві стандартам і об'єктивним вимогам [4].

За тлумаченням, поданим в «Енциклопедії освіти», професіоналізм – це «сформована в процесі навчання та практичної діяльності готовність до компетентного виконання функціональних обов'язків, які оплачуються; рівень майстерності у професійній діяльності, що відповідає рівню складності роботи» [5, с. 742]; як «висока підготовленість до виконання завдань професійної діяльності» [11, с. 638].

На думку О. Бодальова, «професіонал – це суб'єкт діяльності, який володіє такими характеристиками розуму, волі, почуттів, або такими психічними властивостями, які складають сталу структуру, дозволяють йому на високому рівні продуктивності виконувати ту діяльність, у якій він зарекомендував себе як хороший фахівець». Учений зазначає, що «дійсний професіоналізм

завжди пов'язаний із сильною мотиваційно-емоційною зарядженістю на здійснення саме цієї діяльності і на досягнення в ній унікального, неординарного результату» [3, с. 74].

Професіоналізм діяльності медичної сестри характеризується гармонійним поєднанням високого рівня професійної компетентності та фахових умінь і практичних навичок. Застосування компетентнісного підходу в процесі формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер передбачає не лише формування їхньої готовності до професійної діяльності, але й на розвиток культури спілкування, вдосконалення особистісних якостей майбутніх фахівців сестринської справи.

На думку дослідниці професійно-педагогічної компетентності медичних сестер сімейної медицини З. Шарлович, фахова компетентність медичних сестер передбачає спроможність виконувати специфічні професійні завдання обстеження, діагностики, маніпуляційної техніки, призначень лікаря, спостереження і догляд за хворими, що забезпечує результативність медсестринського процесу [13].

За словами Д. Белухіна, «професіоналами не народжуються, професіоналами стають... Отримавши основу свого розвитку, професіонал продовжує удосконалюватися вже сам і поступово народжується професіоналізм» [2, с. 121].

Саме тому необхідно створити комфортні педагогічні умови для професійної підготовки майбутніх медичних сестер.

Педагогічні умови трактують як обставини, що сприяють розвитку людини, формуванню її особистості та забезпечують ефективне й цілісне здійснення навчально-виховного процесу [10]; як сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів, засобів педагогічного управління та матеріально-просторового середовища, що забезпечують успішне вирішення поставлених і спроектованих завдань [8]; як обставини, що суттєво впливають на перебіг педагогічного процесу, що передбачає досягнення успішного результату процесу навчання, та спрямовані на підвищення ефективності педагогічної діяльності [1].

Сутність педагогічних умов – у синтезі об'єктивних можливостей змісту освіти, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей, які сприяють розв'язанню поставлених педагогічних завдань [6, с. 193].

Педагогічні умови розуміють також як об'єднання педагогічних технологій чи педагогічних моделей, завдяки якій реалізуються компоненти технології. За І. Підласим, реалізацію змісту навчання забезпечують педагогічні умови, які оптимізують форми, методи, підходи, технологію організації навчального процесу як цілісної системи [9, с. 280].

Педагогічні умови впливають на навчальний процес, дозволяють ефективно управляти навчанням відповідно до завдань із застосуванням обраних форм, методів, прийомів, сукупності положень, дотримання яких забезпечує досягнення поставленої мети.

Для ефективної діяльності педагогічного колективу з формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер необхідно створити профе-

сійно орієнтоване освітнє середовище, яке сприяє наблизенню до майбутньої фахової діяльності.

До педагогічних умов формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер відносимо: забезпечення професійної спрямованості змісту гуманітарної підготовки; застосування комплексу психолого-педагогічних підходів (аксіологічний, культурологічний, компетентнісний, особистісний); упровадження інтерактивних методик управління пізнавальною діяльністю; цілеспрямована підготовка викладачів гуманітарних дисциплін до формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер.

Педагогічна взаємодія на засадах застосування інноваційних психолого-педагогічних підходів сприяє професійній спрямованості вивчення гуманітарних предметів у медичних коледжах.

Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчує свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Процес формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер, на наш погляд, – неможливий без наявності таких педагогічних умов:

- створення професійно орієнтованого освітнього середовища;
- постановка проблемних завдань, вирішення яких передбачає педагогічну співпрацю і духовну взаємодію між викладачем і студентами;
- організація спільної освітньої діяльності студентів і викладачів, що сприяє накопиченню та передачі професійного досвіду;
- творчий підхід викладачів до управління процесом самостійної пізнавальної діяльності майбутніх медичних сестер;
- поєднання індивідуальних і колективних навчальних завдань, які стимулюють прояв активності й уміння майбутніх медичних працівників працювати у команді;
- конструювання професійно-медичних ситуацій, що стимулюють формування і застосування на практиці здобутих спеціальних знань, професійних

умінь і навичок, розвиток професійної свідомості, культури спілкування майбутніх медичних сестер;

– забезпечення взаємозв'язку медичного навчального закладу з професійним середовищем, посилення професійної спрямованості навчання.

Підґрунтям позааудиторної роботи в медичному коледжі є ідеї добра, правди та краси, особливо акцентується увага на формуванні у студентів-медиків милосердя, співчуття, толерантності, делікатності, вміння зберігати лікарську таємницю, утверджувати глибоке розуміння загальнолюдських моральних цінностей і громадянського обов'язку.

У процесі фахової підготовки майбутніх медичних сестер з переходом на вищі сходинки оволодіння основами професіоналізму у студентів накопичується досвід професійної самореалізації (під час виконання завдань на рівні високих зразків із повсякденної фахової діяльності медичної сестри); відбувається збагачення базових знань, розширення професійної компетентності; виявляються загальні та спеціальні здібності; посилюється мотивація власних навчальних і практичних досягнень у сфері сестринської справи; активізується спрямованість на професійний саморозвиток, формується адекватна самооцінка студентів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином створення комфортних педагогічних умов сприяє формуванню у майбутнього медичного фахівця основ професіоналізму, розвитку професійної самосвідомості; розробленню та впровадженню змісту, організаційних форм і методів, спрямованих на оволодіння початковими професійними медичними знаннями, уміннями, навичками; формуванню у студентів медичного коледжу професійної компетентності, самостійності, відповідальності, зібраності, толерантності, здатності до самоаналізу та самоконтролю. Перспективою подальших досліджень може стати розробка моделі професійно орієнтованого середовища для формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер засобами сучасних педагогічних технологій.

Список літератури:

1. Беликов В. А. Педагогические условия как цель педагогических исследований / В. А. Беликов // Проблемы образования и развития личности учащихся. – Магнитогорск: МаГУ, 2001. – С. 69–73.
2. Белухин Д. А. Становление профессионала и рождение профессионализма. Учебное пособие. / Д. А. Белухин. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 128 с.
3. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А. А. Бодалев. – М.: Флинт-Наука, 1998. – 230 с.
4. Дружилов С. А. Психологические проблемы формирования профессионализма и профессиональной культуры специалиста / С. А. Дружилов. – Новокузнецк: ИПК, 2000. – 280 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Занаюк С. С. Психология мотивации / С. С. Занаюк. – Киев: Эльга-Н; Ника-Центр, 2002. – 352 с.
7. Концепція розвитку вищої медичної освіти. – Наказ Міністерства охорони здоров'я України та Академії медичних наук України від 12.09.2008 р. № 522/51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=12141>.
8. Найн А. Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований / А. Я. Найн // Педагогика. – 1995. – № 5. – С. 44–49.
9. Пидласый И. П. Педагогика / И. П. Пидласый. – М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1996. – 432 с.
10. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике / В. М. Полонский. – Москва: Высшая школа, 2004. – 512 с.
11. Современный словарь по педагогике. / Сост. Е. С. Рапацевич. – Минск: Современное слово, 2001. – 928 с.
12. Тимофієва М. П. Психологічна концепція професійного становлення та самореалізація особистості у вищому медичному закладі [Електронний ресурс] / М. П. Тимофієва – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Pedagogica/75369.doc.htm.
13. Шарлович З. П. Формування професійно-педагогічної компетентності медичних сестер сімейної медицини в процесі фахової підготовки [Текст]: автореферат дис. канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / З. П. Шарлович; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2015. – 20 с.

Закусилова Т.А.

Медицинский колледж
Запорожского государственного медицинского университета,
Классический частный университет (г. Запорожье)

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ОСНОВ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА БУДУЩИХ МЕДИЦИНСКИХ СЕСТЕР В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация

В статье раскрыта сущность понятий «профессионализм», «педагогические условия»; освещены научные взгляды на проблему формирования профессионализма будущих специалистов в целом и сестринского дела в частности; определены и теоретически обоснованы педагогические условия формирования основ профессионализма будущих медицинских сестер в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: компетентность, будущий специалист, медицинская сестра, педагогические условия, профессионализм, сестринское дело, формирование, профессиональная подготовка.

Zakusilova T.A.

Medical College of Zaporozhye State Medical University,
Classic Private University (Zaporozhye)

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION FOUNDATIONS OF PROFESSIONALISM IN FUTURE NURSES IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Summary

In the article the essence of the concepts «professionalism», «pedagogical conditions»; lit scientific views on the problem of formation of professionalism of future specialists in General and nursing in particular; defined and theoretically grounded pedagogical terms of forming of bases of professionalism of future nurses in the training process.

Keywords: competence, future specialist, nurse, pedagogical conditions, professional, nursing, formation, training.

УДК 378.7:364.07

РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ У ДЕТЕЙ НАДЛЕЖАЩЕГО ОТНОШЕНИЯ К ОБЩЕСТВЕННЫМ НОРМАМ

Земба Беата Анна Казимеж
Жешувский университет (Польша)

Исследована проблема формирования должного отношения детей к общественным нормам в воспитательной среде семьи. Определена роль семьи как первичной ячейки общества и основного института социализации ребенка. Выявлены основные функции воспитательной среды семьи и подчеркнута необходимость обеспечения базовых потребностей детей. Проанализированы основные проблемы семейного воспитания. Сделан вывод о необходимости постоянной поддержки семейных ценностей и традиций, способных обеспечить успешный процесс семейной интеграции и должного развития.

Ключевые слова: семья, правильно функционирующая семья, общественные нормы, надлежащее отношение, социализация.

Постановка проблемы. «Эскалация насилия в общественной жизни, где ежедневно в СМИ звучит информация о жестокости родителей по отношению к своим детям и детей по отношению к другим детям, о прогрессирующем общественном бессердечии, склоняет ученых к концентрированию большего внимания на семье, которая является для ребенка главной средой, которая формирует основы его личности. Если ежедневные связи, способ воздействия на ребенка или выполнение требований сводится к насилию, то в сознании укрепляется убеждение в том, что это правильная модель поведения» [4, с. 7].

Г. Издебская, определяя понятие семьи, говорит, что она является «естественной средой жизни детей и молодежи, которая в процессе их социализации влияет на них, создавая такие условия, которые либо способствуют гармоничному развитию или же замедляют его. Независимо от функционирования семьи, от того является ли она здоровой и морально ценностной средой, она проявляет четкие признаки патологии – в каждом конкретном случае формирует личность ребенка, общественное отношение, определяет невзгоды» [2, с. 699].

Правильно функционирующая семья – важнейшее пространство существования человека, которое «дает ему выразительные умственные, общественно-нравственные, религиозные, культурные и соматические черты. Семья – это фундаментальная основа жизненного и профессионального пути ребенка, которая существенно помогает и поддерживает, особенно в трудных жизненных ситуациях. Семья, на протяжении всей жизни, является системой отнесения и основной предпосылкой собственной идентификации, доказательством принадлежности и направлением собственной самореализации на жизненном пути» [13, с. 130].

Анализ последних исследований и публикаций. Методы исследования функционирования польских семей и определение их роли в формировании у детей надлежащего отношения к общественным нормам составляют сочетание качественных и количественных социологических методик: анализ статистических данных и массового выборочного опроса, традиционный анализ документов, анализ дискурса, наблюдение, содержательный анализ текстов, изучение отдельных случаев семейной жизни (гай-стадий)

как источников выявления определенных закономерностей в отношениях семьи и общества (П. Бауман, Я. Брагиль, В. Валят, Р. Васта, М. Винярский, С. Головинская, Т. Жаровцева, М. Жимански, М. Земская, Дж. Издебская, С. Кавуля, Е. Кантович, С. Ковыла, Я. Малец, Я. Мастальский, Й. Мацашек, Х. Мушинский, М. Палюх, Дж. Папеж, Т. Пильх, А. Подгорецкий, Л. Пытка, Х. Радлинская, М. Рацлав-Марковская, Я. Ремовский, А. Родзевич-Винница, С. Славинский, Б. Сливерский, Я. Станник, Е. Трафиалек, З. Тишка, П. Штомпка, В. Янк, М. Ярош).

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Семья – это своеобразная воспитательная среда, поскольку она «целенаправленно и непреднамеренно, рационально и спонтанно влияет на личность ребенка, формирует и прививает определенную систему ценностей, которые в случае усвоения становятся для ребенка определенными «указателями», направляющими его активность и поведение на протяжении всей жизни. Показательно, что воспитание в семье основывается, главным образом, на следующих механизмах: а) подражания и идентификации (образцы, примеры поведения родителей), б) общественного контроля, который часто сопровождается системой наград и наказаний, в) вдохновения и стимулирования ребенка в сфере развития определенных, желаемых направлений деятельности» [3, с. 55-56]. Решающую роль семьи в процессе развития подрастающего поколения играет формирование у детей тех качеств, которые являются необходимыми в самостоятельной взрослой жизни, и которые определяют полноценного, счастливого и полезного для общества будущего взрослого гражданина.

Поэтому исследование роли семьи в формировании у детей надлежащего отношения к общественным нормам является весьма актуальной в условиях непрерывного процесса развития общества.

Цель статьи. Главной целью данной работы является исследование влияния семейного окружения и выбранных факторов на надлежащее развитие детей, и, как следствие, на формирование у подрастающего поколения соответствующего отношения к общественным нормам.

Изложение основного материала. Большинство исследователей взаимоотношений в семьях отмечают, что семья – это микросреда, являющаяся для ребенка основополагающим источ-

ником чувственного опыта. Как подчеркивает Дж. Папеж, от формирования в семье первых отношений личности ребенка, зависит его дальнейшее развитие. Семья первой вводит детей в сферу коллективной жизни и учит существованию в группе и для группы, развивает конструктивные отношения ребенка [7, с. 155-156].

Стоит процитировать мнение М. Земской, которая указывает на то, что «семья передает ребенку ценности, нормы, модели поведения и обычаев культуры общества, к которому она принадлежит; а значит, передает, обычно не осознавая этого, знания об обществе, членом которого становится ребенок, который усваивая умение реагировать на приказы и запреты родителей, развивает способность сдерживать эмоции и приобретает зачатки управления своей деятельностью. Участь вести себя согласно общественным нормам, ребенок уже в дошкольном возрасте усваивает и создает собственную систему принципов своего поведения, начинает формировать свой мир ценностей. В этом всестороннем развитии, взрослые могут помочь ребенку своим примером и умелым обращением с ним или же могут усложнять, тормозить развитие или случайным образом влиять на девиацию ребенка, формирование его личности с признаками патологий» [14, с. 230]. Через целенаправленную почитательскую и воспитательную деятельность семья готовит своих детей, которые в будущем станут взрослыми людьми, к самостоятельной жизни в обществе.

Благодаря своим функциям семья должна выполнять определенные обязанности. В свою очередь, функции семьи тесно связаны с ее структурой, то есть системой ролей и общественных позиций ее членов. Так, З. Тишка выделяет десять функций семьи:

1. *Материально-экономическая* – ее цель удовлетворение материальных потребностей членов семьи.

2. *Опекунско-обеспечивающая функция* – должна проявляться в заботе о младенцах и маленьких детях, оказании материальной и физической помощи пожилым людям в семье.

3. *Репродуктивная функция* – ее главным аспектом является удовлетворение родительских эмоциональных потребностей супругов (не только потребности отцовства и материнства, но и репродуктивные нужды общества).

4. *Сексуальная функция* – супруги считаются общественно приемлемой формой полового сожителства.

5. *Законно-контрольная функция* – санкционирует определенные виды поведения и действия, которые считаются неправильными вне семьи, обеспечивает надзор за членом семьи, остальными ее членами с целью предотвращения возможных нарушений норм и моделей, которые в семье считаются обязательными.

6. *Функция социализации* – цель: введение ребенка в мир культуры данного общества, подготовка к самостоятельному выполнению общественных ролей и взаимодействию личностей супругов. В процессе социализации детям передаются знания о мире природы, культуры, техники, общества, религии, дети узнают об моделях поведения, происходит процесс усвоения норм и примеров общественного поведения, что в свою

очередь стимулирует деятельность, определенные виды поведения, происходит определение индивидуальных и общественных целей, а также определяются средства для их реализации.

7. *Классовая функция* – происхождение из определенной семьи предварительно определяет общественное положение ее членов в структуре общества (ребенок из рабочей семьи, имеет рабочую классовую принадлежность и т. п.).

8. *Культурная функция* – цель: введение подрастающего поколения в мир культуры данного общества, внедрение норм и шкалы ценностей, передача культурного наследия, забота об эстетических переживаниях.

9. *Рекреационно-приятельская функция* – касается дома, как места отдыха, сердечной, теплой атмосферы и заботы об установлении приятельских контактов людьми, входящими в состав семьи. Упомянутые факторы имеют огромное значение для поддержки психического равновесия человека.

10. *Эмоционально-экспрессивная функция* – выражается в желании находиться в кругу друзей, знакомых и доброжелательных людей, которые формируют многообразие занятий в процессе контактов с ними. Эмоциональная функция семьи, основой которой является эмоциональная связь, которая дает чувство близости, безопасности и поддержки [10, с. 61-68].

Реализация всех вышеназванных функций способствует надлежащему функционированию семьи, несет ее членам чувство безопасности, принадлежности, дарит возможность полноценного развития и самореализации, способствуя тому, что каждый член семьи чувствует себя счастливой и сформированной личностью, что в результате отражается и на сознательном отношении к общественным нормам и ценностям, к своим поступкам и их последствиям для общества.

По мнению В. Валята, «Семейное воспитание и социализация в ее среде не гарантируют надлежащего и желаемого хода процесса социализации (с пользой для ребенка). Сфера социализационных функций семьи (например, функции восприятия культуры) зависит от культурного уровня семьи, на который влияют: сфера исповедуемых ценностей, уровень их усвоения в повседневной жизни, способы коммуникации, уровень «кода» понимания, уровень культурного внедрения и усвоения ее членов, область и тип общественных связей между семьей и другими элементами общества, навыки развития связей принятия в рамках семьи и ближайшего общественного окружения и другое» [12, с. 196]. Следовательно, формирование у детей надлежащего отношения к общественным нормам возможно в условиях семьи, принимающей активное участие в общественной жизни и которая в процессе семейного общения и воспитания проявляет постоянное уважения к личности ребенка, осознает влияние семейной атмосферы на его развитие и социальное становление.

Семья, кроме реализации ее функций, должна удовлетворять потребности своих членов, которые тесно связаны с выполняемыми функциями. Так, М. Винярский выделяет три категории потребностей: экзистенциальные, психические (эмоциональные) и общественные.

В группу экзистенциальных потребностей входят: биологические потребности, физиологические, а также материальные и бытовые. Без удовлетворения этих потребностей была бы невозможной жизнь людей, их существование и нормальное функционирование. Реализация потребностей существования – фактор, определяющий правильное психическое развитие детей и имеющий влияние на уровень их внутреннего равновесия.

К группе психических потребностей относятся: безопасность, родительская любовь, развлечение, творчество, достижения, возможность познания, понимания красоты и получения эстетического наслаждения. Удовлетворение этих потребностей влияет на всестороннее развитие детей и достижение ими успехов на образовательном поприще. Удовлетворение психических потребностей также играет важную роль в правильном эмоциональном развитии, надлежащей самооценке, учебно-воспитательных достижениях, а позже и профессиональных.

К группе общественных потребностей относятся: чувство принадлежности, общественные контакты, сотрудничество, признание, собственное значение, смысл и сформированная система ценностей. Рациональное удовлетворение этих потребностей у детей, в значительной мере, способствует их социализации, так называемому усвоению качеств и умений, необходимых для четкого функционирования в различных общественных группах, в человеческом сообществе [13, с. 145].

Реализация удовлетворения упомянутых потребностей детей родителями, дает им ощущение стабильности в связях между ними и их родителями и ощущение эмоциональной и материальной безопасности.

Мы согласны с Дж. Издебской, которая особое внимание обращает на современных детей, которые живут в мире, в котором одни дети имеют новые, большие возможности для развития и образования, а другие существуют в условиях опасности, в постоянных препятствиях и трудностях для нормального взросления. Для многих детей средой, угрожающей их развитию и жизни является собственная семья: бедная, неполная, разбалансированная в эмоциональной сфере, с проблемами разного рода зависимостей, семья, в которой применяется насилие и присутствуют патологии. Дети в таких семьях часто не имеют удовлетворения своих материальных потребностей, подвергаются несправедливому отношению к своей личности, живут в постоянном страхе, ощущении опасности. В таких семьях часто доходит до агрессивного поведения взрослых и наблюдается постепенный «упадок» эмоциональных связей между родителями и детьми [14, с. 139], что, безусловно, существенно влияет на отношения между членами семьи, определяя их поведение, как ввиду себя, так и членов семьи, и лицами из-за пределов семейной среды. В следствии постоянного ослабления эмоциональной связи между ребенком и родителями (или другими людьми в семье и в ближайшем окружении), такие дети чувствуют себя притесненными и одинокими среди близких людей [1, с. 189].

Кроме того, сегодня часто современные семьи преследуют цель обладания: высоким общественным статусом, материальными благами, хорошим

образованием, прибыльной работой, возможностью нахождения в кругу влиятельных людей, способностью удовлетворять собственные потребности и т. п. Наблюдая дома такое отношение взрослых, дети учатся воспринимать окружающий мир категориями корысти и удовольствия. «Усвоенные таким образом ценности, в своей сущности, превращаются в жизненные цели, которые могут определять направление деятельности индивида. Однако, нас интересует приобретение ребенком ценностей общественного характера, которых он, без сомнения, не усвоит в семье, в которой все рассматривается с точки зрения корысти и индивидуальных успехов» [6, с. 45].

В здоровой семье, родители имеют определенные стремления в отношении своих детей: они хотят, чтобы ребенок достиг чего-то в жизни, жил в будущем лучше, чем в настоящем. Для реализации этих планов, родители осуществляют разнообразные воспитательные воздействия, чтобы привести ребенка к этой цели.

Рассматривая проблемы целей воспитания в польской семье, С. Славинский отмечает, что нужно помнить о большом количестве проблем и в связи с этим необходимо установить их определенную иерархию, которая всегда отражает систему ценностей родителей. Принимая во внимание католические семьи, следовало бы надеяться, что предметом наибольшей заботы родителей будет религиозное и нравственное развитие. Далее автор утверждает, что в последнее время «достаточно часто наблюдается тенденция к расположению на первом месте умственного и физического развития детей, с выразительной «запущенностью» их духовности». С. Славинский также подчеркивает важную роль приятелей родителей, и то, кого и за что родители уважают, а кого и за что попирают. Выражение снисходительности к тем, кто может быть полезным, оценивание людей по их материальному состоянию, беспрекословное восприятие людей, чье поведение вызывает сомнения, играет определенную роль в формировании отношений детей» [8, с. 34-40].

Поэтому так важна самокритика родителей, самоконтроль их поведения в ситуациях, в которых они подлежат оценке со стороны своих детей и не только. Ведь «только сильная и морально здоровая семья может быть оптимальной воспитательной средой» [9, с. 166], в которой одной из воспитательных целей будет «прививание общественно приемлемых принципов и моральных норм», и «обобществления ребенка через формирование открытости к проблемам окружающего мира» [5, с. 196].

Для формирования надлежащего отношения детей к общественным нормам родителям необходимо вовремя определить и преодолеть определенные негативные виды поведения своих детей, которые могут влиять на их дальнейшую нравственность, поскольку «решение многих моральных проблем может содержаться в моральных принципах, которые мы развили в себе в период от детства к взрослости» [11, с. 516].

Т. Жаровцева выделяет следующие факторы, которые вызывают дезинтеграцию семьи: отсутствие эмоциональных связей, смерть одного из родителей, лишение родительских прав одного из них, психическая болезнь, наличие внебрач-

них дітей. Автор підкреслює негативне впливання розводу батьків на їх дітей, який незалежно від причин розпаду сім'ї – завжди погано відбивається на щирості зв'язей розведених батьків з дитиною. Один із розведених батьків намагається бути виключно щирим, доброзепальним по відношенню до дитини, тому що його батьківські обов'язки є «періодическими/случайними». Таке виховне впливання часто погіршує емоційну атмосферу в стосунках «дитина-батьки».

Більше того, як стверджує Т. Жаровцева, в кожній сім'ї, в якій присутні подружні конфлікти, діти особливо сильно і болюче сприймають сигнали про сімейні проблеми, результатом чого є їх підвищена психодвигальна збудливість, почуття провини за таку ситуацію, боязнь, неуверенність в своєму місці в сім'ї. Відсутність позитивних емоцій, діти компенсують належністю до неформальних груп, вживанням наркотиків, алкоголю або заняттям проституцією [15, с. 41-42].

Висновки та пропозиції. В нормально функціонуючих сім'ях стратегія їх діяльності, впливає на позитивну самооцінку членів сім'ї і їх вміння діяти в подоланні життєвих труднощів. Сім'я створює певну етнокультурну середовище: образ життя, звичаї, звички, індивідуальний спосіб вираження, і ця етнокультурна середовище формує особистість дітей в процесі соціалізації, або ж свідомого виховання, якщо батьки керуються етнокультурним виховним ідеалом.

Приведені вище результати викликають потребу в постійних вимогах, нагадуваннях про підтримку сімейних цінностей, традицій, турботу і повагу до тих аспектів сімейного життя, які сприяють сімейній інтеграції і її належному розвитку. Сім'я, як найбільш значиме суспільне і соціальне ланка, яке виховує майбутнє покоління, потребує уваги і підтримки в разі потреби, оскільки тільки так можна отримати правильно функціонуюче суспільство, яке починається з сім'ї.

Список літератури:

1. Izdebska J. Dziecko osamotnione w rodzinie / J. Izdebska. – Białystok: Trans Humana, 2004. – S. 189.
2. Izdebska J. Rodzina i jej funkcja wychowawcza / J. Izdebska // Encyklopedia pedagogiczna. – Warszawa: Fundacja Innowacja, 1993. – S. 699.
3. Kawula S. Pedagogika rodziny / S. Kawula, J. Brągiel, A. Janke. – Toruń: Wyd. A. Marszałek, 1997. – S. 55-56.
4. Maćkiewicz J. Przemoc w wychowaniu rodzinnym / J. Maćkiewicz. – Kraków: «Impuls», 2009. – S. 7.
5. Mastalski J. Zarys teorii wychowania / J. Mastalski. – Kraków: WNPAT, 2002. – S. 196.
6. Muszyński H. Psychologiczne podstawy społecznego rozwoju człowieka / H. Muszyński // Współczesność dziecka w procesie wychowania zespołowego. – Warszawa: Nasza Księgarnia, 1964. – S. 45.
7. Papież J. Rodzina polska wobec zagrożeń społecznych / J. Papież // Społeczność, opieka, wychowanie. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004. – S. 155-156.
8. Sławiński S. Wychowywać do posłuszeństwa / S. Sławiński. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1994. – S. 34-40.
9. Szymański M. Kryzys i zmiana. Studia nad przemianami edukacyjnymi w Polsce w latach czterdziestych / M. Szymański. – Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2001. – S. 166.
10. Tyszka Z. Socjologia rodziny / Z. Tyszka. – Warszawa: PWN, 1979. – S. 61-68.
11. Vasta R. Psychologia dziecka / R. Vasta, M. Haith, S. Miller. – Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1995. – S. 516.
12. Walat W. Dzieciństwo – zagubiona wartość pedagogiczna w kontekście przemian cywilizacyjno-kulturowych / W. Walat // Wartości w pedagogice. Kryzys wartości kategorią problematyki badań w pedagogice współczesnej. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2012. – S. 196.
13. Winiarski M. Rodzina – szkoła – środowisko lokalne. Problemy edukacji środowiskowej / M. Winiarski. – Warszawa: IBE, 2000. – 381 s.
14. Ziemska M. Rodzina i dziecko / M. Ziemska Warszawa: PWN, 1986. – 236 s.
15. Жаровцева Т. Г. Неблагополучна сім'я: своєрідність, проблеми, педагогічна підтримка / Т. Г. Жаровцева. – Одеса: Південний Науковий Центр АПН України, 2004. – С. 41-42.

Земба Беата Анна Казімеж
Жешівський університет (Польща)

РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ У ДІТЕЙ НАЛЕЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СУСПІЛЬНИХ НОРМ

Анотація

Досліджено проблему формування належного ставлення дітей до суспільних норм у виховному середовищі сім'ї. Визначено роль сім'ї як первинного осередку суспільства та основного інституту соціалізації дитини. Виявлено основні функції виховного середовища родини та підкреслено необхідність забезпечення базових потреб дітей. Проаналізовано основні проблеми сімейного виховання. Зроблено висновок про необхідність постійної підтримки сімейних цінностей та традицій, здатних забезпечити успішний процес сімейної інтеграції та належного розвитку.

Ключові слова: сім'я, правильно функціонуюча сім'я, суспільні норми, належне ставлення, соціалізація.

Zieba B.A.

University of Rzeszow (Poland)

THE ROLE OF THE FAMILY IN FORMING CHILDREN THE PROPER ATTITUDE TO SOCIAL NORMS

Summary

The problem of forming a proper relationship of children to social norms in the educational environment of the family. Defines the role of the family as the primary unit of society and the primary institution of socialization of the child. The basic function of the educational environment of the family and stressed the need to ensure children's basic needs. It analyzes the main problems of family education. The conclusion about the need for continued support of family values and traditions, capable of ensuring the successful process of family integration and proper development.

Keywords: the family, properly-functioning family, social norms, appropriate attitudes, socialization.

УДК 378.147:811

ІНТЕРАКТИВНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ВНЗ

Капінус О.Л., Трофімова Г.С., Топча Н.І., Томенко М.Г.

Одеський національний політехнічний університет

В статті розглядається інтерактивний підхід у викладанні іноземної мови у вищих технічних навчальних закладах України. Виявлено психолого-педагогічні особливості навчання іноземної мови майбутніх інженерів. Запропоновано способи реалізації інтерактивного підходу з урахуванням зазначеної специфіки. Доведено, що інтерактивний підхід сприяє формуванню комунікативної компетенції, підвищує мотивацію, забезпечує комфортні умови навчання.

Ключові слова: інтерактивний підхід, інтерактивні методи навчання, студенти технічних ВНЗ.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економіки і виробництва практичне володіння іноземною мовою є обов'язковою передумовою для успішної професійної діяльності. Затребуваність комунікативної компетенції в професійній сфері потребує постійного вдосконалення традиційних стратегій навчання іноземних мов і впровадження в освітній процес підходів, заснованих на нових досягненнях психологічних і педагогічних наук. Комунікативна спрямованість навчального процесу надає пріоритетного значення інтерактивному підходу.

Втім, актуальною є проблема реалізації інтерактивного підходу в навчанні іноземної мови не тільки з метою формування у студентів визначених програмою компетенцій, а передусім розвитку студента як мобільної, конкурентоспроможної особистості, здатної ініціювати та брати активну участь у міжособистісному та міжкультурному спілкуванні, швидко орієнтуватися в складних умовах і знаходити вихід з нестандартних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що інтерактивний підхід в навчанні активно студіюється сучасними науковцями – педагогами, психологами, методистами. Так, теоретичні засади інтерактивних технологій навчання знайшли висвітлення в працях О. Пометун, О. Тарнопольского, Г. Сиротенко та ін. [1; 2; 3]. Психологічні основи використання інтерактивної методики у процесі підготовки спеціалістів досліджують

Т. Дуткевич, В. Терещенко, В. Помилуйко [4; 5]. Специфіку застосування інтерактивних технологій у вищій школі розкривають Г. П'ятакова, О. Січкарук, С. Гончаров та ін. [6; 7; 8].

Втім, на тлі великої кількості публікацій щодо теоретичних і практичних аспектів визначеної проблеми, недостатньо висвітленими залишаються особливості реалізації інтерактивного підходу в навчанні іноземної мови в технічних ВНЗ, що і стало **метою статті**.

Виклад основного матеріалу. Виклики сучасного українського суспільства докорінно змінюють орієнтири вітчизняної системи вищої технічної освіти, одним із напрямів якої є мовна освіта. Підготовка студентів технічних спеціальностей до професійної комунікації іноземною мовою сьогодні стає пріоритетним завданням. Серед багатьох педагогічних умов, що забезпечують успішне вирішення цього завдання, дослідники особливо відзначають застосування інтерактивного підходу до навчання іноземних мов. Саме такий підхід ґрунтується на активній взаємодії та комунікації всіх учасників освітнього процесу і дозволяє створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність [1, с. 9]. Інтерактивне навчання передбачає участь в процесі пізнання всіх студентів групи без виключення, які під час сумісної діяльності обмінюються ідеями і знаннями, здійснюють взаємоконтроль і взаємооцінювання. Викладач при цьому виконує функції

консультанта, організатора, помічника, створює умови для ініціативи студентів.

Сучасна методика пропонує велику кількість способів реалізації інтерактивного підходу в навчанні іноземних мов: Warming Up (створення сприятливої обстановки, організація комунікації), дискусія, презентація, «круглий стіл», рольові ігри, тренінги, кейс-метод, портфоліо, проектна методика, обговорення аудіо- та відеоматеріалів та ін. Але не всі вони з однаковою успіхом можуть бути впроваджені в навчальний процес і в мовних, і в технічних навчальних закладах. У студентів-філологів і нефілологів різні цілі вивчення іноземних мов, отже і неоднакове відношення до інтерактивного навчання, що має комунікативну спрямованість. Розглянемо доцільність використання окремих інтерактивних технологій у відповідності до психолого-педагогічних особливостей навчання студентів ВНЗ технічного профілю.

Як свідчить практика, студенти технічних спеціальностей часто не бачать необхідності у володінні іноземною мовою для майбутньої професійної кар'єри, тому і мотивація для її вивчення, як правило, низька. Більш того, заняття з іноземної мови вони вважають перешкодою для опанування майбутньою професією. Отже, перед викладачем постає завдання зруйнувати сформовану думку про непотрібність вивчення мови в технічному виші, створити позитивне емоційне відношення до даної дисципліни і показати можливості набуття фахових знань засобами іноземної мови.

За таких умов найбільш доцільним стає використання методу проектів, який дозволяє не тільки розвивати навички та вміння студентів в усіх видах професійно-орієнтованої мовленнєвої діяльності, але і органічно інтегрувати знання із різних галузей при вирішенні однієї проблеми, застосовувати їх на практиці. Саме проектна методика дає можливість перенести акцент з різного роду вправ на активну розумову діяльність, яка потребує для свого оформлення володіння певними мовними засобами. Слід зауважити, що успішність використання методу проектів залежить від наявності важливого для студентів в дослідницькому і творчому плані завдання і практичної та пізнавальної значущості ймовірних результатів.

Іншою проблемою, з якою стикаються викладачі технічних ВНЗ, є те, що студенти-першокурсники мають різний базовий рівень володіння іноземною мовою – від Elementary до Upper-Intermediate і, навіть, Advanced. Тому, опинившись в одній групі, ті й інші часто втрачають інтерес до вивчення мови. Вирішити цю проблему можливо за допомогою такого виду інтеракції як кооперативне навчання (кооперація).

Кооперацію визначають як одну з основних форм організації міжособистісної взаємодії, що характеризується об'єднанням зусиль учасників для досягнення спільної мети за одночасного розподілу між ними функцій, ролей та обов'язків [9]. Прикладом кооперації є метод командної підтримки індивідуального навчання, коли студенти працюють в малих групах над окремими завданнями у прийнятному темпі, звертаючись за допомогою і консультацією один до одного, виправляючи помилки і оцінюючи результати.

Як свідчить практика, певні умови для формування позитивної мотивації створюються при організації групової роботи, в якій студенти виконують ролі «викладача» і «учнів». Така технологія дозволяє навчати прийомів ділової співпраці, актуалізувати активність кожного студента і сприяє вирівнюванню загального рівня засвоєння навчального матеріалу.

Викладачі іноземних мов в технічних вишах зауважують, що уміння вести бесіду іноземною мовою є одним із найслабших умінь багатьох студентів. Вони на «відмінно» можуть вивчити стандартний текст, але відчують суттєві труднощі і невпевненість в невідомому мовленні. Один із засобів боротьби з цією невпевненістю ми бачимо в тому, щоб на занятті була створена атмосфера спілкування, що має викликати у студентів внутрішню потребу у висловленні власних думок. Сприяти цьому покликана нова інтерактивна техніка навчання – форум-театр.

Відмінність форуму-театру від власне театру полягає в об'єднанні учасників спектаклю та аудиторії для сумісного розв'язання проблеми, знаходження оптимальних рішень. З-поміж студентів обирається лідер, або головний диспутант, завданням якого є визначити основні питання, конфліктні моменти, організувати ефективний обмін думок у вигляді дискусій, дебатів тощо. Серед глядачів розподіляються також ролі опонентів, які висловлюють власну точку зору щодо проблеми і намагаються схилити до неї учасників спектаклю та решту аудиторії, роблять критичні зауваження.

Для студентів технічних ВНЗ проведення форуму-театру, як правило, є цілком новим досвідом, тому викладачеві доцільно змінювати свою рольову позицію на різних етапах роботи:

- 1) викладач як організатор надає чіткі інструкції щодо формулювання проблеми, розробки сценарію, проведення спектаклю, організації та ведення дискусії, прийняття рішення;
- 2) в якості консультанта дає поради студентам, підказує їм, як виконати завдання, пропонує нові ідеї щодо вирішення проблеми;
- 3) викладач-учасник сам грає в спектаклі чи виступає в дискусії, спілкується зі студентами «на рівних», створює невимушену, природну атмосферу в аудиторії;
- 4) як мовчазний спостерігач дає студентам повну свободу для прийняття самостійних рішень без його допомоги;
- 5) в ролі судді в кінці робить висновок щодо ефективності проведення форуму-театру, корегує та аналізує помилки студентів.

Окрім творчого використання комунікативних навичок, форум-театр спрямований на формування і вдосконалення інтерактивних умінь: організаторських (згуртовувати колектив), комунікативних (ініціювати взаємодію в процесі спілкування), перцептивних (сприймати, розуміти й оцінювати себе та інших), прогностичних (передбачати поведінку іншої людини в процесі взаємодії та визначати способи впливу на неї), креативних (знаходити оригінальні способи вирішення проблеми), саморегуляції (уміння зберігати рівновагу в процесі взаємодії).

Серед чинників, що негативно впливають на ефективність оволодіння іноземною мовою у технічних ВНЗ, дослідники найчастіше згадують

психологічні особливості студентів: технічний склад розуму, відсутність мовного чуття, стриманість, замкнутість, напруженість, невміння точно і послідовно формулювати думки, низька культура мовлення. Зменшити негативний вплив таких чинників і покращити результати вивчення іноземної мови можливо за рахунок використання інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) інтерактивного навчання.

Арсенал ІКТ включає електронні конференції (ІТ-CONF), дистанційні олімпіади та конкурси, використання електронних навчально-методичних комплексів, інтерактивної дошки, електронних систем тестування тощо. Вчені вважають, що засоби ІКТ є універсальними, оскільки можуть бути використаними на різних етапах заняття з іноземної мови: під час мотивації як постановка проблеми, у поясненні нового матеріалу, при закріпленні та узагальненні знань, для всіх видів контролю [10].

Слід зазначити, що сучасні студенти технічних вишів належать до «комп'ютерного покоління» і з легкістю працюють з електронною інформацією.

Вони позитивно ставляться до новітніх інформаційних технологій, які створюють атмосферу психологічного комфорту в навчанні, забезпечують різноманітність форм представлення інформації і можливість адаптації змісту навчального матеріалу до індивідуальних особливостей студентів, створюють модель реального спілкування.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Розглянуте вище дозволяє дійти висновку, що використання інтерактивного підходу в навчанні іноземної мови надає можливість студентам технічних ВНЗ з різними рівнем мовної підготовки брати активну участь в сумісній діяльності, засвоїти нові моделі поведінки, доповнити теоретичні знання практичними, колективно обговорювати та вирішувати складні ситуації. Інтерактивні форми навчання забезпечують високу мотивацію і сприяють формуванню професійної комунікативної компетенції. Необхідне подальше проведення досліджень, спрямованих на пошук нових ефективних способів реалізації інтерактивного підходу в навчанні іноземної мови студентів технічних спеціальностей.

Список літератури:

1. Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К.: А.С.К., 2004. – 192 с.
2. Тарнопольський О. Б. Експериментально-інтерактивне навчання іноземної мови для спеціальних цілей у немовному ВНЗ: сутність підходу / О. Б. Тарнопольський // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки: Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2010. – № 17. – С. 125–133.
3. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. / Г. О. Сиротенко – Х.: Основа, 2003. – 164 с.
4. Дуткевич Т. В. Психологічна готовність майбутніх учителів до інтерактивної взаємодії з учнями: [монографія] / Т. В. Дуткевич, В. А. Терещенко; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2010. – 159 с. : рис.
5. Помилуйко В. Ю. Розвиток ініціативності майбутніх психологів у процесі використання інтерактивних технологій: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Помилуйко Віра Юріївна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2012. – 20 с.
6. П'ятакова Г. П. Інтерактивні методики та специфіка їх застосування у вищій школі: метод. посіб. для студ. та магістрантів гуманітарних спец. / Г. П. П'ятакова, О. Л. Глотов; Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Лабораторія славистичних та методологічних студій. – Т.: [б.в.], 2002. – 21 с.
7. Січкарук О. І. Інтерактивні методи навчання у вищій школі [Текст]: навч.-метод. посібник / О. І. Січкарук; Університет економіки та права «КРОК». – К.: Таксон, 2006. – 88 с. – (Вища освіта в сучасному світі). – Бібліогр.: с. 83–85.
8. Гончаров С. М. Інтерактивні технології навчання в кредитно-модульній системі організації навчального процесу / С. М. Гончаров; Національний ун-т водного господарства та природокористування. – Рівне: НУВГП, 2006. – 172 с.
9. Москаленко О. І. Формування мотивації до професійного спілкування у майбутніх пілотів міжнародних авіаліній у процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Москаленко Олена Іванівна; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2012. – 20 с.
10. Тукало М. Д. Мультимедійні системи навчання як новий методологічний засіб інтерактивного навчання на уроках хімії / М. Д. Тукало // Інформаційні технології і засоби навчання. – Т. 4 (№ 3). – 2007. – Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/168/154> – Загол. з екрану.
11. Канюк О. Л. Інтерактивне навчання іншомовного спілкування майбутніх фахівців як складова професійної підготовки / О. Л. Канюк // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2011. – № 2. – С. 98–101.
12. Jiang Study of application of interactive approach in college English teaching / Jiang, Ling & Lin, Menglan // ELEA Journal (Bimonthly). – Oxford, 2006. – № 29 (6). – P. 82–90.

Капинус Е.Л., Трофимова А.С., Топчая Н.И., Томенко М.Г.

Одесский национальный политехнический университет

ИНТЕРАКТИВНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Аннотация

В статье рассматривается интерактивный подход в преподавании иностранного языка в высших технических учебных заведениях Украины. Выявлены психолого-педагогические особенности обучения иностранному языку будущих инженеров. Предложены способы реализации интерактивного подхода с учетом указанной специфики. Доказано, что интерактивный подход способствует формированию коммуникативной компетенции, повышает мотивацию, обеспечивает комфортные условия обучения.

Ключевые слова: интерактивный подход, интерактивные методы обучения, студенты технических ВУЗов.

Kapinus O.L., Trofimova H.S., Topcha N.I., Tomenko M.G.

Odesa National Polytechnic University

INTERACTIVE APPROACH TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO THE STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES

Summary

In the paper, interactive approach to teaching foreign languages in technical universities of Ukraine is analyzed. Special psychological and pedagogical aspects of teaching foreign languages to the students, future engineers, have been determined. Considering the above-mentioned peculiarities, practical applications of interactive approach have been offered. The authors prove that interactive approach helps to form a communicative competence, improves motivation, and provides a comfortable learning environment.

Keywords: interactive approach, interactive teaching methods, students of technical universities.

УДК 37.011

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ У ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Кендзьор П.І.

Національна академія педагогічних наук України

У статті наведено основні умови і фактори організації полікультурного виховання у загальноосвітньому навчальному закладі. Конструювання моделі полікультурного виховання здійснюється на основі диференційованого та практико-орієнтованого підходів. Тобто виховний процес слід організувати таким чином, аби враховувати соціокультурну специфіку середовища, а також використовувати інтерактивні методи взаємодії з учнями. Застосування зазначених підходів у процесі реалізації полікультурного виховання дозволяє учням більш ефективно інтегруватися в полікультурне середовище. Авторська модель полікультурного виховання має на меті консолідацію різних культурних спільнот в українському суспільстві.

Ключові слова: модель полікультурного виховання, полікультурне суспільство, виховний процес.

Постановка проблеми. Полікультурне виховання базується на принципах поваги до відмінностей, взаєморозуміння, визнання та сприяння відкритості до представників інших культур, надання їм можливостей для повноцінної й рівноправної участі у суспільному житті. У загальній системі виховання полікультурна складова дає можливість стимулювати інтерес учнів до багатоманітності і водночас стверджувати у суспільстві плюралістичний ракурс формування уявлень про навколишній світ. Дуже важливо організацію цього суспільно-консолідуючого виховного процесу вести на базі науково достовірних теоретичних засад та організаційно-

методичних шляхів їхньої реалізації. Саме тому особливо відповідальним завданням є конструювання відповідної педагогічної моделі полікультурного виховання у загальноосвітньому закладі та її втілення у педагогічну практику.

Результати діагностування навчально-виховного процесу у загальноосвітньому навчальному закладі свідчать про три актуальні на сьогодні функціональні його характеристики:

1) необхідність розширення у вихованців меж світосприйняття, стимулювання критичного аналізу інформації, яка характеризує культурне багатоманіття світу, усвідомлення відносності уявлень та суджень про власну та інші культури;

2) потреба формування в учнів позитивного та конструктивного ставлення до суспільних відмінностей, почуття взаємності й міжкультурної емпатії;

3) брак у дітей вмінь та навиків міжкультурного діалогу, особливо коли мова йде про комунікативний бік взаємодії у певному міжкультурному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародний досвід свідчить про розвиток різних підходів до організації полікультурного виховання у навчальному закладі. Практично всі вони наголошують на необхідності формування практичних навиків міжкультурної взаємодії, необхідних цінностей, цілісних уявлень про ту чи іншу культуру.

У змісті полікультурної освіти для сучасних американських шкіл Д. Бенкс виділяє чотири моделі:

1. Модель А – навчальні курси побудовані на англо-американських точках зору або перспективах.

2. Модель В – зміст освіти залишається англо-американським, але його доповнює етнічний компонент.

3. Модель С – навчальні курси побудовані так, щоб школярі вивчали історію та соціальні події з точки зору різних етнічних груп.

4. Модель D – школярі вивчають історичні і сучасні події в бага-тонаціональній перспективі, з позиції етнічних груп, що населяють інші держави [2].

Д. Бенкс вважав, що найбільш оптимальним шляхом процесу становлення полікультурного виховання є його трансформація від моделі А до моделі С.

І. Сулейманов виділяє різні типи моделей полікультурного виховання, що базуються на вікових та організаційно-виховних параметрах, а саме:

• Модель дошкільного полікультурного виховання, що реалізується у дошкільних закладах (здебільшого мова йде про білінгвальні мовні групи).

• Моделі шкільного полікультурного виховання:

1) дисперсна (досягнення цілей полікультурної освіти пов'язується з окремими предметами);

2) зв'язна (досягнення цілей полікультурної освіти відбувається на основі міжпредметних зв'язків);

3) інтегративна (досягнення цілей полікультурної освіти пов'язане зі створенням єдиного полікультурного простору в школі);

• Модель позашкільного полікультурного виховання (різні заходи соціального, культурного, історичного спрямування тощо) [3].

Для нашого дослідження значний інтерес становить типологія, запропонована Л. Супруновою. Авторка виділяє п'ять моделей полікультурного виховання:

1) міжпредметну (включає національно-регіональний компонент у зміст освіти шляхом рівномірного розподілу відповідного матеріалу з усіх навчальних предметів);

2) модульну (реалізується за допомогою включення в навчальні дисципліни гуманітарного циклу спеціальних тем (модулів), що відображають етнокультурну своєрідність народів);

3) монопредметну (передбачає поглиблене вивчення дітьми етнічної культури, мови, історії,

географії, фольклору як свого, так й інших народів, на спеціально виділених для цієї мети предметах);

4) комплексну (реалізується у вигляді інтегрованих курсів, в яких аспекти національних культур представлені в єдності та взаємозв'язку);

5) доповнювальну (здійснюється під час позаурочних, позакласних та позашкільних заходів) [4].

У сучасній системі освіти і виховання Німеччини виділяють три основні моделі полікультурного виховання: гуманістично-особистісну, лінгвістично-освітню та особистісно-соціальну. Педагогічні моделі та технології інтегровані в цілісний освітньо-виховний процес, де цілі полікультурного виховання і освіти, а також частково і методи, універсальні для всіх форм навчання та всіх освітніх рівнів. Вони реалізуються і в дошкільній освіті, і в шкільному, і в позашкільному середовищах, і в освіті дорослих, і в професійній освіті, і в навчанні дітей з обмеженими можливостями [1, с. 19]. Варто зазначити, що ці моделі полікультурного виховання своєю першочерговою метою мають інтеграцію мігрантського населення та розвиток толерантних стосунків у суспільстві. Незважаючи на специфіку реалізації кожної моделі в тому чи іншому шкільному середовищі, зазначені моделі не взаємовиключають, а, навпаки, взаємодоповнюють одна одну. Зокрема гуманістично-особистісна модель полікультурного виховання опирається на тісні міжпредметні зв'язки та реалізується в проєктній діяльності, котра є надзвичайно популярною в сучасній німецькій школі. Ця модель характеризується наступною групою критеріїв:

1) когнітивних: знати, розуміти, приймати, рефлексувати;

2) емоційних: відчувати, співчувати, любити, відчувати необхідність, відчувати задоволення;

3) практичних: вміти працювати, співпрацювати, погоджувати, управляти тощо;

4) буттєвих: бути вільним у виборі, дії та поглядах [1, с. 56].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Українське суспільство останні роки переживає суттєві структурні зміни, що, у свою чергу, потребує своєчасної та адекватної реакції з боку освітньої системи. Відтак питання організації та реалізації полікультурного виховання молодого покоління є вкрай важливим та актуальним.

Мета статті полягає у конструюванні виховної моделі задля систематизації процесу полікультурного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. У розробці моделі полікультурного виховання ми опиралися на наступні тенденції розвитку виховного процесу в Україні:

1. Формування в Україні громадянського суспільства, яке базується на принципі Контигудційного розуміння поняття громадянської ідентичності та нації, та на відчутті усіма громадянами України сутності багатомірності та єдності національно-культурного простору.

2. Активізація зовнішніх та внутрішніх міграційних процесів які спричиняють зростання суспільної багатоманітності.

3. Інноваційна модернізація та реформування сучасної системи загальної освіти та виховання з метою якісного підвищення її ефективності.

4. Потреба випускників навчальних закладів у здатності адаптуватися у новому для себе полікультурному середовищі.

Результати констатувального експерименту дозволили нам виділити наступні фактори, що зумовлюють специфіку полікультурного виховання в певному навчальному закладі:

1) культурний склад населення у певному населеному пункті чи регіоні, де розташований навчальний заклад;

2) етнічна, релігійна, мовна специфіка контингенту дітей, які навчаються у школі;

3) наявність досвіду та традицій роботи у системі полікультурного виховання викладацького колективу загальноосвітнього навчального закладу;

4) рівень підготовки вчителів до роботи у багатокультурного середовищі;

5) наявність необхідних для такої роботи ресурсів (відповідна література, візуальні матеріали, приміщення, наявність гуртків та факультативів, що стосуються тієї чи іншої культури).

Організація виховного процесу в кожному окремому навчальному закладі є унікальною та неповторною, оскільки базується на взаємовпливах різних факторів виховного середовища. Тим більш унікальним є процес полікультурного виховання, оскільки безпосередньо залежить від соціокультурних умов певного шкільного колективу, населеного пункту чи цілого регіону. В нашому дослідженні ми конкретизували особливості використання моделі полікультурного виховання в залежності від соціокультурних умов певного регіону. Тобто специфіка реалізації моделі пов'язана з особливостями культурного середовища певного навчального закладу, класу (це може бути етнічна та релігійна багатоманітність у певному населеному пункті, наявність дітей з числа мігрантів, внутрішніх переселенців тощо).

Основою нашої моделі полікультурного виховання є практико орієнтований підхід: практичне застосування моделі здійснюється через реалізацію цілої низки педагогічних дій / вправ, котрі можуть проводитися на певних уроках навчального плану, виховних годинах та позакласній і позашкільній діяльності. У цьому сенсі запропонована модель представлена педагогічними технологіями, які базуються на інтерактивних методах виховання (дискусії, ігри, робота в групах, фестивалі, робота над соціальними проектами, експедиції, проектна діяльність тощо), що дозволяють сформувати у дітей необхідні компетентності. Зазначені форми й методи полікультурного виховання дозволятимуть особистості гармонійно інтегруватись у полікультурне середовище.

Таким чином, модель полікультурного виховання у загальноосвітньому навчальному закладі являє собою педагогічну систему, що розкриває об'єктивні потреби сучасного суспільства в інноваційних технологіях полікультурного виховання та безпосередньо залежить від виховного середовища, в якому забезпечується реалізація супільних потреб у розвитку культурного багатоманіття на основі діалогу та взаємозбагачення різних культур.

У розробці нашої моделі полікультурного виховання ми опиралися на той факт, що будь-який шкільний колектив налічує широкий спектр куль-

турних відмінностей, навіть якщо його природу визначає етнічно однорідне шкільне середовище. Навіть всередині окремо взятої культурної традиції (етнос, релігія, мова), є різноманітні практики та світогляди, котрі притаманні окремим групам людей чи особистостям. Ці культурні відмінності утворюють мозаїку багатоманіття у тому чи іншому шкільному колективі, окремому класі. У ході нашого дослідження ми брали до уваги різні чинники культурного багатоманіття, зокрема колір шкіри, соціальне походження, вік, стать. Однак визначальними факторами стали ті, що визначають ідентичність особистості, а саме етнічна, релігійна приналежності та мова спілкування.

Виходячи із вищезазначених чинників, ми дійшли висновку, що процес реалізації моделі полікультурного виховання повинен здійснюватися відповідно до специфіки виховного середовища і відповідати соціокультурним умовам певного населеного пункту чи регіону, тобто повинна відбуватися трансформація змістових, методичних та організаційних елементів виховної моделі відповідно до соціальної та культурної специфіки соціуму. Тому пропонуємо будувати весь виховний процес у такий спосіб, щоб максимально брати до уваги особливості культур і ментальностей представників різних груп, що проживають у певному регіоні, населеному пункті. Головним завданням є дати всім учням не лише певні знання про ту чи іншу культуру, але й сформувати толеранте ставлення культурної більшості до меншин, а представникам меншин полегшити процес інтеграції в культуру більшості, зберігаючи при цьому культурну самобутність.

Під час аналізу навчально-виховного процесу школи ми виявили залежність між відповідями респондентів та соціокультурними умовами, у яких перебуває навчальний заклад і зокрема самі учні. У зв'язку з цим, ми розділили респондентів на чотири групи. До першої групи віднесли ті навчальні заклади, котрі розташовані у великих населених пунктах та характеризуються етнічним, релігійним та мовним багатоманіттям (полікультурний клас чи школа в полікультурному середовищі).

До другої групи увійшли навчальні заклади де однорідний соціокультурний склад шкільного колективу співвідноситься з такою ж соціокультурною однорідністю середовища (монокультурний клас чи навчальний заклад в монокультурному середовищі).

До третьої групи належать навчальні заклади, розташовані в місцях компактного проживання певної етнічної, релігійної чи мовної меншини в умовах домінування культури більшості (монокультурний клас чи школа в полікультурному середовищі).

Серед перерахованих груп можна виділити ще одну особливу – школа або клас з одним або декількома представниками певної культури. Ця ситуація є поширеною для регіонів, де компактно проживають представники того чи іншого етносу, однак цю групу будемо розглядати у контексті групи «монокультурний клас чи школа в полікультурному середовищі». У цьому сенсі можна говорити також про випадки, коли в класі перебувають діти з особливими потребами. Варто ставити акцент на тому, що це унікальна можливість

для дітей сформувати в себе моральні цінності милосердя та співчуття, допомоги, солідарності.

У кожному випадку можна обирати певну виховну концепцію, що є культурно детермінованою. Диференційований підхід відповідно до умов соціокультурного середовища, у якому виховуються учні, дозволяє зробити виховний процес більш гнучким та ефективним, і таким чином розв'язує проблему відповідності специфіки виховного впливу умовам певного культурного середовища.

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників та досвід проведення педагогічного експерименту дає нам змогу визначити структурну поетапність процесу формування полікультурної компетентності. Кожен з етапів міжкультурної взаємодії бере до уваги різноманітні психологічні особливості, які обумовлюють специфіку встановлення комунікації між представниками різних культур. Відтак ця поетапність вимагає специфічного змістового наповнення процесу полікультурного виховання на культурно-пізнавальному, толерантно-ціннісному та комунікативно-діяльнісному рівнях. Слід зауважити, що зазначена поетапність формування полікультурних компетенцій в учнів загальноосвітніх навчальних закладів не може служити універсальною моделлю побудови ефективних міжкультурних контактів у всіх специфічних ситуаціях міжкультурної взаємодії, однак дає можливість розбудувати цілісну виховну стратегію, яка в залежності від певної культурної, політичної чи соціальної ситуації може мати тактичні модифікації. Таким чином вищезазначені положення щодо поетапності розвитку полікультурної компетентності в учнів загальноосвітніх навчальних закладів є методологічною основою для ефективного розвитку системи полікультурного виховання.

Ефективність полікультурного виховання ми розуміємо як результат, отриманий у процесі досягнення його суб'єктами в ході діяльності мети і завдань, які визначаються рівнем сформованості полікультурної компетентності учнівської молоді. Забезпечення належної ефективності виховання передбачає відповідну організацію усіх ланок цього процесу згідно з метою і завданнями, конкретними умовами і особливостями його здійснення.

Засадиною умовою визначення ефективності полікультурного виховання є моніторинг процесу його реалізації, регулярне оцінювання й аналіз його результатів, які виявляються у зміні якісних характеристик учнів різних вікових груп.

Успішну адаптацію до нового культурного оточення демонструють ті учні, які вже мають досвід міжкультурного спілкування. Для ефективної міжкультурної комунікації та подолання культурних бар'єрів, особливу роль відігра-

ють такі особистісні якості учня, як: комунікабельність і емоційність у спілкуванні, повага до співрозмовника, здатність у розмові уникати оціночних суджень, толерантність, готовність до компромісів; тобто здатність особистості на адекватне реагування у всіх контекстах іншої культури передбачає практичну реалізацію ціннісного аспекту міжкультурної взаємодії. Аналізуючи стосунки, які виникають під час комунікації учнів, що представляють різні культури, визначимо наступні аспекти емпатійної поведінки: зацікавлене ставлення до партнера; уміння уважно слухати і прагнення зрозуміти точку зору партнера; рефлексивність власної поведінки, відкритість та чесна позиція у діалозі; здатність досягати компромісів, доходити згоди.

Отже, процес формування полікультурної компетентності має як суспільно-інтегруючу, так і внутрішньо-особистісну спрямованість. Суспільно-інтегруюча функція полікультурної компетентності носить громадянський характер і передбачає консолідацію представників різних культур в єдину соціально активну й відповідальну спільноту. Внутрішньо-особистісна спрямованість, у свою чергу, передбачає наявність своєрідних для кожного індивіда здатностей до міжкультурної взаємодії, які є необхідними, щоб не лише пристосуватися до реалій полікультурного середовища, але й щоб бути готовим і здатним активно діяти в ній.

Запровадження структурних компонентів моделі – ефективних форм і методів полікультурного виховання у практику загальноосвітнього навчального закладу має на меті трансформацію отриманих знань та досвіду контактів представників певних культур на інші ситуації міжкультурної взаємодії.

Висновки з дослідження і пропозиції. Сучасні суспільно-політичні реалії формують потребу пошуку ефективних механізмів міжкультурної взаємодії представників різних етносів, релігій, носіїв різних світоглядних переконань як запоруки сталого розвитку українського суспільства. У цьому процесі значна роль відводиться моделюванню ефективної системи полікультурного виховання учнів загальноосвітнього навчального закладу, яка має на меті реалізацію широкого педагогічного арсеналу засобів, що сприяє інтеграції та консолідації різних культурних спільнот в українському суспільстві. Запропонована модель полікультурного виховання учнів загальноосвітніх шкіл містить широкий спектр виховних форм та методик, і ми сподіваємося що наведені приклади мотивуватимуть педагогів більш ефективно використовувати усі потенційні виховні можливості полікультурного середовища, тим самим якісно розширювати тематичну базу системи виховання у загальноосвітньому навчальному закладі та поза його межами.

Список літератури:

1. Лаврова Т. Б. Современное интеркультурное образование. Опыт Германии: монография / Т. Б. Лаврова. Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия. – Нижний Тагил, 2007. – 160 с.
2. Наушабаева С. У. Проблема поликультурного образования в американской педагогике (анализ концепции Д. Бэнкса) / С. У. Наушабаева // Педагогика. – 1993. – № 1. – С. 104-109.
3. Сулейманов И. Т. Становление и развитие поликультурного образования в Германии: дис. ... канд. педагог. наук: 13.00.01 / Ирек Тавфикович Сулейманов; Ульянов. гос. пед. ун-т им. И.Н. Ульянова. – Ульяновск, 2010. – 244 с.

4. Супрунова Л.Л. Приоритетные направления поликультурного образования в современной российской школе / Л. Л. Супрунова // Педагогика. –2011. – № 11. – С. 16-28.

Кендзор П.И.

Национальная академия педагогических наук Украины

МОДЕЛИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ВОСПИТАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация

В статье наведены основные условия и факторы реализации поликультурного воспитания в общеобразовательном учебном заведении. Конструирование модели поликультурного воспитания осуществляется на основе дифференцированного и практико-ориентированного подходов. Воспитательный процесс следует организовать таким образом, чтобы учитывать социокультурную специфику среды, а также использовать интерактивные методы взаимодействия с учащимися. Применение указанных подходов в процессе реализации поликультурного воспитания позволяет ученикам более эффективно интегрироваться в поликультурную среду. Авторская модель поликультурного воспитания ставит целью консолидацию различных культурных групп в украинском обществе.

Ключевые слова: модель поликультурного воспитания, поликультурное общество, воспитательный процесс.

Kendzor P.I.

Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

CONSTRUCTING OF MODEL OF POLICULTURAL EDUCATION IN THE SECONDARY SCHOOL

Summary

The article outlines main conditions and factors of organization of policultural education in schools. The model of policultural education is based on differentiating and practically-oriented approaches. Thus, educational process should be organized in order to take into account social and cultural specification of environment, as well as use interactive methods of teaching. Application of these approaches to policultural education enables more effective integration of students into policultural environment. Author's model of policultural education aims to consolidate different cultural communities in the Ukrainian society.

Keywords: model of policultural education, policultural society, educational process.

УДК 37(09)(438)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ В ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ВНЗ

Козир М.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено теоретико-методологічні основи інтеграції інформаційно-комунікаційної педагогіки в освітній простір ВНЗ. Зроблено спробу віднайти оптимальні шляхи вирішення нагальних проблем сучасних педагогів в умовах розвитку інформаційного суспільства та економіки, яка базується на знаннях. Автор наголошує на необхідності впровадження реформ у галузі освіти. Дослідження інтеграційних процесів дозволило виокремити спільні й відмінні риси традиційної та інформаційно-комунікаційної педагогіки.

Ключові слова: інформація, інформаційно-комунікаційна педагогіка, освітні послуги, педагогічна технологія, традиційна педагогіка.

Постановка проблеми. Сучасними питаннями, які найчастіше ставлять перед науковцями педагогіки-практики, є такі: як увійти в новостворений ринок освітніх послуг, що швидкими темпами інтегрується разом із «поколінням гаджетів» в інформаційне суспільство; якими технологіями треба володіти, щоб ефективно працювати, максимально задовольняючи попит споживачів; яким чином не втратити ціннісне ставлення до життя у час інформаційних технологій; як заощадити час для себе і запобігти професійному вигоранню вчителів?

Ринкова система освіти пропонує ці технології. Опанувати їх треба кожному вчителю. Найбільші перспективи в українській освіті, на думку автора, має продуктивна педагогічна технологія на основі інформації, діяльності і гарантованому високому результаті, яка відрізняється від традиційної, заснованої на сталих наукових закономірностях.

За своїм призначенням вона повинна бути максимальною корисною для практиків. Завдання теоретичної педагогіки полягає у тому, щоб висвітлити загальні положення, прагнучи до систематичної повноти, і викласти перед нами те, що є зразковим і досконалим. Нова, нетрадиційна, назвемо її «інформаційна» педагогіка висвітлює не ідеальне, а реальне, досяжне. Тому вона має бути зорієнтованою на пересічного педагога, застосовно до типових випадків шкільного життя, відповідати потребам сьогодення і ближчого майбутнього. Завдання інформаційної педагогіки – поставити учителя на твердий ґрунт доцільно організованої практики, реалій в умовах розвитку інформаційного суспільства, звільнити його від комплексу меншовартості, що формує у нього висока, але недосяжна теорія, уміння на власному прикладі прищепити ціннісне ставлення до життя у вихованця.

Інформаційна педагогіка уникає теоретичних міркувань. Вона бере раціональні зерна скрізь, де їх знаходить. Тому її вихідним пунктом є не система, а помилки, що допускаються у щоденній практиці. Альтернативи інформаційної педагогіки пропонують учителям не теорію, а переважно алгоритми і правила доцільно організованої діяльності; дають відповіді на нескінченні учительські «ЯКИМ ЧИНОМ», адже даного процесу теоретична педагогіка уникає. Інформаційна педагогіка є сучасним продуктом, викликом традиційній педагогіці, свого роду «life hacking» у вирішенні актуальних освітніх проблем.

Нова педагогіка повертається до свого первісного призначення – слугувати людині, гармонізувати її відносини з оточуючим світом. Прагматичні педагогічні технології якнайкраще пристосовують людину до труднощів буття у складному інформаційно-перевантаженому світі. Настає час нової школи, у якій нарешті дитина є повноправним господарем часу, а клопіт педагога – у тому, щоб створити їй максимальні умови для розвитку і самореалізації відповідно до її життєвої стратегії. Роль сучасного педагога – вільного у виборі технологій, професійно зрілого – надавати якісні педагогічні послуги й одержувати гідну винагороду за свою працю відповідно до її ринкової вартості.

Таким чином, продуктивними будуть вважатися «знання, уміння, спираючись на які випускник школи знаходить міцну опору для свого майбутнього життя. Продуктивні знання, уміння – необхідні, дієві, міцні, постійно актуальні, сформовані на належному рівні. Саме такі продукти школи потрібні у сучасному житті. У прагматичному ринковому світі, де основними цінностями молоді стають багатство і кар'єра, ніхто не захоче витратити ні хвилини часу, ні копійки грошей на непотрібне, що нічого не дає, «вивчення предметів». (Підласий) Продуктивна технологія виділяє головне, дає потрібне, програмує успіх і гарантує якість, а тому стає найбільш вимаганою у масовій народній школі.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Поняття педагогічної технології з великими застереженнями уперше вводилося у вчительський вжиток (у нас це відбулося наприкінці 70-х, самому початку 80-х років).

Сьогодні нараховується більш як 300 різних визначень педагогічних технологій. Цим терміном замінили майже всі традиційні педагогічні назви. Те, що вчора ще мало своє самостійне і зрозуміле педагогічне визначення, сьогодні стало називатися технологією. Поцікавимося, які визначення найчастіше з'являються на сторінках педагогічних видань: мистецтво, майстерність, уміння, сукупність методів обробки, змін стану (В. Шепель), методи, прийоми, засоби (В. Паламарчук); процесуальна частина дидактичної системи (М. Чошанов); принципи навчання, інтегральний підхід (В. Гузєєв і ін.); моделі навчання, методики навчання (Л. Занков, В. Репкін, А. Кушнір і ін.); продумана у всіх деталях модель спільної педагогічної діяльності (В. Ченцов); спеціальна орга-

нізація змісту навчання і підбір до нього творчих завдань (В. Бухвалов і ін.); системна сукупність функціонування всіх засобів (М. Кларин); педагогічна техніка (І. Зязюн, М. Красовицький і ін.); алгоритм процесу досягнення запланованих результатів (Н. Волков); проектування процесу формування особистості учня (В. Питюков і ін.); змістовна техніка реалізації навчального процесу (В. Беспалько); підхід до опису педагогічного процесу (В. Юдін); педагогічна майстерність (О. Ликова й ін.); види навчання (Г. Ксензова та ін.); комплекс заходів (В. Гуреев); змістовне узагальнення (Г. Селевко); сукупність установок, що визначають компонування форм, методів, способів, прийомів (Б. Лихачов) [5, с. 58].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Педагогіка в ринковому світі переживає бурхливий період переосмислення підходів, відмови від усталених традицій і стереотипів. Завдяки інформатизації і ринковими потребам, вона пропонує розуміння того, що педагогічна праця у своєму загальному вигляді тільки специфікою відрізняється від інших видів суспільно-корисної праці, має власний продукт, технології, їхню ринкову вартість. Володіння інформаційно-комунікаційними й інноваційними педагогічними технологіями стає загальною і пріоритетною потребою ринку, визначає напрямки опанування професійних умінь, враховується при оцінках якості і вартості освітньо-виховних послуг. За всіма ознаками ХХІ століття стане часом педагогів-прагматиків, зажадає об'єктивних оцінок усіх параметрів освітнього процесу і його продуктів, уведе практичну діяльність у вузькі рамки виконання договірних відносин. Як не сумно прощатися з романтично-мрійливими описами довершеної гармонічно розвинутої особистості, готуватися треба до гарантованого виконання реально досяжних проектів, у які будуть вкладатися гроші, і на яких будуть вибудовуватися реальні плани кожної людини і суспільства в цілому.

На ринок педагогічних послуг учитель виставляє свій високий професіоналізм, в основі якого доскональне знання педагогічних технологій. Неодмінна вимога розвитку ринкових відносин у сфері педагогічних послуг – гарантії високої якості продукту. Вкладаючи гроші, споживачі захочуть одержувати саме те, що вони замовили. Знання, уміння, компетентності для більшості людей сьогодні набувають конкретного, прагматичного і продуктивного змісту як джерело прибутку, виживання, конкурентоспроможності.

Спектр педагогічних замовлень надзвичайно широкий. І наш вітчизняний педагог має бути готовим виконати будь-яке ринкове замовлення – від високоефективного навчання, елітного виховання, до елементарного педагогічного догляду. Треба опанувати відповідні технології. Технології в роботі учителя вже ближчого майбутнього будуть визначати успіх на 80%, індивідуальна майстерність – тільки на 20%. Майбутня педагогіка тяжіє до знеособлювання, де послуга усе менше залежить від особистості педагога. Технологія в особистісному виконанні педагога стає головним продуктом на ринку педагогічних послуг [4, с. 125].

Оскільки педагогічна майстерність, свобода дій відступають на другий план, учителю насамперед необхідно досконале знання базової педагогічної

та нової інформаційної технології й уміння працювати за твердою схемою без відступів і так званої «творчості». Інакше гарантувати замовлений результат неможливо. Під цим кутом вимог має перебудовуватися система підготовки вчителів та змінюватися розуміння педагогічної майстерності.

Метою даної статті є висвітлення теоретико-методологічних основ інтеграції інформаційно-комунікаційної педагогіки в освітній простір ВНЗ.

Завдання статті полягають у спробі віднайти оптимальні шляхи вирішення нагальних проблем сучасних педагогів в умовах розвитку інформаційного суспільства та економіки, яка базується на знаннях; дослідженні спільних і відмінних рис традиційної та інформаційно-комунікаційної педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Технологія більш за все стосується процесуальної частини – методів, форм, засобів. Головні питання, на які вона відповідає, – як навчати, як виховувати, як розвивати. Якими шляхами вести учнів, як створити найбільш сприятливі умови для їхньої пізнавальної діяльності, як одержати продукт більшої кількості і вищої якості? У технологіях особливим чином сплавлені розум, майстерність і справа – ідеї, методи, форми, засоби, результати. Сутність педагогічної технології як усеосяжного багатобічного і багатовимірного явища краще інших підкреслює визначення Асоціації з педагогічних комунікацій і технологій (СПША, 1979): «Педагогічна технологія – це комплексний, безупинний процес, що охоплює людей, ідеї, засоби і способи організації діяльності з аналізу проблем і планування, сприяє забезпеченню, здійсненню вирішення проблем, що відносяться до всіх аспектів засвоєння знань». Можна пристати і до визначення ЮНЕСКО: «Педагогічна технологія – це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів і їхніх взаємодій, що мають своїм завданням оптимізацію форм освіти» [2].

А якщо простіше і коротше, то педагогічна технологія – це вся сукупність знань і дій, спрямованих на досягнення мети розвитку, виховання і навчання. Чим конкретніша і вужча мета, тим більш детальну, а, отже, і більш повторювану технологію можна створити. Поставивши одне конкретне завдання, можна створити для його вирішення детальний і максимально ефективний алгоритм. Якщо ж одночасно ставиться багато завдань – їх вирішення втрачає чіткість і ускладнюється.

Зовсім просто поняття педагогічної технології можна визначити як усе, що міститься (відбувається) між завданням і результатом [3, с. 40-48].

Чим на даному етапі займається педагогічна наука? Вона відстала, розпорошилася на дрібниці, втратила головні пріоритети. Більшість вчителів міркують позавчорашніми категоріями. Наука не займається тим, що має виникнути в ближчому майбутньому, що вже на часі, переспіває минуле. Ринкові це не потрібно. В ньому діють свої жорстокі закони забезпечення прибутку, у які сучасна педагогічна наука зі своїм позавчорашнім баченням проблем не вписується.

На поставлене прямо запитання – що таке педагогічна технологія? – ми навряд чи зможемо правильно відповісти. А от у порівнянні відмінності знаходяться легко. Якщо переформулювати

запитання: де ми маємо справу з новою технологією, а де з відомою, чи запитати – де технологія відстала, то доведеться зіставляти, порівнювати технології між собою, і тоді ми краще зрозуміємо, з чим маємо справу.

Під час об'єктивного порівняння ми співвідносимо технологію з кінцевим результатом. Зміст будь-якої нової технології, де б вона не застосовувалася, – одержати вищий результат швидше і з меншими витратами сил та енергії в порівнянні з технологією, що застосовувалася раніше. І хоча в педагогіці не все зводиться тільки до кількості, якості і часу, а поняття результату має більш глибокий і менш визначений зміст, сутність технології від цього не змінюється. Виробничі технології характеризувати незрівнянно легше. Вища якість, менші витрати, економія часу, зниження витрат – тут вимірювані параметри. Технологія визнається успішною, якщо поліпшуються показники хоча б за одним з них.

Порівняємо з педагогікою. Коли на початку 90-х років була запропонована технологія виховання з комп'ютерною підтримкою, то вона відрізнялась від інших технологій тим, що дозволяла досягати вищих результатів інформування (на першому етапі виховання) за економії часу і зусиль. Технологія доступна для вчителя будь-якої кваліфікації, гуманістично зорієнтована, поблажлива до учнів. Вищий результат досягається за рахунок застосування нових організаційних рішень і засобів – комп'ютерів і спеціалізованих програм. Шкільна практика підтвердила її ефективність на інформаційній ділянці освітнього процесу.

А от коли змінюються тільки цілі, завдання, підходи, організація, і ми не бачимо виразного впливу цих перетворень ні на час, ні на результати, ні на витрати сил, то в цих випадках навряд чи варто вести мову про нові технології. Але саме до переорієнтації цілей, вигадування нових завдань, обґрунтування прив'язаних до них концепцій і підходів та косметичної перебудови організаційних форм зводиться сьогодні лівова частка педагогічних інновацій у галузі технологій.

Технологією назвемо комплексний педагогічний вплив, що дозволяє одержати педагогічний продукт заданої кількості і якості відповідно до запроєктованих витрат часу, сил і засобів. Практично це означає прийняття чітких зобов'язань типу: я, педагог, гарантую, що такого-то учня, за такий-то час доведу до визначеного рівня навченості (вихованості, розвиненості), якщо будуть надані точні характеристики учня, параметри кінцевого продукту та умови, у яких буде здійснюватися освітній процес.

При технологічному вирішенні завдань заздалегідь і якомога точніше задається опис продукту через вхідні і кінцеві характеристики учня, оцінюються передбачувані витрати на одержання продукту з заданими характеристиками – час і вартість. За якістю продукту і витратами на його виробництво технології порівнюються між собою. Самі собою відпадають багато традицій-

них питань – про ефективність, наприклад. Якщо замовник бажає одержати менш якісний продукт – це буде коштувати дешевше і часу піде менше. При невисоких початкових характеристиках учня час і вартість педагогічної обробки значно зростають.

У педагогіці ми не знаємо, що і скільки коштує. Це тому, що технології в нас невизначені. Ми не можемо поки що гарантувати заданого результату. А в ринкових умовах це вкрай важливо. І якщо комерціалізація освіти продовжуватиметься, і ми дійсно перейдемо до надання освітньо-виховних послуг, то вибір у нас тільки один: технології мають працювати гарантовано. Ринкова медицина до такого висновку вже прийшла.

Головна причина нинішнього застою в педагогіці – її невідповідність вимогам інформаційного суспільства і ринку праці. Згадаємо, як розвивалися технології обробки землі, вилову риби, видобутку корисних копалин. Зі збільшенням технічних можливостей вони ставали більш ефективними, менш трудомісткими, допомагали одержувати більше продукції з меншими зусиллями. Зміст нововведень – більше, швидше, краще, економніше. Рухають технології нові наукові і технічні досягнення, підпирають їх з усіх боків ентузіазм, бажання заробити, прибуток, нові економічні й організаційні зміни.

Висновки і пропозиції. Нові педагогічні технології можуть бути вибудовані тільки на основі нових знань про учнів, розуміння глибинних процесів формування необхідних якостей. Деякі поліпшення можливі за умови перебудови організаційних форм при збереженні основних характеристик освітнього процесу. Якщо педагогічні технології пов'язують з появою нових інформаційних засобів, застосуванням сучасних ІТ-технологій, підвищенням кваліфікації вчителів, то можна вірити в прогрес, тому що тут присутній первинний зміст переозброєння виробництва.

Якщо сутність залишається незмінною, а видимість покращень досягається за рахунок подвійних стандартів чи оцінок зовнішніх дорядних показників – технології немає. Немає ядра технології – швидше, оптимальніше, якісніше. Варто звернути увагу педагога на те, що суб'єктивні уподобання не відносяться до технології. Пропонуємо лишати у резерві власні можливості створення різних відносин і надамо можливість усе вирішувати замовнику, так буде справедливо – чого той бажатиме, те й отримає. Ніхто тоді не буде звинувачувати ні школи, ні вчителів. Звичайно, педагоги як фахівці, мають підказати, що і як буде краще, але право вибору рівня та якості освітньої послуги за замовником – державою, суспільством, індивідуальними споживачами. Якщо цьому більше сприятимуть авторитарні стосунки, то вони й стануть елементом технології. Уявляємо, яким незвичним для нашої людини – від державного чиновника до батька – буде формування індивідуального замовлення на освітні послуги.

Список літератури:

1. Акпинар Л.Е. Інтерактивні технології навчання в початковій школі: Навчальний посібник / Л. Е. Акпинар. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 288 с.
2. Буйницька О.П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання. – К., 2012. – 240 с.

3. Канішевська Л.В. Теоретичні аспекти формування професійної компетентності майбутнього педагога / Л.В. Канішевська // Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в різних соціальних інститутах: зб. наук, пр. – К.:ІПВ НАПН України, 2012. – Кн. 1. – С. 40–48.
4. Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія: [моногр.] / за ред.:В. Кремень, Т. Левовицький, В. Огнев'юк, С. Сисоєва. – К.: Едельвейс, 2013. – 460 с.
5. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти -К.:Видавничий Дім «Слово», 2004. – 616 с.

Козырь М.В.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНТЕГРАЦИИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ ПЕДАГОГИКИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО ВУЗОВ

Аннотация

В статье освещены теоретико-методологические основы интеграции информационно-коммуникационной педагогики в образовательное пространство ВУЗА. Предпринята попытка найти оптимальные пути решения насущных проблем современных педагогов в условиях развития информационного общества и экономики, основанной на знаниях. Автор акцентирует внимание на необходимости внедрения реформ в области образования. Исследования интеграционных процессов позволило выделить общие и отличительные черты традиционной и информационно-коммуникационной педагогики.

Ключевые слова: информация, информационно-коммуникационная педагогика, образовательные услуги, педагогическая технология, традиционная педагогика.

Kozyr M.V.

Borys Grinchenko Kyiv University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS INTEGRATION OF ICT-PEDAGOGY IN THE EDUCATION SPACE UNIVERSITIES

Summary

The article deals with theoretical-methodological bases of integration of ICT pedagogy in the educational space of the University. An attempt was made to find optimal solutions to pressing problems of modern teachers in the development of the information society and economy based on knowledge. The author focuses on the need to introduce reforms in education. The study of integration processes has allowed joint common and distinctive features of traditional and ICT pedagogy.

Keywords: information, information and communication pedagogy, educational services, educational technology, traditional pedagogy.

УДК 316.485.6

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЦЕСУ МЕДІАЦІЇ У СПРАВАХ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗЛОЧИНЦІВ У ПОЛЬЩІ

Курляк І.Є.

Університет Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві

У статті розглядаються передумови і характеристика використання процесу медіації у справах неповнолітніх злочинців у Польщі. Метою статті є розкриття правових основ, специфіки та переваг використання медіаційної процедури у кримінальних справах за участю неповнолітніх правопорушників. Встановлено, що медіація є дієвим засобом розв'язання конфліктної ситуації, яка виникла на основі скоєння злочину (бійки, побиття, знуцання над родиною, крадіжки), за яке передбачене покарання до п'яти років позбавлення волі. Наслідком медіаційної процедури є навчання неповнолітнього вбачати і розуміти потребу компенсації чи залагодження кривд і шкод, завданих скоєним ним злочином. Медіація дасть необхідну сатисфакцію також і потерпілому, який під час зустрічі віч-на-віч зі злочинцем зможе отримати відповіді на свої запитання, знизити рівень тривожності і як наслідок – буде помічною в поверненні довір'я і ладу в соціальних стосунках.

Ключові слова: неповнолітній злочинець, конфлікт, медіація, переговори, стосунки, правосуддя, справедливість, суд, альтернативні методи, Польща.

Постановка проблеми. Здійснення судочинства над неповнолітніми, які скоїли злочин, особливо повторно, часто призводить до застосування щодо них кари у вигляді позбавлення волі у виправній колонії для неповнолітніх. Ця кара негативно сприймається засудженими, які відчують себе несправедливо скривдженими, унаслідок чого озлоблюються, демонструють агресивну поведінку та небажання виправлятися. Негативним формам поведінки додатково сприяє тоталітарне, ізольоване і криміналізоване середовище виправної колонії, що зумовлює явище прізонізації, а також стигматизацію неповнолітнього з боку вільних, законотворчих громадян суспільства. Негативний осад залишається також і в душі потерпілого, який після суду залишається сам-на-сам зі своїми побоюваннями, невирішеними проблемами і запитаннями, на які не дало відповіді судове засідання. З огляду на це, величезне значення має можливість позасудового вирішення конфліктної ситуації між кривдником і потерпілим, за допомогою альтернативної форми вирішення конфлікту, якою є медіація. Її успішне застосування при скоєнні злочинів з відносно невисоким ступенем суспільної шкоди може принести обоюсторонню користь – як підсудному, що може уникнути суворої кари, так і потерпілому, який може почути слова пробачення від кривдника і отримати надолуження за скоєну шкоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою посередництва (медіації) у вирішенні різноманітних спорів займалися різні дослідники. Теоретичний аналіз моделі процесу посередництва здійснювали А. Журавський, Н. Гайдук, Е. Зінкевич, С. Мур, питаннями використання посередництва у справах злочинців займалися О. Бік, Е. Беньковська, А. Левіцька, З. Квятковський та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У згаданих вище та інших публікаціях на тему медіації не приділено належної уваги проблематиці використання медіації у кримінальних справах саме за участю неповнолітніх злочинців у Польщі, тому автор статті звертається до аналізу даної проблеми.

Метою даної статті є аналіз передумов та особливостей застосування процесу медіації у кримінальних справах із участю неповнолітніх у Польщі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Посередництво (медіація) – це підхід до розв'язання конфлікту, в якому третя нейтральна сторона (посередник) забезпечує здійснення структурованого процесу, аби допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємоприйнятого вирішення їхніх спірних питань. Учасники є відповідальними за визначення своїх проблем і потреб, які належить розглянути в цьому процесі. Посередник сприяє розв'язанню суперечки за допомогою створення безпечного середовища, заохочення до конструктивного спілкування, з'ясування спірних питань і потреб та підбір шляхів до їхнього вирішення. При цьому учасники є повною мірою відповідальними за результати процесу посередництва, а у випадку досягнення ними угоди – за визначені нею положення [1, с. 14]. З огляду на це посередництво вважається одним із альтернативних (у тому числі й щодо суду) способів розв'язання конфліктної ситуації.

Судовий підхід пов'язаний з інтервенцією у суперечку інституціалізованої і суспільно легітимної влади. У випадку ініціації такої процедури тягар знаходження виходу з конфлікту пересувається зі сфери приватної у сферу публічну. У рамках цієї процедури сторони звертаються до правників, які виступають у ролі їхніх адвокатів, а справа вирішується безсторонньою і нейтральною третьою стороною, якою є суддя, що одноосібно приймає рішення. Результат виразно вказує на того, хто виграв і хто програв справу. При цьому сторона, яка програла справу, як правило, переживає сильні негативні емоції, оскільки відчувається ображеною та несправедливо скривдженою. Через головуючу роль судді учасники процесу втрачають контроль над результатом спору, який вирішує суддя, і є зобов'язані до виконання судового рішення незалежно від того, погоджуються вони з ним чи ні. [8, с. 25].

У процесі медіації при прийнятті спільного рішення жодна із сторін не відчуває себе скривдженою, тому що її думка була врахована у

процесі. Через це процедуру медіації ще називають процесом вирішення конфлікту на засадах «перемога-перемога» на відміну від судового процесу, який відбувається за принципом «перемога-програш».

Загалом посередництво можна окреслити як процес вирішення проблем, що ґрунтуються на використанні структури, процесу та принципів ефективного спілкування. При тому, що цей підхід до розв'язання конфліктів видається оманливо простим, його успішне застосування на практиці вимагає відповідного рівня професійних умінь та майстерності. Як і будь-яке втручання у справи людини, посередництво може виявитися невдалим, і, ймовірно, навіть завдати шкоди, якщо особа, яка бере на себе обов'язок керувати процесом конструктивного вирішення конфлікту, не є відповідно підготовленою до цього або вправною. Як і в інших сферах роботи з людьми, посередництво вимагає певного рівня самоусвідомлення ролі посередника. Як мінімум, посередники повинні визнавати межі своєї бази знань та вмінь, необхідних для посередництва, для того, аби не дозволяти собі заходити у ті сфери, що перебувають поза межами їхньої компетенції. Основним правилом посередництва є те, що учасникам принаймні не повинні завдати шкоди в цьому процесі. Добре реалізований процес посередництва є не лише ефективним засобом для розв'язання конфліктних ситуацій та суперечок, але й може бути терапевтичним та перетворюючим процесом [1, с. 11]. Цей процес перетворення (трансформації) полягає у тому, що його учасники приступають до процедури медіації з великим пластом негативних емоцій, зокрема незадоволення, невисловленої образи, страху, злості, гніву, часом навіть відкритої агресії та ненависті; вони мають дуже негативне ставлення до протилежної сторони, демонструють упередження, небажання і невміння спілкуватися з кривдником чи жертвою злочину. Після вдалого медіаційного процесу сторони знижують рівень тривожності та позбуваються своїх негативних емоцій і упереджень, стають більш врівноваженими, відкритими, спокійними, підвищують свою самооцінку, можуть вільно спілкуватися на теми, які є важливими для них.

Медіація широко застосовується у різних сферах суспільного життя – в родинних і трудових спорах, у конфліктах сусідських, шкільних, ровесницьких, господарських, міжнародних, політичних, етнічних, а також у справах кримінальних.

Медіація у кримінальних справах це «спроба добровільного порозуміння між потерпілим і злочинцем у присутності третьої нейтральної сторони – медіатора. Вона дозволяє опрацювати обом сторонам задовільне – з фінансової і моральної точок зору – порозуміння (...). Медіація надає сторонам більшу автономію в області розпорядження своїми правами, створюючи можливість приймати рішення про спосіб виправлення зла, яке було спричинено злочинцем» [4, с. 54].

Подібним чином дефінують медіацію в кримінальних справах й інші дослідники, які вважають її «добровільним підходом злочинця і потерпілого до розв'язання конфлікту, який виник унаслідок здійсненого злочину і досягнення порозуміння в сфері надолуження шкоди, якої зазнала жертва» [2, с. 86-87]. Процес посередництва у криміналь-

них справах має свою специфіку: «Медіація не полягає на поблажливому трактуванні злочинця правосуддям, не є відміною йому кари, на яку він заслужив, ані насильницьким способом ошасливлення жертви, не є також і терапією. Медіація є натомість способом виправлення шкоди, яка була спричинена злочином, а також відновленням розірваних соціальних зв'язків» [12, с. 90].

Підставою для впровадження процесу медіації була ідея, що він стане доповненням існуючої карної системи. Це мало спричинитися до «розвантаження» судів, до яких повинні були б надходити лише справи, яких не вдалося розв'язати позасудовим шляхом через спеціально покликани до цього інституції, а також справи щодо злочинів з високим рівнем соціальної загрози. Запроваджені медіаційні програми не можуть стати альтернативою для системи правосуддя, а повинні діяти компатибельно як інституції підтримуючі, що мають інші процедури діяльності [9, с. 17-19].

Головна ідея медіації у кримінальних справах полягає у прагненні перш за все надолужити заподіяну потерпілому шкоду. Це пов'язано з тим, що в судовому процесі сучасне правосуддя присвячує особливу увагу саме злочинцю та призначенню йому відповідної кари, а жертва з її невисловленими почуттями, прихованими емоціями, різними питаннями та хвилюючими переживаннями найчастіше залишається в тіні усього процесу. Медіація в кримінальних справах не лише дає можливість потерпілому отримати компенсацію за спричинену шкоду, але й впливати на її характер. Злочинець же має можливість прийняття на себе відповідальності за скоєні вчинки, виправлення шкоди, а найголовніше – має шанси отримання пробачення та покращення свого суспільного образу [2, с. 86].

А. Зенкевич як безпосередню мету медіації в кримінальних справах вказує формулювання, укладання і виконання угоди між підозрюваним (або підсудним) і потерпілим, що має на меті надолуження збитків, спричинених потерпілому [16, с. 299]. Наступні завдання процесу медіації в кримінальних справах це:

- активізація моделі надолужуючої справедливості;
- уникнення вторинної віктимізації;
- реалізація ідеї відсунення жертв та неповнолітніх злочинців від участі у формальних процесах;
- розвантаження судів;
- уникнення явища вторинної криміналізації в карних установах;
- зменшення коштів;
- створення можливості швидкого і реального отримання жертвою компенсації;
- створення можливості сторонам виразити їхні емоції;
- уникнення розголосу;
- виховна мета, яка полягає у тому, що жертва завдяки медіації може зрозуміти чому саме вона була вибрана, а злочинець може усвідомити собі розмір зла і терпіння, яке він завдав жертві [16, с. 299].

У моделі надолужуючої справедливості точкою відліку є заподіяне зло (шкода), засобом надолуження – зобов'язання виправлення шкоди, метою – надолуження збитків шля-

хом виправлення заподіяної шкоди. У процесі медіації жертва займає центральне місце; критерієм оцінки виміру справедливості є угода (примирення – висловлення жалю – пробачення – виправлення нанесеної шкоди особі і громаді). Суспільний контекст становить держава, що вчить відповідальності [11, с. 122].

Можливість застосування медіації у Польщі пов'язана зі злочинами, за які передбачена кара до п'яти років позбавлення волі. Сторонами в процесі медіації у кримінальних справах є дорослий злочинець або особа, який виповнилося 15 років, що здійснила заборонений чин зі значною жорстокістю, а також потерпіла особа [6, с. 74].

Найчастіше медіація застосовується у справах, які стосуються: нанесення тілесних пошкоджень, знущання над сім'єю, бійки, побиття а також крадіжки майна [15, с. 15].

Найважливішими умовами здійснення медіації у кримінальних справах є:

- згода обох сторін, причому у першу чергу про згоду належить питати злочинця, щоб у випадку його відмови не травмувати повторно потерпілого;
- обставини скоєного злочину не викликають сумніву, а злочинець не заперечує своєї участі у злочині;
- справа не є складною у сенсі доказів скоєного злочину;
- справа не стосується організованої злочинності [2, с. 87].

До передумов, які утруднюють процес медіації, зараховуються передусім: психічна хвороба або неадекватна особистість підозрюваного, застарілий конфлікт поєднаний з колишньою судимістю, багаторазова судимість за подібні злочини, що свідчить про невинуватість злочинця, перебування підозрюваного у в'язниці, відсутність визнання підозрюваного у скоєнні ним злочину, а також відсутність згоди сторін на участь у медіаційному процесі [15, с. 15].

Правовою основою здійснення медіації в кримінальних справах у Польщі є Кодекс карного судочинства від 6 червня 1997 року та Розпорядження Міністра Справедливості від 13 червня 2003 року в справі медіаційного процесу в кримінальних справах [6, с. 96].

Згідно з приписами кодексу карного судочинства медіаційна процедура не повинна тривати довше одного місяця. Однак у виняткових випадках цей термін може бути продовжений органом, який скерував справу до медіації на час, потрібний для закінчення процесу. Справу до медіації можна скерувати у трьох ситуаціях: на узгоджений внесок обох сторін, на внесок однієї зі сторін та з ініціативи самого органу, який провадить процес. На внесок сторони медіацію може ініціювати прокурор, поліція на попередньому слідстві та суд [10, с. 207-208].

Особу медіатора вибирає суд, прокуратура або інший уповноважений орган. Далі медіатор після отримання постанови є зобов'язаний до налагодження контакту з підсудним та потерпілим з метою уточнення терміну та місця зустрічі. Медіатор спершу провадить індивідуальні зустрічі зі сторонами, з'ясовуючи сутність та принципи медіаційного процесу. Після того, як злочинець та жертва будуть психологічно готові до спіль-

ної розмови, здійснюються спільні медіаційні зустрічі з обома сторонами. Медіатор допомагає у сформулюванні змісту угоди, його завданням також є контроль за виконанням зобов'язань, взятих на себе учасниками процесу відповідно до прийнятої угоди [16, с. 301].

Хто може бути медіатором? Згідно з Кодексом медіаційної процедури медіатором може бути доросла особа, якій виповнилося 26 років і яка:

- гідна довір'я, порядна, зрівноважена, терпелива, спокійна, толерантна;
- здатна легко нав'язувати контакти з людьми;
- ставиться з повагою, люб'язно та доброзичливо до інших людей;
- має здатність активного слухання та емпатії;
- має нахил до розв'язування конфліктів шляхом переговорів;
- користується авторитетом у своєму локальному середовищі;
- має знання у галузі психології, соціології, педагогіки, ресоціалізації і правознавства, хоча й може не мати вищої освіти, але мусить мати відповідний життєвий досвід – мудрість;
- знає способи і техніки дискусії, переговорів, знає стандарти медіації;
- переконана в тому, що корисні зміни в людях можуть відбуватися на кожному етапі їхнього життя, а також що ані страх ані насильство чи натиск не є добрими способами протидії злу;
- свідомо того, що медіація не є ані судовим процесом, ані арбітражем, не є терапією, не накладає насильно рішення, не замінює судочинства, не є панацеєю від злочинності, але є взаємодією, яка керується стандартами, що спираються на духовних цінностях, етичних принципах, на засадах надолужуючої справедливості і пробаченні, а також на прийнятті злочинцем на себе усєї відповідальності та розумінні ним того, що він вчинив зло іншій людині [11, с. 123].

Медіація базується на кількох основних принципах:

- 1) *принцип добровільності* – полягає на тому, що медіатор не застосовує жодних натисків, щоб схилити сторони до участі в процесі, участь сторін має бути їх автономним рішенням;
- 2) *принцип довір'я (конфіденційності)* – гарантує, що все, що буде сказано під час перебігу медіаційного процесу, залишиться між учасниками медіації;
- 3) *принцип безсторонності і субсидіарності* – медіатор є особою безсторонньою, тобто презентує тільки спільні інтереси сторін; застосовує лише допоміжний (без натиску) вплив, ініціює та підтримує спроби вирішення конфлікту, надає інформацію, пропонує, радить, навчає, нагадує про цілі медіації;
- 4) *принцип професійності* – медіатор є особою компетентною, володіє необхідними знаннями з різних дисциплін, а передовсім з права, психології, ресоціалізаційної педагогіки, а також має уміння успішної комунікації, ведення переговорів та управління конфліктом [11, с. 122].

Медіація у справах неповнолітніх окреслюється як «спроба допровадження справи до розв'язання кримінального конфлікту, яке би задовільнило обидві сторони (...) Сторонами медіації є: неповнолітній злочинець або особа з проя-

вами деморалізації, його батьки/правові опікуни та потерпілий. Потерпілим може бути як особа доросла, так і неповнолітній; у другому випадку в медіації беруть участь також його батьки або правові опікуни [4, с. 54].

Варто наголосити, що «однією з базових передумов при визначенні кари для неповнолітнього, якою керується суд, є передовсім акцент на тому, щоб неповнолітнього злочинця виховати» [7, с. 36].

Згідно зі статтею 3а § 1 Постанови про судочинство в справах неповнолітніх справу до медіації може скерувати сімейний суд на кожній стадії перебігу справи. Це може відбутися з ініціативи потерпілого, неповнолітнього злочинця або за їх згодою. Сімейний суд має також компетенції започаткування медіації з ініціативи інституції з огляду на низький рівень правової свідомості суспільства [14, с. 223].

Суд має можливість передання справи інституції, яка є зареєстрована у спеціальному переліку і згідно зі своїм статусом є зобов'язана виконувати завдання у сфері «медіації, ресоціалізації, виховного дорадництва і психологічної допомоги, психологічної діагностики, профілактики злочинності, охорони свобод і прав людини» [16, с. 304].

Польські громадські організації, які займаються допомогою в'язням, зокрема Пенітенціарне Товариство «Патронат» і Вроцлавське Товариство Опіки над В'язнями готувалися до проведення позасудової медіації з 1994 року. Ними було опрацьовано експериментальні програми медіації (у 1995 році – для неповнолітніх злочинців у 1996–97 роках – для молодих злочинців та дорослих). Цю діяльність координувала Група з впровадження медіації у Польщі, яка була створена при Пенітенціарному Товаристві «Патронат» [11, с. 124]. Особлива увага була приділена процесу підготовки медіаторів.

Медіатор має завдання ознайомитися з інформацією, яка міститься в актах справи, налагодити контакт зі сторонами, а також отримати від них згоду на участь в медіації. Далі проводяться індивідуальні зустрічі, після знайомства сторін з базовою інформацією переходять до проведення спільної зустрічі. Медіатор допомагає у формулюванні змісту спільної угоди, а також контролює виконання сторонами зобов'язань, які виникають з прийнятого рішення. Останнім елементом в процедурі медіації у кримінальних справах за участю неповнолітнього є підготовка звіту для сімейного суду [16, с. 305].

У звіті про проведення медіаційної процедури повинні обов'язково міститися певні елементи, як-от: номер справи, назва інституції або дані довіреної особи, яка проводила медіацію, інформація, яка стосувалася місця та кількості проведених індивідуальних та спільних зустрічей, дані щодо досягнених результатів (угоди) а також підпис медіатора [5, с. 134–135].

Медіація приносить значну користь для учасників процесу. Заснована на згаданих вище засадах добровільності, конфіденційності, толерантності вона допомагає висловити у безпечному середовищі усі потреби та проблеми, представити своє бачення конфлікту та способів його розв'язання. Під час індивідуальних зустрічей медіатора з кожною із сторін він сприяє зниженню рівня емоцій, які висловлюють сторони

у стосунку один до одного, створює спокійне і сприятливе для конструктивного спілкування середовище. Кожна із сторін може вільно висловитися, оцінити конфліктну ситуацію, свою роль у конфлікті та роль протилежної сторони.

У процесі медіації в кримінальній справі за участю неповнолітнього обидві сторони отримують значну користь. Як злочинець, так і потерпілий мають можливість впливати на перебіг та спосіб вирішення конфлікту без формальної участі органів судочинства. Вони також мають змогу отримати відповіді на свої питання, висловити свої емоції та почуття, зрозуміти свої переживання, з'ясувати відношення обох сторін процесу до конфліктної ситуації [13, с. 53].

Можна встановити також окремі корисні наслідки процесу медіації для злочинця та потерпілого. Так для жертви користь, яка виникає з процесу медіації, полягає у «можливості швидкого одержання відшкодування, яке вона не може отримати безпосередньо в процесі розгляду справи неповнолітнього злочинця; зменшується також рівень страху перед злочинністю, має місце протидія вторинному скривдженню жертви» [13, с. 53–54].

Натомість для злочинця медіаційна процедура робить можливим «зрозуміння наслідків свого вчинку та можливість їх нівелювання, засвоєння уміння брати на себе відповідальність за свої дії, протидія стигматизації і надмірному розголосу даної кримінальної справи, шанс для уникнення традиційних судових засобів впливу [13, с. 54]. Крім цього, у ситуації, коли дійде до порозуміння між кривдником і потерпілим, а також коли злочинець виправив заподіяну ним шкоду або сторони сумісно узгодили спосіб виправлення шкоди може бути застосоване умовне припинення кримінального переслідування злочинця за скоєння ним злочину, за яке передбачена кара не довша, як 5 років позбавлення волі [16, с. 302].

Висновки і пропозиції. Медіація є альтернативним щодо суду способом розв'язання конфліктної ситуації між кривдником і потерпілим, який може бути застосований на різних етапах кримінального провадження і приносить вагомую користь обом сторонам конфлікту. Приймаючи рішення про скерування справи неповнолітнього до медіаційної процедури, суд повинен пам'ятати, що медіація була задумана передусім як інституція для потерпілого. Щоправда, має вона також служити і неповнолітньому злочинцю, щоб тоді, коли це є можливим, не застосовувати щодо нього стигматизуючих, а особливо обмежуючих свободу виховних заходів. Щоби так могло статися, медіація мусить передусім навчити неповнолітнього вбачати і розуміти потребу вирівнювання чи залагодження кривд і шкод, завданих кожного разу скоєним ним злочином. Таким чином вона дасть необхідну сатисфакцію також і потерпілому і як наслідок – буде помічною в поверненні довір'я і ладу в соціальних стосунках [3, с. 12].

До перспектив подальших розвідок у даному напрямі можна віднести тематику порівняльного аналізу правової бази і практичного досвіду здійснення посередництва у кримінальних справах за участю неповнолітніх в Україні і в Польщі, а також в інших країнах, де медіація набрала значного розвитку.

Список літератури:

1. Журавський А., Модель процесу посередництва: концепції, методи та прийоми / А. Журавський, Н. Гайдук, Вінніпег – Львів: Малгі-М, 2004. – 151 с.
2. Bargiel-Matuszewicz K., Negocjacje i mediacje, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2007. – 245 s.
3. Beńkowska E., Mediacja w sprawach nieletnich, stan prawny na 1 września 2011 roku, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Sprawiedliwości, 2011. – 58 s.
4. Czwartosz Z., Dobiejewska E., Gnys A., Gyjska A., Grudziecka M., Jezierski C., Kowalska K., Rękas A., Czy tylko sąd rozstrzygnie w sporze? Mediacja i sądownictwo polubowne. Informator o alternatywnych sposobach rozwiązywania sporyw, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Sprawiedliwości, 2010. – 187 s.
5. Kwiatkowski Z., Mediacja w polskim procesie karnym (w:) Prawno-psychologiczne uwarunkowania mediacji i negocjacji, (red.) S.L.Stadniczenko, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2006. – S. 132-146.
6. Lewicka A., Mediacja sądowa w sprawach karnych i nieletnich – podstawowe założenia, (w:) Mediacja sądowa. Alternatywna metoda resocjalizacyjna? (red.) A.Lewicka, E.Grudziewska, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. – S. 72-88.
7. Łuba K., Mediacja w sprawach nieletnich – jakie ma początki istnienia w ustawodawstwie polskim, – Kwartalnik Mediator, 2008, nr 45. – S. 30-42.
8. Moore C.W., Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów. Warszawa: Wolters Kluwer, 2004. – 570 s.
9. Rękas A., Rozwój mediacji w Polsce, – Kwartalnik Mediator, 2007, nr 4, s. 15-24.
10. Siedlecka-Andrychowicz A., Mediacja w sprawach karnych, (w:) Mediacje: Teorie i praktyka, (red.) E. Gmurzyńska, R. Morek, Warszawa: Wydawnictwo Oficyna Wolters Kluwer business, 2009. – s. 205-213.
11. Szczęśny W., Mediacja, (w:) Pedagogiczna Encyklopedia XXI wieku, T.III, (red.) T.Pilch, Warszawa: Wydawnictwo «Zak», 2004, s. 122-124.
12. Tusznio S., Wojtkowiak M., Mediacje i negocjacje jako formy rozwiązywania konfliktu, Kielce: Wszechnica Świętokrzyska, 2004. – 197 s.
13. Wajeroska-Oniszczuk B., Podstawowe zasady mediacji w sprawach nieletnich, – Kwartalnik Mediator, 2002, nr 21. – S. 51-64.
14. Waszkiewicz P., Mediacja w sprawach nieletnich, (w:) Mediacje: Teoria i praktyka, (red.) E.Gmurzyńska, R.Morek, Warszawa: Wydawnictwo Oficyna Wolters Kluwer business, 2009. – S. 221-234.
15. Wildner E., Postępowanie mediacyjne w polskim procesie karnym – w praktyce prokurator apelacji białostockiej, – Kwartalnik Mediator, 2008, nr 44. – S. 12-24.
16. Zienkiewicz A., Studium mediacji: od teorii ku praktyce. Warszawa: Wydawnictwo Centrum Doradztwa i Informacji Difin, 2007. – 358 s.

Курляк И.Е.

Университет Кардинала Стефана Вишинского в Варшаве

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОЦЕССА МЕДИАЦИИ
В ДЕЛАХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРЕСТУПНИКОВ В ПОЛЬШЕ****Аннотация**

В статье рассматриваются предпосылки и характеристика использования процесса медиации в делах несовершеннолетних преступников в Польше. Целью статьи является раскрытие правовых основ, специфики и преимуществ медиационной процедуры в криминальных делах с участием несовершеннолетних правонарушителей. Установлено, что медиация является действенным средством разрешения конфликтной ситуации, которая возникла на основе совершения преступления (драк, избиений, издевательства над семьей, кражи), за которое полагается наказание до пяти лет лишения свободы. Следствием медиационной процедуры является обучение несовершеннолетнего тому, чтобы он усвоил и понимал потребность в исправлении ущерба, нанесенного совершенным преступлением. Медиация дает необходимую сатисфакцию и самому потерпевшему, который во время личной встречи с преступником может получить ответы на свои вопросы, снизить уровень беспокойства и как следствие – будет содействовать в восстановлении доверия и порядка в социальных отношениях.

Ключевые слова: несовершеннолетний преступник, конфликт, медиация, переговоры, отношения, правосудие, справедливость, суд, альтернативные методы, Польша.

Kurliak I.E.

Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw

**USE OF MEDIATION PROCESS
WITH REGARD TO THE CASES OF JUVENILE OFFENDERS IN POLAND****Summary**

The article considers preconditions and characteristics of mediation process use with regard to the cases of juvenile offenders in Poland. The aim of the article is to outline the legal framework, specificity and advantages of using mediation procedure in criminal cases involving juvenile offenders. It is found out that mediation is an effective means of resolving conflict that arose from crime commission (fighting, beating, abuse of a family, theft), that foresees a punishment for five years imprisonment. The result of mediation procedure is to teach a minor to see and understand the need for alignment or resolving grievances and damages caused by crime committing. Mediation will also give necessary satisfaction to the victim, who can get the answers to his/her questions during one-on-one meeting with the offender, reduce the level of anxiety and as a result – will be helpful in returning confidence and order in social relations.

Keywords: juvenile offender, conflict, mediation, negotiations, relations, justice, court, optional methods, Poland.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

Лісніченко Ю.М.

Одеська військова академія

Розглянуто теоретичні засади підготовки майбутніх офіцерів до професійної діяльності у процесі вивчення фахових дисциплін, зміст професійної підготовки у сучасних умовах, виділено принципи, які впливають на формування професійної компетентності майбутніх офіцерів: єдність навчання і виховання, цілеспрямованість, мотивація, практичність, реальність, наступність, з'ясовано аспекти компетентісного підходу до підготовки майбутніх офіцерів у процесі вивчення фахових дисциплін.

Ключові слова: майбутні офіцери, професійна компетентність, формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у процесі вивчення фахових дисциплін, компетентісний підхід.

Постановка проблеми. У Програмі реформування і розвитку Збройних Сил України також зазначено, що сучасні Збройні Сили нашої країни потребують формування нової генерації офіцерських кадрів, що у свою чергу вимагає відповідної реорганізації системи військової освіти, одним з основних напрямів якої є її стандартизація, відповідно Закону України «Про вищу освіту» (розділ III «Система стандартів освіти») [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні основи професійної підготовки майбутніх офіцерів досліджували О.В. Барабанщикова, В.П. Давидов, Л.М. Джигун, В.Г. Кельбья, В.Я. Кікоть, І.А. Новак, В.А. Чернявський, В.В. Ягупов; проблемами підготовки спеціалістів у військовій педагогіці А.М. Зельницький, С.О. Кубицький, А.О. Ліготський, В.С. Маслов, М.І. Нецадим, І.О. Хорев.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Професійно компетентною визначається така робота фахівця, в якій професійна діяльність здійснюється на достатньо високому рівні. досягаються відчутні результати праці, реалізується особистісний потенціал. Компетентність розглядається як поєднання психічних якостей, тобто психічного стану, що дозволяє діяти самостійно та відповідально, як володіння людиною здатністю, умінням виконувати певні трудові функції. Таким чином, сутність професійної компетентності знаходиться у ступені зв'язку об'єктивного еталону професійної діяльності, відображеного в нормативних документах, із суб'єктивними можливостями особистості працівника [7, с. 113].

Мета статті – розглянути теоретичні засади підготовки майбутніх офіцерів до професійної діяльності у процесі вивчення фахових дисциплін, з'ясувати аспекти формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у процесі вивчення фахових дисциплін на засадах компетентісного підходу.

Виклад основного матеріалу. Підготовка майбутніх офіцерів до професійної діяльності пов'язана з розвитком пізнавальної активності, їх особистісних якостей, професійної діяльності, творчого потенціалу, загальної культури та цілеспрямованої професійної компетентності. Професійна компетентність майбутніх офіцерів

виступає індикатором розвитку й саморозвитку фахівця, проявом його професійної культури, базисом його професійної майстерності й фактором успішної соціальної та професійної реалізації згідно вимог і потреб сучасного суспільства.

У працях науковців професійну компетентність виокремлюють як характеристику рівня професіоналізму та як особистісну категорію (Г.В. Безюлева [2, с. 25], О.А. Булавенко [4, с. 42], А.М. Новіков [18, с. 6], С.П. Романов [20, с. 92]).

Поняття «професійна компетентність» у працях педагогів розглядається як сукупність знань і вмінь; обсяг навичок виконання професійних завдань; комплекс особистісних якостей, зокрема професійно значущих; вектор професіоналізації; єдність теоретичної та практичної готовності до праці; здатність здійснювати складні види культуровідповідної діяльності тощо [3, с. 123; 9, с. 54].

Професійна компетентність, за С. О. Сисоєвою, – одна з провідних якостей сучасного фахівця, яка передбачає, окрім технологічної підготовки, цілу низку інших якостей, які мають позапрофесійний або надпрофесійний характер, але водночас є необхідними сьогодні кожному фахівцю. Це, перш за все, такі якості особистості як самостійність, здатність приймати відповідальні рішення, творчий підхід до будь-якої справи, уміння доводити справу до кінця і постійно вчитися. Також до таких якостей фахівця можна віднести гнучкість мислення, абстрактне, системне й експериментальне мислення, уміння вести діалог, комунікабельність, здатність до співробітництва тощо [23, с. 97].

Ми погоджуємося із визначенням професійної компетентності майбутнього офіцера, яке подано у дисертаційному дослідженні О. Ф. Євсюкова [10, с. 87]. На його думку, це поняття включає професійно-особистісну, соціально значущу якісну характеристику майбутнього офіцера, його інтегративні властивості, що орієнтовані на неперервне самовдосконалення, самоосвіту, виступають фактором успішності його військово-професійної діяльності.

Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів високомобільних десантних військ у процесі вивчення фахових дисциплін залежить від спрямованості цілей й змісту військової освіти, умов навчання та виховання у вищих військових навчальних закладах і потреб сучасного суспільства. Тобто, визначальним є підготовка майбутніх

офіцерів до професійної діяльності в умовах компетентнісного навчання, що є передумовою формування їх професійної компетентності.

Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів і вдосконалення системи управління і організації підготовки військових фахівців нині, на думку багатьох дослідників, неможливе без урахування загально-цивілізаційних тенденцій, що зародилися в останнє десятиліття XX століття і стверджуватимуться у XXI столітті, а саме: глобалізація суспільного розвитку, набуття людством здатності до самознищення, прискорення соціально-економічного і науково-технічного прогресу, розвиток наукоємних інформаційних технологій [5, с. 132; 6, с. 3; 12, с. 34].

При цьому формування професійної компетентності майбутніх офіцерів повинно будуватися, як зазначив М. І. Нецадим, на принципово нових підходах до розвитку військової освіти і потребує насамперед інноваційного уявлення про місце військового фахівця в сучасному інформаційному світі, у Збройних Сил в умовах світових інтеграційних процесів та локальних конфліктів, а також використання національного та міжнародного досвіду [17, с. 132].

На формування професійної компетентності майбутніх офіцерів впливають такі принципи, як:

а) єдність навчання і виховання – забезпечення у процесі підготовки формування як власно професійних, так і особистісних індивідуально-психологічних і професійно важливих якостей і здатностей майбутніх офіцерів тилу;

б) цілеспрямованість – забезпечення цілеспрямованості кожного етапу підготовки і формування компетентності майбутніх офіцерів;

в) мотивація – забезпечення достатнього рівня мотивації майбутніх офіцерів щодо підтримки зацікавленості у високих результатах підготовки і сформованості фахової компетентності;

г) практичність – забезпечення практичної спрямованості підготовки і формування компетентності майбутніх офіцерів, насамперед щодо високих рівнів сформованості їхніх професійних умінь і навичок;

д) реальність – забезпечення організації підготовки і формування компетентності майбутніх офіцерів в реальних умовах, близьких до бойових і відповідних умовам їх майбутньої служби у військах;

е) наступність – забезпечення у процесі підготовки умов для врахування попереднього професійно важливого досвіду майбутніх офіцерів [15, с. 89].

Система чинників впливу на формування професійної компетентності майбутніх фахівців повинна забезпечувати не лише формування, а й часто «зміни системи настанов, цінностей, поглядів, стереотипів військово-педагогічної діяльності, яка склалася, на основі глибокого вивчення та усвідомлення досягнень психології і педагогіки вищої військової школи, відображення загальних рекомендацій у практиці викладання конкретних навчальних дисциплін» [22, с. 12].

Питання підготовки майбутнього фахівця відповідно до сучасних вимог суспільства на засадах компетентнісного підходу вважають ефективним для освітнього процесу. Сьогодні важливо бути не лише кваліфікованим фахівцем, а й, передусім, компетентним. Компетентний фахівець від-

різняється від кваліфікованого тим, що він не лише володіє певними знаннями, уміннями та навичками, що необхідні для його плідної військово-професійної діяльності, а й реалізує їх у своїй роботі; постійно саморозвивається і виходить за межі своєї дисципліни; вважає свою професію великою цінністю [16, с. 95].

Важливим з точки зору формування професіонала є компетентнісний підхід, базовими поняттями якого є компетентність, компетенція і професійна компетентність.

О. Я. Савченко виокремлює такі ключові компетентності:

– компетентності, пов'язані з інформатизацією суспільства. Володіння цими технологіями, розуміння їх слабких і сильних сторін, способи критичних суджень у ставленні до інформації, що розповсюджується масмедійними засобами і рекламою;

– здатність учитися впродовж життя як основа неперервного навчання в контексті як особистісного професійного, так і соціального розвитку [21, с. 86].

Варто зазначити, що компетентний спеціаліст володіє всім арсеналом методів у своїй професійній галузі, що дозволяє йому варіювати їх використання відповідно до кожної конкретної ситуації, обираючи оптимальний [8, с. 36].

А. К. Маркова розглядає такі види професійної компетентності: спеціальну – у межах конкретної спеціальності, володіння власне професійною діяльністю, здатністю проектувати свій подальший професійний розвиток; соціальну – у сфері спілкування і взаємодії, а також відповідальність за результати своєї діяльності; персональну – у сфері пошуку способів покращення результатів своєї роботи, підвищення ефективності праці за рахунок використання власних індивідуально-особистісних особливостей і професійно-психологічного потенціалу; поліпрофесійну як складову практично всіх видів праці; екстремальну – компетентність дій в екстремальних ситуаціях; аутокомпетентність – компетентність у галузі свого внутрішнього світу, тобто наявність адекватного уявлення про себе, свої якості, особливості, здатності, потреби, цілі, мотиви, ціннісні орієнтації [14, с. 81].

Професійна компетентність майбутніх офіцерів високомобільних десантних військ визначається: інтегративністю у поєднання близькоспоріднених знань, вмінь та навичок при виконання багатоконпонентного професійного завдання; багатфункціональністю завдань у професійній сфері та реалізації з високими показниками професійності; міжпредметністю зв'язків у проектуванні поставлених військово-педагогічних завдань; творчою реалізацією військових завдань із використання інтелектуально-розумових, креативних, багатовимірних процесів.

Професійна компетентність майбутніх офіцерів високомобільних десантних військ у процесі вивчення фахових дисциплін представляється як єдність теоретичної і практичної їх готовності до професійної діяльності, професійні характеристики яких подано чотирма групами:

1. Сукупність знань і вмінь та активного опанування нових знань; орієнтація на освоєння умінь та способів діяльності; уміння ставити професійно-військові завдання виділення комплексу освіт-

ньо-фахових, виховних і розвиваючих завдань, їх конкретизація; комплекс особистісних професійно значущих якостей; обсяг навичок виконання професійних завдань та їх конкретизації, а також особистісні якості для досягнення необхідного результату при виконанні військових завдань;

2. Комплексний, обґрунтований відбір змісту освітньо-військового процесу; оптимального вибору методів освітньо-професійних і творчих завдань та способів їх виконання; комплексна форма пізнання і здійснення військово-професійної діяльності; уміння програмувати способи військової взаємодії та побудови логічної військово-педагогічної системи виконання професійних завдань;

3. Виконання професійно-військових дій, передбачення та встановлення взаємозв'язку між всіма компонентами поставлених завдань та приведення їх у дію з урахуванням усіх факторів протипотенцій майбутніх фахівців;

4. Аналіз та самоаналіз результатів вирішення поставлених завдань, як підсумку військової діяльності; проведення обліку комплексних професійних завдань, які є фактором успішності їх військово-професійної діяльності.

Компетентнісний підхід до підготовки майбутніх офіцерів високомобільних десантних військ у процесі вивчення фахових дисциплін передбачає:

– спрямованість освітньо-виховного процесу на сучасні вимоги розвитку військової освіти, визначення обсягу і змісту навчання майбутніх офіцерів, упровадження цілісної системи підготовки майбутніх офіцерів відповідно до освітніх стандартів вищої військової освіти;

– підвищення якості підготовки військових фахівців на основі системної організації військової освіти, цілісності методології викладання, наукової обґрунтованості педагогічних принципів, покладених в основу процесу формування професійної компетентності майбутніх офіцерів;

– формування професійного фахівця, здатного продуктивно вирішувати складні питання військово-професійної діяльності з особистісно-професійним зростанням рівня самовдосконалення;

– зорієнтованість освітньо-кваліфікаційних вимог компетентності майбутніх офіцерів на рівень освіти світових розвинених країн та інтеграції розвитку військової освіти з орієнтацією на загальноєвропейський і світовий освітній простір.

Компетентнісний підхід до підготовки майбутніх офіцерів високомобільних десантних військ у

процесі вивчення фахових дисциплін реалізовується через:

1. Комплексну систему підготовки майбутніх офіцерів до професійної діяльності, яка забезпечується системою військової освіти з урахуванням цілей і завдань, які впливають на зміст, форми, методи, способи організації навчально-виховного процесу, технології і методики навчання основної військово-фахової підготовки з забезпеченням індивідуального підходу на практичну діяльність.

Необхідним вважається: загальне теоретичне ознайомлення з матеріалом при застосуванні тестових засобів діагностики переважно на таких заняттях, як: ілюстративні, інформативні, дискусійні, сократичні лекції і лекції з питаннями, панель-дискусії, форум, симпозиум, малі сесії, ігри, на тьюторських заняттях, заняттях за методами проектування, кооперації; використовується також модульне, програмоване, ситуативне навчання, індивідуальні завдання; потім – набуття вмінь та навичок із використанням технічних та навчально-тренувальних засобів навчання і комп'ютерної техніки [1, с. 18; 19, с. 19; 19, с. 24; 24, с. 114; 25, с. 82].

2. Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів високомобільних десантних військ для поглиблення професійних знань, вмінь та навичок при задіяні в військово-освітньому процесі:

– найбільш ефективних методик і технологій навчання за визначеними фаховими програмами, принципами, підходами;

– фахової практичної підготовки під час військових навчань, тактико-стройових і тактичних заняттях, командно-штабних тренувань, комплексно-спеціальних і показових навчань.

3. Проведення тестових випробувань різного рівня складності на більшості етапів процесу формування компетентності майбутніх офіцерів на заняттях з бойової підготовки, на командирських заняттях, що вимагає постійного тренування як розуму, так і тіла [15, с. 123].

Висновки. Компетентнісний підхід до підготовки майбутніх офіцерів у процесі вивчення фахових дисциплін визначає необхідність формування професійної компетентності майбутніх офіцерів, розвиток їх фахових умінь та навичок, якостей і здатностей ефективного виконання військово-професійних функцій і завдань в їх майбутній професійній діяльності.

Список літератури:

1. Анжерский, С. И. Сухопутные войска США / С. И. Анжерский // Зарубежное военное обозрение. – 1995. – № 3. – С. 16–20.
2. Безюлева, Г. В. Профессиональная компетентность специалиста: взгляд психолога / Г. В. Безюлева // Профессиональное образование. – 2005. – № 12. – С. 24–25.
3. Богданова, І. М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Богданова Інна Михайлівна; Інститут педагогіки АПН України. – К., 1999. – 392 с.
4. Булавенко, О. А. Сущностные характеристики профессиональной компетентности / О. А. Булавенко // Школ. технологии: науч.-практ. журнал школ. технолога (завуча). – 2005. – № 3. – С. 40–44.
5. Військова освіта: збірн. наук. пр. № 1 (17) / ред. колегія: В. В. Ягупов, М. І. Науменко, А. О. Лігоцький та ін. – К.: МОУ ГУКП НМЦВО, 2006. – 276 с.
6. Гриневич, М. В. Яким буде завтра логістики? / М. В. Гриневич // Народна армія. – 2006. – № 24 (3425). – С. 1–3.
7. Гришко, Р. О. Формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Гришкова Раїса Олександрівна. – Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 446 с.
8. Гузев, В. О. О межпредметных связях / В. О. Гузев // Народное образование. – 1964. – № 3. – С. 36–37.

9. Гуревич, Р. С. Комп'ютерні технології навчання як засіб дистанційної вищої освіти / Р. С. Гуревич, О. В. Домінський // Шляхи реформування заочної (дистанційної) вищої освіти: Всеукр. наук.метод. конф. (Київ, 11–13 жовтня 2000 р.) / Укр. акад. друкарства. – К.; Л., 2000. – С. 53–55.
10. Євсюков, О. Ф. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Євсюков Олександр Феліксівич; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2006. – 172 арк.
11. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
12. Илькевич, Б. В. Аксиологический и целевой аспекты военного образования / Б. В. Илькевич // Педагогика. – М.: Педагогика, 2001. – № 8. – С. 31–39.
13. Кудрявцев, Ю. М. Подготовка командных кадров к воспитательной работе в вузах США, ФРГ и Великобритании / Ю. М. Кудрявцев // Зарубежное военное обозрение. – 2001. – № 5. – С. 19–20.
14. Маркова, А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
15. Маслій, О. М. Формування фахової компетентності майбутніх офіцерів тилу у сфері військово-економічної логістики: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Маслій Олег Миколайович; Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2011. – 174 с.
16. Морська, Л. І. Методична система підготовки майбутнього вчителя іноземних мов до використання інформаційних технологій у навчанні учнів: [монографія] / Л. І. Морська. – Тернопіль: ТНПУ ім. Гнатюка, 2007. – 243 с.
17. Нещадим, М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: [монографія] / М. І. Нещадим. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 852 с.
18. Новиков, А. М. Интеграция базового профессионального образования / А. М. Новиков // Педагогика. – 1996. – № 3. – С. 5–6.
19. Ожгихин, В. Н. Система подготовки офицерского состава Сухопутных войск США / В. Н. Ожгихин // Военный вестник. – 2003. – № 2. – С. 19–26.
20. Романов, С. П. Развитие профессиональной компетентности руководителей водохозяйственных служб: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук: 13.00.08 / С. П. Романов; Нижегородский гос. пед. ун-т. – Н. Новгород, 2002. – 20 с.
21. Савченко, О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність шкільної освіти. / О. Я. Савченко // Педагогічна і психологічна науки в Україні: збірник наукових праць до 15-річчя АПН України: у 5 томах. – Том 2. – С. 82–95.
22. Сердюк, Ю. І. Педагогічні умови вдосконалення військово-педагогічної підготовки командирів підрозділів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 20.02.02 / Ю. І. Сердюк; Академія прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 1997. – 18 с.
23. Сисоева, С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: [монографія] / С. О. Сисоева. – К.: Поліграф книга, 1996. – 446 с.
24. Ranger Handbook: Ranger Training brigade United States Army Infantry Center Fort Benning. – Georgia, June 1998. – 248 p.
25. The Modern Army Recordkeeping System (MARKS): Headquarters Department of Army. – Washington, DC, 1993. – 340 p.

Лисниченко Ю.М.

Одесская военная академия

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Аннотация

Рассмотрены теоретические основы подготовки будущих офицеров к профессиональной деятельности в процессе изучения специальных дисциплин, содержание профессиональной подготовки в современных условиях, выделены принципы, влияющие на формирование профессиональной компетентности будущих офицеров: единство обучения и воспитания, целеустремленность, мотивация, практичность, реальность, преемственность, выяснено аспекты компетентностного подхода к подготовке будущих офицеров в процессе изучения специальных дисциплин.

Ключевые слова: будущие офицеры, профессиональная компетентность, формирование профессиональной компетентности будущих офицеров в процессе изучения специальных дисциплин, компетентностный подход.

Lisnichenko Y.M.

Odessa Military Academy

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE OFFICERS IN THE STUDY MAJOR SUBJECTS ON THE BASIS OF COMPETENCE APPROACH

Summary

The theoretical basis of training future officers for professional careers in the study of professional disciplines, the content of training in modern conditions, highlighted principles, affecting the formation of professional competence of officers: the unity of training and education, dedication, motivation, practicality, reality, continuity, clarified aspects of the competency approach to training future officers in the study of professional disciplines.

Keywords: future officers, professional competence, formation of professional competence of future officers in the study of professional disciplines, competence approach.

УДК 373.5:614

СТЕРЕОТИПИ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ПРИ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Малинівська Л.І.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Досліджено стереотипи поведінки дітей підліткового віку. Проаналізовано поняття з теми дослідження. Розглянуто особливості підліткового віку, зміни, які відбуваються в цей час, звернуто увагу на характер, його роль у поведінці, спілкуванні, розумінні з оточуючими підлітками людей.

Ключові слова: підліток, стереотип, надзвичайна ситуація.

Постановка проблеми. В житті людини кожний віковий період дуже важливий. Людина росте, розвивається, разом з цим розвивається і особистість та індивідуальність. Найважливіше місце у розвитку людини відіграють перші етапи становлення людини-особистості, серед яких і є підлітковий період. Підліток – це вже не дитина, але ще і не дорослий. Підліток – юнак або дівчина в перехідному від дитинства до юності. Сучасна наука визначає підлітковий вік в залежності від країни (регіону проживання) і культурно-національних особливостей, а також статі (від 12-14 до 15-17 років). І ця, в дечому маргінальна позиція підлітка і є специфікою, цього періоду, але це далеко ще не розкриває суті, не пояснює його поведінки.

Актуальність роботи полягає в тому щоб визначити поведінку дітей підліткового віку, а особливо при надзвичайних ситуаціях.

Аналіз літературних джерел. Розглядаючи функції та структуру вищих психічних функцій Л.С. Виготський відзначав, що в плані філогенези вони виникли як продукт по біологічній еволюції, а історичного розвитку поведінки, рівно як і в плані онтогенези вони також мають свою особливу соціальну історію [6]. Щодо структури, то їхня особливість зводиться до того, що, на відміну від безпосередньої реактивної структури елементарних процесів, вони побудовані на основі використання символів-засобів (знаків) і залежно від цього мають непрямий (опосередкований) характер. Нарешті у функціональному відношенні їх характеризує те, що вони «виконують у поведінці нову й істотно іншу з елементарними функціями роль, здійснюючи організоване пристосування до ситуації з попереднім оволодінням власною поведінкою». Ще у 20-х роках Г.Г. Шпет, формулюючи завдання розшифровки, розкодування народних звичаїв як стереотипізованих знакових систем, зазначав, що «сфера етнічної психології апріорно намічається як сфера доступного нам через розуміння певної системи знаків, відповідно її предмет досягається лише шляхом розшифровки та інтерпретації цих знаків. Що ці знаки є не лише прикметами речей, а й повідомленнями про них, видно з того, що буття відповідних речей не обмежується чистим явищем знаків» [1].

Стереотипи як одна з найбільш цікавих і небайдужих сфер у функціонуванні суспільства протягом століть вивчалася багатьма дослідниками, такими як У. Ліппманом, Т. Шібутані, В. Трусом, Л. Стрікланд, А. Бодалевим, та іншими. Серед українських вчених ґрунтовні дослідження гендерної системи в Україні здійснюють І. Жеребкіна, І. Головащенко, І. Лебединська, Т. Мельник,

Н. Чухим; гендерних стереотипів і гендерних ролей Т. Виноградова, Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Семенов, П. Горностаї та ін.

Метою роботи є розглянути особливості підліткового віку, зміни, які відбуваються в цей час, звернути увагу на характер, його роль у поведінці, спілкуванні, розумінні з оточуючими підлітками людей (однолітків, дорослих і т.д.), а також розкриття поняття «підлітковий вік» та «надзвичайна ситуація».

Виклад основного матеріалу. Психологічно підлітковий вік украй суперечливий, він характеризується максимальними диспропорціями в рівні й темпах розвитку. Найважливішою психологічною особливістю є його почуття дорослості. Воно виражається в тому, що рівень домагань підлітка передбачає його майбутнє становище, якого він фактично ще не досяг. Саме на цьому ґрунті в підлітка виникають типові вікові конфлікти з батьками, педагогами й самим собою. У цілому – це період завершення дитинства й початку «виростання» з нього [5].

Перехід до підліткового віку характеризується глибокими змінами, що впливають на особистісний розвиток дитини. Вони стосуються фізичної зрілості організму, а також відносин, які складаються у підлітків з дорослими людьми та однолітками. Еталони міжособистісного сприймання, якими користуються підлітки, оцінюючи оточуючих людей, стають все більш узагальненими і співвідносяться з ідеалами, цінностями і нормами [4].

У цьому віці проявляються елементи деструктивної поведінки (тяга до паління, злодійства, обманів й т.д.). Підлітки часом не дисципліновані, енергійні, тривожні, дуже активні, особливо проявляють активність при виконанні класних, суспільних доручень, при прибиранні кабінету, шкільної території й т.д. Підліток зазвичай гостро переживає власні невдачі, і порушене самолюбство викликає в нього бажання замаскувати своє справжнє відношення до цих невдач: він робить вигляд, що успіхи в навчанні не мають для нього значення. Істотні знання при негативному відношенні підлітків до навчання має усвідомлення й переживання або неуспіхи в оволодінні тими або іншими навчальними предметами. Неуспіх, як правило, викликає в учнів бурхливі негативні емоції й небажання виконувати важкі навчальні завдання. Навпаки, сприятливою ситуацією навчання для підлітків є ситуація успіху, що забезпечує їм емоційне благополуччя. «Бажання гарно вчитися, – стверджував В.А. Сухомлинський, – приходить тільки разом з успіхом у навчанні. Інтерес до навчання з'являється тільки

тоді, коли є натхнення, яке народжується від успіху в оволодінні знаннями» [3, с. 3].

Письменниця Олена Кононенко правдиво охарактеризувала складність і суперечливість підліткового віку: «Людина вже не дитина, хоча часом ходить у коротких штанах й охоче заглядається на вітрини іграшок. І людина ще не юнак, хоча вже дерзає критично мислити будувати плани свого майбутнього».

К. Левін розглядає підлітковий період як соціально-психологічне явище, зв'язує психічний розвиток особистості підлітка зі зміною його соціальної позиції. Поведінка підлітка визначається маргінальністю його положення. На шляху переходу із дитячого світу в дорослий, підліток не належить повністю ні до того, ні до іншого [7].

М. Мід вказує на те, що тип переходу від дитинства до дорослості залежить від того, наскільки великий розрив існує у нормах і вимогах, які висуває певне суспільство до дитини і до дорослого. Існує залежність взаємин між поколіннями від темпів науково-технічного і суспільного розвитку [5].

З. Фрейд звертає увагу на біологічну детермінанту розвитку. Підлітковий вік характеризується обов'язковою віковою кризою. Це зумовлено статевим дозріванням. Підліткову кризу уникнути не можливо, оскільки спроби особистості інтегрувати нові сексуальні імпульси призводять до внутрішніх переворотів.

Л. Виготський вважає, що становлення людини передбачає діалектичну взаємодію двох видів розвитку – натурального і соціального. Головним новоутворенням перехідного віку є те, що в драму розвитку вступає новий, якісно своєрідний чинник – особистість самого підлітка. Соціальний розвиток, який призводить до утворення особистості, здобуває в самосвідомості опору для свого подальшого розвитку [2].

Для того щоб життя підлітка було кращим, потрібно помітно вплинути, і тоді міцніє його воля. Зростає інтерес до трудової діяльності, змінюються стосунки в колективі, поглиблюються і стають більш стійкими почуття, естетичні смаки. У старшому підлітковому віці інтенсивно формується ідейна спрямованість, світогляд і самосвідомість особистості. Діяльність стає більш спрямованою і соціально вмотивованою.

На мою думку складність виховання підлітків полягає в тому, що дорослі вважають їх дітьми, а вони самі прагнуть бути дорослими. Ось чому невміла опіка і навчання батьків пригнічують підлітка. І він бачить у цьому приниження своєї гідності. І він прагне грубо, різко уникнути опіки. У процесі формування характеру підліток виявляє нестійкість свого психологічного стану: підвищену збудливість, часті швидкі та різкі зміни настрою, форм поведінки.

У даний період формуються моральні почуття, але в поведінці підлітка не завжди поєднуються слова, почуття і діла, тому на це слід звернути велику увагу. І коли батьки, а також вчителі матимуть знання про цей переломний вік, підберуть необхідні методи та прийоми в роботі (спілкуванні) з такими дітьми, то покращать підліткам перехід даного вікового етапу. Ознайомившись з психологічними властивостями підліткового періоду, батьки чи вчителі знатимуть що робити в тій чи іншій ситуації, як правильно вести розмову і нащо більше звертати уваги.

На сьогоднішній етап розвитку науки існують різні тлумачення поняття «стереотипу».

Стереотип (від дав.-грець. στερεός – твердий, об'ємний і τύπος – «відбиток»). Спочатку «стереотип» – метафора щодо мислення, що прийшла з друкарської справи, де стереотип – монолітна друківана форма, копія з типографського набору або кліше, використовувана для друкарських машин. Стереотип – усталене ставлення до подій, вироблене на основі порівняння їх з внутрішніми ідеалами [7].

Вперше термін «стереотип» був введений в суспільні науки в 20-ті роки ХХ століття в США, коли виникла необхідність вивчення та пояснення законів функціонування масової свідомості. Засновником концепції стереотипного мислення і поведінки став американський вчений Волтер Ліппман (Walter Lippman). У своїй роботі «Громадська думка» (1922 р.). У. Ліппман стверджував, що це впорядковані, схематичні детерміновані культурою «картинки світу» в голові людини, які заощаджують його зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів і захищають його цінності, позиції і права [1, 8].

Поведінкові стереотипи теж дуже різноманітні й багато в чому визначають нашу поведінку, наші думки і ставлення до навколишнього. Завдяки цим стереотипам ми чітко знаємо, як себе вести в тому чи іншому випадку; знаємо, що погано і що добре; знаємо, хто правий, а хто не правий. Знаємо, але це не означає, що так і є насправді тому, що стереотипи, на яких засновані наші судження, можуть бути сформовані на помилкових передумовах або певних, не завжди обґрунтованих умовностях.

Формування стереотипів є обов'язковим елементом нашої культури, але разом з тим формування стереотипів породжує і певний консерватизм у нашій діяльності, у тому числі і в процесі мислення. Найчастіше люди не віддають собі звіту в тому, які саме причини вплинули на формування ставлення до інших людей і різних соціальних процесів і не здогадуються про те, що в першу чергу це соціальні стереотипи [8].

Саморегуляція поведінки підлітків складається з сукупності психологічних механізмів, які проявляються у виборі, засобах, оцінюванні, реалізації задуманого, ставленні до самого себе, прийнятті правильного рішення щодо різних життєвих ситуацій. Поведінка підлітків контролюється ними, якщо є бажання отримати схвалення людей з якими підліток рахується, тобто саморегулювати себе, щоб самоствердитись та бути визнаним. Саморегуляція поведінки підлітків здійснюється на базі засвоєння моральних процесів, які реалізуються у їх вчинках, оскільки ними активно усвідомлюється зміст етичних та моральних вимог. Під час підліткового віку відбуваються глибокі моральні зміни, пов'язані з плануваннями, ідеями, бажаннями. Різноманітні ситуації, взаємовідносини, події, життєві звички, успіх і невдачі, стають предметом роздумів, та інших поглядів. Підростаюча особистість починає дивитися з нових, узагальнених позицій, оцінювати моральні принципи. Враховуючи це починають з'являтися власні принципи поведінки, засади вчинків та оціні судження.

На основі певних надзвичайних ситуацій у кожної особистості розвиваються і формуються різні стереотипи. Так можна розглянути стерео-

типи і поведінки дітей у підлітковому віці у певній ситуації. Стереотип поведінки підлітків несе у собі риси, так би мовити, у переважних випадках, імпульсивності, рухливості, страху інколи це можуть бути і прояви агресії. І якщо не звертати увагу на поведінку, вчинки дітей у такому віці це може призвести до негативних наслідків: пожежі, затоплення в приміщенні, каліцтво.

Щодо надзвичайних ситуацій – кожен, як уже було відмічено раніше, поводить по-іншому в залежності від самої ситуації, психолого-фізіологічних особливостей дитини. Наприклад, розглянемо надзвичайну ситуацію, яка може виникнути серед підлітків на території школи. Діти досить часто ображають один одного і це не новина, а кожна дитина сприймає цю образу по-різному. Підлітки частіше всього намагаються у кращому випадку не звертати увагу, але в гіршому, а це часто саме так, намагається помститися або «замкнувшись» у собі може причинити шкоду своєму здоров'ю чи життю. У даній ситуації існує стереотип помсти один одному, щоб цього не сталося потрібно постійно вести роз'яснювальну роботу з підлітками, більше спілкуватися в школі, в дома; слідкувати як дитина сприймає події і світ в якому живе.

Під час виникнення надзвичайної ситуації потрібно враховувати не лише індивідуальні особливості дітей, а вікові і психологічні. Враховуючи психологічні знання про дану вікову групу, можна попередити небажані дії підлітків та спрямувати їх діяльність у правильному напрямку. Тому потрібно завчасно їх повідомити про виникнення надзвичайної ситуації та про порядок дій. Наголосити на тому, що потрібно зберігати особистий спокій, не реагувати на провокації; при виході із приміщення, пересуванні сходами багатопверхівок або до споруди цивільної оборони (сховища) дотримуватись правила правої руки (як при русі автомобільного транспорту) з метою уникнення тисняви; не вступати у суперечки з незнайомими людьми, уникати можливих провокацій.

Отже, ознайомившись з різними джерелами літератури з даної теми, можна зробити такі висновки, в якому соціумі буде зростати підліток і які фактори будуть при цьому впливати, така і сформується особистість; дитина «вбирає» в себе все що її оточує і це не лише стосується сім'ї, а й школи, де дитина проводить великий проміжок часу. Тому вчителям потрібно більше уваги приділяти таким категоріям учнів і вміло показувати шляхи вирішення цих проблем.

Список літератури:

1. Бабаєва А.В. Чоловіче і жіноче поведінка в історії культури (посібник зі спецкурсу) / А. В. Бабаєва. – Воронеж, 2000. – С. 32-35.
2. Возрастная и педагогическая психология / Петровский А.В. – М., 1979. – 470 с.
3. Колесов Д.П. Современный подросток. Взросление и пол.: Учебное пособие. – М.: МПСИ Флинта, 2003.
4. Мачуська І. Міжособистісне спілкування підлітків / І. Мачуська // Шкільний світ. – 2007. – Трав. (№ 17). – С. 1-11.
5. Як допомогти підлітку з «важким» характером // Шкільний світ. – 1999. – № 13-14.
6. Немов Р. С. Психология. Учебник для студентов высш. пед. учеб. заведений. В 3 кн. Кн. 1 Общие основы психологии – 2-е изд. – М.: Просвещение: В Л АД ОС, 1995 г. – 576 с.
7. Соціальний стереотип у життєдіяльності людей / Філософія і суспільство. № 3, 2007. – С. 152-160.
8. У. Ліппман, А. Ослон Про стереотипи: виписки з книги «Громадська думка» / Соціальна реальність, 2006, № 4. – с. 125-141.
9. Янчук В.О. Соціальне пізнання особистості та особливості його організації / Янчук В.О. – <http://academy.edu.by/details/personnels/yanchuk/lectures/SocCogn.htm>.

Малиневская Л.И.

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

СТЕРЕОТИПЫ ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА ПРИ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ

Аннотация

Исследованы стереотипы поведения детей подросткового возраста. Проанализировано понятие из темы исследования. Рассмотрены особенности подросткового возраста, изменения, которые происходят в это время, свернул внимание на характер, его роль в поведении, общении, понимании с окружающими подростка людей.

Ключевые слова: подросток, стереотип, чрезвычайная ситуация.

Malinevsky L.I.

Zhytomyr State University named after Ivan Franko

STEREOTYPES OF BEHAVIOR OF CHILDREN OF TEENS AT EMERGENCIES

Summary

The stereotypes of behavior of children of adolescents age are investigational. A concept is analysed from the theme of research. The features of teens, changes that take place at this time, are considered, displace attention on character, his role in behavior, communication, understanding with surrounding the teenager of people.

Keywords: teenager, stereotype, emergency.

УДК 37.011.3:372.461

ФОРМУВАННЯ ВИРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК СКЛАДОВОЇ ЇХНЬОЇ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ

Мариківська Г.А.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті доведено актуальність проблеми формування мовленнєвої культури старшокласників, зокрема виразності мовлення. Проведений аналіз дослідження виразності мовлення у працях провідних науковців. Зазначена думка провідних науковців щодо зв'язку виразності з іншими комунікативними ознаками мовлення: образністю, жвавістю, емоційністю. Визначено завдання, що сприяють формуванню виразності мовлення старшокласників. Зазначено шляхи подальшого вивчення цієї проблеми.

Ключові слова: мовленнєва культура, виразність мовлення, образність мовлення, художні тропи, стилістичні фігури.

Постановка проблеми. Проблема володіння культурним словом є актуальною для всіх тих людей, хто поважає себе й свою державу. Особливо актуальною ця проблема є для випускників шкіл, які мають вільно володіти усною й письмовою мовою в різних життєвих ситуаціях, грамотно використовувати різні види мовленнєвої діяльності, чітко й адекватно виражати свої думки. Усі ці складники є необхідною передумовою подальшої успішності особистості під час навчання у вищій школі, здійснення професійної діяльності чи організації неформального спілкування з іншими людьми. У світлі цього проблема формування мовленнєвої культури старшокласників є дійсно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виразності мовлення було предметом дослідження багатьох вчених, таких як Е. Адамова, Г. Апресяна, Н. Бабич, Р. Будагова, А. Васильєвої, Л. Введенської, Л. Павлової, М. Пентилюк, І. Федосова тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на велику кількість робіт, присвячених мовленнєвій культурі, проблема формування мовленнєвої культури старшокласників, зокрема виразності їхнього мовлення, не була предметом спеціальних досліджень. Усе це послугувало вибору теми нашого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є аналіз дослідження виразності мовлення у працях провідних науковців, визначення завдань, що сприяють формуванню виразності мовлення старшокласників.

Викладення основного матеріалу дослідження. Однією з комунікативних ознак культури мовлення є виразність. За тлумаченням словників, виразний – це 1) який зовнішніми ознаками передає внутрішні якості, переживання (про обличчя, очі і т. ін.), вимовний, промовистий [13]; який добре виражає що-небудь, яскравий за своїми якостями, зовнішнім виглядом [7]; 2) чіткий, розбірливий, легко зрозумілий [7, 13].

Е. Адамов зазначає: «Культурне мовлення ... це мовлення виразне... Виразність досягається фонетичними засобами, чіткою дикцією, правильною вимовою, експресивністю, що пов'язана з емоційною насиченістю мовлення» [1, с. 29]. До засобів виразності автор відносить використання прислів'їв, приказок, ідіоматичних висловів, метафор, гіпербол, спеціальних прийомів

підкреслення, звертання до аудиторії, повторів, епітетів, порівнянь, риторичних фігур, інверсій, градацій, антиitez.

Л. Введенська, Л. Павлова зазначають: «Виразність мовлення посилює ефективність виступу. Яскраве мовлення викликає інтерес у слухачів, підтримує увагу до предмета розмови, впливає не тільки на розум, а й на почуття, уявлення слухачів» [6, с. 127]; «У науці немає єдиного визначення поняття «виразність мовлення». Існують різні підходи до опису цієї якості мовлення. Учені вважають, що виразність може створюватися засобами мови всіх його рівнів. Тому в літературі виокремлюють виразність вимови, акцентологічну, лексичну, словотворчу, морфологічну, синтаксичну, інтонаційну, стилістичну... Ряд дослідників підкреслюють, що виразність усного мовлення в багатьох випадках залежить від ситуації спілкування» [6, с. 128]; «Допомагають тому, хто говорить, зробити мовлення образним, емоційним спеціальні художні прийоми, зображальні і виражальні засоби мови, що традиційно називаються тропами і фігурами, а також прислів'я, приказки, фразеологічні вирази, крилаті слова» [6, с. 129].

М. Пентилюк зазначає: «Виразність мовлення – не менш важлива його якість, ніж інші... Мовна практика свідчить, що мовлення здатне збуджувати увагу, викликати інтерес людей до сказаного чи написаного. Ці особливості культури мовлення називають виразністю» [14, с. 74]; «Виразність включає в себе й образність мовлення. Ця його якість передбачає вживання слів і словосполучень у незвичному, метафоричному значенні, що дає можливість образно, художньо відтворювати дійсність» [14, с. 75].

Г. Апресян підкреслює велике значення виразності для ораторського мовлення: «дійсно ораторське мовлення ... повинно містити хоча б елементи художності, виявляти красу публічного слова. Талановитий оратор нерідко здивовує й уражає своїх слухачів спритністю у підборі слів і виразністю свого мовлення, у точному і яскравому формулюванні своїх думок. Мовлення такого оратора... захоплює слухачів, налаштовує їх в унісон з оратором» [2, с. 151]; «...виразність мови, хоча поняття і відносне, тим не менш цілкомвизначене. Під нею розуміється смислова ємність і здатність зацікавлювати... слухачів. Виразність – це точність словесного зазначення предмета чи явища, уявлення чи поняття, що нерідко стає визначеною образністю» [2, с. 152].

Г. Апресян підкреслює велике значення інтонації для виразності мовлення: «Велика сила інтонації! Вона не тільки надає мовленню потрібного динамізму, нерідко драматизуючи його, а й посилює його виразність. Інтонація фактично оформлює мовлення, допомагає активізації її комунікативної функції, робить її визначеною. От чому інтонація, у якій би формі вона не звучала, має значну психологічну силу і являє важливий засіб посилення враження публічного слова» [2, с. 153].

А. Васильєва зазначає: «Термін «виразність» поки не має в науці єдиного визначення... Потрібно розрізнити виразність інформаційну (предметно-логічну, логіко-понятійну) і виразність чуттєвого виразу і впливу. При цьому обидва ці види можуть мати підвиди: відкрити (експресивну) і потайну (імпресивну) форми виразу. Співвідношення цих видів і підвидів по основним стилям різне» [5, с. 80].

Б. Головін зазначає: «Виразністю мовлення називаються такі особливості її структури, які підтримують увагу й інтерес у слухача чи читача» [8, с. 182]. На думку М. Ілляш, «Виразність у широкому смислі – це всі ті засоби й прийоми, за допомогою яких у читача виникає особливий інтерес й підвищена увага до змісту й форми мовлення» [10, с. 131]. Виразність досягається «використанням таких мовних засобів, що забезпечують вплив на читача або слухача» [11, с. 39]; «виразність буває структурно-інтонаційною і логічною» [12].

Р. Будагов вказує на зв'язок виразності з естетичною функцією: «Будь-яка людина, яка намагається говорити й писати не тільки правильно, а й виразно, завжди слідкує... за своєю мовою. Але не можна слідкувати за своєю мовою, одночасно не надаючи їй відомої естетичної цінності. Комунікативні можливості мови звичайно збільшуються, якщо вони є продуманими і з естетичної точки зору. Однак у розмовному мовленні чи в науковому стилі викладення естетична функція мови має зовсім інше призначення, ніж в стилі художнього твору. У перших випадках мова йде про правильне використання норм літературної мови, про ясність і точність викладення, у другій же сфері відношень проблема є більш складною. Тут сама комунікативна функція мови виступає в нерозривному зв'язку з функцією естетичною, причому письменник може черпати свої мовні ресурси під час і за межами літературної мови» [4, с. 112]. Автор наголошує, що «Мова художньої літератури, у першу чергу, мова великих майстрів слова, не змогла б естетично впливати на читачів, якщо б не «художні ресурси»... [4, с. 170]. Під художніми ресурсами автор розуміє метафори й порівняння [4].

І. Федосов пов'язує виразність і образність мовлення з емоційністю: «Мовлення одних людей сухе, розумне, мовлення інших – емоційне, яскраве, образне, виразне... Емоційні висловлювання легше сприймаються... Образність мовлення тісно пов'язана з емоційністю. Під образністю розуміється наочність, картинність, живописність, що полегшують сприйняття змісту» [19, с. 79-80].

Д. Розенталь вказує на вплив виразності мовлення на людину: «... для оживлення мови статті чи лекції... цілком доречно використовувати різноманітні фразеологічні і зображувальні засоби мови»

[15, с. 34]; «емоційна яскравість, образність мовлення створюються також використанням виразальних засобів мови. Сюди відносяться в першу чергу випадки вживання слова в переносному значенні, тобто тропи (порівняння, епітет, метафора, гіпербола тощо), а також різні стилістичні прийоми, що називаються фігурами (повторення чи пропуск слів, риторичне питання, паралелізм синтаксичної побудови, градація тощо» [15, с. 37].

М. Ілляш окреслює зв'язок між виразністю й образністю. На думку автора, образність мовлення – це коли «слова й словосполучення вживаються в їх незвичному, незвичайному значенні, тобто переосмислюються, метафоризуються... Крім того, існує образність цілого, тобто контексту... Образність входить в поняття виразності: усе, що образно, то й виразно, але не все виразне образно. Отже, існують необразні виразальні засоби й виразність у вузькому смислі, що виключає з свого змісту образність» [10, с. 131].

Б. Головін виокремлює умови, від яких залежить виразність мовлення: самостійність мислення, діяльність свідомості автора мовлення; небайдужість, інтерес автора мовлення до того, про що він говорить чи пише, до того, що він говорить і пише, і до тих, для кого він говорить чи пише; добре знання мови, її виразальних можливостей; добре знання засобів і особливостей мовних стилів; систематичне і свідоме тренування мовленнєвих навичок; свідомий намір автора мовлення говорити і писати виразно, психологічна цільова установка на виразність; наявність мовних засобів, що спроможні надавати мовленню якість виразності [8, с. 185-187].

Б. Головін вважає, що виразність можуть посилювати одиниці мови всіх рівнів – починаючи зі звуків і закінчуючи синтаксисом і стилями.

Основним джерелом мовленнєвої виразності, з точки зору Б. Головіна, є лексика – виразальні засоби мови.

На думку Б. Головіна, посилювати й послаблювати виразність мовлення може не тільки лексика, а й синтаксис мови. Для мовленнєвої виразності є дуже важливим порядок слів: заміна прямого звичайного порядку зворотним посилює виразність мовлення. Крім того, посилюється мовленнєва виразність не тільки різноманітністю синтаксичних структур, а й повторенням тієї ж структури – повтором синтаксичним, або паралелізмом [8, с. 196].

До синтаксичних засобів виразності Б. Головін відносить антитезу, градацію.

Особливу увагу, на думку Б. Головіна, треба приділити виразній ролі інтонації. Інтонація – «це рух, у процесі розгортання мовлення, висоти її звучання, сили, темпу, тембру і членування його паузами» [8, с. 200]. Інтонація дозволяє виражати не тільки логічне значення висловлювання, а й волю, емоції. Інтонаційна бідність, канцелярські мовні штампи послаблюють виразність нашого мовлення [8, с. 203]. На думку автора, найбільш сприятливі умови формування виразності мовлення в художньому стилі, найменш – у стилі діловому.

Ф. Сороколетов, А. Федоров вважають, що «невиразність засобів тягне за собою і невиявленість змісту того, що висловлюється» [16, с. 8].

Н. Бабич виокремлює технічні показники виразного мовлення: дихання, голос, дикція

(вимова), інтонація (тон), темп, жест і міміка. Автор вважає, що «лише добре оволодіння кожною складовою техніки виразності мовлення може гарантувати його високу якість» [3, с. 164].

Аналізуючи мовлення оратора, С. Гурвич [9], А. Толмачев [17] надають великого значення виразності й образності мовлення.

До зображально-виражальних засобів мови А. Толмачев [17] відносить тропи (порівняння, аналогію, метафору, метонімію, гіперболу, літоту, іронію, сарказм) і фігури (антитезу, градацію).

Ф. Сороколетов, А. Федоров зазначають: «Образне мовлення більш наочно висловлює зміст думки, воно легко сприймається на слух, надаючи естетичного задоволення слухачу і захоплюючи його. Фактичний матеріал бесіди чи виступу, викладений образним мовленням, запам'ятовується без особливих зусиль і зберігається в пам'яті довше... Образне мовлення викликає переживання у слухача, конкретизує зміст мовлення.» [16, с. 49].

Е. Фалькович застерігає: «Жвавість і образність мовлення не завжди доречні. До них звертаються тоді, коли потрібно дати живе уявлення про будь-яку подію чи викликати у слухача радість, надію, ненависть, огиду, обурення, максимально впливаючи на їхню увагу й волю, чи коли потрібно оживити ділове повідомлення» [18, с. 140].

З виразністю мовлення Г. Апресян пов'язує емоційність: «...емоційність забезпечується мовою, точніше, її виразністю і загальною будовою, стилем живого мовлення» [2, с. 214].

На нашу думку, формувати виразність мовлення можливо на заняттях з різних навчальних предметів, особливо на заняттях з української мови. З цією метою потрібно пропонувати завдання з аналізом мовних засобів вираження провідної думки (теми) та мети висловлювання (ідеї) тексту; завдання з аналізом специфіки тексту: його приналежності до певного стилю, його синтаксичної організації, особливостей членування мовленнєвого потоку, зумовленість тональності, інтонавання, лексичної наповненості, специфіки змісту, співвідношення образності-необразності, призначення (функціональної перспективи); завдання, у яких пропонується продумати, які позамовні (екстралінгвістичні) засоби можна застосовувати для посилення ефективності сприйняття з метою налагодження контакту з аудиторією; завдання на тренування правильності дихання, темпу мовлення, дотримання закону зростаючої звучності, правильного членування мовленнєвого потоку, уміння слухати співрозмовника тощо.

Висновки і пропозиції. Усебічний мовленнєвий розвиток учнів, виховання їхньої мовленнєвої культури – найважливіше завдання сучасного навчання. Формування мовленнєвої культури можливо здійснювати на заняттях з різних навчальних предметів, зокрема на заняттях з української мови. Формування мовленнєвої культури здійснюється шляхом використання спеціального комплексу завдань. На нашу думку, розробка й вдосконалення таких завдань є перспективним напрямком дослідження.

Список літератури:

1. Адамов Е.А. О культуре речи пропагандиста / Е.А. Адамов. – М.: Московский рабочий, 1970. – 80 с.
2. Апресян Г.З. Ораторское искусство / Г.З. Апресян. – [2-е изд.]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 255 с.
3. Бабич Н.Д. Основы культуры мовлення / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990. – 230 с.
4. Будагов Р.А. Человек и его язык / Р.А. Будагов. – [2-е изд.]. – М., 1976.
5. Васильева А.Н. Основы культуры речи / А.Н. Васильева. – М.: Русский язык, 1990. – 247 с.
6. Введенская Л.А. Риторика и культура речи / Л.А. Введенская, Л.Г. Павлова. – [3-е изд.]. – Серия «Высшее образование». – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 2003. – 544 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Й. Клічак – К.: Видавництво «Дніпро», 2009. – 1332 с.
8. Головин Б.Н. Основы культуры речи: [Учеб. для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.»] / Б.Н. Головин. – [2-е изд.] – М.: Высш. шк., 1988. – 319 с.
9. Гурвич С.С. Основы риторики / С.С. Гурвич, В.Ф. Погорелко, М.А. Герман. – К.: Вища шк., 1988. – 247 с.
10. Ильяш М.И. Основы культуры речи / М.И. Ильяш. – К.; Одеса: Вища школа, 1984. – 187 с.
11. Культура мовлення вчителя-словесника / уклад.: О.М. Горошкіна, А.В. Нікітіна, П.О. Попова та ін./ – Луганськ: Навчальна книга, 2007. – 111 с.
12. Культура фахового мовлення: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [Н.Д. Бабич, К.Ф. Герман, М.В. Скаб та ін.; За ред. Н.Д. Бабич] – 2-е вид. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 495 с.
13. Новый тлумачний словник української мови: У 3 т: 42000 слів/ Уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. – 2-ге вид., випр.. – К.: Аконті, 2004.
14. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю / М.І. Пентиліук. – К.: Вежа, 1994. – 240 с.
15. Розенталь Д.Э. Культура речи / Д.Э. Розенталь. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1964. – 140 с.
16. Сороколетов Ф.П. Правильность и выразительность устной речи / Ф.П. Сороколетов, А.И. Федоров. – Ленинград: Общество по распространению политических и научных знаний РСФСР: Ленинградское отделение, 1962. – 59 с.
17. Толмачев А. Полководец человеческой силы. Беседы об ораторском искусстве / А. Толмачев. – М.: Мол. гвардия, 1969. – 208 с.
18. Фалькович Э. Искусство лектора / Э. Фалькович. – М.: Госполитиздат, 1960. – 261 с.
19. Федосов И.А. Культура речи / И.А. Федосов. – Ростов-на-Дону, 1979. – 96 с.

Марькивская Г.А.

Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця

ФОРМИРОВАНИЕ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ РЕЧИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ИХ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье доказывается актуальность проблемы формирования речевой культуры старшекласників, в частности выразительности речи. Проведен анализ исследования выразительности речи в работах ведущих ученых. Приводятся мнения ведущих ученых о связи выразительности с другими коммуникативными признаками речи: образностью, живостью, эмоциональностью. Определяются задания, которые способствуют формированию выразительности речи старшекласників. Определяются пути дальнейшего изучения этой проблемы.

Ключевые слова: речева культура, виразителъность речи, образность речи, художественные тропы, стилистические фигуры.

Marikivska G.A.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

FORMATION OF SENIORS' SPEECH EXPRESSION AS A COMPONENT THEIR SPEECH CULTURE

Summary

The article proves the urgency of the formation of seniors' speech culture, in particular expression of speech. The analysis of speech expression study in the works of leading scientists was conducted. The opinion of leading scientists on the severity connection with other communication features of speech, imagery, vigor, emotion is mentioned. Tasks that contribute to the formation of speech expression seniors are defined.

Keywords: speech culture, speech expression, imagery of speech, artistic tropes, stylistic figures.

УДК 37:373.3

ВАРІАТИВНІСТЬ ЗМІСТУ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ТВОРЧИХ УМІНЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Мартиненко С.М., Нечипоренко К.П.

Педагогічний інститут

Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті здійснено ретроспективний аналіз варіативності змісту освіти; розкрито його можливості для розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи; проаналізовано інваріантну та варіативну складові навчального плану, виникнення інтегрованих підручників; охарактеризовано сутність і зміст авторських курсів «Логіка. 2-4 класи», «Розвиток продуктивного мислення. 1-4 класи» з метою визначення їх впливу на розвиток інтелектуально-творчих умінь школярів.

Ключові слова: зміст освіти, варіативність змісту освіти, інваріантна складова, варіативна складова, інтелектуально-творчі вміння, розвиток інтелектуально-творчих умінь, учні початкової школи.

Постановка проблеми. Вхідження України в європейський та світовий освітній простір супроводжується розбудовою системи національної освіти, докорінною модернізацією її змісту. Оновлена модель освіти, побудована на особистісно орієнтованому, діяльнісному та компетентісному підходах, передбачає формування творчої, цілісної особистості для життя в нових соціально-економічних умовах з урахуванням процесів євроінтеграції. Це зумовлює перебудову структури і змісту освіти, формування в учнів ключових і предметних компетенцій. На нашу думку, Базовий навчальний план сприятиме реалізації зазначеної стратегії освіти, зокрема

його варіативна складова, що вміщує години на вивчення додаткових предметів, гурткову, факультативну роботу з урахуванням спеціалізації загальноосвітнього навчального закладу.

Проведений аналіз нормативно-правових документів, Державного стандарту початкової загальної освіти, навчальних планів засвідчив, що навчально-виховні можливості варіативної складової Базового навчального плану для початкової школи досліджували відомі вітчизняні вчені та педагоги-практики (Н. Бібік, М. Богданович, В. Бондар, М. Вашуленко, О. Савченко, О. Скрипченко). Результатом їхніх наукових пошуків стало створення альтернативних під-

ручників і навчальних посібників для початкової школи, розроблення навчальних програм, курсів за вибором тощо.

Метою статті є аналіз складових навчального плану, навчальних програм, підручників для початкової школи як джерел змісту освіти, характеристика можливостей варіативної складової для розвитку інтелектуально-творчих умінь молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Для повного розуміння сутності і розкриття впливу варіативної складової змісту освіти на розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи вважаємо за необхідне провести ретроспективний аналіз цієї проблеми. Нами встановлено, що ідея варіативності змісту освіти у вітчизняній педагогіці не є новою. Ще з середини 70-их років ХХ ст. за часів Радянського Союзу різні аспекти цього феномена вирішували В. Давидов, В. Ельконін, Л. Занков, Н. Менчинська, О. Скрипченко, В. Сухомлинський, Н. Талізін. Активного вирішення ця проблема набула за часів становлення та розвитку Української державності. Зокрема у Програмі розвитку народної освіти Української РСР, розрахованій на 1991–1995 роки, зазначено основний недолік навчально-методичного забезпечення педагогічного процесу – його безальтернативність, слабку орієнтацію на задоволення індивідуальних запитів, потреб, інтересів та здібностей учнів, урахування творчого потенціалу кожного.

З проголошенням незалежності України розпочався активний процес реформування школи, який передбачав удосконалення чинних навчальних планів, програм і підручників. Як наслідок, було змінено структуру навчальних планів – виділення у них двох компонентів: державного та шкільного. Таке нововведення дало змогу більшою мірою враховувати особливості регіону, навчальних закладів, побажання батьків і учнів. «Це були по суті перші спроби запровадити варіативність змісту, але вони випереджали готовність науки і практики до їх реалізації» [7, с. 3]. Однак ґрунтовно теоретико-методологічні засади функціонування національної школи було розкрито у Концепції середньої загальноосвітньої школи (1992), яка визначила, що «одним із основних напрямів відродження національної школи є варіативність змісту, форм, методів навчання і виховання учнів» [4, с. 5].

Створюючи варіативні моделі навчальних планів, передбачалося забезпечити такі пріоритети: зменшення максимального навантаження учнів за роками навчання, створення реальних умов для переходу на п'ятиденний навчальний тиждень, забезпечення умов для оздоровчої й розвивальної діяльності учнів; збільшення питомої ваги предметів, які впливають на загальнокультурний і соціальний розвиток школярів; пріоритет вивчення рідної мови у школах з різним мовним режимом навчання; поєднання предметної системи навчання з інтегрованими курсами тощо. У зміст початкової освіти було введено елементи інтеграції навчальних предметів («Музика і рух», «Художня праця» та ін.), курси за вибором («Рідний край», «Народознавство», «Іноземна мова», «Ритміка» тощо).

Досить важливою проблемою стали розроблення та оновлення змісту навчальної літератури на нових теоретико-методологічних заса-

дах. У цей час було видано майже 50 підручників і навчальних посібників для початкової школи; переглянуто зміст чинних букварів, читанок, хрестоматій, підручників із мови, математик і підготовлено їх до перевидання. Зважаючи на зміни у суспільному житті, було внесено корективи в окремі теми до програм з читання та розвитку мовлення. Оскільки оновити зміст підручників за такий короткий термін було складно, вчителям пропонувалося самостійно вирішувати доцільність вивчення того чи іншого матеріалу з урахуванням соціально-економічних та політичних процесів, що відбувалися в суспільстві. Міністерство освіти України рекомендувало педагогам критично підходити до матеріалів, розміщених у підручниках, зміст яких не був оновлений відповідно до нових програм.

У цей період введено єдині підручники для 3-річної і 4-річної початкової школи, видано навчальні програми, в яких докорінно оновлено зміст матеріалу з читання та природознавства, а також вперше включено народознавство, інтегрований курс «Людина і навколишній світ». У 1994 році було перевидано навчальні програми для початкових шкіл з українською мовою навчання, укладено підручники з усіх навчальних предметів. Продовжуючи втілення ідей щодо структурування змісту підручників, у математику (за В. Богдановичем) було введено умовні позначення, зокрема: межі матеріалу, розрахованого на урок, вправи, що рекомендувались для домашньої роботи, кругові приклади та завдання з логічним навантаженням. Так, завдань, які б розвивали творчі вміння: фантазувати, генерувати ідеї, знаходити нові шляхи вирішення проблеми, було від 6% (у підручнику для 2 (1) класів) до 9,5% (у підручнику для 3 (4) класів), причому питома вага завдань із логічним навантаженням складала 3% та 7,5% відповідно. За типами творчі завдання не відрізнялись від тих, які були в попередніх підручниках, але сюжети задач змінилися. Зокрема, на зміну піонерам і жовтенятам прийшли юннати, пропонувалося виміряти відстань від Києва до Харкова, Львова, а не до Москви тощо.

Новий етап реформування змісту освіти розпочався у 1996 році з прийняттям Закону України «Про освіту», Концепцією державного стандарту загальної середньої освіти, які визначили його сутність і структуру, Базового навчального плану (державний, регіональний та шкільний компоненти) із зазначеними освітніми галузями та співвідношенням кількості годин на їх вивчення за роками навчання. В основу побудови кожної галузі покладено наскрізні змістові лінії для всіх рівнів загальної середньої освіти. Відтак, освітні стандарти стали передумовою для розвитку варіативної шкільної освіти.

У 1997 році опубліковано проект Державного стандарту початкової ланки освіти, Програми середньої загальноосвітньої школи. 1-4 (1-3) класи, згодом затверджено Базовий навчальний план, який охоплював інваріантну та варіативну складові. Інваріантна складова «охоплювала всі предмети, які складали базу освіти, були її державним стандартом, викладалися і вивчалися за навчальним планом, програмами і підручниками» [5, с. 34]. Інваріантна складова передбачала вивчення української мови, математики,

музики і образотворчого мистецтва, фізичної культури, природознавства, трудового навчання, основ здоров'я.

Варіантна складова «охоплювала вибірково-обов'язкові предмети, курси за вибором учнів, гуртки, факультативи з окремих предметів, дисципліни спеціалізації, також і мови населення (польська, чеська, угорська тощо)» [5, с. 34]. Її метою була диференціація та індивідуалізація навчання, врахування регіональних умов, вікових особливостей і потреб дітей.

Варіативність змісту освіти забезпечували інтегровані підручники, зокрема підручник для 1 класу «Горішок» (1997), зміст якого доповнювався зошитом із друкованою основою та методичним посібником для вчителя. Завдання «Горішка» вимагали від учнів активної творчої праці, під час роботи над ними діти навчалися всебічно розглядати поняття, вирішувати проблеми, у них розвивалося дивергентне мислення, вміння аналізувати, узагальнювати, прогнозувати, генерувати ідеї. М. Вашуленко, Н. Бібік, Л. Кочина інтегрували зміст навчання грамоти, математики та ознайомлення з навколишнім світом, що сприяло розвитку в учнів інтелектуально-творчих умінь.

Новий етап реформування змісту шкільної освіти розпочався з прийняттям Закону України «Про загальну середню освіту» (1999), який визначав основні засади функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти, що сприяла вільному розвитку особистості. Відтак, школа першого ступеня передбачала всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, бажання і вміння вчитися, діти мають набути достатній особистий досвід культури спілкування і співпраці у різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти (2000) було розроблено кілька варіантів типових навчальних планів для початкової школи, за яких учні мали оволодіти ключовими компетентностями, тобто «набутими у процесі навчання інтегрованими здатностями особистості, які складаються із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці» [2, с. 3], які, на нашу думку, передбачали розвиток в учнів інтелектуально-творчих умінь. У Державному стандарті (2012) пріоритетним завданням початкової школи визначено також оволодіння учнями ключовими компетентностями, які передбачають сприяння їхньому особистісному, інтелектуальному та творчому розвитку. Тож на основі зазначеного вважаємо, що робота над розвитком інтелектуально-творчих умінь молодших школярів має бути систематичною, послідовною, хоча висока щільність матеріалу, скорочення навчальних годин практично з кожного предмету не дає змоги вчителю виділити достатньо часу для цього. Саме розширення кількості годин на вивчення навчаль-

них предметів за рахунок варіативної складової навчальних планів спроможне підвищити ефективність досягнення поставленої мети.

У поданій статті розглянемо також можливості освітньої галузі «Математика» щодо розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів. З урахуванням цього проаналізуємо зміст навчальних курсів «Логіка. 2-4 класи» і «Розвиток продуктивного мислення. 1-4 класи», які є у варіативній складовій Типових навчальних планів. Аналіз «Логіки. 2-4 класи» (автор О. Митник) з метою виявлення її спрямованості на розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів засвідчив великий потенціал навчального змісту. Мета курсу полягає в розвитку логічного та математичного мислення, просторового уявлення, винахідливості, кмітливості та зосередженості. Зазначені навчальні посібники структуровані відповідно до програми за принципом поступового ускладнення матеріалу, циклічної побудови змісту навчання та складаються з трьох розділів: «Поняття», «Судження», «Умовиводи». Логічні задачі розроблено на основі даних із різних галузей наук, практичної діяльності людини, повсякденного життя. Вирішення проблемно-пошукових завдань спрямоване на розвиток уваги, пам'яті, мислення, уяви, фантазії, синтезу та аналогії, вміння генерувати власні ідеї. У навчальних посібниках вміщено також логіко-математичні ігри, правила, алгоритми, учні знайомляться з основними логічними поняттями, логічними задачами, вчать міркувати. Водночас кожне заняття має потенційні можливості щодо створення ситуацій розмірковування, під час яких учні висувають власні ідеї, гіпотези, доводять або спростовують їх раціональність.

Авторська програма курсу «Розвиток продуктивного мислення. 1-4 класи» і навчально-методичний комплект «Планета міркувань» для учнів 1-4 класів, розроблені О. Гісь, спрямовані на розвиток продуктивного мислення і творчих здібностей дітей. Програма спрямована на активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів і мінімальне втручання у цей процес учителя. Заняття з цього курсу передбачають творчий пошук, ініціативу, самостійність, продуктивне мислення, допитливість, кмітливість, пошук нових шляхів вирішення проблеми, що й сприяє розвитку інтелектуально-творчих умінь.

Висновки. Впровадження нормативно-правових документів у галузі початкової освіти уможливило розробити варіативне навчально-методичне забезпечення змісту освіти учнів, а саме: авторські програми, альтернативні підручники, навчальні посібники з різними методичними підходами до реалізації змістових ліній, вимоги до кожної освітньої галузі, до формування загальнонавчальних умінь і навичок. Саме варіативність змісту освіти сприяє вільному вибору навчальних предметів з урахуванням викликів сьогодення, потреб учнів, батьків, педагогів для формування креативної особистості з розвиненими інтелектуально-творчими вміннями та здібностями.

Список літератури:

1. Гісь О. М. Планета міркувань: метод. посіб. для вчителів / О. М. Гісь, І. В. Філяк. – 2-ге вид., доп. – К.: Ін-т сучас. підруч., 2013. – 260 с.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2001. – № 7. – С. 1–16.

3. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2012. – № 7. – С. 1–18.
4. Концепція середньої загальноосвітньої школи України // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – № 4. – с. 4–20.
5. Мартиненко С.М. Лекції з загальної педагогіки: навчальний посібник // С.М. Мартиненко, Л.Л. Хоружа. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2003. – 136 с.
6. Митник О. Я. Курс «Логіка» в системі загальної середньої освіти: програма, календарне планування, методичний інструментарій, поняттєвий апарат // Початкова школа. – 2007. – № 10. – С. 1–16.
7. Савченко О. Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 3.

Мартыненко С.Н., Нечипоренко Е.П.

Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ВАРИАТИВНОСТЬ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ТВОРЧЕСКИХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье осуществлен ретроспективный анализ вариативности содержания образования; раскрыто его возможности для развития интеллектуально-творческих умений учащихся начальной школы; проанализированы инвариантную и вариативную составляющие учебного плана, возникновение интегрированных учебников; охарактеризованы сущность и содержание авторских курсов «Логика.2-4 классы», «Развитие продуктивного мышления.1-4 классы» с целью определения их влияния на развитие интеллектуально-творческих умений школьников.

Ключевые слова: содержание образования, вариативность содержания образования, инвариантная составляющая, вариативная составляющая, интеллектуально-творческие умения, развитие интеллектуально-творческих умений, учащиеся начальной школы.

Martynenko S.M., Nechyporenko K.P.

Pedagogical Institute
of Borys Grinchenko Kyiv University

VARIABILITY OF EDUCATION CONTENT AS FACTOR OF THE DEVELOPMENT INTELLECTUAL AND CREATIVE SKILLS OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

Summary

The article presents the retrospective analysis of the variability of education content; determines its potential for the development of intellectual and creative skills of primary school pupils; analyzes unvariable and variable components of the curriculum, the history of nascency of integrated textbooks; characterizes the content of unique courses «Logika.2-4 classes», «Development of productive thinking.1-4 classes» to determine their influence on the development of intellectual and creative skills of primary school pupils.

Keywords: education content, unvariable component, variable component, intellectual and creative skills, the development of intellectual and creative skills of primary school pupils.

УДК 378.091:373.3

ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ПРОФЕСІЙНІЙ САМООСВІТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Мельник І.М.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розкривається суть поняття «професійна самоосвіта» у взаємозв'язку з такими термінами, як: «самоосвіта», «саморозвиток», «професійна діяльність». Подано аналіз наукових підходів до сутності досліджуваної категорії, уточнено їх змістову характеристику. Акцентовано на особливостях професійної самоосвіти майбутнього вчителя початкової школи. Виділено три напрями професійної самоосвіти: інформаційно-пізнавальний, інтелектуально-розумовий, духовний. Визначено форми професійної самоосвіти майбутнього класовода при вивченні дисциплін: основи загальної педагогіки (вступ до спеціальності), загальна педагогіка, історія педагогіки).

Ключові слова: професійна самоосвіта, загальна педагогіка, майбутній вчитель початкової школи, форми, напрями самоосвіти.

Постановка наукової проблеми. Модернізація вищої освіти в Україні, її інтеграція із сучасними освітніми системами світу зумовлює необхідність підвищення професіоналізму вчителя взагалі, початкової ланки зокрема.

Успішна конкуренція на світовому ринку знань залежить передусім від уміння привабити до себе на освітньому та економічному ринках. Це вдається лише фахівцеві з ґрунтовною, професійною компетентністю, активністю і соціальною відповідальністю. Означене актуалізує проблему професійної самоосвіти майбутнього вчителя початкової школи, який у складних умовах реформування освіти спроможний буде творчо, з усією відповідальністю вирішувати складні проблеми навчання й виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням професійної самоосвіти майбутнього вчителя початкової школи займалися Н. Кічук, І. Гавриш, Л. Коваль, І. Осадченко, Л. Хомич, Р. Пріма, Ю. Поваренков, Т. Кудрявцев та ін.

Інтерес до означеної проблеми зростає у зв'язку із зростанням вимог до професійної підготовки вчителя початкової школи (О. Акімова, А. Бистрюкова, О. Савченко, Л. Римар, О. Стапчук, О. Кузнецова, Н. Гузій, О. Вітківська, І. Сидоренко, В. Євдокимов).

З огляду на багатовимірність досліджуваного поняття вважаємо доцільним детальніше вивчення його змістової характеристики.

Виділення не вирішених раніше частин досліджуваної проблеми. У статті ми акцентуємо на мало дослідженому аспекті взаємозв'язку професійної самоосвіти майбутнього вчителя початкової школи з пріоритетними напрямками: інформаційно-пізнавальний, інтелектуально-розумовий, духовний. Наголошуємо на потенціалі педагогічних дисциплін у розвитку зазначених напрямів.

Мета статті є узагальнення теоретичних напрацювань і тлумачень сутності терміну «професійна самоосвіта» в контексті актуалізації питання підвищення якості підготовки вчителя при вивченні педагогічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Сучасна практика професійної самоосвіти взагалі, майбутнього педагога початкової школи зокрема, не може бути цілеспрямованою і системною без ґрунтовного наукового витлумачення. Проблеми професійної самоосвіти майбутнього вчителя залежно від їх

змістової спрямованості й належності до рівнів наукового знання, класифікуються на декілька груп: методологічні, науково-педагогічні, дидактичні, психологічні, організаційно-методичні.

У контексті нашого дослідження домінуючими є науково-педагогічні, хоча значну вагу мають і дидактичні, організаційно-методичні. Серед найбільш значущих у сукупності цих проблем є: аксіологічні орієнтири професійної самоосвіти сучасного педагога, сутність професійної самоосвіти майбутнього вчителя в умовах освітнього середовища ВНЗ, зміст, шляхи, способи професійної самоосвіти, її діалектика й динаміка на різних ступенях підготовки фахівця, методика діагностики професійної самоосвіти як важливої складової професіоналізму вчителя. Попри значну міру теоретичної розробленості суттєве значення у розв'язанні означених проблем є розуміння сутнісної характеристики поняття «професійна самоосвіта» у контексті педагогічної діяльності та професійної компетентності педагога.

З огляду на складність і багатогранність категорій «педагогічна діяльність», «професійна компетентність педагога» у взаємозв'язку з різними освітніми рівнями правомірно припустити, що категорія «професійна самоосвіта» вчителя, відтак і початкової школи є складним і багатогранним.

Це пояснюється і тим, що зміст структурних елементів професійної діяльності педагога залишається однією з найбільш невирішених проблем сучасної педагогіки. Слушною є подібне міркування Гури О.І. щодо педагогіки вищої школи [1, с. 36]. Ми солідарні з позицією науковця у тому, що «і професійна діяльність педагога вищої школи, і професійна діяльність вчителя є видами однієї соціокультурної діяльності – педагогічної діяльності, і тому вони мають багато спільного» [1, с. 36].

Безумовно, професійна самоосвіта педагога інтегрує у свої психологічні, соціальні, історико-педагогічні, духовні, культурні імперативи, тому є предметом дослідження філософії, соціології, психології, педагогіки.

Термін «професійна самоосвіта» вживається у зв'язку з такими поняттями, як «самоосвіта», «самовдосконалення», «самовиховання», «професійна готовність», «професійна компетентність», «професійна зрілість», «педагогічна діяльність», «педагогічна майстерність».

Ми вважаємо, що ґрунтовна характеристика досліджуваного поняття можлива лише за умови з'ясування етимології терміну, а також характеристики ключових понять, пов'язаних з ним.

Суть поняття «професійний» зводиться до наступного: пов'язаний з професією.

Етимологія слова «професія» має іноземну основу «Професія (з лат. *professio* – офіційно зазначене заняття, спеціальність) – рід трудової діяльності, що вимагає певних знань і трудових навичок і є джерелом існування» [2, с. 287].

Аналіз основних підходів до трактування суті самоосвіти свідчить, що її розглядають: як вид діяльності у професійній підготовці (О. Гура, Н. Кічук, В. Крижка, Р. Пріма, Н. Кузьміна, І. Зязюн); як спосіб оволодіння інформацією, знаннями (І. Белецька, О. Мишутіна, Г. Коджаспірова), як засіб залучення до цивілізації (Г. Аванесова, М. Ярошенко, Р. Позінкевич, Р. Азарова), як спосіб підвищення пізнавальної активності (Пометун О., Пан І.В., Лесохіна Л.).

Три загальні підходи до розуміння сутності самоосвіти виділяє І. Сидоренко [3], які зводяться до наступних положень: 1) професійна функція самоосвіти, пов'язана з підвищенням ефективності професійної діяльності; 2) особистісний характер самоосвіти як самостійної роботи зорієнтованої на розвиток самопізнання; 3) самоосвіта як форма й засіб пізнавальної діяльності.

Ми підтримуємо позицію І. Сидоренко, однак зазначимо, що перший концепт більше корелює із включенням особистості в безпосередню професійну діяльність.

Цікаво й ґрунтовно з'ясовують сутність самоосвіти О.М. Акімова, О.В. Кузнєцова, роблячи акцент на самоосвіті як виді пізнавальної діяльності. Науковці визначають напрями самоосвіти для майбутніх учителів початкових класів: «інтелектуальний, духовний, інформаційний» [4, с. 49]. В цілому погоджуючись з авторами додамо, що з огляду на специфіку роботи вчителя початкової школи (багатопредметність, класовод) ми вважаємо за доцільне дещо розширити означені напрями. У нашій інтерпретації це такі напрями:

- інформаційно-пізнавальний, спрямований на ознайомлення з інформацією, пошук потрібної інформації, джерел, пізнання категоріально-понятійного апарату;
- інтелектуально-розумовий, орієнтований на поповнення педагогічних знань, розширення кругозору, оволодіння розумовими операціями (аналіз, синтез, узагальнення);
- духовний, спрямований на збагачення духовного світу особистості, залучення до здобутків культури, ріст педагогічної культури.

Відповідно до означених напрямків при вивченні педагогічних дисциплін пропонуються як індивідуальні, так і колективні форми самоосвіти. Це можуть бути різні індивідуальні, самостійні завдання, робота над літературою, над підготовкою творчих проектів, відвідування педагогічних музеїв, семінарів, конференцій, знайомство з передовим педагогічним досвідом тощо.

Різновидом професійної самоосвіти є, безумовно, науково-дослідна робота студентів, на що акцентують О.М. Акімова, О.В. Кузнєцова.

Теоретичним аналізом досліджень Н. Кічук, В. Крижка, І. Зязюна, О. Гури доведено, що про-

фесійна самоосвіта – це вибір стратегії і тактики професійної діяльності педагога. Водночас це важливий механізм творення самого себе. Як зазначає В. Крижка: «в американців є дуже слушне поняття «*self made man*» – людина, яка зробила саму себе. Так називають людей, які завдяки своїм зусиллям досягли значних успіхів. Кожен педагог, певною мірою, – селфмейдмен. Адже кожен із нас, – справедливо вказує В. Крижка, планує, направляє свою діяльність та життя, «будує себе». Наша біда в тому, що в більшості випадків ми не знаємо, чого бажаємо досягти та як це зробити» [5, с. 260].

Власне для студента ще у ВНЗ важливо спроектувати, спланувати свою професійну самоосвіту і спрямувати її в єдино правильне русло – досягнення високого професіоналізму. При цьому доцільно пам'ятати, що професійна самоосвіта вчителя прямо корелює з її самоосвітою, підвищенням рівня інтелекту, ерудиції, культури духовності учня.

Високий рівень професійної самоосвіти вчителя дозволяє йому сповна самореалізуватися, спрямувати свою діяльність на виховання, моделюючи і коригуючи водночас процес розвитку особистості, як власної, так і учня.

У контексті парадигми гуманної педагогіки, педагогіки співробітництва, обґрунтованої у 90-тих роках ХХ ст. Ш.А. Амонашвілі російський вчений В. Сластьонін вважає особистість самоорганізованим суб'єктом. Серед низки ключових характеристик такої особистості педагог називає «спрямованість на реалізацію «само»...: самовиховання, самоосвіти, самооцінки, саморозвитку, самовизначення, самоідентифікації, самодетермінації [6]. В. Сластьонін, характеризуючи педагогічну діяльність з позицій аксіології і виокремлює цінності, що ведуть до самовдосконалення. отож правомірним вважаємо віднести професійну самоосвіту до важливих цінностей педагогічної діяльності.

Феноменологічне трактування професійної самоосвіти дозволяє акцентувати на такій особливості – зв'язок її з ціннісними орієнтирами особистості, тобто спрямованістю її інтересів та потреб. Такі міркування знаходимо у В. Крижка, К.А. Абульханової-Славської, В.А. Сластьоніна. Значний інтерес у контексті нашого дослідження становить наукове упорядкування педагогічних цінностей та їх людей.

Аналіз різних типологій, цінностей дав можливість для В.Крижка узагальнити, що деякі моделі ціннісних ієрархій пройшли через усю європейську культуру.

За класифікацією Л.В. Сохань виділяються такі ієрархії: діонісійська, геркулесівська, прометеївська, аполонічна, сократична. Характеристика ієрархій подана у Крижка В.В. [6, с. 100-101].

Ми ж акцентуємо увагу на сократичній, згідно якої особистості притаманне прагнення пізнати та зрозуміти себе, свій внутрішній світ, тип особистості. Головною метою стає розвиток та самовдосконалення, творення самого себе [6, с. 10].

Усебічний аналіз теоретичних джерел дає можливість сформулювати авторську дефініцію аналізованого поняття: професійна самоосвіта – це комплекс діалектично зумовлених видів діяльності, взаємозумовлених на шляху

розвитку професіоналізму майбутнього вчителя. Інтегративну сутність означеного феномена ми розглядаємо як підсистему творчої педагогічної діяльності майбутнього вчителя, спрямовану на розвиток особистісних та професійних якостей, вдосконалення методичної компетентності, педагогічної культури з метою самореалізації своїх потенційних можливостей.

Безумовно, кожен студент, як і в майбутньому вчитель, перебуває на різних рівнях самоосвіти. Однак цей аспект потребує окремого вивчення.

Уже з 1 курсу, при вивченні загальної педагогіки (вступу до спеціальності, основ наукових досліджень, історії педагогіки) майбутній учитель початкової школи має усі можливості у ВНЗ займатися самоосвітою. Це залежить як від бажань, можливостей студента, так і від зорієнтованості, допомоги з боку викладача. Так, при вивченні історії педагогіки доречним є ознайомлення студентів із планом самоосвіти В. Сухомлинського, К. Ушинського, А. Макаренка. Складання власного плану самоосвіти, портфолію під мудрим керівництвом викладача вже з першого курсу мотивує студента до прагнення пізнати більше, розвитку самооцінки, критичного ставлення до власних досягнень чи прогалин, планувати самостійну рефлексивну діяльність із вивчення дисциплін професійного циклу, роз-

вивати власну ініціативу, пошук, навички для самоаналізу своєї діяльності, оцінювання власних здібностей, умінь, самореалізації. В результаті цілеспрямована і безперервна самоосвіта стимулює до досягнення професійних результатів, демонструє їх, сприяє професійній адаптації.

Пріоритетними серед умов успіху самоосвіти вбачаємо цілісність, системність, регулярність, безперервність, змістову насиченість, цілеспрямованість, мотивацію, відповідність рівню інтелектуального розвитку, вмінь.

Висновки і пропозиції. Таким чином, вищезазначене дозволяє констатувати, що інтерес до питання професійної самоосвіти актуалізується в зв'язку із зміною вимог до професійної підготовки вчителя, з пріоритетом особистісно орієнтованого та компетентнісного підходу у фаховій підготовці. Самоосвіта стає невід'ємною складовою спрямованості особистості, основою саморозвитку і професіоналізму, детермінантою системи базових відносин педагога до світу й самого себе. Водночас професійна самоосвіта є віддзеркаленням особистісно-позиційною ставлення студентів до майбутньої діяльності та мотиваційної спрямованості.

Цикл педагогічних дисциплін має достатні потенційні можливості для спрямування і розвитку професійної самоосвіти майбутнього вчителя початкової школи.

Список літератури:

1. Гура О.І. Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності: навчальний посібник / О.І. Гура. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
2. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови / А.О. Івченко. – Харків: Фоліо, 2006. – 540 с.
3. Сидоренко І.І. Проблеми самоосвіти особистості у вітчизняній педагогічній пресі другої половини XIX – початку XX століття / І.І. Сидоренко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі: зб. наук. пр. / [редкол. Т.І. Суценок (голов. ред) та ін.]. – Запоріжжя: КПУ, 2015. – Вип. 43 (96). – С. 51.
4. Акімова О.М., Кузнєцова О.В. Напрями самоосвіти / Акімова О.М., Кузнєцова О.В. // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі: зб. наук. пр. / [редкол. Т.І. Суценок (голов. ред) та ін.]. – Запоріжжя: КПУ, 2015. – Вип. 43 (96). – С. 46.
5. Крижко В.В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою: [навчальний посібник] / Василь Васильович Крижко. – К.: Освіта України, 2005. – 440 с.
6. Сластєнин В.А., Чижакова Г.І. Введение в педагогическую аксиологию. – М.:Изд. центр «Академия», 2003. – 192 с.

Мельник И.Н.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ПОТЕНЦИАЛ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ САМООБРАЗОВАНИИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье раскрывается сущность понятия «профессиональное самообразование» во взаимосвязи с такими терминами, как: «самообразование», «саморазвитие», «профессиональная деятельность». Подан анализ научных подходов к сущности исследуемой категории, уточнено их смысловая характеристика. Акцентируется на особенностях профессионального самообразования будущего учителя начальной школы. Выделено три направления профессионального самообразования: информационно-познавательный, интеллектуально-умственный, духовный. Обозначено формы профессионального самообразования будущего классоведа при изучении дисциплин: основы общей педагогики (введение в специальность, общая педагогика, история педагогики).

Ключевые слова: профессиональное самообразование, общая педагогика, будущий учитель начальной школы, формы, направления самообразования.

Melnyk I.M.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

ORIENTATIONS OF DISCIPLINES OF GENERAL PEDAGOGICS CONCERNING THE PROFESSIONAL SELF-EDUCATION OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER

Summary

The article throws light upon the essence of the concept «professional self-education» in the correlation with such subjects, as: «self-education», self-development», «professional activity». The analysis of scientific approaches towards the substance of the experimental category is given and closer definition of substantial characteristic are made in the article. It is accented on the peculiarities' of professional self-education of the future primary school teacher. Three directions of the professional self-education are determined: informational, intellectual and spiritual. The author proposes the main forms of self-education of the primary school teacher in the process of studying the disciplines of general pedagogics: introduction, general pedagogics and the history of pedagogics.

Keywords: professional self-education, general pedagogics, a future primary school teacher, forms of directions of self-education.

УДК 305:[37:001]

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Сембрат А.Л.

Переяслав-Хмельницький педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розкрито суть поняття «гендер» та визначено передумови виникнення гендерного підходу у педагогічній науці. Досліджено історію виникнення гендерних досліджень. Виокремлено основні напрями досліджень по впровадженню гендерного підходу; визначено рівні гендерного підходу та проаналізовано його основні положення, розкрито специфіку гендерних досліджень.

Ключові слова: гендер, гендерний підхід, педагогіка, гендерні дослідження.

Постановка проблеми. Світова наукова думка на межі другого – третього тисячоліть характеризується появою нових напрямків наукових досліджень, переосмисленням, здавалося б, усталених теорій і переоцінок звичних соціальних, політичних, повсякденних практик. Від століття до століття прогресує спеціалізація наукового знання. Нові проблеми, суперечності, альтернативи, типи інтелектуальної діяльності потребують культури порушення питань, спираючись на попередні наукові традиції і вміння зосередити думку на проблемах нової епохи, часу, країни. Перед гуманітарною наукою постали історичні завдання по-новому осмислити соціальні реалії переломних епох, погляди на світ і справедливність його організації, віднайти людські ресурси, потенційні можливості й межі перебудови усталених суспільних відносин, переозначити їх перспективу.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій з даної теми формує уявлення про сучасний стан розробленості питання впровадження гендерних досліджень в науку. Науковці звертають увагу на те, що в практичній діяльності перед педагогом постають питання, для вирішення яких треба оперувати знаннями з гендерної тематики.

Важливий внесок у розробку концепції гендерного підходу в педагогічній освіті зробили: О. Вороніна (проблеми розробки теорії та мето-

дології гендерних досліджень, визначення їх місця в системі підготовки студентів), С. Кльочина (шляхи гендерної соціалізації особистості з урахуванням вікових особливостей, розробка практикуму з гендерної проблематики для студентів з метою гендерних стереотипів). Гендерний підхід урахований у роботах С. Матюшкової, Н. Гендерник, Л. Шолохової, М. Поливянної, О. Шнирової, В. Кравець, О. Цокур.

Мета статті – розкрити суть поняття «гендер», дослідити історію розвитку гендерних досліджень в педагогіці, проаналізувати основні положення гендерного підходу.

Виклад основного матеріалу. Історичні завдання, які постали перед гуманітарною наукою зумовлені необхідністю оновити й реформувати національні суспільства та світову спільноту, дотримуватися гуманістичних і демократичних принципів соціального життя; зосередити увагу на особистості, її становищі і статусі, а також на її значенні в забезпеченні подальшого поступу людства та його стійкого розвитку; усвідомити, що керування сучасними соціальними процесами потребує не розрізаних ідей, а нової комплексної системи знань, що містить і соціостатевий складник.

Для позначення нових стратегій світового регулювання соціостатевих відносин у суспільних науках виник термін «гендер» та започатку-

валися гендерні дослідження. Вони мали на меті аналізувати відносини між жінкою та чоловіком, визначити їхні характеристики через спільне й відмінне, розкривати ролі статей, конструктив фемінності та маскулінності тощо.

Трансформація національного життя в умовах глобалізації, всеосяжні світові масштаби діяльності, зв'язків, стосунків, долання кордонів зумовили потребу запровадити поняття гендеру в практичних перетвореннях. Його стали застосовувати при визначенні політичних стратегій, правових відносин і норм, що їх регулюють, перетворень у всіх сферах життя під впливом жінок і чоловіків, залежно від розвитку та змін прав, свобод, обов'язків, відповідальності чоловіка й жінки та можливостей їх реалізувати.

Термін «гендер» почали застосовувати для опису всіх перетворень у суспільстві та державі, оскільки саме на них якраз впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини. Гендер став необхідним конструктом реальних практичних перетворень у суспільних відносинах, складовим базовим компонентом яких є статус жінки та чоловіка. Все більшого розголосу, поширення як у науковому вжитку, так і в політико-правовому аналізі проблем рівності статей набуває поняття гендеру і в Україні.

Гендер – досить складне поняття, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

- гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної;
- гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;
- гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації.

У всіх цих значеннях гендер вивчається в системі наукових «гендерних досліджень».

Гендерні дослідження – напрямок наукової діяльності та її соціальної організації, спрямований на вивчення місця, ролі, активності, волевиявлення й самореалізації чоловіків і жінок у змінних історичних умовах соціального буття певної епохи.

Поняття «гендерні дослідження» часто ототожнюються в науковій практиці з феміністськими чи «жіночими» дослідженнями. Нерідко використовують і поняття «дослідження жіночих проблем». Насправді ж об'єкт гендерних досліджень – не жінка, а весь спектр соціальних взаємодій між статями, заснованих на міжстатевій стратифікації соціуму. Центральне місце в сфері гендерних досліджень займає вивчення відмінностей і подібності в соціальній поведінці статей. Предметом гендерного аналізу є обидві статі, їх стосунки між собою, їх взаємозв'язки і взаємодетермінації з соціальними системами різних рівнів. Виходячи з цього, гендерний підхід можна використовувати у вивченні як жіночих, так і чоловічих моделей статевої ідентифікації та самореалізації. В історії розвитку проблематики стевих психологічних відмінностей виділяється ряд етапів. Наприклад, І. Кон, посилаючись на періодизацію Керол Джеклін, виділяє чотири етапи:

1. Перша чверть ХХ ст. – нечисленні дослідження психологічних особливостей чоловіків і жінок підводяться під рубрику «психологія статі», причому статі часто ототожнюються зі сексуальністю.

2. Друга чверть ХХ ст. – «психологію статі» змінила «психологія стевих відмінностей», які вже не зводились до сексуальності, але здебільшого вважались заданими природою.

3. Третя чверть ХХ ст. – цей термін змінюється на м'якший – «відмінності, пов'язані із статтю». Коло досліджуваних психічних явищ розширилося, а вплив біологічного детермінізму слабшав.

4. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. їх стали називати «гендерними відмінностями», які можуть взагалі не мати біологічної основи.

Гендерні дослідження зародилися під впливом феміністського руху другої хвилі (60-ті роки ХХ ст.), який виявив проблему нерівності можливостей за ознакою статі при формальній юридичній рівності статей. Боротьба за соціальну рівність на початку ХХІ ст. полягає, окрім іншого, в тому, щоб можливості людини якомога менше визначалися фактором статі. Коли на законодавчому рівні ця проблема була вирішена, виявилось, що фактична нерівність за ознакою статі, проте, збереглась у всіх сферах життя. Саме це й стало причиною появи другої хвилі феміністського руху.

Гендерні дослідження привели до розуміння того, що проблема нерівності набагато глибша, ніж це уявлялось; що вона впирається у відтворення нерівності можливостей. Була переосмислена роль культури, популярних стереотипів, упередженості науки у формуванні уявлень про жіночі й чоловічі, про мужність і жіночність та їх роль у творенні бар'єрів перед жінками й чоловіками.

Гендерні дослідження вивчають динаміку змін чоловічих і жіночих ролей у суспільстві й культурі, розробляють перспективну стратегію досягнення фактичної рівності можливостей жінок і чоловіків.

Гендерні дослідження також, вивчають суспільні інститути, які формують «традиційні» ролі і культурні норми: державу, сім'ю, систему освіти, церкву, мову, законодавство, механізм суспільного розподілу праці, засоби масової інформації. Вони дають змогу розкрити соціальні і культурні механізми, за допомогою яких у традиційному суспільстві формується нерівність людей на основі їх біологічної статі.

Гендерні дослідження, що становлять важливий розділ сучасного суспільствознавства, на відміну від біології стевого диформізму, вивчають соціальні і культурні відмінності в становищі і поведінці чоловіків і жінок у конкретному соціокультурному середовищі. Вони безпосередньо пов'язані з реалізацією прав людини. Тому проведення цих досліджень і розвиток гендерної освіти сьогодні вкрай необхідні для України як передумова громадянського суспільства.

Сам гендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «гендер» може також включати в себе певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що свідчить про дискусійність і багатоплановість гендерних досліджень, що приводять до неоднозначності рішень.

Так, гендерно-чутливий підхід (Гірджан, 1991) концентрує увагу на індивідуальних відміннос-

тях і на відмінності поглядів чоловіків і жінок, при визнанні статусної рівності між ними.

Гендерно-нейтральний підхід наполягає на визнанні рівності статей притому, що гендерні відмінності визнаються незначними й не допускають ціннісних визначень

При гендерно-стереотипізованому підході визнаються відмінності, але заперечується рівність між статями. Жінки і чоловіки повинні культивувати статеві відмінності, причому, в цій системі стосунків жінка завжди повинна потребувати захисту і підтримки з боку чоловіка. Заперечуючи значення й впливу біологічної статі, віддають перевагу впливу соціуму на становлення й конструювання гендерної ідентичності індивідів і гендерних відносин.

Гендерна педагогіка бере за основу те, що гендерна ідентичність не є одноманітною, жорсткою, однаковою для всіх чоловіків і для всіх жінок у рамках своєї статі. Через це, розробляючи структурно-функціональну модель соціалізації, ми виходили з визнання варіативності, індивідуальності, пластичності гендерних відмінностей.

Коло питань, яке вимагає своєї розробки і досліджень у зв'язку з декларуванням нового педагогічного напрямку, визначається проблематикою соціалізації індивіда, а саме: «Суспільство, стать, гендер» (біологічне і соціальне у гендерній соціалізації, наслідки гендерної асиметрії для розвитку особистості дитини, конструювання технологій впливу соціуму на індивіда з метою формування певної моделі гендерної ідентичності, сутність соціальних трансформацій у стосунках статей тощо); «Гендер і педагогіка» (гендерні аспекти історії школи і педагогіки; гендерний потенціал навчально-виховного процесу, вікові аспекти гендерної соціалізації,

критика гендерної тенденційності традиційної школи тощо).

Проблеми впровадження гендерного підходу в роботу школи і сім'ї» (методологія і методика гендерної освіти і виховання, шляхи впровадження гендерної інновації в навчально-виховний процес освітніх установ і сім'ї тощо); «Міжстатеві взаємини» (еволюція гендерної взаємодії, міжстатєва дружба, кохання, сексуальні стосунки); «Дошлюбна підготовка учнівської молоді» (гендерні проблеми сучасної сім'ї; сексуальна культура в сім'ї; гендерні особливості подружніх конфліктів, виконання батьківських ролей тощо); «Гендерний підхід у підготовці вчителів» (виявлення і подолання гендерних стереотипів учителів і студентів педвузів, методи і прийоми їх деконструкції і реконструкції).

Висновок. Отже, на сьогодні вже чітко окреслені систематизовані наукові знання з питань гендеру, спрямовані на пізнання суб'єктів – чоловіка й жінки, їхніх ролей, характеристик і зв'язків. Це дає змогу розглядати гендерні знання як самостійну дисципліну. Такому становленню гендеру як наукового напрямку сприяє його інституалізація в системі освіти й науки. Зокрема, гендерні дослідження набули статусу академічної дисципліни в американських та європейських університетах. Наукове дослідження й вивчення гендеру все більше поширюється в академічних та університетських центрах України, в яких вивчення гендерної проблематики було започатковане в 90-ті роки ХХ ст. й розвивається надалі. Нині можна відзначити зростання кількості українських гендерних наукових центрів, збільшення спеціалістів з питань гендеру, зростання кількості годин для викладання гендерної проблематики у ВНЗ, технікумах, школах тощо.

Список літератури:

1. Воронина О.А. Введение в гендерные исследования // Материалы Первой Российской летней школы по женским и тендерным исследованиям «Валдай – 96». – М.: МЦГИ, 1997.
2. Клецин, Александр. Дилеммы тендерной социологии // Гендерные исследования: Феминистская методология в социальных науках. – Харьков: ХЦГИ, 1998.
3. Комплексный подход к проблеме равенства женщин и мужчин. Концептуальные рамки, методология и ознакомление с «позитивным опытом». Заключительный доклад о деятельности Группы специалистов по вопросу о комплексном подходе к проблеме равенства женщин и мужчин (EG-S-MS). – Страсбург, май 1998 г.
4. Коновалов С.А., Топаева М.Т. История гендерного неравенства / Учебно-методический комплект по курсу «Введение в теорию гендера». Вып. III. – Алмати: Акыл кітабы, 1999.
5. Ритцер Дж. Современные социологические теории. – СПб., 2002.
6. Успенская В.И. Феминистская критика современного социологического знания // Женщины. История. Общество. – Тверь, 2002.

Сембрат А.Л.

Переяслав-Хмельницкий педагогический университет
имени Григория Сковороды

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГЕНДЕРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Аннотация

В статье раскрыта суть понятия «гендер» и определены предпосылки возникновения гендерного подхода в педагогической науке. Исследована история возникновения гендерных исследований. Выделены основные направления исследований по внедрению гендерного подхода; определены уровни гендерного подхода и проанализированы его основные положения, раскрыта специфика гендерных исследований.
Ключевые слова: гендер, гендерный подход, педагогика, гендерные исследования.

Sembrat A.L.

Pereyaslav-Khmelnytsky Grygoriy Skovoroda State Pedagogical University

THE HISTORY OF GENDER STUDIES IN PEDAGOGICAL SCIENCE

Summary

The article reveals the essence of the concept of «gender» and identified predictors of a gender approach in teaching science. Investigated the history of gender studies. There is determined the main directions of research on gender mainstreaming; the levels of gender approach and analyzes its main provisions gender studies.

Keywords: gender, gender approach, pedagogic, gender studies.

УДК 378-057.212

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ У ВИЩОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Служинська Л.Б.

Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена проблемі фахової підготовки майбутніх фахівців економічної галузі. Наведено міжпредметні зв'язки в процесі вивчення німецької мови у вищому економічному навчальному закладі, а також з'ясовано особливості фахової підготовки майбутніх менеджерів-економістів. Вивчаючи фахові дисципліни, менеджер-економіст тим самим створює самого себе як особистість, тому що сучасний стан освіти вимагає від майбутнього фахівця економічної галузі постійного оновлення знань, уміння навчатися протягом усього життя. Формування ринкових відносин, становлення в Україні демократичної держави зумовлюють зміну цільових настанов професійної освіти. Освіта та професійна підготовка є фундаментом людського розвитку та прогресу суспільства.

Ключові слова: менеджер-економіст, міжпредметні зв'язки, фахівець, вища освіта, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Сучасний стан вищої освіти потребує нових підходів до формування високопрофесійного фахівця, забезпечення умов для самореалізації особистості. Одним з найважливіших завдань вищих економічних навчальних закладів є підготовка фахівців, зміст навчання яких має переважно практичний характер. Є багато чинників, що впливають на якість їх підготовки. Серед них – впровадження у навчальний процес міждисциплінарної інтеграції, що передбачає активізацію пізнавальної діяльності студентів та професійного тренінгу [6, с. 15-16]. Важливим є те, щоб студенти не просто отримували знання з окремих дисциплін, а вміли користуватися апаратом кожної дисципліни в інтегрованому зв'язку для активізації їх пізнавальної та професійної діяльності. Тому актуальність міжпредметних зв'язків сьогодні зростає. Необхідність оновлення змісту освіти, розробки освітньо-професійних програм, навчальних планів та засобів діагностики рівня освітньо-професійної підготовки потребує усунення «суперечностей в ізольованості між окремими циклами дисциплін, які, як правило, викладаються без урахування професійної та спеціальної орієнтації, спрямованої оволодіння професією» [1, с. 216-218.]

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Основам розвитку системи вищої освіти в зарубіжному освітньому процесі присвячені наукові роботи провідних вітчизняних науковців Г. Алексевич, Г. Єгорова, Є. Москаленко.

У роботах Б. Гершунського, І. Зязюніна, В. Козакова, Л. Романишиної розглядається формування особистісних якостей фахівця в процесі професійної фахової освіти.

Мета статті – розглянути особливості міжпредметних зв'язків в процесі вивчення німецької мови у вищому економічному навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка майбутніх менеджерів-економістів передбачає формування готовності до професійної самореалізації, орієнтованої на вивчення таких навчальних дисциплін, які сприятимуть підготовці майбутнього менеджера-економіста до професійної самореалізації. Для того щоб підготувати фахівця із міжнародної економіки до професійної самореалізації потрібні спеціальні навчально-методичні комплекси, які будуть спрямовані на розвиток професійно важливих якостей майбутнього менеджера-економіста.

Студенти I-IV курсів вивчають дисципліни «Іноземна мова», «Іноземна мова професійного спрямування», «Країнознавство» та «Менеджмент» та інші. Вивчення даних навчальних дисциплін дає змогу інтегрувати зусилля педагогів та оптимізувати процес підготовки майбутнього менеджера-економіста до професійної самореалізації.

Так, матеріал із навчальної дисципліни «Іноземна мова», що вивчається на першому курсі, має, перш за все, побутовий і країнознавчий характер. Студенти знайомляться із західним стилем життя, його особливостями, що впливає на формування змістового компонента іншомов-

ної підготовки та розширює комунікативні та інтелектуальні параметри професійних якостей, необхідних для професійної самореалізації.

Вивчаючи навчальну дисципліну «Іноземна мова», студент набуває навичок практичного володіння німецькою мовою у різних видах мовленнєвої діяльності в обсязі тематики, зумовленої потребами щоденного спілкування; отримує новітню інформацію з іноземних джерел; розвиває навички оглядового, інформативно-пошукового читання. Оволодіння цим навчальним курсом формує у студентів навички практичного використання набутих знань під час участі в змодельованих ситуаціях професійної діяльності [4, с. 76-80].

На другому курсі починається вивчення дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування». Матеріал, який вивчався на першому курсі, з навчальної дисципліни «Іноземна мова», поступово розширюється та спеціалізується відповідно до профілю підготовки студентів. Причому, такі теми як «Економіка Німеччини» чи «Економіка німецькомовних країн», «Суть та завдання економіки» вибудовуються на матеріалі, вивченому раніше у темі «Географічне положення Німеччини», «Географічне положення Австрії», «Економіка Німеччини». Засвоєння матеріалу з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування», що вивчається студентами на другому курсі, сприяє підготовці майбутнього менеджера-економіста до професійної самореалізації, оскільки формуються такі важливі професійні якості, як комунікативність та організаційність, необхідні для професійного зростання.

Метою викладання зазначеної дисципліни є формування необхідної комунікативної спроможності у сферах професійного та ситуативного спілкування в усній та писемній формах, подачі загальноекономічної тематики, а також формування основ роботи над літературою загальноекономічного характеру. Тематика матеріалів, які вивчаються, відображає сутність та функції менеджменту, підприємства, виробництва, торгівлі, маркетингу, реклами, зовнішньої торгівлі та ін. При цьому відпрацьовуються основні мовні моделі, які використовували у темах, що вивчаються на першому курсі. Передбачалося, що це сприятиме формуванню комунікативних та організаторських умінь майбутніх менеджерів-економістів, що важливо для їхньої професійної самореалізації.

Для ефективної підготовки майбутнього менеджера-економіста до професійної самореалізації необхідні навички та вміння професійно спрямованого спілкування в галузі економіки, оскільки уміння користуватися іноземною мовою у професійній діяльності є необхідним для майбутнього менеджера-економіста. Адже фахівець цього профілю повинен вміти обмінюватися усними та письмовими повідомленнями із зарубіжними партнерами, і, таким чином, під час виконання своїх професійних обов'язків повинен вести спонтанну бесіду на професійні теми з носіями мови. Тому підготовка майбутнього менеджера-економіста передбачає високий рівень активного володіння іноземною мовою, який повинен бути максимально наближений до рівня володіння носієм мови.

Майбутній менеджер-економіст, який володіє іноземними мовами, повинен не лише знати граматичні структури мови, що вивчається, а й воло-

діти сформованими комунікативними навичками та вміннями, для того щоб вирішувати свої професійні обов'язки та суспільні проблеми. Адже крім знань граматичних структур та відповідного словникового запасу, майбутнім менеджерам-економістам необхідно володіти також знаннями із культури носіїв іноземної мови. Тому в сучасних дослідженнях, присвячених навчанню іноземної мови майбутніх менеджерів-економістів, велика увага приділяється формуванню у студентів готовності до іншомовної соціокультурної комунікації [5].

Таким чином, одним із важливих питань з підготовки майбутнього менеджера-економіста до професійної самореалізації є володіння професійно-спрямованою іноземною мовою. Важливе місце займає спеціалізація в мові та її зв'язок із профілюючими економічними навчальними дисциплінами.

Навчальна програма третього курсу передбачає вивчення дисципліни «Країнознавство». Оскільки майбутній менеджер-економіст повинен володіти не лише навичками та вміннями спілкування на побутову тематику, але й також бути обізнаним з країнознавчою тематикою. У вивчення навчальної дисципліни «Країнознавство» входять факти про німецькомовні країни. Основне завдання курсу – формування у студентів сучасних уявлень про геополітичну картину німецькомовних країн через комплексне, ширше за своїм змістом, вивчення країн шляхом систематизації та узагальнення різномірних даних про їх історію, природу, населення, господарство, соціальну сферу та культуру. Розв'язування такого завдання вимагає знання основ географії, історії, зарубіжної літератури, тому навчальний курс «Країнознавство» передбачає широкі міжпредметні зв'язки.

Характеризуючи географічне положення, природні умови і ресурси країн, студенти повинні спиратися на вже здобуті знання про їх розташування, клімат, внутрішні води, корисні копалини з навчальної дисципліни «Іноземна мова».

Програма четвертого курсу передбачає вивчення навчальних дисциплін «Іноземна мова професійного спрямування» та «Менеджмент». Комплексне вивчення цих дисциплін забезпечувало ще більш повну та ґрунтовну підготовку майбутньому менеджеру-економісту до професійної самореалізації. У результаті інтегративного підходу до освоєння зазначених дисциплін відбувалося формування необхідної комунікативної спроможності студентів у ситуаціях професійного спілкування в усній та писемній формах під час обговорення загальноекономічної тематики, що сприяло виробленню у майбутніх менеджерів-економістів упевненості у власній готовності до роботи за фахом і стимулювало студентів до визначення нових цілей для професійного зростання та самореалізації.

У процесі професійної підготовки майбутній менеджер-економіст повинен опанувати основними знаннями у сфері менеджменту. Вивчення даної навчальної дисципліни передбачало розуміння концептуальних засад системного управління організаціями, набуття вмінь розробки і прийняття рішень. Майбутні менеджери-економісти в процесі підготовки знайомилися із

сутність менеджменту, аналізували основні напрямки розвитку науки управління. Тому навчальна дисципліна «Менеджмент» займає важливе місце в системі підготовки висококваліфікованих фахівців.

Основною метою дисципліни є формування сучасного управлінського мислення та системи спеціальних знань у галузі менеджменту, вміння аналізувати проблеми, виробляти і реалізовувати оригінальні управлінські рішення, які забезпечують високу конкурентоспроможність та стабільне положення на ринку праці. Головним завданням курсу «Менеджмент» є вивчення студентами теоретичних основ менеджменту, а також завдань та функцій менеджера.

Під час вивчення навчальної дисципліни «Менеджмент» найбільший інтерес у студентів викликали розділи, пов'язані з теоріями прийняття управлінських рішень. Це, зокрема, етапи прийняття управлінських рішень та процес їх ухвалення, класифікація та ознаки управлінських рішень й групові способи ухвалення управлінських рішень. Особливий інтерес викликали у студентів фактори успішного управління підприємством, де ключову роль відіграють як особистісні якості керівника, так і професійні.

Студенти узагальнювали, що менеджер-економіст у процесі своєї професійної діяльності повинен забезпечити на підприємстві результативність спільної роботи працівників, організувати контроль за діяльністю персоналу, бути відповідальним за мотивацію та активізацію підлеглих, найм та та підготовку працівників та піклуватись про створення сприятливого мікроклімату у робочому колективі [2, с. 22].

Важливими ознаками ефективності професійної підготовки менеджера є сформована готовність самостійності у професійній діяльності, виявлення інтересу до майбутньої професійної діяльності, готовність до самонавчання і саморегуляції, сформованість операцій мислення та усвідомлення цілей підготовки, що є основою для професійної самореалізації в майбутньому.

У процесі вивчення фахової дисципліни «Менеджмент» майбутні менеджери-економісти одержували інформацію не тільки про поняття менеджменту, його зміст і місце в системі соціально-економічних категорій, формування та еволюція теорії і практики менеджменту, сучасні теорії менеджменту, поняття соціальної відповідальності та етики менеджменту, але і про суб'єктів підприємництва та умови їх господарювання, складові процесу менеджменту, функції планування у менеджменті, функції організації діяльності у менеджменті, основи менеджменту персоналу, а також про проблеми комунікації в менеджменті, керівництво та лідерство, управлінські рішення, функції мотивації у менеджменті, управління групами, управління конфлік-

тами та стресами, що важливо для професійної самореалізації у ході фахової діяльності.

Відомо, що фахівець – це уособлення поєднання теоретичної науки з практичною діяльністю у житті. Але не тільки професійні знання повинні характеризувати фахівця у суспільстві. На першому плані повинні бути його особисті якості та вміння служити суспільним інтересам. У народі ще досі панує думка, що справжній фахівець повинен бути особливою людиною, до якої можна звернутися за порадою з будь-якого питання, що він обізнаний не тільки з фаху за дипломом, але й з корисних знань для життя, які зростають, зокрема, при вивченні іноземної мови, країнознавства, іноземної мови професійного спрямування та інших навчальних дисциплін. Саме на заняттях з цих дисциплін відбувався професійний розвиток особистості фахівця, його виховання: всебічна підготовка для визначення у суспільстві як інтелегента, який має великий потенціал духовної культури.

Дослідження показували, що за сучасних умов загальноєкономічні дисципліни та іноземна мова у підготовці майбутніх менеджерів-економістів до професійної самореалізації мають велике значення. Саме вони розвивають у майбутнього фахівця необхідні якості, ознайомлюють студентів із загальнолюдськими цінностями, дають можливість ширше і глибше сприймати навколишній світ, формують у майбутнього менеджера-економіста сучасний світогляд.

Висновки і пропозиції. Тому проблема мовної підготовки перетворюється нині із загальноосвітньої в соціальну проблему. Таким чином, необхідно виходити з того факту, що навчальна дисципліна «Іноземна мова» повинна розглядатися не тільки як предмет засвоєння, тобто засіб вирішення мовних, але і як засіб вирішення соціальних та професійних завдань. Взагалі, оволодіння навичками економічного спілкування і засвоєння відповідної термінології повинні відпрацьовуватися в економічному ВНЗ в рамках навчальних програм. Але цього недостатньо для менеджера-економіста високої кваліфікації. Засвоєння іноземної мови може принести позитивні плоди лише при постійному використанні іноземної мови, а не лише на спеціальних заняттях, які у відповідності до навчальної програми бувають 2-3 рази протягом тижня [3, с. 138].

Професійна підготовка студентів у ВНЗ економічного спрямування повинна базуватися на інтеграції загальноєкономічних дисциплін та іноземної мови. Адже сутність професійно спрямованого навчання майбутніх менеджерів-економістів полягає у поєднанні загальноєкономічних наук та іноземної мови, що допоможе розкрити творчі здібності і талант кожного студента, підвищити його інтелектуальний рівень та розвинути професійні якості майбутнього фахівця.

Список літератури:

1. Лобур М. С. Из досвіду вирішення між предметних зв'язків на сучасному етапі при підготовці молодших спеціалістів // Нові технології навчання: науково-методичний збірник. – 2001. – Вип. 31. – С. 216-218.
2. Пушкар Р. М. Менеджмент: теорія та практика: підручник / Р. М. Пушкар, Н. П. Тарнавська. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 490 с.
3. Служинська Л. Б. Акмеологічний підхід у процесі формування готовності у майбутніх менеджерів-економістів до професійної самореалізації / Л. Б. Служинська // зб. наук. праць № 59. Серія: Педагогічні та психо-

- логічні науки / Нац. акад. Держ. прикорд. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2011. – 138 с.
4. Служинська Л. Б. Підготовка майбутнього менеджера-економіста до професійної самореалізації: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Леся Богданівна Служинська. – Трнопіль, 2012. – С. 76–80.
 5. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, – 2000. – 624 с.
 6. Филинчук Е. В. Дидактическая игра в форме бинарного урока // Специалист. – 2001. № 1. – С. 15-16.

Служинская Л.Б.

Тернопольский национальный экономический университет

МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ВЫСШЕМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация

Статья посвящена проблеме профессиональной подготовки будущих специалистов экономической отрасли. Приведены межпредметные связи в процессе изучения немецкого языка в высших экономических учебных заведениях, а также выяснены особенности профессиональной подготовки будущих менеджеров-экономистов. Изучая профессиональные предметы, менеджер-экономист тем самым создает самого себя как личность, так как современное состояние образования требует от будущего специалиста экономической отрасли постоянного обновления знаний, умение учиться на протяжении всей жизни. Формирование рыночных отношений, становление в Украине демократического государства обуславливают изменение целевых установок профессионального образования. Образование и профессиональная подготовка является фундаментом человеческого развития и прогресса общества.

Ключевые слова: менеджер-экономист, межпредметные связи, специалист, высшее образование, профессиональная подготовка.

Sluzynska L.B.

Ternopil National Economic University

INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION IN THE PROCESS OF LEARNING GERMAN LANGUAGE IN HIGHER ECONOMIC EDUCATION

Summary

The article is devoted to the problem of professional training of future specialists for economic industry. There have been presented interdisciplinary communication in the process of learning German language in higher economic education. Also there have been established the particularities of professional training of future economists in the economical higher educational establishments. Learning professional subjects, the economist creates himself as a personality, because the current state of education requires from the future specialists of economic industry continuous update of knowledge. The education and professional training are the basis for human development and progress.

Keywords: economist, interdisciplinary communication, specialist, higher education, professional training.

DISABLED YOUTH IN UKRAINE: THE GOVERNMENTAL POLICIES AND GRASSROOTS ACTIVITIES

Telna O.A.

Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy
of the Kharkiv Regional Council

The article explores some acute issues of the modern Ukrainian society from the disabled youth perspective. The author gives some statistical data on the growing numbers of disabled population in Ukraine. The analysis of the Ukrainian legislation regulating the governmental policy towards the disabled youth is provided. The overall review of the main tendencies in the grassroots activities by the disabled youth organizations is also given. The author shows the biggest challenges faced by the young people with disabilities in Ukraine on all levels.

Keywords: Disabled youth, governmental policy, grassroots activities, legislation, social defense, Ukraine.

Introduction. Ukraine, as a former communist country, is overcoming quite a lot of the obstacles, common for a state in transition, on its way towards reaching the developed world standards of economic, political and socio-cultural relations. Entering the European Union, so desirable for the Ukrainian government, will hardly be possible without joining the European standards of policy making and human rights provision. For this purpose Parliament have joined the UN and EU conventions «On Human Rights» and adapted most domestic laws to their demands.

However, the present situation in Ukraine is far from the one reflected in the legislation and described in official international reports. Though general living standards have much improved since 1999, when 70 percent of the population used to live under the level of poverty [2], the socially undefended groups, such as elderly and disabled people, still remain the most marginalised and deprived categories of citizenry. The contemporary situation in the development of Ukraine is characterised by rather negative social attitudes towards disabled people who widely suffer from social exclusion which largely helps create the marginal status of the disabled and their psychological deprivation. These are «the common reasons of chronic depressions, the feeling of loneliness, closeness, hostility, oppression and indifference» [1, p. 74].

On the other hand, there is no tradition of community based rehabilitation (CBR) in Ukraine, neither the governmental bodies or Social Services have qualified personnel, sufficient funds and equipment, available to provide successful activities in this direction. Disabled persons' human rights are likely to remain just declaration partly because of lack of awareness amongst the wider society and partly as a result of general passivity of the disabled themselves.

Therefore, the **goal of this article** is to critically evaluate the existing strategies and practices in developing social policies, providing social and rehabilitative services as well as adapting human rights approach to the process of social inclusion of disabled people into the mainstream Ukrainian society.

The secondary data review. To tackle the problems of the disabled the government have been introducing the new and comprehensive social policy which define the priorities for and the ways of social rehabilitation of disabled people in Ukraine. According to the National Programme of Social

Defence of Disabled People introduced by the Cabinet of Ministers in 2003, the disabled youth is one of the oppressed and most economically disadvantaged groups of populations [1]. This situation is partly due to the substantial increase in the number of disabled people as a whole (for the period from 1994 to 2012 the number of the disabled aged 5 to 65 has grown from 2,102,400 to 3,509,500 and reached the 12% percentage of total population) [1]. Young disabled people (aged 16 to 35) constitute 24% of the disabled population in Ukraine. This figure is increasing constantly due to consequences of the Chernobyl tragedy, disturbance of genotype, bad nutrition, poor medical treatment and the military conflict in the North-East of the country [1].

Hence, young people with physical, sensory and/or mental impairments are defined as a prioritized category for economic and social rehabilitation to be carried out by the governmental bodies, non-governmental organisations (NGOs) and individuals who have appropriate rights, skills and resources to provide the social services and financial help [4].

Therefore, in 2001 Parliament have introduced the law of Ukraine «On Social Work with Children and Youth». This piece of legislation defines social rehabilitation as

«work designed to renew moral, psychical and physical health of a person as well as continuation of his/her normal social functions and behaviour (Article 1) [5].

According to this law, social rehabilitation of young disabled people is to be provided mostly by the Centres of Social Services for Youth (special establishments authorised by the state to participate in actualisation of the state policy towards the youth by means of providing social work and services to children and young people) (ibid).

Hence, declaring that social work with children and youth is based on the universally received humanistic, democratic and legal principles, the law «On Social Work with Children and Youth» defines them as follows:

- Lawfulness, fulfilment and defence of human rights;
- Differential, holistic and individual approach;
- Accessibility and confidentiality of social services;
- Responsibility of the social workers for the fulfilment of ethical and legal norms, objectives and rules of providing social services;

- Voluntary basis of receiving social services. (Article 5) [5].

The centres of social services for youth are authorised to provide social services for young disabled people guaranteed by the state, which are as follows:

- free access to sports facilities;
- free advice and support on gaining paid employment in correspondence to a disabled person's preferences, capacities, education, professional training and retraining;
- service provision in the sphere of education, culture, health care, sports, special medical services, and recreation;
- Free services for satisfaction of spiritual, cultural, esthetical, educational, remedial, recreational and other needs.

(Article 8) [5].

however, social rehabilitation of disabled children and young people is seen by the governmental agencies mainly as the process of medical correction and covers just educational rehabilitation in the mainstream boarding schools for children and young people who require social help as well as in special boarding schools and other establishments for children and young people who require correction of their physical and intellectual development. That is to say, defining the main goal of social rehabilitation of young disabled people as

«taking the complex socio-medical and rehabilitative actions in order to provide adaptation of persons with physical or mental impairments into mainstream society»

(Article 7) [5],

the state provides social rehabilitation of young disabled people in segregated educational establishments only (as they are fully financed by the state). Other support (such as juridical advice, professional training and retraining, integrated living, personal assistance, access to information and special equipment, etc.) is to be provided by the local NGOs of and for disabled people.

The main challenges. Although for the last 10 years the number of NGOs engaged with the process of social rehabilitation of young disabled people increased rapidly (from 44 in 2003 to 284 in 2014 [1]), they face a range of obstacles slowing their progress in promoting everyday activities.

The major challenge – lack of information – is faced mainly by the small local NGOs, where the level of activities does not often go higher than grassroots. They provide a set of services for disabled people in their part of the city and often may not even have information about analogous organisations acting next door. Needless to say that they suffer from being under-informed about the big social actions undertaken either by local social services, or by the larger NGOs for disabled people simply because there is no appropriate information source on such issues available to the public. Short reports about the major social events taking place both on the local and national level appear in the media only afterwards.

On the other hand, young disabled people at grassroots, being largely marginalised and forgotten except on the International Day of Disabled Persons, have no information about the disability movement within their country, neither, they are

aware of their human rights protection by international law. Older generations got used to misbelieving the authorities and the media since the Soviet time. Having no access to the internet and to material in Braille, large print or on tape, they often do not even know about the services available to them.

This situation is largely caused by two factors: unawareness of the necessity to provide information in an accessible format and by the substantial cost needed to publish materials in an alternative format. The publishing industry in Ukraine still remains one of the most underdeveloped and is mostly unprofitable. Therefore, all statistical reports are produced for internal use by the social security system alone, which also does not help intensify the disability movement within the country [2].

The second biggest challenge faced by disability activism in Ukraine is lack of finance. The economic situation in the country still remains far from stable, which appears to be the cause of great under-funding of social and welfare projects both in the state and in the private sectors. Being registered as non-profitable organisations, NGOs of disabled people have to seek the external financial sources in order to provide their day-to-day activities. In most cases the money they manage to raise is enough to pay the rent and utilities only. For this reason most NGOs are engaged with writing the projects to the development donor agencies. If a prepared project is successful in its bid, there is a good chance for the local disabled community to benefit from its implementation. However, such a scenario shares all the weaknesses and misfortunes of this scheme. Bureaucracy and writing the reports takes the lion's share of the nominal workforce's time and efforts, and the funds available under such projects are always likely to be minimal and restricted in usage. Furthermore, most of the donors are reluctant to subsidise the purchase of the office equipment or technical aids necessary to work with the disabled. That is, an NGO implementing the project cannot sustain it after the donor agency withdraws and the funding stops.

Thus, not providing the basis for NGOs' sustainability, disability related projects are hardly to be the best source of finance for non-profitable organisations of disabled people. On the other hand, disability related projects funded by Ukrainian development agencies constitute only 19 percent of the total amount of money given to the local NGOs and only 8 percent of all Ukrainian NGOs of disabled people get funding from international development agencies [3].

Furthermore, the government tries to ensure appropriate financing of their own programmes of social defence and in so doing, they strictly limit the funds available to non-governmental agencies. This literally means that local NGOs of young disabled people are likely to get no funding from either the Ministry of Labour, or local social services, or from any other governmental organisation.

Hence, this inextricable situation witnesses the third major challenge faced by many NGOs of disabled people in Ukraine – minimal partnership with the governmental agencies. Unfortunately, neither the government, nor Parliament recognise the necessity of a strong partnership

with NGOs of disabled people at grassroots. Such misunderstanding leads to the ineffectiveness of all attempts to promote the disability movement's goals, undertaken by either side. There are only two representatives of the disabled in Parliament and the government try to avoid employing disabled people at all levels. Non-disabled professionals are engaged with resolving disabled people's problems in local social services. And only small number of the disabled is involved as consultants in the process of decision- and policy-making in the social sphere [1].

On the other hand, human rights of disabled people are being proclaimed only on paper without almost any practical sequences of such statements. The governmental agencies still keep working within the medical model of disability framework. That is, the Ministry of Labour and Social Defence as well as local social services are engaged with resolving mostly «medical» issues: basic health services and food provision, minimal benefit's support, counselling and home care service provision for elderly and severely disabled individuals [6]. They do not help disabled people with legal advice on their rights protection, nor work with local authorities and service providers in terms of creating an accessible environment or providing the disabled with information in an appropriate format. These purely social issues (vitally important for so many disabled people) only recently started to appear in the media and the social services' agendas. Furthermore, governmental agencies rarely support the projects on social inclusion of disabled youth initiated by the NGOs of the disabled, however, regional social services always include the NGOs' successes in their own reports. This situation, obviously, does not help build strong partnership relations and really harms the promotion of disability activism.

Another crucially important obstacle in the way of furthering disabled people's self-emancipation in Ukraine is the lack of human rights awareness which prevails amongst disabled individuals. From my own experience I know how hard it is to involve the disabled in the disability movement or even in activities intended to benefit themselves and their families in the longer term. Living below the poverty line and socialising mainly amongst their own disabled community, they are not aware of the alternative living styles and social attitudes towards the disabled existing in the developed countries. Only the disabled youth, not being influenced by the Soviet proverb «initiative is always punished», willingly participates in the disabled people's rights movement. Having wider access to higher education and feeling more freedom in coping with modern technology, young disabled people are more famil-

iar with the western practices of treating the disabled and quality of services available to them.

On the other hand, psychological factors also play an important role in forming unawareness of their rights and unwillingness to undertake any practical actions for further self-emancipation and provoking the social change amongst the disabled populations themselves, let alone the mainstream society. Lowered self-esteem obtained by the majority of disabled people as a result of many years spent in the system of segregated education, employment and living (it was a common and often the only option for the disabled in the Soviet Union) leads to the general indifference, passiveness and reluctance to support any public action no matter how useful and beneficial it might be for the whole disabled community. Therefore, substantial educative work undertaken by the development agencies is required in order to formulate an active living position, self-respect and self-reliance amongst disabled people at grassroots.

Conclusion. To sum up, disabled youth is one of the oppressed and most economically disadvantaged groups of populations in Ukraine. The medical model of disability still remains dominant both in legislation and in social attitudes. Furthermore, although the disability movement, led by young disabled people, is coming to force, it faces four major challenges: lack of information (neither development agencies, nor the public have access to the statistical data on disability related issues); lack of sufficient funding (especially for local NGOs which promote the social model of disability implementation at grassroots); lack of a strong partnership with the government (being engaged with resolving the same problems, governmental and non-governmental organisations mainly ignore each other's resources and good practices); and lack of awareness of their human rights which prevents the disabled population from wider involvement in organised public and legal action in order to support the change of social attitudes towards the disabled and to ensure their place within mainstream society.

Hence, local NGOs of young disabled people in Ukraine play the role of intermediates between the disabled youth and the governmental bodies providing an alternative way of development which leads to the better satisfaction of needs of the disabled youth. Moreover, there is substantial need for developing the unified human rights approach to tackling the problems of the disabled youth, of organizing the national network of the NGOs of young disabled people and of establishing the self-advocacy groups which could enforce the legislation work in an appropriate way and ensure human rights satisfaction.

References:

1. National Asseble of the Disabled in Ukraine (2014) The Annual Report, Kyiv: NAIU.
2. Open International University of Human Development «Ukraine» (2014) <http://www.vmurol.com.ua/112/114/120/556/>, accessed on 10.06.2004.
3. The law of Ukraine «On Non-governmental Organisations of Young People and Children» (01.12.1998).
4. The law of Ukraine «On Social Services» (19.06.2003).
5. The Law of Ukraine «On Social Work With Children and Youth» (2001).
6. The law of Ukraine «On the Basis for Social Protection of the Disabled in Ukraine» (21.03.1991).

Тельна О.А.

Харківська гуманітарно-педагогічна академія
Харківської обласної ради

УКРАЇНЬСКА МОЛОДЬ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: УРЯДОВА ПОЛІТИКА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація

У статті розглянуто деякі важливі питання соціальної політики стосовно молоді з особливими потребами в сучасній Україні. Автор аналізує вітчизняну законодавчу базу, що визначає діяльність уряду та неурядових громадських організацій у сфері соціального захисту та реабілітації молоді з інвалідністю. Подано статистичні дані щодо зростаючої кількості неповносправного населення за період незалежності держави. Охарактеризовано визначальні тенденції громадської діяльності інвалідського руху та виклики, з якими стикаються молоді люди з особливими потребами в Україні.

Ключові слова: молоді з особливими потребами, урядова політика, громадська діяльність, законодавство, соціальний захист, Україна.

Тельная О.А.

Харьковская гуманитарно-педагогическая академия
Харьковской областной администрации

УКРАИНСКАЯ МОЛОДЕЖЬ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ: ПРАВИТЕЛЬСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА И ОБЩЕСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Аннотация

В статье рассмотрены некоторые важные вопросы социальной политики по отношению к молодежи с особыми потребностями в современной Украине. Автор анализирует отечественную законодательную базу, определяющую деятельность правительства и неправительственных общественных организаций в сфере социальной защиты и реабилитации молодежи с инвалидностью. Наведены статистические данные роста инвалидизации населения за время независимости государства. Дана характеристика определяющих тенденций общественной деятельности организаций молодых инвалидов и проблемы, с которыми борются молодые люди с особыми потребностями в Украине.

Ключевые слова: молодежь с особыми потребностями, правительственная политика, общественная деятельность, законодательство, социальная защита, Украина.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ

Чикалова Т.Г.

Херсонський державний університет

У статті розглядається проблема підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічної діяльності за місцем проживання. Зазначену проблему висвітлено в контексті компетентнісного підходу. Увагу приділено характеристиці дисципліни «Технологія соціальної роботи за місцем проживання». Розкрито специфіку використання технологій особистісно-розвиваючої професійної освіти у процесі підготовки майбутніх соціальних педагогів до діяльності у мікрорайоні. Зазначено, що пріоритетна роль відводиться технологіям інтерактивного навчання, саморегулюючого навчання, технології систематизації й візуалізованої презентації знань, інформаційно-комунікаційним технологіям.

Ключові слова: професійна підготовка, соціально-педагогічна діяльність, соціальний педагог, мікросоціум, мікросередовище, мікрорайон, місце проживання, технології розвиваючого навчання, дисципліна «Технологія соціальної роботи за місцем проживання».

Постановка проблеми. Соціально-економічні і політичні обставини, об'єктивний розвиток взаємодії сімейного та суспільного виховання, постійна зайнятість батьків на виробництві, негативні тенденції, які поширюються в сімейному вихованні посилюють увагу до питань виховання підростаючого покоління у сімейно-побутовому мікросередовищі, за місцем проживання. Окреслена проблема нині актуальна для більшості країн світу. Так, однією з головних ідей світових форумів спеціалістів у галузі соціальної роботи є пріоритетність ґрунтовної підготовки майбутніх соціальних педагогів до діяльності у сфері сімейно-сусідської спільноти, у мікрорайоні [6, с. 34].

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні наголошується на важливості взаємодії сім'ї, освітніх установ, органів управління освітою, дитячих і молодіжних громадських організацій, широких верств суспільства, місцевої громади у вихованні і соціалізації дітей та молоді. Відтак нагальною потребою сьогодення є організація спеціальної педагогічної діяльності за місцем проживання дітей і підлітків, яка б узгоджувала виховні зусилля середовища, державних і громадських інститутів, сприяла соціалізації підростаючого покоління, профілактиці правопорушень, дитячої бездоглядності [5]. Зазначене зумовлює необхідність в інтенсифікації діяльності з розроблення теоретичних і практичних засад підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи за місцем проживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми професійної підготовки соціальних педагогів постійно знаходяться у полі зору вітчизняних та зарубіжних учених: Ю. Василькова, М. Глухова, І. Зверева, Т. Кисельова, А. Коваль, І. Козубовська, Н. Нікітіна, В. Поліщук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте проблема підготовки майбутніх соціальних педагогів до діяльності за місцем проживання недостатньо розроблена в теорії та практиці сучасної професійної освіти.

Формулювання цілей статті – розкрити аспекти підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічної діяльності за місцем проживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні риси позашкільного середовища яскраво

відображає місце проживання учнів. Рисами мікросередовища за місцем проживання є широкі соціальні зв'язки, різновіковий склад, неформальний характер, добровільність вибору цілей і цінностей, форм і видів діяльності. Разом з тим це мікросередовище відрізняється суперечливістю і стихійністю, що не виключає ймовірності виникнення негативних асоціальних тенденцій, небажаних впливів субкультури, висунення неформальних лідерів кримінальної орієнтації. Та обставина, що саме за місцем проживання дорослі і діти більшу частину часу проводять разом, сприяє найбільш тісним контактам дорослих і дітей, концентрації їх спілкування, взаємовпливу, розвитку спільної діяльності і, отже, створює природні умови для активізації діяльності дорослих у вихованні дітей.

Екстраполяризуючи різні точки зору на виховну роботу у мікросередовищі (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська та ін.) вважаємо, що соціально-педагогічна діяльність за місцем проживання передбачає організацію виховних впливів на дітей та підлітків у межах їх житлово-побутового мікросередовища з метою оптимізації позитивних і нейтралізації негативних соціальних чинників, що впливають на формування особистості. Враховуючи накопичений досвід соціально-педагогічної діяльності у цій сфері, можна виокремити такі її основні напрями: профілактика відхилень, бездоглядності, правопорушень і злочинності серед дітей та підлітків; організація громадськості і батьків на формування здорового способу життя дітей та підлітків у мікрорайоні шляхом залучення їх до різноманітних форм спортивно-масової та дозвільної діяльності; створення у мікрорайоні системи культурно-дозвільних колективів, закладів (можливо на громадських засадах) та координація їх діяльності відповідно до потреб мікрорайону; організація роботи з соціального виховання в канікулярний та літній час; організація громадськості на суспільно-корисну діяльність за місцем проживання; реалізація соціально-виховної роботи в мікрорайоні через застосування, як традицій народної педагогіки, так і педагогічних інновацій; здійснення полікультурного виховання підростаючого покоління через організацію толерантного та змістовного спілкування, сімейно-сусідської взаємодопомоги та ін.

Ознайомленню студентів із широким спектром напрацьованих наукою і практикою технологій соціальної роботи за місцем проживання, формуванню у них операційно-організаційних умінь і навичок соціально-педагогічної роботи з дітьми та підлітками у мікрорайоні, формуванню особистісної професійної спрямованості майбутнього фахівця сприяє опанування дисципліною «Технологія соціальної роботи за місцем проживання».

Коло компетенцій, яких набувають майбутні соціальні педагоги під час лекційних і семінарських занять передбачає обізнаність з основними характеристиками сучасного суспільства, труднощами та перспективами його розвитку, що впливають на характер сімейного виховання та розвиток соціального середовища дитини; знання напрямів та змісту соціально-педагогічної роботи за місцем проживання; обізнаність з функціями соціального педагога як організатора і координатора роботи у мікрорайоні; оволодіння технологіями, формами і методами соціально-педагогічної роботи за місцем проживання. Студенти набувають умінь використовувати теоретичні знання в майбутній соціально-педагогічній діяльності; аналізувати умови розвитку соціального середовища і виділяти в ньому чинники, що впливають на становлення і розвиток особистості вихованців; визначати соціально-педагогічні проблеми дітей і підлітків та з їх урахуванням планувати і здійснювати соціально-педагогічну роботу у мікрорайоні; організувати взаємодію соціальних інститутів; здійснювати соціально-педагогічну підтримку дітей та підлітків за місцем проживання; створювати індивідуальні програми роботи з дітьми «груп соціального ризику» тощо.

Зміст дисципліни «Технологія соціальної роботи за місцем проживання» передбачає таку інформаційну насиченість, яка допоможе студентам у майбутній професійній діяльності, збагатить фаховий світогляд, ознайомить із сучасним зарубіжним досвідом у здійсненні соціально-педагогічної роботи за місцем проживання, сприятиме формуванню ключових компетентностей соціального педагога, оволодінню майбутніми соціальними педагогами сучасними методами пошуку, обробки та використання інформації з проблем соціально-педагогічної роботи за місцем проживання.

Грунтуючись на наукових позиціях І. Зверев [2], А. Капської [7], Л. Міщик [4] та ін., вважаємо, що в основу професійної підготовки і формування особистості соціального педагога має бути покладений компетентнісний, системний, особистісно-діяльнісний та індивідуально-творчий підходи.

Підготовка майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічної діяльності за місцем проживання в контексті компетентнісного підходу, який є пріоритетною орієнтацією на цілі-вектори освіти, такі як: самовизначення, самоактуалізація, соціалізація, розвиток індивідуальності, передбачає широке використання в навчальному процесі розвиваючих та професійно-орієнтованих технологій.

Розглянемо специфіку використання деяких технологій під час викладання дисципліни «Технологія соціальної роботи за місцем проживання». Як стверджує Е. Зеєр реалізація розвиваючої функції професійної освіти визначається психолого-педагогічними технологіями,

які використовуються та являються втіленням певної стратегії [3, с. 28]. Завдання вітчизняної вищої освіти на сучасному етапі пов'язані з розробкою ефективної стратегії підготовки майбутнього соціального педагога, якому притаманні компетентність, здатність адаптуватися та самореалізуватися в умовах існуючого ринку праці, професійна ерудиція, здатність до інноваційної діяльності, професійна мобільність. Прерогатива у досягненні окреслених завдань належить розвиваючим технологіям, які є впорядкованою сукупністю дій, операцій та процедур, спрямованих на розвиток особистості, інструментально забезпечують досягнення діагностованого та прогнозованого результатів у професійно-педагогічних ситуаціях, що утворюють інтеграційну єдність форм і методів навчання при взаємодії студентів і викладачів у процесі розвитку індивідуального стилю діяльності [3, с. 29].

Використання розвиваючих технологій під час підготовки до соціально-педагогічної діяльності за місцем проживання сприяє актуалізації професійно-особистісного потенціалу майбутніх соціальних педагогів, професійному розвитку особистості, формуванню метапрофесійних утворень: узагальненню знань, умінь, навичок, дій, компетенцій, набутих на попередніх етапах навчання, набуттю досвіду кваліфікованого виконання професійної діяльності в мікрорайоні; забезпеченню суб'єкт-суб'єктної взаємодії всіх учасників професійно-освітнього процесу. Пріоритетна роль відводиться таким технологіям: інтерактивного навчання, саморегулюючого навчання, технології систематизації, інформаційно-комунікаційним та технології систематизації й візуалізованої презентації знань.

У підготовці майбутніх соціальних педагогів до діяльності у мікрорайоні ключовими є технології інтерактивного навчання. Продуктивними у цьому плані є лекції-візуалізації, проблемні лекції, семінарські заняття різних типів (конференції, розгорнуті бесіди, тренінги тощо), а також використання на різних етапах лекційних та семінарських занять інтерактивних методів «Ключові положення», «Мозковий штурм», «Карта думок», «Павутинка», які суттєво покращують сприймання навчальної інформації через активне та безпосереднє залучення студентів до проведення заняття. Наприклад, активізацію уваги під час лекції доречно підтримувати за допомогою інтерактивного методу «Ключові положення». Після 10–15 хвилин лекції студентам пропонується переглянути свої записи й підкреслити ключові положення. Результати проведеної роботи студенти обговорюють між собою.

Ефективними є групові інтерактивні методики творчого характеру, такі як заповнення фліпчартів і малювання. На завершальному етапі лекційного заняття аудиторія об'єднується в групи, і студенти заповнюють великі аркуші паперу основними положеннями лекції, словами, малюнками, схемами тощо, пов'язаними з темою заняття.

Важлива роль належить методу проектів, за допомогою якого у майбутніх соціальних педагогів розвивається ініціатива, незалежність, уява, самодисципліна, навички співпраці, формується мотивація майбутньої професійної діяльності. Зважаючи на фахову специфіку, студентам пропону-

ється складання соціально-педагогічних проєктів, як засобу вираження ідей стосовно покращення оточуючого середовища мовою конкретних цілей, задач, засобів та дій з їх досягнення, а також опис необхідних ресурсів для практичної реалізації задуму та конкретних термінів виконання описаної мети. Перед початком роботи над творчим проєктом студенти націлюються на те, що він повинен мати соціальний ефект, а залучені у його хід діти та підлітки повинні вступати у конструктивну взаємодію зі світом, дорослою культурою, соціумом, через які формуються соціальні навички підростаючого покоління. Студентам працюють над виконанням різних видів проєктів: прикладних, інформаційних, рольових та ігрових, дослідницьких: «Роль державних установ та приватної благодійності в роботі з дітьми за місцем проживання», «Застосування традицій народної педагогіки у соціально-педагогічній роботі за місцем проживання», «Масові заходи в мікрорайоні у різні пори року», «Народні ігри як засіб формування здорового способу життя дітей та підлітків у мікрорайоні», «Підлітковий клуб як осередок соціально-педагогічної роботи у мікрорайоні» тощо.

Розвиткові пізнавальної активності студентів, формуванню професійної компетентності сприяють рольові та ділові ігри. Ефективним є метод ситуаційно-рольової гри, який полягає в навчальному моделюванні конкретної практичної проблемної ситуації: взаємодія або спілкування з представниками підліткових, молодіжних субкультур, з дітьми «груп соціального ризику» тощо. Аналізуючи конкретну ситуацію, майбутні соціальні педагоги визначають: чи є в ній проблема, в чому вона полягає, формулюють своє ставлення до неї, пропонують алгоритм виходу із сформованих умов. Такий метод навчання не лише дозволяє розвинути у студентів навички творчого вирішення нестандартних завдань, а й дає можливість ознайомитися з варіантами рішення, послухати і зважити кілька їх оцінок. Використання ситуаційно-рольової гри створює умови застосування професійних знань, а також умінь і навичок комунікативної взаємодії, етикету, необхідних для вирішення ситуацій, можливих у майбутній професійній діяльності.

Різновидом рольової гри, яка стимулює індивідуальну активність студентів, та разом з тим розвиває здатність до групової роботи є імітаційне планування майбутньої практичної діяльності. Студентам пропонується розробити плани, програми, сценарії роботи соціального педагога за місцем проживання, з обов'язковою презентацією та обґрунтуванням доцільності обраних форм взаємодії. Наприклад, розробити: програму роботи соціального педагога у сільській місцевості; план взаємодії соціального педагога та представників підліткових і молодіжних субкультур; сценарій масових заходів у мікрорайоні тощо.

З метою розвитку у студентів здібностей до самостійного набуття компетенцій із самоуправління, самоорганізації, рефлексії та самоконтролю у майбутній професійній діяльності в цілому, і конкретно за місцем проживання, доцільно використовувати технології саморегулюючого навчання. Ефективними формами та методами цієї технології, які з цікавістю сприймаються студентами, стимулюють їх ініціатив-

ність, розвивають рефлексивне мислення під час занять є діалогові методики, метод case-study, аналіз професійно-педагогічних ситуацій, рефлексивні методи-ігри. До обговорення студентам пропонуються різноманітні теми, які охоплюють найважливіші питання змісту курсу, є актуальними та цікавими: «Чи доречно відроджувати діяльність батьківських «Сімейних клубів» 80-х років», «Можливості застосування досвіду діяльності аніматорів в Україні», «Актуальність існування «Кімнати школяра ЖКГ» у XIX столітті», «Виховний потенціал аматорського театру мікрорайону» тощо. Такі навчальні дискусії створюють позитивний соціально-психологічний клімат у колективі студентської групи, оптимальні умови для самоактуалізації, творчості, розвитку рефлексивного та критичного мислення, особистісного саморозвитку, формування позитивної Я-концепції, культури спілкування.

Для розвитку у майбутніх соціальних педагогів рефлексивної сфери, вважаємо раціональним застосування комплексу модифікованих методів-ігор «Рефлексивне коло», «Закінчи фразу», «Рефлексивна мішень», «Плюс-мінус-цікаво» та ін. на заняттях з дисципліни. Наведемо приклади використання деяких методів. Метод «Закінчи фразу» полягає у визначенні результативності педагогічної взаємодії викладача і студентів під час семінарського заняття-обговорення рефератів чи проєктів, для з'ясування усвідомлення розглянутої на занятті теми (наприклад, «Технологія роботи в літніх оздоровчих і літніх міських таборах»). Студентам пропонується закінчити низку фраз, які стосуються змісту, атмосфери, організації взаємодії на занятті: «Мету літнього відпочинку дітей я вбачаю у...», «Під час заняття я отримав(ла) не тільки нові знання, але й...», «Серед почутого на занятті мені сподобалося..., тому що...», «Цікаво застосувати на практиці...» та ін.

Соціально-педагогічна діяльність за місцем проживання досить складна сфера роботи, особливо для соціального педагога-початківця, тому не менш важливим є ознайомлення студентів із вправами, які допоможуть в адаптаційний період. Ці вправи націлені на розвиток внутрішніх засобів саморегуляції: «Фокусування», «Психоенергетична парасолька», «Розподіл уваги» та ін. Вони а також методи-ігри допомагають майбутнім соціальним педагогам усвідомлювати та оцінювати не лише себе, а й інших учасників соціально-педагогічної діяльності в мікрорайоні, а також на основі отриманої інформації творчо коректувати свою діяльність та проєктувати нову.

На сучасному етапі розвитку педагогіки вищої школи головним є не обсяг набутих знань і навичок студентів, а їх особистісний розвиток, уміння синтезувати та аналізувати інформацію, здатність самостійно приймати правильні рішення в нестандартних обставинах. Самостійне опанування певним відсотком змісту дисципліни, повинне сприяти розширенню пізнавальної діяльності майбутніх соціальних педагогів, активізації їх інтелекту, становленню професійної компетентності. Самостійна робота з дисципліни передбачає активне використання різних форм і методів інформаційно-комунікаційних технологій.

На основі закономірностей, характерних для інформаційно-комунікаційних технологій

навчання формування та розвиток у сучасних студентів знань, умінь та навичок переважно відбувається за рахунок самостійної роботи з різними електронними посібниками, інтерактивними розвиваючими програмами, електронною базою знань та комунікаційними мережами. Зважаючи на цю особливість, до кожного семінарського заняття студентам пропонується низка завдань з використанням комп'ютерної візуалізації навчальної інформації, контекстно-компетентнісних технологій і технології систематизації знань, наприклад: розробити пам'ятку для спеціаліста із соціальної роботи з дітьми та молоддю (молодіжного соціального робітника), яка б включала перелік основних нормативних документів; упорядкувати каталог статей з фахових журналів за останні 3-5 років, які присвячені проблемам соціально-педагогічної роботи за місцем проживання; зробити інформаційну добірку із засобів масової інформації та інтернет-видань про підліткові та молодіжні субкультури; упорядкувати каталог центрів позашкільної освіти регіону (зазначити напрямки діяльності позашкільних навчально-виховних закладах, розкрити мету і завдання); зробити інформаційну добірку (із засобів масової інформації, інтернет-видань) про діяльність позашкільних навчально-виховних закладах вашого регіону та України; упорядкувати міні-каталог дитячих ігор, які доцільно застосовувати у літніх таборах тощо.

Технології систематизації знань передбачають визначення багатогранних зв'язків та відносин між виучуваними предметами та явищами, їх упорядкування на основі встановлення подібності та різниці між ними, наочне уявлення структурно-функціональних зв'язків та відносин у формі схем, таблиць, анімації, малюнків, знаково-символічних моделей [3]. У межах цієї технології студентам пропонується виконання завдань з анування фахової літератури, упорядкування таблиць («Етапи розвитку соціально-педагогічної роботи за місцем проживання», «Форми та методи соціально-педагогічної діяльності у сільському соціумі», «Напрями, форми

та методи роботи у мікрорайоні під час канікул» тощо); опрацювання посадових обов'язків соціального педагога у різних типах закладів; аналізу та узагальнення власного досвіду перебування у літніх таборах, роботи аніматором тощо.

Контроль якості та рівня засвоєння знань студентами з дисципліни «Технологія соціальної роботи за місцем проживання» доречно здійснювати за допомогою технології моніторингу професійно-освітнього процесу та професійного розвитку студентів, які передбачають поточне спостереження під час лекційних і семінарських занять, опитувальні методи, методи тестових ситуацій, тестування, рефлексію навчального процесу, діагностику тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, важливою складовою професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів є підготовка до здійснення соціально-педагогічної діяльності за місцем проживання. Ключова роль у цьому процесі відводиться дисципліні «Технологія соціальної роботи за місцем проживання». Опанування змістом дисципліни розширює і поглиблює теоретико-методичні знання студентів щодо здійснення соціально-педагогічної роботи у мікрорайоні. Раціональне застосування технологій розвиваючої сприяє формуванню низки компетентностей майбутніх соціальних педагогів: комунікативної, навчально-пізнавальної, соціокультурної, ціннісно-сислової, які є визначальними у здійсненні соціально-педагогічної діяльності у мікрорайоні. Результатом такої планомірної, систематичної творчої роботи є не безпосереднє накопичення знань та умінь, а постійне збагачення досвідом творчості, формування механізмів самоорганізації та самореалізації майбутніх соціальних педагогів, розвиток особистісних якостей, необхідних у подальшій професійній діяльності.

Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з вивченням та узагальненням зарубіжного досвіду здійснення підготовки соціальних педагогів до соціально-педагогічної діяльності у мікросоціумі.

Список літератури:

1. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія / О.В. Безпалько. – К.: Науковий світ, 2006. – 363 с.
2. Зверева І.Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: монографія / І.Д. Зверева. – К.: Правда Ярославічів, 1998. – 593 с.
3. Зеер Э.Ф. Личностно-развивающие технологии начального профессионального образования: учебное пособие / Э. Ф. Зеер. – М., 2010. – 176 с.
4. Міщик Л.І. Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти / Л. І. Міщик. – Промінь: Запоріжжя, 1997. – 370 с.
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
6. Обучение социальной работе: состояние и перспективы. Материалы Международных Конгрессов Школ социальной работы / Под ред. В. Г. Бочаровой. – М., 1997. – 283 с.
7. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А. Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

Чикалова Т.Г.

Херсонский государственный университет

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ К СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО МЕСТУ ЖИТЕЛЬСТВА

Аннотация

В статье рассматривается проблема подготовки будущих социальных педагогов к социально-педагогической деятельности по месту жительства. Указанная проблема освещена в контексте компетентного подхода. Внимание уделено характеристике дисциплины «Технология социальной работы по месту жительства». Раскрыта специфика использования технологий личностно-развивающего профессионального образования в процессе подготовки будущих социальных педагогов к деятельности в микрорайоне. Отмечено, что приоритетная роль принадлежит технологиям интерактивного обучения, саморегулируемого обучения, технологии систематизации и визуализированой презентации знаний, информационно-коммуникационным технологиям.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, социально-педагогическая деятельность, социальный педагог, микросоциум, микросреда, микрорайон, место жительства, технологии развивающего обучения, дисциплина «Технология социальной работы по месту жительства».

Chykalova T.G.

Kherson State University

FUTURE SOCIAL PEDAGOGUES TRAINING FOR SOCIAL-PEDAGOGICAL ACTIVITIES IN THE PLACE OF RESIDENCE

Summary

The problem of future social pedagogues training for social-pedagogical activities in the place of residence is considered in the article. Identified problem is highlighted in the context of competence building approach. The attention is devoted to the characterizing of the discipline «Technology of the social activities in the place of residence». The specific of using technologies of self-developing professional education in the process of future social pedagogues activity-training in the microrayon is exposed. It's pointed out, that the primary importance role is devoted to the technologies of interactive education, self-regulated education, technology of systematisation and visual knowledges presentation, information-communicative technologies.

Keywords: professional training, social-pedagogical activity, social pedagogue, microsociey, microenvironment, microrayon, place of residence, technologies of developing education, discipline «Technology of the social activities in the place of residence».

UDC 811.111'36

THE FORMING OF THE PROFESSIONAL CULTURE AS THE DEVELOPMENT FACTOR OF FUTURE EDUCATORS

Shevchenko M.Y., Dreval A.V.

Donbas State Teachers Training University

The process of forming of the professional culture of future educators is analyzed in the article. It has been pointed that the aim of forming of the professional culture is the development of the personality of future educator who has the high professional culture and who is directed on the creative activity. Traditional forms of forming of the professional culture in higher educational establishments are directed on the reproductive ways of getting knowledge but at the same time there is a need for the development of individual, innovational forms of the development of the professional culture because upon the high level of the professional culture depends the quality of the professional activity of future educators in educational establishments. It has been pointed that the way of the forming of the professional culture of future educators indicates the social order. The professional culture is a part of the whole process of culture with its principals, norms and values. The authors determine the main principals of the process of forming of the professional culture of future educators, they are the principals of: unity, individualization, activity.

Keywords: professional culture, specialist, socialization, competence, self-development, social and pedagogical level.

The level of the professional culture of future educators is determined by different requirements to the cultural and special training of the graduates; by the training of future specialists for the competitive professional entering into the labor market with the high level formed needs in the professional self education and self development. Traditional forms of forming of the professional culture in higher educational establishments are directed on the reproductive ways of getting knowledge but at the same time there is a need for the development of individual, innovational forms of the development of the professional culture because upon the high level of the professional culture depends the quality of the professional activity of future educators in educational establishments.

The problem of the article. The analysis of philosophical, sociological and pedagogical works shows that there are not many investigations that determine the characteristics, content of the statement «professional culture» of future educators in pedagogy.

So, the aim of the article is the considering of the essence, the principals of the process of forming of the professional culture of future educators. On the modern level of the development of society the higher education serves not only as the formal type of education but also as the special level of forming the personality, of the realization of skills, of the development of common and professional culture of the specialist. In this context we analyze the problem of forming of the professional culture of future educators during the studying in higher educational establishment.

The analysis of main researches and publications. The problem of forming of the professional culture of future educators has been studied by a number of native and foreign scientists, such as: E. Zeer, Y. Klimova, N. Kuzmina, A. Markova, G. Suhodolskiy, A. Mudryk and others.

The main material. The professional culture as the part of common culture of society is the system that consists of a number of subsystems: values, knowledge, norms, symbols, that regulate the behavior and activity of a personality in the process of the professional activity. The appearing

of the professional culture as the special feature of the professional group of people is the result of the labor division [3, p. 26].

The great contribution in the theory and practice of forming of the model of the specialist has made Y. Smirnova. As the basic element of the model of the specialist she has pointed «the model of his activity», having determined such characteristics as: the problems (tasks), that should be solved by specialists during his professional activity; the types of activity or the ways that help to solve the formulated tasks; functions or the characteristics of the main duties that are solved according to the requirements of the profession; the ways of solving of the pointed problems; the knowledge of theoretical or practical character that is operated by the specialist; the skills that help to achieve the results; the qualities (individual features) of a personality that promote the success of the actions in certain sphere; valuable orientations [6, p. 27].

We think that the position of «forming» is the most close to the professional culture of future educators, especially for students because the professional culture needs to be ordered and organized. Thus, the professional culture of future educators should be considered with the term «formation» which is understood by us as providing structured forms of professional culture. However, we consider it inappropriate to talk about a full and final formation of professional culture during the period of study at the university. This is just one of several but critical stages of its formation, the further development and its improvement will occur during subsequent periods of professional development.

The purpose of forming of the professional culture of future educators in high school is to develop professional individual who has a high level of professional culture that focuses on creative activities. The professional should have deep knowledge of the profession and to be able to solve the professional problems. This aim is defined by social order of society to prepare highly qualified teachers with high professional culture formation.

The achieving of this aim provides the solving of following tasks: the inclusion of future educators in different educational activities according

to their individual characteristics and educational interests, ensuring the development of their professional skills and abilities of self-education; ensuring conditions for deeper communication of students that is the basis for the formation of their professional independence.

The creation of a model of pedagogical development of the professional culture of future educators in higher education requires the consideration of the specifics of the profession and philosophical systems that orient on a certain social function. However, we can point out the undoubted personal qualities that should have a graduate of any university. G. B. Skok under the generalized personal qualities understands the physical, mental and moral health, education, general cultural literacy. [5, p. 36]. E. F. Zeer in this context points out the creativity, contact, self-control, self and etc. [2, p. 110]. R. Petruneva relates to personal professional qualities all those features that contribute to the discovery and realization of human capabilities, the formation of his motives and interests. [4, p. 38].

Building a model of professional culture of future educators, we identify the components on each model of professional qualities into two groups: generalized and specific. General qualities are defined by the following criteria: consideration on the creating of a system of professional values, self-realization, self-development, development of professional competence. Special qualities include the creating of motivational, intellectual, meaningful, instrumental and others components of professional self-improvement, such as: building a system of basic knowledge and a holistic view of the world, the development of motivation and creative thinking features and the skills of professional communication.

Thus, the process of the formation of professional culture of future educators may be based on three main principles of: integrity, «convergence» to culture, individualization, activity.

Integrity is a fundamental principle of the formation of professional culture and serves for the theoretical study of functional-structural development in the «the personality of the future specialist-culture-professional activity». The principle of «convergence» to the norms of the professional

culture is based on the laws of elevation needs (B. G. Ananiev, A. Maslow and others) [1, p. 160]. It may characterize the nature of the process of formation of professional culture as independent, adequate to the values of society and the personality of educators to the norms of cultural correspondence of social and educational activities. The process of the formation of professional culture is provided on the basis of cultural approach which is related to the purpose of education: the education of the man of culture who is able to self-determination and productive creative activity in the reproducing of the cultural environment on the formation of personal world by transition from the individual experience to the spiritual experience of humanity.

The principle of activity means that on the each step it is necessary to form a complex, multifaceted system of activities where the principal is not of a single activity but the type of interactions, relations developed in the team.

According to the principle of individual working with a group, the teacher interacts with the individuals of students on an individual model. Thus, the pedagogical assistance is necessary in targeting of professional culture, identity, inclination of abilities.

The conclusion of the study and perspectives for further research. The formation of professional culture of future educators is a complex process of forming of the personal and professional qualities of a personality that is an integral part of the formation of the general culture of future specialists. The purpose of the process of formation of professional culture of future teachers is to educate fully developed person who is competent and professional in the field of his activity. The principles of integrity, «convergence» to culture, individualization are used on different levels: personal, social, socio-pedagogical, psychological and pedagogical. The model of formation of the professional culture of future educators reflects the social order of society on the formation of professional culture and also the aims, approaches, principles and content that ensure its effective functioning. The prospect for further research may be the analysis of the role of professional culture in various aspects of future professionals.

References:

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания // Б. Г. Ананьев – М.: Наука, 1977. – 380 с.
2. Зеер Э. Ф., Шахматова О. Н. Личностно ориентированные технологии профессионального развития специалиста: Науч.- метод. пособие // Э. Ф. Зеер, О. Н. Шахматова. – Екатеринбург: Изд-во Урал, гос. пед. ун-т, 1999. – 244 с.
3. Модель И. М. Профессиональная культура муниципального депутата // И. М. Модель – Екатеринбург, 1993. – 190 с.
4. Петрунева Р. А., Дулина Н. В., Токарев В. А. О главной цели образования // Высшее образование в России // Р. А. Петрунева, Н. В. Дулина, В. А. Токарев – 1998. – № 3. – С. 35-46.
5. Скок Г. Б. К проблеме качества образования // Качество образования: концепции, проблемы оценки, управление: Тезисы всерос. научн.-метод. конф. – Новосибирск, 1998. – С. 35-45.
6. Смирнова Е. Э. Пути формирования модели специалиста с высшим образованием // Е. Э. Смирнова – Л.: ЛГУ, 1977. – 140 с.

Шевченко М.Ю., Древаль О.В.

Донбаський державний педагогічний університет

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Анотація

У статті аналізується процес формування професійної культури майбутніх працівників галузі освіти. Підкреслено, що метою формування професійної культури є розвиток особистості майбутнього фахівця, який володіє високим рівнем професійної культури, орієнтованого на творчу діяльність. Традиційні форми формування професійної культури у вузах спрямовані здебільшого на репродуктивні способи засвоєння знань, в той час як виникає необхідність в розробці індивідуальних, інноваційних форм освоєння професійної культури, бо саме від високого рівня професійної культури залежить якість професійної діяльності майбутніх працівників галузі освіти в освітньо-виховних закладах. Зазначено, що шлях формування професійної культури майбутніх працівників галузі освіти відображає соціальне замовлення. Автори зазначають, що професійна культура є частиною загального процесу культури разом з її нормами, принципами та цінностями, що включає в себе формування як моральних, так і професійних якостей. Окремо авторами визначено основні принципи процесу формування професійної культури майбутніх працівників освіти, а саме принципи: цілісності, індивідуалізації, діяльності.

Ключові слова: професійна культура, спеціаліст, соціалізація, компетентність, саморозвиток, соціо-педагогічний рівень.

Шевченко М.Ю., Древаль А.В.

Донбасский государственный педагогический университет

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

Аннотация

В статье анализируется процесс формирования профессиональной культуры будущих работников сферы образования. Отмечено, что целью формирования профессиональной культуры является развитие личности будущего специалиста, который владеет высоким уровнем профессиональной культуры, ориентированного на творческую деятельность. Традиционные формы формирования профессиональной культуры в вузах в основном направлены на репродуктивные способы усвоения знаний, в то время как возникает необходимость в разработке индивидуальных, инновационных форм освоения профессиональной культуры, поскольку именно от высокого уровня профессиональной культуры зависит качество профессиональной деятельности будущих работников отрасли образования в образовательно-воспитательных заведениях. Отмечено, что путь формирования профессиональной культуры будущих работников сферы образования отображает социальный заказ. Авторами подчеркнуто, что этот процесс включает в себя формирование как личностных, так и профессиональных качеств. Отдельно авторами определены основные принципы процесса формирования профессиональной культуры будущих работников образования, а именно принципы: целостности, индивидуализации, деятельности.

Ключевые слова: профессиональная культура, социализация, специалист, компетентность, саморазвитие, социо-педагогический уровень.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

Якушко К.Г.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У запропонованій статті визначені особливості реалізації експериментальної технології поетапного формування професійно орієнтованого іншомовного спілкування та проаналізовано результати її впровадження. Описаний практичний експеримент з студентами-техніками в аграрних ВНЗ. Виявлені найефективніші педагогічні умови і відповідні принципи, як підґрунтя до розробки моделі формуючої технології. Акцентована особливість впровадження даної моделі – використання ресурсів авторського електронного курсу професійно орієнтованої англійської мови механіко-транспортного спрямування. Отримані результати проведеного експерименту свідчать про ефективність розвитку навичок іншомовного спілкування у студентів бакалаврату.

Ключові слова: техніки-аграрії, педагогічні умови; іншомовне спілкування; бакалаври; технологія, етапи формування.

Постановка проблеми. Донедавна феномен формування професійно орієнтованого іншомовного спілкування (ПОІС) пов'язувався з вивченням питань формування загальної фахової компетенції у студентів і недостатньо – з проблематикою іншомовного спілкування у її освітньому аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна більшість науковців (Боритко Н., 2001; Іпполітова Н., 2012) досліджувала педагогічні умови вищої освіти без проєкції на організацію саме іншомовної комунікації в професійній взаємодії, хоча й відмічено важливість системи Moodle як сприятливого чинника «комунікаційної платформи у багатоканальному середовищі» (Т. Коваль, 2016): [1], [2], [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В контексті загальної проблеми не вирішеним раніше завданням є розробка та опис етапів і результатів технології реалізації педагогічних умов, методів, організаційних форм, які враховуватимуть специфіку іншомовності у професійній взаємодії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є опис технології змодельованої розвивальної діяльності та моніторинг ефективності впровадження відповідних педагогічних умов.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, поняття «формування» потрібно розглядати, насамперед, як цілеспрямований двосторонній освітній процес: з одного боку – дидактичного впливу на студентів з метою формування знань, умінь і навичок ПОІС. А з іншого – опанування й оволодіння студентами цими знаннями, уміннями і навичками (ЗУНами). При цьому спілкування, як «багатоконпонентне явище», (Калмикова Л., 2008), передбачає з класичної наукової точки зору, як мінімум, три різних, але взаємозумовлених, процесів в поведінці або діяльності людини, які забезпечують успішну взаємодію з іншими представниками соціума: комунікацію (говоріння та сприймання і розуміння інформації), інтеракцію (обмін діями) і соціальну перцепцію (сприймання і розуміння партнера) під час встановлення і підтримки цілеспрямованого, прямого або опосередкованого контакту в студентському колективі через мовну активність [3]. Відповідно, формування ПОІС майбутніх техніків у аграрних університетах – це цілеспрямований, керований процес

педагогічного забезпечення розвитку у студентів ідентифікаційних, комунікаторних, гносеологічних, демонстративних, факторних, волонтаривних та перцептивних ЗУНів, з урахуванням особливостей їх адаптації до виконання в майбутньому нової соціальної ролі в межах трудового колективу та з використанням іноземної мови в якості знаряддя праці як у традиційному, так і широкому значенні: вільного переходу на різні знакові системи у різноманітних ситуаціях спілкування.

Для такого формування запропонована реалізація наступних педагогічних умов: 1) скеровування освітнього процесу принципами формування професійно орієнтованого іншомовного спілкування; 2) опори на навчальний та іншомовний комунікативний досвід, набутий молодшими бакалаврами до навчання на бакалавраті у ВНЗ; 3) урахування специфіки формування професійно орієнтованого іншомовного спілкування та педагогічних вимог до його організації (спрямування засобів навчання іноземної мови на комунікативні потреби і запити майбутньої професії технічного спрямування); 4) забезпечення знань професійної іншомовної терміносистеми та її уживання у спілкуванні; 5) використання набутих першокурсниками мовленнєвих знань, умінь і навичок іншомовного спілкування в навчанні професійно орієнтованих дисциплін, у навчально-науковій діяльності, виробничій практиці та позанавчальній активності.

Формувальний експеримент проводився для студентів бакалаврату трьох аграрних ВНЗ України протягом 2012–2014 навчальних років.

Запроваджувалися наступні етапи підготовки, реалізації та підсумовування ефективності педагогічних умов та технології формування ПОІС:

1-й етап: розробка комплексу вправ, запровадження електронного курсу у системі Moodle ресурсами для опанування ПОІС при вивченні на першому курсі ВНЗ з професійним технічним спрямуванням англійської мови відповідно до створеної технології та робочої програми.

2-й етап: ознайомлення студентів із загальним реєстром педагогічних умов формування ПОІС і рекомендацією зазначати найдієвіші з них для підготовки та реалізації себе як комунікатора через знакові символи англійської мови та грама-

тичні формули, схеми, комп'ютерні тексти й інші засоби іншомовності у процесі оволодіння ПОІС при вивченні спеціалізованої англійської мови

3-й етап, який, в свою чергу, складався з семи: поступальна реалізація педагогічних умов змісту, методів, організаційних форм та у формульованому експерименті за окремими місяцями (циклічно, протягом двох семестрів).

4-й етап: висновки стосовно виконання педагогічних вимог як основи для впровадження визначених педагогічних умов і зазначення їхньої ефективності для розвитку ПОІС студентів-техніків аграрних ВНЗ. технічних факультетах аграрних університетів у дворічний термін навчання.

Зміст експериментальної технології представлено детально розробленою експериментальною програмою. відповідною загальній спрямованості аграрних ВНЗ (Якушко К., 2011) на поступове запровадження вивчення всіх академічних дисциплін іноземною мовою через створення англійських груп, розроблено зміст формування ПОІС з урахуванням міжпредметних та внутрішньо предметних зв'язків [5].

На першому етапі (вересень) застосовувались елементи опори на навчальний та іншомовний комунікативний досвід ПОІС знакової системи іноземної мови у традиційному значенні, набутий молодшими бакалаврами до навчання на бакалавраті у ВНЗ; зокрема, в процесі навчання їх іноземних мов, професійно-орієнтованих дисциплін, виконання навчально-наукової діяльності, їхньої участі у виробничій практиці, позанавчальній активності. На цьому етапі зверталась увага, насамперед, на формування всіх ідентифікаційних ЗУНів: соціально-особистісних, пов'язаних з плануванням, соціально-психологічних, пов'язаних з відповідальністю, метапредметних умінь у галузі демонстраційності та ЗУНів безпосередньої суспільної комунікації для розвитку волонтаривності. При цьому реалізовувався зміст програми з п. 1.1: «Студент має бути підготовленим виявити знання, уміння і навички ПОІС після попереднього ознайомлення з терміносистемою та ресурсами електронного курсу «Англійська мова для факультету МТ» щодо: загальної структури, глосарію, літературних та Інтернет-джерел; теоретичного блоку 1 і теоретичного блоку 2» [5]. Це відбувалося через огляд загальної структури електронного курсу та його ресурсів, базових комунікативних кліше («Motivation and new ways of studying – Мотивація та нові способи навчання», «Collective interaction and etiquette – Колективна взаємодія та етикет», «Partner's preparation – Підготовка партнера», «Imperative mood – Наказовий спосіб», «Experience to be become pleasant interlocutor and to be involved into conversation – Досвід стати приємним співбесідником та бути залученим у співбесіду») та закінчувався вимогою скласти короткий твір українською мовою, в якому було б використано за зразком певне іншомовне кліше з кожної поданої таблиці. Застосовувались такі організаційні форми як лекції, навчальне заняття – ознайомлення з робочою програмою та алгоритмом виконання завдань, позааудиторне спілкування та такі методи як актуалізація висловлювань, когнітивне і кому-

кативне мотивування вивчати англійську, забезпечення комунікативної спільності студентів і формування колективу (міні-колективу), метод вибору лідера, метод ведення професійного спілкування в іншомовному середовищі. Наприкінці етапу студенти повинні були знати пароль, шлях доступу до електронної програми Moodle та її ресурси, план своїх дій, членів команди для виконання дій та свою роль як учасника колективної дії по формуванню ПОІС, звернути увагу на себе як потенційного співбесідника та вміти виразити наказ. Також студенти мали знати правила етикету, роботи в команді, розмовні формули приваблення до себе уваги як до можливого співбесідника та користуватися ними при вираженні комунікативних намірів.

На другому етапі (вересень-жовтень) спиралися на навчальний та іншомовний комунікативний досвід ПОІС знакової системи іноземної мови у традиційному значенні, набутий молодшими бакалаврами до навчання на бакалавраті у ВНЗ; створення технології з урахуванням специфіки формування ПОІС; забезпечення знань професійної іноземної терміносистеми та її уживання у спілкуванні, спрямування засобів навчання іноземної мови на комунікативні потреби і запити майбутньої професії технічного спрямування та реалізовувався зміст програми не лише п. 1.1. а й 1.2: «Студент повинен вміти виразити власні комунікативні наміри відповідно до кліше»: «Starting and ending of conversation – Початок та закінчення розмови», «Questions – Запитання», «Signs to attract attention – Знаки для приваблення уваги»; «How to represent and to save the done tasks – Як зберегти та представити виконані завдання»; «Comments and Reactions – Коментарі та реакції»; «Agreement and Disagreement – Згода та незгода»; «Requesting and invitation – Прохання і запрошення»; «Stimulating and positive results hope – Спонування та надія на позитивні результати»; «Understanding and compromise – Розуміння та компроміс», «Essays, presentations and reports – Анотації, презентації та доповіді», «Importance and Hardness – Важливість та складність». При цьому застосовувались такі організаційні форми як лекції, робота з ТЗН, практичні заняття, тематичні обговорення та такі методи, як ознайомлення з фаховими термінами та розмовними кліше для вирішення виробничих ситуацій іноземною мовою, метод ділового іншомовного спілкування, пояснення значення іншомовних термінів, увага зверталась на формування як когнітивних, інформаційних умінь ПОІС, так і міжкультурно-комунікативних умінь в галузі культури після попереднього ознайомлення з лекційним матеріалом («About Myself», «We Study English» «Ukraine, Kyiv», «Agriculture in Ukraine», «To be, to have», «Numerals», «Pronouns», «Simple Tenses», «Modal Verbs» електронного курсу та три комплекси вправ («About a Future Mechanical Engineer as an Individual Person, a Citizen and a Student», «Working Day of a Student – a Future Mechanical Engineer», «The Importance of English for Agricultural Machinery») та закріплювали знання терміносистеми через таблиці розвитку ПОІС («Starting and ending of conversation – Поча-

ток та закінчення розмови», «Questions – запитання») у загальному діалозі з використанням певних англійських кліше.

На *третьому етапі* (листопад-грудень) створювалась технологія з урахуванням специфіки формування ЗУНів ПОІС, пов'язаних із демонстраційністю з комунікаторністю, з гносеологічністю. При цьому, увага, насамперед, була розподілена між формуванням як предметно-розумових, інформаційних ЗУНів, так і ЗУНів у галузі культури. Реалізовувався зміст програми з п. 1.4: «скласти короткий твір українською мовою, в якому було б використано певне іношомовне кліше з кожної таблиці, спрямованої на формування ПОІС; оформлювати на письмі та в електронному вигляді й усно захистити набрані електронним чином вправи, розв'язувати електронні тестові завдання, схематично моделювати англійський тест «Який я водій», а також розробляти власний з підбором схематичних еталонних відповідей; виконувати ілюстративні вправи з схематичною наочністю узагальненого технічного спрямування; складати діалог щодо вирішення проблемної ситуації (з використанням ілюстрації-схематичної наочності); укладати кросворд та обговорити способи його виконання; написати діловий лист за зразком; укладати анотацію за детальними рекомендаціями, описувати досвід розробки презентації/ілюстративної доповіді; бути учасником і розроблювачем ділової гри за зразком» [5]. При цьому застосовувалися такі організаційні форми, як навчальне заняття по роботі з базовими системами, самостійна робота по кодуванню-розкодуванню знакових символів системи Moodle, оформлення електронних версій, розробка схем, презентацій та такі методи, як використання ТЗН: сайту системи Moodle, програм Microsoft Word, Power Point, AutoCad, метод використання схематичної наочності, робота з оформлення письмових робіт, усного захисту набраних на електронних носіях вправ, виконання тестів, ознайомлення з кліше «Signs to attract attention – Знаки для привабливості уваги», «How to represent and to save the done tasks – Як зберегти та представити виконане», «Comments and reactions – Коментарі та реакції».

Четвертий етап (січень-лютий) вирізнявся посиленням професійним іношомовним спрямуванням з: з посиленням уваги на забезпечення знань професійної іношомовної терміносистеми та її уживання у спілкуванні; спрямування засобів навчання іноземної мови на комунікативні потреби і запити майбутньої професії технічного спрямування. Реалізовувався зміст програми по п. 1. Після попереднього ознайомлення студентів з теоретичним лекційним матеріалом електронного курсу («Engines», «Transport», «Specialty», «Nouns, Adjectives», «Passive Voice») виконувалися вправи на актуалізацію знань терміносистеми блоку 2 та основ іношомовного спілкування у комплексах «Vehicle Parts and the Driver's Skills», «Mechanical Engineering and Specialty». В подальшому відбувалося загальне ознайомлення з додатковим комплексом терміносистем інших технічних спеціальностей для вироблення профмобільності «Electric Current, Energy, Energetics, Automation, Computers», ознайомлювалися з кліше «Agreement and Disagreement –

Згода та незгода» та виконувалися ілюстративні вправи із схематичною тематичною наочністю узагальненого технічного спрямування.

На *п'ятому етапі* (квітень) реалізовувалися, насамперед, педагогічна умова використання набутих першокурсниками мовленнєвих знань, умінь і навичок іношомовного спілкування в навчанні професійно-орієнтованих дисциплін, у навчально-науковій діяльності, виробничій практиці та позанавчальній активності та здійснювалося формування ЗУНів ПОІС, що виявляють демонстраційність цього спілкування, зокрема міжкультурно комунікаційні ЗУНи, а також когнітивні та предметно-практичні ЗУНи, що пов'язані з гносеологічністю спілкування; ЗУНи в галузі автономності, що відповідають комунікаторності ПОІС тощо та реалізовувався зміст програми розглянутого раніше п. 1.4 після ознайомлення з теоретичним матеріалом «Letters», «Tenses»; комплексом вправ «Business Conversation for Mechanical Engineer»; комунікативними структурами «Requesting and invitation – Прохання і запрошення», «Stimulating and positive results hope – Спонування та надія на позитивні результати», «Understanding and compromise – Розуміння та компроміс», «Essays, presentations and reports – Анотації, презентації та доповіді», «Importance and Hardness – Важливість та складність». При цьому застосовувалися такі організаційні форми, як практичні заняття з створення схем, ділові ігри та методи написання ділового листа та анотування.

На *шостому етапі* (травень) відбувалося закріплення ЗУНів професійно-орієнтованого іношомовного спілкування, зокрема знання лексики на основі шести комплексів вправ та терміносистем згідно з розглянутими таблицями ПОІС через усне вираження комунікативних намірів з акцентом на міжкультурно-комунікаційних умінях і навичках.

Сьомий етап (навчальний рік наступного року) використання набутих першокурсниками мовленнєвих знань, умінь і навичок іношомовного спілкування в навчанні професійно-орієнтованих дисциплін, у навчально-науковій діяльності, виробничій практиці та позанавчальній активності; та проектування ЗУНів ПОІС, які формувалися на першому-шостому етапах на різні діяльності студентів та вивчення інших предметів у ВНЗ. Реалізовувався зміст програми п.2: ПОІС з «урахування міжпредметних та внутрішньо-предметних зв'язків на прикладі циклу дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки; ...природничо-наукової підготовки; фахових і практичних дисциплін; проведення виробничої практики; здійснення ... наукової та позааудиторної діяльності» [5].

Висновки і пропозиції. Кількісний і якісний аналіз результатів контрольного експерименту надав можливість зафіксувати стан сформованості ПОІС майбутніх інженерів по завершенню експерименту. Узагальнюючі дані засвідчують, що ЗУНи когнітивності, соціально-особистісні, ЗУНи суспільної комунікації, предметно-розумові та культурно-інформативні ЗУНи виявилися найбільш розвинутими внаслідок застосування комплексу педагогічних умов. Це дає підстави стверджувати про ефективність і про-

дуктивність розробленої технології формування ПОІС, яка забезпечила прогнозовану розвиненість у студентів ЕГ ПОІС, а саме: на середньому рівні виявилось 51,5% в той час, як в КГ – лише 21,2%, на достатньому рівні – 15,2% студентів ЕГ, а в КГ – лише 1,5%. Отже, рівень сформованості, необхідний для успішного здійснення студентами

ЕГ ПОІС становив у сумі 71,2% в той час, як в КГ – лише 33,3%.

Перспективним є дослідження специфіки професійно орієнтованого іншомовного спілкування майбутніх бакалаврів не тільки на технічних, але й агробіологічних факультетів аграрних університетів.

Список літератури:

1. Борытко Н.М. В пространстве воспитательной деятельности: Монография [Под науч. ред. Н.К. Сергеева]. / Н.М. Борытко – Волгоград: Перемена, 2001. – 181 с.
2. Ипполитова Н. Анализ понятия «Педагогические условия»: сущность, классификация / Н. Ипполитова, Н. Стерхова [Электронный ресурс].
3. Калмикова Л. О. Психология мовлення і психолінгвістика / Калмикова Л.О., Калмиков Г. В., Лапшина І. М., Харченко Н. В. – К.: Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут: в-во «Фенікс», 2008. – 235 с.
4. Коваль Т. Використання системи Moodle для створення мультимедійних електронних освітніх ресурсів з мовних дисциплін: зарубіжний і вітчизняний досвід / Т. Коваль, А. Аврамчук // Педагогічний процес: теорія і практика. – № 2. – 2016. – С. 93-99.
5. Якушко К.Г. Англійська мова для студентів першого курсу механіко-технологічного факультету: електронний курс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tech.nauu.kiev.ua/course/view.php?id=212>

Якушко Е.Г.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

РЕАЛИЗАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ФОРМИРОВАНИЯ ИНОЯЗЫЧНОГО ОБЩЕНИЯ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Аннотация

В предлагаемой статье определены особенности реализации технологии поэтапного формирования профессионально ориентированного иноязычного общения и проанализованы результаты ее внедрения. Описан практический эксперимент со студентами-техниками в аграрных вузах. Определены наиболее эффективные педагогические условия и соответствующие принципы в качестве предпосылок к разработке модели формирующей технологии. Акцентирована особенность внедрения этой модели – использование ресурсов авторского электронного курса профессионально ориентированного английского языка механико-транспортного направления. Полученные результаты проведенного эксперимента свидетельствуют о эффективном развитии навыков иноязычного общения у студентов бакалаврата.

Ключевые слова: техники-аграрии, педагогические условия, иноязычное общение, бакалавры, технология, этапы формирования.

Yakushko K.H.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

REALIZATION OF PEDAGOGICAL CONDITIONS TO FORM OTHER LANGUAGE COMMUNICATION FOR FUTURE ENGINEERS

Summary

The article deals with the special features to realize the technology of stage-by-stage formation of professionally oriented communicative skills and to analyze the results of its introduction. It describes the practical experiment concerning technically specialized students within agrarian universities. The author stipulates the most efficient pedagogical conditions and suitable principles as the background to elaborate the adequate model of forming technology. The paper stresses on the special features of that model involvement due to the usage of own professionally orientated English studying electronic course to be dealt with mechanical-transport direction. The results prove the efficient other language communicative skills development for students-bachelors.

Keywords: agrarian engineers pedagogical conditions; bachelor's degree students, professionally oriented other language communicative skills; technology of stage-by-stage formation.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 274

ПРОТЕСТАНТИЗМ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ЗДОБУТКИ І СУЧАСНІСТЬ

Запорожець В.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті детально аналізується історичний поступ протестантизму і сучасний стан його основних течій на території України. Головна увага приділена історичним здобуткам протестантизму, трудовій етиці, ідеї протестантизму та його впливу на соціально-політичну та релігійну складову життя суспільства. Доводиться, що особливість сучасного українського протестантизму полягає у відображенні національно визначених рис. Протестантське середовище активно використовує національні обрядові традиції під час молитовних зібрань, релігійних свят, спостерігається відновлення української мови у проповідництві та общинному житті. Протестантизм дедалі частіше розглядається як невіддільна складова релігійної історії українського народу.

Ключові слова: протестантизм, релігія, церква, лютеранство, п'ятидесятники.

Постановка проблеми. Сьогодні протестантизм – потужний багатогранний рух зі значним досвідом і напрацюваннями, який має, що запропонувати досі дещо нерозбірливим у питаннях релігії українцям і має перспективи подальшого зростання і, відповідно, трансформації української «релігійної карти». Кількісні зміни в протестантизмі відбивають загальну тенденцію збільшення віруючих в Україні. А своїм соціально-демографічним обличчям протестантизм віддзеркалює портрет середньостатистичного громадянина України.

Отож, цифри, що відображають, переважно, формальний бік церковного життя, не завжди адекватно змальовують реальний стан речей. Пророкування ж протестантського «буму» в Україні виглядає, скоріш, спробою залякати пересічного українця перспективою нової релігійної напруги.

Аналіз публікацій та досліджень. Наразі у вітчизняній релігієзнавчій науці присутні дослідження, які присвячені загальному осмисленню протестантизму як феномену, так і в становищу даної гілки християнства на теренах України. Серед них можемо виділити такі як С. Дубинки [4], М. Заковича [1], Ю. Калініна та Є. Харьковченко [2], В. Лубського [3]. Також треба відзначити, що існує низка зарубіжних розвідок, в яких аналізується стан та проблеми протестантизму у країнах Європи, зокрема в Україні [5] [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що хоча є певна кількість ґрунтовних наукових досліджень, присвячених аналізу протестантизму в Україні, однак наразі відсутні студії, які стосуються переосмислення історії появи та сучасному стану основних течій протестантизму в Україні.

Метою даної статті є висвітлення та аналіз історичного поступу протестантизму в Україні та сучасний стан основних його течій на теренах нашої Вітчизни.

Виклад основного матеріалу. Історична доля протестантизму в Україні, цілком природно, доволі відмінна. І навіть не тому, що за свою майже п'ятисотлітню присутність в Україні ця конфесія лише в останнє десятиріччя отримала

реальну правову перспективу своєї реалізації. Можна підкреслити – не на папері, а на практиці, що, як відомо, далеко не одне і те ж. Наше питання стосується того, яким є протестантизм в Україні. Чи відповідає він своїм обличчям тому європейському протестантизмові, який пробудив Старий світ, чи тому американському, що прилучився до створення нової могутньої держави.

У сучасних умовах протестантизм в Україні є найдинамічнішою конфесією. Неабияку роль у зміцненні позицій сучасного протестантизму відіграє наявність сталих джерел поповнення їхніх лав. Це, по-перше, сімейне виховання у родинах, які розглядаються як «домашні церкви» (третина послідовників баптизму – молодь до 30 років); по-друге, поступове зростання пропагандистської та місіонерської активності. За період незалежності протестантські організації створили 95% усіх зареєстрованих в Україні релігійних місій. За статистикою адвентистів, тільки у середині 90-х років ХХ ст. у період проведення у київському Палаці спорту євангельської програми всесвітнього відомого проповідника з Австралії Джона Картера прийняли водне хрещення й поповнили громади АСД 3,5 тис. нових членів. По-третє, протестанти складають лише 2,2% населення країни, усі члени їх організацій – активні, «реальні», чи справжні віруючі, тоді як серед православних переважає тип пасивного «масового віруючого». Підрахунок кількості протестантів важкий тим, що не всі протестантські церкви та групи офіційно зареєстровані та ведуть докладну статистику членів. Водночас, станом на 2013 в Україні налічується 10 613 протестантських церков, що становить 28,7% від усіх релігійних об'єднань України.

Протестантизм в Україні не являє собою єдине ціле, але розділений на кілька конфесій та безліч деномінацій. Тим не менше, існують декілька організацій координуючих протестантські церкви: Рада Євангельських Протестантських Церков України, Український євангелічний альянс, також протестанти беруть активну участь у Всеукраїнській раді церков та релігійних організацій та Українському біблійному товаристві [4, с. 76-78].

Виокремимо послідовно сучасний стан протестантизму в Україні та його течії.

Англікани. В Україні існує дві парафії пов'язані з Англіканським співтовариством. Церква Христа в Києві утворена в 1999 році для англомовних віруючих, що належать до єпископальної традиції. До складу приходу входять громадяни США, Великої Британії, України та інших країн. Збирається Церква Христа в лютеранській Кірсі Святої Катерини. Також існує англіканська община в Одесі. Обидві церкви входять в Діоцез Європи Церкви Англії.

Лютерани. В Україні існує три лютеранських об'єднання. Німецька євангелічно-лютеранська церква України входить в Союз євангелічно-лютеранських церков, який об'єднує лютеран на території колишнього СРСР (крім країн Балтії) та входить в склад Всесвітньої лютеранської федерації. Партнером Німецької євангелічно-лютеранської церкви України є Євангелічно-лютеранська церква Баварії, що входить до складу Євангелічної церкви Німеччини. Німецька євангелічно-лютеранська церква України є об'єднанням громад німецької традиції. Зазвичай, громади користуються Григоріанським календарем та використовують в літургії німецьку мову.

Кафедра єпископа розташована в Соборі святого Павла в Одесі. Правлячий єпископ – Уланд Шпалінгер. Також громади Німецької євангелічно-лютеранської церкви України знаходяться в Києві, Харкові, Дніпропетровську та інших великих містах України. В с. Петродолинське Одеської області діє Біблійна школа.

Українська лютеранська церква веде свою історію від Української євангельської церкви Аугсбургського віросповідання, що діяла на території Західної України в 1930-х роках. Відродження церкви почав пастор українського походження, який служив в Вісконсинському євангелічно-лютеранському синоді (США), Ярослав Шепелявець, спільно з іншими місіонерами свого синоду. Він же став першим єпископом УЛЦ. Нинішній єпископ В'ячеслав Горпинчук, як і всі службовці в громадах священнослужителі, є громадянином України [3, с. 209-213].

УЛЦ дотримується суворого конфесійного лютеранства, не визнає ліберального богослов'я та жіночої ординації в сан пастора. В основі богослужіння УЛЦ лежить реформована літургія Іоанна Златоуста, яка служиться переважно українською мовою. Також церква використовує Юліанський календар. Входить в Конфесійну євангелічно-лютеранську конференцію. На Тернопільщині знаходиться Українська євангельсько-лютеранська семінарія Святої Софії, що навчає священнослужителів для УЛЦ та інших церков, членів Конфесійної євангелічно-лютеранської конференції. Центр церкви у Києві.

Синод євангелічно-лютеранських церков України утворився 1996 року внаслідок розколу Німецької євангелічно-лютеранської церкви України. Суперінтендент Німецької євангелічно-лютеранської церкви України Віктор Грефенштейн та частина лютеранської громади Одеси, покинули церкву в зв'язку з незгодою з її політикою. Також стався розкол в церквах Миколаєва та Ялти. До об'єднання приєдналися лютеранські громади братської традиції, а також

церкви, створені працею місіонерів Лютеранської церкви – Канада. Єпископом синоду є Віктор Грефенштейн. Синод євангелічно-лютеранських церков України об'єднує громади братської (пієтистської) традиції, але синод дотримується конфесійного богослов'я. В Одесі розташована семінарія «Згода», створена для потреб Синоду євангелічно-лютеранських церков України з допомогою Лютеранської церкви Канада.

Крім того, в Україні існують незалежні лютеранські церкви різних традицій.

Пресвітеріани та реформати. Церкви кальвіністського напрямку в Україні представлені кількома союзами реформатської та пресвітеріанської традицій. Найбільшим кальвіністським об'єднанням є Закарпатська реформатська церква, що об'єднує проживаючих на території України угорців-протестантів. З 114 зареєстрованих громад 113 знаходиться на території Закарпатської області, одна громада в Києві. Лише в трьох парафіях богослужіння звершується українською мовою (в Ужгороді, Пирятині та с. Білки), в решті громадах використовується угорська мова. Закарпатська реформатська церква входить у Всесвітнє реформатське співтовариство. Церква визнає жіночу ординацію.

Також в Закарпатській області діє Закарпатська євангелічно-реформатська церква та Християнська Реформатська церква в Мукачеві, пов'язана з Християнської реформатською церквою США.

Українська євангельсько-реформатська церква об'єднує приходи з різною історією. Перші дві громади Української євангельсько-реформатської церкви були створені пастором Филимоном Семенюком, ордінованим ще до Другої світової війни, в Рівному та смт Степань Рівненської області. Також до складу церкви входять дві церкви в Закарпатській області, створені за участю американських місіонерів із змішаних українсько-угорських родин, церкви в Києві, Дніпропетровську та кількох селах Західної України.

Євангелічно-пресвітеріанська церква України набула поширення на Південному Сході України і в Києві. Більшість громад засновані місіонерами з Пресвітеріанської церкви Америки та інших консервативних західних кальвіністських церков, але зараз окормляються українськими пасторами.

Закарпатська євангелічно-реформатська церква, Українська євангельсько-реформатська церква і Євангелічно-пресвітеріанська церква України входять до складу консервативної Європейської конференції реформатських церков, не визнають жіночої ординації та ліберального богослов'я.

В Україні корейською громадою зареєстровано кілька релігійних організацій пресвітеріанського напрямку, але ці церкви, зазвичай, підтримують відносини лише з материнськими церквами в Південній Кореї та піддаються сильному впливу харизматичного руху.

В Одесі існує прихід Вільної пресвітеріанської церкви Шотландії, а в с. Веселинівка Одеської області – громада Євангелічної церкви чеських братів.

В Сімферополі існує церква, що входить до складу Конфедерації православних реформатських церков, руху літургійного відродження серед пострадянських реформатів.

У Києві працює Євангелічно-реформатська семінарія України, створена за участю Пресвітеріанської церкви Америки, Реформатських церков (звільнених) та Об'єднаних реформатських церков Північної Америки. До навчання в семінарії допускаються не лише реформати, а й представники інших християнських конфесій.

Методисти та церкви руху святості. Методизм представлений в Україні Об'єднаною методистською церквою та релігійними організаціями руху святості, які також сповідують Уесліанське богослов'я, але вірять в можливість повного освячення людини. Про існування методистських церков в Україні до 1990-х років нічого не відомо, всі нині існуючі громади були засновані завдяки роботі іноземних та українських місіонерів після розпаду СРСР.

В Україні більшість методистських громад належить до Об'єднаної методистської церкви Євразії, яка є частиною найбільшої в світі Об'єднаної методистської церкви, з центром в США. Громади Об'єднаної методистської церкви діють в Закарпатській, Львівській, Чернівецькій, Полтавській, Харківській, Донецькій, Луганській областях, а також в Автономній республіці Крим та Києві [2, с. 127-134].

У Києві, Вінниці та Одесі діють церкви, що входять в Євразійський регіон Церкви Назарянина. Перша Церква Назарянина зареєстрована в Києві в 1992 році. У Рівному розташована громада Вільної методистської церкви – іншої деномінації руху святості, що базується в США.

Також до методистів можна зарахувати благодійну організацію Армія Порятунку. Армія Порятунку спеціалізується на наданні гуманітарної допомоги нужденним верствам населення. Ієрархія та територіальна структура організації схожа на військову, а її учасники носять уніформу. Територія України входить до складу Українського дивізіону. Командувач дивізіоном – майор Марія Валлермарк. В Україні розташовано 10 корпусів (місцевих релігійних організацій) Армії Порятунку.

Баптисти та меноніти. Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів – найбільше об'єднання протестантських церков не лише в Україні, а й на пострадянському просторі та найбільший баптистський союз Європи. Організаційно сформувався в 1990 році на 21-ому з'їзді євангельських християн-баптистів України з церков, які входили до складу Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів, правонаступником якого стала Євроазіатська федерація спілок євангельських християн-баптистів.

Другим за значимістю в Україні є Міжнародний союз церков євангельських християн-баптистів.

З громад автономних баптистів, що діяли в СРСР, у незалежній Україні було сформовано Братство незалежних церков та місій євангельських християн-баптистів.

Ще одним крупним баптистським об'єднанням є Асоціація місіонерських церков євангельських християн України. Незважаючи на те, що багато хто з тих, що входять в асоціацію церков не ідентифікують себе як баптистські, вони близькі до них у своєму віросповіданні. Велика частина церков асоціації заснована за участі місій, таких як «Світло на сході», «Міжнародне партнерство».

З різних причин ці церкви не увійшли до складу інших об'єднань євангельських християн-баптистів і зволіли організувати окрему асоціацію.

Церква Христа – реставраціоністська конфесія, що з'явилася в Сполучених Штатах Америки на рубежі XVIII–XIX століть. Завданням нового руху було об'єднати представників основних протестантських деномінацій США навколо принципу: «Де Писання каже, говоримо і ми, де Письмо мовчить, мовчимо і ми», який проголосив Томас Кемпбелл. Також як і методистські, вони з'явилися в Україні лише після розпаду СРСР внаслідок діяльності американських місіонерів. В Україні представлені громадами Традиційною церквою Христа, Церков Христових, Міжнародної церкви Христа та Міжнародних християнських церков [1, с. 76-82].

Традиційні церкви Христа тісно пов'язані з американською деномінацією Церкви Христа (Учні Христа), яка є найбільш інституціоналізованою та ліберальною з усіх деномінацій руху. Зокрема, посаду пастора можуть займати жінки. В Україні Традиційні церкви Христа знаходяться в Києві (три церкви), Харкові, Донецьку, Дніпродзержинську, Миколаєві, Маріуполі, Севастополі, Чернівцях та Тернополі. Як й інші церкви цієї деномінації на території колишнього СРСР, вони не пов'язані інституційно, але утворюють неформальну співдружність [4, с. 142-151].

Церкви Христові більш консервативні, ніж Учні Христа. Їх відмінною особливістю є відмова від використання в поклонінні музичних інструментів. Церкви Христові знаходяться в Києві, Донецьку, Дніпродзержинську, Харкові, Одесі, Кременчуці та Сімферополі. Багато хто з них знаходяться під управлінням американських місіонерів.

Міжнародна церква Христа сформувалася з Бостонського руху, який прагнув до оновлення в Церквах Христа. Лідером руху був Кіп МакКін. Бостонським рухом проголошувалася ідея звернення всієї землі в християнство. Для цього передбачалося активне насадження церков, наявність наставника для кожного з віруючих та жорстка централізована система управління. Центр апологетичних досліджень вважає, що деякі вчення та практики, прийняті в Міжнародній церкві Христа властиві деструктивним культам [3, с. 46-52].

Стараннями американських місіонерів була насаджена міжнародна церква Христа Києва, пізніше були створені церкви в Одесі, Донецьку, Дніпропетровську, Львові та Харкові. У 2002 року в МЦХ стався розкол. Кіп МакКін пішов з посади лідера міжнародної церкви Христа. Після його відходу багато лідерів церкви виступили з критикою існуючої в церкві системи управління та прийнятих в церквах практик. Внаслідок чого міжнародна церква Христа зблизилася з традиційними Церквами Христа та почала з ними діалог, а МакКін з групою прихильників заснував нову деномінацію Міжнародні християнські церкви, до якої увійшли 40 церков у всьому світі, включаючи Київську міжнародну церкву Христа.

П'ятидесятники і харизмати. В Україні п'ятидесятницький рух розпочався на початку 20-их років XX століття, прийшовши трьома незалежними шляхами: через проповідь І. Воронаєва; через волинських реемігрантів і діяльність Г. Шмідта; через румунських п'ятидесятників на

Чернівеччині (див. П'ятидесятництво в Україні). Майже за 90 років, пройшовши через бурхливий розвиток та поширення, репресії, заборони та роз'єднання, п'ятидесятницький рух в незалежній Україні отримав новий імпульс для розвитку. З 90-х років чисельність традиційних п'ятидесятницьких громад та членів зростає в декілька разів. За чисельністю стоять на третьому місці після православ'я та баптизму. З отриманням незалежності України з'явилася можливість створення власних Союзів та об'єднань.

В незалежній Україні існує декілька п'ятидесятницьких об'єднань.

Церква християн віри євангельської (Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської (п'ятидесятників). Об'єднана церква християн віри євангельської. Союз вільних церков християн євангельської віри.

В Україні розвиток харизматичного руху почався з початку 90-х років минулого сторіччя з часу проголошення незалежності країни і встановлення сприятливіших умов для діяльності Церков. Харизматичний рух в Україні набув свого розвитку за рахунок молодіжного середовища п'ятидесятницьких та баптистських Церков, а також хвилі духовного пробудження початку 90-х років. Якщо на 1 січня 1992 року в Україні було зареєстровано 27 харизматичних громад, то на 2005 рік їх нараховується близько 920. Переважна частина з них об'єднана у кілька харизматичних об'єднань, зокрема:

Духовне управління Церков євангельських християн;

Українська Християнська Євангельська Церква;

Духовний центр «Нове покоління» християнських Церков України;

Об'єднання незалежних харизматичних християнських церков України (повного євангелія);

Об'єднана Християнська Євангельська Церква Живого Бога;

Об'єднання Євангельських Церков України;

Духовний центр «Відродження».

Отже, особливість сучасного українського протестантизму – полягає у відображенні національно визначених рис. Протестантське середовище активно використовує національні обрядові традиції під час молитовних зібрань, релігійних свят, спостерігається відновлення української мови у проповідництві та обцинному житті. Протестантизм дедалі частіше розглядається як невіддільна складова релігійної історії українського народу.

Сучасний протестантизм відкрито прагне розширити сфери участі у релігійному житті України, а також в окремих галузях суспільного

життя, розглядаючи це як своєрідну компенсацію за свій багаторічний вимушений «простій». Йдеться й про усвідомлену тенденцію щодо зміцнення позицій конфесії в країні, піднесення рівня релігійної пропаганди, професійної теологічної освіти віруючих. Зауважимо, що для самих віруючих власне релігійна практика є складовою суспільної: вона також спрямована на посилення ролі протестантизму у суспільстві. Відзначено багато у чому пояснює сплеск активності сучасного протестантизму, що впадає у вічі навіть у порівнянні з аналогічною діяльністю інших християнських течій, котрі мають для цього в Україні більші можливості та історичні передумови.

Однак, говорити про зміни самої релігійної ситуації в Україні у зв'язку із зазначеними процесами, мабуть, передчасно. Протестантизм і об'єктивно (через тривалий історичний конфлікт з істеблшментом), і суб'єктивно (віддаленістю від державно-політичних сфер буття) займає в Україні очікувальну позицію, свідомо уникаючи кардинальних змін у своїх структурах, у стосунках з іншими релігіями і суспільством загалом. Більшість протестантських течій прагне дотримуватися розумного балансування між старим і новим, світським і релігійним у внутрішньому житті. Проблеми останнього залишаються головними на тлі всіх зовнішніх найсміливіших кроків церковного керівництва.

Висновки. Незважаючи на історію в Україні, протестантизм, по суті, тільки тепер, отримує сприятливі можливості для розвитку. Йдеться про поступову, хоч і надзвичайно ускладнену багатьма факторами, еволюцію самої України у напрямі економічної, політичної та духовної свободи. Перебуваючи в умовах змушеного «виведення» з багатьох сфер буття, протестантизм, натомість, накопичив чималий досвід адаптації до чудородної економічної – феодальної та напівфеодальної – системи, відкритої чи прихованої ідеологічної опозиції. Сьогодні це допомагає конфесії «переходити» у нові суспільні й духовні реалії без особливого драматизму, внутрішніх розколів, спалаху міжконфесійних непорозумінь у своєму середовищі. Цей внутрішній потенціал дає змогу більшості протестантських течій розвиватися, так би мовити, за висхідною. Однак, як засвідчує історичний досвід, поява нових, оптимістичних можливостей зумовлює іноді й зворотну – призупинення росту, зниження активності, втрату важливих якостей у розвитку не тільки релігії, а й багатьох інших суспільних інститутів. Отже, як позначатимуться зміни, що їх переживає сьогодні Україна, на подальшій еволюції протестантизму – покаже майбутнє.

Список літератури:

1. Закович М.М. Релігієзнавство / М.М. Закович. – К. Вища школа, 2000. – 493 с.
2. Калінін Ю.А. Релігієзнавство: підручник / Ю.А. Калінін, С.А. Харьковченко. – 6-те вид. – К.: Наукова думка, 2002. – 352 с.
3. Лубський В., Теремко В., Лубська М.В. Релігієзнавство / За ред. В.І. Лубського. Підручник. – К.: Академія, 2000. – 264 с.
4. Релігієзнавство. Навчальний посібник. За ред. С. Дубинка. – К.: Юрінком-інтер, 2001. – С. 138.
5. Kashirin A. Protestant minorities in the Soviet Ukraine, 1945-1991 / Електронний ресурс / Режим доступу: file:///C:/Users/3/Downloads/Kashirin_Alexander_phd2010sp.pdf
6. Westerlund R. The History of the Baptist Evangelical Church in Ukraine / Електронний ресурс. – Режим доступу http://www.convergenorthcentral.org/files/mnia/the_history_of_the_baptist_evangelical_church_in_ukraine.pdf

Запорожец В.А.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРОТЕСТАНТИЗМ В УКРАИНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ДОСТИЖЕНИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Аннотация

В статье подробно анализируется историческое развитие протестантизма и современное состояние его основных течений на территории Украины. Главное внимание уделено историческим достижениям протестантизма, трудовой этике, идеи протестантизма и его влияния на социально-политическую и религиозную составляющую жизни общества. Доказывается, что особенность современного украинского протестантизма заключается в отображении национально определенных черт. Протестантская среда активно использует национальные обрядовые традиции во время молитвенных собраний, религиозных праздников, наблюдается восстановление украинского языка в проповедничестве и общинной жизни. Протестантизм все чаще рассматривается как неотъемлемая составляющая религиозной истории украинского народа.

Ключевые слова: протестантизм, религия, церковь, лютеранство, пятидесятники.

Zapozhets V.A.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

PROTESTANTISM IN UKRAINE: HISTORICAL ACHIEVEMENTS AND MODERNITY

Summary

The article analyzes in detail the historical development of Protestantism and the current state of its main trends in Ukraine. The main attention is given to the historical developments of Protestantism, the work ethic, the ideas of Protestantism and its impact on the socio-political and religious life of the community component. It is proved that a feature of the modern Ukrainian Protestantism is to display specific national features. Protestant environment makes extensive use of national ceremonial traditions during prayer meetings, religious holidays, there is the restoration of the Ukrainian language in preaching, and community life. Protestantism is increasingly seen as an integral part of the religious history of the Ukrainian people.

Keywords: Protestantism, religion, church, Lutheranism, Pentecostals.

УДК 130.2:316.61:572

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК ПРОБЛЕМА ФИЛОСОФСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

Петриковская Е.С.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Данная статья посвящена философско-антропологическому прояснению проблемы культурной идентичности. Теоретическая рефлексия ситуации нахождения человека в поликультурном пространстве вызывала у исследователей меньший интерес, чем мультикультурализм как модель общественного развития. Отказ от выяснения «человеческого измерения» проблемы мультикультурности привел к кризису мультикультурализма, к обвинению его в искусственности. Итогом применения антропологического подхода к явлению мультикультурализма стало понимание идеи культуры как формы открытости к другому, как присущего людям способа интеграции иного в свое существование. Промежуточным этапом можно считать представление проблемы самоидентификации как открытия других культур в качестве иных типов человеческой открытости. Ведущую роль сыграла философская идея открытости как фундаментальной характеристики человеческого существования.

Ключевые слова: идентичность, культура, культурная идентичность, мультикультурализм, философская антропология.

Постановка проблемы. «Установка на современность» (Фуко) рождается с философией Канта и принимает впоследствии самые разные облики. Современный человек находится в ситуации перманентной идентификации, поэтому его самоидентификация никогда не заканчивается и является проблемой.

Принадлежность человека к той или иной культуре, «культурная идентичность», не всегда

дает надежную опору, особенно в условиях наблюдаемого сейчас нового смешения народов и переоценки ценностей. Ведет ли эта ситуация к «концу культуры»? Мультикультурность как исследовательское понятие, используемое для характеристики сосуществования на едином культурном пространстве разнородных плюральных групп, является реакцией на ситуацию последних десятилетий. Сам термин «мультикультурализм»

многозначен. Он используется не только для описания культурной множественности, но может также представлять философскую концепцию мира либо обозначать совокупность политических практик, направленных на управление культурным многообразием. Однако он почти не используется для описания индивидуальной ситуации. Попытки говорить о мультикультурной личности встречают резкое возражение. Между тем именно «группизм» и искусственные приписывания человека к определенной группе или культуре являются теми теоретическими просчетами, которые привели к его кризису.

Анализ последних исследований и публикаций. Как показывает обзор литературы, обсуждение отмеченной проблемы является актуальным для философов, культурологов, социологов и психологов. Исследование «культурной идентичности» носит, как правило, междисциплинарный характер и объединяет представителей самых разных областей знания. Сегодня это не только этнологи и лингвисты, но даже искусствоведы и литературные критики. Однако ведущими специалистами по дискурсу идентичности остаются философы и социологи. В последнее время важную роль играют книги Чарльза Тейлора «Sources of the Self: The Making of the Modern Identity», «Multiculturalism: Examining The Politics of Recognition», «A Secular Age», переведенные на украинский язык. Тейлор стремится предложить «обновленные формулировки» наших вопросов, опираясь на свой колоссальный багаж философского знания. Пройти мимо размышлений Тейлора сегодня уже невозможно. Методологической основой нашего исследования стали также работы А. Макинтайра, Ф. Рено, М. Мамардашвили, П. Рикера, З. Баумана, К. Вульфа, Л. Уиден, А. Баумейстера и др.

Цель. Подвергнуть проблему культурной идентичности философско-антропологическому прояснению. Следовало бы обсудить, во-первых, какую антропологическую реальность порождает современность, какие возможности она создает для человеческого развития? Во-вторых, какие теоретические концепции с наибольшей адекватностью ее осмысляют. Здесь следует полагаться на ресурсы философской антропологии, которая позволяет проанализировать опыт гетерогенности и несистемности, зафиксированный социологией и исторической антропологией, не подгоняя его под универсальные антропологические модели. В антропологически ориентированных описаниях истории, культуры, социума на первый план вышли элементарные ситуации и основной опыт, субъективность, понятие культуры и исследование частного случая. С помощью антропологического подхода мы рассчитываем вернуть тот философский горизонт, в котором изначально пребывало познание человека.

Культурное многообразие всерьез заинтересовало философию относительно недавно. Из-за довольно ограниченного набора знаний о неевропейских культурах вплоть до начала XIX в. внешнее разнообразие законов, обычаев и практики в человеческих обществах интерпретировалось как различные проявления единой постоянной человеческой природы, повсюду действующей согласно одними и тем же принципам.

Культурные различия в рамках такой установки имеют второстепенное значение и представляют множество выражений инвариантных социальных законов и принципов. Не возникает фигуры Другого и проблемы его понимания.

Один из ведущих деятелей позднего Просвещения И. Г. Гердер подверг критике рационалистическую философию истории и культуры и в качестве альтернативы ей предложил идею индивидуальности культур, нацеленную на преодоление абстракции «человека вообще». Высшим идеалом для Гердера была вера в торжество всеобщей, космополитической гуманности. Он трактовал гуманность как осуществление гармонического единства человечества во множестве автономных индивидов, каждый из которых достиг максимальной реализации своего уникального предназначения. По мнению Ф. Рено, восхваление Гердером того, что сегодня назвали бы культурными идентичностями, связана с признанием глубоко современного и индивидуалистического идеала – идеала аутентичности. «Точно так же, как каждый человек имеет свою собственную меру, которая требует от него жить, оставаясь верным самому себе, каждый народ обязан остаться верным своей собственной культуре» [9, с. 327].

В. Вельш выделил три аксиомы концепции культуры Гердера [16]. Во-первых, каждая культура рассматривается всегда как культура национальная, существенным образом разнящаяся от иной национальной культуры. Во-вторых, она гомогенна. Любые практики, формы поведения и способы мышления, существующие в ее границах, представляют собой некоторый инвариант с незначительными вариациями. В-третьих, локальная культура в гердеровской концепции выступает как обособленное от других монолитное единство, которое может быть описано через метафору «сферы». «Концепция Гердера повлекла за собой далеко идущие выводы. С одной стороны, она порывала с существующим в XVIII в. европоцентризмом, т. е. односторонним рассмотрением и оценкой по масштабу европейской высокой культуры жизни «чуждых» народов и «примитивных» племен, утверждая их право на своеобразие и место в общем движении к прогрессу и гуманности, с другой – достаточно жестко привязывала представления о культурном разнообразии к идее межнациональных различий» [3, с. 35]. Идея монолитных культур-сфер никогда полностью не отвечала реальности. Она имела идеологическую направленность в эпоху «строительства наций» в Европе. Однако сегодня концептуализация национальных культур как замкнутых в себе целостностей чревата опасными для личности последствиями.

Интерес европейских мыслителей к историческим культурным традициям тесно связан не только с Гердером, но и с антропологической философией, поставившей под сомнение ряд аксиом рационалистической философии. Истинная целостность человека, утверждает Мартин Бубер, может быть видима только при совместном рассмотрении всего его многообразия [1, с. 9]. Философу нужно не абстрагироваться от многообразия человеческого, а погрузиться в него. Философской антропологии следует «постоянно проводить различия внутри рода человеческого, дабы иметь возможность настоящего обобщения» [там

же]. Ей так же необходимо «избегать вычленения человека из природы, необходимо сравнивать его с другими вещами, другими живыми существами, другими носителями сознания, чтобы надежно определить его особое положение. И лишь на этом сдвоенном пути различения и сравнения достигается она целостного реального человека» [1, с. 10].

Таким образом, философия стала проявлять интерес к культурной конкретике, как только человек перестал рассматриваться как «замаскированный вариант чистого духа» (Г. Блуменберг). Это совпадает с возникновением научного представления о культуре, которое, по мнению К. Гирца, восходит (или, по крайней мере, имеет прямое отношение) к моменту опровержения взгляда на природу человека, господствовавшего в эпоху Просвещения [4, с. 43]. Культ абстрактного человека пытаются заменить наукой о действительных людях в их историческом развитии. Так, например, глубокие взаимосвязи человека и культуры осознаны и исследуются культурной антропологией, под которой сегодня понимают не просто узкую область, связанную с изучением человеческих обычаев, но «науку о человечестве, которая стремится к обобщениям поведения людей и к самому полному возможному пониманию разнообразия человечества» [7]. Исследования культурных антропологов сделали очевидной сопоставимость всех культурных систем и сделали многое для устранения путаницы между «природным» и «культурным» (спекуляции по поводу «естественного человека» – любимая тема философии Просвещения).

Подобные исследования оказали и продолжают оказывать влияние на философское понимание человека. Однако некоторые положения отдельных школ культурной антропологии, как и гердеровская идея культуры, нуждаются в философской коррекции в связи с их односторонностью и упрощенным взглядом на реальность. Показательна в этом смысле дискуссия вокруг мультикультурализма, в ходе которой были оспорены абстрактные трактовки культуры как единой системы значений, последовательность которых является логичной и устойчивой к изменениям.

Современный мультикультурализм является продуктом встречи философской традиции, которая начинается с Гердера, и совокупности политических опытов, главной территорией которых является Америка, но которые касаются также и Европы [9, с. 327].

В Соединенных Штатах Америки изучению культурных различий уделяется особое внимание уже на протяжении столетия. Здесь сложились разветвленные антропологические исследования культуры, которые можно объединить под вывеской «американский культурализм», поскольку их авторы настаивают на разнообразии культур и подчеркивают оригинальность каждой культуры, которая приводит к формированию неповторимой личности.

Исследования культурного многообразия и культурной идентичности становятся актуальными и для европейских стран, переживших с момента окончания Второй мировой войны ряд «идентификационных волн». Такое название предложил французский социолог Ронан ле Коа-

дик для периодов, на протяжении которых различные группы требовали признания их культурных особенностей [6]. В ходе указанных процессов их участники обращаются к своей культуре, ищут в ней и поддерживают внутри нее те ресурсы, которые они не находят в окружающем обществе. Иммигрантам и их потомкам кажется, что идентичность может быть средством сплочения категорий населения, испытывающих острое экономическое и социальное неравенство.

Указанные процессы и порождаемые ими проблемы ускоряют осознание того факта, что культурное многообразие – вещь серьезная (его относят к главным вызовам нашей эпохи) и должна быть соответствующим образом осмыслена. Благодаря усилиям мультикультуралистов, защищавших права иммигрантов сохранять свою культуру и самобытность, современные европейские государства (нации – в гердеровском определении) стали напоминать «культурную мозаику».

Культурное разнообразие в конце 1970-х годов воспринималось в качестве некоего украшения либерального плюрализма, выразившегося в желании разнообразить кажущийся конформизм и однородность либеральных обществ с помощью народных традиций. Предполагалось, что культурное разнообразие будет практиковаться преимущественно в частной жизни, и не станет угрозой частным правам или существующему либеральному общественному укладу. Впоследствии ситуация изменилась. Когда иммигрантские (например, мусульманские) общины стали требовать признания групповых прав, несовместимых с либеральными принципами равенства индивидов, например, право ограничивать свободу слова, если это задевает религиозные чувства, стали говорить о несостоятельности мультикультурализма. Мультикультурализм становится проблемой для либеральной демократии, поскольку он понимается не только как терпимость по отношению к культурному разнообразию, но и как требование законодательного признания прав расовых, религиозных и культурных групп. Тем самым нарушается либеральный принцип равных прав индивидов, идущая от Локка традиция личных прав. Известный американский философ Ф. Фукуяма прокомментировал сложившуюся ситуацию так: «Либерализм не может быть основан на идее групповых прав, так как не все группы придерживаются либеральных ценностей. Цивилизация Европейского просвещения, наследницей которой является современная либеральная демократия, не может быть нейтральной в культурном отношении, так как либеральные общества имеют свои собственные представления о достоинстве и ценности индивидов. Культуры, в которых не разделяются эти принципы, не должны пользоваться защитой в условиях либеральной демократии. Члены иммигрантского сообщества и их потомки должны пользоваться равными правами как личности, а не вследствие их принадлежности к культурной или этнической группе [11].

Появились предложения защищать европейскую идентичность и европейскую культуру, оказавшуюся лицом к лицу с Чужим. «Очевидно, что если коренные граждане европейских стран не ценят свое национальное гражданство, трудно

ожидать, что иммигранты будут уважать его. И этот диалог в настоящее время начинается» [11].

Сложившаяся обстановка чревата опасностью возвращения к европоцентризму, игнорированию отличий и ассимиляции их к доминирующей идентичности. Для Чарльза Тейлора эта ассимиляция является главным грехом против идеала аутентичности [10, с. 35-36]. А.Ю. Шеманов рассматривает оба «изма» – европоцентризм и мультикультурализм – как «один и тот же способ отношения к иному – исключение его из повседневности, вытеснение на периферию, в тень. По сути, безо всяких изменений воспроизводится старая форма присущей европейской традиции стратегии обращения с иным – разместить конфликтующие между собой содержания на разных уровнях ... При таких условиях открытость другому оказывается пустой и формальной, обрачивается релятивизмом и безразличием к другому и его ценности, а не способом диалога и выражения заинтересованности» [12, с. 477].

Противодействовать процессам, в которых нарушаются права человека на основе культурного отличия, старается культурная антропология [2, с. 81]. Ведь она понимает себя как науку о Другом, ищет возможность раскрыть значение *чужого и инаковости*. Можно сказать более обобщенно: важнейшая задача антропологии – *понять и объяснить факты, поведение и представления, не имеющие ничего общего с нашим образом существования и мышления*. Об этом рассуждает известный французский антрополог Морис Годелье в статье «Антропология сегодня важна как никогда» и убеждает нас в том, что эта задача возникает «каждый раз, когда, в силу тех или иных причин, отдельным индивидуумам или же целым группам приходится взаимодействовать (внутри одного и того же общества) с другими индивидуумами или группами, принадлежащими к среде, отличной от их собственной, либо когда они сталкиваются с совершенно другой общественной моделью. Осознать инаковость других – значит раскрыть смысл и обоснование различных форм мышления и существования отличных от нас людей. Это значит понять природу взаимоотношений между этими отличными от нас людьми, того места в обществе, которое каждый из них занимает, и их представлений по этому поводу» [5, с. 34].

Антропологи разных стран, школ и времен солидарны в одном: чтобы сделать себя чутким в обращении с Другим и развить в себе дифференцированное обращение с инаковостью других людей, нужно открыть Другого в себе самом [2, с. 81]. Как известно, способность вообще что-либо утверждать о самом себе требует существования примеров «не-себя», других (других человеческих существ, других живых существ, мира вообще), чтобы это утверждение имело хоть какой-то смысл. А вот чтобы сдвинуть мой эгоцентризм, необходим опыт бытия-чуждого-себе-самому. И как раз антропологические исследования других культур этому способствуют. «Антропологи всегда полагали, что благодаря выработанным ими концепциям и методам возможно обрести отстраненное (а посему и относительно объективное) понимание социальной и культурной инаковости» [5, с. 34]. Правда, эта

претензия на понимание инаковости другого, эта вера в разработанный для этой цели инструментарий к 1980-м гг. были поставлены под сомнение, что и породило кризис антропологии.

Конструктивные моменты этой критики способствовали отказу от эссенциалистской интерпретации инаковости. В работе «Conceptualizing Culture: Possibilities for Political Science» американский антрополог Лиза Уиден в качестве существенного недостатка культурного эссенциализма называет пренебрежение исследованием исторических и политических процессов, что обуславливает формирование в политической науке представлений о культуре как системе ориентаций и ценностей (Beliefs and Values), отличающейся общностью, постоянством и перманентностью воспроизводства в социуме [14]. Подобные представления сформировались под влиянием американской традиции изучения культуры, широко представленной в ведущих университетах США. Речь идет об американском культурализме, уже упомянутом нами выше. Именно под его влиянием утверждается представление о культуре как совокупности примордиальных (изначальных) ценностей и черт, с которыми идентифицируют себя специфические группы, сообщества и цивилизации.

В своей статье «Beyond the Crusades: Why Samuel Huntington (and Bin Ladin) are Wrong» (2004) Уиден анализирует идеи С. Хантингтона о конфликте цивилизаций. Согласно Хантингтону, каждая цивилизация имеет изначальную культурную идентичность, а особое внимание он уделял исламу и Западу – двум высоко интегрированным цивилизациям, которые имеют особое значение в будущих политических битвах. По мнению Уиден, в этой концепции, во-первых, игнорируется история и конкретная повседневная жизнь (например, специфические отношения политической власти), во-вторых, преувеличиваются общие взгляды, социальный порядок, постоянство и неизменность убеждений и ценностей внутри группы и подчеркивается колоссальная разница между группами. И поэтому эта концепция в целом ошибочна. Противоположный подход может базироваться на двух условиях: во-первых, не следует абсолютизировать инаковость другого, она и с социальной, и с исторической точки зрения должна оставаться относительной; во-вторых, «любые изобретенные человеком способы интерпретации окружающего его мира, а также самого себя в этом мире, способы интерпретации, необходимые для воздействия человека как на мир, так и на самого себя, *могут быть поняты другими*. При этом если человек способен понять социальную инаковость другого, то он отнюдь не обязан принять принципы и ценности, создающие эту инаковость, и не обязан применять их на практике» [5, с. 42]. Выполнение этих условий создает возможность для диалога культур, по крайней мере, теоретическую.

В рамках теорий мультикультурализма, авторы которых испытали влияние американского культурализма и (или) Гердера, происходит совмещение изначально противоречащих друг другу идей – идеи культурной множественности с идеей некой неизменяемой однородности обособленной культуры – сферы. Множествен-

ные культуры являют собой некие самодостаточные целостности, замкнутые в собственных конвенциях. В результате происходит недооценка подвижности связей, существующих между группами и тех способов, с помощью которых в сообществах происходит взаимообогащение разнообразными идеями и практиками. В культурном эссенциализме культура застывает в неподвижности и предназначена только *своим*.

Между тем события, происходящие в современном мире, отличительной особенностью которого является производство все новых и новых различий, требуют пересмотра этой концепции культуры. Гетерогенность субъекта, его неспособность к устойчивой и однозначной идентификации порождает ситуацию ускользающей культурной идентичности, самоощущение себя «везде немного иностранцем».

Такому положению вещей адекватна идея «децентрированной», «ризомной», немонолитной культуры, включающей в себя множество групп с различными конвенциями и собственными смысловыми Универсумами, находящимися в полилоге, т.е. культуры, создающей, охраняющей и открывающей пространство, на котором различные группы могут совместно развиваться, входить во взаимные интеракции и создавать возможности для совместности» [3, с. 34]. Эта идея противоречит представлению о культуре как индивидуальности, а также всяким попыткам натурализовать культурную идентичность, превращая ее в антропологическое, раз и навсегда данное качество. Этническая или культурная граница не существует сама по себе. Она всякий раз проводится заново, ибо зависит от конкретных условий того или иного общества в то или иное время [8]. Исходя из вышесказанного, заблуждение политики мультикультурализма состоит в том, что она угрожает зафиксировать и материализовать культурные явления, которые по определению являются гибкими и подвижными.

В современной англо-американской антропологической школе проведена «работа над ошибками». Теперь «не очень-то принято оперировать даже термином «культура», не говоря уже о «национальном характере», ментальности и т.д. Вместо этого предпочитают говорить о «культурных процессах» (например, процессах производства, воспроизводства, изменения смыслов, идущих в контексте властных отношений)» [13, с. 28]. Вдохновленные работами Мишеля Фуко, Пьера Бурдьё, Жака Деррида, и Мишеля де Серто антропологи стали подчеркивать хрупкость, сомнения и исторические вехи в символических системах. При изучении семиотических практик эти теоретики обращают внимание на практики, тексты и изображения как знаки, значения которых одновременно и фиксированы, и открыты для различ-

ных интерпретаций и насыщены сложными отношениями власти, которая неуловима, многолика, диффузна. Культурные практики по созданию и исследованию значений (смыслов) – актуальная исследовательская тема [14, р. 715].

Еще один поворот этой темы – After-Postmodernism – современная версия развития постмодернистской философии. Ее возникновение исследователи связывают с «кризисом идентификации», а потому ее содержательным наполнением является генерирование программ преодоления последнего. Конкретно это выражается во внимании к проблемам коммуникации, которые центрируются вокруг понятия «Другой» и подлинности субъектного. По нашему мнению, в этом контексте воскрешается не только субъект, но и культура. Это делает вновь актуальными исследования теории и практики межкультурности.

Выводы. Философско-антропологическая концептуализация проблемы культурной идентичности позволила по-новому осмыслить проблему мультикультурализма. Ключом к построению новой методологии стал антропологический подход к явлению поликультурности современных обществ, а итогом – понимание идеи культуры как формы открытости к другому, как присущего людям способа интеграции иного в свое существование. Промежуточным этапом можно считать представление проблемы самоидентификации как открытия других культур в качестве иных типов человеческой открытости. Ведущую роль сыграла философская идея открытости как фундаментальной характеристики человеческого существования.

Термин «мультикультурализм» закрепился для обозначения культурной множественности современных обществ, а также совокупности политических практик, направленных на управление этим многообразием. Следует продолжать осмыслять ту реальность, которая описывается этим термином. Современность понуждает к выработке, изобретению самого себя. Замкнутость в пределах своей культуры способна создать препятствия для развития индивида. В силу такой фундаментальной характеристики человека как открытость (миру, другому, иному) нужен исход из своей культуры. Культурная идентичность прочно оберегает наш покой, а расставание с ней несет угрозу существованию сложившейся самости, чревато непредсказуемыми последствиями, неопределенностью в отношениях с другими и самим собой. Но свобода всегда сопряжена с неопределенностью, и надо признать, что условием полноценного существования является способность и возможность обращения человека к *другому*. В этом смысле мультикультурность современных обществ создает потрясающие возможности для того, чтобы становиться и быть собой.

Список литературы:

1. Бубер М. Проблема человека: Пер. с нем. / М. Бубер / – К.: Ника-Центр, Вист-С, 1998. – 96 с.
2. Вульф К. Антропология: История, культура, философия / Пер. с нем. Г.Хайдаровой. / К. Вульф / – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2007. – 269 с.
3. Гафарова Ю.Ю. Мультикультурализм, транскulturность и «новое» понятие культуры / Ю.Ю. Гафарова // Фундаментальные проблемы культурологии: Том 7: Культурное многообразие: теории и стратегии / Отв. редактор Д. Л. Спивак. – М., СПб.: Новый хронограф, Эйдос, 2009. – С. 29-37.
4. Гирц К. Влияние концепции культуры на концепцию человека // Гирц К. Интерпретация культур / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – С. 42 – 66.

5. Годелье М. Антропология сегодня важна как никогда (пер. В. Колесиной) / М. Годелье // Социальная антропология во Франции. XXI век / Под ред. Елены Филипповой и Бориса Петрика. – М.: ФГНУ «Росинформатгротех», 2009. – С.33-53.
6. Коадик Ронан ле. Мультикультурализм [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.social-anthropology.ru/node/178>
7. Культурология. Энциклопедия [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.auditorium.ru
8. Малахов В. С. Культурный плюрализм versus мультикультурализм / В.С. Малахов / [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_5_6/2000_5-6_01.htm
9. Рено Ф. Мультикультурализм // Европейский словарь философии: Лексикон неперекладностей. Пер. с фр. – Том первый. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – С. 326-329.
10. Тейлор Ч. Мультикультурализм і «політика визнання» / Пер. з англ. Р. Й. Димерець / Ч. Тейлор / – К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.
11. Фукуяма Ф. Идентичность и миграция. Пер. с англ. И. Ромашевская. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://n-europe.eu/content/p/1290>
12. Шеманов А.Ю. Самоидентификация человека и культура / А.Ю. Шеманов [Текст]. – М.: Академический проект, 2007. – 479 с.
13. Юрчак А.В. Разговоры о переменных: действия слов и слова без действий. // Этнографическое обозрение. – 2006 г. – № 5. – с. 24-28.
14. Weeden L. Conceptualizing Culture: Possibilities for Political Science // American Political Science Review. 2002. Vol. 96. N 4. P. 713-728
15. Weeden L. Beyond the Crusades: Why Samuel Huntington (and Bin Ladin) are Wrong (2004) // ITEMS. SOCIAL SCIENCE RESEARCH COUNCIL. – New York Vol. 4. No 2-3, 2003. – P. 1-6. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://conconflicts.ssrc.org/archives/mideast/wedeen/>
16. Welsch W. Transculturality: The Puzzling Form of Cultures Today / Welsch W. Spaces of Culture: City, Nation, World / Ed. M. Featherstone and S. Lash. – L., 1999. – P. 194-213.

Петриківська О.С.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК ПРОБЛЕМА ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Анотація

У статті представлено концептуальний аналіз використання антропологічного підходу в гуманітарних науках, розглянуто його філософська складова. Визначен філософсько-антропологічний вимір проблеми культурної ідентичності. Теоретична рефлексія ситуації знаходження людини в полікультурному просторі завжди викликала у дослідників менший інтерес, ніж мультикультуралізм як модель суспільного розвитку. Відмова від з'ясування «людського виміру» проблеми мультикультуралізму викликала кризу мультикультуралізму, призвела до звинувачення його в штучності (відсутності проблеми). Наслідком застосування антропологічного підходу до явища мультикультуралізму стало розуміння ідеї культури як форми відкритості до іншого, як властивого людям способу інтеграції іншого в своє існування. Проміжним етапом можна вважати уявлення проблеми самоідентифікації як відкриття інших культур в якості інших типів людської відкритості. Провідну роль зіграла філософська ідея відкритості як фундаментальної характеристики людського існування.

Ключові слова: ідентичність, культура, культурна ідентичність, мультикультуралізм, філософська антропология.

Petrikovskaya O.S.

Odessa I.I. Mechnikov National University

MULTICULTURALISM AS A PROBLEM OF PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Summary

The article presents a conceptual analysis of the use of anthropological approach in the Humanities, considered his philosophical component. Analyzed and identified features and the role of anthropology in philosophical and humanitarian studies. Presents a modern interpretation of anthropology. Philosophical-anthropological dimension of cultural identity defined. The result of applying the anthropological approach to the phenomenon of multiculturalism has become understanding of the idea of culture as a form of openness to the other, as is inherent in the people integration of other in their existence. The problem of identity is presented as open to other cultures as other types of human openness. The philosophical idea of openness as a fundamental characteristic of human existence was the key.

Keywords: identity, culture, cultural identity, multiculturalism, philosophical anthropology.

ПРИРОДА ТА АГЕНТ ЯК ЇЇ ПРИНЦИП У ФІЛОСОФІЇ АКВІНАТА. ДЖЕРЕЛА, ВПЛИВИ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Саковська О.Ю.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Статтю присвячено проблемі філософії природи та метафізики у св. Томи Аквінського. Зокрема, розглянуто питання, що є природою на думку Аквіната в межах корпусу його творів. Простежено впливи попередників на це вчення та специфіку інтерпретації самої проблеми. Проаналізовано поняття агента як одного з принципів природи. Досліджено поняття агента як один з аспектів проблеми природного та вимушеного руху в межах томістичної філософії.

Ключові слова: Тома Аквінський, Аристотель, Авіцена, природа, принцип, агент, рух.

Постановка проблеми. Тома Аквінський – це філософ, знання про якого часто обмежуються його вченням про існування та сутність, 5 шляхів-доказів існування Бога, антиавероїстичним вченням, тобто усим тим, що значно більше стосується метафізики. Втім, томістична метафізика доволі тісно переплетена з його філософією природи, і тема, що досліджується в цій статті, якраз доволі чітко це демонструє. З точки зору історії філософії, мета цієї статті якраз і полягає в тому, щоб продемонструвати цей зв'язок. Окрім того, дослідження цієї теми є важливим ще й з огляду на те, що сама проблема агента, його зв'язку з поняттям дієвої причини (чи є вони одним і тим же, чи різніються?), його взаємодія з рухом (рушієм чого саме агент є?) є доволі недослідженими. Українська наукова спільнота взагалі небагато робит присвятила томізму, якщо не брати до уваги статті В. Котусенка та численні публікації про томістичну метафізику А. Баумейстера. Якщо ж проводити аналіз останніх досліджень та публікацій саме закордонних, то впадає око, що тема ця недостатньо висвітлена. Серед найбільш дотичних до теми цієї статті варто згадати роботу Р. Хаузера (2012), присвячену поняттю принципів у Авіцени та Аквіната, де він вказує на дуже тісний зв'язок обох вчень і демонструє, що у філософуванні щодо принципів Аквінат значно ближчий до Авіцени, аніж до Аристотеля. Також слід вказати статтю Т. Ларсона (2007) про рух в нерухомих тілах, де він проводить чіткий аналіз томістичної концепції вимушеного та природного руху, і саме цей аналіз є чиненайдотичнішим до поняття агента, оскільки проливає світло на внутрішні причини руху речі. Серед історико-філософських статей, важливих для розкриття теми, не останнє місце посідає робота А. Ламера (2015), присвячена осмисленню поняття природи, починаючи від Аристотеля, закінчуючи Авіценою. В цій роботі також показано, в яких саме пунктах поняття природи та руху отожнювалися та розмежовувалися у попередників Аквіната, що дозволяє вписати томістичну філософію в межі цієї дискусії.

Втім, брак досліджень щодо цієї теми дозволяють говорити **невирішені моменти загальної проблеми.** Передусім, взаємодія понять «рух», «природа» та «даєва причина» все одно залишається висвітленою недостатньо повно. Чи є ці поняття одним і тим самим? Якщо ні, то який між ними зв'язок у філософії св. Томи і хто є джерелом цього вчення? Ці питання і є ключовими ядлами цієї статті.

Виклад основного матеріалу. В процесі дослідження томістичної філософії речі слід враховувати ті трактати, що безпосередньо не стосуються цієї теми, але здатні проявити, що, згідно з Томою Аквінським, є конститутивами суцього взагалі, а отже, і фундаментом тілесного суцього зокрема.

Свою роботу «Про принципи природи до брата Сильвестра», що була адресована невідомому домініканцю, Аквінат написав на початку своєї інтелектуальної кар'єри (1252-1256 рр.), тобто, в той самий період, коли було написано коментарі до «Сентенцій» та «Книги Йова», а також «Про суще та сутність», а отже, задовго до коментарів до творів Аристотеля, час написання яких припадає на 1267-1273 рр. Втім, ця робота тематично відрізняється від усіх інших трактатів цього періоду. З одного боку в ній проглядається спроба систематизувати Аристотелеві думки стосовно того, що можна вважати принципами природи, з іншого ж – в деяких питаннях Аквінат відмежується від Аристотеля, надаючи перевагу Авіцени, що цілком дозволяє вважати, що цей ранній текст є переказом Авіценного тлумачення принципів природи.

Втім, попри те, що цей період творчості Аквіната є доволі непогано дослідженим, саме цей трактат є недостатньо висвітленим. Більше того, для глибшого його розуміння варто враховувати також трактат «Про приховані дії природи», оскільки він логічним чином доповнює та прояснює деякі моменти трактату «Про принципи».

Оскільки йдеться про принципи природи, зокрема, про агента як один із них, то є необхідність з'ясувати, що саме має на увазі Аквінат, коли застосовує це поняття.

Загалом Аквінат вкладає в термін «природа» (*natura*) багато значень. Узагальнюючи, можна сказати, що природа – це:

А) Внутрішній активний принцип, що зумовлює зародження [напр., в Sent. III, 5.1.2 c; Metaph. V, 5a etc.].

Б) Принцип руху та спокою, що є сам по собі, а не акцидентально у речі [In Phys. I, 1a; II, 1b, De Caelo II, 25e, In Metaph. V, 5a etc.].

В) Форма (у зв'язку з пунктом «а») [STh. III, 2. 1c, De Gener. I, 19c, Metaph. V, 5a etc.].

Г) Сутність, оскільки через неї визначено належне функціонування речі [De ente, 1c].

Д) Субстанція чи суще, оскільки, з одного боку, позначає щось спільне для всіх живих істот, а з іншого – екземпліфікується в конкретних партикуляріях, в межах яких і діє [STh. I, 2, 10, 1c].

Всі ці подані визначення справляють враження неточності поняття. Однак, коли йдеться про томістичну фізику, то Аквінат в своєму слововжитку доволі точний. Загалом, варто зауважити, що у всіх цих визначеннях Аквінат спирається на кілька джерел. Передусім, очевидно, на Аристотеля, а, по-друге, на Авіцену.

Проблеми інтерпретації поняття «природа» Аристотеля для латинських авторів

Як відомо, Аристотель, як і Св. Тома після нього, також давав кілька визначень природи, а втім, найвідомішим є те, що було висловлене у «Фізиці», згідно з яким, це певний принцип чи причина перебування у русі та спокої того, чому вона належить сама по собі, а не через інше [Див.: Phys. II, I, 192b20-23]. Втім, в 4-му розділі книги Θ Стагірит прояснює, яким чином деякі суцї можуть підпадати під рух недобровільно, проти власної природи. Таку саму згадку знаходимо й в інших місцях «Фізики», а також в інших книгах, наприклад, в 14-му розділі «Категорій», що дозволило, приміром, Аверроєсу, як вказує С. Болднер, розглядати рух не лише в контексті категорій сутності (де рух – це зародження і знищення), кількості (зростання та зменшення), якості (якісна зміна) та місця (переміщення чи локальний рух), але в контексті категорії «заснавати» (лат. – *passio*) [4, p. 203].

Втім, це не єдина проблема, що виникала під час прочитання текстів Аристотеля. Для багатьох виявилось проблемою саме визначення природи як внутрішнього принципу, що властивий речі сам по собі. Для Філопона воно було проблемним саме через те, що в ньому подано опис, але не суть природи, у зв'язку з чим, як вказує А. Ламмер, Філопон додає свою інтерпретацію, говорячи, що природу слід розглядати як внутрішню силу тіла, що надає йому форму та здатна породити рух та зміни навіть без воління [Див.: Lammer, p. 122-125]. Попри заборону творів Філопона у зв'язку з монофізитськими творами автора, таке тлумачення стало багато в чому визначальним для середньовічного філософування про природу і міцно займало свої позиції та протиставлялося Аристотелю до втручання Авіцени, який виявив, що це тлумачення по суті ніяким чином не суперечить Аристотелевому визначенню [Phys. I, 5, 5-6]. Також Ібн-Сіна пропонує своє визначення, говорячи, що природа – це сила речі, що надає рух чи зміну в ній самій, а також зумовлює її спокій та незмінність [Phys. I, 6, 1]. При чому, для Авіцени положення внутрішньої притаманності руху є якраз принциповим, оскільки саме воно допомагає відрізнити довільний рух від вимушеного, а також відрізнити природу, штучні речі та зовнішніх агентів руху.

Як відомо, вироблені речі не можуть володіти невимушеним рухом, оскільки здатність до саморушійності полягає у здатності природних речей контролювати та управляти своїм власним рухом (тобто, вони можуть рухатися у зворотному напрямку з власної волі, якщо йтиметься, приміром, про локальний рух). Так само неживі тіла мають рух своїм принципом, коли, наприклад, легкі елементи підіймаються догори, а важкі – тяжіють до низу, але хоч це і буде вимушений рух, він втім поставатиме цілком природним. Штучні ж речі не можуть рухатися без зовніш-

нього агента. У подальших розділах своєї роботи Авіценна зосередиться на цьому розмежуванні, а також зауважить, що в деяких аспектах ми можемо говорити про природу як про форму, приміром, а також як про сутність [Phys. I, 6, 7]. І в своїх роботах Аквінат цілком відтворюватиме логіку Авіцени, при чому інколи значно більше, аніж логіку Аристотеля.

Вплив Авіцени

В трактаті «De principiis naturae» св. Тома орієнтувався переважно на текст «Книги зцілення» (Kitāb al-Shifā, Sufficientia, приблизно 1027 р.) Авіцени, яку він знав під назвою «Liber primus naturalium». Загалом «Кітаб аль-Шифа» є енциклопедією різних знань (фізики, метафізики, музики, астрономії, математики та ін.), покликаною на зцілення розуму від мороку незнання та різноманітних хиб розуміння природи. І хоча зараз цей трактат часто фігурує під назвою «Фізика I», той уривок, що найбільше цікавив Тому, був далекий від питань фізики і стосувався якраз метафізичної проблематики, про що й свідчить назва цього розділу – «Про причини та принципи природи». Нема точних відомостей стосовно того, хто був автором перекладу «Книги зцілення», яким користувався Аквінат. Існує версія, що перекладачем міг бути Домінік Гундісальві [2, с. 55], у той час як Хаузер приписує цей переклад Міхаєлю Скоту [5, p. 578], і в той же час А. Шишков говорить, що з усього «Кітаб аль-Шифа» Скотом було перекладено лише розділ про тварин на замовлення Фрідріха II [2, с. 237]. Таким чином, якщо вже точного автора перекладу встановити поки неможливо, можна стверджувати, що йдеться загалом про роботу окремих представників перекладацького центру в Толедо. Цей центр був відомий передусім тим, що підготував до коментаторів, однак часто ці переклади були лише перекладами арабських перекладів, хибували на неточності в питаннях термінології, особливо переклади Скота; навіть сам Альберт Великий висловлював невдоволення тими текстами, що потрапляли йому до рук в результаті діяльності Толедської школи [2, с. 236]. Неоднозначність цієї ситуації змусила Хаузера припустити, що Аквінату, щоб розкрити тему якнайкраще, доводилося також чимало опрацьовувати Аверроєса [5, p. 578], що і помітно, оскільки в цьому творі Аквінат часом апелює до Аверроєсових коментарів до п'ятої книги «Метафізики».

Загалом вся ця ситуація із впливами Авіцени на трактат «Про принципи природи» дозволяє нам говорити про те, що цей трактат є більш поданням Авіценової інтерпретації принципів природознавства, яку незрілий Тома викладає в своїй роботі, аніж самодостатнім текстом. Втім, конкретно проблемі агента в ній присвячено небагато місця, а більш широко цю тему запропоновано в роботі «Про приховані дії природи» (1268-1272), в якій Аквінат намагається пояснити, що саме зумовлює різні види рухів у тих випадках, коли сам агент не є для нас очевидним.

Природний та вимушений рух у контексті теми агентів

Проблема агента бере свій початок з міркувань про зв'язок принципів природи та причин. Як відомо, кожен з принципів уособлює одну з причин. Матерія та форма відповідатим-

уть матеріальній та формальній причині відповідно, кінець як один з принципів відображатиме фінальну причину, і ось залишається дієва причина, який би мав відповідати агент, адже мета дієвої причини полягає в тому, аби удосконалити матерію через форму [Phys. I, c. 2, sec. 7]. Таке удосконалення можливе в кількох значеннях:

1) Форма удосконалює матерію, актуалізуючи.

2) Форма та матерія створюють композитну субстанцію, що зумовлює щосність речі.

3) Композит набуває природу, що надає йому активні сили від форми та пасивні – від матерії.

Принаймні, логіка Авіценного викладу демонструє саме такий хід думок, і Аквінат в цьому долучається до Авіцени, вказуючи, що говорити про принципи ми можемо, виходячи з того, чи беруть вони участь в процесі генерації [Див.: De principiis, cap. 3, 18-23], як роблять це, приміром, форма та матерія. Втім, як ми розуміємо, самого лише зародження недостатньо для повноцінного функціонування речі, і вона часто потребує руху для свого ж існування. І саме «визначення» агента, що запропоноване в цьому трактаті, говорить нам про те, що в природі має бути щось, що буде для речі дієвим, або ж рушійним, або зумовлюючим, або ж таким, звідки походить принцип руху («esse efficiens, vel movens, vel agens, vel unde est principium motus») [Ibid., cap. 3, 18]. В цьому випадку ми можемо говорити про те, що природний рух буде зумовлений внутрішньо, опосередковано самою річчю, в той час як вимушений рух буде зумовлено чимось стороннім, тим, що не є самою річчю, і в той же час не є її складником. Т. Ларсон вказує, що в цій теорії є деякі неточності. З одного боку, дієву причину (чи агента) можна вважати началом руху, тобто тим, що ініціює зміну, з іншого ж, виникає певний парадокс, адже в перипатетичній філософії зміна відбувається через форму і матерію, що передбачало б, що вони мали б бути дієвими причинами, в той же час вони постають як матеріальна та формальна причина відповідно [7, p. 556]. Більше того, згідно з влучним висловом Хаузера, Аквінат знаходить онтологічне провалля між агентом та тим, на що він впливає, бо агент постає як дієва причина в іншому, а не в самому собі [5, p. 606].

Таким чином виникає потреба систематизації природного та вимушеного руху, де під першу категорію підпадатимуть як саморушійні тіла, так і несаморушійні і рухомі через інше, а під другу – саморушійні, але рухомі через інше та несаморушійні рухомі через інше. Ларсон при цьому зауважує, що є підстави говорити, що агент може стосуватися як природного руху, так і вимушеного, але з тою відмінністю, що у випадку природного руху речі або не до природи впливати на цей рух, або ж вона впливає на нього несвідомо [7, p. 564]. Приміром, в тілі людини б'ється серце. Його буття зумовлене чималою кількістю чинників, відмінних від нього самого і навіть зовнішніх щодо нього. Всі ці чинники зумовлюють його рух, але, втім, ці чинники не діятимуть усвідомлено. Цей приклад справедливий, враховуючи той факт, що метою агента є фінал [De principiis, cap. 3, 18], а у випадку биття серця всі органи, що зумовлюють його рух, постають як складне гіломорфічне поєднання, де окремі органи повинні працювати на благо орга-

нізму та зберігати цілісність субстанції, тобто вони несвідомо орієнтовані на фінал.

Більше того, говорячи про рух, Аквінат зауважує, що є сенс говорити про те, що в тілах, складених з елементів, рух залежить від дії тих елементів, що є домінуючими. Приміром, тіло, домінуючим елементом якого буде земля (наприклад, камінь), тяжітиме саме до донизу, оскільки рух донизу належить природі землі. Втім же, в речах існують і приховані властивості, які не зводяться до дії елементів, приміром, дія магніта. Втім, оскільки деякі приховані дії не завжди виникають в тілах-композитах, то стає очевидним, що вони впливають не з перманентних сил самої речі, а через сприяння вищих агентів [In operationibus]. Саме тут Аквінат вводить розмежування вищих та нижчих агентів. Нижчий постає таким собі медіумом і підпорядковується вищому в двох сенсах:

1) Нижчий має можливість застосовувати в процесі впливу на річ власну силу, послуговуючись власною формою. Для Аквіната прикладом такого агента може бути місяць як небесне тіло. З одного боку, як агент місяць надає світло, уможливаючи цим чимало важливих природних процесів. З іншого ж, сонце в цьому випадку постає як вищий агент. Якщо не оцінювати загально «науковість» цієї тези, а орієнтуватися на способи аргументації, то стає зрозумілим, що в даному випадку місяць виконуватиме роль посередника.

2) Нижчий не має ніякої можливості використовувати власні сили для впливу на річ. Для обґрунтування цієї тези Аквінат зазвичай використовує приклади, де роль нижчого агента відіграють переважно артефакти, тобто речі, яким бракує власної субстанційної форми, оскільки вони є композитом різних субстанцій. Приміром, таким нижчим агентом може бути пилка, яку тримає в руках людина. Людина поставатиме вищим агентом, адже вона, застосовуючи пилку, здатна впливати на іншу річ, при цьому для пилки не є природним процес пиляння, цей процес не є для неї усвідомленим, і не є таким через дію внутрішньої сили. У результаті цього пилка буде медіумом чи нижчим агентом.

При цьому важливо, що вищі агенти, що виходять за межі природних елементів та композитів, можуть бути як небесними тілами, оскільки дуже часто їхнє розташування зумовлює певні явища природи (наприклад, припливи), так і окремими вищими субстанціями [De operationibus].

Більше того, з цієї позиції можемо говорити про те, що не кожен агент може сам знати фінал, до якого скеровує річ. Знають фінал лише ті агенти, що можуть діяти альтернативно (*agens voluntarium*). Якщо ж йдеться про агента, який скеровує через свою природу безальтернативно (*agens naturale*), то в такому випадку він не знає фінал [De principiis, cap. 3, 18], адже в природних агентах все визначено.

Висновки. Отже, як бачимо, метафізика та філософія природи у Аквіната доволі тісно переплетені. Зокрема, для прояснення деяких аспектів природних речей, Аквінату доводиться вдаватися до термінології зі сфери метафізики, і обґрунтовувати по суті метафізичне поняття агента засобами фізики. Окрім того, можемо говорити про те, що тема агента у перипатетич-

ній філософії, зокрема у філософії св. Томи, є визначальною, оскільки агент постає принципом та дієвою причиною суцього, незалежно від того, чи є цим агентом тілесна субстанція, а чи субстанція вищого порядку. Тема агента також тісно

пов'язана з темою руху і агент певним чином постає як рушій, що зумовлює зміну чи будь-який рух суцього, зокрема і тілесного суцього, до якого належать і живі організми, і неживі субстанції, і артефакти.

Список літератури:

1. Аристотель. Физика / Аристотель // Метафизика. Переводы. Комментарии. Толкования. – СПб.: Алетейя, 2002; К.: Эльга, 2002. – С. 11–162.
2. Шишков А. М. Средневековая интеллектуальная культура / А. М. Шишков – М., 2003. – 592 с.
3. Avicenna. The Physics of the Healing. Books 1&2. – Provo: Brigham Young University Press, 2009. – 259 p.
4. Baldner S. Albertus Magnus and the Categorization of Motion / Steven Baldner // The Thomist. – 2006. – V. 70. – № 2. – p. 203–235.
5. Houser R.E. Avicenna and Aquinas De principiis naturae, cc. 1-3 / R.E. Houser // The Thomist. – 2012. – V. 76. – P. 577–610.
6. Lammer A. Defining nature: from Aristotle to Philoponus to Avicenna / Andreas Lammer // Aristotle and Arabic tradition. – Cambridge University Press, 2015. – P. 121–142.
7. Larson T. Natural Motion in Inanimate Bodies / Thomas Larson // The Thomist. – 2007. – V. 71. – P. 555–576.
8. Thomas de Aquino. Commentum in tertium librum Sententiarum magistri Petri Lombardi / Sancti Thomae Aquinatis Doctoris angelici divi Opera omnia. V. 7/1. – Parma: Typis Petri Fiaccadori, 1858. – 450 p.
9. Thomas de Aquino. In librum primum Aristotelis De generatione et corruptione expositio / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: Ex typographia Polyglotta S. C. De Propaganda Fide, 1886. – T. 3. – P. 259–322.
10. Thomas de Aquino. De occultis operibus naturae ad quemdam militem / Doctoris angelici divi Thomae Aquinatis Opera omnia. T. 27. – Parisiis: apud Ludovicum Vives, Bibliopolam editorem, 1875. – P. 504–507.
11. Thomas de Aquino. De principiis naturae ad fratrem Sylvestrum / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: Editori di San Tommaso, 1976. – T. 43. – P. 1–47.
12. Thomas de Aquino. In duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis expositio / Thomas de Aquino; [ed. M. R. Cathala, R. M. Spiazzi]. – Taurini; Romae: Marietti, 1950. – XXIII, 467 p.
13. Thomas de Aquino. In libros Aristotelis De caelo et mundo expositio / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: Ex typographia Polyglotta S. C. De Propaganda Fide, 1886. – T. 3. – P. 1–257.
14. Thomas de Aquino. In octo libros De physico auditu sive Physicorum Aristotelis commentaria / Thomas de Aquino. – Neapoli: M. d'Auria Pontificius Editor, 1953. – 658 p.
15. Thomas de Aquino. Summa theologiae cum commentariis Thomae de Vio Caietani. Prima pars / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: ex typographia Polyglotta, 1888. – T. 4. – 509 p.
16. Thomas de Aquino. Summa theologiae cum commentariis Thomae de Vio Caietani. Prima secundae pars / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: ex typographia Polyglotta, 1892. – T. 7. – 361 p.

Саковская А.Ю.

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

ПРИРОДА И АГЕНТ КАК ЕЕ ПРИНЦИП В ФИЛОСОФИИ АКВИНАТА. ИСТОЧНИКИ, ВЛИЯНИЯ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена проблеме философии природы и метафизики у св. Фомы Аквинского. В частности, рассмотрен вопрос о том, что есть природа согласно корпусу произведений Аквината. Прослежены влияния предшественников на решение этого вопроса и специфику интерпретации этой проблемы. Проанализировано понятие агента как одного из принципов природы. Исследовано понятие агента как одного из аспектов проблемы природного и вынужденного движения в рамках томистической философии.

Ключевые слова: Фома Аквинский, Аристотель, Авиценна, природа, принцип, агент, движение.

Sakovska O.Y.

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

NATURE AND AGENT AS ITS PRINCIPLE IN AQUINAS' PHILOSOPHY. SOURCES, IMPACTS AND INTERPRETATIONS

Summary

The article is dedicated to the issue of natural philosophy and metaphysics in St. Thomas. Specifically, the questions regarding the essential qualities of nature according to corpus thomisticum are being spotlighted. The predecessors' influence on the Aquinas teaching and the features of the issue interpretation is explored. It is aimed to analyze the notion of agent as a principle of nature as well. The notion of agent as an aspect of natural and forced movement in Aquinas is also investigated.

Keywords: Thomas Aquinas, Aristotle, Avicenna, nature, principle, agent, movement.

УДК 378.01

ВИЩА ФІЛОСОФСЬКА ОСВІТА У ФРАНЦІЇ ТА ІТАЛІЇ: «ВИКЛИКИ» ТА «ВІДПОВІДІ» ДЛЯ УКРАЇНИ

Соболь Т.В., Туренко В.Е., Ярмоліцька Н.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті детально та комплексно досліджено сучасний стан та проблеми сучасної вищої філософської освіти у Франції та Італії. Виявлено, що філософська освіта і наука у Франції здійснюється двома шляхами – через навчання у вищих школах та університетах. Досліджено, що філософська освіта в Італії спрямована перш за все на те, щоб випускник був у змозі використати інструменти, необхідні для ефективного спілкування між та управління інформацією. Також висвітлюються основні аспекти французької та італійської філософських освіт щодо можливості їх імплементації в контексті модернізації філософської освіти в Україні. Серед основних аспектів модернізації вітчизняної філософської освіти – це коментований переклад фахових текстів як форма бакалаврської та магістерської роботи, а також викладання курсів на філософському факультеті, які будуть сприяти розповсюдженню «Філософії для дітей» (P4C) на українських теренах.

Ключові слова: філософська освіта, Франція, Італія, вища освіта, модернізація філософської освіти, вітчизняна система освіти.

Постановка проблеми. Актуальність даної теми полягає в тому, що наразі в нашій державі відбувається імплементація Законів України «Про вищу освіту» та «Про наукову і науково-технічну діяльність». У зв'язку з цим виникає потреба модернізації вітчизняної філософської освіти і науки та її гармонізації з базовими принципами міжнародного освітньо-науково-простору. Одним з головних векторів, на які спирається осучаснення нашої системи освіти і науки – це безперечно європейські системи освіти.

Філософська освіта у навчальних закладах Європи має давню історію. Фактично наявність викладання філософських, теологічних дисциплін був основою для появи перших університетів (Болонський, Оксфордський, Кембріджський, Сорбонський). Через це є актуальним стає звернення та ґрунтовний аналіз національних філософських систем освіти у світі, зокрема у Західній Європі, а саме у Франції та Італії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі в зарубіжній науковій літературі присутні дослідження, які присвячені аналізу систем вищої філософської освіти в країнах Європейського Союзу, зокрема в Італії та Франції. Серед них можемо виділити такі як Т. Соколової [4], Л. Пенто [2], Т. Казачкова [8], Е. Кінкмана [9]. Також треба відзначити, що існує низка вітчизняних розвідок, в яких аналізується стан та проблеми у Вищій школі європейських держав, зокрема С. Сисоевої та Т. Кристопчук [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що хоча є певна кількість ґрунтовних наукових досліджень, присвячених аналізу філософської освіти у Франції та Італії, однак можемо констатувати, що наразі відсутні студії, які стосуються переосмислення даних систем освіти в контексті модернізації філософської освіти на Україні

Мета статті. Отже метою статті є висвітлення специфіки та особливостей вищої філософської освіти у Франції та Італії, а також можливості їх імплементації в контексті модернізації вітчизняної філософської освіти і науки.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань:

1) Висвітлення специфіки вищої філософської освіти у Франції та Італії;

2) Проаналізувати можливу імплементацію певних аспектів французької та італійської філософських систем освіти в контексті модернізації вітчизняної філософської освіти.

Виклад основного матеріалу.

Вища філософська освіта у Франції

Сучасна система французької освіти формувалась упродовж останніх двох сторіч та вважається однією із найбільш передових у світі. Основні її особливості – перевага державних навчальних закладів і безкоштовність навчання для всіх, включаючи іноземців (правда, університети стягують зі студентів номінальну плату). Французька освітня система має яскраво виражену національну специфіку. У цій країні своя система дипломів та вчених ступенів, особливий розподіл на цикли, і особливе відношення до дипломів державних навчальних закладів: вони, як правило, цінуються набагато вище, ніж дипломи приватних шкіл та університетів.

Вища освіта у Франції (в тому числі і філософська) нерівно поділена між двома типами освітніх установ: вищими школами та університетами. Перші собою являють престижні навчальні заклади, що готують майбутніх чиновників (до яких відносяться викладачі середніх та вищих навчальних закладів). На відміну від університету, під час вступу до вищої школи, майбутні студенти повинні пройти конкурс, і, щоб подолати його максимально успішно, більшість спочатку вступають до підготовчих курсів.

Необхідно зазначити, що іспит на звання агреже (в нашій системі – це бакалавр) формує певні методи дослідження, за якими закріплюється статус специфічно філософських. Дані методи використовуються в таких формах роботи, як коментар (commentaire) та твір (dissertation), постійно фігурують в освітньому процесі в якості контрольних випробувань студентів. Форма коментаря є більш суворою і являє собою аналіз невеликого уривку з філософського тексту. Тут від студента потрібне пояснення кожного слова, що використовується автором у фрагменті, відновлення логічного порядку розглянутих проблем, ходу думки автора, розвитку його аргументації.

Кожен автор і текст розглядаються як заздалегідь даний історичний факт: метою коментаря стає не дослідження певної філософської проблеми та пошук її вирішення, а «з'ясування» того, що саме мав на увазі той чи інший філософ в конкретній роботі. Умовно такий метод можна назвати історичною герменевтикою. На цю характерну рису французької університетської філософії неодноразово звертали увагу соціологи.

При всій його фундаментальності можемо побачити один явний недолік, про який пише західний соціолог Л. Пенто: «При обраному методі вимальовується явна опозиція між філософським виробництвом виключно університетського характеру і філософським виробництвом хоча б частково поза-університетським. Домінантою університетських філософських журналів є один-єдиний розділ – історія філософії, – в якому публікується 58% статей [2, с. 206]. Очевидно, що при такому підході філософія замінюється історією філософії, а значить у випускника філософського факультета досить обмежене коло на ринку праці; і це стосується навіть тих питань іспиту, де від кандидата вимагається самостійне міркування на ту чи іншу тему.

Хоча в принципі, як зауважує Т. Соколова: «В цілому коментування текстів і міркування на філософські теми слідує одним і тим же принципам, а від кандидата вимагають насамперед знання історії філософії. Звідси впливає висновок, що всі випробування іспиту на звання агреже зводяться до єдиного методу, який можна охарактеризувати як метод історичної герменевтики» [4, с. 233].

Через це постає питання, яким же чином вийти з ситуації, що виникла, як в університетах, так і у вищих школах. Така методологічна убогість не залишилася непоміченою у філософській середовищі. Дослідники, які дотримувалися інших поглядів на цілі та методи філософії і тому не знайшли своєї ніші в рамках університетів та вищих шкіл, змушені були шукати інші інститути для реалізації своїх наукових амбіцій. Вихід віднайшли у ряді інших установ французької системи Вищої школи, а саме Колеж де Франс та Інститут історії і філософії науки та техніки.

Колеж де Франс (і цей факт всіляко підкреслюється в офіційних документах) не готує до жодних іспитів і не видає дипломів. На лекції може прийти будь-який бажаючий, і це відноситься до всіх курсів, що в ньому читаються. У той же час Колеж де Франс відкритий для наукових досліджень, яким не знайшлося місця в межах університетських курсів. Це сприяє тому, що дисертанти, що працюють над невизначеними в академічному середовищі темами, вважають за краще проводити дослідження саме в Колеж де Франс, хоча процедура захисту проходить безпосередньо вже в їх alma mater.

Девіз Колеж де Франс – свобода наукового пошуку. Для цього передбачена гнучка система кафедр, що відкриваються під певний дослідницький проект. Наприклад, кафедра сучасної філософії була заснована в 1874 році і закріплена за Жаном Нурріссоном (1874-1899), Габріелем 214 Тардом (1900-1904), Анрі Бергсоном (1904-1921), Едуаром Ле Руа (1921-1940), Луї Лавельюм (1941-1951), Морісом Мерло-Понті (1952-1961)

Другою важливою установою, вільною від методологічного диктату філософського академічного середовища, є Інститут історії і філософії науки і техніки. П'ять підрозділів інституту (історії та філософії науки; логіки і мови; філософії фізики і складних систем; рішень, раціональності та інтеракції; філософія біології і медицини) працюють в контексті тих чи інших конкретних дослідницьких проектів, які мало представлені в університетській освіті. Однак, на відміну від Колеж де Франс, Інститут організовує захист дисертацій і курує ряд магістерських програм з логіки і філософії науки на базі університетів Париж I і Париж IV.

Хоча Колеж де Франс та Інститут історії і філософії науки та техніки знаходяться в безпосередній залежності від університетів і вищих шкіл, оскільки саме академічне середовище відповідає за базову освіту майбутніх філософів, їх діяльність багато в чому сприяє оновленню пануючого філософського канону у французькій Вищій школі.

Італійська модель вищої філософської освіти

Треба сказати, що як у Франції, так і в Італії викладання філософії здійснюється і в середній школі [9, р. 40]. Необхідно зазначити, що для одержання диплома laurea (бакалавр) з філософії потрібно вчитися чотири-шість років (залежно від університету). Наступний ступінь, що відповідає магістерської, називається Diploma universitario. Курс триває три роки. Після завершення курсу будь-якого рівня студенти захищають дипломну роботу. Основу оцінки за неї становить середнє арифметичне результатів всіх складених студентом іспитів. Залежно від виступу на захисті комісія може понизити або підвищити кінцеву оцінку. Навчальний рік починається 5 листопада й закінчується 31 травня. Впродовж року буває три сесії, і кожний студент сам вирішує, коли і які іспити йому складати (за винятком деяких обов'язкових на кожному факультеті), тому що студенти мають право на свій індивідуальний навчальний план) [1, с. 81].

Серед основних аспектів які висуваються до випускника філософського факультету наступні:

1. набуття глибоких знань з історії філософської та наукової думки з найдавніших часів до сучасності, а також достатню інформацію про актуальні дискусії в різних галузях філософських досліджень (теоретична філософія, логіка, епістемологія, мовознавство, естетика, етика, релігія, політика);
2. вміння оперувати термінологією і методами щодо аналізу проблем, мати можливість обговорювати пункти і тексти заходу на посадку, іноді на мові оригіналу, а також зрозуміти, як використовувати бібліографічні інструменти; придбали компетенції в питаннях прикладної етики (в області біології, бізнесу, роботи, політики, економіки та комунікації);
3. бути в змозі використати інструменти, необхідні для ефективного спілкування та управління інформацією [8].

Причому ці уміння та навички закладаються не з вступом на філософські відділення в тому чи іншому ВУЗі Італії, а зі шкільних років. Це здійснюється завдяки викладанню «Філософія для дітей» (P4C). Необхідно відзначити, що в

Італії досить є поширеною програма. Ця програма виникла через те, що звичайна філософська освіта тренує порівняно обмежений набір навичок мислення та розсудку, необхідних для читання, письма, говоріння, математичних операцій, експерименту, і дуже мало робить для напрацювання вмінь вищого типу – думати логічно, критично, творчо, контекстуально, аргументативно, діалогічно. В даній країні цілком розуміють, що вічно проблемний, «запитуючий» характер філософії, можливість поліваріантних відповідей, рефлексивне ставлення до інструментів пізнання, вимога логічності і послідовності, залучення в ній когнітивних, етичних та естетичних здатностей свідомості роблять її інструменти унікальними та незамінними для здобуття навичок недогматичного, гнучкого, контекстуального і водночас строгого та доказового мислення.

Універсальність філософських категорій дозволяє долати фрагментарність шкільного зна-

ння, зробити його осмисленим для сприйняття. Вже не кажучи про те, що для тих людей, які починають доросле життя дисциплінарні межі філософії дають можливість на будь-які теми, в тому числі і моральні, і сенсожиттєві, в тим самим рефлексивно, не стихійно, визначатися у своїх життєвих орієнтирах [9; 24-25].

Взагалі, треба наголосити на тому, що систему освіти (в т.ч. і філософської) у двох європейських країнах та нашу вітчизняну краще зобразити наочно, тобто у вигляді таблиці.

Разом з тим, слід відзначити, що проблема модернізації філософської та політологічної освіти України, на думку С. Руденка, полягає не стільки у приведенні її у відповідність до європейських стандартів (адже для цього достатньо було б просто «перенести» європейські принципи у нормативно-правові акти України), скільки у тому, щоб ця модернізація, будучи гармонізованою із освітньо-науковими стандартами ЄС,

Таблиця

Порівняльна таблиця систем вищої освіти в Україні, Франції та Італії

Формування системи вищої освіти	Україна	Франція	Італія
Органи управління	Міністерство освіти і науки України, Управління освіти і науки обласних державних адміністрацій, адміністрації вищих навчальних закладів, органи студентського самоврядування	Міністерство освіти, навчальні заклади з розвинутою структурою	Міністерство університетів і науково-технологічних досліджень: планувати і здійснювати розвиток наук, досліджень; складати трирічні плани розвитку ун-в; розподіляти кошти між закладами згідно з законом; координувати участь Італії у міжнародних програмах
Структура освітньої системи	бінарна	бінарна	унітарна
Типи вищих навчальних закладів	Університети, академії, інститути, консерваторії, коледжі, технікуми	Університети, заклади із селективним зарахуванням: вищі школи, університетські технологічні інститути, секції вищих техніків, спеціалізованої (вищої) школи	Університети: (державні й «вільні» самоуправління), неуніверситетські заклади: інститути мистецтв під егідою інспекторату мистецького навчання, інститути під егідою інших міністерств
Документи про освіту, кваліфікації, ступені, термін навчання/кількість кредитів	Диплом молодшого бакалавра – неповна вища освіта – 90-120 ЕКТС диплом бакалавра – базова вища освіта – 180-240 ЕКТС, диплом магістра – повна вища освіта – 90-120 ЕКТС, диплом доктора філософії – 30-60 ЕКТС	Диплом першого циклу про загальну (DEUG) або науково-технічну (DEUST) університетську освіту – 2 роки; другого циклу – диплом ліценціата (licence) після першого року, а диплом магістра (maitrise) після другого; третій цикл – диплом про спеціальну вищу освіту (DESS) або поглиблену освіту (DEA)	Diploma universitario – короткий цикл 2-3 роки; Diploma di laurea – регульовані професії повний цикл 4-6 роки; Diploma di specializzazione – професійна кваліфікація спеціаліста додаткові 1-2 роки; Diploma di ricerca (Ph.D.) – доктор наукових досліджень 3-5 років
Навчання студентів-іноземців	Рівний доступ для всіх громадян на засадах ЗНО	Посідає третє місце у світі з прийому учнів-іноземців. Вимоги до студентів: знання мови, мати грант, визнання документа про освіту від закладу, де буде навчатися	Визнаний атестат, іспит з італійської мови, конкурсні екзамені, резервування місць. Місця надаються у такому порядку: громадянам країн ЄС; країн, що розвиваються; країнам без вищої освіти або немає бажаної програми
Визнання закордонної кваліфікації	Підписано основні конвенції Ради Європи та ЮНЕСКО про взаємовизнання Дипломів, укладено також двосторонні угоди. Визнання дипломів про вищу освіту та наукові ступені здійснюється через окрему експертизу	Підписано майже всі міжнародні конвенції; укладено двосторонні угоди з багатьма країнами	Визнає міжнародні та європейські бакалаврати; Франція, Бельгія, Іспанія автоматично визнаються атестати; Франція та Іспанія передача кредитів; Франція, Іспанія, Німеччина – двосторонні угоди про визнання дипломів з університетами

враховувала історичні й сучасні особливості розвитку української культури, забезпечила збереження й розвиток кращих здобутків національної освіти й науки, освітніх традицій та наукових шкіл, навіть якщо вони за своєю формою і змістом не «вписуються» у загальноприйняті у міжнародному просторі формулювання.

Більш того, «механічне» приведення у відповідність національних освітніх стандартів до міжнародних, суперечить базовим принципам Болонського процесу, який спрямований на досягнення порівнюваності, сумісності, гармонізованості освітніх структур, але ні в якому разі на досягнення одноманітності, уніфікованості, директивної підпорядкованості освітнього простору. Розв'язання цієї проблеми, на нашу думку, є можливим лише на основі комплексного філософсько-культурологічного аналізу процесів формування освітньо-наукового простору України та країн ЄС, шляхом розробки нових методологічних підходів та практичних методик узгодження національних освітньо-наукових традицій із освітньо-науковими стандартами ЄС [3, с. 44].

Серед можливих аспектів модернізації філософської освіти в Україні в контексті аналізу вищої філософської освіти у Франції та Італії можна зазначити наступні моменти:

1) коментований переклад фахових текстів як форма бакалаврської та магістерської роботи.

З приводу цього, сучасний український філософ Олег Хома зазначає: «Коментований переклад фахових текстів – найбільш адекватна форма роботи для магістрантів та навіть аспіран-

тів. – Це помилка – вимагати від них розбудови власних розвинених концепцій у царині загальної методології та порівняльних досліджень. Магістратура – це той етап, коли людина має засвоїти ремесло; в нашому випадку – вміння працювати з оригінальними текстами, що лише й можуть бути надійною емпіричною базою якісного історико-філософського дослідження. Я впевнений, що старанний студент цілком спроможний перекласти фрагмент тексту на досить високому рівні. А якщо робота відбувається за підтримки досвідченого керівника, такі переклади можна сміливо публікувати у фахових виданнях, де їх читатимуть інші фахівці» [Див.: 5].

Однак слід зазначити, що у випадку запровадження такої форми підсумкової оцінки компетентності студентів на філософських факультетах (та випускаючих кафедр) в Україні, то в нього досить обмежене коло на ринку праці; і він навряд чи зможе себе знайти в соціумі як фахівець.

2) Запровадження в системі вищої філософської освіти викладання курсів, які будуть сприяти популяризації всевітньовідомої програми «Філософія для дітей» (Р4С).

Висновки та пропозиції. Отже, проаналізувавши вищі філософські системи у Франції та Італії у зв'язку з модернізацією філософської освіти в Україні можна зробити висновок, що цілком правомірним було б запровадження коментований переклад фахових текстів як форма бакалаврської та магістерської роботи, а також підготовка фахівців, які будуть здатні працювати за програмою «Філософія для дітей».

Список літератури:

1. Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика: навчальний посібник / С.О. Сисоєва, Т.Є. Кристопчук; Київський університет імені Бориса Грінченка. – Рівне: Овід, 2012. – 352 с.
2. Пенто Л. Ескиз философского поля Франции в 1960-1980-гг. / Л.Пенто // Логос 2004 № 3-4 (43). – С. 203-217.
3. Руденко С.В. Модернізація філософської та політологічної освіти України у контексті європейських освітньо-наукових стандартів / С.В. Руденко // «Дні науки філософського факультету – 2015», Міжн. наук. конф. (2015; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015», 21–22 квіт. 2015 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. – Ч. 2. – С. 43-44.
4. Соколова Т. Особенности философского образования: случай Франции / Т. Соколова // Логос – 2013 – № 1 (91) – С. 233.
5. Ясна І. Коментований переклад як форма магістерської дисертації та філософська лексикографія: новації кафедри історії філософії КНУ імені Тараса Шевченка / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://www.edu-trends.info/commented-translation/>
6. Kasachkoff T. Teaching Philosophy: Theoretical Reflections and Practical Suggestions. – Rowman & Littlefield, 2004. – 241 p.
7. Kenkmann A. Teaching Philosophy. – A&C Black, 2009. – 218 p.
8. Study in Italy / Електронний ресурс / Режим доступу: <http://www.study-in-italy.it/study/philosophy.html>
9. Teaching philosophy in Europe and North America – UNESCO, 2011. – 100 p.

Соболь Т.В., Туренко В.Э., Ярмолицкая Н.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ВЫСШЕЕ ФИЛОСОФСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ВО ФРАНЦИИ И ИТАЛИИ: «ВОПРОСЫ» И «ВЫЗОВЫ» ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье подробно и комплексно исследовано современное состояние и проблемы современного высшего философского образования во Франции и Италии. Выявлено, что философское образование и наука во Франции осуществляется двумя путями – через обучение в высших школах и университетах. Доказано, что философское образование в Италии направлена прежде всего на то, чтобы выпускник был в состоянии использовать инструменты, необходимые для эффективного общения между и управления информацией. Также освещаются основные аспекты французской и итальянской философских образований о возможности их имплементации в контексте модернизации философского образования в Украине. Среди основных аспектов модернизации отечественной философской образования – это комментируемое перевод профессиональных текстов как форма бакалаврской и магистерской работы, а также преподавание курсов на философском факультете, которые будут способствовать распространению «Философии для детей» (P4C) на украинской территории.

Ключевые слова: философское образование, Франция, Италия, высшее образование, модернизация философского образования, отечественная система образования.

Sobol T.V., Turenko V.E., Yarmolitska N.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

HIGHER PHILOSOPHICAL EDUCATION IN FRANCE: QUESTION AND ASK FOR UKRAINE

Summary

The article in detail and comprehensively investigated the current state and problems of modern philosophy of higher education in France and Italy. Revealed that philosophical education and research in France in two ways – through education in high schools and universities. Investigated that philosophical education in Italy aimed primarily at ensuring that the graduate was able to use the tools necessary for effective communication between management and information. Also highlights the main aspects of French and Italian philosophical education on the possibility of their implementation in the context of the modernization of philosophical education in Ukraine. The main aspects of the modernization of the national education philosophy – a commented translation of texts as a form of professional bachelor and master's work, and teaching courses at the Faculty of Philosophy, which will promote the spread of «Philosophy for Children» (P4C) on Ukrainian territory.

Keywords: philosophical education, France, Italy, higher education, modernization of philosophical education, national education system.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327:305-055.2

ОСОБЛИВОСТІ ҐЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Климчук І.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто провідні течії класичної школи міжнародних відносин з позиції ґендерного підходу; проаналізовано концепцію безпеки, проблему реконструкції ґендерних стереотипів, критику наукової мовної стилістики, а також особливості непорозуміння довкола ґендерних підходу, опираючись на наукову позицію та праці феміністського теоретика Дж. Е. Тікнер.

Ключові слова: ґендер, ґендерний підхід, Дж. Е. Тікнер, фемінізм, теорія міжнародних відносин.

Постановка проблеми. Сучасні ґендерні дослідження творять один із найбільш поширених дискурсів у сучасній теорії міжнародних відносин. Водночас, його можна зарахувати до найменш інтегрованих у цю дисципліну. Здебільшого, такий стан справ обумовлювався двома чинниками: по-перше, до середини 1980-х років уся теоретична база дисципліни з міжнародних відносин характеризувалася антропоцентричністю та ґендерною нейтральністю, адже існувало переконання, що ґендерні питання жодним чином не пов'язані з національною безпекою чи зовнішньою політикою держав на міжнародній арені. По-друге, представники другої хвилі фемінізму більше зосереджувалися на розв'язанні проблем домашнього насильства (над жінками) у приватній сфері, ніж дослідженнями світової політики з власних перспектив [1]. Позиціонуючи себе як критичний напрям теорії міжнародних відносин, феміністи поступово напрацювали власні теоретичні підходи, центральною аналітичною категорією яких став «ґендер». Зосередження на значенні ролі жінки у контексті міжнародної політики спричинило чергові дебати між представниками мейнстріму і послідовниками феміністських підходів, виносячи за межі усталених дисциплінарних рамок такі нетрадиційні питання як права людини, проблеми зубожіння, міграції, охорони здоров'я. Це сприяло створенню нової парадигми, а також переоцінці традиційної епістемологічної та онтологічної бази теорії міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед перших праць з ґендерної тематики в теорії міжнародних відносин слід виділити: «Жінки і війна» (1989) Дж.Б. Ельштайн, «Банани, пляжі і військові бази» (1990) С. Енлоу, «Ґендерні держави: феміністське бачення теорії міжнародних відносин» (1992), «Глобальні ґендерні питання» (1993), «Глобальна ґендерна політика» (1998) В.С. Петерсона та Е.С. Раняна, яким вдалося позбутися образливого кліше «науковців-маргіналів» та позиціонувати своє вчення як новаторське та прогресивне. На початку 2000-х років нова генерація таких феміністських теоретиків як Л. Сйoberг (L. Sjoberg), Ч. Карпентер (Ch. Carpenter), Д. Коген (D. Cohen), М. Капріолі (M. Carpioli) та ін. написала свіжі дослідження, де ще більш глибоко та ширше розкрила ґендерну сутність міжнародних відносин.

Окремої уваги заслуговують праці Дж.Е. Тікнер, зокрема, «Ґендер у міжнародних відносинах: перспективи феміністів у досягненні глобальної безпеки» (1992), яка була однією з перших науковців, хто започаткував традицію ґендерного підходу в дослідженні теорії міжнародних відносин, чітко аналізуючи усі його переваги для дисципліни.

Формування цілей статті. Опираючись на наукову позицію через аналіз праць американської феміністки Дж.Е. Тікнер, а також на результати власного дослідження з'ясувати особливості та вплив ґендерного підходу у теорії міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дж.Е. Тікнер вважають видатною вченою та родоначальницею феміністського напрямку теорії міжнародних відносин. Здобувши наукову ступінь доктора політичних наук, вона працювала в Школі міжнародних відносин (School of International Relations) при Університеті Південної Каліфорнії (University of Southern California), викладала в коледжі «Холі Крос» (Holy Cross College) в Уоркестері (штат Массачусетс), протягом 2006-2007 років очолювала Американську асоціацію з міжнародних досліджень (ISA), а на даний час є почесним викладачем Американського університету у Вашингтоні. Її науковий доробок налічує більше десятка досліджень, найбільш відомими серед яких є: «Феміністське переосмислення принципів політичного реалізму за Х. Моргентау» (1991), «Ґендер у міжнародних відносинах: перспективи феміністів у досягненні глобальної безпеки» (1992), «Ідентичність в теорії міжнародних відносин: феміністські перспективи» (1996), «Ґендерний вимір світової політики: питання та підходи у період завершення Холодної війни» (2001). Її підхід у дослідженні ґендеру в теорії міжнародних відносин можна класифікувати як феміністську позицію (*feminist standpoint*), суть якої полягає у тому, «що знання засноване на жіночому досвіді відображає більш точну картину з ґендерної проблематики, (...) оскільки пригнічені жінки краще усвідомлюють джерело несправедливого ставлення до них з боку чоловіків, ніж самі кривдники-чоловіки» [2, р. 150].

Ця теза спонукає до роздумів: який з традиційних підходів маргіналізує ґендер? Коли ґендерна концепція перестане скидатися як задуваний привілей для жінок над чоловіками?

Дж.Е. Тікнер належить до числа тих феміністок, чий дослідження гендерного підходу є розробленими з метою прокладання шляху для трансцендентності гендерної рівності в теорії та практиці міжнародних відносин. Наукові доробки Дж.Е. Тікнер, як і частина цього пошуку відіграють важливу роль у контексті винесення на порядок денний багатьох питань, пов'язаних з політикою ідентичності, безпекою, політекономією, демократією тощо.

У своїх працях Дж.Е. Тікнер переслідує дві цілі: на її думку жінки мають достатньо знань, свій особливий досвід та позицію, які необхідно перенести у площину дослідження теорії міжнародних відносин, а також критика чоловічого наукового знання, представленого як відображення істинної позиції у науковій сфері.

Дж.Е. Тікнер, більш відома своєю книгою «Гендер у міжнародних відносинах: перспективи феміністів у досягненні глобальної безпеки» (1992), виділила гендерну складову світової політики. Її праця починається з аналізу ключових концепцій класичної школи з позиції гендерного підходу. Автор дійшла висновку, що реалізм, будучи спадкоємцем традицій Західної політичної думки, поєднує державність та інститут громадянства виключно з маскулініними ознаками. Паралельний аналіз теорії класичного лібералізму та марксизму, теж підтвердив, що їхні витоки базуються на маскулініних цінностях, де основний акцент робиться на автономії, незалежності та владі. Ці традиції сформували припущення про людську поведінку, прогрес та економічне зростання, цілком ігноруючи інший людський досвід і знання, зокрема жіночий. Наприклад, ліберальний атомістичний індивідуалізм, інструментальна раціональність та зосередженість на ринковій економіці базуються на чоловічому досвіді і знанні, у той час як марксистки, сфокусувавшись на класі, приховали гендерний розподіл праці та влади не лише у суспільній сфері, але й у приватній сфері, пов'язаній з репродуктивністю [3].

Проаналізувавши маскуліну геополітичну інтерпретацію концепції національної безпеки, Дж.Е. Тікнер сформулювала власну позицію щодо даної тематики. На її думку, світ віддаляючись від системи сповненої політичними конфліктами між державами, рухається у напрямі до більш загрозливого внутрішнього та зовнішнього безладу. Попередні дефініції національної безпеки можливо, хоч і ставали більш вичерпними, проте дисфункціональними, підвищуючи невпевненість індивідуумів у самих себе та у зовнішнє середовище. Натомість, Дж.Е. Тікнер пропонує економічну справедливість та екологічну підтримку, як невід'ємні складові ідеї гендерної рівності. Вбудовуючи нову концепцію національної безпеки, Дж.Е. Тікнер висловлює практичні пропозиції, пропагуючи зміни у ієрархії влади, де здійснюється політика. Вона прагне збільшити кількість жінок у владі, наділивши їх повноваженнями посередників та опікунів, а не військових чи дипломатів (з позиції «realpolitic») [4, pp. 625-627]. Незважаючи на те, що Дж.Е. Тікнер намагається уникнути розгляду самої сутності «маскуліності» чи «феміністності», вона погоджується з аргументом, що жінки наділені такими культурними ознаками,

які сприяють посередництву, винесенню спільних рішень та піклуванню про інших. Ця позиція не є побудованою на переконанні про неодмінну перевагу жінок, а лише на їхньому досвіді, що походить з нерівності. Понад усе Дж.Е. Тікнер шукає шляхи подолання гендерних рамок. Її ціль полягає не лише у заміні маскуліної дефініції безпеки на феміну, а у тому, щоб викреслити відмінності з гендерних конструкцій та створити нову концепцію безпеки, яка буде гендерно нейтральною. Слід підтримати позицію, згідно якою гендер буде вивчатися більш системно і не лише самими жінками чи для жінок.

Децо пізніше у своїй праці «Гендерний вимір світової політики» (2001) Дж.Е. Тікнер визнає, що перманентний наголос на питаннях підпорядкованого становища жінок, чи їхній ролі жертви є більш «гіперболізований» феміністами, ніж справді досліджений згідно з контекстом. Також, на її думку мало відомо про стримуючий вплив гендерного чинника на життєвий потенціал представників чоловічої статі у різних сферах. Наприклад, усталене переконання про всеохоплюючу опікунську роль жінки є гендерною конструкцією, яку слід деконструувати, перенісши наголос з «материнства» на «батьківство» уцілому. Іншим прикладом може слугувати «жанрове кліше», що вісімдесят відсотків цивільного населення, основну частку з яких складають жінки і діти є жертвами військових дій. Така статистика є «гендерним штампом», оскільки серед потерпілих не враховано біженців або загиблих чоловіків та юнаків. Також проблема насильства у сім'ї, що традиційно розглядається як насильство, скоєне щодо жінок і дітей, приховує інші проблеми, зокрема, жорстоке поводження з дітьми самими матеріями-опікунами. Окрім того, Дж.Е. Тікнер вважає, що феміністи досить кволо рухаються у напрямі до вирішення питання оплачуваної домашньої праці жінок, оскільки самі жінки часто виступають у ролі роботодавців, експлуатуючи інших жінок [5, pp. 63-114]. Отже, вносячи у порядок денний своєї дослідницької програми питання щодо просування інтересів усіх жінок, феміністи зіштовхнулися з труднощами на емпіричному та теоретичному рівнях, коли результати досліджень з гендерної проблематики потрапили у конфлікт з їхньою нормативною програмою.

Розвиток гендерної концепції спричинив критичне ставлення до мовної стилістики, ролей та правил академічної практики. На думку Дж.Е. Тікнер, мовна стилістика є інструментом академічних дебатів з чітко вираженими маскулініними ознаками. Феміністська критика маскулініного мовного стилю виявила використання бінарних протилежностей чи дихотомічних пар, де чоловік є по суті нормою, а жінка чимось *іншим*. Зв'язок між статтю і гендерною ідентичністю сформований у мовній стилістиці відіграє ключову роль у збереженні цих дуалізмів: асоціації чоловіка з раціональністю, а жінки з ірраціональністю. Застосування чоловічої норми при визначенні раціональності тлумачить насильство як раціональну відповідь на погрози та є підтвердженням нав'язування відповідних характеристик щодо визначеної статі. Отже мова, що використовується у патріархальній риторичі слугує для підсилення раціональності та нормування

гендерних розбіжностей у владних відносинах на рівні державної системи [6].

Крім цього, Дж.Е. Тікнер привертає увагу до трьох видів непорозуміння, що виникли між феміністами та представниками традиційного напрямку: по-перше, це неузгодженість позиції науковців щодо визначення категорії *гендер*, по-друге, – різні онтологічні розбіжності при дослідженні міжнародної політики, по-третє, – епістемологічний поділ, що спонукає до запитання, чи феміністи «взагалі займаються розробкою того, що слід вважати теорією?» [4, pp. 613-621].

Перше непорозуміння базується на різному тлумаченні категорії *гендер* та відсутності узгодженої позиції щодо нової концепції. На думку Дж. Е. Тікнер, більшість феміністів трактують «гендер» у соціал-конструктивістському значенні, як сукупність соціально обумовлених особливостей, що визначають чоловічі і жіночі ролі. Тобто, це поняття стосується соціальної інституціоналізації статевої розбіжностей, та є концепцією, яку застосовують для того, щоб підкреслити статево диференціацію (як соціальний конструкт) у приватній та суспільній сферах. Прихильники цього підходу відштовхуються від ідеї гендерних ролей у суспільстві, які, на їхню думку, є нерівноправними. Отже, гендерний підхід слугує певним «подразником», що моніторить гендерні відносини, фіксуючи гендерну ієрархію, зокрема, у системі влади. Складність гендерної концепції полягає у тому, що між самими феміністами, котрі володіють «монополією» на гендерний підхід не має консенсусу щодо сутностей та особливостей гендерних ідентичностей, способу їхнього формування чи модифікації. Також, на думку критиків гендерного підходу, широкі використання *гендеру* як аналітичної категорії приховує інші форми утиску у світовій політиці, зокрема, расові, класові тощо.

Друге непорозуміння полягає у феміністських викликах класичному вченню теорії міжнародних відносин. Адже більшість феміністів зацікавлені в успішному закріпленні гендерного підходу на теоретичному та емпіричному рівнях дисципліни, визначенні дослідницьких принципів і пріоритетів з власної перспективи та розширенні предметної сфери дослідження. Все ж, феміністські теоретики затрачають багато часу на критику домінуючих теорій замість того, щоб зосередитися на обґрунтуванні власного вчення.

Третє джерело непорозуміння полягає в упередженому ставленні представників «мейнстріму» до гендерного підходу та прагненні зберегти так званий «статус кво» в теорії. Звісно, що заглиблення в інтелектуальні традиції епохи Просвітництва вважається базовим підходом у дослідженні традиційної сфери міжнародних відносин на Заході. На думку Дж. Е. Тікнер, ця традиція сама по собі є гендерним продуктом (з характерними маскулінними ознаками), що схвалює користь розформованого мислення у тлумаченні соціального світоустрою. Згідно феміністських

заяв ці дихотомічні форми: раціональний/іраціональний, факт/оцінка, універсальний/специфічний та суспільний/приватний стали фундаментом, на основі якого вибудовувалося вчення доби Західного Просвітництва... Відокремлення розуму (раціонального) від фізичного (природи), у кінцевому підсумку спричинили послаблення суспільного статусу жінок [4, p. 621]. Обираючи аргументи на користь гендерного підходу, деякі представники традиційних підходів активно запозичують та частково інкорпорує його у власні дослідження, натомість інша група вчених, – застосовує гендерну концепцію без посилань на феміністів. Також існує третя група вчених, які повністю відкидають цю концепцію та не розглядають можливості її долучення до свого вчення.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Проаналізувавши розбіжності між самими феміністами та прихильниками традиційної школи міжнародних відносин, Дж. Е. Тікнер продемонструвала науковий потенціал гендерного підходу, зокрема в розширенні дискурсу питань безпеки, мовної стилістики та налагодженні діалогу між науковцями чоловіками та жінками.

Окрім цього, слід виділити й окремі труднощі, пов'язані з застосуванням гендерного підходу. Перша, з проблем стосується диспропорції між чоловічими та жіночими науковими доробками, а також ступеня «гендерності» центральних концепцій теорії міжнародних відносин. Феміністи досі не вирішили, чи необхідно повністю реконструювати теорію міжнародних відносин, та чи зможе «гендер» посісти чільне місце в дисципліні, щоб пізніше не покинути напрацьований запас теоретичного та емпіричного знання. Друга проблема стосується побоювань феміністів з приводу «широкого залучення гендерного підходу» в теорію міжнародних відносин, що може призвести до несподіваного витіснення чоловіків-дослідників зі сфери, де раніше переважала їхня точка зору, та її монополізації вченими-жінками. Звісно, це може бути тимчасовою проблемою, оскільки чим більше чоловіків усвідомить важливість гендерного підходу в науці та у світі в цілому, тим швидше появиться нова генерація феміністів, яка зламає усталене уявлення про традиційні підходи в теорії міжнародних відносин й сформує нові теоретичні основи.

Як бачимо, дослідження теорії міжнародних відносин з позиції гендерного підходу є досить контроверсійним. У рамках теорії, гендерна концепція сприймається почасти як спроба розширити дослідження предметної сфери дисципліни, розвинувши водночас критичне ставлення до основних концепцій, мовної стилістики, ролей і правил академічної практики. Гендерні дослідження володіють певним потенціалом, проте послідовникам цієї стратегії слід напрацювати більш інклюзивний підхід (стримує наголос на проблемі емансипації жінки) до того часу, коли наукова сфера дисципліни частково здолає власну гендерну сутність.

Список літератури:

1. Goldstein J. International Relations [Text] / J. Goldstein. – New York: Longman, 2003.
2. Tickner J. Ann. Identity in International Relations Theory: Feminist Perspectives [Text] / J. Ann Tickner in Lapid Y. and Kratochwil F. (eds) The Return Of Culture and Identity in International Relations Theory. – Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1996. – P. 150.
3. Tickner J. Ann. Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security [Text] / J. Ann Tickner. – New York: Columbia University Press, 1992.
4. Tickner J. Ann. You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists [Text] / J. Ann Tickner // International Studies Quarterly. – № 41, 1997. – pp. 613-627.
5. Tickner J. Ann. Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War World [Text] / J. Ann. Tickner. – New York: Columbia University Press, 2001. – pp. 63-114.
6. Tickner J. Ann. Why Women Can't Run The World: International Politics According To Francis Fukuyama [Text] / J. Ann Tickner // International Studies Review. – № 3 (Vol 1). – Blackwell Publishing, 1999.

Климчук И.И.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

**ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА
В ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ****Аннотация**

Рассмотрено главное течение классической школы международных отношений с позиции гендерного подхода; проанализировано концепцию безопасности, проблему деконструкции гендерных стереотипов, критику научного лингвистического стиля, а также особенности разногласий вокруг этого подхода, опираясь на научную позицию и работы феминистского теоретика Дж. Е. Тикнер.

Ключевые слова: гендер, гендерный подход, Дж. Е. Тикнер, феминизм, теория международных отношений.

Klymchuk I.I.

Ivan Franko Lviv National University

THE PECULIARITIES OF GENDER APPROACH IN IR THEORY**Summary**

In this article we considered the application of gender approach to the basic IR trends, also security conception, the problem of deconstruction of gender stereotypes, critique of language style in academia and peculiarities of disagreements around this approach are analyzed from the scientific view and through works of feminist theorist J. A. Tickner.

Keywords: gender, gender approach, J. A. Tickner, feminism, IR theory.

УДК 316.334

РЕГІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

Ростецька С.І.

Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

Виявлено та розглянуто основні підходи до визначення поняття «ідентичність», «регіональна ідентичність». Визначено структуру регіональної ідентичності. Проаналізовано підходи щодо механізмів формування регіональної ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, регіональна ідентичність, простір, територія, влада.

Соціальні протиріччя сучасного суспільства, невизначеність соціальних ситуацій, різноманіття принципів організації соціальних спільнот, видів діяльності, соціальних ролей і групових норм відображаються у самосвідомості різних груп населення, в зв'язку з чим відзначається трансформація усталених цінностей соціальних категорій, за допомогою яких людина визначає себе і своє місце в суспільстві: криза ідентичності спостерігається не тільки на рівні самосвідомості окремої особистості, а й в рамках певного соціального простору. Регіональна ідентичність стає умовою структурування територіальних спільнот, найважливішим фактором відтворення соціальної солідарності на рівні соціальних груп і тим самим впливає на розвиток регіону, внаслідок чого виявляється необхідність пояснення факторів і тенденцій посилення регіональної ідентичності та її мобілізаційного потенціалу.

Необхідність вивчення феномена регіональної ідентичності особливо значимо актуалізується в умовах, коли одним із наслідків трансформації суспільства стає регіоналізація простору, що супроводжується різким зростанням регіональної самосвідомості.

Перш ніж перейти до розгляду предмету регіональної ідентичності доцільно зупинитися на аналізі феномена «ідентичність» в суспільно-політичній думці. Так, феномен ідентичності виступає об'єктом міждисциплінарного аналізу і стає предметом досліджень з позицій філософії і соціології, політичної науки, юриспруденції, економічної теорії, державного управління тощо.

Одним із розробників теорії ідентичності є Ш. Страйкер. Останнім часом вона отримала подальший розвиток і ширшу аналітичну перспективу в працях його прихильників. У теорії ідентичності залишається недоторканою ідея про формування Я або самості в процесі соціальної взаємодії, завдяки якому люди пізнають себе, спостерігаючи за реакціями інших. Ключовим соціально-психологічним механізмом становлення самості виступає прийняття ролі іншого. У теорії Ш. Страйкера варіації ідентичностей пов'язані з різноманітністю соціальних ролей, виконуваних індивідом. По суті, мова йде про те, що Я являє собою сукупність окремих рольових ідентичностей, кожна з яких, в свою чергу, відповідає рольовій позиції в суспільстві [1, с. 1089].

В рамках теорії ідентичності йдеться про тих соціально обумовлених і відрефлексованих індивідом різноманітних Я, які постають у вигляді рольових ідентичностей. Останні є тим самовизначенням, які люди приписують собі в результаті усвідом-

лення своїх позицій в громадському просторі, які теж пов'язані з виконанням тих чи інших ролей. Ролі мають рефлексивний характер, оскільки набувають значення для індивіда в процесі взаємодії і через взаємодію. Реакції інших на індивіда виникають насамперед у зв'язку з виконанням тієї чи іншої ролі. Саме ці реакції, на думку прихильників теорії, формують базис для самовизначення.

Таким чином, ролі служать тим фундаментом, на якому зводиться конструкт ідентичності. Разом з тим ролі – це той місток, який пов'яже індивідів з соціальною структурою.

Німецький філософ Ю. Хабермас пропонує використовувати термін «Я – ідентичність» як сукупність особистісної та соціальної ідентичностей. Особистісна і соціальна сфери знаходяться в процесі постійної взаємодії, взаємовизначення. Приватна сфера (система особистісних діалогів) «артикулює» суспільну (публічну) думку, вступаючи з громадськими інститутами в публічні діалогічні відносини. Перша сфера – справжня, автентична; друга – помилкова, так як приховує свою сутність, створюючи про себе ілюзорні уявлення. До XVIII століття, на думку німецького філософа, остаточно оформляється протиріччя приватної і суспільної сфер, що не може не провокувати нові питання для усвідомлення особистого в громадському [2].

Форма національної ідентичності робить необхідну організацію кожної нації в державу заради набуття незалежності. Однак, на думку Ю. Хабермаса, все-таки в соціально-історичній реальності держава з національно однорідним населенням завжди залишалася фікцією. Саме національна держава вперше породжує ті рухи за автономію, в яких пригноблені національні меншини борються за свої права. І коли національна держава підпорядковує меншини своєму централізованому управлінню, вона суперечить передумовам для самовизначення, на які саме і посилається. Подібне протиріччя пронизує історичну свідомість, в середовищі якої формується самосвідомість тієї чи іншої нації.

Творець теорії комунікації наступним чином розглядає структуру ідентичності: соціальна ідентичність (горизонтальний вимір) – можливість виконувати різні вимоги в рольових системах; особистісна ідентичність (вертикальний вимір) – зв'язність історії життя. Це два переплетених, нерозділених вимірювання, в яких реалізується «балансує Я – ідентичність». Встановлення балансу відбувається за допомогою технік взаємодії. Розвиваючи філософські традиції лінгвістичної філософії, соціології Вебера, феноменології, Ю. Хабер-

мас стверджує, що визначальною технікою є мова. Освоюючи різні техніки, людина прагне відповідати соціальним нормам, зберігаючи свою неповторність. «Розуміння людиною самої себе залежить не тільки від того, як вона сама себе описує, а й від тих зразків, яких вона іде. Самототожність Я визначається одночасно тим, як люди себе бачать і якими вони хотіли б себе бачити» [3, с. 7].

Роботи Андерсона присвячені в основному аналізу макросоціальних передумов формування націоналізму за часів раннього модерну, концепція уяви спільно отримала широке наукове визнання, і її часто використовують для вивчення різних за змістом, але схожих за своєю суттю форм суспільного буття.

Всю свою увагу дослідник Андерсон фокусує на нації, визначаючи її як уявну політичну спільність – причому уявну як генетично обмежену і суверенну. Вона уявна тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знають більшої своєї співвітчизників, які не будуть зустрічати і навіть не чути нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх причетності. Переходячи на більш високий рівень узагальнення, дослідник підкреслює, що будь-яка спільність, велика, ніж первісне поселення з безпосередніми контактами між жителями (хоча, можливо, і вона), є уявна. Спільності потрібно розрізняти не за їх реальність чи нереальність, а за манерою уяви [4, с. 35].

Однією з найбільш змістовних концепцій з проблеми місця ідентичності в сучасній науці представлена у відомого британського соціолога Антоні Гідденса.

Він продовжує дослідження ідентичності не просто як психологічної проблеми, а як проблеми сучасного світу і історії. У своїй роботі «Модерн і самоідентичність» (1991) Гідденс прагне показати ідентичність і самоідентичність як явища сучасної культури. Звертає на себе увагу той факт, що вже сама тема самоідентифікації все наполегливіше звучить в соціології та дослідженнях культури [5].

Модерн – контекст, який породжує самоідентичність. Для Гідденса теоретичним моментом народження феномена ідентичності стає перехід від традиційного суспільства до посттрадиційних. Чим більше традиція втрачає свою владу в суспільстві, тим більшою мірою повсякденне соціальне життя будується виходячи з протиріччя локального і глобального, тим більше індивіди повинні вибирати свої життєві шляхи з різноманіття перспектив. Модерн стає фундаментом, на якому пробивають собі дорогу самоактуалізація і самозбереження. Протистояння глобального і локального призводить до трансформації почуття інтимності. Традиційні зв'язки поступаються місцем більш абстрактним, серед яких слід шукати свою інтимність, своє коло, своє місце. Складні, розширені соціальні системи сучасності абстрактно організують життєві шляхи, в яких кожному ще треба знайти себе конкретно.

У протиріччі глобального і локального розкривається обоюсторонній взаємозв'язок індивідуального досвіду і абстрактних систем. Цей взаємозв'язок вимагає постійного оновлення досвіду, знову повторюється знаходження себе в будь-яких життєвих ситуаціях.

Нарцистична культивування тіла стає гармонійним наслідком зростаючої турботи про себе, побудови і контролю над усім, в тому числі і над тілом.

Природним наслідком посилення розриву глобального і локального є становлення Організації, її різних форм – від сучасних соціальних інститутів до інформаційних засобів. Посилення економічної кризи динамізм, який породжується організованістю, зберігає проблематичність «стикування» соціальної практики і індивідуальної поведінки. Всі перераховані характеристики модерну означають проблематичність Я на тлі соціального контексту. Соціальні трансформації, що завершилися сьогодні самоідентичністю і глобалізацією, стали двома полюсами в діалектиці локального і глобального на етапі «високого модерну». (Гідденс вважає за краще визначення – високий модерн постмодерну) [3, с. 167].

Гідденс представляє власну гіпотезу структури ідентичності. Ідентичність – це два полюси, з одного боку – конформізм, з іншого – замкнутість на себе. Між полюсами соціолог виділяє різні рівні структури. На його думку, для сучасної ідентичності характерні наступні дилеми і, відповідно, патологічні форми: 1. уніфікація – фрагментація; 2. безпорадність – оволодіння; 3. Авторитарність – невизначеність; 4. особисті потреби – ринковий індивід. На кожному рівні можливі патологічні форми розвитку: 1. традиціоналізм – конформізм; 2. всемогутність – відчуження; 3. догматизм – радикальне сумнів; 4. нарцисизм – повне розчинення в світі товарів [7, с. 201].

Постструктуралістський напрямок представлено у роботах М. Серто, М. Фуко та П. Бурдьє.

Вихідним положенням Серто є твердження, що ідентифікація – «аккультурація» до способів, нормам, практичним рекомендаціям в повсякденному житті. Древнє мистецтво практики – основа людського самоствердження. Людина підкоряється стереотипам, процедурам, прийнятим в групі, культурі. Ці процедури зафіксовані насамперед у мові – в способах усного мовлення, письма і читання.

Набуття ідентичності передбачає наявність таких соціально-культурних елементів, як реалізація лінгвістичної системи за допомогою мови; винахід своєї мови; самоствердження в сьогоденні (минуле створено до, а майбутнє потім) [8]

Відповідаючи на питання, «Як завоювати ідентичність?», Французький мислитель вважає, що першою умовою має бути самоствердження в часі. Для цього потрібно присвоювати придбані вміння, успішні якості, готувати майбутні розширення і, таким чином, отримувати певну незалежність в постійно мінливих обставинах. Це підкорення часу через створення автономного простору. Наступним умовою «завоювання» ідентичності Серто називає надання способів контролю, бачення в зручних для цього просторах. Мати можливість бачити – значить мати можливість передбачати, бігти вперед часу шляхом читання простору. Але найбільш важливим в цьому процесі для сучасної людини стає – оволодіння знанням, для того щоб трансформувати невизначеності історії в просторі, мати владу забезпечити собі власне місце (військові і наукові стратегії, автономні міста, незалежні конституції) [9, с. 136-138].

Здійснення такої життєвої стратегії досягається за допомогою тактик. Тема повсякденних тактик займає важливе місце в роботах Серто. Але простір тактик – це простір «Інших». Тим не менш популярна в американській соціальній думки теорія Серто не позбавлена суперечностей. Якщо людина знаходить ідентичність в процесі «акультурації», як стверджує Серто, то, як формується сама культура, культурне різноманіття? Якщо культура для людини – середовище пристосування до неї, то звідки виникає різноманітність культурних форм, за яке так ратує і структурна антропологія, і постструктуралізм?

П. Бурдьє, не розглядаючи безпосередньо проблему ідентичності, пропонує алгоритми соціоаналіза, що задає певний кут зору на проблему механізмів ідентичності. Одне з центральних понять теорії Бурдьє – габітус. Габітус відтворюється середовищем, асоційованою з певними умовами існування, і є системою міцних придбаних схильностей, або структурованих структур. Габітус – одночасно творець індивідуальних і колективних практик, породження структури і породжує структуру. Габітус як почуття гри є інкорпорована соціальна гра, що стала натурою. Габітус як соціальне, вписане в тіло біологічного індивіда, дозволяє виробляти нескінченність актів гри, які вписані в гру як можливість і об'єктивна необхідність [10, с. 99].

Згідно Бурдьє, класова структура суспільства не зникає, а відтворюється на підставі схожих габітусів. Ідентичними вважаються ті, які будучи продуктом одних і тих же умов (ресурсів, розподілу капіталів), мають однаковий габітус. Індивід схильний ідентифікуватися з іншими, подібними за габітусом людьми, перш за все для захисту габітусу, самозбереження.

Введені в концепції П. Бурдьє поняття «габітусу», «соціального простору», «капіталу» дозволяють розглядати процес ідентичності як продукт подвійний соціальної структурації. З одного боку, ідентичність повинна відображати ту позицію, яку індивід займає в соціальному просторі, в залежності від розподілу сукупності його капіталів. З іншого боку, ідентичність обумовлюється виробляють людські схемами сприйняття і оцінювання, тобто диспозиційними утвореннями.

У Фуко позитивна ідентичність суб'єкта можливо лише через гру істинного і помилкового у владних відносинах. Суб'єкта тут теж можна розуміти як відповідь, але відповідь, що мається на увазі в самому питанні через ігри сил які пронизують людину та середовище, в якій він розташовується. Саме питання задає поле ідентичностей через точки творчості і мутації. Тут можлива двояка форма реалізації суб'єктивності: як та, що вписана в самі владні відносини сил що формують простір виразності і видимостей; і як та, яка або ще не потрапила під ці взаємини або перебувати в процесі мутації старих відносин. Або як та, що складалася (заглиблюючись) або ж навпаки розгладжуючи, ризикує своєю ідентичністю або справжністю. Підсумком роботи Фуко можна назвати його проект відродження практики турботи про себе, сенс якої в тому, що людина повинна створити власний модус самовладання, вільно винайти себе. Тут потрібно підкреслити, що саме поняття стратегії ідентичності

винайдено Фуко, який розумів бачив в стратегіях ідентичності єдиний спосіб уникнення від світовпливу влади-знання [11, с. 67].

Розглядаючи регіональну ідентичність, доцільно зазначити, що вона слугує одним з визначальних і стабілізуючих (хоча і важко виокремлюваних) чинників формування культурно-історичної і соціально-територіальної спільності. З точки зору Шарля Ріка, «фактор регіональної ідентичності є «націоналітарним» твердженням регіонального колективу, «голосом «регіональної групи» [12, р. 212]. Регіональну ідентичність, як видається, можна вважати варіантом етнічної або точніше субетнічною ідентичності. Значимість регіональної ідентичності має, принаймні, два політичних сліdstва. По-перше, це ускладнює здійснення стратегії етнополітичної мобілізації суспільства. По-друге, це робить регіональну ідентичність значущим політичним ресурсом, що може, в свою чергу, поставити під загрозу єдність країни.

Збереження і стійкість регіональної ідентичності можливо пояснити за допомогою концепції «внутрішнього колоніалізму» М. Хечтера. Останній розуміє його як «існування, притаманне тій чи іншій культурі, ієрархії поділу праці, яка сприяє формуванню реактивних груп» [13, р. 185], тому «внутрішній колоніалізм» представляє собою форму експлуатації Центром своєї периферії. Просторово нерівномірні хвилі індустріалізації в епоху модерну посилювали маргінальність багатьох периферійних (провінційних) територій, і в кінцевому підсумку сприяли регіональної стратифікації і просторово-територіальної ієрархізації суспільства. Даний фактор, за М. Хечтером, сприяє збереженню етнічної та регіональної ідентичності на певних територіях (іноді в латентній формі), не дивлячись на всі спроби Центру уніфікувати культурні цінності. Крім того, як зазначають деякі дослідники, переважання локальної політичної лояльності над національною характерно для суспільств з фрагментарною політичною культурою і транзитних політичних періодів.

Зміни в організації простору (країни або регіону) мають наслідком зміну колективних уявлень про нього, що неминуче веде до порушення ідентичності, створення нових її варіантів, повернення до традиційних форм або навіть до «втрати» ідентичності. Зазначене дослідниками, відродження старих і формування нових регіональних міфів та ідеологій відображає процес актуалізації регіональної самоідентифікації громадян в умовах кризи ідентичності і являє собою захисну реакцію на досить несприятливі зміни навколишнього соціально-політичного середовища, з якими їм довелося зіткнутися нашій країні.

Регіональні ідентичності, подібно національним, засновані, за висловом Б. Андерсона, на ідеї «уявних спільнот» [14, с. 185]. Однак, якщо Андерсон бачив нації як закриті системи, регіони, навпаки, повинні розглядатися як відкриті. Регіональна ідентичність може розглядатися як ключовий елемент конструювання регіону як соціально-політичного простору та інституційної системи. Відзначимо, що регіональні ідентичності не замінюють і не скасовують національні, вони в більшості випадків носять додатковий характер і

являють собою систему не жорстка, обов'язкових, але швидше за нестабільних і гнучких зв'язків.

Підтримка регіональної ідентичності може вимагати постійної загрози ззовні; ця бінарна логіка «ми» і «вони» може надавати регіональній ідентичності навіть агресивний характер, оскільки «ми» визначається, зокрема, через протиставлення з «ними», з «іншими». Так, на думку Г. Деланті, «чистота і стабільність» нас «гарантується насамперед загальним ім'ям (назвою), потім – демонізацією інших / іншого і позбавленням від них [15, р. 47–62]. Підтримка чистоти вимагає конструювання жорстких, непроникних кордонів, а оскільки це не представляється можливим, то розвивається процес фрагментації регіональних спільнот, розмивання регіональних ідентичностей.

Як показують П. Франкенберг і Й. Шубауер, регіональна ідентичність включає три основних елементи. Перший елемент – когнітивний, мова йде про те, що громадяни повинні бути інформовані про існування свого регіону і його географічних меж. Це, в свою чергу, вимагає певних знань про свій регіон і про сусідніх регіонах з тим, щоб «свій» регіон можна було легше відмежувати від «чужих». Населення регіону має знати про деякі його характеристики, будь це фізико-географічні особливості, особлива історія або економічний профіль.

Другий елемент регіональної ідентичності – афірмативний – виступає формою інтерпретації когнітивного елемента і включає набір емоцій щодо свого регіону, а також те, в якому ступені регіон забезпечує рамки для спільних емоцій і почуття солідарності. Афірмативний і когнітивний елементи ідентичності пов'язані з третім елементом – інструментальним, коли регіон використовується як база для соціальної та політичної мобілізації населення та колективної діяльності. Інструментальний елемент можна вважати вищим елементом в тому сенсі, що він

розвивається на основі перших двох – когнітивного і афірмативний. Інструментальний елемент ідентичності проявляється в особливій політичній культурі населення (насамперед в електоральній культурі), але ще більше – в оформленні регіональних партій і рухів [16, р. 35].

В структурі регіональної соціальної ідентичності присутні два основних компоненти – знання, уявлення про особливості власної «територіальної» групи і усвідомлення себе її членом, а також оцінка якостей своєї території, значущості її в світовій і локальній системі координат. Для сукупності населення, об'єднаної, як мінімум, загальним місцем проживання, це означає виникнення якоїсь регіональної спільності. Звідси випливає, що для регіональної ідентифікації принципово важливе поняття – це уявлення про територіальних зв'язках, що виникають на основі спільного або сусідського проживання членів соціальних груп різного масштабу і різної культурної ідентичності. Оскільки якості регіону можуть бути різними, а його властивості і функції не завжди можна порівняти з властивостями інших регіонів, він виступає переважно як збірний образ, який втілює економічні та політичні явища в їх специфічному змісті стосовно провінційним умов функціонування суспільних відносин.

Отже, регіональна ідентичність стає умовою структурування територіальних спільнот, найважливішим фактором відтворення соціальної солідарності на рівні соціальних груп і тим самим впливає на розвиток регіону, внаслідок чого виявилася необхідність пояснення факторів і тенденцій посилення регіональної ідентичності та її мобілізаційного потенціалу. Необхідність вивчення феномена регіональної ідентичності особливо значимо актуалізується в умовах, коли одним із наслідків трансформації суспільства стає регіоналізація простору, що супроводжується різким зростанням регіональної самосвідомості.

Список літератури:

1. Stryker, S. Identity theory and personality theory: mutual relevance / S. Stryker // Journal of Personality. – 2007. – 75 (6). – P. 1084–1101.
2. Habermas U. Communication and Evolution of Society. Boston, 1979; Habermas U. Identitat. // Zur Reconstruction des Historischen Materialismus. Frankfurt, 1976.
3. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. М., 1995. – 245 с.
4. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. – Москва: Канон-Пресс, 2001. – 288 с.
5. Giddens A. Modernity and Self-Identity. Stanford, 1991. – 264 p.
6. Гидденс, Э. Устройство общества: очерк теории структуризации. – М.: Акад. проспект, 2013. – 528 с. .
7. Giddens A. Ibid.
8. Michel de Certeau. The Practice of Everyday Life. California, 1992. – 256.
9. Michel de Certeau. Ibid.
10. Бурдье, П. Начала. Choses dites / П. Бур-дье; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1994. – 288 с.
11. Фуко М. Археология знания. Киев, 1996.- 208 с.
12. Рик Ш. Феномен идентичности /Ш. Рик// Образование и социальное развитие региона. – 2006. – № 3-4. – С. 209–215.
13. Hechter M., Levi M. Ethno-Regional Movements in the West / M. Hechter, M. Levi. – Oxford, N.Y., 1994. – 264 p.
14. Андерсон Б. Там же.
15. Косов Ю. В., Фокина В. В. Политическая регионалистика / Ю. В. Косов, В. В. Фокина. – СПб.: Питер, 2009. – 192 с.
16. Frankenberg P., Schulbauer J. Raumbezogene Identitaet in der Geographie/ P. Frankenberg, J. Schulbauer.– Mannheim, 1994. – 137 p.

Ростецкая С.И.

Южно-Украинский национальный педагогический университет
имени К.Д. Ушинского

РЕГИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК ПРЕДМЕТ НАУЧНОГО АНАЛИЗА

Аннотация

Выявлены и рассмотрены основные подходы к определению понятия «идентичность», «региональная идентичность». Определена структура региональной идентичности. Проанализированы подходы относительно механизмов формирования региональной идентичности.

Ключевые слова: идентичность, региональная идентичность, пространство, территория, власть.

Rostetska S.I.

South Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushynsky

REGIONAL IDENTITY AS A SUBJECT OF SCIENTIFIC ANALYSIS

Summary

Basic approaches to the definition of «identity», «regional identity» has been identified and addressed. The structure of regional identity is defined. Approaches to mechanisms of formation of regional identity are analyzed.

Keywords: identity, regional identity, space, territory, government.

УДК 32+001.89(09):(477)

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ І.Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ (КІНЕЦЬ 80 РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Федорчук О.О.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Показана передісторія діяльності Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Звернена увага на його діяльність в кінці 80-х років ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Вказано на внесок науковців закладу у становлення і розвиток політичної науки. Охарактеризовано роль І.Ф. Кураса як фундатора Інституту та науковця. Розглянуті основні напрями та проблематика політологічних досліджень на сучасному етапі розвитку.

Ключові слова: Україна, наукові установи, І.Ф. Курас, Інститут політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса, політологічні дослідження.

Постановка проблеми. У розвитку вітчизняної політичної науки малодослідженим є процес становлення і розвитку наукових установ України, у зв'язку з цим актуальним є завдання заповнення дефіциту знань про становлення політичної науки як академічної дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про розвиток соціогуманітарних наук в Україні писали М.І. Бушин та О.П. Прилуцька [1], але в цих статтях аналізувалася роль І.Ф. Кураса як науковця і організатора науки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Окремих праць сучасних науковців де б осмислювалася роль Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України у розвитку політичної науки немає, тому дана стаття є однією з перших спроб в цьому напрямку.

Мета статті – показати виникнення та історію діяльності Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, його місце в поширенні політологічних досліджень, та охарактеризувати роль І.Ф. Кураса в утвердженні політичної науки як академічної дисципліни.

Виклад основного матеріалу. Формальною датою відліку історії інституту є 11 грудня 1991 р., коли його Інститут було створено на базі Центру АН України з вивчення проблем національних відносин та Інституту політичних досліджень згідно із Постановою Президії АН України від 11 грудня 1991 р. за № 328, але для кращого розуміння ролі інституту у розвитку політичної науки потрібно згадати передісторію його діяльності.

З перемогою більшовицької революції 1917 р. першочерговим завданням в розвитку тогочасного суспільствознавства стало створення системи марксистських наукових та навчальних цен-

трів, котрі повинні були займатися публікацією теоретичної спадщини К. Маркса, Ф. Енгельса, збиранням і вивченням історико-революційних документів, підготовкою кадрів суспільствознавців-марксистів, дослідницькою роботою. В 1921 р. ВУЦВК постановив утворити при ВУЦРК «Комісію з історії Української революції та Комуністичної партії» (далі – Істпарт). Центральний Комітет КП(б)У прийняв у січні 1922 р. постанову про перехід республіканського Істпарту у відання ЦК. Центральний Комітет КП(б)У прийняв у січні 1922 р. постанову про перехід республіканського Істпарту у відання ЦК. З березня 1923 року Істпарт почав діяти на правах відділу ЦК КП(б)У. В серпні 1929 р. Істпарт ЦК КП(б)У було реорганізовано в Інститут Історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У. До складу Інституту включався також Всеукраїнський музей Революції. В кінці 1929 р. в інституті на правах його відділу був створений Єдиний партійний архів КП(б)У, а в усіх округах республіки – місцеві архіви. У 1940 р. було змінено назву інституту – він став називатися «Український філіал Інституту Маркса – Енгельса – Леніна при ЦК ВКП (б) – Інститут історії партії при ЦК Р КП(б)У». Під час війни робота інституту була тимчасово припинена. Частина співробітників пішла на фронт, інші працювали в к тилу. У листопаді 1944 р. інститут відновив свою діяльність.

Після XX з'їзду КПРС розпочався процес подолання сталінських схем історії партії, значною мірою активізувалось дослідження кардинальних проблем революційного руху на Україні. У 1956 р. інститут став називатися Інститутом історії партії ЦК Компартії України – філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. В цей час розгорнулася робота з написання «Нарисів історії Комуністичної партії України». Перше видання їх вийшло у 1961 р. Протягом 60-х – початку 70-х рр. побачили світ ще два видання Нарисів історії Компартії України, в 1977 р. вийшло друком їх 4-е видання.

Перебудовчий період у розвитку колективу інституту був характерний більшою творчою свободою, можливістю наукового аналізу широкого спектру актуальних і раніше замовчуваних проблем. Протягом 1985–1990 рр. інститутом підготовлено й вийшло друком 102 монографії і брошури [2, с. 2]. Саме у цей період поступово акцент почав зміщуватись на підготовку видань, що, насамперед задовольняли б потреби широкого суспільного загалу у з'ясуванні історико-політичних питань, котрі стали об'єктом гострих дискусій. 28 березня 1988 р. ЦК КПУ ухвалив постанову «Про роботу Інституту історії партії при ЦК Компартії України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС по підвищенню рівня наукових досліджень і посиленню їх зв'язку з практикою». З цього моменту інтенсифікувалася робота над підготовкою нового видання «Нарисів історії Компартії України» (було підготовлено рукопис). Розроблено й здійснено спеціальну дослідницьку програму з вивчення найбільш дискусійних питань політичної історії СРСР. Відтоді розпочалося видання повних текстів протоколів і стенограм з'їздів і конференцій КП(б)У (встигли вийти друком протоколи 1-го і 2-го з'їздів),

видання повних текстів творів відомих політичних діячів (вийшли друком твори М. Скрипника). Великий резонанс одержали підготовлені співробітниками інституту збірники статей: «Про минуле заради майбутнього» (1989) та «Маршрутами історії» (1990), документальна збірка. «Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів» (1990). Побачила світ книга «Сторінки історії Компартії України. Запитання й відповіді», «Роздумуючи про соціалізм: проблеми, концепції» та довідник «Сучасні політичні партії та рухи на Україні». Активну і предметну участь інститут брав в додатковому вивченні матеріалів, пов'язаних з репресіями, у 30-50-х рр.

18 вересня 1990 р. було прийнято постанову ЦК Компартії України «Про реорганізацію Інституту історії партії при ЦК Компартії України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС». Інститут почав іменуватись, Інститутом політичних досліджень ЦК Компартії України. В тому ж році інститутом була випущена книга «Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді», а в 1991 р. – довідник «Комуністична партія України: з'їзди і конференції».

Від 1991 р. заклад функціонував як Інститут національних відносин і політології АН України. Основними напрямками діяльності новоствореного інституту були: перший – вивчення, аналіз і осмислення реальних політико-соціальних процесів, вивчення політичних структур, які виникають, а виходячи з цього прогнозування, формулювання певних рекомендацій. Другий – власне історико-політичні дослідження (причому не лише історії комуністичної партії, але усіх сил, що брали участь в історичному процесі на Україні). І, нарешті, третє: зберігання і обробка політичних документів [3, с. 2].

На початку 90 років ХХ ст. в умовах гострої нестачі ґрунтовних політологічних досліджень, відсутності теоретичного забезпечення політичної сфери науки, не кажучи вже про практичне втілення подібних наукових напрацювань, в умовах гострого фінансового дефіциту науково-освітніх закладів та їх розрізної діяльності, постала нагальна потреба здійснення політологічних досліджень. Тому перед інститутом було поставлено завдання розробки таких наукових проблем як: історія й сучасна динаміка політичних інститутів і процесів, взаємовпливи політики, політичної культури, етнонаціональних міжрелігійних та міжконфесійних, регіональних відносин і факторів суспільного життя, вироблення нових парадигм етнонаціонального розвитку, запобігання конфліктності в цій сфері, моделювання оптимальних варіантів етнополітики, розроблення технологій управління в системі політичних і міжетнічних відносин, експертиза законопроектів, державних і недержавних програм у різних галузях сусп. життя, теоретико-методологічні аспекти політ. і етнополітичних досліджень та впровадження результатів цих досліджень [4].

Постановою Президії НАН України від 5 листопада 1997 року № 368 Інститут перейменовано на Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Фундатором і директором інституту став академік НАН України, віце-президент НАН України Іван Федорович Курас, аж до своєї смерті. (1939-2005). У 2005 р. Інституту

рішенням Президії НАН України присвоєно ім'я І.Ф. Кураса. За словами І.Ф. Кураса «відповідно до завдань ми прагнули сформувати інститутську структуру, до якої входять не лише відділи етнополітології, теоретичних та прикладних проблем політології, етноісторичних досліджень, національних меншин, єврейської історії і культури, а й дослідницькі центри: історичної політології, політичних технологій, проблем церкви і етноконфесійних досліджень» [5, с. 2].

Предметом постійної уваги працівників інституту була підготовка фахівців-політологів для потреб науки. Іван Федорович істотно вплинув на становлення політичної науки в Україні. За його участі розроблено паспорти спеціальностей з політології, відкрито спеціалізовані вчені роди зі захисту дисертацій, започатковано фахові наукові видання Науковцям Інституту вдалося створити зовсім новий, синтетичний науковий напрям – етнополітологію. І.Ф. Курас увійшов у історію вітчизняної науки як один із фундаторів етнополітології, яка сьогодні є важливим напрямом політичних знань. Напрацьованій особисто вченим та його наукам, школою арсенал знань у ній сфері досліджень увійшов у книги під назвою «Етнополітика: історія і сучасність» (1999) та «Етнополітологія. Перші кроки становлення» (2004). Курас увів у наук, обіг поняття «етнополітична культура» та обґрунтував необхідність її цілеспрямованого формування [6, с. 358]. Регіональний аспект етнонаціональних процесів у сучасній Україні став предметом спеціального комплексного дослідження вченого, яке дало змогу визначити етнонаціональну структуру регіонів України і динаміку їх розвитку; здійснити регіональну проєкцію національної правової системи України; дати характеристику стану етнополітичних процесів у регіонах України; з'ясувати специфіку та тенденції розвитку етноконфесійних процесів у регіонах і, зрештою, проаналізувати перспективи та реальні можливості удосконалення адміністративно-територіального устрою України з урахуванням етнонаціональних чинників [7, с. 118].

Ще одним кроком на шляху до становлення в Україні політичної науки стало поширення невідомих до того часу у нас досліджень сучасних зарубіжних мислителів. І. Ф. Курас стояв біля витоків появи перших перекладних праць. І хоч системного видання класики західної політичної думки не сталося, ознайомлення із зарубіжною політологічною думкою відбулося. Одним словом, був створений непоганий задел для формування вітчизняної політичної науки. [8, с. 50]. Подальше життя показало, що поява такого закладу була вчасною – за роки свого існування інститут видав десятки вартісних монографій, сотні наукових статей, великі енциклопедичні довідники. Інститут регулярно видає «Наукові записки», а також журнал «ДІАЛОГ. Історія, політика, економіка». Інститут є співзасновником багатьох періодичних видань, серед них відомі журнали: «Український історичний журнал», «Людина і політика», «Політичний менеджмент», «Сучасна українська політика: політики і політологи про неї» тощо.

В грудні 2001 р. Інститут відмічав 10 років свого існування. На честь ювілею було видано «Бібліографію праць співробітників Інституту

політичних і етнонаціональних досліджень НАН України 1991-2001 рр.» Серед значущих наукових праць кінця 90-х – початку 2000 рр. можна назвати наступні: Л.П. Нагарна «Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії» (1998); І.Ф. Курас «Етнополітика: історія і сучасність» (1999); В.Ф. Солдатенко «Українська революція» (1999); М.Ф. Рибачук, О.І. Уткін, М. І. Киришко «Національне відродження і релігія» (1999); В.О. Трипольський «Демократія і влада» (1999); Ф.М. Рудич «Політологія. Курс лекцій» (2000); Майборода О.М. «Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією» (2000); Ю.А. Левенець «Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX ст.)» (2001); Ю.І. Шаповал «Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії» (2001); А.Д. Пахарев «Політичне керівництво і лідери» (2001); «Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.М. Рудича» (2002) та ін. [9, с. 46].

Найуспішнішими науковими проєктами останніх років, зокрема, стали: «Політична історія України. XX століття» у 6-ти томах (1999-2002); «Крим в етнополітичному вимірі» (2004); «Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку» (2006); «Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку» (2007); «Україна: політична історія (XX – початок XXI ст.)» (2007); «Закарпаття в етнополітичному вимірі» (2008); «Політика в особах (політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний аспекти» (2008) [10]. За результатами науково-дослідних робіт Інститут готує аналітичні доповіді, котрі стосуються актуальних проблем сьогодення – це зокрема: «Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці: аналітична доповідь / За ред. О.М. Майбороди» (2013); «Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях: аналітична доповідь / За ред. д. політ. н. С.Ю. Римаренка» (2014); «Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: аналітична доповідь / За ред. д. політ. н., професора Г.І. Зеленько» (2014); «Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою» (2015); «Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації» (2015) та ін. [11].

З Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень НАН України плідно співробітничать провідні фахівці з політичної науки, зокрема, В.Д. Бабкін, д-р юрид. наук, проф. (Українська Асоціація політологів), М.І. Михальченко, д-р філос. наук, проф. (Українська Академія політичних наук), В. П. Андрущенко, д-р філос. наук, проф. (Інститут вищої освіти АПН України), В.С. Пазенок, чл.-кор. НАН України (Київський Інститут туризму, економіки і права), А.І. Кудряченко, д-р іст. наук, проф. (МАУП), доктори політичних наук: В.П. Горбатенко, І.О. Кресіна (Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН

України), О.В. Бабкіна, В.М. Бебик, М.Ф. Головатий (МАУП) та ін. [12, с. 52].

Нині в Інституті працюють відділи етнополітології, теоретичних і прикладних проблем політології, етніоісторичних досліджень, національних меншин, єврейської історії і культури, а також центри політичних технологій, історичної політології, проблем церкви та етноконфесійних досліджень. Науковці Інституту підтримують наукові зв'язки з дослідницькими і навчальними закладами Великої Британії, Ізраїлю, Італії, Канади, Німеччини, Польщі, Росії, США, Франції, здійснюються спільні міжнародні дослідні проекти. Інститут розвиває співпрацю з державними та громадськими організаціями, веде активний діалог з представниками різних політичних партій, рухів, релігійних конфесій щодо оптимальних шляхів розвитку України, функціонування її політичних інститутів тощо. Основними завданнями, якими займається Інститут є: сучасна динаміка політичних інститутів і процесів; співвідношення політики і етнополітичних відносин; пошук і вироблення нових парадигм етнополітичного розвитку; розробка моде-

лей запобігання конфліктності в етнополітичній сфері; моделювання оптимальних варіантів етнополітики; вивчення та розробка технологій управління сферами політичних і міжетнічних відносин; здійснення експертизи законопроектів, державних і недержавних програм розвитку в різних сферах суспільного життя [13].

Висновки. Отже, за майже 25 років своєї діяльності Інститут став головною науковою установою політологічного профілю в Україні. Він займається як дослідницькими проектами, так і підготовкою науково-педагогічних кадрів через аспірантуру та докторантуру. Проводить активну видавничу діяльність та співробітничав з органами державної влади. Саме завдяки діяльності Інституту в нашій державі зріс престиж гуманітарної науки. Від початку утворення Інституту до жовтня 2005 р. його директором був академік І. Курас. Саме у цей час були закладені теоретичні й організаційні основи гуманітарної політики, яка перебувала у досить критичному стані. Вчений своєю роботою відіграв значну роль у становленні та розвитку етнополітології як науки, засновником якої по праву вважається.

Список літератури:

1. Прилуцька О.П. Вплив І.Ф. Кураса на процес розвитку вітчизняної соціогуманітарної науки [Електронний ресурс] / О.П. Прилуцька – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ipd/2009_2/05Prilutska.htm (дата перегляду: 23.06.2016); Прилуцька О.П. І.Ф. Курас: видатний громадський діяч і політолог-практик [Текст] / О.П. Прилуцька, М.І. Бушин // Чорноморський літопис: наук. журн. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 1. – С. 114-123; Бушин М. І. Іван Федорович Курас і соціогуманітарні науки незалежної України: фундаментальна та практична сторони проблеми [Електронний ресурс] / М. І. Бушин, О. П. Прилуцька // Гуманітарний вісник. Сер.: Історичні науки. – 2011. – Число 17, Вип. 3. – С. 3-15. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Gvi_2011_17_3_3 (дата перегляду: 23.06.2016).
2. Рудич Ф. М. Неювілейні роздуми. Бути потрібними суспільству / Ф.М. Рудич // Радянська Україна. – 1991. – 6 червня. – № 109 (21107). – С. 2.
3. Шаповал Ю. И. Портрет без ретуши [О работе Института политических исследований] / Ю.И. Шаповал // Правда Украины. – 1990. – 13 ноября. – № 260 (14725). – С. 2.
4. Шаповал Ю.И. Інститут політичних і етнополітичних досліджень НАН України [Електронний ресурс] / Ю.И. Шаповал // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 496-497. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Inst_polit_i_etonac_doslidzhen (дата перегляду: 23.06.2016).
5. Курас І.Ф. Передмова [Текст] / І.Ф. Курас // Бібліографія праць співробітників Інституту політичних і етнополітичних досліджень НАН України 1991-2001 рр. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова); Упоряд. Ю.І. Шаповал, Н.В. Савченко. – К.: ШІЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2002. – 144 с.
6. Рудакевич О. Курас Іван / О. Рудакевич // Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / За заг. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. – Львів: Новий Світ-2000, 2014. – С. 357-358.
7. Прилуцька О.П. І.Ф. Курас: видатний громадський діяч і політолог-практик [Текст] / О.П. Прилуцька, М.І. Бушин // Чорноморський літопис: наук. журн. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 1. – С. 114-123.
8. Левенець Ю. А., Онищенко О. С., Михальченко М. І., Майборода О. М. І. Ф. Курас і становлення політології в Україні [Текст] / Ю. А. Левенець, О. С. Онищенко, М. І. Михальченко, О. М. Майборода // Історична і політична наука та суспільна практика в Україні / [редкол. Б. Є. Патон, В. М. Гесць, Ю. А. Левенець, В. Ф. Солдатенко та ін.]. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – С. 49-55.
9. Інституту політичних і етнополітичних досліджень – 10 років [Текст] // Віче. – 2002. – № 5 (122). – С. 46-47.
10. Про Інститут [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Інституту політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – Режим доступу: <http://www.ypiend.gov.ua/?mid=2> (дата перегляду: 30.06.2016).
11. Монографія [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Інституту політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – Режим доступу: <http://www.ypiend.gov.ua/?mid=11&page=1> (дата перегляду: 30.06.2016)
12. Рудич Ф.М. Наука про політику: сучасний стан та тенденції розвитку [Текст] / Ф. М. Рудич // Віче. – 2002. – № 5 (122) травень. – С. 47-54.
13. Напрямки діяльності [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Інституту політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – Режим доступу: <http://www.ypiend.gov.ua/?mid=23> (дата перегляду: 27.06.2016).

Федорчук О.А.

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

ИНСТИТУТ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ЭТНОНАЦИОНАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ИМЕНИ И.Ф. КУРАСА НАН УКРАИНЫ: ИСТОРИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (КОНЕЦ 80 ГОДОВ XX ВЕКА – НАЧАЛО XXI ВЕКА)

Аннотация

Показана предистория деятельности Института политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины. Акцентировано внимание на его деятельность в конце 80-х годов XX – в начале XXI вв. Указано на вклад ученых учреждения в становление и развитие политической науки. Охарактеризована роль И.Ф. Кураса как основателя Института и ученого. Рассмотрены основные направления и проблематика политологических исследований на современном этапе развития.

Ключевые слова: Украина, научные учреждения, И. Ф. Курас, Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса, политологические исследования.

Fedorchuk O.A.

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

INSTITUTE OF POLITICAL AND ETHNONATIONAL INVESTIGATIONS NAMED AFTER I.F. KURAS OF THE NAS OF UKRAINE: HISTORY ACTIVITIES (END OF THE 80 YEARS OF THE XX CENTURY – BEGINNING OF XXI CENTURIES)

Summary

Shown on the background of the activities of the Institute of Political and Ethnonational investigations named after I. F. Kuras NAS of Ukraine. Attention is drawn to his activities in the late 80-ies of XX century. – at the beginning of the XXI century. Indicated on the contribution of scientists of the University in formation and development of political science. The role of I. F. Kuras as the founder of the Institute and the scientist. The main directions and problems of political studies at the present stage of development.

Keywords: Ukraine, scientific institutions, I. F. Kuras, Institute of Political and Ethnonational investigations named after I. F. Kuras, political studies.

УДК 324:316.62

ДИЛЕМИ ВИБОРУ

Яковлев Д.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджуються дилеми політичного вибору. Вибір інтерпретується як інтелектуальна модель прийняття політичних рішень у умовах нестабільності, кризи, перехідного періоду. Ситуація вибору розуміється як пошук та визначення оптимального варіанту з-поміж наявних альтернатив. Дилема передбачає вибір з-поміж двох однаково неприємних можливостей. Відповідно, політичні дилеми трактуються як вибір не між «добрим» та «поганим», а між далекими від ідеалу формами правління, виборчими системами, соціологічними підходами.

Ключові слова: дилеми політичного вибору, демократія, електоральна модель, форми правління, перестройка.

Вступ. У статті, яка представлена увазі читачів продовжуються міркування щодо проблематики політичного вибору, розпочаті автором на сторінках журналу «Молодий вчений». Мова йде про дослідження опонентів демократичного політичного вибору (№ 9 / 2014 р.), два case-study – щодо вибору Київського князя (№ 5 / 2015 р.) і вибору останнього генсека (№ 8 / 2015 р.), а також аналіз таких альтернатив політичного вибору України, як «реформа» та «перестройка» (№ 12 / 2015 р.).

Теорія вибору – це одна із наукових моделей прийняття раціональних рішень у умовах нестабільності, кризи, перехідного періоду. Тобто, коли «застарілі» мета-нарративи та системи обґрунтувань прийняття рішення вже не діють, а «нові» іще не сформовано, або вони не є усталеними. У теорії вибору поєднуються макросоціологічні підходи, які зосереджуються на дослідженні суспільства, соціальних систем і великих соціальних груп та мікросоціологія з її традиційною увагою до повсякденності, індивідуальної поведінки

та взаємодії face-to-face. «Ситуація вибору», як центральне поняття теорії розуміється як пошук та визначення оптимального варіанту з-поміж наявних альтернатив. У ситуації вибору (у тому числі – вибору політичного) перетинаються соціальне та індивідуальне, дія та структура, знання та досвід.

Вибір у сучасному світі є складовою щоденної, рутинної діяльності індивідів. У цьому сенсі, усі соціальні поля (політика, економіка, культура, наука, освіта, ін.) є результатом індивідуального та колективного (публічного) вибору. При цьому, вибір – це і складова, і результат соціальних відносин, він обумовлений соціально; актор вибору не може вийти за межі соціального простору, ані у альтернативах, ані у самому рішенні та його реалізації.

Політичний вибір утворює соціальні простори. Напевно, так було завжди: крилатий вислів часів Цезаря «Жереб кинуто!» означає фактично «Вибір Зроблено!». Але саме у сучасному світі вибір став справді одним із визначальних факторів життя усіх індивідів, увійшов до тканини повсякденного життя. Здається, ми тільки й робимо, що обираємо: їжу, одяг, місце навчання й праці, друзів, гаджети, політиків, інформацію... Проте обираємо з-поміж певних альтернатив, визначених для нас і, досить часто, замість нас. І ось перед нами перша дилема: вибір індивідів породжує соціум, або соціум утворює ситуації вибору для індивідів?

Дилеми вибору передбачають обрання одного найбільш оптимального варіанту з-поміж визначених альтернатив. При цьому, слід враховувати, що дилема не передбачає пошук та досягнення ідеалу, або «ідеального рішення». Це важкий вибір з-поміж двох однаково неприємних («не ідеальних») можливостей. Жодна із альтернатив не вирішує проблему остаточно, проте дозволяє побачити перспективи реалізації одного зі сценаріїв розвитку, визначити небезпеки та переваги того чи іншого вибору.

В умовах глобальних соціальних та політичних змін індивідуальні та колективні політичні актори (від громадян до партій, парламентів та президентів) досить часто опиняються у ситуації вибору.

Коли суспільство знаходиться на роздоріжжі (як у історії з лицарем – «...наліво підеш – коня втрапиш, прямо – життя...»), а тактичні «рятувальні» кроки зі збереження наявної політичної системи не можуть замінити стратегічного бачення мети політичного розвитку та його передумов, альтернатив та наслідків – можна говорити про великий евристичний потенціал теорії вибору.

Повною мірою це стосується українського суспільства, яке 25 років тому назад обрало незалежність держави, але сьогодні знаходиться перед вибором чергової моделі реформ. Суттєвою альтернативою в умовах посткомуністичного патерналізму виступає уникнення вибору (як елітами так і суспільством), а також намагання еліт поєднати альтернативи і виробити псевдо-консенсусну модель.

Це відноситься до конституційного процесу (змішана, парламентсько-президентська модель), виборчого процесу (змішана, мажоритарно-пропорційна система), приватизації (процес, як-то кажуть «пішов», але про продаж землі та ринок загалом не йдеться), зовнішньополітичного век-

тору (декларування інтеграції до ЄС, але без вступу до НАТО) та ін.

Чим відрізняється вибір у традиційному, модерному та постмодерному суспільствах? Якщо дуже стисло, то у традиційному суспільстві вибір був привілеєм еліт, царів та героїв. Вибір – *героїчний акт*, дія всупереч встановленим нормам та традиціям, на яку здатні далеко не усі.

Навпаки, в епоху модерну вибір стає звичайним явищем. Індивіди обирають щодня, якщо не щохвилини. Вибір перетворюється на рутинну справу з визначеною послідовністю кроків: проблемна ситуація – формулювання альтернатив – вибір однієї з них – рішення. Модернізація утворила суспільство, в якому споживач щодня обирає товари у супермаркеті, глядач обирає телевізійні канали, виборець обирає політиків, а бюрократ – напрямок політики (Policy). «Великі наративи» суспільства епохи Модерну пояснюють вибір, утворюють альтернативи вибору та, зрештою – легітимізують його.

Постмодерністи, як прихильники інтелектуальної гри, деконструювали вибір. У постмодерністському дискурсі образ «лицаря на роздоріжжі», що ілюстрував ситуацію вибору у традиційному суспільстві, змінюється моделлю «людини з пультом» (або з іншим гаджетом), яка «перегортає» канали, сайти, комп'ютерні ігри, послуги, товари, партії, лідерів, ідеології. Один із основних викликів постмодерної епохи – це перетворення вибору на *Simulacrum*. Як «копія копії», симулякр означає повне розмежування ситуації вибору та реальності. Вибір набуває автономного статусу та переноситься у віртуальну площину, яка конструюється медіа. Симулякр вдало «маскує» і спотворює фундаментальну реальність політичного вибору, взагалі не маючи стосунку до жодної реальності. І якщо симулякри першого порядку («підробки», «фальш-копії» реальності) та другого порядку (конвеєрні серії, які мають еквівалентну цінність) співвідносяться із соціальним простором, то симулякри третього порядку утворюють гіперреальність, що позбавлена будь-якого референта. Вони прив'язані до віртуального світу мас-медіа. Вибір стає частиною гіперреальності. Така ситуація утворює дилему «реальний вибір» – «віртуальний вибір».

Що це означає для сучасного українського суспільства в умовах чергових версій конституційних та інституційних реформ?

Необхідність вирішення наступних дилем пострадянського політичного вибору.

По-перше, політичний клас має обрати тип політичного режиму. Тобто, усвідомити, що процес переходу від радянської/пострадянської до демократичної політичної системи можливий лише за умов здійснення політичного вибору між двома альтернативами: авторитаризмом та демократією. Це передбачає вибір форми правління (парламентської або президентської) та виборчої моделі (пропорційної або змішаної).

По-друге, вибір інтелектуальної моделі політичних реформ. Раціональна модель демократичного переходу передбачає розуміння переваг та недоліків сучасного наукового дискурсу, передусім – соціологічного. Без вирішення дилем між структурою та дією, мережею та ієрархією, індивідуалізмом та колективізмом, конфліктом

та стабільністю неможливо побудувати модель сучасного українського суспільства. А отже – і визначити напрямки його реформування. Без знання соціологічних моделей та розуміння соціального фундаменту реформ прихильникам демократичного переходу залишається лише апелювати до успішного досвіду інших країн, а значить – жити у їх реальності, у світі поганих копій демократії («симулякрів»).

По-третє, розуміння джерел сучасної політичної системи. Радянська модель пережила не одне потрясіння і довела свою стійкість не лише на рівні формальних інститутів, а й неформальних практик (корупція, вирішення питань не по закону, небажання «виносити сміття з хати», ін.). Передусім, як не прикро це визнавати, радянська/пострадянська модель виявилась дієвою, бо її представники (номенклатура) навчилися уникати вибору. Так, *перестройка* М. Горбачова була спробою шляхом половинчастих реформ поєднати капіталізм та соціалізм, партократів та підприємців, свободу слова та КДБ, Марксизм та сталінізм, авторитаризм та демократію, Захід та Схід. Умовно кажучи, метою *перестройки* було створення режиму, де б комфортно почували себе як Сахаров так і Берія. Як наслідок, маємо «гібридний» режим, у якому процвітають політичні оксюмори: «змішана» форма правління, «змішана» виборча система, «змішана» конституція та ін. Чи не стали 25 років *незалежності* продовженням *перестройки*?

Демократизація, з позицій теорії вибору, інтерпретується не як результат природного, вільного від втручання структурування, а як наслідок планування й створення відповідних юридичних умов та політичних інститутів. Виклики, перед лицем яких сьогодні опинилась Україна, змушують політичний клас зрештою робити вибір. «Гібридна війна» можлива лише у «гібридній» державі.

1. Політичні дилеми вибору

До політичних дилем вибору, які не втрачають актуальності протягом усього періоду незалежності відносяться:

– вибір між авторитарною та демократичною моделлю управління. За 25 років вдалось якщо не зруйнувати радянську модель остаточно, то принаймні запобігти її відтворенню у політиці та економіці. Як, приміром, це сталося в інших пострадянських країнах. Проте, пошук оптимальної управлінської моделі в Україні триває (та знаходить відображення у конституційному процесі). Він включає у себе вибір форми правління (парламентська або президентська) та вибір електоральної моделі;

– вибір між президентською та парламентською формою правління. Враховуючи принцип забезпечення безвідповідальності за прийняття політичних рішень у пострадянській політичній системі, оптимальною моделлю управління стала змішана модель. Необхідно наголосити, що раціональний вибір передбачає наявність лише двох альтернатив та обов'язків вибір однієї із них. Традиційно пострадянська еліта намагається уникати вибору за принципом «або – або», але політична історія України знає багато прикладів, коли «змішування» призводило до політичних криз, протистояння гілок влади та їх безвідповідальності;

– вибір електоральної моделі. В Україні вибори до парламенту проводились за пропорційною, мажоритарною та змішаною моделями. Основна дилема щодо електоральної моделі полягає у виборі між повноцінним представництвом й структурованим парламентом. Пропорційний розподіл голосів на парламентських виборах забезпечує чітку і відносно стабільну структуру парламенту – у цьому полягає перевага пропорційної системи. До того ж пропорційна виборча система дозволяє суспільству ідентифікувати політичну історію кожної партії, її ефективність у створенні коаліцій та результат участі в урядуванні. За пропорційної системи зростає роль та вага політичних партій, які можуть поступово перетворитись на ефективний інститут політичного представництва, що забезпечує взаємодію влади та громадян.

Проте, впровадження на виборах 2006 та 2007 років однієї із «версій» пропорційної моделі продемонструвало її недоліки. Перш за все мається на увазі «закритість» списків, що заважає раціональному вибору громадян й не сприяє становленню сильної регіональної політики. А також – зростання ролі партійної бюрократії та тренд перетворення партій та блоків на лідерські проекти.

Пропорційна система зобов'язує формувати стійкі фракції та коаліції фракцій, які беруть на себе відповідальність за голосування та діяльність уряду й опозиції. Ефективність дій парламентської коаліції можна оцінювати, виходячи із результатів урядування. Кожний виборець здатен раціоналізувати свій наступний вибір, спираючись на політичну (у сенсі Politics і Public Policy) історію певної партії чи блоку.

У свою чергу це сприяє підвищенню ваги політичних партій у суспільстві. Доля політичних партій визначатиметься на полі публічного адміністрування і не буде аж настільки залежати від іміджевих технологій. Останні давно вже перетворились на симулякри, які продукуються мас-медіа та заважають раціональному вибору громадян.

У пострадянських умовах замість ринкової раціоналізації витрат має місце інша політична гра, в умовах якої політика та економіка потребують постійних «позик» з минулого. Дві дилеми політичного вибору напряму пов'язані із пострадянською політикою. По-перше, ерозія інституційної лінії між державою і ринком: держава поділяється на управлінсько-політичний і комерційний сектори, а «партія влади» контролює їх. По-друге, перманентний перерозподіл капіталу та власності без ефективного механізму збереження й нагромадження капіталу.

У сучасних умовах, індивід, що вийшов із шинелі «реального комунізму» (О. Зин'єв) з цензурою, «залізною завісою», чорно-білим екраном та єдиним кандидатом від блоку «комуністів та безпартійних» потрапляє у динамічний глобальний інформаційний світ, де найбільшим викликом для вибору стає не відсутність інформації, а її надмірність. Комунікативний простір трансформує політичну реальність, змінює роль мас-медіа, які, окрім традиційних функцій віртуалізують політичний простір, створюють «гіперреальність», і перетворюють політику на медіа-процес.

Дилема політичного вибору громадян під час голосування та політичних акторів, які здобули

владу проявляється у відмінностях між електоральними технологіями та управлінським процесом. Невідповідність виборчої (іміджової, технологічної) та поствиборчої логіки (простіше кажучи – невиконання політиками обіцянок) призводить до втрати довіри виборців, ставлення громадян до політики як до «брудної справи».

У процесі політичних змін останніх десятиріч в політичному полі утворились добре організовані групи, які отримали доступ до влади, економічних, інформаційних та політичних ресурсів впливу, намагаючись його монополізувати. Такі групи не мають раціональних мотивів враховувати думку неорганізованих, або гірше організованих суспільних груп та суспільства в цілому. У цьому сенсі вибір автократа мало чим відрізняється від вибору олігархічної форми правління. Логіка автократа, як і олігархії, полягає в ігноруванні суспільного інтересу, турботі про збереження влади (в умовах автократії вона стоїть на чолі вирішення проблеми спадковості) та максимізації власного ресурсу.

II. Соціологічні дилеми вибору

Політичний вибір потребує інтелектуальної моделі аналізу, яка, у свою чергу, передбачає відповідну наукову картину світу. Дослідник, формулюючи власну дослідницьку програму оперує альтернативними підходами, що пропонуються наявними соціологічними парадигмами. До соціологічних дилем політичного вибору, без вирішення яких неможливий їх подальший аналіз, відносяться:

- індивідуалізм v. колективізм. Вибір між індивідуалізмом та колективізмом є продовженням дискусій між атомістами й холістами, ліберальними мислителями та комунітаристами. Одиною аналізу ситуації вибору може бути індивід або група, від чого залежать подальші кроки;

- структура v. дія. Вибір між структурними та інтерпретативними парадигмами. Цей вибір передбачає постановку у центр дослідницької програми соціальної структури або соціальної дії;

- ієрархія v. мережа. Для політичного вибору сучасності вкрай важливим стає розуміння політичної організації. Фактично, ми спостерігаємо перехід від ієрархічної до мережевої організації політичного поля, що позначається на політичному виборі;

- конфлікт v. стабільність. В історії філософської та соціологічної думки перетинаються підходи, що зосереджуються на засобах забезпечення миру та стабільності (передусім для правителів) та критичне бачення соціального світу з наголосом на неминучих конфліктах. До представників другого підходу належать Макіавеллі та Гоббс, Маркс та Ніцше;

- раціональність v. ірраціональність. У сучасних пізнавальних умовах переосмислюється і зазнає критики віра у всевладдя людського розуму, занепад «духу Просвіти», що у свій час забезпечив теоретичне обґрунтування пріоритету економічної цілорациональності. Представники теорії раціонального вибору вважають, що раціональний політичний вибір передбачає формулювання мети суспільного розвитку, пошук найбільш ефективних засобів її досягнення, калькуляцію витрат та вигід від реалізації певної стратегії, врахування поведінки інших акторів та оцінювання ситуації в цілому.

Соціологічна теорія враховує обмеженість положень раціонального вибору, які ґрунтуються на моделі егоїстичного максимізатора вигоди – Homo economicus. Суттєвими є і складнощі, які виникають в процесі перетворення індивідуальних раціональних рішень і дій у колективні. К. Ероу, М. Олсон та їх послідовники стверджують, що такий перехід від індивідуальної до колективної раціональності є практично неможливим. Зокрема, у 50-х роках Кеннет Ероу поставив перелік розумних вимог до демократичної процедури голосування. Виявилось, що єдиний спосіб задовольнити всім вимогам – це вибрати одного виборця і передати йому всі голоси. Тобто, єдина демократична процедура, яка відповідає мінімальним вимогам для демократії – це призначення диктатора [2, с. 75]. Дж. Б'юкенен, Г. Таллок здійснили наступний крок – включили етику, мораль та культуру до поля своїх досліджень ефективності політичних та економічних інституцій.

Дослідження політичного вибору передбачає вирішення однієї із головних соціологічних дилем: перетворення дій індивідуальних акторів щодо реалізації приватних інтересів на раціональну колективну дію, спрямовану на служіння суспільному благу. Відповідно до класичної економічної теорії саме у цьому процесі має з'явитись відома «невидима рука ринку».

М. Олсон вважає, що поведінка індивіда часто полягає у тому, щоб самому увійти до групи, яка не платить, і щоб інші увійшли до групи, яка сплачує суспільні витрати. Однак така гра не враховує довготривалу перспективу, за якої найбільшу вигоду приносять саме дії згідно «всеохопних інтересів» (їх М. Олсон протиставляє вузькогруповим). Через такий мотив до «безбілетництва» для виникнення колективної дії у більшості галузей чи груп потрібно багато часу [2].

В умовах переходу важливим фактором успішності виступає економічне зростання. Для цього необхідно гарантування чітко визначених індивідуальних прав та «відсутність грабіжництва». М. Олсон виділяє два типи «грабіжництва»: 1) порушення автократом прав підданих і конфіскації власності; 2) грабіжництво через лобювання, яким встановлюються вигідні для груп особливих інтересів законодавчі норми, а також встановлюються ціни і норми оплати праці за рахунок картелізації чи змови [3].

У сучасному соціумі наявні нові виклики для раціонального вибору. Один з них – це медіація політики (Г. Оберройтер та ін.), що несе в собі потенційну загрозу появи нової форми тоталітаризму – інформаційного. Інший – радянський політичний спадок, основою якого є «партія влади», третій – постійні зміни у виборчій моделі та конституційні «реверси».

У вирішенні соціологічних дилем вагомий принцип, сформульований в «Економісті на дивані»: «Замість того, щоб задаватися питанням «що призвело до настільки ірраціональної поведінки?» потрібно запитати: «чому ця поведінка є раціональною?» [2, с. 31].

Чи це означає неможливість раціонального вибору (як наслідок – популярність гороскопів, екстрасенсів, опертя на «інтуїцію», «знаки» та кидання жеребу) й необхідність відмовитись від тотальностей попередньої доби («соціум», «дер-

жава», «ідеологія», «політика», «виробництво», «капіталізм», «соціалізм», «влада», «істина»)?

III. «Обирати чи не обирати?» – «Бути чи не Бути?» XXI століття

Основна дилема політичного вибору стосується усіх без виключення виборців та обранців. Вона полягає у вирішенні питання щодо оптимальної поведінки в умовах невизначеності: «Обирати чи не обирати?». В якості ілюстрації першого шляху – «Обирати!» – наведено легендарний приклад щодо вибору релігії князем Володимиром. Якщо вірити літописам, цей діяч не лише обрав монотейстичну релігію – християнство візантійського обряду, але й, говорячи сучасною мовою, «запровадив» власне диктаторське рішення таким чином, що визначив життя Європи протягом багатьох століть. Для альтернативи «Не обирати!» варто згадати діяльність останнього генсека СРСР М. Горбачова. Незважаючи на масштабні (як для комуністичного лідера) реформи, він так і не спромігся на Вибір між радянською моделлю та демократією. Натомість, з метою їх поєднання він запропонував проект напів-реформ – «перестройку».

Одним із визначальних для України – справді Великим – став вибір князя Володимира прийняти релігію Візантії, відомий як «Хрещення Русі». Цей вибір, як і полеміка, що його супроводжувала між представниками мусульман, юдеїв, християн Риму та Візантії, оповитий легендами. Очевидно, що Володимир справді опинився у ситуації вибору, яка включала проблему (необхідність заміни язичницького політеїзму), наявність альтернатив (юдаїзм, іслам, християнство), а головне – усвідомлення ситуації вибору та здійснення ним відповідних кроків щодо обрання однієї з альтернатив. Коли остаточне рішення було прийнято Володимир захопив візантійську колонію Херсонесу (Корсунь) та силою зброї примусив Візантію укласти угоду.

Володимир відправив посольства в усі країни-претенденти, провів справжні дебати (полеміку) з метою розкрити сутність кожного вчення. У київському виборі не можна недооцінювати особистісний фактор. Князь, відповідно до термінології К. Ероу, виступив «диктатором» у процесі вибору: від його одноосібного рішення залежало майбутнє Київської Русі. При цьому, неможливість вичерпних знань щодо предмету вибору, характерна для будь-якого вибору (повсякденного чи «Великого») виглядає особливо гротескно у ситуації вибору князя Володимира. Вибір князем релігії для себе і всього свого народу, виявляється, відбувається на підставі таких міркувань, як заборона пити вино і зовнішня краса богослужіння.

Наскільки відлуння Київського вибору впливало на хід подальшої історії: від відносин з Москвою та Вільнюсом, Варшавою та Мінськом, появи ліній розподілу на Лівий та Правий берег, від політичних та релігійних Уній до політичних та ідеологічних спекуляцій радянського та пострадянського періодів? Відповіді на ці питання слід шукати не лише у минулому. Їх здатна дати сама політична взаємодія сучасності, елементом якої є знову-таки вибір.

Тепер звернемось до ситуації «не-вибору» Михайла Горбачова – останнього генерального секретаря ЦК КПРС, першого та останнього Прези-

дента СРСР, який став, внаслідок «перестройки», ще й «батьком» поразки великої імперії, її краху та розпаду. У 1985 році, прийшовши до влади, він опинився у ситуації вибору курсу подальшого розвитку СРСР та рішуче обрав «перебудову». Наслідком другого вибору Горбачова – вже у 1991 році – став крах держави, яку від так завзято намагався реформувати на основі «ленінського соціалізму». М. Горбачов барився із переходом на ринкові відносини, відкидав радикальні плани перетворень. Він відмовився деколективізувати сільське господарство і десубсидувати ціни, відсував «на завтра» легалізацію приватної власності.

Як наслідок вибору шляху «перебудови» М. Горбачовим, планова радянська економіка фактично припинила функціонувати, а ринкова економіка ще не могла зародитись. На переконання апологетів перебудови, одразу після дефектного (реального) соціалізму можна побудувати справжній, ленінський соціалізм. До речі, це уявлення, характерне для волонтаристського типу політичного керівництва, не вдалось подолати й донині. Час від часу декларується можливість порівняно швидкого переходу до демократії під керівництвом правильних людей – «реформаторів». Горбачов обрав відразу два шляхи: комунізм та демократію, нове і старе мислення. Радянська школа керівництва вчила, що не можна діяти за принципом «або – або». Ці принципи «Old school» проявлялась потім у діяльності Л. Кравчука та Л. Кучми, відчутними вони є й сьогодні.

Більшість із проблем, які М. Горбачов намагався вирішити за допомогою «перестройки» знаходяться на порядку денному сучасних реформаторів. Отже, вибір на користь демократії доведеться робити нинішньому та прийдешньому поколінням. І дуже важливо розуміти причини поразок. Перебудова стала символом половинчастості у політиці. Історичні виклики, які не знаходять адекватної відповіді у політичній площині протягом значного часового відрізка утворюють нові небезпечні «лінії розколу» у суспільстві, призводять до збройних протистоянь та військових конфліктів. Вартисть помилок зростає, як вона збільшувалась для Горбачова від 1985 до 1991 року.

Натомість, здійснення вибору передбачає пошук власної відповіді на виклики сьогодення. Політичний вибір – це один із найважливіших механізмів демократизації пострадянського суспільства. Проте, залучення широких суспільних верств до процесу вироблення політики ускладнює (кількісно і якісно) процедуру політичного вибору. Це призводить до виникнення нових дилем політичного вибору. Політичний вибір потребує не лише альтернативності, а змагальної альтернативності. Аргументація, деталізація правил та форм публічних дискусій, їх складність, витонченість та елегантність свідчать про зрілість демократії. Навпаки, спрощення суспільних проблем, популізм, демагогія, схильність до монологу, уникнення дебатів, їх ігнорування свідчать про елімінування вибору з політичного простору.

І наостанок. На думку Г. Дерлугьяна «Уже в ході Громадянської війни Ленін заклав основи організаційної архітектури СРСР: номенклатурний апарат, військово-планове господарство, національні республіки. Ці інститути забезпечували виживання СРСР протягом трьох поколінь.

Вони ж СРСР і поховали... *Те, що рятувало в одну епоху, виявилось згубним в іншу*» [1, с. 128].

Таким чином, пострадянський політичний клас (як спадкоємець радянського управлінського класу) має усвідомити: епоха половинчастих рішень та

багатовекторності, яка сприяла виживанню номенклатури протягом останніх 25 років, сьогодні завершилась. Ба більше – втеча влади та громадян від свободи вибору, яке колись рятувало державу, у сучасних умовах може лише нашкочити.

Список літератури:

1. Дерлугьян Г. Как устроен этот мир. наброски на макросоциологические темы [Текст]. М.: Изд-во Института Гайдара, 2013. – 384 с.
2. Ландсбург С. Экономист на диване: экономическая наука и повседневная жизнь / Пер. с англ. Л. Гончаровой. – М.: Издательство Института Гайдара, 2012. – 304 с.
3. Олсон М. Власть і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / Олсон М.; пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 174 с.

Яковлев Д.В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ДИЛЕММЫ ВЫБОРА

Аннотация

В статье исследуются дилеммы политического выбора. Выбор интерпретируется как интеллектуальная модель принятия политических решений в условиях нестабильности, кризиса, переходного периода. Ситуация выбора понимается как поиск и определение оптимального варианта среди имеющихся альтернатив. Дилемма предусматривает выбор из двух одинаково неприятных возможностей. Соответственно, политические дилеммы трактуются как выбор не между «хорошим» и «плохим», а между далекими от идеала формами правления, избирательными системами, социологическими подходами.

Ключевые слова: дилеммы политического выбора, демократия, электоральная модель, формы правления, перестройка.

Yakovlev D.V.

National University «Odessa Law Academy»

CHOICE DILEMMAS

Summary

The article deals with the dilemma of political choice. The choice is interpreted as an intellectual model of policy-making in conditions of instability, crisis, transition period. The situation of choice understood as search the optimal option among the available alternatives. The dilemma involves a choice among two equally unpleasant possibilities. Accordingly, the political dilemma is not treated as a choice between «good» and «bad», and between far from ideal form of government, electoral systems, sociological approaches.

Keywords: dilemmas of political choice, democracy, electoral model, forms of government, perestroika.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 37.015.311:613]:796.5:908

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я У ПРОЦЕСІ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Кравченко Т.П.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті на основі аналізу та узагальнення літературних джерел, психологічної та педагогічної теорії та практики, визначено необхідність формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи. Проаналізовано специфіку формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я в процесі туристсько-краєзнавчої роботи. Визначені й охарактеризовані психолого-педагогічні механізми формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи; розкрито ряд важливих чинників, що мають забезпечити ефективне формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи

Ключові слова: туристсько-краєзнавча робота, психолого-педагогічні механізми, старші підлітки, ціннісне ставлення, власне здоров'я.

Постановка проблеми. Сьогодні ставить перед нами завдання розкрити психолого-педагогічні механізми формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи. Особливої актуальності це питання набуває в процесі туристсько-краєзнавчої роботи. Оскільки у філософсько-світоглядному й психолого-педагогічному аспекті сутність феномену туристсько-краєзнавчої роботи проявляється у багатоаспектності й багаторівневості пізнавальних, виховних, соціальних, адаптаційних, соціалізуючих і здоров'язбережувальних її потенційних можливостей. І в той же час розглядається важливим чинником культурної соціалізації молоді, її творчого розвитку й соціальної активності, відповідальності за власні вчинки, поведінку і діяльність у навколишньому середовищі та як ефективна форма змістовного дозвілля.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У контексті останнього, М. П. Крачило акцентує увагу на ефективності туристсько-краєзнавчої роботи у формуванні й розширенні світогляду, пізнанні історії, культури, традицій українського народу, їхніх фізичних якостей, а отже має суттєвий вплив на збереження і покращення здоров'я дітей та молоді. Продовжуючи далі, він зазначає, що участь дитини у різноманітних формах такої роботи розвиває високі моральні якості, збагачує учасників теорією і практикою пізнання дійсності, вибудовує у її свідомості систему цінностей, відповідних суспільно визнаних норм і правил поведінки та діяльності [4, с. 5-7].

У свою чергу, досліджуючи цю проблему, Я.В. Боренько зазначає, що суспільно визнані норми, соціальні ідеї і правила стають чинниками поведінки особистості, якщо узгоджуються з її потребами та інтересами і набувають для неї

особистісного сенсу на засадах прийнятих ідеалів, принципів, що набули для неї суб'єктивної значущості. А це, в свою чергу, сприяє формуванню системи особистісних ціннісних орієнтацій, де усвідомлення цінності збереження і покращення власного здоров'я займають у свідомості дитини одні з домінуючих положень. Відповідно усвідомлені і прийняті особистістю цінності трансформуються у ціннісні настановлення регулюють її поведінку, спрямовують на вибір вчинків і прийняття доцільних рішень, і водночас визначають її відносини із суспільством, взаємини з іншими людьми та відповідні ставлення до власних дій спрямованих на формування особистісно визнаних, головне, важливих для неї якостей характеру. Тоді така система є ієрархізацією цінностей або значень, оцінок соціальних явищ чи особистісних якостей, що «...упорядковуються в певній послідовності за їхньою значущістю для особистості» [2, с. 93].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак незважаючи на актуальність даної проблеми і досить детальне дослідження науковцями різноманітних аспектів даного питання, саме в такому контексті проблема психолого-педагогічних механізмів формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, не була детально вивчена та досліджена тому необхідним, на нашу думку, є розкриття сутності даного питання.

Зважаючи на це головною метою дослідження є аналіз літературних джерел щодо психолого-педагогічних механізмів формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи.

Виклад основного матеріалу. Організація різноманітних форм туристсько-краєзнавчої роботи старших підлітків, спрямованої на збереження

й покращення їхнього здоров'я, за нашим припущенням, передбачає побудову ефективних суб'єкт-суб'єктних взаємозв'язків між вчителями загальноосвітніх шкіл та старшими підлітками, вибудованих на їхній взаємоповазі та взаємодопомозі. Однак, саме на вчителя покладаються особливі обов'язки з організації і здійснення туристсько-краєзнавчої роботи, оскільки безпека дітей, їхнє здоров'я знаходяться у прямій залежності від професійних знань, умінь і навичок вчителя. Крім цього, вчитель має чітко усвідомлювати індивідуальні особливості характеру, а відтак, вміти корегувати поведінку, вчинки і діяльність старших підлітків упродовж усього заняття чи туристичного походу, масових спортивних заходів та при здійсненні суспільно корисної праці. Таким чином, реалізація індивідуального підходу у формуванні ціннісного ставлення старших підлітків до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи дає змогу вчителю здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив як на їхню свідомість, так і на вчинки, поведінку та діяльність [3, с. 22-44].

Врахування зазначеного вище та результатів аналізу педагогічної практики дало змогу визначити ряд важливих чинників, що мають забезпечити ефективне формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, а саме:

- *формування інтелектуального компоненту ціннісного ставлення особистості до власного здоров'я* на основі розвитку уваги і пам'яті, спостережливості, пошукової й дослідницької активності, творчого ставлення до визначення своєї ролі і власної участі у розв'язанні соціально-культурних, культурно-духовних, фізкультурно-оздоровчих, здоров'язбережувальних проблем, а також визначення сутності як власної, так і колективної участі у їх вирішенні;

- *орієнтація старших підлітків на індивідуальні мотиви і потреби дотримання здорового способу життя*, формування активної життєвої позиції у формуванні фізичної культури, фізичного оздоровлення та профілактики захворювань;

- *усвідомлення зростаючою особистістю провідного значення здоров'язбережувальних мотивів і цілей у її розвитку й життєдіяльності*, вироблення умінь і творчої життєдіяльності як у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів, так і під час безпосередньої участі у туристсько-краєзнавчій роботі, спрямованій на збереження і покращення власного здоров'я;

- *формування провідних якостей характеру зростаючої особистості* на основі розвитку: допитливості, ініціативності, цілеспрямованості, дисциплінованості, наполегливості, самостійності, працелюбності і відповідальності, що і визначають спрямованість як індивідуальної, так і соціально значущої поведінки, діяльності та вчинків у процесі туристсько-краєзнавчої роботи;

- *розвиток рефлексивних психічних процесів у свідомості старших підлітків, що мають домінуюче оздоровчо-збережувальне, виховне і суто розвивальне спрямування* та проявляються у самопізнанні, саморегуляції, самовдосконаленні, самореалізації під час їхньої участі у різноманітних формах туристсько-краєзнавчої роботи;

- *дотримання логічної єдності форм і методик туристсько-краєзнавчої роботи та доступності змісту здоров'язбережувальних заходів* у туристсько-краєзнавчій роботі як педагогічно орієнтованій дозвіллевій компоненті навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів, спрямованих на ефективне формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я.

Отже, узагальнивши зазначене вище, можемо стверджувати, що оскільки ціннісні орієнтації діють як на рівні свідомості, так і на рівні підсвідомості, тому визначення спрямованості вольових зусиль є найважливішими чинниками, що детермінують мотивації особистості щодо власних ставлень, вчинків і дій. У свою чергу, психолого-педагогічні механізми дії та розвитку ціннісних орієнтацій пов'язані з необхідністю вирішення протиріч і конфліктів у мотиваційній сфері. Тому процес формування ціннісного ставлення старших підлітків до власного здоров'я відбувається через їхнє самопізнання, самозбереження, саморозвиток та завдяки гармонізації її стосунків з самим собою, з оточуючими, з природою, через постійний духовно-етичний пошук, спрямований і до себе, і до світу. Враховуючи останнє, можемо зробити висновок, що для того, щоб старшому підлітку зберегти своє здоров'я, насамперед необхідним є зміна його ціннісного ставлення й відповідальності до власного здоров'я від пасивного до активно-зацікавленого й особистісно визнаного як важливого.

Результати аналізу зазначеного вище дають підстави для висновку про те, що у повсякденній життєдіяльності старших підлітків у межах навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів знання про їхнє власне здоров'я мають набувати не фрагментарності, а системності і логічної єдності з їхньою конкретною навчально-пізнавальною, пошуковою чи дослідницькою діяльністю та суспільно-корисною, фізкультурно-масовою чи навіть природоохоронною роботою у складі гуртків та секцій туристсько-краєзнавчого спрямування. Тобто, можемо стверджувати, що про їхнє власне здоров'я, його збереження і покращення мають не лише засвоюватись, а головне, переживатись старшими підлітками, надаючи цим знанням емоційного забарвлення й особистісної значущості, що проявляється у формуванні суб'єктивного ціннісного ставлення до власного здоров'я.

Відтак, основними компонентами ставлення, як свідчать результати нашого дослідження, є переконання, інтереси, оцінки, емоції, а також потреби, які мають прояв у переживанні, і, як результат, тяжіють до об'єкта чи суб'єкта такої взаємодії. Наступним важливим компонентом є активна спрямованість старших підлітків до оволодіння способами і мотивами їх задоволення у різних формах туристсько-краєзнавчої роботи, результати якої проявляються у вигляді вчинків, дій та здоров'язбережувальної поведінки. Тому емоційна сфера як віддзеркалення процесів пізнання довкілля, переживання здобутої інформації, виокремлення й усвідомлення її ціннісних аспектів, є невід'ємним компонентом категорії «ставлення». У такому контексті формування ціннісного ставлення старших підлітків

до власного здоров'я передбачає застосування у процесі туристсько-краєзнавчої роботи значної кількості психологічних і педагогічних явищ, які є його видами, компонентами та наслідками. Найчастіше ставлення характеризують через потреби, інтереси, мотиви, емоції, ціннісні орієнтації, установки особистості. Тоді як потреби характеризуються активністю зростаючої особистості, визначають характер психолого-педагогічних механізмів формування досліджуваного феномену [8, с. 29–34].

Саме емоційно-чуттєве ставлення старших підлітків до збереження та покращення власного здоров'я створює той фон, на базі якого формуються потреби і мотиви, що спричиняють їхню психологічну готовність до здоров'язбережувальних форм діяльності, розвивається здатність особистості до аналізу власної поведінки в соціоприродному середовищі. А це, у свою чергу, детермінує вироблення об'єктивної самооцінки сформованих ціннісних ставлень та екстеріоризацію знань у їх практичній реалізації в туристсько-краєзнавчих гуртках і секціях педагогічно орієнтованої дозвіллевої компоненти навчально-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу. За цих умов значно зростає роль вчителя чи керівника гуртка (секції, клубу) як носія соціальних цінностей, що сприяє ефективному формуванню в старших підлітків ціннісного ставлення до здоров'я, мотивації на здоровий спосіб життя. Тоді у розгляді процесу формування цінностей і ціннісних ставлень особистості, за нашим висновком, на основі їх усвідомлення і самосприйняття доцільним є виділення мотиваційно-ціннісного компонента їхньої свідомості. У межах цього компонента цінності особистості формуються в результаті визначення як об'єктів, так і суб'єктів взаємодії, що можуть забезпечити задоволення її потреб, тобто в результаті сформованих ціннісних ставлень до них.

Таким чином, необхідним, на нашу думку, є розкриття сутності психолого-педагогічних механізмів формування досліджуваного феномену. У такому розумінні проблеми Е. О. Помигін зазначає, що психологічний механізм формування цінностей й ціннісних ставлень слід розглядати як низку психічних процесів – від формування важливих за переконанням вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, самих старших підлітків та їхніх батьків – до формування задумів, цілей, планів, програм діяльності, поведінки, дій і вчинків й отримання відповідних результатів з емоційно-почуттєвим закріпленням духовних досягнень у зовнішньому плані та перетвореннях особистості (зміна ставлень, самооцінки, досвіду, вчинків, поведінки, діяльності тощо) [6].

Враховуючи зазначене вище, нами визначено загальні психолого-педагогічні механізми формування у старших підлітків ціннісного ставлення до власного здоров'я у процесі туристсько-краєзнавчої роботи як складової педагогічно орієнтованої дозвіллевої компоненти навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів, серед яких провідними є:

– *забезпечення вільного вибору й доступності змісту, форм і методів та методик туристсько-краєзнавчої роботи* завдяки створенню спеціальних освітньо-виховних ситуацій вільного

вибору старшими підлітками видів діяльності, що в сукупності забезпечують формування ціннісних орієнтацій, ціннісних ставлень та системи цінностей особистості;

– *трансформація у свідомості суспільних норм і правил життєдіяльності зростаючої особистості у навчально-виховному середовищі загальноосвітніх навчальних закладів в особистісно значущих вчинках, поведінці і діяльності, що спрямовуються на збереження і покращення її власного здоров'я;*

– *соціально-психологічна та психолого-педагогічна адаптація, сутність якої полягає в здобутті системи здоров'язбережувальних знань, що створює умови для їх порівняння з існуючою соціальною практикою, а отже зумовлює появу новизни й інтересу індивіда до такої ситуації.* Саме вона є джерелом виникнення орієнтованої потреби, формування ставлення до певного соціального явища та мотивів власної поведінки. Таким чином, саме цей психолого-педагогічний механізм забезпечує тісний зв'язок соціальної сутності людини і суспільної дійсності, спрямованої на збереження здоров'я як нації в цілому, так і окремої особистості зокрема;

– *міжсуб'єктна взаємодія* (залучення старших підлітків до колективної навчально-пізнавальної, пошукової і дослідницької діяльності та конкретної суспільно корисної, масової чи іншої роботи, під час якої вони виконують (дотримуються) настанов інших, а, отже, навчаються керувати своїми емоціями, вчинками, поведінкою та діяльністю);

– *включення пізнавальних процесів у регуляцію вчинків, поведінки, а головне здоров'язбережувальної діяльності старших підлітків, що насамперед забезпечує обміркованість та поміркованість їхньої життєдіяльності;*

– *смыслеотворюющий та смыслперетворюющий стиль життєдіяльності*, що за своєю сутністю передбачає цілеспрямовану зміну здоров'язбережувальних вчинків і діяльності як під дією зовнішніх впливів, так і під дією внутрішніх психологічних установок;

– *інтелектуалістичний*, що, за нашим переконанням, має спрямовуватись на активне залучення свідомості та уяви старших підлітків для актуалізації імпульсу їхніх інтересів, мотивів і потреб, що забезпечує як їх усвідомлення, так і моделювання можливих майбутніх дій зі збереження та покращення здоров'я;

– *емпатії*, що за своєю сутністю полягає у створенні ефективних умов здійснення туристсько-краєзнавчої роботи, спрямованої саме на формування емпатійності здоров'язбережувальних вчинків, поведінки і діяльності старших підлітків та вмінь поставити себе на місце іншого у цих умовах.

– *рефлексії* як процесу самоаналізу й самосприйняття старшими підлітками власних здоров'язбережувальних вчинків, дій і діяльності на основі сформованого ціннісного ставлення до власного здоров'я і як процесу вивірення й дотримання у відповідності до власних переконань правильності власних дій з формування досліджуваного феномену.

Отже, підсумовуючи можемо зробити висновок, що процес формування ціннісного ставлення старших підлітків до власного здоров'я здійсню-

ється завдяки самопізнанню ними навколишньої дійсності, самозбереженню від негативних викликів і впливів цієї дійсності, саморозвитку як інтелектуальному, так і духовному, і фізичному. Останнє як цілеспрямований процес набуває позитивної динаміки через гармонізацію особистісного «Я» із самим собою, з об'єктами і суб'єктами навколишнього світу, з природою через постійний духовно-етичний пошук, обернений і до себе, і до світу. Враховуючи останнє, можемо констатувати, що першим етапом збереження і покращення власного здоров'я старшими підлітками є саме трансформація їхніх ціннісних орієнтирів щодо власного здоров'я, завдяки засвоєним системним оцінним знанням, сформованим умінням і навичкам його збереження, виробленій відповідальності перед собою і суспільством за стан власного здоров'я. Тоді на сучасному етапі цінність як чинник формування ставлення старших підлітків до власного здоров'я, на думку І.Д. Беха є об'єктивною необхідністю, оскільки саме усвідомлення їх сутності допоможе спрямувати й забезпечити гармонійний розвиток зростаючої особистості на основі єдності сформованих інтелектуальних, духовних, психічних і фізичних потреб, запитів та установок [1, с. 9-11].

Тим самим, можемо стверджувати, що саме емоційно-чуттєвий фон який детермінує формування емоційно-чуттєвого ставлення особистості до свого здоров'я, створює умови, на базі яких формуються інтереси, потреби і мотиви старших підлітків щодо збереження й покращення власного здоров'я. Завдяки цим процесам, на думку В. В. Рибалка, сформовані цінності інтеріоризуються в особистісні якості й мають знаходити прояв у вчинках, поведінці та діяльності. Тому об'єктивно існуюча система духовних цінностей має стати змістовно-психологічною основою становлення особистості як суб'єкта духовно спрямованої діяльності та поведінки [7, 23-29].

Саме вони спричиняють психологічну готовність зростаючої особистості до здоров'яформувального типу діяльності, розвивають здатність особистості до аналізу власної поведінки в соціоприродному середовищі та до об'єктивної самооцінки здійснених вчинків, дій чи діяльності. Тим самим, у цьому процесі відбувається саме екстеріоризація знання і його практична реалізація, отже відбувається ефективне формування здоров'язбережувального мислення, а в подальшому і діяльності. У той же час, слід актуалізувати увагу на тому, що чим проблематичнішими є умови задоволення тієї чи іншої потреби, у контексті нашого дослідження – ціннісних ставлень старших підлітків до власного здоров'я, тим більшою цінністю для старших підлітків стає сформованість таких ставлень. Тоді можемо зробити висновок, що ціннісні ставлення особистості проявляються саме у системі сформованих мотивів і установок, її свідомості, а отже в подальшому у діяльності. Підтвердженням нашого висновку є обґрунтовані О. М. Леонтьєвим положення про процеси трансформації мотивів та настановлень особистості та їх розвитку, що найбільш чітко проявляються під час входження у соціум, коли інтенсивний розвиток її внутрішнього життя сприяє розширенню можливостей для підвищення ефективності розуміння особливостей суспільних норм і правил, відношень і ставлень, а відтак, розширенню її внутрішнього світу [5, с. 214].

Висновки і пропозиції. Тим самим, завдяки саме зазначеним вище психолого-педагогічним чинникам та механізмам, за нашим припущенням, має ефективно відбуватись екстеріоризація здоров'язбережувального знання, сформованих умінь і навичок його практичної реалізації, а отже, відбувається ефективне формування здоров'язбережувального мислення, яке у подальшому визначає спрямованість вчинків, дій і діяльності старших підлітків на збереження і покращення власного здоров'я.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Як виховувати духовні цінності / І. Д. Бех // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2004. – № 1. – С. 9-11.
2. Боренько Я. В. Особливості громадянських ціннісних орієнтацій студентської молоді / Яна Василівна Боренько // Вісник Львівського ун-ту. Серія педагогічна. – 2006. – Вип. 21. – Ч. 2. – С. 92-97.
3. Галенко Т. П. Цінності як основа формування у старших підлітків ставлення до власного здоров'я [Текст] / Т. П. Галенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.: Науковий журнал – Харків, 2010. – № 8 – С. 22-24.
4. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм: навч. посібник / Микола Павлович Крачило. – К.: Вища шк., 1994. – 191 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
6. Помиткін Е. О. Формування духовних цінностей старшокласників у діяльності шкільної психологічної служби [Текст]: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Помиткін Едуард Олександрович; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 1998. – 173 с.
7. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників [Текст] / В. В. Рибалка; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К.: Деміур, 1998. – 160 с.
8. Смирнов Л. М. Эмпирическое изучение базовых ценностей / Л. М. Смирнов // Мир России. – 2002. – № 1. – С. 29-34.

Кравченко Т.П.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ У СТАРШИХ ПОДРОСТКОВ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ К СОБСТВЕННОМУ ЗДОРОВЬЮ В ПРОЦЕССЕ ТУРИСТСКО-КРАЕВЕДЧЕСКОЙ РАБОТЫ

Аннотация

В статье на основе анализа и обобщения литературных источников, психологической и педагогической теории и практики, определена необходимость формирования у старших подростков ценностного отношения к собственному здоровью в процессе туристско-краеведческой работы. Проанализирована специфика формирования у старших подростков ценностного отношения к собственному здоровью в процессе туристско-краеведческой работы. Определены и охарактеризованы психолого-педагогические механизмы формирования у старших подростков ценностного отношения к собственному здоровью в процессе туристско-краеведческой работы; раскрыто ряд важных факторов, которые должны обеспечить эффективное формирование у старших подростков ценностного отношения к собственному здоровью в процессе туристско-краеведческой работы.

Ключевые слова: туристско-краеведческая работа, психолого-педагогические механизмы, старшие подростки, ценностное отношение, собственное здоровье.

Kravchenko T.P.

Pereyaslav-Khmel'nitsky State Pedagogical University named after G. Skovorody

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL MECHANISMS OF TEENS IN HIGH VALUE ATTITUDE TO THEIR OWN HEALTH IN THE TOURIST AND LOCAL HISTORY WORK

Summary

On the basis of analysis and generalization of literary sources, psychological and pedagogical theory and practice, identified the need to form at the senior teenagers of the valuable relation to their own health in the process of tourist and local history work. Analyzed the specifics of the formation at the senior teenagers of the valuable relation to their own health in the process of tourist and local history work. Identify and characterize the psychological and pedagogical mechanisms of formation at the senior teenagers of the valuable relation to their own health in the process of tourist and local history work; It revealed a number of important factors that should ensure the effective formation of the senior teenagers of the valuable relation to their own health in the process of tourist and local history work.

Keywords: tourist and local history work, psycho-pedagogical mechanisms, older teenagers, value attitude, their own health.

НАШІ АВТОРИ

1. **Абрамова Людмила Сергіївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри організації і безпеки дорожнього руху Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
2. **Александрова Наталія Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
3. **Аліменко Олександр Юрійович** – магістр права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, юрист АО «Летрадо»
4. **Ананьєва Катерина Валеріївна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
5. **Бабій Анастасія Олександрівна** – аспірант кафедри господарського права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головний консультант Верховного Суду України
6. **Барбаш Валерій Анатолійович** – кандидат хімічних наук, доцент кафедри екології та технології рослинних полімерів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
7. **Барбінягра Олександр Миколайович** – магістр Одеського державного аграрного університету
8. **Білокінна Ілона Дмитрівна** – аспірант Вінницького національного аграрного університету
9. **Більська Ольга Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
10. **Богданов Олексій Вікторович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри акустики та акустоелектроніки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
11. **Бондар Катерина Володимирівна** – науковий кореспондент Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
12. **Бондаренко Руслана Іванівна** – асистент кафедри економіки підприємства Білоцерківського національного аграрного університету
13. **Бончук Наталія Володимирівна** – практичний психолог Державного професійно-технічного навчального закладу «Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва міста Києва»
14. **Браславець Юлія Юріївна** – старший викладач кафедри правового регулювання економіки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
15. **Будяєв Максим Олександрович** – аспірант кафедри економіки підприємств Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
16. **Бурій Андрій Романович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
17. **Вавінський Богдан Олегович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
18. **Вайда Ольга Степанівна** – студентка Тернопільського національного економічного університету
19. **Вакар Карина Володимирівна** – студентка Чорноморського державного університету імені Петра Могили
20. **Вальчук Олена Іванівна** – кандидат історичних наук, асистент кафедри правознавства Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
21. **Васильєв Володимир Миколайович** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри авіаційних радіоелектронних комплексів Національного авіаційного університету
22. **Васильєва Валерія Русланівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
23. **Віннікова Інна Ігорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
24. **Волотовська Наталія Володимирівна** – кандидат медичних наук, Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України
25. **Вороніна Алевтина Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій і адміністрування Дніпродзержинського державного технічного університету
26. **Гавриш Марина Олександрівна** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
27. **Галич Артем Олександрович** – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української літератури Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
28. **Галінський Олександр Михайлович** – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту будівельного виробництва
29. **Гальчинська Юлія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі Національного університету біоресурсів і природокористування України
30. **Гарас Микола Нестерович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
31. **Гладка Лариса Ігорівна** – викладач кафедри підприємництва та економіки підприємств Університету митної справи та фінансів

32. **Годун Наталія Іванівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
33. **Голубка Михайло Михайлович** – викладач вищої категорії Львівського кооперативного коледжу економіки і права
34. **Горюк Ірина Анатоліївна** – студентка Одеського національного медичного університету
35. **Григоренко Валентин Олегович** – асистент кафедри фінансів Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
36. **Гринцова Наталія Борисівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри нормальної анатомії Медичного інституту Сумського державного університету
37. **Грушко Мальвіна Валеріївна** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія»
38. **Гулянич Мирослава Михайлівна** – аспірант кафедри епізоотології та організації ветеринарної справи Національного університету біоресурсів і природокористування України
39. **Гуменюк Вікторія Сергіївна** – студент Вінницького національного технічного університету
40. **Гуртієва Людмила Миколаївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»
41. **Дейкун Ірина Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри екології та технології рослинних полімерів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
42. **Деренько Віта Миколаївна** – аспірант кафедри педагогіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
43. **Деркач Лариса Миколаївна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри соціальних комунікацій Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
44. **Деркач Олексій Ігорович** – студент Національного авіаційного університету
45. **Добрянська Вікторія Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки та маркетингу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
46. **Долінце Богдан Ігорович** – аспірант Національного авіаційного університету
47. **Донська Тетяна Василівна** – лікар-лаборант з клінічної лабораторної діагностики Буковинського державного медичного університету
48. **Древаль Олександр Володимирович** – студент Донбаського державного педагогічного університету
49. **Друженко Тетяна Петрівна** – старший викладач кафедри сучасних європейських мов Університету державної фіскальної служби України
50. **Євенко Тетяна Іванівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Національного університету біоресурсів і природокористування України
51. **Спіфанова Ірина Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Вінницького національного технічного університету
52. **Закусилова Тетяна Олександрівна** – заступник директора з виховної роботи Медичного коледжу Запорізького державного медичного університету, аспірант кафедри освіти та управління навчальним закладом Класичного приватного університету, м. Запоріжжя
53. **Залявська Олена Василівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб Буковинського державного медичного університету
54. **Запорожець Вікторія Анатоліївна** – магістр відділення релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
55. **Земба Беата Анна Казімеж** – кандидат наук (doktor), викладач кафедри соціальної педагогіки Жешівського університету (Польща)
56. **Іванова Наталія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та державної служби Чернігівського національного технологічного університету
57. **Каменський Владислав Іванович** – кандидат архітектури, доцент кафедри містобудування та архітектури Харківського національного університету будівництва та архітектури
58. **Капінус Олена Леонідівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
59. **Капінус Сергій Васильович** – асистент кафедри організації і безпеки дорожнього руху Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
60. **Катана Альбіна Валентинівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
61. **Кендзьор Петро Іванович** – кандидат педагогічних наук, докторант Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
62. **Кирчанов Максим Валерійович** – доктор історичних наук, доцент, Воронежський державний університет
63. **Климчук Ірина Ігорівна** – аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка

64. **Коваленко Роман Олегович** – асистент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
65. **Ковтун Олена Сергіївна** – студент Національного університету харчових технологій
66. **Кодацька Наталя Олександрівна** – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів
67. **Козир Маргарита Валентинівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка
68. **Кононенко Володимир Антонович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Одеського державного аграрного університету
69. **Косов Павло Юрійович** – студент Чорноморського державного університету імені Петра Могили
70. **Кравченко Одарка Олександрівна** – асистент кафедри мов і літератур Далекého Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
71. **Кравченко Тетяна Петрівна** – старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
72. **Круковес Валерія Володимирівна** – аспірантка кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка
73. **Курило Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри фінансів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
74. **Курляк Ірина Євгенівна** – доктор педагогічних наук, професор, Університет Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві
75. **Куценко Олена Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри статистики, обліку та аудиту Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
76. **Ларін Дмитро Ігорович** – магістр практичної психології, практичний психолог Дошкільного навчального закладу № 40 міста Києва
77. **Лебедева Надія Анатоліївна** – доктор філософії в галузі культурології, професор філософії Міжнародної Кадрової Академії, дійсний член Євразійської Академії телебачення і радіо
78. **Лісніченко Юрій Михайлович** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри тактики Одеської військової академії
79. **Лукомський Юрій Олександрович** – асистент кафедри товарознавства та експертизи в митній справі Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
80. **Маврова Вікторія Володимирівна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
81. **Майорова Марія Євгенівна** – студентка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
82. **Макарчук Оксана Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України
83. **Малинівська Людмила Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри охорони праці та цивільної безпеки Житомирського державного університету імені Івана Франка
84. **Мальченко Вікторія Леонідівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
85. **Маменко Тетяна Павлівна** – кандидат біологічних наук, науковий співробітник Інституту фізіології рослин і генетики Національної академії наук України
86. **Маргітай Любов Григорівна** – кандидат біологічних наук, доцент, Ужгородський національний університет
87. **Маргітай Роман Васильович** – студент Ужгородського національного університету
88. **Мариківська Галина Анатоліївна** – викладач відділу профорієнтації та роботи з обдарованими учнями Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
89. **Мартиненко Світлана Миколаївна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
90. **Марчук Світлана Василівна** – асистент кафедри менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
91. **Мельник Ірина Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки педагогічного інституту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
92. **Мельник Ірина Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри комерційної діяльності і підприємництва Львівського торговельно-економічного університету
93. **Мельник Тетяна Миколаївна** – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародної економіки Київського національного торговельно-економічного університету
94. **Мельнікова Анна Володимирівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри бухгалтерського обліку Київського національного торговельно-економічного університету
95. **Менейлок Олександр Іванович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедрою технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва і архітектури

96. **Мірошніченко Володимир Тарасович** – старший викладач кафедри міжнародної економіки та маркетингу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
97. **Міхнова Ольга Ігорівна** – студентка Ужгородського національного університету
98. **Міщук Ірина Павлівна** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби
99. **Морозюк Сергій Миколайович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Київського національного торговельно-економічного університету
100. **Мостенська Тетяна Геннадіївна** – асистент кафедри менеджменту та адміністрування Національного університету харчових технологій
101. **Назарова Олександра Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики, обліку та аудиту Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
102. **Недосєков Віталій Володимирович** – доктор ветеринарних наук, професор кафедри епізоотології та організації ветеринарної справи Національного університету біоресурсів і природокористування України
103. **Нечипоренко Катерина Петрівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
104. **Ніколаєва Катерина Миколаївна** – студентка Дніпродзержинського державного технічного університету
105. **Ніколаєва Наталія Борисівна** – кандидат історичних наук, науковий співробітник історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
106. **Носко Людмила Анатоліївна** – науковий кореспондент Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
107. **Обелець Тетяна Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри теоретичної та прикладної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
108. **Овчар Орест Андрійович** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
109. **Орзіх Юрій Геннадійович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
110. **Павленко Оксана Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
111. **Пахолюк Орест Андрійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри промислового та цивільного будівництва Луцького національного технічного університету
112. **Петриківська Олена Сергіївна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
113. **Полянниця Олександр Віталійович** – студент Харківського національного університету будівництва та архітектури
114. **Рогожин Віктор Олександрович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри авіоники Національного авіаційного університету
115. **Романенкова Юлія Вікторівна** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедрою образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
116. **Романчук Віктор Васильович** – студент медичного факультету № 1 Буковинського державного медичного університету
117. **Ростецька Світлана Іванівна** – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
118. **Рубаха Марія Володимирівна** – доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
119. **Рудюк Тетяна Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання української мови і літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
120. **Савчук Дмитро Михайлович** – аспірант Тернопільського національного економічного університету
121. **Садовська Юлія Олександрівна** – студентка Одеського національного медичного університету
122. **Саковська Олександра Юріївна** – аспірантка Національного університету «Києво-Могилянська академія»
123. **Сгадова Валентина Василівна** – кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
124. **Сембрат Алла Леонтіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Григорія Сковороди
125. **Семиліт Ілона Вікторівна** – студентка Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
126. **Сидоренко Дмитро Андрійович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
127. **Сидорова Марія Олегівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри німецької філології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
128. **Січкач Інна Борисівна** – завідувач пульмоалергологічного відділення КМУ «Обласна дитяча клінічна лікарня» м. Чернівці

129. **Скриль Сергій Анатолійович** – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін Херсонського економічно-правового інституту
130. **Служинська Леся Богданівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету
131. **Соболь Тетяна Володимирівна** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
132. **Соколенко Микола Валентинович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
133. **Сопіна Юлія Миколаївна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
134. **Столяренко Олена Олексіївна** – викладач кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ
135. **Стояненко Ірина Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету
136. **Тарнавська Світлана Іванівна** – кандидат медичних наук, доцент, Буковинський державний медичний університет
137. **Теглівець Лариса Вікторівна** – науковий кореспондент Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
138. **Тельна Ольга Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
139. **Тептюк Людмила Миколаївна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету
140. **Теребіло Наталія Володимирівна** – студент Інституту кримінально-виконавчої служби
141. **Терещук Микола Миколайович** – здобувач кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ
142. **Терпімова Поліна Євгеніївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
143. **Тимошенко Наталія Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
144. **Томенко Марина Геннадіївна** – старший викладач кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
145. **Топча Наталія Іванівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
146. **Трофімова Ганна Спиридонівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
147. **Троценко Вікторія Анадріївна** – провідний інженер Інституту фізіології рослин і генетики Національної академії наук України
148. **Туніцька Юлія Миколаївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародної економіки Київського національного торговельно-економічного університету
149. **Туренко Віталій Едуардович** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
150. **Федоронько Наталія Іванівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету
151. **Федорчук Оксана Олександрівна** – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія»
152. **Філіппова Марина В'ячеславівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри виробництва приладів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
153. **Фудала Бартош** – магістр Варшавського університету наук про життя, SGGW
154. **Хапун Олена Сергіївна** – студентка Чорноморського державного університету імені Петра Могили
155. **Холодкова Олена Леонідівна** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри анатомії людини Одеського національного медичного університету
156. **Худoley Оксана Сергіївна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та суспільних дисциплін Черкаського державного технологічного університету
157. **Цюрупа Олександр Володимирович** – асистент кафедри анатомії людини Одеського національного медичного університету
158. **Чекмишев Олександр Вікторович** – доцент, доктор наук із соціальних комунікацій Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
159. **Чикалова Тетяна Григорівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету
160. **Шевченко Марина Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету
161. **Шевчук Михайло Олександрович** – аспірант юридичного факультету кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
162. **Шевчук Юлія Сергіївна** – здобувач Київського національного університету культури і мистецтв

- 163. Шинкаренко Катерина Едуардівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
- 164. Шуст Олена Анатоліївна** – доктор економічних наук, доцент Білоцерківського національного аграрного університету
- 165. Яківець В'ячеслав Сергійович** – студент Харківського національного університету будівництва та архітектури
- 166. Яковлев Денис Вікторович** – доктор політичних наук, професор, декан факультету політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія»
- 167. Якушко Катерина Григорівна** – старший викладач кафедри англійської мови для технічних та агробіологічних спеціальностей Національного університету біоресурсів і природокористування України
- 168. Яновська Карина Олександрівна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
- 169. Ярмоліцька Наталія Вікторівна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- 170. Ярошенко Олена Анатоліївна** – молодший науковий співробітник Інституту фізіології рослин і генетики Національної академії наук України
- 171. Яциньський Андрій Леонідович** – аспірант кафедри промислового і цивільного будівництва Луцького національного технічного університету

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 7 (34) липень, 2016 р.

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 29.07.2016 р.
Формат 64x90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 20,93. Тираж 100 прим.
Зам. 0716-44.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.